This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

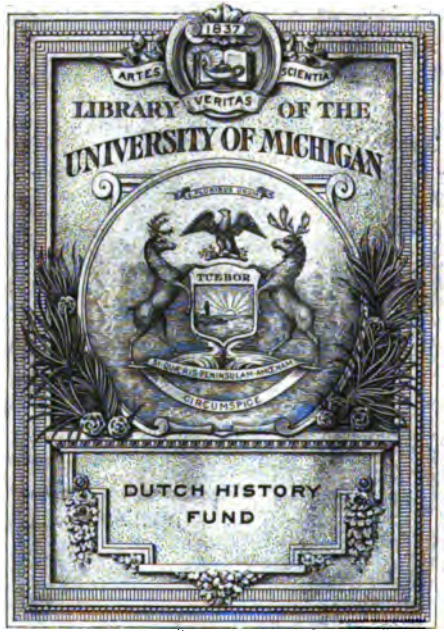
1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
DUTCH HISTORY
FUND

AP
14
.V12

LETTER-OEFENINGEN.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAAR IN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Konſten en Weetenſchappen betrekkelyk.

Eerſte Deels, Eerſte Stuk.

Met Plaaten.

Te AMSTERDAM,
By A. VAN DER KROE,
en
By YNTEMA EN TIEBOEL.
MDCCLXXII.

VOORBERICHT.

IN zo verre ons oogmerk blyft, om onze Letter-Oefeningen op den eigenſten trant, dien wy tot nog gehouden hebben, te agtervolgen, was 't niet noodig onze Leezers met eene Voorreden op te houden; dewyl we dan ſlegts het reedsgezegde hadden te herhaalen. Maer vermits we overgegaen zyn om een nieuwen Tytel te gebruiken, zo eischt deze veranderinge enigermate een Voorbericht; en vordert ons rede hier van te geven; al was het maer om der nieuwsgierigheid, in een geval van die natuur, te voldoen.

Ten dezen opzichte nu hebben wy den Lezer te melden, dat even die zelfde rede, welke ons voor enige jaren deed beſluiten, om onze VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN, onder een tweeden Tytel, of dien van NIEUWE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN, te voorſchyn te doen komen, ook deze verandering veroorzaekt heeft. Het gunſtige vertier naemlyk van dit ons Geſchrift heeft de Uitgevers, ſchoon ze het getal der opgeleide Exemplaren grootlyks vermeerderd hadden, op nieuw buiten ſtaet geſteld, om de Liefhebbers, welken een compleet Exemplaer onder dien tweeden Tytel begeerden, te kunnen gerieven. Velen zyn hen daer op ten ſterkſten aengeweest, om weder een aenvang te maken met een nieuwen Tytel, op dergelyk ene wyze als voorheen geſchied is, zonder benadeeling der bezitteren van de vroegere Letter-Oefeningen. Wy als Schryvers hebben zulks het voorleden jaer reeds afgewend; en zyn 'er nu ten laetſte niet dan ſchoorvoetende toe gekomen, om onze toeſtemming te geven, tot het inwilligen van derzulker verzoek. Veeliget was het beſluit ook nog zo ſpoedig niet genomen; maer vertraegd, tot op den tyd dat de NIEUWE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN, even als de voorgaenden, een zevental van Deelen uitmaakten. Dan ziet, ene voorvallende omſtandigheid, (gelyk zo enkele omſtandigheden, zelfs zulken die op zich zelven van geen gewigt zyn, meermaels een merklyken invloed op 's Menſchen bepalingen hebben,) heeft ons overgehaeld, om 'er eerder in toe te ſtemmen, dan wy voorhenen wel gedagt hadden.

Het geen ons hier toe aenleiding heeft gegeven, is de uitgave van een Stukje, getyteld, *de Advocaat der Vaderlandſche Kerke enz.* De Schryver van dat Traetaet geeft onder anderen te kennen, dat hy ten oogmerk heeft, ook onze Letter-Oefeningen te beoordeelen, en wel byzonder in die Stukken, welken, gelyk hy zegt, „ direkt of indirekt enige verbintenis hebben met zyn groot oogwit: *de Verdediging der Publycque Nederlandſche Kark, beneffens der-*

Dutch lit.
Nijhoff
10-3-24
10892

derzelver welgeregelde Conſtitutie, Gereformeerde Leer, Achtbare Beſchermheren, verſtandige Leraers en Standvastige Belyders". Hier van een bericht gevende, merkt hy tevens aen, „ dat wy hem zo veel mylen voor uit geraekt zyn, dat hy geen kans zie; om ons van meet af, langs den weg, reeds door ons afgeloopen, ooit of ooit in te halen". ——— Dit lezende kwam het ons, daer we met de Uitgevers in overleg waren, hoe, of wat, en wanneer te doen, niet oneigen voor met het diestyds loopende Deel de NIEUWE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN te fluiten; en, in beantwoording aen veler verzoek, thans weder met een nieuwen Tytel aen te vangen. ——— Dus doende heeft de Advocaet, indien het hem geluste, eene vaste meet, van welke hy kan beginnen, en van waer hy ons gemaklyk kan achtervolgen. Indien dit in zyn' ſmaek mogte vallen, zou hy zekerlyk velen onzer Lezeren genoegen konnen geven, met vervolgens de vroegere Letter-Oefeningen daer te laten, en zyne aenmerkingen over de nu voorts van tyd tot tyd uitkomende Stukjes te berde te brengen. Hier door zou hy hunnen leeslust gaende houden, met betrekking tot zulke onderwerpen, die hun, door 't lezen der Letter-Oefeningen, nog levendig voor den geest lagen; daer hy hen anders, zig met de vroeger Letter-Oefeningen ophoudende, geſtadig weder te rug moet roepen; en met opzicht tót de laetſte Lezers, die met deze Letter-Oefeningen een aenvang nemen, geduurig ſpreken van dingen, die ze niet gelezen hebben; en veel al der moeite niet waerdig zouden zyn, om ze nu nog na te gaen.

Niemand ondertusſchen vatte dit ons voorſtel in dien zin op, als wilden wy onze vroegere *Letter-Oefeningen* der toetſe onttrokken hebben. In geenen deele! 't Geſchied alleen, om den Advocaet te gemoet te komen, en ten gevalle onzer Lezeren. Behaegt het den Advocaet alle onze Vaderlandſche Letter-Oefeningen van vooren af na te gaen, wy gunnen hem een open veld; en hoopen dat hy dan althans voor al de Eerſten niet zal overſlaen; welken, uit hoofde van de diestyds uitkomende Godgeleerde Schriften, veelligt boven al zyne aenmerking verdienen. 'Er is in dat verloop van jaren, geduurende het welke wy met onze Letter-Oefeningen bezig geweest zyn, geen geringe verandering in onze Nederduitſche Godgeleerde Schriften over 't algemeen ontſtaen; 't welk den Advocaet, zo we vertrouwen, in de vroegere Letter-Oefeningen, meer voedſel zal doen vinden om op te azen, dan in de lateren. —— Edoch, welken weg hy ook begeere in te ſlaen, hy doe dat hem behaegt. Misſlagen zal hy gewis ontdekken; wy hebben ze begaen, en zullen ze begaen, zo lang we ſchryven; even als de Advocaet ze reeds begaen heeft, en 'er nog meer begaen zal, indien hy 't met ons wil uithouden. Maer wat hy ook vinde, en onder wat naem van gebrek van bekwaemheid in ons, hy 't moge voorſtellen, *nooit*, *nooit* zal hy, noch in de *vroegere*, noch in de *latere* Letter-Oefeningen, iets ontdekken, dat

ſtrekt

ſtrekt ter *belediginge van den heerſchenden Godsdienst*, in deszelfs wezenlyken aert, of zo als dezelve door Menſchen van een beproefd oordeel en een goed zedelyk character verſtaen en beleefd word. Brengt hy immermeer uit onze Schriften zaken voort, die hy daer toe betreklyk maekt, 't zal geſchieden by onwettige gevolgtrekkingen; of [illegible] zal middagklaer blyken, dat hy een Advocaet is van kwade zaken; die zich opwerpt tot een vrymoedigen Verdeediger van de gebreken, die by velen der Kerklyken ſtand gegrepen hebben. Hoedanig een Advocaet meer nadeels dan voordeels zou toebrengen, aen onze Vaderlandſche Kerk, welker opbouwing in de belydenis en beleving van 't Geloof, *dat eenmael den Heiligen is overgeleevert*, we niet ſchroomen te zeggen, ons meer ter harte te gaen, dan den Advocaet, indien hy een Voorſtander van Onverſtand, Brabbeltael en Dweepery wil zyn. Dezen te keer te gaen, onder 't aenpryzen der Schriften van brave Mannen, die der Kerke van wezenlyken dienst zyn, hebben we tot nog bedoeld, en zullen we ſteeds bedoelen, als WARE ADVOCATEN DER VADERLANDSCHE KERKE.

Wat voorts onze verdere handelingen rakende dat Geſchrift aengaet, wy zullen 'er gemeenlyk geen byzondere acht op geven. Het behoort, volgens deszelfs aert, onder die ſoort van Tydſchriften, met welker meldinge wy, van den beginne, geoordeeld hebben, ons niet te moeten ophouden. Daer benevens zien wy 't, in zo verre het ons betreft, aen, als behelzende ene beoordeeling van onze beoordeeling; dat den Advocaet zekerlyk zo vry ſtaet als iemand anders; welk recht wy nooit iemand betwist, en welks daedlyke uitoefening wy nimmer enig Mensch kwalyk genomen hebben; overeenkomſtig met onze reeds voorheen gedane betuiging; „ dat het anderen even zo vry ſtaet, om over onze Letteroefeningen te oordeelen, als wy over hunne Schriften doen "(*). Dit konnen wy altoos, wanneer we 't der moeite niet waerdig oordeelen, te gereeder met ſtilzwygen voorby laten gaen, om dat we ons zo min verplicht achten ons deswegens in de bres te ſtellen, als anderen gehouden zyn zich aen ons oordeel te ſtooren. Alleenlyk zullen wy, wanneer ons, in enig Stukje van den Advocaet, in 't vervolg van tyd nog iets mogte voorkomen, dat byzondere overweging verdient, 'er onze gedachten over laten gaen, om den Lezer enige nadere onderrichting te geven; zonder echter onze Letteroefeningen immermeer uit dien hoofde tot een Twistſchrift te maken. — Voor 't overige hebben wy thans, betreffende den Advocaet, niets meerder te melden, of 't moest nog zyn ene korte aenmerking, over zyn gezegde; „ dat hy geleerde, verſtandige en discrete menſchen kent, die zich nu en dan ver-

(*) In onze Voorafſpraek voor het Derde Deel der *Nieuwe Vaderlandſche Letter-Oefeningen*; op welker inhoud wy ons hier in verſcheiden opzichten zouden kunnen beroepen.

verledigt hebben, om een Extract of ander Stukje aen den Drukker der Letter-Oefeningen toe te zenden". Zo hy daer mede wil aenduiden, dat ſommige Autheuren, die gansch gene betrekking tot de uitgave der Letter-Oefeningen hebben, ſomtyds gelegenheid gevonden hadden, om een Uittrekſel of Bericht van hunne eigene of van andere Schriften, in de *Letter-Oefeningen*, (zo ver [illegible]e van 't Mengelwerk onderſcheiden gehouden worden,) te laten plaetſen, dan is hy 't ſpoor geheel byster; dewyl dit nooit gebeurd, maer in tegendeel meermaels geweigerd is; om dat we zulks te gevaerlyk oordeelden, voor 't bewaren der Onzydigheid.

Dit weinige hebben we niet ondienſtig geacht den Lezer onder 't oog te brengen, daer we op nieuw een aenvang maken, onder den Tytel van de

HEDENDAEGSCHE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN;

in welker uitvoeringe wy ons, niet minder dan in de voorgaende, zullen bevlytigen, om het onze toe te brengen, ter aenkwekinge en bevorderinge van nutte kundigheden; zo door ene onpartydige en vrymoedige, doch tevens beſcheiden, voorſtelling der Schriften van ons Vaderland, als door ene Verzameling van leerryke Verhandelingen, wetenswaerdige byzonderheden, en bedenkingen over verſchillend ſlag van onderwerpen, welken ene nadere overweginge verdienen. —— Onze geëerde Correspondenten, die zich wel hebben willen verwaerdigen, om dus ver met ons mede te werken, voor hunne heuſche hulp de billyke dankbaerheid betuigd; en hen, om een aenhoudend bewys van hunnen arbeidzamen geest, vriendlyk verzocht hebbende; beveelen wy deze onze *Hedendaegſche Letter-Oefeningen* wyders, in de gunst van allen die genen, die vermaek ſcheppen in 't gebruik maken van alle hulpmiddelen, die ter Kennis en Deugd aenleidlyk zyn; waer onder wy vertrouwen ook deze onze Letter-Oefeningen te behooren.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAAR IN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

Oude en Hedendaagſche Kerklyke Geſchiedenisſen, van de Geboorte van CHRISTUS *tot den Aanvang der tegenwoordige Eeuwe, door den Hooggeleerden* J. L. MOSHEIM, *Kanſelier der Hoogeſchoole te Gottingen. Uit het Latyn vertaald, en vermeerderd met de Byvoegzels, Aantekeningen, en Tydrekenkundige Tafels van den Eerwaardigen* ARCHIBALD MACLAINE, *Doctor in de H. Godgeleerdheid en Léeraar der Engelſche Kerke in 's Gravenhage. Vierde Deel, in gr.* 8vo. 401 *bladz. Te Amſt. by* F. de Kruiff, A. v. d. Kroe *en* Yntema en Tieboel.

HEt Vierde Deel deezer Kerklyke Geſchiedenisſen, 't geen we onzen Leezeren aankondigen, bevat niet meer dan Twee Eeuwen, de XIde en XIIde naamlyk; Eeuwen der Opmerking van alle Waarheidlievenden overwaardig, als waar in het Verderf in Leer, Tugt en Zeden ten hoogſten toppunte opklom, waar in de Pauslyke Magt een alles overheerſchenden invloed kreeg, en verſcheide blyken van gadeloze trotsheid en vermetelheid uitleeverden; doch waar in ook de vonken van Kerkhervorming zich vertoonden. De Hooggeleerde MOSHEIM is hier breedvoeriger dan in de voorgaande Eeuwen, en zal de Weetgierigheid, reeds door Hem opgewekt, nog meer voldoen.

Laaten wy ten Proeve onzen Leezeren opleveren wat hy ſchryft van den Staat des Godsdiensts in de XIde en XIIde Eeuwe. „ Het is, zegt de Hoogleeraar, onnoodig een uitvoerig ta-

fereel te maalen van den Godsdienst deezer Eeuwe. Men kan gereed begrypen, dat de trekken van 't zelve zeer leelyk en afzigtig zouden weezen, wanneer wy in aanmerking neemen, dat zy, die zorg moesten draagen voor Kennis en Deugd, daar van geheel ontbloot waren, dat de Beſtuurders en Hoofden der Kerke, in Stede van voorbeelden van Deugd op te leveren, in hun gedrag de ſchandelykſte voorbeelden gaven van de ſnoodſte euveldaaden. —— Het Volk was tot de droevigſte bygeloovigheid vervallen, en beſteedde al zynen yver in den dienst van Beelden en Heilige Overblyfzelen; rondloopende in een kring van beuzelagtige Plegtigheden, hun door de dwinglandy van eene overheerſchende Prieſterſchap opgelegd. —— De Geleerden, 't is waar, hadden nog eenige denkbeelden van waarheid behouden, die zy, egter, verduisterden en verdorven, door een jammerlyk inmengzel van gevoelens en geboden, deels belachlyk, deels ſchadelyk en meest alle even zeer van waarheid als van nuttigheid vervreemd. 'Er waren, nogthans, buiten twyfel, op verſcheide plaatzen, verſtandige en Godvrugtige Mannen, die gereed de onderſteunende hand aan de vervalle zaak des Godsdiensts zouden geboden hebben; doch de ſterke vooroordeelen van eene barbaarſche Eeuwe maakten alle zodanige onderneemingen niet alleen gevaarlyk, maar ook hooploos: en deeze uitmuntende verſtanden, die de algemeene beſmetting ontvlooden waren, zaten zeer in een hoek verſchooven, en hadden dus te weinig invloeds, om, met eenen gelukkigen uitſlag, de ontzaglyke Voorſtanders van godloosheid en bygeloof te beſtryden, die zeer talryk en onder alle rangen van Menſchen van de hoogſte tot de laagſte verſpreid waren."

„ Niettegenſtaande dit alles vinden wy, zints den tyd van GREGORIUS den VIIden, verſcheide blyken van de yverige poogingen der zodanigen, die, door de *Proteſtanten*, in 't algemeen, *Getuigen der Waarheid* genaamd worden: onder welke benaaming zy zodanige Godvrugtige en verſtandige *Chriſtenen* begrypen, als den zuiveren Godsdienst van het *Euangelie* aankleefden, en onbedorven bleeven te midden van den aanwas des bygeloofs; die den jammerſtaat, tot welken de *Chriſtenheid* vervallen was, door de verandering haarer hemelſche Leere, en de ondeugden hunner ſnoode Leeraaren beweenden; en zich met kragt aankantten tegen de dwinglandſche heerschzugt van den Paus en de Biſchoppen. —— In eenige Landen ondernamen zy het heimlyk, in andere openlyk, de bedorve Kerk en eene verwilderde bygeloovige Eeuwe te hervor-

vormen. Dit was, in de daad, der Waarheid getuigenis gegeven op de edelaartigſte wyze: en zy gaven bovenal in *Italie* en *Frankryk* blyken van deeze hunne heldhaftige Godsvrugt. — [’t Is geheel niet te bevreemden, dat de heerſchende bygeloovigheid dier tyden deezen tegenſtand ontmoette; ’t is, integendeel, te verwonderen, dat duizenden van *Chriſtenen* zich zo onderwerplyk lieten blinddoeken, en met zo weinig tegenſtreevens de oogen voor het licht der waarheid ſlooten.] Want in weerwil van de duisternis dier dagen in weerwil der algemeene onkunde van den waaren Godsdienst, onder allerlei rangen van Menſchen, waren de brokken van het *Euangelie*, (mogen wy ons van die uitdrukking bedienen,) die voor ’t volk geleezen en verklaard werden, genoegzaam, om de domſten en ongeletterdſten te overtuigen, dat de Godsdienst, welke men nu van hun afvorderde, de rechte Godsdienst van JESUS niet was; dat de redenvoeringen, het leeven en de zeden der Geestlyken, volkomen het tegenovergeſtelde uitmaakten van ’t geen CHRISTUS zynen Leerlingen afvordert, en van de regelen, die hy hun voorſchryft; dat de Pausſen en Biſchoppen, op eene ſchandelyke wyze, hunne magt en rykdom misbruikten; en dat de gunst van GOD, en de Zaligheid in het *Euangelie* aangebooden, niet verkreegen kon worden, door het verrigten eener menigte van Kerkgebaaren, door ryke geſchenken aan de Kerken en Prieſteren, of door het ſtigten en begiftigen van Kloosters; maar door heiligheid des harten en zuiverheid van zeden.”

Men moet bekennen, dat zy, die, met zulk een yver en vuurigheid, de Hervorming der Kerke by de hand namen, voor ’t meerendeel niet opgewaſſen waren voor eene zo hachlyke en gewigtige onderneeming; dat zy, door zekere misbruiken en gebreken met meer drifts dan beleids te vermyden, ongelukkig tot tegenovergeſtelde uiterſten overſloegen. Zy bemerkten allen de verfoeienswaardige natuur dier vonden, waar mede het bygeloof den Godsdienst van JESUS hadt ontluisterd; maar zy hadden tevens den waaren aart van dien hemelſchen Godsdienst, dermaate door eene bygeloovige en ongebonde Prieſterſchap misvormd, uit het ooge verlooren. Zy ergerden zich aan de ongerymdheden van den vastgeſtelden Eerdienst; doch weinigen hadden genoegzaame kennis aan de verheevene Leerſtellingen en Geboden der zuivere *Chriſtenheid*, om eenen redelyken dienst in ſtede van dien bygeloovigen te plaatzen. — Uit deezen hoofde waren hunne poogingen ter Hervorminge, ook daar zy wel ſlaagden, zeer gebrekkig, en bragten weinig anders te we-

wege dan een mengzel van waarheid en valschheid, van beleid en onbezonnenheid, gelyk wy, door eene groote menigte van ſpreekende voorbeelden zouden kunnen ſtaaven. —— Wanneer zy, by voorbeeld, ontdekten dat het verderf en de ongebondenheid der Geestlyken meerendeels ontſtondt uit hunnen verbaazenden rykdom, en hunne veelvuldige bezittingen, vormden zy zich, onbezonnen, de hoogſte denkbeelden van de heilzaame uitwerkzelen der behoeftigheid, en zagen de vrywillige armoede aan als de alleruitmuntendſte en ſchitterendſte deugd in een *Christenleeraar*. Dus hadden zy zich ook een begrip gevormd, dat de eerſte *Christen Kerk* een geduurig en Standhoudend voorbeeld was, naar 't welke, in alle Eeuwen, de Plegtigheden, het Kerkbeſtuur, en Openbaare Eerdienst der *Christenen*, moest geregeld worden: dat alle de Dienaars van CHRISTUS, in alle opzigten, het leven en de zeden der Apostelen hadden te volgen. [Deeze begrippen, zonder oordeel blindelings opgevat; zonder eenigermaate agt te ſlaan op 't verſchil van tyden, plaatzen, omſtandigheden en characters, zonder te overweegen, dat de Wysheid van CHRISTUS en der Apostelen, veel hadt overgelaaten aan de voorzigtigheid en Godsvrugt der Beſtuurderen van de Kerk, om dit in den tyd te regelen, bragten veele heillooze uitwerkzels voort, en vervoerde deeze goede Hervormers, wier yver niet altoos met verſtand vergezeld ging, van het uiterſte des Bygeloofs, tot het uiterſte der Geestdryvery.] —— Veele welmeenende Perſoonen, wier oogmerken ten hoogſten pryslyk waren, vervielen tot groove dwaalingen, ingevolge van deeze verkeerd opgevatte denkbeelden. Met recht verſtoord over het gedrag der bygeloovige menigte, die den gantſchen Godtsdienst in uitwendige eerbewyzingen ſtelde, en hunne zaligheid zogt te bewerken door het verrigten van veele niets beduidende plegtigheden en gebaaren, beweerden zy, te voorbaarig, dat de waare Godsdienst geheel bepaald moest worden tot de inwendige beweegingen en aandoeningen der zielen en de beſpiegeling van Geestlyke en Godlyke dingen. In gevolge van dit ſchoonſchynend en nogthans dwaalend beginzel, behandelden zy alle deelen van den openbaaren Eerdienst met de verregaandſte veragting, en zogten de Heilige Plegtigheden, de Kerken, de Godsdienſtige Vergaderingen van welk een' aart ook, en de Dienaars der Kerke van allerleien rang, geheel af te ſchaffen".

Hier by kwam het toe, dat, in de volgende Eeuwe, de Staat der Leere dezelfde bleef, of veel eer verſlimmerde, dit

dit ſtelt ons de Hooggeleerde MOSHEIM in deeze voege voor. „ Wanneer wy in aanmerking neemen, de menigte van oorzaaken, die haaren invloed vereenigden, om den luister des waaren *Christendoms* te bezwalken, en 't zelve te bederven door het onheilig vermengen der vonden van bygeloovige en bedriegende Menſchen met de zuivere en hemelſche Leerſtellingen, moet het ons, waarlyk, bevreemden, dat de Godsdienst van JESUS niet gansch en al ten gronde ging. Alle rangen van Menſchen bragten, ſchoon langs verſchillende wegen, het hunne toe om de oorſpronglyke zuiverheid van den waaren Godsdienst te bederven. —— De *Roomſche Pauſen* gingen voor; zy wilden geen Leeringen dulden, die eenigzins ſtrekten om hunne willekeurige en eigendunkelyke magt te verminderen; maar noodzaakten de Leeraars de Geboden van den *Chriſtlyken Godsdienst* op zodanig eene wyze te verklaaren, als ſtrekte om ze te doen dienen tot onderſchraaging van der Pauſen gezag en dwinglandy. Dit bevel was te ſchriklyker voor hun, die weigerden zich daar aan te onderwerpen, en aan de woorden der *Heilige Schriften* eene gedronge betekenis te geeven, rechtſtreeks aangekant tegen het oogmerk der Heilige Schryveren; de zodanigen met één woord, die moeds genoeg hadden om het gezag der Heilige Bladeren boven dat der Pauſen te ſtellen, en deeze aan te merken als de Opper-Regelmaat van Geloof en Leeven, werden met de vreeslyke bewysredenen van vuur en zwaard beantwoord, en moesten, als de vrugt van hunne opregtheid en kloekmoedigheid, den dood lyden. —— De Prieſters en Monniken deeden 't hunne, om de bevallige eenvoudigheid van den waaren Godtsdienst meèr en meer te misvormen: en, het van hun belang vindende de menigte onkundig te houden, verbysterden zy 's Volks oog met een belachlyk vertoon van eenen prachtigen Eerdienst, en bewoogen 't zelve om den geheelen Godtsdienst te ſtellen in niets beduidende plegtigheden, lichaamsoefeningen en ſtrengheden: en bovenal in een' blinden en dommen eerbied voor de Geeſtlykheid. —— De Schoolſche Leeraars, die de bepaalingen der Ouden en Redenkunſtigen voor den grooten regel en het kenmerk van waarheid namen, wel verre van de Leerſtellingen van het *Euangelie* te verklaaren, ondermynden dezelven allengskens, en de Godlyke Waarheid geraakte bedolven onder de puinhoopen eener hairkloovende Wysbegeerte. —— Terwyl de *Myſtiken*, in een ander uiterſte loopende, beweerden, dat de Zielen der waarlyk Godvrugtige Menſchen, uit zich zelven, niets kon-

den doen, en alleen bewoogen werden door eene *Godlyke Aandrift:* deezerwyze zetten zy niet alleen paalen aan de eiſchen der Rede, maar ſlooten die gansch en al van den Godsdienst en Zedekunde uit; ja, in zeker opzicht, loochenden zy volſtrekt, dat de Mensch een redelyk Schepzel was".

Dit alles liep natuurlyk uit op Bygeloof en Onkunde, die de plaats van den waaren Godsdienst bekleedden, en met onbegrensd gezag de menigte beheerschten. Op Overblyfzels, voor 't grootſte gedeelte valsch of te minſten onzeker, ſtelde het Volk meer vertrouwen dan op de Verdienſten van CHRISTUS, en 't hieldt dezelve van grooter kragt dan de Gebeden ten Hemel opgezonden, door de tusſchenkomst en voorſpraak diens Godlyken Middelaars (*a*). —— De Ryken, wier tydlyke omſtandigheden hun in ſtaat ſtelden om nieuwe Kerken te ſtigten, of de oude te herſtellen en op te cieren, zag men aan voor de gelukkigſte Stervelingen en als de Gunſtelingen des ALLERHOOGSTEN. Terwyl zy, die van armoede zodanige ſchitterende blyken hunner milddaadigheid niet konden betoonen, door lichaams arbeid het hunne toebragten tot de vermenigvuldiging der Godsdienſtige Geſtigten, en yverig bezig waren om gewillig het werk van lastdieren te volvoeren, als ſteen draagen en wagens trekken; zy verwagtten, door deeze vrywillige en moeilyke pooginggen eens misleiden yvers, de eeuwige Zaligheid te zullen verdienen (*b*). De Heiligen hadden een grooter getal dienaars dan het OPPERWEEZEN en de Zaligmaaker des Menschdoms: en deeze bygeloovige dienaars maakten het hoofd niet moede over de netelige vraag, die zo veel geſchils en onderzoeks in de volgende tyden veroorzaakte, te weeten, *hoe de Heiligen in den Hemel kennis kreegen van de gebeden en ſmeekingen hier op aarde gedaan?* In deeze Eeuwe kwam men dit geſchil voor, door een begrip, 't welk de *Christenen* van hunne *Heidenſche Voorvaders* overgenomen hadden, hier in beſtaande, dat de Inwoonders des Hemels dikmaal

(*a*) GUIBERTUS DE NOVIGENTO, *de Pignoribus* (dus worden de Overblyfzels genoemd) *Sanctorum*, onder zyne Werken, door DACHERIUS uitgegeeven, p. 327, alwaar hy, met oordeel en ſnedigheid, het Bygeloof deezer elendige tyden aantast.

(*b*) Zie de *Verhandeling* van HAYMO, over deeze gewoonte, door J. MABILLONIUS in 't licht gegeeven, aan 't einde van Tom. VI. *Ann. Benedict.* Zie ook in deeze *Annales* p. 392.

maal van boven nederdaalden, en op die plaatzen verkeerden, waar zy eertyds, geduurende hun verblyf op aarde, genoegen geſchept hadden (*a*). Om by dit affchuwelyk tafereel van Bygeloof nog maar één trek te voegen, merken wy aan, dat de dwaaze Bygeloovigheid des Volks, in deeze Eeuwe, zo verre liep, dat, wanneer iemand door de vervoering eener verwilderde verbeeldingskragt, of, met oogmerk om te bedriegen, de Droomen en Gezigten openbaarde, welke hy meende of voorgaf van boven ontvangen te hebben, de menigte tot die nieuwe Godſpraake toevloeide, en 't geen van zodanig een voortkwam, aanmerkte als de bevelen van GOD, dien het behaagde, gelyk zy waanden, zyn raad, onderrigting en de kennis van zyn welbehaagen, op die wyze, den Menſchdomme mede te deelen. Dit blykt, om geene andere voorbeelden op te haalen, uit de bovenmaate groote hoogagting, die de twee beroemde Prophetesſen HILDEGARD, Abdiſſe van *Bingen*, en ELIZABETH van *Schoeningen*, in *Duitſchland* verkreegen (*b*).

Deeze algemeene heerſchappy van Onkunde en Bygeloof werd behendig, doch laaghartig, onderſteund door de Beſtuurders der Kerke, om daar door hunne koffers te vullen met het geld der bedroogene menigte. In de daad, elke rang der Geestlykheid hadt zyne byzondere wyze om het Volk te ſcheeren. —— Wanneer de Biſſchoppen geld noodig hadden, tot hunne vermaaken en uitſpanningen, of ten gebruike der Kerke, booden zy der Gemeente aan, voor zekere ſomme gelds, dat tot Godsdienſtige einden zou beſteed worden, de kwytſchelding der Boetedoeningen, hun, wegens de begaane misdaaden, opgelegd, af te koopen: of, met andere woorden, zy booden *Aflaaten* aan, die tot een onuitputlyke bron van ſchatten ſtrekten voor de Biſſchoppen, en hun, gelyk te over bekend is, in ſtaat ſtelden om de grootſte ontwerpen tot vermeer-

(*a*) Ten bewyze, dat deeze ſtelling niet van grond ontbloot is, zullen wy de volgende merkwaardige plaats overſchryven, uit het Leeven van den H. ALTMANNUS, Biſſchop van *Padua*, zo als dezelve voorkomt in SEBAST. TENGNAGELII *Collect. Veter. Monumentor.* p. 41. *Vos licet, Sancti Domini, ſomno vestro requiescatis —— haud tamen crediderim, ſpiritus vestros deesſe locis, quæ viventes tanta devotione conſtruxistis & dilexistis. Credo vos adesſe cunctis illic degentibus, aſtare videlicet orantibus, ſuccurrere laborantibus & vota ſingulorum in conſpectu divinæ Majeſtatis promovere.*

(*b*) Vid. JO. MABILLONIUS *Annal. Benedict.* Tom. VI. p. 431, 529, 554.

meerdering van hun gezag uit te voeren, en eene menigte van heilige Geſtigten te bouwen, die zeer ſtrekten om den uitwendigen luister en pragt der Kerke te vergrooten (*a*). —— De Abten en Monniken, die geen magt hadden om *Aflaaten* te verleenen, namen de toevlugt tot andere middelen, om hunne Abdyen en Kloosters te verryken; zy droegen, op eene ſtaatlyke wyze, de Beenderen en Overblyfzels der Heiligen door het Land om, en ſtonden de menigte, voor zekeren prys, toe om deeze heilige en winſt aanbrengende Overblyfzels te zien, aan te raaken en te omhelzen. De Monniken wonnen dikwyls door deeze *Raarekyk* meer, dan de Biſchoppen met hunne *Aflaaten* (*b*).

„ Wanneer de *Roomſche Pauſen* zagen, welke onnoemelyke ſchatten de mindere beſtuurders der Kerke ophoopten, door het verkoopen der *Aflaaten*, vonden zy het raadzaam, de magt der Biſchoppen in het ontſlaan van de opgelegde boetedoening te bepaalen, en trokken bykans deezen geheelen voordeeligen handel tot zich. In gevolge van deeze nieuw genomene maatregelen, werd het Hof van *Rome* de algemeene voorraadplaats van *Aflaaten*, en de Pauſen van *Rome* lieten, wanneer de behoefte der Kerke, de ledigheid hunner geldkisten, of de geest der gierigheid hun aanzette om geld te verzamelen, niet alleen eene algemeene, maar ook eene volkomene Vergiffenis van alle *tydlyke boetedoeningen* en *ſtraffen*, door de Kerk op zekere overtreedingen geſteld, aankondigen. Zy gingen nog verder en verleenden niet ſlegts ontſlag van de ſtraffen, door de Burgerlyke en Kerklyke Wetten tegen de Overtreeders vastgeſteld; maar maatigden zich, daarenboven, ſtoutlyk de magt aan, die GODE alleen toekomt; godvergeeten voorwendende ook de ſtraffen, in het toekomende Leeven gedreigd, te vernietigen: een ſtap, welken de Biſchoppen hoe vermetel en

(*a*) STEPHANUS *Obazinenſis*, in STEPH. BALUZII *Miſcellaneis*, Tom. IV. p. 130. Jo. MABILLONIUS *Annal. Benedict.* Tom. VI. p. 535 ſeqq.

(*b*) Wy ontmoeten, in de Gedenkſchriften deezer Eeuwe, ontelbaare voorbeelden van dit middel, om der menigte ſchattingen af te perſen. Zie het *Chronicon Centulenſe* in DACHERII *Specil. Veter. Script.* Tom. II. p. 354. *Vita St. Romanæ*, ibid. p. 137. Jo. MABILLONIUS *Annal. Benedict.* Tom. VI. p. 342, 644. *Acta Sanct. Menſis Maii.* Tom. VII. p. 533, alwaar wy het verhaal vinden van eene langduurige reize door de Overblyfzels van den H. MARCULUS gedaan. Jo. MABILLONIUS *Acta Sanct. Ordin. Benedict.* Tom. VI. p. 519, 520. & Tom. II. p. 732.

en gierig ook, nooit hadden durven waagen (*a*). —— De Pausſen gebruikten dit aangemaatigd voorregt eerst, om den Heiligen Oorlog voort te zetten, en verkondigden de *Aflaaten*, ſchoon toen eenigzins gemaatigd, om de Vorſten van *Europa* te beweegen tot nieuwe Kruistogten, ter vermeesteringe van *Palestina*: maar, in vervolg van tyd, bedienden zy zich van deezen toverzang der Aflaaten, in gevallen van veel minder aanbelang, enkel met inzigt van ſchandelyk gewin (*b*). —— Het invoeren der *Aflaaten* vernietigde, onder meer andere dingen, de oude *Kerklyke Wetten wegens de Boete*, en veroorzaakte het weeren der *Penitentie Boeken* (*c*), waar door aan allerlei ondeugden de ruime teugel geſlaakt werd. —— Zodanig eene handelwyze vereischte wel met eenigen ſchyn verdeedigd te worden; doch dit was onmogelyk. Om, derhalven, deezen ſchandelyken handel der *Roomſche Pausſen* te regtvaardigen, bedagt men nu de gedrogtlyke en ongerymde Leer, welke, in de volgende Eeuwe, door den H. THOMAS beſchaafd werd en opgecierd, en onder andere de volgende afſchuwelyke ſtellingen begreep. „ Dat 'er, met de daad een onbedenkelyk groote ſchat van verdienſten was, beſtaande uit de Godvrugtige daaden en deugdzaame bedryven, welke de *Heiligen* verrigt hadden boven 't geen noodig was tot hunne eigene zaligheid (*d*); en die dus ten dienſte van anderen konden ſtrekken; dat de *Roomſche Paus* de Bewaarder en Uitdeeler was van deezen grooten ſchat: en dat hy, in gevolge hier van, de magt bezat om een gedeelte van deezen onbedenkelyk grooten voorraad van *Verdienſten* te ſchenken aan de zodanigen als hy goed vondt, geëvenredigd aan hunne *boosheid*, en genoegzaam om hun te verloſſen van de ſtraffen, die zy verdiend hadden'. 't Is een allerdroevigst teken van de verbaazende kragt des Bygeloofs, dat eene Leer, zo ongerymd in haaren aart, en zo ſcha-

(*a*) MORINUS *de Adminiſtratione Sacramenti pœnitentiæ*, Lib. X. Cap. XX. XXI. XXII. p. 768. RICH. SIMON *Biblioth. Critique*, Tom. III. Chap. XXXIII. p. 371. J. MABILLONIUS, *Præf. ad Acta Sanctorum* Sæc. V. *Actor. Sanctor. Benedict.* p. 54. om nu niet te ſpreeken van de *Proteſtantſche Schryvers*, welke ik met voordagt voorbygaa.

(*b*) LUD. ANT. MURATOR. *Antiq. Ital. medii Ævi.* Tom. V. p. 761. FRANC. PAGI Breviarum *Pontif. Romanor.* Tom. II. p. 60. THEOD. RUINARTI *Vita Urbani* II. p. 231. Tom. III. *Operum Posthumor.*

(*c*) [De *Penitentie Boeken* waren dezulken, in welke de maat en ſoort van Boete, op ieder misdaad geſteld, waren aangetekend.]

(*d*) [Deeze Werken zyn bekend onder den naam van *Opera ſupererogationis*, of overtollige Werken.]

ſchadelyk in haare gevolgen, als nog in de Kerk van *Rome* beweerd en ſtaande gehouden wordt (*)".

In deezen allerverbasterdſten tyd van duisternis en ondeugd zag men nogthans flikkeringen van de kennis der waarheid en pligtsbetragting. Ten blyke hier van ſtrekt de Leer en Tugt der *Waldenſen*, welke wy, ten beſluite hier nog zullen ter neder ſtellen. „ De poogingen van PETRUS WALDUS, en zyner Naavolgeren, ſtrekten geenzins om nieuwe Leerſtellingen ter Kerke in te voeren, of om nieuwe Leerſtukken den *Christenen* voor te ſtellen. Zy beoogden alleen het Kerklyk Beſtuur, het Leeven en de Zeden, zo der Geestlyken als des Volks, tot die beminnenswaardige eenvoudigheid en die oorſpronglyke zuiverheid te brengen, welke de byzondere kenmerken der *Christenen* waren in de *Apoſtoliſche Eeuwen*; en zo ernſtig aanbevolen worden, in de geboden van den Godlyken Inſteller onzes heiligen Godsdiensts. —— Overeenkomſtig met dit oogmerk klaagden zy, dat de *Roomſche Kerk*, onder CONSTANTINUS DEN GROOTEN, van de eerſte zuiverheid en heiligheid verbasterd was. —— Zy ontkenden de Opperhoofdigheid van den Paus van *Rome*, en beweerden, dat de Dienaars en Beſtuurders der Kerke, door hun beroep, verpligt waren de armoede der Apostelen na te volgen, en zich door hunner handen arbeid onderhoud te verſchaffen. —— Zy merkten elk *Christen* aan, als, in zekere maate, geregtigd en geroepen om te leeren, te vermaanen, en hunne Broeders in eenen Godsdienſtigen wandel te verſterken. —— Zy drongen aan op de herſtelling van de oude Kerktugt, der Boetedoening, dat is, om de Zondvergiffenis te zoeken door Gebeden, Vasten, en Liefdegaven te ſchenken, verrigtingen door de nieuwe Leer der *Aflaaten* bykans geheel in onbruik geraakt. —— Zy hielden, tevens, ſtaande dat elk Godvrugtig *Christen* geregtigd en bevoegd was om den Boeteling eene ſoort en maate van voldoe-

(*) [Een voldoend en uitvoerig berigt van de gedrogtlyke Leere der *Aflaaten* kan men vinden in een Geleerd en Oordeelkundig Werk, 't welk tot Tytel voert, *Lettres ſur les Jubilés* uitgegeeven, in den Jaare 1751, in drie Deelen in 8vo. door den Eerw. Heer CHAIS, Leeraar der *Fraanſche Kerke* in 's *Gravenhage*, ter gelegenheid van een algemeen Jubelfeest, in het voorgaande Jaar, op bevel van Paus *Benedictus den* XIV, te *Rome* gevierd. In het Tweede Deel van dit voortreffelyk Werk, 't welk wy, in 't beloop deezer Geſchiedenisſe, dikmaals geleegenheid zullen hebben raad te pleegen, is een duidelyk berigt, en eene voldoende wederlegging van de bedoelde Leer, als mede de Geſchiedenis van dien gedrogtlyken handel, zints deszelfs oorſprong tot op den tegenwoordigen tyd.]

doening voor zyne zonden voor te ſchryven, naar gelange zyner overtreedingen; dat de belydenis voor de Priesters geenzins noodzaaklyk was: naardemaal de ootmoedige Zondaar zyne zonden kon belyden, en bekentenis zyner boetvaardigheid doen voor elk waar Geloovigen, en ook, van dien zodanige raadgeevingen en aanmoedigingen mogt verwagten, als in zyn geval en omſtandigheden noodig waren. —— Zy beweerden, dat de magt om de Zondaars te ontheffen van de ſchuld en ſtraffe hunner overtreedingen GODE alleen toekwam, en dat, by gevolge, de *Aflaaten*, de ſchelmſche vonden waren van inhaalige gierigheid. —— Zy zagen de Gebeden en andere Plegtigheden voor de Dooden ingeſteld, als ydel, noodloos en ongerymd aan, en ontkenden het beſtaan, van de Zielen der Afgeſtorvenen, in eenen middelſtaat van zuivering, vaſtſtellende dat zy, naa de ſcheiding van het Lichaam, terſtond in den Hemel opgenoomen of in de Helle neder geworpen werden. —— Deeze, en andere Leerſtellingen van gelyken aart, maakten het Leerſtelzel der *Waldenſen* uit. Hunne Leevensregels waren zeer geſtreng: want zy namen tot voorſchrift der Zedeleere, de Redenvoering van CHRISTUS op den berg, welke zy op de ſtrengſte en letterlykſte wyze verklaarden: weshalven zy, in hunne Maatſchappye, alle Oorlogen en Pleitgedingen, alle poogingen, om ryk te worden, de Doodſtraffen, de Zelfverdeediging tegen onregtmaatig geweld, en alle ſoorten van Eedzweeren veroordeelden (*a*).

(*a*) Zie den *Codex Inquiſitionis Toloſanæ*, door PHILIP VAN LIMBURG in 't licht gegeeven, als mede MONETÆ *Summa contra Catharos & Valdenſes*, en de overige Schryvers van de *Geſchiedenis der Waldenſen*. Schoon deeze Schryvers niet even nauwkeurig zyn, noch volkomen overeenſtemmen omtrent het getal der Leerſtukken, welke het Godgeleerd Zamenſtel van deezen Aanhang uitmaakten, nogthans erkennen zy allen, als uit eenen mond, de opregte Godsvrugt en het voorbeeldlyk gedrag der *Waldenzen*, en toonen duidelyk genoeg, dat hun oogmerk geenzins was, de Leerſtellingen te beſtryden, die algemeen onder de *Chriſtenen* werden aangenomen, maar dat zy alleen voor hadden, om de Godsvrugt en Zeden der vroegſte tyden te doen herleeven, de ondeugd der Geestlykheid, benevens de misbruiken te keer te gaan, welke in den Eerdienst en de Tugt der Kerke waren ingeſloopen. [Wy kunnen niet voorby hier onzen *Nederduitſchen Leezer* ook te wyzen tot de *Hiſtorie der Chriſtenen*, die *men gemeenlyk Waldenſen noemt*, door MARTEN SCHAGEN, te Haarlem 1765 uitgegeeven; als mede tot de *Kerkelyke Geſchiedenis der Waldenzen tot op deezen tyd*. Door J. F. L. MARTINET, A. L. M. Phil. Dr. en V. D. M. te Edam. Gedrukt te Amſt. 1765.

Phi-

Philoſophiſche Navorſchingen van de bewyzen voor 't Chriſtendom, door den Heer CHARLES BONNET, *Profeſſor in de Philoſophie te Geneve, Lid van de voornaamſte Academien van Europa. Uit het Fransch vertaald, door* Mr. D. H. V. NOOTEN, *Advocaat voor de Hoven van Juſtitie in Holland. Met de Aantekeningen van den Heer* J. C. LAVATER. *Predikant te Zurich. In 's Gravenhage, by* J. Thierry 1771. *Behalven het Voorwerk* 352 *bladzyden in groot octavo.*

VOor enigen tyd heeft men een Stukje het licht doen zien, onder den tytel; *De waarheid van den Chriſtelyken Godsdienſt beweezen voor Eenvoudigen:* in dien eigenſten ſmaek zou men mogen zeggen, dat dit Stuk de betooglykheid der waerheid van den Chriſtelyken Godsdienſt ontvouwt, voor zulken, die een Philoſophiſchen Geest bezitten. De zodanigen toch heeft de Hoogleeraer *Bonnet* in dit Geſchrift voornaemlyk op 't oog. Hy heeft zich in 't ſchryven van dit zyn Werk, als een Philoſooph, die naer de waerheid zoekt, voorgeſteld, aen de ene zyde, de kracht der bewyzen voor dien Godsdienſt na te ſpooren, en, aen de andere zyde, het gewicht der tegenbedenkingen en twyfelingen te wegen. Dit onderzoek heeft hem in ſtaet geſteld, om, zyns oordeels, op ene overtuigelyke wyze te doen zien, dat alles met zo veel bondigheid pleit voor de geloofwaerdigheid van dien Godsdienſt, dat alle zwarigheden, die in een Philoſophisch gemoed mogten huisvesten, na ene onpartydige overweging van het voor en tegen, niet meer in ſtaet behooren te zyn, om een verſtandig Mensch te wederhouden van dien Godsdienst te omhelzen. De Hoogleeraer heeft dit onderwerp met zo veel oplettendheid en beſcheidenheid behandeld, dat het niemand, hoe verſchillend men ook over den Godsdienst moge denken, konne kwetzen; hy heeft daer benévens zyne navorſchingen en overwegingen zo geleidlyk voortgezet, dat een opmerkzaem Lezer hem gereedlyk konne nagaen; en hy heeft eindelyk de kracht zyner redeneringe met zo veel nadruk en in zodanig een licht weten voor te ſtellen, dat men gronds genoeg hebbe, om te verwachten, dat zyne poogingen van een goeden uitſlag achtervolgd worden, by Lezers, die vatbaer zyn voor overtuiging, welker nut hy in dezen bedoelde. Zodanigen naemlyk, als hy in zyne Voorreden meld; „ die ter goeder trouw twyfelen, welke moeite gedaan hebben, om verlicht te worden, en hunne twyffelingen te bepaalen, om tot een beſluit om-

omtrent de tegenwerpingen te komen, en daar niet toe geraakt zyn". — Begeert men een bepaelder bericht van 't beloop dezer navorſchingen; 't is te vinden, in 't laetſte Hoofdſtuk, dat algemene aenmerkingen over het verband en den aert der voorgeſtelde bewyzen behelst; waerom wy 't zelve hier ten nader verſlag van 't geheel zullen overnemen; te meer daer 't tevens dient om des Hoogleeraers ſchryfwyze te doen kennen.

„ Ik heb, als Philoſooph, de voornaamſte bewyzen voor de Openbaaring, welke myne reeden zo noodzaaklyk oordeelde voor het grootſte geluk der menſchen, doorgeloopen. Ik herroepe die bewyzen levendig voor mynen geest, ik wik en weeg dezelve nog eens, ik ſcheide dezelve niet van een, ik neem derzelver verzameling, alle de bewyzen te zamen op. Ik zie duidelyk, dat zy een eenig *gebeel* uitmaaken, en dat yder voornaam bewys een *wezenlyk gedeelte* van dat *gebeel* is; ik ontdek eene onderlinge ondergeſchiktheid, een verband, eene overeenſtemming in alle die deelen, eene ſtrekking van alle tot een *gemeen midpunt*. Ik plaatze my zelven in dat midpunt; ik ontfang daar door de verſcheidene indrukken van alle de punten van den omtrek; ik ondervind de uitwerking van elken byzonderen *indruk*, en die van den *gebeelen*. Ik pluize, de *byzondere* uitwerkingen uit, ik vergelyk ze, en ik word ſterk de *algemeene* uitwerking gewaar.

„ Ik erken dan, dat die *uitwerking*, welke zo veel vermag op den geest en op het hart, vernietigd zoude zyn, indien ik, in plaatſe van de bewyzen alle te zaamen by een te neemen, dezelve afzonderlyk nam, om dezelve niet weder te vereenigen. Het zou nog erger zyn, indien ik dezelve alleen tot de *wonderen* bragt, ik zou dan den bondel losmaaken, en 'er een eenige ſtreng uitneemen, zonder van dezelve gebruik te maaken.

„ Myn manier van navorſchen is natuurlyk, en komt my voor, my, langs den kortſten weg, tot myn oogmerk te brengen; ik herroepe my denzelven. Na dat ik myne gronden gelegd had in de *natuurkundige* en *zeedelyke* geſteldheid van den mensch (*a*), zo als wy die door de ondervinding en redeneering kennen; moest ik aanſtonds onderzoeken, of uit de vergelyking van deeze *geſteldheid* volgde, dat de mensch alleen door de krachten van zyne reeden tot eene *voldoende* zekerheid omtrent zynen *toekomenden ſtaat* geraaken kon (*b*)! En dewyl het my zeer duidelyk voorkwam, dat die zaak onmogelyk was; zo was het zeer natuurlyk, dat ik onderzocht, of de SCHEPPER van den Mensch, den Mensch, die zo te wenſchen zekerheid, zon-

(*a*) Hoofdſt. 1. (*b*) H. 2 en 39.

zonder zyne tegenwoordige geſteldheid te veranderen, niet konde geeven! Deeze fraaije vraag bragt my, langs eenen zo Philoſophiſchen als regtlynigen weg, tot de *wonderen* (*a*). Want het was aanſtonds noodig te onderzoeken, of GOD zelve geſproken had, en door *wien*, en tot *wien* &c. (*b*). Maar, dewyl, volgens myne grondſtellingen, de wonderen alleen de plaats van eene *byzondere taal* vervullen, en dat eene *taal* niets anders is, dan eene *verzameling van tekenen*, welke *op zig zelve* niets betekenen; zo moest ik myn oog houden op het oogmerk, of het gebruik van deeze buitengewoone taal, in welke de WETGEEVER der natuure my ſcheen tot de *menſchen* geſproken te hebben (*c*): Op het *zeedelyk karakter* van de buitengewoone menſchen, welke belast waren, om die taal aan de menſchen uit te leggen (*d*): Op de *Godſpraaken*, welke de zending van eenen HEMELSCHEN AFGEZANT aangekondigd hadden (*e*): Op de leer van deezen AFGEZANT (*f*): Op den uitflag van zyne zending (*g*).

„ Uit deeze vereeniging en vergelyking van de (*h*) *uitwendige* en (*i*) *inwendige* bewyzen voor het Chriſtendom, ontſtaat in mynen geest dit *gewigtig beſluit*, dat 'er geene oude geſchiedenis is, welke zo wel door getuigen beweezen is, als die van den AFGEZANT; dat 'er geene *geſchiedkundige daa-*

(*a*) H. 3, 4, 5 en 6. (*b*) H. 6, 7, 8 en 15. (*c*) H. 6 en 15.

(*d*) H. 8. In dit Hoofdſtuk en de volgenden tot het 30 ingeſlooten, bevlytigt zich de Hoogleeraer, om de bewyzen voor de geloofwaerdigheid der Euangeliſche getuigen, tegen alle tegenbedenkingen, aen te dringen, en te gelyk na te gaen hoe alles ſamenloopt om ons ene genoegzame verzekering te geven, van de echtheid en de waerheid van het beſchreven getuigenis of der Euangeliſche Schriften.

(*e*) H. 31. (*f*) H. 32, 33, 34, 35.

(*g*) H. 36, 37. De nog volgende Hoofdſtukken 38, 39, 40, 41, 42 behelzen wyders de beſchouwing van enige algemene zwarigheden, die de Hoogleeraer onderſcheidenlyk beantwoord; waer op in 't 43 of laetſte Hoofdſtuk eindelyk de hier medegedeelde beſchouwing van 't geheele verband dezer navorſchinge volgt.

(*h*) „ Men noemt *uitwendige bewyzen*, die gehaald worden uit de wonderen, uit de voorzeggingen, uit het karakter van den Stichter, dat van zyne discipelen &c. alle deeze bewyzen zyn *uitwendig* van de LEER op zig zelve beſchouwd, maar loopen alle met de LEER t'zamen, om dezelfde grondwaarheid te bewyzen. *Bonnet.*

(*i*) „ Men noemt *inwendige*, de bewyzen welke men uit den aart der Leere zelve neemt, dat is, uit deszelfs uitmuntendheid, uit deszelfs gepastheid, naar de belangens van den mensch &c. *Bonnet*".

daaden zyn, welke op een zo groot getal bewyzen, op zo ſterke, zo treffende, zo verſcheidene bewyzen, rusten, als de *daaden*, op welke de LEER van den AFGEZANT gegrond is.

„ Eene gezonde *Redeneerkunde* heeft my geleerd, de *verſchillende ſoorten* van de *zekerheid* te onderſcheiden, en in eene behandelinge van *daaden*, of van zaaken, welke *wezenlyk* van het *getuigenis* afhangen, niet op de *geſtrengheid* van het *betoogen* te ſtaan: ik weet, dat dat geene, 't welk ik *zeedelyke zekerheid* noeme, niet is, noch zyn kan, eene *volmaakte* of *ſtrikte zekerheid*; dat deeze ſoort van *zekerheid* nooit meer dan eene min of meer groote waarſchynlykheid is, welke naar maate dezelve min of meer komt naby het oordeelbaar punt, daar de volſtrekte zekerheid woont, ook min of meer de *toeſtemming* van den geest naar zig ſleept".

„ Ik weet daar en boven, indien ik my nergens aan wilde houden, dan aan de eigenlyk gezegde *baarblykelykheid* of *betooging*, nooit iets gelooven wilde, dan dat myne *eigen zinnen* getuigden; dat ik dan in een allerongerymdst Pyrrhonismus, (of een twyffeling aan alles,) zou moeten vervallen: want, welk een Pyrrhonismus zoude ongerymder zyn, dan dat het welk in ernst twyffelde aan alle daaden van de Geſchiedkunde, Natuurkunde, natuurlyke Geſchiedenis &c. en 't welk in 't geheel alle ſoort van getuigenis verwierp! en welk leven zoude ellendiger en korter zyn, dan dat van een mensch, welke zig nergens aan toevertrouwde, dan aan 't geen onder zyne zinnen viel, en welke eigendunkig alle *vergelykende* beſluit verwierp".

„ Ik zal niet zeggen, dat de waarheid van het Christendom beweezen is (*a*); deeze aangenomen, en met al te veel inſchiklykheid door de beste verdeedigers herhaalde uitdrukking, is zekerlyk oneigen; maar ik zal eenvoudig zeggen, dat

„ (*a*) Men bemerkt genoeg, dat ik hier dit woord in eenen *eigenlyken* of *letterlyken* zin neeme: zy die zig aan myne uitdrukkingen ſtooten, begrypen het oogmerk van myn werk niet; ik ſchryf voor leezers welke de naauwkeurigheid beminnen; ik bemin dezelve ook; ik weet zeer wel, en heb het meer dan eens gezegd, dat in *zeedelyke* zaaken, de *zeedelyke* baarblyklykheid op oordeelkundige geesten dezelve wezenlyke uitwerking heeft, als de wiskunſtige baarblyklykheid; maar het ſcheen my niet zeer naauwkeurig op de *zeedelyke* baarblyklykheid een uitdrukkinge over te brengen, welke nergens, dan tot de wiskunſtige baarblyklykheid behoort. *Bonnet*".

dat de daaden, op welke de *geloofwaardigheid* van het CHRISTENDOM gegrond is, my voorkomen van eene zo ſterke *waarſchynlykheid* te zyn, dat ik denke zoude, indien ik dezelve verwierp, dat ik tegen de zekerſte regels van de Redenecrkunde zondigde, en van de meest aangenomen grondſtellingen der zeeden afzag".

„ Ik heb tot in den grond van myn hart gezocht door te dringen; en gelyk ik daar geen een *verborgen beweegmiddel* heb gevonden, 't welk my zoude konnen doen beſluiten tot het verwerpen van eene leer, die zo geſchikt is, om de zwakheid van myne reden te vervullen, om my en myne beproevingen te vertroosten, om myn wezen te volmaaken; zo neeme ik die LEER aan, als het beste geſchenk, 't welk GOD aan het menschdom zou kunnen geeven: en ik zou dezelve ook dan nog aanneemen, indien ik haar alleenlyk aanmerkte, als het beste t'zaamenſtel van de *beoeffenende Philoſophie*".

Aen het einde van dit Werk, dat de aendacht aller oplettende Lezeren, die het gewigt van dit onderwerp maer enigzins bezeffen, verdient, heeft men nog gehegt, des Hoogleeraers *Ligte Gisſingen over de toekomende Goederen*. Gisſingen, die alleszins ingericht zyn, om ons de verhevenſte denkbeelden dier Gelukzaligheid in te boezemen; voor zo ver ze ons opleiden tot een bezef, dat wy in dien ſtaet tot in 't oneindige, ter verdere volmakinge, zullen opklimmen. Vind men hier alles niet even bondig; de Hoogleeraer betytelt zyne gedachten niet hooger dan met den naem van ligte gisſingen; en ze zyn ten minſten van dien aert, dat ze nevens anderen ter aenſporinge van enen deugdzamen wandel ſtrekken; in 't vooruitzicht dat onze meerdere poogingen in dit leven ter volmakinge, in 't toekomende leven, achtervolgd zullen worden van des te hooger trap van gelukzaligheid. — De Eerwaerde *Lavater*, een Philoſophisch Godgeleerde, eindelyk, heeft dit alles met enige aanmerkingen verrykt, die des Autheurs voorſtellingen nader ophelderen, of daer benevens denkbeelden voordragen, die der nadere overweginge waerdig zyn.

De

De Muziek in den openbaaren Godsdienst gewettigd en bestierd, en 't eerste Kerk-Orgel der Nederlandsche Doopsgezinden in hunne Kerk te Utrecht plegtig ingewyd, uit 2 Kronyken XXIX vers 24-31. Door wylen den Wel eerw. en zeer Geleerden Heer M. SCHAGEN. *Te Utrecht by* G. v. d. Veer, 1771. *Behalven de Voorreden, 80 bladz. in gr. octavo.*

Redenvoering ter inwyinge van het Orgel in de Lutherſche Kerk te Bodegraven. Door J. HAMELEAU, *Leeraar der Euang. Lutherſche Gemeente ter zelver plaatſe. Te Gouda by* J. v. d. Klos 1771. *Behalven het Voorwerk, 42 bladz. in gr. octavo.*

TWee Redenvoeringen by ſoortgelyke gelegenheden uitgeſproken, die, ſchoon op verſchillende wyzen uitgevoerd, beiden, naer tyds gelegenheid, ſtrekten, om de Toehoorders op te leiden, tot ene eerbiedige verheerlyking van den Allerhoogſten, door Zang en Spel; waer toe de ene en andere eigenaertig geſchikt is. De eerſte is wel niet in alle deelen volledig, dewyl de Eerwaerde *Schagen*, naer luid der Voorreden, door andere bezigheden belemmerd, en voorts door den Dood geſtuit, dezelve niet voltooid heeft, op die wyze, als hy, tot de openlyke uitgave beſlooten hebbende, wel bedoeld had. Edoch het plechtige der Inwydinge, en de Verklaring van den Text is breedvoerig uitgewerkt; en men heeft 'er de ruwe ſchets van 's Mans gedachten der Toepaſſinge nevens gevoegd, zo als dezelve door hem opgeſteld was; waer uit men het hoofdzaekelyke ligtlyk kan magaen. De tweede is door den Eerwaerden *Hameleau* volledig uitgegeven, en behelst ene onderſcheiden Verhandeling van 's Menſchen verplichting, om God te verheerlyken, met aentooninge van 't geen waer mede deze Verheerlyking geſchied, en hoe dezelve Gode welbehaeglyk worde: welke denkbeelden de Leeraer voorts inzonderheid aendringt, met betrekking tot de byzondere omſtandigheden, en ter plechtige inwydinge van 't Orgel. —— Zie hier, hoe hy by deze gelegenheid, onder anderen, geestlyker wyze op het Orgel zinſpelende, zyne Toehoorders het Orgel doet aenmerken als een Prediker hunner verplichtinge.

„ Het aangenaam geluid der pypen, zegt hy, leere u welklinkende ſtemmen tot God op te heffen, en in het huis, daar hy zynes naams gedachtenis geſticht heeft, eer-

nen voorſmaak te genieten van dat Hemelſche muſic, het geen gy hooren zult, wanneer gy den Engelen Gods gelyk zyt geworden".

„ Deeze pypen, die zich in reien vertoonen en door den wind ter ſprake gebragt worden, leeren u te gelyk, dat de geestelyke Noorde- en Zuide-wind van Wet en Evangelie u doorblazen moeten, om door gerechtigheid des geloofs en des levens te bewyzen, dat het voor u een kostelyk ding is den Heere te danken en te lofzingen den naam des Allerhoogſten, des morgens zyn genade en des avonds zyne waarheid te verkondigen".

„ Het treeden der blaasbalchen, waar door de wind in de pypen geleid wordt, erinnere u, hoe gy by den ſtryd des geestes en des vleeſches den Satan vertreeden moet, om, by uwe overwinning, door den wind des H. Geestes gedreeven, met nieuwe ſtemmen Gods deugden en daaden te verkondigen, door wien gy geroepen zyt van de duisternisſe tot het licht".

„ En dewyl 'er geen geluid zonder het ſlaan der Klavieren door middel van de vingeren gehoordt kan werden, zoo wil de goddelyke vinger uwe ziel aanraaken, en beweegen om vuurig van Geest van Gods eeuwigblinkende majeſteit en ongeſchapene heerlykheid te getuigen, en het geen gy van Gods groote daaden gezien, gehoort en ondervonden hebt, getrouwlyk aan anderen mede te deelen, zoo dat uwe lippen zyn mogen als roozen, die van vloeiende myrrhe druipen".

„ Laaten voorts de vier Stemmen van *Bas*, *Tenor*, *Alt* en *Discant* u verwekken tot uwe Christelyke verplichting; de *Bas*, om Jeſus met zyn Woord en Verdienſten als den grond van uw Christendom te erkennen en hoog te achten; want *eenen anderen grond kan niemand leggen, dan die gelegt is, welke is Jeſus Christus*, 1 Cor. III: 11. waarom ook Paulus op eene andere plaatſe de Christenen met nadruk erinnert, *dat zy zullen gebouwt zyn op den grond der Apostelen en Propheeten, waar van Jeſus Christus de hoekſteen is*, Eph. II: 20.

„ *De Tenor*, om in uw zingen met mond en hart t'zamen te ſtemmen, want zou dit niet geſchieden, zoo zou het van u heeten: *Dit volk naakt tot my met de monden, en eert my my met zyne lippen, maar hun hart is verre van my.* Jeſ. XXIX: 12.

„ *De Alt*, om God, die zeer hoog en verheeven is, in hooger Choor te pryzen, *want hy is hoog, en hy beeft zynen naam boven alles heerlyk gemaakt*, Pſ. CXXXVIII: 2, 6.

„ *De Discant*, om met een ſcherpe ſtemme, niet een of

twee-

tweemaal, maar dikwyls en altoos den Heere te loven; want hy, die daar goed doet zonder ophouden, wil, dat wy met David hartelyk zeggen kunnen, *Ik wil den Heere zingen myn leven lang, en mynen God loven zoo lange als ik ben.* En wat is wel wenschelyker, dan, daar wy in den Hemel God eeuwig zullen loven, dat wy ook hier op aarde ons altoos verlustigen in den lof Gods. —— Om kort te gaan, zoo moet dit Orgelspel u hemelwaarts leiden, om met meer lust en yver, dan wel oyt onder u geweest is, des Heeren roem te vertellen".

Korte en eenvoudige handleiding tot het leeren van 't Clavecimbel of Orgelspel, opgesteld ten dienste van Leerlingen, door J. HESS, *Organist en Klokkenist te Gouda. Derde Druk, op nieuws overgezien, vermeerderd en verbeterd. Te Gouda, by* J. v. d. Klos 1771. *Behalven het Voorberigt, 30 bladz. In quarto.*

ENe wel ingerichte aenwyzing van de algemeene gronden, en voornaemste byzonderheden der behandelinge van 't gehoorstreelende Clavier; waer in een Leerling boven al kundig behoort gemaakt te worden. De oplettende Speelkundige *Hess* heeft het voornaemste, dat hy in uitvoeriger Werken deswegens vond aengetekend, in dit Stukje op ene beknopte wyze by een verzameld, en nevens het geen hy zelf opgemerkt, of hem door andere ervaren Meesters medegedeeld is, in zo geregeld ene ordé gebragt, dat dit Geschrift ter gevoeglyke handleidinge in 't onderwys der Leerlingen gebruikt konne worden.

Godvrugtige Overdenkingen van Waarheden der Heilige Schrift, in korte Vertoogen voorgesteld. Door J. HAMELEAU, *Leer ar der Euang. Lutherschc Gemeente te Bodegraven. Te Gouda by* J. v. d. Klos 1771. *Behalven de Voorreden, 147 bladz. In gr. octavo.*

DE onderwerpen, over welken de Godvruchtige Overdenkingen van den Eerwaerden *Hameleau* in dit Stukje gaen, zyn de volgende. (1.) De Persoon des Verlosfers als God en Mensch beschouwd, Joh. I: 14. (2.) De Eere van Aanbidding, die den Verlosfer toekomt, Heb. I: 6. (3.) Het goede getuigenis van den Heiland uit den mond zyner Vyanden,

den, Matth. XXII: 16. (4.) De heilzaame navolging van het licht der Waereld, Joh. VIII: 12. (5.) Jesus wyze Leerrede over het verzamelen van Schatten, Matth. VI: 19, 20, 21. (6.) De wonderwerken van Christus, als bewyzen en kenmerken zyner Goddelyke Leere, Joh. III: 8. (7.) De gewisse verhooring van het gebed der geloovigen, 1 Joh. V: 14. En eindelyk (8.) De vrywillige gehoorzaamheid by den dood des Middelaars, Phil. II: 8. — Deze leerzame en stichtelyke overdenkingen, vertoogswyze opgesteld, zyn, gelyk de Autheur in de Voorreden meld, oorspronglyk Predikatien door hem gedaen, welker hoofdzaeklyken inhoud hy hier in korte Vertoogen voordraegt, zo dat zommigen derzelver beknoptlyk behelzen, het geen hy in twee of drie Leerredenen breeder heeft voorgedragen. Men mag deze manier, in welke zyn Eerwaerde zeer wel geslaegd schynt, naer ons inzien, op goeden grond wel ter navolginge van anderen aenpryzen. Ene Leerreden in 't openbaer gedaen vereischt byzondere schikkingen, die ten deele de gewoonte vordert, en ten deele onder 't aenhooren hare nuttigheid hebben; doch in 't lezen van ene Leerreden, door den druk uitgegeven, van geen wezenlyken dienst zyn, ten rechten verstande van 't behandelde onderwerp. Wel byzonder is in 't opstellen van ene openbare Leerreden, die slechts gehoord word, geduurende welks voordragen de Toehoorder noch tyd noch gelegenheid heeft, om het gesprokene, tusschen beiden, te herhalen, dikwerf noodig wat breeder uit te weiden, om deze en gene byzonderheden in dat licht te stellen, dat ze, op het enkele hooren, zelfs by oplettenden, van een genoegzamen indruk zyn; 't welk, in vele gevallen, zo noodwendig niet is, in ene gedrukte Leerreden; wanneer de Lezer tyd en gelegenheid heeft, om alles afzonderlyk aendachtig na te gaen, en 't een of 't ander, wanneer hy 't noodig mogte oordeelen, zich door ene herhaelde lezing beter in te drukken, of duidelyker te bezeffen. Wanneer men dan zodanige Leerredenen, die geschikt geweest zyn om gehoord te worden, vervolgens uitgeeft om gelezen te worden, kan men dezelven zekerlyk, zonder schade, ten opzichte van vele Stoffen, merklyk inkorten; en ze zullen, door ene beknopter voorstelling, den Lezer dan dikwerf een geleidlyker denkbeeld van 't behandelde onderwerp geven; daer hem 't zelve, door die manier van behandeling, gereeder voor den geest gebragt word.

Va-

Verhandelingen over de oorzaak van het Zedelyk en Natuurlyk Kwaad; kunnende tot een Proeve verſtrekken, van de Zwakheid der Menſchelyke Reden, en dat dezelve Noodzakelyk, door 't Geopenbaarde woord moet worden te hulp gekomen. Uit het Fransch vertaald, en getrokken uit de Verhandelingen over TIMEUS DEN LOCRENZER, *van den Marquis* D'ARGENS, *in zyn Leven Kamerheer van Zyne Majeſteit den Koning van Pruyſſen, enz. enz. Alom te bekomen, Behalven de Voorreden 38 bladz. In gr. octavo.*

ONder hoe ſchoonen ſchyn deze Verhandeling ook moge voorkomen, dezelve behoort echter niet onder dat getal van Schriften, die der Openbaringe een wezenlyken dienst doen. De groote vraeg is hier. *Zo God goed is, van waer komt dan het Kwaed?* Ter oplosſinge hier van, zegt de Marquis, zyn de vroegere Wysgeren veel al overgeſlagen tot het denkbeeld van twee Grondbeginſelen, het ene goed en het andere kwaed, en hy beweert dat de Voorſtanders van dit gevoelen, zo gewichtige tegenwerpingen te berde konnen brengen, tegen hun die maer één Grondbeginſel ſtellen, dat het niet mogelyk zy, hen, buiten behulp der Openbaringe, door wysgerige redeneringen te wederleggen. Wel byzonder tracht hy te toonen, dat de Heer *Leibnitz* hier in niet gelukkiger geſlaagd is dan anderen, en dat de redeneringen van dien beroemden Wysgeer ver van voldoende zyn, ter oplosſinge van de zwarigheden, welken een Wysgeer, van de hulp der Openbaringe ontbloot, in dit geval kan aendringen. Hier op gaet de Marquis over om te toonen, hoe een Christen Wysgeer, redenerende, de beperktheid van 't menschlyk vernuft erkennende, en zyne toevlucht tot de Openbaring nemende, niet verlegen is over alle de zwarigheden, welke de Wysgeerte, buiten de Openbaring, deswegens vormt. En dit laetſte gedeelte word voorgeſteld op ene manier, van welke men wel zeggen mag, dat zy meer naer 't raillante zweemt, dan een beredeneerde ernst vertoont. Deze handelwyze, die men meermaels in ſoortgelyke Stukjes van den Marquis ontmoet, is eens verſtandigen Wysgeers onwaerdig; men onderwerpt zich quanswyze aen de Openbaringe, en brengt intusſchen alles toe, om dezelve verdacht te maken, als waren derzelver Leerſtellingen onbeſtaenbaer met ene gezonde redeneringe: dit is enigermate vleidende verraden.

Het Berouw of de openlyke Belydenis van den Heere DE VOLTAIRE. *Een Geſchrift, waar in hy zyne kwade gevoelens en zyne misdryven voor de geheele Waereld belyd. Uit het Fransch vertaald. Te Amſterdam by* Ph. Doorewaart 1771. *In octavo* 40 *bladz.*

EEn gemaakt berouw, dat *Voltaire* geen de minſte moeite gekost heeft, en welker openlyke belydenis gansch geene verdere opmerking verdient.

Academiſche Redenvoering van W. VAN DOEVEREN, Med. Doctor, Hoogleeraar te Groningen, Stads Phyſicus, enz. thans Hoogleeraar te Leiden, enz. *over de gunſtige geſteldheid van Groningen voor de Gezondheid, af te leiden uit de Natuurlyke Historie der Stad; uitgeſprooken, by het overdraagen van zyn tweede Academiſch Beſtuur, den* 3 *Sept.* 1770, *vervolgens in 't licht gegeeven naar beſluit der Stads Regeeringe; nu uit het Latyn vertaald, en met eene Verhandelende Voorrede uitgegeeven; door* MATTHIAS VAN GEUNS, Med. Doctor, Lid van de Hollandſche Maatſchappye der Weetenſchappen. *Te Groningen, by* C. Barlinkhof, *en* J. Bolt, 1771. *Gr. Octavo*, 72 *bladz. Behalve de Voorrede, welke* 48 *bladz. beſlaat, en de Lofdigten achter het Werk gevoegd.*

WY hebben van den inhoud deezer Redevoering, zo als ze in 't Latyn was uitgeſprooken, en door den Auteur in 't licht gegeeven, een vry breedvoerig verſlag gedaan (*). Overwaardig was dezelve in 't Neerduitsch vertaald te worden, om ongeletterde Groningers gelegenheid te verſchaffen dezelve te leezen en zich te verheugen over de voordeeligheid hunner ſtandplaatſe, ten opzichte der gezondheid, ja ook anderen die dergelyke zaaken eenigzins ter harte neemen, het nut en de aangenaamheid van zodanige Waarneemingen, omtrent hunne wooning en verblyf te doen bemerken. Gelukkig is het Werk der Vertaaling in bekwaame handen gevallen, en door den geachten en zeer Geleerden VAN GEUNS naauwkeurig en zindelyk uitgevoerd, waar voor hy van onze Vaderlandſche Leezers en den Hooggel. Opſteller dank verdiend heeft. De Slotrede en de Opdragt zyn echter niet door Hem verduitst, maar

(*) Zie *N. Vaderl. Letter-Oefen.* V D. bladz. 19.

maar Hem vertaald toegezonden; en de Vertaalde en in digt gevolgde Latynſche verzen door eenigen zyner Vrienden bezorgd. Van de Redevoering zelve achten wy het onnodig iet meer te zeggen; dan de Vertaaler heeft 'er eene Voorrede aangevoegd, waar in eenige byzonderheden voorkoomen, waarom wy deeze niet wel onaangeroerd kunnen laaten.

Na eenige redenen gemeld te hebben, welken hem de Vertaaling hadden doen onderneemen, waar onder ook eene welke zeer aanmoedigende was, namelyk, de begeerte van de Regeerders der ſtad, waar van hy bewust was, merkt de Heer VAN GEUNS aan, dat het niet alleen het nut en genoegen van meer algemeene leezing is, welken hy hier mede beoogde, maar ook de verdere naſpeuring en de beoefening van het aangelegen onderwerp zelf, waar toe deeze Vertaaling aanleiding geeft. Want de Heer VAN DOEVEREN hier in geene Voorgangers gehad hebbende, oordeelt onze Schryver den lof van den Hoogleeraar geenzins te verminderen door te zeggen, dat men in het korte beſtek van deeze Redevoering „ eerder moet zoeken een ſchoone Proeve dan een volledig of onverbeterlyk Werkſtuk". Hy wyst aan wat 'er nog overig is, waar op waarneemingen tot aanvulling kunnen gemaakt worden, waar toe de Geneesoefenaaren echter het meeste moeten toebrengen. Hier by behoorden ook gevoegd te worden de natuur en aart der heerſchende ziekten van een gewest; en men vindt hier, als een voegzaame Regel, de ſchets voorgeſteld van het Plan, in Frankryk, door openbaar gezag ingevoerd, om by de Geneesmeesters der byzondere Krygshospitaalen, het geheele Ryk door, eenpaariglyk gevolgd te worden. Dat de Waarneemingen met naauwkeurigheid moeten gedaan worden is volſtrekt noodzaaklyk, en daarom elk hier toe niet even bekwaam. Hier op deezen arbeid, om deszelfs nuttigheid, voor de beoefening der Geneeskunde alle Geneeskundigen aanbevolen hebbende, om dat 'er zich, helaas, weinigen toe overgeeven, en ook veele zich, wegens noodzaaklykheid van door een dagelykſche en gemeenzaame praktyk hun beſtaan te winnen, niet toe kunnen overgeeven, maakt hy een eind van deeze aanmerkingen.

Vervolgens geeft de Heer VAN GEUNS verſlag van de eerſte Opkomst en gevolglyke Vestiging der Inentinge van de Kinderpokjes in de ſtad Groningen, neemende hier toe gelegenheid uit het gene de Hoogleeraar in 't ſlot zyner Redevoering, onder de voorſpoedige gebeurtenisſen, geduurende zyn Rectoraat voorgevallen, ook meldt van den zeer gelukkigen voortgang en uitlag dier bewerking in dat jaar. Ook meent hy dat het tot eere van de ſtad ſtrekt deeze konstoefening, met zo weinig

tegenſtreeving, omhelsd te hebben; behalve dat het kan dienen om de oordeelen, van andere ſteden hier over geveld, te bevestigen, en de ondervindingen te vermeerderen. Onze Voorredenaar begint zyn verhaal met het Voorjaar van 1759, in welk jaar in deeze ſtad ingeënt zyn 7 perſoonen. In den volgenden Poktyd werden alleen twee Inentingen alhier gedaan, in Maart 1765, aan de beide zoontjes van onzes Schryvers Broeder. Dan de nieuwe wyze van Inenting volgens SUTTON, GATTI en DIMSDALE, doorgedrongen zynde, en geſterkt door de menigvuldige goede gevolgen, werdt ook de yver hier voor in Groningen weder levendig. In het jaar 1768 zyn voor den Zomer maar drie of vier Inentingen door den Hoogleeraar CAMPER gedaan. In 't jaar 1769 werdt de Inenting menigvuldig in deeze Stad, de Heeren VAN DOEVEREN en CAMPER werkten hier in met yver. „ Zodanig", zegt de Heer VAN GEUNS; „ was de eerſte opkomst der verbeterde Inentwyze in onze Stad, tot aan 't eind van het jaar 1769. — Welke; „ met den aanvang van 1770 zoo ſterken en aanzienlyken byval kreeg, dat wy wel haast, van den vroegen morgen ten laaten avond, ſchier al onzen tyd en onze ruste daar by moesten inſchieten, daar byna alles wat niet gepokt hadt, zich by menigten ter Inentinge aanbood; wel vooral onder den eerſten en aanzienlykſten ſtand; doch ook zeer veelen onder de andere treflykſte Burgers, en zelfs ſommigen van 't meest bevoorroordeeld Gemeen. De ſchielyke opname was nu zodanig, dat Ik, om dit ten blyke te ſtellen, na agt dagen verloops, in dit jaar, reeds een aantal van 40 Ingeënten, meest van aanzienlyke geboorte, kon tellen; 't welk vervolgens, tot in het voorjaar, zich tot ruim 140 heeft uitgebreid. Geen minder aantal is 'er tot dien tyd ingeënt, door den Heer VAN DOEVEREN; terwyl dat van den Heer CAMPER door Zyn Ed. op 90 begroot wordt. Het geheel is toen door ons geſchat op 450; tot welk getal we het genoegen hadden van te zien, dat vervolgens ook de andere Geneesheeren deezer Stad hun aandeel toebragten".

Onder alle de ingeënten, zegt de Heer VAN GEUNS, weet hy van geen ſterfgeval, waar van men de ingeënte Pokjes als oorzaak zou mogen houden. Twee kinderen onder de Ingeënten zyn geſtorven, doch het bleek, dat by het eene ziekte of toevallen gekoomen waren, onderſcheiden van de Pokjes; en het ander door hem zelven behandeld, meent hy te kunnen aantoonen reeds de natuurlyke beſmetting, voor de Inenting, gehad te hebben. Ook heeft tot nog toe geen van allen de natuurlyke Pokjes gekreegen; en al gebeurt dit in 't gevolg, het zal geen blaem over de Inenting konnen brengen, om dat men

men thans genoeg verzekerd is, dat dit op de natuurlyke Pokjes ook wel volgt. Eenigen der Ingeënten hebben naderhand wel de Waterpokjes gehad: doch kundigen weeten, hoe veel deezen van de waare Pokjes verſchillen. Dit Verhaal moet geheel geleezen worden, en zal niet alleen aanzienlyke perſoonen, hier met naame genoemd, wie de eere gegeeven wordt, van door hun voorbeeld, de konstoefening der Inenting voortgezet te hebben, maar ook de geheele Groninger Gemeente, en veel anderen onzer Vaderlandſche Lezers vermaak geeven.

Natuurlyke Historie van Holland. Door J. LE FRANCQ VAN BERKHEY. *Slot van 't Tweede Deel. Met noodige Afbeeldingen. Te Amſt. by* Yntema *en* Tieboel 1771. *In groot octavo, behalwen den Inhoud en Registertafel* 295 *bladz.*

VOlgens de zesledige verdeeling van het Ryk der Delfſtoffen, welke de Heer *van Berkhey* in dit Werk in 't oog gehouden heeft, ontbrak aan het tot dus ver medegedeelde, wegens de *Aerden*, *Zanden*, *Stenen*, *Mineralen* en *Metalen*, eindelyk nog ene ontvouwing van de zesde of laetſte Claſſe, te weten die der *Samengroeijingen*; ter welker nadere beſchryvinge dit gedeelte geſchikt is; het welk verder dient, om den Lezer de nog overige onderrichtingen voor te dragen, welken hem in het beoefenen der Delfſtoffen van ons Vaderland nuttig konnen zyn.

Onder deze Claſſe der *Samengroeijingen* betrekt de Autheur gene andere zelfſtandigheden, „ dan zoodanige Steenagtige of Aardagtige Weezens, die, het zy door aan- of omzetting om andere lichaamen, het zy door eene Samengroeijing van hunne eigen deelen, een Delfſtoflyk ſteenagtig lichaam vormen". En deze brengt hy op ene geſchikte wyze onder twee Orden, als behoorende tot die van *Aenzetting* en *Omkorſting* of die van *Verſteening*; welken ieder onder hare byzondere Rangen, Geſlachten en Soorten onderſcheidenlyk nagegaen worden. — Onze oplettende onderzocker van 't geen Holland den Liefhebberen der Natuurlyke Historie deswegens aenbied, toont ons in dezen een aental van byzonderheden, die der beſchouwinge waerdig zyn; en voegt 'er behalven de daer toe noodige naeuwkeurige afteekeningen, ene verdere opheldernde verklaring by, betreffende de wyze op welke de Natuur in zulke gevallen werkzaem is, zo verre hy dezelve heeft konnen naſpeuren. Men ontmoet dus in dit ge-

deelte, even als in de voorige Stukken, niet ſlechts ene bloote optelling der voorwerpen, maer ook tevens, by voorkomende gelegenheden, leerzame aenmerkingen, die ons in 't beoefenen der Natuurlyke Historie verder konnen opleiden. Zo noemt hy ons, by voorbeeld, niet alleen op ene menigte van Aenzettingen en Omkorſlingen, maer hy doet ons by gelegenheid van de merkwaerdigſte verſchynſels wat onderſcheidenlyker ſtil ſtaen, op de manier hoe zy voortkomen; als daer zyn de ſteenachtige aenzetzels, die men *Stalactites* of *Druipſteenen* noemt; mitsgaders de *Tuffſteenen*, die hem aenleiding geven, om zyne reeds voorheen gemelde gedachten, wegens den *Tuffſteen by Rokanje*, ten ſterkſte te bevestigen, en boven tegenſpraek te ſtellen. Even zo ontmoet men ten aenzien der *Verſteningen*, behalven de aenmerkingen over dit onderwerp, in 't algemeen, ook des Autheurs oplettende bedenkingen over meer byzondere voorwerpen; als daer zyn inzonderheid de hier en daer in onze Gewesten gegraven Reuzen-, of liever Elephantsbeenderen, en andere verharde of verſteende deelen, uit het Ryk der Dieren en der Plantgewaſſen. Hier by komen nog, ter oorzake van gewaende Stenen of Verſteningen, des Autheurs gedachten over de hier en daer vertoonde Stenen Brooden, als mede over de zogenaemde Donderſteenen en Donderbeitels, die voor niet anders dan natuurlyke Stenen uit het Ryk der Delfſtoffen herkomſtig, of verder door 's Menſchen handen ten byzonderen gebruike geſchikt, te houden zyn. —— Deze en veelvuldige andere byzonderheden, zo ten aenzien van 't zeldzame als van 't gebruik, en diergelyken, die de beſchryving der verſchillende ſoorten van ſamengroeijingen, welken de Heer *van Berkbey* ten naeuwkeurigſte opgeeft, vergezellen, verlevendigen de beſchouwing dezer Claſſe dermate; dat men ook dit gedeelte, hoe droog het in den eerſten opſlage moge voorkomen, gevallig vinde. Dus zal men onder anderen met genoegen konnen nagaen, 't geen hy vry uitvoerig aenmerkt wegens de zogenaemde Reuzenbeenderen; ter nadere bevestiginge van 't geen de Eerwaerde *Palier* en de Hoogleeraer *Camper* te berde gebragt hebben, ten bewyze dat de nu en dan ontdekte overgroote Beenderen, geen gebeente van Reuzen, of zeer groote Menſchen, maer van Elephanten zyn; het welk hy, uit ene naeuwkeurige vergelyking der beenderen, als mede uit derzelver evenredigheid in lengte en zwaerte, met genoegzame bondigheid aentoont. —— Vraegt men hier op, by manier van verwondering, hoe 'er beenderen van Elephanten hier te Lande, mitsgaders in

Duitſch-

Duitschland, Engeland en Vrankryk gevonden worden? Zie hier 's Mans antwoord.

„ Ik blyf tot nog niet vreemd van die gedagten, dat men voornaemlyk heeft te denken, om de vervoering deezer Dieren, hier omſtreeks, door de Romeinen; zoo door de oorlogen van Cæſar, in Gallie en Brittanje, vooral met zyne overtogten naar Engeland, door deeze Landen; als ook door de oorlogen van andere Roomſche Vorſten, in laatere dagen, in deeze Gewesten. Ten opzichte van Cæſar altans heeft het grooten ſchyn; want in zyne dagen waren de Elephanten in Rome zeer gemeen, en wierden in de Triomphen gebruikt; by hoedanige gelegenheden hy zelve tot dat einde 'er zig van bediende; laatende veertig Elephanten in zyn Africaanſchen Triomph mede gaan. Maar 't geen bovenal aanmerkelyk is; en daar wy hier bepaaldlyk op doelen, is dit; dat 'er in de dagen van Cæſar zoo veele Elephanten te Rome gevoed werden, dat die Veldheer, in den Africaanſchen oorlog te veld trekkende, en ziende dat zyn volk voor het groote aantal van Elephanten ſchrikte, uit Italie Elephanten liet overbrengen, om zyne krygsknechten te leeren, hoe men met deeze Dieren moest omgaan, en waar ze best te treffen waren. *Namque Elephantos ex Italia transportari juſſerat, quo & miles noster ſpeciemque & virtutem bestiæ cognosceret, & cui parti corporis ejus telum facile adjici poſſe* (*a*). By die gelegenheid, om dit in 't voorbygaan te melden, vinden wy ook gewag gemaakt van geharnaste (*Loricati*) Elephanten; om dus de plaatſen, daar ze het meest kwetsbaar waren, te beſchermen. Zou het Roomburger Pantzier of Harnas, waar van we boven gewaagden, niet wel iets dergelyks geweest zyn (*b*)? Verder komt hier ter deezer zaake nog in bedenking, of Cæſar de Elephanten ook niet in Gallie gebruikt hebbe; want in 't volgende

(*a*) A. HIRTII *Comm. de Bello Afric.* Cap. LXXII.

(*b*) De Autheur naemlyk heeft in 't voorgaende uit GUICCIARDINS *Beſchryvinghe der Nederlanden*, *Bl.* 205, gewag gemaekt van een zogenoemd Reuzenbeen te Roomburg by Leiden gevonden; welk aengaende verhaeld word, dat men 'er by ontdekt had, *het yzeren pantzier of harnas, het welk de Reus nog verroest op de ſchouders had.* Deze Historie van het *Pantzier* komt hem boven al gansch onwaerſchynlyk voor, maer de ontdekking van een yzeren ſtuk latende gelden, zou men zyns oordeels, hier zo wel *op eene horstweering voor een Elephant, als op het Pantzier voor een Reus*, kunnen denken.

gende verhaal word, op het melden van den goeden uitſlag van deezen vond, uitdrukkelyk gewag gemaakt van de deugd en trouw der krygsknechten, gewoon met Cæſar te ſtryden, in vlakke velden, tegen de moedige Gallen. *Nec mirum: copias enim habebat in Gallia bellare conſuetas. Locis compertribus, & contra Gallos.* Waar uit men eenigermaate kan opmaaken, dat Cæſar de uit Italie ontbooden Elephanten liet beheeren door krygsvolk, dat in Gallie, (daar hy ook veelal het Eiland onzer Batavieren onder telt) geſtreeden had. Het zy men nu deeze myne bedenkingen, die ik mogelyk hier wat ruim voorſtel, aanneemelyk agte, dan niet, dit althans kan men uit het opgemelde zekerlyk beſluiten, dat de Elephanten, by de Romeinen, voor dien tyd zeer bekend zyn geweest; dewyl Cæſar ze (*ex Italia*) (*a*) uit Italie ontbood: vervolgens zullen ze ongetwyffeld nog gemeener geworden zyn, toen hy met veertig Elephanten, (zoo men ſchryft,) wegens zyne Africaanſche overwinningen triompheerde: en dit zoo zynde, is 't niet onwaarſchynlyk, dat hy in zyne Britſche, Duitſche en Franſche oorlogen, insgelyks Elephanten mede gevoerd heeft. Daar en boven vind ik ook geene reden, waarom andere oude ons nog onbekende Volken niet, ten eenigen tyde, Elephanten hier te Lande gebragt zouden kunnen hebben. Indien men nu 't eene en andere van 't voorgeſtelde toeſtaa, behoeft men zig niet te vermoeien, met zoo veele gisſingen van den Zondvloed, van de oude Waereld, van Zeedieren, Reuzen, of meer dergelyke vooronderſtellingen. En uit dien hoofde agten wy het niet vreemder, in dit Land Elephants-beenderen te ontdekken, dan elders in Duitschland, Gallie en Engeland; dewyl de vroegere lotgevallen van ons Vaderland, met die der gemelde Gewesten, veel gemeenſchap hebben".

Behalven de ontvouwing dezer laatſte Claſſe van 't Ryk der Delfſtoffen, geeft de Autheur wyders nog, ten gevalle der Liefhebberen van Verzamelingen dezer Stoffen, in dit Stuk, ene beknopte Verhandeling, wegens *het aanleggen en toeſtellen van een Mineraal-Kabinet*, mitsgaders over de beste wyze, om *Delfſtoffen*, in het vogtige klimaat van *Holland*, tegen alle voorkomelyk bederf te bewaren. In deze Verhandeling toont de Heer van *Berkbey* onderſcheidenlyk, wat 'er in een Liefhebber, die ene Verzameling begeert te maken, vereischt worde; wat hem in 't algemeen in acht te nemen ſta; en op hoedanig ene wyze men, zyns oordeels, ten meesten nutte,

op

(*a*) PLIN. *Hiſt. Nat. Pars prima.*

op ene manier die tevens het oog voldoet, een *Mineraël-Kabinet*; of Verzamelplaets van Delfstoffen, hebbe toe te stellen. Het Kabinet en de daer toe behoorende byzonderheden beschreven hebbende, gaet hy over, om nadere onderrichting te geven, aengaende de Rangschikking; en 't geen men daer omtrent, ten aenzien der verschillende voorwerpen, voornaemlyk in 't oog heeft te houden. Deze Verhandeling, die vooral jongen Liefhebberen van veel dienst kan zyn, behelst ook wel inzonderheid verscheiden byzondere nutte aenmerkingen over de keuze en de voorzorg, die 'er omtrent deze en gene voorwerpen vereischt word, om in ene Verzameling gelukkig te slagen. Van die natuur is, (om 'er een voorbeeld van mede te deelen,) zyne onderrichting wegens de Zwavels en de Bitumineuze Stoffen; welken aengaende hier het volgende gemeld word.

„ De *Zwavels* en de *Bitumineuze* Stoffen kunnen gedeeltelyk in open bakjes, en gedeeltelyk in glazen, in geslooten, of in met glazen deksels gemaakte doozen geplaatst worden. Die geen reuk van zig geeven, als daar zyn de natuurlyke Zwavels, en de niet riekende Bitumina's, kunnen de lugt wederstaan; maar de Zwavelige met Vitriool verbonden Pyriten zyn allersterkst aandoenlyk voor ons klimaat, en kunnen, in één jaar tyds, van zelven van een vallen, of met een zouten uitslag bezet worden: des men deeze Soorten vooral droog moete houden. De *Ambers*, en aangenaame welriekende *Bitumina's*, zyn wel niet aandoenlyk voor de vogtigheid; dog hunne welriekende en vlugge geest verliegt geheel door den tyd, zoo men ze niet wel opsluite. De Barnsteen alleen houd dien in zig zelven opgeslooten, en kan dus wel in open bakjes gelegd worden. 't Verstrekt zelfs tot geen gering cieraad van een Kabinet, als men zig eene Verzameling van konstig bewerkte Barnsteenen stukken verschaft. Ik voor my plag 'er zeer veel werks van te maaken, om den bekoorlyken gouden gloed deezer Steenen; en de oeffening leerde my zelfs eene konstgreep, om gebroken stukken te herstellen, welken ik ook hier, in 't voorbygaan, mynen Leezeren zal mededeelen.

„ Als men een gebroken Barnsteenen konststuk, het zy gedraaid of gesneeden, bezit, en 't zelve wenscht te herstellen, moet men neemen uitgeleezen doorschynende stukjes Barnsteen, en die, het zy rood, bruin of wit, overeenstemmende met de koleur van het te herstellen stuk uitkiezen. Deeze stukjes stampt men tot poeder, en vermengt 'er een weinig gestooten Mastick of Harst mede. Vervolgens legt of voegt men de ge-

gebroken ſtukken naast elkander, en ſtrooit het gemelde poeder langs de breuk. Men moet dan tevens by de hand hebben dunne Braainaalden, of Yzerdraaden Stiftjes, of ſcherpe fyn geſleepen Mesjes: deeze maakt men gloeiend, op eene gloorende Vuurkoole; en zoo dra ze gloeiend zyn, ſtrykt men met het punt over het poeder, zoo dat het ſmelte, en zig met den Barnſteen verbinde. Men herhaal deeze bewerking telkens, tot dat de geheele breuk herſteld of zelfs een gat geſtopt zy; juist zoo als men gewoon is, Tin, Lood of andere Metaalen te ſoudeeren. Door deeze eenvoudige konstgreep kan eene voorzigtige en keurige hand, allerleie van een gebroken Barnſteenen volkomen vereenigen.

„ By deeze aanmerking heb ik nog eene onderrigting voor de Liefhebbers te voegen, welke hun van dienst kan zyn, om, in het koopen van Barnſteenen Konſtſtukken, het bedrog, dat 'er in heerscht, te kunnen ontdekken. Men ziet naamlyk in gladde Barnſteenen Rottingknoppen, Plaaten van Snuifdoozen, Koffertjes en dergelyken, niet zelden zeer veel Beeldwerk, dat 'er in geſneeden of gewerkt ſchynt te zyn; dan deeze Plaaten, die men den onkundigen veelal voor een hoogen prys in de hand ſtopt, beſtaan dikwerf uit niets anders, dan uit een geel koleurig glas; waar in eenig bloem of beeldwerk geſleepen is. Dit Glas ligt met de geſleepen zyde op een ſtuk geſlaagen Koper, of zoogenaamd Klatergoud, het welk zulk een natuurlyken gouden gloed aan het glas geeft, dat 'er de kundigſte in den eerſten opſlag door misleid kan worden. Dan de proef, om dit bedrog te ontdekken, is zeer eenvoudig. Men heeft het ſtuk maar ſtevig met de hand te wryven, en vervolgens te rieken: is het waarlyk Barnſteen, dan zal het een zagten lieflyken reuk van zig geeven, en daarenboven eenige kleine ſtukjes papier, door zyne Electriſche kragt, tot zig trekken; is het integendeel ſlegts Glas, of nageboorst Barnſteen-glas, dan zal het noch reuk, noch Electriſche kragt gewaar doen worden. Zoo men 't nog verder wil beproeven, neeme men eene heet gemaakte naald, en ſtippe met de punt op het te beproeven ſtuk; dringt de punt van de naald door met een weinig Amberrook, het is gewis Barnſteen; en ſtuit ze af, het is niets dan Glas. Wyders heeft men zig nog te wagten voor gegooten Barnſteen; dan, nadien dit altoos minder doorſchynend is, zoo ontdekt het zig zelve ligtlyk; en wat betreft de Barnſteenen ſtukjes, die met Vliegjes, Mugjes, Mieren, of andere Inſecten bezet gevonden worden, deezen kan men insgelyks aan den reuk en op de proef der naalde erkennen; en zoo ook de nagemaakten daar aan, dat ze, als men dezelven met

met water en brandewyn wryft, een lymerig vogt afgeeven; want deeze nabootſels, uit het wit van een Ei met Gom gemaakt, en in den rook gedroogd zynde, kunnen dien gomagtigen aart niet ontveinzen. Wat nu nog de *weeke Bitumina's*, *Naptha*, en dergelyken, aangaat; het ſpreekt van zelve, dat ze Glazen Flesjes vereiſchen".

Eindelyk word dit Tweede Deel beſlooten met ene Registertafel der Delfſtoffen van Holland, welke ons met enen opſlag voor 't oog brengt de Rangſchikking, welke de Autheur in dit Werk heeft gade geſlagen; met aenwyzing der bladzyden van dit Geſchrift, op welken ieder Clasſe, in hare Orden, Rangen, Geſlachten en Soorten, beſchreven word; zo dat men met weinig moeite gereedlyk konne nagaen, wat, en waer, in dit Werk van ieder Clasſe, in derzelver byzondere onderdeelen, te vinden zy.

Het Ryk der *Delfſtoffen*, ten aenzien van *Holland*, hier mede zo volledig afgehandeld zynde, als van enig Gewest immermeer geſchied is, ſtaet de Autheur eerlang dit zyn bericht der Natuurlyke Historie van ons Vaderland te vervolgen, met ene ſoortgelyke beſchryving van het *Ryk der Dieren*; waer in 't te hoopen is, dat hy niet minder gelukkig zal ſlagen, dan in dat der *Delfſtoffen*.

Wysgeerige beſpiegelingen over Amerika: of gewigtige ſtukken tot opheldering van het Menschdom; Tweede Deel. Te Deventer by Lucas Leemhorst, 1771. *in octavo*, 404 *bladzyden.*

WY hebben den aart van dit Wysgeerig werk in het algemeen, benevens den voornaamen inhoud van het Eerſte Deel in het byzonder, onzen Lezeren reeds eenigzins doen kennen; (*a*) en twyfelen niet, of 't zal hunne nieuwsgierigheid naar 't vervolg niet weinig opgewekt hebben. Hier aan kunnen zy nu, met de uitgave van dit tweede Deel, eenigermaate voldoen; dat hun geen minder byzonderheden zal mededeelen, die eene Wysgeerige beſchouwing verdienen. Het zelve behelst agt afdeelingen; en ieder derzelver vervat gewigtige bedenkingen, die ons overvloedige Stoffe ter nadere overweeginge van den verſchillenden ſtaat der bewoonderen van onzen Aard- en Waterbol, als mede van

(*a*) Zie *N. Vaderl. Letter-Oef.* Vyfde Deel, bl. 80, enz.

van de ontzachlyke veranderingen, welke onze Kloot ondergaan heeft, verleenen.

In de eerſte Afdeeling ſpreekt onze Schryver van de *Anthropophagie*, of het Menſchen-eeten, in Amerika en elders. Dit ſtuk onderzoekende toont hy aan welke oorzaaken zulks is toeteſchryven, en hoe veel wy, wegens de algemeenheid van zulk een haatelyk gebruik, van de berigten der meeſte reizigers moeten aftrekken. Ook geeft hem het denkbeeld, dat men hier in de oorzaak der Venusziekte heeft te zoeken, aanleiding, om de ongegrondheid van dit denkbeeld te doen zien; by welke gelegenheid hy ook tevens eenige nadere aanmerkingen over die het Menschdom zo nadeelige kwaal voordraagt.

De tweede Afdeeling handelt byzonderlyk van de ESKIMAUX; een zonderling, walgelyk, klein, geſlagt van Menſchen, in *Terra de Labrador*, langs de kusten van Hudſon's Baey, verſpreid, en tot op een korten afſtand van den Pool woonende. Zy zyn het kleinſte ſoort van Menſchen, dat bekend is; weinigen zyn meer dan vier voeten hoog. Hun lighaam is zeer grof en plomp, hun hoofd breed, maar hunne uiterſte deelen, door de koude ingetrokken, klein. De hitte van de maag en het bloed dezer Menschjes is zo ſterk, dat de hutten, waar in zy des winters hun verblyf houden, ſchoon boven den grond, (en niet beneden denzelven gelyk men veelal verkeerdelyk meent,) gebouwd, en enkel door een lamp, zonder vuur, zelfs in het ſtrengſte jaargety, verwarmd, door hunne uitwaaſemingen, en adems alleen, zo vreesſelyk heet zyn, dat de Europëers het daar niet in houden kunnen. Gelyk Traan, Olie, Walvisch-Spek, en dergelyken hun voornaam of eenig voedzel zyn, zo kan men, volgens de beginzelen eener gezonde Natuur- of Scheikunde, daar in de oorzaaken van dit wonderlyk verſchynzel vry duidelyk vinden. Hunne gebuuren de Walvisſchen zyn door de Natuur, met dezelfde ſtof, zwaare Olie, tot het zelfde oogmerk, zo rykelyk bedeeld, als waar toe dezelve in hunne lighaamen werkt.

Men heeft eene voornaame Geographiſche ontdekking, niet lang geleden, ten opzigt van dit Volk, gemaakt, waardoor een vermoeden bevestigd wordt, door den Geleerden WORMIUS al gevoed, dat namelyk de ESKIMAUX en de GROENLANDERS een en het zelfde Volk zyn; nademaal zy malkanderen niet ſlegts in hunne gedaante, neigingen, en gewoontens gelyken, maar ook dezelfde taal gebruiken. Een Deensch Misſionaris, der Groenlandſche taal volkoomen meester, eene

reis

reis gedaan hebbende naar Noord-Amerika, in 't jaar 1764, drong tot in het land van *Labrador* door, tot aan de Westelyke Kust van de Straat-Davis; alwaar hy op den 4den Sept. van 't gemelde jaar een troep Eskimaux ontmoetede, welken hy in het Groenlandsch aanſprak, en van welken hy zeer wel verſtaan werdt. Hy won de genegenheid dezer wilden zo wel, door deze kundigheid in hunne rampzalige taal, dat zy hem met liefkoozingen overlaadden, en hem, ſchoon na een lang verblyf, niet wilden laaten vertrekken, voor dat hy beloofd hadt het volgende jaar te zullen wederkoomen. Deze lieden noemen zig *Karaliten*, 't welk in hunne taal, *Mannen* by uitſtek, betekent, en beſchouwen, ja noemen alle volkeren buiten hen *Barbaaren*. De verwaandheid, zien wy derhalven, dat zig naar alle klimaaten ſchikt, en zo wel in *Labrador*, als voormaals in *Griekenland*, zo wel aan den Noordpool, als in Aſia kan huisvesten. De goedgunſtige Natuur heeft die troostryke dwaasheid zo wel aan een Groenlander en Kamſchatdaler, als aan een Europiſchen Petit-maître geſchonken.

Het is nu niet langer twyffelagtig, dat Groenland een gedeelte van 't vaste land van Amerika is. —— En ver van daar, dat Groenland eerstmaal, door Europëers, zou bevolkt zyn, ſchynen de *Eskimaux* uit Amerika, in tegendeel Groenland allereerst bevolkt te hebben, 't welk onze Schryver hoog waarſchynlyk bewyst.

De Heer DE PEAU, de Natuurlyke Historie van dit Volk ontvouwende, geeft ook tevens een beknopt berigt van de Deenſche Zendelingen in Groenland, als mede van die, welke door den berugten Graaf VAN ZINZENDORF derwaards geſchikt zyn: en beſluit dit gedeelte met eenige oordeelkundige aanmerkingen, over den toeſtand der Noordſche Volkeren in 't algemeen.

Tegen deze *Eskimaux*, of elendige Noordſche Pygmeen, ſtelt de Heer DE PEAU, in de volgende *Derde* Afdeeling, de gewaande reusagtige *Patagoniers* van Zuid-Amerika. Alle de blykbaarheden die van de eene en andere zyde uit de ſchriften der Reizigers, betreffende het bekend verſchil, over een geſlagt van Reuzen in *Patagonie*, of het uiterſte gedeelte van Zuid-Amerika, konden gehaald worden, zyn hier by malkander te vinden, en worden met naeuwkeurigheid gewikt en gewoogen. Zommigen, weet men, verzekeren, en anderen ontkennen derzelver beſtaanlykheid, of zwygen 'er van, ſchoon ze, even als de eerſten, de Kusten zelve bezogt hebben. Onze Schryver dit alles nagaande

toont, zo 't ons voorkomt, op een overtuigelyke wyze, dat zy, die derzelver beſtaanlykheid ontkennen, alleen geloof verdienen, en dat alles, wat 'er van die gewaande Reuzen verteld wordt, zo vol van ongerymdheden, en zelfs van tegenſtrydigheden, is, dat men even goed alle andere buitenſpoorigheden kan gelooven; zodra de een of ander onbeſchaamde in 't hoofd krygt, dingen te verſieren, welke hy zegt gezien te hebben, hoe veire ook van het gewoon beloop, en de waarſchynlykheid, verwyderd. Zo iemand bevoegd is die vertellingen te vergelyken en te beoordeelen, is het zekerlyk, de Marquis DE PEAU, die alles, wat van den tyd van *Pigafetta*, die in 1520 de eerſte deze kolosſaale wezens aan de Europiſche wereld heeft voorgedraagen, tot op de te rug komst van het Schip de Dolphin in Engeland, in 1766, daar over geſchreeven is, met zyne gewoone opletendheid voorgeſteld heeft.

Vervolgens ontmoeten we, in de *Vierde* Afdeeling, eene uitvoerige beſchryving van de BLAFFARDS in de Land-engte van *Dariën*, en dat ſoort van wezens, of witte Negers, die in Afrika en Aſia, van gelyke ongeſteldheid gevonden worden, welke de Portugeezen *Albinos* heeten, maar die in Afrika den naam van *Dondos* draagen, en in de Oostindiën gemeenlyk *Kackerlakes* genoemd worden. Dit zonderling ſoort van Schepzels, ſchoon hunnen oorſprong verſchuldigd aan zwarte of taankleurige Ouderen, wordt met eene doodſche witte kleur, naar kryt of linnen gelykende, geboren, die zy al hun leven blyven behouden. Zy leeven zelden langer dan 25 of 30 jaar, hebben nauwelyks eenige denkbeelden, en zyn even zwak van lighaam als van geest. In dit berigt gaat onze Schryver weder een ſterk vooroordeel, en eene ongerymde onwaarheid tegen, door zommige reizigers verſpreid; dat namelyk deze witte menſchen een geſlagt, of ſoort, of volk op zig zelven zouden uitmaaken; daar zy niets anders, dan op den voet van gebrekkige, onvolkoomen, Schepzels beſchouwd moeten worden. Zy teelen niet voort, zyn maar enkele *individus*, hier en daar in verſcheidene familiën voorkoomende; en maaken geen ſtam of geſlagt op zig zelven, veel min een Volk uit, gelyk men zo dikwils verteld heeft, en dat ook de groote *Maupertius* zelf onderſtelt of verzekert in zyne *Venus Phyſique*. Men vindt ze in de verzengde Lugtſtreek, op omtrent 10 graaden afſtands, aan beide zyden van den *Equator*, te *Loango*, *Congo* en *Angola*, in Afrika; te *Borneo* en *Java*, in Aſie; in nieuw *Guinea*, in de Zuiderlanden, in de land-engte van *Dariën* in Amerika. Onze Schryver legt zig byzonder toe, op

op de verklaaring van dit wonderbaar verſchynzel, 't welk de witte Negers in de Natuur verſchaffen, en deelt deswegens verſcheiden leezenswaardige aanmerkingen mede; doch het zou ons te ver brengen, indien wy ons deswegens verder wilden uitlaaten.

De *Orang Outang* verſchaft wyders het onderwerp voor de volgende *Vyfde* Afdeeling. Dit Dier, merkt onze Schryver aan, is zekerlyk het oorſpronkelyke van alle de Faunen, de Saters, de Pans en Silenen door de oude Poëeten beſchreeven.

Het ſchynt voormaals veel talryker geweest te zyn, dan tegenwoordig, als blykt uit dien grooten troep, waar aan ALEXANDER, in Indiën zynde, zig gereed maakte ſlag te leveren; en uit den aanval dien *Hanno* deedt, tegen eene andere groote verzameling op een Eiland aan de kusten van Afrika; alwaar hy drie wyfjes ving, welker huid in den Tempel van Juno bewaard, en daar gevonden werdt, toen de Romeinen Carthago innamen.

De treffende overeenkomst, welke dit Dier met de Menſchen heeft, in de uiterlyke gedaante, in de inwendige ſchikking van leden en deelen; in de houding; en zelfs in de grootte, heeft het lang een onderwerp van geſchil gemaakt, of het niet een wild en verbasterd ſoort van het menſchelyk geſlagt zy? Dit is zeker, dat de punten van overeenkomst, tusſchen den *Orang-outang* en den *Mensch*, veel meer in getal en veel volkoomener zyn, dan die welke tusſchen den *Orang-outang* en eenig ſoort van *Aapen* gevonden worden; dewyl zommige Naturalisten tot 49 tastbaare en beſlisſende verſchillenheden, beide in het uit-en inwendig maakzel tusſchen den eerſten en de laatſten hebben opgeteld, terwyl zy ſlegts drie, en van veel minder belang, tusſchen dit Dier en den Mensch hebben kunnen vinden; waarom ook LINNÆUS in een grooten misſlag, ten opzigte van den *Orang-outang*, is vervallen.

De Heer DE PEAU ſchynt eenigzints te wenſchen, dat 'er eene beſlisſende Proef genoomen werde, om te bepaalen, of de Orang wezenlyk tot den Mensch behoore of niet. Ondertusſchen helt hy zeer over, om denzelven beneden den Mensch te ſtellen, als een middelſoort tusſchen de Menſchen en de Dieren te beſchouwen; ook brengt hy 'er zo veele byzonderheden van by, dat wy niet kunnen nalaaten 'er onzen Lezer een gedeelte van onder 't oog te brengen.

„ Alle de Orangs, welken men tot dus verre aan de Natuurkenners, en aan de Ontleedkundigen van Europa heeft vertoond, hadden hunnen volkoomen groei nog niet bereikt; zo dat men over hunne betreklyke grootte nog niets zekers heeft kunnen beſlisſen. Die geenen, welken de Heeren TY-

SON, COWPER, TULP, EDWARDS, en BUFFON beſchreeven of afgebeeld hebben, waren ſlegts Jongelingen, om zo te ſpreeken, die nauwelyks alle hunne tanden hadden, beſtaande, even als de onze, uit twee-en-dertig ſtuks, waar onder twintig baktanden, agt ſny-en vier honds-tanden; maar daar is geen twyffel aan te ſlaan, of deze Dieren koomen in Afrika tot de gewoone geſtalte van den Mensch. BATTEL wil zelfs, dat zy al zo ſterk, al zo groot, al zo kragtig zyn als de Negers, en in 't algemeen koomen alle Reizigers over een, om ons dezelve te vertoonen, als in hun geboorte land, en in hunnen ſtaat van vryheid, tot de hoogte van vyf of zes voeten groeijende". —— De Wyfjes hebben een ronden buik, een invallenden navel, ronde, welgevulde borſten, met een zelfde ſatzoen van tepel als de Vrouwen. Ook hebben zy haare geregelde Stonden; dit heeft insgelyks plaats onder eenige ſoorten van Aapen, welker Wyfjes ook haare maandelykſche ontlasting hebben, en tot die ſoorten ſchynen alle de zulken te behooren, die het agterlyf kaal hebben, en die altoos ritzig zyn. De Heer LINNÆUS ſchynt te twyffelen, of de Wyfjes der *Orang-Outangs* wel de *Clitoris* hebben, dog men weet met zekerheid, dat derzelver teeldeelen even eens gevormd zyn, als die van 't Menſchelyk geſlagt.

„ Wat de neigingen van den *Orang-Outang* in den huisſelyken ſtaat, of liever in den ſtaat zyner Slaverny betreſt, die hangen veel van de opvoeding af, en indien verſtandige Perſoonen, indien Philoſophen, hun werk maakten om dezelve wel te leiden, en hen met zagte behandeling en vriendelykheid te ondergaan, zou men dezelve zeer ver brengen kunnen; maar tot dus verre is die opvoeding niet toevertrouwd geweest, dan aan Matroozen, of Moorſche Kwakzalvers, die deze Dieren maar weinig dingen, en die zy geen belang hadden te weeten, geleerd hebben. Hoedanige de indrukzelen mogen zyn, die men hun in hunne jeugd geeft, op welk eene wyze men hen leert, hunne bedryven geeven altoos meer blyken van opmerking dan die der Aapen; minder woelig, minder nabootzende, minder Aapig, om zo te ſpreeken, geeven zy zig niet over aan onbeſuisde vervoeringen, nog aan onbeſchofte houdingen en gebaarden, nog aan den toon van kwaadaartige beſpotting of uitjouwing, gelyk de groote Aapen; zy drukken hunne genegenheden niet met zo veele levendigheid uit, huppelen niet in de blydſchap, ſchuimbekken niet in den toorn; meer ſomber dan ſtaatig, meer droefgeestig dan ernſtig, ſchynen zy hunne Vryheid en hun Vaderland te herwenſchen. Ik weet, dat men in twyffel trekt, het geen *Bontius* en *Leguat* zeg-

zeggen, wegens de ſchaamte van de Orang-wyfjes, die zy in de Indiên gezien hadden; maar ten minſten koomen de Waarneemers over een, dat deze Dieren, in Europa overgebragt, zig wisten te onthouden, en nooit de haatelyke geilheid van den Papion of grooten Baviaan navolgen.

„ Ik heb, zegt de Heer DE BUFFON, den Orang zyn hand zien aanbieden, om die Lieden, die hem waren koomen zien, te rug te leiden, ik heb hem deftiglyk met hen, als in gezelſchap, zien wandelen; ik heb hem zig aan Tafel zien zetten, zyn Servet zien openen, zyne lippen afdroogen, zig van een lepel en een vork zien bedienen, om de ſpyzen aan zyn mond te brengen, zelfs zyn drank in een glas inſchenken, daar mede klinken, als hy 'er toe genoodigd wierdt; een theekopje en een ſcheukbord krygen, het op tafel zetten, zuiker in het kopje werpen, daar Thee op ſchenken, het laaten ſtaan koud worden, en als dan uit drinken, en dit alles zonder andere aanmooping, dan de tekenen of het woord van zyn Meester, en dikwils uit zig zelven. Hy deedt geen kwaad aan iemand, naderde met omzigtigheid, en gelyk als om liefkoozingen te verzoeken".

De volgende *zesde* Afdeeling dient ter opheldering der Historie van den grooten LAMA; de *zevende* heeft *Paraguay* ten onderwerp; en de agtſte of laatſte behelst des Schryvers byzondere gedagten, *over de groote veranderingen op onzen Aardkloot*. Ieder deezer Afdeeling behelst niet minder dan de voorigen aanmerkelyke bedenkingen; dog hoe gaarne wy 'er iets uit zouden mededeelen, en met hoe veel vermaak veelen zulks leezen zouden, ons beſtek verbiedt het ons. Alleenlyk moeten wy, eer wy dit Artykel beſluiten, den Lezer nog berigten, dat dit Werk aan etlyke aanmerkingen onderhevig is; dan wy hebben 't niet raadzaam geoordeeld daar op tot nog ſtaan te blyven; om dat die aanmerkingen gelegenheid gegeeven hebben, tot eene Verdeediging van den Autheur, welke eerlang, als een derde Stukje of een Vervolg, ook in 't Nederduitsch het licht ſtaat te zien; wanneer de Leezer beter in ſtaat geſteld zal worden, om over die byzonderheden te kunnen oordeelen.

De Opvoeding der Meisjes van den Heer de la MOTHE FENELON, *Aartsbisschop en Hertog van Kamerryk.* Als mede, *Onderwys voor eene jonge Prinsesse van den Heer* de la CHETARDYE. *Uit het Fransch vertaald, en voorzien met eene* Voorreden, *over de gevoeggelykste en gemakkelykste manier, om jonge Dogters tot het huysbestier bequaam te maaken, van* JOSUA VAN IPEREN, *A. L. M. Philos. Dr. Medelid van de Hollandsche Maatschappy, als mede van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, en Predikant te Veere. Te Amsterdam by* J. Wesling Willemsz. 1771. *Behalven de Voorreden* 212 *bladz. in groot octavo.*

HEt groot aenbelang, dat de Menschlyke Maetschappy in de Opvoeding der Jeugd heeft, gaf den oplettenden, by alle beschaefde Natien, meermaels aenleiding, om hunne gedachten op dit onderwerp te vestigen; van waer ook menigvuldige Schriften des aengaende het licht zien; te meer daer dit Stuk, op zeer verschillende wyzen, en met onderscheiden oogmerken, verhandeld kan worden. Onder dezen is het Werkje, dat wy thans voor ons hebben, van 't meerendeel der Schriften, die deswegens uitgegeven zyn, wel inzonderheid te onderscheiden, uit hoofde dat het voornaemlyk de Opvoeding der schoone Sexe betreft; die veel al nog minder in acht genomen word, dan die der Jongelingen, schoon ze daedlyk wel zo veel omzichtigheid vereische. Oplettende Huismoeders, en jonge Juffers die tot jaren van onderscheid gekomen zyn, begrypende hoe veel hare Kunne kan toebrengen, tot het geluk der Maetschappye, en hoe jammerlyke gevolgen derzelver verkeerde opvoeding, en daar uit voortspruitende levenswyze, te wege kan brengen, konnen niet wel anders, dan de moeite van den Eerwaerden *van Iperen*, die deze Verzameling in 't Nederduitsch het licht doet zien, danklyk erkennen; daer dezelve eene reeks van nutte lessen ter beschavinge van 't bevalligste gedeelte des Menschdoms behelst.

De Verhandeling van den Aertsbisschop *de Fenelon* is alleszins geschikt voor beschaefde Huysgezinnen; en zyne aenmerkingen zyn meerendeels van dien aert; dat ze niet slechts onder Persoonen van Aenzien, maer ook in Huizen van minder rang, tot in den gemenen Burgerstaet, stand grypen. Het onderwys van den Heer *de la Chetardye*, is, wel is waer, in de eerste plaetse geschikt voor eene jonge Prinsesse; doch die Heer heeft, desniettegenstaende, het zelve indiervoege voorgedragen, dat ver het grootste gedeelte zyner lessen der Prinsesse als Mensch betreft; des die lessen haer voorgeschreven, zonder eenige moeite, ook tot alle andere Standen over te brengen zyn. En zo men reden mogte vinden om te wenschen, dat de Aertsbisschop, zich wat verder uitgelaten had, over 't Huishoudelyk bestier, en den Huwelyken Staet, ook dit begeerde

zal

zal men niet ongevallig vergoed vinden, in de Voorreden van den Eerwaerden *van Iperen*; die, door welgepaste aenmerkingen deswegens, op ene geſchikte wyze, aengevuld heeft, 't geen men in de opgenoemde Werkjes zou kunnen denken te ontbreken. Verlangt men uit ieder dezer Geſchriften een Staeltje? wel aen, wy zullen met dat van den Eerwaerden *van Iperen* beginnen. Men hoore ter proeve het Slot zyner lesſen, waer mede hy zyne beſcheiden aenmerkingen over 't Manlyk Geſlacht laet afloopen.

„ Wat meenen, zegt hy, de juffers beter te zyn, gevreesd of geliefd te worden? Het eerſte heeft de wyze Schepper, als een byzonder voorregt, aan den man, het tweede aan de vrouwe geſchonken. De lieffelyke tengerheid en bevallige gladheid der ledematen houd eenen man opgetogen. Alle de zorgen, ſmerten en moeijelykheden, ja zelf de zwakheden der Sexe brengen eene zielsverlokkende betooveringe mede. Alles dwingt eenen braven egtgenoot om te beminnen. En inderdaad; ik zou 'er hartelyk aan twyffelen, of een man, die wegens kragt en aanzien geprezen word, wel zo genoegelyk daar over kan aangedaan zyn, als eene vrouw, wanneer zy 't vermogen, dat hare bevalligheid, en 't gezag dat hare deugd by den huysheer verkregen heeft, dagelyks ondervind en op eenen vrindelyken trant hoort vermelden".

„ By gevolg is het van de uiterſte noodzakelykheid, dat de jonge dogters al vroeg verdagt zyn op de regte *middelen, om* hare *vryers, en* daar na hare *mans te behagen*. 't Huwelyk zal eene aanhoudende vryery moeten wezen, zullen de vermaken altoos vers zyn en nieuwe geneugte verwekken (*). Dog hier moeten de vrouwtjes het meeste werk doen! 't Geen eenen man aangenaam is, moet opgevolgd, 't geen hem verveelt, nagelaten worden, zonder gedwongenheid. Kleederen, gebaarden, omhelzingen, alles moet ingerigt zyn, om zyne min op te wekken, en hem geene kans over te laten, om naar een ander vrouwsperſoon, met begeerlykheidt, om te zien. Aardige invallen, koddige aanmerkingen moeten hem in eene goede luym houden. Heeft hy iet misdreven, 't moet hem geklaagd worden, zonder verwyt, terwyl hy zig in de ſterkſte betuigingen van liefde en vriendſchap verlustigt".

„ 't Eenige, dat hem dan zou kunnen aftrekken, zal de *veranderlykheid* zyn. Daar moeten zig ook de vrouwen naar ſchikken, door ene zedige veranderinge van kapzel en verderen opſchik. Hier zwyg ik. De juffers zullen, by die gelegenheid, beter weten, dan ik, ieder voor haar zelven, wat ter bekoringe en beteugelinge harer gemalen dienſtig zy (†).

Zie verder, tot een voorbeeld, uit de Verhandeling van den Aertsbiſchop, 's Mans leerregel, ten aenzien van de nettigheid en de goede orde in 't huishouden; welks in achtneming, hoe ge-

(*) 1 Cor. VII: 34, 35. (†) 1 Cor. VII: 3——6.

gemeen de regel ook moge voorkomen, van een zeer uitgebreid nut is, veel tyds uitwint, en groot gemak baert.

„ Wen de meisjes aan, (dus luid zyne onderrichting,) dat zy niets vuil laaten, of op eene verkeerde plaats dulden, en leer het haar indiervoegen, dat zy aanſtonds de minſte ongeſchiktheid in een huys waarnemen. Doe haar oogenſchynelyk beſeffen, hoe 'er niets meer tot de zuiverheid en nettigheid bybrengt, dan dat men alles op zyne eige plaatſe ſchikt. De regel ſchynt niets om 't lyf te hebben, en egter zou zy ondertusſchen zeer verre gaan, indien zy wel in agt wierd genomen. Als men dan iets noodig heeft, verliest men geen enkel oogenblik, om het te zoeken. Daar is geen verwarringe, geen krakeel en geen omſlag, als men iets onvoorziens hebben moet. Aanſtonds ſlaat men 'er de hand op, en als men 'er zig van bediend heeft, legt men 't onmiddelyk ter plaatſe, daar men het heeft gevonden. Die goede order maakt een van de grootſte deelen der zindelykheid uit; want als men zulk eene juiste ſchikking ziet, valt hier de nettigheid aanſtonds in ieders oogen. En wanneer de plaats, welke men aan ieder ding geeft, de gevoegelykſte voor het zelve is, niet alleen voor de aardigheid en 't vermaak der oogen, maar ook voor 't gebruik, zoo verſlyt en bederft het gemeenlyk minder door een onvoorzien toeval, en het word ook netter onderhouden. Dus zal, by voorbeeld, een ſtuk huisraad niet ligt beſtuiven, of in gevaar zyn van te breeken, indien men 't aanſtonds, na dat het gebezigd is, op zyne eige plaats legt. De zugt en lust tot eene ſtipte naauwkeurigheid weet alles te ſchikken en ſchoon te maken. En behalven deze voordeelen, bewerkt men nog door deeze goede ſchikking, dat de dienstboden de vadzigheid en wanorder benomen word. Daar en boven is het immers van groot belang, dat men hun 't werk gezwind en gemakkelyk maake, en dat men zig zelven buiten gevaar ſtelle van verzoekinge, om ongeduldig te worden, door de vertragingen, welke men ontmoet in zynen handel, wanneer men iets niet vinden kan".

Men voege hier by eindelyk nog, uit het onderwys van den Heer *de la Chetardye*, 's Mans waerſchouwing tegen de jaloerſche kwaedſprekendheid; waer omtrent hy zich indezervoege uitdrukt.

„ De jaloersheid is eene der klippen, die voor de Juffers ten hoogſten te vreezen is. Gemeenlyk word zy gevolgd van laster en haat, welke beide de alleronbetamelykſte aandoeningen zyn, die in eene redelyke ziel kunnen vallen. Daar zyn 'er, die niet verdragen kunnen, dat men van eene andere vrystet in hare tegenwoordigheid iets goeds vermelde: en dit misbruik is in de waereld zoo doorgedrongen, dat zig de heeren verpligt rekenen, omtrent naauwkeurige zorge te dragen, als zy by vrouwen voor welke zy eene hoogagtinge hebben. Welke eene welke eene zwakheid! Zullen dan die loftuitingen, die men

men aan eene andere Schoonheid geeft, uwe ſchoonheid wegnemen, of is 'er niemand, als gy alleen, die ſchoon moest wezen in de waereld? Zoo gy even die zelfde loftuitingen meent te verdienen, die men aan een meisje of vrouwtje geeft in uwe tegenwoordigheid, moest gy dan niet wel te vreden zyn, dat gy uwe eige hoedanigheden in eene andere hoort pryzen, zonder dat zulks eenigſints uwe zedigheid krenkt? Vleit men haar boven verdienſten, wat gaat dat u aan? De gunst, welke men haar bewyst, doet die u onregt? Maar helaas! de eigenlicfde wil geene redeneringen over dit onderwerp aanhooren! Men vaart tegens haar uit. Weet men eenig gebrek in haar, men laat het niet na te opperen: en het is al zeer veel, als zulks niet uitſpat in lasteringe. De andere Juffer hoort dit aan. Zy vaart ook uit op haar beurt, en die 'er belang in nemen doen voordeel met deezen tweeſpalt. En dus vernielen en bederven zy zig zelven, terwyl zy elkanderen aanranden".

„ Weerhoud u dog, mag ik u bidden, van zoo te handelen. Spreek goed van heel de waereld, ten minſten ſpreek van niemand kwaad. Met een woord, denk vry, dat indien gy geene goedertierenheid bezit, gy ook geene zoetigheden en aangename bejegeningen te verwagten hebt, en dat gy, zonder die hoedanigheid, al waart gy de fraayſte van alle, by niemand egter voor beminnelyk zult worden aangezien. Verbeeld u ook geenſints, dat zagtmoedigheid en verſtand onmogelyk kunnen gepaard gaan: want dat is ene dwalinge, welke de kwaadaartigheid dezer eewe verzonnen heeft. In der daad, men moet meer verſtand hebben, om iemand te pryzen, dan om hem te laken. En al waar dit al zoo niet, was het dan evenwel niet beter, een weinig levendigheids van geest te misſchen, als met dezelve te pronken, ten nadeele van den evenmensch, welken gy dus tot weêrwraak aanzet, en die dan dikwerf nadeeliger voor u, dan voor hem uitvalt".

Bataafsch Muſæum. Te Amſterdam, by G. Warnars 1771. *In groot octavo* 364 *bladz.*

IN 't opſtellen van dit *Muſæum*, dat een aental van drie en twintig Weeklykſche Bladen behelst, hebben de Uitgevers ten hoofddoelwit gehad, hunnen Evenmensch nuttig te zyn, door hem de behulpzame hand te bieden op het pad der Deugd. Ten dien einde dragen ze in ieder Numer, die telkens een geheel Blad beſlaet, een Zedekundig Vertoog voor, dat nu eens op een ernſtigen, dan eens op een boertigen trant geſchikt is, naer de natuur van het onderwerp. Voorts hebben ze 'er altoos, om de behandeling door verſcheidenheid van Stoffe te veraengenamen, enige andere Stukjes bygevoegd die meerendeels uit de Geſchiedkunde ontleend, of

uit de Fabelſchryvers overgenomen zyn; en gemeenlyk mede ſamenloopen tot het groote oogmerk, het bevorderen van een deugdzaem gedrag. Veelligt was dit *Muſæum* grooter geworden; maer het overlyden van den Boekverkooper, die deszelfs uitgave op zich genomen had, heeft de Opſtellers dezen hunnen arbeid doen ſtaken; zo dat dit Stukje hier mede voltrokken zy. De Liefhebbers van deze ſoort van Schriften konnen het derhalve, als een volledig Werkje, tot andere dergelyke Schriften toevoegen; by welken het wel geacht mag worden ene plaets te verdienen; voor zo ver het over 't algemeen met oordeel, op ene gevallige wyze, leerzaem is uitgevoerd. ——— Voor hun, die 't in losſe Bladen niet hebben leeren kennen, zy het volgende korte Vertoog, over de onbeſtaenbaerheid van het Geluk zonder Deugd, ten voorbeelde der uitvoeringe.

„ Indien het waar is, gelyk men 'er geheel niet aan kan twyfelen, dat alle menſchen, niet één uitgezonderd, eene begeerte hebben om gelukkig te zyn, en dat 'er eigenlyk geſproken geen geluk kan beſtaan zonder eene beſtendige vergenoegdheid; mogen wy met regt vaſtſtellen, dat de deugd niet alleen in den hoogſten graad beminnelyk, maar zelfs door den naauwſten band, dien wy ons kunnen verbeelden, met het algemeene belang onzes geſlagts, en met het waare welzyn van elk onzer in 't byzonder verknogt, ja volſtrekt daar van onaffcheidelyk is. Want wat men ook moge zeggen van de wisſelvalligheid der menschlyke zaaken, het blyft altoos onbetwistbaar, dat het geluk, welk zonder deugd verkreegen word, ſlegts ſchynbaar is, en van het waare geluk der deugdzaamen hemelbreedte verſchilt. De aangenaame kalmte van gemoed, de zoete gerustheid van het geweeten, welk nimmer in zulk een' vasten ſlaap gewiegd wordt, dat het ongevoelig blyft by onze goede of kwaade bedryven, het vrye gebruik der vermogens, waar mede onze ziel begaafd is, de beſtendige vergenoegdheid in onzen Staat, de edele Standvastigheid, die wy noodig hebben, om ons naar alle omſtandigheden te ſchikken, en niet op den eenen tyd in ongebondene blydſchap uit te ſpatten, en op den anderen tot wanhoop te vervallen, dit alles zyn voorregten, zonder welke ons geluk niets is dan eene ydele ſchaduw, waar door het oog misleid wordt, daar wy, in tegendeel, nooit met regt voor ongelukkig te houden zyn, wanneer wy deeze voorregten genieten. En waar door worden wy dezelve deelagtig? Zekerlyk door niets anders dan de deugd. Een deugdzaam mensch, die zig gewillig aan de ſchikking der Voorzienigheid onderwerpt, en verder alle zyne daaden naar het veilige tigtſnoer der rede tragt te ſchikken, terwyl hy, zo veel mogelyk, zorg draagt, dat nog zyne hartstogten, nog eenige verleidende aanlokſelen der wereld hem op den dwaalweg brengen, en hem beletten overeenkomſtig met den wil des Allerhoogſten te leeven, en zyns naasten heil zo wel als het zyne te bevorderen, zulk een deugdzaam mensch, zeg ik, geniet zelfs in 't midden der rampen, die hem

in

in dit ondermaanſche kunnen overkomen, een geluk, waar by geene aardſche goederen, en geene eerbewyzingen, den magtigſten Vorst ooit aangedaan, iets te rekenen zyn. Hy bezit eene wysheid, zo groot als eenig ſterveling in dit ondermaanſche kan deelagtig worden, en eene vryheid, welke niemand in ſtaat is hem te beneemen. Hy kent zig zelven, en weet, waar zyn gemoed zwakst zy, welke driften hy te beteugelen hebbe, om niet, onvoorziens, in een' poel van onheilen neder te ſtorten, en zyn onwaardeerbaar geluk in een' naaren rouw veranderd te zien. Alle zyne verrigtingen zyn van die natuur, dat het hem nimmer te last gelegd kan worden, eene daad ondernomen te hebben, waar over hy te vooren kon weeten, of ſlegts vermoeden, dat hy zig ten eenigen tyde zou moeten beklaagen. Nooit beſluit hy tot iets, zonder te vooren ryplyk overwoogen te hebben, of het ſtrooke met de regelen van deugd en wysheid, die hy altoos in 't oog houdt. Nooit viert hy den teugel aan de begeerten naar dingen, welke alleen in ſchyn aanneemelyk, maar, met oplettendheid beſchouwd, eer te vreezen dan te wenſchen zyn. Deeze voorzorgen in agt neemende, zet hy zyne loflyke beſluiten, met eenen wakkeren en onverſchrokkenen yver, door, en houdt altoos een veiligen middenweg tusſchen de vreesagtigheid en roekeloosheid, twee klippen waar op duizenden ſchipbreuk lyden. Vallen zyne onderneemingen naar wensch uit, hy dankt zynen Schepper, wiens goedheid hy als de bron aller zegeningen aanmerkt. En wanneer het gebeurt, dat de zaaken, in weêrwil van zyne goede maatregelen, een' anderen keer neemen, dan hy billyk had mogen verwagten, zo verheft hy zyne gebeden hemelwaards, en ſmeekt ootmoedig om die ſtandvastigheid, welke hem alle tegenſpoed geduldig kan doen draagen. Dus blyft hy altoos dezelfde, nooit uitgelaaten, en nooit bedrukt. Zyne vyanden beſchouwt hy met een medelydend oog, en verre van de beleedigingen, die zy hem aandoen, te willen wreeken, verheugt hy zig, nooit rede daar toe gegeeven te hebben, en gewent zig kwaad met goed te vergelden, dewyl hem niets ongelukkiger voorkomt, dan zynen naasten ongelyk aan te doen. In één woord, zyn geheele gedrag wyst aan, dat hy deeze wereld niet beſchouwt als eene vaste wooning, maar alleen als eene verblyfplaats, waar in hy ſlegts eenigen tyd vertoeft, om zig tot een volmaakter leven te bereiden.

„ Kom, wie gy zyt, die van het waare geluk tot nog toe geen goed denkbeeld gehad hebt. Zeg, is zulk een mensch niet gelukkig? en is het wel mogelyk eenigzins gelukkig te weezen, zonder ten minſte in veele opzigten naar hem te gelyken? Wat helpen de rykdommen; wat helpt de eer, aanzien, magt, en alle voorſpoed, dien gy u kunt verbeelden, indien men daar door geene beſtendige vergenoegdheid verkrygt? Deeze immers is van het waare geluk onafſcheidelyk. Erkent gy dit, zo geloof insgelyks, dat de deugd alleen in ſtaat is, om den mensch in den eigenlyken zin gelukkig te maaken. Want zonder haar is 'er niets, welk onzen geest beſtendig kan ſtree-

ſtreelen met geneuglyke aandoeningen, waar voor wy nooit eene walging bekomen, gelyk voor de ingebeelde vermaaken, die ons terſtond mishaagen, zo dra wy ze genooten hebben".

Memorie van Mr. PAUL CHANGUION, *Oud Schepen en Raad, mitsgaders Oudpenſionaris honorair en Secretaris der Stad Vliſſingen. Te Middelburg, by* Ch. Bohemer 1771. *Behalven een kort Voorberigt,* 88 *bladzyden in Folio.*

ZYne eer en goeden naem te handhaven tegen de hem aengedane mishandelingen, en voortgebragte verdenkingen, die hy, zyns oordeels, ten uiterſte onregtmatig heeft moeten ondergaen, was het oogmerk van den Heer en Mr. *Changuion*, in 't opſtellen dezer *Memorie*. Zyn Wel Ed. een der zes Raden der Stad Vliſſingen, welken hunne Raadsplaatſen en verdere ſtedelyke bedieningen op den 28 April 1770 nedergelegd hebben, had, by de kennisgeving zyner *reſignatie*, aen de Heren Burgemeesteren en Schepenen der Stad Vliſſingen, (volgens dit zyn verhael,) zich te gelyk *bereidwillig* betuigd, *do eindelyke verantwoording van zyne gehouden adminiſtratie te doen aen die Heren, die Hun Ed. Achtb. ten dien einde zouden gelieven te committeren.* Overeenkomſtig met die betuiging heeft zyn Wel Ed. zich ook, naer luid dezer *Memorie*, vervolgens in alles daer toe bereidwillig getoond; doch 'er zyn tuſſchen Hun Ed. Achtb. en den Heer en Mr. *Changuion* enige *discrepancen* ontſtaen over de *Acte van Decharge en Acquit*, en wel byzonder over 't al of niet *extraderen* van zyn Wel Ed. *Minutele* of *Kladnotulen*; die Hun Ed. Achtb., als der Stad toebehoorende, van hem afvorderden; terwyl hy van oordeel was, niet gehouden te zyn dezelven over te geven, aangezien ze niet der Stad maer hem in eigendom toe behoorden; en hy 't voor zich raedzaem vond dezelven te bewaren; dat hem, zyns bedunkens, in navolging zyner *Prædeceſſeuren*, volkomen vry ſtond. Dit heeft ten gevolge gehad nadeelige verdenkingen ten laſte van zyn Wel Ed. waer van hy zich in deze *Memorie* tracht te zuiveren: en uit die verdenkingen is gevolgd een *Perſoneel Arrest*, welks onbillykheid hy in dezen poogt te toonen, met ontvouwinge van de daer over gehouden *Proceduren*. Intuſſchen is zyn Wel Ed. onder *béneficie* van borgtocht, wel van 't *Arrest* ontſlagen, en zyn de *geoffereerde penningen en effecten* door hem wel *geëxtradeerd*, waer voor hem ook *Quitantie* verleend is; dan de zaek in *queſtie* is echter *litispendent* gebleven, en men is eindelyk den 25 January 1771 overeengekomen *om dezelve, zo ten principale als op de proviſie, over te brengen ter cognitie en deciſie van den Hoogen Rade in Holland*; welks *deciſie* zyn Wel Ed. betuigt eerbiedig en gerust af te wachten. Ook zou hy, volgens zyn Voorbericht, deze *Memorie* achterwege gelaten hebben, indien zyne zaek dien voortgang gehad hadde, welke hy verwachtte; doch dit niet zynde, heeft hy

hy 't noodig geoordeeld, dezelve in 't licht te geven, *tot vindicatie van zyn eer en goeden naem.* Zy behelst ten dien einde een bericht van het voorgevallen, met nevensgaende aenmerkingen over het zelve, en de vereischte Bylagen, die ter opheldering en ſtavinge van het bygebragte ſtrekken; welk alles dient om de handelwyze van den Heer en Mr. *Changuion* in een gunſtig licht te zetten, by aldien de hem betwiste eisch in Regten beſtaenbaer zy.

De Konst van Oorlog. In het Nederduitsch medegedeeld, door een Hoofd-Officier in de Schotſche Brigade, in dienst van de Hoogmoogende Heeren Staaten der Vereenigde Nederlanden. Te Amſterdam by H. Vieroot, 1771. *Behalven het Voorwerk, 755 bladz. in groot octavo.*

DE Heer *Anderſon*, eertyds Capitein in Hollandſcheh dienst, en later in den Engelſchen aenzienlyk geavanceerd, heeft zich wel willen verledigen, om alles wat eene uitgebreide lezing, rakende de Konst van Oorlog, hem geleerd had, met oordeel by een te verzamelen, en in de Engelſche tale in 't licht te geven, ten dienſte van hun, wier Metier de Wapenoefening is. De Majór *Macleod*, dit Werk ter eigen oefeninge nuttig vindende, heeft het zelve, op het aenraden van eenen zyner Oordeel- en Krygskundige Vrienden, ook in 't Nederduitsch te voorſchyn doen komen; als oordeelende dat jonge Officiers en zulken, die de Engelſche Tael niet verſtaen, een wezenlyk voordeel uit de beoefening van dit Geſchrift konnen trekken. Het behelst in ene geregelde orde het voornaemſte, dat verſcheiden beroemde Autheuren, nopens dit Stuk, voorgedragen hebben; welker waernemingen, die anders wyd en zyd te zoeken zyn, dat velen niet gelegen komt, dus gereedlyk by elkander onder zekere hoofden gevonden konnen worden. En de Auteur heeft, gelyk de Voorreden luid, „ na dat hy de manier van 't aanwerven, exerceren, en wapenen der Troepen gemeld heeft, getragt de algemeene Grondbeginſelen der Krygsverrichtingen, in het Veld, open te leggen; zo wel als alle de andere verſchillende poſitien, door verſchillend Terrein veroorzaakt, welke zich in eene Armée, geduurende den Veldtogt, kunnen opdoen; en de middelen zo wel tot aanvallen, als tot verdeedigen, in die verſchillende gelegenheden, aan de hand te geeven". —— Zy, wier zaek de Wapenhandel is, vinden hier uit dien hoofde een aental van waernemingen, en beredeneerde regels, betreffende de Krygskunde, die hunner overdenkinge waerdig zyn. Daer benevens is het Werk over 't geheel op zodanig ene wyze uitgevoerd, dat ook anderen, die, ſchoon 't hun Metier niet zy, vermaek ſcheppen in 't nagaen der Krygskundige verrichtingen, 'er een nuttig gebruik van kunnen maken. De zulken mogen 'er zich met vrucht van bedienen, om een onderſcheiden

den begrip te vormen, van 't geen tot den Krygsdienst behoort, en in de voornaemſte omſtandigheden van 't voeren van den Oorlog boven al in aenmerking komt; 't geen ze met te meer genoegen zullen kunnen lezen, om dat het deswegens voorgeſtelde veel al doormengd is, met waernemingen over vroeger en later Krygsverrichtingen, die in de Oorlogs-Geſchiedenisſen veler Volkeren van geen gering aenbelang geweest zyn.

PETRI HENRICI KOPPIERS Obſervata Philologica in loca quædam ANTIPHANII, THEOCRITI, PAULI Apostoli, ERATOSTHENIS & PROPERTII. *Lugd. Batav. apud* P. Delfos, Juniorem 1771. *Absque præcedd.* 158 *pp. in octavo ch. maj.*

MEn ontmoet in deze *Letterkundige Aenmerkingen* van den Heer KOPPIERS, over de opgenoemde Griekſche en Latynſche Autheuren, doorſlaende blyken van des Opſtellers bekwaemheid; des de beroemde Hoogleeraer VALCKENAAR niet ten onregte geoordeeld hebbe, dat men deze Academiſche Proeve, door ene afzonderlyke uitgave, van 't gewoone Slag der Academiſche Oefeningen, behoorde te onderſcheiden. Ze toonen genoegzaem aen, dat men van dezen Jongeling, by verderen voortgang, iets groots mag verwachten, in ene Studie, die thans veel, al niet zeer ter harte genomen word; en intusſchen, zo wel als enige andere, hare wezenlyke nuttigheid heeft; indien ze op ene behoorlyke wyze aengeleid worde. ——— Velen hebben deze ſoort van oefening by zommigen haetlyk gemaekt, door zich te zeer toe te leggen, op ene laſtige verzameling van verſchillende lezingen, en 't wagen van losſe gisſingen ter veranderinge, of zogenaemde verbeteringe der gewoone lezinge; terwyl ze weinig werks maekten van 't naſpooren van den zin der Autheuren zelven. Dan de Heer KOPPIERS heeft, het voetſpoor van Oordeelkundige Mannen volgende, met vermydinge van dit wangebruik, zyne Tael- en Oudheidkunde gewend, tot het vereischte doelwit, het beter verſtaen der oude Schryveren. ——— Hy wraekt wel het gebruik der verſchillende lezingen niet, en acht het ook geenzins ongeoorlofd te gisſen naer de rechte lezing; dan hy maekt zyn hoofdwerk niet van dit gedeelte der Oordeelkunde. Hy gedraegt zich in deze zyne Aenmerkingen alleszins als iemand, dien 't boven al te doen is, om den zin eens Schryvers op te helderen, en 'er op toelegt, om de gebruiklykſte lezingen te handhaven, wanneer 'er bondige redenen zyn, om dezelven te verdeedigen, zo uit den aert der tale, als uit het bedoelde van den Schryver; terwyl hy tevens doet zien, hoe men in gevallen, daer de lezing gebreklyk of ook wel verkeerd is, dezelve, zo niet zeker, ten minſte op genoegzame gronden van waarſchynlykheid, gelukkig kan herſtellen, wanneer men daer omtrent met oordeel te werk gaet. Van dit laetſte geeft hy ons boven al ene voortreflyke proeve, in de herſtelling van een

een der uitmuntendſte *Elegiën* van den zoetvloeienden Latynſchen Dichter PROPERTIUS. — De Liefhebbers dezer Oefeninge zullen in dit Stukje, en zo ook in de verdere Aenmerkingen, overvloedige Stoffe vinden om deze Proeve met een oog van goedkeuring te beſchouwen, en te wenſchen dat de Opſteller langs dien ingeſlagen weg voorts een goeden voortgang moge maken, tot luister der beſchavende Oordeelkunde.

CAROLI ANTONII WETSTENII Leida ab obſidione Hispanorum liberata. *Lugd. Batav. apud* H. Mostert & P. Delfos, Juniorem 1771. *Absq. Præf.* 54 *pp. in quarto f. m.*

HEt kan hun, die de Latynſche Dichtkunde beminnen, niet anders dan aengenaem zyn, dat de Heer WETSTEIN zich door den Hoogleeraer VALCKENAAR heeft laten bewegen, om toe te ſtaen, dat zyn Latynſche Dichtſtuk, *Leiden van de belegering der Spanjaerden verlost*, door den druk gemeen gemaekt zou worden. Een Tafereel van een treffend onderwerp met levendige verwen gemaeld, en naer eisch der Kunst geſchikt, zo dat het zelve het oog der kundigen moete treffen. Men vind toch in dit Dichtſtuk ene zuivere tael, een manlyken ſtyl, en een vloeienden dichtmaet, in welken Leidens uitęrſte nood, en gelukkige redding, ons, op ene recht dichtkundige wyze, die 't hart kan roeren, word voorgedragen. — Het zelve gaet vergezeld van drie kleinere Gedichten over dit onderwerp, in navolging van de tael en trant van *Horatius* en *Propertius*; die niet minder getuigenis geven van des Autheurs bekwaemheid in 't behandelen de Latynſche Poëzye: en met het bovengemelde Hoofd-Dichtſtuk t'zamenloopen, om, onder andere nuttigheden, der Jeugd tot een aenmoedigend voorbeeld, ter beoefeninge dezer aengename Kunſte, te dienen.

De Hoogduitſche Spraakmeester. Volgens de nieuwe verbeeterde en vermeerderde uitgaave in 't Nederduitsch vertaald. Door ERNST ZEYDELAAR. *Te Amſterdam by* S. v. Esveldt 1772. *Behalven het Voorwerk*, 552 *bladz. in octavo.*

NAdemael het nabuurige Duitschland, in de latere jaren, een aental van Schryvers heeft uitgeleverd, welker Schriften de aendacht der leesgierigen ook onder andere Volken trekken; en men zich aldaer meer dan voorheen gezet heeft, om in de eigen tale van 't Land, of het Hoogduitsch, te ſchryven; zo is het leeren der Hoogduitſche ſprake in onze dagen, voor hun die dezer tale vreemd zyn, van merkelyk meer belang geworden, dan men zulks wel in vroeger tyd geoordeeld heeft. Men is ook niet onledig geweest om denzulken de behulpzame hand te bieden, door hun het een en andere Onderwys in deze Tale mede te deelen; waer van verſcheiden al met nut gebruik gemaekt hebben. By die genen, welken reeds voor

voor enigen tyd het licht zagen, komt thans de opgenoemde *Hoogduitſche ſpraekmeester*; van welken men, zonder de vroegere Onderwyzingen te verſmaden, wel zeggen mag, dat dezelve dient, om ons ene uitvoeriger onderrichting te verlenen; door de natuur dezer Sprake, in de voornaemſte byzonderheden, die wetenswaerdig zyn, naeuwkeuriger te ontleden, en duidelyker te ontvouwen; des men dit Geſchrift denzulken wel moge aenpryzen, die lust hebben, om zich ene grondige kennis der Hoogduitſche Sprake eigen te maken. Het behelst ene beredeneerde Spraekkonst, welke men opgeſteld heeft, volgens het voorſchrift der beste hedendaegſche Schryveren, en vóór al met in 't oog te houden, de Spraekkonst, welke door den beroemden Hoogleeraer *Gottſched*, ten dienſte der Duitſchers, in 't licht is gegeven. Ook heeft het dien Heer, by allen hoog geacht, zo van wegen zyne bekwaemheid in 't algemeen, als van wegens zyne kundigheid in de Hoogduitſche tael, (ene van zyne geliefde Studien,) behaegd, deze Spraekkonst, by ene herhaelde Hoogduitſche Uitgave, na te zien, en door zyne oplettendheid te beſchaven; 't welk dezen Spraekmeester geen gering aenzien byzet. ——— Men heeft zich dus in 't opſtellen en verder verbeteren van dit Onderwys benaerſtigd, om 't zelve zo volkomen te maken als doenlyk was; en 't levert uit dien hoofde alles, wat men gedacht heeft, dat maer enigzins kon dienen, om Vreemdelingen het taeleigen der Hoogduitſche Sprake ten klaerſte voor te dragen, zo ver zulks buiten mondlyke onderrichting kan geſchieden; ten einde hen in ſtaet te ſtellen, om, door ene verdere beoefening der beste Schryveren, de Hoogduitſche Schriften in hunne eigen Tale gereedlyk te verſtaen.

De Konst van bereiding, behandeling, bewerking en beſchildering der beste ſoorten van Lakken en Vernisſen. Door HENDRIK COCQ, *in leven Konstverlakker te Amſterdam. Te Leiden*, by A. Coster 1771. *Behalven het Voorwerk, 79 bladzyden in octavo.*

DE Opſteller van dit Werkje komt voor als iemand, die in deze Konst niet ongelukkig geſlaegd is, en, geduurende ene reeks van dertig jaren, veel werks gemaekt heeft, van dezelve te beoefenen; des hy niet ongeſchikt geacht moge worden, om anderen deswegens leſſen te geven. Zy die deze Kunst, 't zy uit liefhebbery, of als een middel van beſtaen hanteren, vinden 'er verſcheiden onderrichtingen in, die, zonder zwetſery, eenvoudig voorgeſteld, van ſtuk tot ſtuk ontvouwd, en met het bybrengen van genomen proeven bevestigd worden; waer nevens nog gaen zodanige waerſchouwingen, welken ter voorkominge van ongelukken, in 't behandelen dier ſterk uitwaſemende en hevig brandende ſtoffen, mogen dienen. ——— Vinden ervaren Kunſtenaers in deze Verzameling niets, dat hun onbekend is; zo ſchynt echter ten minſte wel geſchikt, om Leerlingen tot ene goede handleiding te dienen.

HEDENDAAGSCHE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

FR. AD. van der MARCK, *JCti & Prof. Jur. Publ. Nat. Gent. Ord.* Lectiones Academicæ, quibus ſelecta Philoſophiæ practicæ, Jurisque Naturæ capita, & præcipue officia erga Deum, pertractantur. *Groningæ apud* H. Spandaw 1771. *Absque præfatione &c.* 293 *pp. in octavo maj. formd.*

DE Hoogleeraer *van der Marck*, die het zyne alleszins poogt toe te brengen, om de zo nuttige, doch veel al jammerlyk verwaerloosde, beoefening van het Natuurlyk Recht, te doen herleven; heeft, ter algemeene bevorderinge hier van, beſlooten, enige zyner Academiſche Leſſen, gaende over etlyke *uitgekoozen Stukken van de zedelyk werkdadige Wysgeerte en 't Natuurlyk Recht*, het licht te doen zien. Het eerſte Stukje, dat wy thans voor ons hebben, waer uit men 's Mans denktrant en manier van onderwyzen, rakende dit ſlag van Stoffen, genoegzaem kan bemerken, vervat een aental van twintig Leſſen. Dezelven dienen, na ene voorafgaende onderſcheidenlyke ontvouwing, van 't geen omtrent dit onderwerp in 't algemeen in aenmerking komt, wel byzonder, ter verhandelinge van *de Pligten jegens God*; ter aentooninge, hoe 't Natuurlyk Regt ons tot derzelver betrachting opleid en verplicht: en ze ſtaen, naer 's Mans belofte, gevolgd te worden, van zyne verdere Leſſen, betreffende den Kerk- en Burger-Staet.

Zy die 't Natuurlyk Recht, uit welke gronden ook, met een oog van minachting of verſmading aenzien, zullen zekerlyk gebelgd zyn over 's Mans wyze van voorſtellen. Doch indien ze beſluiten konnen, om zyne Leſſen met oplettendheid te doorbladeren, zullen ze ten minſte wel dra overtuigd worden, dat 'er niets in geleerd word, 't welk enigermate kan ſtrekken, (gelyk zommigen wel eens van de Leer van 't Natuurlyk Recht ſchynen te oordeelen,) om de gronden van den geopenbaerden Godsdienſt te ondermynen; maer dat alles in tegendeel veel eer t'zamen loopt, om de voortreflykheid der Openbaringe te doen opmerken, en derzelver

betrachting ten ernſtigſte aen te dringen. Mogelyk zullen ze, indien ze dit beginnen te ontdekken, hunne denkbeelden beter met die van 't Natuurlyk Recht leeren vereffenen, tot roem van den Godsdienst, ter eere van God, en ter bevorderinge van 't heil des Menschdoms in tyd en eeuwigheid. Maer wat het gevolg hier van ook zy ten hunnen opzichte; zy althans, die reeds eenige opleiding, ter beoefeninge van 't Natuurlyk Recht, genooten hebben, en overtuigd zyn van de nuttigheid dier Wetenschap, zullen deze Lesſen met gretigheid doorbladeren, en zich den tyd niet beklagen, dien ze beſteed hebben, aen 't nagaen van 's Mans denkbeelden; ſchoon ze zyne byzondere ſtellingen, en gevolgtrekkingen juist niet in alle deelen konnen toeſtemmen; waer omtrent een ieder met omzichtigheid zyn eigen oordeel in 't werk behoort te ſtellen.

De Hoogleeraer vangt aen, met ene Verhandeling over het vereischte gebruik der Rede, waer van hy de noodzaeklykheid in 't volle daglicht ſtelt: en toont verder de uitmuntendheid der kennisſe van 't Natuurlyk Recht, door te doen zien, hoe de Mensch zich heeft te benaerſtigen, ter vlytige betrachtinge van die plichten, welke het Natuurlyke Recht van hem afvordert, op dat hy ter bezittinge van 't Hoogſte Goed gerake. Daer aen volgt ene beſchouwing van 't einde, dat God zich in 't werk der Scheppinge heeft voorgeſteld, te weeten het geluk zyner ſchepſelen, ter zyner eere: uit welke kundigheid hier der Menſchen verplichting, ter bevordering van elkanders geluk, afgeleid word; waer toe de leer van 't Natuurlyk Recht ons alleszins noopt. Wyders ontvouwt de Hoogleeraer met byzondere oplettendheid zyne denkbeelden, wegens 's Menſchen vryheid, en deszelfs zedelyke verplichting, zo daedlyk als lydlyk; toonende hoe wy ernſtig ter harte hebben te nemen, alle beweegredenen, om het goede te zoeken, en 't kwade te ſchuwen; om ons in gehoorzaemheid te onderwerpen, aen 't geen de Wet der Natuure van ons eischt. Daer benevens verledigt hy zich om na te gaen, wat men te denken hebbe van 't Beginſel ter kennisſe van de Wet der Natuure, en beweert, dat men 't zelve te zoeken heeft, in eene onderſcheiden kennis van de overeenkomſtigheid der daden met de natuur des bedryvers. Dit doet hem voorts het oog vestigen op de innerlyke zedelykheid; om te doen zien, dat de zedelykheid der bedryven, welke de Wet der Natuure vordert, niet als iets willekeurigs geacht kan worden, maar in den innerlyken aert der zaken zelven gegrond is. En hier op gaet de Hoogleeraer over, ter beſchouwin-

winge van de uitgebreidheid der beoefeninge van het Natuurlyk Regt; 't welk zich, volgens zyn oordeel, niet bepaelt, tot ene beſpiegelende kennis van 't geen natuurlyk goed en kwaed is; maer ook betrekking heeft tot de daedlyke uitoefening dezer kennisſe; en dus gaet over alle de deelen, zo der zedelyk werkdadige Wysgeerte, als der Christelyke zedelyke Godgeleerdheid; des hy, zyns achtens, een onbetwistbaer recht hebbe, om zyne onderwyzingen over het Natuurlyk Recht, ook over deze Wetenſchappen uit te breiden. Het betoog hier van word gevolgd van ene Verhandeling over het Geweten; rakende de verplichting van ieder Mensch, om naer de ſtemme van het wel onderricht Geweten te luisteren; en 't geen hem te doen ſtaet, om zyn gedrag zodanig in te richten, dat hy gemeenlyk inwendig in zich zelve, oprechtlyk, de toejuiching van zyn Geweten wegdrage.

De Hoogleeraer, dus ver de algemeene grondſlagen zyner volgende Lesſen geleid hebbende, ſchikt zich bepaeldlyk tot ene Geſchiedkundige beſchouwing der beoefening van 't Natuurlyk Recht, inzonderheid met opzicht tot de plichten jegens God: welk gedeelte dezer Wetenſchap, gelyk het hier voorkomt, veel al, of geheel ter zyde geſteld, of niet behoorlyk in acht genomen is; ſtaende den tyd, dat het Natuurlyk Recht Samenſtelkundig onderwezen is, tot dat de beroemde *Wolff* ook dit gedeelte 'er opzetlyk toe gebragt heeft. Dit voetſpoor van *Wolff* in dezen inſlaende, geeft ons de Hoogleeraer eerst ene Verhandeling, ſtrekkende om in 't algemeen te toonen, op hoedanig ene wyze de beoefening van het Natuurlyke Recht ook betrekking heeft, tot de plichten jegens God, en 't geen daer omtrent in acht te nemen ſtaet: waer op hy verder, ene afzonderlyke verklaring en ene aendrang dier voornaemſte plichten laet volgen. De plichten hier ontvouwd zyn, ene ware levendige Kennis van God; ene zuivere Liefde tot God; ene kinderlyke Vreeze, voor, en onwankelbaer Vertrouwen op God, met ene ſtille Gelatenheid onder zyne albeſtierende Voorzienigheid; ene ongeveinsde Eerbiedigheid jegens God, gepaerd met ene hartlyke Verkondiging van den Lof zynes Naems, benevens het opzenden van ootmoedige Gebeden, en erkentlyke Dankzeggingen; waer by ten laetſte komt ene bereidvaerdige Gehoorzaemheid aen alles wat God bevolen heeft. Deze plichten worden hier duidelyk voorgedragen en ernſtig aengedrongen, met onderſcheiden voorſtellingen, van den invloed, welken de kennis van het Natuurlyk Recht heeft, om den Mensch tot de rechte kundigheden dezer plichten op te leiden, en hem tot ernſtige betrachtinge van dezelven te be-

wegen: het welk den Hoogleeraer ene naerſtige beoefening van 't Natuurlyk Recht, zo in 't voordragen dezer plichten, als in 't geheele beloop zyner Leſen, dikwerf ten ſterkſte doet aenpryzen.

Zodanig ene aenpryzing der beoefening van 't Natuurlyk Regt behaegt intuſſchen niet aen de zodanigen, die dezelve binnen enger palen beperken; en voor al niet aen dezulken, die oordeelen dat ze gene betrekking heeft tot de Christelyke Zedelyke Godgeleerdheid. Dit beweegt den Hoogleeraer meermaels, om, behalven het geen hy deswegens opzetlyk voorgedragen heeft, by gelegenheid de zodanigen tegen te gaen, om hun de rechtmatigheid hier van onder het oog te brengen. Wel byzonder wend hy, by zodanig ene gelegenheid, nadruklyk af, de verdenking als of die Leerwyze de Openbaring onnoodig ſtelde; welk gedeelte wy den Lezer ter waerſchouwinge nog zullen voordragen. — — De Hoogleeraer, getoond hebbende, dat men de Wet der Natuure niet in hare volle uitgebreidheid verhandelt, als men haer niet beſchouwt met betrekking tot de plichten jegens God; en dat dezelven, in 't ontvouwen van de Wet der Natuure, wel uitdruklyk gade geſlagen moeten worden, hecht 'er verder de volgende aenmerking aen.

Uit dit alles beſluit ik, dat het ganſche Natuurlyk Recht, in zyne volle uitgeſtrektheid, ons geheel en al aen den dienst van GOD verbind; en dat 'er geen waere Godsdienst kan zyn, dan die ons opleid tot de zuiverſte beoefening en betrachting der Natuurlyke Wetten. Ene onafſcheidlyke t'zamenhechting van alle de plichten, welke ons de Wet der Natuure gebied of verbied, ſtelt derhalve den waeren Godsdienst ganschlyk daer; en bygevolg behooren wy de Kennis van het Godlyk Natuurlyk Recht nimmermeer van de Leere van den Christelyken Godsdienst af te ſcheuren, maer zyn in tegendeel gehouden dezelve zorgvuldiglyk daer mede verknocht te laten gaen; indien wy Vroom en waerlyk Godsdienſtig willen zyn. Immers vooronderſtelt de Christelyke Zedelyke Godgeleerdheid de Kennis van het Natuurlyk Recht; ja CHRISTUS heeft de Wet der Natuure, tegen de beſmetting van de verderflyke gevoelens der Phariſeen, in een zuiverer licht hervoort doen komen, en dezelve weder tot haren ouden luister gebragt; zo dat het zedelyk onderwys der Christenen niet anders zy, dan de herſtelling van 't Recht der Natuure zelve. Alleenlyk komt 'er by ene melding der byzondere plichten, die ons te betrachten ſtaen, uit hoofde van den Christelyken Godsdienst, de voorſtelling der zaken die ons te gelooven zyn; waer door de-

dezelven vermeerderd worden, in gevolge der nieuwe beweegredenen, die uit het werk der Verlosſinge voortſpruiten: het welk onze natuurlyke verplichtingen nog ſterker aendringt, maer geenszins ene *nieuwe* Zedenleer invoert, die afwykt van de onveranderlyke wetten der Natuure.

Men verdenke my echter, uit kracht dezer Stellinge, in genen deele, als of ik enigermate gedreven wierd, door den geest van *Tindal*, die, gelyk bekend is, in de Engelſche Taal een Traktaet geſchreven heeft, onder den Tytel, *Christianity as old as the Creation: or, The Gospel a Republication of the Religion of Nature*; die, uit zyn denkbeeld, dat de Christelyke Godsdienst niets nieuws zou behelzen, maer alleen de beginzels van den natuurlyken Godsdienst, gegrond op de onveranderlyke Wet der Natuure, zou voordragen, godlooslyk afleid, dat de geopenbaerde Godsdienst geenszins noodzaeklyk is. Ik betuig veel eer te erkennen, dat de Christelyke Godsdienst, ter herſtellinge van 't Menschdom in den ſtaet der gelukzaligheid, noodzaeklyk is, daerom; om dat de Menſchen den Natuurlyken Godsdienst ten ſchandlykſte geſchonden, en zich ten hoogſte ſtrafwaerdig gemaekt hebben, van wegens het ſchenden van de Wet der Natuure. Ja ik acht den Geopenbaerden Godsdienst noodzaeklyk, daerom; om dat de Wet der Natuure ene allerheiligſte en onveranderlyke Wet is, welker overtreding, door een onverbreekbaren band der Natuure, de ſtraf met zich ſleept. Ik houd daer en boven den Christelyken Godsdienst noodzaeklyk, daerom; om dat 'er geen ware en beſtendige gelukſtaet voor den Mensch is, zonder ene vereniging van 's Menſchen wil, met den wil van GOD; welke vereniging, tusſchen een volmaekt heilig GOD, en ſnoodlyk verdorven Menſchen, als Overtreeders van de heilzame Wet der Natuure; volgens de Natuur der zaken, geen ſtand kan grypen. En eindlyk beweer ik, dat de Geopenbaerde Godsdienst noodzaeklyk is, hier toe; op dat de Menſchen, langs dien weg van zaligheid, middelende Gods Genade, wedergebragt worden, tot het bewaren van de Wet der Natuure, en zich bevlytigen, om den ſtaet der Heiligmakinge onaffcheidlyk te verenigen met het werk der Verlosſinge, of den ſtaet der Genade; ten einde de ſtervelingen, de zonden van het Menschlyk Geſlacht door den ZALIGMAKER verzoend zynde, op deze ongeveinsde handhaving, behartiging en beoefening van de Wet der Natuure, weder gelukkig worden.

De heiligheid, de wyduitgeſtrektheid, de onveranderlykheid en genoegzaemheid van den natuurlyken Godsdienst, word gevolglyk door den Christelyken Godsdienst niet om ver ge-

worpen; maer dezelve toont veel eer ten klaerſte, hoe ſchandelyk de overtredingen van de Wet der Natuure geoordeeld moeten worden; hoe heilig de Wet der Natuure zy; en, met welk een onverbreekbaren band, 's Menſchen gelukſtaet of rampzaligheid, altoos verknocht blyft, aen de bewaringe of ſchendinge van de Wet der Natuure. Tevens leert ons die Godsdienſt, hoe wy derhalve ten hoogſte te waerderen hebben de verdienſte des ZALIGMAKERS; als die de ſtraffen van de geſchonden Wet der Natuure, in de plaetſe der Zondaren, ondergaen; mitsgaders, door 't volbrengen eener volmaekte gehoorzaemheid aen de Wet der Natuure, in onze plaetſe, voor ons alles verworven heeft, wat wy ter zaligheid behoeven: en hoe zeer wy uit dien hoofde verplicht zyn, om deze Godlyke weldaed in dankbare gedachtenis te houden. Men behoort des, indien men de *Naturaliſten* wil wederleggen, de heiligheid, de wyduitgeſtrektheid, de onveranderlykheid, de genoegzaemheid en volmaektheid der Natuurlyke Wetten niet te ontkennen; maer hun zulks gereedlyk toe te ſtaen; om hun daer uit te krachtiger te betoogen, dat niemand der ſtervelingen de wyduitgeſtrekte Wet der Natuure onderhoud; dat alle ſtervelingen gevolglyk aen de ſtraffen hunner overtredingen onderhevig zyn; en dus voor altoos ongelukkig ſtaen te worden; indien de Godlyke genade ons geen weg opent, langs welken wy, onze zonden verzoend zynde, ons door 's Hoogſtens hulp, weder godvruchtig mogen wenden tot een heiligen wandel, die geen plaets heeft, buiten het onderhouden van de Wet der Natuure; op dat wy, de bekommering voor al het wisſelvallige afgeleid hebbende, ter ware gelukzaligheid geraken. En dit, dit zou niet hebben konnen geſchieden, indien ons geen Godlyke Openbaring gegeven ware, gelyk de welgeoefende *C. M. Merkelbach* voortreflyk bewezen heeft, in ene Verhandeling, *de Jure Naturæ, optimo veræ Religionis Chriſtianæ præſidio*, welke hy den 8ſten Juny 1768 openlyk aen deze onze Hooge Schoole verdeedigd heeft.

Overeenkomſtig hier mede laet zich de Hoogleeraer op ene andere plaets, (om dit nog by 't voorgaende te voegen,) deswegens aldus hooren.

Wanneer wy het geheele verband der zaken aendachtig overwegen, worden wy door de Natuur gedrongen, om GOD ten hoogſte te verheerlyken, wegens de groote weldaden, waer mede hy ons begiftigd heeft: daer hy de orde der Natuure, door onze Zonden misvormd, door zyne Genade, in zynen eenigen Zoon geopenbaerd, weder in haer voorigen

gen luister herſteld, en ons ene Openbaring geſchonken heeft, die by uitſtek beantwoord aen de onveranderlyke Wetten der Natuure. Zo de Godgeleerden, wien zulks boven al voegt, deze t'zamenſtemming der *Natuure* en der *Genade* meer inzagen, grondiger kenden, en in 't openbaer betoogden, 't zou, (des ben ik volkomen overtuigd,) onzen Godsdienst by 't Menschdom meer eerwaerdig maken: *Atheïsten*, *Deïsten* en *Naturalisten*, benevens ander gemeen ſlach van menſchen, zouden dan geen aenleiding meer vinden, om den Christelyken Godsdienst een beſpotlyken draei te geven. Maer tot nog heeft ene grove onkunde van het Recht der Natuure te wegen gebragt, dat zommige Godgeleerden de onderwyzing van dat Recht, welks heiligheid ja Godlykheid zy niet indenken, met ene lage verachting, zelfs openlyk op den gewyden Stoel, verſmadelyk behandelen, en 't gebruik der Rede afraden, op dat zy de waerdigheid der Openbaeringe des te meer zouden ſchynen te verheffen; als of een byziende, die een gebrek aen 't gezicht heeft, zich het ene oog moest laten uitſteken, op dat hy met het andere te ſcherper zoude zien. Door dit onvoorzichtig beleid, (op dat ik niet iets harders zegge,) maken zy de menſchen, die een afkeer van onzen Christelyken Godsdienst hebben, ſteeds nog afkeeriger van denzelven; des zy door dit hun onzinnig geſchreeuw veroorzaken, dat de zogenaemde *Vrygeestery* zich dieper in veler boezem inwikkelt. Ter verdere afwendinge van dit kwaed nu is 'er, myns oordeels, geen beter middel, dan dat men zich benaerſtige, om een bondiger zedelyk onderwys, op de vaster gronden der Natuure zelve gevestigd, het Menschdom in te prenten; op dat de Menſchen leren, *naer de Natuur te leven*, ten einde zy *deelgenooten der Godlyke Genade worden*. Hy toch die de Menſchen van dwaling zal overtuigen, moet zyn onderwys naer de Menschlyke Natuur ſchikken; en niets is overeenkomſtiger met de Menschlyke Natuur, dan het Recht der Natuure zelve: die dit verſmaed houd even daer door op een *Redelyk* Wezen te zyn, en gaet over tot den Rang van 't redeloos gedierte. Dit onderwys leid ons, op ene verplichtende manier, tot het onderzoeken van den *Christelyken* Godsdienst, welke met de *Natuur* overeenſtemt; en beweegt ons om denzelven, na een wel ingericht onderzoek, ten ernſtigſte te omhelzen: waer omtrent wy op betere tyden hoopen!

Redenkundige en Schriftuurlyke Gedagten over het Einde der Waereld. Door J. E. SCHUBERT, *Abt van Michaëlſtein enz. Na den tweeden Hoogduitſchen Druk vertaald. Door* A. F. KLENKE. *Te Amſterdam by* A. Eichhorn, 1771. *Behalven het Voorwerk* 158 *bladz. in gr. octavo.*

TOt de Beſchouwing der *laetſte Tyden*, waer toe de Hoogleeraer *Schubert* zich byzonder verledigd heeft, behoort, zekerlyk de overweging van het *Einde der Waereld*; des dit Stukje zeer wel voege, by de voorgaenden, die den Nederduitſchen Lezer, ter beſpiegelinge van deze onderwerpen, in onze Tale zyn medegedeeld; te meer daer de wyze van uitvoering eenſtemmig is, met die welke de Hoogleeraer in zyne andere Stukjes gehouden heeft.

Zyn Hoogeerwaerde bepaelt zich hier in de eerſte plaetſe, om te bewyzen, dat de Waereld een einde zal hebben, of dat de Waereldſche Lichamen zullen t'ondergaen; zo dat de Aerd- en Waterbol, dien wy menſchen bewoonen, en insgelyks de overige Waereld-lichamen, zullen ophouden te zyn, in de tegenwoordige hoedanigheid, orde en inrichting. Aen dit betoog hecht hy verders ene overweging der vrage, of de Waereld vernietigd, dan of dezelve ſlechts veranderd zal worden? En 't komt hem voor, dat 'er meer gronds zy voor 't laetſte dan voor 't eerſte, 't welk hem doet beweren, dat de Ondergang der Waereld enkel in ene verandering van het Waereldgeſtel, en niet juist in ene geheele vernietiging, beſtaet. Hier by komt voorts nog een onderzoek naer den tyd van dit einde der Waereld, en de hoedanigheid, welke de Waereld, na die groote verandering, verkrygen zal; welke twee onderwerpen de Hoogleeraer met zeer veel omzichtigheid behandelt; daer hy van oordeel is, dat men den tyd niet kan bepalen; en dat men zich van de aenſtaende geſteldheid der Waereld niet meer dan een zeer algemeen begrip kan vormen; dewyl men tot gene zekere kennis van derzelver byzondere eigenſchappen kan komen. —— In 't onderzoek naer den tyd van 't einde, brengt de Hoogleeraer onder anderen zyne bedenkingen, wegens het gevoelen, dat het einde der Waereld met het afloopen van zesduizend jaren bepaelt, te berde; en dewyl dit gevoelen, hoe weinig gronds het ook hebbe, vry algemeen is, zo achten wy 't der moeite wel waerdig, het hoofdzaeklyke van 's Mans tegenbedenkingen te melden.

Men

Men wil dat dit gevoelen van ouds her in de Joodſche Kerk heeft ſtand gegrepen, en 't is zeker dat het by de Oudvaders der Christelyke Kerke zeer veel ingang gevonden heeft; dan de vraeg is, op wat grond? Dit nagaende ziet men, dat men, buiten ene oude Joodſche overlevering, op welker echtheid geen ſtaet te maken is, deze bepaling vestigt, op de *zesdaegſche* Schepping der waereld, vergeleken met de woorden van den Pſalmist, dat *duizend jaren by den Heer als één dag zyn.* En de Eerwaerde POLEMAN heeft, in zyne *Betrachtingen over den op Aerde geopenden Hemel*, deze gronden uitgebreid, om aen dit gevoelen zo veel waerſchynlykheids te geven, als hem mogelyk was. De Hoogleeraer SCHUBERT, dit alles breeder voorgedragen hebbende, vervolgt daer op indezervoege.

„ Het geheele bewys beſtaat hier in. *Wanneer duizend jaaren by God even zo veel zyn als één dag, wanneer God door de dagen van de Schepping der Waereld, de duurzaamheid derzelve heeft willen afbeelden, wanneer het van God zo dikwils verkooren en verordineerde zestal der dagen en jaaren zyn opzicht op den tyd der onderhouding dezer Waereld heeft, dan volgt daar uit, dat de Waereld zes duizend jaaren ſtaan zal.* Zal het beſluit zeker zyn, dan zal men niet ſlegts de drie ſtukken, die men als voorwaarden aanneemt, maar ook de regtmaatigheid van het gevolg ontegenzeglyk moeten bewyzen. Maar indien het ſlegts waarſchynlyk zal zyn, dan zal het gevolg zyne regtmaatigheid moeten hebben, en eenige van die ſtukken, die als voorwaarden worden aangenomen, hunne zekerheid moeten behouden".

„ Onder deze voorwaarden is de eerſte, *dat duizend jaaren by God even zo veel als één dag beteekenen.* Ik ſtem toe, dat dit een ſpreekwyze is, die in de Heilige Schrift gebezigd wordt. Want 'er ſtaat in den XC Pſalm: *Duizend jaaren zyn voor U, gelyk de dag, die gisteren verleden is, en als een nachtwake.* Maar ik twyfel of deze woorden eigentlyk naar de letter moeten verſtaan worden. Ik geloof veel meer, dat ik ook wel uit hoofde derzelven zou kunnen zeggen, dat tien duizend jaaren voor God zyn, gelyk de dag, die gisteren verleden is. Want de Dichter en Opſtelder van dezen Pſalm wil inderdaad niets anders dan de onveranderlyke Eeuwigheid van God voorſtellen. Hy wil toonen, dat voor God alle dingen tegenwoordig zyn, en dat hy de Waereldſche Gebeurtenisſen ten aanzien van zich zelven niet in voorledene, tegenwoordige en toekomende verdeelt, gelyk de menſchen gewoon zyn te doen. Hy wil de

menſchen te kennen geeven, dat God de jaaren en dagen niet op die wyze telt, gelyk de menſchen, en dat Hy nooit zegt; dit of dat is reeds voor lang geſchied. Elk die de moeite wil neemen, om het oogmerk van dit Dichtſtuk en den zamenhang der woorden te onderzoeken, zal bevinden, dat myn Verklaaring niet ongegrond is. Ook kan zy onmogelyk anders ingericht worden, wanneer men de zaak volgens de Rede beſchouwt. Waarom noemen wy eene Gebeurtenis een verledene, en waarom zeggen wy, dat deze zaak reeds langer geleden is, dan die? Doet men 't niet alleen daarom, om dat toen, wanneer het zogenoemde verledene geſchiedde, onze toeſtand van het tegenwoordige was onderſcheiden, dewyl ons ſedert dien tyd, waar in dit gebeurde, meer veranderingen zyn ontmoet, als wy ſedert dien tyd bemerkt hebben, toen dat geſchiedde? Doch daar uit zal men kunnen beſluiten, dat een Weezen, dat geene verandering onderhevig is, ten opzichte van 't welke niets is gebeurd, niets voor lang of kort kan houden, maar veel eer alles voor tegenwoordig moet achten. Immers nu weeten wy, dat God een onveranderlyk Weezen is; deshalven kan men niet zeggen, dat eenige tyd, die ten opzichte van ons is verloopen, ook ten aanzien van Hem vergaan zy. Maar zoude God inderdaad de verloopen duizend jaaren even zo aanzien, als wy den dag, die gisteren is verleden, zoude Hy de verloopen twee, drie, vier duizend jaaren even zo aanzien, als wy twee, drie, vier dagen die vergaan zyn, dan moest Hy ook inderdaad ten aanzien van zich zelven eenige Gebeurtenisſen voor verledene, eenige voor ouder, en eenige voor jonger houden. Maar dit ſtrydt met dat gene, 't welk ik kort te vooren van God bewezen heb. Wanneer men derhalven leest, dat *duizend jaaren by God zyn, gelyk de dag, die gisteren is verleden*, dan moet men het niet eigentlyk en naar de letter verſtaan, maar veel meer in 't algemeen aldus verklaaren, dat God de tyden zo niet rekent, als de menſchen gewoon zyn te doen, maar dat by Hem in tegendeel alles beſtendig tegenwoordig is.

„ De tweede voorwaarde is even zo onzeker, als de voorgaande valsch is. Men zegt, *de zes dagen der Scheppinge beteekenen den tyd, die tot de onderbouding der Waereld is beſloten.* Maar waar uit wil men dit bewyzen? 't Is waar, God heeft geen zes dagen tot de Schepping noodig gehad. Het was Hem even zo ligt, een zo heerlyk en volmaakt werk in een enkel oogenblik, als in zes dagen te maaken. De keuze wegens den tyd, dien Hy met de Schepping toebragt, borſtte op zyne vryheid. En dewyl Hy nooit zonder een genoeg-

zaa-

zaamen grond iets doet, zo zal ook zyne Wysheid tot deze verkiezing der zes dagen hoogst gewigtige oorzaaken hebben gehad. Maar wat ſterveling zyn ze bekend! Of, waar uit wil men bewyzen, dat deze zes dagen juist zes duizend jaaren zullen beduiden! Waarom kunnen zy niet even zo wel zes millioenen jaaren beteekenen, of op het getal der jaaren in 't geheel geen doel hebben, maar uit een anderen grond verkoozen zyn! Op het getuigenis, ontleend uit de Godlyke Openbaaring, dat by God duizend jaaren gelyk één dag zyn, kan men zich niet beroepen, want deze woorden moeten anders worden verſtaan. Gelooft men dat zy behalven haaren eigentlyken zin ook eenen *mystieken* of verborgen hebben, dan moest de Heilige Geest ergens de beteekenis daar van hebben aangetoond. De enkele gelykheid, die men tusſchen de zes dagen der Scheppinge en de zesduizend jaaren bybrengt, ſtemt niet juist zo naauwkeurig met den tyd overeen, en is buiten dien ook wat verre gezogt (*). De tyd van de Schepping der Waereld tot op den Zondvloed zal omtrent 1600 jaaren uitmaaken; de tyd van den Zondvloed tot op Abraham beloopt ſlegts 400 jaaren; de tyd van Abraham tot op Koning Saul bedraagt tusſchen 600 en 700 jaaren; de tyd van Saul tot op Christus ſluit omtrent 900 jaaren in; de tyd van Christus tot op de Hervorming beſtaat in meer dan 1500 jaaren. Derhalven kan men juist niet beweeren, dat 'er alle duizend jaaren geduurig iets byzonders en buitengewoons is voorgevallen, indiervoegen, dat God in elke duizend jaaren een werk zoude gedaan hebben, waar mede hy niet alleen dit zoude hebben vervuld, maar ook niets van het zelve in de volgende duizend jaaren laaten invloeijen. Ook ſchynen my de gebeurtenisſen dezer zes duizend jaaren eenigzins gedwongen te zyn, wanneer men ze met de werkingen der Scheppinge wil vergelyken. Met één woord; ware het niet, dat men den Text had, dat duizend jaaren by God gelyk één dag zyn, dan zoude ik geheel niet kunnen zien, met welken grond men uit de zes dagen der Scheppinge dit voorbeeld wilde opmaaken.

„ 't Is waar, dat God wyze oogmerken moet gehad hebben, waarom Hy de waereld haare gedaante van tyd tot tyd en inzonderheid in zes dagen heeft gegeeven. Maar zoude het

(*) De Hoogleeraar heeft hier mede het oog, op de verdeeling van de zesduizend jaaren der Waereld, en de vergelyking van 't voorgevallen in ieder duizend jaar, met het werk der Scheppinge op ieder der zes dagen, zo als de Eerwaerde POLEMAN dit voorgeſteld heeft.

het niet mogelyk zyn, andere te vinden, dan juist deze, die den ouderdom der Wereld zoude hebben voorgesteld! Wanneer ik in 't algemeen aanmerk, dat God de waereld al langzamer hand heeft doen worden, en ten laatsten eerst den Mensch geschapen, dan zie ik hier een sterk bewys der Godlyke Voorzienigheid. God bereidt den Mensch alvoorens zyne wooning, Hy voorziet dezelve met alle noodwendige behoeftens, die de mensch tot onderhouding zyns Levens, tot zyn gerief, tot zyn vergenoegen en tot zyne gelukzaligheid konde eischen. Daar op doet Hy denzelven in de Waereld komen, en toont hem een werk, 't welk zo wel van de Wysheid en Almagt, als van de Liefde, Goedheid, en Voorzienigheid des Scheppers oogenschynlyk getuigt. Dit is ongetwyfeld eene leere voor alle menschen, die zich met ontelbaare zorgen ter onderhoudinge van dit leven kwellen. Gelyk Adam het geheele menschlyke Geslacht in de eerste tyden verbeeldde, zo moet elk mensch daar uit leeren, dat God hem alles, wat hy geduurende zyn geheele leven van nooden zal hebben, alvoorens bestemd en toebereid heeft, eer hy in de Waereld is gebooren. Maar de oorzaaken, waarom God juist zes dagen en niet meer of minder over de werken der Schepping heeft toegebragt, zyn ons tot op dit uur loutere geheimnisen. Eene van dezelve weeten wy, en dewyl deeze in de Heilige Schrift zelve gegrond is, zo moet zy meer gelden, dan alle de overigen. Zy bestaat daar in, dat de mensch, die buiten dien moet trachten God gelykvormig te worden, uit het voorbeeld zyns Scheppers gehouden is te leeren, zes dagen met de werken van zyn beroep toe te brengen, en den zevenden dag Gode alleen te heiligen. Dit was de oorzaak, op welke God zelf zich beriep, toen het werk der Schepping voleindigd was. En uit dezelfde oorzaak geboodt hy ook den Jooden, den zevenden dag te vieren. Men zegge niet, dat het oogmerk, om de tyden van den Arbeid en des Godsdiensts af te beelden, niet zo gewigtig zy, dat het God had kunnen bewegen, deswegen een zeker getal van dagen tot het werk der Schepping te verkiezen. Want ik houde het voor veel gewigtiger, als het voorneemen, om de duurzaamheid en den ouderdom der Waereld daer door bekend te maaken. Gene heeft eenen onmiddelbaaren invloed in de verheerlyking der Lere Gods, die het voornaamste doelwit der Schepping is. Maar deze konde tot niets meer dienen, dan om de nieuwsgierigheid der Menschen te voldoen. En behalven dit alles kan ik niet zien, dat het den menschen tot hun voordeel zou verstrekken, dit verborgen Eindperk der tyden voor af te weeten.

„ Het

„ Het van God anders (*) verordineerde zestal der Dagen en Jaaren is in 't algemeen betrekkelyk op de zes dagen der Schepping. Want toen God den zevenden Dag te vieren gebood, voegde Hy 'er uitdrukkelyk deze oorzaak by, dat Hy in zes dagen de Waereld had geſchapen, en op den zevenden gerust. Veelligt heeft Hy ter zelfder oorzaake, wyl men zes dagen arbeiden, en op den zevenden rusten zou, gebooden, het Land in 't zevende Jaar onbezaaid te laaten liggen, en eenen Knegt in het zelfde Jaar vry te laten. Indien nu de zes dagen der Schepping de zes duizend Jaaren der Waereld beteekenden, zo konde ik ook het anders verkooren zestal als een voorbeeld daar van aanzien. Maar in zo verre het eerſte onzeker is, zo ſchynt my dit nog veel onzekerder te zyn.

„ Dewyl men dan van deze Voorwaarden, onder welke men beweert, dat de Waereld zes duizend Jaaren ſtaan zal, geene kan bewyzen, maar de eene valsch, de andere onzeker, en de derde nog onzekerder is, zo kan men dit naauwlyks met eenige waarſchynlykheid vermoeden. Derhalven zal ons niet ſlegts de Dag en 't Uur, maar ook het Jaar van de verſtooring der Waereld zo lang verborgen blyven, tot dat het Einde der Waereld 'er inderdaad is".

(*) Dit ziet op de derde voorwaerde; of de ſtelling van den Eerwaerden POLEMAN, dat God, in 't bepalen van zes dagen arbeidens, zes jaren bebouwens der Aerde, en zes jaaren dienens der knechten; een voorbeeld heeft willen geven van den tyd; die tot de onderhouding der Waereld bepaeld is.

Drie Leerredenen over de Voorzienigheid, naar het Franſche van den Wel-Eerwaarden Heere JEAN SCIPION VERNEDE, *Bedienaar des Godlyken Woords in de Waalſche Gemeente te Amſterdam. Te Amſterdam, by* Z. Chatelain en Zoon 1771. *In groot octavo* 174 *bladzyden.*

HEt gewichtig Leerſtuk der Godlyke Voorzienigheid, niet zelden, of ſchandlyk veronachtzaemd door ondankbare menſchen, of jammerlyk verduisterd door zulken, die vermaek ſchynen te ſcheppen in ingewikkelde bepalingen en netelige onderzoekingen, word hier, door den Eerwaerden *Vernede* aen aller opmerkinge en betrachtinge voorgeſteld; als mede op ene beknopte wyze zeer duidelyk ontvouwd en betoogd. De eerſte Leerreden behelst, na een kortbondig voorſtel van den in-

inhoud der Textwoorden Gen. XXII. 14; *Daarom heden ten dage gezeid word:* „ *op den berg des HEEREN zal 't voorzien worden*": enige voorafgaende grondbeginſels, en voorts een betoog van de Voorzienigheid in 't algemeen. Hier op ſchikt zyn Eerwaerde de tweede Leerreden, ter overweginge van de twee hoofdgevoelens over dit onderwerp; zo van hun, die oordeelen dat God onophoudlyk bezig is, omtrent alle zyne werken, om ze te onderhouden en te beſtieren; als van hun, die gelooven dat God hen, door de eigen daed hunner ſcheppinge, bekwaem gemaekt heeft, om aen zyne oogmerken te voldoen, zo lang zy in wezen zouden blyven. En zyn Eerwaerde legt het 'er in dezen op toe, om te toonen, dat deze gevoelens elkander niet tegenſpreken, maer zich volkomen vereenigen in zyne ſtelling, welke deze is. „Dat GOD het gevoegelyk geoordeeld hebbende, dat onze waereld, (met betrekking tot het geen 'er toebehoort, tot haare geheele duurzaamheid,) zou beſtaan, dit ook van alle eeuwigheid krachtdaadiglyk heeft gewild: dat Hy haar, op het door hem bepaalde oogenblik, ook zodanig heeft geſchapen: en dat het, zedert, deeze eeuwige, altoos dezelfde, altoos werkdaadige Wil is, welke wy Zyn Voorzienigheid noemen". Voorts doet zyn Eerwaerde ons opmerken, hoe dit denkbeeld van de Voorzienigheid, eenſtemmig met de tael der Heilige Schryveren, ſtrekt om een aental van zwarigheden betreffende dezelve uit den weg te ruimen, en wel byzonder dient om ons aen te toonen, binnen welke palen wy onze navorſchingen van de Godlyke Voorzienigheid hebben te beperken; om nutlooze naſporingen te vermyden, en ons te bepalen tot zodanigen, die eigenlyk voor ons geſchikt, welvoegelyk en heilzaem zyn. Ten laetſte verledigt zich zyn Eerwaerde in zyne derde Leerreden, ter bepaelder ontvouwinge van 't onderſcheiden begrip, dat men zich te vormen heeft, van Gods Voorzienigheid; 't welk hy, na ene beknopte ontvouwing zyner denkbeelden, dus kortlyk voordraegt.

„ De Voorzienigheid is eigenlyk die zorge, welke GOD neemt, omtrent deeze Waereld: en deeze Voorzienigheid is":

„ —— Of *Algemeen*; wanneer zy handelt volgens de Natuurwetten; en dit is GODS *middelyke tuſſchenkomſt*".

„ —— Of zy is *Byzonder*; wanneer zy niet handelt volgens deeze wetten, echter zonder dat wy dit weeten; zonder dat wy uit ons zelven hierömtrent iets meer konnen doen dan vermoeden; en dit is GODS *onmiddelyke tuſſchenkomſt*".

„ —— Of

„ —— Of zy is *Wonderdaadig*; wanneer wy verzekerd zyn, dat zy handelt ſtrydig met deeze wetten. Dit is het geen ſommigen *de nog onmiddelyker tusſchenkomst* van GOD noemen; niet op zichzelven, maar alleen met betrekking tot de zekerheid die wy 'er van hebben".

„ Eindelyk is de Voorzienigheid niets anders dan de eeuwige, altoos dezelfde, en altoos werkdaadige wil van GOD, raakende de geheele beſtaanlykheid van onze Waereld; dierhalven is het zeker, dat zy zo wel de *Onderhouding* als de *Beſtiering* der Waereld in zich bevat. Eene Onderhouding en Beſtiering, die wy, naar de bekrompenheid van onze uitzichten, onderſcheiden; hoewel zy in GOD geen verſchillende handelingen zyn, maar alleenlyk de algemeene, aanhoudende en beſtendige uitvoering van Zynen geheelen raad".

De Eerwaarde *Vernede* ontvouwt dus in deze Leerredenen de Leer der Voorzienigheid op een zo geleidlyken en bevatbaren trant, met aantooning van 't gebruik dat men 'er van behoort te maken, dat zyne voorſtellingen ene herhaelde lezing waerdig zyn.

Verhandeling over Heb. XIII: 7. Door D. Grenſteen, *Proponent in de Gemeentens toegedaan de onveranderde Augsburgſche Belydenis in de Nederlanden. Gedrukt voor den Autheur. Te Amſterdam by* A. Eichhorn, 1771. *Behalve de Voorreden* 35 *bladz. In groot octavo.*

EEne Verhandeling, ter nagedachtenisſe van den beroemden overleden Leeraer HERMANUS van GAREL. Men ziet 'er des Proponents welmenendheid jegens dien Leeraer in; doch wy durven hem niet aenmoedigen, om zich, gelyk hy ten oogmerk heeft, „ daar het hem niet vry ſtaat alhier in het openbaar te ſpreeken, naderhand met zulke en diergelyke zaaken bezig te houden".

De zoekende Heyden na ware Christenen, in het midden der Christenen, en dezelve eindelyk gelukkig vindende. Ten algemeenen ſtichtinge ontworpen, door ARNOUT WESENFELD, *Phil. Prof. & Conſ. Francof. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amſteldam, by* H. Vieroot, 1771. *Behalven het Voorwerk* 152 *bladz. In octavo.*

EEn leerzaem praktikael geſchrift, dienende om de Christenen onder het oog te brengen, hoe jammerlyk het hoog-

hoognoodige praktikale veel al onder hen verwaerloosd worde. Een geſchrift van die natuur, ſchoon de Autheur zyne byzondere denkbeelden rakende den Godsdienst hebbe, die men met oordeel kan beproeven, kan van ene algemene nuttigheid wezen; voor zo ver zyne klachten maer al te gegrond zyn, en 't voorgeſtelde verder uitlope, op *dat onderwys van Gods zaligmakende genade*, 't welk ons *leert de godloosheid en de waereldſche begeerlykheden te verzaken, matig, rechtvaardig en Godzalig te leven in deze tegenwoordige Waereld: verwachtende de zalige hoop en verſchyning der heerlykheid des grooten Gods, en onzes Zaligmakers Jeſus Christus: die zich zelven voor ons gegeven heeft; op dat hy ons zoude verloſſen van alle ongerechtigheid, en zich zelven een eigen volk reinigen, yverig in goede werken*, naer luid van Tit. II: 11—14.

Naauwkeurig onderwys in de Vroedkunde; door JAN DE REUS, Stads Vroedmeester te Harlingen, en gewoon Heelmeester van het Ed. Mog. Collegie ter Admiraliteit in Friesland. *Met eene Voorreden van den Heere* PETRUS CAMPER, Hoogleeraar in de Genees-Ontleed-Heel-en Kruidkunde op 's Lands Hooge Schoole van Groningen en Ommelanden, enz. enz. *Te Amſterdam, by* P. Conradi, *te Harlingen, by* F. van der Plaats *en* Junior, 1771. *Gr. Octavo*, 101 *bladzyden.*

DIt Werk vervat, in een kort en beknopt Zaamenſtel, de voornaamſte zaaken welken in de Vroedkunde moeten geweeten en in acht genomen worden. Men vindt geen Voorreden of Berigt van den Schryver, voor het zelve, van eenige byzondere reden of oogmerk van dit zyn ſchryven. Veel jaaren deeze konst geoefend hebbende, heeft hy, waarſchynlyk, ondervonden, dat de Vroedvrouwen, in 't algemeen, mogelyk ook Heel-en Vroedmeesters, ten platten lande, wat te weinig kundigheid hadden om hier in, met veiligheid voor zwangere vrouwen en kinderen, te werken, en haar hierom wel een kort Onderwys aangaande de voornaamſte verrigtingen in handen willen ſtellen. Hoe het zy, ten minſten is dit Werkje zo geſchikt dat het tot een dergelyk einde zeer bekwaam is. Het is in verſcheide Hoofdſtukken afgedeeld. In eenigen der eerſten worden algemeene zaaken, welken in alle Verlosſingen te pas koomen, verhandeld; dan gaat de Heer DE REUS over tot de Natuurlyke, Moeilyke en Tegennatuurlyke Verlosſingen, en wyst, met naauwkeurigheid, aan, wat in elk der zelve is aan-

aanmerken en waargenomen moet worden. Hier na ſpreekt hy van Tweelingen, toevallige Beletzelen der Verlosſinge, Ontydige geboorten, Vroegtydige geboorten, Valſche zwangerheid, het Breeken der vliezen, en beſluit met een nodige Waarſchouwing over de Uitzakking van de Natuurlyke deelen, en het Kl:steeren.

Alhoewel nu alles kort wordt afgehandeld, en het Werkje hierom te behaaglyker, en, waarſchynlyk, ook van te grooter nuttigheid zal wezen, laat de Schryver echter niet na op ſommige dingen, welken van wat meer dan gemeene aangelegenheid zyn, eenigzins langer ſtil te ſtaan, en die wat uitvoeriger te verhandelen. Tot een voorbeeld hier van kan ſtrekken zyne aanmerking over de Heilig-en Zitbeens-banden, waar van hy de beſchryving opgeeft met de woorden van den Hoogleeraar CAMPER, in deszelfs Verhandeling voor het Werk van MAURICEAU. „ De kennis van deeze banden", zegt de Heer DERUS, „ is te noodzaaklyker, om dat een ieder hier kan zien, dat traage Verlosſingen, byzonder in bejaarde Vrouwsperſoonen, niet zo zeer door de onbeweeglykheid van het Staartbeentje, gelyk VAN DEVENTER en anderen hebben gemeend, als wel door de ſtyf-en taaiheid deezer Banden ontſtaan".

Vry uitvoerig en naauwkeurig is hy ook over het Onderſlaan, zo aangaande de wyze van dit te doen, als wat men hier door al of niet kan ontdekken. „ Hoofdzaaklyk", zegt hy; „ leert men door het onderſlaan, of eene Vrouw zwanger is; Of de Verlosſing naby of verre af is; Of 'er valſche dan waare Vlaagen zyn; Of de Vrouw eenen ligten, of zwaaren arbeid zal hebben; Hoe het kind, wel, dan kwaalyk gelegen zy; Of de Moedermond ſcheef, of regt is; Wanneer men buiten den gewoonen tyd moet verlosſen; Ook, of men al, of niet moet verlosſen, en op welk eene wyze; Hoe zomtyds eene zwaare geboorte voor te komen; Eindelyk kan men, nevens andere tekenen, by een verdagt Vrouwsperſoon of zy gekraamd hebbe, de zekerheid hier door verneemen". Hier op erkent de Schryver de twyfelagtigheid en onzekerheid van uit zodanig eene ondertasting alleen te beſluiten, of een' vrouw zwanger is dan niet, en haalt voorbeelden aan welken de bedrieglykheid hier van getoond hebben. MAURICEAU, zegt hy, verhaalt twee gevallen van vrouwen die gehangen waren geweest, en welken by het openen zwanger werden bevonden, de ééne van een kind van vyf, en de andere van vier maanden; ſchoon de vrouwen van te voren door Heelmeesters en Vroedvrouwen waaren onderzogt geweest. Aanmerklyk is het geval van de beroemde Vroedvrouw JUSTINA DITRICHS,

GEBEURTENIS, die van zich zelve getuigt, dat zy, op het een-en-twintigste jaar haars ouderdoms, van alle Vroedvrouwen wierdt zwanger geoordeeld, en als men haar de veertig weeken hadt uitgerekend, zoude zy moeten baaren; de Vroedvrouwen oordeelden zelfs dat het kind wel stondt, en zy was dus 14 dagen door vier Vroedvrouwen op de Pynbank gehouden, schoon 'er geen kind was.

„ Het is my geheurt", zegt de Schryver; „ als ik tot hulp van eene Vroedvrouw verzogt werd, om eene baarende Vrouw te verlossen, dat ik by het Onderslaan ontdekte dat 'er geen Kind was". Voorts toont hy, met naauwkeurigheid, hoe het Onderslaan moet en kan geschieden om zodanige misslagen te vermyden, en zich van andere omstandigheden, nevens of voor de Verlossing gaande, te verzekeren; waar onder hy ook brengt de scheeve ligging van de Baarmoeder, en, by deeze gelegenheid, zich hier over eenigzins uitbreidt: „ De scheefte wordt hoofdzaakelyk op vierderleie wyze gesteld; voor, agter, en naar de regter en slinker zyde gekeerd; waar uit de overige kwaade leggingen zyn op te maaken: naamelyk wat meerder, of minder voor, agter, of zydwaards: zo de bodem der Lyfmoeder wat veel voor over hangt, dan staat de *Mond* naar agteren; wat hoog naar het heiligbeen gekeerd; indien de bodem naar den rug en Lendenen legt, dan is de *Mond* voorwaards by het Schaambeen: is de bodem in de regter zyde, dan vindt men den *Mond* in de linker, en in de linker zyde, dan wyst de *Mond* naar den regter kant. Ik heb de scheeve legging van de Lyfmoeder en derzelver *Mond* hier by geplaatst, om dat VAN DEVENTER, en veelen, die deezen kundigen man hebben gevolgd, zulks als de voornaamste oorzaak tot zwaare, langduurige en gevaarlyke Baaringen hebben beschouwd. Ik kan in waarheid zeggen, daar omtrent geene merkelyke verhinderingen vernomen te hebben, dan alleen in een zeer verre overhangenden buik, daar de *Moedermond* naar agteren wyst. Agterwaards kan de Lyfmoeder niet verre overhellen om den ruggegraat, ten zy dat dezelve eene geheel tegennatuurlyke gedaante hadde aangenomen. Het scheef staan van den Lyfmoedermond, naar de regter of slinker zyde, tot merkelyke verhinderinge in de verlossing, heb ik noit vernomen".

De tegennatuurlyke Verlossingen worden met naauwkeurigheid en behoorlyke onderscheiding verhandeld, waar in wy den Schryver niet zullen volgen. Na dit alles en tot aan het einde genaderd zynde, heeft de Heer DE REUS nog een Hoofdstuk, *over de Vliezen en de manier om dezelve te breeken.* Het breeken der Vliezen, zegt hy, is een stuk

van

van veel belang, en by weinige Vroedvrouwen recht bekend:
„ By natuurlyke verlosſingen ontdekt men, in 't gemeen, dat de vliezen, zo door de perſſing van het water, als anderzins, komen neder te zakken, voor, en in den *Mond* der Lyfmoeder. Dan zegt men, *het water groeit*; vervolgens zakt het door den *Mond*, die hier door op eene allergemaklykſte wyze verwyderd wordt". Hier op wordt getoond, dat men uit de gedaante waar in zich deeze Vliezen laaten betaſten, giſſing kan maaken wegens de legging der kinderen, of wat deel zich aanbiedt, —— en vervolgens, dat de Vliezen van verſchillenden aart zyn: eenige zyn dik en taai, en breeken niet ſchielyk, andere gemaatigd; nog andere zyn teder en dun, breeken te vroeg, en maaken de Verlosſing moeilyk. —— Meesten tyd breeken zé van zelfs. —— „ By natuurlyke Verlosſingen, in 't algemeen genomen, (enkele uitgezonderd) moet men de vliezen niet breeken, alzo de Moeders en kinderen daar door veele ongemakken bekoomen". —— Men breekt de vliezen die zeer dik zyn, daar de *Mond* genoeg verwyderd, en des kinds hoofd laag gezakt is in de ſchede, op dat het niet met geweld met vliezen en al koome uit te zakken, of dat 'er eene hand, of navelſtreng, tuſſchen inſchiete. Hier kan men de verlosſing door het breeken der vliezen verhaasten. In zommige miskraamen, vroegtydige of voldraagene geboorten, het kind gekeerd zo als het wil, daar de *Moedermond* geopend is, en verzeld met zwaare Bloedſtortingen, moeten de Vliezen gebrooken worden". Hier wordt nog bygevoegd: als het kind met den buik voorkoomt, met uitzakking van de navelſtreng; als een' hand met de Vliezen diep nederzakt; als een of beide voeten met de vliezen nederzakken; als het kind met de borst, den hals, de punt van den ſchouder, of den rug voorkoomt enz. „ De wyze van het breeken der vliezen geſchiedt onderſcheidenlyk, wanneer dezelve ſtyf geſpannen, of ſlap zyn. In het eerſte geval moet men niet ſterk met de vinger op dezelve drukken, op dat de vinger, of vingers, niet ſchielyk doorſchieten, en het kind meer of min beleedigd, en de Vroedvrouw verſchrikt worde; maar men ſtrykt geſtaadig met den nagel van den voorſten vinger op- en nederwaards, tegen de geſpannen vliezen, tot dat ze breeken: zulks niet willende gelukken, dan bedienen eenigen zich van een korrel grof zout, dat geen kwaad kan doen; anderen van de punt van een mesje, ſchaar, ſpeld of naald; doch alle deeze harde en ſcherpe

werktuigen behooren van de Vroedvrouwen niet gebruikt te worden. Daar de vliezen ſlap zyn, vat men dezelve tuſſchen den voorſten vinger en den duim, met den nagel van den duim tegen den voorſten vinger, daar de vliezen op rusten, wryvende dezelve met den nagel van den duim, tot dat ze breeken; wel zorg draagende dat men de vliezen niet naar zich trekke; op dat de nageboorte niet los raake, en dus eene bloedſtorting koome te verwekken".

Uit het gezegde blykt genoeg dat hier een bekwaam, ſchoon beknopt, zaamenſtel der Vroedkunde byéén gevonden wordt. Wy zullen dit Berigt beſluiten met de aanpryzing van den Hooggeleerden CAMPER, in zyne Voorreden waar mede hy dit Werkje vereerd heeft. Dus ſpreekt hy:

„ Wanneer ik in overweeging nam hoe de beroemde VAN DEVENTER, en in het byzonder DENYS, uitmuntende Werken over de konst om Vrouwen te verloſſen, gegeeven hadden, en verſcheidene anderen, waar onder ik my zelven rekenen moet, gepoogd hadden onze Landsgenooten meerder kunde en ervaarenheid in deeze konst te doen erlangen. Wanneer ik 'er de overzettingen van MAURICEAU, van DIONIS, van PORTAL, van VAN HOORN, en dergelyken byvoegde, en met dit doorwrocht en kort onderwys van den ervaaren DE REUS vergeleek, moest ik toeſtemmen en erkennen, dat hy hier in alle anderen overtroffen hadde, van in een Kort Begrip alle de voornaamſte ſtukken byéén gebragt, en met zoodaanige nuttige en welgeplaatſte Waarneemingen, zoo van zig zelven als anderen, opgehelderd en geſtaafd te hebben, die in ſtaat waren de Vroedvrouwen en Heelmeesters van Steden afgezonderd woonende, en onvermogende om zig groote boekeryen te verſchaffen, meest te onderrigten in de voornaamſte kundigheden en handgreepen deezer Konſte; terwyl hy teffens zorgvuldig vermyd hadde de Vroedvrouwen, gemeenlyk al te ſtout om zwaare dingen te onderneemen, Werktuigen in de hand te geeven, die Moeder of Kind zouden konnen beledigen. En echter den Kundigen genoegzaam hadt doen zien, welke Schryvers geraadpleegd worden, om die Konst tot grooter toppunt van volmaaktheid te brengen".

Ver-

Verhandeling over de Sneeuwfiguuren, door den zeer geleerden Heer JAN ENGELMAN, *Med. Dr. Lid van de Haarlemſche Maatſch. der Wetenſchappen enz. Met koperen Plaaten. Tweede Uitgaave. Te Utrecht, by* G. v. d. Brink 1771. *Behalve eene Voorrede van den Heer* P. BODDAERT, *Med. Dr. Oudraad van de Stad Vliſſinge, enz.* 178 *bladzyden, in groot octavo.*

HEt Winterſaiſoen, hoe bar 't ook zy, is egter, niet minder dan eenig ander Jaargetyde, vrugtbaar in verſchynſelen, die 't oog van den Natuuronderzoeker tot zig trekken, en hem bezig houden in 't naſpooren der werken van den grooten Formeerder der Natuure. De als dan heerſchende Koude, met de uitwerkſelen der Vorst, leiden hem, om, in navolging van den Pſalmdichter, tot lof des Allerhoogſten te zingen.

Hy, van al 't ſchepſel aangebeden,
Zend zyn bevelen naar beneden;
Al d'aarde luistert naar zyn reden.
Zyn woord vliegt ſnel: in 't ruwe weder
Doet hy den ſneeuwvlok uit den hoogen
Als boomwol daalen voor onz' oogen:
Hy ſtrooit den rym uit 's hemels boogen
Als ſtuivend' asch op de aarde neder.
Hy werpt in barre winterdagen,
Den hagel neer by dichte vlaagen.
Wie kan de felle kou verdraagen,
Daar 't ſtil is onder 't ys bedolven!
Maar als de Heer één woord wil ſpreeken,
Verſmelt het ys tot vloeibre beeken:
Hy zend zyn' wind om 't door te breeken:
Dan kabbelen weer de watergolven (*).

Zodanig eene ſoort van werkzaamheid is die van den Heer *Engelman* in dit geſchrift, dat den Leezer, op nieuw, met eene Voorreden van den Heer *Boddaert* verrykt, wordt aangebooden; ſtrekkende om ons eenige Winterverſchynſelen te doen opmerken, ter eerbiedige erkentenisſe van Gods hand, en ter aanſpooringe tot eenen Godsdienſtigen wandel. ——— Het waarneemen van de Sneeuw, en boven al van de verſchillende fraaie Figuuren, onder welker gedaante de Sneeuwvlokken

(*) Ps. CXLVIII. 8, 9. volgens de beryming van 't Kunstgenootſchap.

ken nedervallen, is wel het hoofdonderwerp van des Autheurs Verhandeling; dan ter duidelyker opheldering verledigt hy zich te gelyk tot eene gezette beschouwing van 't merkwaardigste raakende de Dampen in den Dampkring, met de gevolgen daar van, in betrekking tot het gemelde onderwerp. Naar zyn voorgestelde doelwit is de Verhandeling drieledig, als bestaande, gelyk de Heer *Engelman* het noemt, uit een *Natuurkundig*, een *Eindoorzaakkundig* en een *Zedekundig* Deel.

Het *Natuurkundige* deel behelst eerst eenige algemeene aanmerkingen over de Sneeuw, en derzelver onderscheiden Figuuren; welken hy beschouwd wil hebben, niet als toevallig samengeloopene Waterbellen, maar als Figuuren, die, volgens door God bepaalde Wetten, tot eene regelmaatige gedaante gevormd zyn. Om dit verschynsel behoorlyk te verklaaren, stelt hy vervolgens zyne gedachten voor, wegens de gesteldheid der Dampen in den Dampkring; als mede betreffende de oorzaaken en de wyze der bevriezinge van het Water. — Men heeft naamlyk, gelyk hy toont, den Dampkring aan te merken, als een Vergaderbak van allerleie Dampen; in welken de Dampen, die zig uit het Aardryk verheffen, naar gerade hunner verscheidenheid, in evenredigheid aan hunne zwaarte, laagswyze op elkander liggen, ten minste in zo verre, als derzelver opklimming niet, door eenig tusschenkomend beletsel, verhinderd worde. Daar benevens heeft men in agt te neemen, dat de verschillende gestadig uit het Aardryk opklimmende Dampen naar hunne verscheidenheid, op die Dampdeelen in den Dampkring werken; en wel byzonder die steeds zwaarder wordende Dampdeelen in den Dampkring ophouden; tot dat ze eindelyk door hunne zwaarte nederdaalen. Wyders heeft men hier ook gade te slaan, dat de waterige Dampen somtyds in den Dampkring bevriezen, en op de Aarde nedervallen, als kleine dunne saamgestelde vliesjes, die men Sneeuw noemt, welken dus in den Dampkring uit bevroozene Waterdeeltjes gebooren worden. En voorts staat hier wel op te letten, dat het Water van deeze Sneeuw, als men dezelve ontdooit, schoon 't zeer veel overeenkomst hebbe met het gemeene Regenwater, egter ook iets heeft, waar in het van 't gemeene Regenwater verschilt; 't welk den Autheur aanleiding geeft, om te beweeren, dat 'er, door het bevriezen, zulk eene verandering in 't verband des inmengzels van 't Water veroorzaakt zy, dat de smaak aanbrengende deelen, die meest al de Zouten zyn, daar door zo by een gevoegd zyn geworden, dat ze zig nu duidelyker door den smaak openbaaren. Op dit denkbeeld komt dan nader in overweeging, wat het zy dat dee-

deeze bevriezing, en dus die verandering te wege brenge, als mede hoe dezelve geſchiede. Hier toe nu wordt, volgens het geen de Autheur voordraagt, buiten de ontkennende koude, of de ontbeering van warmte, nog iets ſtelligs vereischt; het welk men, zyns oordeels, heeft te zoeken, in deeltjes, die nevens de Dampdeelen in de Lugt huisvesten; welken hy den naam van Ysvormende of Vriesdeelen geeft; en beſchouwt als verknogtende deeltjes, dienende om de Waterdeeltjes vast te doen ſamenhangen. Deze Vriesdeeltjes, agt hy, in 't algemeen te behooren tot die ſoort van vloeiſtoffen, welken men zeer fyne uitvloeiſels heet. Verder oordeelt hy gronds genoeg te hebben, om nader te bepaalen, dat ze voornaamlyk uit de fynſte deeltjes der Zouten ontſtaan. En wyders tragt hy te doen zien, hoe veel reden hy heeft, om te ſtellen, dat deeze Vriesdeeltjes de werking der Vuurdeeltjes, die de Waterdeeltjes in beweeging houden, tegenſtaan, of dezelven uitſtooten; terwyl ze in de Waterdeeltjes indringen, dezelven uitzetten, en aan een verknogten, zo dat zy ten laatſten tot een vasten ysklomp te ſamen ſtremmen: 't welk verſchillende uitwerkingen heeft, naar maate dat de onderſcheiden Vriesdeeltjes verſcheidenlyk op de Waterdeeltjes werken, of de porien der Waterdeeltjes zelven verſchillen. —— De Heer *Engelman* ontvouwt deeze zyne denkbeelden met veel oplettendheid, en brengt een aantal van waarneemingen mitsgaders proeven by, om dezelven te verſterken; die, zo ze al niet voldoende zyn, om het tot nog duiſtere ſtuk der Bevriezinge, of der Ysmaakinge te beſliſſen, egter aller opmerkinge overwaardig zyn; en men ontmoet alomme in het voorgeſtelde, zo raakende den Dampkring in 't algemeen, als de Ysmaaking in 't byzonder, verſcheidene aanmerkingen, over zaaken daar toe betrekkelyk, welken eene herhaalde leezing verdienen.

Dit alles baant hem eindlyk den weg, om op de geleide gronden de ſneeuwgedaantevorming te verklaaren, en min of meer reden te geeven van de zeldzaame verſcheidenheid der gedaante, die de nedervallende Sneeuwvlokken vertoonen, welken hier, ten getale van ruim 400 verſchillende regelmaatige Figuuren, in plaat afgebeeld worden. Een aantal dat intusſchen ſlegts tot een proefje, van de ontelbaare veranderingen, welken hier in te beſpeuren zyn, ſtrekt; na dien de verſcheidenheid deezer Figuuren in 't oneindige voortloopt. Ze worden naamlyk in den Dampkring gebooren, uit allerleie Dampen, die de Aarde uitwaſemt; en verſchillen in gedaante, naar gerade van 't onderſcheid der laagen in den Dampkring; naar maate van de menigte der veranderingen in die laagen,

veroorzaakt door de Dampen, die 'er geſtadig uit het Aardryk tegen aanloopen, en dan nog daar en boven in evenredigheid aan de veelvuldige verwisſelingen, welken daar in weder ontſtaan, uit de beweeging der op elkander werkende Dampen, der Winden, en wat dies meer zy; 't welk de mogelyke en weezenlyke verſcheidenheid deezer Sneeuwfiguuren onbepaalbaar maakt. De Heer *Engelman* heeft deswegens eene verzameling van Figuuren medegedeeld, die boven alle anderen, zo ten aanzien der hoeveelheid, als der regelmaatigheid, aanmerkelyk is; en hy heeft door zyne bygebragte ontvouwing van de wyze, op welke de vorming van derzelver gedaante, naar zyne gedagten, geſchied, verſcheiden bedenkingen voorgeſteld, die een oplettenden aanleiding geeven konnen, om dit onderwerp verder na te vorſchen; 't welk één zyner oogmerken in 't ſchryven en uitgeeven deezer Verhandelinge geweest is. Ook heeft hy, om alle verdenking, die, uit de fraaiheid van de hier afgebeelde Figuuren der Sneeuwvlokken, ontſtaan kon, af te wenden, de kragtigſte verzekering van derzelver natuurlyke aftekeninge gegeeven, met de volgende betuiging aan 't begin zyner Verhandelinge te plaatſen.

„ Denk niet waarde Lezer, dat de Konst hier iets tot Cieraad hebbe bygebragt, of dat de inbeeldingskragt hier by iets gedigt hebbe, of dat deeze hier afgetekende Vlokken alle de verſcheide inhouden van die ryke Schatkamers der Sneeuw uitleveren. Neen zeker, daar is veel meer Cieraad afgelaaten, als bygevoegd, vermits men niet magtig is dan, als 't ons gebeuren mag de Sneeuw te vangen, zo ras alle de kleine Cieraaden, en de ſcherpe aftekeningen der punten, en omtrekken der Cieraaden na te bootſen. Ook zyn ze niet zo maar met het bloote oog beſchout, zo dat men maar eenige vermeinde Cieraaden daar hebbe aangevoegd, maar met het gewapend Oog, 't zy met een enkel Vergrootglas, of met een Pyp-Microscoop; en wel de meeste in haare deelen op Patroon-Papier, naar de ware afdelingen der grootte van elk deel ten aanzien van 't geheel nagevolgd". Deze betuiging van den Autheur, aangaande de egtheid der Figuuren, wordt ook bevestigd, door den Heer *Boddaert*, die in zyne Voorreden, welke eenige nadere aanmerkingen over de alhier verhandelde onderwerpen behelst, onder anderen meldt, „ dat hy in verſcheiden Winters de Sneeuwfiguuren nagegaan heeft, en ze meest al, voor al in de fyne Jachtſneeuw, als volmaakte zesſtraalige Starretjes gevonden heeft"; waar benevens hy aanduidt, dat men zyne waarneemingen hier omtrent in de open lugt heeft te doen, en de Sneeuwvlokken te ontvangen, op eene wyze dat

der-

derzelver gedaante door geene bykomende warmte eenige verandering ondergaa; dewyl men, by mangel van hier omtrent alle oplettendheid te gebruiken, niet wel kan ſlaagen in 't neemen van proeven, op de verſchillende gedaante deezer zo tedere en fyne vliesjes; 't welk te hoopen is, dat de Liefhebbers, in 't beoordeelen deezer Figuuren, naawkeurig in agt zullen neemen.

Aan dit *Natuurkundige* deel, hegt de Heer *Engelman* vervolgens, gelyk wy reeds gemeld hebben, een *Eindoorzaakkundig* deel; waar in hy ons de nuttigheden der Sneeuw ontvouwt, en opleidt om de Eindoogmerken des Scheppers en Albeſtierders daar in gade te ſlaan; ten einde zyne voortreffelyke eigenſchappen, en boven al zyne oneindige Wysheid, Magt en Goedertierenheid in de werken zyner handen te erkennen; op dat wy hier door bewoogen worden tot een Godvrugtigen wandel. Met dit oogmerk voegt 'er de Autheur ten laatſte nog by een *Zedekundig* deel, ſtrekkende ten aandrang eener ernſtige betragtinge van onzen pligt, uit die beſchouwing afgeleid; welk een en ander, gemoedlyk voorgeſteld, met ſligtend nut geleezen kan worden; om dus, naar 't Godsdienſtige uiteinde der Natuurkunde, van het Schepſel op te klimmen tot den Schepper; ten einde hem te verheerlyken in Lichaam en Geest; daar hy ons, gelyk de Heer *Engelman* zich uitdrukt, als met zo veele Letteren doet leezen, dat Hy als een oneindig, volkomen en volkomen-maakend Weezen, wil erkend worden".

„ Wat laat Hy, (dus vervolgt onze Autheur ten aandrang hier van,) ons niet al Preuven van zyne *oneindige Wysheid* leezen, in de veranderingen en geſtalte-afwisſelingen der ſamengeſtelde Wezens in de verzettinge hunner Deelen. We zien immers dat het Water zy, waar in de Sneeuw ſmeltende overgaat; dat het Water voortkome uit eenen ſamenloop van Dampen, uit het Ryk der Dieren, Menſchen, (Job XXX: 22, 23.) Planten enz. uitwazemende; zo dat het zelve wederom ter voedinge van dit alles bequaam zy".

„ Wat leert ons dit anders, dan *Gods groote Wetenſchap*, *Wysheid en Magt*, die alle mogelyke verbanden der dingen doorziet, en daar ſteld; *Gods oneindige Goedertierenheid*, die zelfs 't voor ons blind oog en dwaas oordeel onnutte, en verſletene, wederom tot alle mogelyke goede gebruiken ſchikt; en door zyn gadeloos beſtier zorge draagt voor de nutbaarheden der dingen".

„ En aan den anderen kant, wat doet dit onze *nederigheid en broosheid* zien, die voor den adem des Almagtigen, ik wil

zeggen, op zyn bevel, verſmelten, om tot Dampen en door die tot Sneeuw-Vlokjes te helpen dienen; ten einde hier door wederom, als die met hun ſchoon het keurig oog der Menſchen verzadigd hebben, en in het Water verſmolten zyn, het Aardryk te drenken, en dus op nieuw in de Bloemzaden en Wortelen opgenomen, ter hervoortbrenginge van een nieuw Veld van Bloemen, Planten, Vrugten, en andere ſchoonheden te dienen, om daar in de groote daden Gods, als met zo veele Letters te leezen; op dat deeze Planten, Vrugten enz. wederom ten voedſel van Dieren en Menſchen verſtrekken, en dus op nieuw in eene andere gedaante zouden hervoort komen".

„ O onbepeilbaare diepte van de Godlyke Kennisſe, Wysheid, Magt en Goedertierenheid, die alle mogelyke middelen, op alle mogelyke wyzen, tyden en plaatſen, tot het meeste nut der meeste Schepſelen, en inzonderheid van den Mensch, doet ſamenloopen"!

Reizen van den Heer THOMAS SHAW, Leeraer in de H. Godgel. Koningl. Hoogl. der Griekſche Taal in de Hooge School te Oxford, Lid van de Koningl. Maatſch. der Weetenſchappen te Londen, enz. *door verſcheiden Gewesten van Barbarye en de Levant. Uit het Engelsch in 't Nederduitsch vertaald.*

VAn het eerſte deel deezes voortreflyken Werks, dat eer lang van 't tweede gevolgd ſmaat te worden, heeft me twee verſchillende uitgaven in groot quarto; de eene te Amſterdam, by *J. Loveringh*, en de andere te Utrecht, by *J. v. Schoonhoven*; 't welk ons eenigermaate verpligt, om met een kort woord gewag te maaken van het onderſcheid tuſſchen dezelven; voor zo ver dat onderſcheid invloed heeft op de keuze der Leezeren, die zig hier omtrent natuurlyk verdeelen. Eene keuze, welke, ſchoon ze in den eerſten opſlage min of meer moeilyk ſchyne te vallen, egter voor 't meerendeel vry ligt bepaald wordt, door den verſchillenden ſmaak der Leezeren.

Zy, die eene overhellende neiging bezitten voor de Taelen Oudheidkunde, verklaren zich, ten hunnen opzigte, eigenaartig voor de Utrechtſche uitgave, ter oorzaake van de veelvuldige Aantekeningen, waar mede dezelve het licht ziet. De beroemde Utrechtſche Hoogleeraars, RAU, BAKE en TYDEMAN, heb-

hebben den Heer BODDAERT, die de Vertaaling van dit Werk op zich genomen heeft, de behulpzaame hand geboden, zo door 't nazien van 't Werk in 't algemeen, als wel byzonder door hem een groot aantal van geleerde Taal- en Oudheidkundige Aanmerkingen mede te deelen, die gevoegd zyn by eenige aantekeningen van den Heer BODDAERT zelven, welken meerendeels de Natuurlyke Historie betreffen. — Hier door behelst deeze uitgave eene reeks van leezenswaardige aanmerkingen, die in de Amſterdamſche niet gevonden worden; het welk aan dezelve geen gering voorregt geeft, by Leezers, die geſchikt zyn tot, en ſmaak hebben in 't naauwkeurige navorſchen van zodanige byzonderheden. Nadien nu deeze ſmaak vry algemeen heerscht in ons Vaderland, en dezelve die Oefening in ons Gewest doet bloeien, is 't te wagten, dat het meerendeel der Leezeren in hunne keuze naar deeze zyde zal overſlaan, dewyl dit voordeelige onderſcheid te groot is, om by alle dezulken niet in 't oog te loopen; des een ieder, die deeze Studie naar verdienſte waardeert, derzulker bepaaling in geenen deele konne wraaken.

Ondertuſſchen moet het ons, indien men onpartydig wil oordeelen, niet vreemd voorkomen, dat 'er ook gevonden worden, die zig ten voordeele der Amſterdamſche uitgave, althans ten hunnen opzigte, verklaaren. De zulken naamlyk, die minder op deeze Studie geſteld zyn, en dien 't niet zo zeer te doen is, om de bedenkingen veeler Geleerden ter toetſe te brengen, als wel, om de berigten van den Hoogleeraer *Shaw*, in zo verre hy een oplettend onderzoeker en oordeelkundig ooggetuigen is, na te gaan; dat zeker voor een hoofddoelwit in 't doorbladeren van dit Werk gehouden mag worden. Voor Leezers van dien ſmaak is de Amſterdamſche uitgave beter geſchikt; alzo de Utrechtſche hun te zeer overlaaden is met Aantekeningen; dit maakt denzulken de Amſterdamſche gevalliger; in welke de Heer Vertaaler geene Aenmerkingen gevoegd heeft, dan die de omſtandigheden eenigzins ſcheenen te vereiſchen; zo dat de Leezer minder belemmerd worde, door tusſchenſchietende Aantekeningen, welker menigvuldigheid voor al dit ſlag van Menſchen ligtlyk verveelt. Hier by komt nog, dat de ſtyl der Amſterdamſche uitgave, (zynde voorts de getrouwheid en naauwkeurigheid der wederzydſche Vertaalinge van gelyke waarde te ſchatten, en de Amſterdamſche over 't geheel niet min oordeelkundig dan de Utrechtſche,) wel zo vloeibaar, en dus aangenaamer is om te leezen; te meer daar die der Utrechtſche uitgave, door eene byzonderheid, nog ſtroever geworden is.

Te

Te weeten, men heeft zich ter wederzyde en van den eerſten en tweeden Engelſchen druk bediend; maar in de Amſterdamſche uitgave heeft men ze beiden, zo veel 't mogelyk was, onafgeſcheiden in een geſmolten; meldende alleenlyk, by manier van aantekening, daar men 't noodig oordeelde, het onderſcheid, dat tuſſchen die twee Drukken plaats heeft. In de Utrechtſche uitgave in tegendeel heeft men goedgevonden, dit onderſcheid ook meermaals in den text zelven, door de aanwyzing *I Dr.* of *II Dr.*, aan te duiden, ſchoon 't eene en 't andere zeer wel te ſamengevoegd konde worden, dat dikwerf ſtoot in 't leezen. —— Dit onderſcheid in agt neemende, kan men zeer wel begrypen, dat die ſoort van Leezers, welken wy in deezen bedoelen, de Amſterdamſche uitgave met meer genoegen zien, dan de Utrechtſche; te meer, daar de uitvoering voor 't overige niemand zeer voor de eene of andere zyde zou bepaalen.

Ziet men op de zindlykheid van druk, en de graveering der Kaarten en Plaaten, men mag wel zeggen, dat de Amſterdamſche de Utrechtſche uitgave daar in niet behoeft te wyken. 't Is waer in de Utrechtſche zyn de Kaarten van de Ryken van *Algiers* en *Tunis*, naar die van *d'Anville* en *de l'Isle* verbeterd, daar men in de Amſterdamſche die van *Shaw* zelven behouden heeft; en men moet erkennen, dat die van *Shaw* min naauwkeurig zyn. Edoch ſchoon dit van die zyde eene verbetering te ſchatten zy, ſtaat egter daar omtrent aan te merken, dat de Kaarten van *Shaw*, voldoende zynde tot het geen hier beoogd wordt, wel zo eigen by dit Werk voegen, in beantwoording aan des Hoogleeraars eigen beſchryving: des het een kyfaas genoemd zou mogen worden, wat in deezen best te houden zy.

Alles dus nagaande, mag men welgegrond zeggen, dat de Amſterdamſche uitgave van veelen met goed genoegen gekoozen en aangehouden kan worden; doch dat de Utrechtſche uitgave boven al denzulken aan te pryzen is, die eene byzondere liefhebbery hebben, in het aankweeken der Taal- en Oudheidkunde; welker aantal, vereenigd met dezulken die zig daar onder betrekken, het vertier der laatſte uitgave ongetwyfeld zal bevorderen. Inmiddels is 't egter eenigermaate jammer, dat de Uitgeevers elkander niet beter hebben konnen verſtaan, eer dat men werklyk die twee uitgaven vervorderde; dat den Uitgeveren natuurlyk nadeelig, en veelen Liefhebberen, door den tweeſtryd, daar zy zig in bevinden, verdrietig is; dan wy hebben geen oogmerk, om ons in 't ver-

verſchil der Uitgeveren, dat geheel buiten onze taak is, in te laaten; en gaan liever over, om nog eenig nader berigt van 't Werk zelve te geeven.

De Gewesten, hier beſchreeven, ſtaan bekend, onder den naam van *Barbarye* en den *Levant* of de *Oosterſche Landen*; en 't Werk heeft dus ten onderwerpe eene Landſtreek, die van oudsher beroemd was, en nog aanmerkelyk blyft, zo ten aanzien der Burgerlyke Historie, als van den Godsdienst. —— De Autheur, die dezelven beſchryft, is de vermaarde *Shaw*, welke, ſtaande zyne bediening als openbaar Leeraar by de Groot-Brittanniſche Konſuls te Algiers, in zyne herhaalde reisrogten, door deze Gewesten, geduurende verſcheide jaaren, de gunſtigſte gelegenheid gehad heeft, om het merkwaardigſte betreffende deeze Landen grondig na te ſpooren; en 't 'er ook daadlyk op toe geleid heeft, om zig desaangaande recht kundig te maaken. Een Man daar en boven, die door zyne natuurlyke gaven niet ongeſchikt was, om ingang te vinden by Vreemdelingen, en dus zyne kundigheden in den omgang uit te breiden; en die wyders, uit hoofde zyner door oefening verkreegen talenten, boven veele bekwaam was, om met nut te reizen. —— Deeze geeft in dit Werk, als een goed Natuurkundige, een geoefend Taal- Oudheid- en Geſchiedkundige, en niet minder ſchrander Godgeleerde, met eene algemeene uitgebreide kennis en beleezenheid, in de voornaamſte takken der Menschlyke Weetenſchappen, een verſlag van 't geen hy, door eene onvermoeide uitvorſching, raakende de opgenoemde Gewesten, der aantekeninge waardig, heeft konnen ontdekken. —— En dit verſlag is van dien aart, dat het eene groote reeks van byzonderheden behelst, welken ter opheldering van de oude en nieuwe Aardryksbeſchryving van dit aanmerkelyke Oord dienen; de Burgerlyke en Natuurlyke Historie van dit Gewest duidelyk ontvouwen; en daar benevens een aantal van Taal- en Oudheidkundige zaaken, die ten beteren verſtande veeler plaatſen van gewyde en ongewyde Schryveren ſtrekken, in een helder daglicht ſtellen. —— Dit alles maakt deeze Reizen der oplettendheid aller Weetgierigen overwaardig, en Perſoonen van verſchillende oefening zullen 'er aanmerkingen in vinden, die hun in hunne byzondere Studien te ſtade konnen komen. Ook is het groote oogmerk van onzen beroemden Reiziger, onder het opſtellen van dit Werk, na dat hy in zyn Vaderland te rug gekeerd was, en gelegenheid had om zyne aantekeningen in orde te brengen, geweest, den zulken ten nutte te zyn. Uit dien hoofde is het zelve ook niet ge-

geſchreeven in den gewoonen trant eener Reisbeſchryvinge; by manier van een dagverhaal, of met melding van des Reizigers ontmoetingen, (waar van hy ſlegts, by wyze van Vooraſſpraak, een kort verſlag geeft;) maar in den ſmaak van Waarnemingen, die onder zekere Hoofden gebragt zyn; des men deeze en geene byzonderheden, die betrekking tot elkander hebben, en welken men wenscht na te gaan, gereedlyk by een vinde. — En dus behelst dit Eerſte Deel drie Boeken; waar van het eerſte ons voordraagt, *Aardrykskundige Aanmerkingen over het Koningryk Algiers*; het tweede *Aardrykskundige Aanmerkingen over het Koningryk van Tunis*; en het laatſte *Natuurkundige en Mengel-Aanmerkingen over beide die Koningryken*; welken ter opheldering van de Burgerlyke en Natuurlyke Historie deezer Gewesten dienen, en, ten beter geleide, naar de verſchillende ſoorten der onderwerpen, in byzondere Afdeelingen geſchift zyn.

Om na dit algemeene berigt nog een byzonder ſtaal van des Autheurs oplettendheid en wyze van voorſtellen te geeven, zullen wy ons, in 't *Aardrykskundige* bepaalen, tot het geen de Hoogleeraar *Shaw*, wegens de ligging van 't oude *Utica*; beſlisſende ontdekt heeft, dat ons de Amſterdamſche uitgave indeezervoege meldt.

Vooraf gaat een naauwkeurig verſlag van de veranderinge, welke de Rivier *Mejerdah*, (de *Bagtada* der Ouden) die 't noordlykſte gedeelte van 't Koningryk *Tunis* doorſtroomt, in haaren loop ondergaan heeft; met meldinge der groote veranderingen, welken hier door in dit gewest ontſtaan zyn; en daar op vervolgt de Autheur aldus.

„ Deeze Veranderingen van Tyd tot Tyd, in het Bed der Rivier Mejerdah of Bagada voorgevallen zynde, moet de vermaarde Stad *Utica*; welke volgens verſcheide oude Schryvers (1), eertyds ten Noorden van dezelve lag, tegenwoordig aan den Weſtkant van deezen Vloed worden gezocht; gelyk uit de volgende Aanmerkingen zal blyken. Want, het Gezach van PTOLEMEUS (die *Utica* zeer verkeerdelyk twintig Minuten Oostwaard, in plaats van byna zo veele Minuten Weſtwaard van het *Promontorium Apollinis* ſtelt,) ter Zyde laatende, zullen wy liever de andere Aardryks- en Geſchiedkundige Omſtandigheden, welke ons van deeze Stad zyn nagelaaten, onderzoeken".

„ De

„ (1) Vide SCYLAC. *Peripl. pag.* 46. STRABO *Lib.* XVII. *pag.* 1188, 1189. PTOLEM. *Lib.* IV. *Cap.* III. MELA *Cap.* 7. PLIN. *Lib.* V. *Cap.* 4".

„ De oude Schryvers komen daar in overeen, dat *Utica* eene Zeestad was, tusschen Karthago en het Voorgebergte van Apollo gelegen, zo dat wy dezelve op de tusschen beide liggende Zeekust moeten zoeken. Doch hier omtrent worden tegenwoordig in 't geheel geene Puinhoopen gevonden. Hier is ook geene Hoogte (2), aan welken Voet *Utica* was gebouwd. Hier is geen Voorgebergte (3); welk maar op eenen kleinen Afstand Oost of Noordoostwaard van daar lag, en eene Haven vormde. Integendeel strekt zich het Strand, van Karthago tot den Mond der Mejerdah, thans in eene halfronde Gedaante uit, en de Grond is, eenige Mylen Landwaard in, effen en laag. *Utica* kan derhalve niet gevonden worden op deeze Kust; zo als dezelve 'er tegenwoordig uitziet; dewyl men 'er geenen van die Kenmerken, welken ons in de oude Aardryksbeschryving daar van zyn aangeweezen, ergens aantreft".

„ Maar, onderstellende dat de Grond, ter Breedte van drie of vier Mylen van de Zee, nieuw aangespoeld Land is, veroorzaakt deels door de Oostewinden, en deels door de overvloedige Afvoering van Slik en Modder, by iedere Overstrooming der Mejerdah, aldaar nagelaaten; en verder onderstellende, dat deeze Rivier, na dat zy verscheidenmaalen van Bed is veranderd, zich ten laatste met het Meir (4), dat tusschen *Utica* en de *Castra Cornelia* lag, vereenigd, en op die Wyze eenen Weg, om zich in de Zee te ontlasten, geopend heeft; dan moogen wy met goeden Grond het oude *Utica*, ITTKH, stellen, ter Plaats, welke tegenwoordig ROOSHATTER wordt geheeten. Dit is nog te meer waarschynlyk, om dat wy daar, behalve de Hoogte, waar van LIVIUS Melding doet, eene groote Verscheidenheid van oude Muuren, eene zeer ruime Waterleiding, Regenbakken om het Water te ontvangen, en andere Voetstappen van zeer uitgebrei-

„ (2) *Imminente prope ipsis mœnibus (Utica) tumulo.* LIV. *Lib.* XXIX. *Cap.* 35".

„ (3) *Scipio castra hyberna in promontorio, quod tenui juga continenti adhærens in aliquantum maris spatium extenditur, communit.* ID. *ibid. Id autem (castra Cornelia) est jugum directum, eminens in mare, utraque ex parte præruptum atque asperum; sed paulo tamen lenius fastigia ab ea parte quæ ad Uticam vergit. Abest directo itinere ab Utica, paulo amplius passuum mille: sed hoc itinere est fossa, quo mare succedit, longe lateque is locus exstagnat, quem si quis vitare voluerit VI millium circuitu in oppidum perveniet;* CÆS. *de Bell. Civ. L. II. Cap.* 22".

(4) „ Zie de voorgaande Aanteekening".

breide en deftige Gebouwen vinden. Deeze Puinhoopen liggen thans zeven Mylen van de Zee, en omtrent zeven en twintig Romeinſche Mylen van Karthago, 't geen de Afſtand is, die in 't Reisboek van ANTONINUS wordt opgegeeven; en achter deeze Puinhoopen, naar het Zuidwesten, ontmoet men die groote Velden (5), welken de Romeinen door hunne Krygsverrichtingen berucht hebben gemaakt. *Utica* derhalve (of, gelyk de geleerde BOCHART dien naam ſchryft en uitlegt עתיקא *Atica*, dat is, de oude Stad,) mag naar alle Waarſchynlykheid omtrent deeze Puinhoopen worden geplaatst".

By deeze Aardrykskundige voorſtelling diene nog, tot eene proeve uit de *Mengel-Aanmerkingen*, het geen de Hoogleeraar *Shaw* aangetekend heeft, wegens het beſchilderen van de oogen der Oosterſche Vrouwen, dat ons de Utrechtſche uitgave indeezervoege meldt.

„ Geene van deze vrouwen zoude meenen, dat zy wel opgeſchikt was, als zy hare oogleden niet met ſtof van looderts of *Al Kabol* (*a*) geſchilderd had. Dit wordt verrigt door eerst een

(5) „ *Magni campi.* LIV. *Lib.* XXX. *Cap.* 8.

(*a*) „ Dit woord wordt by GOLIUS, en anderen, door *Stibium*, een ſoort van ſpiesglas", overgezet, en ſomtyds door *Collyrium* [oogzalf.] Het Hebreeuwſche woord כחל *Cahbol* heeft dezelfde beteekenis, en het werkwoord כחלת, gevoegd by עיניך, Ezech. XXIII. 40. wordt overgezet door *gy blanketteedet uwe oogen.* פוך wordt in denzelfden zin genomen, en overgezet door *antimonium*, *ſtibium* [ſpiesglas, zwartſel] het welk men voornamelyk gebruikte om de winkbraauwen zwart te verwen, en de oogen te verſraajen, zynde een zwartagtige verw, uit poeder van ſpiesglas gemaakt". SCHINDL. *Lex.* Dus teekent ook de oudvader HIERONYMUS aan over deze woorden בפוך אבניך, Jeſ. LIV. 11. (het welk wy overzetten *ik zal uwe ſteenen met ſchone verwen leggen*; [Nederd. Overz. *ik zal uwe ſteenen gansch ſierlyk leggen*] „ dat alle overzettingen, behalve die der LXX het vertalen, *ik zal uwe ſteenen in ſpiesglas leggen*, gelyk eene opgeſchikte vrouw, die *hare oogen met ſpiesglas ſchildert*, om dus de ſchoonheid van de ſtad te kennen te geven". Dewyl dan פוך, כחל, en *'t Arabisch*, dezelfde inkt of oogpoeder te kennen geven, is het waarſchynelyk, dat het geen thans *Kabol* genoemd word, (dat eene ryke looderts is, tot een fyn poeder gevreven) het zelfde mineraal is, waar van zy altyd gebruik gemaakt hebben. [Over *Jeſ.* LIV. 11. wordt omſtandig gehandeld door CONR. MEL in *Biblioth.* Brem. Claſſ. VIII. p. 784—793. Zie ook den Wel Eerw. HAMELSVELD *diſſ. de Æd.* Heb. p. 21. ſq. *Præſ.* RAVIO, Traj. 1764. T.]

een houten pin, zoo dik als een ſchagt, in dit poeder te doopen, en die dan tuſſen de oogleden, over den oogappel door te halen, en geeft een levendig tafereel van het geen wy vinden by den Profeet *Jerem.* IV. 30. (*a*), alwaar men leest van het *ſchreuren der oogen* (*b*) (niet, gelyk wy dat overzetten, door *ſchildering*, maar) *met* פוך [*pouch*] *looderts*. De donkere kleur, welke hier door aan de oogen medegedeeld wordt, zet, naar hunne gedagten, eene verwonderlyke bevalligheid by aan de oogen van allerlei ſlag van menſchen. En deze gewoonte is zonder twyfel van de grootſte oudheid; want, behalve de reeds aangehaalde plaats, vinden wy ook van *Jezabel*, II *Koning.* IX. 30. dat zy *haar aangezigt blankette*: de grondtekst zegt ותשם בפוך עיניה, dat is, *zy ſchikte*, of *zette hare oogen af met poeder van* pouch, of *looderts* (*c*). (Dus moet men ook *Ezech.* XXIII. 40. verſtaan. *Keren Happuch*, dat is, *de boorn van* pouch, of *looderts*, gelyk de naam was van Jobs jongſte dochter [zie Job XLII. 14.], heeft ook overeenkomst met deze gewoonte (*d*). De Latynſche

(*a*) „ In de Ned. Overz. ſtaat hier: *al ſchuerdet gy uwe oogen met blanketſel:* dus lees ik althans in meer dan eenen druk: maar 'er moet ſtaan, *al ſchuerdet gy*, volgens den grondtekst, en den uitleg der Kantteekening. Vergelyk MILL *Misc. Sacr. p.* 110. —— Over het oogzwartſel heeft, tot opheldering dezer plaats, de geleerde SCHLICHTERUS breed gehandeld, in *Decim. Sacr.* Obſ. IV. p. 67—— 79. T."

(*b*) „ Dit is eene aanmerkelyke ſpreekwys, welke den Uitleggeren gemeenlyk moeite veroorzaakt. Dezelve is, naa 't my toeſchynt, by overbrenging genomen van de venſters of grootere openingen in de muren der huizen, van welke men by de Hebreeuwen met het zelfde woord קרע (*Karang*) zegt, dat zy daar in *geſchuerd* worden. Men zie *Jerem.* XXII. 14. Wanneer derhalve de oogen hier gezegd worden door het pouch *geſchuerd* te zyn, zoo wil zulks niet anders te kennen geven, dan dat ze door het beſtryken met die ſtoffe zoo groot geſchilderd werden, dat ze wel naar venſters of groote gaten geleken. En de zin der aangehaalde woorden is dan deeze: al maaktet gy door middel van het pouch uwe oogen nog zoo groot, zoo zoudt gy u toch te vergeefs oppronken *".]

(*c*) „ Eigenlyk: *zy zette hare oogen in het pouch*, gelyk men gewoon was koſtelyke blinkende ſteenen in dezelfde ſtoffe te leggen, of als men ingelegde vloeren maakte. Men vergel. *Ester* I. 6. met de aangehaalde plaats uit *Jeſaias* LIV. *".]

(*d*) „ De LXX *Griekſche* Overzetters vertalen dezen naam door *boorn des overvloeds*; anderen door *luiſterryk edel geſteente*; ande-

ſche benaming van *fucus*, [blanketſel] is ook van het zelfde פוך afgeleid (*a*) II. *Druk.* Deeze manier was niet alleen by *Oosterſche* Volken in gebruik (*b*), maar ook by Grieken en Romeinen (*c*). Onder andere zeldzaamheden, welke in de grafkelders van de *Sahara* gevonden zyn, rakende de *Egyptiſche* vrouwen, zag ik ook een lid van het gemeene riet, of *donax*, daar één van deze verſpinnen, en een once of meer van

ren door *uitverkoren vat.* De vertaling van onzen Schryver is die der *gemeene* overzetting in het *Latyn*, en wordt aangenomen door TRILLER *Obſ. Crit.* p. 401. ſeq. ——— Zie ook den grooten EZ. SPANHEIM. *de Præſt. & Uſu Numism.* Diſc. I. p. 371 ſeq. T.

(*a*) „ Dus ook het *Griekſche* φῦκος, over welk woord door SPANH. *ad* CALLIM. H. *in* Del. vs. 198. p. 510. omſtandig gehandeld wordt. De afleiding uit het *Hebreeuwsch* is ook aangemerkt en goedgekeurd door SALMAS. *de Homon. Hyl. latr.* C. 80 en 81. CONR. MEL. *l. c. p.* 785. MILL. *Misc. p.* 108. en TRILLER. *l. c. p.* 402. T.

(*b*) „ XENOPH. *de Cyri inſtit.* L. I. Cap. II. *Cyrus* zag *Aſtyages* opgeſchikt, met de oogen van onderen geſchilderd, ὀφθαλμῶν ὑπογραφὴ, het aangezigt geblanket, en met valsch hair op het hoofd. [Zie SPANH. *de præſt. & Uſu Num.* diſc. V. p. 427. T.] CLEM. ALEXANDR. *Pædag.* L. III. C. 2. Op deeze wyze, denk ik, dat de vrouwen goud op de kleederen dragen, haar hair krullen, haar kaken blanketten, DE OOGEN VAN ONDEREN SCHILDEREN, ὑπογραφὰς ὀφθαλμῶν en haar hair verwen".

„ (*c*) PLIN. Lib. XXXII. Cap. 6. De voornaamſte kragt van het ſpiesglas is voor de oogen; want daarom hebben de meesten het *Platyophthalmos* [dat is, *Breedoog*] genoemd, (gelyk DIOSCORIDES Lib. III. Cap. 99.) om dat het onder de blankerſels der vrouwen dient om de oogen te verwyden".

NB. Wy hebben in de laatſte aanhaalingen het opgeeven van den Griekſchen en Latynſchen Text, die in 't Werk ook uitgedrukt zyn, agterwege gelaaten, en alleen de vertaaling bygebragt, om het Stuk in te korten; nadien dit Artykel naar ons beſtek te breed zou uitloopen; 't welk ons ook noodzaakt de voorige Aantekening, die de Hoogleeraer TYDEMAN aan de laatst bygebragte plaats uit PLINIUS hegt, ſlegts in 't hoofdzaaklyke op te geeven. — Zyn Hooggeleerde naamlyk merkt deswegens het volgende nog aan.

„ Men behoort, dunkt my, tweeërlei beſtryking der oogen te onderſcheiden, welke de Schryver hier by een gevoegd, en de meesten onder elkander verward hebben. Te weten, men had, *voor eerst*, reeds van ouds de gewoonte, zo wel onder mannen als vrouwen, het aangezigt en de oogleden met eenige verwen te beſchilderen, om de kleur der huid bevalliger te maken. Hier toe behoort het bovengemelde van *Jeſabel*, en 't bygebragte uit *Xenophon* en

Cle-

van dit poeder in was, overeenkomſtig met het maakſel en de gewoonte van deze tyden".

Clemens van Alexandriën. —— Dus beſtreek men zig de wangen, en daar boven onder de oogen, ook de ooghairtjes en winkbraauwen. —— Doch boven dien gebruikte men, *ten tweede*, voornamelyk het zwartſel van ſpiesglas, om de oogen zelve, of den oogappel, helder, gitzwart, en ſchitterend te doen zyn. Dit zegt onze Schryver; en de plaats van *Jerem.* Hoofd. IV. 30, en die van PLINIUS boven bygebragt, behooren beide hier toe. —— Ik denk egter, dat gewoonlyk de ene en andere beſtryking gepaard ging, en dat zy mogelyk ook beide in de ſpreekwys van *de oogen van onderen te beſchilderen*, of *zig onder de oogen te ſchilderen*, liggen opgeſlooten". T.

De Hoogleeraar bewyst dit onderſcheid uit verſcheiden plaatſen, en meldt tevens waar men verdere onderrigting desaangaande kan vinden; dog ons beſtek, als gezegd is, verbiedt ons dit ſtaal van oplettende belezenheid geheel over te neemen. —— Voorts dient hier nog ter onderrigting, dat de boven medegedeelde Aantekeningen, met een * getekend, van den Hoogleeraar RAU zyn, en die, aan welker einde de Letter T ſtaat, is men verſchuldigd aan den Hoogleeraar TYDEMAN.

De Leer der Dordſche Kerkvaderen; Beleden en verdeedigd, tegen de zaken van Half- en Heel-Pelagiaanſchgezinde Christenen; dichtkundig voorgeſteld, door JAN DIRKSZOON KINT. *Lidmaat der Gereformeerde Kerke. Te bekomen in 's Gravenhage en elders*, 1772. *Behalve de Voorrede* 57 *bladz. in quarto.*

GOdsdienſtige verſchillen wel te behandelen eischt, naer aller verſtandigen oordeel, ene naeuwkeurige bepaling der Stellingen en gebruikte Spreekwyzen, dat velen min of meer bezwaerlyk valt in een ongebonden ſtyl; dan de Autheur van dit bovengenoemde Geſchrift waegt het echter zulks te doen op Rym, dat velen dikwils belemmert om bepaeldlyk te zeggen 't geen zy zig voorſtellen, zelfs in zaken van minder gewigt. Dus vangt hy aen.

Mids Adam, als ons hoofd, het werkverbond geſchonden,
Den God des Hemels heeft verlochend door zyn' zonden,
God allen menſchen recht geſchapen heeft in Hem,
Zoo vallen zy ook, door 't geloove aan Satans ſtem,
Die 't dreigement verkracht, ontledigt door de logen.
Dus heeft de Slang de Vrouw', de vrouw' den Man bedrogen;
De Man, helaas! zyn gantsch inhangend nageſlacht:
En God had ons, in 't minst, geen onrecht toegedacht,

Zoo hy ons eeuwig in dien ſtand had laaten blyven.
Dies elk die bondbreukſchuld zig zelven toe moet ſchryven;
Gelyk Gods Geest ons, door den mond van *Paulus*, zegt:
Dat alle vleesch daarom voor God verdoemlyk legt;
Dat alle menſchen hier zyn heerlykheid door derven,
Gezondigd hebben, vele in hunne zonde ſterven.
Dat God het zondekwaat bezoldigt met den dood;
Den vloek heeft uitgeſtort op 't rond van 's Werelds kloot.
Maar hier in wordt Gods min, tot ſchamens toe, bevonden,
Dat Hy zyn eigen Zoon heeft in het vleesch gezonden,
Ten Middelaar en Borg, ten einde elk een in Hem
Het eeuwig leven hebb', zo door zyn Geest als Stem'.

Dit zy genoeg ter proeve van des Autheurs geſchiktheid, om niet alleen belydenis te doen van de Leer der Dordſche Kerkvergaderinge, maer ook om dezelve op Rym te verdeedigen, tegen de Half- en Heel-Pelagiaenschgezinde Christenen, hoedanigen den Autheur voor geen onzachtlyken Vyand zullen aanzien. Doch wat hier van ook zy, het Stuk zelve is *in de Hervormde Geloofsbelydenisſe regtzinnig*, volgens de betuiging der Wel Eerwaerde Heren *Viſitatoren*; met welken wy *den genen die het leest veel nut en ſtigting wenſchen.*

Hiſtoriſche Aandacht op JESUS *getrouwe Bloedgetuigen, van* ABEL *af, tot 's Waerelds einde. Korthyk nagevolgt, door* G. MOORJAANSHOOFDT. *Te Leiden, by* J. v. Tiffelen. 1771. *In groot quarto* 20 *bladzyden.*

EEn welmenend Martelaersboek op Rym, dat ons voor oogen ſtelt hoe de Godvruchtigen al vroeg, en ook in latere dagen, kruis en lyden hebben moeten ondergaen; met melding van de jammerlyke lotgevallen der Vervolgeren; ter aenmoediginge van allen, die tot aen 's waerelds einde vervolging om den Godsdienst zullen moeten lyden. Het onderwerp is ſtichtelyk, en 't oogmerk des Schryvers vertrouwen we is goed, maer 't is hem niet te raden om op rym te ſchryven; die dit doet behoort zich, volgens de les van *Vondel*, dermate aen 't Rym te gewennen, dat hy der Rymkonſte meester worde; op dat niet *Hy* het *Rym*, maer het *Rym Hem* diene. Welk van beiden hier plaets hebbe, oordeele men uit de volgende regelen.

Hoe gaat het u? ô Viertal *Evanglisten!*
Uw blymaars-boodſchap JESUS lyden melt;
Gy zyt verëent: uw woord weet van geen twisten;
Maar gy word in het Strydperk mêe geſtelt.
Hebt gy het Kruis van d' HEYLAND klaar beſchreeven?
't Verzoenings ſterven van den MIDDELAAR.

Uw

Uw woord dat bied aan doode Zondaars 't leeven,
Door JESUS dood geſtaafd op 't Doods-Kalvaar.
Geen nood! geen nood! al moet gy JESUS volgen.
Al ſlaet, en ſleept, en hangt, en ziedt men u.
Al is de duyvel met zyn zaat verbolgen.
Uw HEYLAND blyft u in den dood niet ſchu.

Lykreden ter gedachtenis van 't voorbeeldig leeven en zalig afſterven van GEERTRUID VAN RIETEN, *Huisvrouw van* G. V. *Uitgeſproken, door* CORNELIS RIS, *Leeraar der Mennoniten, te Hoorn. Te Amſterdam, by de Erven* Houttuin, *en te Hoorn, by* T. Tjallingius, 1771. *Behalve de Voorreden, en een bygevoegden Lykzang op de Overledene, door* CORNELIS RIS WILLEMSZ. 33 *bladz. in quarto.*

DE Perſoon, die tot een hoofdonderwerp dezer Redenvoeringe ſtrekt, komt voor als ene bovengemeen bemiddelde Dame, die, in haer leven, alleszins ene geloovige Godsvrucht ernſtig ter harte nemende, boven al uitmuntte in Nederigheid en Weldadigheid, niet ſlechts naer het uiterlyk vertoon, maer inderdaed, uit een ootmoedigen en liefderyken Geest; 't welk haer den lof aller Deuglievenden waerdig maekt. Zy wordt daer en boven wel byzonder beſchreven als zodanig ene, die van haer jeugd af een Zedigen en Godsdienſtigen imborst bezat, doch met weinig uitgewikkeld licht wandelde; tot dat zy, op de prediking der Moraviſche Broederen, en door nog een ander middel van die zelfde natuur, als een nieuw licht ontving, en meerder inzicht kreeg. En eindelyk, haer Sterfbed word afgemaeld, als dat ener Godsdienſtige Christinne, die haar vertrouwen op de erlanging der zaligheid ten ſterkſte uitdrukt; grondende het zelve niet op hare verdienſte, maer op de grootheid der Godlyke genade in Jeſus Christus. —— Dit voorbeeld ſtelt de Eerwaerde *Ris*, in navolging van de taet, *Let op den vromen ende ſiet na den oprechten: want het eynde van dien man ſal vrede zyn*, Pſ. XXXVII. 37, ter oplettende beſchouwinge gemoedlyk voor; om een ieder ter navolginge van haer Geloof en Godsvrucht op te wekken, met een byzonderen aendrang van den plicht der Liefdadigheid jegens de behoeftigen. —— De Leerreden is, naer 's Mans denkwyze, geſchiktlyk uitgevoerd, en zal hun, welken zodanig ene leiding volgen, ongetwyfeld zeer wel voldoen; doch anderen zal ze ſiets dweepachtigs, dat meermaels zodanig een uitgewikkeld licht vergezelt, te veel begunſtigen; 't welk in den bygevoegden Lykzang, die wehmoedend opgeſteld, doch van een zeer ongelyken ſtyl is, niet minder doorſtraelt.

De Zang- en Speelkonst, in haar nuttig gebruik en ſchadelyk misbruik, byzonderlyk met betrekking tot het Godsdienſtige, voorgeſteld, door M. ARKENBOUT. *Leeraar der Doopsgezinde Gemeente, vergaderende op 't Klein Heilig Land te Haerlem. Te Haarlem, by* J. Bosch, 1771. *Behalven het Voorwerk* 24 *bladz. in groot octavo.*

EEn wel uitgewerkt Vertoog, het welk de Eerwaerde *Arkenbout*, naer aenleiding van des Pſalmdichters tael, *Looft Hem met Snaerenſpel en Orgel*, Pſ. CI. 4, zyner Gemeente heeft voorgedragen; by gelegenheid, dat men aldaer voor de eerſte mael, by den Godsdienst, gebruik maekte van het Orgel. Zyn Eerwaerde ſtelt zich voor, eerst, aen te toonen, van wat gebruik en nut de Zang- en Speelkonst in 't algemeen zy; dan zulks byzonder te doen zien, met betrekking tot den openbaren Godsdienst; en eindelyk zyne Toehoorders te waerſchuwen, tegen het misbruik, dat 'er zo in 't algemeen, als in den Godsdienst in 't byzonder, van gemaekt kan worden: welke byzonderheden zyn Eerwaerde op eene zo geregelde wyze ontvouwt, dat deze Leerreden wel eene plaets verdiene by meer andere Predikatien, met betrekkinge tot het gebruik van 't Orgelſpel in den openbaren Godsdienst. —— Zie hier hoe deeze Leeraer het hoofdzaekelyke zyner Leerreden, ten beſluite, aldus by een haelt.

„ Laat de *Zang-* en *Speelkonst* ſteeds by ons op haare regte waarde geſchat, laat ze by ons geagt en geëerd worden, als eene dier goede gaaven, die d'Opperſte Weldoender van het Menschdom geſchikt heeft, om ons dit onvolmaakte leeven zo geneuglyk te maaken als het kan zyn; en laat 'er ons ook, tot dat einde, een redelyk gebruik van maaken. Een redelyk gebruik (zeg ik): want verre zy het van ons, dat wy ze tot voeding van ontugtige begeerten, dartele wellust, overdaadige weelde, en dus by gevolg ook tot bederve van ons zelven, en van onzen medemensch, en ter onteering van den grooten Schepper aller dingen misbruiken zouden. En lust het ons, de *Zang-* en *Speelkonst* meer, dan tot vermaak alleen, en zorgzagtende uitſpanning te gebruiken; vinden w' ons opgewekt, om haar in onze Godsdienſtige afzonderingen te hulpe te roepen, of biedt z' ons by den openbaaren Godsdienst van zelve haare hulpe aan, om ons te wakkeren en leevendiger in onze, Gode geheiligde, verrigtingen te maaken, laat dan ook de vrugt en het gevolg daar van zyn, de bevordering van liefde en dankbaarheid, van eerbied en ontzag voor 't Opperst Weezen, de vermeerdering van deugd en waare Godsvrugt, en de bevestiging van eene zaalige hoope op een beter leeven, die de ſteun en ſterkte voor een altoos vrolyk-zingend hart, van een altoos juichend geweeten is in deeze waereld, en naamaals eeuwig zal zyn".

Uit-

Uitvoerig onderwys in de Muziek, volgens derzelver geheelen inhoud, op praktikaale gronden, zo wel, als beredeneerender wyze voorgedragen, doch voornaamlyk ingericht ten Dienſte der genen, die zich toeleggen, om het Speelen te leeren op Clavier-Inſtrumenten, door HENDRIK FOCKING, *Muziekmeester en Klokkenist, te Amſterdam. Te Amſterdam, by* J. Ch. Sepp, *1772. In groot quarto.*

MEn heeft van dit Werk, het zy tot eene Proeve, of met oogmerk ener bladswyze uitgave, anderhalf blad het licht doen zien: behelzende de drie eerſte Hoofdſtukken, en den aenvang van het vierde Hoofddeel. In het tot dus ver uitgegeven handelt de Autheur, over de *Muzikaale Klank- en Toonkunde*, de *Waardy der Muzikaale Toonen*, de *toevallige Toonen en hunne Verdeeling*, als mede de *Zamenvoeging der Muzikaale Toonen*. En men kan uit de manier, op welke de Muziekmeester *Focking* deze byzonderheden ontvouwt, genoegzaem bemerken, dat men een onderſcheidenlyke; en geregelde onderwyzing der Muziek uit zyne handen mag verwachten; des het te hoopen zy, dat de Liefhebbers der edele Zang- en Speelkonst, hem door het gunſtig ontvangen dezer Proeve, zullen aenmoedigen, om zyn begonnen Werk verder te voltooien; of 't ook mogte dienen, om de hartſtrelende Muziek in ons Vaderland op te kweken, en tot meerder volmaektheid te brengen.

Verzameling van Brieven over verſcheiden Stoffen. Door wylen den Baron LODEWYK HOLBERG. *In leven Profesſor der Historien, enz. Vierde Deel. Te Amſterdam, by* S. v. Esveldt, *1771. Behalven den voorafgaanden Inhoud* 539 *bladz. in octavo.*

ONder die ſoort van Schriften, welken, in een ledig uur, eene gevallige en tevens eene leerzame uitſpanning konnen geven, bekleeden deeze Brieven geenszins de minſte plaats; zo door de geestige invallen van den vernuftigen, als door de ernſtiger voorſtellingen van dien op zig zelven denkenden Schryver; uit hoofde van welke mengeling zyne Brieven veel al den Leezer of vermaaken, of onderrigten, of ten minſte opleiden om verder te denken, dat dikwerf zyne aangenaamheid heeft. Veelen hebben dit, in 't doorbladeren der voorige Deelen ondervonden, en het tegenwoordige, op dien zelfden voet ingerigt, behelzende des Hoogleeraars bedenkingen over onderwerpen van verſcheiden

ſoorten van oefeningen, is insgelyk geſchikt om zodanig een genoegen te geeven. ——— Buiten dit algemeene heeft deeze Verzameling van Brieven ook nog die byzondere nuttigheid, dat dezelve meermaals dient ter opheldering van des Autheurs vroegere Schriften; dewyl hy dikwerf aanmerkingen bybrengt, die opzetlyk daar toe geſchikt zyn. Van dien aart zyn, onder anderen, in dit Stukje twee Brieven, met opzigt tot zyn zo zeer geagte Geſchrift, 't welk ten Tytel heeft, *de onderaardſche reis van Klaas Klim*; dat met een algemeen genoegen geleezen, maar juist niet altyd uit het rechte gezigtpunt beſchouwd wordt; waarom wy 't niet onnut oordeelen den hoofdzaaklyken inhoud dier twee Brieven by deeze gelegenheid alhier te plaatſen. De eerſte, zynde de XCſte Brief deezer Verzamelinge, vangt aldus aan.

„ Over de onderaardſche reis van *Klim* zyn, zo als 't met dergelyke Schriften pleegt te gaan, wonderlyke oordeelen geveld".

„ Eenigen meenen 'er niets dan ſcherts en grappen in te vinden; anderen maaken het tot een gevaarlyk werk; en nog anderen hebben hunne gedagten voor zig zelven behouden, tot dat zy 'er, ten eenigen tyde, den ſleutel toe mogten vinden. De één party heeft dus te weinig, en de andere al te veel gezien. Verſtandige menſchen in tegendeel en kenners van zulke Schriften hebben geoordeeld, dat men alles zonder vergrootglas kon leezen, en geen ſleutel noodig had, daar alle deuren open ſtonden. In 't algemeen leert dit werk altoos, dat de meeste menſchen na de ſchaduw, in plaats van na het Lichaam, taſten; het pryswaardige berispen, en dat geen verheffen, wat 'er den ſlegtſten grond toe heeft. Wat wel- of wanvoegelyk genoemd wordt rust meer op ingewortelde gewoontens en gebruiken, dan op de natuur en geſteldheid der dingen".

„ Dit is het voornaame oogmerk dezes werks; het welk inzonderheid uit de reis van *Klim* rondom de Planeet *Nazar* blykt; want die maakt eigenlyk den kern daar van uit. De hoofdleer daar in bedoelt anders de dwaaling tegen te gaan, welke gemeenlyk begaan wordt by de oordeelen, die men over de bekwaamheid van zekere menſchen tot openbaare bedieningen veld. Men ziet uit de dagelykſche ondervinding, dat een vlug verſtand en eene levendigheid hooger geſchat wordt, dan een traag vermogen, zonder daar by te bedenken, dat alles geen goud zy, wat 'er blinkt, en alles niet verworpen moet worden, wat 'er van buiten ſlegt uitziet. De gezondſte kern kan in de ſlegtſte ſchel verborgen wezen". ——— Dit denkbeeld breidt onze Autheur vervolgens uit, om te doen opmerken hoe onvoorzigtig men dikwils de vlugge verſtanden hooger agt dan de loomen; perſoonen van 't eerſte character tot hooge bedieningen optrekt, en die van de laatſte ſoort als tot dezelven onbekwaam afkeurt: niet tegenſtaande de ondervinding menigwerf geleerd heeft, dat die vlugge verſtanden veele zaken

ken eer verergeren dan verbeteren; en dat die loome verſtanden in verſcheiden gevallen, door hunne overweegingen, meer en meer kennis en licht verkrygende, met nut in zaaken van gewicht, die overleg vereiſchen, gebruikt konnen worden. En deeze overweeging leidt hem verder, om nog met een kort woord gewag te maaken van zulken, waar in men eene vermenging van een langzaam en vlug verſtand vindt; en zodanigen die zulke ongemeene gaven bezitten, dat ze met recht zeldzaamheden genoemd mogen worden. De eerſte ſoort, zegt hy, is wel bekwaam voor bezigheden, maar ze verheffen zig niet boven het middelmaatige: dog de laatſte ſoort, waar van 'er naauwlyks één of twee in eene gantſche Eeuw voortgebragt worden, doen der Waereld by uitſtek dienst, door groote en gewigtige ontdekkingen: men noemt ze *Verſtanden van de eerſte grootte.* —— Dan laat ons tot den tweeden bedoelden Brief, den CIIden deezer Verzamelinge, overgaan.

„ Eenigen, ſchryft hy, hebben aan *Klims onderaardſche reis* dit te wraaken gevonden, dat ik met de meeste gebruiken en gewoontens van Europa den ſpot dryve, en zeggen, dat dergelyke oordeelen ſlegts kenmerken waren van een dwaazen ſchryver. Doch hier in dwaalen myne beöordeelaars. Veeleer is het oogmerk, om de zeden en gebruiken van andere Volken, die wy veragten en beſpotten, om dat ze met de onze niet overeenkomen, te ontſchuldigen en te verdedigen, als mede te toonen, dat de zogenoemde onbeſchaafde Volken onze zeden en gebruiken, hoe aartig ze ons ook toeſchynen, voor even zo ongerymd kunnen aanzien, en zelfs veele gelegenheid tot lagchen in onze beſchaafdſte Steden vinden. Des dit werk meer bedoelt, om gewoontens te ontſchuldigen, dan te laaken; en teffens hen, die vremde zeden voor beſpottelyk houden, den raad te geeven, dat ze niet mogen vergeeten, haar eigen naar de gezonde en onzydige rede te onderzoeken. Zy zouden zekerlyk bevinden, dat de zeden, die hen aanſtaan, en die zy voor de aartigſte en gevoeglykſte houden, ſlegts daar op rusten, dat ze gebruiklyk en algemeen zyn geworden".

„ Wanneer wy de oude Historien leezen, dan ſtooren wy ons aan het gedrag en aan de gewoontens der ouden; maar, wanneer onze nakomelingen de Historie onzes tyds zullen leezen, dan zullen zy 'er mogelyk even zo veel ſtof tot lagchen in vinden. Komen wy in vremde Landen; dan gaat het met de meesten van ons, als *Klim*, die alles, wat hy op zyne reis zag, geloofde wanvoegelyk te wezen." ——— De ongerymdheid hier van heldert de Hoogleeraar vervolgens op met eenige voorbeelden, waar van wy alleenlyk de volgende zullen bybrengen; welken dienen om te toonen hoe dit over en weder plaats heeft, terwyl het welvoegelyke, dat ieder in zyne gebruiken meent te vinden, niet zelden ſlegts op de verbeelding en eene ingevoerde gewoonte rust.

„ Wy

„ Wy hebben een afkeer van die volken, die raauw vleesch eeten, en noemen ze *Barbaaren*; daar wy nogtans geene zwaarigheid maaken, om raauwe mosfels en oesters door te flikken; en dit nogtans mag men niet barbaarsch noemen, om dat het by ons gebruiklyk is." Intusfchen moet men, gelyk onze Autheur zig op eene andere plaats uitdrukt, zeggen, „ dat hy zeer vermetel geweest is, die zig allereerst verftout heeft eene raauwe oester door te flikken; want dit fchynt vremder dan raauw vleesch te eeten, dat men verfcheiden volken te last legt."

„ Wy befpotten de *Indiaanfche* volken, om dat ze ringen in den neus draagen; maar zien niet, dat 't even zo befpottelyk zy de ooren te doorbooren. Geene vertooning kan ons belagchelyker voorkomen, dan een jonge *Portugees* met eene bril op de neus te zien gaan, ten einde hy fchynen moge, ouder te wezen dan hy is. Maar een' *Portugees* kan niets zotter voorkomen, dan een ouden man by ons te zien, die in den winter met den hoed onder den arm gaat; om voor jonger aangezien te worden, dan hy tog waarlyk is. Wat kan wel ongerymder wezen, dan wanneer men zien moet, dat zo veele menfchen in vredestyd gewapend op de ftraat verfchynen? wat zou wel een *Indiaan*, die eens by éene van onze Kerkdeuren mogt ftaan, voor een oordeel vellen, wanneer hy menfchen met degens op zyde zag uit en ingaan. Hy zou veel eer gelooven, dat het een monfterplaats voor Soldaaten, of een fchermfchool, dan eene Kerk ware."

„ Wy moesten daarom onze eigen gebruiken wel onderzoeken, voor dat we met de vremde den fpot dreeven. Het eigenlyke oogmerk van *Klims onderaardfche reis* is, deeze les te geeven, en inzonderheid is dit het oogmerk der Reize door *Europa*, waar van gezegd wordt, dat ze befchreeven is door een onderaardfchen man, wien de zeden en gebruiken op de Aarde even zo dwaas voorkwamen, als *Klim* de onderaardfche toefcheenen."

Begeert men nog een ftaal van eene andere natuur uit dit Deel, wel aan, men ontvange nog den CXVIIden Brief, betreffende den Magister *Rofiflengius* en deszelfs Broeder, wier dood voor het Land een onherftelbaar verlies was.

„ Want de één, zegt onze Brieffchryver, maakte de pyn der kranken kort, en verloste ze door zyn Artfenyen van veele moejelykheden, die eene booze waereld medebrengt: en de ander verfchafte door middel van zyne Lykdichten, den overledenen zulk eene plaats in den Hemel, die de Erfgenaamen ooit begeeren konden."

„ Had men de lyst der dooden, die de eerfte heeft doen fterven, en der geenen, die de laatfte met getuigenisfen na den Hemel voorzien heeft; dan zou elk moeten bekennen, dat weinigen zig by het menschdom zo verdiend gemaakt hadden. Van Magifter *Rofiflengius* kan men heel wel zeggen, dat hy, in zynen tyd,

tyd, meer menſchen mede onder het getal der Heiligen heeft geholpen, dan tien der beste Pausſen: en dit verſtrekt hem nog tot een byzonderen roem, dat hy zig daar in zeer rekkelyk heeft beweezen, daar zig in tegendeel de Pausſen *pro labore* de handen zeer heeten vullen. In weldaaden jegens hunnen Naasten waren zy beiden even werkzaam, of het ſchoon met een onderſcheiden geluk geſchiedde; want de Artſenykundige liet veel gelds na, daar in tegendeel de nalatenſchap des Dichters zeer bepaald was. Waar uit men kan beſluiten, dat de erfgenaamen der overledenen 't werk van den eerſten voor veel nutter, dan dat van den laatſten, zullen gehouden hebben; om dat de eerſte lighaamlyk, maar de laatſte ſlegts geestlyk troostte; en men weet by ondervinding, dat een waereldsch voordeel, al is het niet aanmerkelyk, nogtans veel meer inneemt, dan een onzigtbaar geestlyk. 't Kan heel wel wezen, dat 'er veelen aan twyfelden, als hadt de Poëet werklyk de ſleutels ten Hemel, en geloofden, dat 'er zo weinig waarſchynlykheid in was, als in 't Geloof der *Roomſche* Pausſen, waar van veelen denken, dat ze de ſleutels van den *H. Petrus* niet hebben. Want dat geloof neemt overal meer en meer af, inzonderheid by hen, die zien, dat de Pausſen en Poëten, allen door de bank, *Canonizeeren;* waar onder zig dikwils eenigen bevinden, die het oogſchynlyk niet waardig zyn. Men kan wel zeggen, dat de Magister *Roſiſſengius* na het Leven en gedrag der kranken hebbe vernomen, voor en al eer hy hun de Zaligheid beloofde; maar zyne vyanden geeven nogtans voor, dat hy hoofdzaaklyk op de deugd van 't geld, en waar 't geſlaagen was, gezien hebbe, als waar na hy mede de rangorde in den Hemel rigtte. Ik kan hier over geen oordeel vellen; zo veel zal ik ſlegts zeggen, dat men geen rede heeft, om aan de Zaligheid van dien goeden *Magister* te twyfelen, wanneer hy zonder waereldsch belang, alleen uit eene Christelyke liefde, de overledenen van dergelyke pasſen voorzien heeft. Maar mogt het eigenbelang hem daar toe aangezet, en in zyne brieven van aanbeveeling de pen beſtierd hebben, zonder opzigt op het gedrag en de levenswyze der overledenen; dan kon men gelooven, dat hy zo veelen in den Hemel heeft ingelaaten, dat 'er voor hem zelven geen plaats meer overgebleeven is, en men van hem, als van ſommige Artſen, kan zeggen, dat ze allen, uitgenomen zig zelven, hebben kunnen helpen".

„ Veelen hebben gewenscht, dat, terwyl de *Lykpreken* afgeſchaft zyn, men mede *Lykdichten* mogt afſchaffen, om dat 'er van dezen, zo wel, als van geenen een misbruik gemaakt wordt. Ik voor my wil hier toe nogtans niets aanraaden; want voor de erfgenaamen is het een groote troost, te zien dat hunne ouders en vrinden, door den openbaaren druk, op het register der Heiligen geplaatst zyn, en wel door een aangeſtelden *Cenſor*, daar toe geregtigd; voor al daar men weet, dat de gemeene man in het geheel

heel niet meer aan eene zaak twyfelt, wanneer ze gedrukt is. Dit geeft hun zelfs de verzekering, dat ze met een goed Geweeten de hun te beurt gevallene ervenis kunnen aanvaarden. Om niet te zeggen, dat de dichtkunde daar door wordt bevorderd; en een arme dichter komt daar door aan een ſtuk broods; ja de Boekdrukkers hebben daar door eenig beſtaan, wier perſen dikwils ſtil ſtonden, wanneer dit gebruik ten eenemaal mogt ophouden".

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

Zedekundige Brieven over het Geluk; mitsgaders de Deugden en Pligten, met welker betragting het zelve onafſcheidbaar verbonden is. Zesde Stukje. In 's Gravenhage, by N. v. Daalen, 1772. *In groot octavo* 187 *bladzyden.*

HEt voorſtaen van den Godsdienst, als de bronwel van 's Menſchen tegenwoordig en toekomend geluk, is het loflyk doelwit des Schryvers deezer Brieven. Hy wend in dezelven de ernſtigſte poogingen aen, om den redelyken Godsdienst in deszelfs ſchoonheid en overheilzaame gevolgen, zo luisterryk en bevallig voor te dragen, dat ieder verſtandig Wezen, 't welk zyn waer Geluk beoogt, door eene aendachtige overdenking van 't voorgeſtelde, genoopt moete worden, om den Godsdienst blymoedig te omhelzen, en daedvaerdig te betrachten. —— Dat onze Autheur in deze zyne onderneming, om den Godsdienst als beminlyk te doen beſchouwen, gelukkig ſlaegt, zo ten aenzien ener bondige redeneringe, als ten opzichte van ene aendoenlyke voorſtelling, waer door hy, te gelyk, en op het Verſtand en op het Hart werkt; hier van verſtrekken de vyf eerſte Stukjes reeds ter overvloedige getuigenisſe; en des Schryvers geſchiktheid, tot het behandelen van dit gewichtig onderwerp, ontvalt ons geenszins in 't laetſte Stukje, dat thans het licht ziet.

In de voorige Stukjes heeft onze geachte Autheur ten nadruklykſte verhandeld, het geen 'er vereiscbt word, om ons waer Geluk te bewerken; als mede getoond, welke plichten ons jegens *God* te betrachten ſtaen, en hoedanigen invloed zulks op ons Geluk heeft. In achtervolging nu hier van leid ons dit zesde Stukje, naer de voorheen gemaekte ſchikking, ter opmerkzaemheid op de plichten, die wy jegens ons Zelven en den Naesten in acht hebben te nemen, om wezenlyk gelukkig te zyn; dat onze Schryver in twee Brieven niet min overtuigend en bewegend aendringt, dan het voorgaende. Hier by komt nog in dit Stukje een Brief, behelzende ene *Korte Schets onzer Zielsvermogens, in zoo verre zy met het werktuiglyke des Lichaams verbonden zyn.* Dit onderwerp

behandelt de Autheur insgelyks, op ene omzichtige wyze, met zeer veel naeuwkeurigheid; volgende, gelyk hy zelf te kennen geeft, grootlyks de denkbeelden van den beroemden *Bonnet*; van wiens geſchrift, getyteld, *Ontledende Proef over de Vermogens der Ziele*, onlangs ook in 't Nederduitsch uitgegeven, wy by ene andere gelegenheid wel eens gewag zullen maken; waerom wy thans op dit onderwerp niet ſtaen blyven, maer ons verder bepalen, om den hoofdzaeklyken inhoud der twee eerſte Brieven van dit Stukje te melden.

Na ene beknopte voorſtelling van de hoofdſomme der plichten jegens ons zelven, merkt de Schryver aen, dat de Eigenlicfde, welke, in hare zuiverheid beſchouwd, niet verſchilt van de Liefde tot het Geluk, en overeenkomt met de Liefde tot de Volmaektheid, eene allereerſte dryfveer is, die ons tot de betrachting dezer plichten beweegt. Daer op herinnert hy ons uit de voorige Brieven, hoe wy geſchapen zyn ter Volmaektheid, en op hoedanig ene wyze wy in dit opzicht naer dezelve hebben te ſtreven, willen wy gelukkig worden. En dit brengt hem voorts tot ene Verhandeling, betreffende die Deugd, welke ons uit deezen hoofde ſtaet na te jagen, die hy met den naem van *Matigheid* beſtempelt; en beſchouwt als ene Deugd, die alle onze handelingen, met opzicht tot ons zelven, regelt, om ons ter Volmaektheid te brengen, en Gelukkig te maken. In die ontvouwinge, welke ons de byzondere werkzaemheden dezer zo wyduitgeſtrekte Deugd beknoptlyk voordraegt, geeft onze Schryver allerwege ene welgegronde onderrichting, die vergezeld gaet van den ſterkſten aendrang, en zeer wel geſchikt is, om ons een redelyk en beminlyk denkbeeld dier Deugd in te boezemen. Hier toont hy, hoe wy 't goede, dat waerlyk in ons is, wel mogen erkennen, mits dat wy in 't erkennen onzer gebreken even onpartydig zyn; en dus alles op zyne rechte waerde ſtellen; dat wy voornaemlyk allen ſchyn behooren te vermyden, van breed van ons zelven te willen opgeven; en zo ook hebben toe te zien, om onze geoorlofde zugt tot lof en achting by den Evenmensch, met ene behoedzame gematigdheid, te beſtieren. Verder leert hy ons, wat de Matigheid van ons eischt, ten opzichte van de vermaeklykheden dezes levens: mitsgaders hoe dezelve van ons vordert, dat wy ons met ene ware Grootmoedigheid gedragen; zo dat wy ons, door niets, ſterker laten ontroeren dan 't verdient, maer ons zelven ſteeds onder de heerſchappy der ware Wysheid en gelykmoedigheid bezitten. Ten dien einde tracht hy ons vervolgens te bewegen om den grondſlag van ons Ge-

luk

luk in onzen eigen boezem te vestigen, en het zelve alleen daer in te ſtellen, dat wy, in ieder omſtandigheid, onverzetlyk zo handelen, als Wysheid, Deugd en Plicht van ons eiſchen; waerom hy ook vordert dat wy ons zullen benaerſtigen, om, op ene welgegronde goedkeuring, vrede met ons zelven te hebben, en hier toe ons altoos naer onze eigen grondbeginſels gedragen; waer omtrent hy zich dus manlyk en voorzichtig uitdrukt.

„ Wy moeten ons ten rigtſnoer onzes gedrags, althans voor zo verre het Weezentlykſte desſelven betreft, een ſamenſtel van Grondbeginſelen maaken, die ons eigen zyn, en wy zonder afwyking ſtandvastiglyk aankleeven; op dat wy niet geduurig, door de ſteeds verwisſelende begrippen der Menſchen, werden heen en weer geſlingerd, maar met eenen eenvormigen onwankelbaaren gang, na 't geen ons als het beste en volmaaktſte toeſchynt, geſtadig voorttreeden. Zeer voorzigtig en behoedzaam, moet men in 't aanneemen van zulke Grondbeginſelen zyn; men ziet genoeg van welk een gewigt zy weezen zullen. En daarom moeten wy ze te voren op 't naauwkeurigst onderzoeken, en op 't zorgvuldigst aan de Wetten der reede en openbaaring, mitsgaders het beproevend oordeel der ondervinding en Wysheid toetzen. Maar eens voor de waare en egte Grondbeginſelen erkent zynde, moet 'er ons ook niets ontrouw aan kunnen maaken. Wat haare gevolgen ook mogen zyn, nimmer moeten die ons van dezelve kunnen affchrikken, zoo lang de Grondbeginſelen zelfs onwrikbaar blyven. Voor al moeten ten onregt gekoesterde vooroordeelen, verkeerdelyk aangenoomen begrippen, hoe diep ook ingeworteld, hoe algemeen gecerbiedigt, hoe zeer geliefd, nimmer met dezelve in vergelyking komen. Die zig boven de vooroordeelen niet durft verheffen, kan nimmer in 't Heiligdom der Waarheid toegelaaten, nimmer onder de Gunſtelingen der Wysheid aangenoomen worden. En 't is voornamelyk in een ſtaat van beproeving en aanvegting, gelyk de onze is, volſtrekt noodzakelyk, zig met eene vroegtydige gewoonte te ſterken, van manlyk pal te ſtaan, by 't geen men eens wettiglyk, en na rype overweeging, beſlooten heeft; want zulk een rustig en onwrikbaar beſluit zal ons met gemak zwaarigheeden doen te boven koomen, onder welke zwakke en wankele Zielen gemeenlyks bezwyken. —— Doch hier eischt de Wysheid ook byzonder, dat wy ons nimmer van eene betaamelyke gemaatigdheid verwyderen. Vooroordeelen, die men, zonder de Wysheid in iets weezentlyks te kort te doen, kan inſchikken, moet men liever met toegeevenheid verdraagen,

ja zelfs in ſommige omſtandigheeden involgen, dan ze zonder noodzaak ſtyfzinniglyk 't hoofd te bieden, en te veroordeelen. En ſchoon de Raadgeevingen van anderen ons nimmer, van een op wettige gronden aangenomen regel moeten doen afwyken, moet men ze egter nimmer verſmaaden. Alle moet men ze met eene oplettende en zedige leerzaamheid aanhooren. Uit de meeste toch zal men het eene of andere nut kunnen trekken. Die ze ons geeft, moeten wy altoos met beſcheidenheid en erkentenis behandelen; en in de keuze die men doet, om ze te volgen of niet, eenig en alleen aan eene opregte en onpartydige liefde tot de Waarheid en het Beste gehoor geeven. —— En vermits het ſtandvastig involgen onzer eige Grondbeginſelen dikwils gevaar loopt, van ons een ſchyn van eigen- en ſtyfzinnigheid, en ongezelligheid te geeven; moeten wy dit zoeken voor te komen, door ons ſteeds welwillende en meegaande, in onverſchillige zaaken inſchikkelyk, voor 't geen enkel zwakheeden zyn toegeevende, en in 't algemeen, door eene inneemende zagte geaardheid bezielt, door de uitgeſtrektſte Menſchenliefde aangedreeven, en tot eene gezellige vrolykheid geneegen te toonen".

Op deze leſſen volgen anderen, rakende dat gedeelte der Matigheid, 't welk betrekking heeft tot de Vergenoegdheid; waer omtrent onze Schryver voorſtelt, wat men in acht heeft te nemen, om vergenoegd te zyn met den ſtaet en omſtandigheden, waer in wy ons bevinden; 't welk hem natuurlyk aenleiding geeft, om wyders zyne gedachten mede te deelen, over het geduld en de lydzaemheid, als mede over de ware kloekmoedigheid, en de voordeelen der evenmoedigheid en bezadigheid; waer aen, ten ſlot van deezen Brief, nog gehecht word, ene aenmerking over onze verplichting, om het *Decorum* of het welvoeglyke, in ons geheele gedrag behoorlyk gade te ſlaen.

En hier op gaet onze Autheur, in den volgenden Brief, over, tot het beſchouwen der plichten jegens den Naesten, om na te gaen, niet alleen wat een ieder onzer Medemenſchen in 't byzonder, maer ook wat de Menſchelyke Maetſchappyen in 't gemeen, van ons eiſchen kunnen. Ten grondſlage hier van legt hy de elkander ondersteunende beginſels van Volmaektbaerheid en Gezelligheid; waer op hy onze verplichting vestigt, om, in beantwoording aen 't oogmerk des Scheppers, de volmaektheid van 't geheele ſamenſtel te behartigen; met aentooninge, hoe dezelve, naer den aert van ieder deel, bewerkt word. Dit geeft hem wel byzonder gelegenheid om op te merken, hoe ieder gedeelte, en dus voor al de Mensch, op

zyne

zyne juiste plaets moet blyven; des men zich behoore te wachten van den Mensch, niet alleen niet te vernederen, maer ook niet te verheffen boven zyne Natuur; men heeft hem altoos te beschouwen als Mensch, en nooit met de Dieren gelyk te stellen, noch tot den rang der Engelen te brengen. Ondertusschen heeft men echter, als onze Schryver vervolgt, gade te slaen, dat het Menschlyk Geslacht waerschynlyk nog op deeze Aerde een hooger trap van volmaektheid zal beklimmen, dan het nu bereikt; welk denkbeeld de Autheur, door enige nevensgaende aenmerkingen, bevestigt. Men ziet naemlyk, hoe alles van den beginne af daer toe medegewerkt heeft, en de Menschen al vroeg trapswyze volmaekter geworden zyn: de geschiedenissen der Volkeren zyn hier van onloochenbare getuigen; en de latere dagen, die wy beleven, doen ons handtastlyk zien, hoe groote voortgangen het Menschdom ter meerdere volkomenheid gemaekt heeft. —— 't Is waer, tegen dit laetste kan men ene tegenwerping inbrengen, die maer al te vernederend is voor onze verlichte Eeuw: doch zie hier, in welk een aengenaem vooruitzicht, onze opmerkzame Autheur dezelve beantwoord.

„ Ik beken wel, *zegt hy*, dat indien wy in kennis zyn toegenomen, de Werkoeffenende Zedekunde en Godsvrugt nog oneindig verre onder ons ten agteren zyn: en wy misschien in 't algemeen, zeer verre, van onze Voorgangers dienaangaande te overtreffen. Doch moet men niet teevens toestaan, dat wy evenwel veel beschaafder, en van veelen hunner ruwste gebreeken, bevryd zyn? En deeze, by de onkunde gevoegt, waaren de eerste hinderpaalen die uit den weg moesten geruimt worden. Eene verfynde smaak en een verlicht Verstand mogen in 't begin, wyl alles onder de Menschen misbruikt word, tot nieuwe ongebondenheeden gelegenheid geeven; zy kunnen doch niet nalaaten in 't einde ook het hart ten goede te neigen. —— Het voleinden van dit groote Werk is der zuivere Christelyke Godsdienst, wiens kragt 'er ook alleen toe genoegzaam is, voorbehouden. Geloof my, deeze zal in 't einde zegenpraalen. —— De Mensch slaat schier altoos tot uiterstens over, eer hy den middelweg leert houden; en dit is ook den Christenen, in hunnen Godsdienst, wedervaaren. Zoo ras dezelve gevestigt was, en de vervolgingen, die den iever en Godsvrugt haarer eerste Belyders tot zulk een toppunt hadden doen ryzen, ophielden, sloegen zy tot onverdraagzaamheid, bygeloof, en de verblindste dweepery over. Deeze hebben nu hun beurt gehad, en zyn aan 't vallen. Doch, van dezelve wars geworden, heeft men, het weezen

der zaake van een byvallig misbruik nog niet weetende te onderſcheiden, ook de Godsdienſtigheid zelve verzaakt, en zig aan alle de dwalingen van 't ongeloof overgegeeven. Dit heerscht nu wyd en zyd; ja maakt nog dagelyks vorderingen: doch 't zal in die vorderingen zelfs, wanneer 't te verre gekomen is, deszelfs ondergang vinden. De ervaarenis zal 'er de gevaarlyke en verderflyke gevolgen van doen voelen, en 't is eerst wanneer deeze tot een zeekeren trap gekomen, en ondraaglyk geworden zyn, dat de Menſchen van hunne dwaalwegen leeren te rug keeren. Hoe verder dan de Voorſtanders van 't ongeloof gaan, hoe meer zy den val van hun wandragtelyk ſamenſtel verhaasten. Baarblykelyke ongerymdheeden mogen, door 't verſtand der geenen die ze voorſtellen en verdeedigen, en de hulp der driften die zy begunſtigen, voor eene wyle den Mensch misleiden; op den duur kunnen zy toch geen ſtand houden; en die geene, waar van wy nu ſpreeken, zyn van zulk een aart, dat zy, algemeen geworden, de grondvesten zelve der Maatſchappy omkeeren, en alle haare banden ſlaaken en verſcheuren zouden. Wat zal dan het einde zyn? De geduurige aanvallen van 't ongeloof zullen de Kerkelyken, aan wien de bewaaring en verdeediging der Godsdienst toebetrouwt is, noodzaaken, de willekeurige ſtellingen, de bekrompen inzigten, de Heerschzugt en partydige vooroordeelen, die by veelen nog maar al te veel plaats grypen, allengskens meer en meer te laaten vaaren; en hun geheele ſaamenſtel, hoe langer hoe zuiverer, en op vaster gronden gevestigt, uit den beproevenden ſmeltkroes der beſtryding, te doen te voorſchyn komen. —— Ondertuſſchen van de omhelzing des ongeloofs, door de ondervinding zelve van deszelfs ſchadelyke gevolgen, even als van die des bygeloofs, te rug geroepen, zal men tot deeze, als 't fynſte Goud doorlouterde, Grondbeginſelen der Christen-Godsdienst, zyn toevlugt neemen; en dezelve nu, met de waare Wysgeerte, en den eigenaartigen Geest des Evangeliums, ziende overcengebragt, met des te onwrikbaarer aankleeving omhelzen. —— 't Is dan waarſchynelyk, dat men die Heerlyke en bloeyende ſtaat, die der Kerke in onze gewyde Schriften nog eens word toegezegd, zal zien gebooren worden. Driemaal gelukkig de geene, die dat heuchelyk tydſtip beleeven zal"!

Na het voorſtellen van dit treffend verſchietgezicht, dat het hart van alle Waarheid- en Deuglievenden ſtreelt, ſchetst onze Schryver, op ene gevallige wyze, het groot en heerlyk Tooneel, op 't welk de Mensch op deze Aerde geplaetst is,

is, ter uitoefeninge ener algemene Goedgunſtigheid. Dan tevens is hy ook gedachtig aen de noodzaeklykheid der byzondere Maetſchappyen; en zulks doet hem verder bepaeldlyk ſtil ſtaen, op onze verplichting tot de Liefde tot het Vaderland. Ene Deugd, die, ſchoon ze aen onze plichten omtrent het geheele Menschlyk Geſlacht ondergeſchikt moete zyn, onſchendbaer geacht behoort te worden; en waer in men hedendaegsch, ten nadeele van 't Vaderland, niet zelden zo veel te kort ſchiet, als de Ouden het, ten nadeele van 't overige Menschdom, te ver bragten.

Tot dus ver vestigt onze Autheur het oog op het geen de Maetſchappyen in 't gemeen van ons eiſchen; en verledigt zich wyders in dezen brief, ter ontvouwinge van de plichten, die ons jegens alle de byzondere leden dier Maetſchappye, dat is, omtrent alle onze Medemenſchen, te betrachten zyn; welken hoofdzaeklyk hier in beſtaen. „ Dat wy ſteeds alle onze poogingen aanwenden, om alle ongeluk, alle onvolmaaktheid, al wat hun eenige ſtoornis geeven, al wat hun onaangenaam zyn kan, zoo veel doenlyk, van hen af te weeren; en in tegendeel, zo veel wy kunnen, hunne Volmaaktheid, hun Geluk, al wat hun eenig genoegen baaren, al wat hun leven veraangenamen kan, te weeg te brengen en te behartigen". Hier komt het groote beginſel, ons in 't Euangelie opgegeven, in alle onze bedryven, te ſtade: *Alle dingen dan die gy wilt, dat U de Menſchen zouden doen, doet gy hen ook alzo*; 't welk ons opleid, niet alleen ter Rechtvaerdigheid, maer tevens en boven al ter Goedwilligheid; die alle onze daden, alle onze gemoedsneigingen, en ons geheele gedrag omtrent den Naesten behoort te bezielen; willen wy ons anders, met afwendinge der ſchadelyke gevolgen van de verwaerloozing dezer beminlyke geestgeſteldheid, de rykſte bronwel van vermaek en 't levendigst genoegen ontſluiten. Om dit algemeen voorſtel, 't welk de Autheur ten bevalligſte maelt, in een volkomen daglicht te doen beſchouwen, bepaelt hy zich tot ene gezette behandeling en een ernſtigen aendrang van de byzondere plichten, welken de Goedwilligheid van ons vordert. Dus leert hy ons mededoogzaem, gedienſtig, verdraegzaem, zagtmoedig, en gaerne vergevende te zyn; in onze bedryven acht te geven, op 't geen tot de ware wellevendheid behoort; met de grootſte omzichtigheid en onvooringenomenheid eens anders denkens en handelwyze te beoordeelen; zorg te dragen, om nooit iemand zonder noodzaek enig mistrouwen te doen blyken; geduurig opletend te zyn, om een ieder met betooning van achting voor te

komen, en vooral zyn goeden naem te ſparen; zig waerheidlievend, met ene oplettende beſcheidenheid, te gedragen; in alle onze handelingen een eerlyk, oprecht en getrouw hart te doen doorſtralen; en dit alles te vercieren door edelmoedigheid, gepaerd met ene gevoeligheid voor de volmaektheid van anderen, en dankbaerheid voor genooten Weldaden. —— Alle deze plichten worden door onzen Schryver beknoptlyk voorgedragen, met aenduidinge van den heilzamen invloed, die derzelver betrachting op ons Geluk heeft. En ten laetſte word deze Brief beſlooten met ene welgepaste aenmerking, rakende onze verplichting, om onze Goedwilligheid ook uit te breiden, over het gevoelig gedierte; zo dat wy het zelve, naer den aert der zake, buiten het ons vereischte genot en onze eigen beſcherming, hun ongeſtoord geluk laten genieten, en ons gene vryheid aenmatigen, om het zelve met onbarmhartigheid te behandelen, altoos gedachtig aen de leſſe, *Spr.* XII. 10. *De rechtvaerdige kent het leven zyner Beesten.*

Verhandelingen over het lyden en ſterven van JESUS *onzen Heiland. In het Hoogduitsch beſchreven, door* J. E. SCHUBERT. *Abt van Michaëlſtein, enz. In 't Nederduitsch vertaald, door* P. CH. HAGEMAN. *Leeraar by de Gemeente, toegedaan der onveränderde Augsburgſche Geloofsbelydenisſe, te Amersfoort; Lid van het Zeeuwſche Genoodſchap der Wetenſchappen te Vliſſingen. Te Amſterdam, by* B. v. d. Klok *en* P. Conradi 1771. *Behalven de Voorreden* 147 *bladz. in groot octavo.*

HEt gewichtig onderwerp van 's Heilands lyden voor de zonden des Menschlyken Geſlachts is zulk ene ryke ſtof van Godvruchtige beſpiegelingen, en kan van zo onderſcheiden zyden beſchouwd worden, dat 'er, niet tegenſtaende het groot aental van Schriften deswegens, nog genoegzame gelegenheid overblyve, om 'er enige bedenkingen over op 't papier te brengen, die min of meer, ten minſte in de manier van beſchouwen, byzonder geagt mogen worden, en dus in ſtaet zyn, om des Lezers oplettendheid te krachtiger te trekken. Van dien aert althans zyn deze Verhandelingen van den geachten *Schubert*; welke zich daer in voorgeſteld heeft, het Geſchiedkundige alleen kortlyk na te gaen, en zich ſlechts op te houden met de aenmerkelykſte byzonderheden; maer boven al het oog te vestigen op de zwaer-

te

te van 't lyden dat Jeſus om onzen wille gedragen heeft, en 't leerzame gebruik, dat wy van deze zo treffende Geſchiedenis, ter verſterkinge van ons Geloof, en ter aenſpooringe in Godsvrucht, behooren te maken. —— Deze Verhandelingen zyn oorſpronglyk geſchikt tot eene handleiding voor de Academiejeugd; tot welker dienst zyn Hoog-Eerwaerde dezelven opgeſteld heeft, toen hy het Hoogleeraers-Ampt te Helmſtad waernam; en 't was waerſchynlyk zyn oogmerk dezelven, de gantſche Lydensgeſchiedenis door, tot op den dood des Zaligmakers, te achtervolgen; doch dit ſchynt afgebroken te wezen, door het vertrek des Hoogleeraers naer ene andere plaets; waer door ze nu alleenlyk loopen, tot op den heilloozen Vloekwensch der Jooden: *zyn Bloed kome over ons en onze Kinderen!* Ze zyn dus ten getale van *veertien*; waer van de twee eerſten gaen, over het *inwendig* en *uitwendig lyden van Jeſus*, en de volgenden ten onderwerp hebben; *Judas den Verrader*, *De Schare die Jeſus Gevangen neemt*, *Cajaphas den Geestlyken Rechter*, *De valſche Getuigen tegen Jeſus*, *De Verloochening door Petrus*, *Het Berouw van Judas*, *De Boete van Petrus*, *Het Loon der Ongerechtigheid van Judas*, *Pilatus den Waereldlyken Rechter*, *De keuze tuſſchen Jeſus en Barrabas*, *Den Droom der Huisvrouwe van Pilatus*, en eindelyk, *Den Vloekwensch der Jooden.* —— Zyn Hoog-Eerwaerde behandelt deze onderwerpen over 't geheel zo leerzaem en ſtichtelyk, dat men zich, byzonder in deze tydsomſtandigheden, daer onze Leeraers zich bevlytigen om de Lydens-Geſchiedenis te ontvouwen, en ter betrachtinge aen te dringen, met vrucht van dit Werkje kan bedienen, om 'er te meer door opgewekt te worden tot ene ernſtige nagedachtenis. Ten einde den Lezer te beter in ſtaet te ſtellen, om 'er zelf over te kunnen oordeelen, zullen wy één der kortſte Verhandelingen hier laten volgen, gaende over *de Schare die Jeſus Gevangen neemt.*

Aangemerkt hebbende, dat men het niet voor ene toevallige en weinig betekenende omſtandigheid heeft aan te merken, dat de Zoon van God van gewapende krygslieden gevangen genomen werd, als hy het verzoenoffer voor de zonden der waereld worden zou; daer de heilige Geſchiedſchryvers het ons verhalen, als een zeer merkwaardig deel van 't lyden van Jeſus, zo vervolgt hy aldus.

„ Daar is geen twyfel aan, dat het *een hoop Romeinſche Soldaten* geweest is. Wyl Johannes hunnen aanvoerder *enen Overſten Hoofdman* noemt (χιλιαρχον.) *Joh.* 18. *vers* 12. Zo

hebben enigen daar uit opgemaakt, dat ze uit duizend man beſtaan hebben. Het is egter niet onmogelyk, dat dit woord ook den aanvoerder van een geringer aantal betekene. Want naauwelyks kan men zig voorſtellen, dat tot deze onderneming duizend man is geſchikt geworden, vooral, daar men zig van den onſchuldigen Jezus, met het minſt gerugt, verzekeren wilde. Hier by ſchynt deze hoop ſlegts een gedeelte dier manſchap geweest te zyn, welke op de hoge Feestdagen den berg des Tempels bezet hielden, op dat by den groten zamenvloed des volks gene wanorder en oproer ontſtaan mogten, en die teffens het bevel der Joodſche Overigheid onderworpen waren, om haar den begeerden byſtand te verleenen des benodigd zynde. Doch hoe zulks ook wezen moge, men kan geloven, dat de menigte, die uitgezonden was, voor genoegzaam gehouden wierdt, om Jezus gevangen te nemen, wanneer Hy of de zynen of ook het by geval te zamen gelopen volk enigen tegenſtand wilden in het werk ſtellen. Judas, die de plaatſe wist, alwaar zig Jezus toen ter tyd bevondt, was de wegwyzer dier genen, die het bevel hadden, om zig van den heiligen Perzoon van onzen Jezus te verzekeren. Wyl egter een verrader weinig te vertrouwen is, en hy by die, welken zig van hem als een werktuig van ontrouw bedienen, even zo zeer verdagt is, als de onſchuldige, dien hy verraden wil, zo gaan de voorſtanders van den Tempel, een hoop Hogepriesters en Schriftgeleerden, en ene menigte hunner bediendens mede, terwyl intuſſchen de overige vyanden van Jezus in het huis van Hannas de uitkomst dezer roekeloze onderneminge vol angst afwagten. *Matth.* 26. *vers* 47. enz. *Marc.* 14. *vers* 43. enz. *Luc.* 22. *vers* 47. enz. *Joh.* 18. *vers* 3. enz.

Het oogmerk der Hogepriesters en Schriftgeleerden was ongetwyffeld, den zekerſten weg in te ſlaan. Men hadt reeds te voren zekere perzonen uitgezonden, die hem in hunne magt nemen zouden; doch zyne Lere was zo doordringende, dat zig niemand onderſtonde aan Hem de handen te ſlaan. *Joh.* 7. *vers* 32, 45, 46. Dit ſchynen lieden geweest te zyn, die den Joodſchen Godsdienst toegedaan waren, enige kundigheid van den Meſſias hadden, en even zo gelyk anderen vermoedden, dat het veelligt Jezus van Nazareth zyn mogte. Om nu niet weder ene vrugteloze onderneming aan te ſtellen, kiezen zy Romeinſche Soldaten, welke zig over de Godsdienstwisten der Joden niet bekommerden, veelligt vreesden zy ook waarlyk enen dadelyken tegenſtand. Judas hadt gehoord, dat Jezus zynen Jongeren aanraadde hun kleed te verkopen en zig daar voor een zwaard aan te ſchaffen, en dat Petrus den Here ant-

woord-

woordde: zie hier zyn twee zwaarden. *Luc.* 22. *vers* 36, 38. Naar zynen vleeſchelyken zin duide hy dit op ene beſlotene verwering; want zyn boos geweten deedt hem vermoeden, dat Jezus zyne ontrouw en verradery merkte, en zig daar tegen in enen goeden ſtaat ſtellen zoude. Ongetwyffeld hadt hy den Hogepriesters daar van berigt gegeven. Dit maakte de godlozen, die nooit zonder vrees zyn, bekommerd en veelligt vreesden zy, dat ene menigte volks, waar by Jezus in groot aanzien ſtondt, toevalliger wyze daar by komen mogte, offchoon zy beſloten hadden dezen aanval ter middernagt te doen. Zy bedienden zig alzo van Romeinſche Soldaten, en deden dezen met zwaarden en Spieſen, als de gewone wapenrusting dezes volks, uittrekken.

Ene andere vraag egter is het, *waarom de Almagtige, zonder wiens wyze toeláting niets geſchiedt, en wiens allerbyzonderſte voorzienigheid omtrent den allerheiligſten onder de menſchen kinderen zig uitſtrekte, dit heeft laten gebeuren?* Ook hier in zyn geheimen der goddelyke wysheid opgeſloten, die wy thans in des Heren vreze zoeken op te ſporen.

Ik geloof, dat de Heiland zig op deze wyze, gelyk wy gezegt hebben, *in de eerſte plaats* deswegen heeft laten gevangen nemen, *op dat Hy alle trappen van het bitterst Lyden mogte doorgaan.* Deze gevangenneming was ene openlyke bekendmaking dat Jezus een van de grootſte en ſtrafbaarſte misdadigers was. Hier voor zag de Heiland zelfs het aan. *Gy zyt uitgegaan*, ſprak Hy, *als tot enen moordenaar, met zwaarden en met ſtokken, om my te vangen. Ik heb toch dagelyks by u gezeten en heb geleerd in den Tempel en gy hebt my niet gegrepen. Matth.* 26 *vers* 55. Hoe groot egter is het Lyden niet, by alle zyne onſchuld, voor enen boosdoender gehouden te worden! Wanneer men de allerysſelykſte vervolgingen ondergaat, treft men ten allen tyden enen zeer aanmerkelyken troost, in het getuigenis van onſchuld, en in het medelyden, het geen regt geaarte lieden en vrienden der deugd ons toedragen; doch dezen troost ontbeert men, en het Lyden verdubbelt, wanneer de waereld geloven moet dat wy Lyden, het geen onze daden verdiend hebben.

Niemand kan zig deze ſmerte levendiger voorſtellen, dan die zyner onſchuld bewust is, die de goddeloosheid uit grond des harte haat, en die dan nog als een misdadiger aangeklaagd en gehouden wordt. Deze ondergaat alle die afkerigheden, welke omtrent enen zodanigen plaatze hebben, die aan zulke overtredingen ſchuldig is, en moet toelaten dat men hem dezelve toerekend. Men oordele alzo, hoe gevoelig de ziel van

den

den dierbaarſten Verloſer moet zyn getroffen geweest, toen men Hem als enen moordenaar, oproermaker, of enen anderen misdadiger deedt opzoeken en grypen.

Ten tweden wilde Jezus daar door ene proeve geven zyner allerdiepſte vernedering. Inmiddels Hy gevangen wierdt, verſcheen Hy in de gedaante van een onmagtig en door anderen overweldigd mensch, in de gedaante van een mensch, die het geweld en het geregt van anderen onderworpen was, en die als nu zynen Regters rekenſchap zyner daden zoude afleggen. En dan nog hadt Hy alle geweld in Hemel en op Aarde in zyne handen; Dan nog was Hy zelf de Regter van alle vleesch; Dan nog was Hy de geen, voor wien alle kniën van hun, die in hemel, op aarde en onder de aarde zyn, zig buigen zouden. Deze zyne magt en hoogheid hadt Hy door tekenen en wonderen ontegenzeggelyk bewezen. Men ontzet zig billyk, wanneer men ziet dat Hem zee en wateren, wind en weder, ja de geesten der Helle zelf gehoorzamen. En nu laat Hy zig als enen misdadiger door ene gewapende Schare gevangen nemen, ſchoon Hy weinige dagen te voren, als een Koning te Jeruzalem ontfangen en als een zodanige, die in den naam des Heren kwam, was toegejuigd geworden. Hier ontdeedt Hy zig voor het oog van een ieder van zyn geweld, en wel uit eigene beweging. Veelligt geloofden de Joden dat Hy zig voor hen zoude verbergen en de vlugt nemen. Zy namen derhalven lampen en fakkelen met zig, om Hem by de duisternis van den nagt des te ligter op te zoeken en te vinden. Doch Hy gaat hen onverſchrikt tegemoet, en op dat zy zig niet mogten verbeelden, dat zy Hem door geweld overwonnen, zo laat Hy hen, voor zyne overgave, werkingen van zyn almagtig woord aanſchouwen. Hy ſpreekt een woord, en de gehele Schare ſtort ter aardbodem neder. Hy rigt hen egter wederom op, en laat zig grypen en binden. Welk een bewys niet, dat Hy zig van zyne Goddelyke Hoogheid en Almagt vrywillig onthouden heeft? En dit deedt de wysſte Verloſer, deels, om de waereld te overtuigen, dat Hy hunnent wegen bereid was het uiterſte te dulden, deels, om een eeuwig voorbeeld van ootmoed aan den dag te ſtellen, het welk zyne ware Jongeren zouden gelykvormig worden.

In de derde plaats, geloof ik, *dat zig Jezus ook deswegen heeft laten gevangen nemen, op dat Hy het Lyden der bekenners van zynen naam heilige, en hen enen magtigen troost in het zelve mogte agterlaten.* Het was onvermydelyk, dat de Gelovigen en inzonderheid de Leeraars van het Evangelie voor zondaars en misdadigers verklaard werden. Hen haatte de wae-

waereld, en op hunnen ondergang was zy eniglyk bedagt. Wyl men egter niet ligt iemand verderven kan, zonder denzelven van zekere overtreding te beſchuldigen, zo was ook dit noodlot Jezus Jongeren beſtemd. *Hebben zy den huisvader Beëlzebub gebeten*, zegt onze Jezus, *hoe veel te meer zullen zy zyne huisgenoten aldus beten? Matth.* 10 *vers* 25. Wanneer men hen, die den Here vrezen, enen kuil graven wil, neemt men allereerst zynen toevlugt tot kwaadſprekendheid. Men beſchuldigt hen van zodanige misdaden, die het vermogendst zyn, hen by de ganſche waereld gehaat te maken. In zodanige omſtandigheden moesten ware Christenen van droefheid en hartenleed vergaan, hadden zy den troost niet, dat Jezus zelfs als een kwaaddoender was mishandeld geworden. Deze betragting ſterkt hen, dat zy deze ſoort van Lyden niet meer zo beſchimpelyk en kwetzend houden. Hunne onſchuld, die zy kennen, doet hen het zelfde tot de kwaadſprekers zeggen, het geen de Mesſias door den mond van enen heiligen Azaph aan zyne vyanden te gemoet voerde: *uwen mond laat gy het kwade ſpreken en uwe tong bedryft valschheid: gy zit en ſpreekt tegen uwen broeder den zoon uwer moeder agterklapt gy, dat doet gy en ik zwyge, zo meent gy ik zal zyn gelyk als gy, maar ik wil u ſtraffen, en wil 't u onder ogen ſtellen. Pſalm* 50 *vers* 19 — 21. Even dit moet men van de gevangenisſe en banden van Jezus Jongeren zeggen. De Here heeft hen deze droefheden te voren verkondigd, dezelven moesten ook in volgende tyden over hen komen. Zy waren egter daar in getroost; want zy dagten aan de Schare, die met zwaarden en ſtokken uitgegaan was, om den onſchuldigen Jezus te zoeken, te grypen en te binden.

Gods Weg in 't Heiligdom Aangeweezen in twee Verhandelingen, door C. JANSONIUS. *In zyn leeven Ouderling der Nederduytſche Gereformeerde Gemeynte, te Haarlem. Uitgegeeven met eene aanpryſende Voorreeden. Te Haarlem, by* J. Enſchede *en* N. Beets, 1771. *Behalven de Voorreden* 260 *bladz. in groot octavo.*

EEne aendachtige naſpooring der wegen die God met zyn Volk houd, zo verre als zulks in zyn Woord geopenbaerd is, zal een ieder zekerlyk niet alleen geoorlofd maer zelfs pryslyk oordeelen; en dus is 't niet vreemd, dat een aental der Leeraren van de Haerlemſche Gemeente ſamenſtemt, om een Geſchrift over dat onderwerp, door een, in

zyn

zyn leven hunner geachtſte Ouderlingen, met oordeel opgeſteld, met ene aenpryzende Voorreden te begiftigen. Ze zeggen deswegen uitdrukkelyk: „ſchoon wy misſchien hier of daer, in een enkel geval, in leidinge van gedagten, of wyze van uitdrukken, al mogten van den Schryver verſchillen, zoo moeten wy, (de beide Verhandelingen over 't geheel beſchouwt zynde,) daer van naer waerheid getuigen, dat ze, in haer zoort, zeer voortreffelyk zyn, en daer in, allezints, blyken van eene levendige verbeeldingskragt, juyst oordeel, en ongemeene ervarendheid, zoo in de beſpiegelende als in de beoefenende kennisſe der H. Bybelwaerheid, doorſtraekt, en dat 't aen ons Ouderlingſchap tot geen oneer verſtrekt, dat uyt desſelfs ſchoot dit uytnemend ſtuk werks, zoo geſchikt om aen den leezer eene klare en duydelyke bevattinge van zulke weetenswaerdige zaken te geven, te voorſchyn komt". Met zo gunſtig een oog, vertrouwen we, zal dit Stukje ook in 't algemeen aengezien worden, van hun, die met des Autheurs gedachten overcenſtemmen; en zy die van ene andere leiding mogten wezen, zullen 't echter daerom, zo zy in beſcheidenheid oordeelen, niet verſmaden; dewyl de Heer *Janſonius* zyne denkbeelden in ene geſchikte orde, en op ene gemoedlyke wyze voorſtelt.

De eerſte dezer Verhandelinge is, na ene beſchouwing van den Val des Menſchen, en ene overweging van 't Middel der Verlosſinge van den Mensch, geſchikt om na te ſpeuren de Wonderwegen die 't Gode behaegd heeft te houden, in de toepaſſing van 't middel der verlosſinge, wel byzonderlyk in de bedeeling der genade, zoo als die bedeeld is geworden, voor de komst van Christus, en na dezelve. Aen deze eerſte, die de onderſcheiden bedeeling der Verbonden ontvouwt, en betreklyk is tot Gods wegen met zyne Kerk in 't algemeen, is verder gehegt de tweede Verhandeling, welke meer bepaeldlyk gaet, over de wegen, langs welken God de zondaren ter bekeeringe brengt; waer in onze Autheur niet zo zeer het oog heeft, op de byzondere wegen, die God daer toe, op eene buiten gewoone wyze, zomtyds inſlaet; als wel op de gewoone wegen, die God in 't bekeeren van zondaren houd; zo wel in de daedlyke bekeering zelve, als in de verdere beſtiering van deze bekeerden, tot dat ze overgebragt worden, in Gods zalige heerlykheid; welk alles de Autheur indiervoege voordraegt, dat hy genade en plicht ſteeds hand aen hand doe gaen.

Aan-

Aanmerkingen over het Ongemak dat gemeenlyk Aarsfistel genoemd word, door PERCIVALL POT, Lid van het Koninglyk Genootschap, *en* Oudste Heelmeester van het St. Bartholomeus Gasthuis *te Londen. Uit het Engelsch vertaald, door* HENDRIK VAN SOMEREN, Stads Heelmeester *te Haarlem. Te Haarlem, by* J. van Lee 1772. *Gr. Octavo*, 135 *bladz.*

VAn dit fraaije en nuttige Werkje, in 't Engelsch, hebben wy een uitvoerig Berigt gegeeven, en het zelve onze Vaderlandsche Heelmeesters aangepreezen (*), gelyk het overwaardig is aangepreezen te worden; en achten het derhalven niet nodig om 'er op nieuw uitvoerig van te spreeken. Om 'er evenwel niet geheel van te zwygen, zullen wy iet uitkiezen van het gene een voornaam gedeelte van deeze *Aanmerkingen* maakt, de wederlegging des Schryvers der Handelwyze van de Fistelsnyding, by veel voornaame Mannen tegenwoordig in gebruik, door naamlyk een gedeelte van den darm en den rand van den aars uit en weg te snyden, wyl wy in ons voorgaande Berigt, wegens gebrek aan plaatse, hier van maar iet gerept hebben (†). Hier door zullen onze Lezers te gelyk in staat gesteld worden om van de Vertaaling te oordeelen. Om dat het geheel van dit verschil te lang is om overgenomen te worden, zullen we alleen eenig verslag doen van het gene onze Schryver tegen den Heer DE LA FAYE aanvoert, zonder ons met zyne tegenwerpingen tegen den beroemden CHESELDEN en LE DRAN op te houden.

„ De Heer DE LA FAYE", zegt de Heer POT; „ een uitsteekend Heelmeester en Schryver in Vrankryk, een Heer aan welke de Heelkunde veel verschuldigd is, is een yverig Voorstander van het wegsnyden zoo wel van een gedeelte der darm, als van de huid die den rand van den aars uitmaakt". „ Na het maaken van de uitwendige snede die ter ontlasting der etterstoffe nodig is, zegt hy: [de woorden in 't Fransch slaan wy over.] Indien de etter naar de zyde der bil een grooten voortgang gemaakt heeft, moet men 'er eene andere insnyding maaken, die loodregt is op de snede naar de lengte; men moet de hoeken die door deze sneden gemaakt worden weg snyden, om de uitwendige opening der holte grooter te maken, als deszelfs bodem, en om gemaklyker te verbinden'.

„ In-

(*) *Vaderl. Letter-Oefen.* VII *Deel, bladz.* 93.
(†) Bladz. 104.

„ Indien de Heer DE LA FAYE immer in zig zelven het ongeluk gehad had, van het ongemak dat uit het verlies der huid in den omtrek van den aars ontſtaat, te ondervinden; of, had hy gelet op het geen voortgebragt word in die welke uit verkiezing of noodzaaklykheid veel ryden of gaan, wil ik gaarne geloven, dat hy ſpaarzamer met dezelve zou geweest zyn. Geduurende de drie of vier eerſte dagen maken dit zoort van inſnydingen, het aanleggen van het verband zekerlyk gemakkelyker; om dat de wond daar door aanmerkelyk vergroot is: maar zoo dra als de verettering de randen van ieder loodregte ſnede verzagt heeft, houdt dat verſchil op; en het verband kan met evenveel gemak op de eene als op de andere wonde gelegt worden. Na dat dit tydperk voorby is, is het verſchil tuſſchen de twee inderdaad veel aanmerkelyker; het wegſnyden der hoeken doet de lengte des tyds, die ter genezing vereist word, niet weinig toenemen; om dat 'er de zweer grooter en lastiger door gemaakt is; en den Lyder word dikwyls daar door onderworpen, aan een groot ongemak dat uit het zoort van lidteken, het welk noodzakelyk voortgebragt word, ontſtaat.

„ De Heer DE LA FAYE, na de manier om een *ſtylet* of gegroefde wegwyzer in te brengen, met oogmerk om een enkelvoudige ſnede van de darm naar de lengte te maken, voegt 'er by: , Men vergenoegt zig thans niet met de fiſtel tuſſchen de twee einden van het ſtylet door te ſnyden; men maakt een ſnede die binnen haar omtrek deze twee einden bevat: en door welker middel de einden ter zelver tyd te rug trekkende, men de geheele fiſtel wegneemt, die binnen de lis, die door dit werktuig gemaakt wordt, beſlooten is; vervolgens maakt men aan het onderſte gedeelte der wonde een ſnede, die aan de verettering voor een goot dient'. —— „ Dezelfde Heer ſtaat op een andere plaats toe, dat deeze handelwyze in zekere omſtandigheden niet zeer voegzaam is; (welke omſtandigheden, by mogelykheid, de ziekte niet gemaklyker maken kunnen om te genezen;) en in zulk een geval, raad hy de enkele ſnede in den darm naar de lengte aan". —— , Niet te min', de holte der fiſtel zou zo diep kunnen zyn, of de uitwendige opening der fiſtel in een plaats der bil, die zoo ver van den aars afgelegen is, dat men, door de konſtbewerking op de beſchreven wyze te verrigten, een al te groot gedeelte der zelfſtandigheid zou wegnemen. In dit geval opent men de fiſtel op een geſleufd ſtylet in haar geheele lengte'. — „ De Heer DE LA FAYE zegt wel niet met uitdrukkelyke woorden, dat deze langze ſnede ter genezing genoegzaam zyn zal; maar ik

zal

zal het wagen voor hem te zeggen, dat ik door herhaalde ondervinding weet, dat zy genoegzaam is. De opmerking derhalve, welke deze Heer gemaakt heeft, betreffende het verlies van zelfſtandigheid, is niet alleen regtmatig en waar in zig zelven; maar het is ook een opmerking, welke, wel in agt genomen zynde, ons tot een waarheid leiden zal, welke hy ſchynt bemerkt te hebben; welke is, dat ieder ſoortgelyke konstbewerking, (dat is, alle wegneming van delen) onnodig, en nadelig is. Groote holtens, in welk een groote hoeveelheid van etterſtof is gevormd geweest, welker uitgeſtrektheid met betrekking tot den darm diep is, en welker opening in de bil, op een groote afſtand van den aars is, hebben altyd meerder verharding in derzelver omtrek, en ontlasten een grooter hoeveelheid van *ichor*, dan die welke kleinder, ondieper en dunder zyn; en waar van de etter zig ontlast heeft, door een opening digt by den aars. Indien dan de eerſte geneeslyk zyn, door een enkele langze ſnede in den darm, zonder wegſnyding, het welk de Heer DE LA FAYE, in zyn voorſchrift, eenigermate erkend, (en welk een waarheid is die niet tegengeſproken of betwist kan worden) moet zekerlyk het wegſnyden in het laatſte geval onnodig zyn.

„ De Heer DE LA FAYE is inderdaad gevoelig, wegens de kwade gevolgen welke zodanig een behandeling veroorzaakt, en heeft getragt zoo veel hy konde zig tegen dezelve te hoeden; maar al wie zoo ongelukkig geweest is, van derwyze behandeld te zyn, weet, dat alle deeze behoedmiddelen in 't algemeen kragteloos zyn: zyn woorden zyn": „ wanneer men een groot gedeelte des rands van den aars weggeſneeden heeft, en dat het vleesch de ledige holte begint te vervullen, moet men in deze opening een korte ſteekwiek brengen, op dat deze, deszelfs inkrimping verhinderende, zyne wydte doet behouden". — Die egter dikwyls vernaauwd word, in weerwil van alle de ſteekwieken die men gebruikt".

Dit zy genoeg tot een ſtaaltje hoe de Heer POT de genen te keer gaat, die, naar zyn oordeel, het ſtuk kwaalyk begrypen en kwaalyk behandelen. Het Werkje is nu, door deeze Vertaaling, tot een algemeen gebruik voor de Vaderlandſche Heelmeesters bevorderd.

De Artz of Geneesheer, in aangenaame Spectatoriaale Vertoogen, op eene klaare en eenvoudige wyze leerende, wat men moet doen, om gezond, lang en gelukkig te leeven. Zesde Deel, Tweede Stuk. Te Amſt. by de Erven van F. Houttuin, 1771. *Gr. Octavo, zonder den Bladwyzer* 174 *bladz.*

WY hebben onze Vaderlandſche Lezers dit Werk, by de uitgaave van vorige Stukken, reeds veelmaalen bekend gemaakt, en vinden dit laatſte genoegzaam in den zelfden ſchryftrant uitgevoerd; alleen zou men konnen zeggen, dat 'er wat meer doorgaande redeneering en minder ſcherts dan wel in voorgaanden gevonden wordt. Van de Vertoogen in dit Stuk voorkoomende is dit de inhoud. CCXL. *Onderzoek wegens de* Latare, *een* Toverkruid. CCXLI. Geneezing *der* Tandpyn, *die van* holle Tanden *komt.* CCXLII. Geneezing *der* Tandpynen, *die niet, of ten minſte niet alleen van holle Tanden koomen*, maar verſcheidene *andere* oorzaaken *hebben.* CCXLIII. *Verkorte Aanmerkingen van den Geleerden Heer* STEVENSON *over de* Warme *en* Koude Baden *en* Voetbaden. CCXLIV. *Over het nut van het* Gehoor *in de* Geneeskunst. CCXLV. *Over de* Beroerten *in 't algemeen.* —— *Derzelver* Verdeeling *in* Bloedige *en* Wateragtige *of* Slymige. —— Geneezing *der* Eerſte. CCXLVI. *Over de* Waterige *of* Slymige Beroerte, *en eenige andere Ziekten, welke tot den rang der Beroerte behooren.* CCXLVII. *Bedenkingen over den* invloed, *dien de* Deugden *en* Ondeugden *der menſchen op hunne* Gezondheid *hebben.* — *Brief van* Philantropus *over het* nadeel der Begraafenisſen in de Kerken. CCXLVIII. *Aanmerkingen over de* Teering *en het* Borstwater, *door den Heer Profeſſor* SIMSON. — *Eenige opbelderingen van de Theorie en Geneezing der* Beroerten. CCXLIX. *Over de Ongemakken, die door 't* Steeken der Zonne *te wege gebragt worden, benevens derzelver geneezing.* — *Brief over eenige* Huismiddelen, *onder de* Oelanders *en* Gothlanders *gebruikelyk.* CCL. *Affcheid van den* ARTZ *van zyne Lezers; en ſlot van dit Werk.*

Om 'er onze Lezers nog een zaaklyker Proefſtukje van voor te houden, zouden wy gaarne iet geeven uit de twee Vertoogen over Tandpynen, zynde het CCXLI en CCXLII, wyl 'er weinige menſchen zyn die niet wel eens Tandpyn hebben, en hier een klein magazyn van middelen tegen dezelve gevonden wordt, en dit niet anders dan veelen aangenaam kan zyn: doch de Vertoogen zyn te uitvoerig om van ons overgenomen te worden, en men kan ze niet bekwaamlyk verkorten; waarom we niet an-

anders kunnen dan een iegelyk die wel eens Tandpyn heeft, te raaden dezelve te leezen, en hy zal 'er veelligt iet in vinden, 't welk voor hem van nut is.

Wy zullen ons vergenoegen met eenige aanmerkingen voor te houden over het nadeel der begraafnisſen in de Kerken, by wyze van een Brief, in het CCXLVII Vertoog ingevoegd.

MYN HEER!

„ Met het grootſte regt mispreest Gy in Uw XLVII Vertoog de kwaade gewoonte van de Lyken in de Kerken te begraaven. De oude Volken begroeven hunne Dooden buiten de ſteden, op de wegen of op het veld. 't Is waar ISIODORUS berigt ons, dat in de allereerſte tyden by de *Romeinen* elk in zyn eigen huis begraaven wierd: dog ook, dat de wetten naderhand dit gebruik verbooden hebben, uit vreeze, dat de uitwaasſeming der Lyken de leevenden zou beſmetten en doen ſterven. De wet der twaalf tafelen, de oudſte van het *Romeinſche* Gemeenebest, verbiedt een dood Lighaam binnen *Rome* te begraaven. Men vergunde egter dikwils eene plaats aan de asſche der geenen, die eene zege bevogten, of het Gemeenebest groote dienſten gedaan hadden, of wier heiligheid men eerde, gelyk van de *Veſtaalſche Maagden*. De Keizer TRAJANUS is de eerſte geweest, welke eene begraafplaats binnen Rome verdiende; dog na hem werd het oude verbod, zo wel door ADRIANUS als door ANTONINUS PIUS weder vernieuwd, en de eerstgemelde ſtelde op iedere begraaving in de Stad eene zwaare geldboete.

„ Onder de Christenen heeft men byna twaalf eeuwen lang de Kerken met geene Lyken bezwaard; en zelfs de overblyfſels der Martelaaren moesten zig midden op de Kerkhoven, in de *Martyria*, eene ſoort van Kapellen, behelpen. De Keizer CONSTANTINUS meende zynen Vader CONSTANTINUS DEN GROOTEN, welke de voortreflyke Kerk der Apostelen gebouwd had, eene zonderlinge eer aan te doen, dat hy hem, als den deurwaarder van het huis der zondaaren, gelyk de Heilige CHRYSOSTOMUS zig uitdrukt, in den ingang dezer Kerke ter aarde liet beſtellen. In den Codex van THEODOSIUS wordt de begraaving der Lyken buiten de Stad uitdruklyk bevolen; en in alle brieven van den Heiligen GREGORIUS, waar in hy vryheid geeft om eenige Kerken te bouwen, ſtaat deze voorwaarde altoos gemeld, *mits dat geen Lyk aldaar begraaven ligge.* ——— Des niet tegenſtaande zyn deze begraavingen, eindelyk in gebruik gekomen. Eerst bewees men deze eer alleen aan groote

Bisschoppen en Priesteren, en naderhand ook aan gemeene Heiligen. —— Men verbeeldde zig in gevolg van tyd, dat de Stigters der Kerken, naar het voorbeeld van CONSTANTINUS DEN GROOTEN, na hunnen dood eene plaats daar in verdienden; en het leed niet lang of men strekte deze gunst uit tot alle aanzienlyke Weldoeners. Van toen af aan zette men voor de hovaardy der Leeken, en de hebzugt der Geestelyken, deur en poort open; en het *Concilium* te *Maux* belette nog tydig, in 't jaar 845, de misbruiken, die toen reeds te voorzien waren, en nu geheel in zwang geraakt zyn. —— Hedendaags zyn 'er weezenlyk nog eenige Kerken, die de oude instellingen voor heilig houden. In de Kerk te *Puy* in *Frankryk* komt niet eens het Lyk van den Bisschop, en in die te *Chartres*, gelyk ook in de meesten van *Lotharingen*, zegt men, dat dezelfde strengheid nog in agt genomen wordt. Waarom schynt het ons zo onmogelyk dit misbruik weder af te schaffen? Is het gevaar, welk de Kerkgangers daar van te vreezen hebben, niet waarschynlyk genoeg? Zyn de aansteekende ziekten, die op deze wyze schielyk eene ganschę gemeente kunnen besmetten, voor zaaken van weinig of geen belang te houden? Ik zal alleen maar de Pokjes tot een voorbeeld neemen, en vraagen, of deze ziekte alleen niet genoeg zy om de begraafnisse n in de Kerken te verbieden, indien het beweezen kan worde n, dat de uitwaasseming van menschen die hier aan gestorven zyn, geheele gemeenten kan besmetten! Dat dit mogelyk zy, blykt al te duidelyk om 'er aan te twyfelen. Gy hebt zelve in Uw XLVII Vertoog voorbeelden bygebragt, die hier toe betreklyk zyn. Ik zal 'er een byvoegen, welk ik uit *the London's Magazine*, 1752 overneeme. My dunkt dat het volkoomen de zaak beslist".

De Doodgraaver te *Chelwood* opende voor korten tyd een graf, waar in een man, aan de Pokjes gestorven zynde, voor dertig jaaren begraaven was. Het Lyk lag, gelyk de man by zyn leven begeerd had, in eene eikene kist, welke nog zo gaaf was, dat men ze in haar geheel uit het graf had kunnen neemen. Dog dewyl de Doodgraaver daar mede niet kon te regt koomen, doorstiet hy met zyne spaa het dekśel; en aanstonds kwam 'er zulk een vreeslyke stank uit als hy nooit te vooren gerooken had. Het Lyk, welk in dit graf gezet moest worden, van eenig aanzien zynde, kwamen niet alleen alle de Dorpelingen, maar ook veele menschen uit nabygelegene plaatsen op de begraafnis. Weinig dagen daar na kreegen veertien persoonen de eerste toevallen der Kinderziekte, en na drie dagen openbaarden zig de Pokjes by alle de inwooners van het Dorp,

Dorp, die ze nog niet gehad hadden, op twee na; dog de Ziekte was zo zagt, dat 'er niet meer dan twee aan ſtierven. De beſmetting verſpreidde zig door de geheele nabuurſchap en door allè Dorpen, waar Lieden woonden die by de begraaving geweest waren. Dog de ziekte is overal goedaartig geweest".

„ Kan nu één Lighaam, welke voor dertig jaaren met het pok-gift begraaven is, na zulk een langen tyd, eene zo groote menigte menſchen beſmetten, wat moet het gevolg weezen, wanneer op een' tyd, als de pokjes in zwang gaan, in éene Kerk zomtyds twintig of meer beſmette Lyken begraaven worden, waar van men den reuk dikwils duidelyk kan merken? Is het wel te verwonderen, dat deze Ziekten zig ſteeds verder uitbreiden, en meer en meer in kwaadaartigheid toeneemen?

Ik ben, *enz.*

PHILANTROPUS".

Men heeft achter dit Stuk gevoegd een *Uitvoerigen Bladwyzer* over alle de zes Deelen, waar door het Werk met te meerder gemak kan gebruikt worden.

Verhandelingen uitgegeven door het Zeeuwsch Genootſchap der Wetenſchappen te Vliſſingen. Tweede Deel. Te Middelburg, by P. Gillisſen, 1771. *Gr. Octavo, zonder het Voorwerk*, 645 *bladz.*

Eerſte Berigt.

VAn het Eerſte Deel der Verhandelingen van dit Genootſchap hebben wy onze Lezers berigt gegeeven (*); men ziet nu hier op een Tweede volgen, 't welk Verſcheide Verhandelingen over verſchillende Onderwerpen, gelyk dit de aart van zodanige Werken is, vervat, welker ſommigen van meer, anderen van minder aangelegenheid zyn. Vooraf gaat de Historie van het Genootſchap, ſedert de Uitgaave van het Eerſte Deel der Verhandelingen. Hier in ziet men, voornaamlyk, wat in de eerſte algemeene vergadering, plegtig geopend, door den Heer WINCKELMAN, Præſident van het Genootſchap, met eene Redenvoering *over den voortgang der Wetenſchappen in Nederland ſedert het begin van deze achtiende eeuwe*, hier ingevoegd, is voorgevallen. Het beoordeelen van Stukken,

(*) *N. Vaderl. Letter-Oefen. III Deel, bladz.* 544.

ken, welken met de voorgeſtelde pryzen moesten vereerd worden, het opſtellen van een nieuwe Vraag, het verkiezen van Directeuren en Leden, maaken het wezendlyke hier van uit; en veele van deeze verrigtingen zyn reeds in de Nieuwspapieren van den tyd openbaar gemaakt.

Na dit Voorwerk volgen de Verhandelingen. De eerſte is een Antwoord op de voorgeſtelde Vraag: *Welke zyn de bewoners van* Zeeland *geweest tot aan de vyftiende eeuwe; hoedanig waren hunne Zeden en Godsdienstplichten; en welken voortgang hebben de fraaije letteren, kunſten en wetenſchappen onder dezelven gehad?* De Schryver, DIDERICUS VAN CRUISSELBERGEN, heeft zyn Antwoord in vier Hoofdſtukken verdeeld. In het eerſte, *over de inwoners van Zeeland tot aan de vyftiende eeuwe*, onderzoekt hy wat hier van op te ſpeuren is, overweegt de gisſingen van anderen, en beſluit: dat de *Bataviеren*, en hier nevens de *Caninefaten*, de eerſten zyn geweest, waar by zich gevoegd hebben de *Franken*, *Saliers*, *Saxen*, *Frieſen* en *Noormannen*, onder welken zich eenige anderen kunnen gemengd hebben. In het IIde Hoofdſtuk, *over de Zeden der bewoners van Zeeland tot de vyftiende eeuwe*, merkt de Schryver aan; dat, zo lang zy onkundig en buiten ſtaat waren, om zich door hooge dyken voor den vloed der zee te beveiligen, zy zich by laag water op eenige ſchorren konden ophouden, maar by een hoogen vloed ſchynen zy zich op eenige hoogten, van aarde opgeworpen, en oudtyds *Terpen* of *Torpen* geheten, vervoegd te hebben. Van hunne huizen moet men zich geen grootſche verbeelding maaken; noch ook van hunne kleeding of ſpyzen. De huwlyken werden eerst in hoogeren ouderdom ondergaan dan by ons, wanneer de wederzydſche huwlyksgiften voornaamelyk in oorlogs-wapenen beſtonden. Men ſtelde een hoogen prys op de menigte van kinderen, die aan geene meiden of voedſters werden betrouwd, maar de borſten van hunne eige moeders plagten te zuigen. In het begraaven der lyken waren zy afkeerig van alle pracht; alleen was het gebruiklyk de lichaamen der aanzienlykſten op een houtſtapel te verbranden. De inborst aangaande, hadt eenige overeenkomst met die der Germaanen. Zy waren kuiſch en ſtandvastig in de huwlykstrouw, te vreden met eene vrouwe, behalven dat eenige aanzienlyken de veelwyvery voorſtonden; getrouw en openhartig voor hunne vrienden; herbergzaam voor vreemdelingen; beroemd wegens dapperheid. Een van hunne grootſte gebreken was, te veel op een overvloedigen teug gezet te wezen, en op ſpeelen en dobbelen verzot te zyn; doch

doch verandering van bewoners zal hier, gelyk overal, ook verandering van Zeden hebben voortgebragt. In het IIIde Hoofdſtuk wordt *de Godsdienst der oude bewoners van Zeeland* onderzogt. Dat zy afgodendienaars zyn geweest is baarblykelyk, zegt de Heer CRUISSELBERGEN, menſchen-bloed geplengd en dezelven opgeofferd hebben. Behalven de Goden met andere volken gemeen, dienden zy, naar men met zekerheid kan zeggen, *Jupiter*, *Neptunus*, *Hercules*, *Mercurius*, *Nehalennia*, en *Burorina*, tot dat de Christelyke Godsdienst, waarſchynlyk al zeer vroeg, is bekend geworden, en volgens de leere der Roomſche Kerke aangenomen. In het IVde Hoofdſtuk ſpreekt de Schryver van *den oorſprong en voortgang der fraaye Letteren, Konſten en Wetenſchappen in Zeeland, tot de vyftiende eeuwe*: Hy beweert tegen anderen die van een ſtrydig gevoelen zyn, dat zy hebben konnen ſchryven, voor de komſte der Romeinen. De taal, welke zy gebruikt hebben, is vermoedelyk geweest de Celtiſche, uit welke vervolgens andere taalen en tongvallen haaren oorſprong gekreegen hebben. Konſten en Wetenſchappen van verſchillenden aart worden gezegd al vroeg in Zeeland bekend te zyn geweest; de Rechtsgeleerdheid, de Sterrekunde, waarſchynlyk ook de Natuurkunde; in de Wigchelkonst waren zy groote meesters; de Dichtkunde was al vroeg by hen in hoogachting. Konſten en Handwerken ontbraken hun ook niet, als, het bereiden van Linnen, de Zoutziedery, het bereiden van Lakenen, de Haringviſchery; de Mee-reedery, de Koophandel ter zee ſchynt van hier eerst gedreven te zyn op 't naburig Brittannie: ook werdt 'er Koopmanſchap gedreven op Schotland, Denemarken, Lombardien, Spanje en Portugal. Deeze Verhandeling is beknopt en zeer zaaklyk geſchreeven.

Nu volgen gemeene Stukken waar van dit Deel zamengeſteld is, als eerst: Eene *Verhandeling over de Opkomst, het Gezag en den Ondergang der aloude Hoge of Grafelyke Vierſchaar in Zeeland*, door MR. L. P. VAN DE SPIEGEL. Men vindt hier in eene beſchryving van deeze Vierſchaar, en een naauwkeurige aanwyzing van derzelver inſtellinge; vervolgens der zaaken waar over dezelve vonniste, en eindelyk, hoe dezelve is beſnoeid en te ondergegaan; alles geſtaafd uit oude overgeblevene gedenkſtukken, met oogmerk om aantewyzen de gronden, waar op de hooge jurisdictie der ſteden, en over het platte land, zo als dezelve tegenwoordig geoefend wordt, is gevestigd. „ Eene ſtof, zegt de Heer VAN DE SPIEGEL, ten beſluite: ik bekenne het, die van weinige aangenaamheid of belang is, dan voor zoodanigen

wier liefhebbery juist valt op het onderzoeken der historie van de provincie van Zeeland".

Verhandeling over eene nieuwe manier om kleine Zeeboeken te verſterken, en in dezelve een beboorlyke Verdediging te verkrygen. Door ALBERT LIEFTINCK.

Onderzoek, Wat het is, dat men in de Geneeskunde de Werkende Nature noemt, door J. MACQUET, M. D. In twee Hoofdſtukken is dit Opſtel verdeeld; in het eerſte onderzoekt de Schryver wat het zy het gene men in de Geneeskunde de *Natuure* noemt; en toont, dat het niet van allen op gelyke wyze begreepen is, en de een deeze, een ander gene bepaaling 'er aan heeft gegeeven, en 'er zich bezwaarlyk een denkbeeld van hebben weeten te maaken. De Ouden, gelyk HIPPOCRATES, verſtonden 'er door een onbekende kragt, waar van zy uitwerkingen zagen, welken zy noch aan de vaste noch aan de vloeibaare deelen van het menſchelyk lichaam konden toeſchryven. Laatere Geneeskundigen hebben wel getragt beetere verklaaringen hier van te geeven, en hier worden STAHL, HOFMAN en BOERHAAVE aangehaald, doch zonder 'er een verſtaanbaar denkbeeld van te geeven; en geen wonder, om dat het woord en de uitwerkingen, welken men 'er door zag veroorzaakt worden, duister en onbegryplyk waren. Hier tegen over ſtelt nu de Heer MACQUET zyn gevoelen: dat, namelyk, de Natuur in de Geneeskunde niets anders kan beteekenen, dan het gene de Geneesheeren het *Leven* noemen. „ Eene ingeſchapen kragt", zegt hy, „ welke wy in alle de deelen van ons bezield lichaam waarneemen, die, aangeprikkeld, gevoel toont en beweging maakt, noemt men het *Leven*, de Levenskragt. —— Het is door alle onze deelen in een' meerderen of minderen graed gegoten. —— De *Nature* en het *Leven* worden, in de ſchriften der Geneesheeren, als twee byzondere kragten onderſcheiden. Ik wil dit niet tegenſpreken, maar zal tragten te toonen, dat alle de werkingen der *Nature* zo volmaakt overeenkomen met de werkingen van het *Leven*, dat alles, wat men aan de *Nature* toeſchryft, niets anders is dan uitwerkingen des *Levens*, en men door het waernemen van dit laetſte alles kan verklaren, dat anders geheel duister en niets meer dan bloote woorden is. Ik wil echter geenszins my verbeelden, dat ik kan verklaren, wat het *Leven* is. Wy beſchouwen daeglyks, met verwondering, deszelfs werking, doch durven niet bepalen wat het is. Dit oordeele ik ook, in deze Verhandeling, niet te moeten onderzoeken, waar ik het woord *Leven* alleen gebruike om eene kragt aanteduiden, welker uitwer-

werkingen ik alleen waerneme, even als de Natuurkundigen de zwaerte, aentrekking, traegheid in de lichamen beſchouwen. Myn oogmerk zynde alleen de overeenkomst, die 'er tuſſchen de werkingen der *Nature* en van het *Leven* is, en dat dezelve niet meer dan ééne kragt maken, te toonen, en een juistere en bepaalder denkbeeld van die kragt, welke men *Nature* noemt, te geven, kan ik het ander voorbygaan. Deze beſchouwing zal my ſtoffe voor twee hoofdſtukken verſchaffen. In dit eerſte zal ik de werkende *Nature* in den gezonden, in het andere de werkende *Nature* in den zieken ſtaat beſchouwen, en aantoonen, dat alle deze werkingen in het *Leven*, door de Godheid in de ſtof gegoten, berusten".

Hier op geeft de Heer MACQUET omſtandige beſchryvingen van alle zodanige werkingen, welken in het menſchelyk lichaam waargenomen worden en aan de *Nature* zyn toegeſchreeven, als in den gezonden ſtaat, de *Voeding*, *Ontlastingen*, *Temperamenten* (een verſchillende *Levens* kragt is by hem hetzelfde als een verſchillend *Temperament*) *Byzondere geaartheid*, (*) de *Verandering* hier van met de jaaren, en de *Gewoonte*. Vervolgens gaat hy, in het tweede Hoofdſtuk, na, hoedanige werkingen men in den zieken ſtaat waarneemt, welken doorgaans ſterker en zichtbaarder zyn, namelyk: een *Herſtellend vermogen*, zelfs van iet het gene verlooren is, de *Koking* (†) of bereiding eener raauwe ſtoffe, *Stuipen*, welken door ſchudding en beweging te maaken een gevoelig deel van iet prikkelends ontheffen, *Koortzen* welken heilzaam zyn voor het lichaam, byzondere *Trek* of lust tot het gene het lichaam ten nutte ſtrekt. Eindelyk voegt hy hier by: „ De *Nature* te leiden betekent, derhalven, niet anders dan de bewegingen van het *Leven* binnen de juiste palen, zoo veel de kunst vermag, te houden; wanneer het te ſterk aangeprikkeld wordt te bedaren, en als het verzwakt en kwynt, aen te wakkeren".

De Beſchryvingen der opgenoemde werkingen zyn waardig geleezen te worden: doch om dat hier in weinig of geen nieuws voorkomt; dan alleen het verwerpen van het woord *Nature*, en het woord *Leven* in plaats te neemen, hebben wy ons hier mede niet willen ophouden.

Verhandeling over de bereiding der Tincturen, *welke in de Geneeskunde gebruikt worden: benevens eenige Proeven, om dezelve, volgens eene nieuwe maniere, voordeeliger, in korter*

(*) *Ideoſyncraſia.* (†) *Pepasmos.*

ter tyd, en krachtiger te bereiden. *Door* BOUDEWYN TIEBOEL. Na eenige algemeene aanmerkingen over de gewoone bereiding der *Tincturen*, derzelver moeilykheid en gebreklykheid, gemaakt te hebben, ſtelt hy de nieuwe wyze voor, hier toe aanleiding gekreegen hebbende door iet in een Werkje van den Heer DE HAEN, door middel van de *olla papiniana*, beſtaande uit een' pot van geel koper gegoten, welks dekzel door een regt neergaande ſchroef neergedrukt wordt, en zo naauwkeurig ſluit, dat hy vogt noch waasſem doorlaat. Hy heeft dergelyken, doch kleineren pot, laaten maaken, maar met een kleine verandering, gelyk uit de afbeelding, by deeze Verhandeling gevoegd, kan gezien worden. Eer de Schryver overgaat tot het verhaal zyner Proeven, laat hy eerst de de voorzorgen welke by het bereiden van zodanigen pot in acht genomen moeten worden, voorafgaan, welken in de Verhandeling geleezen moeten worden. „ Het voordeel by deeze ontbinding is", zegt hy, „ 1. Dat de ontbinding ras volbracht wordt. 2. Dat 'er geene aanbranding geſchiedt. 3. Dat 'er niets van het geurige wegvliegt. 4. En dat alle zelfſtandigheid uit de lichaamen getrokken wordt". Hier op gaat de Heer TIEBOEL over tot het verhaal der Proeven. De eerſte was de *Tinctura Castorei.* „ Ik deed een half *once* beste *Castoreum*, in kleine ſtukjes geſneden, met 5 *oncen* voorloop van brandewyn, in den *Papiniaanſchen* pot, en ſloot het dekzel wel toe met de vereischte voorzorgen; plaatſte vervolgens den pot op het vuur, 't welk ik allengskens ſterker maakte, tot dat de pot zo heet werdt, dat ik de hitte van het dekzel naauwlyks 2 *ſeconden* aan de vingeren verdragen konde. Daar na van het vuur genomen en koud geworden zynde, opende ik denzelfden met de vereischte voorzichtigheid. De afgetrokken en doorgelekte *Tinctuur* hadde volmaakt den reuk en ſmaak van de *Castoreum.* De ſmaak was veel doordringender dan by op de gewoone wyze bereide *Tinctuur.* —— Eén *drachma* van deze *Tinctuur* gedaan by 8 oncen zuiver water, deelde daar aan een zeer merkbaare melkkleur mede; terwyl één *drachma* der gewoone *Tinctuur* aan even zo veel water maar een geringe melkkleur veroorzaakte". Verdere Proeven met dezelfde *Tinctuur* toonden de meerdere ſterkte derzelve boven de gewoone; en uit de overgebleeve *foeces* bleek, hoe zeer dit middel was uitgetrokken. Op gelyke wyze geeft de Schryver berigt van zyne andere Proeven met *Succinum*, *Myrrha*, *Gummi Lacca*, *Cortex Peruvianus* en *Rhabarber*, welke allen het zelfde bevestigden. Men heeft by deeze bereiding minder van het

mid-

middel nodig welk men wil uittrekken tot een gelyke maate brandewyn of ſcheivogt dan in de gewoone; men verkrygt een kragtiger *Tinctuur*, geen vlugge deelen van het *ingredient* of ſcheivogt vervliegen; men wint tyd en vuur uit, zegt de Heer TIEBOEL, ten beſluite.

Waarnemingen omtrent de Geſteldheid en Groeijing der Zee-Polypen. Door LEENDERT BOMME. De Schryver bepaalt de *Polypen* welken door hem zyn waargenomen, tot twee ſoorten, waar van het eene in *celletjes*, buisjes of andere korstagtige omwindzels is beſlooten en huisvest; het ander, daar van verſteeken, ſlegts met een huid is gedekt. „ Het hoofd een bloemgelykend deel ", zegt hy; „ van het eerſte ſoort is ſomtyds afgeſcheiden van zyne woning of *celle*, 't gene altoos vroeg of laat voor 't zelve een doodlyk gevolg heeft. Eenigen van het tweede ſoort maken zich ook wel een koker of huizing, of hechten zich aan eenig vast lichaam, waar van zy niet dan met geweld zyn afteſcheuren. Zy allen hebben een groot getal armen, pooten of zuigers, en worden daar van *Polypi* of veelvoeten genoemd. Het eerſte ſoort heeft de meeste overeenkomst met de planten, en eene volkomene gedaante van wortels, ſtam, takken, knoppen en bloemen, welke twee laatſte deelen eigenlyk de *Polyp* genaamd worden, of ſchoon hy zich verder uitſtrekke door den geheelen ſtam en takken, en het mergachtige deel daar van uitmake". Zy worden derhalve als Dier-planten aangemerkt. Van de *Inkarnaat-Polypen* ſpreekende heeft de Heer BOMME waargenomen, dat ze afvallen en na eenigen tyd wederom uitbotten. „ Ik heb de trapswyze vorderingen hier op waargenomen, en bevonden, dat de voortzetting geſchiede door uitbotting en voortſchieting, ſomtyds op den top of opening van de oude pyp, doch wel het meest op de zyde van dezelve, dat altoos eerst de bloem of *Polyp* voorkome, en daar na allengs de ſteel of ſtaart, waar op dezelve zit; dat de *Polyp* zy beſloten in een vlies, even als de vrucht der dieren in het *amnion*, of een bot en bloem in zyn bloembladen; welk vlies, wanneer het peerachtig lichaam des *Polyps* uit de buis geboren is, vervolgens open ſcheurt, en den uitgang aan den *Polyp* verleent, wanneer ſomtyds het onderdeel, of ook het bovenſte eerst gezien worden, doch doorgaans allereerst de armen". De afbeeldingen, hier bygevoegd, geeven klaarheid aan het gezegde.

(Van de overige *Verhandelingen* hier na.)

His-

Histoire Naturelle de la Reine des Abeilles, avec l'Art de former des Eſſaims, de M. A. G. SCHIRACH, *Paſteur a Klein-Bautſen, Membre de la Société Oeconomique Impériale de Petersbourg &c. On y ajouté la Correspondance de l'Auteur avec quelques Sçavans, & trois Memoires de l'Illustre* BONNET *de Genève ſur ſes découvertes. Le tout traduit de l'Allemand, ou recueilli, par* J. J. BLASSIERE, *Maître ès Arts &c. A la Haye chez.* Fred. Staatman, 1771. *Sans la Preface &c 269 pp. in octavo m. f.*

Of

Eene Verzameling van Geſchriften, betreffende wel inzonderheid de Koningin der Byen.

EEn aantal van zeldzaamheden, die in de Natuurlyke Historie der Byen voorkomen, heeft al van ouds her de oplettendheid der Natuuronderzoekeren op eene byzondere wyze tot zig getrokken; en laatere Liefhebbers hebben ſteeds onvermoeide poogingen aangewend, om het geheim dier zo kunſtig geregelde en beſtierde Huishoudinge, of de Staatkunde van dat Koningryk, om zo te ſpreeken, te doorgronden. Ja de diepte van dat geheim brengt in onze laatſte dagen den Byen eene ſoort van eere toe, waar in geen ander Dierlyk Geſlagt, op zo uitſteekend eene wyze, deel heeft. 'Er is naamlyk voor eenige jaaren te *Klein-Bautſen*, eene Stad in *Opper-Luſatie*, onder de begunſtiging van den Keurvorst van *Saxe*, een *Byen-Genootſchap*, opgeregt. Een genoegzaam getal van Natuurkundigen hebben zig daar ter plaatſe in eene Maatſchappy vereenigd; met een bepaald opzet, om zig volſtrekt toe te leggen, op het naſpooren, van de Natuurlyke Historie der Byen: ten einde 'er hun werk van te maaken, om te beproeven, of men in dat geheim niet verder kan doordringen; met dat oogmerk, om dit gedeelte der Natuurlyke Historie een meerder licht by te zetten, en tevens dienst te doen aan de zulken, die zig van het aankweeken der Byen geneeren, ter vermeerdering van derzelver voortbrengſelen, tot nut van 't Vaderland.

In dit Genootſchap, dat verſcheiden aanzienlyke en ervaaren Leden heeft, bevindt zich onder anderen de oplettende *Schirach*, Pastoor van *Klein-Bautſen*, als Secretaris deezer Maatſchappy, die zig, by uitſtek, onderſcheidt, door zyne menigvuldige en naauwkeurige waarneemingen, betreffende

de

de Huishouding der Byen; welke geduurende eene reeks van meer dan 20 jaaren, een byzonder voorwerp zyner navorſchinge geweest is. 's Mans aanhoudeude poogingen, om dezelve met de uiterſte oplettendheid gade te ſlaan, hebben hem gelegenheid gegeeven tot het doen veeler waarneemingen, die ter opheldering en bevestiginge der ontdekkingen van vroegere Natuurkundigen dienen. Dan dit is niet alleen het vrugtgevolg van zynen arbeid. Hy maakt zig daar en boven ſterk, byzonderheden ontdekt te hebben, die de anders zo naauw gaande oplettendheid van den beroemden *Zwammerdam*, en *de Reaumur* ontſnapt zyn; en wel zodanige byzonderheden, die eene uitgebreide nuttigheid hebben: des dezelven de herhaalde overdenking en proefneeming der Natuuronderzoekeren, benevens die der Byenhouderen in 't byzonder, met het hoogſte regt eiſchen.

Men heeft naamlyk, overeenkomſtig met de zeer oplettende waarneemingen van *Zwammerdam* en *de Reaumur*, in deezen laatſten tyd, vry algemeen beweerd, dat de Byen, naar hunne drie ſoorten, verdeeld zyn in drie Geſlagten. Een *Vrouwlyk* Geſlagt, beſtaande uit *Koninginnen*, waar van in ieder Byenſtok maar één alleen de heerſchappy voert; en 'er ook beſtendig maar één te vinden is; wordende de overigen, wanneer 'er meer gebooren zyn, genoodzaakt te verhuizen of omgebragt. Een *Manlyk* Geſlagt, beſtaande uit (*Faux-Bourdons*) *Hommelbyen*, die men ook wel *Broedbyen* noemt; door welken men wilde dat de Koningin bevrugt werd. En eindelyk een *Onzydig* of *Geenerlei* Geſlagt, beſtaande uit *Werkbyen*, die tot den arbeid geſchikt zyn. Dan dit gevoelen, hoe algemeen ook aangenomen, en hoe wel ondersteund door 't gezag van groote Mannen, moet egter als niet wel gegrond vervallen, indien de proefneemingen van den Eerwaarden *Schirach* volkomen gelden.

Hy erkent wel de opgemelde drieërleie ſoorten, maar men heeft, volgens zyne waarneemingen, misgetast, in dezelven tot drie onderſcheiden Geſlagten te brengen. De *Koningin* en de *Werkbyen* zyn, zegt hy, gezamenlyk van het *Vrouwlyke* Geſlagt; ja de *Koningin* is, in haar eerſten oorſprong, niet anders dan de Worm eener natuurlyke *Werkbye* geweest; maar de *Werkbyen* hebben dien Worm tot eene *Koningin* verkooren; en denzelven, in eene daar toe geſchikte wooning, met een daar toe vereischt voedſel, tot eene *Koningin* opgekweekt: zo dat men de byzonderheden, die haar vervolgens van de *Werkbyen* onderſcheiden, ſchyne te moeten toeſchryven, aan eene betere ontrolling der deelen,

zo uit hoofde haarer byzondere huisvestinge, als ter oorzaake van het aan haar verleende voedſel: dat weezenlyk onderſcheiden is van 't geen waar door de overige Wormen der *Werkbyen* opgekweekt worden. Voorts heeft ook deeze *Koningin*, als hy uit herhaalde proeven afleidt, ter vrugtbaarwordinge het behulp der zogenaamde *Hommelbyen* in in geenen deele noodig; aangezien zy, zonder derzelver tusſchenkomst, vrugtbaar bevonden worde: des deeze *Hommel*- of *Broedbyen*, ſchoon ze van 't *Manlyk* Geſlagt zyn, niets ſchynen toe te brengen, tot de bevrugtiging der *Koninginne*; maar, volgens eene gisſing, die egter nog nadere proeven vereischt, te dienen, om het *Broed*, of de Eitjes, welken de *Koningin*, in de daar toe door de *Werkbyen* vervaardigde Celletjes, gelegd heeft, uit te broeden; ſtaande dien tyd, in welken de *Werkbyen*, hunnen arbeid verrichtende, zich daar toe niet konnen verledigen.

De Pastoor *Schirach* heeft deeze ontdekking gedaan, terwyl hy zich bevlytigde om te onderzoeken, hoe ver het te brengen ware, met het maaken van *Kunstzwermen*; of door de Kunst het *Zwermen* der Byen, als men 't noodig oordeelde, te bevorderen, en ten meesten voordeele te regelen, in het daar toe best geſchikte Jaargetyde; als mede een Byenſtok, van *Koningin* ontbloot, voor verwildering te bewaaren; en weder in orde te herſtellen, door in denzelven op nieuw eene *Koningin* gebooren te doen worden. Veelvuldige proefneemingen hebben hem getoond, dat 'er, om zulks te wegen te brengen, niets anders vereisch wordt, dan een gedeelte *Broeds*, 't welk Eitjes, Wormen en Nymphen, tot Werkbyen geſchikt, in zig vervat, ja dat een klein ſtukje *Broeds*, waar in zig eenigen dier Wormen van drie dagen bevinden; en zelfs zodanig een, waar in maar zulk één-enkele Byen-worm van drie dagen huisvest, des noods voldoende is. Zodanig een Worm, uit welken natuurlyk eene *Werkbye* te wagten was, levert door Kunst eene *Koningin*; indien men dat gedeelte *Broeds*, met behoorelyke oplettendheid, ſchikt, in een daar toe gemaakt Kistje, of een gewoonen Korf; in welken men, van dat *Broed* voorzien zynde, eenige *Werkbyen*, waar onder geen *Koningin* nog *Hommelbye* te vinden is, verzamelt, en eenige dagen opgeſlooten houdt; terwyl men haar met den noodigen toevoer voorziet. Deeze dus opgeſlooten *Werkbyen* maaken dan voor éénen of meer dier Wormen eene ruimer huisvesting, deelen denzelven een uitneemender voedſel toe, dan de andere Wormen erlangen; en na verloop van weinig dagen komt de *Koningin* te voorſchyn,

ſchyn, die vervolgens wel dra Eitjes legt, en den Byenſtok, als naar gewoonte, bevolkt en beheerscht. — Hier komt dus geen Koninglyk Eitje, of een Eitje, gelyk men voorheen waande, bepaaldlyk tot eene *Koningin* geſchikt, in aanmerking; ieder Eitje, waar uit eene *Werkbye* kan voorkomen, kan ook eene *Koningin* uitleveren; en eene *Koningin* is inderdaad niets anders, dan eene beter opgekweekte en meer ontrolde *Werkbye*, die vrugtbaare Eitjes legt, zonder tusſchenkomst van eenige *Hommelbye:* waar uit dan volgt, dat alle de *Werkbyen*, zo wel als de *Koningin*, van 't *Vrouwlyke* Geſlagt zyn; en dat de *Hommelbyen*, ſchoon ze van 't *Manlyk* Geſlagt zyn, egter niet vereischt worden tot de bevrugtiging der gebooren *Koninginne.*

Dus heeft de oplettendheid van dien Natuuronderzoeker den Liefhebberen eene geheel andere *Theorie*, of beſchouwende Kennis, raakende de Natuurlyke Historie der Byen, voorgedraagen, en tevens, zo 's Mans proeven alleszins doorgaan, der *Praktyk*, of der daadlyke opkweekinge van de Byen, geen geringen dienst gedaan. Men kan, dit zo zynde, het gebrek van *Koninginnen* met weinig moeite verhelpen, en een Byenſtok, van *Koningin* ontbloot, gemaklyk van eene *Koningin* voorzien, om dus het Gemeenebest in ſtand te houden: 't valt dus niet bezwaarlyk het *Zwermen*, als men 't dienſtig agt, te verhaasten, om het al te laat *Zwermen* voor te komen; of het getal der *Zwermen*, naar vereisch der omſtandigheden, te vermeerderen, en het aantal der Byen te vermenigvuldigen; 't welk den Byenhouder, voor 't overige alles naauwkeurig gade ſlaande, wat ter opkweekinge der Byen noodig is, in ſtaat ſtelt, om het onderhoud der Byen min kostbaar, en derzelver voortbrengſelen meer zeker te maaken.

Op het voorſtellen deezer *Theorie*, en 't ontvouwen van die *Praktyk*, zyn veele Natuuronderzoekers ten ſterkſte aangezet, om de zekerheid hier van door herhaalde proefneemingen na te gaan; en de uitſlag ſchynt alomme het gezegde van den Eerwaarden *Schirach* dermaate te begunſtigen, dat men zig veel al genoodzaakt zie, om tot zyne zyde over te hellen: niet tegenſtaande het ſterke vooroordeel tegen zyne denkbeelden, en verſcheiden zwarigheden, die 'er in de beſchouwende kennis overblyven. Zelfs heeft het onderzoeken van dit gevoelen, by ſommigen, die 't eerst betwist, en vervolgens aangenomen hebben, aanleiding gegeeven, om, op nadere proefneemingen, verder te gaan dan de Pastoor *Schirach*. Men oordeelt, al op het ſpoor te zyn, om met zekerheid te ontdekken, dat de *Werkbyen*, als van 't Vrouwlyke Geſlagt zynde, ook in zom-

zommige omſtandigheden Eitjes leggen, en *Hommelbyen* voortbrengen; waar benevens men reeds eenigermaate grond meent te hebben, om met meer waarſchynlykheid te durven giſſen, naar de byzondere einden, waar toe de *Hommelbyen* geſchikt zyn; en in hoe verre ze geagt mogen worden mede te werken tot de vrugtbaarmaaking der Byen: dan men heeft nog geen genoegzaame proeven, om dit met zekerheid te beweeren.

Van dit alles vindt men een juist verſlag, in de hier aan 't hoofd gemelde Verzameling van Geſchriften, door den Heer *Blasſiere*, uit het Hoogduitsch in 't Fransch overgebragt, by een vergaderd. Dezelve behelst eene Verhandeling van den Pastoor *Schirach*, ter ontvouwinge van 't geen men in agt heeft te neemen, betreffende de verſchillende ſoorten van Byen en derzelver verrichtingen; als mede ten opzichte van derzelver vermenigvuldiging en 't vormen der zwermen; mitsgaders raakende de wyze, op welke men omtrent het maaken van Kunstzwermen heeft te handelen; met aantooning der voordeelen hier aan verknogt. Daar benevens geeft hy een kort verſlag van de vyanden en ziekten der Byen, met melding van 't geen men hier tegen heeft aan te wenden; waar mede verknogt is eene beknopte voorſtelling van 't geen een Byenhouder, in ieder maand, omtrent het behandelen zyner Byen, heeft gade te ſlaan. —— Aan dit Stuk, dat het aanmerkelykſte, 't welk de *Praktyk* betreft, voordraagt, is wyders gehegt eene Verhandeling, die voornaamlyk de *Theorie* raakt, als ingerigt, om een verſlag te geeven van des Autheurs gevoelen, en de proefneemingen waar op hy 't zelve grondt; met aanpryzinge zyner maniere van Kunstzwermen te maaken, als gaande met veele voordeelen vergezeld. En hier by komt nog eene Verhandeling van den Heer *Hattorff*, ter verſterkinge van des Autheurs gevoelen, aangaande de vrugtbaarheid der *Koninginne*, zonder behulp der *Hommelbyen*, die hy voor *Broedbyen* houdt. —— Wyders ontmoet men nog in deeze Verzameling ettelyke Brieven en andere Geſchriften van Natuurkundigen, die ingebragte zwaarigheden en bedenkelykheden voorſtellen, of derzelver oplosſing bevatten, of toonen, wat in deezen nog nadere proefneemingen vereischt. Dit gedeelte is te aanmerkelyker, om dat het duidelyk toont, hoe ſchrandere Natuuronderzoekers, waar onder boven al uitmunt de beroemde *Bonnet* (*), den Autheur niet eenigzins toegevallen zyn, dan

(*) Men vindt in 't *Mengelwerk* der *Nieuwe Vaderlandſche Letteroefeningen* V. *D. bl.* 208—217. een Brief raakende eene Memorie van den Heer *Bonnet*, wegens deeze ontdekking van den Pastoor

dan na eene ernſtige tegenkanting, en eene naauwkeurige beproeving van zyne voorgeſtelde denkbeelden.

De Heer *Blasſiere*, door een kundig Liefhebber overgehaald, om in de Franſche ſpraak te vertolken, 't geen de Pastoor *Schirach* deswegens in 't Hoogduitsch had uitgegeeven, heeft onder des gelegenheid gehad, om het reeds uitgegeeven met nog eenige Stukken te vermeerderen; en daar en boven is 't hem gelukt, door dien Liefhebber, een ooggetuigen te zyn van proefneemingen, welken het opgemelde gevoelen zeer begunſtigen; 't welk hem in de volvoering deezer Vertaalinge uitneemend te ſtade kwam. —— De Liefhebbers der Natuurlyke Historie zien zig dus een nieuw veld van onderzoekingen geopend, dat tevens eene weezenlyke nuttigheid bedoelt; 't welk wy hoopen dat bekwaame Mannen in ons Vaderland ook zal aanmoedigen, tot het in 't werk ſtellen van oplettende proefneemingen deswegens; om nader te onderzoeken, wat 'er van de waarheid zy, en in hoe verre deeze handelwyze, om Kunstzwermen te maaken, die aanmoediging verdiene, welke zy ſchynt te vorderen.

toor *Schirach*. Dezelve behelst een verſlag van den aanvang dier ontdekkinge; en werd, door den Heer *Bonnet*, geſchreeven, toen hy nog niet overtuigd was, van de juistheid der naſpooringe, en der gegrondheid van 't gevoelen des Ontdekkers. —— Deeze Memorie gaat, in dit ſtuk, vergezeld van de tegenwerpingen en zwarigheden, welken de oplettende *Bonnet* diestyds nóg oordeelde, daar tegen te moeten inbrengen; en aan dezelve is eene tweede en derde Memorie van dien Natuurkundigen gehegt, mitsgaders een Brief van den Pastoor *Schirach* aan den Heer *Bonnet*; welk alles doet zien, dat de laatstgenoemde het gevoelen van den eerstgemelden niet toegeſtemd heeft, voor en aleer hy op vaste gronden volkomen overtuigd was geworden.

Beknopte Historie van Engeland, van de vroegſte tyden af, tot aan het jaar 1728. *Eerſte Deel, loopende tot het jaar* 1485. *Te Groningen by* L. Huiſingh *en te Harlingen by* F. v. d. Plaats *en* Junior 1772. *Behalven het Voorwerk* 424 *bladz. in groot octavo.*

HEt nagaen der Engelſche Geſchiedenisſen, op zich zelven zeer merkwaerdig, mag men met regt aenzien als van een byzonder belang voor onze Nederlanders; zo uit hoofde der overeenkomſte, welke wy met die Natie hebben, als ter zake van de ſtrydige belangen, die 'er des niet

tegenſtaende dikwils tuſschen beiden gevonden worden; welk een en ander de Geſchiedenisſen van ons Vaderland, en die van Groot-Brittanie, bykans door alle tyden, ten naeuwſte verenigt. 't Is ook vermoedlyk hier aan toe te ſchryven, dat de beoefening der lotgevallen van dat Ryk, de aendacht onzer Geſchied- en Staetkundige Liefhebbers, wel byzonder bezig houd; indiervoege dat ze veelal met gretigheid lezen, 't geen daer toe betrekking heeft, zo ze maer niet door ene ſchrale behandeling, of zeer wydluftige uitvoering, wederhouden worden. En uit dien hoofde is 't niet vreemd, dat men te rade geworden is, om de *Beknopte Historie van Engeland*, door den Abt *Millot*, in 't Fransch beſchreven, in de Nederduitſche Tale het licht te doen zien; als een Werk, dat een zeer geleidlyk denkbeeld van de Engelſche Geſchiedenisſen behelst; dat de voornaemſte lotgevallen duidlyk ontvouwt; en van 't welke de Autheur in waerheid kan zeggen, „ dat hy 'er zich in bevlytigd heeft, eenen juisten middelweg te houden, tuſschen eene overmaatige beknoptheid, welke altoos eenige ſchaduwen overlaat, en tuſschen eene wydloopigheid, welke alles ontzenuwt, door alles te willen ophelderen." Een ieder die lust heeft, om zich het beloop der Engelſche Geſchiedenisſen eigen te maken, zal dit Werk met nut doorbladeren, als zynde daer toe uitnemend geſchikt; van waer de Engelſchen zelven het met ene overzetting in hunne tael verwaerdigd hebben. De achtervolgende lotgevallen der Natie worden onderſcheidenlyk aengewezen, met ene beknopte voorſtelling van de oorzaken die 'er aanleiding toe gaven, en der uitwerkſelen daer uit voortgeſprooten; terwyl andere zaken, naer gerade van 't minder of meerder belang, ſlechts met een korter woord gemeld worden: waer by nog komt, dat de Autheur zyne geſchiedkundige ontvouwing, in een aengenamen ſtyl, heeft voorgedragen, welken de Nederduitſche Vertaler ook zeer wel in acht heeft genomen; dat in het lezen dezer Geſchiedenisſen gene geringe gevalligheid verleent. Ook zullen zy, die zich met vermaek verledigen, tot een beoefenend lezen van het wel doorwrochte Werk van den Staetkundigen *Hume*, over dit onderwerp, met een wezenlyk nut gebruik konnen maken van deze beknopte Historie, om zich het aldaer breeder ontvouwde kortlyk voor den geest te brengen, en dus den zamenhang der voornaemſte Geſchiedenisſen te levendiger te bewaren; te meer daer de Abt *Millot* den Heer *Hume* ſteeds met achtinge in 't oog houd.

Het eerſte Deel, dat wy thans voor ons hebben, en van nog maar twee Deelen ſtaet gevolgd te worden, maekt een aen-

eenvarig met ene wel uitgevoerde Inleiding, over het nut van 't beoefenen der Historie in 't algemeen, en dier van Engeland in 't byzonder; welks Geſchiedenisſen hier verder ontvouwd worden, tot op den dood van *Richard den III*, met wiens ſneuvelen de regering van het Huis van *Plantagenet* een einde nam. De Geſchiedenis zelve begint, (na ene korte melding van de oude *Britten*, als afſtammelingen der *Celten*,) met de komst der Romeinen onder *Cæſar* in dit Gewest, in 't jaer 55, voor de gemene telling; en meld ons dat het den Romeinen veel moeite kostte dit Volk onder hun bedwang te brengen; zo dat de *Britten* niet onder de magt der Romeinen boogen, dan na verloop van een aental van jaren, toen zy, door *Agricola*, in 't jaer 78, na de geboorte van Christus, overwonnen wierden. We zien vervolgens dit Volk, zo door hunne eigen laf hartigheid, als door gebrek van de ondersteuning der Romeinen, omtrent het jaer 450, gedrongen, om hulp te zoeken, by de *Saxers*, die hen eerlang in ſlaverny brengen, onder de oprechting der *Heptarchy*, of van de zeven Koningryken; welker bewind zich eindelyk, omtrent het jaer 830 verenigde, onder de regering van den Anglo-Saxiſchen Koning *Egbert*. Van dien tyd af zyn de Engelſchen byzonder veel al onderworpen aen de invallen der *Denen*, die hen geſtadig ontrusten, dien 't ook gelukt voor eenigen tyd over hen te heerſchen; doch van welker heerſchappy zy zich weder ontſlaen, met de verkiezing van *Eduard*, den eenigſten Prins van 't Saxiſche Koninglyk Huis; maer op wiens dood het bezit dezer Heerſchappye een twistappel was, tusſchen *Harold den II* en *Willem*, vervolgens bygenaemd *den Veroveraer*; als die, *Harold* overwonnen hebbende, het Ryk veroverde. Hier door geraekte Engeland, met het zegenpralen van dien Hertog van *Normandie*, in den jare 1066, onder de heerſchappy der *Normandiers*; door huwelyk kwam de Kroon van dat Ryk, onder *Stephen*, met het jaer 1135 in 't Huis van *Blois*; doch ze ging met den dood van dien Vorst, in 't jaer 1154, op eene diergelyke wyze over in 't Huis van *Plantagenet* of dat van *Anjou*. *Stephen* naemlyk kwam tot de heerſchappy van 's Moeders zyde, *Adela*, ene Dochter van *Willem den Veroveraer*, gehuwd met *Stephen*, (den Vader,) Grave van Blois; betwistende het regt van opvolging aen *Matilda*, enige nagelaten Dochter van *Hendrik den I*, het laetſte Manlyk oir van *Willem den Veroveraer*. *Matilda*, Weduwe van Keizer *Hendrik den V*, hertrouwd met *Godfried Plantagenet*, Graef van Anjou, had by dezen haren Gemael een Zoon;

welke zich, onder de regeering van *Stephen*, dermate geacht by de Natie wist te maken, dat hy zich eerlang van de opvolging verzekerde, en ook, op 't overlyden van dien Vorst, den Throon beklom. Dus kwam het Ryksbeſtier in handen van *Hendrik den II*; en bleef voorts in 't Huis van *Plantagenet*, tot op den dood van *Richard den III*, in 't jaer 1485. —— In ſtede van ons op te houden met deze of gene byzondere Geſchiedenisſen, geduurende dit tydsverloop, zullen wy ons liever bepalen, om den Lezer nog uit dit Deel onder 't oog te brengen, het beknopt bericht des Autheurs rakende de natuur der *Leen-Regeringe*, van welke *Willem de Veroveraer* ook in Engeland gebruik maekte, als de geſchiktſte regeringswyze, ter bevestiginge zyner veroveringe; welke zo uit dien hoofde, als ter oorzaake van derzelver invloed op de Geſchiedenisſen van dat Ryk, boven al aenmerking verdient.

„ De *Germaanen* of *Duitſchers* richtten veel eer Krygskundige dan Burgerlyke Maatſchappyen op, onder verſchillende Opperhoofden, aan welke zy ten uiterſte verknogt waren. Vermits zy het gebruik der Bezettingen, en de kunst om de Geldmiddelen te beſtieren, niet verſtonden, en altoos moesten gereed zyn, tot de algemeene verdeediging, hadden zy de gewoonte, wanneer zy zich door de wapenen, in de Provincien van het *Romeinſche* Keizerryk, eene woonplaats hadden verkreegen, dat de Opperhoofden aan hunne Officieren, en deezen wederom aan hunne onderhoorigen, een gedeelte der landeryen, welke hun waren ten deele gevallen, omdeelden, onder voorwaarde, dat zy in tyd van nood, de wapens, ten dienſte der Natie, zouden opvatten. Deeze *Leengoederen* verſtrekten in de plaats van *Soldy*; dezelve wierden niet in eigendom bezeeten, maar alleen zo lang, als het den Vorst of den eerſten bezitter behaagde. Naar gelang de driften geweldiger en de ſmaak in uitſluitende eigendommen algemeener wierden, veranderden ook de Leengoederen ongevoelig van gedaante. 't Viel al te bezwaarlyk, zich van Landeryen te ontdoen, welke men bearbeid hadt, van welke men de vrugten hadt ingezameld, en in welker bezitting men genoegen ſchepte. Men wilde dezelve geduurende veele jaaren, en vervolgens, geduurende zyn geheele leeven bezitten; men kwam eindelyk zo verre, dat ze erflyk wierden; en de Koningen lieten zich dus, het zy door onvoorzigtigheid, het zy door zwakheid, van hunne Landeryen berooven. De Leenmannen wierden bykans onafhankelyk. Hunne Onderdaanen, wier beſchermers zy waren, waren meer aan hun dan aan den Souverain verknogt; eene menigte van Agter-Leenmannen maakte een ont-

ontzaglyk lichaam uit, onder een iegelyk der voornaamſte opperhoofden; en de voordeelen van deeze vereeniginge wierden zo groot, dat men ten laatſten de Leengoederen hooger waardeerde, dan de volſtrekt vrye Landeryen. De zodanigen, welke diergelyke volſtrekt vrye Landen bezaten, ſtelden dezelve in handen van den Vorst, of van den eenen of anderen vermogenden Heer, om dezelve vervolgens wederom te ontvangen in de gedaante van Leengoederen, bezwaard met de verpligting, om hem daar voor den gewoonen Leendienst te bewyzen. Dus ontſtonden 'er in de Staaten veele *Baronyen*, welke geſmaldeeld waren in een oneindig getal van mindere Leengoederen. De Graaven, welken het regtsbeſtier was aanbevoolen, (want de Burgerlyke magt was toen ter tyd niet van de Krygsmagt onderſcheiden,) insgelyks hun voordeel vindende in de Boeten en in de Geldſtraffen, welke, toenmaals, de eenige vastgeſtelde ſtraffen waren, maatigden zich gelyklyk hunne waardigheid aan, en veranderden deeze bedieningen, welken hun konden ontnomen worden, in erflyke Titels. Dit waren als zo veele nieuwe Leengoederen, of als zo veele nieuwe takken, welke van het gezag van den Souverein wierden afgehouwen. Hy was altyd aan 't hoofd van het Lichaam der Leenbezitters. Vermits hy verpligt was zyne Leenmannen te beſchermen, hadt hy regt op hunnen byſtand, zo ter zyner eigen Verdeediginge als ter beſcherminge van den Staat; hy konde hen aan zyn Hof by een roepen; en ſchoon hun raad, ja zelfs hunne toeſtemming, in de gewigtigſte gelegenheden noodzaaklyk vereischt wierdt, zo wierdt egter deeze byeenroeping, welke een dierbaar gevolg was van hunne voorregten, dikwils voor hun een last, om dat dezelve de afhankelykheid der Leengoederen aankondigde. De Agter-Leenmannen waren tot dezelfde pligten gehouden, ten aanzien van de groote Baronnen, als deeze ten opzigte van den Koning; invoegen dat ieder *Baronnye* een klein Koninkryk uitmaakte, het welk zyne eigene *Pairs* hadt, gelyk de Koning de zyne. Men kan hier uit oordeelen over den yver van ieder Baron, om zyn gezag geſtadig onafhankelyker van de Kroon, en geſtadig eerwaardiger by zyne byzondere Leenmannen te maaken. Deeze Gothiſche Inſtelling moest noodwendig argwaan en wantrouwen, en ontelbaare oorlogen en verdeeldheden te wege brengen. De kleine Adel was, ter oorzaake der hulpe en beſcherminge, welke dezelve noodig hadt, te eenemaal onderworpen aan de groote Leenmannen; het veragte Volk, aangezien niets, behalven de Krygsdeugden, in agting was, zugtte onder het juk eener ondraaglyke ſlaavernye, de *Aris-*

tocratie, de hardſte van alle regeeringsvormen, verdoofde de beginzels der billykheid en der Natuur, of, om eigenlyker te ſpreeken, de Leenregeering ontaartte overal in eene heillooze heerſchaloosheid, welke zeer veel toebragt, om de Onderdaanen tot hun waare middelpunt te doen naderen, en om hun de heerſchappy van eenen eenigen te doen ſchatten boven het gebied van veele Meesters, van welken de meeste volſtrekte Dwingelanden waren".

Van deze ſoort van Regeeringsvorm, die in *Frankryk* en *Normandie* was ingevoerd, bediende zich echter ook, volgens het verhael van onzen Historieſchryver, *Willem de Veroveraer*, ter bevestiginge zyner veroveringe van Engeland. Een opſtand gedempt hebbende, nam hy daer uit aenleiding, om bykans alle de goederen van den Adel verbeurd te verklaren, en de vermogende familien tot een lagen ſtaet te brengen; ter verrykinge der *Normandiers* en Vreemdelingen, welken hem gevolgd waren. „ Hy verdeelde het Koningryk in *Baronyen*, die ene vergelding van zyne aenhangers wierden; deezen gaven een gedeelte hunner landeryen aan Agter-Leenmannen. Men telde omtrent zevenhonderd groote Leengoederen, en meer dan zestig duizend Agter-Leengoederen. Geen Engelschman hadt deel aan de eerſte; het was veel voor hun, dat zy eenigen van de laatſte verwierven. De Kerkelyke goederen waren even eens onderworpen aan de Leengoedige Wetten, aan de verpligting om den Souverain een zeker getal troepen te leveren, en aan de ſtraffe, welke de Eedbreuk en de Ongehoorzaamheid aanbragt. De Paus en de Geestlykheid morden hier over; maar de Koning, hunne hulp toen niet meer noodig hebbende, gaf weinig agt op hunne klagten".

MEMORIE. *Te Amſterdam, by* Céſar Noël Guerin, 1772. *In groot octavo* 144 *bladzyden.*

GElyk wy, naer luid onzer Voorreden, ons met het Geſchrift, getituleerd *de Advocaat der Vaderlandſche Kerke*, niet menen op te houden, dan wanneer ons in 't zelve iets byzonders mogte voorkomen, dat, ter nadere onderrichtinge onzer Lezeren, onze bepaelde overweging mogte vereiſchen; zo oordeelen wy ook, overeenkomſtig hier mede, dan niet ſtaen te moeten blyven op alle byzondere papieren, welken met betrekking tot dezen *Advocaet* in 't licht gegeven worden; maer alleen op zulken, die boven anderen de opmerking onzer Lezeren verdienen. In gevolge hier van hebben wy tot nog geen gewag gemaekt, van enige kleine Stukjes, die des-

we-

wegens uitgegeven zyn; maer op het doorbladeren dezer *Memorie* is 't ons voorgekomen, dat het der moeite waerdig ware dezelve te melden; alzo ze lezenswaardig genoemd mag worden.

Een Voorſtander van Nederlands Vryheid, zo in 't Godsdienſtige als in 't Burgerlyke, heeft het loflyk goedgedagt een Geſchrift op te ſtellen, by wyze van *Memorie*, ter verweringe van dezulken onzer Landsgenooten, die door den Advocaet zwaerlyk beſchuldigd zyn: „ als Menſchen, gevaarlyk voor Land en Kerk; die, ver van der Kerklyke en Wereldlyke Societeit nuttig te zyn, hun best doen, om onze Godsdienſtige en Burgerlyke Conſtitutie over hoop te werpen; zo dat 'er zorg gedragen behoore te worden, tegen de pernicieuſe gevolgen, die daar uit konnen proflueeren". Deeze beſchuldiging is indiervoege opgeſteld, dat dezelve, ſchoon byzonder betrekkelyk tot de Societeit der *Remonſtranten*, zich echter ook tevens uitbreide, tot alle andere *Proteſtantſche Gezintheden*, die profesſie doen van ene Belydenis, welke van die der Nederlandſche Gereformeerde Kerke verſchilt. Dit doet onzen Memorieſchryver de zaek ook indiervoege behandelen, dat hy de *Societeit der Remonſtranten* wel voornaemlyk in 't oog houde, maer ook te gelyk de zaek der andere *Gezintheden* in acht neme; om de Godsdienſtige voorregten, zo van de ene als van de anderen, naer zyn vermogen, voor te ſtaen.

Ter bondiger wederlegginge dezer aenklachte vangt de Memorieſchryver aen, met ene beknopte ontvouwing van de Leer der Verweerders, wier zaek hy op zich genomen heeft; om te toonen, dat het *Remonſtrantismus* in genen deele gevaerlyk voor het Land is; en dat hunne Leer geenszins ſtrekt, tot het verſtooren en om verwerpen der Burgerlyke en Godsdienſtige Maetſchappye. Dan, nademael het voorſtellen van den aert ener Leere niet genoegzaem geoordeeld kan worden, ten bewyze van de onſchuld der Belyderen, voor zo ver dezelven ſtrydig met hunne grondbeginſelen kunnen handelen, zo gaet onze Memorieſchryver nog een ſtap verder. Hy verledigt zich naemlyk, om te doen zien, dat het gedrag der Verweerders altoos met die beginſelen minnelyk overeengeſtemd heeft; dat zy zich nimmer ſchuldig gemaekt hebben aen enige gewelddadige en ongeoorloſde aenſlagen, tegen 's Lands wettige Regering of de Conſtitutie der Kerke: en dat zy zich in tegendeel beſtendig gedragen hebben, als braave Onderdanen, als ware Patriotten, als rechtſchapen Vaderlanders. Deze zyne Verdeediging dringt hy verder aen, met allen onder 't oog te brengen, hoe de *Remonſtrantſche* en *Mennonite Geeſtelyken*, zo haetlyk door den Advocaet getekend, in tegendeel met het hoogſte regt geacht mogen worden, als Lieden, die voor de Kerklyke en Waereldlyke Societeit van geen geringe nuttigheid zyn. Op deze bygebragte bewyzen, ten betoone hunner onſchuld, aen de hun te last gelegde verkeerdheid, hecht de Memorieſchryver een verflag van de grootheid en ſtrafwaerdighheid van den hoon den Verweerderen aengedaen; en

beſluit voorts dit gedeelte zyner Memorie met betuiginge van de vergeeflyke gemoedsgeſteldheid der Verweerderen; ene beknopte verdeediging van de ſchryfwyze in dezen gehouden; en een kort voorſtel van 't heilzaam nut, dat de Verweerders, tot welzyn van Land en Kerk, ſteeds blyven bedoelen.

Na het afhandelen van dit gedeelte, ſtrekkende ter afwendinge van de beſchuldiging, en ter aentooninge van de onſchuld der Verweerderen, gaet de Memorieſchryver, in het tweede gedeelte, bepaeldlyk over, tot het refuteren der raiſonnementen, waer mede de Advocaet der Kerke de door hem ingebragte beſchuldiging heeft poogen goed te maken. De Memorieſchryver ontvouwt hier in de ongegrondheid van des Advocaets redeneringen ten nadeele der Verweerderen; en toont dat deszelfs Geſchrift, behalve de blyken van kwade trouw, die 'er in voorkomen, een aental van zaken behelst, die ten uitterſte haetlyk zyn voor onze Burgerlyke en Waereldlyke Conſtitutie; zo dat hy aen dezelve, (indien men ze op goede gronden niet beter kende,) door dit zyn ſchryven een ſlechten dienst zou doen. Dit gedeelte is vry ſcherp geſchreven, doch de ſchryfwyze van den Advocaet heeft 'er den Memorieſchryver enigzins toe genoodzaekt.

De Verweerders hebben in dezen Memorieſchryver, als uit het ganſche beloop der Memorie duidelyk blykt, een Man recht geſchikt voor hunne zaek; en de Lezers zullen, ten aenzien van 't *Remonſtrantismus* in 't byzonder, als mede, ten opzichte van de Vryheid van de Openbare Godsdienstoefening, der Proteſtantſche Gezintheden in 't algemeen, buiten de Nederlandſche Gereformeerde Kerk, in ons Vaderland, in dit Geſchrift, verſcheiden aanmerkingen ontmoeten, die veler aendachtige overweging verdienen, en ſtrekken kunnen, om hun deswegens meerder licht by te zetten. Het komt hier niet aen op de waerheid of valschheid van de Leerbegrippen der Remonſtranten, of die van andere Gezintheden; dit behoort tot de taek der Godgeleerden, en doet in dit geval niets ter zake. Het onderwerp, in dezen behandeld, is een hoon, velen aengedaen; waer door men dezulken haetlyk poogt te maken; en het zyne aenwendt, om den weg te banen tot het verbannen van ene Christelyke Verdraegzaemheid, en 't ondermynen van de Godsdienſtige Vryheid in ons Vaderland; 't welk een Christen, die 't vreedzaem Euangelie, en een Nederlander die onze vrye Conſtitutie recht ernſtig ter harte neemt, niet wel ongevoelig kan beſchouwen; zelfs dan, wanneer hy oordeelt, dat die verſchillende Gezintheden, welke hy dus behandeld ziet, de Waerheid in 't Leerſtellige niet allezins op hunne zyde hebben. —— Zo is 't geſteld met onzen Memorieſchryver, gelyk hy in zyne Voorreden uitdruklyk getuigt.

„ Dit", zegt hy, geſproken hebbende van 't haetlyke, dat in des Advocaets Geſchrift, voorkomt, „ dit heeft my de Pen vóór Hen, die ik dagt gehoond te zyn, doen opvatten, en my voor hen

hen allen, die de ADVOCAAT op eene verregaande wyze beledigd, in 't Strydperk doen treeden. ——— Ik verdeedig ondertusſchen de REMONSTRANTEN niet als REMONSTRANTEN, maar als goede BURGEREN, tegens de hun eer kwetzende Beſchuldiging, ten hunnen laste ingebragt. ——— Als Lidt der Gereformeerde Kerke kon ik hen als REMONSTRANTEN, in de Leerſtellingen namentlyk, by hunne Gezinte doorgaans aangenomen, niet verdeedigen. — Want ik beſchouw hen als ter goeder trouwe dwaalende CHRISTENEN, doch ook tevens als BROEDEREN en LANDSGENOOTEN. ——— Ik ben (ik herhaal het,) niet van hunne Gezinte, maar behoor tot de GEREFORMEERDE KERK zelve. ——— Alleen, en dit ſchroom ik niet openlyk te kennen te geven, ben ik van het gevoelen van die Leden der Zuid-Hollandſche Synode, die, in den jaare 1628, te DELFT voorſloegen, *of men moest agten, dat de waarheid alleen, of ook de noodzaaklykheid der Leere, waar in de Openbaare Kerk van de Remonſtranten verſchilde, in de Dordrechtſche Sinode ware vastgeſteld;* daar mede niet onduister te kennen gevende, dat zy tot de ontkenning van dat voorſtel overhelden. ——— Van dit begrip betuige ik meede te zyn, hoe gewichtig ik de geſchillen zelve ook houden moge. ——— Ik weet wel dat 's LANDS STAATEN, op dat voorſtel verklaard hebben, van gevoelen te zyn, dat ook de Noodzaaklykheid der Leere *gearreſteerd* waare, maar ik weet ook, dat zulks alleen toe te ſchryven is aan een beangſtigenden ſchrik voor nieuwe beroertens, die die achtenswaardige PALINUUREN, te dier tyd, en te recht, meenden, dat op de best mogelyke wyze moesten voorgekomen worden. Ik behoor dus tot die Luiden, die van oordeel zyn, dat de Deur der Kerke wel wyder open gezet mogt worden, maar ik ben tevens van gevoelen, dat zulks niet anders, dan met volkomen bewilliging van 's LANDS REGEERING, en de medehulp, immers toeſtemming, van de GEREFORMEERDE GEESTELYKEN geſchieden moet, en dat men, zo lange men dit niet, door de alleen geoorlofde middelen, verkrygen kan, zich met eene ongeſtoorde vrye Openbaare Godsdienst-Oeffening, buiten de Kerk, vergenoegen moet. ——— Dit SYSTEMA is, met de daar toe behoorende redenen, in de MEMORIE zelve aangedrongen."

Schets van het Leeven, den aart en het gedrag van den Heere Mr. HERMANNUS NOORDKERK, *Advocaat te Amſterdam. Te Amſterdam by* Yntema *en* Tieboel 1771. *In groot Octavo* 28 *bladz.*

DE verdienſten van eerenswaardige Mannen hoog te agten, is pligtlyk; en 't zyne toe te brengen, om derzulker roemryke gedagtenis by de Nakomelingen te vereeuwigen, is loflyk. Was 'er ooit iemand, wiens character zulks vereischte, 't was de vermaarde Regtsgeleerde, de Heer en Meester NOORDKERK, wiens Kenſchetſe ons hier wordt voorgedraagen. En was immer iemand geſchikt om zulks uit te voeren, 't is de beroemde Schryver der Vaderlandſche Historie en Historieſchryver der Stad Amſterdam, de Heer WAGENAAR; aan wiens welbeſneeden penne, wy, zo ons verzekerd is, dit Stukje verſchuldigd zyn. 't Is kort, maar zaakryk; 't behelst geen doorwerkte Lofreden, maar de uiting van een agtingkweekend Hart, dat zyne natuurlyke aandoening opvolgt; en eindelyk, men ontmoet 'er geen weidſche vleitaal in, maar eene ongeſmukte melding van 's Mans roem, in een beſchaafden ſtyl; welke volkomen voegt aan de voorſtelling van 't character eenes Mans, die, in eene ſtiller leevenswyze, meer welverdiende hoogagting behaald heeft, dan veele anderen door luidrugtiger daaden.

Dit Stukje, dus opgeſteld, ter gedagtenisſe van dien grooten Advocaat, den 28ſten January des jaars 1702, te Amſterdam gebooren, en aldaar overleeden, op den 6den November des jaars 1771, geeft ons eerstlyk een beknopt verſlag van 's Mans afkomst; van 't begin en den voortgang van deszelfs roem; van 't merkwaardigſte zyner bekende bedryven; van zynen dood, en overleefde Familie; waar van geen nabeſtaanden overgebleeven ſchynen, dan de Weduwe van een zyner Broederen, die hy ook, na 't wegmaaken eeniger Legaaren, tot zyne Erfgenaame verklaard had. —— Men ziet, het ganſche beloop nagaande, ten klaarſte, dat de Heer en Mr. NOORDKERK, die der Lutherſche Leere toegedaan was, ('t welk hem vermoedelyk den weg tot hooger Eertrap ſloot,) aan zyne afkomſte, of andere zeer gunſtige van buiten komende omſtandigheden, den behaalden roem niet had te danken; maar denzelven verkreegen heeft, door het in 't werk ſtellen zyner uitmuntende vermogens; des men van hem zo ſterk, als van weinigen, konne zeggen, *Faber fuit ſuæ fortunæ*, hy heeft zelf zyn eigen Fortuin gemaekt; en intusſchen, (dat niet minder buitengemeen is,) heeft hy zyn gedrag beſtendig zo ingerigt, dat de Nyd naauwlyks eenige kans zage om op hem aan te vallen. —— Aan deze opgave van 't hoofdzaaklyke, raakende 's Mans leevensgedrag, is wyders gehegt eene korte ſchets van deszelfs character, inzonderheid als Advocaet; welke ſchetſe te eigenaartig eene plaats bekleedt, in onze *Vaderlandſche Let-*

Letter-Oefeningen, om ze niet over te neemen, dat ons heeft doen beſluiten dezelve geheel te plaatſen.

Ze luidt aldus.

„ Gelyk hy, in zyne vroege jeugd, en in de kragt zyns leevens, allenthalve, blyken gaf van een kloek verſtand en van een vaardig en ſchrander oordeel, hoedanigheden, die eenen Regtsgeleerde zonderling te ſtade komen, zo hadt hy zig van deeze hoedanigheden ook wysſelyk bedient, om zig eene gegronde en algemeene kennis te verkrygen van 't beſchreeven en Publyk Regt. Hy hadt zig ook vlytiglyk geoefend, in de kennis van 't natuurlyk Regt, en redeneerde 'er uit, daar 't vereiscbt werdt; doch hy verſtondt, dat de beſluiten, die 'er uit getrokken werden, te dikwils, minder klemden by zulken, die, of in de grondſlagen van 't natuurlyk Regt zelven verſchilden, of niet op eenerlei wyze redeneerden uit dezelfde grondſlagen; waarom hy, doorgaands, dienſtiger oordeelde, zig enkelyk te beroepen op beſchreeven Wetten, die, daarze klaar ſpraken, klemmen moesten by elk, die 't gezag des Wetgeevers erkende. De Regtsgeleerdheid was, ondertusſchen, de aangenaamſte ſtudie van zyn leeven. Geenszins, dagt hy, met ſommigen, dat hy volleerd was, na dat hy den titel van Meester in de Regten verworven hadt. Hy bleef naarſtiglyk ſtudeeren, zo lang het hem zyne kragten toelieten. En hy verkreeg 'er, door den tyd, zulk eene vaardigheid in, dat hy, in een' ongeloofbaaren korten tyd, een Werk, Geſchrift, of Memorie van Regten doorloopen, en 'er zig den wezenlyken inhoud van in 't geheugen drukken kon. Dus deedt hy, in een uur, meer af, dan anderen in een' geheelen dag. En hy kon te meer tyds te kost leggen aan zyne geliefde ſtudie en beroep, om dat hy geheel niet aan gezelſchappen verſlaafd was, en, in de kragt zyns leeftyds, ſlegts eene enkele weekelykſche Byeenkomst van weinige geleerde Mannen plagt by te woonen. Hoe overkropt van bezigheden hy dikwils ook zyn mogt; men kon 't egter naauwlyks ooit aan hem merken. Hy hadt het vermogen, om zaaken van het uiterſte gewigt, die hy, onmiddelyk te vooren, met de ingeſpannenſte aandagt, bepeinsd hadt, een oogenblik daarna, gelyk als geheellyk uit den zin te zetten, en, met dezelfde helderheid en onbelemmerdheid van verſtand, op geheel iets anders letten, invoege dat de menigte, die hem beurtelings kwam raadpleegen, dikwils verwonderd ſtondt over de bedaardheid en 't geduld, waarmede hy elk hunner hoorde; over de gepaste vraagen, die hy hun deedt, tot opheldering van 't gene in hun voorſtel duister was, en over de klaarheid, die in zyne antwoorden doorſtak. Hy toonde dus, in 't geeven van onderrigting en raad, aan zulken, die hem kwamen raadpleegen, een geoefend en bekwaam Regtsgeleerde te zyn. Doch zyne onkreukbaare eerlykheid ſtraalde, in zyne raadgeevingen en onderregtingen, niet minder door. Nooit ſtak hy zig in zaaken, die hy verſtondt, niet geregtelyk te konnen beweerd

weerd worden. Nooit voedde hy de pleitlust in zulken, die, door eigenbelang verblind, 't gene hun voordeel aanbragt, of hunne ſchade weerde, voor regt aanzagen. Altoos verklaarde hy eenvoudiglyk, wat hem voorkwam, regt te zyn, zonder in aanmerking te neemen, of het met het belang of de genegenheid zyner raadvraageren overeenkwame, of niet. En 't was hem niet genoeg, zig te wagten van het opwekken of voeden van ongepaste pleitzugt in zyne raadvraagers; menigvuldigmaalen heeft hy zyn werk gemaakt, van die ſchadelyke drift tot bedaaren te brengen, of geheellyk te verdryven, in zulken, die geſchaapen ſtonden, de welvaart van hun eigen, of eens anders huisgezin aan hunne onbezuisde hevigheid op te offeren; ten dien einde, ſomtyds, ſtilſtaande op het ongelyk der meeste pleitgierigen; ſomtyds, op den onzekeren uitſlag van veele gedingen; dan eens, op de kosten die 'er, veeltyds, aan gewaagd worden; dan wederom op de verdrietige langduurigheid der Regtspleegingen, en vooral op de zorg en onrust, die 't pleiten naar zig ſleept. Door zulk en diergelyke redenen, heeft de dooreerlyke en regt edelmoedige NOORDKERK menigten van gedingen voorkomen, en, dikwils, de geſtoorde of verbroken vrede, tuſſchen bekenden en naastbeſtaanden, geheeld en herſteld. Hoe veele Kinderen leeven 'er niet, die hy, met hunne dikwils met regt vertoornde Ouders, bevredigd heeft! Hoe veele Egtgenooten, door 't wangedrag van beide of van een van beide, op elkanderen verbitterd, heeft zyn beſcheiden en regt Christelyke raad niet voor verdere verwydering, en zelfs, voor volſlaagen egtſcheiding behoed! Onder hoe veele twistende medeerfgenaamen, is hy geen onzydige bevrediger der gereezen geſchillen geweest! Hoe veele oneenigheden, onder maatſchappyen van twee of meer Koopluiden, zyn, door hem, niet tot wederzydsch genoegen weggenomen! Hoe veele twisten in Kerkelyke Genootſchappen heeft hy niet weeten te ſlisſen! 't Getal van alle deeze en meer andere ſoorten van bygelegde geſchillen is zo groot, dat men, veelligt, zonder der waarheid te kort te doen, zou mogen zeggen, dat onze braave Regtsgeleerde meer zaaken uit de Pleitzaal gehouden, dan 'er in gebragt heeft.

Schoon nu de meesten deezer bezigheden den Heere Noordkerk een redelyk voordeel aanbragten, toonde hy egter nimmer eenige onmaatige begeerte tot bevordering van zyn tydelyk belang. In tegendeel, diende hy allerlei Godsdienſtige Geſtigten van allerlei Gezindheden om niet; hy ontving nimmer eenige belooning van luiden, die hy voor behoeſtig aanzag, en betuigde, dikwils, dat men hem eenen aangenaamen dienst deedt, als men hem, voor zulke luiden, om onderregting of raad kwam verzoeken. Voor geringe Weduwen, voor verdrukte Weezen en andere elendigen, vondt men, in Noordkerk, altoos een trouwen Raadsman en een vlytigen Voorſtander.

Zo-

Zodanig was deeze groote Advokaat in zyn Kabinet, daar hy raad gaf. Voor de Regtbank en in 't pleiten, muntte hy niet minder uit. Met eene heldere, onderſcheidenlyke en inneemende ſtem, ſtelde hy zyn ſtuk klaar en nadrukkelyk voor, zonder den Regter, door langwylige of vergehaalde inleidingen of uitweidingen, op te houden, of lastig te vallen. Hy ſtondt, 't zy hy eisch deedt, of z'g verweerde, minst ſtil op kleinigheden, meest en ſterkst op zulke omſtandigheden, of redenen, waarvan de beſliſſing van 't geſchil, grootendeels, moest afhangen. Hy deedt zyne voorſtellen, met eene minzaamheid en deftigheid, die elk bekoorde. En zeer zeldzaam hebben de Regtsgeleerden zig beklaagd, dat hy, tegen hen pleitende, hen bits of onheusch bejegend hadt; of, zo zy 't gedaan hebben, hebben zy 'er, nog veel zeldzaamer, reden toe gehad. Van en tegen de Regters, ſprak hy altoos met behoorlyk ontzag, ſchoon 't hem geenszins ontbrak aan de vereischte vrymoedigheid. En wanneer hy zig, nu en dan, verpligt vondt, onaangenaame waarheden te zeggen, wist hy zyne redenen, in zulker voege, te beleggen, dat zy zelfs zulken, die 'er door geraakt werden, zo zy anders eenige redelykheid en onpartydigheid bezaten, niet ſtooten konden. Hy hadt het geluk, dat de meeste gedingen, in welken hy pleitte, ten voordeele zyner Meesteren, werden uitgeweezen. Doch wanneer 't hem, ſomtyds, gebeurde, eenig geding te verliezen, hoorde men hem nimmer morren tegen de uitſpraak des Regters, zo weinig als trotſelyk pogchen, wanneer de zaak, die hy voorſtondt, naar zyn genoegen, beſlist werdt. De Amſterdamſche Pleitzaal heeft, altoos, op verſcheiden geoefende Advokaaten, mogen roemen; maar nooit heeft 'er zig eenen laaten hooren, die NOORDKERK, in zedige vrymoedigheid, in heuſche beſcheidenheid, in minzaame deftigheid, overtroffen heeft.

„ Dus hebben wy den grooten man beſchouwd en geſchetst als Regtsgeleerde. 't Is ons oogmerk niet, hem als mensch en als Christen te beſpiegelen. 't Zou ons anderszins niet moeijelyk vallen, hem af te beelden als regtvaardig en liefddaadig, in al zynen wandel; als een' eerlyk' en getrouw' ondetzaat; als een' beſcheiden meester over zyne huisgenooten; als een' tederen bezorger zyner bloedverwanten, en als een opregten en dienstvaardigen vriend. Doch wy hebben genoeg gezeid om 's Mans gedagtenis, naar ons vermogen, te doen eeren. Dat dan de Groote NOORDKERK leeve, in de herten van allen, die van zyne dierbaare gaaven ooit eenig nut gehad hebben; van allen zelfs, die den tyd hebben beleefd, waarin hy gebloeid en uitgemunt heeft! Dat veelen, bekoord door zyn treffelyk voorbeeld, bewoogen worden mogen, om in zyn voetſpoor, al is 't met ongelyke ſchreeden, te volgen! Dat Amſtels Pleitzaal, altoos, ten minſten éénen NOORDKERK moge uitleveren"!

Eloge de Monſieur l'Avocat NOORDKERK.
Manibus H. NOORDKERKII. *Jurisconſultorum Principis, S.*
Lykklagte op den Advokaat NOORDKERK.

DE drie bovengenoemde Stukjes, om van verſcheiden anderen, tot deezen vermaarden Regtsgeleerden betrekkelyk, niet te gewaagen, verdienen boven al, by de zo evengemelde Schetſe, bewaard te worden, ter gedagtenisſe eenes Mans, waar op Nederland, door alle Eeuwen, zal roemen.

De Franſche *Loffpraak*, waar mede de Heer B. J. VERNEDE (zo men ons berigt heeft) zyne uiterſte hoogagting voor den overleeden, in 't openbaar, te kennen geeft, maalt ons dien braaven Voorſtander van 't Regt, dien ſchranderen Beſlisſer van Gewoetensgevallen, dien getrouwen Beſtierder der verleegenen, dien onvermoeiden Scheidsman der oneensgezinden, dien zagtmoedigen Bevrediger der twistenden, met één woord, dat uitſteekend voorbeeld voor alle Advocaaten, en tevens een voorbeeld van welberedeneerde, manlyke ernſtige Godsdienſtigheid, voor alle Menſchen, in zyne weezenlyke natuur met treffende koleuren af; zonder zig van eenig vreemd cieraad, of ſchynſchoon vernis te bedienen.

Het Latynſche *Graffchrift*, door den Dichtkundigen Hoogleeraar P. BURMANNUS SECUNDUS, ter eere van hem, die, buiten tegenſpraak, *de voornaamſte Regtsgeleerde* genoemd mogt worden, opgeſteld, en dat wel verdiende in beſtendig marmer gegraveerd te worden, moet ieder een, by gelegenheid, eerbiedig 't oog doen ſlaan op eene Graſſtede, welke Haarlem ter eere ſtrekt; doordien haar roemrugtig Kerkgebouw de asch bewaart van hem, die in Geleerdheid beiden en Deugd het cieraad zyner Eeuwe was, terwyl hy der Regtsgeleerdheid eenen byzonderen luister byzettede.

De Nederduitſche *Lykklagt* eindelyk van eenen, ons tot nog onbekenden, Amſterdammer, ſtelt ons ten aandoenlykſte voor de grootheid des ramps, die ons treft, in 't verliezen van hem, die, daar hy, als een Vriend van 't Vaderland, beſtendig het heil zyner Medeburgeren beoogde, tot eene veilige Vraagbaak in de Regtsgeleerdheid verſtrekte, welke, van alle oorden des Lands, met een algemeen vertrouwen, in Amſtels Vesten geraadpleegd werd. Een verlies, dat ons zeker troostloos zou ſtellen, hadden wy geen grond om ons verzekerd te houden, dat 'er nog Mannen in Nederland, en byzonder in Amſterdam, gevonden worden, wier roem reeds dermaate flikkert, dat we in hun andere NOORDKERKEN verwagten, daar zy 't zich eene eer rekenen, op hem als een aanmoedigend voorbeeld, te ſtaroogen.

De Heer VERNEDE heeft eene vrye navolging deezer Dichtſtukken, in 't Fransch, agter zyne Loffpraak gevoegd; waar door dezulken; die onzer Taale niet magtig zyn, en de Franſche Spraak verſtaan, te uitgebreider konnen zien, hoe hoog Nederland Mannen van uitſteekende Verdienſten nog heden weet te waardeeren.

At-

Atlas van de Stad Amſterdam. Derde Verzameling.

OP 't ontvangen deezer afgiſte kunnen de Liefhebbers zien, dat men zig bevlytigt om hun eene keurige verzameling te veréénen; en zy die wenſchen, dat het Werk ſpoediger mogte voortgaan, zullen reden vinden; om zig te vergenoegen, over de uitvoering; welke, zal ze verder dus gehandhaafd worden, zekerlyk niet weinig tyds vereischt; dat nog al geduldig af te wagten is, indien zulks ſteeds door de afgiſte van fraaije Stukken vergoed worde. De derde Verzameling, welke hun thans aangebooden wordt, behelst; 1. *De Montalbaans Tooren, nevens het West-Indisch Slagthuis, van den Thant naar de Oude Schans te zien*, getekend door *J. de Beyer:* en in 't Koper gebragt door *J. Cats.* 2. *Dezelfde Tooren, van de Oude Schans naar het T te zien*, door *J. Cats* getekend en geſneeden. 3. *De Schreiers Tooren van de Gelderſche Kaai te zien;* gegraveerd door *W. Writs*, naar eene tekening van *J. de Beyer.* 4. *Dezelfde Tooren uit het T te zien*, volgens de uitvoering van *W. Writs.* By deeze zeer wel getroffen gezigten dier Toorens, met het omleggende, in vier quarto Plaaten, komt wyders nog een uitvoerig Stuk, of eene Vels Plaat, die ons voor oogen ſtelt; *Het gezigt van een gedeelte der Stad Amſterdam, naar de Schildery van* W. v. d. VELDE. Ao. 1686. Deeze Plaat geeft ons eene afbeelding der Stad, zo als die zig vertoonde in den jaare 1686, van Oostenburg af tot aan de Nieuwe Brug; en de afbeelding hier van is geſtoffeerd met eigenaartig bywerk, dat den luister der Stad op eene gevallige wyze doet zien. Men zal 't ongetwyfeld den Uitgeeveren dank weeten, dat zy dit voortreffelyk Schilderſtuk, 't welk, op de Kamer der Heeren *Commisſarisſen van de Waalen*, in den *Schreiers Tooren* bewaard werdt, 't welk de hoogagting der kundigen altoos heeft weggedraagen, op eene zindelyke wyze in plaat gebragt hebben. De keurige Tekenaar *J. de Wit Jansz.* heeft deeze Schildery, die ruim 6 voeten hoog en omtrent 11 voeten breed is, met de uiterſte oplettendheid, in 't klein nagetekend, en de kunſtige Plaatſnyder *W. Writz* heeft deeze tekening, met de vereischte juistheid, in 't koper gebragt. De uitvoering van dit Stuk is buiten tegenſpraak zeer lofwaardig; werwaards het oog zig vestige op deeze afbeelding, dezelve voldoet alomme aan de natuurlyke ſchikking: de verſcheidenheid der voorwerpen, de levendigheid der ſamenloopende byzonderheden, met de vereischte trekken afgemaald, houden het gezigt geduurig werkzaam; en men ontdekt telkens, op eene nieuwe beſchouwing, byzonderheden, die ons de kunstrykheid der voorſtellinge van dit gezigt te meerder doen opmerken. —— Indien de Uitgeevers van deezen Atlas by aanhoudenheid aldus voortvaaren, mag men op goeden grond verwagten, dat het hun aan geene verdere aanmoediging der Liefhebberen zal ontbreeken; en 'er nog meer opgewekt zullen worden, om hunne kunstryke poogingen te onderſteunen.

Her-

Herdenking aan de bloedige Wreedheden, gepleegt te Bodegraven, Zwammerdam en elders, in den jaare 1672; ter gelegenheid van desselfs Eeuwgetyde: door Mevrouwe M. G. de CAMBON; *geboören* van der WERKEN. *En in agt Plaaten afgebeeld, door* ROMEYN DE HOOGHE. *In 's Gravenhage by* J. du Mee 1772. *In groot quarto* 8 *bladzyden.*

DE uitterſte wreedheid, die immer in ontmenschte Krygslieden vallen kan, door *Romeyn de Hooge*, op 't eiſelykſte afgebeeld, verſtrekt hier tot een onderwerp der Dichtveder van Mevrouwe *de Cambon*. In hoe verre het gerugt en de haat de gepleegde wreedheden der Franſchen, in 't jaar 1672, al of niet vergroot hebbe, zullen wy thans niet onderzoeken, noch op ons neemen te bepaalen; maar 't komt ons voor dat de ſchrikkelyke toonbeelden *van de Hooge* niet verdienen verlevendigd te worden, door de tedere hand eener Dichteresse; daar ze, hoe kunstryk anders, te uitgedagt wreed zyn, om ze met genoegen te beſchouwen, laat ſtaan dichtkundig te beſpiegelen. Men werdt ook, in 't doorleezen deezer *Herdenkinge* van Mevrouwe *de Cambon*, genoegzaam gewaar, dat dit akelige onderwerp haaren Geest, als beter geſchikt voor zagter ſtoffen, niet regt heeft konnen verlevendigen. De Dichteres is in dit Stukje geenzins te beſpeuren; het zelve behelst veel eer eene optelling van wreedheden op Rym, dan eene dichtkundige beſchryving der rampen, waar onder ons Vaderland diestyds moest zugten; welker herinnering, gelyk Mevrouw *de Cambon* ons ten ſlot aanduidt, ons opmerkend behoort te maaken, op de gelukkiger dagen, die wy ten deezen opzigte beleeven.

Het leert ons hier de gunst van 't eeuwig Alvermogen
Bezeffen, door 't bezef van die geleden pyn,
En wat wy, (tweemaal 't juk der dwinglandy onttogen,)
Aan zyn beſcherming aan zyn goedheid ſchuldig zyn.
Die goedheid heeft ons thans een zachter lot gegeven;
De vryheid ons zoo waard, die 't zoet des vreede (*) ſmaakt
Ziet thans een wyzen Vorst tot haar behoud'nis leeven,
Die met 's Lands-Vadren trouw voor Batoos heilſtand waakt.

(*) *Des vreede* zal waarſchynlyk eene drukfeil zyn, voor *der vreede*, of *des vreedes*.

Euangeliſche Overdenkingen, door Dr. JOHAN JACOB RAMBACH, *Eerſte Superintendant enz. enz. Naar den negenden Druk uit het Hoogduitsch vertaald, door* L. G. CORDES, *Leeraar by de Gemeente, toegedaan de onveranderde Augsburgſche Geloofsbelydenis te Zutphen. Tweede Deel, Eerſte Stuk. Te Arnhem, by* J. H. Mōcleman 1772. *In quarto* 514 *bladzyden.*

ZY, die de voorgaende Stukken dezer geachte Kerkpostille, van den beroemden *Rambach*, met genoegen doorbladerd hebben, zullen met vermaek vernemen, dat de Uitgevers volharden met de Nederduitſche vertaling van dezelve het licht te doen zien. Zyn Hoog-Eerwaerde, beſtendig denzelfden zaeklyken leertrant houdende, behandelt in dit gedeelte, even als in de voorige Stukken, telkens, na ene korte opheldering van den wezenlyken inhoud der Euangelietexten, ene hoofdzaek daer in begrepen, welke hy geleidlyk ontvouwt, duidelyk betoogt, en gemoedlyk toepast, naer den onderſcheiden aert der omſtandigheden, daer hem de voorgeſtelde leering aenleiding toe verleent. — Zie hier, ter proeve van 's Mans denkwyze, enigen zyner bedenkingen, over de uiterſten van *Gierigheid* en *Verkwisting*, en wel byzonder van den *Middelweg*, die men tuſschen beiden te houden heeft.

De *Gierigheid* word door zyn Eerwaerden omſchreven, als „ eene uit de liefde tot den Rykdom voortkomende ongeregelde en onverzadelyke begeerte telkens meer aardſche goederen te hebben".

De *Verkwisting* der aardſche goederen, rechtdraeds tegen de Gierigheid overſtaende, is wyders by hem; „ die Ongeregeldheid, dat men de goederen dezes levens niet tot het rechte oogmerk, naar het inzicht van den algenoegzamen Gever, gebruikt, maar veel meer door een menigvuldig misbruik ter vervulling van vleeſchelyke begeertens verderft".

Beide deze Ondeugden ſtelt onze Leeraer, met nadruk, in derzelver haetlykheid voor, om een ieder van dezelven af te ſchrikken, niet ſlechts in den hoogſten, maer zelfs in den

laegſten trap; alzo ook deze zondig en verfoeilyk is. —— Hy toch is niet alleen een *Gierigaert*, die, uit ene onverzadelyke begeerte na rykdom, overſlaet, tot het bedryven der gruwelykſte ondeugden, zo dat hem geen misdaed te groot zy, als hy 'er zich maer door verryken moge; dit is een uiterſte, daer veelen een afkeer van hebben, terwyl ze echter niet vry te ſpreken zyn van *Gierigheid*. Want ook zy maken zich hier aan ſchuldig, die, hoewel ze voor zulke ondaden gruwen, hunnen *Gelddorst* niet konnen leſen, zonder de palen der rechtvaerdigheid te overſchreden; zo dat ze zich, ter vermeerderinge hunner bezittingen, niet ontzien, ten minſte op ene geheime en listige wyze, allerlei bedrog en valschheid te pleegen. En buiten deze, is 'er eindelyk nog ene fyner *Gierigheid*, die, ſchoon ze voor 't uiterlyke onberisplyk geacht moge worden, niettemin ernſtig te wraken is, als ene ongeregelde begeerte na rykdom. Wanneer men zich naemlyk wel onthoud, van alle ongerechtigheid, in 't rechtſtreeks benadeelen van iemand; „ maar daar by nochtans, uit liefde tot den rykdom, van zyn vermogen niets tot Gods eere, en tot de verkwikking der armen beſteedt, of toch zo zelden tot zulke uitgaven overgaat, dat zulks niet geëvenredigt is met de meenigte der goederen, die hy bezit; ten zy dat hy uit Lof- en Roemzucht, of andere onzuivere oogmerken, zomtyds iets buitengewoons doet". —— Op ene diergelyke wyze is 't ook geſteld met de *Verkwisting*; zy heeft mede hare trappen. „ De eerſte Trap is, wanneer men de goederen dezes levens, door Lediggaan, Luiheid en Zorgeloosheid verdoet. De tweede Trap is, wanneer zommige zich door eene onvoorzichtige goedaardigheid, of ook wel, door eerzucht, laaten verleiden, hun vermogen op eene zodanige wyze anderen mede te deelen, dat noch de geenen, die het genieten, daar door geholpen worden, noch zy zelfs daar by kunnen beſtaan, maar eindelyk zelfs beginnen nood te lyden, en anderen lastig te vallen. De derde en laatſte Trap is, wanneer men de aardſche goederen en gaven Gods tot pracht en dertelheid onnodig en overvloedig beſteedt".

De ene en andere Ondeugd zelfs in den minſten trap, heeft een Christen aen te zien, als Bywegen, die hem, in het gebruiken der aardſche goederen, te vermyden ſtaen; en 't is zyn plicht zyne voeten te vestigen op de rechte Middelſtraat, tuſſchen deze Bywegen te vinden; 't welk boven al vereischt, dat hy de volgende byzonderheden in zyn gedrag ter harte neme.

1. Hy behoort *een mededogend en ontfermend hart jegens zynen Evenmensch, byzonder jegens de Armen, Hongerigen en*

en Elendigen te hebben. Dit zal hem van den enen en anderen Byweg afhouden. „ Waarom zoude ik, zal hy denken, myn geld nutteloos laten leggen, daar ik 'er zo veel mede winnen kan, wanneer ik den armen leden van Jesus Christus daar mede diene. Of waarom zoude ik myn vermogen tot de pracht, en tot de voldoening van myne dertele begeertens verspillen, terwyl door mynen overvloed zo vele noodlydenden konden verkwikt, en tot Gods lof opgewekt worden? Dat zy verre. Ik zal liever iets van myne uiterlyke pracht, en van myn weelderig gemak afkorten, en het zelve in den geest uitstrooijen, op dat ik eerlang eenen oogst der vreugde daar van moge te verwachten hebben".

2. Zodanig een hart hebbende, heeft hy dan ook, *uit eene innerlyke drift der ontferminge en der mededogenheid, gaerne mede te deelen, en het geven voor zaliger te achten, dan het nemen.* Onder deze verplichting bevinden zich niet alleen de by uitstek Ryken, maer ook de minder Vermogenden; met één woord, alle de zulken, die niet alleen de noodwendigheden bezitten, maer ook nog iets overig hebben: waer omtrent de ondervinding meermaels leerde, dat de laetstgenoemden wel zo gereed zyn, om zich van hunnen plicht te kwyten, als de eerstgemelden. „ Zo ligt kan het geschieden, dat het menschelyke hart van de tydelyke goederen wordt gevangen genomen".

3. Om dit te konnen doen, word 'er vereischt, *dat men in den arbeid van zyn beroep alle trouw en alle naarstigheid betoone.* Een eerlyke arbeid is allen aan te pryzen. „ Daar gierige menschen zich wel eens in den arbeid, uit eene ongeloovige zorg voor den buik te buiten gaan; plegen verkwistende menschen veel al de ledigheid en de luiheid na te gaen; maer een wel geregelde arbeid houd het evenwicht tusschen de gierigheid en de verkwisting".

4. Daer benevens heeft een Christen gedachtig te zyn, *dat men zich meer op de verwerving, onderhouding en vermeerdering der geestelyke en eeuwige, als der tydelyke en aardsche goederen beeft toe te leggen.* De oplettendheid op dezen regel is van zeer groote nuttigheid. „ Wanneer een mensch de geestelyke en eeuwige goederen recht hoog acht, en zich van dezelven een schat zoekt te vergaderen: zo zal hy op de eene kant nooit zyn hart met eene afgodische liefde aan de aardsche goederen hangen; maar op de andere kant dezelve aldus gebruiken, dat hy door het misbruik en de verkwisting van deze goederen de Genade Gods, als het dierbaarste onder alle goederen, niet verliest. En op deze wyze zal hem de zorg

voor het Ryk Gods tusſchen beide deze klippen gelukkig doorleiden".

5. Wyders ſtaet hier omtrent in acht te nemen, *dat men ook met weinig vergenoegd is, en God daer voor dankt.* 't Moet ons niet onverſchillig zyn, of wy iets te eten hebben, of honger lyden, maer wy behooren alles uit Gods hand met vergenoeging aen te nemen, en 'er een dankbaer gebruik van te maken; niet zo zeer te denken, op het vermeerderen onzer vermogens, als wel op het beteugelen onzer begeerten. „ Deze met Godvrucht verknochte vergenoegdheid is, op de eene kant een behoedmiddel tegen de Gierigheid, die den begeertens den ruimen teugel, zonder eenige perken en palen, viert; en op de andere kant ook tegen de Verkwisting, waar by de lusten insgelyks alle palen van eene welgeſchikte orde te buiten gaan.

6. Eindelyk behoort tot deze Middelſtraat, *dat men zich op ene ware Chriſtelyke ſpaerzaembeid toelegt*; zo dat men den van God geſchonken zegen niet opzetlyk late verderven, maer 't geen, na 't genot van 't noodwendige, overblyft, zorgvuldiglyk beware. Hier omtrent deelt onze Autheur ene les van voorzichtigheid mede, die wy geheel zullen overnemen.

„ Het is waar, *zegt by*, dat zich de gierigheid gemeenlyk onder den ſchyn van ſpaarzaamheid en eene geregelde huishouding pleeg te verbergen, en te vragen: Wat kwaad ſteekt 'er dan in, dat ik het myne trachte by een te houden? Ja veele menſchen denken ook wel, dat zy niet verder gaan, en alleen het hunne ſpaaren en by elkanderen houden willen. Maar om dat zy niet over zich zelven waken, en hun hart ongemerkt van de liefde tot den rykdom laten bekoren: zo wordt het *Sparen* van eene *Karigheid*, en de *Karigheid* van de *Gierigheid* gevolgd. Het wordt echter wel ras openbaar, wanneer de Gierigheid zich achter den ſchyn der Spaarzaamheid verſchuild. De waare ſpaarzaamheid verwaarloosd namentlyk in geenen deele de armen, maar zy bewaard om dies wille de gaven Gods, op dat, als 'er gewenſchte gelegenheden komen, om ze tot het gebruik der behoeftigen te beſteden, zy als dan by de hand zyn mogen, en men van 't geen men verworven heeft, den noodlydenden kunne mededeelen; terwyl dat daar en tegen de valſche Spaarzaamheid ook als dan ſpaard en inhoudt, wanneer men gelegenheid heeft, de Eere Gods en de welvaart van anderen met zynen overvloed te bevorderen; het welk derhalven meer eene onchriſtelyke *Agterbouding*, als een chriſtelyk *Sparen* kan genoemd worden. De Spaarzaamheid ſtaat dus zo wel tegen over de *Gierigheid*, als ook de *Verkwis-*

kwisting. Zy ſtaat tegen over de *Gierigheid*, vermits het haar werk niet is, om na goederen te trachten, die zy niet heeft, maar om de tegenwoordige te bewaren, op dat men eensdeels zyne eigene nooddruft daar van nemen, en anderdeels den armen daar mede dienen kan. Zy ſtaat tegen over de *Verkwisting*; wyl daar door alle buitenſporigheid in voedzel en kleding afgeſneden, en het ſchepzel, dat door het misbruik verderft en vergaat, tot dat oogmerk gebruikt wordt, waar toe de Schepper het zelve geſchikt heeft".

Deeze plichtsvermaningen, om zich te hoeden voor Gierigheid en Verkwisting, en den Middelweg tuſſchen beiden te bewandelen, dringt de Eerwaerde *Rambach* voorts in zyne Toepaſſing gemoedlyk aen. By die gelegenheid beantwoordt hy intuſſchen ook deze en gene uitvluchten, zo der Gierigaerts als der Verkwisteren; 't welk hem, onder anderen, doet ſtil ſtaen op het misbruiken van de taal van Paulus, 1 Tim. V. 8; wanneer zommigen, ſchoon ze vermogend genoeg zyn, op vermaningen tot het geven van milde *Almoeſen*, zich beroepen op hun talryk huisgezin, zeggende, „ dat zy de hun„ nen verzorgen moeten, op dat zy niet erger, dan Heide„ nen, zyn mogen". Op het gewag maken van deze uitvlucht, ſchryft zyn Eerwaerde de volgende aentekening, die wy der moeite wel waerdig achten, den Lezer nog onder 't oog te brengen.

„ Deze Schriftuurplaats, zegt hy, wordt veelal ter verſchoning van de Gierigheid, byzonder van *Ouders*, misbruikt, die op allerlei wyze, al zoude het ook niet altyd met het beste geweeten geſchieden, geld en goed vergaderen, en in hunne huishoudingen voornamentlyk daar op zien, dat zy veel by een brengen, en daar en tegen gierig zyn tegens de armen, of als 'er anderzins iets tot Gods eere of ten dienst van den Evenmensch beſteed moet worden. Edoch de zalige D. SPENER heeft deze plaats zeer bondig verdedigt, in zyn Traktaat van het *Misbruik der Schriftuurplaatſen* p. 387. en daar by getoond, (1) dat het zekerlyk Gods Wille is, dat Ouders met hunne Aardſche goederen trouw en naar hun Geweeten moeten handelen, Luc. 16. 10. dat zy naarſtig moeten arbeiden, 1 Th. 4. 11, 12. dat zy het verworvene niet moeten verkwisten, Prov. 23. 20. maar 't geen van de noodzaaklyke uitgaven, die de nooddruft der hunnen, en de liefde tot den Naasten eischt, overig blyft, ten voordeele van de hunnen ſparen en weg leggen moeten. 2 Cor. 12. 14. Maar dat (2) het hart van gierigheid en onvergenoegdheit moet vry blyven, Heb. 13, 5. Matth. 6. 19. en dat zy, wegens de verzorging van

hunne kinderen, noch iets kwaads doen, noch iets goeds naalaten moeten. (3) Dat de zynen *Verzorgen* niet heet, vele rykdommen voor hen te vergaderen, maar hun door een behoorlyken arbeid hunne nooddruft te verschaffen, en den overgebleven Zegen Gods te bewaren. (4) Dat hier niet eens eigentlyk van den plicht der *Ouders* tegens de Kinderen, maar van den plicht der *Kinderen* in het verzorgen van hunne arme Ouders gesproken wordt, vs. 3, 16.

Aanmerkingen over de beginselen en wyze van beoeffening van dien Godsdienst, welken het Euangelium leert en voorhoud. Door CORN. BREM. *Waar by gevoegt zyn, Gulde Regelen, ter dagelykſche overdenking en beoeffening van een Christen. Uit het Engelsch vertaalt door denzelfden. Te Leiden, by* J. Hasebroek, *en te Utrecht, by* de Wed. J. v. Poolsum 1772. *In groot octavo* 91 *bladzyden.*

TWee Geschriften van welmenende Schryvers, die, wat men ook moge denken van hunne gedachten rakende den Godsdienst, (welken, naer den verschillenden smaek der Lezers, zeer verschillend beoordeeld zullen worden,) ene gelooyige gehoorzaemheid steeds ernstig in 't oog houden. Men kan den smaek dezer Schryveren, uit de twee volgende voorbeelden, genoegzaem afnemen. De Heer *Brem* geeft ons de volgende omschryving van 't Euangelie.

„ 't Euangelie, in een ruime zin genoomen, is die weg van God, in zyn onfeilbaar woord ontdekt en geopenbaart: waar door Hy arme doodschuldige en magtelooze Zondaaren, betaamelyk en overeenkomstig, ja ter opluistering van alle zyne oneindige deugden en volmaaktheden, met zich verzoent, en in zyne gunst herstelt, door de volmaakte voldoening en oneindige verdiensten van zynen Mensch geworden, eigen, en eeuwigen Zoon, den Heere Jesus Christus. In wiens gemeinschap, door de Almagtige en Overwinnende genade van God de H. Geest, zy, door middel van de bediening des H. Woords, een nieuw beginsel des geestelyken levens ontfangen, waar door zy bezielt met, en geleid door denzelven Geest, door middel van 't Geloof, in de naauwe vereeniging met Christus, als hun geestelyk Hoofd en Borge, en in de gemeenschap aan alle zyne genadens, gebragt, bewaart en gehouden wordende; Gode in nieuwe gehoorzaamheid vrugt draagen: en dus door aanwas in genade of vernieuwing naar Gods Beeld, door den H. Geest, by trappen worden voor-

be-

hertid, ter volkoomen en Zaalige genieting van God in Heerlykheid".

En de eerſte regel van den Engelſchen Autheur luid indezervoege.

„ Tragt daagelyks een indruk en gevoel te krygen, van uwe oorſpronkelyke verdorvenheid, hoe gy daar door neigt tot het kwaade, en onbekwaam zyt tot het goede; klaag 'er over, en beween het, gelyk *Paulus* deed, Rom. VII. 24. Neem ook byzonder acht, op uwe daadelyke zonde, of daagelykſche zwakheden, in gedagten, woorden, en daaden. Sta na vergeving derzelve en vrede met God. 1. Door eene ootmoedige belydenis daar van, en verneedering daar onder, tragtende uw hart vervult te hebben, met ſmert en droefheid daar over, uit aanmerking van ſommige harttreffende overwegingen: als, Gods goedheid t'uwaards, de onredelykheid en onprofytelykheid der zonde, 't nadeel en de ſchade, die ze aan de ziele doed, Rom. VI. 21. 2. Door u zelve geloovig te wenden, tot, en ganſchelyk te verlaaten op de gerechtigheid van Christus, tot vergeving dier zonde, en verzoening met God, Rom. III. 22, 24, 25. Kleevende [door dat zelfde geloof,] aan Gods belofte van vergeeving en vreede [in Hem gedaan] Jez. XLIII. 21. En wagt [in dien weg] op den Heere, tot dat Hy u bekwaam zal maaken, om dezelve aan u toe te eigenen".

Ernſtige overweegingen ter gelegenheid van Ziekte en Herſtelling. Vryelyk gevolgt naar het Engelſche Werk van den Heer TIMOTHY ROGERS. *Door* G. T. *Te Amſt. by* P. Schouten 1771. *Behalve het Voorwerk*, 210 *bladzyden, in groot octavo.*

EEn gemoedlyk oordeelkundig Geſchrift; eigenaertig geſchikt, om de verplichting derzulken, die uit ene Ziekte in Gezondheid herſteld zyn, op ene treffende wyze voor te dragen; waer onder het tevens de nutſte leſſen bevat, voor hun, die de onwaerdeerbare gave der Gezondheid genieten, om dezelve recht te gebruiken. Het zelve behelst een viertal van gewichtige Hoofdaenmerkingen, na ene korte voorafgaende beſchouwing van de verplichting tot dankbaarheid, ten aanzien van Hem, die ons weldadigheid doet, en van de weldaden op zich zelven; 't welk de Autheur bepaeldlyk overbrengt op de hier bedoelde omſtandigheid; wanneer wy naemlyk, de broosheid onzer natuur ondervindende, en tot de poorten des doods genaderd, van daar weder te rug geroepen, tot volko-

men gezondheid herſteld en mildlyk gezegend zyn. Dit leid hem ter overweginge van de vier volgende Aanmerkingen.

„ 1. God alleen is de Opperbeſtuurder van leven en dood.

2. Van de poorten des doods te rug geroepen te worden, is eene genade, welke de hoogſte erkentenis van onze zyde vordert.

3. Wy zyn verpligt, om onze Herſtelling ons ten nutte te maken.

4. Een verloste uit krankheid behoord niet alleen by zig zelve God te looven, en te pryzen, maar ook anderen op te wekken, om zig met hem te vereenigen in de betrachting deezer plichten".

Deze aenmerkingen worden met zeer veel juistheid ontvouwd, en ten ernſtigſte aengedrongen; zo dat ze alleszins ten krachtigſte ſtrekken, om het gemoed des Lezers met waerlyk godvruchtige aendoeningen te vervullen, en hem zich in oprechtheid te doen benaerſtigen, tot een vuurig najagen der Heiligmakinge. Dit heeft hier te meer plaats, om dat de Schryver, den Engelſchen Autheur niet zo zeer vertalende, als wel deszelfs ſmaek volgende, niet ſlechts uit ene verſtandlyke beſchouwing geſchreven, maer dit Stukje opgeſteld heeft, na dat hy en zyne beminde Echtgenoot uit ene doodlyke krankheid herſteld waren. Men hoore hem, tot ene proeve zyner ſchryfwyze, wanneer hy zyne gedachten vestigt, op het denkbeeld, *dat ons eeuwig lot ſtaat beſlist te worden, als wy ſterven: na de dood het oordeel!*

„ Het oogenblik van ons vertrek van hier zal ons overbrengen voor den regtvaardigen Rechterſtoel van God: het zal ons of doen blinken met de Engelen, hier boven, of doen verblyven by de duivelen; het zal ons of in een vermakelyk Paradys plaatzen, of in een ondraaglyken ſtaat van elenden, zo dat wy mogen uitroepen: hoe veele dingen zullen in dat oogenblik voorvallen! in het zelve eindigt ons leven, worden onze daaden onderzogt, en zal ons aangezegt worden, hoe het met ons zal gaan voor eeuwig en altoos: in dat oogenblik zal ik ophouden te leeven! in dat oogenblik zal ik myn Rechter aanſchouwen! in dat oogenblik moet ik verantwoording doen van alle myne openlyke en geheime verrigtingen; van alles, wat ik ooit hebbe gedaan, gezegt of gedagt; van alle de talenten, den tyd, de goedertierenheden, de gezondheid, de kragten, alle de bekwame gelegenheden en tyden, en dagen van genade, welke ik ooit genoot; van al het quaad, 't geen ik had moeten vermyden; van al het goed, 't geen ik had behooren

te

te doen, en niet hebbe gedaan, en dat alles voor een Rechter, die myne wegen van mynen geboortedag af tot mynen ſterfdag toe, heeft aanſchouwt; voor een Rechter, welke niet kan misleid worden, en by wien geen bedrog plaats heeft".

„ Zy, die nooit naby de dood en dat oordeel geweest zyn, weeten weinig wat 'er in zulke Zielen omgaat, als zy zig in dien ſtaat bevinden; weinig, ja zeer weinig, weet hy, die in den vleeſche is, wat het te zeggen is, te verſchynen voor den grooten God. Dit is iets van zo veel gewigt, en zo ongemeen, dat zy dit alleen weeten, welke haar ſlotvonnis reeds hebben ontfangen; doch het word hen niet toegelaten weder te keeren, om ons te verhalen, hoe het is, en wat dan voorvalt; en 't behaagt God, dat dit verborgen zy voor ons, welke nog aan deze zyde van 't graf zyn: doch wie beeft niet, als hy denkt aan deze gewigtige verandering, en aan dat oogenblik, 't welk het einde der tyd en het begin der eeuwigheid is, 't welk Hemel en Hel bevat, en alle de uitwerkzelen van Gods barmhertigheid en regtvaerdigheid! wie beeft niet, als hy denkt aan die oneindige en heilige Majeſteit, voor wie de Engelen hunne aangezigten bedekken? die in overweeging neemt hare alweetenheid en almacht, mitsgaders de gewigtige gevolgen van dat vonnis; hoe ſchielyk het 'er ligt, hoe onwederſtaanlyk het is, en dat wy door één woord van deezen grooten Rechter leeven of ſterven in eeuwigheid! 't Is niet vreemd, zo de gedagten hier van ons doen krimpen en zidderen: maar het is veel vreemder, dat, daar deze of geene, welke wy kennen, byna alle weeken naar zulk een plaats, en tot zulk een ſtaat, als deze, overgaan, wy, welke nog niet voor het gericht gedagvaart zyn, niet meer bekommert zyn, en niet meer pogingen aanwenden, om daar toe gereed te zyn: 't is vreemd, dat wy geen meer werk maken van, en hoger prys ſtellen op dien Godsdienſt, welke ons aanwyſt, hoe wy onze veroordeeling kunnen ontgaan: 't is vreemd, dat wy niet meerder looven en verheerlyken dien genadigen Verloſſer, welke alleen onze zaak kan voldingen, en dat wy ons niet meer moeite geeven, en worſtelen, om deel te krygen aan de geregtigheid van Hem, door wien wy alleen moeten geregtvaardigd worden: 't is niet vreemd, dat zulk een vooruitzigt den mensch in zo groote benauwtheid brengt, als wy ſtervenden veeltyds zien: hoe dikwils ontmoeten wy 'er, die, als zy het geklag der Zieken, en hoe lang zy bereids met ſmerten worſtelden, verneemen, meenen wenſchelyk te zyn, dat God hunne Zielen wegnam, en dus hen van hun-

ne bittere pynen verloste; wy ſtemmen dit toe, zo het een einde maakte van tegenwoordige en toekomende ſmerten: maar weeten zy niet, dat dezulke naar eene eeuwigheid gaan, en na hun dood geoordeelt worden. Als gy de boorden van 't graf nadert, als 'er ſlegts een uur of twee afſtand is van uw laatſte gericht en onveranderlyk lot, welk eene groote verandering moet dit niet in uwe wyze van denken en begrypen verwekken: dan zult gy dit weeten en ondervinden, dan, als het verſchiet van de andere zyde bezigtigt word, als de andere waereld zig als zeer groot, en deze als zeer gering, begint op te doen".

„ Het geen ik hier hebbe voorgehouden is een gedeelte van dat geen, 't welk wy gewoon zyn ſterven te noemen: de dood is die ſtaatsverandering, van welke de Wysgeeren met zo veel verachting ſpraken, en met zulke opgeblaze redeneeringen, maar ik geloove waarlyk, dat hen die gerustheid alleen daar van daan kwam, dat zy 'er zig nog verre van af rekenden; en ik geloove met te meer zekerheid dat zy zo ſpraken, om dat zy geen onderſcheide kennis hadden van het toekomend leeven: want hadden zy aan hunne eige zonden gedagt, en de natuur hunner laatſte te regtſtelling, met de gevolgen van dien, zy zouden gewisſelyk die hoogmoed en trotsheid hebben laten vaaren; zy zouden van taal verandert zyn, hadden zy de dood beſchouwt als de eindpaal des tyds en het beginzel der eeuwigheid, en niet alleen als een vertrek uit deeze waereld, maar als een overgang tot een ſtaat, waar in nooit verandering komen zoude".

„ Het is dierhalven eene groote genade, en welke de hoogſte erkentenis van onze zyde vordert, dat God ons zo veel tyds vergunt, waar in wy ons bereiden kunnen tegen dit laatſte en onherroepelyk oordeel: het is een bewys zyner langmoedigheid, welke waarlyk goddelyk is, dat Hy ons, niet tegenſtaande zo veele herhaalde zondige bedryven, niet heeft afgeſneden: het is zyne groote barmhertigheid, welke ons toelaat, in zyne voorhoven te verſchynen, eer wy zulks doen voor zynen Rechterſtoel, en dat Hy ons zo goede vermaningen en waarſchouwingen toezend, op dat wy dus gereed mogen zyn tegen ons laatſte gericht, waar van zo veel afhangt".

Geneeskundig Tydſchrift, of Verzameling van Ontleed- Heel- Artzeny- en Natuurkundige Waarnemingen en nieuwe Ontdekkingen, ontleend uit de beste, nieuw uitgekomene Geſchriften van In- en Uitlandſche Geleerden, en met verſcheidene bygevoegde Waarnemingen en Aanmerkingen vermeerderd, door ALBERTUS LENTFRINCK, Medicinæ Doctor. *Vierde Deel. Te Rotterdam, by* A. Bothal. 1771. *In groot octavo, behalven het Voorwerk,* 530 *bladzyden.*

WY hebben onze Leezers dit Werk reeds meermaalen, by de Uitgave der vorige Deelen, bekend gemaakt, en vinden ook dit, op gelyke wyze, met weetenswaardige, nutte en leerzaame Waarneemingen en beſchryvingen opgevuld. Onder anderen worden hier in opgegeeven Proeven en Aanmerkingen van den Heer W. MUNNIKS, M. Dr. en Pr. Dat het Kwikzilver met Arabiſche gom t'ondergebragt, tegen de verzekering van den Heer PLENCK, niet nalaat kwyling te verwekken. Waarneemingen van den Heer PETIT, over de verettering van het eigen of witte vlies van den Zaad-bal. Het nut van de Orangen-bladen, in ſtuipen en vallende ziekte, door den Heer P. J. BUCHOZ. Geval van een' Hen die vier kuikens ter wereld gebragt heeft, op dezelfde wyze als door het Viervoetig Gedierte geſchiedt, door den Heer B. MECODELLI. Een' Verlamming door den Blikſem geneezen. Waarneeming van een Slagaderſpat, waar in de holligheid van de regter Kropſlagader ten eenenmaale was toegegroeid, door den Heer PETIT. Berigt van het Quasſie-hout en deszelfs eigenſchappen, door den Heer PH. FERMIN. Een groote Buik-waterzugt, in eene nagt van zelf verdweenen, door den Heer DUBERTRAND. Verhaal aangaande een' Aap die door beſmetting de Mazelen kreeg, door J. J. PAULET. De Watervrees door een heftigen toorn ontſtaan, door den Heer M. C. BLOCH. Verſtopte Afgang door een *Polypeus* uitwas in den Endeldarm, door denzelfden. enz. Wy geeven deezen niet op als de gewigtigſten of eenigſte gewigtigen, maar om dat wy het niet nodig oordeelen allen te melden.

Zie hier nog tot een voorbeeld een of twee Artikelen. *Waarneeming wegens de Lever van Zwavel, die men, by gebrek van het zogenoemde Wyn-proefvocht, tot het ontdekken van de vervalſching der Wynen, gebruiken kan, door den Heer* J. F. DEMACHY, Apotheker *en* Demonſtrateur in de Scheikunde *te Parys*, enz.

Om de verfoeilyke vermenging en vervalſching der Wynen [met Lootſtoffen, gelyk de *Meni*, het *Lootwit*, *Goud-* en *Zil-*

Zilverglit, en andere bereidingen, waar mede ſommige eerlooze Wynkoopers de gewoonte hebben om hunne wrange en zuure wynen te verzoeten, zo dat zy een zachten en aangenaamen ſmaak verkrygen, doch daarom niet te min den dood, als 't ware, in haaren boezem dragen] te ontdekken, wordt gemeenlyk een vocht gebezigd, bereid uit *Auripigment* en *ongebluschten Kalk*, het welk anderzins ook de Natuurkundigen voor den zogenoemden *Sympathetiſchen* Inkt gebruiken. Wanneer, op een tyd, dat ik eenigen wyn die op het oog zeer vervalscht ſcheen, moest onderzoeken, dit vocht my ontbrak, ſtelde ik het vocht van de *Hepar Sulphuris* of Lever van zwavel, dat by de hand was, in deszelfs plaats, met denzelfden uitſlag. Dit ziende, beproefde ik, of dit zelfde ook gelyk de *Sympathetiſche* Inkt gebruikt zoude kunnen worden? En by de uitkomst bleek het my, dat men daar van een gelyke uitwerking hadde. En zeker men behoeft zich hier over niet te verwonderen, dewyl uit het *Auripigment* en de levendige Kalk, met kokend water ontbonden, niet dan een *hepar* verkregen wordt, t'ſaamgeſteld uit de zwavel van het *Auripigment*, door de loogzoutige deelen van de Kalk ontbonden, en dus dat de gemeene *Hepar Sulphuris* volkomen de plaats van die heeft kunnen vervullen. Dit nogthans heb ik alleenlyk opgemerkt omtrent de bovengezegde Proef, dat de uitwerking, wat aangaat de verandering van de kleur der vervalschten wyn, niet zo ſchielyk, maar een weinig trager volgt, als met de gewoone *Liquor vini probatorius* of Wyn-proefvocht, het geen buiten twyfel toegeſchreven zal moeten worden aan de *Arſenicale* deeltjes, die te gelyk aan het *Auripigment* hangen, maar in de gemeene Lever van zwavel ontbreken.

Wy zullen hier nog op laaten volgen, *eene Waarneming wegens eene aanmerklyke genezing van een Ettergezwel in de Lever, door den Heer* SOULLIER, Heelmeester te *Montpellier*.

De Heer SOULLIER wierdt geroepen by een jongeling, oud tuſchen de dertien en veertien jaaren, die, na zich ſterk verhit te hebben, met zyne voeten was gaan zitten in koud water, en een gemeene koorts gehad hadt, doch waar van het gevolg zeer droevig was. Het zelve beſtond in een aanmerklyk gezwel aan de Lever, het welke de Heer SOULLIER opende. Hy vondt dit ingewand aanmerklyk verzwooren aan deszelfs voorſte en bolle gedeelte, waar in zich een gat geformeerd hadt, daar met gemak een half hoender ey in zoude hebben konnen leggen, en 'er ontlastte zich onder de verbanden eene bloedige, dikke, geelachtige, bittere en ontbrandbaare ſtoffe, die ware en wezenlyke gal was, vergezeld met vlokjes van de

zelf-

zelfſtandigheid der Lever. Ten einde de ſtoffe van dit Ettergezwel te ledigen, dagt de Heer SOULLIER een zilveren canul of pypje uit, dat van boven ſtomp was, om in het inbrengen van het zelve in de Lever, deze niet te beledigen, en op zyden doorboord met verſcheidene kleene gaatjes, die de ſchadelyke ſtoffen moesten opnemen en naar buiten brengen, alwaar zy zich uitſtortten op eene loode plaat, die hy op de wonde lei, zodanig dat deze ſtoffen de huid niet konden ontvellen. Het middel gelukte, de koorts verminderde, de lyvigheid kwam weder, de wonde ſloot zich, en de Lyder genas.

De Heer LENTFRINK heeft het Werk met dit Deel geëindigt: het viel hem wat laſtig, om dat hy 't alleen, of met geringe hulp van anderen zamengeſteld heeft; en hy wil liever wat tyd aan eigen oefening en kundigheid voor zich zelven beſteeden, ſchoon hy bekent, dat ook dit Werk hem tot vermeerdering van kennis heeft geſtrekt. Veelen van zyne Lezers zullen, waarſchynlyk, wenſchen, dat hy voortgegaan hadt om het te vervolgen, wyl zy 'er veele dingen in byeen vonden, welken zy niet ligt zouden aangetroffen hebben, en noit tot hunne kundigheid zouden gekoomen zyn. Deeze vier deelen zullen hunne achting en waarde wel behouden, en kunnen, ten allen tyde, ſtrekken, om door het leezen derzelven eenen voorraad van weetenswaardige en nutte zaaken te vergaderen.

Verhandelingen, uitgegeeven door de Hollandſche Maatſchappye der Weetenſchappen, te Haarlem. XIII *Deel. Te Haarlem, by* J. Bosch. 1771.

DIt dertiende Deel der Verhandelingen is byna gevuld met het antwoord van den Heer BENJAMIN CARRARD, op de vraag, door de Maatſchappye voorgeſteld: *Wat wordt 'er vereischt tot de konst van Waarneemen, en hoe veel kan dezelve toebrengen tot volmaakinge van het Verſtand?* De Vraag tweeledig zynde, is ook het Antwoord uit twee Deelen zamengeſteld. In het Eerſte antwoordt de Schryver op het eerſte, en in het Tweede op het tweede lid der Vraage. Elk Deel is in Hoofdſtukken, en ieder Hoofdſtuk wederom in onderverdeelingen onderſcheiden. Beide leden der Vraage zyn uitvoerig en op een meesterlyke wyze verhandeld. De Eerw. CARRARD toont, dat hy weet waarteneemen, en wat 'er toe vereischt wordt, niet ſlegts in 't algemeen, maar genoegzaam in alle natuurlyke zaaken; bewyst dit door byna ontallyke voorbeelden,

den, en laat genoegzaam geene voorwerpen over, waar op hy zyn gezeg niet toepast; ja leert, wat omtrent de byzondere voorwerpen, ſchoon van verſchillende natuur, moet in acht genomen worden, om Waarneemingen aangaande dezelven te maaken. Hy weidt op veele plaatſen uit over de nuttigheid van goede Waarneemingen, in zaaken en gevallen, welken elk een niet ligt in gedagten zouden koomen. Hy verhandelt alles zeer onderſcheidenlyk en met groote klaarheid.

In het Eerſte Deel, geheel geſchikt tot beantwoording, wat 'er tot de konst van Waarneemen vereiſcht wordt, in zes Hoofdſtukken verdeeld, bepaald den Eerw. CARRARD in het eerſte, na, in de Inleidinge, gezegd te hebben wat Waarneemen zy, het dus omſchryvende: „ Waarneemen is, in 't algemeen, met ingeſpannen aandagt te letten op alles wat de uitwendige of inwendige zinnen treft". *Welke dingen voorwerpen der Waarneemingen zyn*, geen andere, namelyk, dan die onder de zinnen vallen; wat algemeene en byzondere Eigenſchappen der lichaamen zyn, en verdeelt dezelven in georganizeerden en niet georganizeerden; voegt hier by, welke middelen nodig zyn tot het onderzoek van georganizeerde lichaamen, gelyk dieren en planten. Vervolgens wyst hy aan, hoe men de niet georganizeerde lichaamen moet onderzoeken; en om de beginzelen der lichaamen te kennen de Scheikunde van dienst kan zyn; wat voorts omtrent de dieren, en Inſecten in 't byzonder, in acht genomen moet worden, omze waarteneemen; en beſluit dit Hoofdſtuk, hoe men de menſchelyke ziel door Waarneemingen zal leeren kennen. Het tweede Hoofdſtuk is geſchikt tot onderzoek, *wat men doen moet ter Waarneeminge van den weg, welken de Natuur houdt in de veranderingen, die in de wereld voorvallen.* Men moet dezelven, zo veel mooglyk is volgen van haar oorſprong af, en in alle haare voortgangen, om dat men anders van den gang der Natuure ſlegts een onvolmaakte kennis zou verkrygen. Om de werkingen der Natuure zichtbaarer te maaken, moet men de verſchynzels ontbonden en by deelen beſchouwen. Dit ſlag van Waarneemingen, zegt de Eerw. Schryver, zo dikwerf herhaald als mooglyk is, kan kenteekenen uitleveren, welken van dienst zullen zyn, om zekere veranderingen te voorzien, of groot licht te verſpreiden over de oorzaken van de gewrogten der Natuure. Hy voegt 'er by; maar men moet niet te haastig zyn in het trekken van zodanige gevolgen. Uit zeker verſchynzel, 't welk verſcheide maalen voorgegaan, vergezeld of gevolgd is geweest, moet men niet beſluiten, dat het naderhand altoos zo zal wezen, om dat de voortbrenging van het

eer-

eerſte misſchien afhangt van een zamenloop van oorzaaken, welken niet altoos vereenigd zyn, wanneer alles plaats heeft wat 'er vereischt wordt tot de voortbrenging van het ander. En hy heldert dit op, gelyk zyne ſtellingen doorgaans, met voorbeelden; als: Dat verſcheide Staartſterren zich vertoond hebben met blinkende ſtaarten naar haar *Peribelium*; wanneer zy hier door gaande, zeer digt aan de Zon geweest, en weinig tyds naderhand gezien zyn, moet men geen algemeenen regel maaken, en altyd hetzelfde verwagten in alle Staartſterren die zulk een *Peribelium* hebben. Dikwils zou de Waarneeming deezen regel wederſpreeken, om dat de voortbrenging van den ſtaart kan afhangen, niet alleen van de nabyheid der Staartſterre aan de Zon, maar ook van de grootheid van haaren Dampkring, of andere omſtandigheden welken onbekend zyn. ——— De Waarneemingen moeten met aanhoudendheid voortgezet worden, om lange reekſen van Waarneemingen aan onze opvolgeren over te leveren. Men moet dezelven opſtapelen ten behoeve der nakomelingſchap. De Waarneemingen en proeven, welken men op verſcheide tyden doet omtrent dezelfde voorwerpen, verſchaffen dikwils verſchillende uitkomſten, om dat vreemde oorzaaken, zonder ons vermoeden, veranderingen kunnen maaken in 't gene men te vore gevonden heeft. Te meer, om dat ſommige verſchynzelen maar zeldzaam voorkoomen en van korten duur zyn. Het is ook, zegt hy vervolgens, van belang, zyne poogingen te verdubbelen, en langen tyd in het zelfde ſlag van Waarneemingen te volharden, om dat 'er verſcheide beweegingen zyn, welken men niet bemerken of naauwkeurig bepaalen kan dan door vergelyking van 't gene men opgemerkt heeft, geduurende een lange reeks van jaaren, noopens het zelfde onderwerp. En hier geeft hy het toe- en af-neemen der Zeën, op ſommige ſtranden, ten voorbeelde, welken niet dan na verloop van eenige jaaren zeer merkbaar zyn. ——— Hierom oordeelt hy, hebben de hedendaagſche Waarneemers veel voor uit, wegens de beſtendige Maatſchappyen, welken door Europa verſpreid zyn, dagelyks vermenigvuldigen, en zich van de eene tot de andere uitbreiden; inſtellingen welken de konst van Waarneemen volſtrekt niet ontbeeren kan. Waarneemingen in verſcheide Landen gedaan zyn noodzaaklyk tot vermyding van ſtellingen welken te algemeen zyn: want dikwils gebeurt het, dat een uitwerkzel, op de eene plaats waargenomen, niet gezien wordt op een' andere, of niet dan met zeer aanmerklyke verſchillendheden. Door Overſtroomingen, Aardbeevingen, Vuurbraakende Bergen, de werking van onderaardſche Vuu-

ren,

ren, en veel andere byzondere toevallen, zyn 'er op de oppervlakte en in de buitenſte korst van onzen Bol veelvuldige omwentelingen en veranderingen voorgevallen, welken alleen door de voetſtappen, welken 'er nog heden van overig zyn, kunnen waargenomen worden; onder deezen zyn lichaamen welken men in de aarde bedolven vindt, menigvuldig, en van verſchillende ſoorten, waar in men zich, by gebrek van behoorlyke oplettendheid, ligt kan vergiſſen. Vervolgens toont de Eerw. CARRARD, hoe men door het waarneemen van den weg der Natuure, middelen moet zoeken, om haare werkingen nuttig te maaken voor de *georganizeerde* lichaamen, of de wanordes, welken 'er in ontſtaan, te herſtellen, of voor bederf te behoeden, het gene men in denzelfden ſtaat wil bewaaren. En hier geeft hy tot voorbeelden een Landbouwer en een Geneesheer. Hy voegt 'er nog, eer hy dit Hoofdſtuk beſluit, eenige aanmerkingen by aangaande, de veranderingen welken in onze ziel' voorvallen en by de menſchelyke Maatſchappyen, om niet door de kragt derzelver verblind of misleid te worden.

Het derde Hoofdſtuk heeft tot opſchrift: *Hoe men, daar de zinnen ons zo zeer misleiden, alles, wat betrekking heeft tot de grootheden, afſtanden, gedaanten en ſchikking der Ligbaamen, met zekerheid, kan ſchatten, hunne weezenlyke van hunne ſchynbaare beweegingen onderſcheiden, en de kromme lynen ontdekken, welken zy beſchryven.* Het bedrog, zegt de Eerw. Schryver, waar van wy ſpreeken zullen, komt van den Zin des Gezichts, een Werktuig, nogtans, waar toe een Waarneemer, meer dan tot eenig ander, toevlugt moet neemen, omdat deszelfs kring zich oneindig wyder uitbreidt dan die der andere Zinnen. Bedriegt het ons ſomwylen omtrent de grootheden, afſtanden, gedaanten en wezenlyke beweegingen der lichaamen, het is, om dat het ons dezelven niet onmiddelyk doet kennen; en toont vervolgens welke hulpmiddelen hier moeten bygevoegd worden; geeft regelen om waare beweegingen van ſchynbaare te onderſcheiden. Het beſluit der drie eerſte Hoofdſtukken wordt dus gemaakt: „ Uit het geene wy in de drie voorgaande *Hoofddeelen* voorgedraagen hebben, noopens de wyze van voorwerpen waar te neemen, en den weg der Natuure, kunnen wy de volgende regels afleiden, met betrekking tot de keuze der beſte Methode van Waarneemen in byzondere voorkomende gevallen". Deezen worden tot zeven opgeteld, en moeten in het Werk zelf geleezen worden.

In

In het vierde Hoofdſtuk handelt de Eerw. CARRARD *over de keuze der Werktuigen, die men tot de kunst van Waarneemen noodig heeft, en de dingen waar op men letten moet in het gebruiken van dezelven.* Om dat veele voorwerpen te klein of te verre van ons af zyn, moet men *Microskoopen* en *Teleskoopen* van de beste ſoort hebben, *Barometers* en *Thermometers*, Chymiſche gereedſchappen, Werktuigen om hoeken, afſtanden, grootheden, beweegingen en gewigten te bepaalen, waar toe *Balanſen*, naauwkeurige Tydwyzers, *Quadranten* voorzien van Verrekykers, Kruishairtjes en Kleinmeeters vereiſcht worden. Alle moeten getoest worden, of ze welgemaakt zyn; en een Waarneemer moet heblykheid trachten te verkrygen om dezelven te gebruiken.

Het vyfde Hoofdſtuk vervat aanmerkingen van den Schryver, *over de geſteldheid van Geest, die men bezitten moet, om de Natuur waar te neemen.* Een Waarneemer der Natuure, zegt hy, moet tot dezelve naderen met een moedige nieuwsgierigheid, die alle voorwerpen vlytig gadeſlaat, met een' vuurige begeerte om de waarheid te vinden, en eenen geest welke vry is van alle drift, en ledig van alle kundigheden en vooroordeelen, welken rondom de voorwerpen een' ſoort van nevel zouden konnen verſpreiden, door welken zy zich onder een verkeerde gedaante zouden vertoonen, en verſchillende van 't gene ze waarlyk zyn. Hy mag egter zyne gisſingen wel op de proef ſtellen, en van de Waarneemingen van anderen gebruik maaken, als hy aangaande het eerſte de behoorlyke geſteldheid van Geest toebrengt, en aangaande het ander omzichtig is in het verkiezen van zulken, die voor goede leidslieden bekend en geacht zyn: ondertuſſchen moet men niet te zeer vooringenomen zyn door de naamen van groote Mannen, of met eenige gemaakte ſtelzels. De Geest moet vry zyn van blinde liefde, haat of nyd, want deeze kunnen zyne vooringenomenheden te ſterker maaken. Hy moet ook zo veel moed en verheevenheid van Geest hebben van niet te vreezen van anderen te verſchillen, en de grondſlagen derzelven, door nieuwe Waarneemingen, te vernielen; en eindelyk zich wagten van zekeren ſmaak voor het wonderbaare, waar door men vervoerd wordt, om de beſchryvingen, welken men van de voorwerpen der Natuure maakt, optevullen met verdigtzelen.

In het zesde Hoofdſtuk ſpreekt de Eerw. CARRARD nog, *over de Nomenclatuur en de Methoden, die men uitgedagt heeft, om de voortbrengſels der Natuure met orde te verdeelen.* Hy toont, dat dit wegens zulk eene menigte van voort-

brengzelen noodzaaklyk zy; en veelen getragt hebben dit op een' voldoende wyze te bewerken, doch niet altyd de Natuure genoeg gevolgd, maar willekeurige ſchikkingen gemaakt hebben. Dat het bezwaarlyk is, een Natuurlyke orde op te maaken, wyl alles in de Natuur gemengeld is. Daar zyn Dieren die zeer na grenzen aan het geſlagt der Planten, en Planten tevens, welken, gelyk de Troffels, byna niet ſchynen te groeijen; en zo in andere verdeelingen, waar van wy de byzondere voorwerpen nog niet volkomelyk kennen. In de *Nomenclatuur* wil hy, dat men geen onnutte en mislyke woorden gebruike, en de Volksnaamen, zo veel mooglyk is, bewaare; in de beſchryvingen van een voorwerp alleen zodanige uitdrukkingen gebruike, welken best geſchikt zyn om dezelven in den geest der Lezeren, met alle naauwkeurigheid te doen overgaan, en zo dat men 'er geen anderen voor neemen kan.

Hier op volgt nu het Tweede Deel deezer Verhandeling, tot beantwoording van het tweede Lid der Vraage: *Hoe veel de konst van Waarneemen kan toebrengen tot volmaaking van het Verſtand.* In de Inleidinge getoond hebbende waar in de volmaaking van het Verſtand beſtaat, onderzoekt de Schryver in het eerſte Hoofdſtuk: *Hoe veel de kunst van Waarneemen kan toebrengen, om het getal onzer denkbeelden te vermeerderen.* De eerſte ſtap ter volmaaking van het Verſtand is, zich het grootst mooglyk getal van denkbeelden te bezorgen, waar toe Waarneemingen noodzaaklyk zyn. Noit zullen egter onze denkbeelden de voorwerpen, welken in de Natuur beſtaan, evenaaren; dan de Waarneemingen zullen meer en naauwkeuriger denkbeelden verſchaffen.

In het tweede Hoofdſtuk van dit tweede Deel vindt men eenige aanmerkingen: *In hoe verre de kunst van Waarneemen de vergelyking onzer denkbeelden gemakkelyk maakt, en ons hier door helpt, om tot weezenlyke kundigheden te geraaken, of, wanneer wy tot geene volſtagen zekerheid komen kunnen, de waarſchynelykheden der dingen aftemeeten.* Waarneemingen, zegt de Eerw. Schryver, maaken het Verſtand bekwaam om wel te redeneeren, en van deszelfs kundigheden voor zich en anderen gebruik te maaken. Om dit te klaarer te doen blyken, doorloopt hy de voornaamſte menſchelyke Weetenſchappen, om te doen zien, in hoe verre de kunst van Waarneemen ons kan dienen, om onze redeneeringen doortezetten, zonder de Natuur te wederſpreeken.

Het derde Hoofdſtuk is tot aanwyzinge; *In hoe verre de kunst van Waarneemen het menſchelyk verſtand kan helpen, om de dingen, met eenen goeden uitſlag, te ſcheiden of zamen-*

mentevoegen, het zy, om een tedere gevoeligheid voor het ſchoone, met ſmaak, te voldoen, of om, in den nood, een toevlugt by de hand te hebben, en de gewrogten of werken der Natuur tot ons gebruik te doen dienen. Hier in wordt beweezen dat de Waarneemingen van groot nut zyn voor een Digter, Redenaar, Zangkunſtenaar, Schilder, Beeldhouwer en verſcheiderleie Ambagtslieden.

Het vierde en laatſte Hoofdſtuk van dit Deel leert; *Hoe de kunst van Waarneemen het verſtand beſpiegelingen verſchaft, die ſtrekken, om ons beter te maaken, en de heerlykſte denkbeelden te geeven van onzen Schepper, denkbeelden, die best in ſtaat zyn, om ons verheven gevoelens in te boezemen, en ons tot een weezenlyk en eeuwig geluk op te leiden.*

Toen wy ons Berigt van deeze Verhandeling begonnen, was ons voorneemen, het zo te maaken, dat wy onze Leezers een regten ſmaak gaven van derzelver uitmuntendheid, doorwrogtheid en bondige redenkaveling over de kunst van Waarneemen: doch wy bevonden onder het opſtellen, dat het, wegens de rykheid van zaaken, de menigvuldigheid van voorbeelden tot opheldering, de wyze lesſen tot de kunst van Waarneemen, ondoenlyk was, al breidden wy ons Berigt verre buiten de paalen van ons beſtek uit: waarom wy beſlooten intekrimpen en aftebreeken, met allen die eenige lust hebben om hunne kundigheden te vermeerderen en hun verſtand te verbeteren, en tot de kunst van Waarneemen bekwaam te worden, aanteraaden het Werk zelf te leezen, ja herleezen; en men mag met reden twyfelen of 'er iet aan ontbreekt om de kunst van Waarneemen te volmaaken.

Hier achter volgen nu nog in dit Deel van de Verhandelingen der Maatſchappye, drie Stukjes van Leden derzelve. Het eerst voorkoomende is.

Verhandeling over de Parallaxis *der Zon; door* J. F. HENNERT.

Het tweede is, *Waarneeming over eenen witten Hemelgordel, door* JAN SCHIM, *medegedeeld door* J. F. MARTINET. Dit is een byvoegzel van den Heer SCHIM, by de Waarneeming van den Heer MARTINET, aangaande dit zelfde Verſchynzel, in het voorgaande XII. Deel van de Verhandelingen deezer Maatſchappye, bladz. 362 — 364. opgegeeven.

Het derde is, *Berigt om Exter-oogen en Wratten gemaklyk te doen verdwynen, door* JAKOB VAN DER HAAR. Wyl aanhoudende drukking de oorzaak is van Exter-oogen, moet de drukking geweerd worden, 't gene op deeze wyze kan geſchieden. Onderſtel dat een Exter-oog aan een der teenen zit,

dan ſnydt men den harden eelt weg, legt een zagt ſtukje leêr, of een ſtuk 8 of 12 dik gevouwen Diapalmplaaster, in welker midden een gaatje, een weinig grooter dan de Exter-oog geſneeden is, over de Exter-oog, zo dat dees in het gaatje komt, en niet dan van rondomme gedrukt kan worden. Dit met een kleevend plaaster vastgemaakt zynde, moet men zo eenige weeken laaten zitten. De drukking belet wordende vergaat de Exter-oog. De Exter-oog onder of aan de zyde van een voet zittende, maakt men in den ſchoen een maatig dikke zool van hoede-vilt vast, welke, waar de Exter-oog gezeten is, met een' opening, min of meer, als een guldenſtuk is uitgeſneeden, in welke opening de Exter-oog zonder drukking rusten en verdwynen kan. De Wratten wil hy geneezen door dezelven aanteraaken met de *Tinctura Cantharidum* of het opleggen van het *Emplastrum Veſicatorium*.

Laatſtelyk volgen hier de Waarneemingen van de Lugtsgeſteldheid, in het jaar 1770.

Hiſtoriſche Reisbeſchryving van geheel Zuid-America; gedaan, op bevel des Konings van Spanje, door DON GEORGE JUAN *en* DON ANTONIO DE ULLOA, *beide Opperbevelhebbers der Spaanſche Zeemagt, enz. Met Plaaten. Eerſte Deel. Te Goes by* J. Huysman 1771. *Behalven het Voorwerk,* 428 *bladzyden, in groot quarto.*

BEvorderlyk te zyn aen de poogingen der Franſche Academie, ter beſliſſinge van 't bewuste verſchil over de bepaling der gedaente van den Aerdkloot, was het groote doelwit der Reize in dit Werk beſchreven. Zyne Spaenſche Majeſteit ſchikte hier toe twee Mannen van Aenzien en Kundigheid, uit de Bevelhebberen zyner Zeemagt, om de Franſche Academisten op hunnen togt naer Zuid-America te vergezellen: ten einde deze Spaenſche Overſten, door hunnen rang, den Leden der Academie, by de inwoonders van 's Vorſten bezittingen in de nieuwe Waereld, dienſtig mogten wezen; en zy tevens, hunne bekwaemheden in 't werk ſtellende, hunnen arbeid en opmerkingen, in 't onderzoek van dit ſtuk, met die der Academisten verenigden. Deze Heren, dien last met vermaek op zich nemende, en het hunne vlytig aanwendende om aen 's Vorſten hoofdoogmerk te beantwoorden, hebben zich te gelyk van deze gelegenheid bediend, tot het doen van waernemingen, nopens het aenmerklykſte, dat hun verder op deze reis, ten aenzien der verſchillende Gewesten en Volkeren

in

in Zuid-America, is voorgekomen; geduurende hunne reistogt van Cadix naer Carthagena en verder naer de Provincie Quito; mitsgaders naer Lima en wyders naer 't gewest Chili, tot op hunne te rugreize van Callao naer Europa. Van hunne deswegens gemaekte aentekeningen, in de Spaensche Tale, in twee Deelen, gemeen gemaekt, ziet thans het eerste Deel ook in onze Nederduitsche sprake het licht, en de uitgave van 't tweede Deel word met zo veel spoed vervorderd, als met ene naeuwkeurige uitvoering bestaenbaer is.

Deze Reisbeschryving is in diervoege ingericht, dat ze allen Liefhebberen van oefening, byzonder der Aerdrykskunde en Natuurlyke Historie, zeer veel voldoening kan geven. De Heren DON JUAN en DON DE ULLOA, die bestendige blyken van hunne getrouwe en kundige oplettendheid verlenen, vallen in deze hunne aentekeningen den Lezer niet lastig, met een noodloos verhael van kleinigheden, of ene verdrietlyke uitweiding over byzondere ontmoetingen, welken niets ter zake doen; maer bepalen zich genoegzaem tot een behoorlyk verslag van 't geen de opmerking aller verstandigen verdient. De Zee bevarende, melden ze alleen met een kort woord hunnen overtogt; maer geven een onderscheiden bericht van 't geen der Zeevaert dienstig kan zyn; boven al met opzicht tot de Pasaetwinden, de miswyzing der Compasnaelde, de strekking van 't Land, en dergelyken. Verschillende Gewesten doorkruisende, blyven ze niet staen op voorvallen, welker melding alleen ene ydele nieuwsgierigheid kan voeden; maer maken hun werk van ene duidelyke onderrichting te geven, rakende het merkwaerdige der voornaemste byzonderheden, die betrekking hebben tot de Land- en Plaetsbeschryving, de Aerdrykskunde en Zeevaert, de Burgerlyke en Natuurlyke Historie, mitsgaders den Staet van den Koophandel. Met opzicht tot de Land- en Plaetsbeschryvingen, ontmoet men hier een naeuwkeurig bericht van Carthagena, Portò-Bello, Panama, Guayaquil, de daer omstreeks liggende Gewesten; wel byzonder een breedvoerig verslag van de Provincie Quito, en by die gelegenheid, zo van de Rivier der Amazonen, als van de Kettingbergen des Andes, enz. Dit alles is doorvlogten met ene ontvouwing van 't voornaemste, dat ter verdere opheldering van de Aerdrykskunde en Zeevaert in die Gewesten kan dienen; terwyl het tevens kortlyk voor oogen stelt, 't geen 'er door hen, ten aenzien der Aerdrykskundige en Sterrekundige waernemingen, in 't werk gesteld is. Hier nevens gaet ene duidelyke voordracht van den handel der Spaensche Gallioenen in de Koopsteden aldaer, en van 't geen

verder de inlandſche vertiering der Waren betreft. Wyders vinden hier de beoefenaers der Burgerlyke en Natuurlyke Historie wel byzonder ene zeer groote verſcheidenheid van voorwerpen, in 't naſpeuren van zo verſchillende Volkeren en Landſtreken; nadien onze Reizigers zich ook inzonderheid toegelegd hebben, om de zeden en gewoonten der Natien, derzelver regeeringswyze, leeftogt, ziekten enz. te beſchryven; de verſchillende luchtsgeſteldheid, jaergetyden, aert der gronden enz. te onderzoeken; en voorts het merkwaerdigſte, dat de drie Ryken der Natuure aldaer opleveren, na te gaen. ——— En 't geen deze berichten den Liefhebberen te aennemelyker moet maken, is, dat deze eerlyke en ſchrandere Bevelhebbers openlyk betuigen, niets op het papier gebragt te hebben, dan 't geen, waer van zy met genoegzame zekerheid konden ſpreken; des men goeden grond hebbe, om zich op hun verſlag der aenmerklykſte byzonderheden te verlaten. ——— Om den Lezer nog iets uit dit Werk, dat in ieder gedeelte verſcheiden aenmerklykheden uitlevert, mede te deelen, zullen wy ons bepalen tot een beknopt bericht van *Panama*; dat, als de Hoofdſtad van *Tierra Firma*, en ene voorname vergaderplaats van den Indiſchen Koophandel, ene byzondere opmerking verdient.

Panama de Hoofdſtad ener Provincie van dien naem, en tevens van het geheele Koningryk van *Tierra Firma* (*), dat

(*) Het Koningryk van *Tierra Firma* beſtaet, gelyk ons in dit Werk bericht word, uit drie Provincien, die van *Panama*, van *Darien* en van *Veraguas*. *Panama* is de grootſte, hebbende *Darien* ten Oosten en *Veraguas* ten Westen. De geheele uitgeſtrektheid van het Oosten tot het Westen is 180 mylen, maer, langs de kusten gemeten, zal ze wel tot 230 loopen. De breedte van 't Noorden tot het Zuiden is, ter plaetſe daer deze Landengte op 't ſmalſte is, op niet meer dan veertien mylen te rekenen: doch naer den kant van *Choco* en *Sitara*, als ook naer 't Westlyke gedeelte van de Provincie van *Veraguas*, word deze Landengte breeder, en daer ter plaetſe word dezelve, van de ene Zee tot de andere, op veertig mylen gerekend.

Rakende deze Landengte ſtaet hier nog te melden, dat door dezelve loopt die lange ketting van zeer hooge Bergen, welke overbekend is, onder den naem van *Cordilleres des Andes*. Zy nemen haren aenvang van *Terra Magellanica*, en loopen door het Koningryk van *Chili*, en de Provincie van *Buénos Ayres*, tot aen die van *Peru* en van *Quito*; van waer ze naeuwer worden, en zich dicht-

dat als ene uitgeſtrekte Landengte Zuid- en Noord-America te ſamen verknogt, ligt, in de bepaeldlyk genoemde Landengte van *Panama*, naby het Strand der Zuid-Zee, volgens de hier gemelde waernemingen, op 8 Gr. 57 Min 48½ Sec. Noorder Breedte, en wel omtrent 31 Min. ten Westen van *Porto-Bello*, of op 296 Gr. 10 Min. Lengte van den *Piek* van *Teneriffe*. *Tello de Gusman* heeft deze plaets eerstmael ontdekt, in 't jaer 1515; hy vond 'er enige Viſchers, die zich aldaer onthielden, ter oorzake van de goede gelegenheid der Visvangſte, van waer ook de naem *Panama*, betekenende in de Indiſche ſpraek zo veel als ene *Viscbryke plaets*. De vervolgens aldaer aengelegde Volkplanting werd, in 't jaer 1521, door Keizer *Karel den V*, met Stads voorrechten begiftigd: doch de diestyds geſtichte Stad werd, in den jare 1670, door den Engelſchen Zeerover *Jan Morgan* in de asſche gelegd; en men heeft daer op de tegenwoordige Stad, omtrent een en een halve myl van de oude plaets, in een voordeeliger ſtand weder herbouwd. Zy is gelſeel met een breeden ſtenen muur omringd, en van een ſterk Garniſoen voorzien. Een weinig ten Noorden van de Stad ligt een Heuvel, ter hoogte van ruim 600 voeten boven het Plein. Ook heeft men buiten de Muuren, op den afſtand van omtrent 1200 Voeten, ene Voorſtad, die veel grooter dan de Stad zelve is. En de Straten, zo van de Voorſtad als van de Stad zelve, zyn recht, breed en voor 't grootſte gedeelte geſtraat. De Huizen zyn veel al van ene ſoort van Hout gebouwd, dat niet ligtlyk vuur vat; met een Pannendak voorzien; uitgenomen dezulken, die naest aen 't Veld ſtaen, welke riete daken, met ene ſoort van lis doorvlochten, hebben. Deze houten huizen zyn zeer groot en fraai om te zien, zo ten opzichte van derzelver ſchikking, als wegens de evenredigheid der Venſters. Doch na een zeer verwoeſtenden brand, in 't jaer 1737 uit een Kelder vol brandſtoffen ontſtaen, heeft men het grootſte gedeelte der Huizen in de Stad van Steen gebouwd, dat 'er zoer gemaklyk verricht kan worden.

Men

dichter ſluiten, om door de Landengte van *Panama* te loopen; waer na zy, wederom breeder wordende, zich vervolgens uitſtrekken door de Provincien en Koningryken van *Nicaragua*, van *Guatimala*, van *Costa Rica*, van *San Miguel*, van *Mexico*, *Guayaca*, *Puebla* en anderen; terwyl ze zich verder door ene menigte van Armen uitſpreiden, even als of ze de Zuidelyke deelen van *America* met de Noordelyke wilden vereenigen.

Men heeft te *Panama* ene Koninglyke Vierſchaer, en wyders de Stadsraed, mitsgaders ene Koninglyke Schatkamer, en een Raed van Inquiſitie. Ook ontmoet men 'er ene Hoofdkerk, met een Capittel, van één Biſchop met een genoegzaem getal van Domheren; benévens enige Kloosters van verſchillende Ordes. Ze zyn thans, gelyk ook de Hoofdkerk, van ſteen gebouwd, doch bevatten niet vele Kloosterlingen, uit hoofde van de ſchraelheid der inkomſten; waer door ook de Kerken niet opgeſierd, maer ſlechts van 't noodige tot den dienst voorzien zyn.

De huiscieraden der byzondere huizen zyn tamelyk fraei, doch van geen groote waerde; de overvloed heerscht 'er niet; en de Stad, ſchoon niet onder de armen, is echter ook niet onder de rykſte Indiſche Steden te tellen.

De Haven is op de Reede zelve, en word gedekt met verſcheiden Eilanden, waar van de voornaemſten zyn, *Havo*, *Perico* en *Flamencos*; het middelſte is de Ankerplaats, omtrent drie mylen van de Stad; en de Schepen liggen 'er in de grootſte zekerheid. Het verſchil der Naelde is, in de Haven van *Panama*, ten Noord-Oosten op 7 Gr. 39 Min. Men vind hier vele ſoorten van keurige Visſchen, en 't Strand levert ene menigte van Schelpvisſchen, byzonder Oesters. Ook is de grond der Zee hier zeer geſchikt ter voortbrenginge der Paerlen; en de Visſchery is op alle de Eilanden in deze Golf gelegen zeer groot. ——— De Haven van *Perico* is wyders de eigenlyke plaets, daer de Vloot van *Peru* (*) aenland, wanneer ze naer de Markt komt. Deze Haven is als dan nooit zoo-

(*) *Panama* naemlyk is de plaets, alwaer de ſchat van *Peru*, met de aenkomst van de Vloot van *Lima*, ontſcheept word; en dient tot ene Stapelplaets voor de aengebragte goederen, welken van daer te Lande, en langs de Rivier de *Chagre*, gevoerd worden naer *Porto-Bello*, aen de andere zyde van *Tierra-Firma* op 9 Gr. 34 Min. 35 Sec. Noorder Breedte aen de Noordzee. Tegen dien tyd bevind zich aldaer de Spaenſche Vloot die te *Carthagena*, (in *Terra-Firma* gelegen, op 10 Gr. 25 Min. 48½ Sec. Noorder Breedte, en op de lengte van 301 Gr. 19 Min. 36 Sec. van den *Piek* van *Teneriffe*,) verblyft, tot op de tyding der aenkomſte van de Vloot van *Lima*. De handel, by die gelegenheid gedreven, waer door deze plaetſen boven al aenmerklyk zyn, is zeer groot, en word door onze Schryvers onderſcheidenlyk voorgedragen; met ene nevensgaende melding van den overigen handel, welken aldaer in den *dooden tyd*, gelyk men 't noemt, in tegenoverſtelling van dien *zeer levendigen tyd*, plaets heeft.

zonder Schepen, die daar de levensmiddelen overbrengen, welken ze in andere Havens van *Peru* geladen hebben; zonder nog te spreken van de Schuiten, die langs de Kust komen, en die van daer naer *Choco* of andere Havens der Westkust van dat Koningryk varen. —— Ten aenzien van de Eb en Vloed, hier ter plaetse, tekenen onze Reizigers nog wel byzonder het volgende aen.

„ De Eb en Vloed zyn 'er zeer geregeld; en wy hebben opgemerkt, dat, by gelegenheid van de Volle Maan, het 's naamiddags om drie uuren hoog water was. Het Water ryst en daald geweldig; 't welk gevoegd by de hoedanigheid van het Strand, dat vlak en waterpas is met de Zee, veroorzaakt, dat de Stroom afloopende zich zoo ver verwydert, dat, by laag Water, het Strand zeer groot werdt. En het geen hier nog zyne aanmerking overdubbel verdient, is, het verschil, dat men daar opmerkt, en ten aanzien der *Eb* en *Vloed* van de *Noord-* en *Zuid-Zee* stand grypt; welkers beweegingen zoo eene wonderbaare overeenstemming hebben, dat, het geen men in de *Noord-Zee* voor eene ongeregeldheid houdt, eene geregeldheid in de *Zuid-Zee* uitmaakt. Wanneer die met aanwassen of afneemen ophoudt, dan ryst of daalt deze, en verspreid zich over het Strand, of ontruimt het zelve, zoo als altoos de natuurlyke uitwerking van Eb en Vloed medebrengt. Deze byzonderheid is zoo standvastig, dat men ze zelfs in de andere Havens der *Zuid-Zee* opmerkt: want, te *Manta*, dat byna onder de Meridiaan is, daar vloeid en ebt de Zee geduurende zes uuren, iet meer of minder, regelmatig, en men ziet 'er aller overtuigenst de uitwerkzels van deze twee beweegingen op het Strand. Dit zelfde gebeurd ook in de Rivier van *Guayaquil*, als de bodem van deze Wateren deze regelmatige beweeging niet hinderlyk is. Zoo ook te *Payta*, te *Guanchaco*, en te *Callao*, als mede in de andere Havens van deze Zee; alleen met dit onderscheid, dat het op de eene plaats wel meer ryst en valt, dan op de andere. Zoo dat wy hier niet zouden kunnen bevestigen, deze ingewortelde en by de Zeelieden zoo zeer geachte gedachten, namelyk, dat, onder de *Keerkringen*, de Ebben en Vloeden onregelmatig zyn, zoo, in opzicht van 't groot verschil des tyds, dat de Zee nodig heeft, in de Vloed, met die, welke ze behoeft in de Ebbe, als ten aanzien van de meenigte des Waters, dat op een ieder dezer beweegingen ryst en zakt, naardien men het tegendeel overtuigende gewaar wordt. Ook is het niet wel mooglyk, om de reden van dit

buitengewoon verſchynzel, en 't welk zeer veel oplettendheid verdiend, op te geeven; al wat men 'er van zeggen kan, beſtaat hier in, dat de *Isthme* of Landengte, welke de twee gemelde Zeën, door 't verdeelen van derzelver Wateren, van een ſcheid, tot een middel dient, door 't welk, opgeſlooten in haare Oevers, zoo wel de een als de andere Zee aan verſchillende Wetten bepaald is".

Onze Schryvers geven voor 't overige een onderſcheiden bericht, van 't geen verder, zo ten aenzien van de Lucht als den Grond, mitsgaders de Zeden, Gewoonten enz. der Inwoonderen van *Panama*, aen te merken ſtaet; in welk verſlag een oplettend Lezer verſcheiden merkwaerdige byzonderheden zal ontmoeten. Wyders mogen wy, ten opzichte der uitvoeringe van het Werk in 't algemeen nog wel zeggen, dat 'er geen moeite of kosten geſpaerd worde, om 't zelve op ene keurige wyze aen den dag te brengen, en wel inzonderheid te vercieren met fraie afbeeldingen, platte gronden en kaerten, die 't oog der Liefhebberen kunnen voldoen.

De Nieuwe Reiziger of beſchryving van de oude en nieuwe Wereld, uit het Fransch van den Abt DE LA PORTE, *XIde Deel. Behelzende het Eiland St. Domingo, de Antilliſche Eilanden en Guiana. Te Dordrecht, by* Abraham Blusſé en Zoon, *in groot octavo*, 422 *bladzyden.*

IN dit Elfde Deel des *Nieuwen Reizigers* loopen de zes eerſte over het Eiland St. *Domingo*, en behelzen eene vry breedvoerige beſchryving van de ontdekking, en byzonderheden daar omtrent voorgevallen. De vier volgende geeven berigt van de *Antilliſche Eilanden*, en de vier laatſte leveren eene ſchets op van *Guiana*. Het lust ons thans, ter proeve onzen Leezeren op te diſchen, 't geen de Abt DE LA PORTE vermeldt van de voornaamſte voortbrengzels der gemelde Gewesten.

Hier komt ons in de eerſte plaats voor de *Suikermaakerye* op St. *Domingo*. „ De Suiker, ſchryft hy, was den Grieken en Romeinen onbekend; en de Chinezen hebben 'er ons het gebruik van geleerd. De Portugezen waren de eerſten, die dezelve in Amerika aankweekten, en in Europa invoerden. Men is onbewust of de plant, waer uit dezelve getrokken wordt, aen de nieuwe weereldt natuurlyk is, of dat de Portugezen dezelve aldaar uit Indien en de Afrikaenſche kusten hebben overgebragt. Het gewas, 't welk deze nuttige en uitmuntende

Koop-

Koopmanſchap voortbrengt, wordt Suikerriet genoemd. Het groeit zeven, agt of negen voeten hoog, de bladeren en ſpruiten, die uit deszelfs top ſchieten, daer onder begreepen. De ſteel is bezaeit met knoopen of leedjes, drie of vier duimen van elkanderen, en voorzien met bladeren, welke afvallen, naermate het riet ryp wordt. Het ligchaem der Plant heeft gemeenlyk de dikte van een' vinger, derzelver kleur trekt, wanneer zy ryp is, naer het gele; en die der bladeren is van een zeer levendig groen. Derzelver ſchors, welke hard en glad is, beſluit eene ſponsachtige ſtof, vervuld met het aengenaemſte, zoetſte, gezondſte, zuiverſte en misſchien het voedzaemſte ſap, dat 'er in de weereldt gevonden wordt. Men kan 'er veel van eten, zonder zich eenig ongemak op den hals te halen. Na 'er de ganſche ſchors afgedaen te hebben, zuigt men het ſponsagtige gedeelte; en men trekt 'er het vocht gemaklyker uit dan den honig van zyne honigraat. Het heeft veel overeenkomst met het appelſap; maar het is dikker, en laet in den mond geen' den minſten naſmaek over.

„ De planting der ſuikerrieten geſchiedt van de maendt Augustus tot de maendt September, 't welk in onze eilanden de regenagtigſte tydt des jaers is. Na de aerde wel gewied en omgeſpit te hebben, neemt men riet van zes of zeven knoopen, en legt het zelve waterpas in eene voren van een' halven voet diep. Men bedekt dezelve met aerde, en beplant dus het ganſche veldt, op evenwydige lynen, op een gelyken afſtandt van elkander. Luttel tyds daer na ſchiet ydere knoop eene loot, die ten einde van twaelf of vyftien dagen kracht en ſtevigheit verkrygt; maer de rieten zyn niet, dan na verloop van agt of tien maenden, in ſtaet om afgeſneeden te worden. Hoe langer zy in de aerde blyven, na dat zy hunne rypheit verkregen hebben, hoe minder ſap zy uitleveren; maer de Suiker is daerentegen beter. De bladen, die uit het boven eindt of uit de knoopen van het riet ſpruiten, worden bewaerd, tot voedzel van het Vee, of om de rietbosſen te binden, gelyk men de takkebosſen in Europa bindt.

„ Deze bosſen brengt men aen den kant van den weg, van waer zy met kruiwagens of karren naer de molens gevoerd worden. Nimmer ſnydt men meer rieten af, dan men in den tyd van vier-en-twintig uuren kan vertieren; dewyl zy anders broeien en zuur worden. De Suikermolens beſtaen uit drie dikke rollen, of trommels, met yzer beſlaegen, en toppuntig naest elkander geplaetst. Wanneer zy door het water niet bewogen worden, geſchiedt zulks door paerden, muilezels of oſſen, die ze op hunne ſpillen doen draeien, door hefboomen, wel-

welke men molenarmen noemt. Eene Negerin ſteekt het riet, met het eene eindt, tuſſchen de twee eerſte rollen, die het in deszelfs geheele lengte verbryzelen; en eene andere Negerin ontvangt het zelve, en duwt het in een' tegenovergeſtelden ſtandt tuſſchen den tweeden en derden trommel, om 'er dus al het vocht uit te drukken. Men kan niet minder dan vyf Negerinnen gebruiken tot dezen arbeidt, die de kragten van vier vrouwen te boven gaet, voor al wanneer zy, behalven de zorg om de rollen geduriglyk van riet te voorzien, nog den tyd moeten uitbreken om den molen te waſſchen, het riet van het uitſchot af te ſcheiden, en het zelve in pakken te binden, om verbrand te worden. Dees dienst oneert de mannen, welke men daer toe gebruikt, 't welk men zomtyds doet tot ſtraf van de laf hartigen en luiaerts; en hun verdriet is daer over zoo levendig, dat zy op hunne knien verzoeken tot hunnen gewoonen arbeidt te rug gezonden te worden.

„ Het ſap der ſuikerrieten, tuſſchen de trommels verbryzeld, wordt honing van ſuikerriet genoemd. Het loopt door een gat, in eene ontvangkuip, en dewyl het onfeilbaer zuur zou worden, indien het al te lang daer in bleef, leidt men het, door eene looden pyp in een' grooten ketel, waer in men het opkookt, en onophoudelyk ſchuimt. Dit dryvende ſchuim bewaert men voor de dieren, die 'er zeer verlekkerd op zyn. Het vocht gaet dus beurtlings, door middel van pypen, in vyf of zes andere ketels, die geduurig in grootte verminderen. Het verdikt in den laetſten; maer dewyl deze verſchillende kookingen het zelve de vereischte lyvigheit niet geeven, giet men 'er, om de werking te verhaesten, eene geringe hoeveelheit kalkwater op, 't welk het op ſtaende voet ongemeen doet gisten. Om het overvliegen te beletten, werpt men 'er een ſtuk boters van de grootte eener noot in, waer door de opzieding aenſtonds geſtuit wordt. Vervolgens laet men het kouden, tot het in ſtaet zy om in potten of vormen gedaen te worden. Dit is het laetſte gedeelte deezer bewerking, wier oogmerk is de ſuiker te ontdoen en te zuiveren van een honigachtig ſap, dat dezelve hare blankheit, vastheit, fynheit, en den glans van haren korrel beneemt.

„ Deze potten, als omgekeerde kegels gemaekt, zyn van boven open, en aen hun ſpits eindt doorboord. Men giet 'er de nog vloeibare ſuiker in, na het gat van onderen toegeſtopt te hebben. Vervolgens opent men 't zelve, om doortocht te geven aen het vocht, dat langs de vormen afdruipt, en niet lyviger dan honig zyn kan; weshalve het honig van ſuiker of gewoonlyker ſyroop genoemd wordt. Het ontbindt zich van

de

de ſuiker, zakt naer beneden en ſtort door de kleine opening uit. Van deze ſtoffe maekt men den rum, eene ſoort van ſuikerbrandewyn, die dit dubbele voordeel boven den Franſchen brandewyn heeft, naemlyk, dat hy goedkooper en gezonder is. Men ſchryft denzelven alleen een' vry onaengenaemen rietſmaek toe; maer het zou niet moeilyk zyn hem dien te benemen, dewyl hy de grondt is van het water van Barbados, die denzelven niet heeft. De Engelſchen maeken 'er hunne punch van; en gy bezeft wel dat men 'er verſcheide inmengzels onder doet: want men kan dezelve op duizenderlei wyzen veranderen.

„ De Suiker, van deze ſoort van vuil ontlast, heeft nog niet dan haren eerſten graadt van zuiverheit verkreegen. Om ze nog meer te reinigen, dekt men de potten met eene witte aerde met water gemengd. Dezelve dringt door de Suiker, wascht ze, en beneemt haer de roode kleur; en dit is het geene men de ruwe ſuiker of grove poeder-ſuiker heet, de betere is wit en droog, en heeft eene violet reuk. Deeze eerſte Suiker, vervolgens gezuiverd zynde met osſen bloedt en wit van eijeren, of door dezelfde middelen, die den honig van het ſuikerriet gereinigd hebben, levert de fyne Suiker uit. De Konings of Kanarey-ſuiker is die, welke de uiterſte volmaektheid verkreegen heeft: zy kan niet zuiverder noch glinſterender wezen. Wanneer men met den vinger daer op klopt, brengt zy als een klank voort; en in het donker met een mes gewreven, geeft zy een' vurigen glans van zich. Twee honderd ponden fyne zuiker heeft men noodig om honderd ponden Kanary-ſuiker te maken. De Kandy-ſuiker is niet dan de gewoone ſuiker verſcheidenemaalen geſmolten en gekristallynd.

„ Eertyds zuiverde men geene ſuiker te St. Domingo; maer zy kwam ruw in Frankryk, en werd te Dieppe en Orleans bereid. Tegenwoordig heeft men hier zuiverhuizen, en de Suiker is 'er zoo ſchoon als die in Europa vervaardigd wordt: doch de zuivering van Orleans wordt altoos voor de beste gehouden.

„ Wanneer de zaken wel beſtierd worden, kunnen de rum en ſyroop volſtaen om de kosten eener geheele plantagie goed te maken: en de ſuiker is de zuivere winst. Maer dan zyn alle de oogenblikken eens huisbezorgers bezet, en het leeven van den Eigenaar zelven is zeer werkelyk. Hy is ten allen tyde verpligt het oog op zyne Toezienders te hebben, en dikwerf derzelver bedieningen waer te nemen. Als de tyd der inzamelinge der Suiker gekomen is, moet men zyne zorg en zynen arbeid verdubbelen; en geene moeilyker en der gezondheit ſchadelyker bezigheit is 'er te vinden; dewyl men, dag

en

en nacht, aen de vereenigde hitten der luchtſtreeken en vuurovens moet bloot ſtaen. Voeg hier by het verlies, 't welk de orkanen, de ſlechte jaergetyden, en de droevige toevallen des oorlogs of der zee veroorzaeken; ondanks dewelken men niet te min kan zeggen, dat 'er geene gewesten in de wereld zyn, alwaer men zich eerder dan in deze eilanden kan verryken. Een of twee goede inzamelingen verzoeten alle deze zwaarigheden, aengezien de vaerdigheid der vertiering, en het onmetelyke voordeel, dat 'er op deze koopmanſchap te doen is".

Van den Tabak op de *Antilliſche Eilanden* laat hy zich in deezer voege hooren. „ Men onderſcheidt 'er drie voorname ſoorten van, de groote, middelbare en kleene, die men door de hoedanigheit en gedaente hunner bladeren kent.

De eerſte, die de oprechte mannetjes tabak is, heeft een' witachtigen en vezeligen wortel, van eenen ſcherpen ſmaek. Hy ſchiet een' ſteel ter hoogte van vyf of zes voeten, die dikker dan een vinger, rond, wolachtig, en met een wit merg vervuld is. Zyne bladers, die om den anderen ſtaen, zyn breed, ruig, zenuwachtig, buigzaem, bleek groen, eenigzins geelachtig, lymerig in het aenraken, zonder ſteel, en zeer doordringende van reuk. Het bovenſte der plant verdeelt zich in verſcheide ſcheuten, welke tot ſteunzel ſtrekken van de bloemen, die de gedaente van kelkjes hebben, en in vyf gedeelten ingeſneeden, en van een purperen kleur zyn. De daar op volgende Vruchten zyn langwerpig, vliesachtig en in twee cellen verdeeld, en bevatten eene groote meenigte van kleine roodachtige zaden, die agt of tien jaren vruchtbaer kunnen blyven, terwyl de bladers vyf of zes jaren hunne volkomene kracht behouden. De Tabak is in Europa eene zomerplant; echter wederſtaet hy, in onze tuinen, ſomtyds een' gematigden winter; doch gemeenlyk duurt hy ſlechts één jaer; daer hy in tegendeel in de heete landen, als in Brazilië, de Antilliſche eilanden, enz. geduriglyk bloeit, terwyl dezelfde plant ten minſte tien of twaelf jaren in het leven blyft.

„ De eerſte ſoort wordt de groene of anders de groote Tabak genoemd, en verſchilt alleen van de tweede door de bladers. Die van de laetſte plant zyn ſmaller, ſpitſer, en door vry lange ſteeltjes aen derzelver ſteel gehecht. Men noemt ze den Tongtabak, om dat de bladers veel gelykheid met een Oſſetong hebben. Zy zyn minder met ſap vervuld, dan de groote Tabak: weshalven zy minder verliezen, wanneer men ze aen de takken ophangt, om ze in de lucht te droogen.

„ De Tabak van de kleenſte ſoort heeft dikwerf ſlechts een' enkelvouwigen wortel, gelyk eene poen, die ſomtyds in verſchei-

ſcheidene teedere, witachtige en klimmende vezelen verdeeld is. De ſteel, die 'er uit ſpruit, en zich zelden hooger dan twee voeten verheft, is rond, hard, wolachtig, getakt en lymerig. Zyne bladers zyn ruim geplaetst, langwerpig, vetachtig en donker groen. Deze plant, die uit Amerika oorſprongklyk is, wordt in geheel Europa aangekweekt. Zoo dra zy ſlechts eenmael in eenen tuin is geplant, groeit zy 'er alle jaren overvloedigiyk aen. In Portugal en Spanje blyft zy altoos groen, gelyk een citroenboom; maer in de koude landen ſterft zy door de eerſte vorſt, en kan des winters niet dan zeer bezwaerlyk in de ſtoven bewaerd worden.

„ Men gebruikt de bladers van alle drie de ſoorten onverſchillig, om geſponnen-kaeuw-en ſnuiftabak te vervaerdigen; en het is minder door hunne verſchillendheit, dan door de bereiding, die men hun doet ondergaen, dat men het onderſcheidt tusſchen de verſchillende ſoorten van Tabak te weeg brengt. Somtyds mengt men 'er ſyroop van ſuiker of gedroogde pruimen, en ſomtyds water van violetten of roozenhout onder. De aert van het gewest, de tyd der inzamelinge, de ſoort van loog, waer mede men den Tabak beſprengt, de vermenging van den Tabak van het eene land met dien van het andere, alles werkt mede om denzelven eene zekere kleur, reuk en ſmack te geven. Die van Havana en Sivilie, gemeenlyk Tabak van Spanje genoemd, wordt zonder eenige wehriekende droogery bereid. Die van Varinas, welke zyn naem ontleent van een kleen dorp, liggende digt by Kumana, in het vaste land, waer uit men meent dat deszelfs zaedt op de eilanden gekomen is, wordt voor de beſte der weereldt gehouden. Zyn reuk is zacht en wehriekende, trekkende naar dien van muskus, die hem natuurlyk eigen is, dien hy zo in 't rooken als ſnuiven behoudt, en zoo ligtelyk aen de andere ſoorten mededeelt, dat een derde of vierde gedeelte van de zyne, met eene andere vermengd, genoeg is om de geheele ſoort in Varinas Tabak te veranderen".

De aenkweeking van deze plant is verſchillende volgens de landſtreeken. In 't algemeen eischt zy een' vetten en middelmatigen vasten grondt, die niet te vochtig, noch te droog is, noch te zeer voor den windt of de zon bloot ligt. De koude is haer nog ſchadelyker, maer in de eilanden niet bekend, dan op eenige hooge bergen. Gewoonlyk zaeit men 'er den Tabak in den herfst. Men mengt het zaedt met zesmael zoo veel aſche of zandt; dewyl anders deszelfs kleenheit het zou doen opſchieten met eene dikte, die het zoude verſmooren. Zoo dra het uit de aerde ſpruit, bedekt

men

men het met bladeren, om het voor al te groote hitte te bewaren. Terwyl het groeit bereidt men den grond, waar in het verplant moet worden. Men verdeelt dezelve in evenwydige ryen, omtrent drie voeten van elkander, waer op men, van afſtand' tot afſtandt, ſtaken ſtelt. Ter zyde van yderen ſtaek, graeft men een gat in de aerde, waer in men eene plant, met den wortel uitgeſtrekt, recht overeindt zet. Men laet dezelve zakken tot aen het uitſpruitzel der onderſte bladeren, en drukt 'er de aerde zachtkens rondom; om de plant te onderſteunen, zonder haer te beſchadigen. Zy vat in den tyd van vier-en-twintig uuren, zonder dat zelfs de bladers, hoewel zeer teeder, eenig nadeel geleden hebben.

Wanneer de ſtelen omtrent twee of drie voeten hoog zyn, ſnydt men 'er de toppen af, om de planten te verſterken; en men rukt de wormſtekigen, of die beginnen te verrotten, uit den grond. Men ontdekt dat de bladers ryp zyn, als zy gemaklyk van de plant los gaen, ligtelyk breken, en, gewreven zynde, eenen ſterken reuk van zich geeven. Men moet dan de ſchoonſten inzamelen, en dezelven met de toppen aen een rygen en laten droogen. Men laet altoos de plant in den grondt, om aen de andere bladeren tydt te geven van ryp te worden.

Verſcheide manieren zyn 'er om den tabak op te maken. Men maekt 'er worſten, pakken en bosſen van. Het geen men worſten noemt is een ſoort van ſpil, die aen weerseinden ſtomp is, en wordt op deze wys gemaekt: men ſpreidt de bladers op elkanderen, rolt dezelven digt in één, en bedekt ze met een ſtuk linnen, in het zeewater geweekt, en met een touw ſtyf toegebonden. Men laet ze in deezen ſtaet, tot dat zy ſlechts een eenig lighaem uitmaken, en deze manier is te St. Domingo ſterk in gebruik. De pakken zyn ten naesten by dezelfde, met dit onderſcheidt, dat zy minder in één gedrongen en langer zyn. Het geen men bosſen heet, beſtaet in vyf en twintig of dertig bladeren tabak, met een ſteel aen elkanderen gehecht, om in Europa overgevoerd en bewerkt te worden. Zy zyn dan aen geen bedrog onderhevig: want dewyl men ze in hunne geheele gedaente ziet, is men verzekerd, dat 'er geene verdachte bladers onder gemengd zyn".

Ten beſluite van dit Berigt zouden wy nog wel iets zeggen van de *Koffy*; doch ons beſtek verbiedt zulks.

Het

Het begin, opkomst en voortgang des Koophandels. Uit het Fransch vertaald, door J. J. V. VELTHUYSEN. *Twee Deelen. Te Utrecht, by* H. Spruit *en* P. Haanebrink 1771. *Behalven het Voorwerk 568 bladzyden in octavo.*

NAdemael de Koophandel van het wezenlykſte belang is voor ons Gemenebest, kan het den Nederlanderen niet ongevallig zyn, dat dit Werkje, in 't nabuurige Frankryk zeer hoog geſchat, ook in onze tale het licht ziet; daer het ene aeneengeſchakelde reeks van wel overdachte bedenkingen, rakende dit nuttig onderwerp, behelst. De Autheur vangt aen met ene beſchouwing van den Koophandel in 't algemeen, en deszelfs werkelykſten grondregel, de Mededinging: en vervolgt met ene ontvouwing der onderſcheiden middelen, die de Koophandel aen een Staetkundig Lichaem verleent, om zich te verryken, en in 't grootſte vermogen, dat het bevatten kan, ſtaende te blyven. Dit doet hem zyne aendacht vestigen op den Landbouw, de Handwerken of den Arbeid des Vernufts, de Scheepvaert, de Volkplantingen, de Asfurantien of Verzekeringen, den Wisſel, den Omloop van 't Geld, en het Crediet; mitsgaders op de Overdaed en de Balans van den Koophandel. Ieder dezer Artikelen gaet de Schryver naeuwkeurig na, en deelt deswegens zyne oordeel- en ſtaetkundige bedenkingen mede, ter bevorderinge van den Koophandel, tot nut van het Gemenebest. Zyn groote doelwit is ſteeds, om duidelyk te toonen, hoe de Koophandel ingericht en beſtierd behoort te worden, om het algemene voordeel der Ingezetenen te bewerken, en een Land waerlyk te verryken: dat de oplettendheid onzer Natie, wier welzyn op den Koophandel ſteunt, ongetwyfeld overwaerdig is; en waer omtrent men in dit Geſchrift verſcheiden aenmerkingen zal vinden, daer een handeldryvend en ſtaetkundig oog belang in zal nemen. ——— Zie hier, uit het geen onze Autheur breeder voordraegt, om 'er nog iets byzonders uit mede te deelen, ene beknopte geſchiedkundige ſchets van den Koophandel, zo als dezelve zich in zes onderſcheiden tydperken voordoet.

De Koophandel, waer door men inzonderheid verſtaet „die onderlinge verwisſeling van goederen, welke onder de menſchen plaets heeft, die zy elkander mededeelen, zo uit de vruchten, die hunne Landen uitleveren, als uit de voortbrengſelen van hun vernuft"; de Koophandel dus algemeen beſchouwd, heeft zeker moeten beſtaen, zo dra de Aerdbodem enig aental van bewoonderen bezate. Zyn eerſte tydperk neemt dus een aenvang, met de verdeeling der onderſcheiden bezigheden onder de menſchen. Caïn bebouwde de Aerde, Abel voedde het Vee, daer na vormde Tubalcain het yzer en koper, enz. Deze en dergelyke onderſcheiden konſten van tyd tot tyd opkomende, mitsgaders de verſchillende behoeftigheden der Menſchen, onderſtellen verruilingen, waer door men Waren voor Waren verwisſelt;

ſelt; dat in den eerſten tyd zeer eenvoudig geſchied zal zyn, om eſkander te gerieven; doch in 't vervolg meer opleettendheid vereischt zal hebben, om de verſchillende ſtoffen, die men verruilde, naer eisch der omſtandigheden, te waerderen.

Naer gerade der uitbreidinge van 't Menschdom, en de vermeerdering der inzichten, die het verſchil der omſtandigheden deeden voornemen, moesten deze verruilingen altengskens moeilyker, en ten laetſte inderdaed onmogelyk worden. Dit deed het Menschdom wel dra overeenkomen, om aen de Koopmanſchappen een gemeen reken te geven; en men verkoos eerlang de Metalen, als Goud, Zilver enz. om de waerde der Koopmanſchappen te verbeelden. En deze verandering kan men als een tweede tydperk des Koophandels aenmerken.

Deze Koophandel heeft al vroeg in Azie ſtand gegrepen; doch dezelve ſchynt veel al binnens Lands, en aen de natuurlyke voortbrengzelen van die Gewesten bepaeld geweest te zyn. ——— De Feniciers, die eene kleine ſtreek van Syrie bewoonden, komen voor als de eerſten, die den Koophandel, door hunne Scheepsvaert, buitens Lands uitgebreid hebben. Dit Volk vergaderde de rykdommen van het Oosten, van Afrika en Europa te Tyrus en Sidon, van waer de Schepen, in ieder Landſtreek der Waereld, het overtollige van anderen verſpreidden. Doch deze Koophandel, waer door ze weinig voortbrengzelen van hun eigen Land opleverden, moet onderſcheiden werden van die der volken, welken met hunne eigen waren handel dryven. Hy draegt daerom den naem van den *Koophandel van Spaerzaemheid*, en zo was die van byna alle de oude Zeehandelaers. ——— Carthago, een volkplanting der Tyriers, volgde byna het zelfde ontwerp. Maer Griekenland, hoe aenzienlyk ook, was toen nog niet zeer bedacht, om den Koophandel uit te breiden. Athene bepaelde zich byna aen zyn eigen onderhoud, dat het uit Griekenland zelven en de Zwarte Zee haelde, en Corinthe, dat door zyne gelegenheid de ſtapel der Koopmanſchappen van Aſia en Italie werd, lei zich op geen ver af gelegen Scheepvaert toe. Doch de inwooners van *Phocæa* (*), uit hun Land verdreven zynde, bouwden Marſeille op de Zuidkust der Gaulen, begaven zich tot de Visſchery en Koophandel, en ſlaegden 'er gelukkig in.

De latere overwinningen van *Alexander*, die eene nieuwe Heerſchappy op de puinhoopen van het Perſiſche Gebied vestigde, hadden

(*) In den Nederduitſchen Text ſtaet hier *Focida*, maer 't behoort te zyn *Focæa*, of *Phocæa*, in 't Grieksch *Φωκαια*; welke plaats de Franſche Autheur bedoelt, door de benaming *Phocée*, ene Stad in Klein Azie, welker nagedachtenis bewaerd word, in het tegenwoordige *Foia Vecchia*. Zie *Spon Voyage* T. I. p. 186. Wy tekenen dit ee meerder aen, om dat de benaming der inwoonderen van *Phocis*, (La Phocide, *Phocida*,) in Griekenland, en die van *Phocæa* in Klein Azia, *Phocaenſes* en *Phocenſes*, meermaels verwarring gemaekt heeft. Zie *Steph. de Urbib.* p. 707, 447.

den ook in dit opzicht zo aenmerkelyke gevolgen, dat ze wel gezegd mogen worden, een derde tydperk des Koophandels uit te maken. De Stad Tyrus werd verwoest, en de Zeevaert van Syrie werd te gelyk vernielgd. Het overwonnen Egypte, voorheen vyandig tegen vreemdelingen, maekte gemeenschap met andere volken. De ontdekking der Indiën, en die der Zee, aan het zuiden van dat Land gelegen, opende 'er den Koophandel voor. En Alexandrie, dat aen den ingang van Egypte gebouwd is, werd de sleutel van den Indischen en het middelpunt van den Westerschen handel; welken de Ptolemeen handhaefden, door hunne vlooten, die zy zo op de Roode als Middellandsche Zee hadden. ——— Rome vestigde inmiddels eene nog uitgestrekter Heerschappy; en de kleine handeldryvende gemeenebesten, steunende op het bondgenootschap der Romeinen, ondermynden steeds den Koophandel van Carthago. Toen eindelyk Carthago door de Romeinen vernield was, werden Spanje, Griekenland, Asia en Egypte wel haest Romeinsche Wingewesten; en de Romeinen, hoewel niet zeer geschikt tot den Koophandel, begunstigden denzelven nogtans, zo ver die gedreven werd, door de volheren, die onder hunne bescherming stonden. Uit dien hoofde bragt ook, het verplaetzen van den zetel des Keizerryks naer Byzantie, geen verandering in den Koophandel van Rome; doch de ligging van die Stad, door Constantyn op de engte van de Hellespont herbouwd, bragt aldaer een merkelyken handel.

Met den hier op volgenden val van het Westersche Ryk, ontstond 'er een vierde Tydperk des Koophandels. Dezelve werd, gelyk alle andere Konsten, onder het Jok der wreedheid, bykans vernietigd; byna overal tot een binnenlandsch vertier gebragt zynde, nam dezelve zyne toevlucht tot Italie; alwaer men de Zeevaert behield, den Koophandel van Europa alleen dreef, en nog lang mededong naer de Scheepvaert op 't Oosten. In die dagen werd Vlaenderen de stapel des Koophandels der Italiaenen; daer was het algemene Pakhuis van het Noorden, van Duitschland, Engeland en Vrankryk. De noodzaekelykheid bragt tusschen deze Landen eene kleine Scheepvaert voort, die steeds toenam; de oogmerken der onderscheiden Staten, die met elkander handel dreven, breidden zich uit, en de Koophandel kreeg overal nieuwe krachten. Dit had ten gevolge de oprichting van 't Bondgenootschap der Duitsche *Hanzesteden*, die toen byna allen den buitenlandschen Handel van Europa voerden; 't welk ook verscheide Steden van Nederland, Frankryk, Engeland, Portugal, Spanje en Italie deel deed nemen in dat Bondgenootschap. Omtrent dien tyd werden ook, zo men wil, de Wisselbrieven uitgevonden; 't welk zedert een nieuwen tak van Koophandel uitdeverde. ——— Verleende Voorrechten hadden den Koophandel in Vlaenderen doen bloeien, 't intrekken van dezelven deed dien verwelken; even zo ging het in Braband; en men zag eerlang verscheiden Handwerklieden zich na Holland en Engeland wenden.

Echter hield men in Vlaenderen den Koophandel nog eenigen tyd ſtaende; doch Amſterdam en Antwerpen begonden zich door den Handel te verheffen. De Portugezen maekten diestyds groote oprechtingen op de Kusten van Afrika; en 't ſtond 'er na geſchapen, dat Frankryk van dien tyd af de eerſte plaets in den Koophandel verkregen zou hebben, zo niet aenhoudende oorlogen en onlusten dat uitzicht gedwarsboomd hadden. Bruggen verdoofde intusſchen tot nog, door deszelfs voorſpoed, alle de handeldryvende Steden van 't Westlyk Europa; maer een opſtand tegen hunnen Vorst maekte 'er een einde van. Deszelfs ondergang was het merkteken der grootheid van Antwerpen en Amſterdam.

In dien toeſtand van zaken, omtrent het afloopen der vyftiende eeuwe, vielen 'er twee voornaame gebeurtenisſen voor, die de gedaante des Koophandels zeer veranderden, te meer daer 'er inmiddels verſcheiden omſtandigheden ſamenliepen, die 'er mede niet weinig aen toebragten. Dit maekt een vyfde tydperk der geſchiedenisſe van den Koophandel, welke vervolgens een gedeelte werd van de geſchiedenis der onderſcheiden Staten. De nieuw opgeſpeurde weg nae de Oostindien, en de ontdekking van Amerika, benevens het verval der Duitſche Hanzeſteden, maekten ene zeer groote verandering in den Koophandel. De Religie-oorlogen in Frankryk, het invoeren der Inquiſitie in de Nederlanden, met de gevolgen van dit alles, maekten deze verandering nog grooter. Van dien tyd af werd de Koophandel en Scheepvaert uitgebreider; doch gene Natie had 'er grooter voordeelen van dan de Hollanders en de Engelſchen. De Spanjaerden en Portugeezen, de Konſten en den Landbouw verwaerloozende, zich toeleggende op het verzamelen van Goud en Zilver, hebben te laet gezien, dat zy een verkeerden weg ingeſlagen hadden. Frankryk maekte diestyds, door onlusten belemmerd, dien voortgang niet welken het anders zou hebben konnen doen. De Nederlanders wonnen by alle dis omſtandigheden; voor al toen de verregaende onderdrukkingen der Spanjaerden hen bewoogen, om 't juk der Dwinglandye af te ſchudden, en zeven Provincien zich vereenigden, om hunne vryheid te verdeedigen. Dit maekte hun meester van den voornaemſten Handel op de Oostindien, en gaf hun gelegenheid om hunne Scheepvaert ook eenigzins in de Westindien te vestigen, en den Koophandel in hun Land op een vasten voet te brengen. De Engelſchen bedienden zich inmiddels van de gunſtige omſtandigheden, en maekten dat zy, ook in de Oostindien, maer inzonderheid in Noord-Amerika ene voordeelige Scheepvaert verkregen, terwyl zy verders den Handel in hun Land alleszins deeden toeneemen. De Kardinael *de Richelieu* was, zo dra Frankryk zich enigermate in rust bevond, mede wel bedacht, om de reeds aengewende poogingen ter verbeteringe van den Handel te verſterken, en dien ook, vooral in de Noordlyke deelen van Amerika, te vestigen; ook maekte hy enige zyner voornemens daedlyk werkſtel-

ſtelſig; doch hy had den tyd niet, om zyne wyduitgeſtrekte ontwerpen, ten dezen opzichte ter uitvoer te brengen.

Den Koophandel en Zeevaert in Frankryk te doen bloeien, was het werk van den Heer *Colbert*, onder de regering van *Lodewyk den XIV*; van waer men het jaer 1664 voor het eigenlyk tydſtip van den Franſchen Koophandel heeft te houden; en aengezien den grooten invloed, die 't aen Frankryk in de zaken van Europa gaf, maekt het eindelyk een zesde algemeen Tydperk der geſchiedenisſe van den Koophandel uit.

„ De Handwerken, zegt onze Autheur, de Scheepvaert en allerlye ſoorten van konſten, wierden in weinig Jaaren tot een volkoomenheid gebracht die Europa verwonderde en verbaasde. De Coloniën wierden bevolkt, derzelver Koophandel was afzonderlyk voor haare Meesters: de Engelſche en Hollandſche Kooplieden zagen die van Frankryk overal in mededinging met hun treden. Maar deeze veel onder zynde dan de Franſchen behielden den voorrang: meer ervaren zynde voorzagen zy dat de Koophandel de grondſlag der ſtaatkundige belangen, en het evenwigt der Markten worden zou. Zy maakten 'er een wetenſchap en hun hoofdvoorwerp van, in een tyd dat de Franſchen noch niet anders dachten dan om 't geen zy uitwerkten na te bootſen, zonder 'er de grondoorzaak van te ontdekken. De werkzaamheid van het vernuft der Franſchen ſtemde met de grondregels overeen, toen de herroeping van het Edict van Nantes dezelve verminderde, door het verlies van een groot getal onderdaanen, die zich in alle Landen, daar men zich wilde verryken, verdeelden. Nooit wierd 'er grooter offerande aan den Godsdienst opgeofferd"

„ 't Zederd heeft ieder ſtaat van Europa belangen in den Koophandel gehad, en gezocht om denzelven byzonderlyk na hunne krachten of die hunner nabuuren te vergrooten; terwyl Frankryk, Engeland en Holland elkander den algemeenen Koophandel betwisten".

Beſchryving en Afbeelding van eene geoctroijeerde Schep-Schyf *voor allerhande Watermolens. Door* Mr. J. J. HARTSINCK, *Heemraad van de Diemer Meer; mitsgaders Directeur van het Zeeuwſche Genootſchap der Weetenſchappen te Vliſſingen &c. &c. Te Amſterdam by* G. Tielenburg 1771. *Met de nevensgaande Octroijen* 48 *bladzyden in groot octavo.*

VAn hoe groot een aenbelang de Watermolens hier te Lande zyn is overbekend; en men zal uit dien hoofde gereedlyk toeſtaen, dat zy aenmoediging en lof verdienen, die 't 'er op toeleggen, om dezelven tot grooter volmaektheid te brengen. Het voetſpoor, door velen ten dien einde ingeſlagen, heeft ook de Heer en Mr. *Hartſinck* gevolgd; en 't is hem gelukt zo doorſlaende proeven van de nutheid zyner uitvindinge en verbeteringe te geven, dat de Heren

Staten van Holland en Westfriesland, als mede de Heren Staten 's Lands van Utrecht, bewoogen zyn, hem een byzonder Octroy, ten opzichte van het maken en invoeren zyner Water-Machine, of *Schep-Schyve*, voor allerhande Watermolens, te verleenen. Herhaelde proeven in de Diemermeer en elders den gunstigen uitslag verzekerd hebbende, zo heeft het hem goedgedacht, ene naeuwkeurige beschryving en afbeelding van dit Werktuig in 't licht te geven; met ene nevensgaende ontvouwing van de voordeelen, die aen dezelfs gebruik verknocht zyn; of 't ook van dienst mogte wezen, om het zelve meer bekend te maken, en alomme in 't gebruik te doen komen, ten nutte van ons Vaderland. De manier van beschryven toont ene kundige hand, en men kan, met behulp der uitvoerige afbeeldinge van de *Schep-Schyf*, ligtlyk nagaen, hoedanig een denkbeeld men zich van derzelver werkinge hebbe te vormen; het welk dezelve zo gunstig doet voorkomen, dat men de hier opgeteelde voordeelen, van hooger opmalen, ligter werking, minder flytagie, geringer belemmering van vorst, en diergelyken, niet ontwaerschynlyk mag oordeelen; ter bevestiginge van welker zekerheid, voorts dienen de deswegens genomen proeven en de herhaelde ondervinding, waer op de Heer en Mr. *Hartsinck* zich in dezen beroept.

M. GUYOTS *Nieuwe Natuur- en Wiskonstige Vermaaklykheden. Uit het Fransch vertaald, en met eenige Aantekeningen vermeerderd. Eerste Deel. Met koperen Plaaten. Te Rotterdam by* R. Arrenberg 1771. *Behalven de Voorreden enz.* 404 *bladzyden, in octavo.*

HEt veraengenamen der Natuur- en Wiskunde, door een aental van derzelver zeldzame uitwerkselen tot een vermaeklyk tydverdryf te schikken; derzelver beoefeninge dus op ene gevallige manier behulpzaem te zyn, en aenleiding te geven tot het uitbreiden dier kundigheden, ter vermeerderinge van nutte en aengename ontdekkingen, is het hoofddoelwit van den Heer *Guyot*, in dit zyn Geschrift. Het zelve behelst ene verzameling ener menigte van kunstgrepen, die men, zo door ene behendige behandeling van den Zeilsteen, als door ene schrandere verschikking der Getallen, mitsgaders ene opletende plaetsing van Gezichtkundige Werktuigen, ene ervaren Scheikundige bewerking, en wat van dien aert meer zy, tot veler verwondering kan verrichten. ——— De Autheur, van wiens bedrevenheid in deze soort van Oefeningen dit Werk doorslaende blyken verleent, heldert, door deze zyne ontvouwing, ene reeks van aengename begochelingen op, die 't oog van 't Gemeen verblinden, en welker handige uitvoering Menschen van Vernuft ten vermaek verstrekt. Hy verklaert ten duidelykste op hoedanig ene wyze men hier omtrent te werk heeft te gaen, en geeft alleszins een

naeuw-

naauwkeurig verſlag van den vereischten toeſtel, en verdere ſchikking; zo dat iemand, met behulp eener dadelyke beoefeninge, zich ligtlyk in ſtaet konne ſtellen, om dezelve op eene handige wyze ter uitvoeringe te brengen; het welk hem met zyn byhebbend gezelſchap eene vervrolykende uitſpanning kan geven, die te gelyk hare nuttigheid heeft.

Het tegenwoordig uitgegeven eerſte Deel beſtaet uit eene verzameling van kunstgrepen, die met den Zeilſteen geſchieden; en ontvouwt ons eene reeks van byzondere uitwerkingen, die door deszelfs behulp te wege gebragt worden. De Heer *Guyot*, die den vereischten toeſtel in nevensgaende platen naeuwkeurig heeft afgebeeld, heeft daer en boven aen 't ſlot van dit Deel eene lyst gehecht, van de Werktuigen, waer van men zich in deze Vermaeklykheden bedient, met melding der pryzen, op welken dezelven by hem te bekomen zyn: des de Liefhebbers in 't een en ander opzicht de noodige onderrichting ontvangen, en hun de weg gewezen worde, langs welken zy het vermaek konnen genieten, om ſoortgelyke uitwerkingen te doen, of dezelven, wanneer ze hun vertoond mogen worden, met oordeel na te gaen. ——— Men heeft van tyd tot tyd meer Kunſtſtukken van die natuur vertoond, welken niet alleen het Gemeen maer zelfs ervaren Perſoonen ter verwonderinge verſtrekt hebben; en dit heeft de zucht, om 't geheim dezer werkinge te doorgronden, ſteeds doen toenemen. Zy nu, die daer in luſt hebben, kunnen in dit Stukje van den Heer *Guyot* al eene vry merklyke voldoening erlangen; dewyl zyne verklaring veler kunstgrepen van dien aert zeer wel geſchikt is, om iemand verdere aenleiding te geven, tot het vormen van een denkbeeld veler andere uitwerkingen; ſchoon hy juist niet altoos bekwaem zy, om de bewerking van den ervaren en behendigen Kunſtenaer bepaeldlyk uit te vorſchen. Men leert dus door dit middel dingen, die ten uiterſte verwonderlyk ſchynen, tot derzelver eenvoudige natuurlyke beginſelen brengen; en vind intusſchen ſteeds nog ſtoffe, om hem naer eisch te waerderen, die zich van deze natuurlyke beginſelen weet te bedienen; om ons, op eene aengename wyze, met eene zonderlinge uitwerking te verraſſen.

Dichtkundige Beſpiegelingen over de zinnebeeldige Sieraaden in de Ooster Kerk te Amſterdam, by gelegenheid van het eerſte Eeuwgety der inwyinge van dat Godsgebouw, op den vierden van Wynmand 1771. *Door* CORNELIS BORWINKEL. *Te Amſterdam by* Petrus Schouten 1772. *Behalve het Voorbericht* 79 *bladz. in groot octavo.*

EEne oplettende beſchouwing der zinnebeeldige Sieraaden, waar mede de Ooster Kerk deezer Stad pronkt, heeft den Heer *Burwinkel*, al voor eenigen tyd, opgewekt, tot het ſamenſtellen deezer

Dichtkundige Beſpiegelingen; en hy heeft zig, by gelegenheid der vieringe van 't opgemelde eerſte Eeuwgetyde, laaten overhaalen, om dezelven, met een nevensgaand Dichtſtukje op dat Eeuwgetyde, het licht te doen zien. ——— De uitvoering toont, dat 's Mans geest niet ongeſchikt is ter behandelinge van onderwerpen van dien aart; nademaal hy het zinnebeeldige, op eene oordeelkundige wyze, overbrengt, en ſtichtelyk ter betragtinge ontvouwt: het welk hy, in een vloeibaaren dichtſtrant, met eene zuivere taal, opwekkelyk voordraagt. Het volgende Voorſtel, betreffende de HOOP, in zo ver dezelven, door de afbeelding van een *Anker*, zinnebeeldig aangeduid wordt, ſtrekke hier van ter proeve.

——— Laat ons zien, hoe 't zinryk zinnebeeld,
Hier kunſtig uitgewerkt, op zielsgeheimen ſpeelt.

De Hoop, der vroomen troeverlaat,
Het anker van de ziel, dat nooit hun zal begeeven:
Dewyl het in den Voorhang gaat,
Daar Jeſus is hun kragt en leeven,
Wordt in haar nuttigheid hier leevendig vertoond:
Daar 't Anker elks vernuft tot overdenking troont.

't Is 't Anker dat den zeeman baat,
Die in een haven zich, na 't zwerven mag verlusten,
Zoo dat hem 't ſtormgeweld niet ſchaadt,
Noch ſtoort in 't onbekommerd rusten.
Terwyl de ſtormorkaan op mast en touwen loeit,
Wint vast zyn anker grond, zyn moed en blydſchap groeit.

Zoo ſtaat de Hope onwankelbaar.
Gemakk'lyk kan de ziel zich in Gods hand betrouwen,
Mag zy de rampen en 't gevaar
Van and'ren ongeſtoord beſchouwen:
Terwyl ze 's Heeren hulp tot haar beſcherming ziet,
En voorſpoed uiterlyk by zielevreê geniet.

Dan zamelt zy, gerust en ſtil,
Een ſchat van gronden, die den roem der Hope ſterken.
Dan rust ze zagt in 's Hoogſtens wil.
Dan is 't: „ Laat vry de Heere werken.
„ Nu heeft hy mynen berg goedgunſtig vastgeſteld.
„ Nu wankel ik niet meer. Nu vrees ik geen geweld".

Maar

Maar 't anker geeft nog meerder nut,
Als 't houten zeekasteel, door bulderende winden
En woeste zee geprangd, geschud,
Kan uitkomst, hulp noch haven vinden,
Wanneer men, afgefoold, by strand ten anker gaat,
En met den dood in 't hart, zich daar op nog verlaat.

't Oprecht maar wankelbaar gemoed,
Als 't in dees waereldzee, op tuimelende baaren
Geslingerd wordt door tegenspoed,
Met zielesmert, of lyfsgevaaren
Moet worst'len, wacht somtyds zyn hulp van schepsels magt;
Terwyl het vrugt'loos woelt en werkt in eigen kragt.

Is dus 't vermogen afgesloofd,
In 't prangen van den nood, geen uitkomst meer voor handen,
Door vreeze al 't yvervuur gedoofd;
Helt alles naar het zinken, 't stranden,
Dan krygt de ontroerde ziel, bestraalt met Godd'lyk licht,
Haar dwaas, haar ydel werk en uitzien in 't gezicht.

Dan ziet zy, uit den afgrond van
Dat hopeloos bestaan, op 't onbepaald vermogen,
Op Hem, die helpen wil en kan.
Dan is 't: „ Waarom zoo neêrgeboogen?
„ Wat zyt ge onrustig, ô myn ziel! ai hoop op God:
„ 'k Zal hem nog looven; Hy verkeert myn treurig lot.

„ ô Bergen, werwaards zich myn oog
„ Verhief om hulp, ik moet myn dwaasheid nu verachten!
„ Ik zal nu enkel van om hoog
„ Myn hulp met lydzaamheid verwachten.
„ Als 't oog der knegten op huns heeren hand, zoo ziet
„ Myn oog op mynen God, tot Hy my hulpe bied".

„ Myn ziel, die uit de diepte schreit,
„ Wacht op den Heere, meer dan wachters op den morgen.
„ Zyn magt, zyn goedertierenheid
„ Leert al myn vreezen, al myn zorgen
„ Op Hem te werpen, die 't voor my voleinden zal.
„ Die hoop verkwikt me reeds in 't smert'lykst ongeval".

De

Deductie van Mr. JOH. CHRISTOPH. NOVISADI. *Voor Rekening van den Autheur. Te Amſt. by* Ph. Doorewaart. *In Folio* 38 *bladzyden.*

DE Heer en Meester *Noviſadi*, geweezen Muntmeester van de Provinciale Munte van Utrecht, geeft in dit Papier een onderſcheiden verſlag van 't geen 'er ten zynen opzigte is voorgevallen, by gelegenheid van een bevonden defect in het alloy van den zilveren Ducaat. Een voorval, dat ten gevolge gehad heeft, dat de Ed. Mog. Heeren Staaten 's Lands van Utrecht opgemelden *Noviſadi*, „ van „ zyne bediening als Muntmeester ontſlaagen en gedimitteerd heb„ ben, zonder nogtans denzelven te houden voor geconvinceerd van „ enige kwade trouwe of opzettelyke malverſatie in zyn Post". — De geweezen Muntmeester tragt hier, ter verdeedinge van zyne Eer en goeden Naam, zyne onſchuld, ten aanzien van 't bevonden defect, aan den dag te leggen; en tevens te doen zien, dat hy op goeden grond had mogen verwagten, zynen Post te zullen blyven bekleeden. Hy verklaart niets te ſchryven dan 't geen de waarheid is, en verſterkt het door nevensgaande Bylagen, die ter zyner justificatie ſtrekken. —— Men kan deeze manier van verdeediging niet wraaken, maar 't Gemeen heeft 'er weinig aan; dewyl 't niet bevoegd is, om over eene zaak te oordeelen, waar van het alle de byzonderheden niet kan nagaan.

Roefdiscoers over den Zwindelhandel en andere ſlinkſche ſtreeken in de Negotie, als mede over eenige Schimpſchriften, daar toe betrekkelyk. In verſcheiden plaatſen te bekomen. In groot octavo 72 *bladzyden.*

EEn getabberde, een gedegende, een Regtsgeleerde en een Winkelier, in de Roef van een Jaegſchuit gezeten, verdryven den tyd met een geſprek over de veelvuldige ſchandelyke wanbedryven, welken, door menigerleie bedriegelyke en valſche handelingen, in de Negotie plaets hebben. En dit geeft hun ten ſlot nog aenleiding, tot een kort geſprek over eenige Schimpſchriften, die op 't gedrag derzulken ſlaen, welken daar aan ſchuldig gehouden worden; die veel al te perſoneel, en wel eens te onbedagt geſchreeven zyn. —— Dit ganſche Geſprek is van die natuur, dat het ten grooten deele eene optelling van ſielteryen behelze, welken overbekend zyn, aan hun die handel dryven; des het ten deezen opzichte niets byzonders leere. Buiten dat wordt de Autheur van de opgemelde Schimpſchriften, zo 'er niet in mis getast worde, openlyk ten toon geſteld. Ook heeft men, en dit is het beste gedeelte van dit Geſchrift, 'er ingevoegd een zogenoemd *Tooneelontwerp*, dat ons ſchetswyze ontvouwt, hoe jonge lieden, die een losbandig leeven leiden, zich trapswyze ongelukkig maken, en van ſtap tot ſtap tot grooter euveldaaden overgaan, in de ſtreelende hoop van zich gelukkig te maaken, terwyl zy zich den weg baanen, om onherſtelbaar ongelukkig te worden; welke trapswyze voortgang hier niet oneigen afgemaald wordt.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

Oordeelkundige Bybelverklaaring. Door TH. CHR. LILIENTHAL. *Dr. Th. en Hoogleeraar op de Akademie te Koningsbergen. Met eenige Aanmerkingen vermeerderd. Elfde Deel. Te Amſterdam by* J. Loveringh 1771. *Behalve de Voorreden en den Bladwyzer* 444 *bladzyden in groot octavo.*

NAdien de Wonderwerken, in de Heilige Bybelbladen aengetekend, ten krachtigſte ſtrekkén, ter ſtavinge van de Godlykheid der Leere, door Gods Afgezanten verkondigd, zo is 't niet vreemd dat de Ongeloovigen boven al hunne poogingen aenwenden, om dit bewys, waer 't hun mogelyk, krachtloos te maken; door ene menigte van zwarigheden, uitvluchten en bedenkingen daer tegen te berde te brengen. Dit heeft den Heer *Lilienthal*, overeenkomſtig met de opgenomen taek, om de ondernemingen van de tegenſtanderen der Godlyke Openbaringe in die Schriften vervat, zo in 't ene als 't andere opzicht, ernſtig te keer te gaen, genoodzaekt, op dit gedeelte vry lang ſtaen te blyven, om gene der veelvuldige tegenbedenkingen van 't Ongeloof, omtrent dit gewichtig Stuk, ongemerkt te laten voorbygaen. Hy maekte hier van reeds in het achtſte Deel een aenvang, heeft dit onderwerp door de verdere Deelen achtervolgd, en voltrekt zynen arbeid deswegens nu eerst in dit elfde Deel; het welk eindelyk geſchikt is ter overweginge van het geen 'er, tegen het Euangeliſche verhael, betreffende 's Heillands Opſtanding, Hemelvaerd, de daer op volgende Uitdeeling der Wonderdadige Gaven, en de Wonderwerken der Apostelen, ingebragt word.

Dit gedeelte gaet dus over onderwerpen, die, behalve dat ze in alle tydsomſtandigheden onze aendachtige nadenking vorderen, onze oplettendheid byzonder trekken in deze dagen; daer de Christenheid zich ſchikt ter bepaelder gedachtenisſe, aen die gewichtige wonderdadige gebeurtenisſen van 's Waerelds Verloſer en deszelfs Apostelen, ter verſterkinge van ons Geloof in de Euangeliſche Schriften geboekt. En de Hoogleeraer *Lilienthal* behandelt deze Stukken, met geen minder nacuwkeurigheid, dan hy de voorigen gedaen heeft; alleszins

toonende hoe deze zo aenmerklyke geſchiedenisſen den naeuwkeurigſten toets van een onpartydig onderzoek konnen doorſtaen; terwyl de tegenwerpingen van 't Ongeloof meer ſtoutheid in 't ontkennen, en losheid in 't twyfelen, dan gezetheid van denking, bondigheid van oordeel en liefde voor de waerheid, aen den dag leggen. —— Men zal dus, dit Deel doorbladerende, een aental van aenmerkingen ontmoeten, die wezenlyk konnen ſtrekken, om ons de kracht der waerheid, en de zwakheid van des Ongeloofs tegenſtand, te doen opmerken, ter bevestiginge van de Godlykheid der Euangeliſche Openbaringe; geſtaefd door de Opſtanding van Jeſus, verſterkt door deszelfs Hemelvaerd, en buiten redelyke tegenſpraek geſteld, door de daer op volgende verwachte Uitſtorting des Heiligen Geestes; die ten gevolge had, een aental van wonderwerken, door 's Heren Apostelen, ter ſtavinge hunner Godlyke zendinge, ter verkondiginge der Euangelieleere, als behelzende de Gode welbehaeglyke Leer van den waren Godsdienst.

Een oplettend Lezer zal, ten aenzien van ieder dezer aenmerklyke voorvallen, verſcheiden oplosſingen van ingebragte tegenbedenkingen vinden, die zyner nadere overweginge wel waerdig zyn. Boven al is ons, (om van één derzelver byzonder gewag te maken,) dus voorgekomen des Hoogleeraers beantwoording van die tegenwerping tegen de waerheid der opſtandinge van Jeſus Christus, met welke de Ongeloovigen gemeenlyk zeer hoog loopen; die ontleend word, uit de verſchyning van Jeſus, na zyne opſtanding, alleen aen zyne Vrienden, en niet openbaerlyk aen zyne Vyanden of andere onzydige lieden. De hier uit afgeleide bedenkingen gaet zyn Hoogeerwaerde onderſcheidenlyk tegen; en toont zeer duidelyk de onbezonnenheid van 't wraken der ooggetuigen, om dat ze Vrienden waren; en 't eiſchen van een getuigenis van Vyanden; onder voorwending, dat men dan meer zekerheid van de waerheid der geſchiedenisſe zou hebben; waer van hy de ongegrondheid ten bondigſte doet zien. Deze behandeling is te uitvoerig, om ze hier geheel te ontvouwen, en ene beknopte ſchets komt ons niet voldoende voor; waerom wy ons liever ſlegts bepalen, tot ene opgave van 't geen de Hoogleeraer bygebragt heeft, om de genoegzaemheid van het getuigenis der Vrienden van Jeſus te bewyzen; ten welken einde hy zich voorſtelt aen te toonen, dat de Vrienden van Christus zo wel *onzydige* als *oprechte getuigen* waren, en dat *zy ook meer, dan anderen, bekwaam waren*, om getuigen te zyn; waer omtrent hy zich indezervoege uitdrukt.

„ Wa-

„ Wanneer de oprechtheid van eenen getuige anders te bewyzen is; dan is 'er niet aan gelegen, of hy vriend dan vyand zy. Maar, wanneer by even dezelfde zo niet meerdere oprechtheid, de vriend meerder gelegenheid gehadt heeft van de zaak verzekerd te worden; dan verdient zyn getuigenis met recht den voorrang, en kan niet in verdenking komen, om dat hy een vriend is. De beweegredenen van vriendſchap zyn wel by ſommigen zo ſterk, dat zy geene zwaarigheid maaken valſche berichten uit te ſtrooijen, die zy meenen aan derzelver vrienden voordeelig te konnen zyn. Maar zyn 'er niet ook onzydige vrienden, die op de waarheid te veel prys ſtellen, dan dat zy dezelve, ten gevalle van iemand, krenken zouden? Maar zo, het geen zy van hunnen vriend berichten, de waarheid is; dan zal het hun zekerlyk tot blydſchap ſtrekken, getuigen te zyn van het geen voor denzelven voordeelyk zyn kan: doch dit is nog geene reden om hun getuigenis even daarom voor onbeſtaanbaar te keuren. Aldus was het met de Apoſtelen gelegen. Zy waren vrienden van Christus geweest, ook was de geneigdheid voor hem, door zynen dood, niet ten eenenmaale uitgewiſcht. Intuſſchen waren zy wankelbaare vrienden, die inderdaad hunnen vriend verlaaten hadden. Hunne hoope ſcheen mislukt te zyn. Van eenen dooden konden zy zich geen voordeelen meer belooven. Wat toch zou hen hebben konnen aanſpooren, tegen hunne eigen overtuiging aan, hem voor levendig op te geeven, en zich daar by aan zo veele verdrietlykheden bloot te ſtellen? Immers gaat de vriendſchap niet zo verre, zich zelve op te offeren ten gevalle van een vriend; te meer, wanneer men zich in de verwachtinge, die men van hem hadt, te leur geſteld vindt. Des hebben de Apoſtelen, by de betuigingen van Christus Opſtandinge, geheel onzydig gehandeld. Het was niet de vriendſchap tot Jeſus, die hen beweegde, van zyn leeven getuignis te geeven; maar de overtuiging van deeze zaak, geheel onzydig onderzocht, maakte, dat zy vrienden van Jeſus bleeven, en gewilliglyk het beſluit namen, om zyne eere op alle mogelyke wyze te verbreiden. En wat bewys kan klaarer zyn, dat zy by hun getuigenis niets verzonnen hebben, dan dit, dat zy zelve zeggen, de verreezen Heiland is van niemand anders, dan van zyne vrienden, gezien? Indien zy ſlegts het oogmerk hadden gehadt, hunnen Held te verheffen; dan zou het immers gemaklyk geweest zyn, dan deezen, dan geenen, te noemen, aan wien hy mede zou verſcheenen zyn, by welken men zo ligt geen onderzoek zou hebben konnen doen. Ten minſten zou dit in laatere tyden, na de verwoesting van den Joodſchen

Burgerſtaat, en in uitheemſche landen, zeer mogelyk zyn geweest om te verzinnen. Maar neen; zy blyven op het naauwkeurigſte by de waarheid, alleenlyk zulke getuigen bybrengende, die Christus inderdaad gezien hadden, en die te zamen zyne vrienden waren; ſchoon zy, zonder twyfel, mede zullen voorzien hebben de tegenwerping, die men uit deeze omſtandigheid opmaaken kon.

„ [Wyders] was het, om een geloofwaardig getuige der verryzenisſe van Christus te zyn, niet genoeg hem levendig gezien te hebben; maar het was mede noodig, hem te erkennen voor dien, welken de Jooden gedood hadden. En hier toe waren de vrienden bekwaamer, dan anderen, die niet zo veel en getrouwelyk met hem verkeerd hadden. Nu waren inzonderheid de Apostelen ſedert ruim drie Jaaren de geduurige Volgelingen van Christus geweest, zo dat zyne byzondere manieren en gewoone wyzen om deeze en geene daad te verrichten, by voorbeeld, het brood te breeken (*), zyne tafelgeſprekken, formulieren van gebeden en dergelyke omſtandigheden en wyzen van doen, aan hem eigen, aan hun het beste bekend waren. Deeze konden hen derhalve tot zyne herkenninge behulpzaam zyn, het geen men by vreemden niet verwachten kon. Het onderwys, van Christus zo lange genooten, hadt hen ook al reeds beter, dan anderen, toebereid. Hy hadt aan hun de voorzeggingen, die op hem zagen, te meermaalen voorgehouden en verklaard. En ſchoon zy, wegens een aanſtaande aardsch Koningryk, nog veele vooroordeelen koesterden; evenwel waren zy eerder in ſtaat die te laaten vaaren, dan andere, aan welke deswege nog niet zo veele vertoogen gedaan waren. Het kwam 'er alleen op aan, dat zy dit alles ryplyk overwoogen, en de zaak met eene bedaarde oplettenheid overdachten. En hier toe waren hunne omſtandigheden in dien tyd zeer bekwaam; terwyl zy zich van het gedruis der groote waereld verwyderen moesten, en in hunne byeenkomſten hunne begrippen verbeterden; terwyl de een aan den ander zyne gedachten ontdekte. Andere, die daar in zo veel belang niet ſtelden, namen tot zulk eene overdenking geen tyd; gevolglyk waren dezelve ook, tot een uit te brengen getuigenis van Christus verryzenisſe naar de Schrift, niet zo bekwaam. Heeft nu Jeſus by deeze zyne vrienden alleen zodanige bekwaamheid gevonden, die gepaard ging met oprechtheid en met een redelyk gezind harte, om van deeze gewigtige zaak getuigenis te draagen, waar aan het anderen, of

(*) *Luc.* XXIV. 35.

of in 't geheel of ten deele, ten aanzien van de eene of andere noodwendige omſtandigheid, ontbrak; dan is 'er geene reden van verwondering, dat hy zich enkel en alleen aan deeze zyne vrienden geopenbaard heeft. Zy worden derhalven genoemd, *getuigen, die van God te vooren verkooren waren* (*); zulke, die God, naar zyne onbedrieglyke kennis en wyze voorzienigheid, als de bekwaamſten tot dit werk bepaald en uitverkooren hadt; zulke, van welke hy wist, dat zy de zaak, aan de eene zyde, niet zonder een naauwkeurig onderzoek geloofden; maar, aan de andere zyde, daar van eens overtuigd zynde, eene onverwrikte ſtandvastigheid in derzelver belydenisſe betoonen zouden. Wy leezen niet eens, dat Christus aan alle zyne vrienden zou verſcheenen zyn; ten minſten niet met dat oogmerk, dat zy getuigen zyner Opſtandinge zyn zouden. Veelligt heeft hy die geenen uitgeſlooten, die, hoewel by eene waare gebeurtenisſe, of al te ligtgeloovig zyn, en meer uit eene blinde drift, dan op gewigtige gronden, daar aan hunne toeſtemming geeven; of die, by een opkomend gevaar, zwak genoeg zyn zouden, om hun woord in te trekken. Wy vinden geene aantekening eener verſchyninge, die aan zyne Moeder *Maria* in 't byzonder zou geſchied zyn, ſchoon zy by zyne Hemelvaart tegenwoordig kan zyn geweest. Want, behalve dat zy niet geſchikt was, om daar van getuigenis te geeven; zo behoefde zy ook niet eens zulk een naauwkeurig onderzoek uit te ſtaan, 't welk tot een bewys der geloofwaardigheid van de andere getuigen noodig was; terwyl zy, naar het ſchynt, zonder te zien, geloofd, en ook even daarom niet met de andere vrouwen het graf van Christus bezocht heeft. Indien Jeſus zich, buiten en behalve de beproefde getuigen ook aan anderen vertoond hadt; dan zou het niet zo klaarblyklyk geweest zyn, dat zy, onder alle anderen, de bekwaamſten geweest waren. En is derzelver geloofwaardigheid genoegzaam; zo was het ook niet noodig, zich nog aan meer anderen te vertoonen. Na dat de getuigen, by God bepaald, alle bedenklyke verzekering verkreegen hadden, en daar na hun getuigenis met wonderwerken ſtaafden; zo was dit immers tot overtuiginge van alle anderen genoegzaam. Dat hun geringe ſtand hunne geloofwaardigheid niet vermindert, is reeds in het voorgaande beweezen (†); en de eisch van EDELMAN (‡) is zeer onbillyk, dat Christus aan onzydige lieden onder de

(*) „ *Hand.* X. 41. (†) In 't agtſte Deel Cap. XVII. §. 23.
(‡) *Geloofsbelydenis.* Pag. 196".

de aanzienlykſten zou hebben moeten verſchynen; even als of deeze alleen kennis hadden, of nooit aanprikkelingen hebben konden, om eene onwaarheid te verbreiden, en voor dezelve, door hun gezag, by anderen ingang te verwerven".

Redevoeringen van den vermaarden Heer JOHN LELAND, *in zyn Leven Doctor in de Godgeleerdheid en Predikant te Dublin. Uit het Engelsch vertaald door* M. V. M. *Tweede Deel. Te Rott. by* A. Bothall 1771. *In groot octavo* 451 *bladz.*

DE onderwerpen, in dit tweede Deel verhandeld, zyn niet minder gewichtig, dan die, welken de Eerwaerde *Leland* in 't eerſte ontvouwd heeft. Stelde hy ons in het zelve voor de bewyzen die ons verzekeren van Gods beſtaen, en deelde hy ons gegronde kundigheden mede van Gods voortreflyke Eigenſchappen; om ons op te leiden ter verheerlykinge van den Allerhoogſten, en als geliefde Kinderen van God onzen Hemelſchen Vader, in enen deugdzamen wandel, na te volgen; hy verleent ons in dit Deel insgelyks ene leerzame en opwekkelyke onderrichting, aengaende de Leer der Voorzienigheid, die op ene byzondere wyze geſchikt is, om een algemenen invloed op ons gedrag te hebben. Zyn Eerwaerde bevlytigt zich, om de bewyzen voor de Godlyke Voorzienigheid te ontvouwen, en duidelyk te toonen, dat de Waereld door dezelve onderhouden word. Op dit algemene laet hy voorts enige Leerredenen volgen, over Gods Beſtier der Waereld, ten aenzien van de Onbezielde Schepping, het gewaerwordlyke redelooze Vee, en de redelyke Schepſelen. Verder veſtigt hy, met opzicht tot de laetstgenoemden, onze aendacht, wel byzonder op Gods Voorzienig Bewind, omtrent de goede en kwade Engelen, en het Menschdom; betreffende het welke hy wyders bepaeldlyk nagaet, wat men van Gods Voorzienig Bewind over het zelve hebbe te denken, zo met betrekking tot wyduitgeſtrekte Maetſchappyen, als tot byzondere Perſoonen; en hoe 't zelve gae, over onze harten, gedachten, bedryven en alle voorvallen, die ons ontmoeten. Daer benevens leidt hy ons, ter aendachtige beſchouwinge van de Wysheid, de Goedheid en Rechtvaerdigheid der Godlyke Voorzienigheid; met beantwoording der zwarigheden, die 't Menschlyk Vernuft over Gods handelingen dikwerf belemmeren: welker duisterheid na dit leven eerst volkomen opgehelderd ſtaet te worden; waerom onze Leeraer ten laetſten de gedachten wend, tot het toekomend Oordeel, en den Staet

van

van eindelyke Vergelding, wanneer de Beſtieringen der Voorzienigheid jegens het Menschdom hare voltooijing zullen erlangen. Aen deze Leerredenen, die ene reeks van oordeelkundige aenmerkingen over de Godlyke Voorzienigheid, met een aental van vertroostende en aenmoedigende leeringen behelzen, zyn eindelyk nog gehecht vyf Leerredenen over den algemenen Zondvloed, en twee over de algemene Verbranding; als boven al aenmerkelyke gebeurtenisſen, die, in de overweging der Godlyke Voorzienigheid, aller ernſtige beſchouwing by uitſtek vereiſchen; en welken de Eerwaerde *Leland* zo onderſcheidenlyk ontvouwt, als gemoedlyk ter betrachtinge aendringt. ——— Men ontmoet in dit Deel, even als in 't voorgaende, alomme een Leeraer, die, meester zynde van de onderwerpen welken hy behandelt, zich altoos, naer den aert der zake, met de vereischte klaerheid weet uit te drukken; en 't 'er meer op toelegt, om overtuigend dan ſpitsvindig te prediken; bedoelende in alles zyne Toehoorders zodanige kundigheden in te boezemen, die zy, zo ze behoorlyk oplettend zyn, gereedlyk konnen nagaen, en geſchikt vinden, om een algemenen invloed te hebben, op hunnen Godsdienſtigen wandel. ——— In het doorbladeren van dit Stuk is ons, onder anderen, voorgekomen, des Leeraers ontvouwing van het geen God gedaen heeft: „ om de Menſchen te onderregten en te geleiden in de Kennisſe en Betragtinge van hunnen Pligt; om een Bezef van Godsdienst en Deugd in de Weereld te bewaren, en om Ondeugd en Goddeloosheid den moed te benemen en te beteugelen ". Dit gedeelte heeft ons dermate behaegd, dat wy ſterk neigden, om het geheel over te nemen; dan, vermids deszelfs uitgebreidheid, zullen wy ons tot den hoofdzaeklyken inhoud en enige voorname trekken bepalen. Dus vangt zyn Eerwaerde aen.

„ Het blykt uit de berichten, die ons in de Heilige Schriften voorkomen, dat de eerſte Ouders van het menſchelyke Geſlacht niet in eenen hulpeloozen en kinderlyken, maar in eenen volwasſen ſtaat, in de Weereld gebragt, en in eene gelukkige ſtreek, en in voordeelige Omſtandigheden, ter bewaringe hunner Zuiverheid en Onſchuld, geplaatst werden; dat God hen, om hun Gebrek aan Opmerkinge en Ondervindinge te vervullen, met eene naauwe Gemeenſchap met Hem begunſtigde, en hun buitengewone Onderrigtingen van zynen Wil en hunnen Pligt verleende: dat het Hem, toen zy het byzondere bevel, hun ter beproevinge hunner Gehoorzaamheid gegeven, ſchonden, en de Zonde in de Weereld kwam, behaagde eenige veranderingen in hunne Omſtandigheden te ma-

ken, geſchikt naar hunnen gevallen ſtaat, en gepast om hen te rug te roepen, te oeffenen en te tuchtigen; en dat Hy, gelyk Hy hun ontzachgelyke Aanduidingen van zyn regtvaardig Misnoegen tegens de Zonden verleende, dus ook zyne Gereedheid toonde, om hen, op hunne bekeering, weder in Gunſte aan te nemen, én hun bemoedigende Verwittingen van zyne genaderyke Inzigten, ter herſtellinge van hun uit hunnen gevallen ſtaat, ſchonk".

Hier op brengt de Leeraer ons verder onder het oog, hoe Gods handelingen, wel byzonder, ten aenzien van *Kain* en *Abel*, met opzicht tot *Enoch*, en het verwekken van Predikers der Gerechtigheid, in dat eerſte tydſtip der Waereld, duidelyk ſtrekten, om een bezef van Gods Beſtaen, de Voorzienigheid, mitsgaders de Aengelegenheid van godsdienſtige en zedelyke Verplichtingen in de Gemoederen der menſchen te bewaren. Voorts wendt hy ons gezigt op den vernielenden algemenen Zondvloed, als een ontzachlyk bewys van Gods rechtvaerdige Voorzienigheid, en van zyn afgryzen van Ondeugd en Godloosheid: waer mede gepaerd ging, een voortreffyk blyk van zyn onderſcheidend toezigt over Godsvrucht en Deugd, in de bewaring van *Noach* en zyn Huisgezin, geſchikt om een nieuw Geſlacht van Menſchen voort te brengen. Wyders merkt hy aen hoe *Noach*, door overlevering, kundig van 't geen voor den Zondvloed geſchied, en zedert de Schepping geopenbaerd was, met nieuwe aenkondigingen van Gods Wil begiftigd, op nieuw den Godsdienst kon voortplanten onder 't Menschdom; dat, door ene reeks van omſtandigheden, in dien tyd opgewekt kon worden, om 'er te meerder acht op te geven. Deze bedeeling was uit eigen aert zo krachtig, ter bevorderinge van dit groote oogmerk, dat zyn Eerwaerde niet ſchroomt, aldus te vervolgen.

„ In dezen ſtaat van Zaken kan men niet ontkennen, dat van Gods wegen in zyne Bedeelingen jegens het Menschdom genoeg gedaan was, om de Kennis en Betrachting van Godsdienst en Deugd in de Weereld te bewaren. En indien Hy niet meer in een buitengewonen Weg voor het Menschdom gedaan had, maar hen daar na geheel en al aan het Licht der Nature en Reden, alleenlyk met de overleveringe dezer hulpmiddelen geſterkt, had overgelaten, zou niemand redelyker wyze iets hebben kunnen klagen. 't Is waarſchynlyk dat de Hoofden der Huisgezinnen, wanneer het Menschdom zich, eenigen tyd na den Vloed, over het Oppervlak der Aarde begon te verſpreiden, de eigenlyke beginſelen van Aartsvaderlyken Godsdienst, die zy by overleveringe ontvangen hadden,

en

en welke zo zeer overeenkomſtig waren met de Reden, met zich voerden, naar de verſcheiden plaatſen, werwaards zy verſtrooiden; en wy hebben reden om te denken, dat daar van eenen langen tyd aanmerkelyke Overblyſſelen bewaard zyn onder de Volken. Dit mogen wy opmaken uit de beſte berichten, die ons van de oude *Perſen* en *Arabieren*, en andere Volken van het Oosten, gegeven zyn: En het zelfde zou waarſchynlyk insgelyks wegens veelvuldige andere Volken blyken, indien wy in de oude Geſchiedenisſen van het Menschdom beter bedreven waren. Zelfs onder de *Grieken* zyn 'er verſcheidene oude Overleveringen geweest, betrekkelyk tot Gods Voorzienigheid, de Onſterflykheid der Ziele en andere Dingen, waarſchynlyk van de eerſte Eeuwen ontleend, gelyk uit de Getuigenis van ſommigen van hunne eigene beroemdſte Schryveren blykt".

Ter verſpreidinge dezer kundigheden diende inzonderheid, zo de Eerwaerde *Leland* ons voorts doet opmerken, Gods nadere Openbaring aen *Abraham*, die, in *Chaldea*, *Egypte* en *Canaän* verkeerde. Hier trekt wyders een *Melchizedek*, die den Aertsvaderlyken Godsdienst aenkleefde, onze oplettendheid; en zo ook het byzonder oordeel van God, over de Godloosheid van *Sodom* en *Gomorra*. Daer benevens zien we groote Volken uit *Abraham*, door *Hagar* en *Keturah*, voortſpruiten; onder welken die denkbeelden waerſchynlyk nog al enigen tyd ſtand hielden, en waer van veelligt *Job* ten byzonderen voorbeelde ſtrekt. Maer boven al worden we opgeleid, ter beſchouwinge van 't bewaren van den Godsdienst, in 't nageſlacht van *Iſaäc*, byzonder in het huis van Vader *Jacob*, na deszelfs komst in *Egypte*.

„ De Bevordering van *Jozef* in *Egypte*, gelyk onze Leeraar zich uitdrukt, en de Vestiging van *Jakob* en zyn Huisgezin aldaar, 't welk ſpoedig aanmerkelyk gezegend werd, en tot een Volk aanwies, en onder welk, ſchoon verſcheiden van hun verbasterden, de ware oude Godsdienst echter voor het grootſte Gedeelte in wezen bleef, moest eene goede Uitwerking op de *Egyptenaaren* gehad hebben, om hen van hunne toenemende Verdorvenheid en Afgoderye te rug te trekken; en wanneer dit alles vruchteloos afliep, ſtrekte het uitleiden der Kinderen van *Israël* uit *Egypte*, met zulke verbazende teekenen van Goddelyk Vermogen, en de vreeſelyke Plagen en Oordeelen, den *Egyptenaren* en hunne Goden aangedaan, 't geen ter zigtbare Zegenpraal over de Afgodery, in haren voornaamſten Zetel, was; ſtrekten, zeg ik, deze dingen grootelyks, overal waar dezelven bekend werden, (en geen Land-

ſtreek ſchynt daar van toen beter kundig geweest te zyn dan *Egypte*,) om het Menschdom te ontwaken, en te rug te roepen van de toen ter tyd overhandnemende Ondeugd en Afgoderye, tot de ware Vrees, Aanbidding en Gehoorzaamheid van God".

En gelyk dit doorſtraelt in *Israëls* uittocht uit *Egypte*, zo is 't ook zichtbaer, volgens 't geen zyn Eerwaerde aenmerkt, in de verdere wegen der Godlyke Voorzienigheid, met dat Volk, als een byzonderen Burgerſtaet, in *Canaän* te vestigen; de Godlooze *Canaäniten* te ſtraffen; en *Israël*, naer gerade hunner aenklevinge aen, of afwykinge van zyne Wetten, zynen Zegen of Vloek te doen ondervinden: welk alles diende, om niet ſlechts *Israël*, maer ook andere Volkeren Gods Voorzienigheid te doen bezeffen, en tot het betrachten der Gerechtigheid op te wekken. En overeenkomſtig hier mede was 't dat God hen, toen zy echter zelven tot Afgodery vervielen, eenſtemmig met zyne bedreiging, indiervoege ſtrafte; dat ze, in 't verloop van tyd, in aenmerkelyke Getalen verſpreid werden, door 't geheele *Oosten*, en in verſcheiden deelen van het wyduitgeſtrekte *Roomſche Ryk*: dat zeer veel toebragt, om de kennis van den waren Godsdienst verder uit te breiden, en den weg te banen voor de Christelyke Bedeeling, waer toe het ganſche Stelſel der Joodſche Huishoudinge geſchikt was; over welke Bedeeling onze Leeraer zich indezervoege laet hooren.

„ Zy was het wonderbaarlykſte Ontwerp der Goddelyke Voorzienigheid, ter herſtellinge van het Menschdom, uit de verbazende Verdorvenheid, waar in het gevallen was, tot de Kennis, Gehoorzaamheid en zuivere Aanbidding der Godheid, en tot de Liefde en de Betrachting van Heiligheid en Deugd. God zondt, in zyne groote Liefde tot het Menschdom, zynen eigen Zoon in de Weereld; een' Perſoon van onvergelykelyke Waardigheid, en Voortreflykheid, om eene klaarer en volkomener Ontdekking van zynen Goddelyken Wil en Raadſlagen ter onzer Behoudenisſe te maken, en ons een volmaakter Samenſtel van zuivere Zedekunde, dan 'er immer te voren den Menſchen was bekend gemaakt, mede te deelen; om een helder ſchynend Voorbeeld van algemeene Goedwilligheid en Zuiverheid ter onzer Navolginge uit te leveren; om voor onze Zonden door zyn Lyden en Sterven Verzoening te doen, en om ons de volkomenſte Verzekeringen van eene zalige Onſterflykheid, en een zigtbaar Onderpand daar van, door zyne eigen Verryzenis van den Dood, te verleenen. Deze ganſche Bedeeling levert de luisterrykſte Vertooningen van Gods wonderbare Genade en Goedertierenheid jegens der Menſchen kin-

de-

deren, en tevens van zyne volmaakte Heiligheid en zuiverheid uit, en is zeer uitnemend geſchikt, ter bevorderinge van wezenlyke Godsvrucht, en ter betrachtinge van ware Gerechtigheid. Wy hebben daar door de wonderbaarlykſte Onderregtingen, de krachtigſte Beweegredenen, de uitnemendſte Hulpmiddelen en Bemoedigingen tot een heilig Leven. Dezelve werd aan de Weereld bekend gemaakt, op eenen Tyd, toen zy dezelve allermeest behoefde, en wanneer Afgodery en verdorvenheid van allerlei ſoort' ten hoogſten top gerezen waren; en in omſtandigheden, die het bekwaamſte ſchenen, om haar algemeen te verſpreiden en voort te planten: want zy kwam eerst te voorſchyn in het *Romeinſche* Ryk, dat een groot gedeelte van de toen bekende Weereld onder zyne Heerſchappy had; en zy werd ingevoerd op eene wyze, die zeer geſchikt was, om de Aandacht en Verwondering der Menſchen tot zich te trekken, vermits zy verzeld ging met de luisterrykſte Bewyzen en Blyken van eene Goddelyke Magt, Tegenwoordigheid en Heerlykheid. Deze Godsdienst heeft zich zeer wyd verſpreid, en indien de Kristenen zo zorgvuldig geweest waren, om denzelven in zyne Zuiverheid te bewaren, en door hunne Onderwyzingen en Voorbeeld aan te pryzen, als zy door de ſterkſte Verpligtingen gehouden waren te doen, zou dezelve, naer alle waarſchynlykheid, voor dezen tegenwoordigen tyd door de geheele Aarde verſpreid zyn. En al het Goede, dat te vinden is, in den Godsdienst van *Mahomet*, die door het overheerſchend Vermogen der Goddelyke Voorzienigheid is gerigt, om ſommige Volken van grove Heidenſche Afgodery te bevryden, is van de *Joodſche* en *Kristelyke* Openbaringen ontleend".

„ Dus blykt het, zegt onze Leeraer ten beſluite, dat God in den loop zyner Voorzienigheid aanmerkelyk veel gedaan heeft, om de Kennis en Betrachting van den waren Godsdienst en de zuivere Deugd onder de menſchen te bewaren en te bevorderen, en om ze daar toe, toen zy ten grooten deele verloren waren, te herſtellen: en dit behoort onze Harten met een dankbaar Bezef van zyne eindelooze Goedheid, zo wel als van zyne Reinheid, en van zyne Belangneming in het Geluk der Menſchen te vervullen. Op hoe veelerleie wyzen heeft Hy met de verkeerdheid der Menſchen gekampt! De Heilige Schriften geven ons hier van eene fraaije en aandoenlyke beſchouwing; dewyl wy daar in het beste bericht vinden van Gods Bedeelingen jegens der Menſchen Kinderen. En van welke buitengewone Middelen het Gode zal behagen verder gebruik te maken, om den waren Godsdienst in de Weereld

te verſpreiden en vast te ſtellen, kunnen wy niet zeggen, maar dat wy iets van dezen aart te wachten hebben, wordt ons door verſcheide Plaatſen der Heilige Schrift, welke op eene toekomende en meer algemeene Bekeering der *Joden* tot het Kristelyke Geloof, en het ingaan van de Volheid der Heidenen, ſchynen te doelen. En wanneer dit ook mogt voorvallen, zal het zekerlyk een verrukkend Tooneel, 't welk ons met eene aangename verbazing vervullen, en merkelyk ter Eere der Goddelyke Voorzienigheid ſtrekken zal, voor ons openen. Laten wy intusſchen God danken voor de Voordeelen, welke wy ter Vorderinge in het Godsdienſtige en Zedelyke genieten; laten wy zorg dragen om van dezelven een behoorlyk gebruik te maken, en het Einde waar toe zy ons zyn geſchonken, te beantwoorden, door alle Goddeloosheid en weereldſche Begeerlykheden te verzaken, en matig, regtvaardig en Godzalig te leven in deze tegenwoordige Weereld".

De ydelheit der Werelt, vertoont in twee Redenvoeringen, over 1 *Johannes* II. 17 a. *Uitgeſproken te Cleve, op den* 28 *December en* 1 *January, door* ABDIAS VELINGIUS W. F. *A. L. M. Phil. Doct: en Leeraar te Bergen op Zoom. Tweede Druk. Te Utrecht by* J. C. ten Bosch 1772. *In groot octavo* 91 *bladz.*

HEt voorſtel van Apoſtel Johannes, *de werelt gaet voorby ende hare begeerlickheyt*, geeft den Eerwaerden *Velingius* een ruim veld ter beſpiegelinge van 's Menſchen verplichting, om zyn hart nimmer zo te hechten aen de dingen van dit leeven, dat de liefde tot God en zynen dienst daer door verflaeuwe; waer toe eene levendige overtuiging, en een indrukbaer bezef, van de ydelheid der Waereld, en harer begeerlykheden, van zeer veel dienst is. Zyn Eerwaerde ontvouwt die denkbeelden in 't breede, en dringt ze ernſtig ter betragtinge aen; zo dat de inhoud dezer Leerredenen geſchikt zy, om ſtichting te konnen geven. Doch wy hebben den Leezer voorts, uit 's Mans naem, te berigten, dat deze twede uitgave buiten zyn weten, en, nu hy 't weet, zeer tegen zyn genoegen is, als mede dat men de tael-, ſpel- en diergelyke fouten niet op zyne rekening behoort te ſtellen.

Ver-

Verhandelingen uitgegeven door het Zeeuwſche Genootſchap der Wetenſchappen te Vliſſingen. Tweede Deel.

(Tweede Berigt (*).)

HEt maakzel en gebruik van een Verwydend Kaarsje, ter behandeling van verſcheiden ziekten van de Blaas, en den Pisweg. Door DAVID VAN GESSCHER.

Dikwils bevindt men, dat men, by manspersoonen, die bezwaarlyke Pisloozing, of wel een geheele opſtopping hebben, met de gewoone Kaarsjes in de Pis-buis te brengen, niet tot in de blaaze kan doordringen, om dat zich eenige vernaauwing of beletzels in deeze buis opdoen. Dit heeft den Heer van GESSCHER bewogen een ander ſoort van kaarsjes uit te denken, welken in de pisbuis gebragt zynde zo verre men konde doordringen, en hier gelaaten, de buis langzamerhand moeten verwyden, waar door dan in 't gevolg een kaarsje wat verder kan ingebragt worden, en nog meer beletzels zynde wederom ingelaaten worden, om dus van tyd tot tyd de pisbuis meer te openen en tot in de blaaze door te dringen. De kaarsjes welken hy hier toe bekwaam en als de beste gevonden heeft, maakt hy van ſtrooken maagden-perkament, van verſchillende breedte, waar door de kaarsjes van verſchillende dikte worden. Den rand van het perkament bevogtigt hy met denzelven tuſſchen de lippen te laaten doorgaan; en rolt dan dezelve op, gelyk men de gewoone of etternaakende kaarsjes maakt, zo vast en gelyk als mogelyk is; dan bewindt hyze, om de ontwikkeling te beletten, met het buitenſte vlies des blinden darms van een os, of koe, welke afgeſcheiden en naderhand bereid zynde, by de blad-goudſlaagers onder den naam van *Liezen* bekend is; en dit wel aangelegd zynde, moeten de beide einden geſtipt worden in een waschagtige ſtoffe, hoedanige men gewoonlyk tot het indompelen van de poppen der Breuk-banden gebruikt. „ Alle de deelen", zegt de Schryver, „ van een ſponsachtigen aart zynde, vermeerdert hunne dikte, alsze van de vochten des *pis-wegs* doordrongen worden, een weinig meer dan een derde. Hunne vastheid, die niet veel minder, dan die van balyn is, kan een vry grooten tegenſtand te boven komen, en gaat niet

(*) Men vindt het Eerſte, *H. Vaderl. Letter-Oefen. I. Deel*, *bladz.* 113, enz.

niet verloren, dan een geruimen tyd na de inbrenging: meester daar-en-boven zynde om derzelver dikte naar eisch der omſtandigheden in te richten, zonder dat hier door hunne werking belemmerd wordt, is 'er naauwlyks eenigerhande vernaauwing van de *pis-huis*, in welke men dezelve niet, met een byna zeker gevolg kan aanwenden". De Schryver toont vervolgens door drie aanmerklyke voorvallen, van hoe veel nut deeze zyne kaarsjes geweest zyn, waar alle anderen niets vermogten. De Heer van GESSCHER zegt in een Naberícht, achter deeze Verhandelingen gevoegd, dat hy, na het afzenden van dit geſchrift, hadt gezien, dat SOLVIGER van perkamenten kaarsjes ſpreekt, doch van de zynen verſchillende en gebreklyk.

Beſchryving van een Werktuig ter behandeling der Navel-Breuken. Door DAVID VAN GESSCHER.

Dit Werktuig beſtaat uit twee koperen plaaten van verſchillende grootte, door een krulveer van het zelfde metaal tusſchen beiden vereenigd, op de kleinſte van welken een pop van kurk vastgemaakt wordt; een gordel en een riem, om dit drukkend en medegeevend deel onbeweeglyk op zyne plaats te houden. Wy raaden onze Vaderlandſche Heelmeesters dit Stukje geheel te leezen; om dat wy 'er geene verkorting van kunnen geeven welke verſtaanbaar genoeg is, en men 'er de Afbeeldingen by moet zien.

Verhandeling over een zeldzaam Gebrek van een Dyebeen, Door NIC. GEORG. OOSTERDYK *Joansz.*

Een jonge Dogter van 22 jaaren klaagde over een gezwel aan de regter Dye, welke van de knie tot kort aan de liesch tweemaal dikker was dan behoorde, de zwelling was zeer gelyk en effen, hier en daar evenwel waren vorens, en de Dye was byna zo hard als hout, doch van een tamelyk gezonde kleur. De pyn in dit zieke deel was niet aanhoudend, doch werdt wat ſterker en min zeldzaam dan te voren; de beweeging genoegzaam geheel onmogelyk, doch pas ſedert eenige weinige dagen. Ruim een jaar geleden was de gemelde regter Dye geſtooten door een turfton, zo egter, dat hier door weinig pyn was ontſtaan, en de beweeging vry gebleeven; waar door zy dit ongemak eenigen tyd hadt verzuimd, ſchoon de pyn door drukking toenam, en de zwelling, doch langzaamerhand, grooter werdt. Eindelyk vertoonden zich op de zwelling opgeſpanne aderen, waar van eene openberſtende, een vry ſterke bloeding veroorzaakte, welke egter gelukkig geſtelpt werdt, en 'er kwam op de plaat-

ſe

ſo van de barſting een' zweer, welke ook ſomtyds veel bloed uitgaf. Alle aangewende, zo uitwendige als inwendige middelen waren vrugteloos, en de Lyderes, zeer uitgemergeld, ſtorf. By het onderzoek na den dood, hoewel niet door den Hoogleeraar OOSTERDYK zelven gedaan, bevondt men het vetvlies zeer dik, hier en daar van een' harde, en als vereelde zelfſtandigheid; omtrent het midden van de voorſte en onderſte zyde van de Dye, was dit vereelde vlies wel drie dwerſe vingeren dik. Op de dikſte plaatſe was een zeer wyde holligheid tot op het Dybeen, 't welk ontbloot was en gebroken. Het been van zyne ſpieren ontdaan hebbende, zag men aan het hoofd, den hals, en het overige tot een weinig onder het midden, niets tegennatuurlyks, dan alleen een been-uitwas (*) van een zonderlinge gedaante. Op den afſtand van omtrent 5 diverſe vingeren, van de knokkels was het been gebroken en hadt bederf. Van deeze breuk tot aan de knokkels (†) was het been ontbloot van het beenvlies en hadt ook bederf, en by de knokkels was een tweede breuk. De geſteldheid van het been kan in de bygevoegde plaat gezien worden.

Verhandeling over de Prophetiſche Historie. *Door* JOSUA VAN IPEREN.

De eigene aart der Oosterſche Talen, zegt de Eerw. van IPEREN, en de denkwyze der Oosterlingen, eischt telkens Toeſpelingen op Plegtigheden of Gebeurtenisſen: dan men moetze niet altyd willen vinden in het gene zy beſchryven, ook niet in de beſchryvingen, maar eerder in de beſchreeve dingen. PAULUS zoekt niet in de beſchryving van den Tabernakel, door Mozes, maar wel in de Afbeeldingen welken hier naar werden ingerigt, de Evangeliſche ſchaduwen en voorbeelden. Een ander ſoort van *Prophetiſche Toeſpeelingen* zyn de Voorſpellingen van aanſtaande gebeurtenisſen, voor zo verre de gebeurtenisſen zelve (en niet zo zeer de voorſpellingen, welken letterlyk, in die Gebeurtenisſen vervuld werden) wederom Prophetiſche Tafereelen en vertooningen moeten opleveren van verder uitgeſtelde lotgevallen. „ By voorbeeld, wanneer de Heere CHRISTUS de verdelging van het Joodsch Gemeenebest door de Romeinen voorzegt (§), en 'er onmiddelyk zyne heerlyke toekomſte en de voleindiging der waereld op volgen laat, zou het heel wel kunnen zyn, dat het eerſte lid dier Prophetie in de vervullinge moest worden opgevat, als eene Prophetiſche Toeſpe-

(*) *Exoſtoſis.* (†) *Condyli.* (§) *Matth.* XXIV: 3—28

ſpelinge op het laatſte der dagen; en het vervolg als eene letterlyke en onmiddelyke Voorzegginge. Edog ik ben nog zoo verre niet, om daar omtrend iets plat uit te beſlisſen. Alleenlyk merke ik hier aan, dat zulke Toeſpelingen der Vervullingen (wanneer de voorſpelde gebeurtenisſen wederom Prophetiſche Schilderyen worden) in meer dan een opzigt met de Prophetiſche Gezigten overeenſtemmen, en dus ook de Beſchryvingen derzelve met de Beſchryvingen van die Gezigten". Voorts ſtelt de Eerw. Schryver, dat de Gezigten de Zienders ſterker aangedaan en kragtiger indruk zullen gegeeven hebben, dan hunne beſchryvingen ons kunnen doen: waarom hy oordeelt dat het van nut zou zyn, de Gezigten zelven in prent te brengen om ze met onze zintuigen te beſchouwen. En als het in de Voorſpellingen voornamelyk de gebeurtenisſen zyn, welke laatere lotgevallen voorbeduiden, moeten zulke Geſchiedverhaalen uitvoerig en oordeelkundig ingerigt, en met de oorſpronglyke Voorſpellingen naauwkeurig vergeleeken worden, om 'er deeze ongedwongene vervullinge in te vinden. Wyders laat de Eerw. van IPEREN zich breed uit over de *Prophetiſche Historien*, waar in de Gebeurtenisſen zelve als Tafereelen moeten aangemerkt worden; verklaart dit door voorbeelden; toont, dat de Godlyke Wysheid, Almagt, Goedheid en Waarheid hier door wordt verheerlykt; wat hier omtrent is waar te neemen; zodanige Prophetiſche Historie wel opgemaakt zynde, men zich aan geene woorden heeft te binden; geeft hier van een ſtaaltje door de bedreigingen tegen Moab door *Jeſaias* en *Ezechiel*, waar over hy uitvoerig is: ja hy oordeelt dat het ook van nut zou wezen zodanige Historien in prent te brengen, of 'er op een kaart eenige aanwyzingen van te doen; en eindigt met de noodzaaklykheid van een groote naauwkeurigheid aantedringen. Hier agter is gevoegd een kaartje van de *Landen der oude Moabiten*, door den Heer van IPEREN.

Onderzoek of de Beſchuldiging, dat het Euangelie den Pligt van byzondere Vriendſchap over 't hoofd gezien hebbe, gegrond zy. Door CORNELIS DE VRIES.

Het oogmerk van den Eerw. Schryver is, het Evangelie van deezen blaam, welke de Deisten 'er in meenen plaats te hebben, te zuiveren. Hy onderzoekt wat Vriendſchap zy, en waar inze beſta, en eerst wat ze niet zy, ſchoon zy 'er van veele menſchen voor gehouden worde: Vriendſchap zonder op goede hoedanigheden, eere en deugd gegrond te zyn, is geen waare Vriendſchap. Zy moet niet ſtryden tegen de algemeene Goedwilligheid en onze pligten jegens de Maatſchappye. Alles voor eenen vriend, ja zyn eigen leven te wagen, wordt edelmoedig

en

en heldhaftig genoemd, en kan eens pryswaardig zyn; dan het verliest deezen lof, als het ſtrydt tegen eerder en gewigtiger verbintenisſen. Het zal dus minder vreemd voorkoomen, dat tot zulk een' bepaalde en afzonderlyke Vriendſchap in 't Evangelie geen bevel gevonden wordt, waar in ons geleerd wordt, niet alleen onze Weldoeners en Begunſtigers lief te hebben, maar zelfs onze vyanden wel te doen. Voorts toont de Eerw. DE VRIES, zeer omſtandig, dat de *Broederlyke Liefde*, de grondwet van CHRISTUS Koningryk, zo zeer in de Evangeliſche Schriften wordt aangedrongen, verklaard en op omſtandigheden toegepast, dat 'er alle pligten, welken men aan de Vriendſchap hegt, in vervat zyn, en gevolglyk de voorgewende beſchuldiging van allen grond ontbloot is.

Aanmerkingen betreffende den Dracunculus, door B. HUSSEM.

Bydragen tot de Heilige Aardrykskunde, door JUSTUS TJEENK.

De Eerw. TJEENK begint deeze zyne Bydragen met het woord ארץ *Erets*, *Aarde*, en meent dat de eigenlyke beteekenis van het zelve is een *laage*, *zandige en dorre Aarde*. Hy ſtaat wel toe dat het ſomtyds in een anderen zin gebruikt wordt, zelfs voor een vrugtbaar land, doch veeltyds aanduidt *zandige vlakten*, welken niets van belang voortbrengen, *akelige en huilende zand-woestynen*, waar in men naar *de moeder van de ſterren*, gelyk de Arabiers wel ſpreeken, dat is, naar de ſterren des hemels, en de aanwyzingen van het *Compas*, zyne reize moet inrigten: *dorre en dorſtige zanden*, welken zich vooral in *Afrika* en *Aſie* opdoen. —— Deeze beteekenis gebruikt zyn Eerw. om over de H. Landbeſchryving eenig licht te verſpreiden, en tevens veele plaatſen der H. Schrift op te helderen. Breedvoerig tragt hy dit te doen, aangaande *Jeſaias* XVI. 1. *Ps.* CVI. 27. CVII. 3. en aan zodanige zaken, waar in ook veele uitweidingen koomen, welken op zich zelve overweeging waardig zyn, wordt deeze Verhandeling, onder den naam van *Bydragen*, beſteed.

Verhandeling over de Gordynen der Veſtingen. Door A. LIEFTINCK.

De Schryver geeft hier, ſchoon het veelen vreemd zal dunken, zegt hy, een rechtſchapene definitie van een Gordyn, in 't algemeen. „ Zy is zoodanig een wal, die van weerkanten aan alle haare deelen uit andere ſtukken van de veſting volkomenlyk kan worden verdedigd. Dit heeft plaats in alle Gordynen die mooglyk zyn. De echtheid van deeze definitie moet gy my ontwringen, of ge moet my toeſtaan, dat myne veſting alleen loutere *Gordynen* aan den vyand aanbiedt. In-

dien nu de *gordynen* veel ſterker zyn dan de *faces*, en de vesting in de ſterkte gelegen zy, zoo is eene vesting des te meer eene vesting, naar mate zy meerdere *Gordynen* heeft aan haare ommekring. Van 's gelyken uit kracht van tegenſtellinge, eene Vesting verdient des te minder den naam van Vesting, naar mate zy door veelheid van aangrypelyke *faces* meerder verzwakt is".

Aanteekeningen van de SOCIETEIT VAN NYMEGEN, *van de Peils-hoogten en merkwaardigſte gebeurtenisſen op de Rivieren den Rhyn, Maas, Waal, Neder-Rhyn en Yſel.*

Na dat eenig narigt van de byzondere Peil-paalen is gegeeven, worden deeze Aanteekeningen, van de Maand January 1770 tot January 1771 ingeſlooten, gevonden op uitſlaande bladen, en de merkwaardigſte gebeurtenisſen op den voet van ieder zodanig een blad, welk de peilshoogten van elken dag in een maand vervat. De merkwaardigſte gebeurtenisſen zouden met meer gemak geleezen worden, alsze in twee of drie colommen gedrukt waren, dan nu de regels zo lang zyn als een uitſlaand blad breed is, waar door men in het leezen ligt verwerd raakt.

Eindelyk wordt dit Stuk der Verhandelingen beſlooten met *Waarneemingen omtrent de Luchtsgeſteldheid, Weder en Wind te Vliſſingen in den jaare* 1769. *Door* A. MULLER.

Leezers van verſchillenden ſmaak zullen elk voor zich ligt iet vinden dat hun aangenaam is, of van eenig nut kan wezen.

Proeve over de Koortſen en de Kinderpokjes, voor een groot deel op nieuwe gronden voorgedragen, door den Heer JOHN HUXHAM, M. D. Lid van de Koninglyke Genootſchappen te Edinburg en Londen, enz. enz. *Waar by een Vertoog over de bewaaring der Gezondheid op de Schepen, door denzelfden Autheur. Naar den derden Druk, uit het Engelſch vertaald. Te Amſt. by* Petrus Conradi 1771. 208 *bladzyden in groot octavo.*

DE Heer JOHN HUXHAM, welke in het jaar 1768 te Plymouth in eenen hoogen ouderdom overleden is, heeft zich een' grooten en onſterfelyken naam verkregen, en word onder de voornaamſte Engelſche Geneesheeren geſteld. Hy was een ſchrander Natuuronderzoeker, en een zeer oordeelkundig en voorzichtig Geneesheer; het welk Hy getoond heeft in het gelukkig oefenen van de Geneeskunde, waar in Hy zeer beroemd was: tot bewyzen hier van ſtrekken mede zyne Schriften, die by alle Geleerden in de Geneeskunst bekend, en zeer geacht zyn: dezelven hebben in geenen deelen onzer aanpryzing noodig. De

De Werken van deezen voortreffelyken Geneesheer waren meest in het Engelsch, by verſcheiden Stukken en op verſchillende tyden, uitgegeeven; ook waren eenige Verhandelingen van Hem geplaatst, en verſpreid onder de groote Werken der Engelſche Genootſchappen: waar door het den Geleerden moeijelyk viel, zyne Schriften byéén te krygen: de Heer G. CH. REICHEL Ph. en M. D. heeft hen veel dienst hier in gedaan, met alle de Werken van HUXHAM byéén te verzamelen, en in het Latyn over te brengen. Dezelve zyn te Leipzig in het jaar 1764 in drie Deelen in 8vo. door Hem uitgegeeven.

Wy hebben thans het genoegen van een gedeelte van HUXHAM's Werken in onze Moedertaale overgezet te zien: de Vertaaling 'er van is wel uitgevoerd. De Vertaaler had 'er gevoeglyk kunnen byvoegen, onzes Schryvers Verhandeling over het Zydewee, en de ontſteeking in de Longen, welke in den zelfden ſmaak geſchreven zyn. HUXHAM had reeds voor het uitgeeven van deeze Stukjes het Gemeen medegedeeld zyne Waarneemingen over de Luchtsgeſteldheid, en de regeerende Ziekten te Plymouth, welke beginnen met het jaar 1727 en eindigen met het jaar 1747: dewyl Hy daarin geene gelegenheid gehad hadde, om aaneengeſchakeld en breedvoerig te handelen over die Ziekten, zo heeft Hy het noodig geoordeeld, dit afzonderlyk in deeze Verhandelingen, volgens zyne eigene ondervinding door eene dagelykſche oefening verkregen, te doen.

Het vertaalde Werkje, daar wy nu van handelen, behelst: *de Koortſen, de Kinderziekte*, en *de Bewaaring der Gezondheid op de Scheepen*. Deeze Stukjes zyn door den Auteur ten naasten by in het midden van deeze Eeuw uitgegeeven: ze bevatten zeker gewichtige voorwerpen, welke verdienen van de Geneesheeren met alle nauwkeurigheid beſchouwd te worden: wy zullen van ieder afzonderlyk handelen.

De Proeve over de Koortſen is verdeelt in agt Hoofdſtukken, en vervat de volgende Stukken. 1. *De eenvoudigſte — de meer ſaamgeſtelde Koortſen; Koortſen met ontſteeking.* 2. *Afgaande Koortſen.* 3. *Staat der vaste Deelen.* 4. *De ſtaat der Vogten.* 5. *De ontbonden en rottige ſtaat van het bloed.* 6. *Het verſchil tuſſchen eene ſleepende Zenuw- en een kwaadaartige Rotkoorts.* 7. *De ſleepende Zenuw-Koorts.* 8. *Kwaadaartige Rottige Vlekkoortſen.* Ons beſtek laat niet toe van ieder afzonderlyk in het breede verſlag te geeven: hier toe moet de Verhandeling zelve geleezen worden, tot voldoening evenwel van onze Leezers, zullen wy 'er het volgende van melden.

Onze Beroemde Schryver oordeelt Blaartrekkingen zeer ongeſchikt, vooral in het begin van alle heete Koortſen, met ontſteeking (bladz. 13 en 142, 143) en raadt daarom de jonge Geneeshceren 'er van af: tóch op dat dezelven door het groote gezach van hem niet mogen vervoerd en afgeleid worden, van het gebruik van Spaanſche Vliegen te leggen in heete Koortſen met ontſteeking in byzondere deelen, zo zyn wy verplicht aan te merken, dat *Huxham* zyn gevoelen in dit geval meer ſchynt te vestigen op redeneeringen, dán wel op ondervinding. Groote Geneesheeren hebben ſedert door de ondervinding het nut 'er van aangetoond. De Heer PRINGLE, een Man van groot gezach in de Geneeskunde, pryst de blaartrekkende middelen uit eigen ondervinding in deeze gevallen, byzonder in het Zydewee, na de eerſte aderlaating, aan. De tegenwerping tegen derzelver gebruik, zegt hy, ſteunt op de prikkeling, welke de Spaanſche Vliegen maaken; maar de hulp 'er van gaat zo zeker, dat men van de *Theorie* alleen maar, in dit geval, behoorde gebruik te maaken om reden te geeven van de loslaating van de inwendige Kramp (*Spasm*), of verſtopping, door zodanig eene prikkeling in de huid te verwekken. (*Obſerv. on the Diſ. of the Army Chap. II. p.* 141, 16 *Ed.*) waar mede verdient vergeleeken te worden het geen de Beroemde Heer WHYT hierôver heeft aangemerkt. (*the Works of R. Whyt, p.* 715 — 723.)

Onze Auteur pryst de Campher aan in kwaadaartige Rot-en Vlek-Koortſen, tot verbeetering van de ſcherpte der Spaanſche Vliegen: — derzelver gebruik bevordert nog een veel gewichtiger oogmerk, door een vermeerderde uitwaaſeming of gemakkelyk zweeten uit te werken. Daarenboven maakt haare pynſtillende en ſtreelende hoedanigheid dezelve zeer dienſtig, om de woeling te bedaaren en de Geesten tot rust te brengen, en dus een gemaklyken ſlaap te bevorderen; daar de ſlaap verwekkende middelen dikwils feilen, ja het gewoel en de onrustigheid vermeerderen.

Van het gebruik van de Koortsbast meldt de Schryver: dat Hy nu veele jaaren dezelve met goeden uitſlag gebruikt heeft, niet ſlegts in afgaande, en ſleepende Zenuw-Koortſen, maar ook in de Peſtilentiale, Rot-en Vlek-Koortſen, byzonderlyk in 't afgaan, en dat zelfs ſchoon de *Verpoozingen* zeer duister en weinig kennelyk waren, en evenwel met eene goede uitwerking.

Van het gebruik van den Wyn in de gemelde gevallen, getuigt hy zeker te zyn, dat zomtyds in het ſtaan en nog meermaalen in het afgaan van kwaadaartige Rotkoortſen, dit middel

del van den grootſten dienſt is. Hy raadt byzonder den beſten en zwaaren rooden Wyn zeer aan tot dit oogmerk. —— De volgende Aanmerkingen van den grooten Man zal onze Leezers, die Liefhebbers van den Wyn zyn, aangenaam wezen. „ Ik zal niet zeggen, (zegt Hy) in de verheven taal (*) van ASCLEPIADES, dat het nauwelyks in der Goden magt is, den Mensch iets nuttiger te ſchenken dan den Wyn, *Utilitatem vini æquari vix deorum potentiâ:* dezelve is ongetwyfeld van een verwonderlyk gebruik, niet ſlegts in het gemeen leven, maar als Medicyn".

Wy zullen hier byvoegen tot een blyk van het vermogen van de Kunſt, het verhaal van een Rot-en Vlekkoorts, vergezeld met Bloedvloeijingen: welke de Auteur denkt dat de zwaarſte was, die ooit een Mensch, die van zyne Ziekte opkwam, heeft uitgeſtaan. Een uitmuntend Heelmeester verviel in de Maand October 1741 in een ſoort van ſleepende Koorts, met een ſchielyke en ſlappe pols, verlies van kragten en eetlust, &c. vergezeld: zyn adem was zeer ſtinkend. Twee dagen daar na, werd hy ſchielyk van een groote flauwte overvallen: en men bemerkte toen op zyne armen, en aan zyn hals, verſcheide paarſche en violet-kleurige Vlekken. —— De Ziekte werd ieder oogenblik zwaarder. — Zyn adem ſtonk thans verſchrikkelyk, en een ſtinkende bloedige ſtof vloeide geduurig uit zyn Tandvleesch, en duizend paarſche en zwarte Vlekken vertoonden zich over zyn geheel lichaam. — Eene geweldige Bloedvloeijing uit den neus kwam hier by. Twee Aderlaatingen bragten geene verligting te weege, maar vermeerderden zyne zwakheid grootelyks, hy bleef even benauwd, en hoeſtte thans ook bloed: — het neusbloeden was wel wat verminderd, maar het bloeden van het Tandvleesch vermeerderde; het bloed vloeide zelfs, ſchoon langzaam, uit het Traankliertje van één zyner oogen; verſcheide paarſche Zweeren op zyn Tong, en aan den binnenkant van zyne lippen, borſten open, en ontlaſtten een bloedige en dunne ſtoffe in groote meenigte.

Toen de bloedvloeijing wat verminderde, kreeg de lyder een roode loop met ſcherpe nypingen en flauwten, blyvende ondertuſſchen zonder rust en zeer koortzig. Zyn pols intermitteerde nu telkens na zes of agt ſlagen, en ſloeg dan weder zeer ſchielyk door. —— Zyn pis ſcheen met bloed vermengd, zynde zeer donker van kleur, ja byna zwart. Hux-

(*) *Plinii Hist. Nat. ex Edit. Hardvini. Par.* 1723. *Fol. Tom. II. p.* 301.

HUXHAM werd, kort na dat hy voor de tweedemaal aderge-laaten was, gehaald, en vond hem in de beſchrevene omſtan-digheid, onder eene onuitſprekelyke benauwdheid, egter ge-heel vry van ylhoofdigheid, ſchoon hy in verſcheide dagen en nagten in het geheel geen ſlaap gehad hadt. —— Zyn tong was geweldig zwart en zyn adem zo onverdraaglyk ſtinkend, dat men dezelve op een vry grooten afſtand nauwelyks verdra-gen kon: zyne ſtoelgangen waren zo afgryslyk walgelyk en rot-tig, dat de Oppaſſers braakten en in flauwte vielen terwyl zy dezelve wegbragten. Hy hadt insgelyks geduurige trillingen en beevingen met opſpringing der peezen, en byna geduurige zwymingen.

Onze Geneesheer bezweek niet onder zo veel dreigende en gevaarlyke toevallen, maar ging dezelven moedig te keer met de beste en kragtigſte middelen tegen de verrottingen, wel voornamentlyk met de Koortsbast. —— Met deeze manier ſtandvastig te agtervolgen, wierd deeze Lyder door de God-lyke Goedheid uit een ſtaat van algemeene verrotting als het ware, weder tot eene volmaakte gezondheid herſteld.

De Proeve over de Kinderpokjes begint met bladz. 151, en eindigt met bladz. 201. —— In het begin word getoond, dat in geen geval de verſchillende uitwerkzelen der zelfde ziekte, op de verſchillende geſteldheden der vaste deelen en vochten duidelyker zyn, dan in de Kinderpokjes. —— Daar-om is het algemeen denkbeeld van een' heeten of kouden leef-regel in alle ſoorten van Kinderpokjes, zonder onderſcheiding, zeer ongerymd. —— De Auteur ontkent egter niet, dat de beſmettende ſtoffen den een' tyd veel kwaadaartiger en werk-zaamer zyn dan den anderen. —— Waar uit de Auteur dan ten gevolge trekt, dat men byzonder acht moet geeven op de lichaamsgeſteldheid van den Lyder, en op de geſteldheid van de lucht, indien men de Kinderpokjes, en inderdaad alle an-dere algemeen heerſchende Ziekten op eene verſtandige wyze, en met een gelukkigen uitflag, wil behandelen. Volgens deeze grondbeginzelen toont hy verder, in wat gevallen het Ader-laaten te paſſe komt: wat men moet doen om de ziekte van het hoofd en de borst af te keeren. Als ook door welke mid-delen men een regelmaatig uitkoomen van de Pokjes kan be-vorderen. —— In zwakke en ſlappe geſtellen, moeten hart-ſterkende middelen gebruikt worden, om de uitzetting voort te helpen. —— De Auteur getuigt, dat een zacht braak-middel, het uitkoomen der Pokjes, in laage neder geſlagen Ly-ders, grootelyks bevordert. Hy gaat vervolgens over tot de

ſlaap-

slaapmiddelen, en toont in wat gevallen die hier te passe komen: als ook over het gebruik van de Kooitsbast.

Hy gaat daar na over om aan te toonen, wanneer gemeenlyk de grootste moeijelykheid en gevaar in deeze Ziekte te wachten zyn: het welk voornamentlyk gebeurt, als de Pokken op het hoogste komen of beginnen te verminderen; want hoe gemakkelyk ook de stoffen tot aan dien tyd toe mogen hebben voortgegaan, word men egter dan (te weeten den zevenden, negenden of elfden dag na het uitkomen), zeer dikwyls overvallen van eene zeer onaangenaame verandering, en verscheidenlyke toevallen. De zwelling van het aangezicht valt dan somtyds eensklaps neder, de kwyling houdt schielyk op, de Pokken worden slap, en de tusschenruimten bleek, blauwe of aschkleurig: daar by komen dan Koorts met groote moeijelykheid van ademhaaling, zwyming, geduurige benauwdheden, trillingen, trekkingen en yllhoofdigheid. Hier by voegt hy de tekenen, wanneer deeze toevallen te vrezen zyn, en geeft eenige nutte regels aan de hand, om dezelven voor te komen en tegen te gaan: welke in de Verhandeling zelve moeten geleezen worden.

Van de *Inenting* der Kinderziekte redeneert hy, (bladz. 162) aldus: — „ ontelbaare voorbeelden hebben (egter) nu genoeg getoond, dat deze manier een zeer goed gevolg en groote voordeelen heeft, en byaldien wy alles toegeeven, wat Voordordeel en Partyzugt daar tegen hebben ingebragt, zo is het gevaar van de natuurlyke Kinderpokjes, evenwel, nog tienmaal grooter dan van de Ingeënte".

Het Vertoog over de bewaaring der gezondheid op de Schepen, schoon het maar weinige bladzyden beslaat, is evenwel van veel belang; daar sterven op Zee eene groote menigte Matrozen aan scorbutieke Ziekten, dewelke voornaamentlyk uit kwaade levensmiddelen, slecht water, kwaad bier enz. ontstaan: hier door worden de vochten van het lichaam tot een staat van verrotting gebragt: die nog vermeerderd word door te leeven in een' vochtigen en zouten dampkring, en in te ademen, de vuile besmette lucht tusschen deks. De Auteur geeft eenige middelen aan de hand, om deeze verderfelyke gevolgen tegen te gaan. Hier mede verdient vergeleeken te worden, het geen over dit gewichtig Stuk van de Heeren LIND, MACBRIDE, ROUPPE en anderen is aangemerkt.

Natuurkundige Verhandelingen of Verzameling van Stukken de Natuurkunde, Geneeskunde, Oeconomie, Natuurlyke Historie *betreffende: tot nutte opleiding in gemelde Weetenſchappen, ten dienſte van onze Vaderlanders, uit de beste* Buitenlandſche Schryvers, *vertaald, II Deel No.* 2. *Te Amſt. by* A. van der Kroe. *Gr. Octavo.* 1771.

DIt Werkje, telkens by kleine Stukjes uitgegeeven, en gretig ontvangen, heeft nu en dan eenige tusſchenpoozingen van ſtilſtand ondergaan. Het werdt begonnen door wylen den Boekhandelaar *I. Tirion*; onder den Titel van *Uitgeleezen Filozoofſche Verhandelingen*, na dat Dr. DESAGULIERS, uit Engeland overgekoomen, door zyne Proefkundige Leſen, de lust tot de beoefening der Natuurkunde in veelen onzer Vaderlanders op nieuw hadt opgewekt; doch dees liet het, na twee Deelen en een oneven Stukje gedrukt te hebben, ſteeken, wel niet zonder bedenking van het, t'een of ander tyd, 't zy onder denzelfden of een anderen titel te vervolgen, dan dit vertraagd wordende, zag men by den overleeden Boekverkooper *F. Houttuin* een Werk, met den titel van *Uitgezogte Verhandelingen*, by Stukjes uitkoomen, het welk, met regt, als een Vervolg van het voorgaande kon aangemerkt worden: dees bragt het wel verder dan de eerſte, doch beſloot het, na tien Deelen, elk uit vier Stukjes beſtaande, gegeeven te hebben; en kort hier na geſtorven zynde, werdt het wederom opgevat door *K. van Tongerlo*, onder den titel van *Natuurkundige Verhandelingen*. Dees overleden zynde na dat vyf ſtukjes door hem uitgegeeven waren, ziet men het nu met den zelfden titel agtervolgd worden, door den Boekhandelaar *A. van der Kroe*, die ook de vorige Stukjes, by *Tongerlo* gedrukt, overgenomen hebbende, hier by uitgeeft. Men ziet dus dit Werkje, ſchoon eenige tusſchenpoozingen en ſtilſtanden geleeden hebbende, in wezen blyvén en vervolgd worden, waar uit elk ligt kan opmaaken, dat het by de genoemde Boekhandelaars een goeden aftrek zal gehad hebben. Het pryst ook zich zelven aan: want veele weetenswaardige Zaaken, Verhandelingen, Natuurkundige Proeven, Nieuwe Ontdekkingen, aangaande de Natuurkunde, Natuurlyke Historie, Geneeskunde, Huishoukunde enz. uit de beste en maauwkeurigſte Schriften, in een kort beſtek, van tyd te tyd byeenverzameld te vinden, waar by ook nog wel eenige oorſpronglyke Stukjes koomen, van een' Auteur te klein geoordeeld om op zich zelven uitgegeeven te worden, kan niet nalaaten veelen,

len, die eenigen lust voor de gemelde of eenige derzelver weetenſchappen hebben, zeer gevallig te zyn; niet alleen voor de zulken, die geen andere dan onze Vaderlandſche taale verſtaan, maar ook anderen. Want het komt elk een niet geleegen alle geachte Werken over een of eenige der voorgemelde weetenſchappen te koopen of te leezen; en hy zal ligt verkiezen zich van een Werkje, als dit, om geld en tyd uit te winnen, te bedienen, en niet te min zyne kundigheden van het voornaame, of ten minſten een aanmerklyk gedeelte der weetenſchappen, waar aan de Geleerden van tyd te tyd arbeiden, vermeerderen. Hierom is het te verwagten, dat dit nieuw vervolg der *Natuurkundige Verhandelingen* met gelyke graagte zal ontvangen worden.

Dit zesde Stukje in 't byzonder aangaande, is, als voorgaanden, met aanmerkelyke ſtoffen van verſcheiderleien aart, gevuld. Hier in komt eerst voor. *Proeven omtrent de uitwerkingen van het* Opium *op Leevende Dieren, in 't werk geſteld door den Heer* ROBERT WHYTT, Lid der Koninglyke Societeit *van Londen*, Hoogleeraar in de Medicynen te *Edenburg*, enz. Deeze Proeven, meest op leevende Kikvorſchen genomen, en op menigvuldige wyzen verrigt, door inſpuiting van geſmolten *Opium* in gemeen water, in de Maag en Darmen, de buik en borſtſpieren van een Kikvorsch ontbloot, hem geheel in geſmolten *Opium* te dompelen, of na dat hem de kop afgeſneeden, en het Ruggemerg door een gloeijenden priem vernield was, —— het hart uit een kikvorsch geſcheurd en op gelyke wyze in te dompelen, enz. en onder alle zodanige Proeven het getal der ſlagen van het hart, en derzelver langer of korter duuring opgemerkt te hebben enz. beſluit de Heer WHYTT, dat het *Opium* het gevoel en de werking der deelen verzwakt of doet ophouden door onmidlyke aanraaking van zodanige deelen, of eigenlyk van de uiteinden der zenuwen, welken in zodanige deelen ingaan en 'er zich in verliezen, tegen HALLER, die de prikkelbaarheid aan de Spiervezelen zelve heeft toegeſchreeven.

Hier op volgt: *Beſchryving van twee Nagtkapellen, welke wegens haare Gedaante en Voortteeling zeer byzonder zyn, door den Heer* S. P. PALLAS, Med. Doct. enz. Tot hier toe, zegt de Heer PALLAS, heeft niemant geweeten, dat 'er wyfjes Nagtkapellen gevonden worden met de naakte gedaante van een Worm, die niet alleen geene wieken hebben, want hier van heeft men zeer veele voorbeelden, maar ook niet voorzien zyn van pooten, ſprieten, noch die pluimpjes, welken den Donsvleugeligen eigen zyn. Het is even ongehoord, dat de

eijeren van Donsvleugelige Kapellen zonder de levenwekkende invloeijing der Mannetjes vrugtbaar zouden zyn. Van beiden heeft hy egter voorbeelden gevonden, en deezen worden hier, door een zo bekwaame hand als de zyne beſchreeven, en in afbeeldingen vertoond.

Over de gewaande Verandering van een Americaansch Inſect in eene Plant, door den Heer A. E. BUCHNER, Hoogleeraar in de Geneeskunde *en* Philoſophie *te Halle.* Veel gerugt maakte het, voor eenigen tyd, dat uit Amerika een Inſect was overgebragt, welk tot het dierlyk en groeijend Ryk te gelyk ſcheen te behooren; dat het Inſect alle beweeging verloor, en van boven veranderde in een' Plant. Dan de Engelſche Dr. HILL, wiens verklaaring van dit verſchynzel door den Heer BUCHNER wordt opgegeeven, ontdekte, dat het Inſect tot een' klaſſe van krekelen, en de plant, die 'er aan vast zat, een onbekende Kampernoelje was; en dat een zaadje hier van op den buik of eenig ander gedeelte van een zodanig of dergelyk dood Inſect vallende, het ligt kan gebeuren dat het opgroeije, gelyk Kampernoeljes willen groeijen op veelerleie lichaamen, waar uit zy eenig voedzel kunnen trekken. En hier door is het wonderbaare van dit verſchynzel weggenomen.

Beſchryving der voortbrengſelen van het Mineraal-Ryk, volgens het Systema van den Heer LINNÆUS. Behalve de Rangſchikkingen en kenteekenen van LINNÆUS, zyn de bepaalingen der geſlachten uit WALLERIUS en MENDES DA COSTA gevolgd. Hier in koomt eerst voor een algemeene beſchouwing der delfbaare ſtoffen, en vervolgens de verdeelingen derzelven in benden. In een naastkoomend Stukje, zegt de Schryver, tot de geſlachten en ſoorten te zullen overgaan.

Waarneming van een Ongeſteldheid van het Oog; door den Heer HAIJES, Heelmeester; *aan den Heer* HUNTER Geneesheer *medegedeeld.* De beſchryving van deeze Ongeſteldheid by de aankomst van gemelden Heelmeester, is dusdanig. Behalve de Ontſteeking was het Oog zeer aanmerkelyk in het Ooghol ingezonken, vertoonende naauwlyks meer dan de helft der grootte van het andere; het hoornvlies was geheel plat, om dat het waterig vogt, als ik onderſtelde, in de voorſte kamer, ontbrak; de regenboog hadt, door in geen dryvenden ſtaat te zyn, zyn' gewoone gedaante ten eenenmaal verlooren, en vormde een klein verward geelagtig lichaam, de oogappel was geheel toegeſlooten. Het Oog groeide eindelyk kankeragtig uit het Ooghol, en men oordeelde het zelve uit het hol te moeten wegneemen, gelyk geſchiedde. Het ander Oog bleef ook niet vry van aangedaan te worden. En in plaats van het wegge-

no-

nomen Oog groeide het hol wederom vol kwaad vleesch. De Lyderes ſtorf niet zonder hier aan veel pyn uitgeſtaan te hebben. De ontleeding van de Herſenen en Gezichtzenuwen gaf eenig licht tot verklaaring van deeze zo byzondere Ongeſteldheid.

Scheikundige Verhandeling over het Rottekruid (Arſenicum). In deeze Verhandeling worden de aart en eigenſchappen van dit vergiftig lichaam op een bondige wyze aangetoond; zo ten opzichte van deszelfs vergelyking en werking met, en op andere metaalen, als op dierlyke zelfſtandigheden.

Verſlag van de Ziekte en Geneezing van Mevrouw de PECAULD, *door haar zelve gezonden aan den Auteur van het Journal de Medecine.* Deeze Mevrouw betuigt, dat zy met Vapeurs, Stuiptrekkingen en een opgekrompen been ſukkelende, waar voor zy veele middelen gebruikt hadt, door dun vleeschnat te nuttigen, en door het Waterbad, haar door den Heer POMME voorgeſchreeven, volkomen herſteld was.

Over den ſtaat van Verſtyving of Slaap der Kikvorſchen, door den Heer GLEDITSCH. Men ziet hier in, dat zo dra de nagten koud beginnen te worden, deeze dieren allengs beginnen op te houden te eeten, hunne levendigheid verliezen, en tegen de maand Oktober beginnen te verdwynen, kruipende in hoolen en ſchuilhoeken, ſommigen onder water, anderen onder de aarde, anderen tuſſchen planken of muuren, waar zy voor de koude beveiligd zyn. Men kanze, zegt de Schryver, hier uit opzoeken, en door een konst-warmte verlevendigen, doch zy ſterven kort hier na, gelyk ook andere dieren, die gewoon zyn den winter over te ſlaapen, door zodanige warmte opgewekt zynde.

Drie ſpelden door een Meisje ingeſlokt, en aan haare Schouder ontlast, door Doctor LYSONS *van Gloucester.*

Eenige min bekende Eigenſchappen van de Mais of Turkſche Tarwe. De Schryver berigt, dat van het meel der Mais, met de zemelen vermengd, een zeer goede Azyn kan bereid worden, dat de Indiaanen door de ſteelen of ſtammetjes af te ſnyden, voor dat de airen ryp zyn, 'er een lekkeren honig van weeten te maaken, het gene hy denkt hier insgelyks gedaan te kunnen worden; ook weeten zy 'er bier van te kooken, 't welk dronkenmaakend is. De droge bladen en ſtammetjes oordeelt hy een zeer goed voedzel voor de beesten te kunnen verſchaffen.

Aanmerkingen over het gevoel der Planten, en byzonderlyk van de Dionea Muscipula, *of* Vliegen-Net. De Auteur wil, in plaats van de drie bekende Ryken der Natuure, alles tot één bren-

brengen, om dat alle afzonderlyke ſchepzelen op een' meer of min volkomen wyze leeven, naar hunne gedaante, behoeften en plaats welke zy in de ongevoelige opklimming der wezens beſlaan. En hy tragt dit te ſtaaven door de beweegende vermogens van eenige Planten, Senſitiven (of gevoelenden) genoemd: als de *Murcipula* in Amerika, niet lang geleeden, ontdekt; een *Guerackiat* in Senegal, waar by hy voegt 't gene de Heer KOELREUTER in de Stamina en het Stampertje van ſommige bloemen heeft ontdekt.

Beſchryving van verſchillende Vogtigheidmeters (Hygrometers) *of Werktuigen om de vogtigheid der Lugt te meten. Uitgevonden door* P. LANA.

Byzonderheden wegens het Weerlicht en Elektrikaal Vuur.

Beſchryving van den Brandſpiegel, die door Doctor WOLFE *is uitgevonden.* Dees Brandſpiegel en deszelfs werking wordt beſchreeven, en in een' ingevoegden Brief getoond, dat de Historie van ARCHIMEDES, aangaande het in brand ſteeken van de ſchepen der Romeinen, door Brandſpiegels, waar zy; hoe dit, door kleine ſpiegels beweeglyk aan malkander te voegen, geſchied zy en kan geſchieden.

Gedeelte eenes Briefs van den Heer JANIN, Oculiſt van het Koninglyk Kollegie der Heelkunde *te Parys, aan den* Ridder de la Perriere, Heere van Reiffé. *Over het Zien.* Het onderwerp is een waarneeming van den Schryver: wanneer men voor het eene oog een rood glas, en voor het ander een blaauw glas houdt, de vlam van een waschkaars, dan van een heldere violette kleur gezien wordt; en wanneer men één oog open houdt, terwyl men voor het andere een blaauw glas plaatst; de vlam ligt blaauw zal zyn. De Heer JANIN tragt dit verſchynzel te verklaaren, en meent uit deeze proeven te mogen beſluiten, dat de vermenging der twee kleuren alleen buiten onze oogen, en niet in dezelven kan geſchieden. Voorts worden hier nog eenige algemeene aanmerkingen over het *Zien* bygevoegd.

Eenige Byzonderheden van Kamtchatka, getrokken uit de Histoire & deſcription du Kamtchatka, *par Mr.* KRACHENNINAIKOW, Profeſſor *te Petersburg.* Deeze byzonderheden bevatten wel iet van 's Lands inwooneren, derzelver levenswyze en zeden; doch voornaamlyk het gene betreklyk is tot de Natuurlyke Historie van het Land: als, de Vuurbergen, Gewaſſen, onder welken de Berken-en Wilgenboomen aldaar zeer gemeen zyn. Dieren: de Vraat, twee ſoorten van Rotten, Zee-dieren, gelyk de Zeekatten, enz.

Voor-

Voorſtellingen om op de gemakkelykſte en zekerſte wyze Kruidmagazynen te maken. Door J. P. EBERHARD.

Proeve over de Onderwerpen der Scheikunde, en hunne algemeene Verdeeling. Door R. WATSON. Al wat op aarde beſtaat wordt, hier in, als een onderwerp der Scheikunde aangemerkt. De gemeenheid van gevoel en beweeging in Planten en Dieren, voortbrenging van beiden, niet zonder gemeenſchap van beiderleie ſexen, de uit-en in-ademing, gezondheid en ziekten; en veel andere gelykheden tuſſchen deeze tweederleie wezens, waar over de Schryver op een aangenaame wyze redeneert, maaken het bezwaarlyk, hoe zeer het tegen het gevoelen van het Gemeen aan loopt, de paal van onderſcheiding te ſtellen.

Men ziet uit het gene we gezegd hebben; dat in dit Stukje onderwerpen en ſtoffen verhandeld of verklaard en opgehelderd worden, welken der overweeging van een onderzoekzugtig vernuft waardig zyn.

Beknopte Historie van Frankryk, van de vroegſte tyden af, tot aan het jaar 1764. *Eerſte Deel, loopende tot het jaar* 1328. *Te Groningen by* L. Huyſing *en te Harlingen by* F. v. d. Plaats *en* Junior 1772. *Behalven het Voorwerk* 455 *bladz. in groot octavo.*

IN een kort beſtek by een te verzamelen, het merkwaardigſte, dat de beroemdſte Hiſtorieſchryvers van Frankryks Geſchiedenisſen aangetekend hebben, is het hoofddoelwit des Schryvers van dit Werk. En nademaal de Autheur hier in niet ongelukkig geſlaagd is, kan dit Geſchrift van een weezenlyken dienst zyn voor hun, die tegen het doorbladeren van uitgebreider Geſchiedſchryveren aanzien; of zig, naar hun voorgeſtelde oogmerk, vergenoegen, met eene algemeene kundigheid der Lotgevallen van dit Koningryk. Het Franſche Ryk is zekerlyk, zo op zig zelve, als met betrekkinge tot andere Vorſtendommen, en byzonder tot de Geſchiedenisſen van ons Gemeenebest, dermaate merkwaardig, dat men 'er niet wel onkundig van konne blyven, zo men eenige liefhebbery voor 't beoefenen der Geſchiedenisſen hebbe. Doch het zelve levert ons een zo wyd uitgeſtrekt Tooneel, met zulk eene verſcheidenheid van gewigtige voorvallen, en zamenloop van omſtandigheden, dat het veele aanſchouwers verbystere, en hun geheugen niet in ſtaat zy, om de aaneenſchakeling van dit alles te bewaaren. Ten dien-

dienſte nu der zodanigen mag dit Geſchrift, met regt, aangemerkt worden, als eene bekwaame handleiding; in zo verre het zelve ſtrekt, om des Leezers aandagt inzonderheid te vestigen, op zodanige voorvallen, die boven al oplettenheid vereiſchen; en hem telkens onder 't oog te brengen, welke de voornaamſte ſchakels zyn, die hy heeft gade te ſlaan, om zich een geregeld denkbeeld van 't geheel onuitwischbaar in te drukken. ——— De Autheur verkoos ten dien einde zyn Werk op te ſtellen, by manier van eene beantwoording der gewigtigſte Vraagen, betreffende de Geſchiedenisſen van Frankryk; dat het gebeugen eenigermaate ſterker vestigt; en hem tevens gelegenheid gaf zyn Werk meerder op te korten. Deeze nuttigheid kan eenigermaate vergoeden het ongevallige dat zulk eene ſchryfwyze heeft; waar door dezelve veel al minder behaagt, dan eene doorloopende manier van verhaalen: en men zal 'er zig in dit Geſchrift te minder aan ſtooten, om dat de Schryver zyne Vraagen niet zeer vermenigvuldigd heeft; zo dat ze oplettende Leezers niet weezenlyk hinderen. Voor 't overige is het geheele beloop van 't Werk zeer wel ingerigt, om den Leezer een geleidlyk denkbeeld te geeven van de Franſche Geſchiedenisſen, door 't ontvouwen der wisſelvalligheden van de regeering der Vorſten van dat Ryk, wier character gemeenlyk, aan 't ſlot hunner beſtieringe, met oordeel onderſcheidenlyk voorgedraagen wordt.

Aan 't hoofd van 't Werk ontmoet men een voorafgaand kort berigt, van 't geen de Oudheid ons oplevert, aangaande de herkomst der oude Franken of Duitſchers, mitsgaders van hunne Zeden, Godsdienſtige en Burgerlyke ſchikkingen, als mede van de wyze op welken zy zig in Gallie gevestigd hebben, en wat meer van dien aart zy. Na dit algemeene vindt men voorts een verſlag van 't merkwaardigſte, dat onder de regeering van ieder Vorst is voorgevallen, en 't geen, ten aanzien van 't Vorstlyke Huis, byzonder in agt genomen dient te worden. De *Merovingiſche* Stam, die met Koning *Pharamond* begint, en in *Childerik den III* eindigt, levert ons de Geſchiedenis van Frankryk, zedert het jaar 420 tot op het jaar 751. Hier aan volgt de regeering der Vorſten uit den *Carlovingiſchen* Stam, welke *Pepin den korten* aan 't hoofd heeft, en met den jaare 987 in *Lodewyk den Ladigganger* tot den val geraakt. Deezen vervangt voorts de *Capetiaanſche* Stam, die zyn oorſprong rekent van *Hugo Capet*, wiens Nakomelingen, tot op den tegenwoordigen tyd, den Rykszetel van Frankryk hebben blyven bekleeden; en wier regeering tot op den dood

van

van *Karel den IV*, in 't jaar 1328, in dit eerſte Deel nog beſchreeven wordt; zullende de twee overige Deelen de verdere Geſchiedenisſen, tot op het jaar 1764 vervolgen. —— Tot een ſtaal der ſchryfwyze van onzen Autheur verſtrekke, voor tegenwoordig, zyne ſchets van den roemrugtigen KAREL DEN GROOTEN, en aanmerking over 't verval van deszelfs Huis.

„ Hy muntte in Grootte van geſtalte, in Agtbaarheid van Gelaat, in Houding, in Kragten, en in Sterkte des Ligbaams boven zyne Tydgenooten uit. Deeze Voorrang, hem door de milde Natuur geſchonken, wierd nog in hem verſierd, door de uitmuntender Voorregten, welke de Begaafdheden van Verſtand, van Hart en Gemoed verleenen. Met een verheven, een doordringenden, en onverſchrokken geest bezield, zag hy *Italië*, *Spanje*, *Duitschland* en 't *Oosten* op één en denzelfden tyd tegen hem ſamengezworen, zonder eenigen den minſten ſchyn van Belemmering of Ongerustheid in zyn gedrag te doen blyken. In 't midden van alle zyne Oorlogen ſtelde hy, even als ware alles in vrede en in diepe rust geweest, overal en op alles orde, en regelde het beſtier van Kerk en Staat; deed 'er den Overvloed bloeien, door eene Waakzaamheid, die over alles het oog gaan liet; de Godsvrugt, door de menigvuldige Kerkvergaderingen, die hy dikwils in eigen perſoon bywoonde; en de Geleerdheid, door de beſtendige Beſcherming, welke hy aan dezelve verleende: zelf een Vriend en yverig beoefenaar van kunſten en weetenſchappen. Niet minder verwonderlyk, als hy in een gezelſchap van Geleerden een Geſchilſtuk beſliste, dan wanneer hy in den Raad zyne wyze Godſpraaken liet hooren. Niet minder groot, wanneer hy eene Redenvoering deed tot eene Kerkvergadering, dan als hy Veldſlagen won aan 't hoofd van een Leger. Schrander van overleg en wys in zyn vooruitzigt, waren de Maatregelen, die hy nam, altyd juist dezulke, als 'er in dergelyk geval genomen moesten worden. Standvastig en onverzettelyk in zyn ondernemingen, wist hy ze met onkreukbaare moed te onderſchraagen, en de Fortuin als te dwingen, dat zy ze met een goeden uitſlag bekroonde: vol yver om ze door te dryven, zag men hem met engelooflyken ſpoed van den *Ebre* ſnellen naar de *Elve*, en uit het diepſte van *Germanië* naar de uiterſte grenzen van *Italië*. Gelukkig in de uitvoering, was hy, wanneer hy zelf zyne Legerbenden gebood, altoos Overwinnaar; en kreeg zelden de Nederlaag, als hy Oorlog voerde door zyne Bevelhebbers. Maar 't geen deezen Grooten Vorst inzonderheid deed uitmunten, was die teedere Liefde voor zyn Volk, die hem maanen deed ſtorten over deszelfs

zelfs Rampen, die hy niet had kunnen voorkomen, maar die hy egter altyd wist te herſtellen. 't Was die Weldoende Aart, die hem, zelfs by de Heidenen, den glorieryken naam deed verkrygen van *Vader van 't Menschdom:* die inneemende, die vrye en bevallige omgang, waar door hy de harten zyner onderdaanen won, en hen, die verpligt waren hem te gehoorzaamen, hem gehoorzaamen deed uit hoogagting en liefde: die zagtmoedigheid, zoo zelden doorgaans te zien, wanneer men beledigd wordt, die hem het bloet van dezulken zelfs, die hem naar 't Leven hadden durven ſtaan, ſpaaren deed. 't Was die onvermoeide vlyt om Regt te doen, die hem zelfs zynen ſlaap dikwils deed ſtooren, om de Pleitgedingen, welke zyne Staatsdienaars niet hadden kunnen beſliſſen, te beoordeelen; die zoo billyke, zoo wyze uitdeeling van Belooningen, dat hy 'er 't getal zyner Dienaars door vergrootte, en 'er nog Afgunſt, nog Misnoegen of Murmureering door veroorzaakte; dat Huiſelyk gedrag, zoo loffelyk en verwonderenswaardig, dat het zyn ganſche Koningryk ten voorbeelde ſtrekken mogt. Een Eerbiedig Zoon, een Tederlievend Vader, een Toegeeflyk Meester. 't Was eindelyk die zugt voor de goede en geſchikte orde, die hem de wyze Wetten en Inzettingen, by den naam van *Capitularia* bekend, deed opſtellen, aan welke *Europa* zyn geregeld Burgerbeſtier ten deele verſchuldigd is. Allen, doorſlaande blyken dat hy wist te Regeeren en te Overwinnen. In de Kerkelyke Geſchiedenisſen niet minder vermaard door zyn Godsvrugt, dan in de waereldſche Historien door zyn Krygsbedryven roemrugtig, heeft hem de Kerk onder 't getal haarer Heiligen geſteld, en hebben hem alle Natien eenpaarig den naam van *den Grooten* gegeeven".

Men voege hier by de volgende beknopte beſchryving der Regeeringe van deezen Vorst; die de Autheur aldus voorſtelt.

„ Het Franſche Ryk, in *Duitschland* tot aan de *Oostzee*, in *Spanje* tot aan den *Ebro*, in *Italië* tot aan den *Volturno* uitgebreid; de Keizerlyke Kroon van het Westersch Ryk in het Koninglyk Huis van *Frankryk* overgebragt en bevestigt; het Koninkryk, een reeks van zes en veertig jaaren lang door een luisterryke ſchakel van overwinningen beroemd gemaakt; de Natie door allerwyste wetten beſchaafd; de weetenſchappen in bloei herſteld, de konſten aangekweekt, beoeffend, beſchermd, zie daar in weinige woorden het denkbeeld en de Loſſpraak van de voor alle eeuwen merkwaardige Regeering van KAREL DEN GROOTEN".

Deeze Vorst, door onzen Autheur genoemd; „ de Held van *Frankryk* en van de ganſche Aarde, 't voorbeeld van

Groo-

Groote Koningen, de Glorie en 't ſieraad van 't Menſchdom", was de Opvolger van zynen Vader PEPIN *den korten*, die, in 't jaar 768 overleed, na dat hy de Kroon uit den *Merovingiſchen* tot den laater genoemden *Karolovingiſchen* Stam had overgebragt. En hy zelf gaf den geest in 't jaar 814; met agterlaating van een welgevestigd Ryk in zyn Huis; dat ook ſtand gehouden heeft, tot op de regeering van LODEWYK *den Ledigganger*; geſtorven in 't jaar 987; doch diestyds zo verzwakt was, dat het HUGO CAPET niet moeilyk viele, zich meester van het Ryk te maaken, en de Kroon te verknogten aan den *Capetiaanſchen* Stam, die nog heden daar mede praalt.

——— Vraagt men naar de oorzaaken, die deezen val van 't Huis van KAREL DEN GROOTEN te weeg gebragt hebben; onze Autheur geeft 'er het volgende antwoord op.

„ Eene van de zigtbaarſte, die aanſtonds in 't oog loopt, is de menigvuldigheid van die verdeelingen, en ſmaldeelingen, waar in die wyduitgeſtrekte Heerſchappy geſcheiden werd (*). Onder een enkel Hoofd vereenigd zou ze zig alleen door de ontzaglykheid van haar gedugt vermoogen gehandhaafd hebben: in verſcheiden kleine ſtukken en brokken geſnipperd, bevond ze zig magteloos en byna tot Niet gebragt. Men heeft, op een en denzelfden tyd, wel vyf Vorſten van 't bloed van KAREL DEN GROOTEN te gelyk de Koninklyke Kroon zien dragen. Maar welke Koningen? Ontaarte Zoonen, heerschzugtige Broeders, liefdelooze Bloedverwanten, die, niets dan onderling elkanders verderf zoekende, de Onderdaanen door hun voorbeeld leerden, hunne Vorſten, te zwak om hen in bedwang te houden of weer te beteugelen, in hun wettig Gezag te krenken. Hier uit ſprooten die ſtoute onderneemingen der Pausſen, die zig als uitdeelers van eene Heerſchappy, van welke zy in den beginne ſlegts de aanzienlyke Onderzaaten waren, aanmerkende, zig onderwonden, om, onder de ſchaduw van een Magt, die enkel Geeſtelyk was, over Staaten en Ryken naar welgevallen te ſchikken. Hier uit dat buitenſpoorig Gezag der Biſchoppen, die, na den Vader op 't verzoek van den Zoon onttroond te hebben, zig geregtigd waanden, om hunne Meesters te mogen Verkiezen, Bevestigen of Afzetten naar hun goeddunken. Hier uit die byna onafhankelyke Vorſtendommen, door Monnikken opgerigt, in die zelfde Landſchappen, daar zy weinige jaaren te vooren, eenige Lan-

(*) Dit, gepaard met het buitenſpoorige gezag der *Grootbofmeesters*, mag ook wel aangemerkt worden, als de hoofdoorzaak van 't verval van den vroegeren *Merovingiſchen* Stam.

Landeryen, hun uit een Godvrugtige milddadigheid geſchonken, met eigen handen bearbeidden. Hier uit die Indringingen van de Grooten, die zig ongevoelig het opperhoofdig gezag aanmaatigden, en zig tot onafhankelyke Meesters opwierpen over die Gewesten, van welke zy, by de eerſte aanſtelling, niet dan Landvoogden waren. Indringingen, die eerlang een Erfregt wierden, eerst door Zwakheid, naderhand door Noodzaakelykheid geduld. LODEWYK, de laatſte der Afſtammelingen van KAREL DEN GROOTEN, bezat van het ganſche Ryk niets in eigendom, dan alleen de Stad *Laön*, *Soiſſons*, en eenige andere Landeryen van weinig belang, die men hem nog betwiſtte. Menig Leenman had zynen Koninklyken Meester in Soldy kunnen neemen. Hier uit die ſchrikkelyke overſtroomingen der *Noormannen*, die byna een ganſche Eeuw agter één *Frankryk*, verzwakt door zoo veele verdeelingen, verwoestten, en, na zig in 't hart des Lands genesteld te hebben, met de andere dwingelanden aanſpanden, om eindelyk het Koninklyk gezag te vernietigen. Deeze is, als in een korte ſchets, de Historie van 't verval van het Huis van KAREL DEN GROOTEN. Het had den vollen bloei der Jeugd onder PEPIN; de kragt der Mannelyke jaaren onder KAREL DEN GROOTEN; al de zwakheid van den Ouderdom reeds onder LODEWYK DEN VROOMEN; en verloor eindelyk zyn Luister, zyn Naam, en zyn Beſtaan zelfs onder LODEWYK DEN VYFDEN, gebynaamd DEN LEDIGGANGER".

Historie van Engeland, door DAVID HUME, *Schildknaap. Uit het Engelsch vertaald. Vde Deel. Te Rott. by* Loſel *en anderen* 1771. *In groot octavo* 795 *blackzyden.*

HEt voorgaende gedeelte van dit Werk bragt de Geſchiedenis van Engeland, tot op den dood van Koningin *Maria*, in 't jaer 1558, en 't tegenwoordige vervolgt met een verhael der lotgevallen van dat Koningryk, onder de regeering van derzelver Zuster *Elizabeth*, als mede van 't gepaſſeerde in den aenvang van 't Ryksbeſtuur van Koning *Jacobus den Iſten*, tot op het jaer 1612. Eene reeks van gewichtige voorvallen, zo in 't Godsdienſtige als in 't Burgerlyke, ſtaende dien verloopen tyd, maekt dit gedeelte van Engelands Geſchiedenis boven al aenmerkelyk; te meer daer dezelve, door een ſamenloop van omſtandigheden, in die dagen, zeer vermengd is met het voorgevallene in andere Gewesten, byzonder in Spanje, Frankryk, Duitschland en de Nederlanden: uit welken hoofde dit

dit Stuk, door den Historieschryver HUME op eene dergelyke wyze als de voorigen uitgevoerd, de aendagtige overweeging van Geschiedkundigen te sterker tot zich trekt. —— Zie hier, (om ons voorgestelde plan te agtervolgen,) hoe de Heer HUME ons Engelands beroemdste Vorstin, in den jare 1603, in den ouderdom van zeventig jaeren, na ene vyf en veertig jaerige regeering overleeden, heeft afgemaeld.

„ Men ontmoet, *zegt hy*, weinig personadien in de algemeene Historie, die meer blootgesteld waren aen de lasteringen van vyanden en de loftuitingen van vrienden, dan Koningin Elizabeth, en echter is 'er nauwlyks een te vinden, wier achting met meer zekerheit vastgesteld is door de eenparige toestemminge der nakomelingschap. De ongewone langdurigheit harer regeringe en de sterke trekken van haer karakter waren in staet om alle vooroordeelen te overwinnen, en, hare lasteraars genootzaekt hebbende derzelver bitsheit wat te minderen, en hare verwonderaers hunne loffpraken wat te matigen, hebben ten laetste, in spyt van staetkundige partyschappen, en, wat nog meer is, van godsdiensthaetlykheden, een eenstemmig oordeel over haer gedrag te weeg gebragt. Haer moed, haer standvastigheit, haer grootdadigheit, haer doorzichtigheit, waekzaemheit, en behendigheit, erkend men den grootsten lof te verdienen, en 'er is niemand van hun die immer een troon bezat, welke haer daer in overtroffen heeft: zulks 'er alleen maer noodig geweest ware wat minder gestrengheit, wat minder heerschzuchtigheit, wat meer oprechtheit, en wat meer toegeeflykheit omtrent haer volk, om een volkomen karakter uit te maken. Door het vermogen van haren geest beheerschte zy alle hare andere werkdadiger en sterke hoedanigheden, en belette die van tot buitensporigheit over te slaen: hare heldhaftigheit was vry van roekeloosheit, hare zuinigheit van gierigheit, hare vriendschap van partydigheit, en hare ondernemende aert van oproerigheit en ydele eerzucht; doch omtrent minder gebreken was zy zoo waekzaem niet, namelyk het dingen naer schoonheit, de zucht voor loffpraken, de minnenydigheit en de oploopenheit.

„ Hare zonderlinge begaeftheden in 't regeren steunden te gelyk op hare geaertheit en op hare bekwaemheit. Bedeeld met de gaef van grootelyks over haer zelf te gebieden, verkreeg zy wel haest een ontegenspreekbaer vermogen op haer volk, en daer zy derzelver achting innam door hare wezenlyke deugden, trok zy insgelyks deszelfs genegenheit naer zich door hare gewaende. Weinig Engelsche Vorsten stegen ten troon in moeilyker omstandigheden, en geen derzelven stuur-

den het roer der regeringe met zoo veel eenparig geluk dan Elizabeth. Schoon onkundig van de praktyk van verdraegzaemheit, het ware geheim tot het beteugelen van godsdienſtige partyſchappen, bewaerde zy echter haer volk, door haer hooge wysheit voor die verbysteringen, in welken de godgeleerde geſchillen alle de naburige volken gewikkeld hadden, en ſchoon hare vyanden de magtigſte, de werkzaemſte, de ſtoudmoedigſte en minst ſchroomachtigſte Vorſten van Europa waren, was zy nogthans, door haer moed, in ſtaet om diepen indruk op derzelver ſtaten te maken, terwyl intusſchen haer eigen grootheit ongemoeid en ongeſchonden bleef.

„ De verſtandige Staetsdienaers en wakkere Krygslieden, welken onder hare regering bloeiden, deelden in den roem harer overwinningen, maer in plaets van den lof die haer toekwam te verminderen, brachten zy aen denzelven veel toe. Allen waren derzelver bevordering ſchuldig aen haer wyze keus, werden ondersteund door hare ſtandvastigheit, en waren, met alle hunne bekwaemheden, niet in ſtaet om eenigerlei onbehoorlyk vermogen op haer te verkrygen. Onder hare verwanten, in haer Hof, in haer Ryk, overal was zy meestresſe; de kracht der liefdedriften was groot by haer, maer het vermogen van haer geest was nog ſterker, en de tweeſtryd die zy zichtbaerlyk voeren moest om te overwinnen, ſtrekt eenigſyk om de vastigheit van haer beſluit en de verhevenheit van hare hooge gevoelens te verbreeden.

„ De roem van deze Vorſtinne, ſchoon de vooroordeelen, zoo die der partyſchap als die van bygeloovigheit, te boven gegaen zynde, legt echter nog bloot voor een ander vooroordeel, dat duurzaamer is om dat zy natuurlyker is, en dit, naer gelang van het verſchillend oog met welk wy het beſchouwen, in ſtaet is om haer karakter of boven mate te verheffen, of den luister daer van te verdooven. Dit vooroordeel is gegrond op de overwegingen omtrent hare kunne: namelyk; indien wy haer aenmerken als een vrouw, dan moeten wy door verwonderinge getroffen worden, over hare groote hoedanigheden en uitgeſtrekte bekwaemheit; maer dan ook moesten wy in haer verwachten eene zachtaertiger geſteltenis, een grooter gedweeheit van aert, en eenige dier aenminnige weekhartigheden, door welken hare kunne onderſcheiden word. Dan de rechte wys om hare verdienſten te eeren, is, alle deze overwegingen ter zyde te zetten, en haer zuiverlyk te beſchouwen als een redelyk wezen, in hoogheit geſteld, en het beſtuur over het menschdom gegeven. Het moge ons moeilyk vallen goede gedachten van haer te voeden, of in hoedanigheit van echtgenoo-

noote, of in die van minnaresse; doch in die van Souvereine, schoon met eenige aenmerklyke uitzonderingen, is zy het voorwerp van onbetwistbaren roem en goedkeuringe".

Het rampzalige lot der Schotsche Koninginne, Maria, onder het Ryksbestuur deezer Engelsche Vorstinne, trekt onze aandagt zo zeer op haar persoon, in dit gedeelte der Historie van Engeland, dat het wel der moeite waardig geagt moge worden, ook haar character in deezen by dat van Koningin Elizabeth te voegen. De Heer *Hume*, een uitvoerig verslag gegeeven hebbende van 't voorgevallene met, en de eindelyke rechtspleeging van Koningin Maria, in den jare 1587, schetst haar character op de volgende wyze.

„ Maria, Koningin van Schotland, gesneefd, in 't vyf-en-veertigste jaer haers ouderdoms, en 't negentiende harer gevangkenisse in Engeland, was een vrouw van groote begaefdheden, zoo wel van lichaem als van geest, en zoo wel natuurlyke als aengenomene, maer rampspoedig in haer leven, en, een tyd lang, ongelukkig in haer gedrag. De schoonheit van haer persoon, en aenminnigheit van gedaente, vereenigden zich, om haer tot een allerbeminnelykste vrouw te maken, terwyl de bekoorlykheden van haer voorkomen, en de bevalligheden van haren ommegang mede hielpen tot den indruk, welken hare beminnenswaerdige gestalte te weeg bragt, op de harten van allen die haer beschouwden. Eerzuchtig en levendig van aert, doch geneigt tot blygeestigheit en gezelschap; van een verheven geest, standvastig en zelfs onverzettelyk in hare voornemens, maer nogthans beschaefd, zachtmoedig en minzaem in haren ommegang, scheen zy bedeeld te wezen met slechts zoo veel mannelyke gaven als haer aller achting waerdig maken konden, zonder die zachtaertige bevalligheden af te leggen, welken de cieradien van hare kunne uitmaken. Om een juist begrip te vormen van haer karakter, moeten we ter zyde zetten een gedeelte van haer gedrag, in welk zy zich overgaf aen de bestieringe van een losbandig man, en moeten deze gebreken aenmerken, 't zy wy zeggen dat ze onvoorzichtigheden zyn of misdaden, als de uitwerkingen eener onuitlegbare, schoon niet ongewone, onstandvastigheit van het menschelyk hart, van de broosheit onzer nature, van de geweldigheit der drift, en van den invloed, welken de stand en somtyds oogenbliklyke toevalligheden hebben, op persoonen, wier grondbeginselen niet versterkt zyn, door de ondervinding en de overdenkinge. Verstoord door het ondankbaer gedrag van haren Gemael, verleid door de verraderlyke raedgevingen van eenen in welken zy vertrouwen stelde, en ver-

voerd door de heftigheit van haer eigen aert, welke nimmer volkomen onder de beſtiering van beſcheidenheit lag, werd ze tot daden vervoerd, van welken men, met moeite, reden zou kunnen geven, doch die niet alleen onverantwoordlyk zyn, maar die niet verzacht kunnen worden. Dus mag eene optelling harer begaefdheden den ſchyn dragen van een loffpraek; maer het verhael van haer gedrag moet, in ſommige deelen, het gelaet aennemen van ſcherp verwyten en doorſtryken."

„ Haer talryke ongevallen, de afgezonderdheit, hare lange en verdrietige gevangkenis, en de vervolgingen waer aen zy blootgeſteld was, ter zake van haren Godsdienst, had haer, in de laetſte jaren hares levens, in een ſoort van dweepery geworpen; zulks, in aenmerking nemende de heerſchende geest, en de grondbeginſelen van die eeuw, men zich niet behoeft te verwonderen, dat de yver van Maria, zich met haer misnoegen en belang vereenigende, haer aenzette om hare toeſtemming te geven tot een voornemen, welk ſamenzweerders, alleen aengedaen door de eerſte dezer beweegredenen, tegen het leven van Elizabeth geſmeed hadden."

De Aart der Wetten, door den Heer Preſident DE MONTESQUIEU, *verrykt met Philoſophiſche en Staatkundige Aanmerkingen. Naar de laatſte verbeterde en vermeerderde Uitgaave, uit het Fransch in 't Nederduitsch vertaald. Tweede Deel. Te Amſterdam by* J. Kok 1772. *In groot octavo* 336 *bladzyden.*

OP de beſchouwing der Wetten, welken de Staetkundige Vryheid uitmaken, met hare betrekking tot de Conſtitutie, waer mede het elfde Boek, en het eerſte Deel van dit voortreflyk Geſchrift van den beroemden *de Montesquieu* beſlooten werdt; volgt, met den aenvang van dit tweede Deel, in 't twaelfde Boek, de overweging dier Wetten, in hare betrekking tot den Burger; 't welk ons in het dertiende Boek leid tot het nagaen van 't geen omtrent het ligten en de grootheid der imposten, ten aenzien dezer vryheid, in aenmerking komt. —— Tot dus verre hield onze Staetkundige Schryver het oog op het geen ieder Regeringswyze, naer derzelver grondbeginſelen byzonder eigen is, en 't geen de verſchillende Regeringswyzen, overeenkomſtig met derzelver grondbeginſelen, met elkander gemeen hebben; dan, na-

nademael 'er in de beſchouwing der Wetten, ook omſtandigheden gade te ſlaen zyn, die geen bepaeld verband hebben met de Regeringswyze, en ondertuſchen van een zeer grooten invloed op de Wetten zyn; zo verledigt hy zich verder ter ontvouwinge van het geen men, omtrent die omſtandigheden, in acht heeft te nemen. Deze omſtandigheden ontſtaen deels uit het onderſcheiden Climaet, deels uit de verſchillende Landſtreek, en deels uit de verſcheidenheid der neigingen van 't Volk: welke omſtandigheden, die onafhanglyk zyn van den aert der Regeringswyze, oplettend gade geſlagen behooren te worden; nadien ze ene verſchillende wyziging der Wetten eiſchen; op dat dezelve daer aen beantwoorden, of geſchikt zyn, om de nadeelige gevolgen, welken daer uit konnen voortſpruiten, ten minſte enigermate af te wenden. De overweging dezer gewigtige byzonderheden maekt den inhoud der zes volgende Boeken uit; in welken de Autheur handelt over de betrekking der Wetten tot de natuur van het Climaet, wel byzonder ten opzichte van de Burgerlyke, de Huislyke en de Staetkundige Slaverny: als mede van de betrekking der Wetten tot den aert der Landſtreeke; en eindelyk rakende derzelver betrekking tot den algemenen aert, de zeden, en de manieren van 't Volk, die onder derzelver invloed leven. —— Na het afhandelen dezer byzonderheden keert de Preſident weder tot het beſchouwen der Wetten ten aenzien van zodanige zaken, die de verſchillende Regeringswyzen met elkander gemeen hebben; en waar door zy, in ene onderlinge betrekking ſtaende, elkander gróotlyks van nut konnen zyn. Overmits nu onder dezulken boven allen uitmunt de Koophandel, zo vestigt onze Wetkundige, in de twee laetſte Boeken van dit Deel, ook wel bepaeldlyk zyne oplettendheid, op de Wetten, in de betrekking, die zy hebben, op den Koophandel; dien hy Staetkundig nagaet, zo in deszelfs aert en onderſcheidinge, als in de omwentelingen, die de Handel en Zeevaerd, van oudsher, onderhevig geweest is. —— In 't een en 't ander dezer behandelde onderwerpen ſtraelt allerwegen door, des Autheurs uitgebreide kennis in 't Staetkundige, verſterkt door ene uitgeſtrekte Geſchiedkunde; welke hem in ſtaet geſteld heeft, om den invloed der Wetten, in derzelver verſchillende betrekkingen na te ſpooren, en de eigenaertige gevolgen daer van te ontdekken. En dit maekt den inhoud van zyn Geſchrift alleszins opmerkelyk; ſchoon 'er hier en daer ſtellingen in voorkomen, die te wraken zyn, en alles juist geen bewys drage van de vereischte oplettendheid; gelyk de ongenoemde Schryver, die zyne Aenmerkingen daer over

over medegedeeld heeft, doet zien; welke aenmerkingen ook nu en dan dienen, om ons geſchikter kundigheden van zommige onderwerpen te verlenen; zonder dat ze echter de achting voor 't Werk zelve over 't geheel doen dalen. —— Tot een voorbeeld van die natuur verſtrekke de aenvang van het Twaelfde Boek, alwaer de Autheur zyne denkbeelden voordraegt, wegens de Staetkundige Vryheid, in hare betrekking tot den Burger.

„ De Staetkundige Vryheid, *zegt hy*, in haare betrekking met de conſtitutie beſchouwt, wordt geformeert door ene zekere verdeling der driemagten: maar in haar betrekking met den Burger, moet men ze onder een ander denkbeeld beſchouwen. Zy beſtaat in de veiligheid, of in 't denkbeeld, dat men van zyn veiligheid heeft."

„ Het kan gebeuren, dat de conſtitutie vry is, en dat de burger het niet is. De burger kan vry zyn, en de conſtitutie het niet zyn. In die gevallen zal de conſtitutie vry zyn naar recht en niet inderdaad: de burger zal vry zyn inderdaad en niet naar recht."

„ 't Is alleen de geſteldheid der Wetten, en zelfs der grondwetten, welke de vryheid in haar betrekking met de conſtitutie uitmaakt. Maar in de betrekking met den Burger, kunnen zeden, manieren, aangenomen voorbeelden ze doen geboren worden; en zekere burgerlyke wetten te begunſtigen, gelyk wy in dit Boek gaan zien. Daar en boven in de meeste Staten de vryheid meer gebonden, belemmert of vernield zynde, dan de conſtitutie vordert, is 't goed van byzondere wetten te ſpreken, welke in ieder conſtitutie het beginzel van vryheid kunnen hinderen of bevorderen, waar voor ieder vatbaar kan zyn (*a*).

[Wat

„ (*a*) Wy moeten den Schryver hier 't zelve verwyt doen, het geen wy hem meermalen gedaan hebben. Gene netheid, gene nauwkeurigheid, in dit Hoofdſtuk, zo min als in de volgende; men moet zyne denkbeelden ontwarren, om 'er den zin uit te trekken. In het III Hoofdſt. van het vorige Boek, heeft hy ons gezegt, dat de *Staatkundige vryheid niet beſtaat in te doen het geen men wil*; en hy voegt 'er zeer verſtandig by, *dat de Staatkundige vryheid niet beſtaan kan, dan in te kunnen doen, het geen men moet willen; en niet gedwongen zyn te doen het geen men niet moet willen.* Gelyk deze bepaling toepaſſelyk is op de natuurlyke en burgerlyke vryheid, zo wel als op de Staatkundige, is 't nut dit op te helderen, om het geen de Schryver in 't vervolg zegt te verklaren. *Zo de vryheid beſtaat in te kunnen doen het*

[Wat voorts bepaaldlyk de vryheid van den Burger betreft;]

„ De philoſophiſche vryheid beſtaat, in de oefening van zyn wil, of ten minſte, (zo wy in den ſmaak van alle zamenſtellen moeten ſpreken,) in het denkbeeld, waar in men is, dat men zyn wil oefent. De ſtaatkundige vryheid beſtaat in de veiligheid, of ten minſte in het denkbeeld, dat men van zyne veiligheid heeft.

„ Die veiligheid is nimmer meer aangerand dan in de openbare of byzondere beſchuldigingen. 't Is dan van de goedheid der

het geen men willen moet, en niet gedwongen te zyn, om te doen, het geen men niet moet willen, zo volgt 'er uit, dat de vryheid in den natuurlyken ſtaat *beſtaat in te kunnen doen al het geen de natuurlyke wetten ons beveelen, en niet gedwongen te zyn om te doen het geen de wetten niet beveelen*; in den burgerlyken ſtaat *in te kunnen doen het geen de wetten van de burgerlyke Societeit beveelen, en in niet gedwongen te zyn om te doen het geen de burgerlyke wetten niet beveelen.* De Wetten van de burgerlyke Societeit zyn van tweederleie zoorten. De eene zyn grondwetten, de andere noemt men gemeenelyk burgerlyke; aldus zal de vryheid onderſcheiden zyn in opzicht tot den natuurlyken en burgerlyken ſtaat; en in den burgerlyken ſtaat zal men ze onderſcheiden, in opzicht tot de grondwetten en burgerlyke wetten. Men noemt ze in de eerſte betrekkinge *natuurlyke*, in de tweede *ſtaatkundige*, en in de derde *burgerlyke.* Zie daar het geen ons de Schryver hadt moeten zeggen, in plaatze van die nodige onderſcheidingen te verwarren, zonder welke het onmogelyk is hem te verſtaan. Hy zou noch beter gedaan hebben, met zich te houden aan de bepaling, die de Roomſche rechtsgeleerden van de vryheid gegeven hebben, ze noemende (met opzicht tot het tegenwoordig geval) het vermogen om te doen het geen men wil, uitzondering gemaakt zynde van 't geen door de wet verboden is; want die bepaling, welke juist drie zoorten van vryhedan behelst, die wy komen aan te wyzen, is veel juister. Komen wy thans tot de gevolgen, welke vloeijen uit het geen wy komen te zeggen, met opzicht tot het ſtuk dat de Heer DE MONTESQUIEU verhandelt. Nadien in een ſtaat de grond- en burger-wetten uit de voorwerpen van onzen wil het geen zy vaſtſtellen uitſluiten, vindt onze natuurlyke vryheid 'er zich op tweederlei wyzen in bepaald: 1. met opzicht tot de grondwetten; 2. met opzicht tot de burgerlyke wetten, 't Is die vryheid op die dubbele wyze bepaald, welke onze Schryver *Staatkundige* noemt. In 't voorgaande Boek heeft hy ze beſchouwd, betreklyk tot de conſtitutie, dat is, tot de grondwetten; thans gaat hy ze in opzicht van de burgerlyke wetten beſchouwen: en wy vinden dat hem nauwkeurigheid ontbreekt in dit tweede ſtuk, gelyk in 't eerſte. (Aanm. van een N.)"

der crimineele wetten, dat de vryheid van den burger voornamelyk afhangt (*b*)".

De

(*b*) „ Wy hebben gezien dat de Heer DE MONTESQUIEU ons gezegt heeft, *dat de ſtaatkundige vryheid beſtaat in te kunnen doen het geen men wil doen* (*), thans leert hy ons, *dat zy in de veiligheid beſtaat, of ten minſte in het denkbeeld van de veiligheid.* Waar toe die onderſcheidingen? De natuurlyke vryheid is het vermogen van te kunnen doen het geen men wil doen: als zy in haar geheel is, ſluit zy alle anderen uit van 't recht, om 'er ons het gebruik van te beletten, of ze te bepalen; 't is die betreklyke toeſtand, dien de Heer DE MONTESQUIEU *veiligheid* noemt; dan de openbare of byzondere beſchuldigingen het recht onderſtellende, om ons aangaande het gebruik der natuurlyke vryheid aan te randen; zo is 't zeker, dat die veiligheid nimmer meer aangevallen wordt, dan in de openbare of byzondere beſchuldigingen; en nadien de crimineele wetten die gene zyn, welke de natuurlyke vryheid met bedreiging van zware ſtraffe bepalen, is het noch waar; dat het van de goedheid der crimineele Wetten is, dat de vryheid van den burger voornamelyk afhangt. (Aanm. van een N.")

(*) „ Te kunnen doen het geen men wil doen". Men leeze hier, „ te kunnen doen het geen men moet willen, naer 't Fransch, a pouvoir faire, ce que l'on doit vouloir. 't Was te wenſchen dat men, in deze Nederduitſche uitgave, meer oplettendheids gebruikt had. 't Getal der ſchryf- of drukfouten is, het geheele Werk door, zo groot, dat het niet wel te verſchoonen zy; en enigermate, met het afdrukken van 't laatſte Deel, noodwendig, een Erratablad eiſche; voor al met opzicht tot zodanige feilen, die den Lezer belemmeren. Want buiten de mindere misſtellingen, die men al te veelvuldig ontmoet, en hoedanigen 'er, in het hier bygebragte gedeelte, ons ten minſte vier a vyf voorgekomen zyn, die we in 't overſchryven verbeterd hebben, zyn 'er nog verſcheiden, die den zin dermate ſtooren, dat dezelve naeuwlyks na te gaen, of geheel onverſtaenbaer zy. Tot een voorbeeld diene op bl. 56; „ men kan niet meer „ zware belastingen heffen; in 't Fransch, on peut lever des tributs plus „ forts." Vermoedlyk heeft de Vertaler geſchreven: „ men kan meer zware belastingen heffen." Doch in dezen word men nog geholpen, door den zamenhang, die toont, dat het woord *niet* hier geen plaats kan hebben. Dan op bl. 326 treffen we ene plaets aen, daer de zamenhang ons niet wel kan helpen, en de zin in 't Nederduitsch onverſtaenbaer is. „ 't „ Voorwerp van die Koloniën is den handel te dryven op beter wyze, waar „ mede alle voordelen wederzydsch zyn. Men heeft vastgeſteld, dat de „ hoofdſteden de kolonie alleen kan handel dryven. In 't Fransch. L'ob„ jet de ces Colonies est de faire le Commerce à de meilleures conditions, qu'on ne le fait avec les Peuples voiſins, avec lesquels, tous „ les avantages ſont reciproques. On a établi que la Métropole ſeule pour„ roit négocier dans la Colonie." Veelligt heeft de Vertaaler geſchreven, „ 't Voorwerp van die koloniën is den handel te dryven op beter wyze, „ dan men zulks doet met de nabuurige Volkeren, waar mede alle voor„ delen wederzydsch zyn. Men heeft vastgeſteld, dat de hoofdſtad in de „ kolonie alleen kan handel dryven." —— Men verſtae hier, door 't woord Hoofdſtad, volgens de tael der Ouden, den Staet, welke de kolonie gevestigd heeft. —— Wy hoopen, dat men in 't vervolg naeuwer agt zal geven, en zo groove misſtellingen verhoeden.

De crimineele Wetten zyn niet eensklaps volmaakt. In de plaatzen zelve, waar in men de meeste vryheid gezogt heeft, heeft men haar niet altoos gevonden. *Aristoteles* zegt ons (1) dat te Cumi de nabeſtaanden van den beſchuldiger getuigen konden zyn. Onder de Koningen van Rome was de wet zo onvolkomen, dat Servius Tullius vonnis uitſprak tegen de kinderen van Ancus Martius, beſchuldigd van den Koning zyn Schoonvader vermoord te hebben (2). Onder de eerſte Koningen der Franken maakte Clotarius ene Wet (3), dat een beſchuldigde niet kon veroordeelt worden zonder gehoort te zyn; het geen een ſtrydige praktyk aantoonde in eenig byzonder geval, of by enig barbaarsch volk. 't Was Charondas, die de vonnisſen tegen de valſche getuigenisſen invoerde (4). Als de onſchuld der burgers niet verzekert is, is het de veiligheid niet meer (*c*).

„ De kundigheden die men in enig land verkregen heeft, en die men in andere verkrygen zal, over de veiligſte regelen omtrent de crimineele vonnisſen, betreffen het Menschdom meer dan iets anders ter Waereld.

„ 't Is alleen op de praktyk dier kundigheden dat de vryheid gegrond kan zyn; en in een ſtaat die daar omtrent de best mogelykſte Wetten zou hebben, zou een Man, wiens proces men opgemaakt heeft, en die 's anderendaags zou moeten opgehangen worden, vryer zyn, dan een Bacha in Turkeijen is.

„ De Wetten, welke iemand op de verklaring van één getuigen doen ſterven, zyn noodlottig voor de vryheid (*d*). De re-

(1) „ Politica. Lib. II. ".

(2) „ Tarquinius priscus. Zie Dionyſ. Halicarnaſ. L. IV."

(3) „ Van 't jaar 560 ".

(4) „ Aristoteles. Politic. lib. II. cap. XII. Hy gaf zyne wetten aan Thurium in de vierentagtigſte Olympiade ".

(*c*) „ De Heer de montesquieu verwart alhier zigtbaarlyk de crimineele Wetten, met die welke de form der rechtspleginge regelen. Want alle de voorbeelden, die hy hier ophaalt, zyn niet getrokken uit de crimineele Wetten, maar uit de wyze op welke een beſchuldigde voor 't gerecht kan worden vervolgd: dan in dat opzicht heeft de Heer de montesquieu gelyk te zeggen, dat daar van de vryheid van den burger voornamelyk afhangt: om dat de natuurlyke vryheid aan hun, die aangevallen worden, allen den weg tot hunne verdediging open laat, en dat deze rechtſtreeks aangetast wordt, door alles wat die verdediginge bepaalt. [Aanm. van een N."]

(*d*) „ Andere onopletsenheid. De Wet ſtelt een doodſtraf voor ene zekere misdaad, de gerechtsform geeft verlof om op de verkla-

ring

reden vordert 'er twee, om dat één getuigen die bevestigt, en één beſchuldigde die ontkent, een verdeeling maken; en 'er is een derde nodig om hen te beſlisſen.

„ De Grieken (5) en de Romeinen (6) eischten ene ſtem meer om te veroordeelen. Onze Franſche Wetten vorderen 'er twee. De Grieken beweerden, dat hun gebruik door de Goden ingeſteld was (7); maar 't is het onze (e)".

ring van één enkelen getuigen te vonnisſen; 't is niet de wet, maar de wyze van procedeeren tegen den beſchuldigden, welke de vryheid aanvalt. Zomtyds inderdaad behelzen de Wetten, welke enige ſtraffe opleggen, hoe men over de waarheid van 't feit oordeelen zal; en hoe men tegen den crimineelen zal procedeeren; maar in die gevallen zelve moet men het gedeelte van de Wet onderſcheiden, het welk de ſtraffe oplegt, van dat gedeelte, welk de wyze regelt, waar op een beſchuldigde aangevallen en verdedigd kan worden, en hoe men in de beſtiering van 't Regt zig gedragen moet. [Aanm. van een N.]

(5) „ Zie Aristid. *Orat. in Minervam*".

(6) „ Dion. Halicarn. over het vonnis van *Coriolanus*. Lib. VIII.

(7) „ *Minervæ calculus*".

(e) „ Dit alles betreft niet de crimineele Wetten, maar de gerechtsform, de wyze om 't recht te beſtieren. [Aanm. van een N."].

BERIGT

wegens een Prentwerk, *volgens de Nieuwe Uitvinding van den Heere*

CORNELIS PLOOS VAN AMSTEL, JAC. CORN. Z.

Mededirecteur van de Teken-Academie der Stad Amſterdam; van het Zeeuwſche Genootſchap der Weetenſchappen te Vliſſingen, en Lid van de Hollandſche Maatſchappye der Weetenſchappen te Haarlem.

Wanneer men de vorderingen die 'er in ons Vaderland, ſints ruim twee eeuwen, in de Teken- en Schilderkunst gemaakt zyn, zo juist als onzydig beöordeelen wil; moet men beſluiten dat onze Landgenooten, in de naarvolging der eenvoudige Natuur, veele andere Natien hebben voorbygeſtreefd. — Hunne naauwkeurigheid deed hen letten op den byzonderen aart van ieder Voorwerp, en zy bevlytigden zig voornaamlyk om het ſoortonderſcheidend verſchil derzelven eigenaartig uit te drukken. Hierin hebben (om, onder zoo veele beroemde Meesters, eenige weinigen, ſlechts op te noemen) uitgemunt de Ridder V. D. WERF, G. DOUW, F. V. MIERIS de Ou-

Oude, METZU, TERBURG, en wel inzonderheid, in onze dagen, de Rafaël onder de Bloemſchilderen JAN VAN HUISUM. Welke Kunſtenaars, door het gezicht alleen, alle onze overige Zintuigen hebben weeten aan te doen, en onze Ziel te verrukken door de voorſtelling van alles wat in de Natuur ſchoon en bevallig is; niemand dan zal deezen welverdienden roem den Nederlanderen kunnen weigeren, byaldien hy anders eenigerwyze in de Kunst ervaren, of voor derzelver bekoorlykheden vatbaar zy. Ieder beſchaafde Natie in Europa heeft, ſints ruim eene Eeuw, deeze Waarheid erkend, die waarſchynlyk tot aan de laatſte Nakomelingſchap toe zal bevestigd blyven.

Een Blyk van de uitmuntende bekwaamheden der Nederlandſche Schilders zien wy weder in de Twintigſte Prent van den Heere C. PLOOS VAN AMSTEL, gevolgd naar eene der fraaiſte Tekeningen van den beroemden Schilder

PHILIP WOUWERMAN;

thans berustende in het Kabinet van den Wel Ed. Heere J. DANSER NYMAN, *Kapitein der Burgerye te Amſterdam:*

Dezelve verbeeldt een Italiaansch Landſchap. Men ziet 'er op een hoogte een belaaden Paard ſtaan, by den Toom gehouden door zyn Meester, die van agteren gezien word, als ſpreekende met twee Vrouwen, die, in een Rivier onder aan deezen Heuvel, omtrent ter halver Lyf in 't Water ſtaande, bezig zyn met eenige Kleederen te waſchen, naby de Agterſteven van een Schip, waar van een gedeelte gezien word, terwyl in 't verſchiet eenige andere Vrouwen aan den Oever liggen te rusten; aan de andere zyde vertoont zig een oud Gebouw, met een openſtaande Deur, ſchynende het zelve een Baak te zyn voor de aankomende Vaartuigen op de Rivier.

De Kunstkenners beſchouwen met verwondering, in de Werken van deezen grooten Meester, de fraaije omtrek der Paarden, en de Meesterlyke naauwkeurigheid waarmede hy alles heeft uitgevoerd, zo wegens het waarneemen van de werking der Beenderen en Spieren, als het verſchillend beloop, en de glans der hairen van de huid; maar zy worden inzonderheid verrukt door het ſmeltende der tinten, en de helderheid van Schaduw in zyne Werken: zyne toetsachtige omtrek, en de verbaazende Kunst die hy bezat, om ligte Voorwerpen tegens eene klaare Lucht te doen uitkomen, bekoort iedereen.

Deeze Tekening, in Oost-Indiſche Inkt gewaſchen, levert alleen hier van een bewys op, en toont daar-en-boven welke Kunstvermogens deeze groote man bezigde om zelf door wit en

en zwart ons niet alleen de bevalligſte Zonneſchyn te vertegenwoordigen; maar ook allengs onze Verbeeldingskragt op te wekken, om ons, als 't ware, de Voorwerpen in hunne Natuurlyke Kleuren te vertegenwoordigen.

Deeze Tekeninig is met zyn gewoonlyke Merk 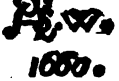 getekend. Zeker Liefhebber heeft onlangs doen opmerken dat hier in alle de Letters, tot zyn Doopnaam *Philips* behoorende, gevonden worden; mooglyk door hem gedaan om zig dus van zyn' Broeder *Pieter* te beter te kunnen onderſcheiden.

Voorts, naardien de Tekeningen van deezen Meester, in vergelyking zyner Schilderſtukken, ſchaars, en by de Liefhebberen weinig bekend zyn; meenen wy dat deeze naarvolging die, niet minder dan de voorgaande, de verdienſten des Uitgeevers tot eer verſtrekt, des te aangenaamer by de Kunstkenners zal ontvangen worden.

NB. Dit Prentwerk is te bekoomen by *Mattheus Woortman*, Kunstverkooper op de Angeliersgragt te Amſterdam, en by de Boekverkoopers *Yntema* en *Tieboel*. By wien het van de Liefhebbers kan worden gezien; doch wordt niet in Commiſſie gegeeven.

De groote Voordeelen, welken ons Land genieten zou, indien men Vuurmachines, *in plaatſe van* Watermolens, *gebruikte. Te Rotterdam by* R. Arrenberg 1772. *In groot octavo* 53 *bladzyden.*

DE Opſteller van dit Geſchrift, draagt de Voordeelen der Vuurmachines boven de Watermolens ten gunſtigſte voor; en men heeft, alles nagaande, vry goeden grond, om te verwagten, dat men 'er zig hier te Lande, op verſcheiden plaatſen, met meer nuts van zou kunnen bedienen; al trok men, gelyk men veel al behoort te doen, iets van de gunſtigſte voorſtelling af. Behalven de min kostbaarheid, is de werking ſneller, ſterker en beſtendiger, zo dat alles, ter begunſtiginge van dit Project ſchyne ſamen te loopen; des het, met in agtneeming van de zwarigheden, die mogelyk van de andere zyde nog in bedenking komen, de nadere opmerking van des kundigen verdiene.

Het merkwaardigſte der Berggeſchiedeniſſe van het gewichtigſte gedeelte der Gebergtens, in het Bergampts distrikt van Marienberg. *Uit het Hoogduits vertaald. Te Amſterdam by* H. D. Selfchap 1771. *Behalven het Voorwerk* 100 *bladz. in groot octavo.*

ZY die belang hebben in 't Bergwerk, van 't Bergampts distrikt van Marienberg, ontvangen in dit geſchrift deswegens onderreg-

regtingen, die geſchikt zyn, om ter hunner gerustſtellinge, in de hoop op een verderen goeden uitſlag, te dienen. De Bergmeester F. W. H. von TRESBA levert hier in de eerſte plaats de Kaart dier Bergwerken op, gemaakt door den Hoogleeraar *Charpentier*, met aanwyzing der voornaamſte byzonderheden, die opmerking vereiſchen. Voorts geeft hy een verſlag van de opkomst en grootheid van dien Bergbouw, met een bericht van de voordeelige bewerking in vroeger dagen; als mede van deszelfs verval in laater tyd, met ontvouwing der oorzaaken hier van; en van 't geen verder medegewerkt heeft, om de herſtelling van dien Bergbouw te verhinderen. Hier aan hecht hy wyders eene gunſtiger beſchouwing, door de tegenwoordige verwagting van dien Bergbouw in een voordeelig licht te ſtellen; welke voordragt hy aandringt, door eene beſchryving van de natuurlyke geſteldheid deezer Gebergten, en de opgiſte van de voordeelige gelegenheid, die men alhier heeft tot het beſtieren der Bergwerken. —— Naar luid der Voorreden ſteunt alles, wat hier gemeld wordt, op goede en getrouwe Berigten, waar op men zig volkomen kan verlaaten; en alles loopt ſamen om de Geinteresſeerden onder 't oog te brengen, dat het Gebergte zelve zeer goed, en ook nu nog, gelyk eertyds, met gewenscht voordeel te bewerken is. Dat de nadeelige omſtandigheden, welken plaats gehad hebben, ontſtaan zyn uit toevallige van buiten komende oorzaaken; des men, daar deezen een eind genomen hebben, op goeden grond mag hoopen op eene voordeelige bewerking, wanneer men maar voortaan ernſtig de handen aan 't werk ſlaat. De manier op welke de Autheur dit alles ontvouwt, ſtelt de zaak vry gunſtig voor; doch per ſlot van rekening blykt het, dat 'er een meerder uitſchot van penningen zal noodig zyn, om het werk in dien toeſtand te brengen, dat men zich met een goeden uitſlag zal mogen vleien; 't welk dikwerf in omſtandigheden van dien aart eene groote zwarigheid is.

De Staatkundige Tinnegieter, Blyſpel in vyf Bedryven. Door wylen den Baron L. V. HOLBERG. *Na het onrym zo veel mogelyk gevolgd. Te Haarlem by* A. Tolk 1772. *In octavo* 103 *bladzyden.*

MEn agt het veel al, en niet zonder reden, moeilyk, een goed Dichtſtuk in Proza te vertaalen, zonder het treffende van den Dichterlyken Geest te verliezen; en men mag onbeſchroomd wel beweeren, dat een goed Dichter, in tegendeel, gemeenlyk beter zal ſlaagen, in 't dichtkundige overbrengen van een maatloos geſchrift. Dan dit beweerende zou het niet onvoorzigtig weezen, hier van genoegzaam uit te zonderen, maatlooze geestige geſchriften. In geſchriften van dien ſtempel komen dikwerf aartige ſlagen voor, welker ſhedigheid ſomtyds grootlyks af hangt van een woord of ſpreekwyze, in derzelver voorſtellinge gebezigd: ook eischt het geestige

veel

veel al eene losheid, die de bepaling van Rym- en Maatklank, voor al in 't navolgen van eens anders Werk, maar noode dult. —— Een by uitstek geestig Dichter, die van eene levendige verbeelding, ryk van invallen, en der Rymkunste volkomen meester is, zal het nu of dan gelukkig uitvoeren: maar 't is 't werk van weinigen; en de Berymer van 't hier bovengenoemde Blyspel behoort niet onder dat getal. —— De aartige geestigheid van dit Stukje van den vernuftigen *Holberg* heeft, in deeze beryming, zeer veel geleeden: de overbrenger heeft zig ten naauwste aan de woorden bepaald, en *'t onrym*, gelyk hy zegt, *zo veel mogelyk gevolgd*. Dit maakt het Stukje, door 't naauwe bedwang van 't Rym, dat den Berymer wel eens belemmerd heeft, over 't geheel styf; en het treffende van des Barons snedige invallen gaat 'er meermaals geheel door verlooren.

Het Blyspel zelve, dat de Baron *van Holberg*, als uit zyne Brieven te zien is, een der besten zyner Spellen rekende, is te overbekend, om op deszelfs inhoud staan te blyven; genoeg zy het, om tevens een voorbeeld van de beryming aan de hand te geeven, het slot van 't Blyspel by te brengen; waar in de Tinnegieter, zyne dwaasheid erkennende, het leerzaame bedoelde van 't Stuk, voordraagt; wanneer hy, zyn Knegt beveelende, zyne Staatkundige Boeken aan de vlam over te geeven, zig verder aldus laat hooren.

Gy moet ten eersten, uit myn boeken gaan verbranden,
Al die Staatkundig zyn, geen onderscheid van banden,
Want 'k wil ze nooit weêr zien, ik offer ze aan de vlam;
Vermits ik door dat tuig, tot al die dwaasheên kwam:
't Is zeeker waar, wy gaan een Overheid bedillen,
Met onzen mond, om dat wy altoos anders willen
Als zy het doen, en wy verstaan het zelve niet;
't Is veel al zo het best gelyk de zaak geschied.
't Is gantsch iets anders, in een Zeekaart wel ervaaren
Te weezen, of een Schip te stuuren door de baaren.
Men kan uit boeken die Staatkundig zyn wel zien,
Dat ze ons in 't spreeken wel bekwaam zyn hulp te biên;
Men kan 'er wel geschikt uit leeren discoureeren,
Dog 't zal wat meerder zyn, een land wel te regeeren.
Een ider my in stand gelyk, kan nu bedaard,
Uit al het geene, dat my heeden wedervaart,
Ten duidelyksten zien, dat hy, die 't stout durft waagen,
Om weegens het bedryf der Overheên te klaagen,
Hun handeling berispt, en rooft hun naam en faam,
Dat hy niet altoos zelf is tot het Ampt bekwaam;
Want als een Man als ik, die zit te tinnegieten,
Het Burgemeesters Ampt zo spoedig wil genieten,
Is 't eveneens, als of 't een Staatsman kwam in 't zin,
Dat hy zoo ilico wou Gieter zyn van Tin.

VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Oude en Hedendaagſche Kerklyke Geſchiedenisſen, van de Geboorte van CHRISTUS *tot den Aanvang der tegenwoordige Eeuwe, door den Hooggeleerden* J. L. MOSHEIM, *Kanſelier der Hoogeſchoole te Gottingen. Uit het Latyn vertaald, en vermeerderd met de Byvoegzels, Aantekeningen, en Tydrekenkundige Tafels van den Eerwaardigen* ARCHIBALD MACLAINE. *Doctor in de H. Godgeleerdheid, en Leeraar der Engelſche Kerke in 's Gravenhage. Vyfde Deel. Te Amſt. by* F. de Kruyff, A. v. d. Kroe, *en* Yntema en Tieboel. 1771. 482 *bladz. in groot octavo.*

MEt de Drie Eeuwen, in dit Vde Deel van dit voortreflyk Werk behandeld, naamlyk de Dertiende, Veertiende en Vyftiende, brengt de Hoog-Eerwaardige MOSHEIM zyn Derde Boek ten einde, en is dus gevorderd tot het Vierde groote Tydperk, de Hervorminge. De Eeuwen, welke die groote en gelukkige Verandering in de *Christlyke Kerk* voorgingen, zyn opgevuld met de gewigtigſte voorvallen van verſcheidenerhanden aart, die medewrogten om dit heilzaam werk voet te geeven, en ſtand te doen grypen. — Hebben de voorgaande Deelen blyk en bewys opgeleverd van grondige kundigheid onzes Kerklyken Geſchiedſchryvers, van zynen arbeid, om, door 't behulp van Boeken en Handſchriften, al te weinig te vooren geraadpleegd, licht te verſpreiden over veele ſtukken der Kerkgeſchiedenisſe in 't algemeen, en byzonder van de *Middel-Eeuwe*, die zeer in 't duister lagen; dit tegenwoordig Deel behelst veele gevallen, die aan den onderzoek- en waarheidlievenden geest onzes Schryvers veel werks verſchaft hebben; en door hem, in de Voorreden, als ſtaaltjes worden bygebragt, dat zyne eiſchen, op de verdienſten van eenige gewigtige ontdekkingen gedaan te hebben, niet gansch en al van grond ontbloot zyn, als de geſchillen tuſſchen de *Franciscaanen* en de *Roomſche Pauſſen*; de Geſchiedenis der *Lollards*, der *Begharden* en *Beguinen*, der *Fratricelli*, de *Broeders en Zusters van den vryen Geest*. — Gaarne zouden wy, met deeze en andere byzonderheden, de Leezers onzer *Letteroefeningen* onderhouden; doch het zou ons te ver-

verre vervoeren: waarom wy ons tot één derzelven bepaalen, om 'er het voornaamſte van by een te verzamelen, de Geſchiedenis naamlyk der *Broederen en Zusteren van den vryen Geest.*

In de XIIIde Eeuwe ontſtondt deeze Aanhang in *Italie*, *Frankryk* en *Duitschland*. „ Dezelve ontleende zynen naam uit de woorden van den H. PAULUS. *De Wet des Geests des leevens heeft my vrygemaakt van de Wet der zonde en des Doods:* want zo veelen als 'er door den Geest GODS geleid worden, die zyn Kinderen GODS (*a*), en beweerden, dat de waare Kinderen van GOD het voorregt verkreegen hadden, eener volkomene *Vryheid* van het gezag der *Wet* (*b*). —— Zy werden door de *Duitſchers* en *Vlaamingen Beghards* en *Begutters* geheeten, eene benaaming doorgaans gegeeven aan de zodanigen, die meer dan gemeen werk van den Godsdienst maaken. Van anderen kreegen zy den Smaadnaam van *Bicorni*, dat is *Gekken* of *Domkoppen*. In *Frankryk* ſtonden zy bekend onder den naam van *Beghins* en *Beghines*. 't Gemeene volk noemde hun *Turlupins*, de oorſprong en rede van welke laatſte benaaming my nog niet is gebleeken (*c*). ——— Niets zweemde meer naar krankzinnigheid en verwildering van harsſenen, dan hun uiterlyk voorkomen en gebaaren. Zy liepen van de eene plaats na de andere, op de zonderlingſte en grilligſte wyze toegetakeld; bedelden, met een wild en woest geſchreeuw, hun brood, en verwierpen allen lichaams arbeid, als een hinderpaal van Godsdienſtige beſpiegelingen, en beletzel van de verheffing der Ziele tot den Vader der Geesten. In alle hunne omzwervingen hadden zy Vrouwen by zich, met welke zy zeer gemeenzaam leefden (*d*). Zy verſpreidden onder het Volk,

(*a*) Rom. VIII. 2——14.

(*b*) Hier wyst de Heer MOSHEIM de bronnen aan, uit welke hy het Berigt wegens deeze Dweepers geput heeft. Egte Gedenkſtukken, die noit het licht hebben gezien.

(*c*) Veelen hebben over de *Turlupins* geſchreeven; doch niemand met de vereischte nauwkeurigheid en duidlykheid. Zie ISAAC DE BEAUSOBRE, *Diſſertation ſur les Adamites* Part. II. p. 348; alwaar die Geleerde Schryver tot verſcheide misſlagen is vervallen, gelyk hem veel al gebeurt, wanneer hy over dusdanige onderwerpen handelt. De oorſprong van het woord *Turlupin* is my onbekend; doch ik vind my in ſtaat om uit de egte ſte beſcheiden te bewyzen, dat de Perſoonen dus genoemd, die te *Parys*, en in andere Gewesten van *Frankryk* verbrand werden, geene andere waren dan *Broeders van den Vryen Geest*, die door de *Roomſche Pauſen*, als mede door verſcheide Kerkvergaderingen, veroordeeld waren.

(*d*) Van hier kreegen zy in *Duitschland* den naam van *Schweſtriones*, gelyk blykt uit de Beſluiten van verſcheide Kerkvergaderingen.

Volk, Boeken, waar in de hoofdſom hunner Leere begreepen was, hielden nagtvergaderingen op afgeleegene plaatzen, en hielden 'er veelen te rug van het bywoonen der gebruiklyke Godsdienſtoefeningen.

„ Deeze *Broeders*, die roemden op de *Vryheid* van de heerſchappy en verpligting der *Wet*, welke zy voorgaven door den Geest ontvangen te hebben, omhelsden zeker ſtreng en dweepagtig Stelzel van *Mystike Godgeleerdheid*, gebouwd op gewaande Wysgeerige Beginzels, die zeer veel gelykheids hadden met de Godlooze Leerſtellingen der *Pantheisten*. Want zy hielden ſtaande: Dat alle dingen, by uitvloeijing, van GOD voortkwamen, en eindelyk tot hunnen Godlyken Oorſprong zouden wederkeeren; dat de redelyke Zielen zo veele *Deelen* waren van de OPPERSTE GODHEID; en dat het Heelal, als een groot geheel aangemerkt, GOD was; dat elk Mensch, door de kragt der Beſpiegelinge, en het gemoed van alle zinnelyke en aardſche voorwerpen af te trekken, op eene onuitſpreeklyke wyze, met de Godheid kon vereenigd, en één worden met de Bron en Oorſprong aller dingen: en dat zy, die, door lang en aanhoudend beſpiegelen, zich, om zo te ſpreeken, in den *Afgrond* der GODHEID gedompeld hadden, daar door de roemrykſte en verhevenſte vryheid verkreegen, en niet alleen ontheeven waren van 't geweld der zondige Lusten, maar ook van de gemeene Aandriften der Natuure". Uit deeze en dergelyke Leerſtellingen, trokken de *Broeders van den vryen Geest* dit godloos en ſchriklyk beſluit. „ Dat een Mensch, die, op de gemelde wyze, tot GOD was opgeſteegen, en door beſpiegeling verſlonden in den *Afgrond* der GODHEID, een *Deel* van de GODHEID, ja GOD werd, en de ZOON van GOD was in denzelfden zin, en even als CHRISTUS, en daar door verheven tot eene roemryke onafhanglykheid, en ontſlaagen van alle verpligting aan Godlyke en Menschlyke Wetten". —— In gevolge van dit alles, verſmaadden zy de Geboden van het *Euangelie*, en allen uitwendigen Eerdienst; zy zagen het Bidden, Vasten, den Doop en 't Avondmaal aan, als de eerſte Beginzels der Godsvrugt voor *Kinderen* geſchikt, maar geheel niet voegende aan *Volmaakten*, die, door langduurige beſpiegeling, zich boven alle uitwendige voorwerpen verheeven, en in het Weezen van GOD overgevoerd hadden (*a*).

„ On-

(*a*) [Hier geeft de Heer MOSHEIM in eene breede aantekening eenige Spreuken uit zommige der minst bekende Boeken deezer Ketteren: wy zullen 'er ſlegts twee hier vermelden. *Alle geſchaapene dingen zyn niet beſtaanlykheden of niets: ik zeg niet, dat ze klein*

„ Onder deeze Geestdryvers bevonden zich verſcheide Perſoonen van uitſteekende Vroomheid, die, met de opregtſte inzigten, zich tot deezen Aanhang vervoegd hadden, en de *Vryheid van den Geest*, welke zy aanzagen als het groot voorregt der waare Geloovigen niet verder uitſtrekten, dan tot de ontheffing van het waarneemen des Openbaaren Eerdiensts en der Kerklyke inzettingen. Dit ſlag van Menſchen ſtelde den geheelen Godsdienst in inwendige Godsvrugt, en behandelde met de uiterſte kleinagting de Tugtregels der Monniken, en alle andere uitwendige Plegtigheden, als oneindig beneden de aandagt der *Volmaakten*. Hunne vermaaningen en voorbeelden waren niet kragtloos; want, omtrent het midden deezer Eeuwe, haalden zy in *Zwaben* een zeer groot aantal Monniken en Godsdienſtige Perſoonen over, om *zonder eenigen Regel te leeven, en* GOD *in de vryheid des Geests te dienen, 't welk de aangenaamſte dienst was, welke der Godheid kon worden toegebragt* (*a*). De *Inquiſiteurs* wederhielden nogthans deeze arme Geestdryvers in hunnen loop, en verweezen 'er veelen ten vuure, in 't welk zy, niet alleen met de grootſte bedaardheid, maar met de zegenpraalendſte aandoeningen van genoegen en vreugde, den laatſten adem uitbliezen. —— Doch 'er was, onder deeze *Broederen van den vryen Geest*, eene andere ſoort van Geestdryvers, zeer verſchillende van de evengemelden, wier Stelzel van Godsdienst zo gevaarlyk als belachlyk en ongerymd moest gekeurd worden: vermids het eene deur opende voor de grootſte Zedeloosheid. Deeze ſnoode Dweepers beweerden, dat het mogelyk was, door aanhoudende beſpiegeling, al de Aandriften der Natuure uit het *Hemelſche herbooren Gemoed* uit te rooijen, en in de Ziel eene zekere Godlyke ſtompheid en heilige Gevoelloosheid te verwekken, welke hoedanigheden zy aanzagen als de grootſte kenmerken der *Christlyke Volmaaktheid*. Zy, die in deeze begrippen ſtonden, namen zonderlinge vryheden in gevolge hunner gewaande heiligheid, en toonden, in de daad, door hun gedrag, dat zy zich omtrent het uitwendig voorkomen wei-

of beknopt zyn; maar zy zyn volſtrekt niets. —— GOD *is noch goed, noch beter, noch allerbest: al wie, derhalven, de Godheid goed noemt, handelt even dwaas als een ander, die eene zaak zwart noemt, terwyl hy weet dat ze wit is*, &c.

(*a*) Zie MART. CRUSIUS, *Annal. Suevicorum*, Part. III. Lib. II. Cap. XIV. ad An. 1261, p. 99. *Edit. Vet.* Deeze heeft het zyne ontleend uit FELIX FABER, een gelyktydig Schryver.

weinig of niet bekreunden: want zy hielden hunne heimlyke Zámenkomſten volſtrekt naakt uitgekleed, en gingen in dezelfde bedden met hunne geestlyke Zusters, en ook by andere Vrouwen, zonder den minſten ſchroom of zwaarigheid. Deeze aanſtootlyke ſchending der Betaamelykheid was een gevolg van hun verderflyk Stelzel. Zy zagen de Welvoeglykheid en Schaamte aan als kenmerken van inwendige verdorvenheid, als tekens van eene Ziel, die nog onder de heerſchappy ſtondt van den zigtuiglyken, dierlyken en wellustigen Geest, en nog niet weder vereenigd was met de Godlyke Natuure, haar middelpunt en oorſprong. Allen die vleeschlyke aankittelingen der Natuure gevoelden en tot wellust neigden, als zy Perſoonen van de andere Sexe zagen of 'er by verkeerden, of niet magtig waren om de opwellende drift te ſtuiten, hielden zy als nog elendig verre van de Godheid verwyderd (*a*). —— Onder deezen geestdryvenden hoop waren 'er, die de twee ſtraks be-

(*a*) Zommige Schryvers, die hunnen vlyt en yver hebben te koste gelegd aan het verdeedigen deezer Ketters, en die gewoon zyn een grootsch denkbeeld te koesteren van de heiligheid van alle de geenen, die zich, in de Middel-Eeuwe, van de gemeenſchap der *Roomſche Kerke* hebben afgezonderd, houden de *Inquiſiteurs* verdagt van deeze Godlooze Leerſtellingen, den *Broederen van den vryen Geest* valſchlyk te hebben opgedicht, met oogmerk om deeze Godvrugtige lieden zwart, en by de menigte gehaat te maaken. Doch dit vermoeden ſteunt op geen grond altoos: en het berigt, 't welk wy, aangaande deeze zaak in den Text hebben gegeeven, ſtemt met de waarheid nauwkeurig overéén. De *Inquiſiteurs* hebben in hunne beſchuldigingen van deeze Ketters minder verdicht, dan veelen zich verbeelden. Zy erkennen, dat de *Begharden*, ſchoon van ſchaamte ontbloot, zich, egter, over 't algemeen genomen aan het ſchenden der pligten van kuisheid, en onthouding, niet hebben ſchuldig gemaakt. Zy waren, in de daad van gevoelen, dat deeze ſtandvastigheid en ongevoeligheid des harten, welke hun deedt beſtand zyn tegen Vrouwlyke bekoorlykheden, en doof maakte voor de ſtemme der Natuur, een voorregt was hun van den Duivel geſchonken. Want zy namen het gevoelen aan van den goeden JOANNES NIDERUS, in *Formicario* Lib. III. Cap. V. p. 346, en beweerden, dat de kwaade Geest het vermogen bezat om de *Menſchen koud te maaken*, en de heete en dertele aanprikkelingen der Natuur uit te blusſchen, en dat de *Satan* dit wonderwerk op zyne Vrienden en Aanhangers wrogt met oogmerk, om hun eenen grooten naam van heiligheid te bezorgen, en uit te werken, dat ze ſchynen zouden hunne Medemenſchen in Deugd en Vroomheid te overtreffen.

beſchreevene ſoorten, in Godloosheid, verre overtroffen, die het Stelzel en de Leeringen van dien Aanhang misbruikten, om 'er eene verdeediging van allerlei ſnoodheden uit op te maaken: en die ſtoutlyk beweerden dat de *Godlyke Mensch*, de Waare Geloovige, die inwendig met GOD vereenigd was, niet kon zondigen, hoe ſchriklyk, hoe verregaand boos zyn gedrag ook ware. Deeze vervloekte Leer, 't is waar, werd door alle *Broeders van den vryen Geest*, die verre genoeg verdoold waren om dezelve te omhelzen, niet even eens uitgelegd. Eenigen beweerden, dat de beweegingen en bedryven des Lichaams geene betrekking altoos op de Ziel hadden, die, door haare vereeniging met GOD, met de Godlyke natuur bekleed was: anderen vervielen tot een GOD op 't hoogst onteerend denkbeeld, en hielden ſtaande, dat de neigingen en drifften, die in de Ziel van een *Godlyk Mensch*, naa zyne vereeniging met de Godheid ontſtonden, neigingen en driften van GOD zelve waren, en, gevolglyk, niettegenſtaande de uitwendige leelykheid en ſtrydigheid met de Wet, heilig en goed: dewyl het OPRERWEEZEN oneindig verheeven is boven alle Wet en verpligting (*a*). — Hier ſtaat nog aan te merken, dat Godlooze bedriegers zich zomtyds onder deezen Aanhang vermengden, en den naam van *Begbards* aannamen, om, door eene

(*a*) Dit berigt zal bevestigd worden door de volgende Aanhaaling, getrouwlyk overgezet uit het berugte Boek van de *Negen Rotzen*, oorſprongtyk in 't *Hoogduitsch* geſchreeven. (Deeze *Negen Rotzen* betekenden, volgens de dweepende Leer van deezen Aanhang, de onderſcheidene trappen, langs welke de Godlyke Mensch tot de Godheid opklimt.) *Daarenboven werkt en teelt de Godlyke Mensch alles, 't geen de Godheid werkt en teelt. Want in* GOD *beeft hy de Hemelen en de Aarde voortgebragt en geſchapen. Ook konde* GOD *zonder deezen Godlyken Mensch niets voortbrengen. Deeze Godlyke Mensch is derhalven verpligt zynen wil in te rigten, naar* GODS *Wil, op dat het geen der Godheid aangenaam is, hem ook aangenaam zyn mag. Indien het dan de Wil van* GOD *zy, dat ik de Zonde pleege, moet myn wil dezelfde zyn, en ik moet zelf niet begeeren my van de Zonde te onthouden. Dit is de waare verſtaagenheid van harte. En al ware het dat een Mensch duizend doodzonden gepleegd hadde, en deeze Mensch recht geſteld, en waarlyk met* GOD *vereenigd ware, behoort hy zelf niet te wenſchen, dat hy deeze zonde niet gepleegd hadt. Ja, hy behoorde veel eer duizend dooden te ſterven, dan eene van deeze doodzonden naa te laaten*, &c.

eene gemaakte Godsdienſtigheid, de menigte te bedriegen, en de onbedagtzaamen in hunne ſtrikken te verwarren (*a*)".

In de XIV Eeuwe gaven zy den *Inquiſiteuren*, de wreede Uitvoerders van de bevelen des *Roomſchen Stoels*, veel werks, dewyl zy zeer in getal toenamen, niettegenſtaande de ſtrenge Plakkaten tegen hun in *Duitſchland* en elders tegen hun aangekondigd. Onder anderen werd, in den Jaare MCCCX MARGARETHA PORRETTA, eene Vrouwe die onder deezen Aanhang zeer uitſtak, met één haarer Broederen, te *Parys* ten vuure gedoemd. Zy hadt zich onderwonden, in eene uitgewerkte Verhandeling, te bewyzen, *dat de Ziel, in de Liefde* GODS *verzwolgen, vry is van allen bedwang der Wet, en vryelyk voldoening mag ſchenken aan alle haare natuurlyke begeerten, zonder daar door eenigzins beſmet te worden.* De *Broeders* en *Zusters van den vryen Geest* hadden zich in de meeste Kloosters der *Bagynen* ingedrongen, waar zy, met grooten opgang, hun verborgen en hoogvliegend Stelzel van Godsdienst deeze eenvoudige Vrouwen wys maakten. Zy waren niet ingewyd tot deeze verhevene en ſchitterende Godsdienſtige begrippen, of vonden zich verrukt door derzelver bedrieglyke en harsſenſchimmige bekoorlykheden, en rammelden, op de ongerymdſte en godloosſte wyze, over den waaren dienst der Godheid (*b*). Door de ſtrengſte Bevelſchriften en vaſtſtellingen verdrukt, maakten zy een ontwerp om na de laagere deelen van *Duitſchland* af te zakken, en deezen uittogt volvoerden zy in zo verre, dat *Weſtphalen* 't eenig Landſchap was, 't welk deeze verſtrooide Geestdryvers niet toeliet, en vry bleef van hunne opſchuddingen.

Niettegenſtaande de veelvuldige tegenkantingen, hielden zy ſtand tot in de XVde Eeuwe, en zwierven bedektlyk om in verſcheide deelen van *Frankryk*, *Duitſchland*, en een gedeelte der

(*a*) De Stigter van deezen berugten Aanhang, de plaats, waar dezelve zynen oorſprong heeft genomen, en de tyd, in welken dezelve in de Wereld is gekomen, zyn te eenemaal onbekend. [Dan de Heer MOSHEIM geeft in deeze Aanmerking, te lang om hier over te neemen, zeer waarſchynlyke redenen dat *Italie* de Voedſter-Moeder van deezen Godslasterenden Aanhang was.]

(*b*) Dit is de reden, dat wy, in de *Hoogduitſche Gedenkſchriften* deezer Eeuwe, de *Bagynen* dikmaals onderſcheiden vinden in *Bagynen van de regte en goedgekeurde ſoort*, en in die *van den Verbeeven of vryen Geest:* de eerſten kleefden den Openbaaren Godsdienst aan; doch de laatstgenoemden waren bedorven door de geveelens der *Myſtiken*.

der *Nederlanden*, boven al in *Zwaben* en *Zwitzerland*, waar zy de besmetting hunner Geestdryverye verspreidden, en de onbedagten in hunne strikken vingen. Het onderzoek, op hun gedaan, was egter, zo nauw en wel aangelegd, dat weinigen der Leeraaren en Hoofden van deezen Geestdryvenden Aanhang de handen der *Inquisiteuren* ontkwamen. Wanneer de oorlog tusschen de *Husiten*, en de Voorstanders van den *Roomschen Stoel*, in den Jaare MCCCCXVIII, in *Bohemen* uitborst, begaf een hoop deezer Geestdryveren, onder het geleide van zekeren JOANNES, zich derwaards, en hieldt heimlyke byéénkomsten, eerst te *Praag*, en vervolgens op verscheide plaatzen: van waar zy eindelyk na zeker eiland vertrokken, op 't welke zy minder blootgesteld waren aan het opspeurend oog hunner vyanden: ZISKA, de strenge Overste der *Husiten*, rigtte groote slagting aan onder deezen Aanhang. Deeze Geestdryvers, die van de *Bohemers* door eene verandering in de uitspraak *Picarden* genaamd wierden (*a*), stonden ook bekend onder den naam van *Adamiten:* hun gegeeven van wegen de sterke drift, die zy betoonden, om den staat der onnozelheid, in welke onze eerste Ouders geschaapen waren, naa te volgen.

(*a*) De *Duitschers* spraken het woord *Beghard* dikwyls uit *Pyckard*. vid. MENKENII *Scriptor. German.* Tom. II. p. 1521.

Hoognodige Raadt tot Vernedering onder Gods kragtige Handt, Door den Wel Eerwaarden Heer CASPARUS JANSSENS ELINGA. *In zyn Leven geagt en getrouw Leeraar in de Gemeinte des Heeren te Wormer. Te Amsterdam by* J. Wessing. 1772. *Behalve de Voorreden van den Uitgeever, den Eerw.* J. V. HERWERDEN *Emerit. Pred.* 15 *bladzyden in quarto.*

DE Eerwaerde ELINGA geeft hier ene stichtelyke Verklaring en Toepassing der Apostolische vermaninge 1 Petr. V. 6. *Vernedert u dan onder de kragtige hand Gods; op dat hy u verhoge tot zyner tyd!* met aentooninge hoe dezelve ten harte te nemen, en ter betrachtinge over te brengen zy.

Het merkwaerdige, dat boven al medegewerkt heeft, om deze Predicatie algemeen te maeken, is, dat dezelve door den Eerw. ELINGA uitgesproken was, nog geen twee dagen voor zyn overlyden. Zo dit denkbeeld eener laetste Leerreden ene voldoende rede zy, om ene Predicatie, welke de Leer-

Leeraer niet uitdrukkelyk voor de pers geſchikt heeft in 't licht te geven, als ſommigen betuigen dat ze zulks gaerne zouden zien, en dit verder ingang vinde, ſtaen we in 't vervolg van tyd een aental van Leerredenen te verkrygen; dat wel eens wat ongunſtig kon uitvallen; zo dat het voor een Leeraer niet onraedzaem zou zyn, daeromtrent behoorelyke zorg te dragen; op dat men niet ſomtyds zyne laetſte Leerreden, tegen zyne verwachting, openlyk uitgeve.

Katechetiſche Aanleiding tot de kennis der Christelyke Leere, voor zyne Leerlingen, by de mondelinge onderwyzinge in het Christendom, door JOHAN DIEDRICH DEIMAN. *Leeraar by de Evangelisch Lutherſche Gemeente te Utrecht. Tweede Druk. Te Utrecht by* W. H. Kroon 1772. *Behalven het Voorbericht* 59 *bladz. in groot octavo.*

DIt Geſchrift van den Eerwaerden DEIMAN, ten tweeden male, met enige veranderingen, gedrukt, behelst ene beknopte aeneenſchakeling der gewichtigſte waerheden van den Godsdienst, naer die leiding, welke men gewoonlyk volgt, in de Evangelisch Lutherſche Gemeente. De wyze van behandeling door zyn Eerwaerden gehouden is zeer wel geſchikt, tot ene leerzame onderrichting van de Jeugd; vooral wanneer ze, gelyk dit in 't oogmerk en de manier van uitvoering opgeſlooten ligt, gepaerd gaet met ene nadere mondlinge ontvouwing dier byzonderheden, welken ene verdere opheldering vereiſchen. Men kan dit Stukje niet ongevoegelyk plaetſen, by het *Kort Samenſtel der Kristelyke Leere*, vermoedelyk van den eigenſten Autheur, dat by den Drukker dezer *Aanleidinge* in 't jaer 1764 het licht gezien heeft.

De Hoog-Eerwaarde Heer P. CHEVALIER *verdedigt, door een Gezelſchap van Hollanders. Met een breedvoerig Voorberigt van den Uitgever* J. CH. V. OLDENBURG. *Eerſte Stukje. Te Leiden by* J. le Mair 1772. *Behalven het Voorberigt* 146 *bladz. in groot octavo.*

EEn Gezelſchap van Hollanders verzet zich hier tegen een zogenaemd Groninger Gezelſchap, dat den Hoogleeraer CHEVALIER in een haetlyk licht heeft zoeken te ſtellen, ter oorzake van het uitgeven eniger Kerklyke Rede-

voeringen over ſommige algemene gronden der Kristelyke Zedeleere. Dit eerſte Stukje gaet over byzondere aenmerkingen, ten nadeele van den Hoogleeraer; en ſtaet eerlang van een tweede gevolgd te worden, dat bepaeld geſchikt zal zyn, om den zaeklyken inhoud der gemelde Redevoeringen, tegen de ingebragte berispingen te verdeedigen; waer van we, naer uitwyzen van 't geen ons in dit Stukje is voorgekomen, nog al iets goeds verwachten. —— Een Lezer, die onkundig is van 't voorgevallene, te *Groningen*, zou ligtlyk denken, dat des Hoogleeraers Rechtzinnigheid verdacht zy. Maer neen! die ſtaet buiten aenranding. 't Is het *prediken der Zedeleere*, dat hem haetlyk maekt, in zommiger oogen. —— Dit klinkt ongetwyfeld vreemd. —— En hoe vreemd moet het dan niet luiden, als 'er bykomt, dat men 't boven al wraekt in den Hoogleeraer, om dat hy een *gematigd Godgeleerde* is. —— Een zeldzaem verſchynſel waerlyk! Een voorwerp van haet te zyn, om dat men in 't Leerſtuklyke gematigd denkt, en de betragting der Zedeleere ernſtig aendringt! De Hoogleeraer CHEVALIER is, zo veel ons voorſtaet, 't eerſte openbare voorbeeld van die ſoort in Nederlands Kerk; en 't is te hoopen, dat hy 't enige blyve! dat voor al de benamingen van *Gematigd* en *Onrechtzinnig* nooit gelykluidende woorden mogen worden!

Hier toe willen wy, inſtemmende met den Heer *van Oldenburg*, in zyn Voorbericht, „ onze verſtandige, beſcheidene, aanzienlyke, en getrouwe Godgeleerden, die de *ſtrenge* zyde houden, om der Kerke wille, bidden, om tog behoedzaam te zyn, dat zy, door overmaatige liefde tot hunne Party, de gemeene belangens van onze Kerke niet tegenwerken; dat zy, door de zogenaamde *Gematigde* denkwyze in onzer midden, zo maar in 't algemeen, met *Onregtzinnigheid*, *oneerlykheid* of *koelheid* omtrent de gewigtigſte ſtukken onzer belydenis, te vermengen, de hand niet leenen aan 't tegengaan der nuttigheid van waarlyk Regtzinnige, Eerlyke en getrouwe Leeraaren, ter belemmering van waarheid en Godsvrugt, en ter verwoesting en beroering van de Kerke".

„ Laat het, gelyk onze Voorberigtſchryver vervolgt, laat het zo zyn, dat 'er Onregtzinnige en oneerlyke Godgeleerden niet geheel ontbreeken, die zig ook de benaaming van *Gematigden* toeeigenenen, (gelyk 'er ook ſlegte en bittere heethoofden zyn, die zig met den naam van *Ortbodoxen* en *Calviniaanen* dekken); men verzette zig dan ook tegen dezulken met een betamelyken yver, als getrouwe Euangelie Dienaars: maar men ſcheere tog niet alles over eene kam, men toone een geest

des

des onderſcheids te hebben, men verwarre niet *Broederverſchillen* met de *oorlogen des Heeren.* Men zie, men erkenne, dat 'er onder ons Regtzinnige en Eerlyke Gematigden zyn, die geenzins in de Leere des Geloofs van andere Broederen verſchillen, maar alleenlyk in de maate van verdraagzaamheid, welke zy begrypen, dat behoort plaats te hebben in eene Kristelyke Kerke, volgens des Heilands plan en voorſchrift, in het oordeel, dat de Geest en inrigtingen van onze Kerkconſtitutie, in ſommige opzigten, nauwer bepaald zyn, dan ze behoorden te zyn, in eene doorgaande min ſtrenge en meer Gematigde Godgeleerde denkenswyze, en diergelyke". Voorts wenſchen wy, met de Schryvers van dit Stukje, „ dat men zich altyd zo vlytig en behoedſaam wachte, voor eene Orthodoxie zonder Zedekunde, als voor eene Zedekunde zonder Orthodoxie. Beide de uiterſten zyn toch even gevaarlyk, en moeten daarom even oplettend, waakſaam en ſtandvastig geſchuuwd worden".

De vrye en redelyke Godsdienst, ter weering van Bygeloof, Ongeloof en Zedeloosheid, aangepreezen in een Brief aan de Kerk van Schotland. Met eene bygevoegde Leerrede over Geestdrywery en Bygeloof. Te Leyden by P. v. d. Eyk *en* D. Vygh 1772. *Behalve de Opdracht aan den zig noemenden Advokaat der Vaderlandſche Kerke,* 115 *bladz. in groot octavo.*

ONgeloof, Bygeloof, Geestdryvery en Zedeloosheid zyn, buiten tegenſpraek, voorwerpen van afkeer by alle verſtandige Menſchen; en een vrye en redelyke Godsdienst is, integendeel, even zo zeker, beminnelyk by alle Proteſtanten, die den aert der Euangelieleere recht kennen, en 't groote uiteinde der Hervorminge, waer door we van de Latynſche Kerke geſcheiden zyn, grondig bezeffen. Uit dien hoofde moeten dan ook gevolglyk alle rechtmatige poogingen, ter weringe van het eerſte en ter bevorderinge van 't laetſte, welgevallig zyn in derzulker oogen. Hier over zal ook, vertrouwen we, by de zodanigen geen verſchil zyn; maer 't zal altoos meer werks in zich hebben, alle de zulken te doen overeenſtemmen, in 't geen men onder 't denkbeeld van *Bygeloof* en *Geestdrywery* heeft te brengen; zo ze 't al eenſtemmig mogten zyn, omtrent het geen men *Ongeloof* en *Zedeloosheid* heeft te noemen. Even zo zal 't altoos moeilyk vallen, dezelfde denkbeelden te voeden, van 't geen men door een *vryen en redelyken Godsdienst* heeft te verſtaen. En hier omtrent verſchillend

lend denkende, zal men ook onderſcheidenlyk oordeelen, over de *rechtmatigheid* der poogingen, die van de ene of andere zyde aengewend worden. Dit zo zynde is 't niet te wachten, dat de hier bovengemelde verzameling van Papieren, tot dit onderwerp betrekkelyk, ene algemene goedkeuring zal erlangen; en voor al zal ze die van de zogenaemde yverige Rechtzinnigen in genen dele wegdragen. De *Opdracht* ſtrekt ter verdediginge der Vryheid van Nederlands Ingezetenen in 't onderzoeken van den Godsdienst. En de *Brief* is ingericht, om het ſtrenge voorſtaen der vastgeſtelde Geloofsbelydenisſe, in de Schotſche Kerk, waer 't mogelyk, te matigen; om der Schotſche Geestlykheid, en den Leden der Kerke, gelegenheid te geven, tot een vryer onderzoek, leering en beleving van den Godsdienst. Aen dezen Brief, die door den beroemden *Glasgouſche* Hoogleeraer HUTCHESON ſchynt geſchreven te zyn, is vervolgens nog gehegt ene Leerreden van den Eerwaerden HURD, een van zyne Majeſteits Predikers in de Kapel van *Whitehal*; welke geſchikt is ter ontvouwinge der nadeelen van Geestdryvery en Bygeloof. Het een en 't ander verdient met oordeel en oplettendheid gelezen te worden; als behelzende verſcheiden aenmerkingen, die, in onze dagen, byzonder te ſtade komen, daer men dit onderwerp zo dikwerf op het tapyt gebragt vind. Ondertuſſchen ware 't te wenſchen, dat alles met meerder innemenheid was voorgeſteld, dan wy 't in de Opdracht en den Brief ontmoeten, die beiden wat ſcherp geſchreven zyn; waer tegen de Prediker HURD meerder op zyne hoede geweest is, en wiens volgende vermaning wy vuurig wenſchen, dat van allen ernſtig ter harte genomen mogte worden.

„ Wy behooren, zegt zyn Eerwaerde met veel recht, wy behooren ons voor alle dingen van onderlinge hairkloveryen en kettermaakeryen onder malkanderen te wagten, om den gemeenen vyand van Rede en Godsdienst geen voordeel op ons te geeven, en zelven mede te werken, dat het Euangelium des Vredes geene oorzaak van regtzinnige twistorthodoxe verwarringen, en alleruiterſte jammeren worde. —— Waarom wenden wy, in een tyd, wanneer het algemeen bederf der Zeden de zuiverheid van het Christendom bevlekt, en eene losbandige geest van Ongodsdienſtigheid het waare Geloof om ver ſtoot, onze wapenen niet tegen deze gemene vyanden, in plaats van vrugteloose en verderfelyke geſchillen tegen malkanderen te voeden? In ene tydsomſtandigheid als deze is het inzonderheid de pligt van dezulken, die een yver voor den Godsdienst gevoelen, in aanmerking te neemen, hoe

zy

zy denzelven in de oogen der Menſchen door grondelooze klagten en onchriſtelyke verdeeldheden veragtelyk maaken. Laaten wy ons liever toeleggen om den eerbied weder te winnen dien men aan de waarlyk ingeblaazen ſchriften verſchuldigd is, dan den naam van inblaazing zelve minder geacht te maaken, door van onze eigen valſche en louter ingebeelde inblaazing te ſpreeken. Aan den anderen kant, in plaats van onze vyandlykheden tegen bedroogen dog opregte geloovers te wenden, vereenigen wy ons liever tegen deze openlyke vyanden van ons geloof, die, niet vergenoegd met het zelve te verwerpen, gereed zyn alle gelegenheden aan te grypen, om het veragtelyk en ſchandelyk te maaken! Het is inderdaad onder de voornaamſte ongelukken dezer eeuw, in welke wy leeven, dat nog het licht der Openbaaring, nog de hulp, welke de beproefde Wysgeerte de beöeffening der menſchelyke rede heeft toegebragt, den gelooveren niet kan beletten, van in de diepſte afgronden der ergſte Geestdryvery neder te zinken. En ieder wys en goed Mensch zal gereed zyn zyne uiterſte pogingen in te ſpannen, om deze aanwaſſende ſchandvlek van onze eeuw af te wiſchen. Maar onze eerſte en voornaamſte zorg moet zekerlyk zyn, om tegen de vyanden beide van geloof en reden te waaken. Een dwaalend Vriend, ſchoon de Christelyke liefde ons alle middelen zal doen beproeven om hem uit zyne dooling te regt te brengen, zal onze toegevenheid meer verdienen dan een openlyk vyand. In één woord de Staat van den Godsdienst onder ons is zodanig, dat zy ons verpligt, liever alle konstgreepen van Christelyke voorzigtigheid, en alle bevalligheden van Christelyke Godsvrugt, te gebruiken, om denzelven te verdedigen, en anderen aan te doen neemen, dan denzelven, door onze dwaasheden, verzuimen, en onbeſchaamdheden, zyne agting te doen verliezen".

Proeve over de Geneezing der Waterbreuk van de Tunica Vaginalis Testis, door JOS. ELSE, *Heelmeester van het St. Thomas Hospitaal te Londen. Uit het Engelsch vertaald door* GER. DE BARBANSON, *M. D. Te Amſterdam, by* M. Magérus 1772. *Groot Octavo, 67 bladzyden buiten het Voorwerk.*

MEn heeft tot nog toe in de Heelkunde geene grondige Genees-wyze tegen de Waterbreuken, door genoeg-

zaa-

zaame Waarneemingen bevestigd om dezelve met zekerheid en genoegzaame veiligheid voor den Lyder te kunnen aanraaden: de Heelmeesters raaden daarom byna algemeen in deeze ongemakken de aftapping aan, welke voor een' tyd geneest: gemeenlyk komt het ongemak vroeger of laater wederom: en noodzaakt den Lyder zyne toevlucht tot het zelfde middel weder te neemen. De Heer ELSE oordeelende het nut en dienstig te zyn voor het algemeen, indien men eene geneeswyze tegen dit gebrek konde aanwyzen, welke met gemak en veiligheid voor den Lyder zoude kunnen geöefend worden, heeft daarom in deeze Proeve, door Hem in het Jaar 1770 te Londen uitgegeeven, dusdanige bewerking voorgesteld, welke volgens zyne gedachten aan het voorgestelde oogmerk voldoet.

Hy handelt eerst van de Waterbreuken in het algemeen, derzelver oorsprong en kenmerken: waaröp hy overgaat tot de beschouwing van verscheide Genees-wyzen, welke door de hedendaagsche Schryvers aan de hand gegeeven worden: dezelve zyn de Steekwiek, de Seton, de opening des Scheeden-roks van het een eind tot het ander, het wegsnyden van dezelve, en het aanleggen van een Brandmiddel. Onze Schryver handelt van ieder wyze afzonderlyk, en meldt het geen de voornaamste Heelmeesters voornamentlyk, onder de Engelschen, daarover hebben aangemerkt: waar uit hy dan besluit dat ze allen gemeenlyk met zwaare ongesteldheden en zomwylen met zeer veel gevaars, zo wel ten aanzien van het aangedaan deel, als van het leven des Lyders vergezeld gaan. Deeze omstandigheden hebben hem bewogen om eene genezingswyze voor te stellen, waarvan hy door herhaalde proeven en ondervinding volkomen overtuigd is, dat dezelve zeer eenvoudig, en zonder eenig gevaar voor den Lyder is.

Deeze wyze bestaat in een klein Brandmiddel op het voorste en onderste gedeelte van het *Scrotum* te leggen; een groot Brandmiddel is ondienstig, het welk evenwel de meeste Heelkundige Schryvers hebben aangeraaden. Het oogmerk hiervan is om den Scheeden-rok aan te doen en door denzelven, indien mogelyk, te byten: zo dat de tyd, die het dient te leggen, naar de veronderstelde dikte des zaks moet bepaald worden: en niet minder dan op vyf uuren gesteld worden, (het zoude zelf geene kwaade gevolgen hebben indien men het vier en twintig uuren leggen liet): na het afneemen van het Brandmiddel moet men een digestief of een gemeene Pap van Brood en Melk op de Korst leggen. De toevallen, die 'er ont-

ontſtaan, zomtyds terſtond, dan eens na twee of drie dagen, zyn pyn in het *Scrotum* en de Lendenen, Buikpynen: de Pols is raſer, en de tong wit beſlagen: het *Scrotum* is meerder geſpannen en harder dan te vooren, en eene geringe opletendheid is genoeg tot overtuiging, dat het de Scheeden-rok en geen ander deel is, het welk die ſpanning en hardheid vertoont.

De Kolykpynen en het Koortsje duuren zelden langer dan één of twee dagen, en zyn veeltyds zo gering, dat dezelve geene middelen vereiſchen: toch indien ze langer mogten aanhouden en zwaarder zyn dan naar gewoonte, zo konnen deeze toevallen zeer ſpoedig door een of tweemaal ader te laaten, en door het gebruik van lavementen, weggenomen worden.

In korten tyd zal de Korst van het *ſcrotum* losgaan en afvallen, waar door de Scheedenrok ontbloot word, welke dan duidelyke tekenen vertoont van door het brandmiddel aangedaan te zyn: wanneer men ook door het drukken met den vinger, de ſchommeling van het water daarin beſpeuren kan. Vervolgens zal de Scheedenrok meer en meer door de opening van het *Scrotum* uitpuilen: men kan dezelve, alsze op het doorbreken ſtaat, met een lancet doorſteken, tog de Auteur vindt daar in geen ander nut, dan om den Lyder des te ſchielyker van de zwaarte des gezwels te ontheffen: het water ontlast zynde valt het *ſcrotum* allengskens zamen, en de opening van den Scheedenrok word door de Etterſtoffen opgevuld, welken de toegang van de uitwendige lucht naar den Bal beletten. Als de ontlasting der ſtoffen ophoud, is de verharding ook verdweenen, en de wond is ſchielyk daar na geneezen: het likteeken, van grootte als het lid van een' vinger, blyft zeer vast aan den Bal vereenigd.

De Heer ELSE oordeelt dat het Brandmiddel eene ontſteeking in den Scheedenrok veroorzaakt, welke zich ten eenemaal door denzelven verſpreid, in dier voegen, dat dit ganſche vlies veretterd en verteerd word: de meeste Heelkundigen zyn in tegendeel van gedachten, dat door de ontſteeking in den Scheedenrok eene ſamengroeijing met het witte Vlies en de overige deelen ontſtaat: dit ſtuk moet door de ondervinding beſlist worden.

Verder worden 'er eenige tegenwerpingen tegen deeze behandeling door den Schryver beantwoord, welke in het Werkje zelve dienen geleezen te worden. Hy meent dat de zachte toevallen in deeze bewerking, voornamentlyk, moeten toegeſchreven worden aan het niet bloot leggen van den bal;

de-

dezelve word dan door de uitwendige middelen, en de lucht niet aangedaan.

Hier op laat de Auteur volgen, het verhaal van twee gevallen, waarin de verſchynzelen het allerverſchillendſte voorkomen, oordeelende het onnoodig 'er meer gevallen van by te brengen, dewyl dezelven noch leerzaam, noch aangenaam voor den Leezer zouden zyn: ons beſtek laat niet toe die gevallen hier te melden.

Deeze geneeswyze word te Londen in het St. Thomas Hospitaal met goed gevolg geöefend: de Schryver beroept zich op het getuigenis van Mr. BAKER, die dezelve in dat Hospitaal, en in zyn byzondere Praktyk, negen-en-twintig jaaren geöefend heeft, zonder eenig kwaad toeval of blyken van eenig gevaar 'er van gezien te hebben: hy brengt ook, buiten zyne eigene, de ondervindingen by van beroemde Heelmeesters, tot beveſtiging van de nutheid van deeze Geneeswyze.

Dewyl de Heer ELSE door Waarneemingen zyn zaak bewyst, en zich daarop beroept, zo moet hy ook door Waarneemingen in zyne voorſtelling bevestigd of tegen geſproken worden: redeneeringen alleen doen in dergelyke verſchillen de zaak niet af. Wy raaden daarom onze Vaderlandſche Heelmeesters aan, dit ſtuk nader te onderzoeken, en ook hierin de kunst verder te volmaaken. —— Wy pryzen de zucht van den Heer BARBANSON, tot het welzyn van zyn' Evenmensch, waar door hy, (gelyk hy getuigt in zyne Voorreden voor dit Werkje), bewogen is geweest tot het ondernemen van deeze Vertaaling, om ware het mogelyk iet tot verbetering in de edele Heelkonst toe te brengen.

Verhandeling over den Aart, de Voortplanting, en het veelerhande gebruik der nuttige Aard-Appelen, door J. A. J. LUDWIG. *Uit het Hoogduitsch vertaald, door* C. PEREBOOM, M. D. *Te Hoorn, by* T. Tjallingius, *en te Amſt. by* Jan Doll 1772. 105 *bladzyden, in gr. Octavo.*

HEt is zeer noodzaakelyk voor ieder die acht geeft, en nauwkeurig is in het bewaaren van zyne gezondheid, om oplettend te zyn in het naſpeuren van den aart en eigenſchappen van het geen hy gebruikt, tot onderhouding en voeding van zyn lighaam.

Het is derhalven geenzins te verwonderen, dat de Geneeskundigen in het byzonder acht gegeeven hebben op den invloed,

vloed, die het gebruik der Aardappelen kan maaken, op de gezondheid van het menſchelyk geſlacht, ſedert dat dezelven zo algemeen byzonder van den gemeenen Man tot voedzel genomen worden: voor al daar 'er geweest zyn, die het eeten van Aardappelen zeer nadeelig gehouden hebben voor de gezondheid: tog de ondervinding heeft tegenwoordig genoegzaam het tegendeel getoond. De Hooggeleerde Heer VAN DOEVEREN in zyne Academiſche Redevoering, *over de gunſtige geſteldheid van Groningen voor de gezondheid, af te leiden uit de Natuurlyke Historie der Stad*, oordeelt 'er het volgende over. „ Het Land van Groningen is mild in het teelen van een ander voedzel, het welk, myns eragtens, voor een uitmuntend geſchenk der Voorzienigheid te houden is; Ik bedoele de gemeenlyk zo genoemde Aardappels, wier zelfſtandigheid vry gelyk aan Tarwenmeel, een uitmuntend voedzel aan het Gemeen verſchaft, door een onſchadelyk gebruik van zo veel jaaren goed bevonden, 't welk door zyn laagen prys de duurte der leeftogt maatigt, ja den dreigenden honger afwendt". Deeze Verhandeling is wel niet met dat oogmerk in het byzonder geſchreven: tog kan tevens dienen tot beveſtiging van het zo even gemelde: daar in word geſproken van voorbeelden van Lieden, die ettelyke weeken alleen van Aardappelen geleefd en zich friſch en wel daar by bevonden hebben. Men leert uit dit Werkje meer en meer den aart en de eigenſchappen van dit Gewas kennen: derzelver algemeene nutheid word hier verder tot verſcheiden zaaken uitgebreid: tog de Schryver 'er van, (die men te onderſcheiden heeft van den Heer CHR. GOTT. LUDWIG, bekend door verſcheide Geneeskundige Schriften) behandelt zyn ſtuk niet overal met de vereischte naauwkeurigheid: het kan aanleiding geeven tot verdere Proeven en Verbeteringen. Wy zullen in het kort melden, wat zaaken de Leezer in deeze Verhandeling vinden zal.

Onze Auteur meldt eerst de Schryvers over de Aardappelen — derzelver oorſprong — voortplanting — maakzel — en ſoorten. De Aardappelen laaten zich gemakkelyk voortplanten: in de Huid waar mede ze overtogen zyn, worden verſcheiden groeven of gaatjes gevonden, waar uit kleine uitlopertjes uitſpruiten, welke tot een geheele Plant opgroeijen, en weder op hunn' tyd eene menigte Aardappelen voortbrengen. Het is zelf niet nodig een geheele Aardappel hier toe te neemen, men kan dezelve eerst in verſcheide ſtukken ſnyden en dan pooten. Om deeze reden is het waarſchynlyk, dat men zich weinig toegelegt heeft om 'er Zaad van te winnen, en het zelve wederom te zaaijen. Onze Auteur heeft zulks

werkſtellig gemaakt; toch hy heeft daar mede geen byzonder voordeel behaald. Hy pryst echter zeer aan, om van het Zaad Olie te maaken, en meent dat hier uit winst te trekken zy. Vervolgens toont hy aan, het groeijen en ryp worden van de Aardappelen — de tyd van verplanting — de groeigrond en deszelfs Bereiding — Oogst en Bewaaring. Na deeze ſtukken verklaard te hebben, gaat onze Schryver over om het nut van dit gewas nader te ontvouwen, en handelt van het gebruik van Aardappelen voor Menſchen en Beesten. Verder word de nutheid en voordeeligheid der Aardappelen, om 'er gebruik van te maaken, in verſcheide Handwerken en Beroepen aangewezen: misſchien zoude hier in voor een winstzoekenden Onderneemer voordeel te vinden zyn, en merkelyke verbeetering kunnen gemaakt worden. De Heer LUDWIG toont aan, dat de Aardappelen tot het maaken van Styfzel en Poeijer kunnen gebruikt worden; ook tot het ſtooken van Brandewyn. — Men kan insgelyks dezelven, in plaats van Koorn, tot het vertinnen van blik bezigen. — De Weevers kunnen de Aardappelen in hun handwerk ook met voordeel gebruiken. — Men heeft 'er zelfs grof papier van gemaakt. Hy beſluit zyn Werkje met de gebreken der Aardappelen aan te wyzen.

Wy hebben nog aan te merken dat deeze Plant, die de nutte Aardappelen als haare wortels in den grond uitſchiet, van de Kruidkundigen tot het geſlachte de Nagtſchaduwe, (*Solanum*) genaamd, gebragt word. LINNÆUS geeft 'er de volgende beſchryving van: *Solanum tuberoſum* (*). 8. *Caule inermi herbaceo, foliis pinnatis integerrimis, pedunc. ſubdiviſis.* De Heer PEREBOOM, Vertaaler van dit Werkje, heeft dezelve in zyne Aanmerkingen door onoplettendheid voortkomende, uit te grooten haast geſteld onder het geſlachte *Cyclamen*, *Pain de Porceau*, Varkensbrood genaamd. Die Heer is openhartig en edelmoedig genoeg geweest van zyn misſlag te erkennen, en denzelven te herroepen, in een Brief, door zyn Wel Ed. aan ons hier over toegezonden. De Aanmerkingen dan, die hy maakt, op de eigenſchappen van de Aardappelen, moeten gerekend worden te behooren tot het zo genaamde *Varkensbrood*. — Wy hebben het nu niet noodig geoordeeld, gebruik te maaken in deeze zaak van de Geleerde Aanmerkingen van zeker Heer, die ons de Eer aandoet van zich te noemen, onzen Vriend.

(*) CAR. LINNÆI *Systema Naturæ*, *Tom. II. p.* 934. *Holmiæ* 1759.

Ele-

Elementorum Universæ Astronomiæ Pars prior. Auctore J. FR. HENNERT, *Ph. Doct. Math. Astron. &c. Prof. societatum scientiarum, quæ Harlemi, Rottorodami, Vlisingæ florent, socio. Trajecti ad Rhenum. Ex officina* A. v. Paddenburg 1771. *Absque Præfatione* 262 *pp. in octavo.*

DE Hoogleeraar *Hennert* zyn *Cursus Matheseos applicatæ*, of behandeling der toegepaste Wiskunde vervolgende, gaat, na 't ontvouwen der (*Mechanica*) Werktuigkunde; (*Hydraulica*) Waterleikunde en (*Optica*) Gezigtkunde, in dit Stukje over tot het behandelen van de (*Elementa Universæ Astronomiæ.*) Grondbeginſelen der algemeene Sterrekunde. De Lief hebbers deezer Weetenſchap zullen ook in dit gedeelte, even als in de voorigen, 's Mans onvermoeide vlyt en regte geſchiktheid ter Wiskundige onderrigtinge ontdekken; en een naarſtig gebruik van zynen pryswaardigen arbeid zal de leergierige jeugd in ſtaat konnen ſtellen, om de ingewikkelder wiskundige navorſchingen der Sterrekundigen met vrugt te onderzoeken. Hier toe is dit Stuk byzonder geſchikt; nadien de Hoogleeraar zig niet zo zeer voorgeſteld heeft de algemeene kundigheden deezer Weetenſchap te ontvouwen; waar toe een overvloed van Schriften het licht ziet; als wel om voor dezulken, die deeze algemeene kundigheden bezitten, den weg te baanen; langs welken zy op vaste gronden de verdere uitbreiding der Sterrekunde konnen nagaan; en zich dus bekwaam maaken, om tot de verhevenſte trappen dier edele Kennisſe op te klimmen.

HANDVESTEN, Octroijen, Privilegien en Regten *aan de Stede* VLAARDINGEN *vergunt of bevestigt enz. benevens eene naſpeuring en aanwyzing van de gelegenheid of legging, oudheid, aanzien en ongevallen derzelver Stede: alles in 't ligt gegeven van wegen* Burgemeesteren *en* Vroedſchappen *der Stede Vlaardingen. In 's Haage by* J. Gaillard, 1772. *In Folio.*

VEele jaaren is dit Werk onder handen geweest: 't welk gelegenheid gegeven heeft, dat 'er dingen in voorkomen, die anders geſteld geweest, of geheel agterwege gelaaten zouden zyn, indien men het opſtellen en drukken, niet zo lang voor de uitgaave, begonnen hadt.

Omtrent de helft van alles, uit Handvesten en Privilegien beſtaande, was, in 't jaar 1744, reeds afgedrukt. Sedert

het ſtilſtaan der perſe, heeft men nog eenige egte Stukken verzameld, die by de voorigen gevoegd zyn: waarna alles beſlooten wordt met eene beſchryving der Stede Vlaardingen. Zo wel deeze beſchryving, als de Handvesten, zyn verrykt met eene menigte van opheldernde Aantekeningen, in welken men gebruik gemaakt heeft van de meeste Schryvers, die iet, tot verklaaring der Oudheden en Voorregten van Vlaardingen, aan de hand gegeven hebben. 't Werk is, wyders, verſierd met eene naauwkeurige Grondtekening, en met agt of negen bevallige Gezigten der Stede.

Men begrypt ligtelyk, dat de Privilegien en andere egte Stukken, die in dit Boek voorkomen, ons geene gepaste Stof tot een verder uittrekſel verſchaffen konnen. Wy zullen ons dan, voornaamlyk, bepaalen aan eenige weinige Aantekeningen, over de Oudheid en Voorregten van Vlaardingen.

Noordwaards van de Stede, op eenen afſtand van omtrent dertig roeden van den Kooremmolen, loopt een Watertje, *de Vlaarding* genaamd, naar welk de Stede, waarſchynlyk, haaren naam gekreegen heeft. De Kerk van Vlaardingen moet omtrent het einde der zevende Eeuwe reeds in wezen geweest zyn, indien zy, gelyk onze Chronyken, en een egt Stuk van den Jaare 1063 (*a*) getuigen, door of voor Bisſchop Willebrord, geſtigt is. De Landſtreek, waar in Vlaardingen lag, was, in de elfde eeuwe, onder den zelfden of diergelyken naam, bekend (*b*). In 't jaar 1273, verwierf Vlaardingen tolvryheid en andere ſtedelyke voorregten van Graave Floris den V. (*c*); die, naderhand, door verſcheiden zyner Opvolgeren, bevestigd en vermeerderd werden. De Plaats is, ſedert, altoos, onder de kleine Steden van Holland, gerekend; meermaalen in de Staats-Vergaderingen beſchreeven en verſcheenen, en van geregelde Collegien van Politie en Justitie voorzien geweest. Of zy ooit Muuren en Poorten gehad hebbe, mag, zo 't ons voorkomt, met reden, in twyfel getrokken worden, ſchoon 't, op verſcheiden plaatſen van het Werk, welk wy onder handen hebben, beweerd wordt.

De Uitgeevers van het zelve toonen, gelyk men, met reden, verwagten mogt, allenthalve, zeer bezorgd te zyn voor de eere van Vlaardingen. Doch 't heeft ons toegeſcheenen, dat hunne zorg te ver gaat, als zy 't (bl. 428.) den laateren Ambagts-

(*a*) Zie MIERIS *Charterb.* I *Deel*, bl. 64.
(*b*) ALBERTUS *ap.* ECCARD, *Tom.* I. *col.* 119.
(*c*) Bladz. 6.

bagtsheeren van Vlaardingen kwalyk neemen, dat zy zig *Heeren der Stede en Ambagte van Vlaardingen* genoemd hebben. Zy beweeren, naamlyk, dat die Heeren, niet met het Ambagtsheerlyke der Stede, maar alleenlyk met het Ambagtsheerlyke van een aangrenzend District, *Vlaardinger-Ambagt* geheeten, verlyd geweest zyn; en dat het Ambagtsheerlyke der Stede nimmer van de Graaflykheid vervreemd is geweest. 't Lust ons, dit hun gevoelen, kortelyk, ter toetſe te brengen.

Gaarne ſtaan wy toe, dat het Hoog Geregt der Stede altoos aan den Graave geſtaan heeft, en dat men dus, ook hierom, behalven om andere redenen, Vlaardingen eene Graaflykheids Stad noemen mag, gelyk onze Schryvers doen. Wy erkennen ook, dat 's Graaven Baljuw en het Geregt van Vlaardingen magt hadden om Keuren te maaken. Maar uit dit alles volgt niet, dat het regt van Ambagtsheerlykheid der Stede, niet al van ouds, heeft konnen ter Leen uitgegeven worden, gelyk het, nog op den zelfden voet, bezeten en geoefend wordt. Aan *Gerrit van Wateringe*, werdt, al in 't jaar 1275, (Zie *bl.* 379) *de Viſcbery voor de Sluizen, in het gantſche Ambagt van Vlaardinge* geſchonken. *Gerrit van Wateringe* was toen, ongetwyfeld, reeds Heer van dit Ambagt, welk, naderhand, door Huwelyk, in 't Huis van Egmond gekomen is, (zie *bl.* 230.) Na 't kinderloos overlyden van *Jan van Egmond*, verviel het wederom aan de Graaflykheid. WILLEM DE VI ſchonk het aan zynen Basterdzoon *Lodewyk*, die 't aan *Helmich van Doornik* verkogt (*bl.* 392). *Helmich* droeg het, eenige jaaren laater, op aan Jongkvrouwe *Willem van Wateringe* (*bl.* 395), die 't haaren Man, *Willem van Naaldwyk*, ten huwelyk aanbragt. Sedert is het, by erfenis, koop en huwelyk, gekomen in den Huize van Ruitenburg; eene Dogter uit welk Huis het aan den Vader van den tegenwoordigen Heere, haaren Egtgenoot, nagelaaten heeft (*bl.* 428). In de Verlybrieven, zo als zy hier uitgegeven zyn, wordt het Ambagt, gemeenlyk, in deezer voege, omſchreeven: *Item dat Ambocht van Vlaerdingen metten Sluiſſen en de Viſcherien dair toe beborende; item een deel van den ouden Dyk tot Vlaerdingen.* Door het *Ambagt van Vlaardingen*, hebben de Ambagtsheeren, altoos, het regt van Ambagtsheerlykheid over de Stede Vlaardingen en Vlaardinger-Ambagt; door de Sluizen, de Sluizen, die, onder anderen, in of aan de Stede lagen; door het deel van den ouden Dyk, zo wy meenen, dat deel, welk door de Stede liep, verſtaan. Doch de Uitgeevers der Handvesten verſtaan, door het Ambagt, bepaaldelyk Vlaardinger-Ambagt, zonder 'er de Stede onder te begrypen; (*bl.* 229, 394) en door de Sluizen, zekere

Sluizen, die, volgens eene oude overlevering, op de uitwatering van de Vlaarding, buiten de Stede, zouden gelegen hebben (*bl.* 381). Maar, uit een' Brief van den Jaare 1389, (*bl.* 229, 230) blykt, dat 'er, voor dien tyd, reeds Sluizen in *Vlaardinge*, dat is, in of aan de Stede, lagen, voor welken de Ambagtsheer Visscheryen hadt; en dat hem, toen eerst, de Visschery voor de Sluizen, die elders gelegd zouden worden, werden opgedraagen. Uit laatere Stukken, blykt ook, dat een gedeelte van den Maasdyk liep, *binnen de Stede*, van de uiterste huizen, staande op de Hoogstraat, tot *de Sluizen* toe: (*bl.* 182, 197) zeer waarschynlyk, dezelfde Sluizen, die, nevens de Visschery voor dezelven, in de oudste tyden, tot de Ambagtsheerlykheid behoord hadden. Men' behoeft hier, derhalve, naar geene verdweenen Sluizen, in onzekere overleveringen, te zoeken. En daar is, zo 't ons voorkomt, geene dringende reden, om, door het *Ambagt van Vlaardingen*, bepaaldelyk *Vlaardinger-Ambagt*, en niet *de Stede*, en het gene, dikwils, by onderscheiding, *het Ambagt* genoemd is, beide te verstaan.

't Blykt klaar genoeg, dat de Uitgeevers der Handvesten van Vlaardingen niet voor gehad hebben, het regt, welk de Ambagtsheer in de Stede heeft, in eenen klaaren dag te stellen; 't welk, anderszins, niet kwalyk, in eene beschryving van Vlaardingen, gevoegd zou hebben. 't Is, ondertusschen, bekend, dat dit regt, by twee byzondere uitspraaken van den Hove van Holland van den een-en-twintigsten Maart des jaars 1766, bevestigd geworden is. By dezelven, wordt Burgemeesteren, Schepenen en Vroedschappen der Stede Vlaardingen gelast „ DIDERIK VAN LEYDEN, Raad en Schepen der Stad Leyden, als Ambagtsheer der Stede Vlaardingen en Vlaardinger-Ambagt te erkennen; aan wien alle Voorregten, tot dezelve Ambagtsheerlykheid behoorende, worden toegewezen, byzonderlyk het regt om Schout, Secretaris en Bode in de Stede te stellen; het regt om, nevens een of meer Gecommitteerden der Heeren Gecommitteerde Raaden, jaarlyks, de Magistraat te vernieuwen; het regt om, nevens den Baljuw van wege de Graaflykheid, de openvallende Vroedschapsplaatsen te vervullen, en om de Vroedschap en Wet, ten allen tyde, te kunnen samenroepen, derzelver Vergaderingen, gewoone en buitengewoone, altoos, door den Secretaris, by hem gesteld, doende bywoonen". Voorts, wordt hem, onder de Ambagtsheerlyke regten „ het regt van den wind en het Pondgeld van alle roerende en onroerende Goederen, die, binnen de Stede of derzelver Jurisdictie, verkogt worden, uitdruk-

ke-

kelyk, toegekend": alle welke byzonderheden wy, tot vervulling van een wezenlyk gebrek in de Beſchryving van het aloude Vlaardingen, hier, wel hebben willen byvoegen.

Historie der Regeeringe van Keizer KAREL den V. *In 't Engelſch beſchreven, door* WILLIAM ROBERTSON. D. D. *Opperſte van de Edenburgſche Univerſiteit, en, van wegens zyne Groot-Brittanniſche Majeſteit* GEORGE III, *Hiſtorieſchryver van Schotland. Eerſte Deel. Te Rott. by* D. Vis *en* P. Holſteyn 1772. *In groot octavo* 294 *bladzyden.*

ZO immer de Geſchiedenis van eenig Vorst, met het hoogſte regt, by uitſtek merkwaardig genoemd mag worden, 't is, buiten tegenſpraak, die van *Karel den V*; wiens langduurige en wyduitgeſtrekte Regeering, niet alleen eene aaneenſchakeling van gewigtige voorvallen verleend heeft, maar tevens van eenen onnadenkelyken invloed, op de voornaamſte Ryken van Europa, geweest is; en wel indiervoege, dat de gevolgen hier van, ook nog in onze dagen, ſtand houden. 't Is, uit dien hoofde, niet te verwonderen, dat veele Schryvers hunne pennen, over dit onderwerp, geſcherpt hebben; doch men zou zig zeer vergiſſen, indien men daarom dit Werk van den Geſchiedkundigen *Robertſon*, als een overtollig Geſchrift, aanmerkte. Men zou dus doende, den Schryver verongelyken, en zig berooven van 't leezen eenes Werks, dat, niet tegenſtaande alles wat 'er voorheenen van deezen Vorst geſchreeven is, van nut kan zyn, voor allen, die ſmaak hebben, in 't nagaan van eene welbeoordeelde Staatkundige voorſtelling eener Geſchiedenisſe, die, met byzondere nuttigheden, uit verſchillende oogpunten, beſchouwd kan worden. —— Veelen hebben zig bezig gehouden met eene gezette leevensbeſchryving van Karel den V; of met het melden van byzondere voorvallen, ſtaande zynen leevensloop, die, ſchoon aanmerkelyk, egter ſlegts plaatslyk of van korten duur geweest zyn. Maar 't oogwit van den Heer *Robertſon* is, zig niet zo zeer hier mede op te houden, als wel „ zulke der groote ver„ rigtingen van dien Vorst te boek te ſlaan, welke geduuren„ de zyne Regeering zyn voorgevallen, en welker uitwerkſels „ algemeen geweest zyn, of zig nog heden doen gevoelen". —— Overeenkomſtig met dit bedoelde, ſtrekt dit leezenswaardige Werk, waar in des Autheurs oplettendheid en oordeel, in 't behandelen van zo uitgeſtrekt een onderwerp, ten klaarſte blykt, om ons te toonen, hoe de Mogenheden van

Europa, onder het bewind van Karel den V, gevormd zyn tot eenen grooten Staatkundigen Staat; in welke de toen vastgeſtelde algemeene grondbeginſels, nog heden, werken; zo dat ze tot op den tegenwoordigen tyd invloed hebben, in de Raadsvergaderingen der Natien.

Ten einde den Leezer in ſtaat te ſtellen, om het beoogde nut, uit de overweeging van zodanig eene ontvouwing deezer Geſchiedenisſe te trekken, heeft de Autheur het niet ondienſtig geoordeeld, voor af een onderſcheidenlyk berigt te geeven, wegens den Staat van Europa, betrekkelyk tot de 16de Eeuw; om dus te doen zien, de Staatkundige geſteldheid der voornaamſte Staaten van Europa, ten dien tyde, toen Karel den Scepter van bewind in handen nam; welker regte kennis den Leezer te gereeder zal doen nagaan, hoe groote veranderingen het bewind van dien Vorst te wege gebragt, en welke gevolgen het zelve na zig geſleept heeft. Met dit oogmerk is, door onzen Geſchiedkundigen, aan 't hoofd van zyn Werk, geplaatst, een *Tafereel van den Voortgang der Maatſchappy in Europa, zedert den Val van 't Roomſche Ryk, tot aan 't begin der zestiende Eeuw*: een Tafereel, dat alle Kenners, ongetwyfeld, voor een Meesterſtuk zullen houden, en de oplettendheid aller Geſchied- en Staatkundigen tot zig kan trekken; daar het de omwentelingen van Europa, mitsgaders derzelver invloed, tot verbetering van deszelfs Staatsgeſteldheid, in 't genoemde Tydbeſtek, op eene oordeelkundige wyze, ten levendigſte afmaalt.

Deeze Geſchiedkundige Verhandeling, welke het eerſte Deel van dit Werk uitmaakt, en thans in 't Nederduitsch het licht ziet, is drieledig. —— Het eerſte Lid ontvouwt ons; „ de Vordering van de Maatſchappy in Europa, betrekkelyk tot de inwendige Regeering, Wetten en Zeden". —— Hier wordt ons onder 't oog gebragt, het voordeel en nadeel der Romeinſche Heerſchappye, met de gevolgen daar van; tot op den tyd, dat alles den val van dit Ryk verhaastte. We zien daar op eene algemeene wanorde in Europa heerſchen; maar ontdekken tevens, hoe die wanorde gelegenheid gegeven heeft, tot het vormen der Regeerings-wetten, die nog heden in Europa plaats hebben. Eerst vertoont zig aan ons de Leenregeering, zo als dezelve langzaamerhand werd vastgeſteld, en misbruikt. En hier ontdekken wy wel dra, hoe de Volksverdeediging derzelver grondſlag ware, doch dat dezelve zeer gebreklyk was, met betrekking tot de inwendige orde der Maatſchappye, en te zwak ter beſtieringe van buitenlandſche verrigtingen; als mede dat ze rampzalige uitwerkſels had, op

de

de Konſten en Weetenſchappen, op den Godsdienſt, op het Character en de Deugden der Menſchen. —— De treurige beſchouwing der uiterſte verbasteringe, hier door ontſtaan, wordt vervolgens vervrolykt, door een aangenaamer gezigt; welk ons de Kruistogten, (hoe buitenſpoorig en haatelyk ook op zig zelven,) door eene reeks van heilzaame uitwerkſelen, verleenen. Zagen we alvoorens hoe wanorde aanleiding gaf tot orde; wy zien nu, hoe bygeloof en dwaasheid, toen alles door misbruik der Leenregeeringe verbasterd was, medegewerkt heeft, om alles in beter ſtaat te brengen, dan 't immer te vooren was. We ontdekken hoe 't zinloos beſtaan dier Kruisdragers geen geringen invloed op den ſtaat van eigendom, en dien des Koophandels had; mitsgaders, hoe daar uit voortvloeide, het opregten van Gemeenſchappen of Staatkundige Maatſchappyen; die eindelyk, met burgerlyke voorregten begiftigd, kragtig medewerkten, tot het invoeren van een geregeld beſtier, wetten en konſten, welken over geheel Europa verſpreid werden; voor al met het uitbreiden van den Koophandel in de dertiende en veertiende Eeuw. —— Den trapswyzen voortgang hier van ſtelt ons de Heer *Robertſon* geleidlyk voor oogen, met eene kortbondige ontvouwing veeler byzondere omſtandigheden, die zulks begunſtigden; of die, ſchoon ze dit heilzaame einde mogten dwarsboomen, egter van ter zyde geſtrekt hebben, om het zelve te bevorderen: welk alles hy ten duidelykſte voordraagt, met eene geſchiedkundige opheldering eener menigte van voorvallen, die by trappen medegewerkt hebben, tot het invoeren van eene geregelder regeering, en van beſchaafder zeden, onder de verſchillende Natien van Europa.

Het tweede Lid deezer Verhandelinge ontvouwt ons wyders „ den voortgang der Maatſchappy, betrekkelyk tot het ge„ bruiken van de Nationale magt, in buitenlandſche verrig„ tingen noodzaaklyk". Met den aanvang van dit gedeelte zien wy den Staat der Maatſchappye, in 't begin der vyftiende Eeuwe, niet tegenſtaande de reeds gemaakte vorderingen, nogtans zeer gebrekkig, ten aanzien van 't gebruiken der Nationaale magt; doch we ontdekken vervolgens treffende Gebeurtenisſen, die de poogingen der Natien een uitgebreider vermogen geeven. De Engelſchen worden uit het vaste land verdreeven; hier mede neemt het vermogen der Franſche Monarchye toe; dezelve voert het op den been houden van Legers in; en de Franſche Vorſten, *Karel de* VII, en *Lodewyk de* XI, inzonderheid de laatſte, vergrooten het Koninglyk gezag, vermeerderen de inkomſten der Kroon, breiden de grenspaalen

van hun Gebied uit, en maaken de Franſche regeering wals kerder en onderneemender. Dit voorbeeld heeft invloed op andere Vorſten; het vermogen der Kroon wordt in Engeland en Spanje insgelyks uitgezet. —— Daar by komt vervolgens het Huwelyk van *Maximiliaan van Oostenryk*, met *Maria van Burgundie*, waar door de magt van 't Oostenryksch Huis, met die van Bourgondie, verſterkt wordt; het welk eene mededingende Mogenheid doet ontſtaan, geſchikt om den voortgang van Lodewyks opvolgeren te ſtuiten. —— Wat laater zien we Italie overmeesterd, door *Karel den* VIII; doch eerlang bemerken wy, hoe de meeste Staaten van Italie een Bondgenootſchap aangaan, dat ondersteund wordt, door Keizer Maximiliaan, en *Ferdinand*, den Koning van Arragon; 't welk Italie weder in zyn voorigen ſtaat herſtelt, met den Franſchen Vorst Italie te doen ruimen. —— Het voordeel van dit Bondgenootſchap opent veeler oogen; van dien tyd af denkt men ernſtig op het Stelſel van 't Evenwigt van Magt; dat in de laatere dagen zo veel invloeds gehad heeft, op de Staatkundige maatregels der Natien. Hier uit ontſtaat eene meer onderlinge gemeenſchap der Natien; en de Staatkunde is vooruitziende om een evenwigt der oorlogende partyen te bewaaren, ten einde de al te ſteigerende overmagt eener byzondere Monarchye voor te komen. —— By dit voordeel, dat de Italiaanſche onluſten te wege gebragt hebben, vertoonen zig wyders nog meer byzonderheden ten deezen opzigte, welken men als gevolgen van dien Kryg heeft aan te merken. Het opregten van geregelde Troepen wordt nu algemeen; men begint de meerderheid van het Voetvolk in den oorlog te erkennen, en bezeft het nut van een Leger van Nationaale Voetknegten. Met deeze verandering, die eene vermeerdering der kosten met zig ſleepte, beſpeuren we, hoe men zig allengskens gewende aan zwaarder ſchattingen; 't welk de openbaare inkomſten van Europa vervolgens grootlyks heeft doen ſteigeren. —— Eindelyk komt hier ook nog te voorſchyn het Kamerryksch Verbond, waar in verſcheiden' Mogenheden zig vereenigen, om het Gemeenebest van Venetie te vernederen. De gevolgen hier van nagaande, zien we, hoe die onrustige tyden aanleiding geeven tot het maaken van verſchillende Bondgenootſchappen, en hoe daar uit voortſpruite eene groote verſtandhouding of gemeenſchap onder de Europiſche Natien; 't welk de Vorſten te beter in ſtaat ſtelt, om, zig meester maakende van de Nationale magt, den kring hunner krygsverrigtingen wyder uit te breiden, en te kragtiger ondersteuning voor hunne poogingen te vinden.

De

De Geſchiedkundige *Robertſon* ſtelt ons, onder 't voordraagen van 't opgemelde, duidelyk voor 't oog, hoe alles in de vyftiende Eeuw ſamen liep, om voorbereidingen te maaken, tot die menigte van groote Gebeurtenisſen, waar in de zestiende Eeuw zo vrugtbaar geweest is; en waar van hy in dit Werk een nader verſlag ſtaat te geeven. Doch voor af verledigt hy zig nog, in 't derde Lid deezer voorbereidende Verhandelinge, tot „ een onderzoek, wegens de Staatkundige geſteldheid der voornaamſte Staten van Europa, in 't begin der zestiende Eeuw"; om ons, ten beteren verſtande der Geſchiedenisſe van Karel den V, op te leiden, ter nadere kennisſe van den toeſtand der byzondere Natien, welken diestyds eene voornaame rol, op 's Weerelds tooneel, geſpeeld hebben. —— Dit gedeelte, dat bovenal blyken draagt van de doordringende kennis en uiterſte oplettendheid van onzen Geſchiedſchryver, ontvouwt ons de onderſcheidende Staatkundige hoofdtrekken der voornaamſte Natien, welken, ten deezen opzigte, in aanmerking komen; en deszelfs leezing mag by uitſtek nuttig geagt worden, tot het erlangen eener gegronde kennisſe van den byzonderen aart en vorm der burgerlyke regeeringe dier Volkeren, welken deel hadden in de geſchiedenisſen van dien tyd; en wier kennis aan veele byzondere voorvallen geen gering licht kan byzetten. —— De Staaten, hier beſchouwd, zyn, die van Italie, Venetie, Napels, en Sicilie, Milaan, Spanje, Frankryk, het Duitſche Ryk, en ten laatſten Turkye. De verſchillende Staatsgeſteldheid deezer Volkeren, in haare opkomst, voortgang, voordeelen en gebreken, worden, met nevensgaande aanmerkingen, over een aantal van byzondere gebeurtenisſen, opgehelderd; en men zal, door eene oplettende leezing van dit verſlag, een geleidlyk denkbeeld konnen verkrygen, van 't geen men, betreffende deeze Natien, in 't naſpooren der Geſchiedenisſe van Karel den V, beſtendig in 't oog heeft te houden.

Men kan uit dit beloop, zo we vertrouwen, de nuttigheid deezer Verhandelinge genoegzaam afneemen; en we zullen thans wyders op geene byzonderheden ſtaan blyven; te minder, nademaal het volgende Deel, dat wy eerstdaags te gemoet zien, eene reeks van Proeven en Opheldering van het hier voorgeſtelde behelst; welker beſchouwing ons genoegzaame gelegenheid aan de hand zal geeven, om 't een of ander aanmerkelyk voorval wat nader te ontvouwen, en des Autheurs manier van voorſtellen aan te wyzen.

De

De Nieuwe Reiziger of Beſchryver van de oude en nieuwe Wereld, uit het Fransch van den Abt DE LA PORTE. *Twaalfde Deel, behelzende Terra Firma, Peru, Chili en het Land van Magellanes. Te Dordrecht, by* A. Bluſſé en Zoon, *in groot octavo 406 bladz.*

DIt Twaalfde Deel des *Nieuwen Reizigers* behelst drie Brieven, die ons eene Beſchryving van *Terra Firma* geeven; de acht volgende loopen over *Peru*; in twee Brieven worden de byzonderheden van *Chili* begreepen; en de twee laatſte beſchryven het Land van *Magellanes*. —— Onze keus, om uit dit deel onzen Leezeren iets mede te deelen, heeft zich bepaald om, uit het berigt van *Peru*, het voornaamſte van de Stad *Quito* en het omliggende Land op te geeven.

„ *Quito* ligt landwaart in op het hangen van den *Pichincha*, tuſſchen twee ruime vlakten, die in het naderen van den Berg, waaraen zy grenzen, gedurig naeuwer worden. Hier is de Stad geſticht, op een' ongelyken grond, en zelfs op de puinhoopen van het aloude *Quito*, door de *Indiaanen* gebouwd en deeze ligging maakt de Straten zeer onregelmaatig, naardien 'er zommigen in de laegten en anderen op de hoogten zyn. Verwonderlyk is het dat de Spanjaards zulk een' onaangenaamen ſtandt uitgekozen hebben, daer zy zulke fraeije en wyduitgeſtrekte vlakten voor zich hadden. Misſchien verbeeldden zy zich niet, dat zy 'er ten eenigen tyde zulk eene groote Stadt zouden bezitten: want zich van de oude plaats bedienende, voegden zy in het begin alleenlyk vaste gebouwen by zwakke hutten; maar door het verblyf van Gonzalez Pizarre, werd *Quito* eene ryke en bloeijende Stad, wel ras werden de twee vlakten met Lusthuizen vervuld, de Landeryen bebouwd, de Velden met Bloemen verſierd, en de Heuvelen met tallooze kudden bedekt. Verſcheide Bergskens verſchaften overvloedig Water, 't welk door onderaardſche pypen in verſcheidene wyken der Stad geleid werd. Dezelve is ten naesten by zoo groot als Rouaën, en zou op een min ongelyken grondt nog grooter ſchynen.

„ Het voornaamſte plein is vierkant, en aen de zyden verſierd met vier groote gebouwen: te weeten de Hoofdkerk, het Biſchoppelyke Paleis, het Stadhuis, en het Staetshof, 't welk geheel en al vervalt. In het midden is een zeer fraeije Fontein: en aen de hoeken zyn vier groote Straten, die recht en breed, maer door de gedurige hoogten en laegten zeer

zeer ongemakkelyk zyn. Dit gebrek laet in geen eenig gedeelte der Stadt het gebruik der Karosſen toe: men vergenoegt zich met de Draagſtoelen voor de Vrouwen, en de Mans gaen te voet, verzeld van eenen Dienstknegt, die eene Zonneſcherm draegt.

„ De andere Straten zyn geenzins recht, en hebben geene evenredigheit, orde noch fraeiheid. Eenigen loopen dwars, door de klooven des Bergs, naer wiens kromten en bochten de huizen, die de Straaten bezoomen, geſchikt zyn. Sommigen dezer ſpleten zyn zoo diep, dat men 'er gewelven over heeft moeten maeken, om de gebouwen te onderſteunen; zoo dat een gedeelte van *Quito* op Bogen gegrondvest is. De voornaamſte huizen zyn zeer groot, en de vertrekken van eenigen vry wel verdeeld, ſchoon ze ſlechts eene verdieping hebben. Weinigen zyn 'er die met geene uitſtekken zyn verſierd; maer allen hebben zy lage en nauwe deuren en venſters, om de bewoonders voor de Zon en den Wind te beveiligen.

„ Behalven het groote Plein, zyn 'er verſcheidene anderen, die vry ruim en met Kerken en Kloosters omringd zyn. Het Klooster van St. Franciskus zou tegen de fraeiſte gebouwen onzer Monniken in Europa konnen monſteren. Het is gebouwd van gehouwen ſteen, en heeft onnoemelyke rykdommen gekost. De anderen zyn, zonder zoo prachtig te weezen, met alle ſieraedjen der bouwkunde verrykt. Men beſchouwt met verwondering de groote menigte zilverwerks en kostelyke tapyten, die de Tempels verſieren, voornaamlyk op de plegtige Feesten. De Vrouwen Kloosters overtreffen die der Mannen, niet door den rykdom, maer door de fraeiheit en ſchikking der verſierſelen.

„ Het onderſcheid is wonderbaerlyk, wanneer men van deze Kerken tot die der Kerſpelen overgaet: alles geeft in deze laetſten de zorgeloosheit, onreinheit en behoeftigheit te kennen, en naeuwlyks bezitten zy het noodzaeklyke, om den Goddelyken dienst met betaemelykheit te vieren. Verſcheidene zyn noch gevloerd noch overdekt; en het overige komt met de teekenen van armoede en gebrek overeen. Men telt te *Quito* zeven Kerſpelkerken, twee Kweekſchoolen der Jeſuiten, de Augustynen, de Dominikanen, de Minderbroeders, de Vaders der Barmhartigheit, en verſcheidene Vrouwenkloosters.

„ De Biſchop van *Quito* heeft eene inkomst van meer dan honderd duizend, en zyn Kapittel, beſtaende uit veertien Kanonniken, van by de zestig duizend Franſche guldens. De Godsdienst geſchiedt in de Hoofdkerk met veel pracht; doch het

het Feest van het heilige Sakrament wordt met den grootſten luister gevierd. Alle de Hoven, Amptenaars en aenzienlyke Perſonen verzuimen niet van 'er zich te laeten vinden, en 'er met alle de hoovaerdy der Spaanſche trotsheit te verſchynen. Het geene de meeste aendacht verdient zyn de buitengewoone omgangen en danſen der Indianen, die deze luisterryke Godsdienstpligten verzellen. De huizen zyn verſierd met ryke tapyten, en de ſtraten voorzien met zegebogen, en van afſtandt tot afſtandt met Altaren, die eene verwonderlyke meenigte gouden en zilveren vaetwerk ten toon ſpreiden. Deeze luister, gevoegd by den rykdom der Kleederen, geeft aan dit Feest eene heerlykheit, die men in onze Europiſche Steden niet dan onvolmaaktlyk navolgt.

„ Eene maendt voor het vieren van dit Feest; verkiezen de Priesters der Stad en der omliggende ſtreken een zeker getal Indianen tot de danſen, en doen hun de geenen, die voor de verovering in gebruik waren, herhalen. Hun ſpeeltuig beſtaet in een Dwarsfluitje en een' Trommel, en hunne bewegingen zyn enkele ſprongen, die zy met eene onbevallige houding doen. De meesten kleeden zich als de Vrouwen: en yder doet zyn best om door zyn kodding optooiſel uit te munten. Zy hebben eene ſoort van masker van linten gemaekt, waer mede zy zich het aengezigt bedekken, trekken kleene laersjes over hunne kouſen en hechten 'er bellen aan, met wier geklank zy zich vermaeken. In deze vreemde kleeding, maeken zy benden van acht of tien Perſonen uit, en verſlyten geheele dagen met door de ſtraten te loopen, zonder ander oogmerk dan een' pligt van Godsdienst te vervullen, of misſchien om dat zy behaegen in dit tydverdryf ſcheppen. Zy beginnen het zelve eene maendt voor, en eindigen het niet dan eene maendt na het groote Feest. Op dien tyd bemoeijen zy zich noch met hunnen arbeidt, noch met hun huisgezin, en doen niet dan loopen, ſpringen en danſen, zonder eenige vermoeidheit, verdriet, of afkeerigheit te toonen, ſchoon het getal hunner verwonderaeren dagelyksch vermindert, en de toejuichingen eindelyk in ſpotterny en verachting veranderen.

„ Deeze vertooning van Godsdienst veronderſtelt niet dat deze Volken groote kundigheden van het Christendom hebben. Zelfs vindt men onder hen weinige lieden, die het zelve oprechtlyk hebben omhelst. Indien zy den Goddelyken dienst op de Zon-en Feestdagen bywoonen, zyn zy daer toe genoodzaekt door de vrees voor de geſtelde ſtraffe. Eenige dagen geleeden, werd zeker Indiaen, die zyn' tyd met drinken verkwist en daer door de mis verzuimd had, veroordeeld tot de geeſ-

ſe-

felling, de gewoonlyke ſtraf in diergelyk geval. Na dezelve zonder te klagen ondergaan te hebben, volvoerde hy een ander gedeelte der wet, namelyk, by den Prieſter te gaan, en hem te bedanken voor zynen yver in het bevel na te komen. De Prieſter gaf hem eene korte beſtraffing, benevens eene toegenegene vermaning om de pligten van den Godsdienſt niet te verzuimen. Naeuwlyks had hy uitgeſproken of de Indiaen, met een nederig en eenvoudig gelaet toetredende, bad dat hy hem het zelfde getal ſlagen voor des anderen daegs, die wederom een Feestdag was, wilde doen geven: om dat hy, nog eene groote geneigdheit tot drinken hebbende, wel voorzag dat hy de mis niet zou kunnen bywonen. Het geene gy, Mevrouw, in een ander Volk als eene boosaertigheit zoudt kunnen aenzien, is hier niet dan eene overmaet van onkunde en onnoozelheit.

„ De oorzaak, dat de Chriſtelyke Godsdienſt geene gelukkige wortels in het hart van dit volk ſchiet, is dat het, behalven deszelfs domheit, altoos eene ſterke neiging behoudt tot den dienst der Zonne, zyne aloude afgodery. In de groote Steden, waer in men moet veronderſtellen dat het de meeste geneigdheit voor het Chriſtendom heeft opgevat, zyn 'er egter nog dagen, waerop deszelfs Godsdienſtigheit voor dit geſternte wordt opgewekt; zo dat het eenen tyd, dien het niet meer dan door overlevering kent, jammerlyk betreurt. Dusdanig is het geboortefeest der moedermaegd, waerop de Indianen den dood van Atabaliba vieren, door eene ſoort van treurſpel, dat zy in de ſtraten vertoonen. Zy zyn gekleed, gelyk men ten tyde der Inkas gewoon was: zy dragen de beeldtenisſen der Zonne en Mane, hunne dierbare Godheden; en het overige van den tyd wordt met drinken doorgebragt. Dewyl zy zeer behendig zyn in het werpen van Steenen, met de hand of den ſlinger, is de geene, die in hunne dronkenſchap onder hun bereik valt, ongelukkig. De Spanjaards, anders zo gevreesd van dat Volk, dat hen als zyne Meesters beſchouwt, zyn op dezen dag niet veilig, en de verſtandigſten houden zich in hunne huizen beſlooten.

„ Eene andere hinderpaal voor de volkomene bekeering der Indianen, is hun gering onderwys, en de tegenſtrydigheit, welke zy in de leer, die men hun predikt, en de voorbeelden, die men hun geeft, opmerken. Yder Prieſter is een Tyran, die hen tot zyn voordeel doet werken, en op het geringſte misnoegen met ſlagen afroſſen. Volgens de wet zyn zy verpligt driemael in de week ter Katechismus te komen; en wanneer zy een weinig laet verſchynen; beſtaet de Vaderlyke ver-

ma-

maning des Priesters in eene vlugt van Stokslagen, die in de Kerk gegeeven worden: zoo dat yder van hun om hem te vreden te stellen, eene vereering medebrengt. Dees zelfde Priester, die hun den omgang met de Vrouwen verbiedt, heeft 'er verscheidene, welke hy zelfs de moeite niet neemt om ze voor hun te verbergen. Wanneer de Monniken op het Landt voor hun Klooster gaen bedelen, handelen zy als roovende Krygslieden en maeken zich meester van alles wat hun welgevalt. Wil de Indiaen het geene hem wordt afgeperst niet goedwillig laeten volgen, zy overlaeden hem met scheldwoorden en slagen.

„ Men begroot het getal der inwoonderen op vyftig of zestig duizend, en onderscheidt dezelve in verscheide Klassen. De Spanjaerds zyn de armsten, om dat zy de ledigheit voor de rykdommen verkiezen. De beoefening van een beroep schynt hun te strekken tot vernedering hunner waerdigheit, die alleen daer in bestaet, dat zy geene Zwarten, Mulaters noch Indianen zyn. De Kinders, uit een' Europeaen en Indianin geboogen, bezitten minder hoogmoedt, leeren verscheide ambachten, en leggen zich op de kunsten toe. Zy worden Goudsmeden, Schilders, Beeldhouwers, enz. en men is des te meer over de volmaektheid van hun werk verwonderd, om dat zy meestentyds het noodzakelyke gereedschap ontbeeren. De bezigheden, die louter werktuiglyk zyn, laeten zy aen de Indianen over. Voor het overige, bepalen zich deze bezigheden by na alleen tot de handwerken, de bebouwing der Plantadjen en de bezorging van het Vee. Yder dorp is, door de keuren, verpligt alle jaren, aen de Landhoeven van zyn rechtsgebiedt, te leveren een zeker getal van manschap, die een bepaelden loon voor haren arbeidt trekt. Deze lieden keeren, na den dienst van één jaer, te rug, en worden door anderen opgevolgd. Hoewel deze schatting ook op de Stofreederyen ziet, heeft men dezelve daaromtrent niet waergenomen, om dat zy allen niet in het weven geoeffend zyn, en men dus weinig vrucht zoude trekken van hun, die dit beroep kwalyk verstaen. Men bepaelt zich tot de bekwaemsten, die zich in de werkhuizen met hunne huisgezinnen ter neder zetten, en dezelfde kunst aen hunne Kinderen leeren. Behalven den jaerlykschen loon, voor diergelyken arbeidt, geeft men aen de geenen, die door hunne naerstigheit uitmunten, Landeryen en Osen om dezelve in staet te brengen. Zy begeeven zig tot wieden, ploegen, zaeijen, en het bouwen van hutten, die van langzamerhand tot een groot dorp aangroeijen; en de Landhoeve wordt eindelyk eene heerlykheit.

„ Men

„ Men wordt te *Quito* eene wonderbare verſcheidenheit der luchtſtreke gewaer. De toppen der Bergen zyn met Sneeuw bedekt: het inwendige is met verſlindend vuur vervuld, en de daken beproeven de hevige brandt van ongemeene hitte. Volgens de ligging der plaetſen, beſpeurt men 'er alle de graden van warmte en koude. Een nieuwsgierig Europeaen beſchouwt, met vermaek en verwondering, hoe ſommige planten in een Veld verdroogen, terwyl andere van dezelfde ſoort beginnen uit te ſpruiten: hy ziet eenige bloemen haren luister verliezen, terwyl anderen gereed zyn om te ontluiken. Het hangen der Bergen vertoont, op denzelfden tyd, alle de ſchoonheden en rykdommen der verſchillende jaergetyden. De vlakten zyn zoo aengenaem, en de natuur verſpreidt 'er hare gaven met zulk een milde hand, dat men dezelve verkiest boven de landen, die onder de gematigde luchtſtreken liggen. De hitte of koude is 'er nimmer hinderlyk; en men geniet 'er onophoudelyk, en te gelyk, de bekoorlykheden der lente en de rykdommen der herfst. De zachtheit der lucht, en degelykheit der dagen en nachten, doen 'er duizend genoeglykheden ſmaken. De noodzakelyke vochtigheit wordt 'er altoos onderhouden; en zelden gaet 'er een dag voorby, zonder dat de Aerde door de ſtralen der Zon begunſtigd wordt. Gedurende het gantſche jaer, beſpeurt men geen merkelyk onderſcheit; en men draegt onverſchillig ligte ſtoffen en laken kleederen. Men heeft 'er beſtendige en gematigde winden, die, uit welk een hoek zy ook waeijen, onophoudelyk de lucht verfriſchen. Maer deze voordeelen worden door veele zwarigheden opgewogen: verſchrikkelyke en byna gedurige Regens zyn 'er verzeld met Blixem en Donder, en dikwerf met afgryſelyke Aerdbevingen, die der natuure haren ondergang ſchynen te dreigen. Na den ſchoonſten morgenſtond, beginnen de dampen zich te verheffen; de lucht wordt met donkere Wolken bedekt; de Hemel is door het Blikſemvuur ontſtoken; een afgryſelyke ſtorm doet de Bergen wedergalmen, en veroorzaekt in de Stadt, menigvuldige ongevallen. In één oogenblik wordt dezelve met water overſtroomd, de Straten in Rivieren, en de Pleinen in Vyvers veranderd; en deze wanorde duurt tot den ondergang der Zonne, wanneer de wind ſtil, de lucht zuiver, en het weder helder wordt. Indien deze Regens binnen de veertien dagen ophouden, is 'er geheel *Quito* door ontſteld, en de inwoonders begeeven zich tot gebeden, om derzelver wederkomst af te ſmeeken. Duren

zy zonder afbreken, men doet openbare geloften om ze te doen ophouden. Dit geſchiedt, om dat de droogte gevaerlyke ziekten voortbrengt, en dat de al te groote vochtigheit het zaedt verderft; daer in tegendeel de afgebrokene Regens dienen, niet alleen om de hitte der Zonne te matigen, maer om de ſtraten der Stadt, welke door een ſlecht beſtuur met allerlei vuiligheden gevuld zyn, te reinigen.

De beurtwisſeling van vochtigheit en hitte geeft aen den grondt eene wonderbare vruchtbaerheit, en eene uitmuntende hoedanigheit aen de voortbrengzels des Lands. Dit beſpeurt men in alles, wat 'er te *Quito* genuttigd wordt. Het tarwenbroodt, zo zeldzaem in de meeste andere gedeelten van Zuid-Amerika, is 'er zeer goedkoop, en zou door eene betere bereiding veel beter zyn. Het Oſſen- Kalfs- Schapen en Zwynen-vleesch, mitsgaders het gevogelte, is 'er alzoo volmaekt als in Europa, en viermael goedkooper. De andere ſoorten van leevensmiddelen zyn naer dezelfde evenredigheid geſchikt. De naburige Landeryen van de toppen der Bergen brengen Rogge, Gerst, en verſcheidene ſoorten van Wortelen en Moeskruiden voort. Onder aen zyn 'er onmetelyke Velden, waerin men talryke Kudden ziet weiden. Derzelver wol, welke tot kleederen gebruikt wordt, verſchaft bezigheit aen ontelbare handen. Sommige hoevenaars leggen zich alleen toe op het houden van Koeijen, om de Melk en Kaes, waer in een ongemeene Koophandel gedreeven wordt.

Het Zomer-Buitenleven voorgeſteld in XVIII Zedekundige Vertoogen. In 't Hoogduitsch beſchreeven door den geleerden Heer C. C. L. HIRSCHFELD. *En, naar den laatſten verbeterden Druk, in 't Nederduitsch Vertaald, door een Liefhebber van het Buitenleven. Te Amſterdam by* P. Conradi 1771. *Behalven het Voorwerk* 231 *bladzyden in octavo.*

HEt aangenaame en het nutte Buitenleeven, op eene bevallige aenpryzende manier, af te ſchetſen, en tevens onder 't oog te brengen, welk eene geſchiktheid en hoedanig eene werkzaamheid 'er vereischt wordt, om deszelfs vermaaken op eene verſtandige wyze te genieten, is het hoofddoelwit van den Schryver deezer Vertoogen. Dezelven behelzen veele zeer wel getroffen Schilderyen, ter aenpryzinge van 't Buitenleeven, en eene menigte van opwekkelyke bedenkingen, die een ſtichtend onderwys verleenen; des dit Stukje met regt aengemerkt moge worden, als een nuttig Handboekje, in-

zon-

zonderheid voor hun, die 't uitlokkende Jaargetyde de Stad doet verlaaten, om in 't ſtreelende genoegen van 't Land te deelen.

De bekoorelyke Lente, gelyk onze Autheur aanvanglyk toont, verſcheenen zynde, trekt veelen met kragt, en doet hen, op eene wel ingerigte Buitenplaats, eene nieuwe vreugde ſmaaken; mids dat ze, gelyk hy vervolgt, niet ongeſchikt zyn voor dat vermaak, waar van veelen, door hunne averechtſche geſteldheid, in 't midden der gunſtigſte omſtandigheden, verſteeken blyven. Ten voorbeelde hier van zy onder anderen ANETUS.

„ Hy heeft een Lusthuis, alwaar de Goden, indien ze op de aarde kwamen, met vermaak hunne wooning zouden verkiezen? Ach! deeze bekoorlyke Plaats ontbreekt niets anders, dan een vernuftigen geest, die bekwaam is haare aanloklykheden ſmaaken. ANETUS kan dat niet doen. Och, hoe menigmaal dwaalt het Lot in de uitdeeling der Lustplaatzen op deze Aarde! wanneer het een Plaats, daar een edele Geest, een Wysgeer, of een Dichter zou wenſchen te woonen, ſchenkt aan eene gevoellooze Ziel. ANETUS acht het naauwlyks der moeite waardig, om zynen Tuin, waarin de bevalligheid haaren Zetel heeft gevestigd, eens te beſchouwen; en als hy 'er doorwandelt, gevoelt zyn elendige Geest geene de minſte aandoening; geen bloem verkwikt hem, door haare geur, geen boom of ſchaduw vermaakt hem, geen ruiſchend water kittelt hem, geen avondrood behaagt hem, geen gezang der Nachtegaalen is lieflyk voor hem. Het gewoel van zyn geduurig Gezelſchap, het geblaf van zyne honden, het dom geſchreeuw van zyn Koetzier, het geſprek van geſchooten Vosſen of Haazen, en het donderend vloeken; dit alles is de bezigheid zyner nuttelooze dagen; wel verre van Boeken, van edele Vrienden en van Leerzaame geſprekken; en hy, die als in een Paradys woonen konde, leeft als de onvernuftige Dieren in de Wildernisſen."

Dat een ANETUS en zyns gelyken geen rechten ſmaak hebben in 't Landleeven is niet te verwonderen; hunne Ziel is onbekwaam voor dat genot; maar vreemd is 't, hoe ook een beter ſlag van Menſchen waane, dat het Stadsleeven verre te waardeeren zy boven het Buitenleeven. Dan dit heeft men grootelyks toe te ſchryven aan vooroordeelen, onopletendheid en gebrek van ondervinding; de zulken hebben ſlegts dit Stukje door te bladeren, en de Heer *Hirschfeld* zal hen, zo ze voor overtuiging vatbaar zyn, het tegendeel doen zien; in verſcheiden deezer Vertoogen, die of opzettelyk daar toe ingerigt zyn, of 'er hem eene gunſtige gelegenheid toe geeven. Ze zullen, dit Geſchrift doorbladerende, de aangenaame nuttigheid van 't Buitenleeven op eene bevallige wyze ontvouwd zien, en tevens leeren, hoe zy zich behooren te gedraagen, om de vermaaken te genieten van eene leevenswyze, die volkomen beantwoordt aan 's Menſchen natuurlyken onverbasterden Smaak; die daarom ook door alle tyden aan uitmuntende Verſtanden behaagd, en veelen Vorſten, anders door

den last der Staatszaaken gedrukt, ter aangenaamſte uitſpanninge geſtrekt heeft. Dit ſtelt onze Autheur den Leezer voor in onderſcheiden opzigten; geleidt hem door verſchillende vertooningen die het Landleeven verſchaft; en doet hem tevens opmerken, hoe men, een verſtandig gebruik van dit alles maakende, daar door de Gezondheid des Lichaams bevordert, terwyl men den Geest vervrolykt, en de Ziel opleidt ter eerbiedige erkentenisſe van Gods aanbiddelyke Eigenſchappen, en onze verpligting, om hem welbehaagelyk te wandelen: ter bevorderinge van welke Godsdienſtige nuttigheid, deeze Vertoogen hier en daar met welgepaste Zedekundige aanmerkingen doorvlogten zyn. ——— Men kan uit dit alles genoegzaam afneemen, hoedanig een Buitenleeven de Heer *Hirschfeld* aanpryst; te weeten, niet een lui, ledig, veel minder een yltuitend en zig op 't Land aan onmaatigheid overgeevend gedrag; maar eer een werkzaam leeven, dat, in zyne uitſpanning van de Stads bezigheden, wel ruste zoekt, doch zo, dat verandering van omſtandigheden den Mensch bezig houden, op eene wyze, die hem nuttig is naar Lichaam en Geest, en tevens ten voordeele der menschlyke zamenleevinge ſtrekt: die dit niet in agt neemt, zegt hy; „ is de verkwikkende „ Buitenrust niet waardig". Begeert men eene ſchildery van het gedrag dier onwaardigen, men ſlaa dan het oog op het volgende Tafereel derzulken, die gelyk zyn aan de houten Beelden in de Tuinen.

„ Men ziet ze altoos in een zelfde gedaante, zonder werkzaamheid, zonder beweeging, waar uit men eenig leven erkennen zou. Hunne ledige Ziel gelykt eene woestyne, alwaar geen ſpoor der Lente en geen hoop des Zomers is, en daar eene eeuwige onvruchtbaarheid heerscht. Wanneer de Zon reeds haaren middag bereikt, en de werkzaame Landman reeds veele uuren in 't zweet gebaad heeft, ronken deeze half doode Schepzelen nog in een diepen ſlaap. Met eene traagheid en zeer langkzaam komen zy eindelyk van hunne Legerſtede, welke zy niet waardig zyn, en waar op een van zyn plicht vermoeide Landman, met recht, veel eer had moeten liggen; zy geeuwen de Zonne te gemoet en begaapen de ſchoone Natuur nog met half ſlaapende oogen. Men drinkt Coffy of Thee, en kort daar na is het middagmaal bereid. Terwyl nu de Vlyt met twintig handen bezig is aan de toebereiding der ſpyze, om de maag van deeze harsſenlooze Menſchen te vullen, gaan ze, by gezondheid en mannelyke krachten, in de Japon ſchuilende, en een pypje in de hand, ſchoorvoetende en vermoeid van luiheid, uit de eene kamer van 't huis in de andere, en kyken het venſter uit, of gaan voor de deur op een bank zitten, alwaar het vertoeven hen martelt, en zy met ongeduld den roep ter tafel verwachten. Het gewenschte uur verſchynt. Men zet zich ter tafel, die van keurlyke ſpyzen waasſemt, en onder den last der ſchotelen zucht. Men eet tot aan de overdaad, en een dom geſnap verzelt de Maaltyd. Men ſtaat van de tafel op met een bezwaarde maag, en beroesden kop. Wat zal men

nu

nu doen? wat anders, dan een uiltje vangen, dat is, een middagslaapje houden? Het traage lichaam werpt zich op de Rustbank, en de ziel, die maar naauwlyks in hem te beſpeuren is, heeft geene andere gedachten, dan hoe ze het best de vliegen zal afweeren, die iemand in den ſlaap konnen ſtooren. Dan moet, ten reſpecte van myn Heer, alles in 't huis zeer ſtil gehouden worden; de Huisbedienden loopen op de kousſen, en vreezen dat ze eenig gedruis zullen maaken; en de ſtilte ſchynt zo eerwaardig als in een Tempel der Goden te zyn. Men ſnurkt door tot vier of vyf uuren, en dan ſtaat de Theetafel gereed. De Traagheid komt met nog halfgeſlooten oogen van de Rustbank, ſlorpt, gelyk een afgematte zieke, eenige kopjes water op, ſteekt zyn pyp aan, en gaat al even ſchoorvoetende door den Tuin wandelen. Geen beſchouwende gedachten over de Natuur, geen gevoelen van 't edel vergenoegen verzeld deze ongelukkige ziel. Men gaat onder de ſchaduw van 't geboomte zitten, men ziet wat het Weer zal doen, en geen ander tydverdryf hebbende, neemt men deze of gene Roman; men begint te leezen, doch het duurt niet lang; men ziet op naar de verby gaande perſoonen op den weg, men vraagt wie is die en die; en dus de tyd verloopen zynde, nadert de Avondmaaltyd; men vraagt met veel nieuwsgierigheid wat 'er gegeeten zal worden. Men eet vervolgens eenige uuren voort, tot dat de ſlaap weder ter ruste roept, en men zich met een overladen maag en benevelde harsſens in 't Bedde werpt. Dus volgt de eene dag den anderen, en dus verſpilt eene eeuwige ledigheid de uuren op een Lusthuis, en de krachten zyner bewooners.

„ Wat meent gy, Leezer! gaat het niet menigmaal zo op een Buitenplaats? en pasſen deze, alleen voor de Luiheid en dierlyke buikvulling geſchapen zielen, wel by het verrukkend Buitenleven? En moest men ze niet liever in een byzonder Lazaret opſluiten, alwaar ze in eenzaamheid op zich zelve, afgezonderd van de waereld, de ongelukkige dagen van hun leven betreuren konden, om dat ze toch tot ons geſlacht niet ſchynen te behooren? Want hy, die een zodanige ziel bezit, is onwaardig, om op een fraaie Buitenplaats ontfangen te worden. Deeze wooning moest alleen openſtaan voor dezulken, die een opmerkzaamen geest en een gevoelig hart omtrent de ſchoonheden der Natuur hebben. Zodanige Lediggangers, welker Geest in een geſtadige loofheid en werkeloosheid gedompeld legt; die den Zomer aanmerken als een tyd van uitdamping; die in dezelfde gevoelloosheid, waar in zy de Winternachten verſnorkten, op het Land komen, en die ter plaatze, daar de gantſche Natuur voor hunne oogen werkzaam is, in alle handelingen, uitgenomen in de genen, welken zy met de Dieren gemeen hebben, werkeloos blyven; deze Elendigen moesten zich liever achter de muuren verſchuilen, dan by de vreugd van 't Buitenleeven, die ze toch niet konnen genieten, te verſchynen, en een last van een Gezelſchap te worden".

De Gedenkſchriften van Lady WILLIAMS. *Twee Deelen. Te Utrecht by* J. v. Schoonhoven en Comp. 1771. *Behalve de Voorreden* 510 *bladz. in octavo.*

LAdy *Williams* is eene goedhartige, deugdzaame en verſtandige Dame; doch die, niet tegenſtaande haar Verſtand en Deugd, ongelukkig afſtand doet van een Perſoon van verdienſte, welke haar bemint; terwyl ze verſlingerd wordt op een Man van ſmaak, die voorgeeft haar lief te hebben. Ze ontdekt de verkeerdheid van den gedaamen ſtap, (gelyk dit gemeenlyk plaats heeft,) toen 't te laat is. Haar verkoozen Egtgenoot vertoont zich eerlang als een overgegeeven Lichtmis, die haar het leeven bitter maakt. Alle haare poogingen om den Heer WILLIAMS, dien ze vuurigiyk bemint, te recht te brengen, zyn vrugtloos; en ſtrekken, by den uitſlag, veel meer om haar van tyd tot tyd in grooter onheilen te dompelen. Men ziet in haar gedrag, geduurende die omſtandigheden, ſteeds een deugdzaam gemoed doorſtraalen; en begaat ze misſlagen, 't zyn zulken, waar in ze haar verſtand doet blyken; doch in welken men gewaar wordt, dat haare goedaartige ziel, nog kragtiger aangezet door eene tedere liefde, haar te ſterk vervoert; waar door ze overſlaat tot te verre gaande inſchiklykheden; maar zulken, waar toe ze, in die jaaren, misſchien, niet zou hebben konnen beſluiten, zo ze min goedhartig en min deugdzaam, ja ook min verſtandig geweest ware. ——— Haar character is in die omſtandigheden, welken de gewigtigſte onderwerpen deezer Gedenkſchriften zyn, wat ſterk in 't uiterſte gebragt; ze doet meer, ter verbeteringe en behoudenisſe van haaren onwaardigen Egtgenoot, dan men bykans durft verwagten. Intuſſchen egter is alles vry natuurlyk voorgeſteld, en de waarſchynlyke mogelykheid bewaard gebleeven. Ook maakt dit benevens het verdere gedrag, wat men 'er voorts van oordeele, Lady *Williams* zo beminlyk by gevoelige Leezers, dat ze ongetwyfeld, met het afloopen der Geſchiedenisſe, met vermaak zullen vernee-men, dat zy, na 't afſterven van dien ſnooden, het deel wordt eens braaven Mans, die haare verdienſten weet te waardeeren. ——— De manier van verhaalen in deeze Gedenkſchriften is uitlokkende, en hier en daar doormengd met leerzaame aanmerkingen. ——— Laat 'er ons eene van te berde brengen, die van nuttigheid kan zyn voor de Dames; boven al, wanneer ze min of meer het ongeluk hebben van 'er gebruik van te moeten maaken; en welke tevens geſchikt is, om de Heeren te doen bezeffen, hoe ondankbaar zy zig gedraagen, als zy de liefderyke poogingen eener beminlyke Egtgenoote wederſtreeven.

„ Ik vestigde nu, *zegt gy*, (op de al te duidelyke ontdekking van den verkeerden imborst haares Egtgenoots,) alle myne aandagt, om myn eigen huiſelyk geluk te bevorderen; wy kregen veel gezel-

zelfschap; ik ging zomwylen, doch zeer zelden, op openbaare byeenkomsten. De Heer WILLIAMS was altoos vrolyk, vriendelyk en bevallig; hy was echter zeer veel van huis, en bleef dikwils zeer laat uit. Ik vraagde hem nooit waar hy geweest was, en ontving hem altyd met een vriendelyk en vrolyk gelaat; nademaal ik wel overtuigd was, dat bitze verwytingen en zuure gezichten nooit eenen man zullen aanzetten, om t'huis te blyven, als goedaartigheid en liefkozingen dat niet konnen te weeg brengen. De volharding in zulk een gedrag, als het laatste, heeft, geloove ik, veele Ligtmisten te regt gebragt, maar ik hebbe nooit kunnen ontdekken, dat een gedrag, als het eerste, eenige goede uitwerking gehad heeft. Een Man, die tydig t'huis komt, alleenlyk uit vrees voor het ongenoegen van zyn Vrouw, is geen bekwaam gezelschap voor eene gevoelige ziel. Ik denk, dat indien de liefde tot vrede de eenige beweegreden was, waarom hy my gezelschap hield, ik dat liever misten zoude.

„ Het is in 't algemeen waarachtig, dat indien eene Vrouw het huis voor haaren Man aangenaam zoekt te maaken, hy met 'er tyd het zelve voor alle andere plaatzen zal verkiezen; daar zyn uitzonderingen in dezen regel, zoo wel als in alle andere, maar ik heb zelden voorbeelden daar van gezien. De groote dwaaling, waar toe myne kunne gemeenlyk vervalt, bestaat hier in, dat zy stellen, dat de Vryer en de Man, een en dezelfde Persoon zyn; maar hier in tast men deerlyk mis: de Man kan zoo wel als de Vryer beminnen, maar zyne liefdedrift is van een geheel-verschillend character. Het is onkunde aangaande deeze waarheid, welke maakt, dat veele van de jong getrouwde Juffrouwen zig zeer lastig voor hare Mannen gedragen, door het vooronderstellen, dat zy verachtt worden, indien een Man één uur of twee uit haar gezicht gaat, zy verwonderen zich, dat de Mannen eenig vermaak kunnen genieten, als zy van haar afwezig zyn, en schryven de ophouding van die geduurige oplettendheid, welke voor het Huwelyk plaats had, aan eenigen afkeer of eene koele onverschilligheid toe; daar het in waarheid niets anders is, dan het natuurlyk gevolg van de bezitting van dat gene, wat wy te vooren met drift verlangden te verkrygen. Terwyl wy 't najagen, is het gemoed in eenigen geduurigen staat van beweging, welke eene werkzaamheid aan alle onze zinnen verschaft; doch wanneer wy eens tot ons oogmerk zyn gekomen, zoo zyn wy misschien niet minder gelukkig, maar wy zyn altoos meer bedaard, en by gevolg minder werkzaam. Het is in dien staat van teedere gerustheid, (indien ik deeze spreekwyze mag gebruiken,) dat een Man het gezelschap, welk hy heeft uitgekozen, met het oog der reden begint te beschouwen, wanneer hy niet meer door de opwellingen van zyne driften verhinderd wordt; en omtrent dien tyd is het, dat de Vrouw haare poogingen behoorde in 't werk te stellen, om, door de naauwkeurigste oplettendheid op alle haare woorden en daaden,

den, in het gemoed van haaren Echtgenoot, een volkomen vertrouwen op haare deugd, eene goedkeuring van haar gedrag, en eene waare agting voor haar Character in 't algemeen in te prenten. Deze gevoelens zullen natuurlyk vriendſchap voortbrengen, welke, wanneer zy op zulken vasten grondſlag gebouwd is, ontwyfelbaar zoo lange zal duuren, als de verdienſten, welken haar doen gebooren worden, beſtaan".

De Hoogduitſche CLARISSA, *of Geſchiedenis van de Freule van* STERNHEIM. *Uitgegeven door* C. M. WIELAND. *Twee Deelen. Te Utrecht by* J. v. Schoonhoven en Comp. 1772. *Behalven het Voorwerk* 438 *bladz. in groot octavo.*

ZAg men ooit, in eenig Roman, de Deugd op 't luisterrykſte afgemaald, en de Ondeugd op 't haetlykſte ten toon geſteld, 't is in deeze Geſchiedenis van de Freule *van Sternheim*. Eene Dame van deugdzaame opvoeding, met een Godsdienſtig hart, aan 't Hof gebragt, met oogmerk om haar liſtig in te wikkelen in een Minnehandel met den Vorst: ſchandlyk bedroogen, door een gerafineerden Huichelaar, onder den ſchyn van haar der Godlooze aanſlagen op haare Eer te ontrukken; en door dien eigenſten Onverlaat voorts wreedlyk mishandeld. Eene Dame, die, in alle deeze omſtandigheden, een zuiver hart bewaart, en in haar gantſche bedryf haare grondbeginzels van Deugd doet doorſtraalen; ook dan, wanneer zy de ſnoodheid van dien Bedrieger erkent, zig door hem op den oever des verderfs gebragt ziet, en ten laatſte deszelfs geweetenswroegingen op zyn Sterfbedde verſtaat. Eene Dame, eindelyk, die, na 't afloopen deezer rampen, een gelukkig Huwelyk aangaat; en, in dien voorſpoedigen ſtaat, onveranderlyk dezelfde deugdzaame geſteldheid blyft bezitten. ——— Het verhaal van dit alles, doormengd met een aantal van treffende ontmoetingen, die dikwerf aanleiding geeven tot het voorſtellen van veelerleie zedekundige bedenkingen, neemt den Leezer geſtadig in; zo dat hy niet konne nalaaten de Freule *van Sternheim*, al mogt ze hem, in zommige gevallen, wat dweepende voorkomen, hoog te agten; en de bewerkers van haare onheilen met een innerlyk afgryzen te verfoeien. Men mag derhalve dit Geſchrift onbeſchroomd in den rang der leezenswaardige Romans ſtellen; en iemand zou onverzettelyk voorgenomen moeten zyn, wanneer hy, op het doorbladeren deezer Levensgevallen, nog dorst ſtaande houden, dat het met eene gezonde Zedekunde onbeſtaanbaar is, zig te verledigen tot het leezen van ſoortgelyke Geſchriften.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

De Nuttigheid en Noodzaaklykheid van de Christlyke Openbaaring, aangetoond uit den Staat van den Godsdienst in de oude Heidensche Wereld; door JOHN LELAND, Schryver van de Beschouwing van de Schriften der Deisten, *uit het Engelsch vertaald, door* ENGELBERT NOOTEBOOM. *Eerste Deel, Tweede Stuk. Te Utrecht, by* A. v. Paddenburg; *in gr. octavo* 309 *bladz. Behalven de Voorreden van den Hoogleeraar* G. BONNET; *de Voorreden des Schryvers en een breedvoerig Register.*

VAn het Eerste Stuk deezes Eersten Deels van dit wyduitgestrekte en doorgeleerde Werk, hebben wy reeds een aanpryzend verslag gedaan (*). Onzen Leezeren bragten wy, te dier gelegenheid, den Inhoud der Hoofdstukken onder 't oog, om hun de veelvuldigheid der stoffe, daar in begreepen, te doen opmerken. Wy zullen thans dien zelfden voet houden, en vervolgens de eene of andere byzonderheid uitkippen.

In het X Hoofdstuk, waar mede dit stuk aanvangt, *wordt de Filozoofische Theologie der oude* Heidenen *overwoogen. Groote lof gegeeven aan de* Heidensche Filozofie: *Dezelve was nogthans van weinig nut, om het volk te leiden tot de rechte kennis van God en den Godsdienst, en af te brengen van zyne Afgodery en Veelgodery. Dit wordt getoond door verscheidene aanmerkingen. En voor eerst; indien het de Filozoofen al wel getroffen hadden in hunne eigene begrippen van den Godsdienst, konden zy nogthans weinig invloed hebben op het volk; by gebrek aan genoegzaam gezag, om hunne leeringen aan te dringen.* Hoofdst. XI. *Eene andere zaak, die de Filozoofen onbekwaam maakte, om het volk in den Godsdienst te onderwyzen, was de duisterheid hunner uitdrukkingen en leeringen, welke zy zig opzetlyk eigen maakten. In steede van hun gevoelen, aangaande dingen van het grootste belang duidelyk voor te stellen, waaren zy zeer omzigtig om het zelve voor het Volk bedekt te houden. Men mag daar by voegen, dat zommige van hun al-*

(*) Zie de *N. Vaderl. Letter-Oef.* III Deel, 1 Stuk. bladz. 289.

alles deeden, wat zy konden, om alle zekerheid en bewys te vernietigen, en om de gemoederen der menſchen in twyfeling te brengen, omtrent de groote grondregelen van allen Godsdienst: en zelfs de verſtandigſten, en besten onder hen erkenden de onzeekerheid en duisternis, waar in zy waaren, en wel byzonderlyk in zaaken, die den Godsdienst betroffen. Hoofdſt. XII. *De vierde algemeene aanmerking. De Filozoofen waaren niet in ſtaat om het volk in den Godsdienst te onderwyzen, om dat zy voor het grootſte gedeelte zelve zeer verkeerde bevattingen van God hadden. Zy zyn de grootſte bedervers geweest van de oude overleevering, aangaande den éénen waaren God en de ſchepping van de Weereld. Veele van hun, die zig uitgaeven voor Onderzoekers van den oirſprong der weereld, en de formeering der dingen, poogden daar van reden te geeven, buiten de tusſchenkomſte van eene Godheid. De gevoelens der Filozoofen, die van een beeter beſtaan waaren, overwoogen. Word getoond, dat daar in veel te berispen viel, en zy in geenen deele bekwaam waaren, om het volk van de Afgodery en veelgodery af te brengen.* Hoofdſt. XIII. *Verder bewys van de verkeerde bevattingen van de oude Filozoofen, ten aanzien van de Godheid. Het gevoelen van* PLUTARCHUS, *door Hem zelven voorgedraagen, als zeer gemeen by de Ouden, ten aanzien van twee eeuwige beginzelen, het eene goed, en het andere kwaad. De Filozoofen, die leerden, dat de Weereld door God geſchaapen zy, en gebragt in die order, waar in dezelve thans is, bielden nogthans de eeuwigheid der ſtoffe ſtaande: en weinigen, en mogelyk geenen van hun, geloofden, dat God de Schepper zy van de Weereld, in den eigenlyken zin. Verſcheidene Filozoofen, voor al naa den tyd van* ARISTOTELES, *verdeedigden de eeuwigheid der Weereld in haare tegenwoordige gedaante. Het wierd by de beroemdſte Filozoofen vastgeſteld, en onder de verſtandigſte* Heidenen *in het algemeen aangenomen, dat God de Ziel der Weereld, en dat het ganſche bezielde zamenſtel der Weereld God zy. De ſchadelyke gevolgen van dat gevoelen en het gebruik, dat daar van gemaakt wierd tot aanmoediging en voortplanting van de Afgodery en Veelgodery, aangeweezen.* Hoofdſt. XIV. *De beste en grootſte* Heidenſche *Filozoofen drukten zig in hunne redeneeringen uit, naar het gevoelen en den ſpreektrant van de Veelgodendienaars, en in ſteede van het volk tot de kennis en dienst van den eenen waaren God op te leiden, ſpraaken zy van eene meerderheid van Goden, zelfs in hunne ernſtigſte Vertoogen. De werken, die God gemaakt heeft, ſchreeven zy aan de Goden toe, en wilden, dat men hun die eere bewyzen zoude, die het Opperweezen alleen toekomt.* Hoofdſt. XV. *Verdere aan-*

aanmerkingen, dienende om te toonen hoe weinig men te verwachten hadde van de Filozoofen, om het Heidendom van Veelgodery en Afgodery te bekeeren. In hun onderwys in Godlyke zaaken, weezen zy het Volk tot de Orakelen, over welke de Priesters het bewind hadden. Dit word byzonder getoond, nopens SOCRATES, PLATO, *en de* STOYKEN. *Het was eene algemeene grondregel onder hen, dat het de pligt waare van elk goed en verstandig Mensch, zich te schikken naar den Godsdienst van zyn Land. Zy dienden niet alleen de Goden van hunne byzondere Landschappen, waar toe zy ook andere aannaanden, maar wanneer zy het Karakter van Wetgeevers aannamen, en zamenstelzels van wetten en van de beste regeeringswyze ontworpen, was de Godsdienst, welken zy wilden vastgesteld hebben, de veelgodendienst, en niet de dienst van den eenigen waaren God.* Hoofdst. XVI. *Word nog verder bewezen, dat de Filozoofen de gemeene Afgodery en veelgodery aanmoedigden en begunstigden. Zy gebruikten hunne geleerdheid en verstand om dezelve voor te staan en te verdeedigen. De dienst van de laagere Goden wierd van hun aangepreezen onder voorwending, dat de hoogere, of opperste Goden, daar mede vereerd wierden. Zommigen van de voornaamste Filozoofen poogden aan de allerongerymdste stukken van de* Poëtische Theologie der Heidenen *eenen glimp te geeven door eenen geheimbeduidenden zin aan dezelve toe te schryven. En verdeedigden zelfs den dieren-dienst der* Egyptenaaren, *die van het groot gros der* Heidenen *van andere Natien bespot wierd. Hun pleit voor de Afgodery en Beeldendienst, als zynde noodzaaklyk om het Volk voor Ongodsdienstigheid en* Atheistery *te bewaaren. Zommige van de schranderste Filozoofen verwierpen allen dienst van het Opperweezen.* Hoofdst. XVII. *De staat der* Heidensche *weereld ten aanzien van hunne bevattingen aangaande de Godlyke Voorzienigheid. Het geloove van eene Voorzienigheid, over de menschlyke zaaken het bestier voerende, greep wel in 't algemeen stand onder de* Heidenen; *maar zy verdeelden de Voorzienigheid, welke zy erkenden, onder eene menigte van Goden en Godinnen. Hunne begrippen van de Voorzienigheid waaren ook in andere opzigten zeer verward en onvolkomen. De Leere der Filozoofen aangaande de Voorzienigheid overwoogen. Veelen van hun, en van de geleerdste en schranderste* Heidenen *ontkenden eene Voorzienigheid. Eenigen van dezelve, die eene Voorzienigheid beleeden te gelooven, bepaalden die alleenlyk tot den beemel en beemelsche dingen. Anderen onderstelden, dat dezelve zich ook over de aarde en de menschen uitstrekte, doch zoo, dat dezelve haare zorge en bestieringe*

ſlegts liet gaan over de dingen in 't algemeen, maar niet over elk byzonder ſchepzel. Anderen wederom ſtelden, dat alle dingen, de kleinſte zoo wel, als de grootſte, onder de zorge van de Voorzienigheid waaren; maar zy ſchreeven die niet toe aan den Allerhoogſten God, van wien zy dagten, dat Hy veel te hoog verheeven waare om zig met zulke dingen, als deeze, te bemoeien, en dat Hy daarom de zorge van die dingen geheel overgegeeven hadde, aan mindere Goden. De groote nuttigheid van de Openbaaring, door welke de menſchen in de leere van de Voorzienigheid onderweezen worden, als mede de edele denkbeelden, die de Heilige Schrift daar van geeft, aangeweezen. Hoofdſt. XVIII. *Algemeene aanmerkingen over het voorgaande berigt van den Godsdienst der* Heidenen. *De eerſte aanmerking is deeze: Dat de beſchryving, die ons in de Heilige Schrift, van den droevigen toeſtand van den Godsdienst onder de* Heidenen *gegeeven word, naar den letter waarachtig zy, en met de ondervinding overeenſtemme, en door omweederſpreeklyke gedenkſtukken van het Heidendom bevestigd worde. De uitleggingen van zommige geleerden, die aan de gezegden der Heilige Schrift, deezen aangaande, eenen anderen zin trachten te geeven onderzogt en wederlegd.* Hoofdſt. XIX. *Tweede algemeene aanmerking. Het bederf in den Godsdienst onder de* Heidenſche *Volken is geene gegronde tegenwerping tegen de wysheid en goedheid der Godlyke Voorzienigheid. God heeft zich zelven aan hun nimmer onbetuigd gelaaten. Zy hebben zeer lang onder hen gebad overblyfzelen van eene oude overlevering, die oorſpronglyk uit de Godlyke Openbaaring voortgekomen is. Buiten dat hadden zy de geſtaadige bewyzen van eene Godheid in zyne wonderbaare werken. De Joodſche Openbaaring was oirſpronglyk gericht om de toeneemende Afgodery te beteugelen, en diende om de kennis en dienst van den eenen waaren God onder de Volken te verbreiden: en dezelve heeft die uitwerking in veele gevallen daadlyk gehad. Hebben de* Heidenen *van die voorrechten geen gebruik gemaakt, maar ſteeds in hunne Afgodery en Veelgodery volhard, de ſchuld daar van moet niet aan God, maar aan hun toegeſchreeven worden.* Hoofdſt. XX. *Derde algemeene aanmerking. De Afgodery nam toe onder de Volken, naar maate zy toenaamen in geleerdheid en beſchaafdheid. In verſcheidene opzigten is de Godsdienst in de woestere tyden, doe 'er weinig geleerdheid was, minder bedorven geworden, dan in de meerder beſchaafde. De Konſten en Weetenſchappen maakten eenen grooten voortgang in de* Heidenſche *weereld; maar nogthans gaf dezelve zig ſteeds meer en meer over aan de allerongerymdſte Afgoderyen, zo wel als aan de allerzuerfzeilykſte on-*

ondeugden, welke beide in den hoogſten top geſteegen waaren, ten tyde van de komſte van onzen Zaligmaaker in de weereld. Hoofdſt. XXI. *Vierde algemeene aanmerking. Menschlyke wysheid, en Filoſofie, zonder eenige hoogere hulp, niet in ſtaat om het Menschdom van de Afgodery en Veelgodery af te brengen, en te leiden tot de regte kennis van God en Godsdienst, en de eere aan hem verſchuldigd. Langs eenen gewoonen weg, was 'er geene verbeetering te verwachten, het zy van de Filoſoofen, of van de Priesteren, of van de Burgerlyke Overheeden. Niets anders dan eene buitengewoone Openbaaring van God konde naar de geleegenheid van zaaken, een krachtdaadig middel tot verbeetering uitleeveren. De wysſte Mannen in de* Heidenſche *weereld hadden een bezef van hunne onweetendheid, en duisternis in Godlyke dingen, en dat zy eene Godlyke Openbaaring ten hoogſten noodig hadden.* Hoofdſt. XXII. *Vyfde en laatſte algemeene aanmerking. De Christlyke Openbaaring was zeer geſchikt naar de noodwendigheden der menſchen. De heerlyke verandering, die dezelve in de weereld en in den ſtaat van den Godsdienst te weege gebragt heeft, en dat nogthans door werktuigen, die zeer gering ſcheenen, en in weerwille van den grooten tegenſtand, met welken zy te worſtelen hadden. Dezelve wierd gegeeven in den bekwaamſten tyd, en was vergezeld met de allerkragtigſte bewyzen van eenen godlyken Oorſprong. Hoe dankbaar moeten wy zyn aan God voor dat heilzaam licht, dat daar door ontſtooken is, en hoe vlytig behooren wy daar van gebruik te maaken! Welk een voorrecht het zy, dat wy de Heilige Schrift in handen moogen hebben, en hoe nauwkeurig wy ons houden moeten aan den Heiligen reegel die ons in dezelve voorgeſteld wordt, om den Christlyken Godsdienst in zyne zuiverheid en eenvoudigheid te bewaaren.*

Om ten aanziene van deeze veelvuldige onderwerpen de Noodzaaklykheid der Openbaaringe aan te toonen, houdt de geleerde LELAND zich niet op met beſpiegelende onderſtellingen, wegens de vermogens der menschlyke natuure; hy beweert ook niet, dat niemand, door de kragt zyner rede alleen, tot eene redelyke kennis van deeze dingen zou hebben kunnen geraaken: maar hy gaat eeniglyk aan op de daadlykheid en de ondervinding, die ons het best in ſtaat ſtelt om een regtmaatig oordeel over deeze zaak te vellen; dewyl het ons doet zien, wat 'er van de menschlyke rede, in deezen tegenwoordigen ſtaat der menſchen, te wagten zy, indien dezelve aan haar eigen vermogen, buiten eenige hulpe, overgelaaten wordt. Dit onderzoek, wegens den ſtaat van den Godsdienst, in de Oude *Heidenſche Weereld*, byzonderlyk ten aanzien van die Volken,

die voor de geleerdſte en beſchaafdſte gehouden worden, en onder welke veele menſchen geweest zyn, die groote vordering in de Geleerdheid en Wysbegeerte gemaakt hebben, heeft onzen arbeidzaamen Schryver zeer veel arbeids gekost: naardemaal hy, ſchoon dit onderwerp reeds door anderen behandeld is, van wier Werk hy betuigt zich ook bediend te hebben, in alle de byzonderheden uit zyn eigen oogen heeft willen zien. — Laaten wy hem hooren over den pligt des Gebeds, welks rechte oefening gewislyk afhangt van de Leere en het Geloof van eene Godlyke Voorzienigheid.

„ Deeze Pligt, ſchryft LELAND, heeft overal, daar ſlegts eenige ſchyn van Godsdienst was, ſtand gegreepen: en men mag billyk veronderſtellen, dat dezelve een gedeelte van den ouden Godsdienst, van de eerſte Voorouders van het menschlyk Geſlacht herkomſtig, hebbe uitgemaakt. Zoo lang deeze Godsdienst in eenen aanmerkelyken trap onvervalschst is gebleeven, wierden de gebeden zoo wel, als de andere pligten van den Godsdienst, alleen gericht tot den eenigen waaren God, den Schepper en Regeerder van de Weereld. Maar, wanneer de Afgodery begon door te breeken, keerden zy zich met hunne Godsdienſtige verrigtingen, en wel byzonderlyk met dit gedeelte daar van, tot eene menigte van Godheden. Aan die offerden zy hunne gebeeden en ſmeekingen op, hen aanziende als uitdeelers van aardſche zegeningen, of de oorzaaken van elenden en teegenheden: terwyl de Opperſte algemeene Heer voor het grootſte gedeelte vergeeten wierd, zelfs van de geenen, die eenige kennis hadden van de eenige Allerhoogſte Godheid, nademaal zy geloofden, dat Hy al te hoog boven hen verheeven ware, om zich met hunne zaaken te bemoeijen. Daar door is veroorzaakt, dat zy, of ſchoon het bidden onder de *Heidenen* ſchier algemeen in gebruik ware, zeer mistaſtten in het voorwerp hunner gebeeden, gelyk ook doorgaans in derzelver ſtoffen. Zy ſchynen meerendeels van begrip geweest te zyn, dat men de Goden nergens om bidden moeste, dan om aardſche goederen, als rykdom, eere, voorſpoed, gezondheid, een lang leeven, eenen goeden uitſlag van hunne onderneemingen, en meer andere dingen van dien aart. Zommige verſtandige Mannen hebben het onbetaamelyke daar van wel gezien; maar waaren teffens zoo overtuigd van hunne onbekwaamheid om zeeker te konnen zeggen, wat zy op eene behoorelyke wyze moesten bidden, dat zy oordeelden het beſte te zyn, alleenlyk maar te bidden om goede dingen in 't algemeen, en niet zo vermetel te zyn, om zig in te laaten in byzondere verzoeken. Dit is het oogmerk van PLATO's tweeden

den *Alcibiades*; waar in Hy dien jongen Edelman voorhoudt, dat het niet raadzaam voor hem waare, om iets byzonders te bidden; aangezien het gene, waarom Hy bidden mogte misschien een vloek, in plaatse van eenen zegen, zoude kunnen zyn; en dierhalven raadt Hy hem daar mede te wagten, tot dat hem een of ander God kwam verlichten in de kennis van goed en kwaad. PYTHAGORAS, zo als LAËRTIUS ons bericht (*), stondt niet toe, dat iemand voor zig zelven zoude bidden, om dat niemand weete, wat voor hem het beste zy. *Maximus Tyrius* heeft een geheel Vertoog geschreeven, om te bewyzen, dat wy in 't geheel niet moeten bidden. En meer andere Filozoophen zyn waarschynlyk van het zelfde gevoelen geweest. (†) Het is wel waar, dat eenige van hun, en byzonderlyk EPICTETUS en ANTONINUS, beetere gedagten hadden, beide van den pligt en de vereischten des Gebeds, en wat het eigenlyke voorwerp onzer gebeeden behooren te zyn: maar ten aanzien van het voorwerp van aanbidding, droegen zy geene zorg om het gemeene Volk van het Veelgodendom af te brengen, maar bevestigden het veel meer daar in.

„ Dan al waaren de Filozoofen in hunne gevoelens en onderrigtingen omtrent den pligt des Gebeds noch zoo rechtzinnig en eenpaarig geweest, als zy hadden moeten zyn: dit zoude echter weinig invloed gehad hebben op de gemoederen van het gros des Volks, in vergelyking van de onderrechting en het gezag van eene uitdrukkelyke en wel bevestigde Openbaaring

(*) LAËRT. *Lib.* VII. *Segm.* 9.

(†) Onze hedendaagsche *Deisten*, die 'er voor uit koomen, dat zy zig zelven door de wet der natuur besturen, zyn het onder elkanderen in hun gevoelen, omtrent het Gebed, niet eens. Zommigen denken, dat het een pligt van den natuurlyken Godsdienst zy; anderen willen dat in 't geheel niet toestaan. Mr. CHUBB denkt, dat 'er iets onbetaamlyks zy in het bidden tot God, en geeft niet duisterlyk te verstaan, dat het de Godheid mishaage. Zie zyne *Posthumous Works Vol.* I. p. 283. & seq. BLOUNT, in zyne aanteekeningen op *Filostrates*, over het leeven van *Apollonius Tyanæus* bladz. 38, aangemerkt hebbende, dat zommigen onder de *Heidenen* van den pligt des Gebeds in 't geheel geen werk maakten, oppert in hunnen naam verscheide tegenwerpingen tegen denzelven. Lord *Bolingbroke* schynt het Gebed zomtyds te houden voor eenen pligt van de wet der Natuur, maar wil dit bepaalen tot het herte, en niet om in het Gebed uiterlyke woorden te gebruiken. De Leezer kan de bewyzen van *Maximus Tyrius*, tegen den pligt des Gebeds zeer wel beantwoord vinden in Dr. *Benson's* Verhandeling, over het einde en oogmerk van het Gebed. (*Treat. on the End and Design of het Prayer.*)

ring van God, die het ons als eenen pligt voorſchryve, dat wy God bidden moeten, en ons te gelyk daartoe aanmoedige door genadige toezeggingen en beloften. Zulk eene openbaaring is ons mede gedeeld in de Heilige Schrift. Wy worden, tot onze groote vertroosting, daar in verzekerd, dat God, offchoon Hy boven allen lof en prys verre verheeven zy, nochthans wil en zelfs van ons eischt, dat wy aan zyne Godlyke Majeſteit onze lof en dankzeggingen voor ontfangene weldaaden zullen opofferen; als mede onze gebeeden en ſmeekingen ter verkryging van het goede, dat wy noodig hebben, en ter afwending van het kwaade, waar voor wy vreezen en beducht zyn; niet als of Hy onze behoeften niet weeten zoude, zonder dat wy die Hem te kennen geeven, maar om dat het zyne wille is, dat wy een geduurig bezef hebben van onze afhanglykheid van God, en om ons te doen oefenen een eerbiedig overgeeven en toevertrouwen van ons zelve aan Hem, benevens alle die Godvruchtige aandoeningen, die reedelyke Schepzelen betaamen omtrent het Opper-Weezen. Ons word vergunt hem te naderen, als voor eenen genaade-troon, in den naam van *Jeſus*, den grooten en eenigen Middelaar, dien Hy zelf verordineerd heeft, met eene Kinderlyke vrymoedigheid, gelyk Kinderen tot eenen Vader, die beide magtig en gewillig is ons te helpen; en Hem te ſmeeken zelfs om dingen, die ons voor dit tegenwoordig leeven nuttig en dienſtig zyn: mids dat wy dezelve niet volſtrektlyk, maar in eene volkomene onderwerping aan zynen wille, begeeren, en alleen in zoo verre, als Hy weet, dat ze ons weezenlyk noodig of dienſtig zyn: doch vooral Hem aan te roepen om geeſtlyke Zegeningen, en om zyn genaadigen byſtand om ons in het waarneemen van onzen pligt aan te ſpooren en te onderſteunen. Wy hebben in de Heilige Schrift de voortreffelykſte voorſchriften van gebeeden, en de allerbeſte onderrigtingen om dezelve wel en naar behooren in te richten, en ons word daar in, beide door geboden en voorbeelden, geleerd, wat, en hoe wy bidden moeten. Doch te gelyk word ons wel zeer nadruklyk ingeſcherpt, dat onze gebeeden niets by God zullen te weege brengen, om gunſte te vinden in zyne oogen, indien dezelve niet vergezeld gaan met een heilig en deugdzaam leeven; dus het Gebed des Godlooze, in zyne zonden voortgaande, den Heere een grouwel, maar het Gebed der opregten Hem een welgevallen zy".

Aan 't hoofd van dit Stuk vinden wy eene dubbel leezenswaardige Voorreden van den Hoogleeraar GISBERTUS BONNET, gaande over den aart van het geſchil der *Christenen* met de *Vrygeesten*, en de beſte wyze om dat te behandelen. *De*

De wederleggende Godgeleerdheid, door den Heer J. L. V. MOSHEIM, *met de aanmerkingen van* CH. E. van WINDHEIM. *Eerſte Deel. Uit het Hoogduitsch vertaald, door* A. A. V. MOERBEEK. *Leeraar der Doopsgezinden te Dordregt. Te Utregt by* G. T. *en* A. v. Paddenburg 1771. *Behalven het Voorwerk* 514 *bladz. in groot octavo.*

ALs Apostel Paulus Tit. I. 9. en vervolgens ſchryft, van de vereischten, welken een Opziender der Gemeente, met betrekking tot de Leer, gevonden moeten worden, maekt hy ook wel byzónder gewag, van deszelfs bekwaemheid, *om de tegenſprekers, welcke men den mont moet ſtoppen, te wederleggen.* Men vond naemlyk, van de eerſte grondlegginge der Christelyke Kerke af, ene verſcheidenheid van gevoelens in dezelve; en wel omtrent zodanige ſtukken, waer in 't niet onverſchillig geacht kon worden, wat men voor waerheid of dooling erkende. Dit maekte, daer de Voorſtanders der doolinge hunne gevoelens nog al dikwerf, met een minderen of meerderen ſchyn van waerheid, wisten voor te dragen; dat het in vele gevallen niet genoeg ware, de zuivere waerheid te ontvouwen en te bevestigen, maer 'er tevens vereischt wierd de dooling bloot te leggen, en de krachtloosheid dier ſchynreden aen te toonen; om dus de waerheid, met het verdryven van de nevelen der doolinge, in 't heldere daglicht te ſtellen. Zo was het in den eerſten tyd, zo bleef het in latere dagen, en zo is 't nog heden; des de noodzaeklykheid van dit vereischte beſtendig ſtand houde. —— Dit maekt de wederleggende Godgeleerdheid tot een byzonderen tak van ſtudie, dien een geoefend Godgeleerde oplettend heeft gade te ſlaen; waerom ook de geachte *Mosheim* zich verplicht oordeelde zynen Leerlingen des aengaende de noodige onderwyzing mede te deelen; waer toe dit Werk, van 't welk wy het eerſte Deel in 't Nederduitsch thans voor ons hebben, ingericht is.

Zyn Hoog Eerwaerde ſtelt zich in dit Werk voor de geſchillen, die de Christenen onder elkander hebben, te behandelen, en wel in zo verre als derzelver kennis voor elk Euangeliedienaer, zyns oordeels, noodig is. In gevolge hier van houd hy zich niet op met de geſchillen, met de Ongeloovigen buiten de Kerk; en bepaelt zich ten aenzien van de geſchillen in de Kerk, by de zulken, die tot het wezenlyk ſamenſtel der verſchillende Gezindheden behooren; met ter zyde ſtellinge van zulke verſchillen, die geen aen-

leiding ter ſcheuringe geven, en zodanigen, die geen onafſcheidelyke gemeenſchap met het ſamenſtel hebben. ——— Het Werk zelve vangt aen met ene Inleiding, waer in onze Godgeleerde eerst een beknopt geſchiedkundig bericht geeft, rakende de voornaemſte geſchillen, welken van tyd tot tyd in de Christen-Kerk ontſtaen zyn. Dit leid hem verder ter naſpooringe van de bronnen, waer uit men die geſchillen heeft af te leiden; by welke gelegenheid hy ook het denkbeeld derzulken tegengaet, die beweeren dat de Christelyke Leer niet van Gode afkomſtig is, om dat 'er zo verſchillende denkbeelden over dezelve onder de Christenen gevonden worden. Hier op verledigt hy zich ter ontvouwinge van de noodzaeklykheid der wederleggende Godgeleerdheid, wel byzonder in zo verre als zy door de gewoone Euangeliedienaren geleerd behoort te worden. Om hen hier toe te beter in ſtaet te ſtellen, brengt hy hun verder onder 't oog, 't geen men in acht heeft te nemen, rakende de veranderlykheid der wederleggende Godgeleerdheid; de beste wyze om dezelve voor te ſtellen; en de regels naer welken men zich te gedragen heeft, in 't verhandelen van een geeſtlyk geſchil. ——— Na de opgave dezer Voorbereidſelen gaet de Hoogleeraer over, ter behandelinge van de geſchillen zelven; waer omtrent hy zyn Werk in drie voorname Hoofdſtukken verdeelt.

„ In het *eerſte*, zegt hy, handelen wy van die Gemeentens der Christenen, welke by de geſchreeve Openbaaring nog een anderen grondſlag des geloofs voegen".

„ In het *tweede Hoofdſtuk* wordt gehandeld van de Gemeentens der Christenen, die wel een zelfden grondſlag des geloofs met de Euangeliſche Kerk aanneemen, maar by de uitlegging en verklaaring des geloofs van ons [*Lutherſchen*] verſchillen".

„ In het *derde Hoofdſtuk* zullen wy ſpreeken van de Gemeente, die ſlegts door het gebruik der uitlegregelen van de Euangeliſche Kerk geſcheiden wordt, te weeten de *Gereformeerde Gemeente*.

Het eerſte opgemelde Hoofdſtuk is dricledig; als gaende, (1.) over de *Roomſche Kerk*, (2.) over de *Oosterſche Gemeente* en (3.) over de *Geestdryvers* en *Myſtiken*. Het eerſte lid van dit Hoofdſtuk is des geſchikt, tot het behandelen van de voornaemſte geſchillen met de Roomſche Kerk, welke onze Hoogleeraar tot de vyf volgenden brengt. Het *eerſte* ziet op *den grondſlag des Geloofs*. Het *tweede* op de Leer nopens *de Kerk*. Het *derde* handelt van *den weg ter Zaligheid*. Het

vier-

vierde is betrekkelyk tot *de genademiddelen*, en inzonderheid *de Sacramenten*. En eindelyk komen ten *vyfden* in overweging allerleie *bygeloovige dingen* en *gebruiken*, als *de Reliquiën*, *het Wywater* enz. De twee eerstgenoemde Stukken worden nog in dit Deel verhandeld.

De beroemde *Mosheim* betoont hier, in de Inleiding, ene gegronde kundigheid te bezitten van 't geen 'er vereischt word, tot het beoefenen der wederleggende Godgeleerdheid; en bedient zich voorts, in 't behandelen der Geschillen zelve, met zeer veel voordeels, van zyne wyduitgestrekte kennis in de Kerkelyke Geschiedenisse; terwyl hy tevens zyne uitstekende bekwaemheid als een Godgeleerde in 't algemeen, en als een Uitlegkundige der Heilige Schriften in 't byzonder, doet doorstralen, in 't wederleggen van de gevoelens der genen, die, volgens zyne gronden, het rechte spoor der waerheid missen. Een volgend gedeelte van dit Werk zal ons nog wel eens gelegenheid geven, om de Handelwyze van den Hoogleeraer, in 't wederleggen van Partyen, wat nader voor te dragen; waerom wy 'er ons voor tegenwoordig niet mede ophouden. Lieyer willen wy, op dat men den geachten *Mosheim* niet verdenke, van al te vuurig te zyn op dezen geestlyken Oorlog, den Lezer onder 't oog brengen; in hoe verre de Hoogleeraar het beoefenen der wederleggende Godgeleerdheid, voor een gewoonen Euangeliedienaar, noodig achte; waer uit men enigermate zal kunnen zien, hoe hy geen noodloozen stryd wil aengevangen hebben.

Onze groote Godgeleerde het nut dezer oefeninge aengedrongen, en de gronden, waer op dezelve van eenigen bestreden word, tegengesproken hebbende, erkent gereedlyk dat men 'er somtyds te veel werks van gemaekt heeft; 't welk anderen gelegenheid schynt gegeven te hebben, om ze ganschlyk aen ene zyde te stellen: waer van de *Wittenbergsche* en *Haller* Godgeleerden, in de voorgaende Eeuwe, ten getuigen verstrekken; die van *Wittenberg* waren gemeenlyk geheel en al geestlyke Oorlogslieden, en die van *Halle* veel al stichtelyke Predikanten, maer gansch niet geoefend in het behandelen der verschillen, wanneer de omstandigheden zulks eens vorderden. Dus liep men in uiterſten, dat de Hoogleeraer wraekt, zo aen de ene als aen de andere zyde; het welk hem, hier van gesproken hebbende, den middelweg, dien velen zints gevolgd hebben, als den veiligsten weg doet aenpryzen; te gelyk voor eerst in aenmerking nemende dat deze zo sterke oefening thans in genen deele vereischt word.

„ Eindelyk gingen, zegt hy, na dat 'er een hevig geschil

ſchil tuſſchen die van *Wittenberg* en *Halle* ontſtaan was, beide partyen de oogen open. Zy gaven van weerzyden toe, en verſtonden zig ſtilzwygend, dat men de wederleggende Godgeleerdheid zo ſterk niet onderwyzen moest, als anders geſchied was, en dat men daar by de andere nuttere Weetenſchappen der Godgeleerdheid niet wilde verzuimen. En hier by is het, ten gelukke onzer Kerke, tot onze tyden toe geblecven. De tyden naamlyk en omſtandigheden zyn, naa den *Weſtphaalſche* vrede, zeer veränderd. De *Roomſche* zyn door dezen voormuur geſluit, en zy twisten daarom zo hevig niet meer. De overige gemeentens maaken thans zo yverig haar werk niet meer, om aankomelingen te maaken, en dit aankomelingen maaken is uit de Mode geraakt. Daar uit ziet men, dat de weêrleggende Godgeleerdheid in onze tyden zo zeer noodig niet meer zy, als in de voorige tyden".

„ *Ten anderen*, dus vervolgt de Hoogleeraer, moeten wy aanmerken, *dat het doorgaande niet noodig zy, de geſchillen der Godgeleerdheid op den prêekſtoel te brengen.* Wy zeggen, *doorgaande*; want daar zyn toevallige omſtandigheden, waar by de wederleggende Godgeleerdheid niet van den prêekſtoel te eenemaal blyven mag. Daar zyn, by voorbeeld, *Euangeliſche* Gemeenten, die van *Roomſchen* geheel omringd zyn, en hier is 't noodig, dat zomwylen de tegenovergeſtelde weêrlegd, en ons geloof verdeedigd werde. En daar kunnen nog andere gevallen komen, wanneer zulks noodig is. By voorbeeld, wanneer men merkt, dat 'er in eene gemeente *dweepers* of *Socinianen* ontſtaan; dan moet de gemeente voor zulke dwaalingen gewaarſchouwd, en haare ongegrondheid, doch omzigtig, getoond worden. Maar doorgaande behooren de geſchillen over den Godsdienst niet op den prêekſtoel; en het doet ſlegts nadeel, wanneer 'er geſtreeden wordt, en geen vyand te duchten is. In de *Roomſche* Kerk zyn 'er zekere zo genoemde geſchilprêekers, die geſtadig tegen de Proteſtanten moeten prediken. Zulke prêekers zyn 'er te *Straatsburg*, *Augsburg*, *Hildesheim* en elders. Maar, om de waarheid te zeggen, dit is een teken van het mistrouwen der *Roomſchen* op hunne eigen zaak. Het is een teken dat ze vreezen, dat hunne zaak niet zeker en de beste zy. Zy zyn beducht, om door reden niets uit te regten, en zig door bewyzen niet te kunnen handhaaven. Daarom hebben zy geſchilprêekers, die den gemeenen man van den prêekſtoel inneemen, op de ketters ſchimpen, vreeslyk tegen hen uitvaaren, en hen dingen en leeringen

gen moeten te last leggen, die ze niet gelooven. Dat helpt by den gemeenen man, die de dingen niet nagaat, en daar door bereiken zy hun oogmerk. 't Gemeen wordt met vooröordeelen en haat tegen ons en ons geloof vervuld, en dit is een kragtig middel, om het in de blindheid te houden, en te beletten, dat het geen betere denkbeelden vorme. Doch dit middel helpt ook alleen by den gemeenen man en het Gemeen. Wy *Euangeliſchen* hebben zulke predikanten niet, en wy hebben ze ook niet noodig. Wy verlaaten ons op onze goede zaak, en beroepen ons op een klaar en duidelyk woord, het welk van den gemeenen man zelf geleezen en verſtaan kan worden. Het oogmerk onzer prêeken is, om de gemoederen tot Godzaligheid aan te moedigen, en onze toehoorders in het geloof meer en meer te bevestigen. Daar toe is de weêrleggende Godgeleerdheid niet volſtrekt noodzaaklyk. Wy hebben in onze tyden het gevoelen onzer Voorvaderen verlaaten, die in alle preeken van de verſchillen ſpraken. Hunne prêeken hadden allen eenen zo genoemden *uſus Elenchticus*. Wanneer men geenen nieuwen ketter weêrleggen kon; dan haalde men een ouden uit de Kerkhistorie, en weêrleide hem. Men ſtreed tegen de *Gnoſtiken*, tegen *Simon den Tooveraar*, en anderen, en hekelde ze op den preekſtoel deerlyk. Laat ons God danken, dat wy deeze gewoonte verzaakt hebben, en dan alleen van geſchillen ſpreeken, wanneer de nood het vordert".

„ *Ten derden; men kan wel* (1) *niet ontkennen, dat een gewoon Euangeliedienaar in de weêrleggende Godgeleerdheid zo bedreeven en hooggeleerd niet behoeft te weezen.* Dewyl hy ze in zyn leerämpt niet noodzaaklyk behoeft; vermits hy ze doorgaande op den preekſtoel niet gebruikt, nadien 'er geen gevaar van de ketters te duchten is; zo heeft hy geen zo uitgebreide kennis van de weêrleggende Godgeleerdheid noodig. Het is genoeg, wanneer hy ze in zo verre verſtaat, dat hy zig, een buitengemeen geval voorkomende, door boeken kan helpen. Wie de weêrleggende Godgeleerdheid in den grond beſtudeeren wil, die moet 'er zeer veel tyd toe beſteeden. Hy moet de geloofsboeken, de uitleggingen, de bepaalingen en verklaaringen der geloofsſtukken van elke party weeten, kennen en geleezen hebben. Hy moet alle antwoorden tegen onze bewyzen weeten. Dit kan van allen en elk een niet begeerd worden. De meeste Predikanten kunnen zulk eene uitgebreide kennis niet te pas brengen; en, wanneer ze daar na wilden ſtaan, dan zouden zy veele dingen moeten verzuimen, die hen tot hun ampt en beroep veel noodiger en nutter zyn. Dit zien wy by ondervinding. In die tyden, wanneer de Kerk-

ly-

lyken zo veel tyd tot het leeren der weerleggende Godgeleerdheid besteedden, ontbrak het aan stigtelyke en bekwaame Predikanten".

„ Maar *nogtans kan* 2) *een gewoon dienaar des Euangeliums alle kennis der wederleggende Godgeleerdheid niet ontbeeren.* Wie zyn leerampt met nut bekleeden wil, die moet evenwel rede en antwoord geeven, waarom hy dit en geen ander zamenstel van den Godsdienst aanneeme, en waarom hy zo, en niet anders leere. Voorts kunnen 'er allerlei gevallen voorkomen, waar in hy de weêrleggende Godgeleerdheid niet missen kan. Voor dezen waren de verscheiden geloofsgenooten veel driftiger tegen elkander, dan in onze dagen. Onze Vorsten, by voorbeeld, meenden, dat zeegen *Roomschgezinden*, *Gereformeerden*, *Kwakers* enz. in hunne Landen moesten duldden; en, wanneer men iemand ontdekte, zo wierdt hem 't land ontzegd. Deze gewoonte was nog een overblyfzel, dat ons bybleef van de gemeente, waar uit wy waren uitgegaan. Maar in deze eeuw heeft men een onderscheid gemaakt tusschen de Staatkundige en Godgeleerde verdraagzaamheid; en onze Vorsten en Godgeleerden hebben het gevoelen aangenomen, dat men elk een, die zig, by zyne gevoelens van den Godsdienst, vreedzaam in den Staat gedraagt, en de heerschende Kerk niet krenkt, en 'er geene onlusten in verwekt, geduld moet worden. Dit is de rede, dat meer geloofsgenooten voor tegenwoordig onder en by elkander aan veele plaatzen woonen, en dus ligter eenige dwaalingen in onze gemeenten kunnen insluipen. Nog meer, wy staan toe, dat de *Evangelische* Christenen zig van de Kerk afzonderen, en van het Avondmaal blyven. Vermits een Euangeli-dienaar, op deze wyze, dikwils met menschen van een anderen Godsdienst moet omgaan, en deze onder zyne Gemeente leeven; zo is het noodig, dat hy in de weêrleggende Godgeleerdheid niet onkundig zy, dat hy de voornaamste bewyzen weete, die hy anderen kan voorstellen, en dat hy in de algemeene regels, hoe een geestlyk geschil behandeld werde, en wat hy by elke party der Christenen moete waarneemen, onderweezen zyn moet, ten einde hy in staat zy, zynen Godsdienst te verdedigen, en de dwaaling te overwinnen".

Leer-

Leerredenen op de vier en twintig Zondagen na Pinkſteren. Gepredikt door den Eerwaarden Heer JOANNES MULDER. *In zyn Eerwaardens Leven Roomſchen Pastoor tot Kralingen. Twee Deelen. Te Antwerpen voor* J. Bronkhorst 1771. *Behalve het Voorwerk 566 bladzyden in groot octavo.*

DE Eerwaerde *Mulder* komt in deze Leerredenen voor als een ſtichtelyk Prediker; die 't 'er op toelegt om de Leerſtellingen van het Trentſche Concilie kortlyk te ontvouwen, met de gebruikelyke bewyzen te ſtaven, en ernſtig ter betrachtinge aen te dringen. Zy die deezer Leerſtellingen toegedaen zyn, kunnen 'er zeer wel genoegen in vinden; maer ze behelzen geen byzonderheden, die de Proteſtanten konnen uitlokken, om dezelven te leezen.

Leerreden, uitgeſprooken in de Franſche- (Roomſche-) Kerk, op den algemeenen Dank- Vast- en Bededag 1772. *Uit het Fransch vertaald, door* D. H. D. *Te Amſterdam by* Th. Crajenſchot 1772. *In groot octavo* 28 *bladz.*

EEne recht ernſtige Leerreden, zeer wel geſchikt naer de tydsomſtandigheden. De Prediker ſtelt zich voor te toonen, 1. Dat Gods barmhartigheden ons over onze ongerechtigheden moeten doen ſchaamen: 2. Dat onze ongerechtigheden ons gevoelig moeten maken over Gods barmhartigheden: waer door hy ons ter ongeveinsde bekeeringe en hartlyke dankbaerheid poogt aen te zetten: 't welk zyn Eerwaerde op zulk ene geſchikte manier voordraegt, dat de Liefhebbers van ene Verzameling zulker Leerredenen dezelve wel ene plaets mogen vergunnen.

Overdenkingen op den eerſten dag van April des jaars 1772. *Te Amſterdam by* P. J. Entrop. *In groot octavo* 16 *bladz.*

HEt innemen van den Briel, op den eerſten April 1572, is altoos met recht aengemerkt, als ene merkwaerdige gebeurtenis, ten aenzien van Nederlands redding uit de Spaenſche Dwinglandy; welke enigermaate gezegd mag worden hier mede een aenvang genomen te hebben. Het is dus niet oneigen, dat de Schryver van het opgenoemde Stukje, Ne-

Nederlands Inwoonders noopt, om hier aen in dezen te gedenken; en tevens, gelyk hy doet, gedachtig te zyn, aan het voorgevallene in 't jaer 1672, toen ons Vaderland voor de overmagt der Vyanden scheen te zullen bukken. Het een en 't ander maekt dit jaer 1772 zeker byzonder aenmerkelyk voor Nederland; en dit brengt onze Autheur, den Inwoonderen, op ene gepaste wyze, gemoedelyk onder 't oog.

Brief aan de onbekende Leiter-Oeffenaaren; wegens hunne aanmerking op zekeren Lykzang; ter stigtelyke nagedagte van 't opmerkelyk afsterven der Godvrugtige G. V. RIETEN, *Huisvrouw van* G. V. *Alom te bekomen* 8 *bladz. in groot octavo.*

DE Lykzangdichter is wat gemelyk over onze Aenmerking; dat niet vreemd is; want menschen van dien stempel zyn gemeenlyk zeer ligt geraekt. We hoopen hem in 't oog te houden, als hy weder met een Lykzang te voorschyn komt, en te zien of we hem een pluimpje konnen geven van wegen zyn kruipen en vliegen in dicht; dat hy, zo als we uit dezen Brief begrypen, nog al met opzet gedaen heeft, en dus een stukje van de kunst is, 't welk wy niet vermoed hadden.

De Goddelykheid des Euangelies, afgeleid van deszelfs Verborgenheden. Uit het Fransch vertaald door DAN. THEOD. HUET, *Leeraar in de Walsche Gemeente te Utrecht. Te Utrecht by* A. V. Paddenburg 1772. (*) *In groot octavo* 22 *bladzyden.*

HEt bewys voor de Godlykheid der Euangelieleere, uit de Verborgenheden afgeleid, word in dit Stukje regelmatiger voorgedragen, dan men het veel al ontmoet; en de Eerwaerde *Huet* zet het in zodanig een licht, dat het, indiervoege voorgesteld, den ongeloovigen niet bespotlyk konne voorkomen; en den Christenen tot een versterkend bewys moge dienen. Hy stemt aenvanglyk toe, dat men door

(*) By wien ook het oorsprongelyke, *La Divinité de l'Evangile déduite de ses Mysteres*, uitgegeven is.

door Verborgenheden verſtaa, „ geſchiedenisſen en leerſtukken, die, ſchoon uitdrukkelyk in de Schrift geleerd, voor ons iets zo verholens, zo ingewikkelds hebben, dat het ons niet mogelyk is, het zy dezelve te doorgronden, en volkomen te bevatten, (1) het zy alle de zwaarigheden, daar zy aanleiding toe geven, op te losſen". En verledigt zich verder ten betooge van de drie navolgende ſtellingen.

„ 1. Genomen dat het Euangelie van goddelyken Oorſpronk zy, is het niet mogelyk, dat het geene Onbegrypelykheden, geene Verborgenheden behelze".

„ 2. De Verborgenheden van 't Euangelie, niets gemeens hebbende met de Verdichtſelen der Menſchen, kan men haar geen ander beginſel toeſchryven, dan eene goddelyke Openbaaring".

„ 3. Dat men zich eerbiedig houde aan de denkbeelden des Euangelies; en de Verborgenheden die 'er in geleerd worden, zullen, in plaats van ongerymd of ſtrydig te ſchynen, niets aan het verſtand voorſtellen kunnen, dat niet verheven, dat niet onbegrypelyk zy; dat is, in andere bewoordingen, niets dan trekken, waardig den Geenen, van wien wy gelooven dat zy afkomſtig zyn".

Deze ſtellingen, met oordeel aangedrongen zynde, toonen dat die verborgenheden, welken het Euangelie leert, gelyk de Eerwaerde *Huët* met recht betuigt, „ ver van het Christendom tot oneer te ſtrekken, in tegendeel deszelfs eer en zegepraal uitmaaken, aangemerkt de beſlisſende Bewysreden, die zy, voor een yder die haar zonder vooroordeelen en zonder driften weet te onderzoeken, tot bevestiging van deszelfs hemelſchen Oorſpronk uitleveren". En men zou, volgens de welgegronde aenmerking van onzen Schryver, hier omtrent weinig of geen moeite hebben met het Ongeloof; indien men de Verborgenheden des Euangelies bragt, tot den inhoud der lesſen van de Schrift, met de denkbeelden die deze van dezelve geven, te onderſcheiden van de gene, die 'er vele Chris-

te-

(1) Dat is, gelyk zyn Eerwaerde zich wat lager uitdrukt, *'er volkomene en nette denkbeelden van te hebben*, (*d'en avoir des notions complettes, adequates*;) 't zyn dus *Onbegrypelykheden*, niet in den zin, dat men 'er geen denkbeeld van heeft, maer in dien zin, „ dat men 'er geen evenredig denkbeeld van bezit, zo dat men dezelven niet volkomen in alle haare deelen konne doorgronden", overeenkomſtig met het gene deswegen onlangs in ons *Mengelwerk* voorgeſteld is. *Zie Mengelwerk* boven *bl.* 97.

tenen zich van maken. „ Ik beken, *zegt hy derwegens*, dat deze laatſte vol ongerymtheden, vol ſtrydigheden moeten, of ten minſte, kunnen zyn. De Oorzaaken, die 'er ongelukkig gelegenheid toe geeven, bewyzen het niet dan al te wel. Hier, is het de Onkunde; Daar, eene gewaande wysbegeerte; Elders, een geest van partyſchap, de zucht tot nieuwigheden, of eene kwaalyk begreepen Rechtzinnigheid; Meest overal, eene onverſchoonelyke ſtoutheid om *de dieptèn Gods* te doorgronden. Maar wat raakt het ongerymde, het ſtrydige, dat deze laatſte denkbeelden in zich vereenigen, het Euangelie, al hadden zy tot haare voorſtanders, Leeraars van eenen grooten naam, of zelfs geheele Kerken, geheele Genootſchappen, geheele Gezindheden? Wat raaken zelfs het Euangelie de gewaande Overwinningen, die zy ſchynen te verzekeren aan den geenen, die de kwaade trouw hebben, om 'er zich van te bedienen, tot des te betere uitkomst van hunne aanvallen tegen het Christendom? Het lot der Verborgenheden die het Euangelie aan het geloof des Christens voorſtelt, hangt niet af van het geen men meent dat zy zyn, maar alleenlyk van het geen het Euangelie 'er van leert".

Vrind-Broederlyke Brief aan de Remonſtranten en de zo genaemde Toleranten. Te Utrecht by Henricus van Otterloo 1772. *In groot octavo* 20 *bladz.*

Jacob van Holland, zo als deze Briefſchryver zich noemt, beſchouwt de Remonſtranten, als woelgeesten tegen den heerſchenden Godsdienst, die 't vuur van twist op nieuw aenſtooken; en tracht hun onder 't oog te brengen, dat hunne handelwyze is, *beledigend voor 's Lands Hooge Magten, ondankbaer, buitenſpoorig, onbeſtaenbaer, zich zelve verwoestende, lasterlyk en vruchteloos.* En nademael 'er, gelyk hy ſchryft, *gezegd en aangenoomen wordt, dat 't quaed in onzen eigen boezem ſchuylt*, zo richt hy het laetſte gedeelte dezes Briefs aen zyne Medebroederen en Amptgenooten, of wel aan ſommigen uit hun, om hen te waerſchuwen over de verkeerdheid hunner denkbeelden en handelingen, ten aenzien der *Tolerantie*; en hen te doen zien, dat zy, als eerlyke Lieden, de Openbare Kerk behooren te verlaten, zo hen de banden van Enigheid benauwen. —— Onze Briefſchryver komt, in het ganſche beloop, voor als een yverig Voorſtander van ene nauwgezetter handhaving van de Formulieren der Kerke, dan de zogenaemde *Gemaatigden* wel noodig oordeelen; des hun zy-

zyne ruel ten hunnen opzichte althans wat hard zal voorkomen. Vermits 'er tot nog gene gezaghebbende bepaling is, rakende de mindere of meerdere ſtrengheid, welke men in 't handhaven der Formulieren in acht heeft te nemen, zo valt het niet gemaklyk te beſliſſen, wanneer iemand, om ene enigzins ruimer manier van denken in dit Stuk, dan by anderen plaets heeft, als een eerlyk Man, gehouden is, de heerſchende Kerk te verlaten: des de waerſchuwing en vermaning, welke ten dien opzichte in dezen Brief voorkomt, als te oppervlakkig, niet geſchikt zy, om invloed te hebben, op onze zogenaemde Gematigden, die 't Koningryk van Chriſtus prediken, als geen Koningryk van deze Waereld. Wat voorts het bygebragte, ten aenzien der Remonſtranten, in dezen Brief betreft, het beheist in 't wezenlyke geen byzonderheden, welke in deze laetſte dagen niet meermaels op het tapyt gebragt, en over en weder beſchouwd zyn: des deze *Vriend-Broederlyke Briev*, die over 't geheel meer ſtrekt om te verbitteren dan te verbeteren, ſchoon dezelve anders van geen onbekwame hand geſchreven zy, niets nieuws behelze, dat ene byzondere overweging eischt.

Materia Chirurgica, *of Verhandeling over de Werkingen der Middelen, die in de Heelkunde gebruiklyk zyn, door* JOSEPHUS JACOBUS PLENK, *Keizerl. Koninglyk Hoogleeraar in de Heel- en Vroedkunde te Tyrnau. Uit het Hoogduitsch vertaald, door* BARTHOLOMEUS TERSIER, M. D. *Te Utrecht by* G. T. van Paddenburg 1772. *in groot octavo.*

MEn heeft tot nog toe, volgens het oordeel van den Heer PLENK, de leer der uitwendige Geneesmiddelen in de Heelkunde zeer verwaarloosd: men denkt genoeg gedaan te hebben, wanneer men den Leerlingen in de Heelkunde, kleine Naamlysten van Heelkundige Geneesmiddelen, waarby eenige weinig beduidende Voorſchriften gevoegd zyn, in de handen geeft en mededeelt. In Vrankryk zelfs, een Land, alwaar men Genootſchappen opricht en Eetampten uitdeelt, om de verdienſten in de Heelkunde op te wekken, kan men nauwelyks, volgens de gedachten van den Auteur, iet meerder van dit gewichtig gedeelte der Kunst aanwyzen, dan het weinige dat DE LA FAYE en eenige anderen in de Prysſchriften hebben opgeleverd. De Heer PLENK, Hoogleeraar in de Heelkunde geworden zynde, zach nog duidelyker, hoe zeer het in deze Weetenſchap aan een geſchikt Handboek ontbrak, om de Heelkun-

kundige Geneesmiddelen in zyne Lesſen wel te onderwyzen. Het is om die rede geweest, dat hy deeze ſchets over de Werking der Heelkundige Geneesmiddelen het licht heeft doen zien.

De klachten van den Auteur zyn, wanneer men in ons Land het grootſte gedeelte der Heelmeesters en derzelver Leerlingen beſchouwdt, maar al te gegrond: het ontbreekt veelen onder hen aan eene behoorlyke kennisſe en onderwys, aangaande de Werking der Heelkundige middelen; dit werk is wel geſchikt om hier in tot onderwys te dienen: daar in worden de grondbeginzelen geleerd, om de Krachten en Werkingen der uitwendige Heelmiddelen na te ſpeuren en te kennen; de Auteur is duidelyk en tevens beknopt in zyne voorſtellingen: hy maakt gebruik van de nieuwſte ontdekkingen en waarneemingen, en wyst de voornaamſte Schryvers aan, die daar over gehandeld hebben: hy bepaalt ook de gevallen in welke de geneesmiddelen moeten gebruikt worden, en beſchryft tevens derzelver aart en wyze van werking. Deeze Verhandeling is dan der moeite wel waardig, welke de Geneesheer TERSIER 'er aan beſteed heeft, van dezelve, tot bevordering der Heelkunde in ons Land, over te zetten.

De ſchikking van dusdaanig Werk, laat niet toe om 'er een aaneengeſchakeld uittrekzel van te geeven, wy zullen evenwel trachten 'er zo veel van te melden als noodig is, om over de uitvoering van het zelve te oordeelen. De Schryver verdeelt deeze Verhandeling in twee Deelen: in het eerſte worden de Geneesmiddelen in het algemeen verdeeld in verſcheiden Klasſen, geſchikt naar de inzichten en vereischten, om de Heelkundige ongemakken te geneezen, als *zamentrekkende*, *verſterkende*, *bloedſtempende*, *opdrogende Geneesmiddelen*, enz. Hy ſtelt XX dusdanige Klasſen, en handelt van ieder in het byzonder. Wy merken aan, op deeze manier van Verdeelingen der Geneesmiddelen in Klasſen, welke by veele Schryvers aangenoomen wordt; dat men daar door gekomen is om algemeene benaamingen uit te denken, die aanleiding gegeeven hebben om krachten toe te ſchryven aan de Geneesmiddelen, welke in dezelve niet gevonden worden, ja dit is zelfs oorzaak geweest dat men in het wanbegrip gekomen is, als of de werkingen die te weege gebragt worden, door de Natuur van het Menſchelyk Lighaam, afhingen van de Geneesmiddelen: wy hebben maar onze aandacht te vestigen, om overtuigd te worden, aangaande de waarheid hiervan, op die Klasſen welke de *Heelende* (*Conſolidantia*), *Ettermaakende* (*Suppurantia*), *Lidtekenmaakende* (*Cicatriſantia*) en meer der-

dergelyke Geneesmiddelen behelzen. Het geneezen en heelen der wonden en Verzweeringen, het maaken van etter, zyn ſamen gewrochten van de lighaamelyke Natuur, en worden door haar bewerkt en uitgevoerd; de Natuur is door haar zelf daar toe in ſtaat, en heeft tot dat einde geene Geneesmiddelen noodig. Wanneer de Natuur in haare werkingen verhinderd wordt; wanneer haar iets ontbreekt; of als ze door de eene of andere oorzaak te ſterk werkt, komen de geneesmiddelen, oordeelkundig gebruikt, te paſſe, om dat geene uit den weg te ruimen, het welk de Natuur hindert in haare werkingen. In dien zin, en onder deeze bepaalingen, moeten de gemelde Klaſſen der Geneesmiddelen verſtaan en begrepen worden. Men dwaalt wanneer men meer aan de Geneesmiddelen toeſchryft. Men moet hier van afleiden het vooröordeel van het Gemeen der Heelmeesters, die zich verbeelden, dat ze de gemelde werkingen met hunne Pleisters en Zalven kunnen te weeg brengen; waar door veel al meer na-dan voordeel gedaan wordt, dewyl ze niet genoeg met oordeel in het algemeen gebruikt worden. Het gelukkigſte is dat de Natuur veeltyds zo beſtendig is, in haar voorneemen ter uitvoer te brengen, dat ze zich niet gemakkelyk daar van laat afvoeren.

Wy zullen de eerſte Klaſſe der Geneesmiddelen tot eene Proeve, hoe dezelve door den Auteur behandeld worden, hier overneemen. „ De zamentrekkende Geneesmiddelen (Adſtringentia) zyn, (zegt hy) zodanige middelen, die het vermogen hebben, om de zamenſtellende deelen van de vaten, in onze vaste deelen, nader aan elkander te trekken.

„ Dus behoren tot deeze Klaſſe alle Geneesmiddelen, die eenen ſcherpen zamentrekkenden ſmaak bezitten, gelyk als, *de wrange Geneesmiddelen*, *de Wyngeestige*, *de Zuurgeestige*, *de Metalagtige Zouten*, *de Metalagtige Aarde*. Deeze middelen worden gebruikt tot het geneezen der ongemakken, die uit al te zwakke en verſlapte vezelen, vaten, vliezen, of andere werktuiglyke deelen ontſtaan. Hier toe behoort derhalven de beginnende ontſteeking, in een deel, wiens vaten verzwakt zyn, als aan de oogen, den mond, neus, ſtrot, en ſchaamdeelen. De verſtuikingen, de herſtelde ontwrigtingen, en beenbreuken, het uitzakken van de moederſchede, of endeldarm, de darmbreuken en andere breuken, de ſterk etterende, of wateragtige verzweringen, de ſponsachtige zweren, de zugtgezwellen, de *fungi Articulorum*, eenige klier-en kropgezwellen. De roodheid der huid, de zwakke lidtekens der geheelde wonden en zweren. De ware ſlag-aderbreuken, en de aderſpatten, de beginnende ſlymproppen (*polypi*). In verbor-

gene kreeftgezwellen, pryst de GORTER dezelven aan; in het droge vuur, dat door 't bedorve graan ontſtaat, worden zy van anderen geroemd. Doch de zamentrekkende middelen zyn ſchadelyk in hevige ontſtekingen, in nodige verſetteringen, en klierontſteekingen, in goedaartige verhardingen, in ſcheidingsgezwellen en in huitziektens". Hier op laat hy volgen, een lyst van zamentrekkende middelen.

Het tweede Deel beſtaat in de beſchouwing der enkele Geneesmiddelen in 't byzonder: om hier in een geſchikte orde te volgen, verdeelt de Auteur de Heelkundige Geneesmiddelen, naar de verſcheidenheid huiner ſamenſtellende deelen, waar van de algemeene zo wel, als de byzondere kracht der Geneesmiddelen moet afhangen: het is evenwel ſomtyds zeer moeijelyk, en niet mogelyk te bepaalen, welk ſamenſtellend deel van een geneesmiddel de uitwerking doet: het is niet minder ongemakkelyk aan te toonen, op wat wyze het geneesmiddel op ons lighaam werkt: tog wy kunnen hierin volſtaan met de ondervinding, die ons toont, dat een zeker geneesmiddel een bepaalde werking op ons lighaam heeft, zonder te weeten hoe zulks geſchied. Men ziet dan, dat deeze wyze van de geneesmiddelen te verdeelen, ook aan veele zwaarigheden onderworpen is, die wy hier niet breeder kunnen aantoonen, de Schryver heeft hier in voornaamentlyk CARTHEUSER nagevolgd. Hy beſchryft van ieder enkel middel zyne byzonderen reuk, ſmaak; zyne algemeene en byzondere eigenſchappen. Verder wyst hy de ziekten aan, waar in men het in het algemeen, en in het byzonder aanpryst. De Kruidkundige beſchryving ſlaat hy met voordacht over, om dat, volgens zyne gedachten, de Kruidzoekers en Apothekers dezelve meer noodig hebben dan de Heelmeesters. Het is evenwel zeer noodzaakelyk voor de Heelmeesters, om in alle gevallen ook de Kruidkundige beſchryving van de Geneesmiddelen te kennen. Hy verdeelt vervolgens de byzondere Geneesmiddelen, naar de bovengemelde regelen in XXVI Klaſſen, die naar orde worden opgeteld, waar op hy volgen laat eene beſchryving van ieder Klaſſe, als ook van ieder Geneesmiddel daar toe behoorende.

Om ook daar van onze Leezers eene Proeve mede te deelen, zo zullen wy hier laaten volgen het geen hy leert, over de Arabiſche Gom; te meer, dewyl die Heer, voor eenigen tyd, eene Verhandeling over de oplosſing en vereeniging van de Kwikzilver met deeze Gom, in het licht gegeeven heeft. Hy meende dat het inwendig en uitwendig gebruik 'er van de kwyling, welke gemeenlyk op het inneemen en ſmeeren met

de

de Kwik volgt, zoude voorkomen en verhinderen; tog de verdere Proeven, hebben aan deeze verwachting niet beantwoord (*). „ Het witagtig zap, dat van zelve uit den Egyptiſchen Acacieboom vloeit, en door de Zon hard word, noemt men Arabiſche Gom. Zy word in kleine ſtukken, van eene bleekgeele kleur, uit Turkye tot ons overgebragt. De kragten van deeze Gom zyn dezelfde, die de ſlymagtige zelfſtandigheden aantonen; want het is een zeer drooge ſtof, die zich gemakkelyk laat wryven, en die ſlymagtig van ſmaak en zonder reuk is. Zy wordt in water volkomen ontbonden, doch de Olien en de Wyngeest laaten dezelve onopgelost.

„ Om haare ſlymagtige hoedanigheid, wordt ze uitwendig tegen alle ſcherpten, die de huid doorvreten, en een wond maaken, gebruikt: inzonderheid bedient men zig van dezelve tegen de verzwoorne Tepels in de Borst, daar men zé fyn geſtooten op ſtrooit, of in wat water ontbonden over ſmeert. Om de ſnydingen in 't wateren, is men gewoon de ſlym der Arabiſche Gom in de Pisbuis, of tegen de *Tenesmus* in den Endeldarm in te ſpuiten.

„ Behalven het geneeskrachtig gebruik van deeze Gom, moet men nog in de Pharmacia aanmerken, dat de ſlym der Arabiſche Gom die voortreffelyke eigenſchap bezit, van de olieagtige, vette, en harstagtige lighaamen, door haare tusſchenkomst zodanig te onder te brengen, dat deeze anderszins zo zeer weerſpannige zelfſtandigheden, zich met het water vereenigen, en 'er in verdeeld en ontbonden worden. De vlytige BOYLE FRENCH heeft het eerst aangetoond, dat een Dragme van de ſlym der Arabiſche Gom, twee Dragmen Olie met een once water vermengt, indien men dezelve langzaam in een Mortier te zamen vryft. Men kan op deeze wyze een zeer olieagtige ſlym bereiden, die uit- en inwendig van grooter kracht is, dan de Olie en de ſlym afzonderlyk zyn. De natuurlyke Balſems vorderen even zo veel ſlym, om dezelven met water vermengbaar te maken, op deeze wyze heeft men Wondwater, dat de dikte van een Zaadmelk heeft. Wanneer men dit op wonden legt, is het niet zo verhittend en ſcherp, gelyk de Balſems op zig zelven zyn. Inzonderheid laaten zich de Balſems, op zulk een wyze gemaatigd, inwendig gebruiken. De Harſten, de Kamfer, en de Muskus kunnen op dergelyke ma-

(*) Vid. CL. WYNOLDI MUNNIKS, *Diſp. Med. Inaug. De Lue Venerea ejusque praecipuis auxiliis; inter quae illustrissimi* ZWIETENII, *& clarissimi* FLEMICH *Remedia potissimum examinantur. Lugd. Batav.* 1769.

manier met de ſlym ontbonden, en in water verdund worden; aldus kan men deeze drooge lighamen gemaklyk in eene vloeibaare gedaante beezigen.

„ Wonder is het dat de andere ſlymen, zo als by voorbeeld, de ſlym van de Gom-dragant, deeze ontbindingen niet bewerken kunnen. De middelzouten, en de zuure zouten bederven de ontbinding niet, doch de loogzouten vernietigen dezelve. Hier over kan men de Proeven nalezen, in het eerſte Deel van de *Medical Obſervations and Inquiries, by a Society of Phyſicians at London.*

„ Dan men had tot nog toe niet vermoed, dat de ſlym der Arabiſche Gom ook het vermogen had, om levendig Kwikzilver, het zwaarſte naast het Goud onder de bergſtoffelyke lighamen, zodanig te onder te brengen, dat men het zelve, als in 't water ontbonden, zou kunnen ingeeven. Ik hebbe in 't Jaar 1766 het geluk gehad, van deeze nuttige Proef te ontdekken. Een Dragme levendig Kwikzilver kan met twee Dragmen geſtotene Arabiſche Gom, en droppelwys by gegoten water, of wat ſyroop, door lang in een ſteene Mortier, zodanig met de ſlym vermengd worden, dat het zelve in 't water innerlykst vereenigd, eenigen tyd blyft hangen, en dan vereenigd op den grond zinkt, doch nimmer van elkander ſcheid. Hier over kan men myn Werkje nalezen, onder den Tytel J. J. PLENCK, *Methodus nova & facilis argentum vivum ægris venerea labe infectis exhibendi.* Ik zal den voorrang hier niet melden, dien het Kwikzilver boven andere methoden heeft, wanneer 't op deeze wyze gegeven word, maar alleen kortlyk voorſtellen, wat de Gom volgens deeze manier het Kwikzilver toebrengt. Voor eerst kan men het Kwikzilver beter en ſterker met de ſlym, dan met het vet, vereenigen, men kan deeze Kwikſlym in allerlei vormen brengen, 't welk met de Kwikzalf niet aangaat, want tot de inſpuitingen, gorgeldranken, neuswaters, oogwaters, en dergelyken, kan wel de in water ontbondene Kwikſlym, maar geenzins de Zalf, gebezigd worden, 't geen nogthans dikwyls het vereischte is, om het Kwikzilver uitwendig op de plaats van 't ongemak zelve te brengen".

Hy gaat verder voort met deeze voordeelen aan te wyzen, en meent dat men van de Kwik op deeze manier gebruikt, geene *depoſitiones mercuriales* te vreezen heeft: hy denkt ook, dat de verdunning en ontbinding van het bloed, en van de zappen, welke het Kwikzilver, onder eene andere gedaante gebruikt, veroorzaakt door deeze manier, wegens de verdikkende kracht der ſlym eenigermaaten tegengegaan, of ten minſten veel verminderd wordt: hy beſluit dit, om dat hy het

het bloed in hen die het gomagtig Kwikzilver langen tyd gebruikt hadden, van eene behoorlyke dikte bevonden heeft. Eindelyk voegt hy hier by, dat het hem voorkomt, dat de Gom de oorzaak is, waarom het Kwikzilver in zyne methode *niet zo ligt* de kwyling verwekt.

Wy verwachten dat men aan de gedaane belofte van dit tweede Deel, ten eerſten volledig te maaken, en zyne volle beſlag te doen hebben, zal voldoen.

Inleiding tot eene waare en gegronde Vroedkunde, door H. J. N. CRANTZ, *Keiz. Hofraad, Hoogleeraar in de Geneeskunde te Wenen, en Lid van verſcheide geleerde Genootſchappen. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Haarlem, by* C. H. Bohn. 1772. 148 *bladz. in groot octavo.*

DIt Werk behelst de voornaamſte zaaken, die in de Vroedkunde dienen geweeten te worden, zo als dezelve tegenwoordig door de Vroedvrouwen wordt geöefend. De Schryver geeft geene onderrichting, aangaande het gebruik der Werktuigen in de Vroedkunde; hy wyst ook de gevallen en omſtandigheden, in welke dezelven moeten gebruikt worden, niet aan. De Vroedmeesters houden dit gedeelte der Kunst voor hen om te oefenen: ze oordeelen het niet voorzichtig, werktuigen in handen te ſtellen en toe te vertrouwen aan Vrouwen, die in het algemeen geene kundigheid genoeg hebben om te doorzien, hoe en in welke gevallen dezelve met vrucht moeten en kunnen gebruikt worden. Het is bekend, welke vorderingen, in dit gedeelte der Kunst, ſedert eenige jaaren gedaan zyn.

De Hooggeleerde Schryver is duidelyk en klaar in zyne Voorſtellingen, hy geeft verſcheide nutte regels en leſſen op, welke de Vroedvrouwen moeten in acht neemen. Wy zouden breedvoeriger zyn in hier van verſlag te geeven, indien wy niet nog onlangs een Uittrekzel (*) hadden gegeeven van een dergelyk nut Werk in ons Land, door den Heer DE REUS uitgegeeven: het welk meer geſchikt is naar onze gewoonten, ook bevat het meer zaaken.

Schoon wy niet gelooven, dat ons Werk veel geleezen wordt van de Vroedvrouwen, vinden wy ons evenwel verplicht, tot nut der Vrouwen, eene heilzaame les van onzen Schryver hier te melden, die van veel belang is, om wel in acht genoomen te worden, dewyl het verwaarloozen van dezelve, meer dan eens

(*) *Hedend. Vaderl. Letter-Oef.* I D. N. 2. bl. 64.

eens den dood van de ongelukkige Lyderes veroorzaakt heeft. Wy zullen de eigene woorden van den Auteur gebruiken.

„ Als dit alles op gemelde wyze volbragt is, dan moet de Vroedvrouw ook weeten, wanneer het tyd is, om de Nageboorte te bekomen; derhalven moet zy, of een of beide handen op den buik der Vrouw beneden den navel houden, en wel in acht nemen, wanneer of de Baarmoeder, die zy tusschen den navel en het schaambeen gemakkelyk voelen kan, als een groote peer zamengetrokken is, ('t welk het eenige, en onfeilbaarste teken is, dat de behoorlyke tyd om de Nageboorte af te haalen aanduid:) als dan moet zy dezelve met de vereischte voorzichtigheid tragten te bekomen.

„ Immers is het bekend, dat veele Vroedvrouwen de kwaade gewoonte hebben van den Navelstreng niet te binden, nog af te snyden, maar zo dra als 't Kind geboren is, de Nageboorte af te haalen; (wy weeten niet dat het eerstgemelde in ons land gebruiklyk is, maar het laatste word maar al te veel gedaan); doch deeze handelwys is niet slegts tegen de wetten der Natuur, maar ook strydig met het gezond verstand; dewyl zy of grootlyks de gezondheid der arme Vrouwen krenkt, of dikwyls zelfs den dood na zich sleept. Maar als de Baarmoeder, en haare Vaten zich hebben zamengetrokken, en de Nageboorte dus ontlast word; dan is 'er geen kwaad gevolg te vreezen. Doch 'er zyn het geen te beklagen is weinig Vroedvrouwen die dit weeten, en nog minder die het in acht neemen, zy doen het alleenlyk, om dat zy het dus geleerd, en dikwils gezien hebben; maar wanneer 'er, na 't al te schielyk scheiden en afhaalen der Nageboorte, *eene doodlyke bloedstorting volgt, welke de Vrouw in vier-en-twintig uuren uit het leven wegrukt*; dan weten of begrypen zy niet, dat haare al te vroegtydige losmaking der Nageboorte, de eenige oorzaak van dit ongelukkig gevolg zy, daar nogthans ieder oordeelkundig en ervaaren Mensch moet toestaan, zo lang als de Baarmoeder, en haare Vaten, zig niet genoeg hebben zamengetrokken, en de Nageboorte wordt afgehaald, dat dan het bloed uit de nog opene en verwyde Vaten gewaldig vloeijen, en 'er een bloedstorting volgen moet.

„ Daarom houde ik het voor eene Wet: *Dat men de Nageboorte nimmer by eene Vrouw moet afhaalen, voor dat de Baarmoeder zig genoeg heeft zamengetrokken*".

Wy wenschen dat het gezach van den Heer CRANTZ, en dat van onze kundigste en verstandigste Vroedmeesters, in staat zal zyn om het aangenoomen vooroordeel, dat dien aangaande by de meeste Vrouwen te diep ingekankerd is, te overwinnen en uit te roeijen.

Brief

Brief van PIETER BODDAERT, Medicinæ Doctor, Oud Raad der Stad Vlisſingen, Lid van het Zeeuwſche Genoodſchap der Wetenſchappen te Vlisſingen, *aan den Weledelen Hoogge-leerden Heere* JOHANNES BURMANNUS, Medicinæ Doctor, Hoogleeraar in de Kruidkunde in het Doorluchtig School te Amſterdam, Lid van de Academie van Upſal, en der Keizerlyke Academie der Natuuronderzoekeren. *Behelzende eene naauwkeurige Beſchryving, en naar het leven vervaardigde Afbeelding van den Gevlakten Klipviſch, uit de Verzameling van wylen den Weledelen zeer Geleerden Heere* JOHANNES ALBERTUS SCHLOSSER, *in zyn Weled. leven* Medicinæ Doctor, Lid van het Koninglyk Genoodſchap te London, en van het Zeeuwſche Genoodſchap der Wetenſchappen te Vlisſingen. *Te Amſterdam. In Gr. Quarto, met het Latyn 'er tegen over*, 43 *bladzyden.*

DEes Brief wordt op den voet der eerſte bladzyde van elk blad genoemd II Brief, zonder dat hier van op den Titel iet gevonden wordt; doch men ziet uit den Brief dat dit geſchiedt met betrekking tot den Brief van wylen den Heer SCHLOSSER zelven, aan den Heer FERDINAND DEJEAN, over zyne *Amboinſche Hagedis*, in 't jaar 1768 uitgegeeven, waar van wy onze Vaderlandſche Lezers verſlag gedaan hebben (*). De Heer SCHLOSSER was wel van voornemen op gelyke wyze te doen omtrent andere zeldzaame of nog onbeſchreeve Dieren van zyn Kabinet, doch is door den dood hier in verhinderd; deezen op zyn ziekbed voelende naderen, verzogt hy zynen Vriend den Heer BODDAERT, „ de moeite te willen neemen, de zeldzaame Dieren uit zyne Verzameling te beſchryven, en dezelve op gelyke wyze, en in den zelven ſchryftrant als de Amboinſche Hagedis, uit te geeven". Dit tragt nu de laatstgemelde door deezen en de volgende Brieven ter uitvoer te brengen.

Na eenige algemeene aanmerkingen over de Vischkunde, welke nog minder bekend is dan de geſchapenheid van Vierpoetige Dieren, Vogelen, en Gekorvenen, ſchoon 'er ook zeer goede Werken over de Visſchen voor handen zyn, waar van eenigen opgenoemd worden; gaat de Auteur over tot eene beſchryving van de Klipviſchen, en vervolgens tot den genen welke het onderwerp is van deezen Brief. Dezelve is uitvoerig en naauwkeurig, zelfs met afmeetingen van de groot-

te

(*) *N. Vaderl. Letter-Oefen.* III Deel, bladz. 177.

te of afſtand der byzondere deelen onderling, tot lynen niet alleen, maar gedeelten van lynen toe, en hier door gelyk aan die van wylen des Heeren SCHLOSSER, en zynen ſchryftrant over de *Amboinſche Hagedis*. Zie hier ten voorbeelde, de beſchryving van het Hoofd:

„ Van de Neusgaaten tot het einde der Opperkaak (want men kan ze ter naauwernood *Lippen* noemen) is 'er een kromme afſtand van drie lynen en twee derde, die bruinachtig groen is. Op het midden van den Bek is eene kegelachtige holligheid, die blauachtig zwart is, aan den vleesch-koleurigen rand van het Opperkaakbeen eindigende, deze rand is een halve lyn. De *Gaping* is zeven lynen. Het *Onderkaakbeen* is gelyk met het bovenſte, beide kraakbeenig, en geelagtig, van onder in een halven cirkel uitgeſneeden, onder de Tanden is dezelve eene halve lyn; van daar word het verbreed, tot dat het, op de lengte van vyf lynen en een vierde, twee lynen dik word; van hier loopt het met een rechten hoek van onder, en van boven met een ſchuinſche lyn na de zyden van het Hoofd, alwaar het tot aan de kromming van het *Kieuwklepje* voortloopt".

„ Tuſſchen de beenderen der Onderkaak, is de Keel, die zig vertoont van boven met eenen halven cirkel, aan de Onderkaak vast, en ter zyden aan de zyden van het Kaakbeen; eindelyk loopt het in een boog uit, die aan wederzyden met een Doorntje eindigt, dat kraakbeenig is. De Keel is negen lynen lang, en zeven lynen breed; yder Stekeltje, (dat krom is) is witachtig ros, gelyk de Keel, en anderhalve lyn lang". — Het *Kieuwklepje* van deezen Visch beſchreeven hebbende, zegt de Heer BODDAERT: „ Dit *Klepje* is niet, gelyk de Kieuwdekzelen in alle andere Viſſchen, ter zyden vastgehegt, maar alleen van onder; van boven, en aan de beide zyden los zynde, maakt het eene ſlingerende beweeging; de groote kromte heeft van binnen een plat randje, welke het Klepje in de inademing tegen houd".

Nog iet uit de beſchryving van het Lichaam: „ Vlak agter den *Kieuwrand* ſtaat de *Borstvin*, die geel-roodbruin is, aan de boven voorzyde loopt zy in een punt uit, van agter is zy rond, en beſtaat uit XIV Beentjes; — yder Beentje ſplyt zich in twee, en de toppen zyn wit; van vooren ziet men een Bastaard-vin, die aan de voorzyde omgekruld is, en van 't laatſte Beentje ſchuinsch naar boven loopt. De lengte van het grootſte Beentje is acht lynen en een half, het kleinſte is vyf lynen; de breedte is vier lynen en een vierde. De Bastaardvin is twee en een half lyn lang, en drie lynen en een half hoog.

„ Het

„ Het vleeſchig gedeelte der Staart, of de affland tuſſchen de twee boogen, is negen lynen en een zesde. De zyden van het Lichaam zyn donker olyfkleur, naar den rug zwarter wordende, en met veele zeer zwarte vlakken, die ongeregeld geplaatst zyn, en dicht by elkander ſtaan, gecierd, van de Borst tot aan den Onderbuik".

Gaarne, zegt de Schryver, zou ik iet aangaande de levenswyze en aart van deezen Klipvisch hier by voegen; maar hy is een inwooner van de Kroos-Zee, en wy krygen weinige zulken leevende te zien.

Dees geheele Brief is ook in 't Latyn hier nevens gedrukt, en dit maakt dat ook uitlandſche Liefhebbers der Natuurlyke Historie met denzelven hun voordeel kunnen doen in hunne kundigheid te vermeerderen.

Beknopte Historie van Engeland. Tweede Deel, loopende tot het jaar 1649. *Te Groningen by* L. Huiſingh *en te Harlingen by* F. v. d. Plaats en Jun. 1772. *In groot octavo* 412 *bladzyden.*

HEt Eerſte Deel van dit Werk, van welks bedoelde wy voor enigen tyd verſlag gaven (*), bevat, gelyk wy gezien hebben, de aenmerkelykſte gebeurtenisſen van Engeland, zints de aenkomst der Romeinen in dat Gewest, tot op het jaer 1485, of den dood van *Richard den III.* Dit tweede nu maekt daer op een aenvang met de Regering van deszelfs Overwinnaer en Opvolger *Hendrik den VII*, van 's Vaders zyde uit den Huize van *Tudor*. In dezen Vorst, van 's Moeders zyde uit het Huis van *Lancaster*, dien men overgehaeld had, om te bewilligen tot ene Huwelyksverbintenis met *Elizabeth*, Zuster van den naestlaetſten Koning *Eduard den V*, uit den Huize van *York*, werden de rechten dier beide Huizen van *Lancaster* en *York*, (al voor lang eene oorzaek van Nationale tweeſpalt geweest,) verenigd. Hier mede ging de Koninglyke waerdigheid, uit het Huis van *Plantagenet*, over, in dat van *Tudor*; en de afkomelingen van *Hendrik den VII*, te weten, *Hendrik de VIII*, *Eduard de VI*, *Maria* en *Elizabeth*, beheerschten achtervolgende dit Ryk, tot op het jaer 1603. Met het overlyden van Koningin *Elizabeth* geraekte de Kroon weder uit dit Huis, en viel aen 't Huis van *Stuart* ten deel; alzo *Ja-*

co-

(*) *Zie boven bl.* 185.

cobus, Koning van Schotland, uit dat Huis afkomstig, volgens de erkentenis van Koningin *Elizabeth* zelve, gerechtigd was tot den Throon, als een achterkleinzoon van *Margaretha*, oudste Dochter van *Hendrik den VII.* En deze *Jacobus*, Koning van *Groot Brittannie*, als onder wien *Engeland*, *Schotland* en *Ierland* tot één Koningryk geworden waren, werd opgevolgd door zynen Zoon *Karel*; dien de woedende Natie, in den jare 1649, op een openbaer Schavot, door Beuls handen, dood onthalzen.

De Abt *Millot* ontvouwt het voorgevallene, geduurende dit tydsverloop, beknoptlyk; en vestigt de aendacht der Lezeren inzonderheid op de groote wisselvalligheden, welken dit Ryk, staende het beschouwde tydbestek, by herhaling heeft moeten ondergaen; waer door dit gedeelte der Engelsche Geschiedenissen boven al aenmerkelyk is. Uit dien hoofde levert ons dit Stuk ook een aental van gewichtige voorvallen, die wel waerdig zouden zyn, om 'er ons afzonderlyk mede op te houden. Dan nademael wy, met de melding van 't eerste Deel, ons bepaelden tot des Autheurs bericht, rakende de vroegere *Leen-Regering* in dit Ryk, zo komt het ons niet oneigen voor, by deze gelegenheid, uit dit tweede Deel, nog over te nemen, het geen de Autheur ons voordraegt, wegens den toestand der Regeringe, onder de Vorsten uit den Huize van *Tudor*; en voor al zo als dezelve zig bevond in de dagen van de beroemde *Elizabeth*; waer van ons de Abt *Millot* het volgende verslag geeft.

„ Zedert den tyd, dat de Vorsten uit het Huis van *Tudor* den Throon hadden beklommen, hadden de beginsels der volstrekte Eenhoofdige Regeeringe diepe wortels in de gansche Natie geschooten. *Elizabeth* ondervondt, dat ze met 'er daad onwrikbaar gevestigd waren, om dat zy, door ze te vooronderstellen, en 'er op eene zo trotsche wyze naar te werk te gaan, verre van, ten deezen opzigte, eenigen tegenstand te ontmoeten, meer dan iemand haarer Voorgangeren, van haare Onderdaanen bemind en geliefkoosd wierdt. Het Koninklyk voorregt hadt, om zo te spreeken, de *Engelsche* Constitutie ingezwolgen. 'Er eenigen den geringsten aanslag op te doen, zoude voor eene Oproerigheid gehouden zyn geworden, die, op heeter daad, diende gestraft te worden. —— Eigendunkelyke Regtbanken, op dit voorregt gegrond, oeffenden een gezag, recht geschikt, om vreeze aan te jaagen en de Overheersching te onderschraagen. De *Starre-Kamer* strekte haar Regtsgebied uit tot allerleie soorten van beleedigingen, misslagen en ongeregeldheden, die in de Algemeene Wet niet wa-

waren uitgedrukt. Zy leide, naar goedvinden, allerleie ſoorten van ſtraffen op, beſtaande in Geldboeten, Gevangenisſen en Lichaamlyke ſtrafoeffeningen. De Regters, welke in deeze Vierſchaar zaten, ſlegts voor eenen tyd aangeſteld, hingen, volſtrektlyk, van 't Hof af: en wanneer de Vorst 'er zich tegenwoordig bevondt, was hy de eenige Regter; de overigen konden ſlegts hun gevoelen voordragen. —— 't Hoog Commisſie-Hof, welk wy, in den jaare 1589, eenen aanvang hebben zien neemen, was niet minder gedugt, noch minder verderflyk voor de vryheid. Het oordeelde over de misdaad van Kettery, welke, ſomtyds, zo bezwaarlyk kan worden aangewezen, en die, zo gemaklyk, op losſen grond, kan worden aangetyd. Deszelfs gewoonte, om in zyne Regtsgedingen het voetſpoor van 't Inquiſitie-Hof te volgen, om Eeden en ondertekeningen te vorderen, om zonder eenen bepaalden Regel te ſtraffen, zelfs in gevallen, waarin geene ſtraffe was verdiend, deedt dit Hof, met reden, als een werktuig der Dwinglandye beſchouwen. —— De Krygs-Wet leverde ſtoffe tot niet min regtmaatige klagten op. In gevalle van eenen opſtand en van openbaare wanorde, wierdt zy niet alleen tegen Krygslieden, maar zelfs tegen alle andere perſoonen in 't werk geſteld; en, volgens het getuigenis van BACON, was het eene zonderlinge gunst, dat ESSEX en zyne medepligtigen aan deeze Wet niet onderworpen wierden. *Elizabeth* maakte 'er gebruik van tegen de zulken, die Bullen van *Rome*, en in 't algemeen, vreemde Laſterſchriften en verboodene Boeken in 't Koninkryk braghten. Niets eigendunkelyker noch ſpoediger in de uitvoeringe kan 'er bedagt worden, dan de ſtrengheden, die, uit kragt der Krygs-Wet, gepleegd wierden (*); en, ge-

(*) Vermits de Straaten van *Londen* zeer onveilig waren, door het groot getal Roovers en Landloopers, gaf *Elizabeth* eene Commisſie van de *Roode Roede* aan den Ridder *Wilsford*, *hem magt geevende en beveelende, om op de eerſte aanbrenging der Vrede-Regters van Londen en van de nabuurige Provincien, van diergelyke verſtoorders der openbaare rust, waardig, uit kragt der Krygs-Wet, op heeter daad te worden ter dood gebragt, hen aan te tasten en zich van hunne perſoonen te verzekeren; en in tegenwoordigheid der gemelde Regters, overeenkomſtig met de Regtvaardigheid van de Krygswet, hen, in 't Openbaar, met de Koord te doen ſtraffen.* 't Zoude bezwaarlyk vallen, gelyk de Heer HUME aanmerkt, een voorbeeld van een diergelyke eigendunkelyke Gezagsoeffeninge te vinden, in een nabygelegener land, dan *Muskovie*.

De

gevolglyk, niets ſtrydiger met de ware Regtvaardigheid. Kortom, 'er was ſlegts eene ondertekening van 't Hof noodig, om de Gevangenisſen open te breeken, en de ſtraffen te vermenigvuldigen. De volgende trek ſtrekke tot een ſtaaltje van *Elizabeth's* ſtrengheid. Doctor HAYWARDE het eerſte gedeelte van een geſchiedkundig werk aan den Graave van ESSEX, geduurende deszelfs ongenade, hebbende opgedraagen, was zy hierover vertoornd, en wilde van BACON weeten, of dit Boek niet iets behelsde, waardoor deszelfs Schryver met de misdaad van Hoog-Verraad kon betigt worden. Ik vind 'er niets diergelyks in, gaf hy tot antwoord, maar ik heb 'er wel iets in ontdekt, waardoor hy van eene hoofdmisdaad kan overtuigd worden. En om welke reden, hernam zy? Om reden, vervolgde hy, dat de Schryver eenen openbaaren diefſtal heeft gepleegd; want hy heeft in zyn Werk veele ſpreuken van TACITUS, in 't *Engelsch* vertaald, ingelascht. De Koningin, zich vervolgens verbeeldende, dat HAYWARDE zynen naam aan een ander hadt geleend; verzekerde, dat zy hem zoude doen ondervraagen, om hem te noodzaaken het geheim te openbaaren. Neen Mevrouw, hervatte BACON, verſtandiglyk; niet de perſoon, maar de ſchryftrant moet op de pynbank gelegd worden. Geef den Doctor Inkt, Papier en Boeken; ge-

De *Engelſche* Regeering, voegt 'er deeze Hiſtorieſchryver by, geleek, in die tyden, eenigermaate, naar den tegenwoordigen Regeeringsvorm der *Turken*. De Souverein vermogt alles, nitgezonderd het opleggen van belastingen: eene uitzondering, welke, in geest van beide landen, door eenig voorregt ondersteund werdende, eer ſchadelyk dan voordeelig voor het volk ſchynt. In *Turkye* noodzaakt zy den Sultan; de kwellingen der Bacha's en der Gouverneurs der Provincien te dulden, om hun, vervolgens, geſchenken af te perzen, of hunne goederen, aan zynen voordeele, verbeurd te verklaaren: in *Engeland* ſpoorde dezelfde de Koningin aan, Alleenkoopingen in te voeren, en, door uitſluitende voorregten, veele takken van den Koophandel te bezwaaren. Indien deeze heillooze vond een grooter getal jaaren ware in gebruik gebleeven, *Engeland*, dat middelpunt van Rykdommen, van Koophandel en van Kunſten, zoude, heden ten dage, even ſchaars voorzien zyn van nyverheid en vlyt, als *Marokko* en de kust van *Barbarye*.

ELIZABETH verboodt, door een Bevelſchrift, het kweeken van Weede, een nuttige plant, waar van zy de lugt niet kon verdraagen. Zy liet, door haare Bedienden, de lange Degens verbreeken, en de breede Kraagen, welke toen in gebruik waren, en haar mishaagden, beſnoeien. *Czaar* PIETER toonde geene min volſtrekte magt te bezitten, door den *Muskoviten* hunne baarden te doen afſnyden.

gebied hem, zyn werk te vervolgen, en ik zal, door de vergelyking der ſchryfwyzen, tragten te oordeelen, of hy de Schryver is dan niet. Zonder deezen vernuftigen vond van BACON, zoude een geleerd en onſchuldig Man op de pynbank geworpen zyn geworpen, enkel om dat hy aan den Graave van ESSEX, den *Mecenas* van *Engeland*, een openlyk bewys van zynen Eerbied en Erkentenisſe hadt gegeeven.

„ Niets ontbrak, derhalven, den Souverein, dan alleen het Regt, om belastingen op te leggen. Maar dit gebrek wierdt overvloedig vergoed, door de voorregten, aan de Kroon verknogt. De Alleenkoopen, de afgedwongene Geldleeningen, de *Goedwilligheden*, eene ſoort van vrywillige gift, maar tevens van dien aart, dat ze met gezag kon gevorderd worden; het Adelyk Ouder-Regt (*), de Voorraad-Verzorging (†), het leggen van beſlag op de Koopgoederen, deeze en een menigte diergelyke lastige vonden waren dies te algemeener, naar gelang het gebrek aan Geld meer gevoeld wierdt. Men rekent, dat het Koninklyk voorregt, zo als het in die tyden wierdt gehandhaafd, zich in twintig takken uitbreidde, welke, ſedert, als met de geſteldheid van den *Engelſchen* Regeeringsvorm onbeſtaanbaar, zyn afgehouwen. Men moet bekennen, dat de inkomſten der Kroone zeer gering, en het Parlement, by aanhoudenheid, ten uiterſten ſpaarzaam zynde in het toeſtaan van Subſidien, de Koningen, hier door, gereedlyk, in verzoeking wierden gebragt om hunne magt te misbruiken, ter verkryginge der benoodigde Geldmiddelen.

„ Schoon het Parlement zich de Wetgeevende magt toeëigende, was zy, egter, met de daad, in handen van den Vorst, die dezelve oeffende, door het uitgeeven van Plakaaten en Verbodſchriften. Daarenboven, wierden niet de Wetten, door deezen of geenen, naar goeddunken, van de zelven te ontſlaan, van haare kragt en nuttigheid beroofd, en op eenen losſen en wankelbaaren voet gebragt? De Groote Raad der Natie hadt naauwlyks eenig zweemſel van de denkbeelden dier Nationaale Vryheid, welke zy, in vervolg, zo kragtig deedt gelden. WENTWORTH, een yverig *Puritein*, ſtelde, in den jaare 1586, in 't Laager-Huis, eenige ſtoute vraagen voor, die de Parlementsgezinde beginſels van verre ſcheenen te voorſpellen. Hy vraagde; „ of ieder Lid der Vergaderinge, niet, zonder gevaar en zonder vreeze, de bezwaarnisſen van 't Gemeenebest, aangaande den Dienſt van GOD, de veiligheid van den Vorst en van den Staat, vrymoediglyk behoorde voor te draa-

(*) *Garde noble.* (†) *Pourvoyance.*

draagen? Of men deezen pligt konde betragten, zonder eene volkoomene vryheid van ſpreeken? Of het niet tegen de vrede ſtreedt, dat de Vorst of eenig ander perſoon verwittigd wierdt van de geheime en gewigtige zaaken, die in de Vergadering overwoogen wierden? Of 'er eene andere Raadsvergadering waare, door welke in de Wetten van 't Koninkryk verandering kon gemaakt worden, 't zy door 'er iets by te doen, of door 'er af te neemen? Of de Vorst en de Staat, zonder een Parlement, in volle kragt en gezag konden blyven"? Doch WENTWORTH wierdt maar de Tour gezonden; en het Parlement, verre van deeze met zo groot gevaar gegeevene leuzen te volgen, ontving, by aanhoudenheid, met onderwerpelyken eerbied, de bevelen van *Elizabeth*, die het zelve verboodt zich met Staatszaaken te bemoeien. Om eene Omwenteling te wege te brengen, wierdt 'er vereischt, dat een foort van Geestdryverye de overhand kreeg, dat zy haare hitte mededeelde aan de Liefde tot de Vryheid, en dat zy zwakke Vorſten op den Throon vondt zitten, wier onvoorzigtigheid haare aanſlagen begunſtigde.

„ Nogthans was dit volſtrekt gezag van de Kroon niet zonder weezenlyke nuttigheid, zo ter handhaavinge der Burgerlyke regeeringe en der binnenlandſche rust, als om de Raadsvergaderingen een ſpoedig beſluit te doen neemen, en de genoomene beſluiten, ten aanzien van de buitenlandſche zaaken, ſchielyk te doen ten uitvoer brengen. Dit niettegenſtaande is het, egter, zeker, dat, onder de ſtrenge Regeering van *Elizabeth*, de Provincien ontrust wierden door Banditen, die zeer groote wanorders veroorzaakten; dat de Overheden dezelve niet durfden te regt ſtellen, en dat de Koningin zich beklaagde van het niet ten uitvoer brengen der Wetten. Iemand zeide in eene volle Parlements-Vergadering, dat een Vrede-Regter een Dier was, welk, voor een douzyn Hoenders, ontſlag zoude verleenen van een douzyn Strafopleggende Wetten. Het kwaad ontſtondt, misſchien, uit de gedwongene Zuinigheid der Koninginne; want de kwaaddoeners worden, in een Koninkryk, niet zonder behulp van veel Gelds beteugeld. Misſchien ontſtond het ook, gedeeltelyk, hier uit, om dat eene eigendunkelyke magt niet zo bekwaam is, als eene geregelde gerigtsoeffening, ter handhaavinge der goede Orde, en ter beteugelinge der Ongebondenheid. Hoe een Souverein meer eerbieds betoont voor de Wetten, hoe ze, van 't Volk, beter onderhouden worden."

Ta-

Tafereel van Natuur en Konst. Grootdeels naar het Engelsch gevolgd. Zevende Deel. Te Amsterdam by P. Meijer 1771. *In octavo* 346 *bladzyden.*

HEt Tafereel van 't Groot-Brittannische Ryk, in 't zesde Deel aanvanglyk voorgesteld, wordt in dit zevende agtervolgd, en geeft ons een berigt van een aantal van merkwaardigheden, uit de naauwkeurigste Schryveren dier Gewesten by een verzameld, op zulk eene wyze als in de vroegere Tafereelen, ten opzigte van andere Natien, gedaan is. Het tegenwoordige gedeelte verleent ons, buiten eene beknopte ontvouwing der Geschiedenisse van Groot Brittanje; een verslag van zodanige overblyfselen der Oudheid, die de aandagt der Reizigeren in deeze Gewesten boven al tot zig trekken. En daar nevens gaat een kortbondig berigt van de voornaamste byzonderheden, die in staat zyn, om ons een geregeld denkbeeld van den Burgerlyken en Godsdienstigen Staat, als mede van het character en de hoofdwerkzaamheden deezer Natie, te vormen. —— Zie hier, tot een Staaltje uit dit gedeelte, 't geen ons gemeld wordt, betreffende de zeden en hoedanigheden der Ieren, welken veel al minder bekend zyn, dat ons byzonder noopt, om dit gedeelte over te neemen.

„ De Ieren van het tegenwoordig geslagt bestaan uit een samenmengsel van afstammelingen der oude, of (gelyk zy doorgaans genoemd worden) der wilde Ieren, en van Engelschen. Wat de afstammelingen der oude Ieren aangaat, zy die aan de westkust woonen, schynen eenen verschillenden oorsprong te hebben. De bewooners van de oost- en noord-kust, die naar alle waarschynlykheid oorspronglyk uit Britanje en in Britanje uit Gallie kwamen, zyn kort en dik van gestalte, met lange en breede aangezigten, dikke lippen, ingevallene oogen, en naar boven geboogene neuzen; daar die aan de westkust afkomstig schynen van eene volkplantinge van Spanjaarden, naar welken zy in gedaante zeer wel gelyken, als zynde lang en dun, fyn van ledemaaten, deftig en bedaard van houdinge, lang van wenkbraauwen, en van anderen onderscheiden door hun sluik en donker hair. Schoon deeze onderscheidende kenmerken wel voor een groot gedeelte door hunne huwelyken met de Engelschen vernietigd zyn, vindt men egter nog een duidelyk verschil tusschen de Ieren en de bewooners van Groot-Britanje. De taal der oude Ieren schynt een mengsel te zyn van de oude Aritsche en de Cantabrische of Spaansche taale;

maar dezelve is nu genoegzaam verlooren, of wordt ten minſten weinig verſtaan, uitgezonderd by luiden van den laagſten rang. De Ieren ſchynen, ten opzigte van hunr karakter, in moed en geleerdheid merkelyk verbasterd van hunne voorouderen, als zynde thans onkundig, bygeloovig en geſchikt om misleid te worden, ingevolge van hunne blinde onderwerpinge aan de Roomschgezinde Priesters. Zeer gevoelig voor mishandelingen en verongelykingen zyn zy onverzoenlyk en geweldig in hunne aandoeningen; maar tevens zyn zy vlug van bevattinge, ſtandvastig in hunne liefde, beleefd jegens vreemdelingen, en beſtand tegen de zwaarſte moeijelykheden. In den dienst van vreemde vorſten draagen zy den roem van moedig en getrouw te zyn, ſchoon zy binnen's lands niet veele blyken van hunne dapperheid gegeeven hebben. De muziektuigen, waar van zy het meeste werk maaken, zyn de harp en zakpyp. De toenaamen, inzonderheid die der fatſoenlyke luiden, beginnen doorgaans met O of Mac, het welk zoon beteekent. Men zegt dat de Ieren thans zeer aan den drank verſlaafd zyn, en in het algemeen liggen zy onder de beſchuldiging van gantsch niet beſchaafd te zyn, ten ware men den naam van beſchaafdheid geeven wil aan de gewoonte, welke zy hebben van nooit eenig' vreemdeling uit hun huis te laaten gaan, zonder dat hy dronken is. Doch wy moeten hun het regt doen van te erkennen, dat zy die gewoonte gemeen hebben met andere Europiſche natiën, die zich meer dan zy op haare beſchaafdheid laaten voorſtaan. Dus draagt dikwyls een valſche ſmaak, gepaard met eene belagchelyke trotschheid, den gewyden naam van vriendſchap en gastvryheid. Onder het verſtandigſte gedeelte der bewooneren van Ierland zyn thans dergelyke gebruiken merkelyk verminderd of geheel afgeſchaft. Zy zyn ver van zodaanig te zyn, als zy door ſommige bevooroordeelde luiden, die nooit gelegenheid gehad hebben om hun waar karakter te kennen, worden afgebeeld. Ierland doorreizende zal men daar onder menſchen van allerleien rang eene gelyke maat van vernuft, beſchaafdheid en kundigheid ontdekken, als in de meeste andere landen. Een hedendaagsch reiziger (*) beſchryft het gemeene volk, vooral zulken die der Roomſche Kerke zyn toegedaan, als zugtende onder de hardſte verdrukking, armoede en ſlaaverny, als van alles beroofd wordende door hunne mededoogenlooze priesters en onbarmhartige landsheeren

(*) Te weeten JOHN BUSH wiens *Merkwaardig Ierland*, in 't Nederduitsch gedrukt, te *Harlingen by F. v. d. Plaats Jun.* 1769, ten opzigte deezer Natie, verdient geleezen te worden.

heeren. Indien 'er (zegt hy) eenige wilde Ieren overig zyn, zo is het in de provincie Connaught; want daar heeft het gemeen genoegzaam geen denkbeeld van wet of regeering dan van die, welke hunne tyrannisſche landheeren oeffenen; dezelven zyn volſtrekte opperheeren in hunne byzondere dorpen en gehugten. De Engelſche taal is in Ierland byna algemeen aangenomen, en daar zyn maar eenige weinige luiden van den laagſten rang, die dezelve niet kunnen ſpreeken: de meesten der Inwoonderen ſpreeken het Engelsch en Iersch even goed. In de herbergen, ſchoon zy ver zyn van zulk eene goede vertooning te maaken als die, welke men in Engeland vindt, worden de reizigers veel al beleefd onthaald, van goede ſpyze en drank voorzien, en hebben 'er gemaklyke verblyfplaatſen; maar, ter oorzaake van gebrek aan goed hooi en haver, is het 'er minder geſchikt voor paarden, dan voor menſchen. „ De Ieren (zegt de Schryver, wiens getuigenis wy reeds hebben aangehaald,) voor al de luiden van middelen onder hen, zyn welleevend, leevendig, aandoenlyk, gezellig, en doorgaans wel gezind jegens de Engelſchen, welken zy in hunne kleedinge, gewoonten en uitſpanningen navolgen. Engelſchen, die wel kunnen drinken, zullen hen zo gastvry vinden, als eenig volk in Europa; en hy, die kan drinken als een Ierschman, zal hartelyk welkom zyn, al komt hy om te eeten als een Engelschman. Maar ſchoon deeze Schryver uitvaart tegen hunne valſche denkbeelden over de gastvryheid, erkent hy egter dat zy gezellig van aart zyn, en dat in alle hunne handelingen eene edelmoedigheid en openhartigheid doorſtraalt, welke hen by vreemdelingen noodwendiglyk aangenaam moet maaken".

Beſchryving van de Koninglyke Pruisſiſche Reſidentien Berlin en Potsdam. Uit het Hoogduitsch en Fransch vertaald, en met de platte gronden der beſchreven Steden verſierd. Te Dordrecht, by A. Blusſé en Zoon, *in groot octavo* 538 *bladzyden.*

ZEer eigen zou deeze *Beſchryving van Berlin* en *Potsdam*, den naam mogen draagen van den *Tegenwoordigen ſtaat dier Koninglyke verblyfſteden*, aangemerkt men daar in alles aantreft, wat een Liefhebber van Plaatsbeſchryvingen kan verlangen, om een geregeld begrip van derzelver hedendaagſchen toeſtand te vormen. Naa eene korte Inleiding tot de beſchryving van *Berlin* in 't algemeen, vindt men, eene Plaatskundige beſchryving van alle de Straaten, opene Pleinen, en merkwaardige Gebouwen der Steden en Voorſteden, die *Berlin* uitmaaken; met een' bygevoegden platten grond. —— Een

berigt van de Inwooners, derzelver getal en verdeeling. —— Van het Koninglyke Hof. —— Van de Hooge Lands Collegien. —— Van de Collegien van Justitie en Politie, die tot de Burgerlyke Regeering behooren. —— Van den Godsdienst, en dezelfs verschillende Huishoudingen, van de Kerken, van de Inrichting van den Godsdienst en de Godshuizen. —— Van de Geleerdheid, en van de openbaare Schoolen, Bibliotheeken en den Boekhandel. —— Van den handel in Manufacturen, Fabrieken en wat daar toe behoort. —— Van de bezienswaardige zaaken. —— Van de Verlustigingen. —— Berigten wegens eenige den Vreemdelingen te *Berlin* noodig te weten zaaken. —— Van de Lustkasteelen, Hoven en Dorpen in de nabuurschap van *Berlin*. —— Op denzelfden voet behandelt de Schryver *Potsdam*; en besluit zyn Werk met eene Lyst van de Bouwmeesters, Beeldhouwers, Graveerders, Fynschilders en andere Kunstenaars te *Berlin* en te *Potsdam*, zedert den tyd van Keurvorst FREDRIK WILLEM den Grooten tot hier toe geleefd hebbende, of van welker Kunststukken aldaar nog eenige te vinden zyn.

Die plan van Plaatsbeschryving is naar eisch volvoerd, en zal den Leezer voldoen. Wil iemand als Geleerde, als Koopman, of, om zich te verlustigingen, deeze Vorstlyke Residentie Steden bezoeken, het tegenwoordig Werk kan hem ter gidse dienen; de naamen en de woonplaatzen der voornaamste Geleerden, Kooplieden, Liefhebberen en Kunstenaaren, worden zelfs zeer nauwkeurig vermeld. —— De beschryving van de *Academie der Weetenschappen en fraaije Konsten*, waar uit wy het geen tot het Geschiedkundige behoort zullen overneemen, diene ten staal van de wyze, waar op dit stuk is uitgevoerd.

„ De Koninglyke *Academie der Weetenschappen* was, gelyk alle andere Instellingen, in haaren oorsprong gering en onvolmaakt. Uit een klein gezelschap van *Astronomisten* en *Almanachmaakers* is ze binnen eene halve eeuw tot dien aanzienlyken rang verheven, welken zy tegenwoordig in het Geleerde *Europa* bekleedt. Koning FREDRIK de I, een Heer, die gelyk bekend is, op den roem van zyn Persoon en van zyn Huis te gelyk bedacht was, leidde reeds, als Keurvorst, den grond daar toe. Hy hadt, tot voordeel en aanwas der fraaije konsten, in zyne landen, reeds in het jaar 1691 eene *Akademie* der *Schilderkonst*, *Beeldhouwkonst* en *Bouwkunde* gesticht. Het ontbrak nu nog in *Duitschland* aan zulk eene *Societeit* der Weetenschappen, als [in] *Engeland*, *Italien* en *Frankryk* waren opgerecht; en zulk een Genootschap liet de Koning oprechten, en in den Jaare 1700, op zynen geboorte dag, den 10 July het *Diploma* van deszelfs stichting vervaardigen. De groote LEIBNITZ hadt het plan daar toe ontworpen, welk den Koning zeer wel behaagde; wordende hy, met den rang van Koninglyken Geheimen raad, tot Voorzitter van het zelve aangesteld. Hy nam deeze waardigheden met vermaak aan, schoon hy tevens in *Hanoverschen* dienst bleef, en he-

begaf zich terstond na *Berlin*, om die schikking omtrent de *Societeit* te maaken, naar welke hy reeds lang gewenscht hadt. Ondertusschen veroorzaakte de Kryg, die in 't begin van deze eeuwe in *Europa* uitbrak, en de langzaame voortgang van het oprechten van het *Observatorie*, en het daar toe behoorende Gebouw, dat 'er tien geheele jaaren verliepen, eer ze in een' behoorlyken staat geraakte.

„ Maar in 't jaar 1710 kreeg zy eene regelmatige gedaante. Men nam buitenlandsche Geleerden, tot Medeleden, daar in aan, en gaf ook voor de eerstemaal eenige geleerde Verhandelingen, onder den naam van *Miscellanea Berolinensia* &c. in 't licht. In het volgende jaar, na dat het bovengemelde Gebouw voltooid was, werdt de *Societeit* den 19 Jan openlyk op het *Observatorie* ingewyd. —— De Societeit, die dus volkomen was opgerecht, begon nu haare geleerde Samenkomsten en verrichtingen op eene geregelde wyze, en de Koning liet een byzonder Reglement voor haar vervaardigen.

„ FREDRIK de I verzekerde de *Societeit*, by alle gelegenheden, van zyne Koninglyke bescherming, en zy zoude, nademaal 'er zulke goede grondslagen tot haare opkomst gelegd werden, zekerlyk zeer bloeijend geworden zyn, zoo hy langer geleefd hadt. Doch zy verloor den 25 Feb. 1713, door den dood van deezen Monarch, haar geluk en haare hoop. Deszelfs Opvolger FREDRIK WILLEM beschouwde in 't begin de geleerde bezigheden haarer leden niet uit een voordeelig gezichtpunt. Hy merkte ze veel eer als tydverspillingen en bloote bespiegelingen, dan als weezentlyke verrichtingen aan, welke voor den staat voordeelig konden zyn. En nademaal hy zyn Hoofdoogmerk op de verbetering der *Finantien*, en de oprechting van een fraai, talryk en wel geoefend Leger gericht hadt, zoo was hy omtrent de Wetenschappen en Konsten, en omtrent de *Societeit*, die ze aankweekte, veel onverschilliger dan zyn Voorganger. Haar noodlot werdt in deeze omstandigheden zeer verdrietelyk, en waarschynlyk heeft niets als het voorstel, om een *Theatrum Anatomicum* op te rechten, haar van haare volkomene onderdrukking kunnen redden. De Koning wilde de *Chirurgie*, ten beste van zyn leger, tot eene grootere volmaaktheid gebragt hebben, en derhalven behaagde hem het gedaane voorstel uitermaten zeer. Hoe moeijelyk het ook voor de *Societeit* viel, en hoe zeer hun plan daar door veranderd werd, dat zy van haare *Inkomsten*, die buiten dat gering waren, de Jaarwedden der Leden van het *Collegium Medicum* & *Anatomicum* betaalen moeste, zoo was zy echter zoo gelukkig, om in staat te blyven, en zich in alles naar de oogmerken van den Monarch te schikken. Dit was van zulk een gevolg, dat de *Societeit* na vele onzekerheden en bekommeringen, waar aan zy vier jaaren was bloot gesteld geweest, eindelyk in de maand May 1717, de Koninglyke goedkeuring verwierf. Zy begon nu wederom adem te halen, en zich aan haare voorige bezigheden over te geven, maar het duurde echter eenige jaaren, eer 'er iets van haaren arbeid in 't licht kwam. In 't

Jaar 1731 verſcheen eerst het 2de Deel van de *Mitcellanea*, en daar verliepen twintig andere jaaren, eer de volgende Deelen tot op het zevende, welk het laatſte is, te voorſchyn kwamen.

„ LEIBNITZ was in 't jaar 1716 geſtorven. De Koning bezette zyne plaats twee jaaren daar na, door den Geheimen Raad GUNDLING. Maar in 't jaar 1737 werdt deze waardigheid van Preſident aan den geleerden JABLONSKI opgedragen. Haar voornaamſte Beſchermer de Heer van PRINTZEN, was ook in 't jaar 1725 geſtorven. De Heer van CREUTZ volgde hem in 't bewind, en de Opvolger van deezen, in 't jaar 1733, was de Heer van VIERECK. Aan dezen Minister heeft deze *Academie* voornaamlyk de goede Schikking en het Beſtier van haare Inkomſten, die hy in eenen beteren ſtaat ſtelde, te danken.

„ FREDRIK WILLEM kreeg ondertuſſchen, in de laatſte jaaren zyner Regeering, voordeeliger gedachten voor de *Societeit*, als hy in 't begin gehad hadt, en vereerde ook aan dezelve in 't jaar 1735, een aanmerkelyk getal *Sterre- Wis- Natuur- en Geneeskundige* Boeken, uit de Bibliotheek van het Hof. Zy werden by den voorraad van Boeken, welke het Genootſchap ſedert zyne ſtichting by een verzameld hadt, gevoegd, en maken met dezelve tegenwoordig eene goede *Bibliotheek* uit.

„ Als de thans regeerende Koning den throon beklom, zoo deeden zich nog veel gunſtiger vooruitzichten voor de Maatſchappy der Weetenſchappen op. Haar belang trok terſtond in 't begin de zorg van den Monarch tot zich, en zy zoude buiten twyfel wel dra de gelukkigſte uitwerkzelen daar van ondervonden hebben, zoo niet de Oorlog, waar in zyne *Majeſteit* nog tegen het einde van 't jaar met het huis van *Oostenryk* ingewikkeld werdt, zulks belet hadt. De Liefde tot de Weetenſchappen vereenigde ondertuſſchen in *Berlin*, zelfs in 't midden van de onluſten des Oorlogs, verſcheidene Geleerden van hoogen rang met elkanderen. Zy ſpanden tot den opbouw der *Litteratuur*, met de eigenlyke Leden der *Societeit* ſamen; hielden met elkander Geleerde Byeenkomſten. Het gerucht der Wapenen ſtoorde de Vrienden der *Muſen*, in dit ſtille vergenoegen des Geestes, niet. Zy kwamen omtrent zekere ſchikkingen met elkanderen overeen, en ſtelden eenige Artykels als Grondſlagen van het Genootſchap vast.

„ Na dat de openbaare belangen eene andere gedaante gekreegen, en aan den Koning meer rusts verſchaft hadden, vondt hy goed om de oude *Societeit* met het nieuwe geleerde Genootſchap te vereenigen, en daar van één Maatſchappy te maken. Tegen het einde van het jaar 1743. werdt een byzonder Bewindt opgerecht, om alles op de voordeeligſte wyze te ſchikken, en de *Societeit* verkreeg, van dien tyd af, den naam van eene *Koninglyke Academie der Weetenſchappen en vrye Konſten*. Zy ontving in 't begin van 't jaar 1744 vier Staatsdienaaren tot *Curatoren*, en by die gelegenheid werd 'er een nieuw *Reglement* gemaakt. De Koning verzekerde daar in de *Akademie* van zyne Koninglyke genade en allerhoogſte beſcherming, en beve-

tig-

tigde dezelve ten gelyken tyde in alle haare *Privilegien*, *Geſchenken*, *Voorrechten* en *Inkomſten*, welken door hem en zyne Koninglyken Voorganger aan de *Oude Societeit* reeds waren toegeſtaan.

„ Den 24 January, zynde daags voor den Geboortedag des Konings, vierden zy in dit jaar den dag van haare nieuwe oprechting. In het volgende jaar 1745, beoordeelde zy voor de eerſtemaal den prys geſteld op de Vraag over de *Electriciteit*. En na dat men over de Uitgaaf der Opſtellen, welken de *Akademie* in 't toekomende wilde drukken laaten, geraadpleegt hadt, kwam men met elkanderen overeen, dat ze allen in de *Franſche* taal zouden worden in 't licht gegeeven.

„ De Schikkingen der *Akademie* waren, door het bovengemelde *Reglement* op eenen vasten voet geſteld, maar het ontbrak haar nog aan eenen Preſident. De Koning hadt reeds eenigermaate den Heer MAUPERTUIS beſtemd, en liet ook voor dezen *Franſchen* Geleerden, dien hy bekwaam oordeelde, om de plaats van LEIBNITZ te vervullen, het Patent als *Preſident* der *Akademie*, den 1 Feb. 1746, werkelyk vervaardigen. De verheffing van MAUPERTUIS bragt eenige veranderingen in de voorige ſchikking te weeg; doch het hoofdzaaklykſte was het onbepaalde gezag en het recht, om alleen bewind te voeren over alles, wat de *Akademie*, het mogte beſtaan waar in het wilde, aanging, waar toe de Koning den nieuwen *Preſident* volmagt gaf. Hy maakte zelfs het Ontwerp tot een *Nieuw Reglement*, welk de Koninglyke goedkeuring weg droeg.

„ De Heer van MAUPERTUIS ſtierf in 't jaar 1758 op eene reis na *Frankryk*, en ſedert heeft de Akademie geenen *Preſident* weder gehad. Maar de *Curator* van dezelve is tegenwoordig, de Graaf van REDERN. Wanneer de Koning den overledenen Heer MAUPERTUIS tot Preſident aanſtelde, nam hy terſtond zelf den tytel van *Protector* of *Beſchermer* der *Akademie* aan, en zette dezelve door deze buitengewoone eere eenen luister by, welke zy nooit te vooren gehad hadt. Hy liet haar ook in 't jaar 1744 boven den Stal van de Koninglyke *Gens d'Armée*, digt by het *Obſervatorie*, nieuwe Kamers tot haare Byeenkomſten, tot bewaaring van de *Bibliotheek*, van de *Mathematiſche Inſtrumenten*, van de *Mechaniſche Modellen*, en andere zeldzaamheden, bouwen, alwaar ook de *Akademie*, ſedert dien tyd, telkens vergadert, daar zy te vooren op eene Zaal van het Koninglyke Slot, welke daar toe geſchikt was, by een kwam. Van de Schriften der *Akademie* zyn, ſedert het jaar 1745, zeventien Boekdeelen in 't licht gekomen. Tweemaal 's jaars worden openbaare byeenkomſten gehouden, waar toe een ieder den vryen toegang heeft. De eene is op den eerſten Donderdag, na den 24ſten January zynde de Geboortedag des Konings, en de tweede des Donderdags na den 31 May, zynde de dag der Kroning. De gewoone Byeenkomſten worden alle Donderdagen, maar, geduurende zekere *Vacantietyden*, in 't geheel niet gehouden, en wanneer 'er buitengewoone zyn

zullen, dat de *Préſident* het de vooren aanzeggen. De buitengewoone zyn meestal zeer luisterryk en talryk, wyl de Koningiyke en vreemde Prinſen, de binnen- en buitenlandſche *Miniſters* en *Generaals*, en veele andere Heeren van het *Hof*, en Geleerden tot de Saal, dezelve gemeenlyk bywoonen. Het is een gebruik, dat de geduurige *Secretaris* der *Akademie* als dan ook de Lofredenen op de geenen, welken in 't voorgaande jaar geſtorven zyn, voorleest. De Namen van alle Leden, die thans nog in leven zyn, vindt men in den Staats Almanach van *Berlin*".

Indien de *Hoogduitſche* en *Fransche Drukken*, voor deeze *Nederduitſche Vertaaling*, in alle opzigten moeten wyken, gelyk de Schryver van het Voorbericht zegt, dan zullen ze zeker zeer van Drukfouten en Misſtellingen krielen: want, tot ons leedweezen, hebben wy dit Werk, niet tegenſtaande de hooggeroemde netheid en naauwkeurigheid, dus vol gevonden.

Proeve van het op nieuw in dichtmaat gebragt Boek der Pſalmen, door het Kunſtgenootſchap, onder de Spreuk: Kunst wordt door Arbeid verkreegen. *Eerſte ſtuk, bevattende Pſalm I tot XXIV. Te Leyden, voor rekening van het Kunſtgenootſchap; by* C. v. Hoogeveen, Jun. *en* C. Heyligers 1772. *Behalven het Voorbericht* 64 *bladz. in groot octavo.*

HEt Leidſche Kunſtgenootſchap, dat, in verſchillende ſoorten van Dichtſtukken, herhaalde bewyzen van bekwaamheid in 't Poëtiſche gegeeven heeft, maakt ons met de uitgave deezer Proeve bekend, dat ze zig voorgeſteld hebben, het Boek der Pſalmen op nieuw in dichtmaat te brengen. Het oogmerk is alle de Pſalmen, benevens de gewoonlyk gebruikte Lofzangen, met in agtneeminge der letter van den text, zo veel mogelyk zy, in een vloeibaaren Dichtſtrant voor te draagen; zig te ſchikken naar het getal der Verzen, en de Zangwyzen, van het gebruikelyke Pſalmboek van *Datheenus*; dat, niet tegenſtaande de bekende en erkende ongeſchiktheid ter ſtichtinge, tot nog in zwang blyft. —— Het Kunſtgenootſchap heeft, om te beter gelegenheid te hebben, ter beſchaavinge van deezen hunnen arbeid, goedgevonden, van tyd tot tyd, by manier van Proeven, de afgehandelde Pſalmen in 't licht te geeven; verzoekende alle des kundigen, om hen met hunne onderrigtingen, daar zy te kort gezien mogten hebben, vrymoedig by te ſtaan; terwyl ze ten oogmerk hebben, 'er gebruik van te maaken, als het werk zyn volle beſlag verkreegen zal hebben. De thans afgegeevene Proeve, die de eerſte XXIV Pſalmen behelst, verleent genoegzaamen grond ter aanmoedginge, om dus voort te varen; en men mag van 't Kunſtgenootſchap een nieuw Pſalmboek verwagten, dat hun tot lof zal ſtrekken. Men hoore, tot een ſtaal deswegens, hunne Dichtkundige navolging van den eerſten Pſalm.

1. Wel

1.

Welzalig hy, die met zyn woord of daed,
Niet wandelt in der godeloozen raed,
Zich op den weg der Zondaers niet laet vinden,
Of nimmer zit by dirde spotgezinden:
Maer die de wet des Heeren dag en nacht
Met lust doorzoekt en onvermoeid betracht.

2.

Want hy zal zyn gelyk een ftiefche boom
Die lustig wast, aen eenen koelen ftroom,
Die op zyn tyd met vruchten is beladen,
En door geen' ftorm beroofd word van zyn bladen:
Hem fchaedt noch leed noch wrange tegenfpoed,
't Gelukt hem wel in alles wat hy doet.

3.

Gansch anders is het onherroepelyk lot
Van hun, die zich verwyderen van God:
De Heer befchouwt hunn' averechtfchen wandel,
En let zeer naeuw op aller boozen handel;
Wanneer het woên van 's Hoogften wraek begint,
Zyn zy als kaf, 't geen heen ftuift (*) voor den wind.

4.

Geen Godloos mensch, hy voed' zich vry met waen;
Zal voor 't gericht, dat harten kent, beftaen;
Geen zondaer by 't rechtvaerdig volk verkeeren.
Der vroomen heil rust in de hand des Heeren:
Hy kent hunn' weg, en veiligt hen voor 't kwaed,
Terwyl het rot der boozen wis vergaet.

Men voege hier by den XXIII Pfalm, welke aldus luidt.

1.

Myn Herder is de Heer, niets zal m' ontbreken;
Hy fchenkt my rust, in rykbegraesde ftreken,
En voert my zagt aen ftille waterbeken:
Hy zelf verkwikt myn ziel, die fcheen bezweken;
Hy leid my fteeds, in 't fpoor des rechts, ten teken,
Dat zyn genae en magt my is gebleken.

2.

Of fchoon ik ging op doodsch' en donk're paden,
Geen vrees voor kwaad zou mynen geest beladen,
Gy zyt met my, geen onheil kan my fchaden;
Uw ftok en ftaf befchermt my tegen kwaden.

Gy

(*) Men zou hier in bedenking konnen geeven, of 't niet beter ware die gelykklankigheid 't *geen heen ftuift* voor te komen, door te fchryven, *dat heen ftuift*, of *'t geen weg ftuift*.

Gy wilt met heil en wellust my verzaden,
Voor 't aengezicht van hun, die my verfmaden.

3.

Gy zalft myn hoofd, gy doet my triumpheeren;
Myn beker is vervuld, niets kan my deren;
Nooit zal ik doch uw milde gunst ontbeeren;
Neen: uwe trouw zal ſteeds myn heil vermeêren;
En, welk een troost! ik zal in 't huis des Heeren
En voor zyn' troon in eeuwigheid verkeeren.

Gedichten van SARA MARIA VAN DER WILP. *Te Amſterdam by* P. Meijer 1772. *Behalven de Toewying* 296 *blads. in quarto.*

MEn beleeft thans in ons Vaderland de Eeuw der Dichteresſen; daar de eene en andere der beminnelyke Kunne zich loflyk voordoen, als aankweekſters der edele Poëzye. Met de uitgave deezer Gedichten ziet men derzelver openbaar aantal, ter aanmoediginge van anderen, op nieuw vermeerderd, door Mejuffrouw *van der Wilp*; die met het hoogſte regt in eene algemene agting deelt. Eene manlyke deftigheid, alomme in haare Dichtſtukken doorſtraalende, doet haar eer aan, als een bewys haarer maniere van denken: terwyl haare zuiverheid van taal, keurigheid in 't gebruiken van woorden en ſpreekwyzen, en vloeibaare trant van verzen, ſamenloopen, om een ieder deezen Dichtkundigen bondel aangenaam te maaken. Dezelve behelst eene verzameling van Dichtſtukken van onderſcheiden ſoort, als ſtichtelyke Gedichten, Mengeldichten, Lofdichten, Lykdichten en Byſchriften. Men oordeele van haare bekwaamheid, om zig, op eene Dichtkundige wyze, van wel gepaste bewoordingen te bedienen, uit het volgende Stukje, *op de Geestlykheid in Frankryk*, dat aldus luid.

Een gramme Geestlykheid is 't yslykst' monſterdier.
Wat heeft de Schaapskool niet al dreigend leed te wachten!
Ontſteekt de Razerny in 't brein haar heilloos vier,
Men ziet vergiffnis, rust, noch reedlykheid betrachten.
Uit wraakzucht voor haare eer weet zy zich loos te kleên
Met yver voor Gods eer en zyn volmaakte wetten.
Doch wie ontdekt niet ras door al dit momtuig heen
Dat trotſche Hovaardy zich wil ten zetel zetten?
Maar, Heeren, die we in ſchyn van Englenheiligheid
Zo veel van 't menschlyk', zo veel driften zien vertoonen!
Gy derft uwe achting met uw' roem, alöm verbreid,
Zo gy den Godsdienst ſnood misbruikt om dien te hoonen.

By aldien men dit voorbeeld, om dat het eene navolging van een

een Fransch Dichtſtukje is, niet voldoende mogte oordeelen; men zie dan het volgende *Graffchrift* op den beroemden Mr. JAN SIX *Heere van Hillegom en Vromade, Burgemeester der Stad Amſterdam enz. enz. enz.*; dat de levendigſte trekken draagt van een dichtkundigen Geest, wiens taal niet verzwakt wordt, door 't bedwang van 't Rym.

Hier rust de gryze Palinuur,
Die 't Schip van Neêrlands Staat een lange reeks van jaaren,
Door ſchrander oordeel en voorzichtig ſtaatsbeſtuur,
Geleidde door de holle baaren.
Zo lang hy 't ſlingrend roer geklemd hield in de hand,
Mogt de eedle Vryheid in 't roemruchtig Vaderland,
Verzeld van zachte rust, haar' gouden ſcepter zwaaijen.
Maar toen een felle ſtaatsörkaan
De hulk, door 't hol gety', deed ryzen, daalen, draaijen,
Zo dat ze in nood was van op klip of ſtrand te ſlaan,
Liet hy, door dwang geperst, het roer zyn vuist ontſlippen.
En ach! de Vryheid ſtond de doodverw op de lippen.

Die kracht van taal, en juistheid van uitdrukkingen, is gemeenlyk aan de hier verzamelde Gedichten byzonder eigen; en men ziet ze by uitſtek ten ernſtigſte doorſtraalen in de *ſtichtelyke Gedichten*; die ener herhaalde leezing waardig zyn; dat boven al gezegd mag worden, van de hier in voorkomende *Beſpiegeling over Gods Voorzienigheid omtrent den Aartsvader* JACOB; van het Dichtſtuk, dat ten tytel heeft, PAULUS *te Athene*; mitsgaders van den gewyden Herderszang *de* MESSIAS genaamd, in navolging van den Zang van den beroemden POPE. Deeze en andere ſoortgelyke ſtukken, te uitvoerig, om 'er hier gebruik van te maaken, kunnen niet misſen van den roem onzer Dichteresſe onwankelbaar te vestigen.

THEONOÉ; *Treurſpel. Door het Kunstgenootſchap, onder de Spreuk,* Kunst word door arbeid verkreegen. *Te Leiden, voor het Kunstgenootſchap, by* C. v. Hoogeveen Junior, *en* C. Heiligert. 1771. *Behalven het Voorwerk* 58 *bladzyden in octavo.*

HEt aendoenlyk lotgeval van *Thestor* en zyne Kinderen, door *Hyginus*, als een Burgerlyk voorval, aengetekend, wordt hier in eene Vorstlyke Geſchiedenis hervormd, en, met in agneeming der waerſchynlykheid, op eene zeer wel ingerigte manier, voor het Tooneel, geſchikt.

De Hoofdperſoonaedjen zyn in hunne voornaemſte omſtandigheden aldus te beſchouwen. *Thestor*, Koning van Lyciën, onder den naem van *Amphiarus*, Opperpriester van Apollo. *Theonoé*, onder den

den naem van *Antiamira*, en *Leucippus*, onder den naem van *Alcidamas*. Deeze Vader, Dogter en Zoon, zyn onbekend, en zonder dat ze van elkander weeten, in gevolge van een ongelukkig gevoerden oorlog, in Cariën. *Icarus*, de Koning van dat Gewest, begeert *Theonoé* zyne slaevin in 't Huwelyk en verklaert haer ter verkooren Koninginne; dan zy voedt eene heimelyke liefde voor *Leucippus*, welke bekend staet, als een der Hoofden van 's Konings Vyanden, die hem, uit het overwonnen Lybiën, bevorlogen. *Leucippus*, door Schipbreuk in Cariën geland, blaekt ondertusschen van zuivere liefde voor *Ismeene*, de Dogter van *Icarus*, en zy bemint hem insgelyks ten tederste. Tusschen deeze persoonen nu, ontstaet, in die omstandigheden, een zeer treffend geval.

Thestor vindt zig, naer eene Godspraek van Apol, zo als men dezelve verstaet, gehouden, *Leucippus* voor het Altaer te slagten; doch ontdekt toevallig, hoe *Leucippus* zyn eigen Zoon zy; waer op ook de Zoon den Vader herkent. Dit stuekt de uitvoering; terwyl *Icarus* te velde is, om tegen zyne Vyanden te stryden. In dien toestand van zaken tragt *Ismeene* de Koningin *Theonoé* over te halen, om *Leucippus* door de vlugt te redden; daer deeze, door minnenyd ontsteeken, veinst omtrent *Ismeene*; en poogt vervolgens *Leucippus* te beweegen, om met haer zelve te vlugten; 't welk hy haer weigert. Hier op smeedt *Theonoé* het wraekzugtig voornemen, om den ondergang van *Thestor* en *Leucippus* met dat van *Ismeene* te bewerken; waer toe ze *Icarus*, overwinnend wedergekeerd, aenvanglyk noopt, door het denkbeeld van 't versmaden der Goden. Inmiddels smeekt *Ismeene* haren Vader, om het behoud van *Leucippus*, en openbaert hem tevens de Min van *Theonoé* voor *Leucippus*. Dit vervult zyn hart met minnenyd; hy gelast, in de tegenwoordigheid van *Theonoé*, dat men het doodvonnis aen *Thestor* en *Leucippus* ter uitvoeringe zal brengen; zulks kan *Theonoé* niet doorstaen; zy wordt bewogen, om ten voordeele van *Leucippus* te spreeken, 't welk hem in zynen argwaen versterkt, en haer tot bekentenis doet dringen. Dewyl de liefde voor *Theonoé* hem egter dryft, om met haer te huwen, wil hy haer dit vergryp vergeeven, en 't lot van *Leucippus* in zo ver in haere handen stellen, dat het aen haer stae, hem in 't leven te bewaren, mids dat hy tot eene eeuwige gevangenis verweezen worde. Voorts wordt alles geschikt ter uitvoeringe van 't Vonnis, in afwagting der keuze van *Theonoé*; dan 't zelve word gestuit, door de gelukkige ontdekking, dat niet alleen *Thestor* en *Leucippus* Vader en Zoon zyn, maer dat ook *Theonoé* de eigen Zuster van *Leucippus* is, waer door alles een heuchelyken keer neemt. *Icarus*, zyne Vyanden in Lycïën verslagen hebbende, erkent *Thestor* voor den wettigen bezitter van dat Ryk, die 't afstaet aen zynen Zoon *Leucippus*; wien *Icarus* zyne Dogter *Ismeene* toezegt, terwyl hy zig aen *Theonoé* verbindt.

Men

Men ziet uit dit beknopte berigt terſtond, dat de daed, hier ten Tooneele gevoerd, gansch treffende is, en dat alle de omſtandigheden zeer wel geſchikt zyn, om kragtig op de hartstogten te werken; 't welk het Kunstgenootſchap in de uitvoering zeer wel heeft gade geſlagen. Het beloop der daed gaet in dit Tooneelſtuk van bedryf tot Bedryf ongedwongen voort, en de eindelyke ontknooping geſchiedt zeer natuurlyk. Voor 't overige is alles, wat de verſchillende characters der Perſoonen, de tael en den dichttrant betreft, over 't geheel, met zo veel keurigheid in agt genomen, dat dit Tooneelſtuk, naer den eisch uitgevoerd zynde, zeer wel geſchikt ſchyne, om kundigen aenſchouweren voldoening te geeven. Zie hier de ontroering van *Theonoé*, en de daer mede gepaerd gaende groote ontdekking. *Icarus* verſtaen hebbende, wie *Theſtor*, wie *Leucippus* is, en daer over ten ſterkſte aengedaen zynde, geeft eindelyk te kennen, dat het leven of de dood van *Leucippus* aen de Koningin ſtaet, waer op dit aenſchouwlyk Tooneel aldus vervolgt.

THEONOÉ.

Ontſla me, ô Icarus! en ſtel myn' ted're min
Zoo zwaer niet op de proef.

THESTOR, *vallende Theonoé te voet.*

Aenſchouw my aen uw voeten,
Mevrouw! Och, laet myn Zoon by u genade ontmoeten.

THEONOE, *hem verheffende,*

Hoe, gy gebukt voor my...!
(*Tegen Leucippus.*)
Alcidamas! ô Held!
Men heeft uw lot, heines! in myne keur geſteld;
Ik moet u tot den dood of tot den Kerker doemen.
Help Hemel!
(*Tegen Icarus.*)
Wreede beul! hoe kunt ge uw laet verbloemen,
Door vriendelyken ſchyn! gy ſteekt den Vader vry,
En eischt het ſchriklykſt lot voor zynen Zoon, van my!
Ja: ik beken, ik heb hem liefde toegedragen;
Dit is, Alcidamas! de bron van uwe plaegen.

ICARUS, *driftig.*

Axiamire! kies; en ſpreek zyn vonnis uit,
Eer ik, met eenen eed, zyn wiſſen dood beſluit.

THEONOÉ.

Zoude ik zoo wreed zyn, en dat vonnis hem doen hooren,
Ik waer onwaerdig 't bloed waer uit ik ben geboren.
Neen, neen, Tiran! deez hand, die gy voor 't Outer wacht
Te ontvangen, zal myn borst doorſtoten; ik, uw magt
Beveerende, zal dus aen al de waereldlingen
Doen zien, dat nooit de deugd zich door een kroon laet dwingen.
Gun dat ik u omhelze, Alcidamas!
(zy omhelst hem.)

ICA-

ICARUS, *toornig toeſchietende*,
Wee! wee!
Axiamire...?

THEONOÉ.
Goôn! beſcherm Theonoé!

LEUCIPPUS, *haer ombelzende.*
Theonoé! Wat zegt ge? ô Zuster! Groote Goden!

ICARUS.
Myn Lyfwacht...?

THESTOR.
Stil, ô Vorst! uw woede doe my doden
Indien hy heeft misdaen. Zy is myn Dochter. Ach....!
(*Thestor, Theonoé en Leucippus omhelzen elkander beurtlings.*)

Op het tydſtip deezer ontroeringe ſchiet *Ismeene*, met *Idas* den Zedevoogd van *Leucippus*, die haer berigt van *Thestor* en *Leucippus*, (welken hy te vooren ontdekt had,) gegeeven had, en alles wordt, gelyk we gezegd hebben, gelukkigiyk gewend.

Opgaave van al wat door den Heer J. V. RIKKENGA, *J. U. Dr. en Lid van de Staatsvergaderinge is verrigt. Waar over geapprobendeerd, in gevangenisſe opgeſlooten, en de tyd van twee Jaaren en drie Maanden, als een Crimineel gevangen behandelt, en by nevensgaande Sententie gecondemneert is. Alomme te bekomen.*

NAar luid der Sententie van 't Hof van Justitie, in Groningen 14 Nov. 1769, heeft bovengemelde RIKKENGA zig ſchuldig gemaakt, aan 't vormen van Concept-Volmagten, ter tekeninge van een door hem gemaakt Request, betreffende eene geprojecteerde verandering van de geëtablisſeerde orders, omtrent de invordering van 's Lands Impoſitien, met betrekking tot de zogenaamde Commiſe Penningen. En heeft, dit doende uit eigen authoriteit, zig ook alzo een en anderwerf verledigd, om dezulken op te wagten, die zyn voorneemen begunſtigden, en genegen waren het geformeerde Request te tekenen. Zodanig een gedrag is den Hove van Justitie ſtraf baar voorgekomen; en de Heer *Rikkenga* vind goed, de Sententie van 't Hof, met de inſtrumenten, waar op dezelve ſteunt, in 't licht te geeven; ten einde het Gemeen in ſtaat te ſtellen, om hem zodanige Justitie te doen, als het zelve vermeent te behooren. —— Men moet uit zulk eene handelwyze denken, dat de Heer *Rikkenga* een gunſtiger vonnis van deeze Regtbank verwagt; doch 't is te vreezen, dat dezelve, by mangel van behoorlyke beſcheiden, zeer onbevoegd is, om 'er over te vonniſen.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

Mosaïsch Recht of de Ziel der Wetten van MOSES; *haare betrekking, te dier tyd, op de Regeeringswyze, Zeden, Landstreek, Godsdienst, Koophandel, aloude gewoonten; enz. Door* JOHANN DAVID MICHAËLIS, *Hoogleeraar in de Wysbegeerte enz. te Gottingen. Uit het Hoogduitsch vertaald. Iste Deel. Te Haarlem, by* J. Bosch 346 *bladz. in groot octavo.*

EEn edele geest van vry Onderzoek werkt langs hoe meer in *Duitschland*, en brengt, van tyd tot tyd, heerlyke vrugten voort, die ook welhaast den *Nederlander*, in zyne taale, worden voorgezet. Onder de Geleerden, die thans de Hoogeschoolen in *Duitschland* vercieren, munt de Hoogleeraar MICHAËLIS daar in uit, dat hy, den gemeen betreeden weg niet zelden verlaatende, een ander pad durft inslaan, waar om ook zyne Schriften doorgaans greetig ontvangen, en met smaak geleezen worden van allen onderzoek- en waarheidlievenden. Wy twyfelen niet, of dit zal ook het lot weezen van het Werk over 't *Mosaisch Recht*, welks eerste Deel wy thans aankondigen. Vindt men 'er 't een en ander in, 't welk de toestemming niet geheel weg draage; gelyk zulks in een Stuk van dien aart, waar over reeds zo veel geschreeven is, en de meeste Lieden van oefening deeze of geene stelzels omhelsd, of voor zich zelven gemaakt hebben, niet wel kan missen; men zal zich den tyd, aan eene aandagtige leezing besteed, geenzins beklaagen, te min nog daar de Schryftrant diens Hoogleeraars iets uitlokkends heeft.

Het thans uitgegeeven Deel gaat bepaaldlyk over het *Algemeene Staatsrecht der Israëliten*; 't welk de Hoogleeraar in deszelfs voornaamste byzonderheden ontvouwt, na eene voorafgaande Inleiding, die verscheiden leezenswaardige aanmerkingen behelst, over 't geen men omtrent de beoefening van 't *Mosaisch Recht* in 't algemeen heeft in agt te neemen. Voornaamlyk legt hy 't 'er op toe, om in de eerste plaats te toonen, dat de Wetten van MOSES *voor ons* geen Wetten konnen zyn; dewyl dezelven geschikt moesten worden, naar de byzondere omstandigheden der Israëliten. Dit geeft hem gelegenheid om stil te staan, op deeze en geene byzondere Wetten, en dus den

aart van 't *Mosaisch Recht* duidelyk te doen bemerken; waar uit hy voorts aanleiding neemt, om het bedoelde van MOSES nader te bepaalen, en zyne gehouden handelwys in een en ander geval op te helderen, ten rechten verstande van 't geen men in 't nagaan der *Mosaïsche Wetten* gestadig in 't oog heeft te houden. Na deeze en diergelyke voorstellingen, welke verder des Autheurs oogwit ontvouwen, maakt de Hoogleeraar een aanvang van zyne overweegingen, ter verklaaringe van het *Algemeene Staatsrecht der Israëliten*. Hier omtrent slaat hy eerst het oog op het Land, dat zy bewoonden, voor al ten aanzien van deszelfs uitgestrektheid, en de begrooting van het getal der Inwoonderen. Wyders overweegt hy het Recht van dit Volk op het Land hunner bezittinge. Daar op volgt eene beschouwing der grondregelen, en verdere inrigtingen van den Joodschen Staat, mitsgaders der Regeeringsvorm van dat Ryk; als ook van het Staatsrecht deezer Natie met opzigt tot buitenlandsche Volkeren; dat hem wel byzonder leidt ter breedere ontvouwinge van het Krygsrecht, en eene beknopte voorstelling van 't geen het Recht der Gezantschappen, en dat van den Doortogt aangaat, waar mede dit Eerste Deel beslooten wordt. —— Onder de menigvuldige aanmerkelyke stellingen, die in dit Werk voorkomen, is geenszins van het minste gewigt, des Hoogleeraars denkbeeld, wegens *het Recht der Israëliten op Palæstina*; waarom wy het zelve, schoon we 't tot nog niet als bondig durven aanpryzen, der moeite waardig oordeelen, om het onzen Leezeren ter nadere overdenkinge voor te draagen. Het is bekend, dat de oordeelkundige navorschers der Joodsche Geschiedenissen zeer verschillende denkbeelden wegens dit Recht ter baane gebragt hebben; de Hoogleeraar stelt ze, ten minste de voornaamsten, ons in deezen voor, met eene nevensgaande beoordeeling. Hy wraakt ze, en brengt 'er zyne bezwaaren tegen in. Doch niet onder dat getal van Geleerden behoorende, die steeds afbreeken en noit opbouwen, geeft hy zyn gevoelen deswegen op, en staaft het breedvoerig. Zyne stelling is deeze. *Palæstina was, van onheugbaare tyden af, een land der Hebreeuwsche herderen geweest, en de Israëliten, die van hun Recht nimmer afstand gedaan hadden, eischten het van de Cananiten, als onwettige beziteren te rugge.* Dit zyn gevoelen draagt hy op de volgende wyze voor.

„ *Palæstina* was van onheugelyke Jaaren af, een land der omzwervende Hebreeuwsche herderen geweest (*), waar in ook

(*) Ik verzoek den Leezer op te merken, dat ik niet spreeke van zwer-

ook Abraham, Iſaak en Jacob het Recht van eigendom oefenden, en zonder aan iemand onderworpen te zyn, of de Cananiten als Overigheid te erkennen, met hunne kudden omzworven. De Phœniciers namentlyk, of Cananiten, waren de oorſpronglyke bezitters van dit land niet, maar hadden eerst aan het Roode Meir gewoond, gelyk *Herodotus* verhaalt, waar mede ook *Juſtinus* en *Abulfeda*, in zoo verre overeenſtemmen, dat de eene zegt, dat zy te vooren, eer zy aan de Zee Genezareth woonden, een ander Vaderland gehad hebben, en de ander, dat zy eerst in Arabien gewoond hebben. Moſes is 'er zoo verre af, om, gelyk men doorgaans gedacht heeft, *Herodotus* hier in tegen te ſpreeken, dat hy zelfs in de geſchiedenis van Abraham tweemaalen zegge (†), *de Cananiten waren toen in het land.* Dit *toen* kan hy niet gezegt hebben, in tegenoverſtellinge van zynen tyd, want toen woonden de Cananiten immers ook noch in *Palæſtina*, en het begin, om dezelve daar uit te verdryven, werd eerst gemaakt onder *Joſua*, zynen Navolger: hy geeft derhalven duidelyk te verſtaan, dat 'er te vooren een tyd geweest zy, in welken de Cananiten niet in dat land, maar op eene andere plaatze gewoont hebben. Maar een ander Verhaal van Moſes is noch beſlisſender. Hy beſchryft ons Gen. XXXVI. vs. 20—30, en Deut. II. 12—22. een overoud Volk, het welk voor den tyd van *Edom* in *Seir*, of, gelyk wy het tegenwoordig noemen, *Idumæa*, gewoond had, en het welk hy, om dat het zich in onderaardſche holen ophieldt *Chori*, dat is *Troglodyten*, noemt. Uit dit Volk was éene der Vrouwen van *Eſau* (Gen. XXXVI. 2—24); dewyl nu Moſes op eene andere plaatze verhaalt, dat *Eſau* drie Vrouwen gehad hebbe, twee van afkomst Cananiten, en de derde een Klein-dochter van Abraham, (Gen. XXVI. 34, 35. XXVIII. 8, 9,) zoo blykt immers duidelyk, dat de van ouds in *Idumæa* woonende *Choriten*, Cananiten moeten geweest

zwervende herderen in het algemeen, maar van Hebreeuwſche, dat is van zoodanigen, die met Abraham van *Heber* afſtamden, hun eigentlyk Vaderland aan geene zyde van den Euphraat hadden, en reets zeer vroeg *Palæſtina*, het welk toen noch niemand toebehoorde, by hunne Volksplantingen zullen gevoegt hebben. [De Hoogleeraar laat zig over deeze en eenige volgende byzonderheden nader uit, in nevensgaande aantekeningen; doch dezelven zyn te breedvoerig, om ze alhier te plaatſen.]

(†) Gen. XII. 6. XIII. 7.

weest zyn (*). Derhalven: de Cananiten woonden oorſpronkelyk, in het naderhand zoogenaamde *Idumæa*, en tot aan de roode Zee; dan, toen zy dien grooten handel begonnen te dryven, waar van zy in de geſchiedenisſen zoo beroemt zyn, trokken zy in *Palæſtina*, het welk hier toe by uitſtek voordeelig gelegen was. Het ſchynt, dat zy in den beginne niet anders dan Koopſteden en Marktplaatzen aanlegden, die den zwervenden herderen niet nalaaten konden, zeer aangenaam te zyn, dewyl hun dezelve gelegenheid gaven, om hunnen overvloed te verkoopen, en buitenlandſche waaren daar voor over te neemen. Van tyd tot tyd breidden zy zich verder in het land uit, bouwden Akkeren, leiden Wynbergen aan, en drongen eindelyk de oude Inwooneren uit hunne plaatze, even gelyk hunne Nakomelingen te *Carthago* gedaan hebben, die eerst eene plaatze voor eene Oſſenhuid, om daar op te zitten, bedongen, naderhand door eene ſpitsvindige uitlegging eene ruimte kogten, die groot genoeg was, om 'er eene Stad op te bouwen, en eindelyk het geheele land vermeesterden. Reets ten tyde van Abraham word geklaagt, dat de kudden geene genoegzaame ruimte meer hadden, om dat de Cananiten toen in het land waren en het enger maakten. Maar dit ging geduurig verder, en toen de Israëliten eenen tyd lang na *Ægypten* getrokken waren, eigenden de Cananiten zich eindelyk het geheele land toe. Dit land van hunne Voorvaderen hadden de Israëliten nimmermeer aan de Cananiten afgeſtaan; het ſtond hun derhalven vry om het wederom te eiſchen, en met geweld te veroveren. Wanneer zy andere Volken, om den doortocht na *Palæſtina* verzoeken, is het maar om wederom in hun eigendom te komen; en wanneer zy over den Jordaan trekken, en aldaar de Cananiten tegen zich in de Wapenen vinden, zoo hebben deeze nu geene rechtvaardige zaake meer, dewyl zy iets, het geen hun niet toekomt, met geweld, als hun eigendom verdeedigen willen.

„ Men kan ook niet tegenwerpen, dat de Israëliten door hunnen

(*) Ik hebbe hier van uitvoeriger in myne Verhandeling, de *Troglodytis, Seiritis & Themudæis*, §. 3, 4, 5. gehandeld, waar op ik my beroepen moete, dewyl in de leezing van den Text van Moſes eenige zwaarigheid is. Zoo de naamen der Vrouwen van *Edom* Cap. 26, anders luiden dan Cap. 36, moet men weeten, dat het eene Kapittel een gedeelte van eene Arabiſche Geſchiedenisſe is, en dat zeer dikwerf dezelfde perſoonen, by de Arabieren, eenen anderen naam hebben dan by de Hebreeuwen.

nen tocht na *Ægypten*, van hun Recht afftand gedaan, of het door verjaaring verlooren hebben. Zy trokken door hongersnood voor eenen tyd lang na *Ægypten*, maar in hoope, en met het voorneemen, om wederom te rugge te keeren; gelyk de Godtlyke belofte, dewelke aan Jacob geſchiedde, Gen. XLVI. 4. te kennen geeft. Op de Godtlykheid van deeze belofte komt het hier zelf niet aan, en daar uit leide ik niets af; het is my genoeg, dat Jacob dergelyk eene verſchyning, waar of valſch, heeft voorgegeeven, want daar uit blykt dan zeker, dat zyn oogmerk geweest zy, zyne nakomelingen eens in *Palæſtina* te laaten wederkeeren, en dat hy dit oogmerk niet geheim gehouden hebbe. Vind onder de Volken het Recht van Verjaaringe plaats; behalven in het eenige geval, dat het Recht van Bezitting veroud is? van welke de geſchiedenisſe niets zekers meldt; en dus by mangel van bewys niets ſtelligs van dit Recht van Verjaaring te zeggen valt. Hoe veel tyds 'er tot eene Verjaaring in het Recht der Natuure en der Volken behoore, (waarſchynlyk iets meer dan in het burgerlyke) hier van wil ik in 't geheel thans niet ſpreeken: want alles vervalt, daar een Volk opentlyk genoeg aantoont, dat het van zyne Rechten niet afſtaat. Dit is geſchied van de Israëliten. Jacob trok na *Ægypten* met dat oogmerk, dat zyne nakomelingen, door de leiding der Voorzienigheid, weder na *Palæſtina* te rug komen zouden; gelyk hy ook niet anders, dan in zyn Erfgraf in *Palæſtina* wilde begraaven zyn, en daar over van Joſeph eenen eed nam (*); deeze begravinge werd ook op eene zo plechtige wyze volbracht (†), dat men in *Palæſtina* aangaande het oogmerk der Israëliten, om eens in hun voorige land te rugge te keeren, met geene mogelykheid onzeker blyven konde. En al ware ook by deeze begravenisſe de oorzaake twyffelachtig, dewyl Moſes niet uitdrukkelyk meldt, dat Jacob dezelve in zyn geſprek met Joſeph hebbe te kennen gegeeven; by den dood van Joſeph werd alles noch duidelyker. Hy betuigt zynen broederen zyn vast betrouwen, dat Godt hunne nakomelingen weder na *Palæſtina* te rugge zal voeren, en verlangt om die rede, in *Palæſtina* begraaven te worden, en wel in diervoege, dat hy volgens de oude Ægyptiſche gewoonte zoo lang boven de aarde onbegraaven moest blyven ſtaan, als zy nog in *Ægypten* woonden (§), en zyne been-

(*) *Gen.* XLVII. 29. 31.
(†) *Gen.* L. 7—13.
(§) De Ægyptenaaren lieten hunne dooden dikwerf tot de Kinds-kin-

beenderen dan eerst, wanneer het geheele Volk na *Palæſtina* te rugge keerde, mede genomen en in het beloofde Land begraaven wierden; dit alles oordeelt hy van zoo veel gewichts, dat hy van zyne broederen daar over eenen eed neemt; en zy begraaven Joſeph naa zynen dood niet, maar laaten hem, (het welk by de *Ægyptenaaren* niet ongewoonlyk was) gebalzemt, in eene kist boven de aarde ſtaan, tot de nakomelingſchap by haaren uittocht na *Palæſtina*, de beenderen mede nam, Gen. L. 24. 25. 26. Exod. XIII. 19. Behoeft een Volk zyn voorneemen om weder te keeren, (*animum revertendi*) en dat het zyn voorig Land niet voor eeuwig verlaaten hebbe, duidelyker aan te toonen? Moet het (ik denke immers, neen;) alle 33 Jaaren eenen Notaris zenden? Ook de *Ægyptenaaren* kenden deeze hoop der Israëliten, en dit was de hoofdoorzaake waarom zy een Volk zo zeer verdrukten, het welk niet voor eeuwig onder hun blyven wilde. Want al is het dat zy niet voorhebben de Israëliten voor eerst te laaten vertrekken, zoo vreezen zy toch, dewyl zy in getale zoo zeer toeneemen, dat zy, zo 'er oorlog ontſtond, zich by den vyand zullen voegen, en het Land niet inneemen, maar uit het Land vertrekken (*), of, gelyk 'er eigenlyk ſtaat, *opgaan*, by welke uitdrukking men alleen behoort te weeten, dat uit *Egypten* na *Palæſtina* trekken, *opgaan*, en omgekeert, uit *Palæſtina* na *Ægypten* reizen, *nedergaan*, of *afgaan*, in het Hebreeuwsch genaamt wordt (†).

„ Uit deeze oorzaake van den Oorlog wordt het nu ook gemaklyk om te begrypen, het geen eenen leezer der Boeken van Moſes in den beginne allervreemdst moet voorkomen, waarom Moſes de Cananiten aan geene zyde van den Jordaan niet aantaſte, maar van Og, den Koning van *Baſan*, en van *Sihon*, den Koning der Amoriten, anders niet dan eenen vryen doortocht begeert, en niet eer de Wapenen opvat, voor dat deezen hem, tot antwoord, in de Woeſtyne te gemoete trekken, en ſlag leveren willen. Naamlyk op het Land aan geene zyde van den Jordaan, hadden de Israëliten

kinderen toe in eene kist overeinde, (niet, gelyk by ons, liggend) in hunne huizen ſtaan. Zelfs verpandde men wel de Lyken der Voorvaderen, wanneer men om geld verlegen was. Zoodanig eene kist is het, waar in de onbegravene beenderen van Joſeph bewaart werden.

(*) Men zie de *Diſſertatie* van mynen Zaligen Vader, *C. B. Michaëlis, de notione ſuperi et* [*inferi*] *apud Hebræos.*

(†) *Exod.* I. 9, 10.

een geen Recht van Eigendomme, maar alleenlyk op de onmeetelyke weiden der Hebreeuwſche Herderen, dewelken hunne Voorvaderen Abraham, Izaäk en Jacob weezentlyk doorkruist hadden".

Aan deeze voorſtelling van dit gevoelen hegt de Hoogleeraar MICHAËLIS nog de oplosſing eeniger zwaarigheden en tegenwerpingen; doch het gemelde genoeg zynde, om onzen leezeren een begrip zyner ſtellinge te geeven, zullen wy dit Berigt hier mede beſluiten.

Overdenkingen over de gewichtigſte Waarheden der Leere van Jeſus en zyne Apostelen; naar aanleiding van de Epistelen, op alle Zon- en Feestdagen des jaars. Door FREDERIK EVERHARD RAMBACH, *Opper-Conſiſtoriaal-Raad, en Opziender over de Evangeliſche Kerken en Schoolen in Silesiën. Vertaald door* L. G. CORDES, *Leeraar by de Gemeente, toegedaan de onveranderde Augsburgſche Geloofsbelydenis te Zutphen. Eerſte Deel. Eerſte Stuk. Te Arnhem by* J. H. Moëleman 1772. *Behalve het Voorwerk* 268 *bladz. in quarto.*

BY de voorheen uitgegeven *Euangeliſche Overdenkingen* van Dr. *J. Rambach*, voegen niet oneigen deze *Overdenkingen, naer aenleiding der Epistelen*, door deszelfs Neef, den Eerwaerden *F. E. Rambach*; dewyl ze, in de manier der uitvoeringe, nagenoeg gelykvormig genaemd mogen worden; waer van wy, by ene volgende gelegenheid, wel eens een byzonder voorbeeld zullen opgeven. Wy zien 'er voor tegenwoordig van af, om plaets uit te winnen, ter mededeelinge van 't geen de Autheur in zyne Voorreden meld, ter afwendinge van ene minachting der hier behandelde Stoffen, om dat ze meerendeels Zedekundig zyn; waer omtrent hy zich indiervoege laet hooren, dat wy 't der moeite waerdig geoordeeld hebben, zulks over te nemen, tot ene proeve zyner denkwyze.

„ Wy verwachten, *zegt hy*, geen ongunſtig oordeel, wanneer de Lezers uit eene nadere beſchouwing van den Inhoud dezer Leerredenen zien, dat de meesten van dezelven *Zedelyke Waarheden* behelzen. Want in dit geval zouden wy ons met meer als eenen grond kunnen verſchoonen. Is niet de Inhoud van het grootſte gedeelte der Epistelen zedelyk? Wordt niet in dezelven de Zedenleere van Jeſus en zyne

Knechten voorgeſteld? Worden niet de Chriſtenen daar in ter beöefening van die deugden vermaand, waar van hun gezegent Opperhoofd Jeſus Chriſtus een zo heerlyk voorbeeld heeft nagelaaten? Deze byna doorgaande Inhoud der Epistel-Texten ontſchuldigt dus den Inhoud onzer Leerredenen. Of zy, van denwelken de keuze van deze thans vastgeſtelde Texten afkomſtig is, daar in gedwaalt hebben, zulks laten wy onbeſlisd. Wy laten ook het oordeel van een groot Godgeleerde in zyne waarde of onwaarde, het welk daar op uitkomt, *dat men wel merken konde, dat hy, die deze Texten aldus geordent heeft, zeer ongeleerd geweest moest zyn, en veel van de Werken moest gebouden hebben; weshalve het beter zoude zyn geweest, dat men die ſtukken uit de Brieven der Apostelen voornamentlyk te leezen verordineert hadde, in welke het Geloof in Chriſtus geleerd wordt.* Mogen wy zeggen, wat wy geloven, waar te zyn, zo dunkt ons, dat de goede Mannen, die deze Epiſtoliſche Texten uitgezocht hebben, meer daar in gefeilt hebben, dat zy dezelven voor het grootſte gedeelte uit het verband getrokken, als daar in, dat zy Texten uitgezocht hebben, waar van het oogmerk is, om de Chriſtenen hun beroep indachtig te maken, en te vermanen, dat zy het zelve waardiglyk wandelen, en naarſtig zyn zullen tot goede Werken. Wanneer wy de Redenen van onzen hooggeloofden Verloſer Jeſus uit de vier Evangelisten gade ſlaan; zo zullen wy vinden, dat het grootſte gedeelte van dezelven zyne Zedenlere behelsd, en dat Hy zich van alle gelegenheden bedient heeft, om den menſchen de volbrenging van zynen heiligen en goeden Wil aan te pryzen. En hier in zyn Zyne Apostelen, gelyk wy weeten, Hem naagevolgd. Zy hebben zekerlyk in alle hunne Brieven den grond des Geloofs gelegd; maar zy hebben ook nooit vergeten, de gehoorzaamheid der Waarheid te eiſchen, en de beweeggronden aan te dringen, die uit het binnenſte heiligdom des Evangelies genomen zyn, en die aan een welgeaard hart eene Goddelyke kracht bewyzen. Het komt ons ook voor, als dat zelfs de ſtaat der Toehoorderen het vereischt, dat men op dien Apoſtoliſchen voet voortgaat. Wie door eene naauwkeurige oplettendheid is gewaar geworden, hoe de Toehoorder ten aanzien van de Waarheden des Geloofs en de Plichten des levens gezint is, die zal wel weeten, waarop wy doelen. De allermeeste Toehoorders ſtaan ten aanzien der waarheden des Geloofs in eene ſoort van onverſchilligheid; zy laten zich dezelven voorſtellen, zonder zich om de gron-

den

den van dezelven ernſtig te bekommeren, en na eene vastigheid des harten te trachten; zy bedenken niet, wat invloed dat zy hebben in een heilig leven, en het zoude hun niet zwaar vallen, by hunne onverſchilligheid even zo gemakkelyk minder als meer Waarheden des Geloofs voor waarheid te houden. Maar wy ontdekken aan hen eene geheel andere gedaante, als het de Zedenlere van Jeſus betreft; ik meen de noodzaaklyke verandering des harten, de verloochening van het godloze doen en van de weereldſche lusten, de kruisziging van het vleesch met de lusten en begeertens, de ootmoedigheid by het aardſche geluk en tydelyke voorrechten, de zachtmoedigheid tegens de beledigers, de verduldigheid onder de droefeniszen, en in 't kort de beoefening der liefde tot God en den Evenmensch. Deze waarheden laten de Toehoorders in geene koelhartige onverſchilligheid, te meer, wanneer zy met de waarheden van ons allerheiligſt Geloof in dat verband voorgeſteld worden, waar in zy weezenlyk ſtaan. Zy leren als dan, waar toe het Geloof hen verplicht, als het oprecht is. Zy bekomen een doorzicht in hunnen eigen ſtaat; en aan de vruchten van het zelve ontdekken zy, of zy uit God geboren zyn".

De voordeelen van den Godsdienst aangedrongen, door JACOBUS VAN NUYS KLINKENBERG. *A. L. M. Ph. Dr. en Predikant te Eemnes Buitendyk. Eerſte Deel. Tweede Stuk. Te Utrecht by* H. v. Otterloo 1772. *In groot octavo* 424 *bladzyden.*

ERnſtige hoogachters van den Godsdienst, die 't eerſte Stuk van dit Deel doorbladerd hebben, zullen zeer algemeen getuigen, dat het zelve der lezinge overwaerdig is; en dus een gunſtig vooroordeel ten opzichte van dit tweede voeden. Ook vleien wy ons ten ſterkſte met het denkbeeld, dat ene oplettende overweging van het daer in voorgeſtelde niet weinig zal dienen, om hunne goede gedachten, rakende de denkwyze des Schryvers te bevestigen, daer hy voortgaet met het ontvouwen der voordeelen van den *Natuurlyken Godsdienst*. Het eerſte Stuk bepaelde hem, tot het melden der hooggaende nuttigheid van den Godsdienst, voor *ieder mensch* in 't byzonder, zo *in dit leven* en *den dood* als *na dit leven*. Maar in dit tweede Stuk verledigt hy zich, om de voordeelen hier van, in ene wyder uitgebreidheid, te ontvouwen; met, volgens de voorheen gemaekte ſchikking, te toonen, hoe heilza-

men invloed de Godsdienst op den *Burgerſtaet* hebbe; welk onderwerp in dezen niet minder in een helder daglicht geſteld word. Zyn Eerwaerde behandelt het zelve, met zo veel juistheid en oordeel, dat hy den leeslust der oplettenden zeer wel kunne gaende houden; en velen zal doen verlangen, naer de verdere voltooijing van dit Werk, door 't aendringen der voordeelen, die uit den Geopenbaerden Godsdienst voortvloeien.

Dit Stuk zelve vangt aen met een betoog van de ſchadelykheid der verzakinge van God en Godsdienst, als uit eigen aerd ſtrekkende, om de deugdsbetrachting uit te rooien. Hier toe leid zyn Eerwaerde ons op ter beſchouwinge van een Mensch, die ongelukkig daer toe overſlaet; en toont, dat men van zodanig enen, volgens deszelfs eigen beginſelen, niet wel anders kan verwachten, dan dat hy een volſtrekte deugeniet zal worden, zo hy 't niet alrede zy. En geen wonder; aengezien hy, van allen Godsdienst ontbloot zynde, verſteken is van de enige genoegzame dryfveer, deugdzaem te leven; welk voorrecht men den Godsdienst, gelyk onze Autheur betoogt, op goeden grond mag toeëigenen. —— 't Is waer, het Ongeloof verheft, met woorden, zeer hoog, de kracht, die de inwendige ſchoonheid der Deugd op het gemoed der Menſchen heeft, om hen ter Deugdsbetrachtinge over te halen. Doch als men met onzen Schryver dit Stuk wat nader overweegt, bemerkt men wel dra, dat deze waerlyk beminnelyke ſchoonheid der Deugd te zwak is, wanneer zy van den Godsdienst niet vergezeld worde. —— Het Ongeloof moge hier tegen aenvoeren, een aental van zogenoemde deugdzame Ongeloovigen; en aen de andere zyde zich beroepen op het buitenſpoorige wangedrag veler belyderen van den Godsdienst. De ophef, dien de Voorſtanders van 't Ongeloof hier van maken, mag ons in den eerſten opſlag verbazen; dan als we bedaerdlyk nagaen, het geen de Eerwaerde *Klinkenberg* ons hier omtrent doet opmerken, zullen we terſtond bezeffen, dat 'er uit alles, wat deswegens ten krachtigſte aengedrongen moge worden, niets af te leiden zy, 't geen ter wezenlyke verzwakkinge van het betoogde zou kunnen dienen.

Tot dus ver ſtrekt de redenering van zyn Eerwaerden, om ons ten duidelykſte te doen zien, hoe volſtrekt noodzaeklyk de Godsdienst voor de Deugd zy; zo dat ene ernſtige betrachting der Deugd, zonder den Godsdienst, onmogelyk kunne beſtaen: en daer op gaet hy over, om ons den invloed, die de Godsdienst op den Burgerſtaet heeft, nader voor te dragen. Hier word ons in de eerſte plaets bondig bewezen, dat de Godsdienst niet alleen nuttig, maer ook noodzaeklyk is voor

den

den Burgerſtaet; indiervoege dat een Burgerſtaet, zonder Deugdsbetrachting, met gene mogelykheid beſtaen kunne. En verder leid onze Autheur ons ter beſchouwinge der heuchelyke gevolgen van den Godsdienst, in tegenoverſtelling der rampzalige gevolgen van de Ongodsdienſtigheid, met opzicht tot de onderſcheiden betrekkingen en levensſtanden, in welken de Leden der Maetſchappye zich bevinden. In dit gedeelte zien we ten levendigſte afgemaeld, welk een verſchillenden invloed die beiden hebben, op Overheden en Onderdanen, Ouders en Kinderen, wederzydſche Echtgenooten, Heren of Vrouwen en derzelver dienstbare Onderhoorigen, mitsgaders Ryken en Armen, als mede verdere verſchillende ſtanden, en de daer uit voortvloeiende onderlinge gezellige bedryven. De beſchouwing dezer byzonderheden dient ten allerkrachtigſte, om 't voorheen gemelde nog nader te bevestigen; daer alles ſamenloopt om ons ten klaerſte te toonen, hoe ſchadelyk de Ongodsdienſtigheid in alle Standen natuurlyk zy; en hoe de Godsdienst in tegendeel, in die eigenſte betrekkingen, uit eigen aert, het geluk van de Leden der Maetſchappye bewerke. —— Zie hier, tot een voorbeeld, hoe zyn Eerwaerde ons zulks voor oogen ſtelt, ten aenzien van 't gedrag der Ouderen jegens hunne Kinderen; waer aen dat der Kinderen jegens hunne Ouders dan ook beantwoordt; dat Ouders moet opwekken ter Godsdienſtige opvoedinge der Jeugd, en de Jeugd moet opleiden tot een bezef van haer geluk in Godsdienſtige Ouders te bezitten.

„ Wanneer de Godsdienst 't hart der *Ouderen* bezielt, zullen zy hunne Kinderen met eene dankbaere erkentenis aenmerken als de allerdierbaerſte geſchenken van 't gunstryk Opperweezen. Zy zullen niets onbeproefd laeten, geene moeite, onkosten of zorgen zullen hen te groot, te zwaer, te lastig zyn, om 't welzyn van hun dierbaer kroost te bevorderen. Zy zullen niet alleen voor hunnen lichaemelyken welvaert zorgen, maer voornaemenlyk en boven alles voor 't welzyn van hunnen kostelyken en onſtervelyken Geest. Zy zullen 'er zich op toeleggen, om hunne averechtſe geneigdheeden van vroeg af aen te fnuiken, en hen de kenzaeden van waere deugd in te prenten. Hun eigen gedrag zal de Kinderen ter naervolging opwekken. Zy zullen hen onderwyzen of laeten onderwyzen in zulke menſchelyke wetenſchappen, door welken zy, een ieder naer gelegenheid van hunnen verſchillenden rang, geboorte, goederen en vermogens, voor de maetſchappy in 't vervolg nut-

tig

tig komnen weezen; maer vooral in de leerſtellingen en plichten van den redelyken Godsdienst, op dat de vrees voor God hen altoos voor oogen ſtae, en zy dus doende in hunne mannelyke jaeren rechtſchaepene menſchen, en nuttige burgers zyn moogen. 't Welzyn van hunne kinderen zal een van de voornaemſte zaeken zyn, welke zy hunnen God door ernſtige en geduurige gebeeden zullen afſmeeken. De fouten en wanbedryven van hunne Kinderen zullen zulke Ouders, door betaemelyke kaſtydingen, zoeken te verbeteren; maer 't beginſel van dit alles zal reine liefde weezen, en 't doelwit hun wezenlyk welzyn. De dwaesheeden van hunne jeugd zullen zy, naer de verſchillende omſtandigheeden, of voorzichtig door de vingeren zien, of geſtrenglyk beteugelen. Alle hunne zorgen, alle hunne moeitens, alle hunne onkosten zullen deeze Ouders zich met eenen dubbelen overwinst betaeld rekenen, wanneer hunne Kinders tot eer van God, tot nut van hunnen evenmensch en tot hunne blydſchap leven. Zy zullen 'er zich op toeleggen, om door ſpaerzaemheid, vlyt en arbeid hunnen Kinderen, alle naer zyn rang en omſtandigheeden, een ruym erfgoed na te laeten. Kortom zy zullen in alles met hunne Kinderen zo handelen, als zy na dit leven zullen wenſchen gehandeld te hebben.

„ De Kinders hebben derhalven zo wel hun leven, als hunne gezondheid, bequaemheeden en bezittingen, ten grootſten deele, aen den Godsdienst van hunne Ouderen te danken. Gelukkig dan zodaenige Kinderen, die uyt en door zodaenige Ouderen gebooren en opgevoed worden, in wier gemoederen de Godsdienst diepe wortelen geſchooten heeft.

„ Maar hoe zullen zich de *Ouders in een Gemeenebest van Atheisten* omtrent hunne Kinderen gedraegen? Op eene wys, welke allezins rampzaelig en deerniswaerdig is.

„ Deeze zullen hunne Kinderen beſchouwen als uitwerkſelen van een bloot geval, en gevolgelyk geene reden ter waereld zien, om zo veel zorgen, kosten en moeite aen te wenden, tot het welzyn van zulke nieuwe gasten, wier aankomst dikwils lastig, en altoos tegen hun eigen belang en vermaeken ſtrydig is. De Kinders brengen hen geen 't minſte voordeel aen, en waerom zouden zy dan voor hen zorgen? waerom zouden zy hunnen tyd, hun goed en hunne vermaaken aen zulke toevallige en verdrietelyke uitwerkſelen van hunne wellusten opofferen? zy laeten dit voor lieden van minder kundigheid, die nog door ingekankerde vooroordeelen verblind zyn, gaern over, en zy beſpotten hunne ouderen wel eens in hunnen

nen geest, die dwaes genoeg waeren, om zulk eenen verdrietelyken last op hunne ſchouderen te neemen. Voor 't geld, dat ik noodig heb om myne Kinderen op te voeden, hen te laeten oppaſſen, en in hunne opwaſſende jaeren te doen onderwyzen, denkt de verlichte Vader, kan ik my lustig vermaeken. Myn Kind, denkt de wyze Moeder, is my een ongemakkelyke last, een hinderpael voor nieuwe minnaryen, de zorge voor deezen ongeroepenen deelgenoot van myn tyd en myn gewin, zyn my veel te verdrietig; zy breeken myne vermaeken af, myn Kind zelve te zoogen en op te paſſen is my, in myne vermaeklykheeden, een onverdraeglyk beletſel, en 't tot deeze eindens aen een ander over te geeven, is myne beurs nadeelig; waerom dog zoude ik, daer ik aen niemand dan alleen aen my zelve eenige verpligting heb, myn voordeel en vermaek verwaerloozen.

„ De ſtraffen van de Overheid, zo deeze zich daer toe verledigen wil, zyn 't eenigſte beletzel, dat Ongodistiſche Ouderen wederhouden kan, van hunne Kinderen openlyk het leven te beneemen; daer ondertuſſchen de list duyzend kunstgreepen zal uytdenken, om deeze verlichte Ouderen, in 't heimelyke, van deeze weerlooze lasten te bevryden.

„ Indien de Ouders geenen Godsdienst hebben, en ſlechts hunne zinnen op vermaeken ſtellen, zo zoude de natuurlyke drivt der Kinderliefde zeer dikwils door de zintuiglyke kitteling der wellust, en door de ondervinding van de groote bezwaerlykheid der opvoeding verſtikt worden. Men zal de Kinderen of naer de oude wys wegwerpen, of door nalaetigheid laeten bederven en verwilderen; of indien zy aen een nieuw huwelyk hinderlyk zyn, ſtil van kant helpen. 't Geweeten alleen belet aen duizenden dit te onderneemen, en maekt veelen zelvs den last van de opvoeding en oppaſſing aengenaem". (*) Hoe de Burgerſtaet, door zulk eene denk- en handelwyze benadeeld, ontvolkt worde, heeft geen 't minſte betoog noodig.

Zo verſchillend werken Godsdienſtigheid en Ongodsdienſtigheid by de Ouders; en even zodanig ene verſcheidenheid brengen dezelven natuurlyk te wege by de Kinderen, gelyk onze Autheur verder doet zien. Zo gaet het in deze betrekking; zo gaet het in alle andere ſoorten van ſtanden; 't welk zyn Eerwaerde ons ernſtig en nadruklyk, in onderſchei-

„ (*) *Reimarus.* De voornaemſte waerheden van den Natuurlyken Godsdienst, 1ode Verh. § 19. p. 718, 719".

ſcheiden characters, heeft voorgeſteld. —— De Voorſtanders van 't Ongeloof poogen de kracht van dit bewys wel te ontzenuwen, door verſcheiden uitvluchten; doch ze zyn, gelyk onze Voorſtander van den Godsdienst, hier en daer, by gelegenheid, toont, veel al van geen het minſte gewicht. —— En wyders mag men wel zeggen, dat hunne voornaemſte tegenwerpingen, ten nadeele van den Godsdienst, welken hier te ſtade komen, hoofdzaeklyk tot de twee volgenden gebragt kunnen worden. „ (1.) De Godsdienst houd den mensch in prangende banden van eene altoos duurende vrees gekluisterd. En (2.) 'er worden door den Godsdienst veel daden verbooden, die, voor 't welzyn en den bloei van den Burgerſtaet, voordeelig en volſtrekt noodzaeklyk zyn". Dan deze tegenwerpingen, van hoe veel krachts ze ook ſchynen, by dezulken die 't Ongeloof begunſtigen, kunnen geen invloed hebben, op iemand die den Godsdienst in zynen wezenlyken aert recht kent; en een behoorlyk onderſcheid maekt, tusſchen het geen toevallig en ſlechts in een bepaeld opzicht tot nut van den Burgerſtaet zou kunnen dienen, terwyl 't nadeelige gevolgen met zich ſleept; en dat geen, het welk uit eigen aert kan en moet ſtrekken, om een Burgerſtaet beſtendig gelukkig te maken, zonder dat 'er wezenlyke nadeelige gevolgen uit kunnen voortvloeien. Om hier van ten volle overtuigd te zyn, heeft men ſlechts te lezen, het geen de Eerwaerde *Klinkenberg*, ter beantwoordinge dezer tegenwerpingen, in 't ſlot van dit ſtuk heeft bygebragt: wanneer men duidelyk zal zien, dat onkunde van den Godsdienst, en onoplettendheid op de gevolgen veler bedryven, in 't voorſtellen dezer tegenwerpingen, alleszins doorſtraalt. En men zal, dit nagaende, te ſterker bevestigd worden in 't geen de Autheur beweert: „ dat geen mensch ongelukkiger zy voor zich zelven dan een Ongodist; en dat men zich geenen Burgerſtaet kunne verbeelden, die meer rampzaelig zy, dan zulk eenen, waer in de beginſelen van 't Ongeloof algemeen aengenoomen en gevolgd worden".

TISSOT'S *en* BIKKER'S *Raadgeeving voor de gezondheid van den Gemeenen Man, enz. Derde Druk. Aanmerkelyk vermeerderd en verbeterd. Te Rotterdam by* R. Arrenberg 1772, 752 *bladz. in groot* 8*vo.*

WY hebben reeds onze Leezers, op zyn' tyd, (*) dit Werk, bevattende zeer nutte en heilzaame raadgeevingen voor de gezondheid, met recht aangeprezen. Het zelve is reeds voor eenigen tyd voor de tweede en nu voor de derde maal herdrukt. Wy zullen de vermeerderingen, welke het tegenwoordig ontvangen heeft, melden. „ Deezen Derden Druk heb ik (zegt de Heer BIKKER in de Voorrede) weder met een groot aantal van nieuwe Aanteekeningen en Invoegſelen verrykt; onder anderen met vier, zo ik meen, zeer gewigtige Hoofdſtukken: een over de Beſtiering der Kraamvrouwen, een over de Kinkhoest, een over de hulpmiddelen voor Drenkelingen en een over de Inënting der Kinderpokjes, welke twee laatſten ook door den Autheur in de laatſte Franſche uitgaaf geplaatst zyn, dog welken ik om redenen, daer gemeld, verkozen heb zelve te beſchryven. Door dit alles dan (te weeten door het geen de Uitgeever in den eerſten, tweeden, en Derden Druk 'er bygevoegd heeft) is het Werk veel uitgebreider, maar tevens, indien ik my niet bedriege, veel nuttiger en van grooter gebruik geworden, dan het te vooren geweest is, en door dit alles meen ik ook recht gekregen te hebben om den tytel 'er van te veranderen".

De Heer BIKKER geeft onze Landsgenooten, in deeze vier Hoofdſtukken, zeer nutte en heilzame raadgeevingen, die hunne aandacht en oplettendheid ten hoogſten verdienen: om door het behoorlyk opvolgen van dezelve hunne gezondheid te bewaaren, en alle misbruiken en nadeelige Vooröordeelen tegen te gaan.

In het eerſte Hoofdſtuk, treedt onze Vaderlandſche Arts vrymoedig binnen de Kraamkamer: hy onderzoekt de gewoonten die aldaar plaats hebben, en ontdekt 'er groove dwaalingen, vooröordeelen en bygeloof: welke, het geen jammerlyk te beklaagen is, oorzaak gegeeven hebben en nog dagelyks geeven, dat veele Vrouwen 'er haare gezondheid onherſtelbaar door verlooren hebben, ja niet weinigen zelfs het leeven.

Ge-

(*) Zie *Vaderl. Letter-Oefen.* IV Deel, 1ſte Stuk, bladz. 71—80. en bladz. 341—345.

Gelukkig zyn deeze dwaalingen en vooröordeelen, ſedert eenige jaaren, merkelyk verminderd: dezelve hebben evenwel nog te zeer de overhand, om 'er zich niet met kracht tegen te verzetten. Wy verzoeken de Vrouwen om dit Hoofdſtuk aandachtig te leezen en te overweegen; dewyl wy gelooven met den Auteur, dat het voornaamentlyk de *Vrouwen* zelve zyn, die door haar gezach en goedvinden, hier de gewenschte hervorming kunnen uitwerken.

In het tweede Hoofdſtuk, beſchryft hy de toevallen en kentekens van de Kinkhoest, en geeft vervolgens de beste Geneeswyze daar tegen aan de hand: waar door hy in den Jaare 1769 en 1770, wanneer de Kinkhoest te Rotterdam, en in derzelver omtrek ſterk gewoed heeft, in de zeventig Kinderen herſteld heeft zonder 'er één van te verliezen. Vervolgens geeft de Auteur in het derde Hoofdſtuk, verſcheide nutte regels, welke in het herſtellen der Drenkelingen dienen in acht genomen te worden. Wy vinden niet noodig dezelve hier te melden, om dat de bekendmaaking der hulpmiddelen hier toe dienſtig, door de Beſtierders der Maatſchappy ter behoudenis van Drenkelingen, onlangs in deeze Stad opgericht, aan alle Ingezetenen der zeven Provintien gedaan is.

In het laatſte Hoofdſtuk wordt een Verhaal gevonden, van den oorſprong en voortgang der Inënting van de Kinderpokjes; hy meldt de beste Schriften, die 'er in ons Land over zyn uitgekomen. Hy toont verder met veel klaarheid, en dringt ſterk aan op de voordeelen der Inënting. Het minder gevaar van ſterven is het eenigſte voordeel niet, dat dezelve heeft boven de natuurlyke Kinderziekte: men wordt 'er ook door bevryd van de wreede toevallen, en allerbeklagelykſte ongemakken, die dikwyls met de natuurlyke Kinderziekte gepaard gaan, en die ſomtyds elendiger zyn dan de dood zelve. Hy beſchryft vervolgens de beste wyze van de Inënting in het werk te ſtellen, en toont waar op men hier in voornaamentlyk letten moet.

Men kan tegenwoordig niet meer ontkennen, de voordeelen van de Inënting, boven het afwachten van de Natuurlyke Kinderziekte: deeze zaak is te klaar, door eene menigte van voorbeelden, om daar aan langer te twyfelen. Het ſtuk is maar, of het onmogelyk is te ſterven van de Inënting: zo lang men daar van niet verzekerd is, zeggen veelen, zullen ze 'er nooit toe overgaan. De Voorſtanders van deeze behandeling hebben te veel verſtand, om iets dergelyks te belooven en te verzekeren. Dewyl de Heer BIKKER deeze zwaarigheid verſtandig behandelt en overweegt, zynde zelf niet alleen als Gene-

heeshter; maar ook als Vader in het geval geweest, om hier in eene bepaaling te neemen: waarom hy by veelen in dit geval des te meer gehoor zal verdienen: zo zullen wy zyne eigene woorden hier overneemen. „ Edog om die zelfde reden, enkel om dat het mogelyk is dat men 'er onder sterve, zonder eenig verder onderzoek, zig of de zynen niet te willen laaten Inënten, meen ik dat even zo reukeloos en strafbaar zy. Een ieder zal toestemmen, indien het volstrekt zeker ware, dat men onder of door de Inëntinge niet sterven kost, dat men hen, die 'er geen gebruik van wilden maaken, in 't Krankzinnighuis zou dienen te zetten; maar is het zo veel minder dwaas, zo veel minder redenloos, nu de Inënting byna nooit iemant het leven kost, nu zy in tegendeel duizenden van de dood of van een allerelendigst leeven bevrydt, zig evenwel van dit middel niet te willen bedienen, nog zelfs eenig onderzoek te willen doen, in hoe verre men verpligt is, en in hoe verre het niet of al raadsaam is; dat men 'er zig van bediene: en dit egter is het geval; waar in verre de meesten van hen zyn, die 'er zig nog tegen verzetten, of 'er zig van onttrekken; zy zyn op een onvergeeflyke wyze onverschillig omtrent de Inënting; of op eene redenlooze wyze afkeerig 'er van; zy hebben 'er nooit met ernst iets over geleezen, nooit de minste overdenking 'er aan besteed, en niet te min zy verklaren zig 'er uiterlyk tegen, zy zullen het nooit toestaan, nooit 'er toe komen, alleen om dat zy weeten en vaststellen, dat men 'er door zou kunnen sterven, zonder ooit onderzogt te hebben in hoe verre zulks niet en al waar zy. Wat is dit anders dan zig of de zyne dagelyks aan een doodelyk gevaar bloot te stellen, zonder te overwegen of men het niet op de eene of andere wyze zou kunnen ontgaan, en of het niet beter is, ja of men niet gehouden is een zeer klein gevaar te ondergaan, om een veel grooter en zekerder gevaar te ontvlugten. Kan de verzuimde overweeging hier omtrent wel anders dan beschuldigingen en naberouw naar zig sleepen, wanneer men te eeniger tyd reden van nadenking krygt? zyn wy niet verpligt, en kan 'er wel iets ons van ontslaan, om, zoo dikwyls als 'er van 't behoud van ons leeven en welwezen gehandeld word, onze aandagt en onderzoek met allen ernst 'er aan te koste leggen? Dan dit doende, ik beken het, moet men eene byzondere sterkte van geest bezitten, om tot de Inënting te besluiten, wanneer men overweegt, dat men gezond zynde zig eene ziekte gaat geeven, waar aan men zou kunnen sterven; en VADER zynde, begryp ik levendig, hoe hart het vallen, hoe gevoelig het

treffen zou, indien men door dien weg eens een geliefd Kind verloor. Ik heb zelve herhaalde reizen, en zo ernſtig als iemant, die zwaarigheid overwogen, en de overmagt der harstogtelyke aandoeningen, die zy in een Vaderlyk hart verwekt, heeft my meer dan eens zo verre vervoerd en doen aarſelen, dat het weinig ſcheelde, of ik had 'er al den indruk van gevolgd en gehoorſaamd; maar bedaard te rug gekomen zynde, heb ik haar van alle zyden beſchouwd, en ik heb gehoor gegeeven aan de redeneeringen en voorſtellingen, die het gezond verſtand en eene redelyke geest hadden voorgedragen, en deezen hebben my 'er geheel over heen gebragt, tot zoo verre zelfs, dat ik thans, daar ik van het groote nut en voordeel, en de onvergelykelyk grootere veiligheid der konſtige dan der natuurlyke Kinder-Pokjes ten vollen overtuigd ben, dat ik thans, zeg ik, my niet gerust kan ſtellen wegens het lot myner Kinderen, voor dat ik hen ingeënt hebbe, en dat ik nauwlyks begrypen kan, hoe Ouders die hunne Kinderen lief hebben, een oogenblik hierover in twyffel hangen kunnen, althans niet, hoe zy zig van de moeite ontſlaan kunnen, om hier omtrent een behoorlyk onderzoek te doen; ja ik verbeel my vaſtelyk, dat ik het my zelve nooit zou kunnen vergeeven, indien ik hen door de Kinderziekte zag ſneuvelen of elendig worden: wanneer ik begrypen kon dat middel van behoudenisſe verzuimd te hebben; en ik kan integendeel my gemakkelyk voorſtellen, dat ik my zeer wel zou kunnen getroosten, zo ik hen onder de Inentinge zag ſterven, als ik zeker was, dat ik alles in het werk geſteld had wat ik konde, om 'er een goeden uitſlag aan te geeven, om dat ik begrypen zoude volgens redelyke beginſelen, volgens myn beste weeten, volgens de overtuiging van myn verſtand, en met het allerbeste oogmerk gehandeld en in alle opzigten mynen pligt betragt te hebben; en om dat ik het aanmerken zou, aan de eene zyde als een natuurlyk gevolg der dingen, dat onder zo veel duizend Ingeënte Kinderen het myne ſterven moest, en aan de andere zyde als eene vrymagtige ſchikking der Voorzienigheid, aan wie het niet behaagd had deeze myne poogingen naar mynen wensch te doen uitvallen. Wy zyn altoós verantwoordelyk voor ons doen en laaten, wanneer wy na een behoorlyk onderzoek overtuigd zyn, dat wy de beste zyde gekozen hebben; want dewyl de uitſlag van alle dingen voor ons verborgen is, en alleen in Gods hand ſtaat, zo moeten wy ons zelfs in de gewichtigſte gevallen des leevens, alleen laaten leiden door waarſchynlykhe-

heden; en niet eene byzondere uitkomst, maar de algemeene uitkomst der zaaken moet onze onderneemingen bepaalen: op dien grond gaan de meeste van onze handelingen haaren gang; en op dien grond, ſtellen wy ons of de onzen menigvuldigmaalen bloot aan een wezentlyk gevaar om een grooter kwaad te ontgaan, of om voordeel en gewin te behaalen. De Zeeman begeeft zig op gevaarlyke togten; de Krygsman doet ſtoute onderneemingen, de Koopman waagt zyne grootſte bezittingen, de Arbeider vat een hagchelyk werk aan, alleen om dat de meeste waarſchynlykheid hem voordeel, winst, eer en genoegen belooft".

Nieuwe wyze om de Beenbreuken en de Ontleedingen te behandelen. Uit het Fransch van den Heer LASSUS, *in het Vlaamsch overgebragt, door* J. B. JACOBS *geſworen Heel-Breuk-ende Vroedmeester der Stad Gendt. Tot Gendt, gedrukt by* J. Begyn 1772. *in klein octavo.* 203 *bladz.*

HEt is eene Vertaaling van eene Overzetting in het Fransch uit het Engelsch van de Verhandeling van den Heer POTT over de Beenbreuken en Ontleedingen, als mede van de beſchryving door den Heer SHARP gegeeven, aangaande het gebruik van zyne Spalken in de Beenbreuk van het Been. De ſtyl in het Vlaamsch is hard, onaangenaam, en op zommige plaatzen voor ons onverſtaanbaar. Het belang van de Aanmerkingen en Verbeteringen, die deeze twee groote Heelmeesters geeven, ten opzichte van het behandelen der Beenbreuken en Ontleedingen, vereischte wel dat dezelve tot nut van onze Vaderlandſche Heelmeesters, in het Hollandsch vertaald werde. Indien wy ons niet bedriegen, is de Vertaaling van deeze Verhandelingen reeds voor eenigen tyd uit Groningen belooft, tog dezelve is tot nog toe niet verſcheenen.

Wanneer de behandeling van deeze Engelſche Heelmeesters algemeen van onze Heelmeesters word aangenomen, zo zullen de Lyders die het ongeluk hebben van hunne Beenen te breeken of te ontleeden, voor het grootſte gedeelte bevryd worden, van te ondergaan zulke pynelyke en wrede uitrekkingen, als 'er nu wel in het werk geſteld worden. Daar by zullen ze niet genoodzaakt zyn, van in die gevallen eenige weeken met een uitgeſtrekt Been te moeten liggen: het welk voor den Lyder zeer laſtig en moeijelyk is.

Het is zeker, wanneer men de redenen en bewyzen, door de Heeren POTT en SHARP bygebragt, behoorlyk onderzoekt, en overweegt dat men als dan de gewoone ſterke uitrekkingen, en daaröp volgende rechte en uitgeſtrekte ligging der gebroke Beenen niet alleen als ongemakkelyk en tegennatuurlyk, maar ook als zeer nadeelig voor den Lyder moet verwerpen.

Heelkundig Woordenboek, uit het Fransch vertaald, met de Latynſche benaamingen verrykt en eenige artikels vermeerderd. Door JOH. HIDDINGA, *M. D. Derde Deel. In 's Gravenhage by* G. J. du Mee. 1771. *Groot Octavo*, 501 *bladz.*

DE Overzetting van dit Heelkundig Woordenboek is nu, met dit Derde Deel, voltooid. Wy hebben reeds te vooren in de *Nieuwe Vaderlandſche Letter-Oefeningen, Tweede Deels, Eerſte Stuk*, onze Leezers in het breede een bericht van dit Werk medegedeeld, en 'er onze Aanmerkingen over gemaakt.

Brief van PIETER BODDAERT, Medicinæ Doctor, Oud Raad der Stad Vliſſingen, Lid van het Zeeuwſche Genoodſchap der Wetenſchappen te Vliſſingen, *aan den Weledelen Geſtrengen Heere* W. ROËL, Medicinæ Doctor, Commisſaris der Stad Amſterdam, Bewindhebber der West-Indiſche Compagnie, en Directeur der Societeit van Suriname. *Behelzende eene Naaukeurige Beſchryving, en naar het leven vervaardigde Afbeelding van de Kraakbeenige Schildpad, uit de Verzameling van wylen den Weledelen zeer Geleerden Heere* JOHANNES ALBERTUS SCHLOSSER, *in zyn Weledelens leven zeer kundig* Artz, Lid van het Koninglyk Genoodſchap te London, en van het Zeeuwſche Genoodſchap der Wetenſchappen te Vliſſingen. *Te Amſterdam, Groot Quarto, met het Latyn 'er tegen over* 38 *bladzyden.*

MEn vindt in 't begin van deezen Brief eenige algemeene aanmerkingen over de Schildpadden, welken de Schryver oordeelt de levenbaarenden met de eijerbaarenden te verbinden. Wil iemant hier tegen in brengen, dat dit niet door de

de Schildpadden, maar door de Hagedisſchen geſchiedt; hy antwoordt, wat is een Schildpad anders dan een geharnaste Hagedis? en door een beenig Schild alleen van dezelve onderſcheiden; en oordeelt dat het geſlacht der Schildpadden tusſchen de *Haagdisſchen* en *Zee-katten* geplaatst moet worden; om dat het Hoofd, de Voeten en de Staart eene Haagdisch vertoonen, en het Ligchaam, gelyk dat der Zee-katten in een' ſcheede beſlooten is. Na andere Bepaalingen der Schildpadden geeft hy de zyne op, hier in beſtaande: *Kortſtaartige Haagdisch met een geharnascht Ligchaam.* Hy ſpreekt wyders van de verdeeling van het geſlacht in benden, wat zy alle gemeen hebben, de onderſcheiding der ſoorten; onder welken eenige een plat en zagt Schild hebben; „ zoodanig," zegt hy, „ zyn de twee zeldzaamen, welke, zo veel ik weet, alleen in de verzameling van wylen den Heer SCHLOSSER gevonden werden, en welke ik thans voor my heb, en bezit, de *Witte* namentlyk en de *Kraakbeenige*". Vervolgens gaat hy tot de beſchryving derzelven over, en eerst van de *Witte*, welke uitvoerig en naauwkeurig is.

Deeze behoort tot de Zee Schildpadden, en de lengte van den bek tot den ſtaart is twee duim, elf lynen en een vierde. Het hoofd en alle deszelfs deelen worden met regelmaatige afdeelingen omſchreeven; „ het heeft geen halsband", zegt de Heer BODDAERT, „ dat zeer byzonder is, het vel van den Hals is bruin rood, vier lynen lang, gerimpeld, korrelagtig, het Schild is eyrond, gerand, aan den hals uitgeſneden, de grootſte as is een duim en negen lynen, de kleine as is een duim en zeven lynen. De rand beſtaat uit twintig vierkante Schilden, tusſchen deeze leggen dertien grooter *Sobilden*, in drie reien, in de middelſte rei leggen vyf regelmatige zeshoekige lange *Schildjes*, behalven het laatſte, dat een geknotte driehoek vertoond. In de zydelingſche reien zyn de bovenſte ongelyk en krom na de randzyde, de twee volgende verbeelden wapen *Schilden*, de laatſte zyn ongeſchikte vierkanten, daar loopt een witte band in de lengte, door de middelſte rei. In alle andere is het *Schild* verheeven, dog hier hol, zoo dat het een boog maakt, die anderhalve lyn diep is. De verw is witagtig of liever graauw, van onder is het Ligchaam geheel wit". — „ Het *Buikſchild* dekt den geheelen Onderbuik, en ryst met een punt op de Borst, van daar loopt het onder de armen, en daar begint de rand uit vyf Schildjes beſtaande, en eindigt aan de dyen, het loopt tusſchen de dyen door, en eindigt in een punt. De lengte van de eene punt tot de andere,

is een en een halve duim, het beſtaat uit zes ſchubbetjes, die door een lange naad geſcheiden worden". Voorts den Aars, Staart, Schouders en Dyen beſchreeven hebbende, beſluit hy hier uit te blyken, dat dit Schildpadje tusſchen de *Lederagtige* en de *Geſchaliede* van den Heer LINNÆUS moet geplaatst worden, en bepaalt het zelve aldus:

„ Schildpadje *met Zwempooten, dat een plat Lederagtig Wit Schild beeft, met eene gekorrelde ſtompe Staart*".

Tot de andere zeldzaame Schildpad overgaande, zegt de Heer BODDAERT, dat wylen de Heer SCHLOSSER zelf van voorneemen was geweest haar te beſchryven, en 'er reeds eene afbeelding (agter deezen Brief gevoegd) van hadt laaten vervaardigen. „ Zy komt, zegt onze Auteur, nergens voor, en ik heb dezelve by geen Schryver gevonden, ik oordeele, dat zy voor de rondagtige van den Heer LINNÆUS moet geplaatst worden, onder den tytel van

„ Schildpad, *met gepalmde Voeten, een blads gewys Schild, dat wat plat is, en gekorreld, en met een vooruitſteekende Neus*".

De geheele lengte van het Dier is drie duimen. Het Hoofd en deszelfs deelen worden naar gewoonte van onzen Schryver, met alle afmeetingen voorgehouden. „ De Hals", zegt hy, „ is breeder dan het Hoofd, en met een kraagje of voorhuidje omgeven, dat met evenwydige plooijen gerimpeld is, drie en een halv' lyn breed, en loopt naar liet Schild toe ſchuins af, en is daar gekorreld, het heeft zeven lynen middelyns, en dus den omtrek een en een zesde duim, het is een zesde lyn dik. Tusſchen het kraagje en Schild is het vel, aan het zelve van onder vastgemaakt, ter zyden rimpelig en loopt naar de voorpooten, zynde zwart met witte ſtippen.

„ Het Schild heeft aan de voorzyde eene aanmerklyke dikte, van een en een halve lyn, dog word allengskens dunner, zo dat het aan de punt zeer dun is, aan wederzyden van boven van het dunne gedeelte zyn geen ſtreepen, maar alleen ſtipjes, en op den afſtand van drie lynen van den rand, is het zeer glad en vlak; de *Verw* is olyfkoleur bruin, met groote bruine vlakken; de gekorrelde lynen en ſtreepen zyn ligter, hier en daar is het zelve met witte ſtippen beſprengt, welke men zeer duidelyk ziet, wanneer het Dier in heldere mout-

wyn

wyn hangt, dog het Schild droog zynde, zyn zy byna niet zigtbaar. Dit Schild is niet beenagtig, gelyk in de overige van dit geſlagt, nog Lederagtig gelyk in de Lederagtige Schildpad van LINNÆUS, maar het is byna Kraakbeenig, waarom ik het *Kraakbeenige Schildpadje* noem".

Het onderſte Schild, zegt de Heer BODDAERT, is „ veel kleiner dan het bovenſte, als zynde maar twee duim en twee lynen lang, de punt begint van het eind van het kraagje en is ſtomp, en loopt ſchuinsch onder de voorpooten door, aan welke het vastgegroeid is, van daar is het aan de onderzyde van het Bovenſchild vastgehegt, veel zagter dan het Rugſchild zynde, ſchynt het uit verſcheiden Kraakbeenderen te beſtaan" —— De Pooten en andere deelen worden op gelyke wyze omſchreeven: doch men moet den geheelen Brief leezen en 'er de Afbeelding nevens beſchouwen, om 'er een begrip van te maaken.

De Liefhebbers der Natuurlyke Historie die vermaakt zyn met naauwkeurige afmeetingen van alle de byzondere deelen en afſtanden der deelen van elkander van een Dier, zullen hier genoegen konnen vinden.

Dees Brief is ook geheel in 't Latyn hier nevens gedrukt.

Verhandelingen van het Genootſchap; onder de Zinſpreuk, Floreant Liberales Artes. *Eerſte Deel. Te Amſterdam by* G. Warnars 1771. *Behalve de Voorrede* 384 *bladzyden in grôot octavo.*

HEt pryzenswaardige Genootſchap te Amſterdam, dat zig bevlytigt om het haare toe te brengen, ter meerdere bevorderinge van den *bloei der Vrye Konſten*, verleent, met de uitgave deezer Verhandelingen, de eerſte openbaare vrugten haarer poogingen; die zo wel geſlaagd zyn, dat het den Leden natuurlyker wyze aanzette, om in hunne aanmoediging voort te vaaren; en den Leezeren grond geeve, om voorts te hoopen, op eene zeer goede verzameling van uitgeleezen Stukken. Men vindt in dit eerſte Deel drie Verhandelingen; waar van 'er twee gaan, over de zo zeer verdervende Paalwormen, en de derde het ſtreelende Huwelyk tot een onderwerp heeft; in beantwoording der Vraagen van het Genootſchap.

De eerſte Vraag naamlyk was. „ Hoedanig is de Natuur, Aart en Voortteeling der Wormen, welke in Nederland veele jaaren de paalen der Zeedyken, de Zeeſluizen en de huiden der Schepen doorknagen. Op welke wyze en tyd koomen

dezelve in het hout, waarom op de eene Kust of Plaats meer dan op de andere. Welk is het best, gemaklykst en minst kostbaar Middel, om het Houtwerk op den duur daar voor te beveiligen"?

Onder de Verhandelingen, welken het Genootſchap deswegens ter hand geſteld zyn, heeft eene Verhandeling van den Heer DAVID MEESE, *Hortulanus in 's Lands Tuin te Franeker enz. enz.*, den toegezegden prys weggedragen; en een Vertoog van den Heer PIETER HARTMAN, *Mr. Chirurgyn te Barſingerhorn*, is waardig geoordeeld daar benevens het licht te zien. De ſchadelykheid van dit Ongedierte maakt dit onderwerp boven al gewigtig; en men ontmoet in deeze Verhandelingen verſcheiden byzonderheden, welken ter opheldering van de Natuurlyke Historie, met opzigt tot dit Gewormte, konnen ſtrekken; met eene nevensgaande onderſcheiden aanwyzing van de hulpmiddelen, die natuurlyk ter vernielinge van 't zelve geſchikt zyn; en van welken men, langs een gereeden en niet overkostbaaren weg, op goeden grond, den besten uitſlag mag verwagten. Het is te wenſchen, dat deeze en ſoortgelyke poogingen eenmaal regt aan de verwagtinge mogen beantwoorden, en ſtrekken om dit onheil van Nederlands Gewest en deszelfs Scheepsvaard af te wenden.

Eene tweede Vraag, door 't Kunstgenootſchap opgegeeven, luidde aldus. „ Welk is het beste Huwlyk ter verkryging eener geſchikte Huishouding voor het gemeene Volk, de Burgerlyke en Hooger Staat; op dat zy nuttig voor zich zelven en voor de gantſche Maatſchappy zyn moogen"?

Dit Vraagſtuk van een wyduitgeſtrekt belang voor de Menschlyke Maatſchappy in 't algemeen, en bykans voor ieder Lid in 't byzonder, is zo wel behandeld, door den Eerwaarden Heer WILLEM DE VOS, *Leeraar der Doopsgezinden te Amſterdam*, dat het Genootſchap niet gewyfeld hebbe, zyn Eerwaarden met den daar op geſtelden prys te begiftigen. Ook is dit onderwerp, in de hier uitgegeven Verhandeling, zo oordeelkundig ontvouwd, en tevens zo wel geſchikt naar deszelfs aart voorgedragen, dat het ieders goedkeuring als afvordere. Een ernſtig Voorſtander van 't Huwelyk ſtelt ons hier voor oogen het gewigt der zaake, en de regtmatigheid der Huwelyksvereeniginge van twee Egtgenooten. Een Schryver in de Menschkunde geoefend, en ervaren ten opzigte van 't geen 'er in de Huwelyks-Waereld omgaat, deelt ons hier zyne juiſte aanmerkingen mede, over het geen aanſtaande en reeds vereende Egtgenooten, in de voornaamſte omſtandigheden, die eene byzondere op-

let-

lettendheid vereiſchen, in agt hebben te neemen; om waarlyk deelgenooten te zyn van de heugelyke gevolgen eener wenſchelyke Egtverbintenisſe; welker gelukkigen invloed hy met de levendigſte verwen afmaalt. Dit alles doet zyn Eerwaerde vergezeld gaan van zynen raad aan hun, die door den dood hun Huwelyksband geſlaakt zien, en van zins zyn zig anderwerf te verbinden; dat eene byzondere omzigtigheid van hun wordert. En hier aan hegt hy eindelyk nog eenige oordeelkundige bedenkingen over de Huwelyken des gemeenen Volks, benevens die der Vorſten en des Adels; welken ter voltooijinge van het beantwoorden der Vraage ſtrekken. —— Eene Verhandeling van zulk eene natuur verdient de leezing van allen, die een Huwelyk aangaan; en veele Gehuwden zullen het voorgeſtelde met vrugt konnen doorbladeren, in hoedanige omſtandigheden zy zig ook bevinden, wanneer zy een hart hebben, om 'er een nut gebruik van te maaken. De Driften, 't is maar al te waar, ſpeelen in dit Stuk gemeenlyk eene voornaame rol, zo dat 'er veel al weinig voor het zuivere Verſtand overblyve; en dit, dit zelfs moet overdenkingen van die natuur aanpryzen, of ze ook nu of dan van eenige vrugt mogten zyn, om eene al te onbezonnen drift nog eenigzins te beteugelen; en dus by dien of deezen te wege te brengen, dat die Staat, welke uit eigen aart geſchikt is, om hem hier op Aarde gelukkig te maaken, voor hem geen bronwel van verdrietlykheden worde. —— Wy kunnen van deeze Verhandeling niet wel afſtappen, zonder den Leezer het volgende gedeelte der beſchryvinge, van het aanminnelyke geluk eenes welgeregelden Huwelyks onder 't oog te brengen; 't welk zyn Eerwaarde op de gevalligſte wyze voorſtelt; na eene beknopte wederlegging van hun, die voorgeeven te waanen, dat de Liefde een groot deel van die bekoorlykheid, welke zy buiten het Huwelyk heeft, verliest, zo dra men gehuwd is; om dat de Liefde door het Huwelyk in een weezenlyken Pligt verandert. De ongegrondheid van dit denkbeeld getoond hebbende, ſtelt hy ons het Huwelyksgeluk in deezer voege in een ten uiterſte aangenaam daglicht.

„ Daar zyn, buiten de gelukkige Huwlyken, maar weinige weezenlyke en beſtendige Vriendſchappen in de Wereld. Indien wy deze ergens op den aardbodem ontmoeten zullen, zo is het alleen in den ſtaat des Huwlyks. Hier wordt het genoegen zeer volkomen, zuiver en ongeſtoord. De Vrouw wendt alles aan, het welk op den ſtaat der huishouding, overeenkomſtig met haare omſtandigheden, eenigen nutten invloed hebben kan. Zy geniet de volkomenſte voldoening, in het

vertrouwen, 't geen zy ſtelt in haaren Echtgenoot, in de achtenswaardige hoedanigheden, welke hem eigen zyn, in de Liefde die hy haar toedraagt, in de gulle Vriendſchap, waar mede hy haar verwaardigt, en in de noeste poogingen, welke zyne nyverheid aanwendt, om zich door eerlyke en geoorlofde middelen genoegzaamen voorraad te vergaderen; terwyl de Man zyne zorgen verlicht, zynen Geest vervrolykt, zyne vermaaken als verdubbeld ziet, door dezelve als over te ſtorten en uit te breiden, over de dierbaarſte zyner ſchatten op aarde; een onmadenklyk genoegen ſmaakt in alle de geringe aanwendingen des vernufts, welke hy te werk geſteld ziet, om zyne Liefde beſtendig te maaken; en terwyl zy beide, een geest van vergenoegdheid bezittende, hunne begeerten matigen, dezelve bepaalen naar hun vermoogen, en alle de aandacht eeniglyk zoeken te beſteeden, om daadelyk opmerkende te zyn op de zegeningen, welke zy voor zich hebben. Wanneer de Godsvrucht deze geneugten vermeerdert, wanneer deze de edele hoop inboezemt, van het beſtendig geluk der geenen, die ons hier op aarde zo Nabeſtaande zyn, en wanneer deze dus grond geeft, ter verwachting van den Godlyken Zegen zelfs hier op deze Wereld, dan rollen de jaaren des Levens ongemerkt voort, dan zyn dezelve als opgepropt, en geheel doordrongen van geduurige Lieflykheden, welke ons dezen ſtaat voor den allerverhevenſten en meest geruchtmaakenden op den ganſchen aardbodem, niet zouden willen doen verruilen; zo worden wy met den zachtvloeijenden en onberoerden ſtroom des leevens voortgevoerd, tot dien leeftyd, waar in wy ons door den ouderdom verrast vinden, waar in de bekoorlykheden en bevalligheden, die voorheen de driften opwekten, verdweenen, en de natuurlyke krachten ongelyk minder zyn geworden. Dan is de Liefde in de weezenlykſte hoogachting en aankleeving hervormd. Dan heerscht 'er eene Eenſtemmigheid en Eensgezindheid van oogmerken en neigingen, welke de gebreken der jaaren merkelyk te gemoet koomt, en den last derzelve vermindert, en die dus het laatſte tooneel des leevens zelv met alle mooglyke vermaaken, en met de gedienſtigheden eener oprechte behulpzaamheid vervult; welke Eensgezindheid de hooggevorderden in jaaren, en gelukkig Gehuwden, dikwerf doet wenſchen, dat zy elkanderen niet overleeven mogten, maar ter zelvder tyd den tol der Natuur betaalen.

„ Zyn deze welvereenden met Kinderen gezegend, welk een hartlyk en onderling genoegen zal hier uit voor hen ontſpruiten? Hoe zullen de tederheden der Liefde daar door vermeer-

meerderd worden? Kunnen wy twyffelen, of deze zullen eene welgeregelde eene verſtandige Opvoeding genieten? Kunnen wy twyffelen, of deze zullen reeds van jongs af tot het goede geboogen, en daar aan langzaamerhand gewend worden? Neen zeker! De algemeene orde en welgeregeldheid des Huisgezins zal hen voor alle losbandigheid bewaaren, hen tot oeffening en bezigheid gewennen, hunne bekwaamheden uitbreiden, hen met redelyke en Godsdienſtige indrukſelen vervullen, en hen met de grootſte zorg en omzichtigheid gade ſlaan. Hier door zullen hun reeds vroegtydig die beginſelen worden ingeboezemd, welke naderhand van eene gezegende uitwerking zyn zullen, om hen te doen luisteren naar den wyzen raad der ouderen, wanneer zy in ryper jaaren genegenheid bezitten mogten, om zich ook door het Huwlyk te verbinden. De Raad, de Vermaaningen der Ouderen, zullen hun dan tot een regelmaat verſtrekken kunnen, om zich niet te laaten verblinden, en om op de weezenlykſte hoedaanigheden, welke daar toe in aanmerking koomen, acht te geeven; terwyl zy door de Lesſen en het Voorbeeld der Ouderen, tot het goede en tot liefde en inſchiklykheid gevormd zynde, daar door geſchikte voorwerpen zullen zyn, om en zelve gelukkig te worden, en om het genoegen eener geliefde Echtgenoot te volmaaken". —— Onze geagte Schryver voltrekt deeze uitlokkende Schildering van het gelukkige Huwelyk, die wy, als te uitvoerig niet wel geheel konnen overneemen, verder, door ons af te maalen, welken gezegenden invloed zodanig een Huwelyk op de ganſche Maatſchappy hebbe; en hoe zulk eene Verbintenis de Egtgenooten, zelfs in omſtandigheden van tydlyken rampſpoed en vernedering, zo gelukkig maakt, als voor hun, in dien toeſtand, mooglyk is; zo dat de naam van waarlyk ongelukkig als dan in 't geheel niet op hen toepaſſelyk zy,

---

Beknopte Historie van Frankryk, van de vroegſte tyden af, tot aan het jaar 1764. *Te Groningen, by* L. Huiſingh *en te Harlingen, by* F. v. d. Plaats en Junior 1772. *In groot octavo* 438 *bladzyden.*

OP den dood van *Karel den IV*, in 't jaar 1328, met wiens overlyden het eerſte Deel van dit Werk beſlooten werd, beklom *Filips de VI*, met wiens Regeering dit tweede Deel aanvangt, den Franſchen Throon: welk tydſtip te aanmerkelyker is, om dat *Eduard de III*, Koning van Engeland, zig tot

tot die Heerſchappy geregtigd agtte; 't welk den grondſlag gelegd heeft, tot eene reeks van onlusten, tuſchen Frankryk en Engeland. *Karel de IV* naamlyk ſtierf zonder Manlyke nakomelingen, met agterlaatinge eener zwangere Gemalinne: en toen deeze van eene Dogter beviel, werd de overleeden Vorst opgevolgd, door *Filips den VI*, als naaste Manlyke Erfgenaam, zynde voortgeſprooten uit *Karel van Valois*, een Broeder van *Filips den IV*, des overleedens Vader. Hier tegen kantte zig *Eduard de III*, grondende zyn regt, op zyne geboorte uit *Iſabella*, eene Zuster van *Karel den IV:* beweerende dat wel de Dogters, maar niet de Zoonen der Dogters van den Throon verſteeken waren. Dan de algemeene Staaten handhaafden *Filips den VI;* en de Koninglyke waardigheid bleef, in den *Capetiaanſchen* Stam gevestigd, in een zytak, of het Huis *van Valois;* waar in dezelve ſtand hield, tot op het kinderlooze overlyden van *Karel den VIII*, in den jaare 1498; wanneer dezelve tot een anderen zytak, of het Huis *van Orleans*, overging, in den perſoon van *Lodewyk den XII*, een Zoon van *Karel van Orleans*, en een Agter-Kleinzoon van *Karel den V*, Koning van Frankryk. Doch met den dood van *Lodewyk den XII*, in 't jaar 1515, die geen manlyk zaad naliet, geraakte de Kroon weder uit dat Huis, en kwam in 't Huis *van Angouleme*, in den perſoon van *François den I*, 's Vorſten naasten Manlyken Bloedverwant; zynde een Kleinzoon van *Jan van Angouleme*, die een Broeder was van den bovengenoemden *Karel van Orleans*. —— Met den dood van deezen Vorst, die in 't jaar 1547 voorviel, eindigt dit tweede Deel; dat, op eene ſoortgelyke wyze, als het eerſte, de gewigtigſte Gebeurtenisſen van het Franſche Ryk geleidlyk ontvouwt; geduurende een tydbeſtek, dat in verſcheiden opzigten zeer aanmerkelyk is. Uit dien hoofde zouden wy ook op ettelyke byzondere gewigtige voorvallen, in dit Deel vermeld, nader ſtaan konnen blyven; doch wy zien 'er van af, om den Leezer de twee volgende vergelykingen van uitmuntende Vorſten, die onze opmerking trekken, tot een ſtaal van dit tweede Deel aan te bieden.

De eerſte vergelyking is die van den Franſchen Koning *Filips den VI*, en den Engelſchen Vorst *Eduard den III*, Mededingers naar den Throon van Frankryk, waar omtrent onze Autheur zig aldus uitdrukt.

„ EDUARD bezat alle de luisterryke hoedanigheden, die den Held en den Veroveraar uitmaaken. Een zeer agtbaare houding, een Mannelyke ſchoonheid, die de edele Trekken van het Gelaat nog ſterker deeden afſteeken. Dit bekoorlyk voor-

voorkomen, met Gefpraakzaamheid gepaard en met vloeibaarheid van Taal, won hem de harten van allen, die hem naderden: zyn Milddaadigheid deed ze hem onafſcheidbaar aankleeven: Onverſchrokkenheid in Gevaaren, onkreukbaare Standvastigheid in Tegenſpoeden: met een Geest, in 't uitvinden van Maatregelen onuitputbaar, bezield, was de alleringewikkeldſte onderneeming ſlegts een Spel en Tydkorting voor zyne niet minder uitgebreide dan vrugtbaare verbeeldingskragt: hy voerde zyne aanſlagen even ſchielyk uit, als hy ze gemakkelyk beraamde: in de keur der Middelen, daar hy zig van bediende, niet zeer Naauwgezet, zo ze ſlegts door de uitkomst geregtvaardigd wierden: altoos zig zelven en zyner gemoedsbeweegingen meester, liet hy nimmer de diepte van zyne Staatkunde doorgronden, en aan die Staatkunde is 't inzonderheid, dat hy de grootſte voorſpoed zyner wapenen verſchuldigd is geweest. FILIPS, Opregter en Godsdienſtiger, evenaarde hem in Moed, in Milddaadigheid en Grootheid van Ziel: maar de Menſchenkunde ontbrak dien Vorst: dit zo gewigtig gebrek deed hem, beide in zyn openhartigheid en wantrouwen, te ver gaan. Gelukkiger zou hy geweest zyn, indien de Opregtheid en Vroomheid van zyn Gemoed door een dieper Doorzigt en Kundigheid waren geleid geworden, en hy de Onbuigzaamheid van zyn Hart, door Ondervinding had leeren verzagten. Een Ongeveinsd, Regtvaardig, Edelmoedig, maar min toegeeflyk Hart; de Eer van een Ridder, en de Onverſaagdheid van een Krygsman, waren geen voordeelen, groot genoeg, om met gelyke kans tegen den ſchranderen Geest en 't Geluk van EDUARD in 't Strydperk te treeden".

Het tweede Stukje, dat wy in deezen op 't oog hadden, raakt het verſchil het welk te beſpeuren is, tusſchen Koning *François den I*, en Keizer *Karel den V*, die te gelyk naar de Keizerlyke waardigheid geſtaan hadden; het welk de Autheur indeezervoege voorſtelt.

„ KAREL de V, en FRANÇOIS de I, zyn het mogelyk, wederzyds, aan elkanderen verſchuldigd geweest, dat zy Groote Mannen waren. Beiden muntten zy, in deeze of geene Stukken, de Een boven den Anderen, uit. De voornaame Hoofdneiging van beider Inborst ſchynt in KAREL de Loosheid geweest te zyn, in FRANÇOIS de Rondborſtigheid. Beiden hebben zy groote dingen uitgevoerd, maar KAREL heeft zig wel eens niet ontzien, daaden te bedryven, die niet zeer Eerlyk waren, en FRANÇOIS heeft veele Misſlagen begaan. Wanneer men die Twee Vorſten, als Oorlogshelden aangemerkt, met malkanderen vergelykt, zullen hunne Krygsbedryven, allen by

één

één genomen, niet veel, wederzyds, voor elkander behoeven te wyken; maar die van FRANÇOIS waren Roemrugtiger. Zyn eerſte ſtappen in die Loopbaan deeden hem een Luister verkrygen, die zig door zyn ganſche Leven verſpreidde, en zelfs in zyn ongeluk niet verdonkerd wierd. Een Overwinning, in den Ouderdom van pas Twintig jaaren, bevogten, geeft een altoos roemryken Naam. KAREL begon te laat die Loopbaan in te treeden; ten minſte, zig 'er in te doen uitmunten. Zyn eerſte Krygstogt van merkelyk belang was, die van 't jaar 1532 tegen de *Turken*. Zyn Togt naar *Tunis* in 't jaar 1536 is het eerſte Krygsbedryf van hem, dat met den Veldſlag van *Marignan* in vergelyking komt: maar het ſtrekt zeker tot meerder Roem, den ſlag van *Mulberg* gewonnen, dan dien van *Pavie* verlooren te hebben. In 't kort, KAREL, kan men zeggen, was mogelyk beter Bevelhebber, FRANÇOIS beter Krygsman. Dit onderſcheid in Oorlogsdeugden komt zelfs ook, wederzyds, met hun beider Aart wel overeen. De Een vol Overleg, Werkzaam; de Ander Onderneemziek, vol Vuur. In 't ſtuk van Staatkunde verdient KAREL, zonder eenigen twyffel, den Voorrang. Hy vermeesterde of behield alles, wat zyn Mededinger hem betwistte. Hy verkreeg de Keizerlyke Kroon, bemagtigde het *Milaneesch*, en bleef van 't Koningryk van *Napels* meester. Al dien voorſpoed was hy verſchuldigd aan een wys Gedrag, aan welgenomen Maatregels, aan Middelen, juist geſchikt om zyn Oogmerken kragtdaadigst te bevorderen. Gelukkig, en zyn Geluk dubbelwaardig, indien hy in de keur van die Middelen altyd Opregt, en zonder Bedrog, waar' te werk gegaan. De Weetenſchap der Koningen, de konst van Menſchen te kennen, bezat hy volmaakt. Altoos zag men aan 't Hoofd van zyn Legers de Grootſte Krygsbevelhebbers van *Europe*. Nooit liet hy zig van zyne Staatsdienaars regeeren, en gebruikte ze altyd in zulke zaaken, tot welke zy de meeste bekwaamheid hadden. Hy kende, en zyne Onderdaanen, en de Vreemden. BOURBON wist hy was een Krygsheld, en SALUZZO een Verraader; hy bedient zig van BOURBON om te overwinnen, en gebruikt SALUZZO om te verraaden. KAREL had nog een ander groot voordeel op FRANÇOIS, de Arbeidzaamheid, naamelyk, en Beſtendigheid. FRANÇOIS heeft oogenblikken, die ons door hun Luister verblinden; maar hy heeft ook lange Tuſſchenpoozingen van ſlaapziekte en werkeloosheid. KAREL weet van geen Rusten; onophoudelyk is hy bezig; hy maakt toebereidzels; hy voert zaaken uit; hy kuipt; hy zaait verdeeldheden; hy loopt *Duitſchland*, *Italie*, *Spanje* door; hy is over al. De groote

Mo-

Mogendheden houdt hy in ontzag; hy onderwerpt zig de kleinen; hy Ketent ze alle door zyn Onderhandelingen. Maar FRANÇOIS ondertusſchen gaat KAREL ver te boven, wanneer hy *Provence* tegen denzelven verdedigt, en 't is veel Loffelyker voor hem, dat hy, in zulke omſtandigheden, als hy zig bevonden heeft, zyn Koninkryk heeft weeten te behouden, dan het voor KAREL is, dat hy zyn andere Veroveringen gewonnen heeft, en deeze hem gemist is, in weerwil van alle de voordeelen, welke zyn Overmagt en zyne Huwelyks Onderhandelingen hem verleenden. Ook munt FRANÇOIS boven KAREL uit, wanneer hy hem kennis geeft van den Opſtand der *Gentenaars*; wanneer hy hem een vryen Doortogt door zyne Landen toeſtaat; wanneer hy de wederſpannige Burgers van *Rochelle* Vergiffenis en Genade bewyst; wanneer hy door gansch *Duitschland* met een kwaaden naam door 's Keizers Lasteringen gebrandmerkt, zig 'er niet over wreekt, dan door de Duitſche Kooplieden met weldaaden te overlaaden. Met een woord, FRANÇOIS de I ſtaat in Krygsbekwaamheden en Bedryven, ten minſte, met KAREL den V gelyk: in Staatkunde is hy minder: maar hy overtreft hem ver in Deugden: en aan die Deugd zelve, en aan de Naauwgezetheid in de keur der middelen, van welke hy zig bediende, heeft men ten grooten deele toe te ſchryven, dat hy in Staatkunde voor hem zwigten moet. Wy beſchouwen FRANÇOIS den I, in deeze vergelyking, enkel als Oorlogsman en Staatkundigen. Van dien kant gezien, vertoont zig die Vorst, zekerlyk, in zyn minst gunſtig Licht. De Historie der Geleerdheid, der Wetenſchappen en Konſten zou hem in helderer dag ſtellen, en hem onbetwistbaar, en boven zyn Mededinger, en boven alle Vorſten van zynen Tyd, den Voorrang toe-eigenen.

---

* *Hedendaagſche Historie, of het Vervolg van de Algemeene Historie IV Deel, II Stuk. Behelzende de Europiſche Historie. Te Amſt. by* G. de Groot en Zoon, enz. *In quarto* 415 *bladzyden.*

Dit gedeelte, het welk de Geſchiedenisſen van Frankryk vervolgt, maakt een aanvang met de Regeering van *Hugo Capet*, in 't jaar 987, en ontvouwt de lotgevallen van dat Ryk tot op den dood van *Karel den VI*, in 't jaar 1422. De aanmerkelykſte gebeurtenisſen, ſtaande het beſtier deezer Vorſten, worden hier, op den gewoonen voet, welken de Geſchiedkundige Opſtellers van dit Werk houden, geſchiktlyk, voorgedra-

dragen, en in de gewigtigſte byzonderheden opgehelderd; dat hier en daar kan dienen, om eenige aanmerkelyke voorvallen in een nader licht te ſtellen. Van dien aart is, onder anderen, eene aantekening raakende het regt van *Filips den VI*, tot den Franſchen Throon, die wy by deeze gelegenheid zullen overneemen.

Men weet, dat *Filips van Valois*, die na 't overlyden van *Karel den IV*, en na 't bevallen der Koninginne Weduwe van eene Dogter, het Ryksbewind onder den naam van *Filips den VI* aanvaarde, een Mededinger tot den Kroon had, in den Engelſchen Vorst *Eduard den III*. Dat *Filips* zig grondde op zyn regt als naasten manlyken Erfgenaam, zynde een vollen Neef van den overleeden Koning. En dat *Eduard* zig beriep op zyne geboorte uit *Iſabella*, de Zuster van opgemelden Vorst; beweerende, dat wel de Vrouwen onbevoegd waren tot de Kroon, maar dat de Manlyke nakomelingen uit de Dogters der Franſche Vorſten, by gelegenheid, daar op een billyken eisch hadden (*). Onze Geſchiedkundigen gewag maakende van dit twistgeding, het welk het Parlement ten voordeele van *Filips* uitwees, hegten daar aan het volgende berigt.

„ Wy zullen, zeggen zy, om dit nader op te helderen, in deeze aantekening eerst ſpreken van de Prinſen van den bloede, zo als zy zig op dien tyd bevonden, verdeeld in verſcheidene huizen, op dat blyken moge, hoe het regt van *Filip de Valois* het hunne overtrof; vervolgens zullen wy ſpreken van het huis van *Valois*, tot op den tyd van *Filips*, 't geen zyn verwandſchap kan doen zien; en ten laatſten zullen wy ſpreken van de Edelen en Grooten van *Frankryk*, die nog overgebleven waren, hebbende maar eene leenroerige afhanglykheid van de kroon. Wat de Prinſen van den bloede aangaat, het eerſte huis was dat van *Evreux*, waar van de grondſlag gelegd was, door *Lodewyk*, den Zoon van *Filip den Stouten*. Zyn Zoon *Filip* was getrouwd met de Prinſes *Joanna*, de dogter van *Lodewyk Hutin*, door welker regt hy Koning van *Navarre* werdt. Het is klaar, dat hy van zig zelven genen titel of regt hadt op de kroon; en alles, wat hy ook desaangaande door zyn Vrouw gekregen mogt hebben, was weggenomen door eene uitſpraak van het Parlement, bekragtigd door zyn eigen affland. (1) Het volgende was het huis van *Bourbon*, of van *Clermont*, verder af, als afdalende van

Ro-

(*) Zie boven, *bladz.* 346.

(1) „ DU TILLET. LE GENDRE."

Robert, Grave van *Clermont*, zoon van *St. Lodewyk*. *Pieter*, Hertog van *Bourbon*, was het hoofd van dit huis, en de ſchoonbroeder van *Filips de Valois*. (1) Het huis van *Artois* daalde af van *Robert*; eenen anderen zoon van Frankryk, te weten van *Lodewyk* VIII; en broeder van *St. Lodewyk*; die ten gevalle van hem *Artois* tot een Pairſchap verhief: hy was in *Egypte* geſtorven. Zyn zoon *Robert* II was geſneuveld in den veldſlag van *Courtray*. Zyn Zoon *Filip* ſtierf aan zyne ontvangene wonden in den ſlag van *Furnes*. *Robert* III, het Graafſchap van *Artois* aan zyne Moeije *Maud* zynde toegewezen, was het hoofd van dat huis, en ten gevalle van hem hadt *Filip* het Graafſchap *Beaumont le Roger* tot een Pairſchap verheven. (2) Met betrekkinge tot het huis van *Dreux* en *Courtenai*, was *Joannes* III, Hertog van *Bretagne*, de naaste, als afſtammende van *Robert* IV, Zoon van *Lodewyk den Dikken*. (3) En eindelyk het huis van *Bourgondie*, afſtammende van *Robert* III, Zoon van den Koning *Robert*, en kleinzoon van *Hugo Capet*, waar van het hoofd was *Eudes* of *Otho* IV, Hertog van *Bourgondie*, kleinzoon van 's Moeders zyde van *St. Lodewyk*, en wiens Zuster *Joanna* getrouwd was met *Filip van Valois*. (4) Het is klaar uit deze geſlagtrekening, dat geenen van deze Prinſen een nader regt konden voorwenden, en gevolgelyk was het hun belang, om dat van *Filip van Valois* te onderſteunen, naardien, dat regt van opvolging eens bevestigd zynde, hen dit allen op hunne beurt konde te ſtade komen, by de uitſterving van het mannelyk geſlagt van het Koninglyk huis, 't geen eigenlyk het geval geweest is van het ſtamhuis, 't welk nu op den troon is, als waar in de huizen van *Navarre* en *Bourbon* vereenigd zyn. (5) Laten wy nu verder byzonder ſpreken van het huis van *Valois*; *Karel* van *Frankryk*, de derde Zoon van *Filip den Stouten*, Graaf van *Valois*, *Alonſon*, *Chartres* en *Perche*, was eerst getrouwd met *Margareta* van *Anjou*, en hadt by haar twee Zonen en vier Dogters. De oudſte was *Filip de Valois*, de eerſte der *Franſche* Koningen uit dat Stamhuis; dan *Karel*; van wien het huis van *Alençon* is voortgeſproten; *Joanna*, die getrouwd is geweest met *Willem*, Grave van *Henegouwe*, *Holland* en *Zeeland*; *Izabella*, die getrouwd is geweest met *Joannes*, Hertog van *Bretagne*; *Margareta*, die de huisvrouw is geweest van *Guy de Chatillon*, Grave van *Blois*; en *Katharina*, die jong ge-

(1) „ DUPLEIX. (2) GAGUINI. P. ÆMIL. (3) P. DANIEL.
(4) MEZERAY. (5) Favin. Histoire de Navarre".

geſtorven is. By zyne twede Vrouw *Katharina*, de eenige dogter en erfgename van *Filip de Courtenai*, Zoon van *Boudewyn II*, Keizer van *Konſtantinopolen*, en die zig zelve door Paus *Bonifacius* tot Keizerin hadt laten kroonen, hadt hy eenen Zoon, die jong ſtierf, en drie dogters; *Katharina*, die getrouwd is geweest, met *Filip*, Prinſe van *Tarentum*; *Joanna*, die gehuuwd is geweest met *Robert de Artois*; en *Izabella*, Abtdiſſe van *Fonteverault*. By zyne derde Vrouw *Maud*, de oudſte dogter van *Guy de St. Paul*, hadt hy eenen Zoon en drie Dogters; *Lodewyk* Graaf van *Charters*, die jong ſtierf; *Maria*, de tweede Vrouw van *Karel*, Hertog van *Calabrie*, by welken zy gekregen heeft *Joanna*, die vermaarde Koningin van *Napels*; *Izabella*, die getrouwd is geweest met *Pieter*, Hertog van *Bourbon*, en *Blanche*, de eerſte Vrouw van Keizer *Karel* IV. (1) De overige Edelen en Grooten van *Frankryk* waren, noch in getale, noch in magt, eenigzins te vergelyken by het geen zy geweest waren, ten tyde zyner voorzaten; doch niet tegenſtaande dit, waren 'er nog genoeg om hem groote onlusten te veroorzaken, en de magt van zyn Koningryk was geenszins te vergelyken, by 't geen het tegenwoordig is, naar de grenzen van *Spanje*. De Graaffchappen van *Foix* en *Armagnac* waren zeer volkryk, en naauwlyks in eenig opzicht onderworpen aan de kroon; *Gasconje* was in handen van de *Engelſchen*, die hunnen eisch uitſtrekten tot alle de Graaffchappen tot aan de rivier *de Loire*; *Bretagne* was een onafhanglyk Hertogdom; inderdaad de Koning van *Navarre* hadt verbazende bezittingen in *Normandie*; de Konſtabel van *Frankryk* hadt twee verbazende Graaffchappen in *Picardye*; *Vlaanderen* en *Artois* waren in eenen twyfelagtigen toeſtand. Het Hertogdom en het Graaffchap van *Bourgondie*, ſchoon van de kroon afgeſcheiden, waren met hem vereenigd uit hoofde van naauwe bloedverwandſchap. De naast aanleggende landſtreeken hoorden aan de Dauphine van *Vienne*; het Graaffchap *Provence*, met de halve ſtad van *Avignon*, behoorde aan de Koninginne van *Napels*; De andere helft van die ſtad, met het Graaffchap van *Venasſin*, hoorde aan den Paus; behalven verſcheidene andere Graaffchappen en Baronnyen, door het geheel Koningryk, en den eisch van het huis *Navarre*, op de Graaffchappen van *Champagne* en *Brie*".

(1) LE GENDRE. P. DANIEL. CHALONS.

De

De Volmaakte Weetenſchap der Notariſen. In 't Fransch beſchreven, door Mr. CLAUDE JOSEPH de FERRIERE. *En nu om deszelfs groote nuttigheid in het Nederduitsch vertaald, en met Aanmerkingen verrykt. Vervolg van 't Eerſte Deel. Eerſte Stuk. Te Utrecht, by* G. T. van Paddenburg. *In quarto* 184 *bladzyden.*

HEt eerſte Boek van dit Geſchrift van den Heer *de Ferriere*, die onder de Regtsgeleerden bekend ſtaat voor een Man van uitſteekende bekwaamheid, zag reeds het licht, in den jaare 1770. Onverwagte zwaarigheden hebben, naar luid der Voorreden, de verdere ſpoedige uitgave vertraagd; dog men vleit zig thans, met de afgifte van dit Stuk, dat het tweede en derde Boek behelst, met een gewenschter voortgang van dit Werk; alzo het vyfde Boek reeds op de Pers is, en men dus ſtaat maakt, om het tweede Stuk van dit Deel nog in dit jaar den Intekenaaren te leveren. Het tegenwoordige Stuk, dat, even als 't voorgaande, zyne nuttigheid heeft, niet alleen voor de Practizyns, maar ook voor alle Liefhebbers deezer Studie in 't algemeen, gaat wel byzonder over de *Contracten* of Verdragen. Het tweede Boek ontvouwt ons het geen betrekking heeft tot de Verdragen in 't algemeen; met aantooninge der Perſoonen, welken daar toe al of niet bevoegd zyn; der zaaken over welken men Verdragen kan aangaan, en der Verdragen, die men al of niet geoorlofd heeft te agten; mitsgaders van de uitwerking der Verdragen, en 't geen dezelven verbreeken of vernietigen kan: waar by nog komen eenige aanmerkingen over valſche Geſchriften, en 't vergen van een deciſoiren Eed, ter zaake van eenig Contract. En hier op verledigt zig de Autheur in het derde Boek; ter bepaalder overweeginge van de byzondere Contracten; te weeten die van onderling Verbruik-Leen, van Leen of Bruikleen, van Bewaargeevinge en Pandgeevinge, welke verſchillende ſoorten van Contracten onderſcheidenlyk nagegaan, en met voorbeelden opgehelderd worden.

Die Statuten ende Landt Rechten van West Vriesslandt. *Herdrukt te Leeuwarden, by* A. Ferwerda, 1772. *In groot octavo.*

ZY, die zig ter beoefeninge van 's Lands Geſchiedenisſen bevlytigen, zullen met dankbaarheid erkennen, dat men

de moeite wel heeft willen doen, om dit Stukje verder der vergetelheid te ontrukken, of den Liefhebberen gelegenheid te geeven, om het op zig zelve te bezitten. Het behelst de zogenaamde *Saxiſche Ordonnantie*, of de Regten en Wetten, die Hertog *Georg van Saxen*, als Erfheer van Vriesland, in den jaare 1504, te ſamen ſtelde; mitsgaders de *Ordinantie* van Keizer *Karel den V*, in den jaare 1541, geordonneerd door *Maximiliaen van Egmond*, Stadhouder van Vriesland. Twee ſamenvoegende Stukken, die in de Vrieſche Geſchiedenisſen meermaals opmerking verdienen.

De Lente, een Gedicht, uit het Hoogduitsch van den Heer E. C. VAN KLEIST *vertaald. Te Utrecht by* J. A. *en* A. J. van Toll 1772. *In groot octavo 77 bladz.*

HEt aanvallige der Lente, dat menig Dichter uitgelokt heeft, om derzelver ſchoonheid te verheffen, is hier het onderwerp der beſpiegelinge van den Heer *van Kleist*, een vermaard Krygsheld, en tevens een beroemd Dichter, naar uitwyzen van 't beknopte verſlag van 's Mans leeven, hier in 't Voorbericht medegedeeld. Deeze, die zyne zugt voor de Poëzy, in 't midden van 't geraas der wapenen, beſtendig wist aan te kweeken, verleent ons in dit Stukje doorſlaande blyken van de leevendigheid zyner verbeeldingskragt, met oplettendheid, door een bondig oordeel beſtierd. Zy, die ſmaak hebben in 't beſchouwen van Dichtkundige Tafereelen, zullen 'er verſcheiden Meesterlyke trekken in gewaar worden, en over 't geheel de natuurlykheid der ſchilderinge met genoegen nagaan. Men ſlaa ten dien einde het oog op het volgende gedeelte van een Landgezigt.

„ Beſchouw myne veldlievende zangnymph! beſchouw deeze ruime weiden met paarden van 't ſchoonſte zwart bedekt. Zy verheffen den trotſchen hals, en ſtampen en brieſchen met eene vrolyke ſtem, terwyl de echo hen uit het pynboomenwout teegen briescht. Bontgevlekte koeijen, door den ernsthaftigen ſtier aangevoerd, doorwaaden het met heesters bewaſchen moeras, dat zig voor gindſe hoeve uitſtrekt. Een laan van willigen en abeelen, leid na de ſtille landwooning, agter dewelke een wynberg met Thyrſus ſtaaven beplant, langs eene zagte helling opreist; een gedeelte ſchittert met een helderen glans beſtraald, en word door de overigen, die in de ſchaduw eener Wolke ſtaan,

als

als met een doorſchynend floers omſluijerd. —— Maar reeds vlied de wolk, de zonneſchyn loopt ſnellyk voort, zy klimt van rei tot rei, en breid zig eindelyk over den ganſchen heuvel uit. De vroeggewekte leeuwerik ſteigt na de bovenſte lucht, aanſchouwt het gelukkig dal, dat zig onder zyne vlugt uitſtrekt, blyft 'er met vermaak over heen en weder zweeven, terwyl hy zyn triumphlied aanheft. De klanken van dit kweelend lied vervrolyken den ploegenden landman; hy luiſtert met het hoofd na den hemel gekeerd, dan leunt hy weder op den voortdringenden ploeg, en doet de aarde als bruine golven over zynen akker ſtroomen. Eene vlugt van exters en kraaijen volgt hem al aazende agter na; wat verder komt de zaaijer met gereegelden ſtap aantreeden, en ſtrooit een gouden reegen in den boezem des aardryks uit". —— Deeze en dergelyke welgetroffen Tafereelen komen ons hier zo overvloedig voor, dat we 'er ons ligtlyk te lang mede op zouden houden; om dit voor te komen zullen wy ons bepaalen, en nog maar één levendig Schilderſtukje onder 't oog brengen. De Heer *van Kleist* vestigt het gezigt op een Boerenhof, en laat zig, onder andere byzonderheden, over de volgenden aldus uit.

„ De teederbezorgde henne ſchreid aan den oever met opgereezen ſidderende veeren, en roept de nieuwlings uitgebroeidde eentjes te rug; dog zy vlieden voor de ſtem hunner voedſter, laaten zig al ſpartelende in den vloed afrollen, en ſlobberen al zwemmende in het riet. De Ganzen met languitgerekten hals, en dreigende en klappende wieken, verjaagen den krulhairigen waterhond van hun nest. Reeds beginnen de geeldonsſige Kiekens hun ſpel, verbergen den kop in 't vloeijend nat, en blyven op hunne roeijende voetjes in evenwigt hangen. Ginder loopt een yverig beezig meysje, met het bonte korfje aan den arm, door luid ſchreijende hoenderen gevolgd; nu eens blyft zy ſtaan, en lokt ze met eene leedige en bedrieglyke worp nader tot zig; dan wederom beſtort zy ze eensklaps met volle hand, en vermaakt zig, met ze om ſtryd de korrels van elkanders rug te zien afpikken. Wat verder zit het witte Konyntje, in zyn donker hol te luiſteren, en draait de roode oogjes ſchichtig heen en weer"

„ Het geel graauwe Tortelduifje, komt al lacchende uit het gewelfde ſlag voorttreeden, het krapt den hals met zyn koraalrood pootje, plukt zig de donsſige veertjes uit de borst, ondergraaft den opgeheeven vleugel, en vliegt na haaren minnaar op het dak. Deeze door minnenyd vergramd, draait

zig om en om, en kirt met eene vertoornde ſtem: dog de ſtreelende ſchoone roert hem even aan, terſtond treed hy nader, en ſlaat een teederer geluid. —— Wat worden 'er dan al liefdekusjes verſpilt! zy ſchudden al lacchende de nederhangende wiekjes, en doen 't zagtſte liefde-geluid over de welriekende gaarde ſuizen. —— Ik volge uwe leiding ô teederbeminnende Duifjes! ik volg u".

Aan deeze beſpiegelingen, welken hier en daar met opwekkende Godsdienſtige kundigheden doorvlogten zyn, heeft men in deeze Vertaaling nog gehegt eene overzetting van des Autheurs dichtkundige voorſtelling van den lof der Godheid; welker Goedheid en Magt hier beknopt en nadruklyk voor den Geest gebragt wordt. De Heer *van Kleist* dringt die wel inzonderheid aan, ter beſchaaminge van den vermeetelen twyfelaar; en ſluit alles in 't blyde vooruitzigt op een toekomenden gelukſtaat; in welken hy Gods Majeſteit met veel edeler liederen zal roemen; dat hem als reikhalzende doet betuigen: „ô gy lang gewenſchte tyden, kom dog met verhaasten vlugt aanſnellen! vliegt gezwind, op dat ik haast voor eene nimmer te ſtooren vreugde mag vatbaar zyn".

Lier- Veld- en Mengelzangen, door E. WOLFF, geb. BEKKER. *Te Hoorn by* T. Tjallingius 1772. *Behalve het Voorwerk en den voorafgaanden Lykzang op den Heer Mr.* H. NOORDKERK, *in groot octavo* 219 *bladz.*

IEder een die gevoelig is voor de aanloklykheden der ſchoone Dichtkunde, (en wie die een teder hart heeft is 'er ongevoelig voor?) zal deeze verzameling van *Lier- Veld- en Mengelzangen* behaagen. De Dichteres, reeds bekend door vroegere Stukjes haarer welgeſneeden penne, toont in deezen bondel, op de uitſteekendſte wyze, haare bekwaamheit om de leevendigſte verbeeldingskragt met oordeel te beſtieren, en dus haare voorwerpen in dat juiſte licht te ſtellen, daar ze natuurlyk het ſterkſte moeten treffen. Dit ſtraalt in deeze haare Dichtkundige Zangen ten krachtigſte door, en maakt dezelven boven al aangenaam; de Natuur vertoont 'er zig als leevende, en de Leezer gevoelt zig getroffen, zo dat hy deel neeme in het onderwerp; het eigenaartige uitwerkſel der waare Dichtkunde. Dit byzondere dat deeze Zangen, op eene aanmerkelyke manier, van veele onaandoenlyke Ver-

zen,

gen, die men zomtyds onder den naam van Gedichten of Dichtkundige Werken ontmoet, onderſcheid, openbaart zig genoegzaam in ieder Stukje, dat ons hier word voorgedraagen. By uitneemendheid ſtrekken hier van ten getuigen, de Lykzang op den beroemden *Noordkerk*, benevens twee Veldzangen, genaamd *Rachel* en *Jacob*, als mede de *Andromachè* en *Scipio*; welker leezing niet in de uitwerking zal feilen, als het hart 'er toe geſchikt is. Heeft men eene ernſtige luim men leeze onder anderen de *Dankbetuiging aan de Eenzaambeid*; en gevoelt men zig door lugtiger vlaag gedreeven, men ſlaa dan 't oog op den *Winterzang*; en de eene zo wel als de andere zal, naar verſchillende omſtandigheden, op eene aangenaame wyze, het gemoed aandoen. Eene ſoortgelyke uitwerking zal bykans ieder Zang deezer Verzamelinge, in eene mindere of meerdere maate, hebben; en om 'er terſtond eene proef van te neemen: men leeze eens den aanvang der beſchryvinge van *Jakobs Vreugde by Jozefs Geboorte*, welke aldus luid.

Verrukkelyk gezicht! — (dus liet zich Jakob hooren,
Daar hy voor 't rustbed van zyn' lieve Rachel zat,)
Zy ſlaapt, zy heeft haar eerstgebooren,
Haar Jozef, ſlaapend, in haar' blanken arm gevat.
Verrukkelyk gezicht! gy boeit myn' vogtige oogen.
Myn Rachel, moeder van een Zoon! — 'k ben opgetoogen.
Wat zal, wat kan ik meer
Verlangen? Rachel is gelukkig, — mint my teêr.
Wat is zy ſchoon! hoe doet het ſtreelend vergenoegen
Dien lelieblanken boezem zwoegen!
'k Zie in haar trekken, welk een vreugd haar hart geniet,
Daar zy zich blyde moeder ziet.
Zy heeft haar hartenwensch verkreegen.
Slaap, lieve jongen! ſlaap, aan haare borst gelegen.
Ach! wekt haar niet; z' heeft rust van nooden! ſlaap gerust,
Myn' lieve vrouw! gy hebt voor geen gevaar te vreezen.
Uw Jakob zal, myn oogenlust! ——
Uw eigen Jakob zal voor u zorgvuldig wezen.
Nu weet ik eerst, myn ſchat! hoe dierbaar gy my zyt.
'k Was op het punt u voor altoos te derven;
'k Moet, ſprak zy, zo ik ſterf, in Jakobs armen ſterven.
Verſchriklyk denkbeeld, dat nu nog het hart doorſnydt!
Maar 't is voorby, ik moet die vrees verbannen.
ô Liefdedrift! hoe zeer verzagt gy 't hart der mannen,
Wanneer een teêrbeminde vrouw
Zich aan ons overgeeft, door de onverbreekbre trouw.

Myn lieve jongen! — neen — ik durf hem niet genaaken;
Ik mogt zyn' moeder doen ontwaaken,
Aan wie dit teder pand ten naauwſten my verbindt.
Myn ganſche ziel is vreugd; — wat ſchooner kind!
Ach, dierbaare echtgenoot! 't ontbreekt uw' man aan woorden;
Hy voelt meer dan hy uit kan drukken. Lieve koorden;
Gewyde banden van myn zalig echtverbond!
Ach, bind my niet zo ſterk! — 'k voel u te hevig drukken.
Wat yslykheden myne ziel wel ondervondt,
Kwaamt gy, ô wreede dood! haar uit myn armen rukken!

Op dien eigenſten trant vervolgt dit aandoenlyke Dichtſtukje; doch het bygebragte is genoeg voor den Leezer, om zyn hart te toetſen, of hy vatbaar zy voor natuurlyke aandoeningen, en dus met vermaak dit Dichtkundige geſchrift konne doorbladeren. Wyders vind men, ten einde der Zangen, nog eene proze-vertaaling van het vernuftige Dichtſtuk van den beroemden *Pope*, dat *de ontroofde Hairlok* eener Dame tot zyn onderwerp heeft, en zo geestig uitgevoerd is, dat de vernuftigſte Schryvers het altoos aangemerkt hebben als een Meesterſtuk in zyne ſoort: des het den Nederduitſchen Leezer niet wel anders dan gevallig konne zyn, eene weluitgevoerde vertaaling hier van in onze ſpraake te ontvangen.

Proeve van ſtigtelyke Mengelpoëzy. Eerſte Stukjen. Te Utregt by J. v. Terveen 1772. *Behalve het Voorberigt* 142 *bladzyden in groot octavo.*

HEt oogmerk der Heeren Opſtelleren van dit Werkje, H. v. ALPHEN en P. L. v. d. KASTEELE, is, naar luid der Voorreden, deeze Proeve door den tyd tot een bekwaam boekdeeltje te brengen; ten einde hunne Landsgenooten, door eene verzameling van ſtigtelyke Zangſtukjes, op te wekken; waar toe deeze Proeve in zyne ſoort zeer wel geſchikt is. Dezelve behelst een aantal van gemoedlyke bedenkingen, godsdienſtige beſpiegelingen, aanmoedigende en vertroostende overweegingen, in een vloeijenden ſtyl voorgeſteld; welke met een ſtichtelyk vermaak geleezen of gezongen konnen worden, van alle dezulken, die aan eene zinnebeeldige beſpiegelende leiding hunner gedagten in het Godsdienſtige gewoon zyn. In het doorbladeren van dezelven bepaalde ons het jaargetyde op den

den volgenden *Inval op de Bloezem*, waar uit de Leezer eenigermaate kan oordeelen over de denkwyze onzer Schryveren.

Als de landman bloesemknopjes aan 't geboomte aanschouwen mag,
En zyn hoop op rype vrugten ziet vermeêren dag aan dag;
Slaat een bui van hagelsteenen soms het welig groeiend ooft;
En hy ziet zig dus van alles in een oogenblik beroofd.
Dat ik dan niet enkel bloesem, maar ook rype vruchten gaf!
Weer, ó Jesus! door uw liefde, van myn ziel den hagel af!
'k Hoor de buien gonzend nadren: ó! verjaag ze door uw Geest!
Zyn tot hier toe niet myn bloempjens door uw trouw bewaard geweest?
Laat ze dan tot rypheid komen, waardig uwen liefdegloed;
Nimmer worden bloesems vrugten, zoo ze uw Almagt niet behoedt.

De Spanjaerdt binnen Rotterdam. In drie Boeken. Door A. V. d. VLIET. *Te Rotterdam* 1772. *In quarto* 56 *bladz.*

HEt tegenwoordige jaar 1772 vereeuwt een aantal van merkwaardige geschiedenissen des Vaderlands; die der Nederlanderen oplettendheid te rug trekken, ter beschouwinge van de rampen onzer Voorzaten voor tweehonderd jaaren; tot een te ernstiger bezef van ons geluk in de dagen van Godsdienstige en Burgerlyke Vryheid, welken wy beleeven. Onder dat slag van Geschiedenissen is ook het verraadelyke overrompelen van Rotterdam, door de Spanjaarden, op den 9 April 1572, met de ontmenschte gevolgen daar van; welk voorval ons hier in Drie Zangen ontvouwd word. Dezelven behelzen eene geschiedkundige voorstelling van de aankomst der Spanjaarden voor, van derzelver woede binnen en ten laatste van derzelver aftogt uit de Stad; welk alles hier in een rollend Maatgezang ter leevendiger nagedagtenisse word voorgedraagen; waar van de volgende Verzen tot een staal konnen strekken.

De Spanjaerds, nu niets meer hun woede kan weêrstreven,
Den losse teugel aen hun snoode lusten geven,
En stuiven, dol en driest, der Burgren huizen in,
En dwingen, met gewelt, den Huiswaerdt en 't gezin,
Hun 't lekkerst uit de spinde en kelder voor te zetten.
Wie weigrig is zy hoofdt en hersenpan verpletten;
Of hangen ze in de deur van 't huis op, by het been;
En smyten 't huisvieraedt aan stuk en scherf daer heen.

De

De gelibeit laet zich in hunne oogen klaer aenſchouwen;
ô Teedre maegden! vlugt! vlugt! eerelyke vrouwen!
Uw kuisheit loopt gevaer! vlugt weg; en bergt dien ſchat!
Maer och! waer heen? 't gewelt is méester van de Stadt!
Die weergalmt van geklag, en bittere ongenuchten!
De maegden ſlaken hier erbarmelyke zuchten,
Terwyl ze worstlen met een ſchrikdier, wiens gewelt
Geen maegdetranen, of gebeên en zuchten telt.
Verkrachte vrouwen hoort men ginder angſtig kermen.
Daer word een Burger, die zyn gade wil beſchermen,
In de armen van zyn vrouw, een pook in 't hart geduwt.
ô Helſche boosheit! waer myn ziel van ſchrikt en gruwt,
Wiens dichtveêr is in ſtaet om u naer eisch te malen!
En gy, die, om wat roems by Alva te behalen,
Den moord begost, Bosſu! wie, in deez' naren ſtaet,
De Burgery ten prooi dier wreê barbaren laet,
Kunt gy, een edelman, van Nederlandſchen bloede,
By 't volk voorheen bemint, kunt gy die dolle woede
Stilzittende aenzien, doof voor allen jammerkreet!
Helaes! waer vond men ooit een Neêrlandsch hart zoo wreedt!
Maer och! verblinde Graef! al ſtraft Godt, in dit leven,
Altydt de boosheit niet, zal 't u geen voordeel geven
Te zeggen; 'k heb niet meer dan Alva's last gedaen,
Wanneer gy, namaels, voor Gods Rechterſtoel zult ſtaen.
Hier zal men voor de poort, waer door het goedt vertrouwen
U binnen liet, in ſteen, een duurzaem opſchrift houwen (*),
Dat, aen het nageſlacht, de gruwlen, en 't gewelt,
Door de arme Stadt geleên, tot uwe ſchande meld;
En uw gedachtenis zal eeuwig, by die 't lezen,
ô Schandvlek van uw huis! een vloek en gruwel wezen!

(*) Dit ziet op het opſchrift aan de buitenzyde van de Oostpoort van Rotterdam.

Den Grave van Bosſu met de Spanjaerts bloetgierig,
In 't jaer ſeventig twee, April den negenden dag,
Landen hier als vrient, quam maer ſchoffierig
Vermoorden veel borgers met jammerlyk geklag.

Papieren wegens het ongelukkig afbranden van den Amſterdamſchen Schouwburg.

HEt jammerlyk Treurtooneel van den 11 May hier ter Stede vervult natuurlyk aller harten met eene gevoelige ſmerte. De Amſterdamſche Schouwburg, die in vollen luister praalde, die Ingezetenen en Vreemden kon vermaken, is dienstyds, met alle deszelfs

zelfs kostlyke en kunstryke Cieraaden, in puin en asch verkeerd. Dan dit is 't niet alleen; maar dit op zig zelve, ten aanzien van de Kunst en den verlooren Schat, zo jammerlyk toeval, is te meer smertlyk, daar 't vergezeld gegaan is, van 't verlies van veeler welgesteldheid en gezondheid, ja van veeler leeven: daar overhaasting en ontroering veelen ongelukkig gemaakt heeft, en eenigen door puin verpletterd, door rook verstikt, of door vuur verteerd zyn. Een akelig toeval zeker! vooral op die plaats, daar men eene vermaaklyke uitspanning bedoelde. ——— 't Is niet vreemd dat zodanig eene geschiedenis veelen hunne pennen heeft doen scherpen, om, 't zy op Maat of in 't Maatlooze, hunne gedagten deswegens op het Papier te stellen, en aan 't Gemeen mede te deelen. De stoffe zelve spoort veele Schryvers, naar hunne verschillende denkwyzen, eigenaartig onderscheiden daar toe aan, en 't onderwerp kan uit zo veelerleie gezichtpunten beschouwd worden, dat 'er overvloedige gelegenheid zy, om het zelve op verscheiden manieren te behandelen. Hier van leveren ons de deswegens uitgegeeven Papieren overvloedige bewyzen; en de algemeene aandoening over die treffende Geschiedenis begunstigt, in den eersten tyd, natuurlyk het verspreiden dier Geschriften, van hoedanig eene soort ze bykans ook mogen weezen. Onder het nazien van een ganschen bondel van Papieren, welken ons over dit onderwerp ter hand gekomen, en wier optelling meer lastig dan aangenaam zou zyn, hebben wy het meerendeel, naar verwagting, dat is niet, of naauwlyks, leezenswaardig gevonden. Een groot gedeelte is ons als onverschillig voorgekomen; en indien wy 'er, uit den geheelen hoop, dien wy tot nog gezien hebben, eenigen zouden uitzonderen, die eene byzonderer opmerking verdienen, dan zyn het de twee volgenden. *De naeuwkeurige Brief van een Amsteldamsch Heer aen zynen Vriend te Haerlem. Tweede Druk. Te Amsteldam by Jan Doll.* En, *Een drietal merkwaardige Brieven. Te Amsterdam by P. Conradi.* De eerstgenoemde Brief behelst het geregeldste verslag, dat wy van deeze treurige geschiedenis ontmoet hebben: en 't gemelde drietal van Brieven ontvouwt ons, kortlyk de algemeene redeneerwyze, welken de Voorstanders en Tegenstanders van den Schouwburg in dit geval houden. Wy meenen vervolgens op dit slag van Papieren niet verder staan te blyven, of 't moest zyn, dat 'er iets het licht zage, dat ons, in den eenen of anderen zin, eene opzeglyke melding mogte schynen te vorderen.

Authentyk Verhaal van de geſmoorde Revolutie binnen Coppenhagen. Uit het Deensch Origineel vertaalt. Te Amſt. by Ch. v. Eſſen 1772. *In octavo* 33 *bladzyden.*

EEn onderſcheiden berigt van den toeleg der Hoofdperſonaadjen, van deszelfs ontdekking en afwending; dat vry geleidlyk gegeeven wordt, en dus niet als geheel onwaarſchynlyk te verwerpen is, ſchoon we deszelfs egtheid in alle deelen niet durven beweeren.

Een echt, getrouw en omſtandig Verhaal van verbazende Gevallen, welke te Stockwell, *in het Graafſchap* Surry, *geſchied zyn. Na den tweeden Druk, uit het Engelsch vertaald. Te Rott. by* A. Bothall, D. Vis en P. Holſteyn. *In octavo* 28 *bladzyden.*

IN dit Stukje geeft men ons verſlag van eene ſoort van Spookhistorie, met opnoeming der getuigen, die zeggen het verhaalde gezien te hebben. Dog het geheele beloop gaat alle waarſchynlykheid zo ver te boven, dat het der moeite niet verdiene, dat men 'er verder agt op geeve, zo 'er niet vervolgens eenige nadere opheldering bykome. Men heeft meermaals Menſchen gevonden, die zig vermaakten met wonderlyke dingen, of geheel te verzieren, of byster te vergrooten; en Lieden van dien ſtempel kunnen zulks zeer wel doen, zonder zig der ontdekkinge te bekreunen; des het noemen van getuigen op zig zelve aan zodanige verhaalen geen geloofwaardigheid byzette.

Aan den Deenſen Graave VAN STRUENSEE, *dat by het dwaalgevoelen van den Heer* DE LA METTRIE *en zyne Volgers*, dat Ziel en Lighaam beiden te gelyk eindigen, *herroepe. Met eene nevensgaande korte Leevensbeſchryving van dien befaamden Vrydenker, en een berigt van zyne Stellingen en fameuſe Geſchriften. Te Amſt. by* C. Philips J. Z. 16 *bladzyden.*

HEt voorafgaande Dichtſtukje, ſtrekkende om de onbezonnenheid van het haatlyke gevoelen,

Dat Lyf en Ziel zaam ſterft gelyk zy zaamen leeven,

voor te draagen, is in zyne ſoort, met opzigt tot de bedoelde omſtandigheden, daar de Graaf VAN STRUENSEE verdagt was van dit gevoelen te omhelzen, niet oneigen opgeſteld. Maar wat voorts het bygevoegde raakende DE LA METTRIE betreft, men doet hem meerder eer aan, dan hy waardig is; met zyne Stellingen te ontvouwen, en eene Lyst zyner Schriften op te geeven; nadien hy, raakende dit onderwerp, niets voor den dag gebragt heeft, dat der moeite waardig is, in levendige gedagtenis te houden.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

Oude en Hedendaagſche Kerklyke Geſchiedenisſen van de Geboorte van CHRISTUS, *tot den aanvang der tegenwoordige Eeuwe, door den Hooggeleerden* J. L. MOSHEIM. *Kanſelier der Hooge Schoole te Gottingen. Uit het Latyn vertaald, en vermeerderd met de Byvoegzels, Aantekeningen en Tydrekenkundige Tafels van den Eerw.* ARCHIBALD MACLAINE. *Doctor in de H. Godgeleerdheid en Leeraar der Engelſche Kerke in 's Gravenhage.* Vlde Deel. *Te Amſt. by* F. de Kruyff, A. van der Kroe *en* Yntema *en* Tieboel.

ONgetwyfeld heeft de ſchikking, de duidelyke en geleidlyke Orde door den Heere MOSHEIM in zyne *Kerklyke Geſchiedenisſen* gehouden, niet weinig toegebragt om dit Werk zo algemeenen ſmaak te doen vinden. Deeze ſchikking in de *Drie* voorgaande *Boeken* gevolgd, laat hy met het *Vierde*, waar van dit Deel een begin maakt, vaaren; de geſteltenis der tyden, en de gedaante die de Godsdienst met de Zestiende Eeuwe kreeg, deeden het onmogelyk worden dien zelfden voet te houden. Dan die zelfde juistheid van geest, welke in 't voorgaande doorſtraalt, ontdekt zich hier wederom, en de veranderde ſchikking moet elks goedkeuring wegdraagen. Thans verdeelt hy de Geſchiedenis in twee algemeene Hoofddeelen; te weeten de *Algemeene* en de *Byzondere Geſchiedenis*.

Tot de *Algemeene Geſchiedenis* brengt hy alle Gebeurtenisſen, welke den ſtaat des *Christendoms*, in de grootſte uitgeſtrektheid aangemerkt, betreffen, en de *Christlyke Kerke*, in 't algemeen beſchouwd, afgeſcheiden van de elendige en veelvuldige verdeeldheden, in dezelve, door de driften der Menſchen veroorzaakt.

In de *Byzondere Geſchiedenis* ſtelt hy zich voor de onderſcheide Aanhangen, waar in de *Christlyke Kerk* verdeeld was, elk in hunnen rang na te gaan. Dit gedeelte ſchift hy, ordes en nauwkeurigheids halven, in twee Deelen. Het Eerſte bevat wat 'er behoort tot de Oude Aanhangen onder de *Chris-*

tenen, zo in 't *Oosten* als in 't *Westen*: terwyl het Tweede zich bepaalt tot de Geſchiedenis der laatere Gemeenſchappen, die opgeſtaan zyn naa den tyd der Hervorminge in *Duitschland*.

Doch aangemerkt de Geſchiedenis der *Hervorminge*, de roemrykſte van alle Omwentelingen immer in de *Christenheid* van den eerſten aanvang af voorgevallen, van zo groot een invloed is op alles wat voorts in de *Christlyke Kerke* gebeurde, verdient dezelve eene byzondere overweeging; waarom onze Hoogleeraar het *Vierde Boek*, hier mede ontſluit, en daar van een verhaal opleevert 't welk dubbel leezenswaardig is, en vergezeld gaat met een *Byvoegzel* van den Eerw. MACLAINE, *over de Geaartheid en 't Gedrag der eerſte Hervormeren en de beſchuldiging van Geestdryvery door een beroemd Schryver* (HUME) *tegen dezelve ingebragt*, 't geen de eer dier Werktuigen eener zo gelukkige verandering, op de redelykſte en heerlykſte wyze verdeedigt; hun op den rechten prys ſchat; weshalven de Opſteller met rede ten ſlot daar van mogt zeggen, „ laaten wy ons over de zwakheden der Hervormeren bedroeven; laaten wy hunne dwaalingen verwerpen; laaten wy zelf in eenige gevallen hunne kwaalyk beraadene geſtrengheid en gewelddaadigheid, waar aan zy zich mogen ſchuldig gemaakt hebben, veroordeelen; doch laaten wy nimmer vergeeten, dat zy, met trotſeering der dreigendſte gevaaren, en het om verre werpen van bykans ontebovenkomelyke hinderpaalen, het pad geopend hebben tot die Vryheid in den Godsdienst, welke wy niet te hoog kunnen agten, noch te zorgvuldig aanwenden tot redelyke en waardige oogmerken".

Wyders treft men in dit Deel aan, de *algemeene Geſchiedenis der Kerke* in de XVI Eeuwe, en het ontvouwen van den toeſtand der *Roomſche of Latynſche* en der *Griekſche en Oosterſche Kerke*, in 't gemelde tydperk.

Ter proeve geeven wy thans de Characters van de voornaamſte Hervormers die ons in dit Stuk voorkomen. Onder deezen bekleedt LUTHER, die, in den Jaare MDXVII, opſtondt, de eerſte plaats. Hy werd te *Eisleben* in *Saxen* gebooren, en was een Monnik van de Orde der *Augustyner Heremiten*, en tevens Hoogleeraar in de Godgeleerdheid op de Hooge Schoole te *Wittenberg*. „ Geen der gaven of bekwaamheden van LUTHER waren, volgens de ſchets van MOSHEIM, gemeen. Hy bezat een uitmuntend verſtand, een vast en ſterk geheugen, een ongelooflyk geduld in 't uitſtaan van arbeid

beid en moeilykheden, eene ongemeene welſpreekenheid, eene onverwinnelyke grootmoedigheid, die onverſchrokken bleef in alle wisſelvalligheden der Wereld, en eene uitgeſtrekte Geleerdheid; de Eeuw, waar in hy leefde, in aanmerkinge genomen zynde. Dit alles moeten zyne Vyanden zelve bekennen, ten minſten allen, die niet gansch en al verblind zyn door den geest van partyſchap. Hy was zeer bedreeven in de Godgeleerdheid en Wysbegeerte, die ten deezen tyde op de Schoolen plaats hadden: hy onderwees die beide met grooten roem en eenen gelukkigen uitſlag op de Hooge School te *Wittenberg*. Als Wysgeer omhelsde hy de gevoelens der *Nominalisten*, wier ſtelzel onder zyne Orde was aangenomen, terwyl hy, in de Godgeleerdheid, voornaamlyk de begrippen van AUGUSTINUS volgde; doch in beide gaf hy aan de beſliſſingen der Heilige Schriftuure, en de voorſchriften der gezonde Rede, den voorrang boven het gezag en de begrippen van feilbaare Menſchen. Het zou zo ongegrond als ongerymd weezen, deezen grooten Man af te ſchilderen, als boven dwaaling verheeven, en vry van zwakheden en gebreken; nogthans, indien wy de gevolgen der beſmettingen van de Eeuwe, in welke hy verkeerde, en van den Godsdienst, waar in hy opgevoed was, uitmonſteren, zullen wy mogelyk maar weinig berispelyks in zyn Character vinden". —— De Hoogleerrar MOSHEIM geene melding gemaakt hebbende van de lasteringen door zommige laatere Schryvers uitgevonden en verſpreid, met oogmerk om LUTHERS tegenkanting tegen de afkondiging der Aflaaten te doen voorkomen, als het uitwerkzel van zelfzoekende en onedele beweegredenen, bevlytigt zich de Eerw. MACLAINE, in eene breede Aantekening, om die vlek, den Hervormer aangewreeven, af te wisſchen, en het Character van een Man die der zaake van den Godsdienst zo uitſteekenden dienst gedaan heeft, te verdeedigen. Doch hem hier te volgen zou ons te lang vallen, en de plaats, welke wy anderen moeten inruimen, wegneemen.

„ PHILIPPUS MELANCHTHON, Tydgenoot van LUTHER en Hoogleeraar in de *Griekſche Taale* te *Wittenberg*, hadt, tot den tyd van het geſchil met ECKIUS, geen deel gehad in de twisten, die voorbereidzels waren tot de groote zaak der Hervorminge, (gelyk ook de zagtheid van zynen aart, en zyne kieſche ſmaak voor de beſchaafde Letteren, hem afkeerig maakte van dit ſlag van twisten,) ſchoon hy een Boezemvriend was van LUTHER, en het oogmerk goedkeurde, om de Godgeleerdheid, de voornaamſte aller weetenſchappen, van duis-

terheid, ſpitsvindigheid en ſchoolſche wartaal te ontheffen (*). Hy werd door het geſchil met ECKIUS overtuigd van de goedheid der zaake, welke LUTHER voorhadt, en moet als een der voornaamſte Werktuigen van de Hervorming worden aangemerkt. Zyne grootſte vyanden zelve erkennen zyne verdienſten, zy vinden zich gedrongen te belyden, dat de Jaarboeken der Oudheid 'er weinigen opleveren, die met hem mogen vergeleeken worden; 't zy men 't oog vest op de uitgebreidheid zyner kundigheden in Godsdienſtige en andere zaaken, op de vrugtbaarheid en fraaiheid zyns vernufts, op de vaardigheid en vlugheid zyns begrips, of de onvermoeide naarſtigheid, waar mede hy zyne Letteroefeningen en Godgeleerden arbeid voortzette. Hy deedt aan de Wysbegeerte en de vrye Kunſten denzelfden uitſteekenden dienst, welken LUTHER aan de Godgeleerdheid gedaan heeft, door dezelve te zuiveren van het afzigtig vuil, waar mede ze beſmet waren, en de *Duitſchers*, op de overredendſte en kragtdaadigſte wyze, tot derzelver beoefening aan te zetten. Hy bezat de zonderlinge bekwaamheid om de Waarheid te onderkennen in de duisterſte en ingewikkeldſte gevallen, en de afgetrokkendſte denkbeelden in ééns te vatten, en met de grootſte klaarheid gemaklyk uit te drukken. Deeze gelukkige bekwaamheid lei hy met zulk een gunſtigen uitſlag te koste in zyne Godsdienſtige oefeningen, dat de zaak der waare *Christenheid*, van de geleerdheid en het verſtand van MELANCHTHON, meer weezenlyke voordeelen trok, en kragtiger onderſtand ontving, dan van eenigen anderen Leeraar deezer Eeuwe. Zyn liefde tot vrede en eendragt, die hy deels verſchuldigd was aan de zonderlinge zagtheid van zyne geſteltenisſe, deedt hem vuurig wenſchen, dat de Hervorming mogt te wege gebragt worden, zonder ſcheuring in de Kerk te veroorzaaken, en dat de uitwendige Gemeenſchap der ſtrydende Partyen mogt bewaard en ongeſchonden blyven. Deeze geest van zagtheid en liefde, misſchien te verre gaande, deedt hem zomtyds meer toegeeven, dan de voorzigtigheid eischte, of voordeelig was aan de zaak waar in hy gewikkeld was. 't Is, egter, zeker, dat hy niets toegaf omtrent de gewigtigſte en gevaarlykſte dwaalingen, die in de *Roomſche Kerke* heerschten; maar in tegendeel, wel ſterk

(*) Zie MELANCHTHONS Brief over het Geſprek te *Leipzig*, by VALERN. LOSCHERUS, *Acta & Document. Reformat.* Tom. III. Cap. VIII. p. 215, als mede de *Wittenbergſche* Uitgave van LUTHERS *Werken*, Vol. I, p. 336.

ſterk beweerde, dat derzelver uitrooying met de daad noodzaaklyk was, om den waren Godsdienst te herſtellen. —— In de natuurlyke geaartheid van deezen grooten Man was iets zagts, vreesagtigs en toegeeflyks. Hier uit ontſtondt een zeker wantrouwen van zichzelven, 't welk niet alleen te wege bragt, dat hy de dingen met de zorgvuldigſte aandagt en opmerking overwoog, eer hy tot eenig beſluit kwam, maar hem ook met laſtige vreeze vervulde, wanneer 'er geen gevaar was, en hem deedt ſchroomen voor zaaken die nooit konden gebeuren. Nogthans was in tyd van weezenlyk gevaar, wanneer alles zich akelig opdeedt, en de zaak van den Godsdienst zich in eenen hachlyken toeſtand bevondt, deeze vreesagtige Man, als 't ware, eensklaps veranderd in een onverſchrokken Held, die, met onbezweeken ſtandvastigheid, het gevaar onder de oogen zag, en met onverwinnelyke dapperheid zyne vyanden wederſtand boodt. —— Dit alles toont, dat de kragt der Waarheid en 't vermogen van welgevestigde beginzels, de zwakheid van MELANCHTHONS natuurlyk Character wel eenigzins verminderde, doch zonder dezelve geheel weg te neemen. Was zyne kloekmoedigheid eenpaariger en beſtendiger geweest, hadt hy min gezogt alle de ſtrydige belangen te vereenigen en allen te behaagen, en meer gezegepraald over de bygeloovigheden in zyne Kindschheid reeds ingedronken (*), hy verdiende aangemerkt te worden als een der grootſte onder de Kinderen der Menſchen (†).

„ Terwyl door LUTHERS en MELANCHTHONS yver, het gezag en de agtbaarheid van den Roomſchen Paus in *Duitschland* daalde, bragt UDALRICUS ZWINGLIUS, een Kanunnik van *Zurich*, daar aan, in *Zwitzerland*, eene doodlyke wonde toe;

(*) [Hier door verſtaat de Heer MOSHEIM ongetwyfeld, de ligtgeloovigheid, welke deeze groote Man liet blyken ten aanzien van Voortekens en Droomen, en zyne voormaalige, ſchoon niet zeer ſterke, gehegtheid aan de gewaande Weetenſchap der Starrewichelaarye. Zie SCHELHORNII *Amoenitat. Hist. Eccl. & Litter.* Vol. II. p. 609.]

(†) 'Er is eene Leevensbeſchryving van MELANCHTHON voorhanden, door JOACHIMUS CAMERARIUS opgeſteld, waar van reeds verſcheide Uitgaven het licht gezien hebben. Doch een nauwkeuriger berigt wegens deezen doorlugtigen Hervormer, opgeſteld door een verſtandig, onpartydig, en nauwkeurig onderrigt Leevensbeſchryver, als mede eene volledige verzameling zyner *Werken*, zoude een onwaardeerbaar geſchenk zyn voor het Gemeenebest der Letteren.

toe; deeze voegde by eene uitgebreide geleerdheid en doordringend verſtand, de heldhaftigſte onverzaagdheid (*). Men moet zelfs bekennen dat die voortreflyke Man reeds eenige ſtraalen der waarheid zag, eer LUTHER tot eene openlyke ſcheuring met de Kerk van Rome kwam (†). Hy werd, egter, naderhand, ſterker aangemoedigd door het voorbeeld, en onderrigt door de Schriften van den *Saxiſchen Hervormer*; en dus kreeg zyn yver voor de goede zaak nieuwe kragt. Want hy verklaarde niet alleen de Heilige Schriften,

(*) [De Engelſche Vertaaler heeft by de Afbeelding van ZWINGLIUS gevoegd de hoedanigheid van heldhaftige onverzaagdheid: om dat dezelve een overheerſchend en merkwaardig gedeelte was van het Character van deezen doorlugtigen Hervormer, wiens geleerdheid en dapperheid, door de grootſte gematigdheid getemperd, hem, misſchien, boven alle vergelyking, tot het ſchitterendst cieraad der *Proteſtantſche* zaake maakten.]

(†) [Onze Geleerde Geſchiedſchryver ſchynt dit niet met genoegen te erkennen, naardien de *Duitſchers* en *Zwitzers* met elkander in geſchil zyn over de eer, wie van hun de eerſte ontdekkinge tot de Hervorminge gedaan hebbe. Indien evenwel de waarheid hem genoodzaakt heeft, deeze bekentenis te doen, hy heeft dezelve van eenige verzagtingen doen gepaard gaan, die eer konſtig dan nauwkeurig zyn. Hy zegt „ dat ZWINGLIUS reeds eenige ſtraalen der waarheid zag, eer LUTHER tot eene openlyke ſcheuring met de Kerk van *Rome* kwam"; om ons daar door in het denkbeeld te brengen, dat LUTHER de waarheid kon gezien hebben, lang voor dat deeze ſcheuring voorviel, en gevolglyk zo vroeg als ZWINGLIUS. Doch het is te over bekend, dat de laatstgenoemde, reeds zedert zyne vroegſte jaaren, zich grootlyks hadt geërgerd aan verſcheide bygeloovige gebruiken der *Roomſche Kerke*; dat hy reeds in den Jaare MDXVI, (RUCHART *Hiſt. de la Reform. en ſuiſſe.* ZWINGLII *Opp.* Tom. I. p. 7. *Nouveau Dict.* Vol. IV, p. 866. DURAND *Hiſt. du* XVI *Siecle* Tom. II. p. 8. & JURIEU *Apologie pour les Reformateurs* &c. Part. I. p. 119.) een aanvang gemaakt hadt om de Schriftuure voor het Volk te verklaaren, en de dwaalinge eener bedorvene Kerke, hoewel met groote voorzigtigheid en gematigdheid, door te haalen; en dat hy zeer edele en uitgebreide denkbeelden hadt van eene Algemeene Hervorminge, op dien eigenſten tyd, dat LUTHER bykans het geheele Stelzel der Paapery nog aankleefde, de Aflaaten alleen uitgezonderd. LUTHER ging zeer langzaam voort in de bevryding van de vooroordeelen der opvoedinge, waar van ZWINGLIUS, door de kragt van een ſtout vernuft, en eene ongemeene maate van kenniſſe en doordringendheid zich zeer gemaklyk ontſloeg.]

ten, in zyne openbaare Leerredenen voor het Volk (*); maar hy gaf, in den Jaare MDXIX, een alleronbetwistbaarst blyk van zynen moed, door zich manlyk en gelukkig aan te kanten tegen zekeren *Italiaanſchen Monnik*, BERNARDINUS SAMSON geheeten, die, in *Zwitzerland*, den Godloozen handel der Aflaaten, met dezelfde onbeſchaamdheid, dreef als TERZEL in *Duitſchland* gedaan hadt (†). Dit was de eerſte merkwaardige gebeurtenis, die den weg baande tot de Hervorming der Zwitzerſche *Cantons*. In 't vervolg van tyd zette ZWINGLIUS, met onbezwecke ſtandvastigheid, het oogmerk voort, 't welk hy met zulk een moed en goeden uitſlag hadt aangevangen. Zyne edelmoedige poogingen werden ondersteund door eenige andere geleerde Mannen, in *Duitſchland* opgevoed, die, als Amptgenooten en Medearbeiders, nevens hem, het zo verre bragten in 't weeren van 's Volks bygeloovigheid, dat de Oppermagt van den Paus, by 't grootſte gedeelte zyner Medeburgeren, ontkend werd en verworpen. 't Is noodig hier op te merken, dat ZWINGLIUS niet altoos dezelfde middels ter bekeeringe aanwendde als LUTHER; ook was hy 'er in byzondere gelegenheden, niet vreemd van om geweldige maatregels te gebruiken tegen de zodanigen, die hardnekkig de bygeloovigheden hunner Voorvaderen aankleefden. Men wil, dat hy aan de Wereldlyke Overheid zulk eene uitgeſtrekte magt in Kerklyke zaaken hebbe toegeſchreeven, als geheel onbeſtaanbaar is met den aart van den Godsdienst. Doch, over 't geheel genomen, moet de nyd zelve bekennen, dat zyne oogmerken opregt waren, en zyne ontwerpen de hoogſte goedkeuring verdienden".

Van

(*) [Dit is wederom niet nauwkeurig. Uit de naastvoorgaande Aantekening, en uit de egtſte Geſchiedkundige Gedenkſchriften, blykt, dat ZWINGLIUS de Gewyde Schriften voor het Volk verklaard, en het gezag en de opperhoofdigheid van den Paus in twyfel hadt getrokken, voor dat de naam van LUTHER in Zwitzerland bekend was. Daarenboven in ſtede van eenige onderrigting van den *Duitſchen Hervormer* te ontvangen, overtrof hy hem zeer verre in Geleerdheid, Bekwaamheid en Oordeel, en was veel beter geſchikt om zyn *Leermeester* dan zyn *Leerling* te zyn: gelyk de vier Boekdeelen, in Folio, welke wy van zyne Werken hebben, ten overvloede uitwyzen.]

(†) Vid. JO. HENRIC. HOTTINGERI *Hiſt. Eccleſ. Helvet.* Tom. II. Lib. VI. p. 28. ABR. RUCHAT *Histoire de la Reformation en ſuiſſe* Tom. I. Liv. I. p. 4—66. DAN. GERDES *Historia Renovati Euangelii* Tom. II. p. 228. JO. CONR. FUESLINUS, *Bytrage zu der Schweizer Reformation Geſchichte.*

Van CALVIN, wiens bekwaamheden en verrigtingen in 't vervolg der Kerklyke Geſchiedenisſen, breeder ſtaan vermeld te worden, vindt men kortlyk dit berigt. „ Hy was geboo-ren te *Nojon* in *Picardye*, den tienden July des Jaars MDIX, en opgebragt tot de Regtsgeleerdheid (*), waar in hy, zo wel als in andere takken der Geleerdheid, toen beoefend, zeer ſchielyke en verbaazende vorderingen gemaakt hadt. Door het vlytig leezen der Heilige Bladeren, kennis van den Gods-dienst verkreegen hebbende, begon hy wel haast te bemer-ken, hoe dringend noodzaaklyk het ware, de vastgeſtelde Leer en Eerdienst te hervormen. Zyn yver ſtelde hem bloot aan veele gevaaren, en de verbintenisſen door hem aange-gaan, met de Voorſtanders der Hervorminge, die FRANCIS-CUS DE I dagelyks aan de vlammen opofferde, bragten hem meer dan eens in de hachlykſte omſtandigheden, waar uit hy zich gered zag door de goede dienſten der voortreflyke Ko-ninginne van *Navarre*. Om den dreigenden ſtorm te ont-wyken, begaf hy zich na *Baſel*, waar hy zyn *Christlyke Onderwyzingen* in 't licht gaf, voor welke men de beroem-de Opdragt aan FRANCISCUS DE I leest, die de algemeene verwondering der volgende Eeuwen heeft weggedraagen, en geſchikt was om de dolle woede van dien Vorst tegen de *Proteſtanten* te verzagten (†)".

(*) [Hy was oorſpronglyk voor de Kerk geſchikt, en hadt reeds met 'er daad een Kerklyk Ampt bekomen; maar het licht, waar door zyne Godsdienſtige gevoelens werden beſtraald, gevoegd by de voorkeuze, door zynen Vader aan de oefening der Regts-geleerdheid gegeeven, bewoogen hem om zyn Kerklyk beroep neder te leggen, welk hy naderhand in een zuiverder Kerk weder aanvaardde.]

(†) [Deeze Afdeeling betreffende CALVIN, is in den Text van den Hoogleeraar MOSHEIM ingelaſcht, door den *Engelſchen Vertaa-ler*, die zich verwonderde in eene Geſchiedenis der Hervorminge, zo laat te zien gewag gemaakt van een haarer uitmuntendſte en merk-waardigſte Werktuigen; een Man, wiens uitgebreid vernuft, vloei-jende welſpreekenheid, overgroote geleerdheid, buitengewoone doordringendheid, onvermoeide vlyt en brandende Godsvrugt, hem aan 't Hoofd der Hervormers plaatſten; alle welke hy, ten minſte, in Geleerdheid en Verſtand, de meesten hunner ook in hardnekkig-heid, ſtrafheid en onſtuimigheid overtrof.]

Zedekundige Brieven over het Geluk; mitsgaders de Deugden en Pligten, met welker betragting het zelve onafſcheidbaar verbonden is. Zevende Stukje. In 's Gravenhage, by N. v. Daalen 1772. *In groot octavo* 101 *bladzyden.*

ZYn Temperament wel te kennen, en zyne Hartstochten verſtandig te beſtieren, mag men ongetwyfeld met het hoogſte recht aenmerken, als twee voornaeme byzonderheden, welken boven al in acht te nemen ſtaen, van een ieder, die zig, als een Verſtandig Wezen, bevlytigen wil, om langs den weg der Deugd naar de volmaektheid te ſtreven, ter bereikinge van het voor hem groot mogelykſte Geluk. Het gewigt hier van bezeffende hebben wy dit Stukje, ziende op het ontvangen dat het zelve de Temperamenten en de Hartstochten tot een onderwerp had, met gretigheid doorbladerd; en ene oplettende lezing heeft ons met genoegen doen zien, dat de Zedenkundige Schryver dezer Brieven ook hier in niet minder gelukkig geſlaegd is, dan in zyne voorige overdenkingen.

Hy verledigd zich in de eerſte plaetſe, tot ene beknopte ontvouwing van de Leer der Temperamenten in 't algemeen, zo als men dezelven onderſcheid, in het *Bloedryke*, het *Galagtige*, het *Zwartgallige* en *ſlymerige Wateragtige* Temperament, met de natuurlyke uitwerkzelen van ieder derzelven; en doet ons voorts gade ſlaen, hoe deze verſcheidenheid van Temperamenten grootlyks afhangt van het Lichaem, en boven al van de Vogten en het Bloed; mitsgaders hoe derzelver uitwerkzelen ſterker worden, naer gerade dat alle de deelen van ons wezen wederzyds ſterker op elkander te rug werken; op welk alles dan ook het voedzel, dat wy gebruiken, geen geringen invloed heeft. Men kan hier uit, gelyk hy aenmerkt, gegrond afleiden, dat ieder Temperament dus, in zyn eerſten oorſprong en geſteltenis, voorkomt als ene gave der Natuure; maer hy wil tevens, met geen minder recht, dat wy te gelyk in 't oog zullen houden, hoe veel wy konnen toebrengen, om dat Temperament, het welk ons natuurlyk eigen is, te verbeteren of te verergeren, te verſterken of te verzwakken; waer omtrent een ieder, die zyn plicht ter harte neemt, en zyn Geluk, onder des Hemels altoos noodwendigen en alleen genoegzamen byſtand, zoekt te bewerken, alleszins oplettend behoort te zyn.

„ Van hoe grooten invloed toch de oorſpronklyke en natuurlyke geſteltenis eenes Menſche ook zyn mag, is dezelve

nochtans aan veele veranderingen onderheevig, en kan door verſcheide middelen verſterkt, gemaatigd of bepaald worden. De goede geneigdheeden kan men bevestigen, volmaaken, en in allerlei Deugden doen vrugtbaar worden; de kwaade daar en tegen inbinden, verzwakken, beteugelen, en ſchoon niet geheel uitroeijen, ten minſten van de ſchadelykſte uiterſtens weerhouden". Zeer veel doet hier toe de Opvoeding, het Voedzel, 's Menſchen Levenswyze, Bezigheid, het Land zyner inwooninge, de Luchtsgeſteldheid aldaer, het Gezelſchap waer mede men verkeert, en meer diergelyke van buiten komende omſtandigheden.

De Autheur dit alles onderſcheidenlyk voorgedragen hebbende, leid ons verder ter beſchouwinge van Gods algemene doelwit, in 't voortbrengen der Menſchen met zulk ene verſcheidenheid van Temperamenten; als ſtrekkende tot dat hoofdoogmerk, op dat ieder hunner de Maetſchappy tot een byzonder, doch ten algemenen nutte medewerkend einde, dienen zoude. Ter nadere opheldering hier van toont hy, hoe ieder Temperament tot een byzonder einde in de Maetſchappy dient; en hoe de Maetſchappy, uit deze mengeling en zamenwerking dier verſchillende Temperamenten, uitſtekende voordeelen ontleent, als mede hare grootſte ſchoonheid erlangt; terwyl tevens onze genietingen en vermaeklykheden, daer door, ten ſterkſte vermenigvuldigd worden; welk alles, en in 't ene en in 't andere opzicht, krachtig zou afnemen, indien alle Menſchen, door het zelfde Temperament, tot de eigenſte werkzaemheden gedreven wierden. Dit zo zynde is het dan ook de plicht van ieder Mensch, om, aen dit oogmerk tot zyn eigen geluk beantwoordende, naeuwkeurig acht te geven op zyn Temperament, en op het Temperament der genen, die onder zyn opzicht ſtaen; om dat, door oplettendheid, ten meesten nutte te regelen, te verbeteren en in 't werk te ſtellen. Dit ſtaet een ieder, gelyk onze Zedekundige Schryver aenmerkt, in alle omſtandigheden ter harte te nemen; en wel byzonder in zich zelven of enen anderen tot ene zekere levenswyze of bezigheid te bepalen; by verzuim van welken regel „ veele Menſchen een verkeerde plaats in de Maatſchappy vervullen, op de ongelukkigſte wyze in dezelve ſlaagen, en al wat zy onderneemen bederven. Wat zal een Melancholisch Geſtel, aan 't dartel en ſchitterend Hof; een ligtvaardig bloedryk Mensch, op den ernst en deftigheid vorderenden Kantzel; een draaler en ſuffer midden onder de belemmeringen en gevaaren des Krygs uitvoeren"?

Ondertuſſchen heeft men, omtrent de algemene onderſcheiding

ding der vier voorgenoemde Hoofdtemperamenten, volgens den Autheur, nog op te merken, dat ieder Mensch ene mindere of meerdere mengeling dier Temperamenten bezit; en dat 'er dus, schoon zeker Temperament in hem boven al heersche, nogtans ook iets van de andere Temperamenten in hem gevonden worde. Vraegt men daer op, welk Temperament voor 't gelukkigst te houden zy, en naar 't welke men gevolglyk behoort te trachten, om 'er zo na aen te komen, als onze gesteltenis het toelaet, onze Schryver helt, met den Hoogleeraer MULLER over, om zich te verklaren voor „ een Cholerisch Temperament, het welk door een merkelyk bymengzel van bloedrykheid gematigd, mitsgaders door eene goede opvoeding en wys bestier wel geleid, den geenen die het bezit teevens gaauw van vinding, ernstig van onderneeming en bedagtzaam in de uitvoering maakt. Het bloedryke belet hem, immer streng, wreed of trots te zyn; maar maakt hem in tegendeel, gemoedelyk en welwillend; vriendelyk, leevendig en altoos wel gemoed; terwyl 't Cholerisch vuur hem voor laf-, wankelbaar-, en koudzinnigheid behoed; en 't ernstige, dat 't zelve gemeenlyks verzeld, hem ook van de ligtvaardigheid en ongestadigheid, waar toe het bloedryke somwylen overheld, bevryd. En loopt 'er zelfs een kleine schaduw van 't Melancholische door, dan zal dit alleen zyne bedagtzaamheid, zyne voorzigtige overlegging en wys nadenken vermeerderen".

Na deze overweging der Temperamenten vestigt onze Zedekundige des Lezers aendacht op de Hartstochten, die 's Menschen oplettende bestiering, zal hy zyn geluk bevorderen, ten hoogste vereischen. „ Ze zyn, mag hy wel zeggen, verre de sterkste en de geweldigste, onder de aanspoorende krachten tot Werkzaamheid, die wy Menschen bezitten; en 't is derhalve ook van hen, dat men in allen opzigten de grootste uitwerkingen, en dus teevens de meeste vrugt, en de meeste gevaaren te wagten heeft. Zy zyn of woedende Orkaanen, die alles in de ongestuimigste ontroering zetten, en 's Menschen brooze kiel, alle oogenblikken, met een jammerlyken schipbreuk dreigen; of de voortdryvende adem eener gunstige Wind, die dezelve, met snellen vaart, ter haaven haarer bestemming voorspoedigly doet aanlanden". Men moet ze gevolglyk op zich zelven niet kwaed keuren; maer houden voor grondbeginsels die ons Wezen tot een heilzaem einde ingeplant zyn, dog ligtlyk ons nadeel konnen bewerken, als wy 'er achtloos omtrent te werk gaen. Men behoort des nooit te denken, om ze uit te rooien; maer 't is onze zaek, dezelven onder de Heer-

Heerſchappy der Rede te brengen, en daer onder te bewaren. „ Uw weg, gelyk de Autheur zich uitdrukt, is in deeze Waereld op de kant eener zorgelyke ſteilte gebaand; de driften en Hartstogten zyn als moedige, doch den breidel veeltyds teegenſtreevende Paerden, die U over dit gevaarlyk pad brengen moeten. Een oogenblik toegeevens of onagtzaamheid is genoeg om ze tomeloos te doen voortrennen, en den Wagen in een onvermydelyk verderf te ſlingeren; ſpant gy ze, hier voor bedugt, uit het Gareel, wat zal U dan de Wagen dienen? Maar weet gy ze met ſcherpe en ſtraffe teugel, in deeze moeijelyke loopbaan, op 't regte ſpoor te houden, dan zullen zy U na den beſtemden eindpaal voeren, en dus aan de oogmerken der Natuur voldoen". Dit algemene verklaert onze Schryver vervolgens nader, door ene opmerkzame beſchouwing der byzondere Hartstochten, in derzelver oorſpronglyken aert en ſtrekking, met ene nevensgaende voorſtelling van derzelver doelwit, gebruiken en voordeelen. En dit leid hem, om verder te toonen, hoe wy te werk behooren te gaen, om onze Hartstochten zo te beſtieren, dat zy, naer 't oorſprongelyk doelwit, met onze verhevener Zielsvermogens, eendrachtiglyk ſamenwerken tot onze volmaektheid en welzyn. Het hoofdzaeklyke van 't geen hy ons hier omtrent voordraegt, komt kortlyk hier op uit.

Voor af heeft men acht te geven op de drie volgende Aenmerkingen. (1.) De indrukken der voorwerpen, en daer uit ontſtaende eerſte opwellingen der Hartstochten zyn noodzaeklyk; dan dit geeft ons geen grond van verontſchulding, als wy ons daer door tot verkeerde bedryven laten vervoeren: we zyn en blyven voor die uitwerkingen verantwoordlyk; voor zo ver ze gevolgen zyn van ons verzuim of wanbeſtier. (2.) Ieder Mensch genoegzaem bezit ene overheerſchende Hartstocht; waer omtrent hy boven al een waekzaem oog heeft te houden, om dat Grondbeginzel, als het ten kwade mogt neigen, tot het goede te leiden; wanneer hy in ſtaet zal zyn, om, op de driftigſte en voor hem gevaerlykſte Hartstogt, zyne verhevenſte Deugden te vestigen. (3.) Eindelyk heeft men de Hartstochten rechtmatig op hare behoorlyke waerde te ſchatten. Ze zyn, ſchoon allen goed, echter niet even edel; nadien ze allen niet even geſchikt zyn tot even gelyke voortreflyke uitwerkingen. Dit eischt, dat wy die Hartstochten, welken tot voortreflyker einden ſtrekken, die de volmaektheid en 't geluk van ons en den Naesten meer dan anderen bevorderen, ook boven al in ons aenkweeken, om dezelven te meer te verſterken. Zo is, by voorbeeld, de Menschliefde, en de Mededoogzaemheid edeler, dan

dan onze neiging tot Vermaek, en onze afkeerigheid van Smert; de eerſten verdienen derhalven onze voorkeur boven de laetſten, en eiſchen dus onze byzondere oplettendheid.

Dit algemene ſteeds gade ſlaende, heeft men voorts, in 't matigen, beteugelen en beſtieren der Hartstochten, het volgende, dat ieder op zyne byzondere omſtandigheden kan overbrengen, boven al in acht te nemen. Het is niet genoeg de Hartstochten uitwendig te bedwingen, maer men behoort op zyne geſchiktheid en neiging tot dezelven te letten, en wel inzonderheid op de eigen bronwellen der Hartstochten te werken; ten einde het verkeerde voor te komen, af te wenden, of ten goede te ſtieren. Om hier in wel te ſlagen, moet men de verkeerde werking der Hartstochten, door het wel beſtieren der aendacht, in de eerſte beginzelen ſmooren, en dezelven door de edele werkingen ener ſtrydige Hartstochte te keer gaen. Dit eischt dan mede, dat wy daer omtrent nooit toegevende zyn, maer dezelven ook in de geringſte gelegenheden beſtryden; om ze nooit enige gelegenheid ten verderen voortgange te verlenen. Wyders heeft men wel toe te zien op de beguichelingen onzer Hartstochten, en zorg te dragen, dat zy ons niet bedriegen; door de voorwerpen te vergrooten, in een valsch daglicht te ſtellen, en wat meer van die natuur zy. Boven al is 't noodig zyne heerſchende Hartstocht met alle omzichtigheid te behandelen, om dezelve ten goede te wenden; op dat wy door haer ter meerdere volmaektheid mogen komen. Daer benevens ſtaet ons menigwerf de ene Hartstocht door de andere te beſtryden; en, als de nood het vordert, ene min ſchadelyke in de plaets van ene veel nadeeliger te ſtellen; dat niet zelde het enigſte middel is, om dezelve te overwinnen. By dit alles heeft men ten laetſte zyne zorg ook nog te doen gaen, over de geſteltenis van het Lichaem; ten einde het zelve door ene behoorlyke eet-en levensregeling in ſtaet te ſtellen, om de behulpzame hand te bieden, tot het voorkomen en afwenden van de verkeerde werkingen der Hartstochten; dat in dit Stuk van ene merkelyke aengelegenheid is; alzo de uitwerkingen der Hartstochten menigmael grootlyks afhangen van de geſteltenis, waer in het Lichaem, in 't welke die Hartstochten werkzaem gemaekt worden, zich op dat oogenblik bevind.

Alle deze bedenkingen en leſen, zo over de Temperamenten als de Hartstochten, (die onze oplettende Zedekundige in dit Stukje nauwkeurig ontvouwt, levendig voordraegt, en ernſtig aendringt,) wel in acht genomen, en in betrachting geſteld zynde, kunnen niet anders, dan ene heilzame uitwerking

king hebben; als ſtrekkende gelyklyk ter volmakinge van den Mensch; die dus doende zyne neigingen keert tot derzelver wezenlyke beſtemminge, naer 't oogmerk des Scheppers, om deugdzamer en gelukkiger te worden.

Bundel van plegtige Leerredenen, uitgegeeven door den Wel Eerw. Heer RUTGER SCHUTTE, *Predikant te Amſterdam. Te Amſt. by* J. Weſſing Willemsz. 1772. *Behalven het Voorwerk enz. 400 bladzyden in groot octavo.*

SChoon wy, gelyk nu en dan wel eens gebleken is, niet veel ophebben met de Liefhebbery van zommigen, die zeer veel werks maken van 't verzamelen van Leerredenen, by gelegenheid ener Bevestiginge, Intrede, Affcheid en diergelyken gedaen; is 't echter nooit ons oogmerk geweest zulks in alle deelen aftekeuren; voor zoo verre die Liefhebbery, als ze met oordeel in 't werk geſteld word, ook hare nuttigheid kan hebben. Beſtond zodanig ene Verzameling altoos uit Leerredenen van zulk een ſtempel, als die, welken in dezen Bundel, door den Eerw. *Schutte* aen 't licht gebragt, vervat zyn, we zouden dezelve zeker hooger ſchatten, dan die, welken ons veel al by zodanige Liefhebbers zyn voorgekomen. De Leerredenen, in dezen Bundel voorgedragen, zyn te wel uitgewerkt, en te naeuwkeurig beſchaefd, om ze in gelyken rang te ſtellen, met een groot aental van dit ſlach van Leerredenen; die dikwerf geen verdienſte hebben, dan die, welken zy nog min of meer ontlenen van de gelegenheid, by welke zy gedaen zyn, en waer in de meeste Lezers veel al geen byzonder belang hebben: waer tegen deze Leerredenen op zich zelven der aenmerkinge waerdig zyn; dewyl men 'er 's Mans oplettendheid, oordeel en ernst alleszins in ziet doorſtralen. Denzulken die aen de leiding van zyn Eerwaerden gewoon zyn, zullen ze zekerlyk ongemeen behagen; en zy, die de voorkeur aen ene andere leiding geven, zullen 'er des niet tegenſtaende vele byzonderheden in ontmoeten, die hunne aendacht zeer wel gaende konnen houden. By dit alles verdienen deze Leerredenen ene byzondere opmerking, ten aenzien van de beſchaefdheid van den ſtyl en de taal; dat ons te meer in 't oog valt, om dat onze Kerk-Leeraren gemeenlyk daer omtrent niet zeer naeuwkeurig zyn. —— Dit mag in veler oogen van een gering belang ſchynen; 't is ten min-

minſte, naer ons inzien, wel zo veel als ene goede lyst om ène fraaie Schildery; en wy maken geen zwarigheid, om 't geen zyn Eerwaerde hier omtrent zegt, ten volle goed te keuren. „ Ik heb, (betuigt hy in zyne Voorrede,) eenen natuurlyken afkeer van alle ſlordigheid, niet alleen in 't behandelen der zaaken, maar ook in den ſtyl en de taal; welk laatſte, ſchoon van veelen weinig geſchat, of geheel verwaarloosd, van meer belang is, en meer tot uitlokking doet van des lezers aandacht en 't klaar begrip der dingen die men voorſtelt, dan men denken zoude. Ik weet dit, door menige ondervindingen van my zelven en anderen". (*)

Wat voorts de omſtandigheden betreft, in welken deze uitgegeven Leerredenen gedaen zyn, dezelven worden ons, met melding der behandelde Texten, in de voorafgaende Lyst aldus opgegeven. I. Intree-Rede, in de Gemeente te Dordrecht, over Pſ. CXXVI. 5, 6. II. Affcheids-Rede, van de Gemeente te Dordrecht, over Hand. XX. 31, 32. III. Inwyings-Rede, van den Wel Eerw. Heer JOHANNES PLANTINUS, ter bevestiginge van RUTGER SCHUTTE, over 2 Tim. IV. 5. IV. Intree-Rede, in de Gemeente te Amſterdam, over Openb. XIV. 6, 7. V. Gedachtenis-Rede, ter gelegenheid van den vyf-en-twintig-jaarigen Predikdienst in de Gemeente van Amſterdam, als mede van den geheelen drieën-dertig-jaarigen Predikdienst daar, en in de voorgaande Gemeenten, over Pſ. CXXXVIII. 8. VI. Lyk-Rede, op het affterven van den Wel Eerw. Heer JOHANNES PLANTINUS, in leven zeer geacht Leeraar in de Gemeente te Amſterdam, over Ps. XXXVII. 37. En VII. Leerrede ter inwyinge, van den Wel Eerw. Heer LUDOVICUS HAMERSTER, tot Herder èn Leeraar in de Gemeente te Amſterdam, over Ps. XCII. 13—16.

(*) Men vergelyke hier mede het geen de welſprekende *Francius* ſchryft, in zyne Voorrede voor de vertaalde Redenvoering van *G. Nazianzenus, over de Mededeelzaambeidt:* welke Voorreden van alle jonge Kerk-Leeraren behoorde gelezen te worden.

Ge-

Genade-Roem der Bekeeringe en Roepinge van PAULUS *den Apostel, in negen Kerkredenen over Hand.* IX. 1—22. XXII. 1—16. *Met een Aanhangzel, betrekkelyk tot eenige byzonderheden in de Bekeeringe en Roepinge van Paulus, en een Betoog van de waarheid dezer Geſchiedenisſe, door* J. CLAESSEN, *Medekerkleeraar te Leerdam. In 's Gravenhage by* P. v. Cleef 1772. *Behalven het Voorwerk enz.* 517 *bladzyden in quarto.*

DE Eerwaerde *Claesſen* heeft dit onderwerp oordeelkundig ontvouwd, en ſtichtelyk ter betrachtinge aengedrongen; des deze zyne Leerredenen, by zyne andere Schriften door hem uitgegeven, ener plaetſe waerdig geacht mogen worden.

Vervolg van uitgezogte Keurſtoffen, ontleed, door den Wel Eerw. A. J. BRAKONIER. *In leven zeer geacht Euangeliedienaar in de Gemeente te Utrecht. Te Utrecht by* G. T. *en* A. v. Paddenburg 1771. *In quarto.*

BY de *Uitgelezene Bybelſtoffen*, de *Uitgeleze Predikatien* en de *Uitgezogte Keurſtoffen* van den Eerw. BRAKONIER, die in de jaren 1743, 1750 en 1758 in 't licht gekomen zyn, voegt zeer wel deze Verzameling, die men ons onder den tytel van *Vervolg van Uitgezogte Keurſtoffen* mededeelt. Dezelve levert ons ene kortbondige zeer wel uitgevoerde Verklaring van Jez. XL. en XLII., als mede van Zacharias Lofzang, Luk. I. 68—79; welker aendachtige doorlezing den Bybeloefenaren niet ongevallig zal zyn. De Eerwaerde *A. de Stoppelaer*, in leven getrouw Leeraer in den Ouden Bosch, had deze Verzameling ter Drukperſe vervaerdigd; doch door den dood in de verdere uitvoering geſtuit zynde, heeft de Eerwaerde *A. de Vulder*, geliefd Predikant te Steenbergen, zulks wel op zich willen nemen. By die gelegenheid heeft zyn Eerwaerde ook achter aen dit Werk gehecht, ene Lykrede, op den overleden Leeraer *A. de Stoppelaer*; die hy, ter gedachtenisſe van zynen Vriend, den 1 July 1770, in de Gemeente van den Ouden Bosch uitgeſproken heeft; en naer 't bedoelde oogmerk zeer wel gechikt is.

Ver-

Vervolg der nutte Overdenkingen enz. Ontworpen door J. CORNELIUS, *rustend Predikant van Westbroek en Agtienhoven. Te Utrecht by* J. v. Schoonhoven en Comp. 1772. *In groot octavo* 352 *bladzyden.*

HEt voorgaende gedeelte dezer Overdenkingen, door den Eerwaerden *Cornelius* in 't jaer 1768 uitgegeven, heeft ons zyn Eerwaerden reeds leeren kennen, als een achtenswaerdig Schryver, die op zich zelven denkt, en zyne gedachten niet ongelukkig weet voor te dragen: en in dit denkbeeld verſterkt ons dit Vervolg van zyn Geſchrift, dat insgelyks verſcheiden byzonderheden behelst, die der nadere overweginge waerdig zyn. De Onderwerpen van 's Mans Overdenking in dit Stuk zyn, *de Doop van Jeſus in den Jordaan*, en byzonder *het nederdaalen van den Geest, gelyk eene Duive.* Matth. III. 16. als mede, *Het Komen van den Satan in 't midden van de Kinderen Gods*, Job II. 12. Hier nevens heeft zyn Eerwaerde nog gevoegd eenige Practicaale Leerredenen over *Jacobs Worſteling met den Engel.* Gen. XXXII. 24—30. over *de Genezing van den Blinden.* Luc. XVIII. 35—43. En eindelyk over *Jacobs verwagtinge op het toekomend leven.* Gen. XLIX. 15.

Verzameling van Redenvoeringen over Matth. X, XI en XII. Door H. VENEMA. *Hoogleeraar in de H. Godgeleerdheid enz. te Franeker. Tweede en laatſte Deel. Waar by gevoegd zyn eenige Redevoeringen van zyn H. Eerwaarden over Matth. XVI.* 18—28. *Uit het Latyn vertaald door* P. WIGERI, *Predikant te Oosthem. Te Leeuwarden by* W. Wigeri 1771. *In quarto* 453 *bladzyden.*

MEt zo veel genoegen als de Liefhebbers ener bondige Schriftuurverklaringe het Eerſte Deel dezer Redenvoeringen doorbladerd hebben, zullen ze ook dit Tweede Deel met oplettenheid konnen nagaen. Ene klare en geleidlyke voorſtelling van den zin der Heilige Schriften, met ene beknopte aenduiding van de Geloofswaerheden en Zedeplichten, die ons in de overwoogene Schriftuurplaetſen voorgeſteld worden, is den Hoogleeraer *Venema* inzonderheid dermate eigen, dat het zyne Schriften over onderwerpen van dien aert ſteeds gevallig make, voor allen, welken een goed Verſtand en geregeld Oordeel, boven ene opgeſmukte Geleerdheid, waerderen.

Het Lied van Salomon, op nieuw vertaald uit het Oirſprongkelyke Hebreeuwsch. Met eene uitlegging van het zelve, en daar toe behoorende Aantekeningen. Uit het Engelsch overgezet. Te Amſterdam by P. Meijer 1772. *Behalven de Voorrede* 114 *bladz. in groot octavo.*

VOlgens de vooronderſtelling des Schryvers van dit Geſchrift, heeft men dit Lied van Salomon aen te merken als een Bruiloftsdicht, dat ons de zeven dagen van het Trouwfeest beſchryft, welke vooronderſtelling hy voor af in 't gunſtigſte daglicht poogt te zetten; en voorts in zyne verklaring en aentekeningen beſtendig in 't oog houd. In de uitlegging zelve heeft hy voor tegenwoordig bepaeldlyk ten doelwit, den letterlyken zin, naer zyn inzien, aen te toonen, en op te helderen: terwyl hy, indien deze proeve gunſtig ontvangen worde, voornemens is, om vervolgens te onderzoeken, welke verheven waerheden daer onder verborgen zyn. De Vertaling draegt alleszins kenmerken van ene kundige hand, en de aentekeningen doen zien, dat ze van iemand komen, die niet ongeſchikt is, om de Oosterſche Poëzy te behandelen. Het Stukje verdient over 't geheel de oplettendheid der Lezeren; en kan, het zy men de vooronderſtelling des Schryvers toevalle of niet, in verſcheiden byzonderheden van nut zyn, om den letterlyken zin van dit kunstryke Dichtſtuk verder na te ſpooren; ten einde het zelve, in de ontdekkinge der dichtkundige cieraden, naer deszelfs eisch, op ene betamelyke manier in alle deelen te verklaren. De Uitgever zelve heeft het niet hooger geſteld, dan als ene Proeve, welke hy het licht heeft doen zien, in hoope dat ook anderen daer door aengezet zullen worden, om dit Onderwerp met meerder naeuwkeurigheid na te gaen, dan veel al geſchied is door de Uitleggers van dit Lied; die den letterlyken zin niet zelden te veel veronagtzamen, of de letterlyke mening van Salomon, en hunne geestlyke toepaſſingen, niet genoegzaam onderſcheiden houden.

On-

Onzydig en Nauwkeurig Onderzoek naar den oorſprong van het Trouwen in Doopsgezinde Gemeenten, in de Nederlanden; met daar toe betrekkelyke Aanmerkingen, en verrykt met Authentique Stukken, tot de Kerk-Historie behoorende, die nooit voor deezen gedrukt zyn. Door een Liefhebber der Waarheid. Te Amſt. by L. v. Hulst 1772. *In groot octavo* 18 *bladzyden.*

AAn het einde van dit Onderzoek vinden wy eene beknopte recapitulatie van deszelfs uitſlag, welke aldus luid.

„ Ik heb my tot hier toe bezig gehouden, met den eerſten oorſprong van het Trouwen der Doopsgezinden in hunne Gemeenten in de Nederlanden, na te ſpooren, en onderzogt of de Luiden van die gezindheid in Holland en Westvriesland, die in hunne Gemeenten Trouwen, dit doen, volgens eene daar toe *verkreegen Vryheid* van de Staaten dezer Landen, of van zyn Hoogheid Prins Willem den Eerſten; de Historien leerden my, dat de vervolging, waar onder deze weerlooze ſchaar veele jaaren gedrukt ging, 't eerſte beginſel zy geweest, om in hunne Gemeenten te Trouwen. Dat dit Trouwen, byna gelyktydig met hen zy opgekoomen; en zy 'er door hunne gevoelens, van in hunne Gemeenten te moeten Trouwen, om in den Heere getrouwd te worden, toe zyn aangezet, en het zelve in een algemeen gebruik hebben gebragt. Dan, dat hun Ed. Grootm. by verandering der Regeering, daar tegen door eene wet, den Doopsgezinden, zo wel als alle anderen hunner Onderdaanen verpligtten, hun Trouwen voor de Magiſtraat of voor de Dienaars der Kerken te doen. Ook; dat de Mennoniten geen de allerminſte reden hebben voor te wenden, als zy in hunne Gemeenten Trouwen, dat zy zulks doen, uit kragt eener, van hooger hand *verkreegen, Vryheid*; maar dat zulks alleen zy toe te eigenen aan de goedertierenheid en moderatie van 's Lands hooge Overigheid".

Volgens alles wat de Schryver van dit Stukje, raakende het voorgevallene, ten opzichte van het Trouwen der Doopsgezinden in hunne Kerken, te berde gebragt heeft, ſchynt het vry klaar, dat dit gebruik niet gegrond is op eene *verkreegen Vryheid*; verſtaande daar door eene uitdrukkelyke vryheids vergunning hun van hooger hand verleend. En zo 'er hier te Lande deswegens niets anders voorgevallen zy, dan 't geen de Autheur onderſcheidenlyk meld, kan hy dus ten ſterkſte ſpreeken, en dit Trouwen, daar 't gebruikelyk is, aanmerken als iets, dat nog heden, gelyk hy zig met betrekking tot een

vroeger tyd uitdrukt, *niet geſchied, volgens bevel of uitdrukkelyk gegeeven vryheid, maar by toelaating en oogluiking.* Dan deeze manier van voorſtelling zal wat ſterk luiden, als men daar mede vergelykt, het geen een der Doopsgezinde Leeraaren, de Eerwaarde M. SCHAGEN, hier omtrent gemeld heeft, in zyne Aantekeningen op den *Tegenwoordigen Staet der Doopsgezinden*, geſchreeven door S. F. RUES. Bladz. 153, 154. Dit Geſchrift, dat ons de beste Leidsman is, ter kennisſe van de denkbeelden en gebruiken der Doopsgezinden, ſtelt ons het geheele beloop van 't voorgevallene indiervoege voor, dat het ons leide om te denken, dat de des begeerende Doopsgezinden, na herhaalde aanzoeken, door de goedertierenheid en moderatie van 's Lands hooge Overigheid, kort na 't jaar 1600, uitdrukkelyk de vryheid verkreegen hebben van in hunne Kerken te mogen Trouwen, *tot dat anders* ſoude *weſen Geordonneert.* Wel byzonder meldt dit berigt ons het volgende, dat onze oplettendheid boven al getrokken heeft. Dit Stuk, het Trouwen der Doopsgezinden in hunne Kerken, werd, by gelegenheid van eenige moeite en nieuwe Proceduuren, gemoveerd, tegen hen, welke op de gemelde wyze getrouwd waren; „ in Holland, ter Nader Onderzoekinge in *Commisſie* geſtelt, door hun Ed. Gr. Mogende de Staeten van die *Provincie*, aen de Gedeputeerden van de ſteden *Haerlem*, *Delft*, *Leiden*, *Amſterdam* en *Alkmaer.* Aen welke Hooge Commisſie ook het Request van *Cornelis Cornelisz. Bleeker* te Zaendam, in den jaere 1663, in handen geſtelt is, om het zelve te *examineeren*, en te overleggen, door hoedanigen *Expediënt* eensdeels de Politieke Ordonnantie kon voldaen, en anderdeels de Conſcientie der Doopsgezinden buiten dwang of *læſie* blyven; Ordonneerende onderwyl alle *Proceduren* te *ſupercedeeren*, en lastende elk die het aenging, zich daer naer te gedragen. Gelyk dan ook nog voor weinig jaeren, te weten Ao. 1729, op het Request van een Doopsgezind Paer te *Oostbuizen* in Noordholland, verſtaen is, dat die Luiden wegens hun Trouw in hunne Gemeente, ongemoeit zouden blyven, tot nader zoude zyn gereſolveert". —— Naer luid dier aantekeninge, naar uitwyzen der aldaar gemelde byzonderheden, en voor al naar dat verſlag dier aangeſtelde Commisſie, heeft men te denken, dat de Doopsgezinden, die, ſtaande de Troebelen, gewoon waren in hunne Vergaderplaatſen te Trouwen, in dat gebruik volhard hebben, ook na het *emaneeren* van de Politieke Ordonnantie. Dat hun na dien tyd deswegens eenige moeite is aangedaan; 't welk dan de des begeerenden aangezet heeft, om zig in dat gebruik te handhaaven.

En

En dat het hun eindelyk kort na het jaar 1600 gelukt is, ſchoon ze zig op geene voorheen verkreegen Vryheid deswegens, maar op een beſtendig gebruik, mogten konnen beroepen, door de goedertierenheid en moderatie van de hooge Overheid, te erlangen, *eene uitdrukkelyke Vryheids vergunning van in hunne Kerken te mogen trouwen, tot nader Ordre.* Die Doopsgezinden derhalven, welken dit point aanzagen als een ſtuk van conſcientie; (in hoe verre zy deswegens wel of verkeerd dagten doet in dit onderzoek niets ter zaake;) welken uit dien hoofde ſteeds verzogt hebben, om by hun beſtendig gebruik te blyven; en wier nakomelingen nog heden die gewoonte aanhouden, deeden zulks, en doen het thans, voor al zedert de bovengemelde Commisſie, niet by eene bloote toelaating en oogluiking, maar 's Lands hooge Overigheid heeft hun, tot nadere Ordre, daar toe eene uitdrukkelyke Vryheid verleend.

Deeze byzonderheden waren den Schryver van dit Geſchrift niet onbekend, maar ongetwyfeld veel beter bekend dan ons: ook maakt hy 'er in dit Werkje, als in 't voorbygaan, gewag van, doch zo, dat men 'er niet uit op konne maaken, wat 'er bepaaldlyk voorgevallen zy; zeggende alleen, dat Hun Ed. Gr. Mog., zedert het jaar 1600, jegens de Doopsgezinden, „ veel moderatie gebruikt, en het Trouwen in hunne Gemeente getollereerd hebben". 't Is onze zaak niet in dit geval voor de Doopsgezinden te pleiten; maar wy hebben, na het doorbladeren van dit Geſchrift, en 't leezen der opgenoemde aantekeninge van den Eerwaarden *Schagen*, niet konnen nalaaten ons te verwonderen, dat de Autheur, die anders alles wat ter zaake dient ten overvloede te berde brengt, deeze byzonderheden niet onderſcheidenlyk in agt genomen heeft; daar ze in dit Stuk, zo als hy 't zelve, niet alleen in den oorſprong, maar ook in den voortgang beſchouwt, zo wel als de anderen opmerking verdienen.

Aanſpraak aan de Eerwaarde Kerkenraaden der Doopsgezinden en aan alle de Leden dier Gemeenten, in Holland en Westvriesland, door GERRIT BLAAUW, *Leeraar der Doopsgezinden te Wormerveer. Te Amſterdam by* L. v. Hulst. *In groot octavo* 32 *bladzyden.*

NAar uitwyzen van dit Geſchrift is 'er, onder de Doopsgezinden hier te Lande, eene zeer groote ſchaarsheid van Leeraaren; en 't vooruitzigt ſchynt hun weinig hoop te

geeven, van dat gebrek herſteld te zullen zien; zonder het in 't werk ſtellen van kragtdaadiger middelen; ter aanmoedinge van jonge Lieden, om zig meer, dan in den laatſten tyd gefchied is, tot de bediening des Woords te ſchikken. De Eerwaarde *Blaauw*, deezen toeſtand zyner Geloofsgenooten bezeffende, is daar door bewoogen geworden, om hun dit gebrek duidelyk onder 't oog te brengen; en de noodzaakelykheid, om de nadeelige gevolgen, welke het zelve voor hunne Gezindheid dreigt, waar 't mogelyk af te wenden, aan te dringen. Dit voorſtel doet zyn Eerwaerde vergezeld gaan van een proviſioneel Project, waar in hy ontvouwt, „ wat 'er, naar zyn oordeel, zou behooren gedaan te worden, om in ſtaat te geraaken, Gemeenten, die geene Leeraaren hebben, van Leeraaren te voorzien; en aan de Leeraaren in onvermoogende Gemeenten, Traktementen te kunnen geeven". Zyn Eerwaarde geeft dit zyn Project over, onder verbetering; of 't ook aanleiding mogte geeven, om een volmaakter Ontwerp deswegens voor den dag te brengen; 't welk hy betuigt hem aangenaam te zullen zyn, al was 't met ter zyde ſtelling van het zyne, ten opzigte van de wyze der uitvoeringe. 't Komt hier maar aan op een Project, waar in zyne Geloofsgenooten genoegen neemen, en dat wel geſchikt is, om te wegen te brengen; „ dat zy *bekwaame Voorwerpen* tot den Predikdienst verkrygen, en dat 'er *een vast en beſtendig Fonds* bepaalt worde, om de kosten daar toe benoodigt, daar uit goed te maaken". —— De Eerwaarde *Blaauw* gedraagt zig, in 't voordraagen van dit alles, als een getrouw Leeraar onder die Gezindheid, tot welke hy behoort; met betooning van een hartlyken yver voor derzelver welzyn; en geeft, in 't geheele verband zyner bedenkingen wegens het hoofdonderwerp, doorſlaande blyken van zyne oplettendheid op, en geſchiktheid tot het nagaan van 't zelve; des het te vermoeden zy, dat de Leden zyner Gezindheid daar door opgewekt zullen worden, om de handen aan 't werk te ſlaan, en een vast Project te vormen; ten einde hunne Jongelingen kragtiger aan te ſpooren, en de onvermoogende Gemeenten beter in ſtaat te ſtellen, om hunne Leeraars te onderhouden.

JOAN-

JOANNIS FRIDERICI MECKEL nova Experimenta & Obſervationes de finibus Venarum ac Vaſorum Lymphaticorum in ductus Visceraque excretoria Corporis Humani, ejusdem Structuræ utilitate. Lugduni Batavorum. Apud *Jac. Murray* 1772.

Nieuwe Proeven en Waarneemingen over de uiteinden der Aderen en Watervaten, in de afſcheidende Buizen en Ingewanden van het Menſchelyk Ligbaam, en aangaande de nuttigheid van deeze te ſaamenſtelling, door JOANNES FRIDERICUS MECKEL, 69 *bladz. In gr. Octavo.*

DIt Werkje geſchreven, door den Heer MECKEL Hoogleeraar te Berlyn, welke zich reeds een plaats onder de eerſte Ontleedkundigen van onzen leeftyd verkregen heeft, behelst eenige nieuwe Proeven en Aanmerkingen, over den oorſprong der Watervaten en der Aderen. Wy zullen alleen opgeeven de ontdekkingen, die de Heer MECKEL hier aan den dag brengt.

In de eerſte Verdeeling getuigt hy, dat het hem meermaalen in het opvullen van de Watervaten met Kwik voorgekomen is, dat dit zeer doordringende vocht, zonder uitſtorting uit de Watervaten, in de Bloedaderen is overgegaan. Hier van daan heeft hy de onderſte holle Ader (*Vena Cava*), uit eene inſpuiting gedaan in de Watervaten, met Kwik opgevuld gevonden, terwyl 'er in het geheel geen Kwik, zelfs geen droppel door de Borstbuis (*ductus Thoracicus*), digt by zyne Inënting in de bovenſte holle Ader toegebonden, in dezelve uitgeſtort was. De Auteur bekent lang onkundig geweest te zyn van den weg, waar door dit vocht zich eene opening uit de Watervaten, in de Ader gevonden hadt. —— Tog dat de laatere Proeven hem hadden geleerd, dat 'er een weg gevonden werd uit de Watervaten, in de ſaamengerolde Klieren, (*glandulæ conglobatæ*), tot in de takken der Aders. Hy hadt naamentlyk een lendeklier, die half verhard was door een Watervat, uit het Bekken opklimmende over de *Arteria Iliaca*, met Kwik opgevuld. De Kwik was tot in de Klier doorgedrongen, en had 'er de helft van opgevuld; dat gedeelte te weeten van de Klier, het welk zich naar beneden uitſtrekte. De tegenſtand in de Klier was zo groot, dat dezelve een kolom van Kwik, van 18 duimen in de pyp, daar de inwerping mede geſchiedde, wederhield. De Kwik was nog niet in ſtaat van zich een weg te baanen tot in het afleidend Watervat van de Klier. Door de

drukking van den vinger, bragt hy eindelyk de Kwik uit het Watervat in de kleinſte buisjes van de Klier. Hy zag daar op, dat de Kwik weg liep uit het Watervat, het welk zich door de Klier verſpreidde; de Auteur verwachtte met oplettendheid de zwelling van de grootere Watervaten, die van boven uit de Klier kwamen: tog in zyne hoop te leur geſteld zynde, zag hy, op een aangenaame wyze, de kleinſte kwikbolletjes komen uit de Klier in de ader, welke liep naar de benedenſte holle ader. Al de Kwik door het gemelde watervat naar de Klier gevoerd wordende ging door die ader, welke in den tronk van de holle ader, by den uitgang van de rechter Zaad-ader in liep, over in de zo even genoemde holle ader zelf; en wel de weg meer geopend zynde, zeer gemakkelyk door de drukking van het gewicht van de Kwik: zo dat 'er in een korten tyd, een groote meenigte van deeze Vloeiſtoffe in de holle ader kwam lopen: de bovenſte takjes van de Watervaten, komende uit die Klier, waren geheel leedig. Uit deeze Proeven beſluit de Hooggeleerde Schryver, dat 'er in deeze Klieren eene inmonding (*Anaſtomoſis*) plaats heeft, tuſſchen de kleine Watervaten en de aders, welke het bloed te rug voeren: tog zo, dat de gemakkelykſte weg uit deeze Klieren in de Watervaten zelf is, die naar boven naar de Chylbuis loopen.

In de tweede Verdeeling heeft de Auteur, door de inſpuiting met Kwik in de melk ontlastende buisjes, in den Tepel van de Borst der Vrouwen, gevonden, dat, deeze buisjes opgevuld zynde, de Kwik zeer ſchielyk overging in de aders, die zich door de borst verſpreidden, van waar dezelve verder voort liep tot in de Oxel-ader; waar uit hy beſluit, dat 'er een inmonding plaats heeft, tuſſchen de affcheidende Melkbuisjes en de aders in de borst. Hy toont vervolgens door Proefneemingen, dat 'er ook eene inmonding gevonden wordt, tuſſchen de Melkaffcheidende buisjes onder malkanderen: hy erkent insgelyks, dat dit ook plaats heeft, tuſſchen de affcheidende buisjes en de Watervaten.

In de derde Verdeeling ontdekt de Auteur, door de inſpuitingen gedaan in de afvoerende buis van het Zaad, dat de terugvoering van dit vocht in het bloed door de aders alleen, en niet door de Watervaten geſchied.

In de vierde Verdeeling leert hy ons, dat wanneer men konſtige inſpuitingen van eenig vocht in de Leverbuis (*ductus hepaticus*) doet, en dezelve opvult al is het ook maar door het inblazen van de lucht, dat als dan ook zeer licht zonder eenige moeite of tegenſtand, het vocht en de lucht overgaat

in

in de Watervaten, en dezelve opvult. Wanneer men hier mede verder voortgaat, en het vocht met meer kracht voortduwt, gaat het zelve ook in de aders en de takken van de holle ader over, tog niet zo gemakkelyk als in de Watervaten.

Wy hebben in een Werkje over de Watervaten (*) dien aangaande reeds het volgende gevonden: „ de Beroemde FERREIN heeft de Watervaten van de Lever opgevuld, door een vocht in de Galbuisjes te ſpuiten: uit welke Proefneeming hy afleidt, dat de beginzelen van de Watervaten ook voor een gedeelte ontſtaan uit de Galbuisjes".

De ſchrandere Ontleedkundige maakt verder nog eenige Aanmerkingen, over de vereeniging van de afſcheidende buisjes (*tubuli excretorii*) met de Watervaten en de adertjes: hy toont, dat zulks moet geſchieden door onmiddelyke inmondingen van kleine Vaatjes. Hy bewyst insgelyks, dat in zyne Proefneemingen geene *Extravaſatie*, of uitlooping van vocht, buiten de Vaten plaats gehad heeft, om dat het gemelde niet gebeurde, wanneer 'er zodanige verſpreiding buiten de Vaten plaats hadde. ——— Hy maakt dan een beſluit op, het welk hier in beſtaat, dat de Watervaten en de Adertjes hun begin ook neemen in de afſcheidende buisjes, tegen het gevoelen van eenige hedendaagſche beroemde Ontleedkundigen.

In de vyfde Verdeeling deelt hy twee Waarneemingen mede, genomen over de Waterblaas; waar door hy aantoont, dat, in zekere gevallen, het water uit de blaas, door behulp van de te rug voerende Vaatjes, in het bloed kan gebragt, en daar uit wederom door andere wegen ontlast worden.

Deeze Proeven zyn, door den Hooggeleerden Heer MECKEL, met zeer veel nauwkeurigheid en oplettendheid gedaan; en geeven veel licht in de kennis van de werkingen van het Menſchelyk lighaam. Hy vergenoegt zich niet met alleen bloote Proeven ter neer te ſtellen, maar hy toont 'er tevens by aan, welke nuttigheden deeze ontdekte Waarheden hebben, in het wel verſtaan van de Natuurlyke werkingen van het dierlyk ſaamenſtel, en welke gevolgen men daar uit kan trekken, in het verklaren en geneezen der Ziekten.

(*) *Opusc. Anatom. de Venis Lymphaticis Valvuloſis & de earum inprimis Origine. Auctore* ALEX. MONRO, JUN. *Lipſiæ MDCCLX.* p. 58.

Eenige Heelkundige Waarneemingen en Konstbewerkingen, door eigen ondervinding geoefend en beproefd, met noodige Aanmerkingen ter zake dienende voorzien, en door bygebragte gevallen van Geleerde Schryveren bevestigd en geſtaafd. Byeen verzameld en in 't licht gegeeven, ten nutte van min ervaarene en jonge Heelmeesters. Na eene Konstoefening van meer dan een halve Eeuw, door PIETER VAN ESCH, *Ordinaris en Oudſte Konstoefenend Heelmeester zo van de Stadt, Gasthuis, Armhuis, en 't Krankzinnig Beterhuis der Stadt Dordrecht. Te Gouda by* Gysbert de Vry *en* Zoon. 1772. *Behalven het Voorwerk en het Register* 460 *bladz. in groot octavo.*

DE Schryver van dit Werk, de Heer PIETER VAN ESCH, is een Man van hooge jaaren, hebbende by de uitgaave van deeze Waarneemingen reeds zes en tagtig jaaren bereikt, en meer dan een halve Eeuw de Heelkonst geoefend, zynde nog met yver en lust daarin werkzaam. Hy heeft al van zyne leerjaaren af de loffelyke gewoonte gehad van de hem voorkomende gevallen in de Heelkunde aan te tekenen; hy meldt onder anderen nog eene Waarneeming te bezitten, door hem reeds in het jaar 1704 geſchreven, aangaande een' Knecht die het ongeluk hadde van in een Grutters Moolen, zyn rechter Dyebeen aan verſcheide ſtukken te breken, als ook zyn linkerbeen: de linker onderarm hadde het zelfde lot ondergaan, ook was zyn rechterhand ontwricht, en hy hadde aan zyn rechter voet een groote wonde bekomen: van alle deeze beleedigingen werd hy, zonder kreupel te gaan, gelukkig geneezen.

De oude Man, door zyne goede Vrienden aangezocht zynde, om uit zyn voorraad eenige Heelkundige Waarneemingen en Konstbewerkingen byeen te verzamelen, en in het licht te geeven, heeft de moeite op zich genoomen van dit Werk te ſchryven: waarvan hy nedrig getuigt, dat hy het niet opdischt voor iets nieuws voor kundigen, maar dat het alleen ingericht is voor den min ervaarenen in de Heelkunde, om daar uit te zien hunne benoodigde kundigheid en te leeren Waarneemingen met Waarneemingen te vergelyken, om daar door aangeprikkeld te worden, van zich met yver te bevlytigen, om de noodige bekwaamheden in de Heelkunde te verkrygen. Wy voegen hier by dat kundige en reeds ervaarene Heelmeesters,

hier

hier verſcheide Waarneemingen zullen vinden, die hen van nut kunnen zyn en aanleiding geeven, om verdere voortgangen in de kunst te maaken, en voordeel te trekken, uit de bekwaamheid en ondervindingen van den Auteur, in eene menigte van jaaren door eene langduurige oefening verkregen. Wy laaten eenige Aanmerkingen achterwegen, die wy zouden kunnen maaken over de uitvoering, manier van voorſtellen en ſtyl van dit Werk: het geen in deezen met onze wyze van denken zo zeer niet overeen komt, geeven wy toe aan zyne hooge jaaren.

Wy zullen onze Leezers eenig bericht in het kort van den Inhoud van dit Werk mededeelen, het welk verdeeld is in XXII *Waarneemingen*. In de *eerſte* handelt hy over het Aderlaaten, en wyst de plaatſen en Aders aan daar het geſchieden kan: hy geeft de kwaade toevallen op, die 'er door eene Aderlating ontſtaan kunnen: als ook in welke gevallen dezelve moet verricht worden. Hy neemt deeze gelegenheid waar van te melden, eene doorbooring door hem in het borstbeen gedaan van een' zekeren jongman, die eenigen tyd te vooren over heevige pyn in het borstbeen, ter plaatze daar de vierde en vyfde rib zich met het zelve vereenigt, geklaagd had. Onze Auteur beſloot uit de toevallen, dat 'er eenig vocht in de zakwyze tusſchenholte van het middenſchot verborgen was, die door zyne ſcherpte die geweldige pyn verwekte, waarom hy het best oordeelde van een doorbooring in het borstbeen te maaken, om de ondergelegen ſtoffe uitgang te geeven: het welk geſchiedde met ontlasting van eene ſtoffe die reeds met veel reuk bezet was. De Lyder ſtierf eenigen tyd daarna door verval van krachten. In de *tweede Waarneeming* meldt hy het geval van een' Lyder, die langen tyd met zwaare hoofdpynen was gekweld geweest, en harde knobbels (*topbi*) aan het hoofd hadde gevoeld, die zich tot zweeren gezet hebben, en open gegaan zyn; welke volgens gedagten van den Auteur de plaatſelyke beenbederving veroorzaakt hebben; waaraan hy den Lyder onderheevig vondt: hy was in een elendigen ſtaat, de uitwendige bekleedſels van het hoofd waren voor een groot gedeelte door verzweering tot op het bekkeneel toe verteerd. Het Voorhoofdsbeen, de Opperhoofdsbeenderen en gedeeltelyk het Agterhoofdsbeen, waren tot op de onderſte tafel zeer bedorven, met uitvloeijing eener dunne ſtinkende ſtoffe. De Auteur liet den Lyder de Kwikmiddelen met de China en de Sarſaparille gebruiken, en bragt hem in eene kwyling welke negen weeken duurde.

Met

Met de zevende en agtſte week, tragtte hy de grove beenſtukken, door een ſtevig Werktuig van het tafel-ſcheidzel af te ligten: welke ſtukken, zamen genomen, drie Oncen in gewicht haalden. Na het einde der agtſte week zag men de onderſte tafel, zo verre als de bovenſte 'er was afgeligt, bloot en wat ruuw, tog weinig beſchaadigd. De kwyling verminderde in de negende week: daar wierd nog een platte beenſchilfer van het Kroonsbeen, digt by den Neus tuſſchen de Winkbraauwen, afgeſcheiden. Het lighaam nu van de Veneriſche ſtoffe door eene gepaste Geneeswyze gezuiverd zynde, bragt de Natuur in die plaatzen, welke door deeze affchuwelyke Ziekte aangetast waren geweest, eenige vleeschvezelen voort, die allengskens zodanig vermeerderden, dat de onderſte tafel, alwaar die zich bloot vertoond had, met vleesch overdekt werde, het welk de plaats der bovenſte tafel vervulde. ——— De Auteur merkt verder aan, van waargenomen te hebben dat de Veneriſche ſtoffe, in 't voortbrengen des beenvreters in de Herſenſchaal, niet altyd eenerley uitwerkſel van bederf veroorzaakt: zy verteert by den een' eens beide de tafels der beenen te gelyk; by een' anderen doet zy ſlechts de oppervlakte van het been, met weelige uitwaſſen aan, die zo moeijelyk niet zyn te geneezen. Hy getuigt in zyne bewaaring te hebben een afgezaagd bekkeneel, waarvan het Voorhoofdsbeen, de Opperhoofdsbeenderen en het Agterhoofdsbeen over derzelver naaden, op verſcheide plaatzen door bederf, zo fyn en digt getand zyn als de fynſte rasp, zonder dat de tweede tafel 'er van aangedaan is geweest. In de *twee volgende Waarneemingen*, had in het eene geval een verouderd ſponsagtig vleeschuitwas zich geplaatst, op de Pylnaad en Opperhoofdsbeenderen, onder het welke de herſenpan met bederving was aangedaan: in het tweede geval was een beenbederf in het Voorhoofdsbeen ontſtaan. Beide deeze gevallen werden naar de affcheiding van het bedorven been, gelukkig door de kwyling en andere middelen geneezen. Hy laat hierop, na in de *zesde Waarneeming* verhaald te hebben de wegneeming van een langduurig gezwel in den opperarm digt by den Schouder, nog *twee Waarneemingen* volgen van het beenbederf in de leedemaaten: in een van deeze gevallen wilde men reeds de afzetting onderneemen. Onze Heelmeester gebruikt om de afzondering van het bedorven been te bevorderen en de verdere bederving voor te komen, de beitel, de boor, en het brandyzer. Welke middelen ons voorkomen, in dergelyke gevallen, ſomtyds dienſtig

ſtig te zyn, wanneer ze met omzichtigheid gebruikt worden.

In de *negende Waarneeming* handelt hy over de traanfistel, en verhaalt een geval, door hem met doorbooring van het nagelbeentje geneezen. —— *De tiende* vervat de Geneezing van eene veroudende ſlimme hals, door uitwendige middelen voornaamentlyk bewerkt. —— *De elfde Waarneeming* behelst het verhaal van een verouderde en kwaadaartige vernauwing van de Voorhuid, door Venusziekte veroorzaakt, met veel moeite door een konſtige handbewerking en kwyling geneezen. *De volgende Waarneeming* vervat een dergelyk ongemak met weeldrige uitgroeijingen vergezeld, het welk in het eerst door in- en uitwendige Kwikmiddelen zich ſcheen te zullen laaten geneezen, tog eindelyk alle de aangewende middelen wederſtond, zo dat men ten laatſten beſloot tot de wegneeming van het hoofd der Roede; dewyl dezelve Cancreus geoordeeld werd: de bewerking werd door den Auteur met een daarop volgende geneezing van den Lyder verricht: Het was zonderling in dit geval, dat de Lyder in twee herhaalde poogingen door de Kwik tot geene kwyling konde gebragt worden: daar hy in de eerſte pooging meer dan een halve Once Mercur. Dulc. gebruikt hadt.

In de *dertiende Waarneeming* verhaalt hy een ongelukkig toeval van eene opſtopping van pis, in een jongeling van 14 jaaren: het welk veroorzaakt was, doordien zyne Moeder hem met eene houte klomp, die ze aan haar voet had, zeer onvoorzichtig aan de beneedenſte deelen geſchopt had. „ Hy bevond de Bilnaad en Balzak zeer zwart, verzeld met zwaare pyn en zwelling; de Roede was zeer *gephimoſeerd* en gantsch gezwollen, als een opgeblazen darm, zo dat men de opening van de Pisbuis onmogelyk kon ontdekken, om het opgeſtopte water in de Blaas door een Pisleidende Pyp te ontlasten; de Bilnaad en de omleggende deelen waren grootelyks naar buiten uitgezet; de Blaas was boven het ſchaambeen ſtyf geſpannen". De Lyder op de aangewende middelen, geen de minſte ontlasting van Pis krygende, ging men over tot de doorbooring van de Blaas: „ den Lyder dan, vervolgt onze Schryver, in een Stoel achter over leggende geplaatst hebbende, onderſteund wordende door een bekwaam Dienaar, nam ik een lang apoſtematie Lancet, het zelve inſteekende door de gemeene dekzelen, ter plaatze daar men de Operatie van de ſteenſnyding doet, een duim breed ter zyden de Bilnaad, wat ſchuins opwaards voortgaande, tot door den *Hals* in de Blaas: door welke gemaakte opening zich de pis zeer ſpoedig in groote hoe-

hoeveelheid ontlastte, zynde den vierden dag der pis opſtopping eer de Lyder ſoulaas van pyn verkreeg". De verdere toevallen werden gelukkig tegengegaan en overwonnen. „ Met den zestienden dag vernam de Lyder eenige perſing op de *Pisweg*, en ontlastte eenige droppelen Pis". Hierop volgde eene geheele geneezing. De vaardigheid van den Heelmeester in het onderneemen en wel uitvoeren van deeze bewerking verdient hier erkent en geprezen te worden, als zynde waarſchynlyk het behoud van het leeven van dien jongeling geweest. Voor het overige keuren wy het veiligſte van in het doen van de doorbooring der Blaaze te volgen, de wyze van bewerking, door den Heer FLURANT (*) voorgeſteld.

In de *veertiende Waarneeming* word gehandeld over de Huig, de wegneeming van de Lel (*Uvula*) als mede van de Waterbreuk.

In de *vyftiende* meldt hy 27 onderſcheidene gevallen van Wonden, in verſchillende deelen van het lighaam voorgevallen en door hem volgens de Kunst behandeld. Bladz. 199. heeft de Auteur zich verzonnen en geſchreven, in plaats van het veelvoudig been (*os multiforme*) het welk hy bedoelde, het Tongbeen (*os hyoidis*). —— In de *zestiende* handelt hy over geſchotene Wonden. —— In de *zeventiende* geeft hy op de gevallen van eenige verouderde en kwaadaartige Zweeren, en de geneeswyze volgens welke hy dezelve behandeld heeft.

De *agttiende Waarneeming* levert het verhaal uit van verharde Knoestgezwellen der beide Ballen, overgaande tot volkoome Kreeftgewellen: de Lyder konde niet anders dan door de *Caſtratie* geneezen worden. De Auteur maakt by deeze gelegenheid eenige aanmerkingen over de Kreeftgezwellen. —— In de *negentiende* word een geval verhaald van eene Ulceratie op de Lendewervelen, vergezeld met beenbederf van zommige wervelen, veroorzaakt door een onverwagtte val agter over op den knop van een' Stoel, waaraan de Lyder na eene lange ſukkeling is komen te ſterven. —— De *twintigſte* behelst het geval van eene dwarſche affnyding van de ſpeekzel-buis in de rechter wange, waardoor een geſtadige ontlasting van ſpeekzel wierd veroorzaakt, met een daarop gevolgd Ettergezwel, door hem volgens de Kunst behandeld en geneezen: waarby eenige aanmerkingen over dergelyke ongemakken gemaakt worden. —— In de *een-en-twintigſte* handelt hy over het buik-

(*) *Melanges de Chirurgie; par Mr.* CLAUDE POUTEAU. *p.* 500—517.

buikwater, en brengt verſcheidene gevallen by van ontlasting van het water, door Natuur en Konst verricht. —— De *laatſte Waarneeming* vervat verſcheidene byzondere gevallen van Beenbreuken: welke de Leezer in het Werk zelf dient na te gaan. —— Wy zullen tot ſlot nog melden zyne aanmerking over de Beenbreuken: na dat hy eenige gevallen had aangehaald, die allergevaarlykst ſcheenen en zo geſteld waren, dat 'er geene geneezing van te verwachten was, tog welke door een wonderbaare medewerking der Natuur geneezen werden. Men kan en mag niet altyd op dusdaanige wonderbaare werking van de Natuur hoopen, en daarom de afzettingen verwerpen of te lang uitſtellen. „ Derhalven zal (zegt hy) een Heelmeester in den beginne, de hooge noodzakelykheid (wegens het gevaar) van de afzettinge, naar gemoede volgens zyn plicht, en niet uit ydele glorie der Lyderen niet alleen voordragen, maar hun tragten te overtuigen, dat de gedreigde toevallen, van die Natuur, en zodanig ſmertelyk zyn, dat of ſchoon zy de beleedigde deelen (tog zonder gebruik) al mogten behouden, zy echter de gedreigde en byna ondragelyke toevallen zullen moeten ondergaan".

Natuurlyke Hiſtorie van Holland. Door J. LE FRANCQ van BERKHEY. M. D. *Derde Deels Eerſte Stuk. Met noodige Afbeeldingen. Te Amſterdam by* Yntema *en* Tieboel 1772. *In groot octavo* 333 *bladzyden.*

HEeft de beſchouwing van het Ryk der Delfſtoffen, in 't voorgaande gedeelte van dit Werk, den Liefhebberen, eene menigte van byzonderheden voorgedraagen, die hunne opmerking verdienden; de daar aan volgende beſchryving van het Ryk der Dieren, waar toe de oplettende *van Berkbey* zig nu verder verledigt, is niet minder geſchikt, om veeler leeslust gaande te houden; door het mededeelen van nutte en aangenaame kundigheden, die ons het Ryk der Dieren, ook in ons Vaderland, ten overvloede verleent. Het ſchynt zelfs, als of de Autheur, die tot dus ver Nederlands gronden doorſnuffelde, met blydſchap ruimer adem haalt, daar hy, gelyk hy ſpreekt, „ uit de groeven der beddingen van Holland op derzelver oppervlakte mag ſtappen". Hy vangt althans dit Stuk, met nieuwen moed, zeer vrolyk aan; en ſchildert ons, met leevendige koleuren, het bevallige Tooneel dat zig voor ons opdoet, daar Hollands Lugtgewest, Weiden, Beemden, Bosſchen en Wateren, alomme vervuld zyn, met een talryk heir

heir van dierlyke Weezens, die den Beoefenaar der Natuurlyke Historie een ryken voorraad van beſpiegelingen aan de hand geeven. Na dit algemeene Voorſtel, by manier van Inleiding, waar in ons tevens aangeduid wordt, hoe de Schryver zig, in zo ruim een veld van beſchouwingen, voor noodlooze uitweidingen zal tragten te behoeden, maakt, onze Autheur een aanvang van zyne behandeling van dit Onderwerp, met eene beknopte opgave der eigenſchappen, die bepaaldlyk tot de omſchryving van het Ryk der Dieren behooren.

In het daar toe geſchikte Hoofdſtuk ontmoet ons een algemeen verſlag van het beſtaan der Dieren, wel byzonder van hun werktuiglyke leeven, mitsgaders van de werking hunner zintuigen. Dat den Schryver 's Menſchen voortreffelykheid doet opmerken, terwyl hy egter tevens gade ſlaat, hoedanige uitmuntende eigenſchappen den overigen Dieren in 't algemeen eigen zyn; uit welken hoofde zy, ſchoon beneden den Mensch, niet aangemerkt konnen worden, als bloote gevoellooze werktuiglyke Weezens. De Heer *van Berkbey*, die 't voornaamſte, dat hier toe betrekking heeft, kortlyk nagaat, zonder zig in te laaten in zeer ingewikkelde beſchouwingen, die in dit Werk niet zouden voegen, geeft ons ten laatſte, uit overweeging van het voorgeſtelde, de volgende omſchryving van een Dier, welke ons het Ryk der Dieren duidelyk, van dat der Planten en Delfſtoffen leert onderſcheiden.

„ Een Dier is een leevend met zintuigen geſchaapen Weezen; 't welk, met gevoelige aandoeningen, en door eene daadlyk oeffenende willekeurige beweeging, natuurlyke vrywillige werkzaamheden verrigten kan; zelfs al is het geen plaatsveranderend Weezen".

Dus gezien hebbende wat het bepaaldlyk zy, dat een Dier als Dier onderſcheidt van eene Plant- of Delfſtoffe, komen wyders de natuurlyke vermogens en eigenſchappen der Dieren in 't algemeen nader in overweeging. En hier omtrent kan men niet wel nalaaten, in de eerſte plaatſe te denken, op het wonderbaarlyke vermogen der Dieren, van huns gelyken beſtendig voort te teelen. Dit trekt daarom ook hier boven al des Autheurs aandagt, en ſpoort hem aan tot eene oordeelkundige beſchouwing van de aanmerkelykſte verſchillende gevoelens der Natuuronderzoekeren, aangaande dit Onderwerp. Zyne gedagten deswegens voorgeſteld hebbende, gedraagt hy zig eindelyk als een *Eclecticus*, die alle de gevoelens eenigermaate, met behoorlyke onderſcheiding, ſamen neemt, en 'er de volgende bepaaling uit opmaakt.

„ 'Er is, zoo wel in de zaaden der Manlyke, als in 't geſtel

ſtel der Vrouwlyke Dieren, eene voedende, leevendmaakende, werktuiglyke kragt; die, het zy men ze in zig zelve voortteelende, ontrollende, influitende of beweegende en werktuiglyk noemen wil, niet kan werken tot het formeeren van een Dier, aan elk Geſlagt eigen, zonder door beide de Sexen in werking gebragt te worden. Dat vermogen is wyders niet alom even eens verſpreid, maar blyft enkel en alleen, aan elk Geſlagt, hoofd voor hoofd, bepaaldlyk eigen, en is aan 't zelve eigen gebleeven, zedert de groote Werkmeester van 't Heelal het Gedierte begiftigde met dat wonderbaare vermogen van te wasſen en te vermenigvuldigen. —— Voor 't overige ondergaan de vogten van het Manlyke en het Vrouwlyke zaad eene vermenging en ſtremming; die in de bevrugtinge het eerſte oorſpronglyke beſtaan van een Dier formeert; het welk vervolgens, uit dat vereenigde vogt of gelei voortſpruitende, allengskens ter meerdere volkomenheid aangroeit, tot dat een uitwendig voedſel eindelyk het verdere beſtaan bevordert". Dus verre leidt ons de Natuur, maar 't dieper doorgronden van dit geheim oordeelt de Autheur boven zyn bereik; des hy met *Harveus* betuige. „ Het is bekend, dat de Vrugt van een Dier uit een Manlyk en Vrouwlyk Dier haaren oorſprong heeft, en dat derhalven het Ey door den Haan en de Henne word voortgeteeld, en uit het Ey een Kieken voortkomt: maar noch de Schoole der Geneesheeren, noch het ſcherpzinnige vernuft van *Ariſtoteles*, heeft ons geopenbaard de wyze, op welke de Haan, of zyn zaad, uit een Ey een Kieken formeert, (of, op welk eene manier het Kieken in het Ey zyn eerſte leeven of hartkloppingontvangt".)

De Heer *van Berkbey*, verſchillende gevoelens over 't ſtuk van de Voortteeling der Dieren beoordeelende, deelt ons deswegens verſcheiden opmerkingen mede, die ten bewyze van zyne oplettendheid verſtrekken. Wel byzonder ſtraalt dit door, in eene zyner waarneemingen op den dooier der Eieren, die ons te aanmerkelyk voorkomt, om 'er niet op ſtaan te blyven. —— Men vind 'er naamlyk, die beweeren, dat het Kieken in het Ey beſtaat voor de bevrugting; en dat men dus den nog onbevrugten dooier reeds heeft aan te merken, als een weezenlyk deel van het aanſtaande Kieken. Doch ik, zegt onze Schryver, zou liever zeggen; „ de dooier van een onbevrugt Hennen-Ei word een gedeelte, of kan een gedeelte worden, van het aanſtaande Kieken; zoo dra 'er het weezenlyk leevendmaakende vogt van den Haan mede vermengd word: en dusdanig een dooier is, in de Eierbaarende Dieren, die zelfde voe-

voedende en bloedmaakende Zelfſtandigheid, welke, in de leevendbaarende Dieren, de Koek, (*Placenta*) met deszelfs Vliezen is; waar van men zekerlyk niet kan zeggen, dat dezelve een deel van de Vrugt zou zyn, voor dat de Vrugt beſtaat.

„ Men kan tog, en dit heb ik zeer dikwils beproefd, een Kieken, vyf, ja zes dagen voor dat het kipt, voorzigtig uit het Ey neemen, den dooier van het Kieken afbinden, en het zelve door warmte opvoeden; mits men het dikke vlies maar voorzigtig behandele: zie hier myne proefneemingen deswegens. Na dat ik zeer dikwils vergeefs gepoogd had, een Kieken, op zulk eene manier, te ontleeden, beſpeurde ik dat het Dier gemeenlyk ſtorf, door de ſterke bloedvloeijing, welke uit het dikke vlies, dat zig aan de Eierſchaal verbind, en vervolgens met het Vlies, waarin het Kieken ligt, verknogt is, ontſtond; dog door herhaalde proeven ontdekkende, dat het Dier in zyne kragt bleef, als dit Vlies droogde, en de vloeijing ophield, zoo ging ik vervolgens met andere Eieren op deeze wyze te werk. Ik deukte met een puntig niet zeer ſcherp mesje, door de harde ſchel van het Ey, tot zoo lange, dat ik zagtjes de ſchelfertjes 'er af kon pellen, zonder het Vlies te kwetſen; dit Vlies droogde ik, zoo ver als het gepeld was, over eene zagte hette, en knipte het, droog zynde, door, tot zoo verre als het gedroogd was; volſtrekt en omzigtig vermydende, om het nog weeke vlies, waarin het Kieken lag, te kwetſen. Vervolgens pelde ik het Ey al zagtjes en by tusſchenpoozen af; liet het ontblootte vlies telkens droogen, en knipte het al weder, te gelyk met het andere vlies, om het Kieken, door. De doorgeknipte lapjes ſloeg ik ſteeds naar buiten om de ſchaal; ten einde het uitvloeien van het bloed te beletten. Hier mede gong ik al geſtadig, en by ruime tusſchenpoozingen, voort; tot dat ik eindelyk het gantſche Vlies omkeerde; na de geheele buitenſchaal bevoorens zeer klein aan ſtuk gedeukt, en het Vlies gedroogd te hebben. Hier mede zag ik dan den geheelen dooier en de bloedvaten, die zig daar in uit het Vlies verſpreiden, gantsch bloot liggen: en toen ik het geheele Kieken, in dien ſtand, in eene zagte warmte lei, beſpeurde ik eene ſterke opſlurping van het bloed, uit de vaten van het ſchaalvlies, 't welk eindelyk geheel droog wierd; zoo dat 'er weinig bloeds in den dooier overbleeve. Daar na begon het Kieken te droogen, zyn pluis te vertoonen, en te gelyk den dooier op te zuigen, door de opening van den aars. Wanneer het Kieken voorts allengskens kragtiger wierd, bond ik, door middel van een draadje, den geheelen dooier met vaten en al af;

en

en het Kieken, dat ik verders in eene matige warmte, doch vooral lugtig, hield, won ſteeds aan in kragten, begon te tijlpen, te kruipen, en eindelyk te loopen. Op deeze wyze heb ik zeer dikwils jonge Kiekens, wel vyf a zes dagen voor den tyd van hun uitkomen, uit het Ey gehaald, en opgevoed; zelfs zulken, die ik, op de wyze van REAUMUR, uitgebroed had. Ik ben dus verzekerd, dat het gedaan kan worden; maar het dient met geduld en omzigtigheid te geſchieden: ik heb 'er doorgaans wel twee dagen en nagten aan beſteed, en tevens bevonden, dat het volſtrekt doodlyk voor het Kieken is, zoo men het bloed van het Vlies niet kan doen ſtollen: daar 't in tegendeel in den dooier van geen gevolg is; als men ſlegts de bloedäderen, die aan het Vlies verknogt zyn, vermyde.

„ Uit deeze eenvoudige ondervinding neem ik de vryheid te beſluiten, dat de dooier, of liever deszelfs geele ſtof, geen volſtrekt gedeelte van het Kieken is, maar tot deszelfs voeding dient. Was het een volſtrekt gedeelte van het Kieken, dan zou het zelve onmogelyk kunnen beſtaan, of leeven, zonder tot den einde toe het zelve aan zig, of in zig, verbonden te houden; waar van het tegendeel door deeze proefneeming blykt. Uit kragt hier van ſchynt ons die dooier gevolglyk niet anders te zyn, dan eene voedende ſtoffe, waar van men het Dier kan berooven, zonder deszelfs eigentlyke beſtaan te kort te doen; door het bevorderen van eene ſpoediger groeijing, en vastwording der vaste en eigentlyke zelfſtandige deelen, die weezenlyk tot het Dier behooren. Daar benevens geeft aan den anderen kant het dikke Vlies, om het Kieken, en aan het Ey verknogt, zeer duidelyk te kennen, dat de ſamenvloeijing, (*Anaſtomoſis*) der bloedvaatjes, buiten de dooierſtof geſchied, dewyl dezelve door drooging, het bloed allengskens in het Hart en de Ingewanden doet wederkeeren; waar door het Dier, volkomen van den dooier afgeſcheiden, in zyne beſtaanlyke leevenskragt behouden blyft. Het is dus niet het bloed, dat uit den dooier, noch uit het Vlies oorſpronglyk is; maar het is het bloed en 't leevendvoedende vogt, dat uit de formeering van het hart, en vervolgens de daar in ontſtaane lympha en bloedvogten, ontſtaan is, dat na de ſamenkomst van beide de Sexen geboren word. Maar dit in 't voorbygaan. Het ſtaa my na dat alles vry, nogmaals te vraagen; zoo de dooier, voor de bevrugting, een weezenlyk deel van het Kieken is, welk een deel is dan de tree van den Haan, die men altoos in de bevrugte Eieren zoo werklyk ontdekt? En waarom word de dooier niet, ten minſten gedeeltlyk, eenige vaste zelfſtandigheid, als hy, zonder deeze Haanetree, ter broedinge gelegd word? Ik voor my be-

gryp het niet; dan dit begryp ik zeer wel, dat hier in de Gordiaanſche knoop ligt: terwyl de een het vooraf beſtaane Dier in het Manlyke, de ander het in het Vrouwlyke voorweezend ſtelt; terwyl een derde, en zoo wy 't gaarne gelooven, erkent, dat 'er in beide de Sexen eene noodzaaklyke zelfſtandigheid beſtaat; die, het zy ze voorweezend of geſtaadig aangroeiende is, nogtans weezenlyk de waare oorzaak van het formeeren van eene dierlyke beſtaanlykheid geagt moet worden".

Naast de voortteeling komen wyders in aanmerking de algemeene eigenſchappen der Dieren, welken de Heer *van Berkhey*, zo over 't geheel, als wel byzonder met eene bepaalde betrekking tot de Dieren van ons Land, naauwkeurig nagaat; waar omtrent hy insgelyks eene reeks van leezenswaardige aantekeningen te berde brengt; dan wy zouden dit Artikel te breedvoerig maaken, indien wy ons daar mede wilden ophouden. En even zo is 't geſteld met het daar aan volgende Hoofdſtuk, dat uit eene oordeelkundige overweeging van de beroemdſte Rangſchikkingen beſtaat; waar in de Autheur doet zien, dat hy dit Onderwerp niet ſlegts ter loops beſchouwd, maar aandagtig gade geſlagen heeft; ten einde den Leezer te beter in ſtaat te ſtellen, om te kunnen oordeelen, over de gepastheid der Rangſchikkinge, welke hy verkiest, die kortlyk deeze is.

Het geheele Ryk der Dieren verdeelt zig natuurlyk in twee Hoofdverdeelingen; ze zyn te onderſcheiden in *Heerſchende* en *Onderworpen Weezens*.

De eerſte Afdeeling behelst, één eenige Clasſe en één eenig Geſlacht; te weeten DEN MENSCH; welke hier door van alle overige Dieren, hoe veel gemeenſchap zyn Dierlyk beſtaan anders met het hunne hebbe, onderſcheiden is.

De tweede Afdeeling laat zig voorts gevoeglyk in tien Clasſen verdeelen. (1.) Viervoetige gehairde Dieren. Land-dieren. (2.) Tweevoetige gevleugelde en gevederde Dieren. Land- en Lugtdieren. (3.) Kruipende, viervoetige of geleedde naakte Dieren. Land- en Water-dieren. (4.) Geſegrynde, kraakbeenig-gevinde Zwem-dieren. Lugt-en Water dieren. (5.) Geſchubde, graatig gevinde Zwem-dieren. Water-dieren. (6.) Geharnaste ſchaaldieren. Oever-dieren. (7.) Gedaantewisſelende Dieren. Wemelende Dieren. (8.) Beenderlooze, huisdraagende, ſlekaartige Dieren. Slykdieren. (9.) Wormaartige Dieren. Ingewand-dieren. (10.) Plantdieren. En alle deeze Clasſen, ontvouwt de Autheur verder, met eene naauwkeurige opgave van de uit-en inwendige kentekenen, waar door de Dieren eener Clasſe van die eener andere Clasſe te onderſchei-

ſcheiden zyn. —— Dit voorſtel, waar mede het eerſte Stuk van 't derde Deel beſlooten wordt, ſchetst ons eenigermaate het verdere beloop van dit zo leerzaame Geſchrift; en doet ons eerlang met vermaak te gemoet zien de beſchryving van het *Heerſchende* Schepzel, den MENSCH; waar in de Heer *van Berkbey*, volgens zyne alhier gedaane belofte; „ den oorſprong, de zeden, den natuurlyken inborst, benevens den gezonden en zieken ſtaat zyner geliefde Hollanderen, zal ontvouwen"; waar op vervolgens in een ander Deel de beſchryving der *Onderworpen* Weezens een aanvang ſtaat te neemen.

Inſtitutions du Droit de la Nature & des Gens; traduites du Latin de Mr. CHRISTIAN L. B. DE WOLFF, par Mr. M***, avec des Notes & remarques de Mre. ELIE LUZAC, *Docteur en Droit, & Avocat à la Cour de Hollande, de Zélande, & de West-Friſe*, in 4to. Deux Tomes, à Leide, chez *Elie Luzac*. 1772.

ZIe hier een Werk, het welk ons lang ontbrooken heeft. Wy hebben in verſcheiden Taalen, en byzonderlyk in de Franſche, eene verſcheidenheid van Werken over het Natuurlyk Regt; wy hebben 'er geen minder over het Burgerlyk en Roomsch Regt, en dezelve worden dagelyks, misſchien zonder groote nuttigheid, vermeerderd. Maar niemand heeft, voor zo verre ons bekend is, nog ondernoomen, om de overeenkomst, of liever het Verband, dier verſcheiden takken van Regtsgeleerdheid aan te toonen; om het regt der Natuur in het Roomsch en Burgerlyk regt, als 't ware over te brengen, dezelve, in zekeren zin, te ſaam te ſmelten, en het nut te doen zien, om de beginzels van het Natuurregt te bezigen, in het beoordeelen van Stukken, tot den Koophandel en de Zeevaart betrekkelyk.

Men weet, dat 'er een bekend verſchil is, tuſſchen de Regtsgeleerden in ons Vaderland, en in meer andere Landen, of men in die gevallen, waar in het Landsregt zwygt, zyn toevlugt moet neemen tot het Roomsch-of tot het Natuurregt? Gelyk de zaaken, wanneer men van elkanderen verſchilt, ligtelyk tot uiterſtens gedreeven worden, ten minſten gevolgen voortbrengen, welken men van weerskanten niet bedoelde, zo ſtaat het te vreezen, (en de ondervinding wettigt deze vrees,) dat zy die voor het Roomsch Regt pleiten, geen genoegzaam werk van het Natuurregt maaken; terwyl zy die dit voorſtaan, ligtelyk gevaar kunnen loopen, van het Roomſche Regt te verwaarloozen. Dit heeft beide zyne nadeelen; en byzonderlyk het eerſte. „ Het Roomsch regt is eigenlyk eene ſamenvoeging van byzondere gevallen, met derzelver beſliſſingen, en, ten grooten deele, tevens eene Verzameling van gevoelens over gevallen,

dewelke kunnen voorkoomen; wy zien daar maar zeer weinige algemeene beginzels in, en die 'er in zyn, vindt men nog zonder order of verband verſpreid. Het is waar, dat wanneer men het Roomsch regt op eenig byzonder geval wil toepaſſen, men verpligt is om eenig beginzel uit een of meer byzondere deciſien te trekken, om op het geval, 't welk ter onzer beoordeeling geſteld wordt, toe te paſſen; en het is eveneens waar, dat, gelyk het beginzel, daar men zig dus mede verſterkt, geheel op zig zelven ſtaat, de waarheid daar van niet altoos duidelyk en treffende is, en dat het zelfs dikwils ſtrydt met een ander beginzel; het is eveneens waar, dat dit gebrek het gebruik van het Roomſche regt zo onzeker en zo verſcheiden maakt, dat men zig niet behoeft te verwonderen over zo veele dubbelzinnigheid en ſtrydigheden als men in de Regtbanken aantreft".

Zie daar derhalven de nuttigheid om het Natuur-regt te beoeffenen, om die beginzels, waar toe men zelfs in het Roomſche regt zo dikwils zyn toevlugt moet neemen, wel te kunnen beredeneeren, en in hun volle verband te beſchouwen! „ En men luistert dus niet naar die dwaaze Geleerden, die beweeren dat het nutteloos is de zedekunde te beoeffenen, dat het gezond verſtand, door eigen leiding, en zonder onderwys, ons genoeg aantoont, wat wy doen of laten moeten; Ik hoor, dunkt my, een Boer of Handwerksman de nutteloosheid der Cyfferkonst bepleiten, om dat elk Mensch eene natuurlyke Cyfferkonst, voor zo veel zyne behoeften vorderen, bezit. Het is waar, dat onze vermogens, zonder door eene byzondere onderwyzing geoefend te worden, genoeg zyn voor onze dringendſte behoeften; de eene weetenſchap heeft ten dezen opzigte geen voorregt boven de andere: het gezond verſtand is genoeg om ons te leiden in de keus onzer voedzels; het gezond verſtand is genoeg om ons eene hut te leeren maaken, maar het gezond verſtand is niet genoeg om ons in ſtaat te ſtellen, de inkomſten der geldmiddelen te berekenen, zig van eene Pleuris te herſtellen, zig eene gemaklyke en veilige wooning te verſchaffen. Welk het voorwerp ook wezen moge, daar onze geest zig toe bepaalt, wy leeren het zelve niet verder kennen, dan naar maate wy onze natuurlyke vermogens, die ons het zelve in zyn volkoomenheid vertoonen moeten, aankweeken; het is met de zedekunde en het Natuurlyk regt even eene gelegen, men weet, en men voelt, dat men zynen Naasten het goed, dat hy bezit, niet moet ontneemen, dat men elk moet geeven wat hem toekoomt, het gezond verſtand wyst dit aan, maar wanneer men borg blyft voor een Vriend, zo leert het gezond verſtand niet, of de ſchuldeisſcher regt heeft om ons aan te taſten voor dat hy den ſchuldenaar zelven heeft aangetaſt. De ſchuldeisſcher heeft ondertuſſchen dat regt, of hy heeft het niet; de waarheid kan aan de tweeſtrydige kanten niet tevens zyn. Om dezelve te vinden, moet men de vraag van alle kanten onderzoeken, en vergeeſch

vielt

ziet men zig in dit onderzoek wél te zullen slaagen, zo de Geest niet gewend is om het op goede beginzelen, en met eene schroomagtige nauwkeurigheid, te doen".

„ Indien wy dan, in plaats van ons eeniglyk te bepaalen om te weeten, of Gajus of Labeo zulk een geval op zulk eene wyze beslist hebben, het beginzel of de reden dezer beslissing pogen te ontdekken; indien wy onderzoeken, hoe de gevallen, welken wy in het Roomsche regt vinden voorgesteld, door de beginzelen welke men kent, kunnen opgelost worden; indien wy onderzoeken, hoe men de waarheid in eenig gegeeven geval kan ontwikkelen van de algemeen erkende waarheid in een ander geval, zullen wy ongevoelig de gewoonte en eene byzondere gemaklykheid verkrygen om de voorgestelde vragen op te losen, en de beslissingen van het eene geval met juistheid op het andere overbrengen.

„ Zie daar, vervolgt de Geleerde en Oordeelkundige Uitgeever, waarom ik my niet vergenoegd heb met de plaatsen van myn Schryver, die my voorkwamen, opheldering noodig te hebben, op te helderen, maar waarom ik my ook byzonderlyk heb toegelegd, om — te doen zien, hoe de waarheden van het Natuurlyk regt kunnen dienen om eene oneindige menigte vraagen, welke de zaaken der Partikulieren in den Burgerstaat voortbrengen, op te helderen, en hoe men door middel dier zelfde waarheden reden kan geeven van eene menigte beslissingen in het Roomsche regt verspreid".

Het oogmerk is dan niet het Corpus Juris weg te werpen, maar óm het zelve op eene verstandige, op eene redelyke zo wel als geleerde, wyze te gebruiken. Behalven dat het Roomsche regt ons leert onze kundigheden van het Natuurlyk regt op allerhande byzondere gevallen toe te passen, en daar, by voorkoomende gelegenheden, een wys gebruik van te maaken, „ is 'er nog eene andere nuttigheid, daar men niet genoeg op let, en die evenwel opmerking verdient, te weeten, dat het zelve uitmuntend geschikt is om den geest tot juistheid, nauwkeurigheid, netheid te gewennen. Niets is netter, niets juister of nauwkeuriger, dan de wyze waar op de Roomsche Regtsgeleerden de gevallen voorstellen, den zin bepaalen, en het fluk in geschil onderscheiden; oplettende op het regt, moesten zy het niet minder zyn op de middelen om het te vervolgen; de minste verzinning bedorf alles. Hunne formulieren zelve hielpen mede om hen kort, net en klaar te maaken".

Dus mogten wy zeggen, dat de eenige weg, om een volmaakt, of zelfs om een goed Regtsgeleerde te worden, die is, welken de Heer Mr. E. LUZAC thans voor de gemeenste geesten zelve gebaand heeft. Groote Regtsgeleerden waren dien altoos, voor zig zelven, ingeslaagen, maar gelyk een wysgeerig hoofd en juiste redeneertrant met eene diepe geleerdheid noodig was, om eene

tamelyke vordering op deze baan te maaken; gelyk 'er, boven de gemelde, zeldzaam ſamenloopende eigenſchappen, eene onvermoeide vlyt van veele jaaren vereiſcht wierdt, om het Burgerlyk en Roomſch Regt door het Natuur-regt op te helderen, en byzonderlyk de nuttigheden te toonen, welke men uit het laatſte trekken kan, in het beoordeelen van zaaken tot Koophandel en Zeevaart betrekkelyk, zo is het geenszins te verwonderen dat de bedoelde groote Mannen, ſchoon zy de gemelde nuttigheden, uit dit verband te haalen, zeer wel begreepen, en voor eigen gebruik zogten, zo lang egter verwyld hebben, om een ſaamgeſchakeld Syſtema van deze vereenigde Regtsgeleerdheid te geeven; en de geleerde Wereld in het algemeen, ons Vaderland in 't byzonder, heeft eene wezenlyke verpligting voor dit wel beredeneerd en doorwrogt werk. Wy zeggen ons Vaderland in 't byzonder, om dat niets geſchikter kon bedagt worden, om het geſchil tuſſchen onze Regtsgeleerden, daar wy ſtraks van ſpraken, binnen de regte paalen te brengen, en te vereffenen, gelyk wy dan ook niet twyffelen, of het werk zal van beide kanten geeetig ontvangen, en met die agting doorbladerd worden, welke de bekende verdienſten zo wel des oorſpronkelyken Schryvers, als des Geleerden Uitgeevers vorderen, daar de Vertaaling zelve, ſchoon van eene andere hand, met alle moogelyke nauwkeurigheid egter gemaakt, en met eenige afzonderlyke ophelderingen van den Hr. Vertaaler verrykt, billyk haar deel in zal hebben.

Lyſt der Schepen, die in 't laatſt van 't Jaar 1770, *en gedurende het geheele Jaar* 1771, *beſchadigd, geſtrand, in groot gevaar geweest of vergaan zyn; benevens derzelver omſtandigheden, volgens de daar van ingekomen echte berigten, waar agter gevoegd is een algemeen Register van de Naamen der Schepen en Schippers, in bovengemelde Lyſt breedvoeriger gemeld. Te Amſterdam by* P. Conradi 1772. *Behalve het Voorbericht* 80 *bladzyden in groot octavo.*

MEn bedoelt, naar luid van 't Voorbericht, met de uitgave van dit Stukje, dat zeer wel aan den bovenſtaanden Tytel beantwoordt, deels de voldoening der nieuwsgierigheid; daar 't opgenoemde tydbeſtek zeer aanmerkelyk geweest is, wegens veelvuldige rampen ter Zee. Dan dit is 't niet alleen; men vleit zig daar benevens met een denkbeeld, dat het jaarlykſche uitgeeven van zodanig eene Lyst zyne nuttigheid kan hebben, voor Reeders in Schepen, Aſſuradeurs, en alle dergelyken, die een byzonder belang in de Scheepsvaart hebben; over welke nuttigheid de Uitgeever het oordeel der zodanigen zal inwagten; met oogmerk om vervolgens zulk eene Lyst, telkens in 't begin van 't Jaar, het licht te doen zien; wanneer hy beſpeuren mogte, dat het zelve eene genoegzaame goedkeuring erlangt.

Mis-

Miſſive van een Vrient te Rotterdam, aan een Vrient te Leiden, wegens een kortelings op eene publycque plaets geſchiede ontmoeting van twee Rotterdammers. Te Sardam by M. Harpers 1772. *In groot octavo 16 bladzyden.*

IEmand op een losſen voet, al is 't niet opzetlyk moedwillig, in zyn Crediet te benadeelen, is zekerlyk iets, waar voor men zig altyd behoort te wagten, al was het alleen uit overweeging van de ſchadelyke gevolgen voor den benadeelden, daar men dus doende aanleiding toe geeft. 'Er ſchynt, naar den Inhoud van deezen Brief, dusdanig iets voorgevallen te zyn, ten aanzien van zeker Koopman, zonder dat het hem egter, gelukkigiyk, eenig nadeel toegebragt heeft. Men vind nogtans goed dit geval door den drukpers aan 't Gemeen bekend te maaken; en dus eene ſoort van wraak te oefenen; dat, naar ons inzien, ook niet te pryzen is. Het is zeker voor den Beleedigden, wiens Credit by geluk niet geleden heeft, nutteloos; en 't kan den Belediger benadeelen; waar voor men zig, volgens eene verſtandige en Chriſtelyke Zedekunde, behoort te wagten, als onze eigen omſtandigheden zulks niet vorderen; en dan zelfs moet een geest van omzigtigheid ons nog leiden.

De Man met Veertig Kroonen. Een Beuzelagtig Vertelſel van WILLIAM VADÉ. *Uit het Walsch vertaalt. Te Amſterdam by* G. Bom 1772. *Behalve het Bericht 133 bladzyden in octavo.*

VRankryks Finantieweezen, en de Monnikenſtand, zyn in dit Stukje de twee hoofdonderwerpen der ſpotternye van *William Vadé*; en verder laat hy zynen ſchertzenden geest uitweiden over eenige Philoſophiſche denkbeelden, en andere onderwerpen van verſchillende ſoort. Wy kunnen den Nederduitſchen Leezer geen byzonder verſtandig vermaak, uit het doorbladeren, toezeggen. De geestige ſlagen, welken men in dit Vertelſel ontmoet, met betrekkinge tot den ſtaat van Vrankryk, verliezen zeer veel van hunne kragt by onze Natie, die 'er op verre na dat belang niet in ſtelt, 't geen 'er de eigen Inwoonders van dat Ryk in hebben. En wat de overige ſchertzeryen betreft, ze behelzen over 't algemeen niets dan eene oppervlakkige beſchimping, die maar ſtoutlyk voorgeſteld wordt. Er ſtraalt in dat alles zo weinig vernufts door, dat ze ons den geestigen *William Vadé* onwaardig ſchynen; des men reden hebbe om te vermoeden, of men daar in den naam van dien vernuftigen Schryver niet misbruike.

VALERIUS, *of de Edelmoedige Behoeftige. Door Mevrouwe* M. G. de CAMBON; *gebooren* van der WERKEN. *In 's Gravenhage, by* J. du Mee 1772. *In octavo* 230 *bladzyden.*

MEvrouw *de Cambon* verleent ons hier eene niet onbevallige vertelling van het wedervaaren van *Valerius*; die, onkundig van zyne Geboorte, by mangel van ondersteuning, tot behoeftigheid vervalt; zig zelven langs eerlyke wegen het vereischte onderhoud verzorgt, daar in zeer wel slaagt; in alle omstandigheden toont een edelmoedig hart te bezitten; en eindelyk, met het ontdekken zyner geboorte, een gewenscht Huwelyk aangaat, het welk hem in zo gunstigen staat stelt, dat hy voorts een gelukkig leeven leide. Het verhaal hier van is doormengd met eene menigte van byzondere voorvallen, welken van dien aart, en zo wel aan een geschakeld zyn, dat ze de aandagt van hun, die smaak hebben in deeze soort van Schriften, levendig houden; des zy een ledig uur, onder het doorbladeren van dit verhaal, genoeglyk konnen doorbrengen; wanneer het zelve hun, zo ze oplettend zyn, nog al eenige nuttige aanmerkingen aan de hand zal geeven.

Satiriesch Woordenboek. Te Querlequist in 't Schildery van Apelles. In groot octavo 124 *bladzyden.*

HEt zelve behelst, naar de orde van 't Alphabeth, eenige ernstige en boertige Hekelingen van de Menschlyke bedryven. Men vindt 'er sommige Artykels in, die in hunne soort wel opgesteld zyn; dog over 't geheel draagen ze geen kenmerken van regte geestigheid, die in zodanig eene schryfwyze boven al verelscht wordt.

NABERICHT.

TOen we onlangs gewag maakten van ene Verhandeling over *de Godlykheid des Euangelies, afgeleid van deszelfs Verborgenheden. Uit het Fransch vertaald, door* DAN. THEOD. HUET, *Leeraar in de Walsche Gemeente te Utrecht*, zyn we in den waen geweest, dat ook het Oorsprongiyke door zyn Eerwaerden was opgesteld. In die gedachten zynde hebben we ons over deze Verhandeling indiervoege uitgelaten, dat we den Eerwaerden HUET niet slechts als Vertaler, maer te gelyk, en wel inzonderheid, als den Opsteller zelven hebben doen voorkomen. Dan dit is ene misvatting geweest, volgens de vriendlyke onderrichting van den Eerwaerden HUET; die ons verzogt heeft den Lezers te melden, dat hy dezelve niet opgesteld, maer alleen vertaeld heeft. Zyn Eerwaerde heeft het diensflig geoordeeld zulks openlyk te kennen te geven, „ op dat hy niet, schoon buiten zyn toedoen, aen den Schryver dier Verhandelinge het ongelyk doe, van, na deszelfs dood, met deszelfs vederen te pronken; van hoedanig iets hy altyd zeer afkeerig geweest is".

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

De Huis-Uitlegger des Nieuwen Testaments. Door PH. DODDRIDGE. *Doktor en Profesſor der H. Godgel. te Northampton. Uit het Engelsch in 't Nederlands overgezet. Tweede Deel, derde Stuk. Te Amſt. by* Pieter Meijer 1771. *Behalven het Voorwerk* 469 *bladz. in groot octavo.*

ZO immer iemand, by uitnemendheid, de naem van een Schrift- en Uitlegkundig Godgeleerden gegeven moge worden, zal men denzelven gewislyk, met ene vry algemene goedkeuring, aen den beroemden *Doddridge* konnen toeëigenen. Men beſpeurt toch alomme, in de Werken van dien Schryver, ene gezette bekwaemheid tot een gepast gebruik van de ſpreekwyzen der Godlyke Schriften; en deze zyn zogenaemde Huis-Uitlegger levert ons wel byzonder alleszins overvloedige bewyzen van zyne meer dan gemene geſchiktheid, tot het voordragen van den bepaelden zin der Schriftuurlyke uitdrukkingen; waer van de vroegere Stukken dezes Werks, als overbekend is, veelvuldige proeven verleend hebben; en waer van dit gedeelte insgelyks ten ontegenzeglyken getuige kan verſtrekken. —— Zyn Hoog-Eerwaerde, die het voorgaende Stuk had laten afloopen, met het verhael van 's Heilands geſchiedenis, tot op het begin van deszelfs Lydensweek, vervolgt in het tegenwoordige zyne opgenome taek, met het overeenbrengen en ophelderen der Euangeliſche berichten, rakende het verdere voorgevallen in die dagen, tot op het vertrek van Jeſus uit Jeruſalem naer Gethſemane; alwaer zyn bitter lyden, op ene byzondere wyze, aenvang ſtond te nemen. Dit gedeelte behelst, in gevolge daer van, verſcheiden merkwaerdige geſprekken van onzen Hemelſchen Leermeester, in die laetſte dagen zyner openbare omwandelinge op Aerde; welken, uit hoofde van etlyke ſamenloopende omſtandigheden, by uitſtek gewichtig geoordeeld mogen worden; en wier nadruk de Hoogleeraer *Doddridge*, naer gewoonte, naeuwkeurig poogt te ontvouwen. —— Is men begeerig om ook hier uit een byzonder voorbeeld te berde gebragt te zien, wel aen, men ſla het oog op 's Mans uitbreiding van 's Heillands ernſtige waerſchouwing tegen de Hooghartigheid en Huichelary van de Schriftgeleerden en Phariſeen, naer luid van Matth.

XXIII. 2—12. Marc. XII. 38—40. en Luc. XX. 46, 47; welke ons alhier indezervoege voorgedragen word.

„ *De Schriftgeleerden en de Phariſeen*, [dus ving Jeſus aen, ſpreekende tot zyne Discipelen, en tevens tot alle zyne Toehoorders, daer hy ſprak *ten aenhooren van het gebeele Volk*,] *zitten op den Leerſtoel van Moſes* (*a*); en zyn de Openbaere Onderwyzers en Uitleggers van de Wet, [door hem gegeven:] —— *Alles derhalven wat zy u ook*, uit kragt van, en in overeenkomst met, deze Wet, *zullen opleggen om waer te nemen* (*b*), betoont daer eene behoorlyke onderwerping en agting voor; en, u naer het zelve ſchikkende, zoo *betragt en doedt het* met alle bereidvaerdigheit: *maer handelt niet* op eenigerlei wyze of om eenigerhande reden *naer hunne werken: want zy zeggen het* in veele gevallen zeer wel, *maer* zy zelven *betragten 't niet*, nogt leven naer 't geen zy aen andere leeren.

„ Ik herhael het uit dien hoofde op nieuw, wat ik u voor dezen ter waerſchouwinge gezegd heb: *Wagt u* toch wel *voor* de naevolging van de Huichelaery, [*en*] dus voor het volgen des ſchynheiligen voorbeelds, *van de Schriftgeleerden* (*c*).

„ *Want*

(*a*) „ *Zitten op den leerſtoel van Moſes.* Sommige denken, dat hier eene toeſpeling is op het *booge geſtoelte*, dat EZRA deedt maken voor de Uitleggers van de Wet, *Neh.* VIII. 4. naderhand in de *Synagogen* ſtandvastig gebruikt, en doende de *Rabbynen* van zulk een geſtoelte al *zittende* hunne leſen en aenſpraeken. 't Is waerſchynlyk, dat het hier *de ſtoel van Moſes* heet, om dat de *boeken van Moſes* van op het zelve wierden gelezen en uitgelegd; zoo dat hy van daer ſcheen te ſpreken en zyne woorden op te geven. Het is vreemd, dat LIGHTFOOT, in zyne *Hor. Heb.* over deze plaets, midsgaders GUSSETUS, deze ſpreekwyze verklaren als gaf zy een *Weigevend Gezag* te kennen; daer immers de *Schriftgeleerden* en *Phariſeen*, als zoodanig, geen byzonder gezag van dien aert hadden".

(*b*) „ Uit kragt van en in overeenkomst met deze Wet *zullen opleggen om waer te nemen.*] Indien men hier niet eene dusdanige bepaling onderſteld, zal deze plaets onbeſtaenbaer zyn met alle die tekſten, in welke CHRISTUS de Leeringen van de *Schriftgeleerden* en *Phariſeen* veroordeelt. Had de HEILAND, (gelyk GROTIUS en eenige *Roomschpausſelyke Schryvers* zonder reden voorgewend hebben,) hier mêe de *Onfeilbaerheid* dier *Zitters op Moſes geſtoelte* willen beweeren, en eene volſtrekte onderwerping aen hunne uitſpraeken willen aenbeveelen, zoo zou Hy zich zelven hebben moeten verwyzen, dewyl 't bekend is, dat Hy door deze menſchen verworpen wiert. Zie LIMBORG *Coll. Amic.* oft Latynſche *Onderh. met een Geleerden Jood*, p. 58 en 114".

(*c*) „ *Wagt u voor* [*en*] *van de Schriftgeleerden.*] Het woord *Schrift-*

„ *Want* uit kragt van de Overleveringen, welke zy, in saemenstemming met de Pharisëen, by de Wet hebben gevoegd, *binden* zy *drukkende en ondragelyke lasten* [*by één*,] *en leggen ze*, zonder eenig het minste geweetensverwyt, *op de schouders der menschen*, dringende hen, door de zwaarste boetens en straffen, om zich naer alle hunne lastgeevingen te gedragen: *maer zy zelve* verschoonen zich wegens het verzuim en de nalating van veele dier lasten, en *willen die met geen* enkelen *vinger* aenroeren oft *bewegen*. —— *En*, zelfs wanneer zy, in andere gevallen, overeenkomstig met hunne eigen Regels handelen, zoo doen zy het in 't algemeen uit een slegt beginsel; want geene van *alle hunne werken doen zy* anders als voornamelyk met oogmerk *om van de menschen beschouwd te worden*, en by hen bekend te staen voor luiden die voorbeelden zyn van, en uitsteken in, buitengemeene vroomheit en godvrugtigheit. *Immers zy maken* ten dien einde in 't byzonder *hunne Gedenkcedels* aanmerkelyk *breed* (*a*), op dat men denken

Schriftgeleerde, [anders *Schryver*,] betekent in 't algemeen iemand die met Boeken en Schriften omgaet en verkeerd, en het word somtyds genomen voor een *burgerlyk amptenaer*, wiens post en bezigheid naer die eens *Geheimschryvers van Staet* zweemde. 2 Sam. VIII. 17. 1 Kon. IV. 3. 2 Kon. XIX. 2. Op andere tyden wordt het in 't breede gebruikt voor een man van geleerdheit en bequaemheit. 1 Kron. XXVII. 32. Jer. XXXVI. 26. Ezra VII. 6. Matth. XXIII. 34. 1 Kor. I. 20. Maer, gemerkt de *Bybelsche Geleerdheit* onder de *Joden* het hoogst en meest gewaerdeerd wiert, zoo schynt het woord *Schriftgeleerde* in het *Nieuwe Testament* voornamelyk eigen gemaekt te worden aen hen, die zich op de beoeffening der *Wet* toeleidden, mogelyk hen insluitende, wier Werk het was de Wet uit te schryven. Van deze wierden de openbaere Onderwyzers, die 'er Lessen over voorlazen; *Leeraers* of *Wetgeleerden* genoemd, en naer alle waerschynlykheit zoo droegen zulken van hen, die met eenige openlyke bediening in den *Grooten Raed* oft *Sanhedrim*, of in eenige andere Gerigtshooven, bekleed waren, den naem van *Schriftgeleerden des Volks*. Zie Matth. II. 4. —— Maer dat de *Schriftgeleerden*, (gelyk TRIGLAND, *de Sacra Karæor.* p. 68. met veel arbeids wil bewyzen,) *Karaïten* of *Tekstaenklevers* waren, welke *Overleveringen*, die de *Pharisëen* inscherpten, verwierpen, schynt door dezen tekst inzonderheit t'eenemael van bewys ontbloot te worden. Onze HEERE en ZALIGMAKER paert ze doorgaens met de *Pharisëen*; en naerdenkelyk waren de meeste onder hen van die Gezindheit".

(*a*) „ *Zy maken hunne Gedenkcedels* aenmerkelyk *breed*.] Ik twyffel niet of de meeste myner Lezeren weten zeer wel, dat de

ken zou, dat zy op deze ſtrooken van perkament veel meer ſpreuken van de Wet ſchryven dan andere, of begeerig zyn en wenſchen, dat zy door de grootte derzelve zich de Goddelyke dingen veelvuldiger en geduuriger te binnen mogen brengen: *en zy maken* om dezelfde reden *de franjes*, ſnoeren, oft koorden, die de Wet eischt, dat zy op de kanten oft zoomen *van hunne kleederen* zullen dragen, zoo *groot* en wydhangende als 't wezen kan, ten einde zy ſchynen mogen op eene byzondere wyze begeerig te zyn, om, zoo dikwils als zy op dezelve zien, [en ze hen voor de oogen wapperen,] aen de Goddelyke Geboden te gedenken (*); [en gevende dus aen de Menigte des Volks een denkbeeld, dat zy met hart en zin ſtipt aen die Heilige Inzettingen kleven.]

„ Dit zyn *die* menſchen, welke met zich zelve zoo zeer ingenomen zyn, en zoo driftig nae de ydele eer en 't aenzien van de werelt in 't hart joken, als welke ſterk *gezet zyn om in lange kleederen te wandelen*, ten einde zy zich met een zweem en houding van uitſteekende deftigheit, ernst en ſtaetelykheit vertoonen: [*en* zulks doen, om dat zy *gaern gegroet zyn op de* openbaere *Markten* en Pleinen, *en die* gezet zyn, om toch *de hoogſte* en voornaemſte *zitplaetſen in de Synagogen*, oft Godsdienſtige Vergaderingen en Leerplaetſen, mitsgaders *de vooraenzittingen op de maeltyden* te mogen *hebben*.] —— *Die* daer en boven godloos genoeg zyn, om *de huizen* en inkomens van *weduwen* en weezen in hunne gewinzugtige monden als 't ware *op* te *ſlokken*, *en onder een* heiligen *ſchyn* van yver en blakende godsdienſtigheid zeer *lange* en uitgerekte *gebeden doen*, waer mede zy hunne gierigheit en hebzugt bemantelen. En uit dien hoofde is het ook, dat *deze* geveinsde menſchen GODS regtvaerdige ſtraf niet *zullen* ontvlieden, maer dat zy *een* des te *zwaerder* en gedugter *ſtrafvonnis* zullen *ontfangen*.

„ *En* [om u myne Leerlingen dit nog eens ten afſchrik voor te houden, dit zyn *zy*, die door een ſterke drift tot ydele we-

Joden, (dewyl zy Exod. XIII. 9, 16. Deut. VI. 8. en XI. 18. letterlyk verſtonden,) gewoon waren kleene *ſtrooken van perkament*, op welke de bovengemelde plaetzen geſchreven ſtonden, te dragen aen hunne *voorhoofden* en *handpalmen* gebonden. In 't algemeen onderſteld men, dat deze ſtrooken in 't Grieksch den naem droegen van *Phylakteriën*, als aengezien wordende voor een ſoort van *Amuleten*, oft kragt hebbende *Beboedbriefjes*, om hen voor gevaeren te beſchutten. Zie SERRARIUS *in Tribær.* p. 38. ENDRUSIUS *de trib. Sect.* p. 263, 266".

(*) „ Vergelyk Num. XV. 38, 39, 40".

werelt glorie gedreven, zich niet ſchamen altoos de eerſte zetels te] *beminnen*, [en dus] *de hoogſte* en aenzienlykſte *plaetſen op de Feestmaelen* te begeeren, op welke gewoonelyk de gasten van den eerſten rang zitten; *en* zy zyn het die ſtaetzugtig genoeg zyn, om zich *de hoogſte geſtoeltens* te verzekeren, en dat zelfs in de *Synagogen* (*a*), alwaer zy zich, in de diepſte verootmoediging van de Ziel, voor de heilige Tegenwoordigheid des HOOGEN GODS, behoorden op de aengezigten ter neder te werpen. —— En uit het zelfde beginſel van ydele eere en vertooning van zich zelve, wenſchen en verlangen zy *ook de begroeting op de Markten* en andere plaetzen van algemeene toeloop en ſaemenkomst te mogen ontfangen, *en van de menſchen genoemd te worden Rabbi Rabbi* (*b*)! een tytel van eere,

(*a*) „ *De hoogſte geſtoeltens in de Synagogen.*] De *Leeraers* hadden *zetels* voor zich zelve, met hunne ruggen tegen de ſtoel, van welke de Wet gelezen wiert, en met hunne aengezigten tegen over het volk. Die zitplaetzen wierden geagt de eerwaerdigſte te zyn: en uit dien hoofde ſtreefden en dongen deze eerzugtige *Phariſeen* en *Schriftgeleerden* nae dezelve. Zie RELAND, *Ant. Heb. p.* 61. VITRINGA *Synag. Vet. p.* 191. *& ſeqq.* en WOLFII *Curæ Philol.* over deze plaets".

(*b*) „ *Van de menſchen genoemd te worden Rabbi Rabbi.*] Veele Geleerde Mannen hebben waergenomen, dat men ten dien tyde onder Israël een buitenſporig denkbeeld aen dien tytel gewoon was te hechten, als afgeleid zynde van רבה [*Rabbah*], een woord, 't welk te gelyk *Grootheit* en *Menigvuldigheit* betekent, bedoelende men dezerwyze met zeer veel kragt uit te drukken, beide de *grootheit* en de *verſcheidenheit* van de Kundigheden en Geleerdheit welke zy, die deze tytel droegen, onderſteld wierden te bezitten. Zie de Inleiding voor 't N. T. van den Eerw. Heer L'ENFANT. —— Dr. LIGHTFOOT zegt ons, in zyne *Horæ Hebraicæ* over deze plaets, dat de woorden van de *Schriftgeleerden*, voor lieffelyker en gewigtiger verklaard wierden dan die van de Profeeten, terwyl zy aen de Wet gelyk geſteld wierden: zo dat GAMALIËL aenriedt een *Rabbyn* te verkrygen, op dat iemand niet langer over eenig ding zou in twyfel ſtaen. Meer plaetſen ten dien einde konnen gezien worden in Dr. GALE's *Serm. Vol. I. p.* 80. en by WHITBY en ELSNER over dezen tekst. Zy toonen alle ten vollen de noodzaekelykheit aen, die 'er was voor zulke herhaelde waerſchouwingen, als onze HEERE gaf, en ſtrekken tot overvloedige beantwoording van 't geen OROBIO inbragt, tegen het gedrag des Zaligmakers in dit opzigt. Zie LIMBORG's *Collatio p.* 119. want hunne ingekankerde vooroordeelen tegen CHRISTUS in aenmerking genomen zynde, zo kon nimmer onderſteld worden, dat het gemeene Volk de leer van 't Euangelie zou aennemen,

eere, op welke zy zeer verzot zyn, en wenſchen dat die by iedere uitſpraek, ja bykans op elk woord herhaeld worde. —— *Maer gy*, myne Discipelen, wie gy ook zyt, *wat u aengaet, wordet gy* toch *geen Rabbi genoemd*, nogt verheft u zelve op dien naem, wanneer het ooit gebeurd, dat die aen u [zonder uw zoeken oft *begeeren*,] gegeven word; *want een* eenige *is uw Rabbi* oft *Meester*, en Hemelſche Leeraer, naer wiens Lesſen gy u alleen te richten hebt, [*te weten*] de beloofde MESSIAH, UW ZALIGMAKER en HEERE CHRISTUS, *en gy zyt alle* met elkanderen *Broeders* (*a*), en als zoodanig behoort gy de een den ander te ontmoeten, en te behandelen met eene liefhebbende vryheit en hartelyke gemeenzaemheit. —— *En noemt niet* [*een eenigen*] *op aerde uw Vader* (*b*), en zyt ook niet gezet om dien tytel te ontfangen van menſchen, welke gereed zyn om van zich zelve als ſlegte kinderen, in vergelyking van u, te ſpreken, en blindeling uwe uitſpraeken te volgen; *want een is uw Vader*, en de Vader van 't geheele Huisgezin, [*namelyk*] *Hy die in den* hoogſten *hemel* [*woont*,] en by wien de alleruitſtekendſte tytels van eer en agting, welke onder de kinderen der menſchen plaets hebben, minder zyn dan niet en ydelheit. —— *Ook zult gy geenzins Meesters* en Leidslieden des Volks *genoemd worden: want een is uw* groote en volſtrekt gezag hebbende *Meester* en Onderwyzer, [*te weten*] de beloofde Leeraer der Geregtigheit, de MESSIAH, *CHRISTUS* (*c*), wiens uitſpraeken gy altoos als Goddelyke te

zoo lang als zulke bedorvene Leermeesters, gelyk deze, niet in eene regtmaetige kleenagting gebragt waren".

(*a*) „ *Gy zyt alle Broeders.*] Het is opmerkelyk, dat 'er niet een enkel woord geſproken werd van PETRUS gezag over de andere Apostelen en Discipelen, nogte hier, nogte in de toepaſſing die de HEERE maekte by de *Kinderen van Zebedeus*; 't welk, indien 'er zulk een Gezag bedoeld was, zoo quam het in deezen allernatuurlykst en noodzaeklykst te pas, om het te melden en te billyken".

(*b*) „ *Noemt niet een eenigen op aerde uw Vader.*] De *Phariſeen* hebben, ongetwyfeld, dien tytel aen de Rabbynen gegeven; en Bisſchop WILKINS merkt aen, dat het een tytel is, die door de *Priesters* van alderlei Godsdienſten met greetigheid aengenomen wiert".

(*c*) „ *Een is uw Meester, te weten CHRISTUS.*] Het is opmerkelyk, dat dit tweemael in even dezelve woorden *Matth.* XXIII. 8 en 10 voorkomt. *Onze* HEERE wist hoe noodigen vereischte het zou wezen, daer op te letten, en hoe gereed zyne Leerlingen zouden zyn, zulks te vergeten, [en uit het oog te verliezen]".

te ontfangen hebt, en in wiens Naem en door wiens Gezag alleen, gy anderen leeraeren en onderwyzen moet. —— *Maer by*, in tegendeel, *die onder u-lieden de grootſte is*, en in 't oog van GOD dus wenscht aengemerkt te worden, *zal* alderuitſtekendst in toegevendheit en ootmoed moeten wezen, en hy zal, gelyk *uw dienaer*, en die van alle, bereidvaerdig moeten *zyn*, om de overigen op te paſſen, en zich zelf by alle gelegenheden als een knegt te gedragen. —— *En* 't geen ik u dikwils heb ingeſcherpt, zal gewisſelyk eene alderzekerſte waerheit bevonden worden, namelyk, *all' wie*, op eene ſtaetzugtige wyze, pogingen om *zich zelf* te *verhoogen zal* doen, [die] *zal* vroeg of laet, langs den eenen of anderen weg, *vernederd worden*; *en all' wie*, van den anderen kant, in tegenoverſtelling van die gloriezugt, *zich zelf zal verootmoedigen*, die *zal* tot de hoogſte eere en ſtaet *verheven worden* (*a*)".

(*a*) „ *All' wie zich zelf verhoogen zal, zal vernederd worden, enz.* De HEERE CHRISTUS ſchynt door de geduurige herhaling van dezen Grondregel in te boezémen, dat hy denzelven niet ſlegts bedoelde te doen dienen voor hen die *Onderwyzers* en *Leeraers* van anderen zouden zyn, maer tevens voor *alle zyne Leerlingen* en Naevolgers zonder uitzondering. En 't is onze opmerking wel waerdig, dat geen eene ſpreuk van *onzen HEERE* menigvuldiger herhaeld is dan *deze*, die [zoo in kragt als rond uit,] ten minſten *tienmael* by de Euangelisten voorkomt. In kragt heeft men dezelve by *Matth.* XVIII. 4. XX. 26, 27. XXIII. 10, 11. Mark. IX. 35. X. 43, 44. Luk. XXII. 26. en Joann. XIII. 14, 15. [en dan met ronde woorden hier Matth. XXIII. 12. en by] Luk. XIV. 11. en XVIII. 14".

De Zedenleer der H. Schrift, in de Hoogduitſche Taal beſchreeven, door J. L. v. MOSHEIM, *Kancelier van de Koninglyke en Keurvorſtelyke Hooge-School te Gottingen. Naar het Oorſpronklyke, volgens den laatſten druk, vertaald. Derde Deel. Tweede Stuk. Te Utrecht by* G. T. en A. v. Paddenburg. 1771. *Behalven de Bladwyzers* 417 *bladzyden in quarto.*

IN het ontvouwen van den Staet der Genade, het onderwerp van dit Derde Deel, komen voornaemlyk, als hoofdzaken, in aenmerking de volmaektheden der begenadigden, zo ten opzichte van het Verſtand als van den Wil. De eerſten nu heeft de Hoogleeraer *Mosheim* in 't voorige Stuk nagegaen; en daer aen gehecht ene opheldérende verklaring

van 't geen het Geweten betreft, zo als hy 't tot den Wil betreklyk beſchouwt. Met dezen overgang leid hy ons daer op, in dit Stuk, ter overweginge van de volmaektheden der begenadigden, ten opzichte van den Wil; die hy onderſcheidenlyk voordraegt. Uit dien hoofde ontmoet ons in dit gedeelte 's Mans leerwyze over de Eerbied, de Vreeze en de Liefde voor en tot God; gepaerd met ene aenpryzende opheldering van de heilige Aendacht, als het middel om de gemelde volmaektheden van het Verſtand en den Wil te verſterken. Dit is de algemene inhoud van dit gedeelte, het welk den Beminnaren der verſtandige Schriftuurlyke Zedenleere alleszins zal behagen, wanneer ze dezen Zedenleeraer over enige byzonderheden hier toe betreklyk raedplegen.

Zyn Hoogeerwaerde vind den grond onzer Heiliginge, in de Eerbied, Vreeze en Liefde voor en tot God; die hy in derzelver oorzaken en uitwerkingen naſpeurt; met ene oordeelkundige onderſcheiding van 't geen 'er al of niet toe behoort; zo ter ontdekkinge en wederlegginge van verkeerde bedenkingen en bedrieglyke gronden; als ter bevestiginge van 't geen waer op men zich, volgens Rede en Openbaring, kan verlaten. Dit ſtelt hy met ernst en nadruk voor, onder het beſchouwen van veelerleie characters, aen de ene en andere zyde; welken, op redelyke gronden, aen 't onderwys der Heilige Schriften beproefd worden. Wel byzonder laet hy zich, ter dezer gelegenheid in 't breede uit, over de zogenaemde reine Liefde der Myſtiken; met aentooninge van de ongegrondheid dier Leere. Zyne deswegens voorgeſtelde bedenkingen verdienen te meerder aendacht, om dat hy, na enige voorafgaende aenmerkingen ter wederlegginge van dat gevoelen, zich opzetlyk verledigt, tot het mededeelen van de vrucht zyner poogingen, ter ontdekkinge van 't geen men 'er eigenlyk door verſtaet, en van de bronwel waer uit het zelve naestdenklyk is voortgeſprooten. Dit heeft hem den weg gebaend, om deze Leer ten ſterkſte tegen te gaen, en bewoogen, om zyne overdenkingen deswegens in de volgende orde te ontvouwen.

„ Wy willen, zegt hy, *voor eerst*, aanwyzen, dat de zogenoemde reine liefde ſteeds een ondoorgrondelyk raadſel of liever eene verbeelding, welke zig zelven wederlegt, zal blyven, zo lang dat geen voor waar gehouden wordt, wat de Christenen van de ziel volgens de Schrift en rede leeren. Wy willen *voorts* bewyzen, dat deze liefde eene geheel andere gedaante kryge, en gemaklyk verſtaan kunne worden, wanneer men

men dat geen onderſteld, wat eene groote menigte *Oosterſche* en *Griekſche Wysgeeren*, nopens den Godlyken oorſprong der ziele en haaren tegenwoordigen toeſtand verdigt hebben. Is dit beide aangeweezen; dan volgt, dat men of de reine liefde moet laaten vaaren, zo men de leer der Christenen nopens de ziel niet wil verzaaken; of dat men de leer der Christenen nopens de ziel moet verlaaten, zoo men de reine liefde niet verwerpen wil".

Het een en 't ander ſtelt zyn Hoog Eerwaerde in 't duidlykſte daglicht, en zyne aenmerkingen hier omtrent zyn der herhaelde overweginge waerdig; als toonende ten klaerſte, dat dit gevoelen, (het welk niet te verdeedigen is, op de gronden der Christelyke Leere van 's Menſchen Ziel, als een op zich zelve beſtaende verſtandig Weezen;) dan op ene verſtaenbare wyze te verdeedigen is, als men, met de Oosterſche Wysgeeren, vastſtelt en bewezen agt, dat de Zielen der Menſchen uitvloeiſels van God zyn. Dit gevoelen, in deszelfs gevolgen aengenomen zynde, maekt de Leer der reine Liefde zo verſtaenbaer, als ze onverſtaenbaer is, volgens de denkbeelden, die de Openbaring ons inboezemt. Het onderwerp is te uitgebreid, om 'er een geheel verſlag van te geven; men moet zulks ten vollen verſtande in 't Werk zelve leezen: doch zie hier een enkel voorbeeld, van niet en al verſtaenbaerheid ener ſpreekwyze der zodanigen, naer gerade van de verſchillende gronden.

„ De ziel, zegt men, beſpeurt geene begeerte meer tot geluk. Hoop, vrees, vreugde, droefheid, zyn aandoeningen der onvolmaakte zielen, welke nog niet in God getrokken zyn. Welk een geklap! zeggen wy, dit hoorende. Kan een Weezen, tot geluk geſchapen, ophouden te begeeren, dat het gelukkig moge worden? Kan het een Schepzel, dat de zugt, van zig te behouden, te bezorgen en te beminnen, ingeplant is, even veel wezen, of het blyft, dan vergaat; of het volmaakter dan onvolmaakter werde; of 't tot de zaligheid dan tot de verdoemenis haaste? Volgens het denkbeeld der ziele, dat in ons is, hebben wy rede tot deze verwondering. Maar laat ons ſtellen, dat eene ziel een afvallig Weezen zy, dat niets, dan dwaaling en wanorde, in en buiten zig zelf voortbrengt, zo lang als het zyne zelfſtandigheid beweert; dat alle geesten rondzwervende dwaallichten zyn, die zig en anderen zo lang verleiden, tot dat zy in de bron des lichts te rug gekeerd zyn, waar aan zy zig hebben onttrokken; dat de zielen door de reine Liefde één Wezen met God worden; laat ons, zegge ik, dit

ſtellen; dan ſpreekt de *Myſtike* Geleerde zo, als hy moet ſpreeken. God heeft geene begeerte, om gelukkiger te worden, om dat Hy ſteeds dat geen blyft, wat Hy van eeuwigheid geweest is, en nooit gelukkiger of ongelukkiger kan worden. Wat daarom in Hem en zyn lid is, dat kan even zo min door zulk eene begeerte ontrust worden. Konden de deelen van Gods natuur, welke zo vast met Hem vereenigd zyn, dat ze ſlegts door Hem leeven, denken en willen, na rust, geluk en welzyn haaken, en God zelf niet; dan ware 'er ſtryd en oorlog in het Godlyk Wezen, en God ware teffens God, en niet God, te gelyk eeuwig zalig, en onzalig. Wie kan dit begrypen en verſtaan"?

Niet minder opmerkenswaerdig zyn, in dit Stuk, des Hoogleeraers bedenkingen over de verſchillenheid dezer aendoeningen jegens God. Zy behooren zekerlyk op ene gevoelige wyze werkzaem te zyn by alle ware Christenen; doch men moet niet wanen, dat ze in allen altoos even kragtig bevonden worden; en 't zou ten uiterſte onvoorzigtig wezen, zynen Genadeſtaet te beoordeelen, uit de mindere of meerdere gevoeligheid dezer aendoeninge. Des Autheurs ſtelling ten dien opzichte luidt aldus.

„ Alle Christenen moeten deeze heilige aandoeningen van eerbied en vreeze voor, en liefde tot God gewaar worden en bevinden. Doch allen beſpeuren ze niet even duidelyk, even ſterk, en op eenerlei wyze. De genade rigt zig, in veele opzigten, naar de natuurlyke geſteldheid der menſchen, en naar elks byzondere omſtandigheden. Wie altyd bereidvaardig is, om getuigenisſen en bewyzen van zyne vreeze voor en liefde tot God te geeven; die twyfele niet, of hy God vreeze en lief hebbe, of hy ſchoon de tegenwoordigheid dezer zaligé gemoedsaandoeningen zo zeker en levendig niet merke. Maar wie in tegendeel ongenegen is, Gode dien dienst te bewyzen, welken de eerbied, vreeze en liefde van hem vorderen; die twyfele, of hy God vreeze en lief hebbe, of hy ſchoon, zomtyds, van de vreeze en liefde ſchyne, geheel te zyn ingenomen. Wie van harte wenscht, vreeze en eerbied voor, en liefde tot God by zig te verwekken en te onderhouden, die zy niet bezorgd, wanneer hy zyne ziel zomtyds al niet kan opwekken en aanmoedigen. Zyne traagheid en flaauwheid ontſtaat uit natuurlyke oorzaaken, die op hem geene verantwoording kunnen leggen. Wie daar en tegen van geene begeerte na eerbied en vreeze voor, en liefde tot God weet, en egter, menigmaal, aandoeningen gewaar wordt, die hem voor-

voorkomen, vrees en liefde te zyn, die zy bevreesd. Zyn vuur kan eene aandoening der natuur zyn, die geene vrugten voortbrengt".

Deze ſtelling ontvouwt de Hoogleeraar in derzelver byzondere deelen, met alle naeuwkeurigheid; om het zyne toe te brengen ter afwendinge van verſcheiden misbruiken, die en by Leeraers en by Leken, ten dezen opzichte dikwerf plaets hebben; het zy ter noodlooze ontrustinge, of ter ongegronde gerustſtellinge veler gemoederen. Ene handelwyze, die aen de ene en andere zyde zeer nadeelige gevolgen kan hebben; waer tegen men zich zelve krachtig zal wapenen, indien men de leſen van onzen Zedenleeraer, in dit geval gegeven, ernſtig ter harte neemt.

Eindelyk vervat dit Stuk nog de overwegingen van zyn Hoog Eerwaerden, betreffende de heilige Aendacht; of „ die geloovige, voorzigtige en ſchriftmaatige overdenking der geopenbaarde waerheden, vooral der geene, die ons God als het volmaaktst, heiligst, regtvaardigst en liefderykst Wezen voorſtellen, die een wedergeboorene door de kragt der genade werkſtellig maakt". In dit laetſte gedeelte ſtelt hy zich voor, de natuur dezer werkzaemheid duidlyk voor te dragen, en ons derzelver nuttigheid ten krachtigſte te doen opmerken; ten einde zyne Lezers aen te ſpooren tot een ernſtig gebruik van dit zo heilzaem en onontbeerlyk middel, ter vorderinge in den Staet der Genade. Hier ontdekt zich byzonder een verſtandig Schriftkundig Zedenleeraer; die ene welberedeneerde aendachtigheid behoorlyk weet te onderſcheiden, van ene bygeloovige of kwalyk gegronde afgetrokkenheid, welke menigwerf aenleiding gegeven heeft, tot buitenſpoorige bedryven en ſtellingen. En men ziet ten klaerſte dat de Hoogleeraer zyne aendacht by uitſtek gevestigd heeft, op het nagaen en voordragen van wel ingerichte regelen; wier inachtneming allen aen te pryzen is. Deş ook dit gedeelte zo van meer als min gevorderden met nuttigheid te overdenken zy; ten einde zy, door dezelven in 't werk te ſtellen, middelende Gods genade, ſteeds meer verlicht en geheiligd, in hun Verſtand en Wil volmaekter mogen worden, ter ſtandvastiger betrachtinge der Christelyke Deugd; die de Hoogleeraer in een volgend Deel van dit Werk nader ſtaet voor te dragen.

FR. AD. V. D. MARCK, *ICti, & Prof. Jur. Publ. Nat. & Gent. Ord. nec non Soc. Scient. Harl. Membri*, Lectionum Academicarum *Tomus Secundus*, quo præcipua Juris Ecclesiastici Protestantium Universalis capita pertractantur. Fasciculus primus, Groningæ apud *H. Spandaw.* 1772. Absque præf. 216 pp. in octavo, f. m.

UIt het gene wy gemeld hebben, by de uitgave van 't voorige gedeelte dezer *Academiſche Leſſen*, heeft men reeds konnen afnemen, op hoedanig ene wyze de Hoogleeraer *van der Marck* den Godsdienst ook onder de Leer van het Natuurlyk Recht betrekt. En in gevolge hier van kan men 't niet vreemd vinden, dat hy, een Leeraer van 't Natuurlyk Recht zynde, zich ook verledigt tot het behandelen van *de voornaemſte ſtukken van 't algemeen Kerklyk Recht der Proteſtanten*, waer toe dit tweede Deel geſchikt is. Het eerſte Stukje, dat deswegens het licht ziet behelst een aental van twaelf Lesſen, die men als voorbereidende mag aenmerken. In dezelven leid hy ons aenvanglyk op ter beſchouwinge van den Godsdienst, als het beste einde ener Maetſchappye, en derzelver allerkrachtigſten onderſtand. Daer aen hecht hy vervolgens ene beſchouwing van 't Recht, dat ieder Lid der Maetſchappye heeft, om zodanige denkbeelden van den Godsdienst te omhelzen, als hy de waren oordeelt; zo dat men hem, zonder hem het grootſte onrecht aen te doen, nooit konne dwingen, tot het aennemen van Godsdienſtige denkbeelden, die hy, zyns oordeels, als valsch moet wraken. Hier mede is voorts natuurlyk verknocht ene verdediging van de verplichting ter Burgerlyke Verdraegzaemheid in 't Stuk van Godsdienst. De Hoogleeraer het behandelen der Kerklyke Verdraegzaemheid tot ene volgende gelegenheid uitſtellende, bepaelt zich in dezen tot de Burgerlyke Verdraegzaemheid, en toont dat dezelve zich behoort uit te ſtrekken over alle verſchillende Godsdienſten, die niet aenloopen tegen het wezenlyke einde der Burgermaetſchappye. Dit geeft hem voorts aenleiding om het oog te vestigen op 't geen men Kettery noemt; te toonen dat daeromtrent geen Kerklyke noch Burgerlyke Straffe rechtmatig plaets heeft; en eindelyk de misdaed van Kettermakery, benevens derzelver ſtrafwaerdigheid, te ontvouwen; waer mede dit Stukje beſlooten word. ——

In 't ganſche Geſchrift ziet men allerwege den yver van een ernſtigen Voorſtander der Godsdienſtige Vryheid, en der Verdraegzaemheid, ten opzichte van verſchillende Godsdienſten, door-

doorſtralen. Een onderwerp dat in ons Vaderland, daer de Vryheid in den Godsdienst en Burgerſtaet onwaerdeerbaer is, natuurlyk met gretigheid overwoogen word; het welk velen naestdenklyk tot des te oplettender lezing van dit Geſchrift zal aenſpooren. En ſchoon dit onderwerp menigwerf zeer wel behandeld zy, zal 't denzulken echter niet vervelen, 's Mans gedachten hier over, (hoewel enige trekken ſommigen wat ſterk zullen voorkomen,) na te gaen; daer alles, met oplettendheid en oordeel, in ene zo wel geſchikte orde ontvouwd word, dat des Lezers aendacht beſtendig werkzaem konne blyven, zo ten opzichte van het algemene, als ten aenzien van deze en gene byzonderheden; waer door het verlangen na de verdere Leſen over het algemeen Kerklyk Recht der Proteſtanten, in een volgend Stukje toegezegd, niet weinig toeneemt; wanneer men, gelyk de Hoogleeraer zelf aenduid, met meer bondigheid over zyn gevoelen zal konnen oordeelen.

Bedenkingen en Bezwaaren op en tegen de Academiſche Leſſen van den Hoogleeraar V. D. MARCK, *met deszelfs Verklaaring op en tegen dezelven. Te Groningen by* H. Spandaw 1772. *In groot octavo* 222 *bladz.* Nog afzonderlyk. *Antwoord Exceptioneel van den Hoogleeraar op en tegen die bedenkingen en bezwaaren.* In groot *octavo* 35 *bladz.*

DEze Papieren behelzen, aen de ene zyde, de redenen welken het Clasſis van Groningen en Gorecht oordeelt te hebben, om den Hoogleeraer *v. d. Marck*, ter zake van 't geen hy in 't eerſte Deel zyner Academiſche Leſſen voorgedragen heeft, te verdenken van afgeweken te zyn van de aengenomen Leer der Hervormde Kerke en formulieren van eenheid; zo als ze, uit naem van dat Clasſis, ter beoordeelinge overgegeven zyn aen den grooten Senaet der Hooge Schoole van Stad en Lande. En hier tegen vervatten ze, aen de andere zyde, het geen de Hoogleeraer, by wyze van een Antwoord Exceptioneel, daer op aen gemelden Senaet heeft overgeleverd: mitsgaders het geen hy verder goed gedacht heeft het Gemeen mede te deelen, om zyne voorgeſtelde Leer nader op te helderen, en 't geen men ten zynen laſte ingebragt had openlyk tegen te gaen.

Eer-

Eerſte Brief van P. CHEVALLIER, *Profeſſor in de Godgeleerdheid, aan 's Lands Univerſiteit te Groningen, aan Mr.* P. A. V. D. MARCK, *Hoogleeraar in het Staats- Natuur- en Volkeren-Recht aan de Hooge Schoole van Stad en Lande. Te Groningen by* J. Oomkens 1772. *In groot octavo* 33 *bladz.*

Brief aan bovengemelden Hoogleeraar P. CHEVALLIER, *door* C. W. J. MEURS, *der beiden Rechten Doctor. Te Groningen by* H. Spandaw 1772. *In groot octavo* 42 *bladz.*

Tweede Brief van den Hoogleeraar CHEVALLIER, *aan den Hoogleeraar* V. D. MARCK. *Te Groningen by* J. Oomkens 1772. *In groot octavo* 108 *bladz.*

IN het opgenoemde Geſchrift van den Hoogleeraer *v. d. Marck*, dat zyne Verklaring op en tegen de ingebragte zwarigheden aen 't Gemeen voordraegt, vind men meer dan eens gewag gemaekt, van zekere *notulen*, die iemand op den kant zyner leſſen aengetekend had, en welken hem ter hand gekomen waren. Daer benevens heeft de Hoogleeraer in dat Geſchrift menigwerf deze en gene Stukken, uit de *Kerkelyke Redevoeringen* van den Hoogleeraer *Chevallier* aengehaeld, als bewyzen van de eenſtemmigheid zyner Leere, met die van den Hoogleeraer *Chevallier*. Deze twee byzonderheden hebben aenleiding gegeven tot het opſtellen der hier genoemde Brieven.

De eerſte van den Hoogleeraer *Chevallier* betreft de geſchreven *notulen*, welken zyn Hoog Eerwaerde erkent geſchreven te hebben. Op deze erkentenis geeft hy ene nadere verklaring van dezelven, en verdedigt zich tegen de verdenkingen, die de Hoogleeraer *v. d. Marck* kweekte, als had zyn Hoog Eerwaerde ene voorname hand gehad, in het opſtellen of beſchaven der bovengemelde *Bedenkingen en Bezwaaren*. Verder geeft hy verſlag van de wyze, op welken die geſchreven *notulen* in handen van den Hoogleeraer *v. d. Marck* gekomen zyn; dat gansch niet gunſtig is voor een van deszelfs Leerlingen *C. W. J. Meurs*, die ze listig, door middel van den oudſten Zoon des Hoogleeraers *Chevallier*, zou hebben weten machtig te worden. Daer by komen vervolgens nog enige aenmerkingen, en wel byzonder ene verdenking, dat de opgenoemde Heer *Meurs*, den Hoogleeraer *Chevallier* bepaeldlyk op 't oog gehad

had heeft, in 't afmalen van een zeer haetlyk character, in ene door hem opgeſtelde Diſſertatie.

De daer op volgende Brief van den Heer *Meurs*, *der beiden Rechten Doctor*, behelst ene verdeediging van zyn gedrag omtrent de geſchreven *notulen*; welken hy erkent met zyne hand afgeſchreven, en aen den Hoogleeraer *v. d. Marck* vrywillig, zonder des gevraegd te zyn, medegedeeld te hebben; doch met ene nevensgaende ontkenning van ene listige misleiding van den jongen Heer *Chevallier*, als die hem deze *notulen*, gelyk hy zegt, niet op zyn verzoek, maer vrywillig aengeboden, en ter hand geſteld heeft, zonder hem onder enige verplichting te leggen, van 'er niemand iets van te kennen te geven. De Heer *Meurs* dit zyn gehouden gedrag in een gunſtiger licht geſteld hebbende, dan het, volgens het verhael van den Hoogleeraer *Chevallier*, ſtond, geeft verder te kennen, dat zyn Hoog Eerwaerde te deerlyk misgetast heeft, met hem een perſoneel inzicht toe te ſchryven, in 't afmalen van 't gemelde character; alzo hy, „ onbepaalt en buiten eenige ſinsbehouding, betuigt, zelvs geheel geen byzonder perzoon of perzonen, aldaar bedoelt te hebben, maar alle geveinsden in 't algemeen".

Wat eindelyk den Tweeden Brief van den Hoogleeraer *Chevallier* aengaet, dezelve heeft de opgenoemde Aenhalingen uit zyne *Kerkelyke Redenvoeringen* tot een onderwerp. Het komt zyn Hoog Eerwaerden zeer duidelyk voor, dat die Aenhalingen met een verkeerd gemoedsgeſtel by een gebragt zyn, en dat de Hoogleeraer *v. d. Marck* bedoeld heeft, hem den haet van anderen op den hals te ſchennen. Dit vooraf aengemerkt hebbende, maekt hy 'er verder zyn werk van, om te toonen, dat alle de aengehaelde plaetſen, welken enigermate overweging verdienen, niet wel toegepast, verkeerdlyk bygebragt of voordachtlyk verminkt zyn; of dat de Hoogleeraer *v. d. Marck* dezelven verklaerd heeft, naer onderſtellingen, die zyn Hoog Eerwaerde nooit de zynen gemaekt heeft, of dat dezelven eindelyk, of onverſtaenbaer voorgeſteld, of niet wel begrepen zyn. Het ontvouwen van dit alles ſtrekt, onder 't bybrengen van nevensgaende aenmerkingen, om te doen zien, dat de Hoogleeraer *v. d. Marck* zich in genen deele op de Schriften van zyn Hoog Eerwaerden aldus kan beroepen; nadien 't wel ver van daer is, dat zy in de Stukken, waer over de Bezwaren loopen, eenſtemmig zouden zyn; 't welk de Hoogleeraer *Chevallier*, door nadere opheldering der bygeg-

gebragte plaetſen, duidelyk tracht te ontvouwen. Wyders hecht hy hier aen nog enige byzondere bedenkingen, en meld voorts, dat de Stoffe klaer ligt tot een derde Stukje, rakende het zonderlinge der redeneerkunde van den Hoogleeraer *v. d. Marck*; doch betuigt met deszelfs uitgave te zullen wachten, tot dat hy vernomen heeft, welk een gebruik men verder zal goedvinden van zyne *notulen* te maken. Daer benevens waerſchuwt hy den Hoogleeraer van niet te zeer te vertrouwen op zyn affchrift der notulen; dewyl hy uit ene aengehaelde plaets in den Brief van den Heer *Meurs*, dien hy naeuwkeurig gelezen en voor altoos weggelegd heeft, beſpeurt dat deszelfs affchrift, althans daer ter plaetſe, niet juist is.

Verſchillen van die natuur, met de daer aen verknochte gevolgen, zyn zeker te aenmerkelyk, om geen voorwerpen van de algemene nieuwsgierigheid te zyn; doch het nut, dat men uit het lezen zulker Geſchriften trekt, is doorgaens zeer gering; en te minder, om dat men, voor en tegen lezende, gemeenlyk geen gronds genoeg vinde, om zich voor de ene of andere zyde te bepalen; indien men niet onvoorzichtig door partyzucht vervoerd worde.

Akademiſche Lykreden, ter gedachtenisſe van Utrechts overleden Hoogleeraar ALBERTUS VOGET, *door* JAKOB ALBERT VOS, *Hoogleeraar aan dezelfde Hooge Schoole; Uit het Latyn vertaald, door* J. V. NUYSSENBURG, *Predikant te Geertruidenberg. Te Utrecht by* G. T. *en* A. v. Paddenburg *en* J. v. Schoonhoven en Comp. 1772. *Behalven de Gedichten* 50 *bladz. in quarto.*

HEt uitmuntend character van den geleerden en deugdzamen *Voget* heeft zynen beroemden Amptgenoot *Vos* gelegenheid gegeven, tot het opſtellen ener onopgeſmukte Lofreden, die in hare ſoort tot een voorbeeld mag verſtrekken. Dezelve maelt het character, zonder laffe vleitael, op een manlyken trant, en ſtelt den grooten *Voget*, in zyne voortreffelykheid, op ene aenmoedigende wyze, ter navolginge voor.

Lyk-

Lykpredikatie over Ps. XXXVIII. 5. *op het afſterven van* JACOBUS de ROEPER, *in zyn Eerw. Leven Roomsch Priester, Paſtoor en Overſte van het Begynhof te Amſterdam. Uitgeſprooken door* T. H. O. P. *Te Amſterdam by* T. Crajenſchot *en* J. v. Stendel 1772. *In groot octavo* 26 *bladz.*

EEne ſtichtelyke Redenvoering over de practicale beſchouwing van 't naderende Sterfuur, by gelegenheid van 't overlyden van den Eerwaerden *de Roeper*, wiens character, naer de Roomſche denkwyze, als voorbeeldlyk deftig geſchetst word.

Recherches Theoriques & Pratiques ſur la Petite Vérole dans lesquelles on donne toutes les deſcriptions des differentes eſpeces de cette maladie. Le traitement général qui lui convient, & les moyens particuliers qu'on doit employer dans les cas les plus difficiles. Enſuite on y propoſe différens plans de conduite & de regime, ou pour s'en garantir tout-à-fait, ou pour en prévenir au-moins la malignité. Par Mr. J. D. T. DE BIENVILLE, *Docteur en Médecine, à Rotterdam.*

Beſpiegelende en beoefende Proeven over de Kinderziekte, in welke men eene beſchryving geeft van alle de verſchillende ſoorten van deeze Ziekte. De algemeene behandeling die dezelve toekomt, en de byzondere middelen die men gebruiken moet in de allermoeijelykſte gevallen. Men geeft vervolgens verſchillende manieren van behandeling en beſtiering om 'er zich of gebeel van te beveiligen, of om 'er ten minſten de kwaadaartigheid van voor te komen. Door Mr. J. D. T. DE BIENVILLE, *Med. Doctor te Rotterdam. Te Amſterdam by* B. Vlam 1772. *In octavo*, 204 *bladz.*

DE wydloopige tytel van dit Werk geeft genoegzaam het voornaamſte oogmerk het welk de Auteur in het opſtellen van deeze Verhandeling bedoeld heeft, te kennen. Hy getuigt dat 'er nooit eene beſmettelyke Ziekte is geweest, die meer onheilen veroorzaakt heeft, en meermaalen wederom komt dan de Kinderziekte. De Inënting is volgens zyne gedachten een zeker middel, om de wrede gevolgen van de Kinderziekte voor te komen en te beletten: de vooröordeelen zo ſchadelyk aan het Menschdom verhin-

deren, dat deeze waarheid in het algemeen erkend word. De Auteur heeft in een ander werk de voordeelen en veiligheid van deeze behandeling duidelyk en klaar aangetoond. Maar dewyl het een zekere waarheid is, volgens de gedachten van den Schryver, dat een drie vierde gedeelte van het Menſchelyke geſlachte, de een uit onkunde en de ander uit hoofdigheid, geen gebruik zullen maaken van dit vermogend middel tegen een ziekte die zo algemeen als wreed is, zo zoude het onmenſchelyk zyn, van zo groot een getal van Menſchen aan hun droevig lot over te geeven, om reden dat ze niet willen gelooven noch voordeel doen met een waarheid die wy voor ontegenſprekelyk houden. De Heer BIENVILLE daarom gevoelig getroffen zynde over het weinig vertrouwen, het welk men in zo voortreffelyk een middel als de Inënting ſtelt, en aangedaan over eenige droevige voorbeelden, die elendige Slachtoffers van de natuurlyke Kinderziekte zyn geworden, overweegende tevens dat die ziekte wederom tegen zyne ongelukkige medeburgers dreigt te woeden, heeft geoordeeld dat hy veel nut zoude doen, indien hy hen die aan de veiligheid van de Inënting niet willen gelooven, andere middelen voorſtelde, welke wel niet zo zeker zyn, maar die des niet tegenſtaande in het te onderbrengen en voorkomen van de kwaadaartigheid der Kinderpokjes, dikwyls met een gelukkig gevolg gepaard gaan. Om aan dit oogmerk te voldoen, heeft hy noodig geoordeeld van in deeze Verhandeling te verklaren wat of deeze Ziekte zy. —— Welke omſtandigheden dezelve zwaar of licht maken. —— Welke behandeling dezelve in het algemeen vereischt. —— Welke uitzonderingen hierin verandering kunnen maken, zo dat men tot byzondere middelen moet toevlucht neemen. —— Ten laatſten welke maatregels men neemen kan, om de kwaadaartigheid van deeze Ziekte voor te komen. Deeze voorwerpen maaken zo veel byzondere hoofdſtukken uit. De Auteur geeft niet voor hier iets nieuws mede te deelen, maar dat hy alleen zal aanwyzen, het geen de grootſte Mannen in de Geneeskunde, door getrouwe Waarneemingen in deeze zaak kundig, geleerd hebben. De regels welke zy ons aan de hand geeven zyn veilig, en ſchoon 'er al wat tyd verloopen is, eer men aan dezelve heeft willen gehoor geeven; zo zyn die tyden ook getekend door vermelingen, die het Menschdom geſlagen en met ſchrik aangedaan hebben.

Hy is van gevoelen dat de Kinderziekte beſtaat in eene Ontſteeking, en wil daarom dat men vooral in het begin van dee-

de Ziekte zich toelegge om de ontbinding (*reſolutie*) te bewerken, door die middelen welke daartoe in de ontſteekingen gebruikt worden. Hy is ook van gedachten dat de ontbinding meermaalen bereikt wordt dan wel in het algemeen gemeend wordt, en gelooft dat die geenen welken men houdt, dat de Kinderziekte niet gehad hebben en 'er niet vatbaar voor zyn, dezelve op deeze wyze ongemerkt gehad hebben. Dit gevoelen over den aart der Kinderziekte is niet byzonder eigen aan den Auteur zo als bekend is. Het is wel waar dat 'er gemeenlyk met de Kinderziekte eene ontſteeking en verettering gepaard gaat, tog 'er gaan ook andere toevallen mede vergezeld, welke aantoonen dat het eene Ziekte is van een byzonderen aart, onderſcheiden van alle andere Ziekten, waarom dezelve ook als zodanige in de geneezing moet aangemerkt worden. Men heeft door de ondervinding eenige regels ontdekt, welke men in het behandelen van deeze Ziekte in acht moet neemen, maar men moet dezelve niet te algemeen uitſtrekken: zy zyn verandering onderworpen; dewyl deeze Ziekte zeer verſchillende is in zyne toevallen; ja tegengeſtelde middelen kunnen zelf in verſchillende zoorten van Kinderziekte Geneesmiddelen worden. De Schryver handelt ook van dergelyke gevallen. Men heeft tot nog toe naar veel pooging geene geneeswyze ontdekt, waardoor men de uitbotting der Pokjes kan voorkomen: een en ander geval hiertoe bygebragt, is niet voldoenend om zulks te bewyzen. Wat men nog in het vervolg zal ontdekken, kan met geene zekerheid bepaald worden.

De Auteur gaat vervolgens over om de behoedmiddelen, het zy tegen de Kinderziekte, het zy tegen derzelver kwaadaartigheid voor te ſtellen. Schoon hy in het begin van zyne Verhandeling gezegd heeft, dat hy de Inënting het meest van allen als een eigenſoortig behoedmiddel tegen de Kinderziekte beſchouwde, zo bekend hy evenwel, dat het zelve niet ontbloot is van alle ongemakken, dewyl de Inënting de beſmetting der Kinderziekte onder de Maatſchappy verſpreiden kan, zo is het ook wel te begrypen dat dezelve zich 'er tegen verzet: daarom wil hy dat men alle voorzorgen zal gebruiken, om de verſpreiding 'er van voor te komen. Hy geeft de vereischte regels aan de hand, die men tot voorkoming van dit gevreesd onheil in het doen van de Inënting heeft in acht te neemen. Men behoort hier tegen zeker de behoorlyke voorzorgen te gebruiken, tog men heeft deeze zwaarigheid ſterker aangedrongen en

meer doen gelden tegen het oefenen van de Inënting, dan ze tot nog toe in der daad beweezen is (*) plaats te hebben.

De Auteur ſtelt verder die middelen voor, welke hy niet zo zeker houdt als de Inënting maar welke evenwel meermaalen volgens zyne gedachten gelukken. Het zelve beſtaat in zich te wachten voor alle verkeering en gemeenſchap met die geenen, welke reeds de Kinderpokjes hebben. In tyden van heerſchende beſmettingen dient men het Vertrek, de Meubelen en Klederen met Azyn te zuiveren en te doortrekken, en in- en uitwendige middelen die de verrotting tegengaan, te gebruiken, waar toe hy onder anderen de Campher aanpryst: hy voegt hier nog by om ook de kwaade geſteldheden van het Lighaam, ieder naar zyn aart tegen te gaan. De Auteur is niet volkomen zeker, maar gelooft reden te hebben van te mogen veronderſtellen, dat die geenen, welke hy volgens deeze manier behandeld heeft, en de Kinderziekte niet gekregen hebben, of dezelve zeer goedaartig gehad hebben, dat dezulken dit verſchuldigd zyn aan deeze voorzichtige voorbehandeling. Hy ſtelt ook tot beveiliging tegen de Kinderziekte voor, het gebruik van het Teerwater (*L'eau de Gaudron*) waarvan hy de wyze van het zelve te bereiden opgeeft: tog hy getuigt tevens dat hy 'er geene Proeven mede genomen heeft. Hy verwerpt de middelen uit het Spiesglas en de Kwik bereid, als zynde, volgens zyne meening, niet in ſtaat, om iemand tegen de Kinderziekte te verzekeren. De Auteur herhaalt wederom, dat hy ten vollen overtuigd blyft, dat 'er geen behoedmiddel is, het welk zo zeker gaat, als de Inënting met de behoorlyke voorzichtigheid in het werk geſteld, dit ſchynt wel een twyfeling aan te duiden van de zo even voorgeſtelde middelen ter behoeding.

(*) *Verhandeling over de Inënting der Kinderpokjes, door* W. FORSTEN VERSCHUIR. *bl.* 124—145.

Ver-

Verhandeling over de kwaadaartige Rot-koorts ofte beſchryving der Ziekte, welke in het laatst van 1770. *en den volgende Jaare* 1771. *gegraſeerd heeft te Maurik in den Ampte van Neder-Betuwe enz. door* M. J. DE MANN. Med. Doctor en Archiater der Stad Nymegen, Lid der Holl. Maatſch. der Wetenſch. te Haarlem. *Te Nymegen by* van Goor, *Quartiers-Drukker*, 1772. *In groot octavo.* 238 *bladz.*

„ HEt behaagde (dus begint de Heer *de Mann* deeze uitmuntende Verhandeling) Hunne Edele Mogenh. den Heeren Gedeputeerden Staaten des Quartiers van Nymegen, na hunne Vaderlyke liefdezorg voor 's Lands welvaart, my by Reſolutie van den 11 May 1771. te *authoriſeeren, om de, des tyds graſeerende Ziekte te Maurik te examineeren, en Hunne Ed. Mogenh. te dienen van ſchriftelyk raport.*

„ Agtervolgens deeze zoo zeer verpligtende, als hooge *Ordres*, heb ik my ter voorn. plaatſe vervoegd, en aldaar niet alleen die geenen, welken al nog aan opgemelde Ziekte waren *laboreerende*, maar ook allen zodanigen, die te vooren daardoor aangetast, maar nu herſteld waren, bezogt, en onder eene nauwkeurige aantekening, van alles de nodige *informatien* genomen.

„ By het neemen dier informatien bevond ik:

„ Dat deeze Ziekte (hoewel die reeds den vorigen Zomer, een eenig huis alhier, een te *Eck* en een te *Ingen*, aangedaan hadde, maar daarna wederom ten eenemaal *gecesſeerd* was) eigenlyk aldaar in de Maand December 1770, en alzoo na den doorbraak in den Rhyn-Dyk, by ofte omtrent het Dorp *Heusden*, haaren aanvang had genoomen, zonder, zo veel men weet, van elders aangebragt te zyn, in een rondom geinundeerd huis van zekeren armen Jood, met naam *Hompesch*, in het Weſterſche gedeelte van het Dorp; alwaar het geheele Huisgezin, beſtaande uit Man, Vrouw en vier Kinderen, en dus zes in getal, was aangetast geweest, dog wederom gezond geworden.

„ Dat een *Jacob van Calcar*, deszelfs Vrouw en vyf Kinderen, in eene Kamer van gezegde Huis mede armoedig woonende, allen daar aan gelegen hadden, dan de Vrouw alleen overleden was.

„ Dat daar op *Jan Willem Theunisſen*, in het naaste Huis, Oostwaards, met alle zyne vyf Kinderen (niemand dan de

Vrouw vryblyvende) daardoor was *geattaqueerd* geworden, de Kinderen herſteld, maar hy geſtorven.

„ Dat die Ziekte al verder Oostwaards gegaan was, tot het volgende Huis van *Johannes Thyneſen van Deventer*, waar in vyf Perſoonen waren; de Vader en eene Dogter daar aan ziek geworden, eerstgemelde overleden, laastgemelde herſteld was.

„ Dat, door middel van iemand, die alhier, des tyds, het Koorn had helpen dorſchen, het ſmet was overgebragt geworden tot het Noordelyk gedeelte van het Dorp, en wel tot zekeren *Theunis van Campboff*, alwaar drie Kinderen daar aan *gelaboreerd* hebbende, tot voorige gezondheid wedergekeerd waren.

„ Dat in de zelve tyd het naaste armoedig Huisgezin van *Peter de Vries*, uit agt Perſoonen beſtaande, uitgenomen de Vrouw, was overvallen, de Vader overleden, vier Kinderen herſteld waren, en by myne komſte aldaar, zedert agt dagen nog twee Zoonen, inzonderheid de oudſte, zeer gevaarlyk daar aan krank lagen.

„ Dat ook van dien zelven tyd af aan, al nog in eene naby gelegene armoedige Wooning van *Frans van Thoorn*, een Dogtertje daar aan was ziek geworden.

„ Dat intuſchen de Ziekte zich mede aan de Oost-zyde van het Dorp hadde geopenbaard, by den Molenaar *Voortbuizen*, alwaar tien Perſoonen door dezelve bezogt, de Molenaar en deszelfs Broeder weggerukt, de overigen wederom herſteld geworden waren.

„ Dat zekere Dogter van derzelver naaste buur, *Zweer van Driel* genaamd, na deeze laatſte Lyderen opgepast te hebben, al mede was aangedaan geworden, dog zich daarna weder wel bevond.

„ Dat een zelve aart van Ziekte, met eene daarop gevolgde herſtelling, aan eene alhier nabuurige *Metje van Wels* wedervaren was.

„ Dat alzo in tien Huisgezinnen, waartoe deeze Krankheid zich, tot dien tyd bepaald hadde, vier en veertig Perſoonen daardoor overvallen, vyf Mansperſoonen en eene Vrouw, en dienvolgens ongeveer van de zeven een, als ook meer Mannen dan Vrouwen, overleden waren. Behalven eenige andere lieden, welke tot deeze bezogte Huisgezinnen betrekking hebbende, van elders waren gekomen, om dezelven op te paſſen, het ſmet medegenomen hadden, en t'huis gekeerd, ziek geworden waren, zonder egter aldaar hunne nabuuren te infecteeren: zynde dit wedervaaren aan zeven Perſoonen te

In-

Ingen, die allen ten tyde myner tegenwoordigheid aldaar, uitgenomen *Cornelis van Ingen*, mede een behoeftig Man, wederom gezond waren; als ook aan een Perſoon te *Wadenoijen*; en eenen anderen van *Wyk te Duurſtede*, welke des tyds aan geene zyde van den Rhyn gezegd wierd krank te leggen.

„ Dat in het laatst van Maart, en geduurende de Maand April 1771, de beſmetting in haaren hoogſten trap geweest zy; voor 't overige

„ Dat ver de meesten der aangetoogene Lyderen, wegens bytende armoede, welke men alomme in dit Dorp ontmoet, geene middelen ter geneezing hadden aangewend". Men heeft in groote Steden zelden gelegenheid om zo duidelyk en klaar als in deeze beſchryving geſchied, de ware oorzaak, voortgang en verſpreiding van de beſmetting aan te toonen. De Auteur geeft vervolgens eene nauwkeurige beſchryving der verſcheidene toevallen van deeze Ziekte, zo als hy dezelve by verſchillende Lyders waargenomen heeft, waaruit hy beſluit.

„ 1. Dat voorſtaande Ziekte is eene kwaadaartige Rot-koorts, of *febris maligna putrida*, hoewel ook by zommigen, in de eerſte dagen, wanneer de ziekſtoffe nog niet door het geheele Lighaam verſpreid zy, maar zich voornaamlyk in de eerſte wegen ophoude; de kragten nog ſtand grypen; de natuur zo zeer niet onderdrukt; en de toevallen zo heevig niet zyn, eerder een *Galkoorts* of *febris bilioſa* zoude konnen geheeten worden, die egter al ras tot voorgezegde kwaadaartige Rotkoorts overgaat; en alleen daar van in eenen minderen graad en uitgeſtrektheid van rottinge, min ſpoedig verlies van kragten; en minder geweld van toevallen, onderſcheiden word. Eene Ziekte die in alles even dezelve is, als men zederd het jaar 1756. tot heden toe, byna jaarlyks, binnen Nymegen en derzelver omtrek, in eene meerdere of mindere algemeenheid, gehad heeft; zo dat zelvs de meeste andere Ziekten, welke men hier als morbi *adventiti* ontmoet, meer of min van de geaartheid deezer koorts vertoonen, doordien zy zich meestentyds daarmede vermenge; en waar door my dan tevens, gelyk ook nog onlangs te *Dreumel* in het *Ampt* van tuſſchen *Maas* en *Waal*, gelegenheid is gegeeven, om den waren aart en de wyze van behandeling deezer Koorts te leeren kennen".

Het geen de Auteur dienaangaande in een Note meldt, verdient hier ook wel geplaatst te worden. „ In het laatst van November des afgeloopen jaars 1771, na dat myne eerſte beſchryving deezer Rot-koorts het licht gezien hadde, wierd ik

wederom verëerd met den last hunner Edele Mogenh. om ook de aldaar woedende krankheid te onderzoeken.

„ Eenerlei bevond ik deeze Ziekte met die, welke alhier beſchreven word; uitgenoomen, dat, behalven de algemeenheid der wormen, dien verre de meesten daarby kwyd wierden; de kwaadaartigheid deezer Koorts grooter en uitgeſtrekter ware, dan te *Maurik*; aangemerkt de blutsvlakken, inzonderheid by de Vrouwen, vooral in den jongſten December, veeltyds daarmede vergezeld gingen; nu en dan ook groote zwarte vlakken, en gierstpuistjes, wierden gezien; een enkel Perſoon, na den dood, alomme met blauwe vlakken uitgeſlagen was; en de aanſteeklykheid zich meer algemeen vertoonde; nademaal, volgens ingewonnen bericht van den Scholtus, zederd Maart, dog voornaamlyk zederd September 1771, tot den volgenden 28 November, tyd myner tegenwoordigheid aldaar, in ongeveer 200 Huizen, waaruit dat Dorp beſtaat, 129 Perſoonen, de nog zick liggende hier onder begrepen, daaraan waren krank geworden (waar van des tyds ongeveer het derde deel door den dood wierd weggerukt) en van dien dag af tot op den 2 February deezes jaars 1772 nog 102 anderen daar by gekoomen zyn; maakende zy alzoo te zaamen een getal van 231 Perſoonen uit: Terwyl die zelve krankheid zich van hier tot eenige Huisgezinnen der omliggende Dorpen *Wamel*, *Leeuwen*, *Ochter*, en *Druten*, mede heeft uitgebreid". Wy zullen nu weder hervatten het bericht van den Auteur. „ 2. Dat die koorts, ſchoon *aanhoudende* (*continua*), en, vooral in het begin alleen een weinig aflaatende (*remittens*) nogtans van der tusſchenpoozende natuur zy, en uit eene zamenvloeijing van derzelver *byzondere aanvallen* (*paroxysmi*) beſtaa, gelyk als by den eerſten aanvang en uiteinde der Ziekte dikwils zeer kenbaar worde bevonden: hellende zy het meest over tot de geaartheid der *anderendaagſche Koortzen*, en ſchynende daaruit zamengeſteld te zyn. — 3. Dat dezelve, zonder van elders aangebragt te zyn, in het voorn. Dorp *Maurik* het eerst als gebooren, dog, daadlyk beſmettend geworden zynde, aan anderen (of ſchoon tot hier toe in weinige Huisgezinnen beſtaande) door aanſteeking medegedeeld is".

De voornaamſte kenmerken waardoor deeze Ziekte onderſcheiden kan worden van andere, moeten gehaalt worden uit de gemelde byzondere geaartheid der Koorts, voornaamlyk als hiermede verzeld gaat een byblyvende meer in- dan uitwendige *brand*; een zwakke, dikwils ingetrokken, niet altyd even radde, ja zomwylen byna natuurlyke *Pols*; eene *zwaarte in het Voorhoofd* boven de *Oogen*; een *geruisch in de Ooren* en

dui-

duizelling; een *ſchielyk verval van kragten*; *beevingen der handen*; *ylhoofdigheid van eene byzondere zoort*; en by de herſtelling, eene *hardhoorigheid*.

De naaste natuurlyke oorzaak is eene meerdere of mindere rotting, waar by een eigen zoortig ſmettend gif verzeld gaat, het welk tot hier toe met geene zekerheid te bepaalen is: hier uit worden de toevallen der ziekte verklaard. Die rotting om van andere omſtandigheden hier toe betrekkelyk niet te melden, is voornamentlyk veroorzaakt door de laatſte „ overſtroming, door den Doorbraak van den Rhyn-dyk, in het laatſte van November 1770, by den aanvang deezer Verhandeling opgegeeven; waar door de Inwoonders van dit Dorp, voor het grootſte gedeelte, van rondomme met water omringd, en veeltyds inzonderheid de Mansperſoonen, genooddrongen zyn geweest, ten einde zich en anderen te helpen, door het zelve heen te waaden; en zy alzoo, by de gewoone Koude des Winters, veel vogtigheid hebben uitgeſtaan"; — waar door dan de ongevoelige uitwaasſeming in deeze Lieden zeer is belet geworden.

De Auteur handelt ten laatſten over de Geneeswyze, waar in hy zich voornaamlyk zyn eigene veelvuldige ondervinding, tot een richtſnoer ſtelt: hy heeft ook niet alleen in acht genomen, wat in deeze Ziekte te *Maurik* is voorgevallen, maar al wat hem immer in deeze Ziekte ontmoet is, by deeze beſchryving gevoegd. Zyne voorgeſtelde Geneeswyze, heeft ons zeer behaagd, en is overeenkomſtig met de beste Schryvers over deeze Ziekte. Deeze Verhandeling verdient zo veel te meer aanmerking, om dat deeze Koortzen op meer plaatſen van ons Vaderland gevonden worden, en van tyd tot tyd verſcheide menſchen wegſlepen. Men vindt dezelve hier beſchreven, onder zyne verſchillende gedaante en toevallen, waar mede ze zich in verſchillende voorwerpen openbaart: men zal in ſtaat zyn van dezelve, door deeze beſchryving, zo veel te eerder en gemakkelyker te ontdekken. De Heer DE MAN, heeft by deeze beſchryving zeer geleerde en oordeelkundige aanmerkingen gevoegd, uit zyne eigene ondervinding, en die van de beste Auteuren overgenomen. Wy hebben niet gevonden, dat de Auteur melding maakt van de Sprouw (*Aphtæ*), een toeval het welk anders niet zelden gewoon is, dergelyke Koortzen te verzellen.

De Auteur voegt hier nog by eenige bedenkingen, over de thans zweevende Veepest, hy denkt dat dezelve een en dezelfde Ziekte zy met de beſchreyene Rot-Koortſen, om deeze re-

redenen vermoedt hy te gelyk, dat een en dezelfde Geneeswyze, in zo verre als dezelve hier kan toegepast worden, geene geringe nuttigheid zoude hebben.

Naauwkeurige Beſchryving, en naar het leven vervaardigde Afbeelding van den tweekoleurigen Kikvorsch, door P. BODDAERT, *Med. Dr. Oud Raad der Stad Vliſſingen enz. enz. Te Amſt. by* M. Magerus 1772. *In 't Nederduitsch en Latyn* 48 *bladzyden in groot quarto.*

DE arbeidzaame *Boddaert*, voortvaarende met het byzonderſte, uit de Verzameling van den beroemden *Schloſſer*, den Liefhebberen der Natuurlyke Historie, onder 't oog te brengen, levert hier, in eene Briefswyze Verhandeling aan den Hoogleeraar *Schacht* ingerigt, een natuurkundig verſlag van een zeldzaamen Kikvorsch, dien hy aldus omſchryft.

KIKVORSCH *met geſpleeten pooten, de voorpoten met vier vingeren, de agterpooten vyfvingerig, alle rondagtig verbreed, van boven blaauw en van onderen ros*; bygenaamd de *Tweekoleurige.*

Dezelve behoort, naar uitwyzen der gelepelde of ronde vingeren, mitsgaders van den hoekigen rug, die een omgekeerden gelykbeenigen driehoek gelykt, en een ronden ſtompen top heeft, tot de *Boom-Kikvorſchen.* Nevens de blaauwe rugkoleur, terwyl het onderlyf okerkoleurig is, maakt de lengte dit gedierte aanmerkelyk: als zynde, van de punt van den bek af tot aan den aars, vier duimen en eene halve lyn lang; en hebbende, als de agterpooten uitgeſtrekt zyn, in 't geheel de lengte van één voet, tien lynen en een half. — Dit gedierte, dat in *Guinée* woont, en ook omſtreeks *Suriname* huisvest, doch zelfs daar zeer zeldzaam voorkomt, beſchryft de oplettende *Boddaert*, in alle deszelfs deelen, met de uiterſte naauwkeurigheid; en hy doet zyn bericht vergezeld gaan van eene juiste aftekening, in vyf a zes Figuuren op drie Plaaten: welk alles zeer wel geſchikt is, om den Liefhebberen voldoening te geeven; in den voortgang van deezen arbeid met vermaak te zien. ——— Wyders vindt men, in 't voorſte gedeelte des Briefs, ook eenige aanmerkingen, die ter opheldering van de Natuurlyke Historie der Kikvorſchen in 't algemeen konnen dienen, en der oplettendheid waardig zyn.

Men heeft, zyns oordeels, de *Kikvorſchen*, gelyk ook de *Schildpadden*, onder de *Haagdisſchen* te betrekken; en dit doen-

doende, brengt hy de *Schildpadden* tot de bende der geharnaschte, de *Haagdisſchen* zelven tot die der geſchubde, en de *Kikvorſchen* tot die der naakte *Haagdisſchen*. De gedaante, de houding, en de leevenswyze toonen zulks, naar 't hem voorkomt, genoegzaam aan; ſchoon 't bekend zy, dat de *Kikvorsch*, in de wyze van herkomst, zeer veel van de *Haagdisch* verſchille. De laatſte tog komt volmaakt uit het Ei voort; daar de eerſte eene reeks van geſtaltswisſelingen ondergaat, eer hy een volmaakte *Kikvorsch* wordt; wanneer hy egter niet verder, gelyk Mejuffrouw *Merian* wil, tot den ſtaat der Visſchen overgaat. —— Wat de *vliegende Draakjes* betreft, die anderen tusſchen de *Kikvorſchen* en *Haagdisſchen* plaatſen; deezen, zegt hy, behooren zo wel tot de *Haagdisſchen*, als de *Vliegende Eekhoorn* of *Vliegende Muis*, tot de *Eekhoorns* of *Muizen*; daar ze van de gemeene *Haagdisſchen* niet verſchillen, dan door 't vlies, waar mede zy vliegen. 'Er heeft, gelyk hy verder toont, meer onderſcheid plaats, tusſchen de *Padden* en *Kikvorſchen*; dat men dikwils niet genoeg in agt neemt.

„ De *Padden*, zegt hy, verſchillen daar in van de *Kikvorſchen*, dat zy eenen ſtompen Kop hebben, de Oogen onder de bovenſte Oogleeden verborgen, het ligchaam over al even breed en dik gebuikt, daar de *Kikvorſchen* in het tegendeel eenen ſcherpen bek hebben, een levendig oog, en het ligchaam naar agter vernaauwende, lange magere dyen, die ſpilrondachtig-eirond zyn; derzelver gang is met ſprongen, en zy konnen gelyk de Honden op hunne agterſte pooten zitten; het geen den Padden, wegens haare korte dyen, onmogelyk is; en de veranderende *Kikvorsch* (*) (*Rana variabilis*), ſchynt my toe den overgang van de *Padden* tot de *Kikvorſchen* te maaken".

Voorts geeft hem de *blaauwe* koleur van deezen *Kikvorsch* ook nog aanleiding tot de volgende aanmerking, die wy ten ſlot hier by zullen voegen.

„ De groote en wyze Schepper heeft in de Dieren niet alleen voor het nodige tot het leven, maar ook voor het cierlyke en aangenaame gezorgd, en dat wel, in de donkere, door een onnavolglyke teekening en zamenmengeling van verwen, gelyk wy zien in de *Schildpadden* en de meeste *Nachtvlinders*, *Vliegen*, hard en zachtſchaaligen; of in de verſcheidenheid van gloeijende coleuren, en aangenaame ſchildering, gelyk in zommige *Kikvorſchen*, *Slangen*, *Haagdisſchen*, en voor al in de

(*) PALLAS. Specil. Zool. Tom. II. Fasc. VII. p. 1. Tab. VI. f. 1. 2.

de *Vogelen* en de *Dagkapellen*. Het is echter aanmerkelyk, dat 'er onder de viervoetige en *Schulpvisſchen* ter naauwer nood de blaauwe coleur gezien wordt. Onder de viervoetigen ken ik alleen den *blaauwen Hartebok* (*), wiens verw echter, volgens het getuigenis van KOLBE, die 't gezien heeft, met den dood van het Dier verdwynt; men mag echter wel gelooven, dat KOLBE dit vergroot heeft; want de *blaauwe Bok* is niet blaauw, maar leycoleurig, wanneer hy leeft, gelyk my geloofwaardige getuigen, die dezelve dikwils gezien hebben, verzekeren. Onder de éénſchalige Schulpen blinkt de *glazen Schotel* van LINNÆUS, alleen door vier blaauwe ſtreepen uit, daar alle de andere éénſchalige, welke naar het blaauw trekken, violet-coleurig zyn; en uit het genoemde ſchulpje betoogd LINNÆUS, met een eenig voorbeeld, dat de blaauwe verw ook in de éénſchalige gevonden word (†)".

(*) PALLAS Dierk. Mengelw. I D. I St. p. 4.
(†) LINN. Syst. XII. p. 1260: No. 770.

Natuurlyke Historie van den Dampkring, en deszelfs invloed over de geheele Wereld. Naar het Fransch van den Heer RICHARD. *Te Leiden, by* P. v. Eyk *en* D. Vygh 1772. *Eerſte Afdeeling, behalven de Voorreden* 126 *bladzyden in groot quarto.*

HOe de Lugt in 't algemeen, en wel byzonder het laagere gedeelte, dat onzen Aardkloot van naby omringt, en tot in deszelfs verborgenſte ſchuilhoeken doorboort, 't welk wy gewoon zyn, by uitſtek, den Dampkring onzer Aarde te noemen, een zeer uitgebreiden invloed op onzen Aardbol, en alle deszelfs deelen, hebbe, is door de ondervinding overbekend. En die eigenſte Leermeestreſſe heeft den opmerkenden niet min duidelyk geleerd, dat deeze invloed, naar gerade van verſchillende omſtandigheden, als gereedlyk is na te gaan, ook onderſcheiden uitwerkingen heeft: waar uit men wel dra bezeft, dat die verſcheidenheid zeer groot moet zyn, in verſchillende Gewesten van de Waereld; in welken eene onnadenkelyke verandering van omſtandigheden plaats heeft. Dan dit zo wyd uitgebreide denkbeeld heeft, met alle denkbeelden van dien ſtempel, natuurlyk dit gemeen, dat het den geest meer verwart, dan denzelven een weezenlyken dienst doet; en 't is dus, hier op denkende, niet oneigen te wenſchen, na een naauwkeuriger verſlag hier van, ten minſte met betrekking tot de

de voornaamſte deelen onzer Aarde, om zig enigermaate een geregelder denkbeeld van die verſcheidenheid te vormen. Heeft nu iemand daar toe lust, hy doorbladere dan het hier bovengenoemde Geſchrift, dat deswegens eene menigte van weetenswaardige zaaken behelst, die getrokken zyn uit veeler naauwkeurige waarneemingen. ——— De Nederduitſche Opſteller heeft zig, volgens het geen hy in zyne Voorreden meldt, boven al bediend van het Werk van den Heer *Richard*, getiteld, *Histoire Naturelle de l'air & des meteores*; dog op zodanig eene manier, dat dit Geſchrift meer eene navolging dan eene vertaaling te noemen zy; waar door het hem vry ſtond deeze en geene veranderingen, inkortingen, vermeerderingen en diergelyken, op eene oordeelkundige wyze, te maken; ten einde den Leezer van meerder nut te zyn.

De eerſte Afdeeling, welke thans het licht ziet, gaat, na eenige beknopte voorbereidende aanmerkingen over den Dampkring, en eenige byzonderheden deswegens welken hier opmerking eiſchen, voornaamlyk over de Landen onder de Linie en tuſſchen de Keerkringen gelegen, waar aan nog gehegt zyn eenige Aanmerkingen, over de uitwerkſelen der Lugt, met betrekking tot de koleur en de neigingen der Negers. En deeze Afdeeling ſtaat door nog twee, of ten hoogſte drie, ſtukjes van gelyke of mindere dikte ſpoedig gevolgd te worden; die ons den invloed van den Dampkring, op andere deelen van de Waereld, zullen ontvouwen. Men zal, in 't doorbladeren van dit Geſchrift eene reeks van aanmerkingen ontmoeten, die geſchikt zyn om ons de natuur en geſteldheid veeler Landen, ten aanzien van het Lugtgewest, met de daar aan verknogte gevolgen te leeren kennen; volgens de waarneemingen, die men anders hier en daar, in veeler Schriften verſpreid, met moeite zou hebben te zoeken, indien men begeerig was zulks na te gaan: en men zal de opgave deezer waarneemingen gemeenlyk vergezeld vinden, van zodanige natuurkundige aanmerkingen, over 't hoofdonderwerp, en eenige verdere byzonderheden der Gewesten, die de leezing van het Werk over het geheel aangenaam maken.

„ De Heer RICHARD, om ons hier van de taal des Nederduitſchen Opſtellers te bedienen, [die wy ook op deezen Heer zelven, ten aanzien van alles wat hy 'er in gedaan heeft, mogen overbrengen,] heeft alles by malkander gebragt, wat dit onderwerp een meerder licht konde byzetten. Hy is, om zo te ſpreeken, tot aan de Poolen doorgedrongen, en heeft de verzengde lugtſtreek doorgereisd. Hy heeft de hoogſte bergen beklommen, en is tot in de diepſte afgronden, met zyne Gid-

zen,

zen, de beste Reizigers, nedergedaald, om zyn onderwerp van alle kanten te beſchouwen. Hy brengt ons tevens eene geduurige verſcheidenheid van de Landen en Volkeren, die hy doortrekt, onder 't oog; want hy heeft niet geſchroomd hier eene menigte byzonderheden mede te vermengen, welke men 'er niet zoeken zoude, en die eenig, ſchoon zomtyds klein, verband met zyn onderwerp hebben, maar die ten minſten altoos dienen om het zelve te verlevendigen. Dus krygen wy eenig denkbeeld van den Aardbodem zelve en deszelfs bewooneren, zo wel als van de Lugt. Dus vermaaken wy ons, terwyl wy leeren. Dus reizen of ſpeelen wy, terwyl men ons doet denken, en wyzer maakt". —— Tot een voorbeeld hier van, op dat men de manier der uitvoeringe te beter kenne, diene het volgende verſlag van de *Moldaviſche Eilanden*, en wel byzonder van *Ceylon*, dat aldus luidt.

„ De Maldiviſche Eilanden, die benoorden de linie, en niet ver van Kaap Comorin zyn, zyn vrugtbaar en vry wel bevolkt, ſchoon 'er de lugt ongezond is, inzonderheid voor de Vreemdelingen. Daar valt alle nagt een overvloedige dauw, die het aardryk verfrischt en veel toebrengt tot de vrugtbaarheid: maar die ter zelfder tyd eene zeer gevaarlyke avondlugt veroorzaakt. De dauw ſchynt al het drinkbaar water op deze eilanden te verſchaffen, want men vindt 'er geene bronnen, ſchoon men, op drie of vier voeten diepte graavende, zoet water vindt, zelfs digt aan zee, ja op plaatſen, die door de Zee beſpoeld worden.

„ Het eiland Ceylon, het voornaamſte en grootſte der Maldiviſche eilanden, beroemd door den rykdom van deszelfs voortbrengzelen, en door den overvloed der Kaneel, die de Hollanders aldaar verzamelen, heeft zeer opmerkelyke byzonderheden, ten opzigte van de lugtsgeſteldheid en regens zyner verſchillende kwartieren. Het ligt ſlegts op den vyfden graad breedte, en wordt door een zeer hoogen berg in twee, byna gelyke, deelen geſcheiden. Wanneer de Westen-winden beginnen te waeijen, heeft het Westelyk gedeelte regen, en het is dan de tyd van den grond te bereiden en te zaeijen. Maar ter zelfder tyd geniet het Oostelyk gedeelte droog Weder, en men haalt daar, met een zuiveren en helderen Hemel, den Oogst binnen. In tegendeel als de Oosten-wind regeert, bereidt men de Oostelyke landen van het eiland, en men zamelt den Oogst in aan den Westelyken kant. Dus houden de bebouwing en bezaeijing der landen en het inzamelen van den Oogst de eilanders het geheele Jaar bezig, en hebben zy de tegenovergeſtelde ſaiſoenen tevens en in denzelfden tyd.

„ De

„ De verdeeling van den regen en de droogte geſchiedt gemeenlyk op 't midden van 't eiland, en men kan zeggen, dat het de top des bergs is, die 'er de faiſoenen regelt, en die het verſchil van maatiging derwyze bepaalt, dat 'er nauwelyks eenige afſtand van plaats is tusſchen het drooge en natte faiſoen. De dampen en uitwaasſemingen, door de winden gedreeven, verzamelen zig daar, en vloeijen vervolgens naar de laagte beurtelings aan beide kanten te rug, op een afſtand van vyftig mylen, het geen maakt, dat het veel meer regent op de hoogten dan in de vlakten. Dezen krygen daar omtrent vergoeding door den overvloedigen dauw, die hier minder te vreezen is, dan op andere Maldiviſche eilanden. Waar uit, overeenkomſtig met het geen men op andere plaatſen ontdekt, blykt, dat de uitwerkzels van Avondlugt en Dauw veel afhangen van de hoedanigheden des gronds, waar uit de dampen opryzen.

„ Het Noordelyk gedeelte van Ceylon is niet onderworpen aan de geregelde veranderingen daar wy van ſpreeken. Aldaar heerscht, zomtyds drie of vier Jaaren na malkanderen, zulk eene groote droogte, dat 'er aarde niet gebouwd kan worden. Dan is 'er de lugtgeſteldheid zeer ongezond, het geen een natuurlyk gevolg is van de uitwaasſemingen, daar de Dampkring mede belaaden blyft, en die zo verderflyk zyn, dat zy niet alleen de lugt beſmetten, maar dat het zelfs moeijelyk is putten te graaven, diep genoeg, om 'er water voor den drank uit te bekoomen. Het drinkbaarſte water behoudt altoos eene ſcherpte, die het zeer onaangenaam maakt, terwyl al het overige des lands, gemeenlyk door geregelde regens beſproeid, eene zuivere lugt en zeer goed water geniet. Zulk eene lange droogte zoude overal van eene blykbaare ongezondheid gevolgd worden. Maar des te meer moet zig die ongezondheid doen gevoelen in een klimaat in de verzengde lugtſtreek (*) gelegen,

(*) De benaaming van *Verzengde Lugtſtreek*, gegeeven aan de Landen tusſchen de Keerkringen, zyn we, gelyk onze Autheur alzin den aanvang van dit Geſchrift opgemerkt heeft, verſchuldigd aan de Ouden, die dit gedeelte voor onbewoonbaar hielden, als oordeelende dat het door de Zonneſtraalen verbrand moest worden. De gewoonte heeft deeze benaaming ſtand doen houden; maar de ondervinding heeft geleerd dat het gevoelen der Ouden ongegrond is. Men weet nu dat de Landen, in de zogenaamde Verzengde Lugtſtreek gelegen, zeer wel bewoonbaar zyn; en dat 'er in die Landen, zo aan deeze als aan geene zyde der Linie, zulk eene overmaatige hette geenszins heerscht; nadien dezelve, door

gen, en alwaar de hitte in dit geval ten uiterſte ſterk moet wezen. Men kan den boom TALLIPOT, die op dit eiland groeit, als een wonderwerk in het Ryk der Planten beſchouwen. Eén zyner gedroogde bladeren is groot genoeg om verſcheiden menſchen voor den regen te bewaaren, terwyl die bladeren, ſchoon gedroogd, tevens zo buigbaar blyven, dat 'er men niet ſlegts Waeijers maar ook Parapluies, ja Tentjes, van maaken kan, die men zonder omſlag medevoert, gelyk de Inwooners dan ook zelden zonder zodanig een blad uitgaan.

„ De Inboorlingen van Ceylon, minder zwart dan de Maleijers, zyn zeer taankleurig, zy hebben een zagt voorkoomen, zyn zeer vaardig, behendig en geestig, maar trotsch en luy; het gemeene volk loopt 'er bynа naakt, gelyk als alle bewooners van zulke warme klimaaten, alwaar de kleederen byna alleen tot ſieraad kunnen dienen. In het Noordelyk gedeelte des Eilands vindt men een ſoort van Wilden, Redas genaamd. Zy bewoonen eene kleine ſtreek met bosch bedekt, 't welk zo digt is, dat men 'er nauwelyks in kan koomen, en waar in zy zich verborgen houden. Zy zyn blank, gelyk de Europeaanen, en men heeft 'er zelfs eenige Roſen onder gevonden. Zy hebben nog ſteden nog dorpen, nog eenige gemeen-

door andere ſamenloopende omſtandigheden, genoegzaam gemaatigd worden. Onze Autheur laat zig hier over in eene byzondere Paragraaf breeder uit, en deelt ons in 't hoofdzaaklyke de drie volgende bedenkingen deswegens mede. (1.) De dagen en nagten zyn genoegzaam van gelyke langte; en dus wordt de hette van den dag gemeenlyk door de verfriſſchende koelte van den nagt gemaatigd. De verveelende hette is na genoeg bepaald, tuſſchen tien uuren voor den middag en vier uuren na den middag. (2.) Deeze maatiging der hette heeft 'er te meer plaats, om dat dit landen grootlyks omringd zyn, door de wateren der Zee, welker uitwaaſſemingen hen onophoudelyk verfriſſchen. En hier by komen (3.) de Mouſſons of Paſſaatwinden, en byzonderlyk een zagte geregelde wind, die zig driemaal daags, des morgens, des middags en tegen den avond doet voelen; welke beſtaat uit „ een vloed van dampen en uitwaaſſemingen, die zig alleenlyk zo lang doet bemerken, tot dat zy den noodigen trap van yleid gekreegen heeft, om zig met den verhitten Dampkring te vermengen; 't welk die hitte veel draagelyker maakt. De Inwooners geeven den naam van *Briſe* aan die zagte en aangenaame winden, en verwagten ze alle dagen als een zegen van den Hemel, zo heilzaam voor de gezondheid van menſchen en dieren, als ter onderhouding der Planten en van alle voortbrengzelen der aarde".

meenſchap met de andere Inwooneren des Eilands, welken zy ſchuwen. Men weet alleenlyk, dat zy zig van boog en pylen bedienen om Herten en wilde Zwynen te dooden, welker vleesch zy niet kooken of braaden, maar raauw eeten, na het zelve te hebben laaten confyten in den honing, waar van zy een overvloed in hunne bosſchen vinden. Zie daar wat men weet van deze zonderlinge en weinig talryke Natie, maar welker kleur, gebruiken, en wantrouwen zelfs, doet denken, dat zy zig nieuwelings op dit eiland gevestigd heeft. Men vermoedt, dat het wel een bevolking van Tartaaren zou kunnen zyn, die ſterker aanwinnen zouden zonder de ongemakken van het klimaat, daar zy thans door onder gehouden worden. Men vraage niet, welk toeval Tartaaren of andere blanke menſchen op Ceylon hebbe kunnen overbrengen, en 'er een afzonderlyk volk van maaken? De zee brengt zomtyds zonderlinge toevallen voort, en kan onkundige reizigers in zeer afgelegen klimaaten overvoeren, welken zy nooit bedoelden te zien. Men heeft voor weinig tyds, by de haven van Archangel, een zonderling vaartuig zien ſtranden van walvischbeenen en visſchenvellen gemaakt. Het hadt Wilden aan boord, die eene onbekende taal ſpraken, maar die door hunne tekenen egter genoeg deeden bemerken, dat zy van den Noorder poolkring kwamen. Die Wilden moeten in een beſchaafd land heuſchelyk behandeld zyn geworden, en men zal dus misſchien t' eenigen dage van hen kunnen verneemen, wie zy zyn, en van waar zy koomen; misſchien zelfs zal men door hen eenig licht kunnen krygen wegens de moogelykheid of onmoogelykheid van den zo lang gezogten doortogt door 't Noorden".

De Beweeging der Aarde, in twee Korte en Bondige Betoogen. Waar by nog een Kort Vertoog. Waar uit men, door beſchouwing van 't geheelal, leeren kan des Scheppers Grootheid en des menſchen geringheid. Alles t'ſaamgeſteld door een Liefhebber der Wiskunde. Gedrukt voor den Autheur. Te Rotterdam by de Wed. D. Vis *en* Zoon 1772. *In groot octavo* 38 *bladz.*

VOor zo ver bekende en menigvuldigmaal betoogde Waarheden, op nieuw, het Gemeen onder 't oog te brengen, zyne nuttigheid kan hebben, om zodanige Waarheden leevendig te houden, en misſchien deezen of geenen nog ter nadere overdenkinge te leiden; in zo verre kan de uitgave van

dit Stukje veelligt nog als nuttig aangemerkt worden. Dan hy die, raakende het onderwerp in deezen behandeld, iets nieuws, of iets van een byzonderen nadruk verwagt, zal 't in dit Geſchrift niet moeten zoeken. De Autheur toont, met de gebruikelyke bewyzen in 't korte aan, dat de Aarde zig om haaren as wentelt; dat dit denkbeeld niet ſtrydt, maar ten volle overeenkomt, met eenige ſpreekwyzen der Heilige Schrift, welken hier aan zommigen zwaarigheid gebaard hebben; en dat de overige tegenbedenkingen, tegen dit gevoelen, van geen weezenlyk gewigt zyn. Op eene dergelyke manier doet hy verder zien, dat niet de Aarde, maar de Zon het middelpunt van ons waereldſtelſel is, en dat de Aarde, benevens alle de andere Planeeten, rondom de Zon loopen. En dit alles beſluit onze Schryver met een algemeen verſlag van de verbaazende uitgeſtrektheid van ons Waereldſtelſel, van de grootte der Lichaamen daar toe behoorende enz.; 't welk ons moet opwekken, tot een hartgrondig bezef van onze geringheid en des Scheppers grootheid.

Nieuwe Manier om Plaet-tekeningen in 't Koper te brengen, van een, twee of meer Couleuren, ſoo dat ſe de natuur van Tekeningen behouden, al ſchoon dezelve op eene ordinaire Plaetperſe gedrukt worden. Aangetoond en uitgevoerd, door JOANNIS JACOBUS BYLAERT, *Konſtſchilder en Graveerder te Leyden. Verciert ter nader opheldering met twee Plaaten. Te Leiden by* S. *en* J. Luchtmans 1772. *In 't Nederduitsch, met eene nevensgaande Franſche Vertaaling, door* L. F. G. KERROUX, 77 *bladz. in groot octavo.*

DE Konſtſchilder en Graveerder *Bylaert*, genegen zynde, om het zyne toe te brengen, ter meerdere uitbreidinge van het aanvallige Plaattekenen, deelt hier in den Liefhebberen zyne kundigheden des aangaande mede. Hy ſtelt ons eerst voor de algemeene kundigheden welken daar toe vereischt worden; toont verder aan op hoedanig eene wyze de uitvoering door hem geſchiedt; en voegt 'er ten laatſte by, een kort verſlag van de nuttigheid en 't vermaak in 't beoefenen deezer Konſte gelegen; welk laatſte natuurlyk ter aanmoediginge dient. ——— Zy, die in den ſmaak vallen, om 'er zig daadlyk op toe te leggen, zullen zig van dit Stukje, als ter handleidinge, nog al met eenig nut konnen bedienen, om door oefening en ondervinding verder op den weg te geraaken. En hier toe zou hun ook veelligt de uitvoering van het aanbod van den

den Autheur van dienst konnen zyn; daar hy in 't slot betuigt, „ gaerne, indien hy zig hier of daer wat duister uitgedrukt mogte hebben, deze of gene by gelegenheid, daer omtrent nadere mondelinge onderrichtinge te willen geeven, ja zelfs by afgeperste nood, de Manier van Werking, alhier beschreven, laten zien en voordoen".

Vervolg der Regelmaatige Nederduitsche Spelkonst. Door ERNST ZEYDELAAR. *Te Amsterdam by* S. v. Esveldt 1772. *Behalven het Voorwerk* 210 *bladz. in quarto.*

OP de in 't jaar 1769 aan 't licht gebragte *Spelkonst* van den Heer *Zeydelaar*, hebben eenige Liefhebbers der Nederduitsche Taalkunde hunne aanmerkingen gemaakt; het welk den Autheur aanleiding gegeeven heeft, om zyn Werk op nieuw geheel na te gaan; ten einde het zelve, zo door behulp der voorgestelde aenmerkingen, als door eene nadere oplettendheid, te beschaaven. By die gelegenheid heeft hy eene naleezing van verscheiden byzonderheden op het papier gebragt, welke hy in deezen, by manier van *Vervolg*, door den druk gemeen maakt. Men ontmoet in het zelve eene edelmoedige erkentenis van begaane misslagen, of eene bescheiden verdeediging van 't geen hy ten onregte gewraakt agt; benevens ettelyke vermeerderingen, die ter verdere voltooijinge van de reeds verzamelde aantekeningen over de spelling dienen. Het een en 't ander is van die natuur, dat het weezenlyk ter beschaavinge van 's Mans Werk strekke; en 't is voor de Liefhebbers, die zig met nut van zynen arbeid konnen bedienen, wel der moeite waardig, dit *Vervolg* te doorbladeren, en in de *Spelkonst* zelve, de voornaamste byzonderheden van dit *Vervolg*, op de eene of andere manier, aan te wyzen; waar toe men op den kant of onder aan de bladzyde genoegzaame ruimte heeft.

Verhandeling over de Muziek. In 's Gravenhage by J. A. Bouvink 1772. *Behalven de Voorreden* 379 *bladz. in groot octavo.*

MEt het toeneemen der Liefhebberye tot de aanvallige Zang- en Speel-kunde in ons Vaderland, worden ook deservarenen natuurlyk opgewekt, om hunnen geest te meerder werkzaam te doen zyn, op alles wat dienen kan, om

de Leerwyze klaarder, en de Uitvoering gemaklyker te maken. En onder het getal derzulken behoort ook de Schryver deezer Verhandelinge, die in dit Stuk alles by een heeft poogen te brengen, wat hy, door onderwys, eigen onderzoek en overdenking, dienſtig oordeelde; om, met ter zyde zettinge van 't overtollige, een duidelyk verſlag te geeven, van 't geen ter rechte kennisſe van de Muziek behoort; en tevens aan te toonen, langs welke wegen men dezelve, door eene gemaklyke beoefening, ter meerdere volkomenheid kan brengen. Ter bereikinge van dit oogmerk geeft hy eene geleidlyke onderrigting van de vereischte kundigheden, rakende het geen men, tot een behoorlyk gebruik van alle ſoorten van Muziekſtukken, noodig heeft te weeten; met aanmerking over al het weezenlyke dat men daar omtrent in agt heeft te neemen. Onder 't voorſtellen hier van laat hy zig meermaals onderſcheidenlyk uit, over de voordeelen, die laatere opmerkzaamheden aan de hand gegeeven hebben, en de wyze, waar op men zig met vrugt van dezelven kan bedienen. Wel byzonder komt ons, by die gelegenheid in dit Stuk voor, eene naauwkeurige beſchryving van 't vervaardigen van geluidgeevende Slingers, met aanwyzing van derzelver nuttigheid; die uitneemend wel geſchikt zyn tot het leeren van de Maat, ten einde iemand eene gezette hebbelykheid te doen verkrygen, om een Stuk gelyklyk af te ſpeelen, en 't zo te eindigen als hy 't begonnen heeft. Daar benevens brengt de Autheur ons ook nog onder 't oog, de gebreken onzer gewoone Klavieren, met aantooninge van 't geen 'er vereischt wordt, om dezelven te verbeteren; waar van hy een voorbeeld geeft, door 't breedvoerige ontvouwen van den toeſtel van een nieuw uitgedagt en opgemaakt Staartſtuk; met een korten nevensgaanden voorſlag van een volkomen Orgel. By dit alles, dat met de noodige koperen Plaaten vergezeld gaat, komt eindelyk nog eene Alphabetiſche Lyst van Konstwoorden der Muziek, welke ter onderrichtinge van min kundigen kan ſtrekken, en hen de voornaamſte Kunstwoorden, door eene korte en duidelyke omſchryving, daar zulks vereischt wordt, gereedlyk leert kennen. —— De oefening der zielſtreelende Zang- en Speelkunde ontvangt dus, door dit Geſchrift, eene nieuwe aanmoediging; die, zo ze naar wensch ſlaagt, geſchikt is om derzelver agting nog hooger te doen klimmen; door langs gemaklyke wegen eene meerdere volkomenheid te bereiken.

Proe-

Proeve van het op nieuw in dichtmaet gebragt Boek der Pſalmen, door het Kunſtgenootſchap, onder de Sprenk: Kunſt wordt door Arbeid verkreegen. *Tweede Stuk, bevattende Pſalm XXV tot XLIII. Behalven een kort Voorbericht 64 bladz. in groot octavo.*

BY de uitgave van het eerſte Stuk hebben wy reeds een verſlag gegeeven, van 't oogmerk van 't Kunſtgenootſchap (*), dat in deezen eene tweede Proeve van dien arbeid verleent; welke toont dat zy niet min gelukkig voortvaaren, dan zy aangevangen hebben; als men uit de volgende beryming van den XLII Pſalm, tot een voorbeeld, kan afneemen. Dezelve luidt hier aldus.

1.

Als een hert ſchreeuwt naer de ſtroomen
Van een' friſſchen watervloed,
Zo verlangt myn ziel te komen
By myn God, myn hoogſte goed;
Ja, myn ziel dorst naer den Heer,
's Levensbron: en zucht: wanneer
Zal ik mynen God ontmoeten,
En zyn vriendlyk aanſchyn groeten?

2.

Tranen voeden my, by 't klagen,
Tranen voên my, dag en nacht,
Wyl myn haeters daeglyks vragen:
Waer is God, op wien gy wacht?
'k Stort myn ziele peinſend' uit,
Hoe ik, onder 't feestgeluid,
Myne ſtem aen 't lied der ſcharen,
In Gods Tempel plag te paren.

3.

ô Myn ziel! wat buigt g' u neder?
Ach! wat zyt g' in my ontzet?
Hoop op God, ik zal hem weder
Loven; dat zyn gunst my redt!
Want zyn vriendlyk aengezicht
Heeft myn zwaerſte ramp verlicht,
'k Zal hem eeuwig daar voor roemen,
En hem myn verlosſer noemen.

4. Buig

(*) *Zie boven. bl.* 311.

4.

Buigt myn ziel zich dan, door rampen
Die haer drukken in my neêr.
Moet ik met gevaren kampen:
Ik gedenk' aen u, ô Heer!
Van den oever der Jordaen
En van Hermons ſteile paên,
Daer gy m' uw genaê wilt ſchenken,
Zal ik u, myn' God! gedenken.

5.

d' Afgrond roept, in die gevaren,
Met gedruisch, den afgrond aen;
All' uw golven, all' uw baren
Zyn my over 't hoofd gegaen.
Maer de Heer zal op my zien,
's Daegs zal hy zyn gunst gebiên,
En des nachts zal ik hem loven,
Steeds zend' ik myn beê naer boven.

6.

'k Zal tot God, myn ſteenrots, ſpreken:
Waer toe moet ik gaen in 't zwart?
Waer toe zyt gy my ontweken?
Ach! myn vyand grieft m' in 't hart!
Met een doodſteek hoont hy my,
Als my, door myn weerparty
Gansch den dag word toegedreven:
Waer is God, uw God, gebleven?

7.

ô Myn ziel, wat buigt g' u neder?
Ach! wat zyt g' in my ontzet?
Hoop op God, ik zal hem weder
Loven, wyl zyn hand my red.
Hy, hy is myn God, myn licht,
En verlost myn aengezicht.
'k Zal hem, als myn Goël, loven,
Hier, en eeuwiglyk hier boven.

De Staet en Vermogens van den Mensch beſchouwt, en met die der Dierlyke Waereld vergeleeken. Naer den derden Druk van het oorſpronglyk Engelsch. Te Hoorn, by T. Tjallingius 1771. *Behalven de Voorreden* 234 *bladz. in octavo.*

SChoon de kundigheid, dat wy Menſchen ver verheven zyn, boven alle andere Schepſelen der Dierlyke Waereld, onder de algemeen aengenomen kundigheden behoore, is 't echter

ter zekerlyk ver van daer, dat wy, door die verhevenheid, over 't algemeen wezenlyk gelukkiger leven. Een groot aental van Menſchen neemt deze voordeelen niet recht ter harte, en zéer velen maken 'er dat gebruik niet van, 't welk zy konden doen, om hun geluk te bevorderen. Deze verkeerdheid nu tegen te gaen, en 't Menschdom op te leiden, tot een verſtandig gebruik der voorrechten, die het zelve boven de rest der Dierlyke Scheppinge bezit, om het geluk hunnes levens te vermeerderen, is het hoofdbedoelde van het hier bovengenoemde Geſchrift; in welks uitvoering de Autheur niet ongelukkig geſlaegd is.

Hy brengt ons ten dien einde, in de eerſte plaetſe, onder 't oog, de aenmerkelyke overeenkomst, en het groot onderſcheid, dat 'er gevonden word, tuſschen den Mensch en de andere Dieren: 't welk hem byzonder ſtil doet ſtaen op de lichaemlyke opvoeding der Kinderen, met de gevolgen daer van. In dit gedeelte zyne aendacht boven al gevestigd hebbende op dat tydperk van 't Menschlyk leven, waer in de overeenkomst tuſschen den Mensch en de Dieren op 't volkomenst te vinden is, vervolgt hy zyne beſchouwing, met betrekking tot den meer werkzamen ſtaet van den Mensch; met aen te merken, dat onze voorrechten voornaemlyk afgeleid moeten worden; „ uit de Rede, den trek tot Gezelligheid, den Smaek en den Godsdienst". Naer dezen leidraed ſchikt hy voorts het verdere beloop van dit Werkje; waer in hy 't 'er op toelegt, om te toonen, in hoe verre deze voorrechten, als ze naer eisch aengewend worden, medewerken, om ons het leven gelukkiger en troostryker te maken: waer omtrent ons in dit Geſchrift verſcheiden nutte aenmerkingen voorkomen; welker daedlyke beoefening ongetwyfeld daer toe kan ſtrekken. ——— Men hoore, tot ene proeve hier van, des Autheurs bedenkingen, rakende het gezellige Huwelyksleven; in welks wezenlyk geluk velen niet deelen, door dien ze de beminlyke Sexe niet behoorlyk waerdeeren.

„ Veele onzer Sexe, *zegt hy*, die, om dat zy niet onvoorzien zyn van eenige geleertheid, den toon aanneemen van eene meer dan gemeene wysheid, dryven grootlyks den ſpot met de anders zo hoog geſchatte min grovere en meest aantrekkelyke verbintenisſe der beide Sexen aen elkander, als ware het eene zwakheid verre beneden de waerdigheid van een Man, en willen in deeze verknochtheid niets wezenlyks erkennen, buiten 't geen wy met de geheele Dierelyke Schepping gemeen hebben. Zy erkennen dat de ſchoone Sexe ons ten nutte ſtrekt, maar zeer weinigen kunnen van zich verkrygen om de

vrouwen aan te merken als redelyke en aangenaame gezellinnen. Maar billyk zou men mogen vragen, of dit niet de taal zy van een hart, ongevoelig van het fynſte en uitgezochtſte vermaak dat de Menſchelyke Natuur genieten kan, of de taal van een te leurgeſtelden Hoogmoed, liever dan de ſtem der Wysheid en der Natuur. Geen Man verachtte immer de Sex die 'er van begunſtigd wierd, ook ſprak nooit iemand verachtelyk van de Liefde, die zich bewust was eene Vrouw van verdienſte te lieven, en van haar weder gelieft te worden. De onderlinge neiging der Sexen is een Natuurlyk Beginzel, het welk in eene aanmerkelyke maate de gelukzaligheid van het Menſchelyk Leven in ieder deel der Waereld uitmaekt. Dewyl Schoonheid in de Oosterſche Landen een volſtrekt onbepaald vermogen heeft, oordeelt men daar geene andere bekoorlykheden voor de Vrouwen nodig te zyn, dan die louter perſoneel zyn. Haar zyn derhalven door eene allerwreedſte dwingelandy alle gelegenheden benomen tot oeffening, en zy ſlyten hare dagen in eene verdrietige en vernederende hechtenisſe, afgeſneden van allen vryen omgang met de maatſchappy der Menſchen. Geheel anders is 't geſtelt in deeze luchtſtreek, daar het vermogen der ſchoonheid zeer bepaalt is. Liefde is by ons ſlegts eene flaauwe hertstocht, die doorgaans gemakkelyk zwicht voor belang, eerzucht en zelf voor trotſche eigenliefde, die drift van een klein verſtand en van een koud hart: naar mate derhalven de weelde meer veld wint onder ons, moet de liefde onder lieden van fatſoen meer en meer worden uitgedooft. Om daar aan eenige kracht of duurzaamheid by te zetten, moet men dezelve met achting en edeler gevoelens verbinden. Maar dit te doen is niet in onze macht, indien wy de Vrouwen als Kinderen behandelen. Indien wy hare zielen dat geloof inprenten, dat zy alleen geſchapen zyn, om huisſelyke ſlaaven en ſlavinnen onzer vermaaken te zyn, dan verlagen wy hare zielen, en vernielen allen edelen nayver om uit te munten: daar in tegendeel, wanneer wy haar op eene edelmoediger en vryer wyze behandelen, een betamelyke hoogmoed, eene gepaste deftigheid en een gevoel van hare eigene waardye haar eigenaartig zal aanzetten om te zyn waar voor zy gaarne wenſchten gehouden te worden, en waar toe zy ook inderdaad gerechtigt zyn, onze gezellinnen en vriendinnen. Deezen wensch echter kunnen zy nimmer verkrygen, door hare eigene natuurlyke karakters af te leggen, en de onzen aan te nemen. Naardien de twee Sexen zeer verſcheiden rollen in het leeven hebben uit te voeren, heeft de Natuur hare karakters zeer verſcheiden geteekent, indiervoege als haar best

best geſchikt maakt tot het vervullen van hare byzondere plichten in de maatſchappy. Natuur ſchikte ons om de Vrouwen te beſchermen, om voor haar en hare huisgezinnen het onderhoud te verzorgen. Onze bezigheid is buiten de deur. Alle de ruwer en werkzamer rollen op het groot tooneel der menſchelyke verrichtingen vallen ons te beurt. In derzelver beloop hebben wy gelegenheid tot betooning van onze meerdere ligchaamskracht, grooteren mannenmoed en uitgebreider vermogens van verſtand. Eene Vrouw moet hare grootſte glory in het huisſelyke leven zoeken, als Vriendin, Vrouw en Moeder. Haar past het geheele beſtuur van het huisgezin. Maar een nog veel grooter zorg is der Vrouwen aanbevolen. De opvoeding der jeugd van beide de Sexen valt voornamentlyk op de Vrouwen, en niet alleen in de kindschheid, maar ook geduurende dat tydperk, waar in de geſteltheid van ligchaam beide en van ziel, de geaartheid en neigingen van het hart grootendeels gevormt worden. Zy zyn geſchikt om onze harten te verzachten, en onze zeden te beſchaaven. De gedaante van macht en gezag, om de zaken der algemeene maatſchappyen en byzondere familiën te beſtuuren, berust zekerlyk by ons. Maar zy hebben eene natuurlyke beſcherming tegen het misbruik dier macht, in die zachte en inneemende manieren, die haar in ſtaat ſtellen onze macht niet alleen te wederſtaan, maar dezelve dikwyls tot haar zelven over te brengen.

„ In dit licht beſchouwd, is de rol, der Vrouwen in dit leven opgelegt, gewichtig en achtenswaardig, en de Natuur heeft haar alle de vereischten gegeven om denzelven wel uit te voeren. Zy bezitten in een hoogen trap boven ons gevoeligheid van hart, zoetheid van aart en fraaiheid van manieren. Zy zyn vrolyker en blymoediger. •Zy onderſcheiden der menſchen karakter veel ſchielyker. Zy hebben een levendiger verbeeldingskracht, en grooter juistheid van ſmaak en ſentiment: zy zyn beter beoordeelaars van bevalligheid, fraaiheid en welvoegelykheid, en daarom overtreffen ze ons in zulke werken van ſmaak, wier waarde daar van is afhangende. Indien wy de Vrouwen in dit eerwaardig licht niet willen ſtellen, verzaaken wy een groot gedeelte van dat vermaak, 't welk uit den ommegang der beide Sexen voortvloeit, en te gelyk hier mede, de vreugde en geneugten van het huisſelyk leven. Daar en boven behoorden wy, volgens eene gezonde ſtaatkunde, de Vrouwen bekwaam te maken tot haren post, of hare macht haar te ontnemen: indien wy haar een gewichtig ſtuk toebetrouwen, moeten wy haar in ſtaat ſtellen, om 'er zich behoorlyk

lyk van te kwyten: indien wy haar eene onbepaalde vryheid vergunnen, moeten wy op onze hoede zyn, dat zy 'er geen misbruik van maken, en ons niet zo blindelings, als veelen onzer doen, op derzelver onaandoenlykheid of vroomheid verlaaten. Een Vrouw van een edelen inborst zal, indien men haar als eene vriendin en evengelyke behandelt, hare verplichting gevoelen en dankbaar erkennen: en een edelaartig Man zal oneindig behagen ſcheppen in de aankleeving eener Vrouw van verdienſte, dan in de onderwerping eener afhangelyke ſlavin".

Onderzoek der Vraag: welke eene Straf krachtdadiger, en van 't kwaad meer afhoudende is, de Straffe des Doods of die van eene eeuwige Gevangenis. *Te Utrecht, by* G. v. d. Brink Jansz. 1772. *In groot octavo 76 bladz.*

IN 't verſchil over het niet of al oefenen van Doodſtraffen, op het pleegen van zwaare Misdaaden, die de Rust en Zekerheid der Maatſchappye dermaate verbreeken, dat ze zeer ſtreng geſtraft verdienen te worden, helt de Menschliefde wel dra over naar de ontkennende zyde: dan nademaal men op de ſtem der Menschliefde niet altoos veilig kan aangaan, overmits zy, even als alle andere Gemoedsaandoeningen wel eens onberedeneerd werkzaam kan zyn, zo vereischt dit Stuk eene bedaarder overweeging. —— Dat men het getal der zogenoemde Halsſtraffyke Misdaaden buiten nood niet behoort te vermenigvuldigen, lydt geen verſchil: en 't is te gelyk even zeker, dat 'er onder die Misdaaden, welken men gemeenlyk daar toe brengt, zulke gevonden worden, wier bedryf men in een welgeſteld Gemeenebest, op zo ſtreng eene wyze behoort te ſtraffen, dat de ſtraf by uitſtek krachtdaadig geſchikt zy, om anderen daar van af te ſchrikken. Doch dit vaſtſtaande valt de Vraag, van hoedanig eene Straf zal men zig ten deezen einde over 't geheel best bedienen?

Hier toe heeft men gemeenlyk *de Doodſtraf*, als de verſchrikkelykſte voor 't Menschdom, dat met een zeer ſterken trek ter behoudinge van het Leven bedeeld is, de bekwaamſte geoordeeld. Dan van tyd tot tyd hebben geoefende Verſtanden beweerd, dat *eene eeuwige Gevangenis* ongelyk beter kan dienen, ter bereikinge van het heilzaame oogmerk, om vrygebooren Menſchen, die een onverwinnelyken afkeer hebben van de ſlaverny, vooral met de haatlyke gevolgen van ſchan-

ſchande, zwaaren arbeid enz., aan zulk eene Straf verknogt, van zodanige Misdaaden af te ſchrikken. Wel byzonder heeft de Marquis *van Beccaria* zig, in zyne bekende Verhandeling over *de Misdaaden en derzelver Straffen*, uitdrukkelyk voor de laatſte zyde verklaard: beweerende dat eene eeuwige Gevangenis met derzelver gevolgen, naar maate van de zwaarte der Misdaaden of van den eisch der omſtandigheden, van veel ſterker invloed is, dan de thans zo zeer gebruikelyke Halsſtraffen. Maar dit zyn gevoelen heeft veeler tegenſtand ontmoet; en onder anderen ook dien van den Schryver van dit Stukje; welke van oordeel is, dat hy, na een oplettend onderzoek, op goeden grond kan verdeedigen, dat de Doodſtraffe gemeenlyk in zulke gevallen zeer ver den voorrang heeft, boven die eener eeuwige Gevangenisſe.

Ten betooge hier van beſchouwt hy aanvanglyk den invloed eener gedreigde Doodſtraffe, in vergelyking met dien eener eeuwige Gevangenisſe, en leidt 'er uit af, „ dat de Doodſtraffe de grootſte en krachtdadigſte zy, om den Mensch van het Kwade af te houden". Hier op gaat hy een ſtap verder, en tragt te bewyzen, „ dat zy ook de volkomenſte, de eeuwige Gevangenis daar en tegen eene zeer veel onvolkomener ſtraffe zy, met opzicht tot alle de oogmerken, die men door het ſtraffen zoekt te bereiken". Wyders poogt hy te doen zien, dat de Doodſtraf „ eene noodwendige en voor den Staat gansch onontbeerlyke Straffe zy. En eindelyk merkt hy aan", dat de Doodſtraffe eene van God zelven verordende Straffe is". —— Dus zyne Stelling verdeedigd hebbende, verledigt hy zig voorts tot het wederleggen der bedenkingen en tegenwerpingen van den Marquis; welke, zyns oordeels, de Doodſtraf gemeenlyk gansch verkeerd als eene daad van wreedheid en onregtvaardigheid beſchouwt, en aan de eeuwige Gevangenis meerder kragts van afſchrik toeeigent, dan men 'er in den gewoonen loop des leevens van verwagten kan. —— De Autheur toont, zo in 't verdeedigen van zyn gevoelen, als in 't wederleggen der denkbeelden van den Marquis, alleszins, dat hy dit onderwerp niet ſlegts ter loops beſchouwd, maar wel ernſtig overwoogen heeft; en zyne gedagten betreffende dit Stuk zyn over 't geheel wel zo juist uitgevoerd als die van den Marquis; vooral, daar hy ſteeds in 't oog houdt, dat men de Doodſtraf maar zelden en alleen in den uiterſten nood heeft te oefenen. Hy beſchouwt dus een Regent, „ als volkomen bevoegd en gerechtigd, in alle Gevallen, daar de Verdeediging der openbare Rust en Veiligheid den Dood des

Mis-

Misdadigers noodzaaklyk maakt, het Wraakzwaard uit te trekken"; en agt dat men dien van geene Wreedheid kan beschuldigen, die de Doodstraffe in haare behoorlyke maate gebruikt, dat is, „ niet meermaalen, als de Rust en Zeekerhid van het gemeen Weezen vordert, en niet met meer Smerten en Pynen, als die genoeg zyn, om Vrees en Schrik voor de Misdaaden aan te brengen". —— In gevolge van dit alles oordeelt hy eindelyk de wysste Wetgeeving dezulke, „ die een rechtmatig Middel tusschen zachtheid en strengheid weet te treffen; die wel de Doodstraf maar *zelden*, en in de zwaarste Halsmisdaaden, gebruikt, doch daar en tegen ook, *dezelve niet geheel en al afschaft*.

Gevallen van VERSORAND; *of de Ligtmis Filosoof. Twee Deelen. In 's Hage by* H. Backhuyzen 1772. *In octavo* 620 *bladzyden.*

DE Heer *Versorand* zegt ons zo weinig van zyne leevenswyze als *Filosoof*, dat wy 'er niet uit op kunnen maaken, of hy 'er merkelyk in gevorderd zy dan niet. Maar voor zo verre hy ons meldt, dat hy, staande dien tyd, zyne Leevensgevallen ontworpen heeft, vermoeden wy, dat hy toen nog geen groote vorderingen in de Zedelyke Filosofie gemaakt had. De wyze, op welke hy in dit Geschrift eene aaneenschakeling van wellustige en dertele bedryven voordraagt, vertoont ons eer een bejaarden *Ligtmis*, die nog vermaak schept in het ongebonden leeven zyner jeugd op eene streelende manier te verhaalen; dan een *Filosoof*, die de haatlykheid van zulk een wangedrag in 't waare licht beschouwt. 'Er is ons in lange geen Roman voorgekomen, die minder beantwoordt aan 't character van een deugdlievend *Filosoof*.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

Beſchouwende Godgeleerdheid. Door A. BUURT, *Predikant te Amſterdam. Vyfde Stuk. Te Amſterdam by* J. Loveringh *en* P. Schouten. 1772. *Behalven den korten Inhoud* 247 *bladz. in groot octavo.*

OP de beſchouwing van *Jeſus van Nazareth*, als den *Meſſias*, en 't geen men van zynen *Perſoon*, mitsgaders zyne *Ampten* en *Staten*, te gelooven heeft, in 't voorgaende Stukje nagegaan, volgt in het tegenwoordige eene gezette overweging van de *Verwerving* en *Toepaſſing der Zaligheid*. De Eerwaerde *Buurt* ontvouwt het een en 't ander, overeenkomſtig met de geheele ſchikking van dit Werk, in eene zeer geregelde orde.

In de eerſte plaetſe ſpreekt hy van de *Verwerving* der Zaligheid, door Jeſus Christus; en dit afgehandeld hebbende verledigt hy zich tot ene onderſcheidenlyke verklaring van de byzonderheden, die omtrent de *Toepaſſing* zelve in aenmerking komen. Als daer is, het *Genade-Verbond* in 't gemeen, en deszelfs *Goederen* in 't byzonder; welken, volgens zyne ſchikking, te onderſcheiden zyn, in zulken, *waer door men verwaerdigd word in dat verbond te treden*; en in zulken, *die in den bepaeldſten zin goederen des Genadeverbonds genoemd kunnen worden*. Tot de eerſten brengt hy de *Roeping*, de *Bekeering* en *het Geloof*. Door de Roeping, zegt hy, werkt God de Bekeering en het Geloof in de Uitverkoornen, waer door zy in Gods Verbond overgaen; en daer op ontvangen zy als Bondgenooten de laetstbedoelden, die in den bepaeldſten zin goederen des Genadeverbonds zyn; te weten, de *Regtvaerdigmaking*, de *Heiligmaking*, de *Verzegeling* en de *Heerlykmaking*; wordende de drie eerſten, gelyk de bovengemelden, reeds in dit leven genoten; en ſtaende het laetſte het deel dier gelukkigen te zyn, na het afleggen van dit leven.

Eene naeuwkeurige voorſtelling dier Heilgoederen leid zyn Eerwaerden vervolgens natuurlyk, ter beſchouwinge der *ware Kerke*, welke deze Bondgenoten uitmaken. Dan hier omtrent bepaelt hy zich tegenwoordig tot ene overweging van 't geen *Gods Kerk in 't algemeen* betreft; terwyl hy voornemens is,

in een volgend Stukje, het oog nader te vestigen, op den *aert van Gods verſchillende huisboudingen met zyne Kerke, ieder in 't byzonder.* —— Dit in aenmerking nemende, komt het ons niet oneigen voor, den Lezer, om nog iets uit dit doorwerkte ſamenſtel van Godgeleerdheid mede te deelen, op te geven een hoofdzaeklyk verſlag van 't geen de Eerwaerde *Buurt* ons wegens de Kerk in 't algemeen voordraegt; 't welk ons veelligt, in 't beſchouwen van 't naestvolgende Stukje, te ſtade kan komen.

's Mans beſchryving van de ware Kerk luid aldus. *De ware Kerk is de ganſche menigte der kragtdadige geroepenen, beſchouwd in hare vereniging met den Heiland, als haar Hoofd.*

Deze dus vereenigde menigte, of die Kerk, word, in de Heilige Schrift, door verſcheiden zinnebeeldige benoemingen aangeduid, welken te gelyk te kennen geven, de naeuwe verbindtenis, die de kragtdadig geroepenen met elkander hebben. Wel byzonder is het woord Ἐκκλησία, in 't N. Teſtament doorgaans *Gemeente*, doch nu en dan *Vergadering* overgezet, volgens zyn oorſprong een gepast woord, om ene *te zamen geroepen menigte*, gelyk Gods *Kerk* is, aen te wyzen. —— Dat 'er nu ene menigte van zulke krachtdadig geroepenen *wezenlyk* beſtaet, lyd hier geen verſchil, en 't is zeker, dat men van dezulken alleen kan zeggen, *dat de Heiland hun Hoofd is*, en *zy deszelfs Lichaem zyn*, in dien zin, als 'er Paulus van ſpreekt Eph. I. 22, 23, IV. 15, 16, V. 23, enz. Ook ſlaen de zinnebeeldige benamingen van Gods Kerk, en de beloften daer aen gedaen, geenzins allen op een lichaem van menſchen, dat niet uit krachtdadig geroepenen beſtaet. Men zie, by voorbeeld Joh. X. 27—30, Rom. XIV. 17, en 1 Pet. II. 9. en overweege 't geen 'er van de Gemeente des Heilands gezegd word, Matth. XVI. 13. enz.

Deze Kerk is te beſchouwen, als *ſtrydende* op Aerde, en *zegenpralende* in den Hemel; ook onderſcheid men dezelve zeer wel in ene *inwendige* en ene *uitwendige* Kerk; dog dit vereischt ene byzondere opmerking. *De ganſche menigte der kragtdadig geroepenen*, zegt zyn Eerwaerde, *in 't afgetrokke beſchouwd naar het innerlyke van hun beſtaan*, noemen wy *de inwendige Kerk.* En aan die *zelve menigte, in haar uiterlyke gedaante aangemerkt*, geven wy den naam van *uitwendige Kerk.* Hy erkent wel, dat men den naem van *uitwendige Kerk* ook wyder kan uitbreiden, zo dat 'er mondbelyders insgelyks onder begrepen worden; doch dan zegt hy is die Kerk niet dezelfde met de *ware Kerk* waer van wy ſpreken, als tot wel-

welke, volgens het voorgezegde, alleen krachtdadig geroepenen behooren. Zie verder Rom. II. 28, 29 en 1 Joh. II. 19. Men kan alle dezulken die zich by de Kerk voegen, wel onder de benaming van de Kerk betrekken, maer men kan ze niet aenmerken als ware leden der Kerke; ze zyn 'er als het *Kaf* onder het *Koorn*. En zo noemt men een *hoop Koorn*, daer *Kaf* onder is, ook wel een *hoop Koorn*, zonder het in zyne gedachten te hebben, om het *Kaf* voor *Koorn* te verklaren.

Hier mede ſtond zyn Eerwaerde verder te ſpreken van de *Sacramenten*; dan nademael dezen vervolgens, *by ieder huisbouding*, in overweging zullen komen, ſtaet hy 'er voor tegenwoordig van af; en gaet voorts na (I.) de *eigenſchappen* der ware Kerke; (II.) derzelver *regering*, en (III.) de *merken*, waer door men haer leert kennen.

I. De eigenſchappen, die hy optelt, zyn vier.

1. De Kerk is *heilig*. *Ieder lid derzelve, en dus het ganſche lichaem, is door de kragtdadige roeping afgezonderd tot den waren dienst des Allerhoogſten.* Hier door *heilig te zyn* is een geſchenk, dat de uitverkooren zondaer ontvangt, wegens de geregtigheid en door den Geest zyns Borge; weshalve de Kerk met recht den naam van *Christelyk* draegt. En dewyl de geestlyke vereeniging, gepaerd met die heilige gezindheid, welke daer uit noodzaeklyk volgt, op zich zelve beſchouwd, *onzichtbaer* is, zo ſpreekt men ook zeer wel van de *onzigtbaerheid* der Kerke. Deze is der Kerke *wezenlyk*; maer buiten die is 'er ene toevallige *onzichtbaerheid*; dewyl 't gebeuren kan, dat het getal der Leden, hoe zichtbaer ze ook anders zyn, in hun doen en ſpreken, zo klein worde, of dat die dermate vervolgd worden, dat ze geheel en al verborgen zyn voor hunne vyanden.

2. De Kerk is *onfeilbaer*. *Het is onmogelyk dat, of dit ganſche lichaam, of zelf eenig lid daar van, zig aan dwalingen ſchuldig make, die niet beſtaanbaar zyn met de zaligheid.* De ſtrydende Kerk kan beſmet worden met dwalingen, maer niet met zulken waer mede de zaligheid onbeſtaenbaer is; hier voor is ieder krachtdadig geroepen bewaerd.

3. De Kerk heeft ene *onafgebroke duurzaambeid*. Dit is te te verſtaen, niet alleen ten aenzien van de *zegenpralende*, maer ook wel byzonder ten opzichte van de *ſtrydende* Kerk. *Van 't oogenblik waar in zy begon is 'er altyd ene ſtrydende Kerk geweest, en zy zal 'er blyven, tot dat de aarde vergaan zal.* Zy mag nu en dan onderworpen zyn, aen de bovengemelde *toevallige onzichtbaerheid*; doch hoe 't ook gae, zy zal

beſtendig duuren. Zie Matth. XVI. 18, XXVIII. 20 en Jez. LIX. 21. Ook ſchynt men, volgens zyn Eerwaerden, uit Jeſ. I. 9 en VI. 13. te moeten beſluiten, dat, *zo lang de aarde ſtaet*, 'er een *heilig zaed* op dezelve wezen zal.

4. Eindelyk de Kerk is *één*. *De Leden der* zegenpralende *Kerke maken met die der* ſtrydende, *waar deze zig op aarde bevinden mogen*, één lighaam *uit*; hebbende *in 't hoofdzaaklyke alles gemeen*. En hier uit kan men afleiden, hoe de menigte der krachtdadig geroepenen met recht den naem draegt van de *algemeene* (*Katholyke*) Kerk, en zich een denkbeeld maken van de *gemeenſchap der heiligen*.

II. Wat nu wyders aengaet de *Regering* der Kerke, dezelve is *éénhoofdig*; als zynde Jeſus Christus haer Koning, van wiens Koninglyke verrichtingen zyn Eerwaerde in 't voorige Stuk gehandeld heeft. Wyders zou 't hier te pas komen, te handelen over het aengematigde gezag van den *Paus*; mitsgaders over de verrichtingen der *Dienaren* van Gods Gemeente; doch hier van zal hy in 't vervolg ſpreken. Dit dan daer latende, bepaelt hy zich, om ſlechts nog een weinig te zeggen, van de *magt der Kerke*, (*de potestate Eccleſiæ*) in 't algemeen, ſtellende de nadere overweging hier van uit, tot dat hy den ſtaet der Kerke, onder het N. Teſtament in 't byzonder, zal beſchouwen. Uit dien hoofde ſtelt hy hier alleen het volgende algemene deswegens voor.

„ Zo zeer als men de mening der *Roomſchgezinden*, die de gemelde *magt* verre boven de maat vergroot willen hebben, moet vermyden; zo zeer moet men zig wagten van die, of in 't geheel te lochenen, of tegen de waarheid te verkleinen. 1. Merken wy aan, dat deze magt niet anders is, dan *bedienende* (*miniſterialis*). Zy, waar aan dezelve is toevertrouwd, moeten zig in alles als *dienaars* van den Koning der Kerke gedragen, en geen *heerſchappy*, hoe genoemd, willen voeren. 2. Onze oude Godgeleerden onderſcheidden deze magt zeer wel, zo het my voorkomt, in *drie delen*. De magt der Kerke, *om het woord Gods te verkondigen, en de Sacramenten te bedienen*, werd van hun διακονια genoemd. En voor zo verre die haar opzigt heeft *op het maken van zodanige Kerkelyke ſchikkingen, als 'er vereiſcht worden tot het behoorlyk beſtier der Gemeente, en het waarnemen der goede orde in dezelve*, gaven zy 'er den naam aan van διοικησις. Eindelyk, *dewyl 'er, ter bewaring van de zuiverheid der lere, ter wering, zo van ergerniſſen in de zeden, als van allerlei wanorde, mede nodig is, dat 'er*

eni-

enige tugt in de Kerke plaats hebbe: beſtaat de Kerkelyke magt, naar de gedagten der gemelde Geleerden, nog in een *derde* deel. (*). En dus beſchouwd, heet zy by hen διαιρετικὴ. 3. Over het *onderſcheid*, tuſſchen de *Wereldlyke* en *Kerkelyke* magt, vindt men ook by onze Godgeleerde Schryvers zeer goede aanmerkingen. De *eerſte*, zeggen zy, is *oorſpronkelyk* van *God*, als *Schepper* en *Regeerder* aller dingen. De laatſte van den *Heiland*, als 't hoofd der Kerke. De eerſte kan dus wettig zyn in handen van menſchen, *die verre zyn van den waren Godsdienst te belyden.* Met de *laatſte* is het geheel anders gelegen. De *wyze van regeringe*, de *voorwerpen*, waar omtrent ieder dezer magten verkeert, het *oogmerk*, waar toe de Allerhoogſte die verleent, enz., zyn insgelyks zeer onderſcheiden". De Eerwaerde *Buurt* ſtelt dit alles hier ſlechts in 't algemeen voor, en ſlaet in 't vervolg het rechtzinnige gevoelen te betoogen.

III. Betreffende eindelyk de *merken*, waer aen men de ware Kerk leert kennen, hier omtrent drukt hy zich indezervoege uit.

„ Is men begerig te weten, *in welk genootſchap* men de ware leden der Kerke, de *kragtdadig geroepenen zoeken moet? In dat vooral* (†), is ons antwoord, *daar van 's menſchen elende, den weg des heils, en de dankbaarheid der verlosten, met één woord, van alle de gewigtigſte waarheden, geſproken wordt, overeenkomſtig den zin der Goddelyke Openbaringe, en dezelve alleen gevolgd wordt in de bedieninge der Sacramenten*".

„ Maar vraagt men naar *de merken, die men in agt moet nemen, om de kragtdadig geroepenen van andere menſchen te onderſcheiden: de uitwendige erkentenis der gemelde waarheden in 't gemeen* is daar toe buiten twyfel niet genoeg. Wy moe-

„ (*) De *magt der Kerke*, en de *Kerkelyke tugt* (*disciplina Eccleſiaſtica*) zyn derhalven niet in alles dezelve. De *laatſte* is maar een *deel*, en wel het *derde deel*, der *eerſte*".

„ (†) De reden, waarom wy hier gezegd hebben, *In dat vooral* enz. is, om dat wy niet zouden durven ontkennen, dat 'er *buiten* het Kerkelyk genootſchap, zig, boven alle anderen, in zyne belydenisſe, en in de bedieninge der Bondzegelen, aan 't woord Gods houdende, oudtyds menſchen gevonden werden, en nog gevonden worden, die, niet alleen uitwendig, maar ook inwendig zyn geroepen. Wy onderſtellen egter, dat niemand zo gelukkig wezen kan, zonder vry te zyn van dwalingen, *waar door men de grondſlagen des heils lochent*".

moeten daar en boven, willen wy iemand met enige zekerheid onder de verlosten des Heren tellen, behoorlyk letten: 1. of hy *in zyn ſpreken* blyken geve van nodige *zelfskennisſe*, en dat hy door het gezigt van den waren *aart*, en van het *zekere* en *ſchone der lere des heils*, merkelyk is getroffen. 2. Of *in zyn doen*, voor zo verre wy kunnen nagaan, een heerſchende toeleg doorſtrale, *om God, in geloofsvereniginge met den Borge, naar zynen wil te verheerlyken*".

Voor 't overige merkt de Eerwaerde *Buurt* nog aan, dat men de kenmerken, die de *Roomschgezinden* gewoon zyn op te geven, als zulken aan welken men de ware Kerk zou onderkennen, met het hoogſte recht voor geenszins voldoende houd.

PAULUS *Brief aan de Romeinen, geopend, ontleed, verklaard en tot zyn oogmerk toegepast, door* G. M. ELSNERUS, *Dr. en Prof. der H. Godgel. en Bedienaar des Godlyken Woords te Utrecht. Vierde en laatſte Deel. Te Utrecht by* G. T. *en* A. v. Paddenburg 1771. *Behalven het Voorwerk en de Bladwyzers* 731 *bladz. in quarto.*

AEnhoudende naerſtigheid heeft den onvermoeiden *Elsnerus* eindelyk deeze zyne taek doen voltrekken; en de Liefhebbers van Bybeloefening, die de voorige Deelen met genoegen doorbladerd hebben, zien hiermede dit Werk voltooid. ——— Dit laetſte gedeelte ontvouwt ons de zes laetſte Hoofdſtukken van des Apostels Brief; en de Hoogleeraer heeft het zelve op de eigenſte wyze, als het voorgaende, uitgewerkt. Het redenverband des Godlyken Schryvers word onderſcheidenlyk nagegaen; de byzondere voorſtellingen worden oplettend overwoogen; en daer aen volgt ene beknopte uitbreiding, welke alles duidelyk tot het bedoelde oogwit overbrengt, met ene kortbondige aentooning van het gebruik, dat men 'er van behoort te maken. Deze handelwyze van zyn Hoog Eerwaerden is, uit de voorige Deelen, te overbekend, om 'er thans op ſtaen te blyven; en derhalven zullen wy ons maer bepalen, om nog ene byzonderheid uit dit weldoorwrochte Werk te berde te brengen; waer toe onze aendacht boven al gevallen is op 's Mans opheldernde aenmerkingen van 't Apoſtoliſche bevel, Rom. XII. 10b. *Met eere de een den anderen voorgaende*; het welk hy indezervoege verklaert.

„ Om zich van den hoofdplicht der liefde, zo even voorge-

geſteld, recht te kwyten, was de volgende ondergeſchikte hoognoodig, *de een* moest *den anderen met eere voorgaen.* — De *eere*, τιμὴ van τίω *betaalen*, beduidt eigelyk eenen prys Mat. XXVII. 6. en hier van de waardeering, de hoogachting en eere, die men iemand toeërkent en geeft, 't zy in- of uitwendig Joh. IV. 44. vergel. met Luc. IV. 24. ——— Daer mede moest *de een den anderen*, zy elkanderen beurtsgewyze ontmoeten; dat gelyk de eene doet alzo ook de andere, 't geene aen my geſchiedt, ik weder eenen anderen betoone. Hier in moesten zy elkander *voorgaende* zyn. Προηγούμενοι van ἡγέομαι, ἡγοῦμαι, ἡγεῖσθαι geeft te kennen anderen achten, eene voornaame plaats beſlaan boven eenen anderen, voorkomen, voorgaan, en wordt in deeze form, met πρὸ zaamgeſteld, in 't *Nieuwe Teſtament* alleen hier gevonden".

„ De eene zoeke den anderen eerder te eeren, dan de eerbewyzing zich aangedaan wordt; de eene erkenne, hoog ſchatte en verheffe met verwondering des anderen genadegaven en *talenten*, naar ziel en lighaam, uit vrye genade en *Gods* beſtel, aan hem medegedeeld, boven de zyne, en danke den *Heere*, dat Hy zulk een edel vat ter Zyner eere, in 't welk de kostlykſte zalfolie des *Heiligen Geests* uitgeſtort is, toebereid heeft".

„ Hy wachte niet, dat een ander hem eerst eere, maar kome hem voor, hy verlange noch begeere de eerſte groetenis, maar rekene 't zich voor eene eere, dat hy met de blyken van zyne eerbewyzing den anderen voorkome. Doch men denke niet, dat hier door alleen verſtaan worden de uitwendige tekenen, gebaarden en woorden eere en achting, die men betoond voor onzen evenmensch of begenadigden te hebben; dit kan op ene geveinsde en vleijende, of zo 't al zo erg niet is, op eene gewoone en burgerlyke manier, zonder hart of innige hoogachting, of zelfs eenige gedachten daar onder te hebben van des naesten eerwaerdigheid, geſchieden, 't Welk ook dienvolgens gemaklyk zonder arbeid en zelfsverlochening, en waare ootmoedigheid kan verricht worden, en dikwils in deeze wereld gebeurt. Maar die op een *Christelyke* wyze, gelyk 't betaemt, anderen met eere voorgaan, moeten in hun gemoed gelooven, en 't daar voor in waarheid houden, dat hunne geloovige medebroeders voortreflyker zyn, of kunnen zyn in deeze of geene betrekkingen, dan zy zelven".

„ Hier door neemt *Paulus* niet weg 't onderſcheid in rang en waardigheid tusſchen deeze en geene *perſoonen*, welke God zo wyslyk verordineerd heeft, en dat zo heilzaam is voor de menschlyke maatſchappye; in tegendeel heeft hy aangetoond,

dat de *Heere* verſchillendheid der gaven ten dien einde heeft medegedeeld, op dat elk lid van Jeſus verborgen lighaam, naar de maate der gaven, die hy ontvangen heeft, dezelve ten meesten nut aanlegge, inzonderheid in 't kerkelyk beſtier, en hy zal den Burgervaderen ook hunne behoorlyke eere geeven C. XIII. 1. en in 't byzonder *vers* 7".

„ Maar indien dit waar is zult gy hervatten, hoe kunnen dan gemelde meerderen den minderen met eere voorgaan, is dit niet eene omkeering van *Gods* ordonnantie? Ik kan hier op antwoorden, dat Paulus zyn oog heeft op gemeene geloovigen, immers ik vermoede niet, dat 'er eenige *Christenen* in die eerſte tyden tot hooge burgerlyke ambten verheven waren; doch, dit voorbygaande, merken wy den meerderen en eerwaardigeren geloovigen, wegens zyn ambt, 't welk hy plichtshalven in die orde moet waarneemen, als *God* gewild heeft, buiten 't zelve, als eenen *Christen* aan, zo moet hy in die betrekking, den naar 't uitwendige minderen medebroeder voorgaan met eere, zich jegens hem niet alleen gemeenzaam, voor zo veel zyne omſtandigheden toelaaten, gedraagende, maar ook van hem en zynen genadeſtaat hooge gedachten voedende, gemerkt hy hem aanziet, als buiten belemmeringen en ambtsbezigheden geſteld, meer in 't *Christendom* gevorderd, als den ſtillen in den lande, en die, zich afzonderende, tracht naar wat begeerlyks en zich vermengt in alle beſtendige wysheid, Spr. XVIII. 1. gemerkt hy by zich zelven wel eens redekavelt, immers mogt doen, op volgende wyze: die vroome man heeft eene edele en voortreffelyke ziel, hadt hem de *Godlyke* Voorzienigheid op eene hoogere ſtandplaats geſteld, hy zoude dezelve beter bekleeden dan ik. Kan hy hem dan niet door uitwendige tekenen, ambtshalve, voorgaan met eere, hy kan 't echter in zyn gemoed doen".

Op ene dergelyke wyze heeft men, gelyk de Hoogleeraer vervolgt, 's Apoſtels leſſe ook te verſtaen, ten aenzien van 't gedrag van verſtandiger en meergevorderde Christenen, jegens hunne minderen. Schoon ze hunne meerderheid in ſommige opzichten niet mogen ontkennen, vinden ze in vele andere opzichten gronds genoeg om betere gedachten van anderen te hebben; waer toe ze, uit hoofde hunner eigene bekende gebreken, te gereeder zullen overhellen, naer mate dat ze zich zelven beter hebben leeren kennen.

„ Daar en boven, vervolgt hy, wil de *Apoſtel*, dat wy door de liefdeplichten, en niet alleen, ja niet zo zeer, door

woor-

woordelyke, maar zaaklyke en daadelyke eerbewyzing en weldaaden met elkanderen ſtryden, om in den loflyken eere-ſtryd de overhand te behaalen, en des den voorrang te verkrygen, in zich zelven van 't zyne te ontdoen, om 't aan andere te ſchenken, gelyk eere in dien zin opgevat wordt Hand. XXVIII. 10".

Wat de bedenking aengaet, dat men, als de een den voorrang der eere aen den anderen toekent, geen warachtig vonnis velt, daer de Hartenkenner op 't binnenſte ziet, en overeenkomſtig met het wezenlyke oordeelt; deze bedenking wordt, zyns oordeels, hier door voldaen, dat dit alleen voor den *Heere* is, en ons tot geen regel verſtrekt. De geloovigen hebben, het verborgen voor den *Heere* latende, elkander met eere voor te gaan, naer hunne beste wetenſchap.

„ En voldoet, zegt eindelyk zyn Hoog Eerwaerde, volk doet al 't gemelde eenen opmerkzaamen leezer noch niet, zo men kan zeggen: dat des Apostels vermaaning, onder eene ſtilzwygende voorwaarde en noodzaaklyke bepaaling, moet verſtaan worden (*a*) naamlyk voor zo veel mogelyk is en de *natuur* der zaake toelaat, gelyk 'er zulke plaatſen meer zyn, als Matth. V. 48. 1 Cor. XIII. 7. de liefde gelooft alles, dat is, dat zy naar waarheid gelooven kan, zy verdraagt alles, naamlyk, alles wat de wet van *God*, om te verdraagen, gebooden heeft, zy hoopt alles, zo lang 'er noch eenige grond om te hoopen overblyft. En dan zal *Paulus* meening zyn, de eene ga den anderen voor met eere, ten zy dat de waarheid zulks niet toelaat, maar verbied. Zo lang dan als geene overtuigende en onbetwistbaare gronden voor handen zyn, dat *God* u met meerdere ſchatten van genade en eerwaardigheid, dan uwen naasten verrykt heeft, moet gy met eere uwen medegeloovigen voorgaan. Doch, dewyl *Paulus*, als 'er eene uitzondering in een diergelyk geval nodig is, met uitgedrukte woorden, dezelve daar by voegt, als *vers* 18 van dit *Capittel. Indien het mogelick is, ſoo veel in u is, houdt vrede met alle menſchen.* In een geval, 't welk minder eene bepaaling ſcheen te vereiſchen, dan onze woorden, die in den eerſten opſlag duisterer ſchynen, dan die van *vers* 18. En wat de twee aangehaalde plaatſen ter ſtaaving van 't gevoelen betreft, die

„ (*a*) Zie den voortreflyken Heere Moshelm in deszelfs Zedeleer IV D. in 't Hoogd. Bl. 411".

die van Mat. V. 48. eischt, in en door haar zelve, een ſtilzwygend beding, want geen redelyk ſchepzel is 'er, het welk denken kan om ooit zo volmaakt te worden, als de *Vader* in de hemelen, en des is 't oogmerk, des *Zaligmaakers*, om zyne leerlingen op te ſpooren, dat ze nooit moeten ſtilſtaan, maar altoos naar eenen hoogeren trap ſtreeven, en wel in die plichten, welke in 't voorgaande van 't *Cap.* waren aangedrongen. En wat 1 Cor. XIII. 7. belangt, de bepaaling, hoe men dit moet opvatten, ligt in 't voorgaande 6. vers. Zy, te weeten de liefde, verblydt haar niet in de ongerechtigheid, maar zy verblydt haar in de waarheid. Derhalve zoude ik liever in de eerſte gedachte berusten".

Leerreden over 1 *Kron. XXX. vers* 11 *en* 14. *Ter inwydinge van het Lutherſche Diakoniehuis te Amſterdam. Door* P. WESSELINGH. *Bedienaar des Goddelyken Woords, in de Gemeente, toegedaan der onveranderde Augsburgſche Geloofsbeleidenisſe, te Amſterdam. Te Amſterdam by* D. Weege. *Mitsgaders, Gezangen op den Bouw en de Inzeegening van 't opgemelde Huis. Te Amſterdam by* D. Weege *en* P. J. Entrop. 1772. *In quarto.*

OP de heugelyke voltrekking van dit Gebouw, zo hoognoodig voor deze talryke Gemeente, brengt de Eerwaerde *Weſelingh* zynen Toehoorderen eigenaertig onder 't oog de verplichting der Gemeente, om God te looven, van wegen het goede, dat haer onder zyne Voorzienigheid is te beurt gevallen; als mede 't geen haer verder te doen ſtaet, om aen deze weldaed te beantwoorden, op dat dezelve beklyve. Zyn Eerwaerde heeft dit alles met ernst en nadruk aengedrongen, in ene naer de tydsomſtandigheden geſchikte Leerreden; en een aental van liefhebbers der Dichtkunde hebben zich, by die gelegenheid, op onderſcheiden toonen, met vreugde en aenmoediginge ter dankbare erkentenisſe doen hooren.

Dank-

Dankpredikatie over Gods Hulp, den Koning en zyn Volk beweezen; op 's Konings bevel gedaan, en uitgegeeven door D. BALTHASAR MUNTER. *Vertaald volgens den echten druk van Koppenhagen. Te Rotterdam by* J. F. Ebert *en Comp.* 1772. *In groot octavo* 35 *bladz.*

DE Eerwaerde *Munter* heeft deze Leerreden, volgens des Konings last, uitgeſprooken, ruim 8 dagen, na de bekende Revolutie in Denemarken; en zich zeer gepast bepaeld, om zynen Toehoorderen voor te dragen, (1.) op hoe doorſlaend eene wyze God hun zyne hulp had beweezen, en (2.) hoe zy gehouden zyn hem daer voor te danken. Ieder dezer Voorſtellen word op ene manlyke wyze behandeld, met ene ernſtige ontvouwing van 't onheil dat Denemarken over 't hoofd hing, mitsgaders deszelfs gelukkige afwending, en 's Volks verplichting tot ene dankbare verheerlyking van den Allerhoogſten, niet alleen door mondlyke lofzeggingen, maar tevens door enen Godvruchtigen wandel, als goede Burgers en brave Christenen. Dit doende vleit hy zich met een overaengenaem uitzicht. „ Onze Koning, zegt hy, zal God vreezen, en die zal met hem zyn, gelyk hy met zyne Vaderen geweest is. Wy zullen, onder zyne Regeering, en aan zyn Hof, niet weder die verfoeielyke voorbeelden zien, waar door zig onze ganſche Ziel tot dus verre ontroerd heeft. Elk zal gerust en veilig in zyn huis woonen, en den loon zyner arbeid en getrouwheid tot zynen dood toe genieten. 't Zal weder mogelyk worden, en van nu af niets zeldſaams wezen, dat onze Kinderen met onbedorvene zeden en ongeſtoorde gezondheid jongelingen worden, en hun Geweeten onbevlekt, en hun wezenlyk geluk duurzaam behouden. Godsdienst en Deugd zullen zig weer uitbreiden, en met dezelve welzyn en genoegen. Zyn 'er nog ondeugenden onder ons wier voorbeelden gevaarlyk kunnen worden, die zullen allengs verdwynen, en hier de goedkeuring en voordeelen niet vinden, die zy zoeken. Laat ons ſlegts God vreezen, en op Hem vertrouwen; dan zeker zal ons Land weêr een Staat worden, alwaar Gods Eere woont. Vrede en heil zal weder, als voorheen, over Denemarken verbreid worden, vrede en heil over ons en onze nakomelingen"!

Ge-

Gedachten over de Predeſtinatie der Jooden, door J. E. SCHUBERT, *Abt van Michaëlſtein, enz. In 't Nederduitsch vertaald, door* A. FR. KLENKE, *Hoog en Nederduitsch Schoolhouder te Amſterdam. Te Amſt. by* A. Eichhorn 1771. *Behalven het Voorwerk* 328 *bladzyden in groot octavo.*

HEt onderwerp, door den Hoogleeraer *Schubert*, in dit Geſchrift verhandeld, vordert de oplettendheid der Liefhebberen van Godgeleerde Oefeningen, en ze zullen des Autheurs gedagten daer omtrent met te meer genoegen konnen nagaen, om dat hy zich bevlytigd heeft, het zelve eenigermate in een nieuw daglicht te ſtellen, en onderſcheidenlyker te beſchouwen, dan men 't gemeenlyk doet.

Door de *Predeſtinatie* der Jooden verſtaet zyn Hoog-Eerwaerde niet anders „ als het Godlyk Raadsbeſluit, uit kragt van 't welk de *Jooden*, door de Leere van 't *Euangelie* eerdet als de *Heidenen* zouden beroepen worden". In dien zin worden zy, ten opzichte van alle andere Volkeren, *Gepredeſtineerden* genaemd. *Jooden* en *Heidens* beiden ſtonden, volgens Gods beſluit, wel geroepen te worden: „ maar by één Volk moest het begin gemaakt worden, en van dit Volk moest het woord des HEEREN onder alle andere Volken komen. En dit Volk was het *Joodſche*, en deeze hunne Bepaaling noemt de Heilige Schrift eene *Predeſtinatie*". Ter ontvouwinge en ſtavinge dezer ſtellinge dient het eerſte Hoofdſtuk van dit Geſchrift; waer op hy in het tweede overgaet tot het naſpooren van de oorzaken van de Predeſtinatie der Jooden; of ter beantwoordinge van de volgende Vraeg. „ Waarom heeft Godt juist het *Joodſche Volk* verkooren, om den MESSIAS uit het zelve te doen voortkomen, het zelve zyne Wet en zynen Dienst over te geeven, eenen Godsdienst onder het zelve te ſtigten, die vol van Voorbeelden en Voorbeduidingen van den MESSIAS en het Werk zyner Verloſsing was, het zelve de Belofte dies aangaande aan te betrouwen; met één Woord, het zelve met alle die Voorrechten te voorzien, die dat Volk moest hebben, 't welk het *Euangelie* 't eerst zoude gepredikt worden". De Hoogleeraer vermeet zich niet alle de gronden te bepalen, op welke Gods handeling in dezen gevestigd is; maer 't komt hem voor althans twee oorzaken te ontdekken, die hier vry duidelyk in aenmerking komen. „ Het ſchynt, zegt hy, ten eerſten, dat Godt hier door de Vroomheid hunner Vaderen heeft willen beloonen. En verder heeft men reden

om

om te denken, dat God zulks gedaan heeft, om dat hy door dit Volk zyne Oogmerken beeter, dan door eenige andere Natie, heeft kunnen bereiken. Hy heeft het Joodſche Volk juist te vooren daar toe verordineerd, om dat Hy te vooren heeft gezien, dat Hy door de Lotgevallen van het zelve de kennis van den waaren Godsdienst, tot op de verſchyning van den MESSIAS in 't Vleesch, op 't gemakkelykſte en bekwaamſte in de Waereld zou kunnen onderhouden en andere Volkeren mededeelen". Op de verdere uitwerking en bevestiging dezer ſtellingen, volgt wyders, ene Verhandeling over de Grenspalen van de Predestinatie der Jooden; in welke ons getoond word; dat deze voorrechten den Jooden niet zo onbepaeld eigen waren, dat alle andere Volkeren daer aen geen het minſte deel hadden. Ver van daer! Deze Predestinatie der Jooden was binnen zekere Palen geſteld. De Jooden hadden in dit alles wel groote Voorrechten boven andere Volken, maer ondertuſſchen waren die andere Volken niet verſteeken van Gods algemene voorzorg; deze ging in tegendeel wyslyk daer mede gepaerd. (1.) „ De Heidenen konden, in de Tyden des Ouden Verbonds tot de Kerklyke Gemeenſchap met de Jooden komen, en zo wel aan hunnen Godsdienst, als aan de daar van afhangende Voorrechten deel neemen. (2.) Ook zyn de Propheeten des Allerhoogſten niet alleen tot de Jooden, maar insgelyks ſomwylen tot de Heidenen gezonden. En (3.) eindelyk, de Heidenen hebben terſtond van 't begin des Nieuwen Testaments het Euangelie kunnen leeren, ongeagt het den Jooden 't eerst gepredikt wierd".

Zyn Hoog-Eerwaerde deze byzonderheden nader verklaerd en betoogd hebbende, vestigt voorts in 't vierde Hoofdſtuk zyne aendacht op de Verwerping der Jooden, beſtaende: „ in de onttrekking dier voorrechten, die met hunne Predestinatie waren verknogt geworden, indien zy zich van deeze Godtlyke Weldaad, naar het oogmerk hunnes Godts, recht hadden bediend. En de ontvouwing van 't gemis dier voorrechten, ſchoon de Jooden anders niet geheel van Gods Genade zyn uitgeſlooten, leid onzen geachten Schryver voorts ter overweginge van 't geen men heeft te denken, wegens de Herſtelling der Jooden. Hier omtrent merkt hy aen dat ene volkomen Herſtelling in die Voorrechten, welken zy anders genooten zouden hebben, onmogelyk geworden is; doch hy erkent tevens, dat ene Herſtelling in ſommige Voordeelen op zich zelve niet onmogelyk is. En hier toe behooren, zegt hy, „ ten eerſten hunne Bekeering, en ten tweeden, hunne Verzaameling en Wederkeering in het Land hunner Vaderen, waar uit

uit zy verdreeven zyn geworden". Dan dit laetſte ſteunt, gelyk hy vervolgens toont, op ene algemene Bekeering der Jooden; en derhalve komt het hier voornaemlyk aen, op het beantwoorden der Vrage; „ Of 'er eene algemeene Bekeering der Jooden te hoopen is"? De Hoogleeraer houd zich in dit geval, overeenkomſtig met het geen hy in een vroeger Geſchrift over dit onderwerp heeft voorgedragen (*), aen de ontkennende zyde. Zy is, volgens hem, op zich zelve mogelyk, zy ware ook te wenſchen; maer men kan dezelve niet hoopen, en heeft veel meer gronds om te gelooven, dat dezelve nimmer plaets zal hebben; gelyk hy door enige aenmerkingen tracht te toonen. Intuſſchen ſtaet het by hem echter vast, dat 'er, tot op de voleindiging der Eeuwen, nu en dan Jooden gevonden zullen worden, die zich zullen bekeeren, en dus geloovig deel erlangen aen Gods genade in Jeſus Christus: het welk hem ook aenleiding geeft, om bepaeldlyk aen te dringen, op den plicht der Christenen, om het hunne toe te brengen, ter bekeeringe der byzondere Jooden, ſchoon ene algemene bekeering der Natie niet te wachten zy; by welke gelegenheid hy mede aentoont, hoedanig ene Leerwyze der Jooden, ter bevorderinge hier van, hem best voorkomt; mitsgaders welke poogingen de Overheden ten dien einde, naer zyn inzien, met het meeste nut zouden konnen aenwenden.

Aen dit alles hecht zyn Hoog-Eerwaerde nog een Geſchrift, eertyds door hem opgeſteld, ter wegneeminge ener verwarringe in ene Joodſche Famille ontſtaen, ter oorzake dat een *Joodſche* Vader den *Christelyken* Godsdienst omhelsd had. En vermits ſoortgelyke gevallen meermaels konnen voorkomen, heeft hy 't niet ondienſtig geoordeeld het zelve hier te plaetſen, met beantwoordinge eniger bedenkingen, die tegen het zelve ingebragt zyn. De vraeg naemlyk is, aen wien de Opvoeding der Kinderen behoort, aen den Vader of aen de Moeder? in gevalle dat de Vader den Christelyken Godsdienst omhelst, en de Moeder den Joodſchen Godsdienst blyft aenkleven; wanneer zulks, gelyk 't gemeenlyk gaet, ene Echtſcheiding ten gevolge heeft. Een oplettend onderzoek der zwarigheden aen de ene en andere zyde heeft den Hoogleeraer eindelyk doen overſlaen, om de behouding van het Recht der Opvoedinge toe te wyzen aen den Man, indien hy, gelyk de Christelyke Godsdienst eischt, gezind is om met de Vrouw te bly-

(*) *Gedachten over de algemeene Bekeering der Jooden, en het Duizendjaarig Ryk, door* J. E. SCHUBERT.

blyven leven; maer zy, onwillig zynde om verder met hem te leven, de Echtſcheiding veroorzaekt: waer tegen hy dan dit zyn Recht zou verliezen, indien hy van zyne Joodſche Vrouw geſcheiden wilde zyn, zonder dat dezelve daer op aendringt. En even dit zelfde zou dan ook in een tegengeſteld geval, ten voordeele der Vrouwe, plaets hebben, indien zy ene Christin, en van haer Joodſchen Man verſtooten wierd. De Hoogleeraer heeft dit Stuk met oplettendheid beknoptlyk behandeld, en zich met beſcheidenheid zeer wel verdedigd, tegen de ingebragte bedenkingen; door welk laetſte hy zyn gevoelen nog al enigzins nader opgeheldert heeft.

Men vind dus in dit Stukje, als uit het gemelde genoegzaem is af te nemen, verſcheiden byzonderheden, met betrekking tot de Joodſche Natie, en Gods wegen met dat Volk; welken de beroemde *Schubert*, op zyne gronden, met oordeel ontvouwt, en waer omtrent hy zyne bedenkingen indiervoege voordraegt, dat zelfs dezulken, die andere grondſtellingen volgen, 'er nut uit konnen trekken.

Aanmerkingen over de Symboliſche Schriften der Euangeliſch-Lutherſche Kerke, en byzondere Opheldering der Augsburgſche Belydenisſe; door A. F. BUSCHING, *Koninglyke Pruiſſ. Opper-conſiſtoriaal-raad, en Director van het Gymnaſium in 't graauwe Klooster te Berlyn. Volgens den tweeden verbeterden en vermeerderden druk, uit het Hoogduitsch overgezet. Te Rott. by* J. F. Ebert en Comp. 1772. *Behalven het Voorwerk*, 179 *bladz. in octavo.*

HEt handhaven van den onveranderlyken grondregel der Proteſtanten; „ dat de Heilige Schrift de eenige vaste en beſlisſende grondſlag der leerſtellingen van den Christelyken Godsdienst is", geeft den Heer *Buſching* vrymoedigheid tot eene beſcheiden oordeelvelling over den inhoud van de Belydenis en verdere Symboliſche Schriften zyner Kerke. „ Wy merken, zegt hy, de Belydenisſen niet aan als een beſlisſenden en bepaalenden grondſlag der Godlyke waarheden, of als een eigenlyken geloofsregel en voorſchrift der Leere. En, zo ze al aanwyzen, wat derzelver opſtellers voor wezenlyke leerſtukken des Euangeliums, en dus mede voor leerſtellingen der Euangeliſche Kerke gehouden hebben, zo is egter dit hun gevoelen niet onfeilbaar, en de Kerk heeft, door eene openbaare bekendmaaking der Belydenisſen, noch van haar recht, noch van haaren pligt afſtand gedaan, noch kunnen afſtaan, van de God-

Godlyk zekere Leerſtellingen verder na te vorſchen, en, gelyk haare kennis, nopens dezelve, zig verbeteren en toenemen moge, ook haare boeken van de Christelyke Leer, ten opzigte van zaaken en woorden, te veränderen en te verbeteren. —— Niet dan de Heilige Schrift alleen kan en moet niet veranderd, en nog veel minder verzaakt worden: daarëntegen alle ſoorten van menschlyke kennis en voorſtellingen, die nopens de geopenbaarde Godlyke waarheden niet uitgezonderd, komen by trappen eerst tot eene grootere, maar nooit tot eene volſtrekte volmaaktheid, en daarom moet ook de Euangeliſche Kerk haare Leden, daar toe bekwaam zynde, vergunnen, ja beveelen haare boeken, belangende de Christelyke Leer, aan en volgens de Heilige Schrift, hoe langer hoe meer te beproeven en te verbeteren".

Ter verſterkinge dezer denkwyze dienen, in dit Stukje, enige voorafgaende Aenmerkingen, over de gelegenheid, by welken deze Symboliſche Schriften in de Kerk gekomen zyn; over de wyze, op welken men zich daer omtrent in den aenvang gedragen heeft; en over de voornaemſte byzonderheden, die, wegens derzelver verbetering of verandering, onder de Euangelisch-Lutherſchen voorgevallen zyn. En overeenkomſtig met die vryheid, waer toe onze Autheur ieder Leeraer gerechtigd oordeelt, ſtelt hy verder voor enige Opheldéringen der Augsburgſche Belydenisſe, met ene uitdruklyke verklaringe van 't geen hy in dezelve toeſtemt of afkeurt, of waer omtrent hy, naer zyn inzien, reden heeft, om van dezelve te verſchillen. Dit gedeelte van 's Mans voorſtellingen word gevolgd van deszelfs kort bericht, rakende de overige in het Concordie-boek vervatte Symboliſche Boeken, met een beknopt verſlag van het geen aenleiding tot de opſtelling dier Schriften gegeven heeft, en 't verſchillend gebruik dat 'er nu en dan van gemaekt is; waer uit men zien kan, dat ook dezen der veranderinge en verbeteringe onderworpen zyn. —— De Heer *Buſching* geeft hier van dit alles ene Geſchiedkundige beſchouwing, met nevensgaende Godgeleerde aenmerkingen; die duidelyk toonen, dat hy althans geenszins de Man is, om zich door Symboliſche Schriften ten engſte te laten bepalen. Ter nadere opheldéringe van dit Onderwerp in 't algemeen, en ter bevestiginge van 't geen hy deswegens gezegd heeft, komt 'er by dit alles nog een Brief van een geacht Godgeleerden, ter beantwoordinge der Vrage: „ Of eene Kerk of Religieparty, welke den naam van Christelyke Kerk wil draagen, het recht hebbe, haare Leden, en inzonderheid haare Leeraaren, nog behalven de Heilige Schrift, tot Symboliſche Boeken

te

te verpligten; en dezulken, die hunne Geloofsbelydenis en hun leervoorſtel daar naar niet rigten, van hunne Kerklyke gemeenſchap uit te ſluiten"? En deze Brief, waer in de voorgeſtelde Vraeg ontkennende beantwoord word, gaet eindelyk vergezeld van een uittrekzel uit den *Doctoralen eed der Theologiſche Faculteit te Gottingen*, en uit het gedrukt voorſchrift der *beroepingen van 't Koninglyk Pruiſſiſch Opper- en Keurmarkſch Conſiſtorie*; welke twee ſtaeltjes toonen, dat men de Leeraren aldaer niet zeer naeuw bind, aen de Symboliſche Schriften: van welke vryheid ook vele Duitſche Werken een doorſtralend getuigenis verlenen, als die in dit Stuk veelszins gelyk ſtaen met de Schriften der Engelſchen. —— Gaen ze hier door nu en dan al eens het ſpoor byster, (dat ook wel eens plaets heeft, by dezulken die zich zeer na aen de Symboliſche Schriften willen houden,) ze zyn echter, door den vryer loop der gedachten, gemeenlyk nuttig om de Lezers ter verdere onderzoekinge aen te ſpooren, wanneer ze met zo veel oordeel en beſcheidenheid opgeſteld zyn, als men in dit Geſchrift beſpeurt.

Verhandeling over den geeſtelyken Smaak. Door J. E. VOET. *Te Utrecht, by de Wed.* J. J. v Poolſum *en* A. v. Paddenburg 1772. *Behalven de Voorreden* 60 *bladz. In groot octavo.*

HEt bevindelyke van den Godsdienſt, of die aengename levende en werkdadige aendoening, welke het kennen en betrachten van den Godsdienſt in een waerlyk Godvruchtig gemoed, dikwerf, in ene mindere of meerdere mate, vergezelt, word ons hier onder het denkbeeld van geeſtlyken Smaek, of ene aengename gewaerwording in den Geeſt, voorgedragen. De Heer *Voet* benaerſtigt zich in dezen, om den aert van dien geeſtlyken Smaek te onderzoeken, deszelfs natuur en herkomſt na te gaen, deszelfs hoedanigheden en gevolgen te beſchouwen, mitsgaders te toonen, wat voor- en nadeelig is, om die aengename gewaerwordingen te verkrygen en te bewaren. Onze Schryver behandelt dit onderwerp op een geleidlyken trant, en over 't geheel indiervoege, dat het met nut gelezen konne worden; in 't midden van de verſchillende gevoelens die de Christenen over 't zelve voeden, met betrekking tot de bepaelde beſchouwing van dit Stuk; voor zo verre zy 't eens zyn, dat 'er wezenlyk een bevindelyke Godsdienſt plaets heeft; doch in de wyze van beſchouwing niet zelden zeer verre uit elkander loopen, door ter wederzyde tot

buitenſpoorigheden over te ſlaen. Wel byzonder legt hy 't er op toe: om het geen hy, naer zyne denkwyze, voordraegt, buiten alle verdenking van dweepery te houden; waer toe veler ſchryfwyze over dit onderwerp maer al te dikwerf veelvuldige aenleiding gegeven heeft. Dit doet hem, onder anderen, om zulks nog te melden, dien geestlyken Smaek der Wedergeboorenen behoorlyk onderſcheiden, van die hartstochtlyke, Enthuſiastike en fanatike aendoeningen, welken in onvernieuwde menſchen konnen vallen.

„ Deeze ſmaak, (zegt hy des aengaende,) is onderſcheiden van die hartstochten, welken in het lichaam ontſtaan, door de aandoeningen der zenuwen, en welken ſomtyds, zelfs op den klank van een enkel woord, onder eene zeer verwarde bevatting, kunnen geboren worden, en die, hoe ſterk zy ook wezen mogen, meestentyds zo ras verdwynen als zy koomen; daar de geestelyke ſmaak altoos redelyk is, en uit een ten minſten klaar denkbeeld, van het welk men rekenſchap kan geven, geboren wordt, en op verre na zo ras niet verdwynt, zonder iets na te laaten. ——— En zo kan een mensch, die eenen *geestlyken* ſmaak heeft, ook dan, wanneer hy hartstochtelyke aandoeningen der zenuwen heeft, of gehad heeft, aan een ander, die ook een vernieuwd gemoed heeft, voldoende reden van zynen ſmaak opgeeven, waar door hy, die deeze redenen proeft, overtuigend gewaar kan worden, dat die geſmaakte waarheeden in ſtaat zyn geweest, om de hartstochten te verwekken: daar en tegen kan een mensch, die bloote, ſterke, dweeperſche aandoeningen heeft, geene voldoende redenen aan een geestelyk mensch opgeeven".

Ernſtig Onderzoek, aangaande den aart en de uitwerkſelen der Tooneelen, door J. WITHERSPOON. *Prof. in de Godgel. en Preſid. der Acad. te Nieuw Jerſey in Nieuw Engeland. Uit het Engelsch vertaald. Te Utrecht, by de Wed.* J. J. van Poolſum 1772. *Behalven de Voorreden* 139 *bladz. in groot octavo.*

DIe dit Geſchrift van den Hoogleeraer *Witherſpoon*, waer in hy ten doelwit heeft, te toonen, dat het begunſtigen en bevorderen van een openbaar Tooneel onbeſtaenbaer is met het character van een Christen, doorbladert; en daer benevens nagaet het geen de Hoogleeraer *Burman*, ter verdeedinge van 't onſchuldig Toneelſpel, bygebragt heeft, in zyne

Re-

Redenvoering voor de Comedie (*), zal in deze twee Geſchriften, die de aenmerkelykſten zyn, welken ons over dit Onderwerp voorkomen, het voornaemſte vinden, dat hier omtrent, over en weder, te zeggen zy. Dan we zyn niet vreemd van te denken, dat de meeste Lezers na 't lezen dezelfde gedachten daer over zullen voeden, die zy te vooren hadden. Strenge Zedekundigen zullen den Hoogleeraer *Burman* als te luchtig wraken, en zy, die oordeelen dat ene beſcheiden Zedekunde beter beantwoord aen de Leere van 't Euangelie, zullen den Hoogleeraer *Witherſpoon* voor al te naeuwgezet houden. In zaken die gebruikt en misbruikt konnen worden valt het zeer moeilyk, zo niet zomtyds onmogelyk, volſtrekt overtuigende reden te berde te brengen; en zulks maekt, ten aenzien van het Tooneelſpel, dit geſchil der Zedekundigen veelligt bykans onbeſlisbaer. In zodanig een geval behoort ieder Christen zyn eigen oplettendheid voor al te gebruiken. Die onder vind, dat het Tooneelſpel hem verwildert, behoort het te vermyden; en hy die 't voor zich nuttig vind, kan 'er als ene onzondige uitſpanning gebruik van maken. Dit hangt grootlyks af van 's Menſchen byzonder geſtel en denkwyze.

(*) Men heeft deze *Redenvoering*, in 't jaer 1711 uitgeſproken, thans weder op nieuw uitgegeven, te Amſterdam by *H. Tiedéman*; in een verbeterden Hollandſchen ſtyl, en met eene Voorreden, die eenige ophelderingen, uit het Verdeedigend Geſchrift van den Hoogleeraar, behelst.

Hollands en Zeelands Jubeljaar, of tweehonderdjarige Gedagtenis der heuchelyke verloſſinge van het Spaanſche jok en grondlegging van Neerlands Republiek, in 't jaar 1572. Samengeſtelt en beredeneert, door J. BARUETH *Predikant te Dordrecht. Te Dordrecht, by* A. Walpot 1772. *Behalven het Voorwerk* 305 *bladz. in groot octavo.*

EEn matig welgeſchikt verhaal van de merkwaardigſte gebeurtenisſen van dien tyd; welke den Inwoonderen van ons Land boven al aanmerkelyk zyn; en wier nagedagtenis een ieder hunner, op eene byzondere wyze, moet noopen, ter dankbaare erkentenisſe van Gods weldaaden.

Tweede Eeuwfeest van de Vryheid in den Burgerſtaat en den Godsdienst, binnen de Stad Vliſſingen, zedert 6 April 1572, in eene openbaare Redenvoering gevierd, den 6 April 1772, met de noodige Bylagen, uitgegeeven, door J. W. TE WATER, *Predikant te Vliſſingen. Te Middelb. by* P. Gillisen 1772. *Behalven eene korte Voorreden 134 bladzyden.*

HEt groote aandeel dat *Vliſſingen* gehad heeft, in de omwenteling der Regeeringe van ons Vaderland, in 't jaar 1572, maakt de Geſchiedenis dier Stad, ten aanzien van het toen aldaar voorgevallen, byzonder opmerkelyk. En de Eerwaarde *te Water* geeft 'er in deeze zyne Redenvoering, na een voorafgaand verſlag van 's Lands toeſtand in 't algemeen, een beknopt bericht van; dat in eene zeer goede orde met oordeel opgeſteld is; en door hem ten ernſtigſte ter dankbaare pligtsbetragtinge aangedrongen word. Zyn Eerwaarde heeft deeze Redenvoering het licht doen zien, met verſcheide Aantekeningen en verdere Bylagen, die ter opheldering van etlyke byzonderheden dienen; waar door dit Stukje ook zyne nuttigheid heeft, met opzigt tot eenige voorvallen in 's Lands toenmaalige Geſchiedenisſen in 't algemeen.

Antwoord van een Heer uit Groningen, aan een zyner Vrienden in Zeeland, op de Vragen: Wat eigenlyk een Patriot is? En wie men 'er in deze Republicq doorgaans voor te houden hebbe? *Te Utrecht; by* J. v. Schoonhoven *en Comp.* 1772. *In quarto 30 bladzyden.*

NAar de bepaaling van deezen Groninger Heer, is een Patriot, in algemeene woorden, zodanig een: *Die het nut en welzyn van zyn Vaderland, op alle plaatzen, en by alle gelegenheden voorſtaat en zoekt te bevorderen; al ware het ook ten koſte van zyn goed en bloed.* Zodanig een nu zegt hy verder is op verſchillende manieren werkzaam, naar gerade der vastgeſtelde Regeringswyze en verdere conſtitutie van het Land, dat hy zyn Vaderland noemt; het algemeene character van den Patriot is alomme het zelfde; maar hy heeft andere zaaken in 't oog te houden, andere maatregelen te neemen enz. in 't eene dan in 't andere Land. Onze Autheur dit opgehelderd hebbende, ontvouwt voorts nader, wat zodanig eenen Patriot, wel byzonder in onze Republiek, in agt te neemen ſtaat,

ſtaat, om zig waarlyk Patriottisch te gedraagen: waar in hy zynen Zeeuwſchen Vriend ongetwyfeld wel genoegen zal geeven; ſchoon 't over 't geheel wat oppervlakkig zy.

CHRIST. EVERH. DE LILLE Phyſiologicarum Animadverſionum ſecundum ordinem Elementorum Phyſiologiæ Corporis Humani, ALBERTI HALLERI Phyſiologi ſummi Liber Primus.

Natuurkundige Aanmerkingen, naar de orde van de beginzelen der Natuurkunde van het Menſchelyke Lighaam, des Grooten HALLER'S, *door* CHR. EV. DE LILLE. *Te Franeker, by* H. D. Lomars 1772. *In gr. 4to.* 147 *bladzyden.*

DE Voorreden voor dit Werk begint met het zeggen van PLINIUS: *Mirum & indignum, nullam artium Medicinâ inconſtantiorem fuiſſe & etiamnum ſæpius mutari cum ſit fructuoſior nulla.* „ Het is wonderlyk en onbehoorlyk, dat 'er geen der Kunſten veranderlyker geweest is, dan de Geneeskunde, en ook nog meer veranderingen ondergaat, daar 'er geen gevonden word, die meer nut kan aanbrengen". De Hooggeleerde Heer DE LILLE past dit gezegde insgelyks op onzen leeftyd toe, en betuigt zyne verwondering, dat, daar wy de Geneeskundige Gedenkſchriften van HIPPOCRATES, SYDENHAM, BOERHAAVE en VAN SWIETEN hebben, men evenwel tegenwoordig in de meeste Boeken, over geneeskundige zaaken geſchreven, de Geneeswyze, van deeze groote Mannen voorgeſteld, verlaat: het welk zeer tot verderf van het Menſchelyk geſlachte ſtrekt. Hy getuigt, dat byna de geheele oorzaak hier van het meest moet gezogt worden, in de School der *Phyſiologisten*. Want zo iemand (vervolgt hy), zich maar wil herinneren van zyne leerjaaren af, welk onderwys hy in 't verklaren van de natuurlyke werkingen van het lighaam genoten heeft van die geenen, welken hy tot zyne Meesters gehad heeft, en hoe zy de *Theorie* van den ziekelyken ſtaat daar naar geſchikt hebben, zo zal hy bevinden, dat hem zodanige zaaken zyn voorgeſteld, van welke hy weinig of geen hulp kan hebben, in wel en behoorlyk te ſchryven over de Ziekten, en de wyze van geneezing. Want wat kan het iemand helpen, (zegt de Auteur), die eene nauwkeurige en volledige Historie der Ziekten, op een zekere en vaste wyze van geneezen zal beſchryven, in zyn leertyd gehoord te hebben, dat de Leermeesters in de Kunst die dingen, welke onbeweeglyk zyn in de *Theorie* van HIPPOCRATES, SYDENHAM en BOERHAAVE,

zoeken los te maaken, en welke zeker zyn, met onzekere gissingen zoeken te bezwaaren; dat zy die Leerſtellingen, welke alleenlyk van de fouten, die ze door den tyd of van andere oorzaaken hebben gekregen, gezuiverd moeten worden, te gelyk met dezelve verwerpen, en 'er geene, welke een zekere en vaste wetenſchap kunnen voortbrengen, in derzelver plaats ſtellen. Het welk de Auteur meent, dat ſedert de tyden van BOERHAAVE de overhand gekregen heeft, wanneer eenigen, dus bezield zynde met allerlei oude en verſleten verdichtzels en veronderſtellingen, begonnen hebben, zyne Leerſtellingen te bezwaaren, en hy weet niet, welke verdichte ſamenſtelzels, die nergens dan in hunne herſenen gevonden worden, ingevoerd hebben, welke ze verder tot het verklaren der ziekten hebben overgebragt. Wy hebben het bovenſtaande met verwondering geleezen, en kunnen geen billyke redenen vinden voor dergelyke beſchuldigingen en klachten, byzonder, wanneer wy nagaan, dat de groote ALBINUS, welke de Heer DE LILLE getuigt zyn Meester geweest te zyn, na den dood van BOERHAAVE de *Phyſiologie* geleerd heeft. De Natuurkunde van het Menſchelyk lighaam is ſedert de tyden van BOERHAAVE, wiens verdienſten in deeze Wetenſchap wy hoogachting en eerbied toedragen, door nieuwe ontdekkingen nog volmaakter geworden, en van verſcheidene veronderſtellingen gezuiverd. Wy wyzen onze Leezers hier over met recht te rug tot de *Nieuwe Vaderlandſche Letteroefeningen*, V. Deel 1ſte Stuk, bl. 456, enz. alwaar wy een Bericht hebben gegeeven, aangaande de doorwrochte Redenvoering van den Hooggeleerden Heer VAN DOEVEREN. Dewyl de *Phyſiologie* haar (volgens den Auteur veronderſtelde) verderf aan de *Pathologie* en de *Praktyk* mededeelt, en in deeze Wetenſchappen ook dezelfde ligtvaardige veranderlykheid invoert, welke in haar gevonden word; zo zyn ook de voornaamſte beweegredenen, welke den Auteur tot het opſtellen van deeze Aanmerkingen overgehaald hebben, geweest, om te zorgen voor de *Pathologie* en de *Praktyk*. Des Auteurs voorneemen is dan, om de Leer van BOERHAAVE verder te volmaaken, de fouten die 'er mogten ingeſlopen zyn, openhartig aan te toonen, het geen van anderen in deeze Leerwyze te onregt aangetast is, te verdeedigen, en wel voornamentlyk om die zaaken, welke men onbezonnen verworpen heeft, van hunnen ondergang en vergeetelheid te bevryden. Deeze Aanmerkingen zyn in Agt Boeken verdeeld, waar van nu het Eerſte in het licht gekomen is; een voornaame reden, waarom dezelve naar de orde van het groote Werk van HALLER geſchikt zyn, is om eenigen van zyne nieu-

nieuwe Leerſtellingen aan te tasten en af te keuren, byzonder in zo verre, als hy tegen de Leer van BOERHAAVE is aangegaan. De Auteur hoopt, dat de Heer HALLER dit niet kwaalyk zal opneemen, en gelooft dat hy het onaangenaame hier in voor hem op veelerlei wyze kan verzachten, met ook eenigen van HALLERS uitvindingen te bevestigen, en tegen zyne Aanvallers te verdeedigen; met ook de dwaalingen van anderen, en van BOERHAAVE zelfs aan te wyzen, &c. Daar is nog een reden die bewerken kan, dat de Heer HALLER het niet zwaar zal opneemen: de Auteur behoort in dit Eerſte Deel onder die Schryvers, welke HALLERS Leerſtellingen door redeneeringen en beſchouwingen alleen zoeken te wederleggen. *Impegi in globum Scriptorum* (zegt (*) HALLER), *quorum alii ſola pen ratiocinia me refutarunt; alii rationibus etiam experimenta meis adverſa addiderunt. Et illos quidem facile fero: borum autoritas major, magis etiam me commovet.*

Wy hebben onze Leezers het voorneemen van den Heer DE LILLE medegedeeld, en zullen in 't vervolg verder verſlag geeven van de uitvoering van dit Werk; Wy zullen hier nog byvoegen 't Opſchrift der Hoofdſtukken in dit Deel vervat: Wy hebben egter niet gevonden, dat de zaaken, daar in verhandeld, veel nieuw licht word aangebragt: I. Over de beginzels (*Elementen*) van 't menſchelyk lighaam. II. Over 't vermogen, 't welk de eigentlyke ſtoffe van 't menſchelyk lighaam ſamen bind. III. Of ons geheel lighaam buiten de ſpierachtige en mergachtige Vezels, als ook de Zenuwen, alleen uit celachtig vlies beſtaat. IV. Over de Boerhaviaanſche verdeeling van de bloedbolletjes in kleindere. Over zyne ſtelling van de trapswyze verkleining der Vaten. En over de op deeze beginzels gevestigde leer der Plaatsdwaalingen, Verſtoppingen en Ontſteekingen. V. Waarom 't hartzakje in den mensch alleen aan 't middenrif vast gehegt is. VI. Of de rechter holligheid van 't Hart grooter zy dan de linker. VII. Of de Kroon-ſlagaders van 't Hart ſtandvastig boven de halvemaanſche Klapvliezen van de groote ſlagader ontſtaan. VIII. Of de Kroon-ſlagaders van 't Hart door de toetrekking van de linker holte, of van de groote ſlagader met bloed vervuld worden. IX. Of 't Hart in zyne toetrekking volkomen van 't bloed geleedigd wordt. X. Over de ſtelling van HALLER: dat 't rechter Oor van 't Hart zyn bloed niet alleen ontvangt van de holle aders, maar ook van de rechter hol-

(*) ALB. V. HALLER *Operum Anatomici Argumenti Minorum, Tomus Tertius*, pag. 278.

holligheid van 't Hart. XI. Of 't Hart in de menſchelyke vrucht 't eerst van alle de Ingewanden van 't Lighaam bewogen wordt. XII. Of 't Hart de eenigſte oorzaak zy, welke alle de vochten in ons Lighaam beweegt, en door wiens kracht de omloop van 't bloed geſchied. XIII. Of de werking van 't Hart alleen in een toetrekking beſtaat. XIV. Over de oorzaak van de toetrekking van 't Hart. XV. Over de oorzaak van de beurtlingſe orde, volgens welke de verſcheide holligheden van 't Hart zich toetrekken, en weder los worden.

Onderrichting voor het Algemeen, nopens deszelfs allergrootſte belang of Konst om zich voor de Kinderziekte te beveiligen, tot Grondregels gebragt, en door de ondervinding geſtaafd: werdende daarin, onder meer andere nutlykheden, onwederſpreekelyk bewezen, dat de Inënting dezer Ziekte alleen ſtrekt om dezelve aan te kweeken en verder uit te breiden, door M. PAULET, *Med. Dr. der Faculteiten van Parys en van Montpellier. Te Amſterdam by* H. W. de Bruyn. *In groot octavo 93 bladz.*

VOlgens de gedachten van den Auteur, welke deeze Verhandeling in 't Fransch oorſprongelyk uitgegeeven heeft, is de Kinderziekte mede onder de onlusten van de zesde eeuw in Europa doorgedrongen: dezelve is aan ons Land niet eigen en ontſtaat nooit dan uit voorgaande beſmetting: het is daarom een vaste regel, dat die geene welke zich beveiligt tegen de beſmetting, zich ook zal beveiligen tegen de Kinderziekte. Ieder derhalven, welke van de Kinderziekte aangetast word, krygt dezelve door mededeeling en Inënting van de beſmetting. 't Onderſcheid van de Inënting, die door Kunst geſchied, beſtaat hierin; dat men zich dan, met overleg en bewustheid, het gift laat mededeelen, daar men anders gemeenlyk tegen zyn wille 'er van aangedaan word, of zonder te weeten hoe men aan de beſmetting gekomen is.

Deeze Ziekte, eerst in Europa overgebragt zynde, heeft zich verder en verder, door dat men de noodige voorzorgen tegen derzelver verſpreiding niet heeft in acht genoomen, in de Waereld uitgebreid: tog zo is tot nog toe niet over den geheelen Aardbodem doorgedrongen. Het was eerst in den aanvang der voorgaande eeuw, dat dezelve voor de eerſte maal onder de Tartaren kwam. De Kinderpokjes zyn voor het jaar 1702 in

in Canada niet bekend geweest. Men weet wanneer dezelve eerst op de Kaap de goede Hoop en meer andere plaatzen ontſtaan zyn. 't Denkbeeld dat de Kinderziekte by ons ingeſchapen, natuurlyk en onvermydelyk zy, heeft ſedert langen tyd veroorzaakt dat men geene voorzorgen genoeg genomen heeft, tegen de verſpreiding der beſmetting van de Kinderpokjes. De onderrichting derhalven van zich tegen deeze Ziekte te beveiligen, welke de Auteur in dit Werkje 't gemeen mededeelt, beſtaat in 't geeven van regels en leſſen tot voorkoming der verſpreiding van 't ſmet der Kinderpokjes. De uitvoering hiervan, zo dat men daardoor de Kinderziekte in Europa geheel uitroeije en derzelver verſpreiding voorkome, is wel niet volſtrekt onmogelyk; maar in deeze tydsomſtandigheden zeer bezwaarlyk, zo niet ondoenlyk. De beſmetting is reeds in de meeste Landen diep doorgedrongen: in ons Gemeenebest is geen tyd dat 'er niet op de een of ander plaats de Kinderziekte heerscht, in groote Steden vermindert dezelve wel, maar houdt niet geheel op. Hoe wil men 't Gemeen, 't welk in deeze zaak zo ſterk met vooroordeelen bezet is, noodzaaken tot 't nauwkeurig in acht neemen van deeze ſtipte regels. Hoewel wy dan veel zwaarigheid vinden, in op deeze wyze 't voorgeſtelde oogmerk te bereiken, pryzen wy evenwel dit Werkje zeer ter leezing aan: om hieruit te leeren van ten minſten eenige, zo niet alle, voorzorgen tegen 't verſpreiden der beſmetting van deeze Ziekte te gebruiken: dit word in 't gemeen al te zeer verwaarloosd.

In 't opſchrift voor deeze Verhandeling word voorgegeeven, dat daarin *onwederſprekelyk bewezen word, dat de Inënting van de Kinderpokjes alleen ſtrekt om dezelve aan te kweeken en verder uit te breiden.* Dit is 't oogmerk van deeze Verhandeling niet, ook word 't zelve 'er niet in betoogt: zo dat 't bovengemelde zeer ten onrecht op den tytel gemeld word. Schoon 't genoegzaam blykt dat de Schryver geen Voorſtander van de Inënting is, wil hy evenwel *'t verwyt vermyden van tegen de Inënting te ſchryven* (bladz. 69.): hy getuigt ook op dezelfde plaats *te veel eerbied te hebben voor de bekende beſcherming, welke de Mogendheden van Europa aan dit gebruik* (de Inënting) *verleend hebben, om daar tegen op te ſtaan.* Wy hebben 't noodig geoordeeld onze Leezers hiervan te onderrichten. Voor 't overige ſtryd de Inënting der Kinderpokjes in geenen deele tegen de uitroeijing van deeze Ziekte, maar kan, behoorlyk beſtierd wordende, daartoe mede werken, en zelfs een van de krachtdaadigſte middelen uitleveren: men vindt

een fraaije Verhandeling in 't Engelsch (*) geſchreven, waarin de wyze om door de Inënting de Kinderziekte uit te roeijen, aangetoond word.

(*) *Medical Obſervat. and Inquiries by a Society, of Phyſicians in London. Vol. III. p.* 287.

Ontledende Proef over de Vermogens der Ziel'. Door CHARLES BONNET. *Lid van de Koninglyke Maatſchappy in Engeland enz. enz. Uit het Fransch vertaald. Eerſte Deel. Te Utrecht by* A. v. Paddenburg *en te Rotterdam by* Bennet *en* Hake 1771. *Behalven het Voorwerk* 262 *bladzyden in groot octavo.*

„ Welk is de aard onzer Vermogens? Welken zyn 'er de vorderingen, de onderlinge palen, de wederzydſche afhanglykheid van? Hoe gaat de Mensch over van den ſtaat van bekwaam te zyn om te gevoelen, te willen, te werken, tot den ſtaat van een wezen, welk gevoelt, denkt, wil en werkt? Wat zyn het Oordeel, de Gedachte, de Wil, de Werking? In een woord wat is de Mensch"? —— Zie daar het gewigtige onderwerp, dat de beroemde *Bonnet* in dit Geſchrift behandelt. Hy ſtelt zig voor op eene ontledende wyze na te gaan, hoe ver men kan doordringen, in 't naſpooren van 't Werktuiglyke der Werkingen onzer Zielen; ter gegronder verklaaringe der uitwerkzelen, die men in den Mensch, als een gemengd Weezen, door de verbintenis van Ziel en Lichaam, beſpeurt. Hy onderwindt zig niet het geheime *hoe* deezer verbintenisſe te ontdekken, of het geheime *hoe* van dien onderlingen invloed te verklaaren: ver van daar! Hy erkent gereedlyk zyne diepe onkunde hier omtrent. Maar hy vestigt een zeer aandagtig oog op de Verſchynzels, die zig voor hem opdoen; en tragt derzelver opkomst en voortgang, zo veel hem mogelyk is, te ontvouwen.

„ De Ziel, zegt hy, kennen wy maar zeer weinig; doch wy weten dat de Mensch een gemengt Wezen is, die geen denkbeelden heeft dan door tuſchenkomst der Zinnen, en wiens afgetrokkenſte kennisſen nog voortkomen van de Zinnen. —— Wy weten dat de Ziel op en door het Lighaam werkt. —— Wyders weten wy niet meer het geen een Denkbeeld in de Ziel is, dan wy weten het geene de Ziel zelve is; maar wy weten dat de denkbeelden verknocht zyn aan

de

de werking van zekere Vezelen: wy kunnen derhalve over deze Vezelen redeneeren, om dat wy Vezelen zien. Wy kunnen een weinig hare beweegingen, de uitvloeiſels harer beweegingen en de Verbintenisſen welke zy onder malkander hebben, onderzoeken. Dit is het geene welk ik in dit Werk ondernomen heb".

„ Schoon my onbekend zy, hoe de beweeging van zekere Vezels myner Hersſenen in myn Ziel Denkbeelden voortbrenge; zo weet ik egter ten minſten zeer wel, dat ik geen Denkbeelden heb, dan in gevolge der beweegingen welken verwekt worden in zekere Vezelen myner Hersſenen. Ik redeneer derhalven over deze Vezelen en over hare bewegingen: ik zie haar aan als natuurlyke Tekenen der Denkbeelden; ik onderzoek deze Tekenen, en de uitvloeiſels van hunne mogelyke ſamenvoegingen. Indien ik dit wel ontleed heb, zal ik gerechtelyk kunnen afleiden de *Order* van de Geboorte der Denkbeelden in myne Ziel. Want zo dra 'er bewezen is dat de Denkbeelden verknocht zyn aan de beweegingen der gevoelige Vezelen; de ſoort dezer Vezelen, de Order waar in dezelven geſchud zyn, de overeenkomſten, de verbintenisſen welken wy tusſchen haar kunnen begrypen, de natuurkundige uitwerkſelen welke de min of meer herhaalde werking der Voorwerpen 'er in kan voortbrengen, zullen my de Oorſprong opgeven van al het geen myn Ziel ondervind. Aan eene andere kant, myne Ziel werkt, zy heeft begeertens, en de begeertens zyn Werkzaamheden der Ziel. Ik kan derhalven haar aanzien als een kracht, welke zich op een Onderwerp toelegt. Dit Onderwerp kan niet anders zyn dan de Gevoelige Vezelen; dewyl uit een zekere wil, uit een zekere begeerte, een vermeerdering van beweeging in zekere Vezelen volgt. Ik zoek derhalven niet te doorgronden, hoe myn Ziel werkt; myne pogingen zouden vruchteloos zyn; maar ik merk op het gene voort moet vloeijen uit hare Werking op de gevoelige Vezelen".

De Autheur neemt, om zyne opmerkingen deswegens ten geleidlykſte voor te draagen, toevlugt tot eene zeer wel uitgedagte vinding, die hem in ſtaat ſtelt om in eene geregelde Ontleding voort te gaan; den Lezer alles, in eene behoorelyke aaneenſchakeling, ſtukswyze onder 't oog te brengen, en hem ten laatſte het geheele ſamenſtel duidelyk te doen nagaan. Hy bezeft zeer wel dat eene beſchouwing van den Mensch, zo als hy met eene ganſche menigte van voorwerpen omringd is, of zo als dezelve zig in zyne eerſte kindsheid vertoont, aan zyn oogmerk niet kan voldoen; de werkingen zyn, in die manier van voorſtellen, veel te

zamen gevoegd, om ze naar vereisch te konnen onderſcheiden. Dit beweegt hem tot het doen van den volgenden voorſlag.

„ Nemen wy derhalven toevlucht tot eene vinding: zy zal de Natuur niet zyn; maar zy zal haar grond in de Natuur hebben. Wy zullen de dingen, welken in hunnen natuurlyken ſtaat vereenigd zyn, van malkanderen ſcheiden; maar dit zal zyn om te trachten hen des te beter te leeren kennen: in het vervolg zullen wy het weder by trappen vereenigen, en wy zullen nader by de Natuur komen".

„ Verbeelden wy ons een' Mensch, wiens zinnen allen in een goeden ſtaat zyn, maar welk daar van nog geen gebruik heeft beginnen te maken. Onderſtellen wy dat wy de macht hebben de zinnen van dat Mensch ingebonden te kunnen houden, of dezelven in vryheid te ſtellen, in de order, op den tyd, en op de wyze welke ons behagen zullen. Bieden wy achtereenvolgende aan ieder zin, en vervolgens aan verſchillende zinnen te gelyk, de voorwerpen aan, welken bekwaam zyn om de zinnen aan te doen: zien wy wat uit die indrukzelen moet voortvloeijen: volgen wy, om zoo te ſpreken, als met het oog, de ontwinding der Ziel van dezen Mensch, of doen wy dezelve liever naar ons begeren ontwinden: dit Mensch zal een ſoort van een *Beeld* zyn, en wy zullen 'er het de naam van geven. De Wysgeerte zal de Godheid zyn, welke dit beeld zal bezielen, en welke ons helpen zal om het by trappen in den rang van een *denkend Wezen* te verheffen".

Agtervolgens dit Plan beſchouwt hy, na eenige voorafgaande Aanmerkingen over de Natuur van den Mensch in 't algemeen, en eene ontvouwing van 't Oogmerk vah dit Geſchrift, in de eerſte plaats zyn Beeld, *eer het beeft beginnen te gevoelen*; 't welk hem aanleiding geeft, om de algemeene kundigheden over den Oorſprong der Denkbeelden te ontvouwen, en zig verder uit te laaten, zo over de Natuur van ons Wezen in 't algemeen, als over de Zenuwen, over de Geesten, en over de Zitplaats der Ziel, in 't byzonder. Na de overweeging van dit gemelde, komt het Beeld voor als in ſtaat van te konnen werken; daar op brengt de Heer *Bonnet*, een Roos aan den Neus van het Beeld, en 't wordt op 't zelfde oogenblik een *riekend Weezen*; dat ons terſtond ettelyke merkwaardige verſchynzels aan de hand geeft, die uitwerkzels deezer Aandoeninge zyn. Voorts neemt hy de Roos weder weg; gaat na wat 'er het gevolg van zy; bedient zig wyders van een Nagelbloem, en ſlaat

naauw-

naauwkeurig gade, welke werkzaamheden hier uit voortvloeien. Op zulk eene manier voortgaande, met verſcheidenlyk op het Beeld te werken, en tevens wel in agt te neemen, wat ieder bewerking te wege brenge, gaat onze oplettende Beſchouwer ſteeds ſtapswyze verder, in eene geregelde verklaaring van de opkomst en den voortgang der Aandoeningen en Denkbeelden, met de gevolgen daar van.

Men ontmoet hier omtrent, in dit Eerſte Deel, eene zeer naauwkeurige opheldering der verſchynzelen, welken het beſchouwen van dit Beeld dus verre verleent. En de Liefhebbers dezer Oefeninge zullen zig, in het doorbladeren van dit Geſchrift, met vermaak bezig konnen houden, in 't nagaan eener zeer kunſtig aan een geſchakelde reekſe van Aanmerkingen, die ten onwraakbaaren bewyze verſtrekken, van des Schryvers oplettend en diepdenkend verſtandlyk Vermogen: gepaard met eene ongemeene bekwaamheid van ieder denkbeeld in het juiste daglicht te zetten, en dezelven ten naauwſten aan elkanderen te verbinden.

De Geſchiedenis der Electriciteit. In 't Engelsch beſchreeven door JOSEPH PRIESTLEY, *Doctor in de beide Rechten en in de Wysbegeerte, Lid van de Koninglyke Maatſchappy enz. Naar den tweeden vermeerderden en verbeterden Druk vertaald, en met veele Aanmerkingen en Byvoegſelen verrykt. I. Deel. Te Amſterdam by* M. Magérus 1772. *Behalven het Voorwerk* 336 *bladz. in octavo.*

'ER is naauwlyks eenig verſchynſel in de Natuur, dat merkwaardiger is dan de *Electriciteit*, ten aanzien van de vordering der menschlyke kundigheden. 'Er zyn, na de eerſte opmerkingen desaangaande, eeuwen verloopen, zonder eene weezenlyke vermeerdering van kundigheden. Omtrent het jaar 1600 na de gemeene telling wist men nog weinig meer, dan dat de *Amber* of ons *Barnſteen*, in 't Grieksch ἤλεκτρον *electrum* genaamd, (van waar men de benoeming van *Electriciteit*, dat is *Barnſteenkragt* afleidt) het vermogen bezat van ligte lichaamen, als ſtrootjes, ſpaantjes, fyne gouden, koperen of yzeren blaadjes en diergelyken tot zig te lokken. De zeventiende Eeuw verleende trapswyze eenige verſchynſels, die de aandagt der Natuurkundigen meerder vestigden, en hunne kundigheden wegens eene *Electriſche*, Barnſteenagtige, of liever (om derzelver algemeener uitgebreidheid, ook in veele andere lichaamen,) Aanlokkende kragt in de

Na-

Natuur uitbreidden. Dan met dit alles zag men, in onze Eeuw, byzonder op het voetſpoor der ontdekkingen van den Heer HAWKESBEE, hoe dit onderwerp, op verre na, in geenen deele uitgeput ware; en onze tegenwoordige dagen doen ons, met de uiterſte verwondering, verſchynſelen dier kragt beſchouwen, welken men in vroeger tyd niet kon vermoeden. Hier vertoont zig eene inderdaad verbaazende voortgang van ontdekkingen! Voor omtrent honderd jaaren wist men, mag men wel zeggen, niet dan eenige geringe uitwerkingen dier kragt; en thans ontdekt men geen eindpaal van derzelver uitwerkingen. 'Er is een tyd geweest, dat een Natuurkundige zig bepaalde, om na te gaan, hoe men door de *Electriciteit* ligt beweegelyke ſtrootjes tot zig kon lokken; en thans weet men door die kragt het Vuur uit de Wolken te trekken, den Blikſem op aarde te brengen, en naar welgevallen te leiden, om de nadeelige gevolgen van een gedugt Onweer af te wenden. —— Zo veel vermag het Menschlyk onderzoek! Voor zulke verbaazende vorderingen is de Mensch vatbaar!

Dit onderwerp, dat de aandagt aller Natuurkundigen tot zig trekt, wordt, in het bovengenoemde Geſchrift, door den Heer *Priestley* oplettend nagegaan. Het zelve verleent ons eene Geſchiedkundige ontvouwing van de opkomst en verderen voortgang der *Electriciteit*; die, met oordeel opgeſteld, ons onder 't oog brengt, hoe men van tyd tot tyd nadere ontdekkingen deswegens gedaan heeft; welk alles vergezeld gaat van beredeneerde aanmerkingen, over de verſchillende bedenkingen; welken ter opheldering deezer verſchynſelen voorgeſteld zyn geworden, naar gerade dat men meerder en meerder ontdekkingen verkreegt. Het eerſte Deel van dit Werkje, dat in agt Tydperken verdeeld is, geeft ons eerst een verſlag van 't geen men hier omtrent heeft waargenomen, voor de proefneemingen van *Hawkesbee*, omtrent het jaar 1700; en vervolgt wyders met een onderſcheiden berigt van de proeven van *Hawkesbee*, *Grey*, *du Faye* en anderen, tot op de ontdekkingen van *Dr. Franklin*, met wiens verwonderlyke proeven het tweede Deel een aanvang ſtaat te neemen. Dit zo nuttige Geſchrift, in 't welke de Heer *Priestley* alle de ontdekkingen by een vergaderd heeft, die hy heeft konnen opſpeuren, en welker aantal, geduurende de Engelſche uitgave, merklyk vermeerderde; ſtaat in deeze Nederduitſche overzetting tot nog meerder volmaaktheid gebragt te worden; alzo de Heer Vertaaler geene moeite ontziet, om het zyne ten dien einde toe te brengen.

Men

Men vind hier door niet alleen de Byvoegſelen van den Heer *Priestley*, op hunne plaats, in 't Werk ingevlogten, dat reeds zyne nuttigheid heeft; maar nog daar en boven het Geſchrift zelve vermeerderd, met zodanige proefneemingen, welken den Heer *Priestley* ontſnapt of onbekend geweest zyn; waar toe de des kundige Vertaaler te beter gelegenheid bezit, doordien de beroemde Heer *Cuthberſon* bereidvaardig is, om hem in alles de behulpzaame hand te bieden. ——— Tot een ſtaal der menigvuldige zeldzaamheden in deeze Geſchiedkundige ontvouwing vervat, ſtrekke het volgende ingekorte berigt, raakende den voortgang en de ſnelheid der Electriſche Stoffe, welke ieders verwondering verwekt.

Onze Autheur hier van gewag maakende meldt ons eerst, hoe de Franſchen den electriſchen ſchok, door eene aanmerkelyke lengte van yzerdraaden, deeden gaan; dog hy onderrigt ons tevens dat de laatere waarneemingen der Engelſchen daar omtrent veel verder gingen; toen Dr. *Watſon*, met de geenen die hem vergezelden, 'er werk van begonden te maaken. Deeze bragten, in hunne eerſte proefneeming, den ſchok over de rivier de Theems; en men verhaalt, dat in ééne der ontlaadingen, by die gelegenheid gedaan, geesten in brand geſtooken werden, door 't vuur dat door de rivier gegaan was. Ze herhaalden deeze hunne proeven aldaar, en ook elders, op een grooter afſtand, telkens met een goeden uitſlag. Dit ſpoorde hen aan tot verdere waarneemingen, en wel byzonder om te beproeven, in hoe ver 't mogelyk ware, de betrekkelyke ſnelheid van de Electriciteit en van 't Geluid te onderſcheiden.

„ Tot dat oogmerk verkoozen zy *Schooter's Hill*, en deeden hunne eerſte Proef op den 14 Augustus 1747, wanneer het gevallig in vyf voorgaande weeken niet dan een klein buitje geregend hadt. Het draad, gemeenſchap hebbende met de yzeren ſtaaf, die de ontlaading deedt, was 6732 voeten lang, en wierd overal geſchraagd door afgebaakte ſtokken; gelyk ook het koperdraad, 't welk gemeenſchap hadt met het bekleedſel van de vles, 't welk was 3860 voeten, en de Waarneemers ſtonden twee mylen van elkander af. Het gevolg der uitbarſting bewees, tot voldoening van de tegenwoordig zynde Heeren, dat de omtrek, door de electryke ſtof afgelegd, vier mylen was, naamlyk twee mylen van koperdraad, en twee mylen van droogen grond, zynde zulks de ruimte tuſſchen de uiteinden der koperdraaden; eenen afſtand, welke, zonder dat men het ondervonden hadt, gelyk zy te recht waarneemen, te groot zou zyn om geloofd te worden. Een ſnaphaan

haan wierdt op 't oogenblik der uitbarſting afgeſchooten; en de Waarneemers hadden ſtuitende uurwerken in hunne handen, om het oogenblik aan te tekenen, waar op zy den ſchok voelden; doch zo veel als zy onderſcheiden konden, was de tyd, in welken de electryke ſtof dien grooten omtrek afleide, oogenbliklyk geweest".

„ De Heeren, nog al onvermoeid in hunne onderneemingen, waren vervolgens begeerig, indien het mooglyk was, om de volſtrekte ſnelheid der Electriciteit op zekeren afſtand te bepaalen; om dat in de laatſte Proefneeming de tyd van haaren voortgang, zo 'er eenige tyd plaats hadt, zekerlyk zeer klein was, en zy wilden daarom weeten, de tyd mogt zo kort zyn als hy wilde, of dezelve meetbaar was, en Dr. WATSON bedagt een fraai middel ten dien einde.

„ In gevolge hier van kwamen deeze Heeren op den 5 Augustus 1748 andermaal op *Schooter's Hill* ſamen, wanneer men overeengekomen was om eenen elektryken omtrek van twee [Engelſche] mylen te maaken, door eenige omleidingen van koperdraad in 't zelfde veld. Het midden van deezen omtrek deeden zy weezen in het zelfde vertrek met het werktuig, alwaar een Waarneemer in elke hand nam één einde van de koperdraaden, waar van elk een myl lang was. In deeze bekwaame ſchikking van den toeſtel, door welke de tyd tuſſchen de uitbarſting en den ſchok met de grootſte naauwkeurigheid kon waargenomen worden, wierdt de vles eenige reizen ontlaaden, doch de Waarneemer voelde den ſchok altyd op het eigenſte oogenblik, dat de uitbarſting gebeurde (1.) Hier door wa-

(1) „ Dewyl onze Schryver geen genoegzaame onderrichting geeft, hoe de Electriſche toeſtel geplaatst moet weezen om deeze Proef te verrichten, is de Heer CUTHBERTSON, wiens bekwaamheid en fraaie werktuigen genoeg bekend zyn aan den kundigen Liefhebbers in deeze Stad, van de goedheid geweest, ons de volgende onderrichting aan de hand te geeven, welke wy gevoeglyk dagten hier in te laſſchen ten dienſte der geenen, welke luſt en gelegenheid mogten hebben deeze Proef te herhaalen, als zynde eene zeer vermaaklyke, en die waarſchynlyk een middel kan zyn, om meerder licht in de Electriciteit te krygen.

„ Na dat gy een huis en een land, [zyn de woorden van den Heer CUTHBERTSON] uitgekoozen hebt, alwaar gy uwe Proef doen wilt; zo neem een van myne Werktuigen, [die in 't vervolg van dit Werk beſchreeven zullen worden,] en maak het op een tafel vast, en als gy het in ſtaat geſteld hebt, dat het werken kan, ſchroef den Con-

duc-

waren de Heeren ten vollen voldaan, dat door de geheele lengte van dit draad, zynde 12276 [Engelſche] voeten lang, de ſnelheid der electryke ſtoffe oogenbliklyk was".

Men heeft, gelyk de Heer *Priestley* vervolgens aanmerkt, wel beweerd, dat deeze proefneeming niet voldoende was; dog men heeft, zyns oordeels, geen grond, om ſtaande te houden, dat men hier in door Proeven by mooglykheid *niets* kan bepaalen, en 't komt hem voor: „ dat deeze groote Proefneemingen van Dr. WATSON van weezenlyke waarde blyven; ſchoon zy te klein ſchynen te weezen, om daar door iets te kunnen bewyzen".

ductor op de vles, en plaats haar, dat zy gevoeglyk een ſchok kan geeven, doch zonder den Electrometer, anderzins zou de uitbarſting geſchieden, als gy 'er niet op verdagt waart. Maak dan één einde van uw koperdraad, (waar naar toe gy voorneemens zyt den ſchok te laaten gaan,) vast aan den haak onder de vles, en breng het ander einde uit een venſter van de kamer uit, tot eenen afſtand als u behaagt, zorg draagende dat het den grond niet raake, of eenige andere voortleidende zelfſtandigheid; 't welk geſchieden kan door ſtokken in den grond geſlagen, en zyden koorden aan hunne ſpitſen vast gemaakt, waar door het koperdraad gaat. Maak dan aan uwe ontlaadſtaaf één einde van uw ander koperdraad vast, 't welk van de eigenſte lengte moet zyn als het eerſte, en op dezelfde wyze afgezonderd. Laat dan iemand de twee andere einden deezer koperdraaden in zyne handen vatten, het eene einde in de eene en 't ander in de ander hand; breng dan; na uwe vles te hebben geladen, de ontlaadſtaaf aan den Conductor, wanneer de ontlaading geſchieden en deeze perſoon den ſchok voelen zal; en als dan zal het verſchil van tyd, op welken de ontlaading geſchiedt, en de ſchok gevoeld wordt, de ſnelheid zyn, met welke de Electriciteit voortgaat.

„ Om deeze Proef te doen, zonder iemand den ſchok te geeven, maakt men aan de twee verſt afſtaande einden van de koperdraaden twee ballen vast, die op een vierde van een duim tot elkander gebragt worden: als dan zal men een vonk zien gaan van den eenen bal tot den anderen, op denzelfden tyd, als de ſchok in 't voorige geval gevoeld wierdt".

De Boeren Waarzegger, met de Uitleggingen van JOHN CLARIDGE *Schaapherder, en de Aanmerkingen van* JOHN MILLS, *Schildknaap, Lid van 't Koninglyk Genoodſchap te Londen en van verſcheide andere. Naar den tweeden Druk, uit het Engelsch vertaald. Te Amſt. by de Erven van* F. Houttuyn 1772. *In groot octavo.*

NAauwkeurige waarneemingen omtrent het Weer, en deszelfs veranderingen, heeft men zekerlyk te houden voor opmerkingen, die in verſcheiden opzigten haare nuttigheid hebben; en dus kan men den zodanigen, die zig byzonder op dat Artykel toeleggen, den daar door verdienden lof niet wel weigeren; uit welken hoofde dan ook dit Geſchrift, als behelzende een aantal van oplettende en beredeneerde waarneemingen deswegens, der aanpryzinge waardig zy.

Het behelst in de eerſte plaats, *Waarnemingen omtrent het Weder*, die de Heer *Claridge* aan eenen *Schaapherder van Banbury* toeëigent, en van welken hy getuigt, dat ze ſteunen op eene veertigjaarige ondervinding. Dezelven gaan vergezeld van de uitleggingen van dien Heer, welken geſchikt zyn om de gegrondheid dier Waarneemingen aan te toonen; zo door natuurkundige redeneeringen, als door de opmerkzaamheden van anderen, betreffende dit onderwerp te berde te brengen. —— Hier by komt nog een *Brief*, over de buitengewoone Winden op de kust van Guinea en in Perſie, met een verhaal van de Lugtsgeſteldheid, en onverwagte veranderingen van het Weer, in de Landen, tusſchen de Keerkringen en onder de Linie gelegen; die verſcheiden aanmerkenswaardige byzonderheden daar omtrent behelst. —— Voorts heeft de Heer *Mills* daar mede verknogt, eene *Proeve omtrent het Weder met aanmerkingen op de bovengenoemde Waarnemingen.* In de Voorreden voor deeze *Proeve*, die ter aanpryzinge van het doen zulker Waarneemingen ſtrekt, levert hy ons wel byzonder een Uittrekſel der *Meteorologiſche Waarnemingen van het Huisboudkundige Genootſchap van Bern, voor het jaar* 1766. Verder verledigt hy zig in de *Proeve* zelve, na eenige voorafgaande aanmerkingen over de voornaamſte byzonderheden, die opzigt hebben tot de veranderingen van het Weer, ter overweeginge van 't geen de zogenaamde *Schaapherder van Banbury* deswegens in agt genomen heeft. In dat gedeelte poogt hy, door 't bybrengen van nadere ontdekkingen, en 't overweegen der uitwerkingen van verſcheiden natuurlyke oorzaaken, het aldaar geſtelde op te helderen; met de gegrondheid van

van zekere regelen te ſtaaven, of het verkeerde, dat 'er hier en daar in voorkomt, aan te duiden en te verbeteren: 't welk hem nu en dan gelegenheid geeft, tot het ontvouwen van deeze en geene natuurlyke verſchynſelen daar toe betrekkelyk.

Men vind dus in dit Geſchrift veelvuldige waarnemingen en aanmerkingen over het Weer, ſtrekkende wel inzonderheid om te toonen, hoe men dikwerf, op goeden grond, uit deeze en geene omſtandigheden kan afleiden, hoedanig Weer men vervolgens te wagten hebbe; dat onderſcheiden Menſchen, in verſchillende omſtandigheden, zeer dienſtig kan zyn, maar boven al van nut is voor den opmerkzaamen Landman; 't welk vermoedelyk aanleiding gegeeven heeft, tot den tytel van *Boeren-Waarzegger*. Het is zeker dat ſoortgelyke Voorſpellingen dikwerf niet hoog te agten zyn, om dat ze veelal op losſe gronden ſteunen; maar 't is tevens niet te ontkennen, dat 'er meerder ſtaat op te maaken zy, naar geraade dat de Waarneemingen een beter grond hebben. En ſchoon 't niet te wagten zy, dat men hier in zulke vaste Regels zal erlangen, die nooit feilen; is 't egter wel te vermoeden, dat men 'er gelukkiger in ſlaagen zou, als men het 'er meer op toelei, om de veranderingen met oplettendheid na te gaan; wanneer men 't veelligt over 't geheel zoo ver zou brengen, als men 't reeds in eenige byzonderheden gebragt heeft, dat de voorzigtigheid ons raaden zou om 'er gemeenlyk agt op te geeven. Dit, waar 't mogelyk, te bevorderen, is het beoogde van de uitgave deezer Waarneemingen; die niet als onfeilbaar voorgeſteld, maar ter aanſpooringe van verdere opmerkzaamheid, aan 't licht gegeeven zyn; gelyk de Heer *Mills* op 't laatſte uitdrukkelyk te kennen geeft.

„ Schoon deze waarneemingen van den Schaapherder, zegt hy, naar uitwyzen myner Aanmerkingen, die over al op het gezach van achtingswaardige Schryvers en Proefnemingen gegrond zyn, hier en daar feilen, ze behelzen echter zeer gegronde waarheeden en wetenswaardige zaaken, die niet kunnen nalaaten den Schaapherder zelven, wie hy ook zyn mag, en den Uitgever, den Heer *Claridge*, tot eere te ſtrekken, inzonderheid als men in overweging neemt, hoe veel moeijelyker het valt in deze ſoort van ſtudie, die grootendeels uit langdurige opmerkingen beſtaat, de eerſte gronden te leggen, en den weg te baanen; dan naderhand dezelve te verbeteren. Het groote doelwit, by het uitgeven dezer Proeve door my beoogd, is, dat deeze myne Pogingen tot het doen van grooter en naauwkeuriger waarnemingen mogen aanleiding geven, weshalven ik dit myn Werk inzonderheid die Beminnaars der

Natuurkunde aanbeveele, welke, op het Land woonende, tot het acht geven op de Lucht-verſchynſels en Hemeltekenen betere gelegentheid hebben, dan die gene, welke in den nauwen omtrek eener ſtad beſlooten zyn, ten einde men eens het genoegen hebben mag van een volledig Dagregister van het Weder te zien in het Licht komen, en door middel van het zelve verder kunnen voorttreden tot het doen van nuttige en gegronde voorzeggingen omtrent het zelve, welke inzonderheid voor de Landlieden zeer te wenſchen zyn, en tot groot voordeel ſtrekken zouden".

Wysgeerige Beſpiegelingen over Amerika, of gewigtige Stukken tot opheldering der Historie van het Menschdom. Derde Deel, behelzende de Verdediging tegen DOM PERNETY. *Te Deventer, by* Lucas Leemhorst 1772. *Behalven een uitvoerig Register,* 366 *bladz. in octavo.*

NOoit is de verdediging van een Geſchrift of Boek, tegen de aanvallen van eenigen Antagonist aangenaamer, leerzaamer en zegepraalender geſchreeven. De Heer de P. hadt in zyne, waarlyk *Wysgeerige*, Beſpiegelingen getoond, dat de Amerikaanen, ten tyde der verovering, verbasterde, laf hartige, vreesagtige, luije menſchen waren, onbekwaam om eenige vermoeijenisſen uit te harden, of een weinig zwaare lasten te draagen. Die facta zyn nauwkeurig waar; worden erkend door de verſtandigſte Waarneemers; de onkunde der bewooneren van Amerika, de weinige volkrykheid van dat werelddeel, bykans overal met moerasſen, boſchen, ſlangen, en onverbeeldelyke drommen van Inſekten bedekt, toonen het; en de Viervoetige Dieren zelve, zonder kragt of moed, en even weinig naar de Viervoetige Dieren van Europa gelykende, als de Amerikaanen zelve naar de Europeaanen geleeken, ſtrekken 'er ten onlochenbaaren blyke van. Deze ſtukken zyn niet tegengeſprooken, dan door eenige kwaade Spaanſche Historieſchryvers, belagchelyke Snoevers op de veroveringen hunner Natie, en die daarom de Indiaanſche Volkjes tot groote, beſchaafde, dappere, en wyze Natien hebben opgeregt, om het aanzien der Spanjaarden, door het onderwerpen dezer Volkeren, te vermeerderen. Die Historieſchryvers zyn door eenige Zendelingen getrouwelyk nageſchreeven; dezen hadden insgelyks belang, om breed op te geeven van de Wilden, welken zy voorgaven bekeerd te hebben, en by welken zy Goud verzameld hadden, terwyl de weinige Misſionarisſen, die men eer-

eerlyk en opregt mag noemen, te onnozel waren om tusschen domheid en bedaardheid, tusschen logheid en soberheid, tusschen rustigheid, en eene algemeene ongevoeligheid onderscheid te maaken.

De Heer de P. beter verlicht dan de Historieschryvers, welker groot oogmerk was het lof van de *Columbi*, de *Pizarro's* enz. uit te brommen, beter Waarneemer dan die zwerm Zendelingen, die Europa met hunne Fabelen over Amerika en de Amerikaanen overstroomd hebben, heeft in zyne *Wysgeerige Beschiegelingen* niet slegts den waaren staat van zaaken opgegeeven, maar ook de Natuurlyke en Zedelyke oorzaaken ontzwagteld, waar aan die verbastering te wyten was, daar men de onderscheiden Volkeren, ten tyde der verovering, in vondt. Hier is een Schryver, die zig onder begunstiging van het onsterflyk Werk van den Heer de P. gaarne bekend wilde maaken, tegen opgekoomen, wy spreeken van *Dom Pernety*, die, om dat hy een korten tyd, en meer dan twee eeuwen laater, in een klein gedeelte van Amerika geweest is, waant dit Werelddeel, zo als het, ten tyde der verovering was, beter te kennen, dan de Wysgeerige de P., die alles met oordeel geleezen en gebruikt heeft, wat immer over Amerika geschreeven is.

De Heer de P. hadt beweezen, dat de grond van Amerika, ten tyde der verovering, zo verbasterd was als de Inwooners; dat die ongelukkige grond niet dan een vergiftig sap bevatte, en Planten opleverde, die het bloed der Indiaanen verder bederf. *Dom Pernety* spreekt dit tegen, om dat het thans niet meer even erg is, en om dat de Aarde in Amerika thans, met weinig teelt, ryke oogsten uitlevert.

De Heer de P. hadt beweezen, dat de onkunde der Amerikaanen, ten tyde der verovering, zo groot was, dat zy zelfs de konst niet hadden, om zig hutten te maaken. Dom Pernety houdt daarentegen op het gezag van eenige Spaansche Schryvers staande, dat *Pizarro*, *Columbus* en *Cortez* heerlyke Steden, Paleizen en Tempels van eene verwonderlyke bouworder vonden; het is waar, dat dit alles verdweenen, en dat 'er niet een overblyfzel van gevonden is, even weinig, als men nog eenig voetspoor van de Amerikaansche konsten, of eenige vordering der Amerikaanen in de onze bespeurt.

De Schryver der Wysgeerige Bespiegelingen volgt zynen Tegenschryver stap voor stap, en brengt nieuwe bewyzen by voor zyne vorige gezegdens, uit nieuwe onderzoekingen wegens de natuurlyke en zedelyke oorzaaken van de verbastering der Amerikaanen gehaald, onderscheidende de tyden en ge-

beurtenissen, welken *Dom Pernety* dikwils verwart. Dit Stukje bevat 44 Afdeelingen, die verscheiden byzonderheden behelzen, welke ter opheldering der Natuurlyke Historie van Amerika konnen dienen. En ze worden hier verhandeld, met eene geleerdheid, met eene oordeelkunde, met eene klaarheid, die ons de zonderlinge talenten van den Heer de P. in een helder daglicht stellen.

Zie hier, tot een voorbeeld, het geen onze Schryver aandringt, ter bevestiginge van 't geen hy gezegd had, wegens de Lafhartigheid der Amerikaanen. De Heer de P. heeft in de vorige Deelen der Wysg. Bespiegel. beweezen; „ dat de Amerikaanen lafhartig waren, en nog zyn"; *Dom Pernety* beweert dat zy Helden zyn; en onze Schryver antwoordt 'er in dezer voege op. „ De Heer de *Montesquieu* merkt aan, dat 'er niet een zo klein Vorstje in Europa was, die Amerika niet zou hebben kunnen inneemen; dewyl Spanje, geheel uitgeput van geld, daar geene meerdere benden zondt, dan de kleinste Vorst 'er zou hebben kunnen zenden. *Dom Pernety* bedriegt zig zelven, en zyne Lezers, grovelyk met te zeggen, dat de Spanjaarden in de Nieuwe Wereld ontvangen wierden als Vrienden, die men met geschenken overlaadde, en aan welken men geen weêrstand boodt. De Keizer van Peru verzamelde alle zyne krägten tegen hen; maar —— toen men vegten moest, toonden de Peruviaanen geene schaduw van moed, en men heeft nooit in de geheele wereld bloohartiger menschen gezien. *Pizarro* oordeelde zo weinig vuurwapenen te moeten gebruiken, om dit vreesagtig geslagt te verdelgen, dat hy van zyn Paard sprong, zyn roer weg wierp, en alleen, met den degen in de hand, in het vyandlyk Leger drong, zig van den Keizer meester maakte, schoon omringd van meer dan veertig duizend Man, die men als beesten weg joeg of dood sloeg.

„ Zo de Wilden in het Noorden de Volkplantingen somtyds ontrust hebben, was dit, om dat zy des nagts invallen deeden, en de huizen der planters in brand staken, die eenzaam op het Land, en dikwils twee of drie mylen van malkanderen woonende, de eene den anderen niet konden ter hulp toeschieten, nog de Brandstigters stuiten. —— Als zy eens zo ver gekoomen zyn, van eene Plantagie of een Fortje in den brand te steeken, brengen zy allen, die de vlammen zoeken te ontvlugten, onbarmhartig om, en oefenen ongehoorde wreedheden; die Barbaaren zouden zekerlyk zo wreed niet zyn, nog zo veele en bittere wraakzugt toonen, zo zy dapper en derhalven grootmoedig waren; maar zy drinken het bloed hun-

hunner vyanden, en verſcheuren hen in ſtukken. Die afgryslyke behandeling, welke zy hunne gevangenen aandoen, heeft de Engelſche Troepen dikwils doen beeven, en van ſchrik agter uit doen ſpringen, als zy, in 't midden der bosſchen, het lighaam van eenigen verdwaalden Europeaan vonden, wien de Wilden overvallen, gemarteld, en met huune mesjes en bylen in ſtukken gehakt en gekorven hadden. Na al het hoofdhair, met het vel van 't voorhoofd, weggenoomen te hebben, voeren zy ook dikwils het bekkeneel met zig, en ylieden met zulk een ſpoed in de bosſchen, dat het bezwaarlyk valt hen te krygen, om hen te ſtraffen.

„ Schoon deze Barbaaren van Noord-Amerika niets minder dan dapper zyn, ſchoon zy niet dan bedektelyk, en zig verbergende, den Oorlog voeren, verzekert egter de Ridder DES MARCHAIS, dat het Helden zyn in vergelyking der Wilden, die tusſchen de keerkringen woonen. Inderdaad, dat men den ſtaat beſchouwe, waar toe de Jeſuïten de Indiaanen van hunne Misſiën gebragt hebben, en dat men de dapperheid dier Indiaanen beoordeele, uit die van hunne Overweldigers. Die Geestelyken zyn de eenigen niet, welke zig op die wyze van geheele Volkjes hebben meester gemaakt. De Dominikaanen, en veele andere Monnikken, in deze kontreijen gelokt door de zugt tot ſchatten, hebben even eens gedaan; by aldien de Amerikaanen derhalven iets gehad hadden, dat naar moed gelykt, zouden zy nooit onder de heerſchappy van zulke Lieden hebben kunnen vervallen, Lieden die zo veel kragt en moed hebben om te verdrukken, geen om te vegten of te overwinnen",

Onder het optellen der nadeelige uitwerkzelen van den Amerikaanſchen grond, die zig in verſcheiden byzonderheden van Menſchen en Dieren vertoonen, vinden wy hier, buiten veelvuldige andere byzonderheden, het volgende merkwaardig,

„ In verſcheiden Kolonien van het vaste Land, zegt onze Auteur, worden de Europeaanſche Schaapen kleiner, zonder van hunne wol te verliezen; in verſcheiden Engelſche Kolonien der Eilanden, gelyk als op Jamaïka, verliezen de Europeaanſche Schaapen hunne wol, en krygen een ruw en hard hair, dat men zelfs in de groffſte ſtoffen niet gebruiken kan.

„ Men nam, in 't begin van de ontdekking der Nieuwe Wereld, waar, dat zekere ſoorten van Dieren, uit de oude overgebragt, langen tyd waren zonder voort te teelen; allengs egter begonden zy te teelen op die plaatſen, gelyk dit gebeurde aan de Europeaanſche Hennen naar Peru overgevoerd. Zy waren 'er meer dan dertig jaaren zonder broeds te worden,

dat is te zeggen, dat men vier of vyfmaal nieuwe moest overbrengen, eer men in dat land Kuikens krygen konde; terwyl de Kalkoenen uit Florida naar Europa overgebragt, reeds het eerſte jaar na haare verplaatzing broeiden".

Het geen onze Schryver van de herbergzaamheid der Wilden in dit Stukje zegt, verdient geleezen te worden; men heeft ons het zelve vroeger medegedeeld; en wy hebben het in het Vde Deel der *Nieuwe Vaderlandſche Letter-Oef.* 2de Stuk, pag. 608—611 geplaatst.

Wy zouden gaarne eene menigte andere lezenswaardige byzonderheden mededeelen, en onze Lezers zouden dezelve met genoegen leezen, dog wy moeten hen naar het Werkje zelve wyzen. Lezers van verſchillenden ſmaak zullen het met genoegen doorbladeren: byzonderlyk pryzen wy hen aan, het geen de Heer de P. tegen de Reuzen van Magellan inbrengt, wier beſtaan hy zegepraalend ontkent, en welken hy met de voldoenendſte bewyzen tot eene gewoone grootte brengt.

Gedenkſchrift der uitgevoerde daaden van den grooten MENNO, *Baron van Coehoorn. Gevolgd naar het Latyn van den Hoogeleerden Heere* N. YPEY, *Hoogleeraar in de Wis- en Vestingbouw-kunde te Franeker enz. Te Franeker by* J. Ippinga 1772. *In groot octavo 64 bladz.*

MEnno van Coehoorn, geboren in 't jaar 1641, op de Lusthoeve *Lettinga Staate*, niet verre van *Leeuwarden*, die in zyne jeugd reeds doorſlaande blyken gaf van zyne overhellende neiging en geſchiktheid tot de Vestingbouw-kunde; dezelve beſchaafde door de wel ingerigte onderwyzing van den beroemden Hoogleeraar, aan Vrieslands Hooge School te Franeker, *Bernardus Fullenius*; en zyne kundigheden deswegens door eene aanhoudende oefening, in eene veelvuldige ondervinding, geduurende zynen geheelen levensloop ſteeds deed toeneemen, wordt hier ten loſtwaardigſte gedagt. De ſchrandere Wis- en Vestingbouw-kundige Hoogleeraar *Nicolaus Ypey*, door zyne kundigheden recht geſchikt, om over de bekwaamheid van dien Man te oordeelen, heeft hem in 't Latyn naar verdienſte afgemaald; en men heeft het regtmaatig der moeite waardig geoordeeld, dit Stukje in 't Nederduitsch na te volgen, om 's Mans roem te levendiger in gedagten te houden in Nederland; dat, uit hoofde veeler gewigtige voorvallen, in welken hy grootlyks de hand gehad heeft, niet weinig aan hem verſchuldigd is. Dit wordt ons hier, als in een Tafereel, onder het melden zyner loflyke bedryven, ten leevendigſte onder 't oog gebragt, met eene nadruklyke voorſtelling zyner uitſteekende bekwaamheid; en eene onderſcheiden ontvouwing van de menigerleie dienſten welken hy ons Vaderland be-

beweezen heeft, geduurende zynen leevensloop; dien hy, niet tegenſtaande een aantal van gevaaren, waar voor hy dikwerf bloot geſteld was, den tyd van 63 jaaren gerekt heeft. Hy overleed in dien ouderdom, op den 17den van Lentemaand des jaars 1704, aan eene beroerte, zynde diestyds Luitenant Generaal van het Voetvolk, Gouverneur van *Staats Flaanderen* en de Forten aan de *Schelde*, Generaal van de Artillery, en Directeur Generaal der Vestingwerken.

Ten aanzien van zyn Character in 't algemeen, „ was hy een man van de oude zeden, bezat groote deftigheid, was een verachter van beuzelingen, wyd vervreemd van vleijerye, een groot en getrouw beminnaar van zyn Vaderland, dat bykans zeven en veertig jaaren in den kryg zynen dienst genoot, en met meer andere deugden was hy rykelyk voorzien". En wat hem bepaaldlyk als Krygsman betreft; „ hy was met al de bekwaamheden, die 'er tot den kryg, en eenen volmaakten Veldheer noodig zyn, rykelyk begaafd; en men mogt hem wel voor den eenigen Stadsbelegeraar, en Prinſe der Vesting-Bouwmeesteren houden". Men oordeele, om dit nog te melden, van zyne uitſteekendheid, uit de vrugtlooze aanbieding van *Lodewyk den XIV*, een uitmuntend kenner en hoogſchatter van waare verdienſten. „ Deeze heeft gepoogd hem met een Regiment en het Opperbeſtier zyner Krygsgereedſchappen, op een jaarwedde van 50000 Hollandſche Guldens, en met aanbod van vrye Godsdienſtoeffeninge te vereeren; beloovende daar en boven, dat hy hem eerſtdaags met aanzienlyker eerampten en grooter voordeelen zou beſchenken".

Proeve op de Leevensbeſchryvingen der Nederlandſche Doorlugtige Mannen: behelzende het Leeven van JOANNES CAMPHUIS; *Haarlemmer. Door Jonkheer* ONNO ZWIER van HAREN *Fries Edelman. Te Zwolle by* S. Clement 1772. *In groot octavo 66 bladz.*

UIt den aanvang van deezen Tytel ſchynt men te mogen afleiden, dat de Heer *van Haren* ten oogmerk heeft, het Leven van Nederlands Doorlugtige Mannen te beſchryven; en dat zyn Edele dit Stukje tot eene proeve zyner ſchryfwyze in deezen het licht doet zien. Dit zo zynde heeft men, naar uitwyzen van dit voorbeeld, van onzen Autheur te wagten, een oordeelkundig verſlag van derzulker verrigtingen, met eene naauwkeurige ontvouwing van 't byzonderſte der Geſchiedenisſen, waar in hunne bedryven boven al aanmerkenswaardig zyn. In dien ſmaak tog is deeze Leevensbeſchryving van *Camphuis* opgeſteld; behelzende in eene gevoegelyke orde het weezenlyke dat men hem aangaande en betreffende de Geſchiedenisſen, tot welken hy eenige betrekking hadt, in veeler Schriften vindt aangetekend; welk alles de Autheur indiervoege te ſamen verknogt heeft, dat zyne leerzaame manier van verhaalen des Leezers aandagt ligtlyk konne gaande houden.

De

De Perſoon, met naame *Joannes Camphuis*, het hoofdonderwerp van dit Geſchrift, uit burgerlyke Ouders geboooren, al jong als Onderkoopman in Compagnies dienst na Batavia vertrokken, klom trapswyze van waardigheid tot waardigheid, en wierd in 't jaar 1684 Gouverneur Generaal van de Indien. Deeze waardigheid bekleedde hy tot in den jaare 1691; wanneer hy, nu in zyn 57ſte jaar getreden zynde, en alleengskens verzwakkende, beſloot dit gewigtige beſtier neder te leggen, om, byna veertig jaar voor de Compagnie geleefd hebbende, nog eenigen tyd, zo 't hem vergund wierde, in de Indien voor zig zelven te leeven; het welk hem ook den tyd van omtrent vier jaaren heeft mogen gebeuren; zynde in den ouderdom van juist 61 jaaren, na eene aanhoudende verzwakking, aldaar overleeden, in 't jaar 1695 den 18den July, den eigenſten dag zyner geboorte te Haarlem in 't jaar 1634. ——— Het verhaal zyner verrigtingen ſtelt hem ons alleszins voor, als een Man van uitſteekende bekwaamheid, die der Compagnie van een groot nut geweest is, en in verſcheiden opzigten getoond heeft, dat hy, der indiſche zaaken recht kundig, het voordeel der Compagnie kon en wilde behartigen. ——— Voorts wordt hy ons indeezervoege omſchreeven.

„ Hy was, zeggen zyne tydgenooten, eerder groot als klein van ſtatuur; met ſchoone groote oogen, en een blooſend vroolyk weezen: maatig in leevens-wyſe, kuysch in zeeden; eerlyk en opregt, maar teffens omzigtig in de zamenleevinge: gauw van begrip, weinig over zaaken ſpreekende, maar met oordeel en welgepastheid daar 't noodig was; zagt en vriendelyk tegen Grooten en Gemeenen, en hoewel goedaardig van imborst, egter ſtreng als de omſtandigheid het vereischte; gelyk bleek in 't geval van een Vrouw, die, meenende, dat hare geboorte, en hare vrienden, haar boven de macht der Wetten ſtelde, de onmenſchelykheid had bedreeven van een ſlaavin leevendig door de mieren te laaten opeeten. Want in weerwil van de allerſterkſte ſollicitatien en poogingen, van lieden die anderzins veel by *Camphuis* vermogten, liet hy het Vonnis ter uitvoer ſtellen, het welk haar veroordeelde, om in 't openbaar op 't Schavot gegeesſeld en gebrandmerkt te worden, en beide ooren afgeſneeden te hebben".

Vervolg der Brieven van de Hoogedele Vrouwe, MARIA WORTHLY MONTAGUE. *Uit het Engelsch vertaald. Met eenige Byvoegzelen. Te Amſteldam by* Pieter Meijer *1771. Behalve de Voorreden en het Register 157 bladz. in groot octavo.*

NAdemaal de voorheen uitgegeeven Brieven van Mevrouw *Montague*, met eene algemeene graagte, ontvangen zyn, zo heeft men, op het ontdekken van nog eenige weinige Brieven van haare hand, niet getwyfeld, om dezelven ingelyks het licht te doen zien;

en

en teveas beſlooten om dit Stukje, dat op zig zelven wat klein geweest zou zyn, door het byeen verzamelen van andere Papieren, die 'er zeer wel byvoegen, een weinig te vergrooten.

Men vindt hier dus, in de eerſte plaats, een zestal van Brieven, in welken Mevrouw *Montague* juist die zelfde geestigheid en opletendheid doet doorſtralen, welke alle haare Brieven gemeenlyk boven maate gevallig maakt. Deeze Brieven gaan vergezeld van eene Verhandeling van haare hand, over den grondregel van *de la Rochefoucault*. „ Daar zyn goede, maar geene vermaakelyke Huwelyken". Dit Geſchrift behelst eene aangenaame ſchildering van 't weezenlyke en beſtendige vermaak, dat een Huwelyk, door de liefde geformeerd, en op overeenkomst van neigingen gegrond, aan Man en Vrouw verleent; met eene nevensgaande wel ingerigte bekeling van de zogenaamde welleevende Galanterye; op welk alles Mevrouw *Montague* zig in 't ſlot met regt aldus laat hooren.

„ In weerwil dier ongerymde gebruiken, [welken het Galante leeven ingevoerd heeft,] ben ik verzekerd, dat eene Vrouw, welke waarlyk haar geluk plaatst in de genegenheid van haar Man, die buitenſpoorige zugt voor algemeene aanbidding zal laaten vaaren, opletende zyn op het genoegen van haaren egtgenoot en de belangen van haar huisgezin. Dat aan den anderen kant, een man, die zyn vrouw tederlyk bemint, geen werk zal maaken van dien beuzelagtigen roem van een galant man te zyn, maar zyne grootſte opletendheden tot zyne vrouw zal bepaalen. En zulk een paar menſchen kan nauwelyks misſen, een zuiver en beſtendig vermaak in hunne vereeniging te vinden".

„ Men zal my tegenwerpen, dat ik een zeldzaam paar onderſtelle; Ik erken dit, en 't is derhalven geen wonder, dat ook het Huwelyks-geluk zoo zeldzaam is in die landen, waar in men zig verpligt rekent, zig naar de dwaasheid der aangenomen gebruiken te ſchikken, en daar men liever naar de mode wil leeven, dan gelukkig zyn".

Op dit aanminnige voorſtel van 't gelukkige Huwelyk volgen verder nog twee fraaie Verzen van Mevrouw *Montague* en den Heer *Pope*; die, ruimſchoots nagevolgd, zeer cierlyk en treffende in 't Nederduitsch overgebragt zyn. ——— Dus verre gaat de Engelſche uitgave. ——— Hier by komt nog in de Nederduitſche; eene Verdeediging der Brieven van Milady *Montague*, door den Heer M. G. Koopman te Marſeille; benevens eene Memorie over de vestiging van den Godsdienst en het Gebied van Mahomet, door den Heer *de Bequigny*. Beide deeze Stukjes, uit het Fransch vertaald, zyn niet te onpaſſe by de uitgave van dit laatſte gedeelte gevoegd. Het eerſte ſtrekt ter beantwoordinge eener ſcherpe berispinge van de Brieven van Mevrouw *Montague*, door Mr. *le Baron de Tott*; welken hier met oordeel tegengegaan wordt, dat ter op-

opheldering en bevestiginge van eenige byzonderheden in haare Brieven kan ſtrekken. Het laatstgenoemde voegt eigenaartig by deeze Brieven, die den Godsdienst en de Zeden der Turken zo dikwerf tot een onderwerp hebben; en de Verhandeling van den Heer *de Brequigny* is wel eener herhaalde leezinge waardig. De Autheur heeft zig der moeite getroost, de geſchiedenis van *Mohammed*, of, gelyk men hem gemeenlyk by verbastering noemt, *Mahomet* op nieuw met oplettendheid na te gaan; ten einde, zo veel in hem was, op te ſpooren, hoedanig een denkbeeld men zig, naar uitwyzen van al het voorgevallen, heeft te vormen, van de aanleidelyke oorzaaken, en zamenloopende omſtandigheden, die medegewerkt hebben, tot het vestigen van den Godsdienst en het Gebied van *Mahomet*. En de uitſlag van dit zyn onderzoek is geweest, dat alles hem aanleiding gegeeven heeft, om te denken, dat Geestdryvery als de hoofdoorzaak van *Mahomets* verrigtingen geſchat moet worden; dat de Staatszugt zig vervolgens daar mede gepaard heeft; en dat eindelyk de vooroordeelen, en de Staatkundige geſteldheid der Arabieren, de Geestdryvery en Staatszugt van *Mahomet* dermaate begunſtigd hebben, dat men, dit alles nagaande, „ zig nauwelyks meer kan verwonderen over den gelukkigen uitſlag, dien hy gehad heeft". De Heer *de Brequigny* ſtelt zyne naſpooringen deswegens met zeer veel juistheid in een helder daglicht; en verleent den Leezer, in een kort beſtek, een oordeelkundig berigt van het merkwaardigſte, dat hier omtrent voorgevallen is, van voor dien tyd af, dat *Mahomet* bedoelde den Godsdienst der Arabieren te hervormen; tot dat hy, door eenen voor hem gunſtigen zamenloop van omſtandigheden, de Opperheerſchappy over de Natie verkreeg: des deeze Verhandeling, in 't nagaan van dit onderwerp, als by uitſtek nuttig te waardeeren zy.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

JOBS *Geloov en Hoop verklaard in drie Leerreedenen, over* Job XIX. 25—27. *Benevens aanmerkingen over Gods Huisbouding met de Engelen. Door* W. KOOLHAAS, *Profesſor der Oosterſche Taalen en Oudheden, en Predikant te Amſteldam. Te Amſt. by* P. Schouten 1772. *Behalven het Voorwerk en de Bladwyzers* 354 *bladzyden in quarto.*

ZO merkwaerdig als het onderwerp dezer Leerredenen is, zo verſchillende zyn ook de Uitleggers in 't volſtrekt bepalen van den bedoelden zin dier gewigtige betuiginge van den lydzamen Job. Ieder Uitlegger bykans, die dit voorſtel opzetlyk beoefend heeft, vond geen voldoening in 't geen anderen deswegens aengetekend hebben, en zag zich dus al weder genoodzaekt, min of meer van zyne Voorgangers te verſchillen. —— De Eerwaerde *Koolhaas*, niet gewoon blindlings in eens anders voetſtappen te treden, heeft dit insgelyks ondervonden; en zyne overdenkingen hebben ten gevolge gehad, dat hy den gemenen weg, om zo te ſpreken, geheel verlaten heeft; door 't voorſtellen ener uitlegginge, die grootlyks verſchilt van de daer omtrent gewoone wyze van denken. Zie hier een beknopt verſlag van 's Mans Vertaling en Uitlegging dier Textwoorden. De Vertaling luid aldus.

25. *Ik dog weet, dat myn* VERLOSSER *leeft, en Hy ſal in laater tyd uit het ſtof opſtaan.* 26. *En als ſy, naa myne huid, ook dit doorknaagt ſullen hebben, dan ſal ik, uit myn Vleesch,* GOD *aanſchouwen.* 27. *Denwelken ik voor my,* of, *als den mynen aanſchouwen ſal, dien hebben myne oogen geſien; en Hy is geen vreemde,* of [my] *niet vreemd. Myne nieren verlangen ſeer in mynen ſchoot.*

De inhoud dier nadruklyke voorſtellingen behelst, volgens des Hoogleeraers uitlegging, de volgende byzonderheden.

Dezelve vangt aen met ene krachtige betuiging van Jobs Geloof in zynen VERLOSSER, den eeuwigen ZOON van den levenden GOD. Hoe ſterk zyne Vrienden hem ook mogten verdenken en veroordeelen, hy hield zig vast aen zyn Geloof. *Ik dog*, zegt hy, of, *wat my aangaat, ik weet, dat myn* VERLOSSER *leevt, of ik ken mynen leevenden* VERLOSSER, *en Hy ſal*

in laater tyd, of, *eens*, *uit het ſtof opſtaan*. Hy kent den zoon van GOD als zynen *Goël* of *Losſer*; hy is overtuigd dat dezelve nu, naer zyne eeuwige en waerachtige Godheid, een hoogst volmaekt en gelukſalig leven bezit; dat dezelve in 't vervolg van tyd de menschlyke natuur zal aennemen, daer in lyden en ſterven; doch dat hy ook hier na, geſtorven zynde, weder zal opſtaen uit het ſtof des doods. En deze kennis, dit weten van Job, breidde zich, gelyk de Hoogleeraer tracht te toonen, uit, over alle die Verborgenheden des Geloofs, welken daer mede een noodzaeklyk verband hebben, die daer toe behooren, of daer in onderſteld worden; het welk zyn Hoogeerwaerden beweegt de volgende tael, by manier van uitbreiding, Job in den mond te leggen.

„ Ik ken mynen genoegſaamen en dierbaaren VERLOSSER; die al myn ſondenſchuld voor ſyne rekening genomen heeft; op welken ik ook all' myne Hoope en Vertrouwen, in leeven en in ſterven, gevestigd heb. Hy is magtig my te verloſſen, als zynde de eeuwigleevende God ſelv; en niet enkelyk eenig nietig menſchenkind. Hy is ook daer toe genoegſaam, als ſullende te ſynen tyde daar toe een volmaakt en dierbaar rantſoen, of Verloſſingsprys opbrengen, en betaalen: door ſig ſelven, naa ſyne aan te neemene menschheid, onder den Vloek der Wet, en in den Dood over te geeven; ten einde Hy den Vloek der Wet gedraagen, en het Regt der Wet vervuld hebbende, als Overwinnaar over den Dood, en over hem, welke de magt des Doods had, dat is, den Duivel, uit het Stof des Doods verryſen ſoude, en by ſyne Opſtanding voor ſig, en alle ſyne Verlosten een onverdervlyk, ſaalig en eeuwig leeven verkrygen ſoude".

Op dezen hier voorgeſtelden grond vestigt dan Job, naer 's Hoogleeraers verklaring, verder zyne zalige hoop en verwachting, zeggende: *En als ſy*, (te weten deze booze zweren of wormen,) *naa myne huid*, *ook dit*, (naamlyk myn Lichaam of Vleesch, waer op Job waerſchynlyk, zo ſpreekende, met de hand wees,) *dan ſal ik*, *uit myn Vleesch* [verlost zynde, en dus met myne zielsoogen,] GOD *aanſchouwen*. De Hoogleeraer is van gedachten, dat Job, (niet wetende, hoe God beſlooten had hem in 't leven te ſparen, en weder tydlyk te zegenen,) by zich zelven geen uitzicht noch hoop had op enige herſtelling in dit leven, maer zich den dood als kort nakenden voorſtelde. En dat hy in die omſtandigheden, ter zyner vertroostinge, ſtaroogde, op zyne zalige ſtaetsverwisſeling terſtond na den dood. Dus ſpreekt Job hier, volgens de verklaring des Hoogleeraers, niet van zyne zalige verryzenis, en

en lichaemlyke opſtanding ten laetſten dage, maer van zyne gelukkige ſtandsverwisſeling, met het ondergaen van den dood, dien hy in 't kort te gemoet ziet. Hy verwacht, dat zulks, op het *doorknagen van zyn vleesch*, op zyn ſterven, *dan*, dan aenſtonds, ſtand zal grypen; hy terſtond naer de Ziel overgaen tot dien zaligen ſtaet, welke nimmermeer geſtoord noch verbroken zal worden; maer eindelyk eens tot meerder volmaektheid en heerlykheid geraken, by de opſtanding des lichaems ten jongſten dage. In dien zin is 't dat zyn Hoogeerwaerde dit gezegde van Job voordraegt, als of hy zeide. „ Op die kennis van mynen VERLOSSER, bouw ik myne verwagting voor het toekomende; ook weet ik dat ik, wanneer ik eerlang ſal geſtorven ſyn, dat ik dan GOD aanſchouwen ſal: dan ſal ik, uit myn vleesch, of elendig lighaam uitwoonende, en daar van verlost ſynde door den dood, naar myne Siel of Geest GOD aanſchouwen: ik ſal naa mynen dood, dien ik eerlang verwachte, naar myne Siel, tot het aanſchouwen van GOD, en tot ſyne onmiddelbaare gemeenſchap toegelaaten worden".

Hier by komt dan ten laetſte ene nadere verklaring van Job, rakende de gegrondheid dezer verwagtinge, die hy op de kennis van zynen Verloſer bouwde; met ene nevensgaende betuiging van zyn vuurig verlangen naer die gehoopte ſtaetsverwisſeling. Het eerſte drukt hy uit met die woorden: *denwelken ik voor my aanſchouwen ſal, dien hebben myne oogen gezien; en Hy is geen vreemde:* en 't laetſte met de ſpreekwyze; *myne nieren verlangen ſeer in mynen ſchoot.* De Hoogleeraer merkt daer omtrent wel byzonder aen, dat, ik ſal hem aanſchouwen *voor my*, in 't algemeen aenduid, *my ten goede, tot myne eeuwige ſaaligheid*; maer dat het hem, met anderen, niet onaenneemlyk voorkomt het Hebreeuwsch hier te vertalen, door *als den mynen*, en dus te lezen, *denwelken ik als den mynen aanſchouwen ſal.* Zyn Hoogeerwaerde is van gedachten, dat Job, die in 't voorgaende zyn oog had op den Drieëenigen God in 't gemeen, nu wel byzonder ziet op GODS ZOON, zynen VERLOSSER; en oordeelt dat men, dit in acht nemende, zeer veel lichts verſpreid over de volgende uitdrukking; daer hy dan van GODS ZOON, dien hy zynen Verloſer noemt, als hebbende de *Verloſer* en de *Verloſte* ene onderlinge wederzydſche naeuwe betrekking, zegt, *dien hebben myne oogen geſien.* Hier mede geeft Job dan, gelyk de Hoogleeraer beweert, te kennen, dat hy zynen VERLOSSER, GODS ZOON, in den voorgaenden tyd zynes levens, met zyne lichaems oogen, in ene verſchyning, met een aengenomen menschlyk

lichaem, gezien heeft; 't welk de Hoogleeraer oordeelt, waerſchynlyk, zelfs meer dan eens geſchied te zyn. Als Job 'er vervolgens nog byvoegt, *en Hy is geen vreemde*, wil hy 'er in 't algemeen mede aenduiden, dat hy GOD als zyn GOD erkent, met afzien en verzaking van alle de vreemde Afgoden der Volken. Dan overeenkomſtig met het bovengemelde behaegt het den Hoogleeraer meer, hier met herhaling van 't voorheen gebruikte woordje לי *voor my*, te lezen; *en Hy is* [my] *niet vreemd*; wanneer Job, oogende op zynen VERLOSSER, uitdruklyk meld, dat dezelve hem niet onbekend was; hy kende hem als zynen VERLOSSER, als zynen broeder en naestbeſtaende; en dit gezegde dient dan tevens, ter bevestiginge van 't voorgaende: gezegd hebbende, *myne oogen hebben Hem gezien*, leid hy 'er nu vervolgens uit af; *Hy is my niet vreemd* of *onbekend*.

Job ſtelt gevolglyk hier mede zynen Vrienden voor, dat zyn Geloof en Hoop op zyn levenden VERLOSSER, in de verwachting zyner Staetsverwisſelinge geenszins los of ydel, maar in tegendeel zeer wel gegrond was; als zynde hy niet alleen inwendig, maer ook uitwendig, door Godlyke verſchyningen, in zyn Geloof bevestigd en geſterkt. „ Ik heb, zegt hy dus, een onwankelbaaren grond van hoop op dat Heil; want dien VERLOSSER, dien ik als myn VERLOSSER, als myn GOD, en dus als myn hoogſte goed, en als myn eenig, eeuwig en Sielverſaadigend deel aanſchouwen en genieten ſal, heb ik in vroegere dagen met myne lichaamlyke oogen geſien. Ik ken Hem als mynen leevenden VERLOSSER, niet alleen door eene leevendige Geloovswerkſaamheid omtrent Hem, maar ook is myn Geloov grootlyks geſterkt geworden, door het geſigt myner oogen, en derhalven is Hy my niet als een vreemde of onbekende".

Dit diende zo kragtiglyk ter verſterkinge van Jobs Geloof en Hoop, dat hy, onder de wederwaerdigheden, die hem drukten, en welker einde hy eerlang door den dood te gemoet zag, ten ſlot uitriep; *myne nieren verlangen ſeer in mynen ſchoot*. Ene ſpreekwys, die ene allerſterkſte begeerte, en een zeer aendoenlyk verlangen uitdrukt; waer door de gemoedsbewegingen, op ene zonderlinge wyze, gaende gemackt en werkzaem worden. Job geeft 'er derhalven, eenſtemmig met het voorgaende, mede te kennen, zyn vuurig verlangen naer die zalige ſtaetsverwisſeling, welke hy verwachtte terſtond na den dood te zullen ondergaen; wanneer het hem, ontheven van alle die rampen, zou mogen gebeuren, zynen GOD, en

by-

byzonderlyk ook zynen VERLOSSER, tot eeuwige en volmaekte zielsverzadiging te aenſchouwen.

Dit is, naer 't oordeel van onzen Hoogleeraer, den inhoud dezer betuiginge, waer door Job zich verdedigt, tegen de verdenking zyner Vrienden, die hem voor een Huichelaer en Godloozen hielden. Wy hebben 't der moeite waerdig geacht den algemenen inhoud dier verklaringe ten beknoptſte mede te deelen, uit hoofde van hare byzonderheid: en moeten betuigen, dat de Hoogleeraer dezelve, op ene vernuftige wyze, volgens zyne gronden, in een gevallig daglicht heeft weten te ſtellen; doch wy vrezen altoos, dat men in ſoortgelyke verklaringen, te veel gebruik maekt van de denkbeelden die men als Christenen heeft, en dat men dus den Mannen van dien tyd denkbeelden toeëigent, en hun woorden in den mond legt, welken, aen die vroegere bedeeling, niet eigen zyn. 'Er zyn twee uiterſten, den Aertsvaderen alle kundigheden van 't Euangelie, dat vervolgens geopenbaerd ſtond te worden, te ontzeggen; of hen zo kundig te maken, dat ze een verlicht Christen evenaren: men doet naestdenkelyk het veiligſte, als men ook hier in een middelweg bewandelt, en zig verder onthoud van vleiende onderſtellingen, die men veelligt vervolgens als bewyslyke waerheden doet voorkomen.

Onze Hoogleeraer, dit onderwerp afgehandeld hebbende in drie Leerredenen, welken ieder met ene ernſtige gemoedlyke Toepaſſing beſlooten worden; hegt wyders daer aen zyne Bedenkingen over de *wonderbaare Huisbouding van God met de Engelen, ſoo de goeden als de kwaaden.* Het overwegen van de aenleidlyke oorzaek tot Jobs rampen, in 't eerſte en tweede Hoofdſtuk van dat Boek gemeld, en wel byzonder van des Satans komst in den Hemel, mitsgaders van deszelfs onderhandeling met den heiligen GOD, heeft den onderzoekenden *Koolhaas* opgewekt, om na te ſpooren, of men deze en ſoortgelyke voorſtellingen, op andere plaetſen der H. Schriften, ſlechts leenſpreukig hebbe te verſtaen, dan of men zulks als ware geſchiedenisſen hebbe te erkennen. By die gelegenheid heeft zyne aendacht zich gevestigd op de Godlyke Huishouding met de Engelen in 't algemeen, en hy bepaelt zich voorts ter behandelinge van 't opgemelde Stuk in 't byzonder. De Hoogleeraer ontvouwt hier, ſchranderlyk, verſcheiden plaetſen der Heilige Schriften, die van de Engelen, derzelver toeſtand en werking, gewag maken; en houd zich over 't geheel nader aen de letter dan 't meerendeel der Uitleggeren gewoon is. In gevolge hiervan doet hy zulks ook wel byzonder, ten opzichte van 't bovengemelde Stuk; bewerende: „ dat de Satan

ook, nu en dan, in den Hemel verſchynt voor GOD, en onder ſyne Engelen, om daer ſyne geſustineerde belangens in te brengen; dat de Satan ſtout genoeg is, om zulks te onderwinden, en GOD het zelve tot wyze eindens kan toelaaten". Voor 't overige is 't zyn Hoog-Eerwaerden naestdenklyk, „ dat dit meermaels plaats had onder 't Oude Testament; doch dat den Satan, ſeedert CHRISTI Dood en Verheerlyking, niet meer toegelaaten word, die ſtoutheid te gebruiken van in den Hemel te komen". —— Dit gedeelte zal ongetwyfeld zeer velen ten uiterſten vreemd voorkomen; ook gist de Hoogleeraer zelf, dat het geen algemene goedkeuring zal wegdragen; doch hy vond zich, zyns oordeels, genoodzaekt by de letter te blyven, daer hy geen reden zag, om den eigenlyken zin te laten varen. De Hoogleeraer bepaelt zich, als reeds gezegd is, hier in 't geheel zeer ſterk aen de letter; dat echter in den Oosterſchen, en voor al in hunnen Poëtiſchen ſtyl, en dan nog wel inzonderheid als 'er van Geesten geſproken word, zo volſtrekt niet vereischt ſchynt te worden.

De Geſchiedenis en de Bewyzen voor de zekerheid van de Opſtanding van onzen Heere J. CHRISTUS, *in een nieuw en helder licht geſteld. Door* G. WEST, *Schildknaap. Naar den Zesden Druk, uit het Engels vertaalt. Met een Voorreden van* C. BOERS, *Doctor in de Heilige Godgeleerdheid en Predikant te Waddingsveen en Bloemendaal. Te Utrecht, by de Wed.* J. J. v. Poolſum *en* J. v. ter Veen 1772. *Behalven het Voorwerk* 355 *bladz. in groot octavo.*

NAdemael de waerheid van 's Heillands Opſtanding uit de dooden ene der voornaemſte grondzuilen is, waer op de Godlykheid der Euangeliſche Openbaringe gevestigd ſtaet; zo is 't niet vreemd, dat het Ongeloof alles aengewend heeft om dit ſteunzel te verzwakken, en dat de Voorſtanders dier Openbaringe, aen de andere zyde, alles in 't werk geſteld hebben, om die poogingen te verydelen. Dit heeft aenleiding gegeven tot veelvuldige Schriften, betreffende dit gewichtig Onderwerp; welken alleszins gediend hebben, om de Waerheid van tyd tot tyd met meer luister te doen zegenpralen. En ten dezen opzichte mag men, met het hoogſte regt, onder de hier toe nuttige Schriften, zeer wel tellen, het bovengenoemde Werk van den Schildknaep WEST. —— Men ontmoet in 't zelve ene zeer naeuwkeurige overweging van 't Euangelisch Verhael dezer Geſchiedenisſe; en de Autheur heeft 't 'er by-

zon-

zonder op toegelegd, om de ſchynſtrydigheden van dat Verhael, daer 't Ongeloof boven al op aendringt, oplettend na te gaen; om te doen zien, dat 'er in de Euangeliſche berichten des aengaende niets voorkomt, dat de geloofwaerdigheid der Geſchiedenisſe wezenlyk kan verzwakken. —— Hier by komt voorts ene onderſcheidenlyke beſchouwing van de ſamenloopende kracht der bewyzen, die de Apostelen, of Getuigen dezer Geſchiedenisſe, onwankelbaer verzekerd hebben, dat Jeſus uit de dooden opgeſtaen was. —— En aen dit alles hecht de Heer WEST ten laetſte ene duidelyke voorſtelling van den genoegzamen grond, welken wy in deze latere dagen hebben, om te geloven, dat Jeſus waerlyk verrezen is; zo uit ene aendachtige overweging der geloofwaerdigheid van 't getuigenis, dat wy in de Euangeliſche Schriften hebben; als uit een oplettend nagaen van het ſteeds in wezen blyven van den Christlyken Godsdienst; welk een en ander ſamenloopt, om ons hier omtrent zo veel verzekering te doen erlangen, als 'er immermeer van enige vroege Gebeurtenisſe gegeven kan worden.

De Schildknaep voert dit alles met oordeel manlyk en beſcheiden uit; en de Eerwaerde BOERS doet deze Nederlandſche Vertaling vergezeld gaen van ene lezenswaerdige Voorrede, die ene Verhandeling behelst, ter wederlegginge dier haetlyke tegenwerpinge, welke het Ongeloof ontleent, uit het gewoone gedrag der Christenen, dat niet beantwoord aen de uitmuntendheid en kracht der Leere, waer van zy belydenis doen. Zyn Eerwaerde ſtelt hier de krachtloosheid dezer tegenwerpinge nadruklyk voor, en beſluit zyne Verhandeling met ene zeer welgepaste vermaning aen den Christen-Lezer, over de verplichting, onder welke ieder zich bevind, om het Ongeloof in dit opzicht ten ſterkſte tegen te gaen, door het leiden van een wandel waerdig aen het Euangelie van Christus; dat hy niet oneigen beſchouwt, als een der ſterkſte verdeedigingen van 't Euangelie. „ De braafheid en deugd der Christenen, zegt hy daerom, is de ſterkſte wapenrusting, waar door zy tegen de ſchichten van het ongeloof kunnen beveiligt worden. —— Zag men de voorſchriften der openbaring op een rechte wys beoeffent worden, de lasteringen onzer vyanden zouden hier door ras verydelt worden. —— En 'er zouden wel haast zo velen waarborgen zyn voor de achtbaarheid van het Euangelium, als 'er Christenen gevonden wierden".

Om verder nog iets byzonders uit het Geſchrift van den Schildknaep mede te deelen, zullen wy ons bepalen, tot het hoofdzaeklyke zyner Ordeſchikkinge van 't Euangeliſche Ver-

hael, dat in dezen boven al opmerking verdient; in zo verre dezelve ſtrekt, om het ſchynſtrydige uit den weg te ruimen, en de trapswyze verzekering beter te doen opmerken.

„ De order der voorvallen, by de Opſtanding gemeld, is, mynes oordeels, zegt hy, deze geweest. —— Zeer vroeg, op den eerſten dag der weeke, (den dag, onmiddelyk na den *Sabbath* volgenden, en dus den derden dag na den dood van CHRISTUS, die op Vrydag, des namiddags, den Geest gegeven had,) en wel zoo dra als de dag begon aan te breken, gingen *Maria Magdalena* en de andere *Maria* heenen, om het Graf te bezien, ten einde dus het oogmerk te bevorderen van de Balſeming van JESUS Lichaam, waar toe zy zich gereed gemaakt hadden, met de andere Vrouwen, die hem uit *Galilea* naar *Jeruſalem* gevolgd hadden, en om welke zalving te verrichten, zy reeds de Zalven en Speceryen bereid hadden. Omtrent den tyd nu van het heen gaan der Vrouwen, viel 'er eene luisterryke en verbaazende verſchyning eens *Engels* voor, die de *Wachters* zeer deed ſchrikken. Geduurende deze verbaasdheid en ſchrik rees CHRISTUS ten grave uit; en toen de *Wachters* uit hunne bezwyming bekomen en heenen gevlugt waren, zoo verliet de *Engel*, die, met zyne verſchyning, den Steen van de opening des Grafs gewenteld, en zig op den Steen geplaatst had, deze zyne plaatſe, aan de buitenzyde van het Graf, en ging binnen het zelve, alwaar hy waarſchynlyk de Linnen-kleederen, en den Zweetdoek dus by één rolde, gelyk ze naderhand door *Johannes* en *Petrus* gevonden zyn. Midlerwyl waren *Maria Magdalena* en de andere *Maria* nog op haren weg naar het Graf, alwaar zy te gelyk met *Salome*, (door haar ontmoet of afgehaald,) by het opgaan der Zonne, aankwamen. Onder het digte bynaderen van het Graf, en 't overleggen, hoe zy hun oogmerk wegens de Balſeming van hares Meesters Lichaem best voltrekken zouden, zeiden zy tot elkander; *Wie zal den Steen van de deure des Grafs voor ons weg wentelen? Want dezelve was zeer groot*; en hoe veel moeite het gekost hadt, om 'er dien voor te plaetſen, hadden de beide *Marias*, ten minſte, twee dagen te vooren, gezien. Maar te midden in de overweging omtrent de wegruiming dezer eenige hinderpale van haar doelwit, (dewyl het niet blykt dat ze iets van der *Wachteren* tegenwoordigheid aldaar wisten,) heften zy, op zekeren afſtand van daar, de oogen op, en zagen dien Steen reeds weggerold. Verbaasd over die buitengewoone en onverwachte omſtandigheid, zoo beſloot *Maria Magdalena*, dat die Steen, niet dan door veele handen te gelyk kunnende weg gewenteld worden, als nu niet zonder

der eenig oogmerk van daar weggerold was; en dat zy, die zulks mogten gedaan hebben, niets anders konden bedoelen, dan des HEEREN Lichaam weg te neemen. En uit die waarſchynlykheden nu overtuigd zynde, dat men dit waarlyk gedaan hadt, liep zy terſtond heenen, om aan *Petrus* en *Johannes* te boodſchappen, wat zy gezien hadt, en wat zy vermoedde, latende *Maria* en *Salome* aldaar, op dat, wanneer *Johanna* mogt komen met de genen, die by haar waren, zy haar berichten mogten, waarom zy zoo verbaasd geweest waren, op het zien van den afgerolden Steen, en van het misſen van JESUS Lichaam, en hoe *Maria Magdalena* heen gegaan was, om zulks den gemelden Apostelen mede te deelen. Terwyl zy nu deze boodſchap deedt, gingen *Maria* en *Salome* voort, en ſtapten zelfs het Graf in, alwaar zy eenen *Engel*, aan de regterzyde, zagen zitten, gekleed met een wit lang kleed. Dit gezigt verbaasde deze Vrouwen, die voorts door den *Engel* onderrigt werden dat JESUS opgeſtaen was; en tevens last ontvingen om den Apostelen te boodſchappen, dat hy zich in Galilea zou vertoonen. Hier op verlaten *Maria* en *Salome* het Graf, en na derzelver vertrek, kwamen de Apostelen *Johannes* en *Petrus*, die nu de boodſchap van *Maria Magdalena* ontvangen hadden, wegens het wegnemen van 's HEEREN Lichaam uit het Graf, zonder dat men wist, werwaarts dit gebragt, of waar het gelegd was. Deze Apostelen in 't Graf ingegaan zynde, en alles oplettend beſchouwd hebbende, keerden op dit gedaane onderzoek weder naar huis. Doch *Maria Magdalena* bleef by 't Graf, zag voorts twee *Engelen* in het zelve, en wierd vervolgens ook JESUS, in de gedaante van een Hovenier, gewaar: na 't welke zy, overeenkomſtig met des HEEREN bevel, wederkeert naar de Discipelen om het voorgevallen te boodſchappen. Na deze Verſchyning van CHRISTUS aan *Maria Magdalena*, aan welke hy, volgens *Marcus* uitdrukkelyk gezeg, het eerst verſcheen, ontmoette JESUS ook de andere *Maria* en *Salome*, op haren weg naar huis, en terwyl zy in haaste heenen vlooden van het Graf, in zulk eene verſchrikking en verbaasdheid, *dat zy niemand iets zeiden*, (dat is, zoo als ik het opvatte, dat zy niets van de boodſchap des Engels zeiden, aan eenigen welken zy ontmoeteden, en aan welke zy gelast waren, dezelve te doen.) Tot dezen zeide de Zaligmaker, *zyt gegroet!* en hy beval haar tevens zynen Discipelen te melden, dat hy hun voorging naar Galilea. Alle deze Vrouwen nu, en de beide Apostelen van het Graf heen gegaan zynde, zoo kwam *Johanna* met de andere *Galileeſche Vrouwen*. Dezen vinden ins-

gelyks, tot haare groote verwondering, het Graf ledig; en zien vervolgens twee Engelen, die haar verzekeren, dat JESUS uit de dooden verreezen is. Met dit berigt keeren zy weder, en verhalen aan de Apostelen en anderen, 't geen zy gezien en gehoord hebben; doch haar verslag komt hun geenszins aanneemlyk voor. Maar *Petrus*, op het bericht van *Maria Magdalena*, naar het Graf gegaan zynde, was in het zelve ingegaan, en met eene nieuwsgierigheid, die te kennen gaf, dat hy iets buitengewoons verwagtte, en met eene begeerte, om zich zelven te voldoen, hadt hy aldaar opgemerkt, hoe de *linnen kleederen*, in welken CHRISTUS begraven, en de *zweetdoek*, die om zyn hoofd gewonden was, alleenlyk in het Graf waren overgebleven, en op onderscheiden plaatsen gelegd, en hier uit konde hy beginnen te vermoeden, 't gene zyn Medgezel *Johannes* uit deze zelfde omstandigheden reeds schynt geloofd te hebben. Deze Apostel nu, daar na, van *Johanna* hoorende, dat zy met een gezichte van *Engelen* by het Graf begunstigd was, die haar verzekerd hadden, dat JESUS opgestaan ware, zoo stondt hy op en liep ten eersten wederom derwaarts, en wetende dat de *Engelen*, indien zy in het Graf waren, wel konden gezien worden, zonder dat hy 'er inging, zoo vergenoegde hy zich nu met neder of voor over te bukken en 'er in te zien, waar na hy *vertrok, zich verwonderende by zich zelve over 't gene geschied was*; en te gelyk met hem, of omtrent denzelfden tyd, gingen ook eenige andere Discipelen, die 'er by waren, toen *Johanna* en de Vrouwen hare boodschap deeden, en vonden alles mede, overeenkomstig met het Verhaal van deze Vrouwen. En hier op volgde het geen de Euangelist verhaalt, wegens het voorgevallene met twee Discipelen die naar *Emmaus* gingen, aan welken JESUS zich openbaarde".

Deze Ordeschikking ontheft het Euangelische verhael van alle verwarring en onbestaenbaerheid; en de Autheur heeft het zyne toegebragt om de reden voor dezelve in een helder daglicht te stellen; waer door hy dit zyn denkbeeld al vry aenneemlyk gemaekt heeft. Dezelve verdient ten minste wel vergeleken te worden met de ordeschikkingen van anderen; welken, gelyk deze, van dien aert zyn, dat ze, zo ze ons al niet met zekerheid de orde der gebeurtenissen voordragen, echter klaer genoeg doen zien, dat het Euangelische Verhael niet als onbestaenbaer gewraekt kan worden; 't welk in 't wezen der zake voldoet.

De

De redelyke Grondvesting, Gedaente en Orde eener Christen Kerke, benevens de Gronden en Voorwaerden van de Christelyke Gemeenſchap, door ISAAK WATTS, *Doctor in de H. Godgeleerdheid en Predikant te Londen. Uit het Engelsch vertaeld. Te Leyden by* J. le Mair 1772. *Behalven het Voorwerk* 368 *bladz. in groot octavo.*

EEn Plan van Kerklyke inrichting en beſtiering te vormen, dat, in het midden van de verſchillende denkbeelden, en de daer op gegronde verſcheidenheid veeler byzondere Kerklyke Genootſchappen onder de Christenen, in 't algemeen voldoet, is tot nog, zo niet onmogelyk, althans ten uiterſte bezwaerlyk; ter oorzake van de verſcheidenheid der inzichten, welken hier, aen de ene en andere zyde, plaets hebben. Ondertuſchen kan 't echter in die omſtandigheden van dienst zyn, dat oordeelkundige en vreedlievende Mannen de handen aen 't werk ſlaen, en het hunne poogen toe te brengen, om eene meerdere eenſtemmigheid hier omtrent, ware 't mogelyk, te bevorderen. Voldoen derzulker Voorſtellingen niet in alle deelen, ze konnen nochtans trapswyze aenleiding geven ter verbeteringe, en dus van langzamerhand weezenlyk nuttig zyn, ter bereikinge van het heilzame oogmerk, zo ver het in dezen onvolmaekten ſtaet tot nog te wachten is. —— Wanneer men het hier bovengenoemde Geſchrift van den Eerwaerden *Watts* uit dat gezichtpunt beſchouwt, kan men niet wel afzyn van 't recht waerdig te oordeelen, om der algemene overweginge aengeprezen te worden: als behelzende een Plan dien aengaende, waer in deze beſcheiden Godgeleerde, naer ene geregelde ſchikking, alles heeft voorgeſteld, wat de Rede, de Openbaring en de algemene Voorzichtigheid hem daer omtrent, naer zyn inzien, aen de hand gaven.

Het Geſchrift zelve is, gelyk de Tytel ook enigermate aenduid, hier toe tweeledig. Deszelfs eerſte gedeelte gaet over *de Redelyke Grondvesting, Gedaente en Orde eener Christen-Kerke.* In 't zelve tracht de Autheur te toonen hoe alles 't geen de Openbaring deswegens leert, 't zy door ene uitdruklyke aenkondiging, 't zy door voorbeelden, alleszins overeenkomſtig is met het geen de Rede, in 't oprichten van zulk ene Kerklyke Gemeenſchap, goedkeurt, en naer den aert der zake op zich zelve zou aenpryzen. By die gelegenheid gaet zyn Eerwaerde te gelyk na, tot hoe verre men,

men, in onze tegenwoordige omſtandigheden, met oordeel ook gebruik kan maken van 't geen ons daer omtrent in de Openbaring voorkomt, met opzicht tot die tyden, in welken de bedeeling der wonderdadige gaven plaets had; en hoe men verder de onderrichtingen der Reden, naer 't geleide der Menschlyke Voorzichtigheid, heeft te volgen, ten aenzien van alle zulke byzonderheden, van welken de Openbaring geen gewag maekt. Wyders doet hy ons nog zien, hoe men de grondvesting der Christelyke Kerken, even als die der Burgerlyke Maetſchappyen heeft te beſchouwen; mitsgaders welke voordeelen aen 't oprechten van zulk een Christelyk Genootſchap verknocht zyn. En daer mede loopt dit eerſte gedeelte af, met een onderzoek van de uitgeſtrektheid of bepaeldheid van de Macht der Gemeentes, omtrent omſtandigheden en plechtigheden van Godsdienstoefening, en orde, die in het Nieuwe Testament onbepaeld gelaten zyn; in hoe verre ene Gemeente desaengaende iets moge vaſtſtellen, en afvorderen, dat zulks nagekomen worde.—Hier op verledigt zich zyn Eerwaerde, in 't tweede gedeelte, ter overweginge van *de Gronden en Voorwaerden der Christelyke Gemeenſchap*; dat hy, by wyze van beantwoording eniger Vragen behandelt, met oplosſing van verſcheiden Gewetensgevallen, die uit dit Onderwerp ontſtaen. Het voornaemſte dat tot dit ſtuk behoort brengt hy onder een twaelftal van Vragen, die hy met alle naeuwkeurigheid, volgens zyn inzien der zaken, beantwoord. Gaerne zouden wy deze Vragen, met den inhoud der beantwoordinge beknoptlyk ontvouwen; dan zulks zou te veel plaets vereiſchen, indien 't den Lezer nuttig zou zyn; liever zullen wy daerom, tot ene proeve, het hoofdzaeklyke van 't geen de Autheur, in 't beantwoorden der achtſte Vrage, zegt, nog mededeelen. De Vraeg zelve luid aldus.

Met welke bewoordingen en uitdrukkingen moeten wy ons geloov belyden, om ter Christelyke Gemeenſchap te worden toegelaaten? En op welke eene wyze moeten we het zelve belyden?

Dit is, gelyk men weet, door alle tyden van de Kerk een berucht geſchil geweest. Men vind by velen *uitdrukkelyke formulieren van Geloofsbelydenis* vaſtgeſteld, waer aen dezulken, die de toelating tot hunne Gemeenſchap begeren, getoetst moeten worden. Anderen, die dit als een zwaer en onverdraeglyk juk veroordeelden, hebben ſtaende gehouden, dat 'er geen formulieren van Geloofsbelydenis noodig zyn, behalven de eigen *woorden der H. Schrift*, en dat hy, welke

ke die *woorden* toeſtemt, een recht tot de Christelyke gemeenſchap heeft; ſchoon hy dezelve verſtae in een zin, nog zo verſchillende van de Gemeente, welker gemeenſchap hy begeert. ——— De Eerwaerde *Watts* is inmiddels van gedachten, dat 'er tusſchen twee *uiterſten* een beter *middelweg* is, hier in beſtaende; *dat ieder mensch zyn geloof met zyn eigen woorden belyde.*

Met dezulken die ene belydenis van *de uitdrukkelyke woorden der H. Schrift* alleen voldoende oordeelen, kan onze Leeraer zich niet verenigen, en de hoofdrede daer van is deze, dat zulks geen genoegzaem bewys uitlevert, dat iemand, dus belydenis doende, de woorden der H. Schrift enigzins verſtaet, of ene ware Christelyke kennis bezit; waer by nog komt, dat iemand dit doen kan, onder 't aenkweken van de allerverkeerdſte en allerverdervelykſte grondbeginſelen. Dan hier over laet zyn Eerwaerde zich in dezen niet ten breedſte uit, om dat hy dit ſtuk, in 't beantwoorden der tiende Vrage, op zich zelve nader ſtaet te beredeneren.

Wat het gevoelen van anderen betreft, die *Geloofsbelydenisſen, door wyze en brave Mannen opgeſteld*, als ene toets van ene behoorlyke Christelyke kennis aenpryzen; ook hier aen kan zyn Eerwaerde het zegel zyner goedkeuringe niet hechten. Men zou, zegt hy, dus doende op drieerleie wyze gevaer loopen van verkeerd te handelen.

1. „ *Men zou kunnen toelaten zodanige menſchen, die niet behoorden toegelaten te worden.* Te weten zulken, die de Geloofsbelydenis opzeggen, zonder dezelve te verſtaen; en zulken, die, merkelyke dwaelbegrippen koesterende, de Geloofsbelydenis ondertekenen, in dien zin, welken zy daer aen geven, hoe verſchillende dezelve ook zy van den zin, in welken die Gemeenſchap de Geloofsbelydenis verſtaet.

2. „ *Men zou*, zegt onze Leeraer verder, *langs dezen weg dezulken kunnen uitſluiten, welken niet behoorden uitgeſlooten te worden:* want indien iemand van eene waerachtige Christelyke Gemoedsgeſteldheid, en van een Godvruchtig en onbeſproken gedrag, maer ſlechts in eene uitſpraek, of zelvs maer in een woord van dat formulier van menſchelyke Artikels, mochte verſchillen, dan kan hy, behoudens de eerlykheid, dat geheele formulier niet toeſtemmen, of onderſchryven, ſchoon hy in alles volmaekt van het zelvde begrip is, uitgenoomen in dat geringe punt; en nochtans zou hy, om dat kleene onaenmerkelyk verſchil, uit de gemeenſchap van de Kerk moeten uitgeſlooten worden, en misſchien aen alle

de

de ongemakken, dewelke onmiddelyk uit zodaenig een uitſluiting voortvloeijen, even zeer onderworpen zyn, als of hy yder Artikel ontkend had".

„ Daer zyn geene *Synoden*, of *Vergaderingen* van Christelyke *Biſſchoppen* of *Leeraers*, (zelvs, ſchoon 'er ook *Leeken* onder geweest zyn,) of zy hebben in hunne Geloovsartikelen en belydenisſen, zoo wel eenige geringe partybegrippen, als de groote en noodzaekelyke waerheden van het Euangelie laeten invloeijen. Zy hebben altyd eene jeukerigheid gehad, om zoo wel zommige geſchilvraegen, betreffende *ſpyzen*, *dagen*, *omſtandigheden* en *plechtigheden*, het zy in het ſtuk van geloov, het zy in het ſtuk van den openbaaren Godsdienst, als de *aller-ontwyfelbaerſte* en *wezenlyke hoofdſtukken* van het Christendom, te beſlisſen. De *munt*, de *dille* en 't *komyn*, zyn altoos ingeſloopen in de Geloovsbelydenisſen, onder de gewichtiger ſtukken van *Geloov* en *Liefde*. Indien nu het onderſchryven van een geheel zaemenſtel van Artikelen de toetsproev van de toelaeting tot de gemeenſchap zy, dan zal iemand, om het niet eeten van *vleesch* of *kruiden*, of wegens gebrek aen de *dille*, en het *komyn*, even zoo wel uit de Gemeinte worden geſlooten, als of hy gebrek aen *Geloov* en *Liefde* had; het welk eene alleronredelykſte zaek is, en rechtſtreeks zoude ſtryden tegen den grooten Kerkregel van den Apostel Rom. XIV. 1. *Den geenen nu, die zwak is in het geloov, neemt aen, maer niet tot twistige zaemenſpreekingen*".

„ 3. Op deze wyze zou men de Christelyke Vryheid in gevaer brengen, of op dezelve inbreuk maeken. Het opdringen van menſchelyke Geloofsformulieren is een zwaer juk, en eene ſmertelyke ſlaverny geweest, waer onder het meeste gedeelte der Christelyke Kerk byna ten allen tyde gezugt heeft. Dit heeft voor veele duizenden tot eene ſmertelyke *verzoeking* gedient, om de woorden daer van, als met geweld, tot nieuwe betekenisſen en tot verſcheidene, ja zeer vreemde uitleggingen te dwingen en te buigen, ten einde hunne geweetens tot derzelver toeſtemming over te haalen; en 't is dikwyls gebruikt geweest tot een haetelyk *werktuig*, en middel van twisten en ſcheuringen, van verongelykingen en bittere vervolgingen van veele opregte en eerlyke zielen, welke zoo min hunne opregtigheid naer zulk eene toeſtemming plooijen, als 'er hun geweeten aen onderwerpen konden. Waer van daen komt de ſtrengheid van de Inquiſitie in *Spanjen* en *Portugal*, en dat de *Joden* zig zelven aldaer vlijen tot de belydenis van het Roomsch geloof. 't Is waar, geen menſchelyk ontwerp is vol-

volkomen vry van alle ongevoeglykheden; dan nogtans zou ik niet gaern zulk een aenmoedigen, welk dikwyls zulke verderflyke en godlooze gevolgen gehad heeft, en altoos met zulk een gevaer verzeld is".

Hier mede egter wraekt onze Leeraer niet het opſtellen van *Artikels van Godsdienst*, *Geloofsbelydenisſen*, *Catechismen*, en *Korte Begrippen van het Christelyk Geloof:* in tegendeel hy erkent derzelver nuttigheid. (1.) Om ene beknopte ſchets te geven van de voornaemſte en meest noodzaeklyke punten van den Christelyken Godsdienst, welken hier en daer in verſcheidene van een verwyderde plaetſen van de H. Schrift verſtrooit liggen. En (2.) om aen de waereld te vertoonen, welke in het algemeen de gevoelens van zulk eene byzondere Gemeente of Gemeentes zyn. Dus hebben ook de *Artikels van Engeland*, en ſoortgelyke *Nationale Belydenisſen*, ſchoon dusdanige opſtellen niet altoos noodzaeklyk te achten zyn, hare nuttigheden.

„ 't Is waer dat 'er, gelyk onze Autheur vervolgt, altoos eenige groote ongemakken mede gepaerd gegaen hebben, als daer is, het vastmaeken van zekere trappen van hervorming aen eene altoosduurende onvolmaektheid, en het vastſtellen van eenige misſlagen voor ganſche volkeren en de toekomende eeuwen. Wy behoeven in *Groot-Brittanje* niet ver te gaen om daer van voorbeelden te zoeken, het zy wy in het *noordelyk*, het zy wy in het *zuydelyk* gedeelte van het zelve woonen".

„ Maer deze ongemakken had men kunnen vermyden, indien wy en onze Voorvaders ſlechts twee dingen hadden in acht genoomen".

„ 1. Dat zulke Artikels niet behoeven opgeſteld te worden in de ſtrikſte bewoordingen van eenige byzondere Party, maer met vergunning eener billyke *maete van ruimte* voor verſchillende gevoelens; insgelyks, dat zulke Artikels zich niet inlaeten in de bepaeling van al te veel byzonderheden, en dingen, welke van weinig aenbelang in het Christendom zyn".

„ Ten 2. wilde ik altoos daer voor gezorgt hebben, dat dit ſtipte formulier van woorden nimmer aen iemand, wie het ook zy, worde opgelegt als een toetsproev van het Christendom, van de toelaeting tot de gemeenſchap, van de ordening of het Leeraer-ambt enz. om door *toeſtemming* of *goedkeuring* onderſchreven of erkend te worden; ten minſten dit behoorde nooit gedaen te worden, zonder de vergunning van zulke *bepaelingen*, *uitleggingen*, en *uitzon-*

de-

deringen, welke het geweeten van Godvruchtige Christenen tegen alle onnoodige banden en boeijen beveiligen konden".

De Eerwaerde *Watts*, dus ver de uiterſten tegengegaen hebbende, ſtelt eindelyk zynen verkoozen middelweg voor, hier in beſtaende; *dat een ieder, welke zich tot de Kerklyke gemeenſchap aenbied, zyn Geloof met zyne eigen bewoordingen belyde.*

„ Hy moet, zegt onze Leeraer, in eene openhartige en vriendelyke onderhandelinge met de Leeraers, Opzienders, of zulken, welken daer toe van de Gemeinte zyn aengeſteld, hun tot genoegen toonen, in welken zin hy de H. Schrift, wat de gewichtige en weezenlyke ſtukken van den Godsdienst betreft, verſtaet, en klaer doen blyken, dat hy alle noodzaekelyke Artikels van het Christendom kend en geloovt: en zy behooren zorg te draegen, geen meer Artikels noodzaekelyk te maeken, dan *Christus* door den regel van zyn Woord gedaen heeft, en zy behooren zich voldaen te rekenen, met zulk eene belydenis, als een genoegzaem blyk oplevert, dat iemand een goed Christen is, zonder zich te verdiepen in byzonderheden van gevoelens, welke bezwaerlyk te beſlisſen zyn, en in punten van luttel aengelegenheid".

„ Waer een billyke grond van vermoeden is, dat iemand vast houdt aen zulke dwaelingen, welke, volgens het gevoelen van de Gemeinte, by uitneemendheid gevaerlyk zyn, zoo niet verdoemelyk, daer heeft de Gemeinte zekerlyk het recht van te eisſchen, dat hy zich zelven van die dwaelingen zuivere, en zynen zin en zyn verſtand van de H. Schrift, in tegenſtelling van dezelve opgeeve, in zoo verre, dat hy der gemeinte genoegen geeve; maer hy is niet gehouden dat te doen volgens eenig formulier van woorden, hem door anderen voorgehouden of opgelegt, maer alleenlyk in bewoordingen van zyne eigene verkiezing; om dat het oogmerk van hun onderzoek, en van zyne belydenis, is, zyne eigene meening nopens den zin van de H. Schrift, of zyn eigen geloov, en niet het hunne te belyden: en doch moet de Gemeinte naderhand oordeelen, of het verklaerde gevoelen van hem, die zoekt aengenomen te worden, inſtemme met haer gevoelen, voor zo ver genoezaam is om hem toe te laeten tot de gemeenſchap van de byzondere inſtelling van het Euangelie. Langs dezen weg wordt de oprechtigheid en uitgebreidheid van iemands eigene kennis veel beter ontdekt, dan door middel van eenig formulier van woorden, hoe genoemd, menſchelyk of Goddelyk, 't welk hem ter toeſtem-

ſtemming of onderſchryving kan worden aangeboden. Hier door wordt de vryheid van iemand, die de gemeenſchap begeert, beveiligt voor opdringingen van anderen; om dat hy niet gebonden is aen eene bepaelde opgaeve van woorden, maer zich bedienen kan van de gantſche uitgeſtrektheid zyner moedertael, om te zeggen het geen hy geloovt, en om zyne eigen verklaering van de H. Schrift uit te drukken. Hier door heeft de Gemeinte ook haere volle vryheid, om over de geſtaltheid van den geenen, welke tot haere gemeenſchap zoekt toegelaeten te worden, te oordeelen en te bepaelen, of hy de woorden van de H. Schrift geloove in zulk eenen zin, als de Gemeinte denkt noodzaekelyk tot zaligheid te wezen, en toereikend tot het waerneemen en genieten van deze Heilige Gemeenſchap".

„ Deze is de weg om met anderen te handelen, zoo als wy zouden denken redelyk te zyn, dat anderen met ons handelden, volgens het *voorſchrift van onzen gezegenden Zaligmaker*, dit is te werk te gaen, volgens de aengenoomen *gronden van het Proteſtantendom*, van niet te bezwaeren de geweeten van anderen, maer yder een' voor zich zelven te laeten oordeelen aengaende zyne eigene en perſoneele daeden, en de Gemeinte insgelyks voor haer zelve in dingen, welke haere gemeenſchappelyke bedryven raeken. Dus zouden de Christenen, onder den invloed van den gezegenden Geest, dewelke is een Geest van waerheid en vreede, gezaemenlyk volgens dezen regel wandelen kunnen, tot eer van God en hunne eigene ſtichting; en vreede en waerheid zouden op eene eerlyke wyze gehandhaevd kunnen worden, voor zoo ver we 'er in dezen onvolmaekten ſtaet bekwaem toe zyn".

Ten laetſte komt hier nog in overweging, *of ene Geloofsbelydenis, in geſchrift opgeſteld, ook niet tot dezelfde eindes zou kunnen ſtrekken, als ene onderhandeling?* Dan zulk ene ſchriftlyke Geloofsbelydenis kan, gelyk de Eerwaerde *Watts* aenmerkt, buiten zulk ene onderhandeling, of andere bykomende bewyzen, tot geen voldoende toetsproeve van iemands Christendom verſtrekken: en men zou ligtlyk gevaer loopen van iemand tot Lidmaet aen te nemen, wiens Geloofsbelydenis, „ misſchien door iemand anders opgeſteld, nooit gekomen is uit de pen, of uit het hart van hem, welke de toelaeting tot de Gemeenſchap begeert".

Gelyk onze Autheur, in dit geval, bedacht is op een middelweg, welken hy oordeelt dat men veilig kan inſlaen, zo heeft hy 't 'er over 't geheel op toegeleid, om de grondſlagen en ſchikkingen ener wel ingerichte en behoorlyk beſtierde Kerk-

lyke Gemeenſchap op zodanig ene wyze voor te dragen, dat het niemand in 't aengaen ener Kerklyke Gemeenſchap mogte bezwaren; en dat ieder Kerklyke Gemeenſchap die onbelemmerde beſtiering mogte hebben, welke haer, volgens zyne denkbeelden, rechtmatig toekome. Zyn Eerwaerde ontvouwt gemeenlyk zyne denkbeelden op ene innemende wyze die gemaklyk na te gaen is; en men ontdekt in dit Geſchrift hier en daer nog al ettelyke byzonderheden, die men gemeenlyk in 't behandelen van dit Onderwerp zo onderſcheidenlyk niet heeft gade geſlagen. Voor 't overige verdient het zelve nog al te meer veler oplettendheid, nadien de Heer *Goodricke*, overbekend door 't geen hy betreffende dit Stuk geſchreven heeft, in de Voorreden betuigt, over 't geheel met den inhoud van dit Geſchrift in te ſtemmen; waer door het grootlyks kan dienen ter opheldering van 't geen door dien Heer deswegens te berde gebragt is.

Redevoering over de Vryheid van Godsdienst in West-Vriesland, Kennemerland en Waterland; zedert het jaer 1572. *Ter gelegenheid van de bevestiginge der Magiſtrature over de Beemſter, op Saturdag, den* 9 *May*, 1772. *Door* ADRIANUS WOLFF, *Predikant in de Beemſter. Te Amſterdam by* M. de Bruyn. *Behalven het Voorwerk* 26 *bladz. in groot octavo.*

's Lands toeſtand, en de omwenteling van zaken, in den jare 1572, te herinneren, ons tegenswoordig geluk te vergelyken met de rampen, waar onder onze Voorvaders diestyds zuchtten, is zekerlyk een geſchikt middel, om ons recht te doen bezeffen de waerde van het heil dat wy genieten; en ons tevens aen te ſpooren tot ene daer aen beantwoordende plichtsbetrachting. Die begeerig is, zulks byzonder getoond te zien, die leze deze Redenvoering van den Eerwaerden *Wolff*; welke, op ene gepaste wyze, gebruik makende van ene daer toe gunſtige gelegenheid, dit kortlyk, op een levendigen en aendoenlyken trant, zynen Toehoorderen heeft voorgedragen. Hy brengt hun op ene treffende wyze, in verſcheiden opzichten, by manier van tegenſtelling voor den geest, hoe rampzalig ons lot geweest zou zyn, indien wy voor tweehonderd jaren geleefd hadden; en op hoe groot een geluk wy in onze dagen mogen roemen. De overweging hier van doet hy telkens gepaerd gaen, met ene ernſtige opwekking ter dankbare verheerlykinge des Allerhoogſten, en ter gehoor-

za-

zame onderwerpinge aen de Overigheid; benevens ene vuurige betrachting van onze Godsdienſtige plichten in 't algemeen; en wel byzonder van een minzaam gedrag onder elkander, ſchoon van verſchillende Gezindheden in den Godsdienst; 't welk hem deze Redenvoering eigenaertig met de volgende ſlotvermaning doet afloopen.

„ O Leeraers, ô Gemeente, Overheden en Machten, oneindig groot is onze verplichting aen Hem, die aen ons uit den Hemel die Vryheid van Godsdienst, die Verloſsing heeft afgezonden. Geniet, ô Vaders dezer Ingezetenen! Geniet, zonder eenig inmengſel van bitter, het zoetſte zoet dat uw regering geven kan. En gy Inwoonders van de Beemſter, gy alle, van wat gezindheid; vereenigt u in dankofferen aan God, en in gehoorzaemheid aen de Machten over u geſtelt. Geniet in onderlinge rust en vrede, beſcheiden, zachtmoedig en vriendelyk, dat dierbaer Pand, de Vryheid van Godsdienst. Gedenken we liefderyk aen malkander, in onze binnekamers; in onze byzondere Godsdienſtige Vergaderingen, bidden en ſmeken we dien God, wien wy alle erkennen, om malkanders tydelyk geluk, en eeuwige behoudenis".

Tweebonderdjarig Jubelfeest der Nederlandſche Vryheid. Door JOSUA van IPEREN. *A. L. M. Pb. Doctor enz. Te Middelburg by* P. Gillisſen 1772. *Behalven het Voorwerk* 204 *bladz. in groot octavo.*

DE Eerwaerde *van Iperen* verleent ons hier, in eene Leerreden, in de Groote Kerk te ter Veere uitgeſproken, een beknopt geſchiedkundig verſlag van den heuchlyken keer van 's Lands zaken, voor 200 jaren; wel byzonder met betrekking tot het geen in, om en aen deze zyne ſtandplaets by die gelegenheid is voorgevallen. Het ontvouwen hier van leid zyn Eerwaerden ter verheerlykinge des Allerhoogſten, en verdere welgepaste vermaningen naer tydsomſtandigheden. Deze met oordeel uitgevoerde Verhandeling is verrykt met etlyke Bylagen, die ter opheldering van verſcheiden byzonderheden konnen ſtrekken; waar onder des Autheurs aenmerkingen over de eerſte beginſelen der Reformatie in Walcheren, mitsgaders zyne bedenkingen over het gevecht van Tonnenberg, boven al de opmerking des Lezers verdienen.

Kerkelyke Redenvoering ter gelegenheid van het tweede Eeuwgetyde der Vlisſingſche Vryheid. Door J. J. BRAHÉ, *Predikant, Lid en tweeden Secretaris van het Zeeuwsch Genootſchap der Wetenſchappen te Vlisſingen. Te Vlisſingen by* Th. Corbelyn. 1772. *Behalven het Voorwerk* 152 *bladz. in groot octavo.*

NA het doorbladeren van de wel uitgewerkte Redenvoering van den Eerwaerden Vlisſingſchen Leeraer *te Water*, over 't voorgevallen te Vlisſingen omtrent den jare 1572, vind men gene zeer aenmerkelyke byzonderheden in die van den Eerwaerden *Brahé*, welken men niet reeds ontmoet heeft. Dan dit ſtrekt in genen deele ter geringachtinge van den laetſten; ieder hunner is op zich zelven werkzaem geweest, en de Eerwaerde *Brahé* heeft zyn onderwerp met zo veel oplettendheid en oordeel uitgevoerd, en 's Volks verplichting, ter beantwoordinge van Gods weldaden, zo in als na dien tyd, over Vlisſingen, dermate ernſtig voorgedragen, dat men deze Leerreden der lezinge wel waerdig moge oordeelen.

Verhandeling over de Jigt en alle andere ſlepende Ziekten, als voortkomende uit dezelfde oorzaken, benevens een onderzoek welke deeze oorzaken zyn, en eene aanwyzing van de Redenlykſte en Natuurlykſte Genezing, opgedragen aan alle jigtigen en verzwakten door ſlepende Ziekten: In het Engelsch beſchreven, door WILLIAM CADOGAN, *Medicinæ Doctor. En naar den zevenden druk vertaald door* HUB. LABEE, Medicinæ Doctor. *Te Rotterdam by* R. Arrenberg 1772. 108 *bladz. in groot octavo.*

DEeze Verhandeling is in Engeland met veel genoegen ontvangen, gelyk blykt uit de herhaalde uitgaaven; wy bezitten 'er de agtſte van, en hebben 'er reeds de tiende van aangekondigd gezien: 't is 'er ondertuſſchen verre van daan, dat de Heer CADOGAN de goedkeuring van allen zoude hebben weggedragen: daar zyn een meenigte van Schriften in dat Ryk tegen zyne ſtellingen voor den dag gekomen, waarin 't een en ander gevoelen van den Auteur wederlegd wordt; en ſommigen met grond: anderen ook hebben getracht den Auteur en verſcheide van zyne gevoelens belachgelyk te maaken. Wy vinden deeze Verhandeling

met

met oordeel geſchreven, dezelve behelst veele aanmerkingen, die den jichtigen en van ſleepende Ziekten aangetast zynde Lyders van nut kunnen zyn, om weder zo niet tot voorige gezondheid, ten minſten tot een draaglyker ſtaat te geraaken: wy moeten evenwel aanmerken dat de regels, welke de Auteur opgeeft, aangaande den eetregel, uitzonderingen onderworpen zyn, en niet in alles moeten gevolgd worden.

De Lyders kunnen hieruit een heilzame les leeren, dat, indien ze willen geneezen worden, 't niet genoeg is van alléén de geneesmiddelen te gebruiken, maar dat ze ook in alle hunne daaden en verrichtingen ſtandvastig moeten medewerken, tot verkryging van 't gewenschte oogmerk. 't Moet aan 't niet in acht neemen van gemelde waarſchuwing veel al toegeſchreven worden, dat de Geneesheeren zo dikwyls niet gelukken in 't geneezen van ſleepende Ziekten: de Lyders denken in 't gemeen genoeg te doen, en de geneezing dubbel te verdienen, wanneer ze maar de geneesmiddelen, door den Doctor voorgeſchreven, ſtipt op hunn' tyd inneemen, en zo iets 't welk hun 't gemakkelykſte valt, en 't meest met hunne neigingen overeen komt, van de voorgeſchreve levenswyze volgen.

De ſleepende Ziekten en de Jicht komen, volgens den Auteur, niet voort uit de gebreken van onze geſteldheid, maar uit 't misbruik dat wy 'er van maaken: de Jicht is derhalven eene Ziekte die niet erfelyk is, maar die wy ons verwekken: dezelve ontſtaat uit een kwaade ſpysverteering: ze is door geneesmiddelen niet te geneezen, tog niet ongeneeslyk uit haaren aart. De Auteur is ten vollen verzekerd dat ze veel gemakkelyker en volkomener te geneezen is dan meest alle de overige ſleepende Ziekten. De oorſpronkelyke oorzaaken van meest alle onze ſleepende Ziekten, en dus ook van de Jicht, bepaalt hy tot drie, welke zyn de *Werkeloosheid*, *Onmaatigheid*, en *Kwelling*. Hy verklaart verder de uitwerkingen van deeze oorzaaken in 't byzonder, waaröp hy volgen laat de genezing van de Jicht, en alle andere ſlepende Ziekten, en de verbetering van een zwakke geſteldheid. Wy zullen tot eene proeve 't volgende hiervan overneemen. „ Het voornaamſte ſtuk van allen, (zegt de Auteur) en 't welk het meeste begeerd word, is de weerkomst der jichtige aanvallen te voorkomen, of in een andere Ziekte te veranderen, en de gezondheid te bevestigen. De meeste Menſchen zouden zeer wel in hun ſchik zyn, en zich gelukkig rekenen, indien dit door een geneeskundige trek of geheim konde gedaan worden, met volko-

men vryheid om te leven, zoo als 't hun behaagt, en zonder tegenſpraak zich in alle eetlust en gemoedsaandoeningen toe te geeven. Eenige arme dwaze Schepzels, onkundig van alle Wysbegeerte en van den aart der oorzaaken en uitwerkſelen, zyn door eenige looze Bedriegers onder geneeswyzen van dit zoort gebragt geweest, grootelyks tot nadeel van haare aanſtaande gezondheid, en zelfs met levensgevaar; verwagtende iets van een geneesmiddel dat het nooit doet of alleen kan te wege brengen, te weeten; de geneezing van eene ſlepende Ziekte".

Hy gaat vervolgens de wyze beſchryven, volgens welke de jigtige en door ſleepende Ziekten aangetast zynde Lyders geholpen konnen worden: ons beſtek laat niet toe hem hierin te volgen: wy zullen ons met 't volgende vergenoegen. „ Wanneer door volhardinge in de beoeffeninge van dezelve (levenswyze), te ſamen met de geneeskundige hulpen, hier aangeprezen, de lyder zyne kragten en plaats-veranderende vermogens zal verkregen hebben; mag hy die bewaren en vereeuwigen, en het voorſchrift tot een lang leven naar het volgende Plan inrigten".

„ Hy moet de drie voorname Grondbeginſelen van gezondheid en lang leven, *Werkzaambeit*, *Matigheit*, *en ruste des Gemoeds* nooit uit het oog verliezen. Met deze altoos in acht te nemen, mag hy van alle dingen eten en drinken, die het Aardryk voortbrengt, maar zyn levensregel moet gemeen, eenvoudig, vast en malsch, of in evenredigheid aan zyne ſpysverteering zyn; hy moet maar van een of op het meeste van twee dingen op een maaltyd eeten, en dit zal hem dra met omtrent de helft van zyn gewoon deel verzadigen. Want alle Menſchen, door de verſcheidenheit van ſpyzen aangezet, eeten omtrent tweemaal meer, dan zy behoorden te doen: hy moet maar weinig vogt gebruiken, en nooit voor dat hy gegeeten heeft: hoe droger der Menſchen levenregel is, hoe beter. Geen Wyn dikmaaler dan eens of tweemaalen op zyn meest 's weeks, en dit moet als een wellustige toegeevendheid aangemerkt worden. Indien hy onverhoeds tot een overdadigheid gebragt is, moet hy die den volgenden dag door onthouding en verdubbelde beweging uitwiſſchen, en hy mag een weinig van myne *Magneſia* en *Rhabarber* als een tegengif gebruiken: of indien hy met dit ongewoon pak niet ſlapen kan, mag hy water drinken en met de vinger in de keel te ſteken het uitwerpen. Ik hebbe eenige oude Soldaten gekend, die nooit eenige geneesmiddelen hier voor gebruikten, maar door dit kunstje alleen in ſtaat waren, om hunne makkers van den

bank

bank te drinken en te overleven". Deeze raad van den Auteur is niet veilig om te volgen, gelyk blykt uit 't bekende geval 't welk de groote BOERHAAVE beſchreven heeft (*Morbi non deſcripti prius historia.*) „ Een matige maaltyd yder dag is overvloedelyk voldoende; daarom is het beter het avondmaal agter te laaten, om dat het middagmaal niet zo gemakkelyk vermeden word. In plaats van het avondmaal, zouden eenige goede rype vruchten van het jaargety zeer heilzaam zyn, om hardlyvigheid te voorkomen, de darmen vry en open te houden, te verkoelen, te verbeteren, en de hitte en murvigheden van zyn kwade ſpysverteringe weg te nemen".

„ Zyne werkzaamheid behoeft niet meer te zyn, dan te volharden in de gewoonte van 's avonds en 's morgens het geheele lighaam agt of tien minuten te wryven, en drie of vier uuren daags te wandelen, of 'er tien te ryden, (*de Leezer moet hier geen Hollandſche uuren maar Engelſche mylen verſtaan, waarvan drie ten naasten by één uur uitmaaken, de Vertaaler heeft daarop niet gelet*) of eenige lighaamlyke arbeid of beweging te doen, die hier aan gelyk is. In ſlegt weer of met een Mantel om in den regen te wandelen, kan ik geen kwaad zien; de eenigſte moeilykheid is maar ſtandvastigheid genoeg te hebben om het door te ſtaan, en de gewoonte zal alle gevaar van verkoudheid wegnemen, door hem te verharden en te verzekeren tegen andere gelegenheden. Indien hy dit niet durve wagen, moet een plaatsvervullend middel binnen's huis gebruikt worden; byzonder wanneer het ſlegt weer eenigen tyd voortduurt. Ik raade alle Menſchen haare voeten ieder dag te wasſchen, in 't byzonder de jigtigen, en niet boven de zeven uuren in den Zomer, en agt in den Winter te bed te leggen".

„ Zoo iemand mogt denken, dat 'er geene wellustigheid genoeg is in deze levenswyze, dien kan ik wel verzekeren, dat hy ze in geen andere zal vinden; want eene beſtendige gezondheit, met alle deszelfs natuurlyke begeerten en gewaarwordingen in een volmaakten ſtaat, is de éenige waare grond van wellust; hy, die dezelve aankweeke op de vaiſche grondbeginſelen van kook- en geneeskonst, door prikkelende en eetlust verwekkende dingen van eenig ſoort, en zich overlaad, zal pyn en walging ontmoeten in plaats van vermaak en vergenoeging".

Proeve over de Hondsdolheid, naar het Fransch van den Heer POUTEAU, *de Zoon*, Doctor in de Genees- en Heelkunde enz. enz. *Door* JOH. WILLEMSE, G. Z. Stads Doctor te Haarlem. *Te Haarlem by* Jan van Lee, 63 *Bladz. in groot octavo.*

HEt oogmerk van deeze Verhandeling is om te toonen dat het Gift, 't welk de Hondsdolheid veröorzaakt, niet dieper dan tot in 't gekwetſte deel doordringt, dat de plaatzelyke indruk alléén, zonder dat 't ſmet op de een of andere wyze in de vochten overgaat, alle de toevallen, die de Watervrees verzellen, kan doen ontſtaan. De Auteur bekent dat hy niet in ſtaat is om de mogelykheid hiervan uit de *Theorie* af te leiden, en de wyze te verklaaren op welke zulks geſchied: hy brengt hiertoe eenige Waarneemingen by, waaruit 't blykt dat door plaatzelyke aandoeningen alleen, zeer veele en zwaare toevallen in de overige deelen van 't Menſchelyk lighaam, kunnen veroorzaakt worden.

De Waarneemingen, welke hy bybrengt, zyn niet alle overtuigende, en die geenen welke van 't tegengeſtelde gevoelen zyn, zouden wel bewyzen kunnen, dat de oorzaak der toevallen niet was geleegen geweest in die plaatzelyke aandoeningen, welke de Auteur daar voor houdt. Daar zyn evenwel voorbeelden genoeg van toevallen in 't Menſchelyk lighaam verwekt, waarvan de oorzaak niet in de aangedaane deelen zelfs, maar in verder afgeleegen deelen geplaatst is geweest: in de tyden van onweetendheid en bygeloof ſchreef men dergelyke uitwerkzels aan de *Sympathie* toe. Daar heeft dan volgens den Auteur in de watervrees geen ſmet plaats, 't welk door 't bloed verſpreid is, maar alleen een plaatzelyk gebrek: het ſmet, in de wonde opgeſloten, doet de Zenuwen van die plaats aan, en brengt dezelven in tegennatuurlyke beweegingen. Deeze beweegingen verſpreiden zich verder door 't geheele lighaam, en bepaalen zich voornaamentlyk tot de Kwyklieren en de Keel. De Auteur beſluit hieruit dat de toevallen en 't gevaar van de Watervrees door 't wegneemen van 't gekwetſte deel kunnen voorgekomen en verhinderd worden, ja dat zelfs een reeds begonne Watervrees op deeze wyze zoude kunnen geſtuit worden. 't Schynt zeer zeker te zyn; dat 't ſmet van de Watervrees in den beginne, niet lange naa de kwetzing, zich niet verder uitſtrekt dan in 't aangedaan deel, dog geſchied zulks niet in 't vervolg als de tekenen van de Watervrees zich openbaaren, en dezelve uitbreekt. Wy hebben voorbeelden

van

van beſmettingen, die eerst plaatzelyk zyn, en vervolgens zich door 't geheel lighaam verſpreiden, gelyk in de Inënting 't ſmet der Kinderpokjes doet. De redenen evenwel, door den Auteur bygebragt, verdienen opmerking, en zyne voorgeſtelde geneeswyze nader onderzoek, vooral in zulke gevallen, waar de Watervrees reeds begonnen is, wanneer men minder hulp van de overige middelen verwachten kan. Wy zullen hier overneemen de gevolgen, welke hy uit 't voorgeſtelde trekt voor de Praktyk. „ I. Als iemand door een dol dier gebeten is, zo is het allernuttigst het gebeten deel weg te neemen, of de beet te vernietigen, het zy door een korstmakend middel, of door het deel wezentlyk te branden. II. Zo het vermoeden van dolheid niet ſterk genoeg is, indien het gebeten deel, allenthalve behoort geſpaart te worden, en als de Lyder geen moed genoeg heeft om deeze zekerſte middelen tot zyn best aan te wenden, dan moet men den wond een geruimen tyd, ſterk wasſchen, eerst met warm water, en vervolgens met olie; op decze wyze vermengd zig het venynig ſpeekzel van het dier met deeze vogten, en word dus weg gevoerd. III. Men kan het vermogen van het Kwikzilver ter Geneezing van de dolheid niet in twyfel trekken; maar het blykt uit de Waarneemingen, dat dit middel onzeker is, als het niet onder de gedaante van vryvingen wordt gebruikt. IV. Deze vryvingen moeten voornamelyk op het gebeten deel zelve geſchieden, en misſchien heeft het vet, waar mede men dit vloeibaar metaal verdeelt heeft, alzo veel deel aan de geneezing als het Kwikzilver zelve. V. Als de dolheid zig geopenbaard heeft, heeft men bevonden, dat het Kwikzilver, onder wat gedaante het ook gebruikt wierd, onvermogende was; men wagte, derhalve van dien kant geen heil, nadien ik verſcheide reizen gezien heb, dat al die hoop in rook verdween. VI. Indien 'er dan reeds zulk ene ongeregelde beweging en ſtuiptrekkingen plaats hebben, moet men nauwkeurig zorg dragen, dat alles, het welk de aandoenlykheid des Lyders zou konnen prikkelen, het zy door zamenſpreken, het zy door voorwerpen onder zyn oog te brengen, die hem gaande zouden konnen maken, zorgvuldig geweert worde. VII. Men moet hem in een donker vertrek plaatzen, en keren alle geraas en het licht van hem af, 'er moet weinig bezoek by hem komen, en men moet onder anderen zorg dragen, dat men hem geen geneesmiddel of voedzel aanbiede, veel minder nog eenig vogt hoe genaamd. Dit zoude niet anders zyn als olie in het vuur te werpen, nadien men, dus doende, de ſtuipagtige bewegingen verhaasten zou, en dezelve ſterker maken.

VIII. In deze zorglyke, en altyd veel te kortdurende ogenblikken, is 'er niets anders overig, waar van men heil verwagten kan, als het gebeeten deel zeer ruim, en dus drie of vier lynen van den omtrek der beet, weg te neemen, een ligte bloeding is, in dit geval, zeer wenſchelyk: want met de Vaten van het beledigde deel te ontlasten, doet dezelve dienst om het overige der ongeregelde ſtuipägtige beweeging te verminderen. IX. De korstmakende, en vooräl het daadlyk brandmiddel, konnen de plaats van het mes vervullen; dog alleenlyk in dat geval als de dolheid zig nog niet geöpenbaard heeft, want anders zou de geſtaadige pyn die deeze middelen voröorzaaken, de ſtuiptrekkingen zeer gevaarlyk doen worden. X. Als de Lyder mogt weigeren deze middelen aan zig te laten beproeven, is het geöorloofd hem met geweld daar toe te brengen, en misſchien is dit het enigſte geval, waarin de menſchelykheid niet verbied, geweld over zynen medemensch te oefenen. XI. Alſchoon de Lyder mogt ſchynen, binnen korten tyd, onder het geweld der Ziekte te zullen bezwyken, moet men egter de afzetting nog beproeven: de natuur doet dikwyls wonderen, als zy behoorlyk geholpen wordt, en wy moeten altyd van dien kant hopende zyn. XII. Indien de dolheid zedert verſcheide uren kenbaar is, en de Lyder geweldig gefoltert word, zal misſchien de afzetting van het beledigde deel onvermogende zyn, om den dood te ontgaan; de geweldige ſchokkingen die het lighaem ondergaan heeft, de belemmering, de verſtoppingen, waartoe dezelve aanleiding gegeeven hebben, konnen van dien aart zyn, dat ze niet wyken voor de vernietiging der prikkelende oorzaak; maar, met dit alles zal men dog niets ten nadeele van deeze zelfde middelen, alſchoon te laat in 't werk geſteld, konnen beſluiten".

TISSOT, *van den Aart en Geneeswyze van verſcheidene zwaare Ziekten, als zwarte Ziekte van* HIPPOCATES, *de Kinderpokjes, Beroerte en Verlamming, de Waterzucht, het Lood-Kolyk, en de Ziekten uit Spoor-Rogge, of bedorven Rogge. Waarby de vermaarde Brief aan Graaf* RONCALLI *over de Inënting der Kinderpokjes. Te Leiden by* S. *en* J. Luchtmans, *te Harlingen by* F. van der Plaats en Junior 1772. 350 *Bladz. in groot octavo.*

WY hebben reeds dit Werk, by gelegenheid dat het zelve op nieuw in het Latyn door den Auteur uitgegee-

geeven is, in de *Nieuwe Vaderlandſche Letter-Oefeningen, Vierde Deels, Eerſte Stuk*, bladz. 303 verhandeld; en 'er aldaar met lof van geſproken, zo als het met 'er daad verdient.

VOLTAIRE *onder de Schimmen, of Zamenſpraaken over het geſchil met de Deïsten. Uit het Engelsch. Waar by de Redeneerkunde der Waarſchynlykheden. Uit het Fransch. Te Amſt. by* A. v. d. Kroe, *en te Harl. by* F. v. d. Plaats Junior, *in groot octavo* 182 *bladzyden.*

NAardemaal de Vyanden van den Godsdienst, op zeer verſchillende wyzen, denzelven aanvallen, is 'er niets noodiger, dan dat de Verdeedigers van dit allerdierbaarst pand zich ſchikken, om die zo dikmaals te nedergevelde; doch ſteeds weder opſtaande Party, het hoofd te bieden, en hunne wyze van verdeediging, naar eisch der omſtandigheden, te veranderen. Zeer uitvoerige Werken heeft men tegen 't Ongeloof geſchreeven, en de Tegenwerpingen in 't breede opgelost. Werken die hunne verdienſten hebben, en altoos zullen behouden, zo lang de Liefde tot GOD en Godsdienst op aarde woonen: Werken nogthans, die maar zelden geleezen worden door Lieden, met het overſlaande euvel des Ongeloofs beſmet: zy zyn doorgaans bang, doodlyk bang, voor veel leezens, en houden dit voor nutlooze vermoeijing des Geests; eenige losſe ſlagen, ſcherpe ſchimpſcheuten, vinnig ſteekende boerteryen, ſmaaken hun wel het meeste; en zy kunnen 'er, dit tog is de zwakheid der menschlyke natuure, vry veel mede uitregten by lieden, die gaarne het oor leenen aan deeze *Menſchen van Geest*, en, uit hoofde hunner omſtandigheden, ſchoon zy misſchien anders daar toe wel lust zouden hebben, geen tyd kunnen vinden tot het nagaan der uitgewerkte bewysſtukken, voor de Waarheid van den Christlyken Godsdienst. Zy hooren, uit den mond hunner Leermeesteren in 't Ongeloof, de ſtoute zetten van eenen VOLTAIRE, HUME en anderen, deeze zyn by hun zo veel als Godſpraaken: en krygen een volkomen gezag. „ De Kunſtenaaryen van de zaaken in een valsch licht te ſtellen, van zich aangenaam te maaken, en de onbedreevene te blinddoeken, die de Schryvers ter verdeediging van het Ongeloof zo meesterlyk bezitten, kunnen niet misſen, by de menigte ingang te vinden".

Om dit kwaad te keer te gaan, is een kort Werkje, geestig, kragtig en bondig opgeſteld, een allergeſchiktst middel, en

wy

wy zeggen niet te veel, wanneer wy het Stukje, 't geen wy thans aankondigen, als zodanig aanpryzen. De trant, daar in gehouden, is, voor zo ver wy weeten, gansch verſchillende van dien men elders, ten aanziene van dit Onderwerp, aantreft. De Schryver, die, in 't einde der *Inleidinge*, betuigt geen Geestlyke te zyn, las, daar hy begeerde zyn Geloof op geenen anderen grondſlag, dan dien van eigen onderzoek te bouwen, de Schriften van eenige Hedendaagſche Wysgeeren, die zich den eerwaardigen naam van *Vrydenkers* aanmaatigen. Hy ſtondt nu eens verſteld over hunne Drogredenen, dan eens over de valschheid hunner verzekeringen, hy vierde bot aan zyne gaande gemaakte jeugdige verontwaardiging, en ſchreef daar over aanmerkingen, welke de eerſte Schetzen waren van deeze Zamenſpraaken. Hy verklaart, indien men zegt, dat eenige Naamen, in het Gemeenebest der Letteren, met diepe eerbiedenis bejegend, daar in al te vry doorgeſtreeken en ten toon geſteld worden, dat hy, in het vervaardigen van deeze Zamenſpraaken voor de Drukpers, de verontwaardiging niet wilde bedwingen, welke hem, toen hy twintig jaaren oud was, vervulde tegen de Drogredenkunst, die de ſtreelendſte Hoop zyner Ziele zogt te vernietigen, de Hoop om eenen overleden Vriend in eenen anderen en beteren ſtaat te zullen ontmoeten. —— Wat men ook zegge van de Schikking deezer Zamenſpraaken, en de veronderſtelling van VOLTAIRE's en ROUSSEAU's dood, zonder zich des te bekreunen, laat de Schryver dit aan de genade der Oordeelkundigen over.

VOLTAIRE dan wordt hier ingevoerd, omzwervende in het Ryk der Schimmen: hy ontmoet eerst ROUSSEAU, met deezen SOCRATES, hier valt het geſprek, over de Noodzaaklykheid van het Geloof in een toekomend Leeven, om het tegenwoordige Godsdienſtig en gelukkig door te brengen (*). —— Verder heeft hy en ROUSSEAU een Geſprek met JULIANUS en PORPHYRIUS, 't welk meest gaat over de Wonderwerken, en de Middelen, welke men voortyds aangewend heeft en nu gebruikt, om het *Christendom* tegen te gaan. —— Het volgende Geſprek is tuſſchen VOLTAIRE en AUGUSTINUS, waar in die Kerkvader de *Christen Wysgeeren* boven de *Heidenſche* verheft, de Drogredenkunst van VOLTAIRE doorſtrykt, en den oorſprong van den *Christlyken Godsdienst*, ten bewyze van de waar-

(*) In het V Deels II Stuk onzer *Nieuwe Vaderl. Letter-Oef.* vindt men dit onderhoud voor 't grootſte gedeelte, bladz. 381.

waarheid dandringt. —— Na het vertrek van AUGUSTINUS, komen STERNE en ROUSSEAU binnen: hier ſpreeken zy breedvoerig over de Drogredenkunst, de Voorzienigheid, de Onſterflykheid der Ziele, het Zedelyk en Natuurlyk Kwaad, de Twyfelaary. —— Het verſchynen van SWIFT doet het onderhoud veranderen: en vallen op den Zelfsmoord: de uitmuntenheid der Christlyke Zedekunde. —— En in 't einde wordt de tusſchen-ſtaat, waar in de Schimmen van VOLTAIRE en ROUSSEAU zich zullen bevinden, geestig beſchreeven.

Dit is de hoofdzaaklyke Inhoud van deeze Zamenſpraaken, in welke veele andere onderwerpen, in 't voorby gaan, aangeroerd worden. Wy zullen ter proeve een ſtuk geeven van het Geſprek tusſchen VOLTAIRE en AUGUSTINUS. —— Laaten wy, zegt de laatstgemelde, rondzien in dit Gewest der ongeoordeelde Geesten. Daar ginder zyn de Schimmen van *Rabbynen*, yverige *Muſulmannen*, zommige *Gentoos* en *Bramins* in een hevig geſchil.

VOLTAIRE.

Zy twisten, denk ik, wiens Godsdienst de beste was.

AUGUSTINUS.

Uwe oogen ſchitteren, als waart gy van uwe overwinning verzekerd, en uw hart wenscht zich zelven geluk, wegens de ongerymdheid der verſchillende Leerſtukken van den Godsdienst. Laaten wy uwe begeerte opvolgen, en ons tot hen vervoegen.

VOLTAIRE.

Een *Christen Kerkvader*, met zyne Godvrugtige Bedriegeryen, zyne Wonderwerken en Heilige overblyfzelen, zal dit gezelſchap volmaaken.

AUGUSTINUS.

Een *Hedendaagsch Wysgeer* zal 'er wel byvoegen.

VOLTAIRE.

Indien ik niet mis heb, is dat de Schim van een hedendaagſchen *Griek*, ſtaa my toe hem eenige vraagen te doen: welk een Godsdienst beleedt gy, myn Vriend?

GRIEK.

Toen (*) ons klein Eiland *Samos* aan de *Grieken* toebehoorde, ſtaat my voor dat onze Priester my beval te gelooven, dat *Hagion Pneuma* alleen van *Tou Patrou* voortkwam. Wanneer de *Venetiaanen* ons Eiland vermeesterd hadden, gelastte my on-

(*) Zie wegens dit en de volgende voorbeelden, VOLTAIRES *Dictionnaire Philoſophique.*

onze nieuwe *Italiaanſche Prieſter* te zeggen, dat *Hagion Pneuma* voortkwam, beide van *Tou Patrou* en *Tou Huiou*. En als de *Turken* ons in hun geweld kreegen, moesten wy zo luid wy konden ſchreeuwen, *Allah illa Allah*. Wat my belangt, ik weet niet in 't minſte van welk een Godsdienst ik was; maar ik beminde God met al myn hart, en verkogt myne goederen voor een redelyken prys.

VOLTAIRE.

Daar komt een *Arabier*. Laat ik hem eens vraagen. Welk was uw beroep, myn goede Vriend?

ARABIER.

Ik onderwees de Reken- en Starrekunst.

VOLTAIRE.

En gy waart, denk ik, een goed *Muſulman*?

ARABIER.

Dat was ik.

VOLTAIRE.

En, ſchoon gy de Rekenkunst zeer wel verſtondt, geloofde gy niet te min, dat *Mahometh* de helft van de Maan in zyn hemtsmouw ſtak.

ARABIER.

Hoe durft gy vermoeden, dat ik een Ongeloovige was?

VOLTAIRE.

Neen, neen. Ik ben zeer in myn ſchik, dat gy al het geloof van *Abubeker* hadt. ——— Doch hoor eens, AUGUSTINUS, brengt u dat niet te binnen dien gezegenden regtzinnigen grondregel, *Credo, quia impoſſibile eſt:* Ik gelooft 't, *om dat het onmogelyk is.*

AUGUSTINUS.

De *Joodſche Rabbyn*, die daar ſtaat, zal u een vraag of twee beantwoorden. Gaa neem 'er een proef van VOLTAIRE.

VOLTAIRE.

Wel myn goede Rabbyn, onderrigt my eens, wegens den Val van *Adam*. Gy zegt dat *Adam* viel. Hoe ging dat toe ELEAZAR?

RABBYN.

Hebt gy nimmer de Heilige *Tarquins* en *Talmuds* geleezen? De Boeken van *Moſes* zyn duisternis, daar mede vergeleeken.

VOLTAIRE.

Dat zy zo, maar hoe viel ADAM?

RABBYN.

(*) God ſchiep hem zeer heerlyk en groot, zo kloek van ge-

(*) Zie, wegens deeze Talmudiſche Legende, Vader CALMET.

geſtalte, dat hy met zyne hand de Maan kon raaken; hy hadt een ſtaart zo lang, dat hy dien kon zwaijen van de Rivier de *Euphrat* tot het Westen van *Europa*. En God zeide in den Zeven-en-negentigſten Pſalm: „ Dient hem alle gy Engelen". MICHAËL en GABRIËL deeden het; maar SAMUËL, verſchrikt wegens de langte van den ſtaart, weigerde zulks, waarom hy; met zyne Engelen, ten Hemel werd uitgedreeven.

VOLTAIRE.

Ik onderzogt niet hoe de Duivel viel.

RABBYN.

Laat my uitſpreeken. MICHAËL zelve werd verſchrikt op het ſlingeren van *Adams* ſtaart, en verzogt God dat die mogt gekort worden, 't welk geſchiedde. *Adam*, van zyn ſtaart beroofd en in groote pyn zynde, lasterde zynen Maaker, en werd daarom uit het Paradys gedreeven, wanneer God ook zyn hand op hem zette, en tot een Schepzel van zes voeten maakte, toen ſtelde *Adam* den Acht-en-dertigſten Pſalm op, en zeide; „ uwe hand is op my gedaald".

VOLTAIRE.

ô, Dierbaare Godgeleerdheid! Maar hoor hoe heftig deeze *Gentoos* en *Bramins* redentwisten, over de negen Vleeschwordingen van den God *Vistnou*. — Kom, belydt het, heilige Vader, gy hebt nu tyds genoeg gehadt om de dwaasheid, en 't bedrog van de Godsdienſtige Legenden te zien: ze zyn alle van een ſtuk; 't is alleen de opvoeding en gewoonte, welke te wege brengen, dat deeze ons min belachlyk dan de andere voorkomen, kom beken het, goede Vader.

AUGUSTINUS.

Dit, VOLTAIRE, is de groote bewysrede, welke, in alle uwe ſchriften, doorſteekt.

VOLTAIRE.

Maar beken het, zeg ik nogmaal.

AUGUSTINUS.

Laaten wy eerst de Schim hooren, die daar Leſen geeft in de *Newtoniaanſche Wysbegeerte*. Hy is juist bezig met de Aantrekkingskragt uit te leggen, en hoe daar door de Loop der Dwaalſtarren onderſteund wordt, hoe elke Planeet een Wereld, en elke Star een Zon is, omringd van haare Planeeten.

VOLTAIRE.

Nu ben ik in den Hemel! ô NEWTON, gy waart de Propheet der Godlyke Natuure?

AUGUSTINUS.

Laaten wy ook luisteren naar den *Muſulman*, die daar gin-

ginder, over 't zelfde onderwerp handelt. Hy vertelt zyne Toehoorders, dat de Wereld ſteunt op de hoorns van een grooten rooden Stier. Een hunner vraagt hem, waar op rust die Stier? Op een grooten Steen is 't antwoord. En wat is het dat dien Steen draagt? Een andere groote roode Stier. Verder gevraagd zynde waar op ſtaat die Stier? zegt de *Musſulman*, gy zyt een onbeſchoft Vraager, en zich tot anderen wendende, begint hy de Hemelen te beſchryven. —— De eerſte Hemel vertelt hy is van Staal gemaakt, en de Starren zyn ſtukken kristal, die aan gouden ketenen daar van afhangen: en daar is een groote Haan, honderd maal dikker dan de Berg *Sinaï*. De tweede is gemaakt van Zilver. — Maar genoeg van deeze brabbeltaal. Laaten wy deezen *Chineeſchen* en deezen *Indiaanſchen Wysgeer* hooren. —— De Wereld is geenzins rond, zegt de *Chinees*, gelyk de éénoogige *Europeaanen* (*) zich dwaaslyk verbeelden, dezelve maakt eene onmeetbaare vlakte uit, en *China* ligt in 't midden. — De Wereld, zegt de *Indiaan*, rust op den rug van een Schildpad. — Met één woord, VOLTAIRE, wy zouden een maand, en langer, in deeze gewesten, waar de nog niet geoordeelde Schimmen hunne voorgaande begrippen behouden hebben, kunnen omwandelen, en dan nog de eene of andere nieuwe ongerymdheid in de Wereldbeſchryving, en de opgave van het Zamenſtel des Heelals hooren. Beken het nu, myn Wysgeer, gy hebt de dwaasheid en het bedrog der wysgeerige Legenden gezien, zy zyn alle van een ſtuk, alle beuzelpraat, het is de gewoonte alleen die te wege brengt, dat de eene ons min belachlyk voorkomt dan de andere.

VOLTAIRE.

In geenen deele. — Dient de grol van de hoorns des rooden Stiers, die de Wereld zou draagen, om het Stelzel der Aantrekkingskragt te vernietigen?

AUGUSTINUS.

Ongetwyfeld. —— Dewyl 'er duizend ongerymdheden omtrent dit Stuk ter baane gebragt zyn, is alles, wat 'er van gezegd wordt, ongerymd.

VOLTAIRE.

Ver van daar.

AUGUSTINUS.

Waarlyk! —— En, nogthans, is dit het hoofdbewys, 't geen gy

(*) De *Chineeſen* hebben voor een ſpreekwoord, dat zy twee oogen, en de *Europeaanen* 'er maar één hebben, en dat al de reſt der Wereld blind is.

gy tegen de *Christenheid* hebt aangevoerd. Hebt gy niet, op duizend plaatzen, in uwe ſchriften, de ongerymdheden van verſcheide Godsdienſten aangeroerd, als een voldoend en uitmaakend bewys van aller ongerymdheid? En waarom moet dezelfde wyze van redekaveling niet toegepast worden op de *Newtoniaanſche Wysbegeerte*? In de daad, zulk eene redekaveling is ongerymd, en gy ſchaamt 'er u zelven over, wanneer ze dus ter toetze gebragt wordt".

Verder ſpreeken VOLTAIRE en AUGUSTINUS over de gronden, waar op de *Wysbegeerte* en de *Christelyke Godsdienst* rust; doch wy kunnen, om dit Berigt niet te lang te doen uitloopen, hun niet verder volgen. En zullen 't zelve ſluiten met aan te merken, dat het bygevoegde kleine Stukje, *de Redeneerkunde der Waarſchynlykheden* getyteld, zeer by 't voorgaande past, en ſtrekt om te doen zien dat de Mensch, wil hy op waarſchynlykheden afgaan, gelyk hy, in duizend gevallen deezes leevens, moet doen, de beginzels van den Natuurlyken en geopenbaarden Godsdienst behoort te omhelzen: en dat hy, die tegen deeze waarſchynlykheden aan, het waage de zyde des Ongeloofs te kiezen, even eens doet als iemand, die dwars door een hagelbui van musketſchooten liep om een klein ſtukje gelds te zoeken, of als iemand die eene groote menigte briefjes genomen hadde in eene Lotery, waar in 9999 Nieten tegen éénen enkelen Prys gevonden wierden: eene evenredigheid, op verre na nog niet gelyk ſtaande met de gevaaren, in welke de Ongodsdienſtigheid de Menſchen ſtort.

Rechtsgeleerde Verhandeling over de aanzegging des Doods, aan een veroordeelden Misdadiger, door een voornaam Geldersch Rechtsgeleerde. Te Amſt. by P. J. Entrop 1772. *In quarto* 48 *bladzyden.*

IN deeze Verhandeling wordt ons beknoptlyk voorgedraagen, het geen inzonderheid aan te merken ſtaat, omtrent het behoorlyke bekend maaken van de naderende Doodſtraf, aan eenen daar toe veroordeelden elendigen. Onze Regtsgeleerde vindt zulk eene voorafgaande aanzegging met rede ten uiterſte billyk, ſchoon dezelve meer op eene loflyke gewoonte, dan op eene vastbepaalende Wet ſteune; 't welk ook den Gerichte de vryheid laat, om die aankondiging te doen, door zulk een Perſoon, en zo lang of kort voor den tyd der Doodſtraffe, als hunnes oordeels, naar vereisch der verſchillende omſtandigheden, gevoegelyk is. Dit leidt onzen Autheur ter overweeginge van verſcheiden omſtandigheden, die den Regter op een

goeden grond konnen beweegen, om de uitvoering der Doodſtraffe, na de aankondiging van het Vonnis, te verhaasten of te vertraagen, en zelfs eenigen tyd lang uit te ſtellen. Hier aan is wyders gehegt eene overgenomen beſchryving van de gewoone handelwyze daar omtrent in Amſterdam; welke de Autheur met aanpryzinge bybrengt: ſluitende voorts deeze Verhandeling met een kort berigt van 't geen den Heeren Predikanten, omtrent zulke Misdaadigers te doen ſtaat; waar toe hy zig voornaamlyk bedient, van 't geen de beroemde *Dambouder* deswegens heeft voorgeſteld. —— Men vindt in dit Geſchrift de gedagten veeler Regtsgeleerden, over 't een en 't ander daar toe betrekkelyk by een verzameld; dog de byzonderſte onderwerpen worden niet meer dan oppervlakkig behandeld.

Brief van een Heer te Leeuwarden aan een Heer te Leiden, over het plan van Menage van Frieslands Hooge School, waar by gevoegd is, een nader opſtel van Reforme. Alom te bekomen. In quarto 20 *bladzyden.*

VOlgens de hier gemelde opgave beliepen de kosten van Frieslands Hooge School, in den jaare 1742, de ſomme van *f* 27910:8:—

En in 't jaar 1766 die van 42795:2:6

Het plan van Menage door de Heeren Gecommitteerden ter Finantie gemaakt, brengt de jaarlykſche onkosten der Univerſiteit, (met de byvoeging van *f* 1353: 7: —— in dat Plan niet genoteerd,) op de ſomme van 21302:2:8

En het nader opſtel van Reforme ſtelt de jaarlykſche uitgaave, op de ſomme van 28966:10:—

Naar deeze laatſte rekening zouden de kosten der Univerſiteit voortaan niet veel hooger loopen, dan ze in 't jaar 1742 waren en zeer veel minder zyn dan in 't jaar 1766. Maar het opſtel van Reforme eischt dus *f* 7664:7:8 meerder dan het plan van Menage. Dan hier omtrent heeft de Autheur van dit Plan eene aanmerking, wegens de meerder bloei van de Univerſiteit, die men onder de laatſte, dan onder de eerſte ſchikking, te wagten heeft, en over 't voordeel dat het Land hier uit kan trekken. Volgens die berekening zou de zuivere Uitgaaf, naar 't opſtel van Reforme, ſlegts *f* 871:12: —— meerder zyn, dan volgens het Plan van Menage; welk gering verſchil van kosten, naar 't oordeel des Opſtellers, hier geene zwaarigheid kan baaren. ——— De Autheur ſtelt deeze zyne berekening ter overweeginge voor; en zy die der Finantiezaaken kundig zyn, konnen 'er mogelyk voordeel mede doen, door eene opletende vergelyking der beide rekeningen; en men heeft niet te twyfelen,

len, of zy, die 's Lands onkosten draaglyker poogen te maaken, zullen ook tevens de voorzigtigheid hebben, van den bloeienden toeſtand der Univerſiteit beſtendig in 't oog te houden.

J. KORTEBRANTS *Tweede Eeuwgetyde der Rotterdamſche Vryheit, Te Rott. by* R. Arrenberg 1772. *In groot quarto* 112 *bladz.*

MEt vreugde te gedenken aan de gelukkige redding zyner Geboorteſtad, uit drukkende rampen, is ieder regtſchapen Burger eigen; en eene welbeſtierde involging der aandoeningen, daar uit voortſpruitende, is ongetwyfeld lofwaardig. Dat het eerſte plaats heeft in den Opſteller van dit Geſchrift, het welk eene berymde Geſchiedenis van Rotterdams lotgevallen, met aantekeningen in proza, behelst, is voor ieder Leezer ten volle blykbaar; doch Dichtkundige Leezers zullen niet vreemd zyn van te denken, dat de Autheur niet kwaalyk gedaan zou hebben, met zyne aandoeningen deswegens ten minſte in zo verre te beteugelen, dat hy zig onthouden hadde, van op Maat en Rym te ſchryven. Het Onderwerp is ſchoon, des Autheurs denkbeelden verdienen over 't geheel goedkeuring; maar de wyze van uitvoering is gemeenlyk ongevallig; niet by gebrek van kundigheid, maar, zo 't ons voorkomt, by mangel van eene leevendige verbeeldingskragt, en de vereiſchte geſchiktheid van 't zielſtreelende Maatgezang. Men oordeele hier van eenigzins, uit het volgende ſtael, dat ons een gedeelte van dit Stuk voor oogen ſtelt, waar in men boven al Dichterlyke trekken zou verwagten, en 't welk aldus luidt.

ô Steegenooten! viert ten tweedemael, vol blyheit,
Met ons het eeuwgety der Rotterdamſche vryheit!
Herdenkt en wikt en weegt het merklyk onderſcheit,
Van vrede en vryheit of van ſlaaffſche dienstbaerheit!
De flukſche Stedemaegd, van blydſchappe opgetogen,
Belonkt myn Eeuwgezang, met heldre loddrige oogen,
Terwyl een glansryk groen en wit ſatyn gewaed
Haer poesle leden dekt, en gouden borstcieraed,
Met twee paer Leeuwen pronkt, van 't Graefſchap Henegouwen,
Twee rood en twee pikzwart, als elk nog kan beſchouwen,
Ja dekt het derde deel van Wenaes wapenſchild, (*)
Waer op de nyd zyn kracht nog vrugtloos verſpilt,

Een

(*) „ Het oude Wapen van Rotterdam is een groen veld, en een witten ſtaende baer of balk in de midden, zynde eigenlyk het Wapen der Heeren van *Wena*, Stichters van Rotterdam, zoo als a. VAN LEEUWEN in zyn *Batavia Illuſtrata* bl. 1292 enz. die ook noemt; doch verzwygt hun Geſlachtnaem, die Boekel was; maer na dat de Rotterdammers zich loſſelyk

Een Graefelyke kroon bedekt heur' blonden ſchedel,
Een oud Geſchenk, dat zy, op 't loflykst, als nog edel,
In groote waerde houd, en fier beſchermen wil,
Zoo lang de weereldkloot blyft draeijen op zyn ſpil.
Nu zingen we ongeſtoort met blydſchappe overladen
Beſchouwende in die rust des Heeren groote daden,
Hoe zyne Almogentheit verwoesting op der aerd' (*)
Aenrecht, het zy door 't vuur, of 't water of het zwaert,
En 't oorlog tot aen 't eind der aerd' kan op doen houden,
Tot weergaelooze vreugd van jongen en van ouden,
De taeije boeijen breekt, de ſpieſen ſlaet aen tween,
En vrede en welvaert doet herleven in de ſteen;
Laet af en weet dat ik, zoo ſpreekt de Heer der heeren,
Uw God ben, ja ik zal my over al doen eeren,
En worden heerelyk verhoogt op 't aerdſche dal,
Met lieflyk ſnarenſpel en juichend lofgeſchal:
De nooit volprezen God en Heer der oorlogſcharen
Is wonderbaer met ons en red ons uit gevaren,
Ja Jakobs God is ons een burg en hoog vertrek,
Hy ſchenkt ons onderhoud en hoed ons voor gebrek,
Gods trouwe voorzorg gaet nog over alle zaken.
De wachters blyven ook vergeefs de ſtad bewaken, (†)
Indien de Heer ze niet bewaert voor zuchtend leed:
't Is gantsch geen kundig mensch die dit niet duidlyk weet.

gekweten hadden tegen de Vlamingers, in den ſcheepsſtryd by Zierikzee, beeft Graaf Willem de Derde, bygenaamt de Goede, in het jaar 1305, het bovenſte derdendeel van het gemelde Wapen bedekt, met zyn Wapen van Henegouwen, zynde een goud Veld, gevierendeelt, met twee roode en twee zwarte Leeuwen, en het zelve boven gedekt met een Graefelyke Kroon, en verſiert met twee Leeuwen als Schildhoudeis. Zie LOTS *Kronyk van Rotterdam* bl. 5.

(*) „ Zie Pſalm 46 vers 9, 10, 11 en 12. (†) Pſalm 127 vers 1."

Nederlands Eeuwgety, in Klinkdichten, door J. VAN NUYSSENBURG, *Predikant te Geertruidenberg, en Medelid van het Dichtlievend Genootſchap, in 's Gravenhage. Te Dordrecht by* P. v. Braam 1772. *In groot octavo.*

EEne verzameling van Klinkdichten, op Nederlands voornaemſte lotgevallen in de jaaren 1572 en 1672, gevolgd van etlyke Klinkdichten, betrekkelyk tot onze tegenwoordige omſtandigheden in 't jaar 1772; waar in 't ons gebeuren mag het tweede Eeuwfeest van 's Lands Vryheid te vieren. De Eerwaerde *van Nuysſenburg* leidt ons in deeze Dichtſtukjes, veel al op eene gevallige en treffende wyze, tot eene aandagtige beſchouwing der aanmerkelykſte by-

zon-

zonderheden van ons onderdrukt en verlost, belaagd en gered, bestreeden en niet slegts onoverwonnen, maar ook in Vryheid gevestigd Nederland; ten einde eenen ieder op te wekken, om de grootheid van ons heil te ernstiger ter harte te neemen. Dit doet hem, onder anderen, in één zyner Klinkdichten, dat ter proeve deezer Verzamelinge kan strekken, de VRYE NEDERLANDERS indeezervoege aanspreeken.

BATAAFSCHE ZIELEN! die de waare Grootheid mint!
Die, in der Oudren deugd gewoon uw' pligt te leezen,
Naast Gods gewyden dienst geen grooter wellust vindt,
Dan voor uw Vaderland tot blinkende eer te weezen!

Gy bovenäl, wier geest, tot edlen lof gezind,
Door KONSTLIEFDE en door VLYT ten glory top gereezen,
Het streelendste vermaak aan 't beste nut verbindt.
Rechtaarte DICHTERS! nooit naar uw waardy gepreezen!

Uw zucht voor Letterkunde en zuiver Maatgezang;
Uw afkeer van geweld en snoô Geweetensdwang;
Uw trek om Nêerlands roem door grootsche dâen te styven;

Uw zorg voor 't waar belang van BATO's vryen Staat
Verzell' myn Feestmuzyk met ongefronst gelaat!
Zoo groot een Heildag mag niet onbezongen blyven.

Wysgerige Mengelstoffen. In twee Deelen. Uit het Fransch vertaalt. Te Utrecht, by G. T. v. Paddenburg 1772. *Behalven de Voorreden en den Inhoud* 329 *bladz. in octavo.*

HEt heerschende onderwerp der bespiegelingen, van den Wysgeerigen Schryver deezer Mengelstoffen, is de Onstoflykheid der Ziele; maar hy heeft de behandeling van dit ingewikkelde Stuk gezogt te veraangenaamen, door tusschenkomende geestige voorstellingen; die egter ook meerendeels betrekkelyk zyn tot het hoofdbedoelde, de wederlegging der zodanigen, die of de daadlyke of de mogelyke Stoflykheid der Ziele beweeren.

Men ontmoet hier deswegens, in den aanvang, eene verzameling van de *Gezigten van den Arabischen Wysgeer Ibraim.* Deezen worden gevolgd van een *Vertoog over de Natuur der Ziel;* gaande grootlyks over de beroemde voorstelling van den Heer *Locke*, raakende de mogelykheid, *dat God het vermogen van te denken aan de Stoffe zou konnen mededeelen.* Dan dit Vertoog wordt in 't eerste Deel deezer Mengelstoffen niet geheel uitgewerkt; en 't tweede Deel levert ons daar op een Verhaal van eene *Reis naar de Onderaard-*

ſche Waereld, en verder het vervolg en ſlot van 't opgemelde *Vertoog*.

Het *Vertoog* zelve behelst eene ernſtige Verhandeling van dit Onderwerp; en de Autheur legt het 'er alleszins op toe, om de Onſtoflykheid der Ziele ten kragtigſte te ſtaaven, en de tegenovergeſtelde denkbeelden, zo van *Locke* als van anderen, ten bondigſte tegen te gaan; door te toonen, dat de Stof uit haaren aart volſtrekt onbekwaam is om te denken, en dat God gevolglyk geenerleie Stof kan doen denken, zonder het wezen der Stoffe te veranderen, zo dat de Stof geen Stof meer zoude zyn. De denking, gelyk onze Autheur zich uitdrukt, gaat niet ſlegts boven de kragten der Stoffe, maar zy ſtrydt ook tegen derzelver natuur; en dienvolgens ſtrydt het ook tegen derzelver natuur om denkende weezens te vormen; en dit bezef moet ons noodzaaken, om het beſtaan eener onſtoflyke Ziele; hoe onkundig wy ook van derzelver natuur zyn, te erkennen; nademaal 'er iets in ons is dat denkt, en zulks de Stof niet kan zyn.

Zo ernſtig als dit *Vertoog* geſchreeven is, zo boertende zyn veel al in tegendeel de andere Stukjes deezer Mengelſtoffen; behelzende eene vernuftige hekeling veeler misbruiken van de zogenaamde Wysgeerte. De Autheur tragt in dezelven voor al te doen zien, dat onze hedendaagſche Wysgeeren niet zelden te veel op hebben met gewaagde ſtellingen, en tot buitenſpoorigheden overſlaan; dat de waare Wysgeerte in veele opzigten jammerlyk verbasterd wordt; en dat eene anderszins zo heilzaame oefening langs dien weg ſchadelyke gevolgen met zig ſleept: 't welk de Autheur wel inzonderheid, by herhaaling, op onderſcheiden wyzen toont, ten aanzien van dezulken, wier ſtellingen maar al te klaar dienen, om veeler Verſtand en Gemoed te bederven. —— De Opſteller van dit Geſchrift weet zyne gedagten, het zy hy ernſtig ſchryve, of boertende hekele, niet ongevallig voor te draagen; en een oplettend Leezer zal hier genoegzaame gelegenheid vinden, om een verſtandig vermaak, in 't doorbladeren van dit Stukje, te genieten. Hy neeme, by deeze gelegenheid, althans des Autheurs volgende waarſchouwing in agt.

'Er is, naar zyn verhaal, eene Egyptiſche Grot, in welke de oude Wysgeeren, al voor eenige eeuwen bedolven zyn in eenen diepen ſlaap, die hen egter niet t'eenemaal van 't gebruik van hunnen Geest berooſt. De Natuur vertoont 'er zig aan hun in den droom, en zy gaan voort met haar te onderzoeken; ook is de Geleigeest der Wysheid, welke hen als bezielt, veelmaals by hen. En de Grot waasſemt van tyd tot tyd eenige Wysgeeren uit, die dan weder als voorheen met de Menſchen verkeeren; wanneer zy van de Menſchen aangemerkt worden als *Wonderſtukken*; dewyl men niet weet, dat hunne Geleerdheid de vrugt is eener overweeginge van veele duizenden van Jaaren. —— Deeze Wysgeeren nu, die zig hunne oude denkbeelden weder te binnen brengen, zonder dat ze zig egter hunnen ingang in noch uitgang uit de Grot konnen herinneren, hebben wy, zegt

zegt onze Schryver, hoog te agten; „ maar laten wy, vervolgt hy, egter palen ſtellen aan onze eerbewyzingen: want de overlevering leert ons, dat zy, in de Grot zynde, wel zomtyds inblaſingen verkregen, van de Geleigeest der Wysheid, maar dat zy den overigen tyd bezig waren met droomen. ——— Wanneer zy de Zedelyke en Staatkundige Waereld beſchouwen; wanneer zy ons eerbied inboezemen voor de Wetten, liefde tot de deugd, afkeer tegen de wanorde; wanneer zy ons leeren om de bewegingen van ons hert te beſtieren, onze driften te bedwingen, en om gelukkig te worden, dan verdienen zy, buiten alle tegenſpraak, onze eerbewyzingen. Maar indien zy de *beguichelingen* der redekavelingen gebruiken, om onze gedagten te verduisteren; of wanneer zy zich bezig houden om de ſcheipalen van goed en kwaad te verwarren, dan verſchaffen zy ons natuurkundige Stelſels, welke gevaarlyk zyn voor de zeden: laten wy hen, in dezen, niet hooger aanmerken dan als zwakke en onkundige Menſchen, die hunne droomen, welke zy voorheen in de Grot van Egipten gehad hebben, aan ons verhalen".

Verzameling van ernſtige en boertige Heekelſchriften. Te Amſt. by J. Kok 1772. *Behalven het Voorwerk* 164 *bladzyden in groot octavo.*

EEn drietal van Stukjes behoort 'er tot deeze Verzameling. Het eerſte ontvouwt ons *het Nut en de Noodzaaklykheid der Zotheid.* Het tweede verleent ons een *Satiriesch Woordenboek.* En 't derde, dat thans het licht ziet, beſtaat meerendeels uit *Brieven*, die, zo ernſtig als boertende, een aantal van verkeerdheden gispen; welk laatſte ons minder voldoet dan de voorigen. Het eerſte Stukje mogt gezegd worden, over 't geheel niet onaartig uitgevoerd te zyn; en in 't tweede kwamen ons nog eenige in hunne ſoort wel opgeſtelde Artykels voor; maar in dit derde is het ſnedige zo ſchraal te vinden, dat men eene groote maate geduld noodig hebbe, om het geheel na te gaan; dat in zulk ſoort van Schriften boven al laſtig is.

Papieren raakende de Revolutie in Denemarken.

MEn vindt een aantal van Papieren met betrekking tot deeze Geſchiedenis; welken eene menigte van byzonderheden op deeze en geene wyze ontvouwen: de algemeene nieuwsgierigheid doet ze leezen; doch, by mangel van genoegzaame verzekering van de geloofwaardigheid der berigten, valt het niet gereedlyk te bepaalen, in hoe verre men 'er zig op moge verlaaten. De voornaamſten zien het licht te Rotterdam by *J. F. Ebert*, die 't 'er byzonder op toegelegd heeft, om de daar toe behoorende Stukken by een te ver-

za-

zamelen. En onder dezelven ſchynt het Briefswyze *Echt Berecht*, mitsgaders het *Echt Verhaal van de Koninginne*, boven al aanmerking te verdienen. Het eerstgemelde vervat althans een wel geregeld verſlag, raakende het voorgevallen, en 't laatſte behelst eene vry goede verdeediging der Koninginne, in omſtandigheden, daar men zig alleen van ontkennende bewysredenen kan bedienen. Dit Geſchrift, het welk, wat hier van ook zy, op den naam der Koninginne gaat, toont ten minſte, dat die Vorſtin, zo 'er geen ſterke bewyzen ten haaren nadeele te berde te brengen zyn, naar een redelyk vermoeden, te zwaar beſchuldigd is.

Nieuwe Uitvinding om den voortgang van ontſtaane Brand, byzonder in groote en openbaare Gebouwen, ten zekerſte, gemaklykſte en ſpoedigſte te keer te gaan. Met Kopere Plaaten. Te Amſt. by M. de Bruyn. *In groot octavo* 41 *bladzyden.*

HEt overbekende betreurenswaardige ongeval in den Amſteldamſchen Schouwburg, heeft byzondere aanleiding gegeeven, tot het voorſtellen deezer uitvindinge, die de Autheur wel niet als geheel nieuw opgeeft, maar egter den naam van nieuw waardig oordeelt, uit hoofde van den ganſchen omſlag. Hy wil naamlyk dat men de Waterbakken, die men ſomtyds in groote Gebouwen op de zolders plaatst, door middel van waterleidingen, van een uitgeſtrekter nuttig gebruik zal maaken, dan men tot nog gedaan heeft. „ 'Er behoorden, *zegt by*, dusdanige waterbakken, naar evenredigheid van 't gebouw, aan beide zyden onder het dak geplaatst te worden, waar uit het water, door één of meer pypen, langs of door de muuren, tot beneden in 't gebouw moet kunnen worden afgeleid; en welke pypen aan 't benedenſte einde met groote kopere kraanen moeten voorzien zyn, waar aan even als aan de brandſpuiten ook diergelyke ſlangen, als daar aan gebruikt worden, moeten kunnen worden geſchroevd, welke, een lengte hebbende van 25 tot 50 of 60 voeten, naar mate het de uitgeſtrektheid des gebouws, of andere omſtandigheden vereiſchen, aan het uiterſte einde met eene kopere pyp van omtrent 3 of $3\frac{1}{2}$ voet lengte moeten gewapend zyn". Dit algemene verſlag wordt hier vervolgens in deszelfs byzonderheden ontvouwd, met aantooninge der nuttigheid deezer inrigtinge, en met beantwoordinge der zwaarigheden, die daar omtrent in bedenking mogten komen: welk alles de Autheur indiervoege voordraagt, dat hy zyne uitvinding nog al aanneemelyk maake, met opzigt tot zulke plaatſen, daar men zig niet, of zeer bezwaarlyk, ten ſpoedigſte van onze gewoone Brandſpuiten kan bedienen.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

Oude en Hedendaagſche Kerklyke Geſchiedenisſen van de Geboorte van Christus, tot den aanvang der tegenwoordige Eeuwe, door den Hooggeleerden J. L. MOSHEIM, *Kanſelier der Hooge Schoole te Gottingen. Uit het Latyn vertaald, en vermeerderd met de Byvoegzels, Aantekeningen, en Tydrekenkundige Tafels van den Eerw.* ARCHIBALD MACLAINE. *Doctor in de H. Godgeleerdheid, en Leeraar der Engelſche Kerke in 's Gravenhage,* VII *Deel. Te Amſt. by* F. de Kruyff, A. van der Kroe, *en* Yntema en Tieboel, *in gr. Octavo,* 380 *bladzyden.*

HEt laatst voorgaande Deel deezer Kerklyke Geſchiedenisſen (*), bragt het verhaal der Lotgevallen van de *Christlyke Kerk*, in de XVIde Eeuwe, den Leezer onder 't ooge, in zo verre die den Staat des *Christendoms* in 't algemeen betroffen, en wat 'er voornaamlyk in 't byzonder viel aan te merken, omtrent den toenmaaligen toeſtand der oude Aanhangen onder de *Christenen*, zo in 't *Oosten* als in 't *Westen*. Behalven de altoos gedenkwaardige Omwenteling, de Hervorming daar in ontvouwd, was de Beſchryving van de *Roomſche* of *Latynſche* en der *Griekſche* en *Oosterſche Kerke*, in 't gemelde tydperk, de ſtoffe, welke den Geſchiedlievenden Leezer bezig hieldt, en buiten twyfel deedt reikhalzen na het volgende Stuk, waar in de Hooggeleerde MOSHEIM, volgens zyne gemaakte afdeeling, de Geſchiedenis ſtondt op te geeven van de laatere Gemeenſchappen, die opgeſtaan zyn naa den tyd der Hervorminge. Aan dit verlangen wordt voldaan met het Zevende Deel, 't geen wy thans aankondigen.

Immers bevat het *Eerſte Hoofdſtuk*, de Geſchiedenis der *Lutherſche Kerke*; ons eerst vermeldende den Uitwendigen, en vervolgens den Inwendigen ſtaat dier Gemeenſchappe, welk laatst gedeelte hy, om van de veranderingen en omwentelingen daar in voorgevallen, met derzelver waare Springveeren en oorzaaken, zynen Leezeren een rechtmaatig denkbeeld te

(*) Zie boven bladz. 363.

te doen vormen, in drie onderſcheide Tydperken beſchouwt. Het *Eerſte* ſtrekt zich uit van den Aanvang der Hervorminge, tot den Dood van LUTHER, welke voorviel in den Jaare MDXLVI. Het *Tweede* bevat het Tydverloop, tusſchen den Dood van LUTHER en dien van MELANCHTHON, dus een einde neemende met den Jaare MDLX. In het *Derde* Tydperk, is het overige deezer Eeuwe begreepen. Laaten wy, ten voorbeelde zien, wat onze Hoogleeraar zegt van de Verklaaringen der Schriftuure, onder deeze Gezindheid, toen ſtand grypende. „ Het eerſte en hoofdvoorwerp, ſchryft hy, 't welk de aandagt der Hervormeren trok en hun bezig hieldt, was de Verklaaring en Opheldering der Gewyde Bladeren, die, volgens de Leer der *Lutherſche Kerke*, alle de ſchatten van Hemelſche Wysheid behelzen, en alles, wat tot het Geloof en de Godsvrugt noodig is, bevatten. Dit veroorzaakte, dat het getal der Schriftuur-verklaarderen, onder de *Lutherſchen*, gelyk ſtondt, met dat der uitſteekende en kundige Leeraaren, die tot cieraaden dier Gemeenſchappe ſtrekten. —— Aan derzelver hoofd praalen, buiten tegenſpraak, LUTHER en MELANCHTHON: de eerſte uit aanmerking van zyne ſchranderheid en geleerdheid, betoond in zyne verklaaringen van verſcheide gedeelten der Schriftuure, en byzonder van het eerſte Boek van MOSES: de laatſte van wegen zyne Uitleggingen der Brieven van den H. PAULUS, en anderen geleerden arbeid van dien aart, welke ten overvloede bekend is. —— Een tweede rang van Schriftuurverklaarderen, dier zelfde Gezindheid, verkreeg ook grooten roem in de geleerde Wereld, door hunne gelukkige bevlytiging, in het beoefenen der Heilige Schriften; onder deezen moeten wy tellen MATTHIAS FLACIUS, wiens *Uitlegging en Sleutel der Heilige Schriftuure*, zeer nuttig is in het ontvouwen van de meening der door den Geest geleide Schryveren; JOANNES BUGENHAGIUS, JUSTUS JONAS, ANDREAS OSIANDER en MARTINUS CHEMNITIUS, wier *Overeënſtemmingen der Euangelisten* geenzins van verdienſten ontbloot zyn. By deezen mogen wy voegen VICTOR STRIGELIUS en JOACHIM CAMERARIUS, welke laatstgenoemde, in zyne *Verklaaring over het Nieuwe Verbond*, de Heilige Schriften alleen op eene Letter- en Oordeelkundige wyze opheldert, en, alle betwiste ſtukken der Leere en Geſchillen, over den Godsdienst, daar laatende, den zin van elk woord, en de meening van elke uitdrukking ontvouwt, volgens de regels der Oordeelkunde, en den aart der oude Taalen, waar in hy by uitſtek bedreeven was.

„ Alle deeze Uitleggers der Heilige Bladeren ſtonden af van de verklaarwyze der Ouden, die, de klaare en duidelyke meening

ning der woorden verwaarloozende, hunne verbeeldingskragt afmatten, om in ieder woord of uitdrukking eenen verborgen zin te vinden, of gefield waren op laffe zinſpeelingen en harsſenſchimmige Toepaſſingen van Schriftuurlyke uitdrukkingen, die de gewyde Schryvers nimmer beoogden. In tegendeel bevlytigden zy zich voornaamlyk, om de natuurlyke kragt en betekenis van elke ſpreekwyze op te ſpeuren, in gevolge van den gulden uitlegregel, door LUTHER vastgeſteld. Dat 'er, door alle de Boeken des Ouden en Nieuwen Verbonds heen, niet meer dan één zin aan de woorden der Schriftuure gehegt is (*)". ——— Nogthans moet men bekennen, dat de voorbeelden, door deeze oordeelkundige Schriftuur-verklaarders gegeeven, op verre na niet algemeen worden nagevolgd. Veelen, nog behebt met het oud en diepgeworteld euvel eener ongeregelde Verbeeldingskragt, en eens bedorven oordeels, zogten nog na verborge betekenisſen, en meervoudige meeningen in de uitdrukkingen der Schriftuure. Zy waren onophoudelyk bezig, om alle Voorzeggingen des Ouden Verbonds eene nauwe betrekking te doen hebben met het Leeven, het Lyden, en de Verrigtingen van JESUS CHRISTUS: en betoonden zich overſchrander, om, in de Geſchiedenis der *Aardsvaderlyke en Joodſche Kerke*, de zinſchetzen en voorbeduidzels te vinden der Gebeurtenisſen in de hedendaagſche, en van 't geen in de toekomende tyden zal voorvallen. In dit alles, gaven zy meer blyks van Verbeeldingskragt dan van oordeel, van vernuft dan van verſtand. ——— Hoe het hier mede ook moge geleegen zyn, kunnen, myns oordeels, alle de Schriftuurverklaarders deezer Eeuwe, in twee rangen verdeeld worden: aan het hoofd van den eenen ſtaat LUTHER, aan dat van den anderen MELANCHTHON. Eenige Uitleggers volgden het voorbeeld van den eerſten, die, naa eene eenvoudige en gemeenzaame verklaaring van den zin der Schriftuure, haare beſlisſingen gebruikte om ſtukken, die in geſchil ſtonden, te bepaalen, de Leerſtellingen en Pligten van den Godsdienst op te helderen. Anderen betoonden zich genegener tot de handelwyze des laatſten, die eerst de woorden der Heilige Schryveren in verſcheide deelen verdeelde, dezelve volgens de regels der Rederykkunſte verklaarde, en dan voortging tot een bepaalder, en bykans letterlyke verklaaring van elk gedeelte af-

(*) [Deeze *Gulden Uitlegregel* zal, egter, dikmaals gebrekkig en valsch worden bevonden, ten zy verſcheide *Prophetiſche*, *Paraboliſche* en *Figuurlyke Uitdrukkingen*, in de toepaſſing van dien, worden uitgezonderd.]

afzonderlyk genomen: voor 't overige, zelden, op Leerſtellingen of Geſchilſtukken ſtaan blyvende".

Het *Tweede Hoofdſtuk* behelst, de Geſchiedenis van de *Hervormde Kerk*, welke naam aan die *Proteſtantſche Kerken* werd gegeeven, die de Leer en Kerken-ordening van LUTHER niet omhelsden. Een naam allereerst aangenomen door de *Franſche Proteſtanten*, en naderhand de algemeene benaaming van alle *Calvinistiſche Kerken* op het vaste Land: want, in *Engeland*, wordt de naam *Hervormde* in 't algemeen genomen, als tegen het *Pausdom* alleen overgeſteld; waarom de Heer MACLAINE te recht aanmerkt, dat dit gedeelte van MOSHEIMS Werk, ruim zo eigenlyk, ten Tytel zou kunnen voeren, de *Geſchiedenis der Hervormde Kerken*. — Naa eene beſchryving van de geſteltenis der *Hervormde Kerken* in 't algemeen, en het vermelden van de oorzaaken, de opkomst en den voortgang van het geſchil, 't welk de Scheuring, tuſſchen de *Lutherſche* en *Hervormde Kerke*, welke nog ſtand houdt, te wege bragt, gaat onze Kerk-geſchiedenisſchryver voort, om een Verhaal te geeven, van den Inwendigen ſtaat der *Hervormde Kerke*, en het vermelden van haaren voortgang en Lotgevallen. Hy bevat dit in twee onderſcheide Tydperken. — Het *eerſte* neemt eenen aanvang met het Jaar MDXIX, wanneer ZWINGLIUS zich der Gemeenſchappe van de *Roomſche Kerk* onttrok, en eene *Chriſtlyke Kerk* begon op te rigten, onafhanglyk van 's Pausſen heerſchappy, en ſtrekt zich uit tot den tyd, dat CALVIN zich te *Geneve* nederzette, waar hy de grootſte agting, en het hoogſte gezag kreeg. — Het *tweede Tydperk* vervat het overige deezer Eeuwe. — Laaten wy onzen Leezeren desgelyks onder 't oog brengen, wat onze Hoogleeraar van de Schriftuurverklaarders deezer Gemeenſchappen zegge, en hoe de Eerw. MACLAINE, gelyk doorgaans, het gebrekkige verbetere.

„ Van den beginne aan, bragt de *Hervormde Kerk* een groot getal Schriftuurverklaarders voort, wier geleerde en uitmuntende Uitleggingen, in de Geſchiedenisſen der Godgeleerdheid eene aanmerkelyke plaats verdienen (*). De Verklaa-

(*) [De Heer MOSHEIM betaalt eene ſchatting aan deeze groote Mannen der *Hervormde Kerke*, welke hem door de Regtvaardigheid ſchynt afgeperſt te worden, met eene ſoort van tegenzin, uit den geest van partyſchap ontſtaande. Hy zegt dat de Werken van ZWINGLIUS niet te *veragten zyn*, dat CALVIN *eene Verklaaring der Geheyde Schriften ondernam:* dat het *Nieuwe Testament* van BEZA, zelf

klaaring, door ZWINGLIUS, over het grootſte gedeelte der Boeken des Nieuwen Verbonds opgeſteld, is geenzins van verdienſten ontbloot (*). Hy werd gevolgd van BULLINGERUS, OECOLAMPADIUS, MUSCULUS en anderen, die, ſchoon deezen grooten Man in geleerdheid en verſtand geenzins evenaarende, niet te min eene zekere maate van goedkeuring en agting waardig zyn. Maar de twee Godgeleerden, die met uitſteekenden en gadeloozen luister uitblonken, onder deeze Schriftuurverklaarders, waren CALVIN en BEZA. De eerstgemelde ſtelde eene heerlyke Uitlegging op, over meest alle de Boeken der Heilige Schriften, en de laatstgenoemde gaf eene *Latynſche Overzetting* van het *Nieuwe Verbond* in 't licht, verrykt met Godgeleerde en Oordeelkundige aantekeningen; welke Overzetting verſcheide keeren is herdrukt, en nog tot deezen dag toe een goed deel geniet van die agting en toejuiching, daar aan in den beginne gegeeven. —— Men moet, tot lof van het meerendeel deezer Uitleggeren, zeggen, dat zy, de verbloemde betekenisſen en verborgene meeningen, door de ongeregelde verbeeldingskragt der voorgaande Uitleggeren, aan de woorden der Heilige Bladeren toegeſchreeven, wyslyk verwerpende, al hun vlyt beſteedden om den letterlyken zin, en de volkomen kragt van de woorden der Schriftuure op te ſpeuren; om dus de waare meening des Schryvers daar uit op te maaken. Daarentegen heeft men eenigen deezer Schriftuurverklaarderen, en inzonderheid CALVIN, ſtreng berispt, over het toepaſſen van verſcheide Voorzeggingen, die duidelyk en handtastelyk den MESSIAS, en de *Christlyke Bedeeling*, bedoelen, op den tydlyken ſtaat en omſtandigheden der *Joden*, en dus beſchuldigd als de zodanigen, die een der ſterkſte bewyzen van de Godlykheid der *Euangelie Leere* weg namen (†).

In

zelf ten huidigen dage, *niet geheelen al de agting heeft verlooren*, welke *het voormaals genoot*. Dit is een flauwe lof; en dit is de reden, dat de Engelſche Vertaaler, zonder van des Schryvers ſpreektrant af te wyken, de koelheid zyner loffpraake, een weinig heeft verleevendigd.]

(*) [Het waren niet alleen de Boeken van het *Nieuwe Testament*, waar aan ZWINGLIUS zyne zeer geleerde en voortreflyke poogingen beſteedde. Hy verklaarde het Boek *Geneſis*, en de eerſte XXIV Hoofdſt. van *Exodus*, en vervaardigde nieuwe Vertaalingen van het *Boek der Pſalmen*, en van de Voorzeggingen van JESAIAS en JEREMIAS.

(†) Zie ÆGIDIUS HUNNII *Calvinus Judaizans*. Uitgegeeven te *Wittenberg* 1595. Dit Werk wierd op heeter daad wederlegd, door DAVID PAREUS, in een geſchrift, dat nog in 't zelfde Jaar het licht zag, en tot Tytel voert, *Calvinus Orthodoxus*.

In het *Derde Hoofdſtuk* vinden wy de Geſchiedenis der *Wederdooperen*, *Mennoniten* of *Doopsgezinden*. Het Character van MENNO maalt onze Geſchiedſchryver dus af. „ MENNO was een Man van verſtand, ſchoon 't zelve, gelyk zyne Schriften uitwyzen, niet zeer beſchaafd was, of beſtuurd werd door een zeer gefleepen oordeel. Hy bezat het onwaardeerbaar voordeel eener natuurlyke en overreedende Welſpreekenheid, en Geleerdheids genoeg, om, by het gros des Volks, voor een Godſpraak door te gaan. Het blykt, daarenboven, dat hy een braaf Mensch geweest is, zagt en buigzaam van aart, beleefd en verpligtende in zynen ommegang met Lieden van allerleien rang, ten zeerſten yverende, om de betragting der Deugd en Godsvrugt te bevorderen, die hy door zyn voorbeeld, zo wel als door zyne Lesſen, aanprees. Een Man van zulke bekwaamheden, en zodanig eene geaartheid, moest natuurlyk 's Volks verwondering opwekken, hunne agting verwerven, en een groot getal Aanhangers krygen, waar hy ook predikte. Dan nergens kon hy zich een ryker Oogst belooven, dan onder de *Wederdoopers*, wier onkunde en eenvoudigheid hun zeer vatbaar maakte voor nieuwe indrukken, en die zich verheugden, in 't einde, eenen Leeraar aan te treffen, wiens Leer en Zeden hun gunſtiger en geruster dagen beloofden, dan zy beleefd hadden onder Voorgangers, die eer dolle BACCHANTEN, dan *Christen Leeraars* geleeken: haatlyke Verleiders, in de daad, door wier toedoen, zy zich in eindelooze gevaaren en onheilen vonden ingewikkeld". —— Hoe gunſtig deeze ſchets van MENNO ook zyn moge, ſchynt de Hoogleeraar MOSHEIM van de *Doopsgezinden*, zo wat hunne herkomst als wat hunne ſtellingen betreft, de gunſtigſte gedagten niet te koesteren. Dit heeft aanleiding gegeeven tot het plaatzen van een AANHANGZEL agter dit Hoofdſtuk, den *Nederduitſchen Vertaaler* toegezonden, door iemand in de Geſchiedenis der *Mennoniten* wel bedreeven, en 't welk blyken draagt, geſchreeven te zyn met een zagte pen, en dat de Schryver minder eene Verdediging beoogt, dan wel de Waarheid; welk laatſte hier voornaamlyk te paſſe komt.

Het *Vierde* en laatſte *Hoofdſtuk* deezes Deels bevat de Geſchiedenis der *Sociniaanen*, die hunnen naam ontleenen van het edel Geſlacht der SOZZINI. Hier treft men ook een berigt aan van de andere *Anti Trinitariſen*, als MICHAËL SERVETUS, VALENTINUS GENTILIS, MATTHEUS GRIBALDI, en anderen. Wy zullen daar uit alleen opgeeven, wat MOSHEIM zegt van FAUSTUS SOCINUS, de bekwaamheid en yver deezes Mans, zegt hy, gaf den Aanhang der *Unitariſen*, welks

on-

onvermoeide Voorſtander hy werd, een nieuw voorkomen. Hy was een Man van uitſteekend verſtand, maar van ſlegts middelmaatige geleerdheid; doch ſtandvastig en onverſchrokken van aart: zo veel hy voor zyn Oom LELIUS SOCINUS moest wyken in kundigheid, zo veel ging hy hem in moed te boven. — Naa dat deeze SOCINUS verſcheide Landen van *Europa* hadt doorgezworven, zette hy zich, in den Jaare MDLXXIX, onder de *Unitarisſen*, in *Polen* neder; by zyne aankomst hadt hy veel tegenſtands en leeds te verduuren van eene groote menigte, die zommige zyner ſtellingen voor groove dwaalingen hielden. En 't is, in de daad blykbaar, dat het ſtelzel van FAUSTUS SOCINUS, 't welk men wil, dat hy ontleend hebbe uit de Schriften van zynen Oom LELIUS, op verre na zo eenvoudig niet was, als dat der *Unitarisſen*. Hy kwam, egter, in het einde alle de hindernisſen te boven, door den Geest, welke in zyne Schriften uitſtak; door de inneemende heusheid zyner zeden; door de gunst en beſcherming des Adels, welke hy verwierf door zyne treffelyke bekwaamheden, als mede door eenige gelukkige toevallen, welke zyne onderneemingen begunſtigden. Met voorzigtig, als het tyd was te wyken en toe te geeven, en zich welberaaden te bedienen van de oogenblikken, die kloekmoedig ſtaan en doordringen vorderden, overwon hy alle tegenkanting, en zag dat de *Unitarisſen* zich onderworpen aan zyne Leere, welke zy voorheen met ſmaad en veragting hadden bejegend, zy lieten allen twist en tweedragt vaaren, en ſchikten zich tot eene Gemeenſchap, onder zyn opzigt en beſtuur (*). — In deezer voege bragt SOCINUS eene groote verandering te wege, in het oude Stelzel der *Unitarisſen*, 't welk, voor zyn tyd, ongeſchikt, ſlegt voorgedraagen, en, op veele plaatzen, dubbelzinnig was, en niet zamenhing. Hy vergoelykte die onbeſtaanbaarheden, gaf 'er een zwier van zamenſtemming en orde aan, en verdeedigde 't zelve met meer bekwaamheids en kunsts, dan ooit de vroegere Voorſtanders betoond hadden".

Het Achtſte Deel deezes Werks ſtaat nog dit Jaar het licht te zien. Zo dat 'er allen ſpoed, met eene behoorelyke Uitvoering beſtaanbaar, gemaakt worde, om de begeerte te voldoen van veelen, die by 't eindigen van elk Deel, het volgende wenschten te mogen opſlaan. Ze-

(*) Zie BAYLE *Dictionaire* Art. SOCINUS Tom. IV. p. 2741. SANDII *Bibliotheca Anti-Trinitaria* p. 64. SAM. PRZIPCOVII *Vita Fauſti Socini*, geplaatst voor de Werken van SOCINUS, in het licht gegeeven in de *Bibliotheca Fratrum Polonorum*. LAMY *Histoire du Socianisme*. Part. I. Chap. XXIV. p. 101: Part. II. Chap. XXII. p. 375 &c.

Zeven Lesſen over het verhandelen der Heilige Schrift, in de Godsdienſtige Byeenkomſten. Tweede Druk. Te Amſt. by A. v. d. Kroe 1771. *Behalven de Voorreden en den Inhoud der Lesſen* 282 *bladzyden in groot octavo.*

SChoon deze Lesſen, in 't eerſte oogmerk des Opſtellers, byzonderlyk geſchikt zyn, tot ene handleiding der Jeugd; ten nutte van zekere Godsdienſtige Byeenkomſten; waer in men gewoon is, elkander te ſtichten, door ene verklaring en toepaſſing van een gedeelte der Heilige Bybelbladeren; zyn ze echter van die natuur, dat ze tevens tot een wyduitgeſtrekter einde konnen dienen. Ze zyn naemlyk op zulk ene manier ingericht, dat ze eigenaertig voegen, by die ſoort van Schriften, welken geſchikt zyn, om ene geregelde Preek-Methode voor te dragen; des jonge Lieden in 't algemeen, die zich tot den Predikdienst bekwaem poogen te maken, zich ook van dit Geſchrift, even als van andere ſoortgelyken, met ene verſtandige keuze, konnen bedienen. Daer benevens is derzelver inhoud grootlyks van dien aert, dat alle ernſtige beoefenaers der Godlyke Schriften 'er een oordeelkundig gebruik van konnen maken; door 't oplettend nagaen der regelen, welken de Autheur aen de hand geeft, om den zin der Godgewyde Bladeren na te ſpooren; en 'er op ene rechtmatige wyze uit af te leiden, wat ons dezelven, in byzondere plaetſen, voordragen, *ter leeringe, ter wederlegginge, ter verbeteringe en ter onderwyzinge die in de rechtvaerdigheid is; om volmaekt geſteld te worden in Christus Jeſus, en wys gemaekt te worden tot zaligheid, door het geloof, 't welk in Christus Jeſus is* (*).

Men ontmoet in deze Lesſen, ten dien einde, na enige voorafgaende *Algemene Regels*, over het wel verhandelen der Heilige Schriften, wyders des Autheurs byzondere aenmerkingen, over het geen men in acht heeft te nemen, zo omtrent *Hiſtoriſche* en *Profetiſche* Tekſten, als omtrent zulke plaetſen, die *Leerſtukken* en *Zedeplichten* vervatten; waer op hy verders handelt over de beste wyze van 't voorgeſtelde ter *Toepaſſinge*, *Vermaninge* en *Vertroostinge* te doen ſtrekken; en eindelyk in zyne laetſte Lesſe nog voordraegt, 't geen men, zyns oordeels, ten aenzien der openbare *Gezangen* en *Gebeden* heeft gade te ſlaen. — In 't doorbladeren van dit Geſchrift geeft de Autheur den oplettenden Lezer verſcheiden aenmerkingen aen de hand, waer van hy zich, het zy ter eigen oefeninge, in

(*) 2 *Tim.* III. 15, 16. *Col.* I. 28.

in 't onderzoeken der Heilige Schriften, het zy in 't openbaer voordragen der Godlyke Waerheden, met vrucht kan bedienen; ſchoon hy den Autheur in alle byzonderheden niet mogte konnen volgen. Om, uit de menigte der nutte Regelen, één in 't byzonder, ten voorbeelde, te verkiezen, zullen wy ons bepalen tot het geen hy meld, ter nadere ontvouwinge van den Regel, „ *dat men de uitdrukkingen der H. Schrift*, in welken de Zedepligten voorſchreeven worden, *niet altoos even ſterk aandringen; maar*, naar den aart der zaake, *met zekere ruimte of bepaalinge, opvatten en verklaaren moet.* Dat deeze regel, zegt hy, zeer gegrond, van een zeer nuttig en algemeen gebruik is, zullen wy nu, in verſcheiden byzonderheden aanwyzen;" waar op hy indezervoege vervolgt.

„ Een *algemeen* of *onbepaald zedenkundig voorſtel*, hoe ruim de woorden ook luiden mogen, betekent, dikwils, alleen, *waar toe de zaak*, waar van geſprooken wordt, *natuurlyk ſtrekt*, of *wat 'er*, doorgaans of veeltyds, *uit volgt*, of *van ondervonden wordt* of *wat iemands pligt is* enz: al het welke, niet uit de woorden; maar uit den aart der zaake, waar van geſproken wordt, of uit de omſtandigheden, waar in het voorſtel geſchiedt, moet afgenomen worden. *Een zagt antwoord keert de grimmigheid af* (a), zegt niet, dat zulks altoos gebeurt; maar dat het een *natuurlyk gevolg* is van een zagt antwoord, en dat 'er de toorn, *dikwils*, door geſtuit wordt. *Wie is 't, die u kwaad doen zal, indien gy navolgers zyt van 't goed* (b), zegt meer niet, dan dat de goeden niet dikwils of doorgaans voor beledigingen te vreezen hebben. *De Kretenzen zyn altyd leugenagtig* (c), betekent, dat dit gebrek, onder veele ingezetenen van Kreta, plaats hadt. *De kennis maakt opgeblaazen* (d), geeft alleenlyk te verſtaan, dat zulks dikwils gezien wordt. 't Zeggen van den Pſalmist (e), door Paulus (f) aangehaald, *daar is niemant die goed doet*, betekent meer niet, dan dat de ondeugd zeer algemeen was. Als de Overheid *Gods dienaares*, *ten goede* der onderzaaten, genoemd wordt, en als 'er wordt bygevoegd, dat de onderzaaten, *het goede* doende, *lof* zullen *hebben* van de Overheid (g), betekent zulks, niet wat de Overheid doet, maar wat zy verpligt is te doen. Alle welke voorbeelden toonen, dat de Zede-

(a) *Spr.* XV. 1. (b) 1 *Petr.* III. 13. (c) *Tit.* I. 12.
(d) 1 *Kor.* VIII. 1. (e) *Pſalm* XIV. 3. (f) *Rom.* III. 12.
(g) *Rom.* XIII. 3, 4.

dekundige voorſtellen der H. Schrift niet naar de letter aangedrongen; maar, met zekere bepaalingen, moeten opgevat worden.

(2) Somtyds wordt, in de H. Schrift, iet, *volſtrektelyk*, verbooden, 't welk maar *voor ſommigen*, of *in zeker opzigt*, ongeoorlofd is. Paulus wil, dat *alle toornigheid* van de Christenen *geweerd zy* (a). Maar dat hy, gelyk de Heere Christus (b), alleen onregtmaatigen toorn verbied, blykt, uit eene andere plaats van dien zelfden brief, daar hy, zig nader verklaarende, vordert, dat men, *toornig* wordende, *niet zondige*, noch *de zon* laate *ondergaan over* zyne *toornigheid* (c). Dezelfde Apostel vordert ook, dat men *zig zelven niet wreeke* (d); doch hy ziet, volgens 't gemeen gevoelen, alleen op de wraak van byzondere Perſoonen, in eenen geregelden burgerſtaat: de *wraak*, die God uitvoert, door zyne *dienaaresſe*, de Overheid, een weinig laager, in den zelfden brief, duidelyk, geoorlofd ſtellende (e). Hy verbiedt dus niet meer, dan 't gene, reeds in de Wet (f), verbooden was, alwaar de wraak over byzondere beledigingen ook ſtondt aan de Overheid. Als, wyders, de Heere Christus (g) wil, dat men *gantſchelyk niet*, en Jakobus (h), dat men, *voor alle dingen*, *niet zweeren* zal, is 't my ver het waarſchynlykst, dat zy niet alle eeden; maar alleen de losſen en ligtvaardigen, *by den Hemel*, *by de aarde*, *by zyn hoofd*, *by den tempel* enz, die, in dien tyd, zo zeer gemeen waren, hebben afgekeurd. *Zweeren* betekent, reeds by Salomo (i), *ligtvaardelyk zweeren*. Waarom zou dan *zweert gantſchelyk niet*, niet konnen betekenen *zweert gantsch niet ligtvaardigelyk?* Zeker, Paulus heeft, meermaalen, *God tot getuigen* aangeroepen (k); Christus op eene plegtige bezweering geantwoord (l). Hoe zou hy dan alle eeden, zonder onderſcheid, verbooden hebben? *Verkoopt*, gebiedt de Heer, *'t gene gy hebt*, *en geeft aalmoeſen* (m). Doch dit gebod moet, met veele uitzondering, verſtaan, of op Christus geduurige navolgers alleen gepast worden; want, te onderſtellen, dat alle Christenen van alle tyden alles, wat zy hebben, verkoopen, en 't geld,

(a) *Efez.* IV. 31. (b) *Matth.* V. 22. (c) *Efez.* IV. 26.
(d) *Rom.* XII 19. (e) *Rom.* XIII. 4. (f) *Lev.* XIX. 18.
(g) *Matth.* V. 34. (h) *Cap.* V. 12. (i) *Pred.* IX. 2.
(k) *Rom.* I. 9. 2 *Kor.* I. 23. *Filipp.* I. 8. 1 *Theſſ.* II. 5, 10.
(l) *Matth.* XXVI. 63, 64. Verg. *Mark.* XIV. 61, 62.
(m) *Luk.* XII. 33.

geld, dat 'er van komt, den armen geeven moeten, is zo tastelyk ongerymd, dat niemant, myns weetens, Christus bevel, in zulk een' zin, heeft willen opvatten. Maar als 't *geen gy hebt* beteekent *een gedeelte van 't gene gy hebt*, of *'t gene gy overhebt*, *indien 't de nood vordert*; kan men ligtelyk begrypen, dat Christus *dit* beveelt te verkoopen, in een land, daar de meeste bezittingen beſtonden in vee of vrugten, die de ryken, gemeenlyk, by partyen, verkogten(a): waarna zy in ſtaat waren, tot het geeven van kleiner of grooter aalmoesſen, naar dat hun behoeften voorkwamen. Liever zou ik egter dit bevel op Christus geduurige navolgers, de twaalven, paſſen, tegen welken, de Heer zyne rede rigt, nadat hy de ſchaaren, te vooren, hadt aangeſprooken (b).

(3) De ſchriftuurlyke Zedeleer is, dikwils, naar de gewoonte van 't Oosten, begreepen in *oneigenlyke*, *breedſpraakige* en *wonderſpreukige* bewoordingen, die men, gewisſelyk, niet aandringen, maar in eene eigenlyke en ons gemeenzaame taal overbrengen moet. *Oneigenlyk* is Christus bevel, *indien uw regter oog of regterhand u ergert*, of ten kwaade verlokt, *trekt het uit*, of, *houwtze af* (c): 't betekent alleen, dat het, by wyze van ſpreeken, beter ware, oog of hand te misſen, dan 'er door tot de zonde gebragt te worden. Wy zeggen zelfs, *liever zou ik myne tong afgebeeten, dan dit of dat geopenbaard hebben.* Even oneigenlyk is Christus les, *als gy aalmoesſe doet, zo laat uwe linkerhand niet weeten, wat uwe regte doet* (d). Zy zegt alleenlyk, dat men van zyne almoesſen, zonder goede reden, geen gerugt maaken moet. Aalmoesſen te doen door de hand van anderen, gelyk de Filippers deeden, door de hand van *Epafroditus*, of toen zy Paulus iet mededeelden, *tot rekening van uitgeef en ontvang* (e), is 'er, gewisſelyk, niet door verbooden. De *Grootſpraak* is ook zeer gemeen, in de Schriftuurlyke Zedelesſen. *Het is ligter, dat een kemel ga door het oog van een naald, dan dat een ryke inga in het Koningryk Gods* (f), betekent, naar alle waarſchynlykheid, „ dat het omhelzen der Evangelie-leere, in de eerſte tyden des Christendoms, toen 'er, dikwils, verlies van goederen op volgde, den ryken veel zwaarer viel, dan eenigen anderen ſoorten van menſchen"; 't welk ook de reden geweest is, waarom weinige aanzienlyke luiden tot de Chris-

te-

(a) Zie *Luk.* XVI. 6, 7. (b) Zie *Luk.* XII. 22, 41, 42.
(c) *Matth.* V. 29, 30. XVIII. 8. (d) *Matth.* VI. 3.
(e) *Filipp.* IV. 15, 18. (f) *Matth.* XIX. 24.

telyke gemeente overgingen (a). *Geeft een iegelyk, die van u begeert, en van den genen, die het uwe neemt, eischt niet weder* (b), is gewisselyk eene breedspraakige uitdrukking, die, naar reden, bepaald en ingetrokken moet worden. *Een iegelyk* is *een iegelyk waare beboeftige* (c): en 't *niet wedereischen* van 't gene men ons ontnomen heeft, komt, alleen, in zaaken van klein belang te pas, gelyk, wanneer men ons rok of mantel ontvreemd heeft (d), of, in gevallen, waarin het pleiten, voor ongeloovige Regters, gelykze in de eerste tyden waren, eene blaam zou konnen brengen over den Christelyken naam (e). Maar in andere gevallen, is 't ook, volgens de Schrift, geoorlofd, zyn regt, beschеidelyk, te vorderen (f). *Den boozen niet te wederstaan*, maar *iemant, die ons op de regter wang slaat, ook de andere toe te keeren* (g), is eene spreekwoordelyke grootspraak, die niemant letterlyk zal opvatten. Waarschynlyk, wordt 'er, alleenlyk, mede geleerd, dat men kleine beledingen verdraagen en veragten moet; 't welk, voor de Apostelen en eerste Christenen, die, dagelyks, voor smaad en verguizing bloot stonden, zeer noodig was: alzo 't hun niet zou gevoegd hebben, zig, tegen de minste verongelykingen, met geweld, te verzetten. De oude Profeeten waren hun zo voorgegaan (h). Maar daar men 't, kwaadaartiglyk, op hun leeven toelei, en zy 't gevaar niet veilig ontwyken konden; schroomden zy ook niet, zig van den gewapenden bystand en bescherming der Overheid te bedienen (i). Zeker, zo de Christenen verpligt waren, in geen geval, noch op eenigerhande wyze, den boozen te wederstaan, zou 't hun zeer wel mogelyk zyn, *met alle menschen vrede te houden*, t' welk Paulus nogtans onderstelt, niet altoos te konnen geschieden (k). —— Gelyk de Zedeleer der ouden vol *wonderspreuken* was, zo ontbreeken deezen ook niet in de H. Schriften. Van dien aart zyn de vermaaningen om *zig zelven* te *verlooche-nen* (l), *zyn eigen leeven te baaten* (m), *niet bezorgd te zijn, wat men eeten en drinken zal* (n), en veele diergelyken: de eerste van deeze Lesfen vordert alleenlyk, de onderwerping van zynen eigen, aan den Goddelyken wil; de andere, een be-

(a) Zie *Joann.* VII. 48. 1 *Kor.* II. 8. (b) *Luk.* VI. 30.
(c) Verg. *Deut.* XV. 7, 8. (d) *Matth.* V. 40.
(e) Zie 1 *Kor.* VI. 1, 6, 7. (f) 1 *Kor.* VI. 2, 3, 4, 5.
(g) *Matth.* V. 39. (h) *Klaagl.* III. 30.
(i) Zie *Hand.* XXIII. 17, 23, 24, 31, 32. (k) *Rom.* XII. 18.
(l) *Matth.* XVI. 24. (m) *Luk.* XIV. 26.
(n) *Luk.* XII. 22, 29.

beſluit om liever zyn leeven te willen verliezen, dan den waaren Godsdienst te verloochenen; en de vermaaning, om niet bezorgd te zyn, ziet, mogelyk, meest op de eerſte verkondigers van 't Evangelie, die, zonder voorraad uitgezonden, door de Hemelſche Voorzienigheid, bezorgd werden van het noodige (a). Alle deeze voorbeelden doen ons zien, de gegrondheid en het gebruik van den voorgeſtelden Regel, volgens welken men de zedekundige voorſtellen der H. Schrift niet te zeer aandringen, maar, dikwils, met zekere ruimte of bepaalinge, opvatten moet."

(a) *Luk.* XXII. 35.

Geestelyke Hartſterking, in XV Predikaatſyen van J. MARTINUS, *in leven Dienaar van den Heere Jeſus in de Gemeente van Groningen. Thands nieuwlings uitgegeeven door* P. BROUWER. B. Z. *Doctor en Profeſſor in de Theology, en Predikant te Dordrecht. Twee Deelen. Te Dordrecht by* P. v. Braam 1772. *Behalve het Voorwerk* 673 *bladz. in groot octavo.*

In den jare 1647 heeft de Eerwaerde *Martinus* deze zyne Predikaetſien het licht doen zien, en de Hoogeerwaerde *Brouwer* heeft zich thans verledigd, om dezelven, gelyk hy zegt, „ naer de hedendaegſche ſchryfwyze te hervormen"; 't welk hem, naer luid der Voorreden, al merkelyke moeite gekost, en genoodzaekt heeft het Werk geheel over te ſchryven; dat zeker een laſtige arbeid is voor een Man van ſtudie —— Vraegt men, of 't der moeite waerdig was, zich dien last op den hals te halen, en zynen ledigen tyd daar aen te beſteden; De Hoogleeraer zal ons antwoorden, Ja; en buiten dat denkbeeld was hy 'er ongetwyfeld niet toe overgegaen; en dit zal, ſchoon de reden anderen niet voldoende mochten voorkomen, hem in derzulker oogen moeten verſchoonen; voor zo ver het zeer algemeen en niet oneigen is, dat een Vertaler of Uitgever ene vooringenomenheid ten voordeele van zynen Autheur bezit. —— De Hoogleeraer is 'er, gelyk hy betuigt, toe bewoogen, door derzelver nuttigheid; en 'er tevens toe overgegaen, „ om by deeze ongezogte geleegenheid proeven van predikwyze mede te deelen;" over welk onderwerp hy zich ook daerom opzetlyk in zyne Voorreden uitlaet. —— Doch in 't geen zyn Hoogeerwaerde aldaer, wegens de verſchillende predikwyzen, meld, hebben

wy

wy geen wezenlyke byzonderheden gevonden, buiten het gene in vroeger ſchriften over dat Stuk onlangs voorgedragen is. En wat de Predikwyze van den Eerwaerden *Martinus* betreft, dezelve is gene andere, dan die welke zich ten voornaemſte onderſcheid, door de Leeringen, die de Text aen de hand ſchynt te geven, met ene korte verklaring der Textdeelen te vereenigen, of, op iedere afdeeling, telkens afzonderlyk te laten volgen. Ene Predikwyze, die, naer onze gedachten, ongetwyfeld, over 't geheel, beter te ſchatten is, dan onze hedendaegſche algemene Prediktrant, (welke echter, naer 't ons voorkomt, thans trapswyze verbeterd word,) ene Pre-Predikwyze, daer en boven die in ſommige gevallen zekerlyk zeerwel met oordeel te paſſe gebragt kan worden; doch by een ieder, die dit ſtuk gadeſlaet, zo overbekend is, dat dezelve geen byzondere proeven noodig ſchyne te hebben. Rakende verder de nuttigheid van het Werk zelve; het behelst een aental van XV Predikaetſien; waer van de VI eerſte gaen, over twee voorbeelden van ſtryd en zwakheid; de III volgenden zuchtingen of gebeden in ſtryd en zwakheid tot een onderwerp hebben; en de VI laetſten reden tegen ſtryd en zwakheid, ter verſterkinge van Godsdienſtige gemoederen, aen de hand geven. De Eerwaerde *Martinus* heeft deze Leerredenen indiervoege opgeſteld, dat wy 'er ſtichtelyke dingen in gevonden hebben; en men ziet genoegzaem, dat zyn Eerwaerde, als een Man van oordeel, bekwaem was, om zyne gedachten, naer de leiding zyner denkwyze, in ene goede orde te ſchikken, en dezelven ernſtig voor te dragen, ter aenſpooringe van een eerbiedigen wandel voor Gods aengezicht. Maer wy kunnen juist niet zeggen, dat hy 't zo veel beter of ernſtiger doet boven anderen, dat deze zyne Predikaetſien, by uitſtek, na een verloop van ruim honderd jaren, in ene nieuwerwetſcher kleeding behoefden te verſchynen. 't Is, zo veel wy in 't doorbladeren opgemerkt hebben, die eigenſte manier van voorſtelling, welke nog heden by velen plaets heeft, en waer door het Hart derzulken, die op deze ſoort van middelen geſteld zyn, mogelyk geſterkt kan worden; doch waer door anderen, om dat ze 'er geen bondigheid in vinden, geen wezenlyke verſterking erlangen. Men oordeele hier van eenigzins uit het volgende voorbeeld. —— Zyn Eerwaerde Jacobs worſteling, volgens Gen. XXXII. 24-29; ontvouwende en ter betrachtinge overbrengende, ſtaet onder anderen ſtil, op die woorden v. 26. *Laet my gaen*, en ſtelt ons daer over het volgende voor.

„ *God belydt zich* gewilligly als 't ware *van Jakob gevangen te zyn*, en begeert van hem losgelaaten te worden. *Ende*

by,

hy, (de Heere) *seyde, laet my gaen, want de dageraet is opgegaen.* Hy gelaet zich, als of hy in Jakobs magt ware, en zonder deszelfs wil niet los koomen of weggaan konde: en daarom begeert hy van hem, dat hy hem wil gaan laaten.

„ Dit verſchaft ons deeze leere: *Dat is de uitkomst van den ſtryd van Gods kinderen met den Heere, dat by zich als 't ware hun' gevangen' bekenne, en loslaating van hun begeere:* even als of hy zoo in hunne magt ware, dat hy van hun niet wyken mogt zonder hunne bewilliging, niets doen mogt zonder hunnen wille, en zulks daarom alvoorens van hun verzoeken moest.

„ Dit ziet ge hier klaarlyk aan Jakob. *Laet my gaen*, zegt de Heere, laat my los want ik ben in uwe magt.

„ Gelyk hy zich ſtelt in der zynen magt, als of zy hem houden konden, dat hy zonder hun toelaaten de boozen niet ſtraffen konne: waarom hy tot Mozes zegt: *Laet my toe, dat myn toorn tegen haer ontſteeke, ende haer verteere.* Exod. XXXII. 10: alzoo ſtelt hy zich nog veel meer' in der zynen hand, dat hy, zonder hun, niet van hun wyke.

„ Maar hoe, geloovige Zielen, wat is het tog, dat de Heere zoo vast aan ons bindt, en houdt? Geene zeelen of poorten konden Simſon houden, dat hem de vyanden niet moesten gaan laaten: en is de Heere niet ſterker dan Simſon? Geene ketenen, kerker, krygswagten, konden de Apostelen houden, dat ze niet vry zouden uitgaan, en is hy niet ſterker dan die allen? Och het zyn onze handen of banden niet, die hem konden houden, wanneer hy ſlegts wilde los breeken: maar het zyn de zeelen zyner liefde, de touwen van zyne genade, de banden van zyne barmhartigheid, die hem by ons vast houden, die maaken, dat hy tot ons zegge", laet my gaen, „ daar wy hem tog niet beletten konnen, maar hem zyn eigen „ hart verhindert.

„ Maar waarom vraagt, verzoekt, bidt hy ons dan, dat wy hem zullen gaan laaten? Daarom, op dat hy ons opwekke, aanſpoore, beweege, dat we hem niet los laaten zonder dat hy ons zegene; dat wy hem noodigen om by ons te blyven, gelyk te zien is in 't geval der Emmausgangeren, Luk. XXIV. 29; en dat wy by hem om zegen, eer' hy van ons ſcheide, zouden aanhouden.

„ Wat zwaarigheid is het dan, of wy in onze worſteling eenige kwetſuur, eenige wond, niet tot ſchade, maar tot een teeken, ontvangen van den Heere! De Heere zelf blyft nogtans in onze magt, die belydt zich onzen gevangen', en wil, tegen onzen dank, zonder ons voordeel, uit de worſteling niet

niet ſcheiden. Wat zyn wy droevig over eene verwrongene heup; waarom doet niet de uitneemende Perſoon, wien wy egter vasthouden, ons alle ſmert vergeeten, en ons over hem verblyden? Een ſoldaat denkt 'er niet eens aan, dat hy wat gekwetst zy, als hy maar zyne party onder den voet krygt. De Filiſtynen juichten over Simſons gevangkenis, die tog tot hun verderf was; hoe veel meer moogen wy ons verheugen! Want door zyn worſtelen raakt de Heere in onze handen en banden, en wy houden hem, wien onze ziele lief heeft: hy is in onze magt, aan wiens magt alles onderworpen is: hy is by ons vast aan wien alles vast is, en die *de geever is van alle volmaakte giften.* Wat bemoedigt ons dat, al komt hy worſtelende, al raakt hy ons ſmertelyk aan, hy blyft egter de onze, en zal niet van ons gaan, zonder onze bewilliging te vraagen, en zonder ons te verwekken, dat we alles van hem begeeren".

Verhandeling over de waare Euangeliſche Heiligmaking, nevens eene Redenvoering over de Rechtvaerdigmaking, door den Wel-Eerwaarden W. MARSHALL; *met aanpryzende Voorredens van de Wel-Eerw. Heeren* P. NIEUWLAND, J. HERVEY *en andere Geleerde Mannen. Naar den Agtſten Druk, uit het Engelsch, van nieuws vertaald. In 's Gravenhage, by* J. Thierry 1772. *Behalven het Voorwerk en de Bladwyzers* 444 *bladzyden in groot octavo.*

MEn heeft dit Geſchrift, voor ruim dertig jaren, reeds in 't Nederduitsch vertaeld in 't licht gegeeven; doch die uitgave al voor lange uitverkogt zynde, zo heeft men beſloten thans ene nieuwe en keuriger vertaling, volgens een later Engelſchen druk, aen den dag te brengen. Een beſluit, dat ongetwyfeld aengenaem is by alle de Liefhebbers der Schriften van den Eerwaerden *Hervey*; by welken dit Stuk nu zeer geſchikt geplaerst kan worden. Het behelst naeuwkeurig uitgevoerde beſtierende onderrichtingen, rakende de Leer der Heiligmakinge, en ene onderſcheiden ontvouwing van die der Rechtvaerdigmakinge, op de gronden, welken gemeenlyk door den Eerwaerden *Hervey* in 't oog gehouden, en byzonder in zynen *Theron* en *Aſpaſio* aengedrongen worden. En uit dien hoofde heeft men 't ook niet oneigen, als een *Aanhangzel* of *Beſluitend Stuk* van dat Werk, op nieuw zo vertaeld, dat het zich ten volle by het zelve voege.

De

De vrugtloosheid der Maatſchappyen, zonder de medewerkende en zegenende Hand Gods, uit Pſalm 127: 1. *Tot afſcheid van de Chriſtlyke Zuidbollandſche Kerkvergaderinge te Woerden, den* 17 *July* 1772. *Door* J. CLAESSEN, *Medekerkleeraar te Leerdam. Te Woerden, by* J. Everts 1772. *Behalven het Voorwerk* 30 *bladzyden in quarto.*

DE Eerwaerde *Claeſen* heeft deze Leerreden, naer luid van 't Voorbericht, opzetlyk gemaekt, als een voorbeeld van een verbeterden Prediktrant; om te toonen, hoe men den Hollandſchen Prediktrant kan zuiveren van gebreken, en het een of andere uit de Engelſche Predikwyze daer by voegen: Dat hy 'er niet gelukkig in geſlaegd zy, ontſchiet ons niet; maer wy hadden 't egter beter verwacht. Van 't begin tot het einde, mag men wel zeggen, is 't de predikwyze van een wilden Man; en 't is der moeite waerdig deze Predikatie afzonderlyk te bewaren, als een keurig ſtaeltje ener onbeſchaefde maniere van prediken; welke men in deze Eeuw zo openlyk niet zou verwachten, en die niet te hoopen is, dat immermeer in zwang zal komen.

Brief aan de Weleerwaardige zeer geleerde Heeren Predikanten der Gereformeerde Kerke te Hoorn, van Dr. C. PEREBOOM, *onder geen gezindheid behoorende. Te Hoorn, by* J. Keyzer 1772. *In groot quarto* 28 *bladzyden.*

EEne herhaelde vruchtlooze pooging van Dr: *Pereboom*, om; benevens zyne Huisvrouw, behoudens de vryheid hunner gevoelens, weder voor Lidmaten der Kerke erkend te worden, heeft aenleiding gegeven tot het ſchryven van dezen Brief. Het gevoelen, daer 't voornaemlyk op aenkomt; raekt de vereniging der algemene en byzondere Genade; volgens welke alle menſchen zalig kunnen worden, en ſommigen zodanige voorrechten genieten, dat zy niet alleen kunnen, maar ook zullen zalig worden. Hier omtrent tracht hy te toonen, dat zyne Leerſtelling deswegens, behoorelyk overwogen zynde, niet ſtrydig is met de aengenomen Leer der Gereformeerde Kerke. Daer benevens doet hy verder zien, dat hy en zyne Huisvrouw, ſchoon ze die Leerſtelling omhelzen, gewichtige reden hebben, om zich veel eer by de Gereformeerden; dan by enige andere Gezindheid te voegen. En eindelyk dringt hy

'er op aen, dat men hen, wegens de omhelzing van dat Gevoelen, niet van het Heilige Avondmael behoorde te weren: daer zy genegen zyn om het bekende *Kort Begrip der Christelyke Religie, voor die haer willen begeven tot des Heeren Heyligo Avondmael*, te onderſchryven; daar geen Synodale Acte, zo veel ze weten, hen afweert; en ze als Lidmaten niet genoodzaekt zyn de formulieren van enigheid te onderteekenen; waer by nog komt, dat ze wel onderricht menen te zyn; „ hoe de Praktyk der Gereformeerde Kerke medebrengt, Perzoonen, bekend ſtaande in het leerſtuk van de Prædestinatie anders te gevoelen, echter tot het Lidmaatſchap der Kerke toe te laaten". —— De Autheur ſtelt zyne gedachten in 't een en 't ander zo beſcheiden voor, dat het wel der moeite waerdig ſchyne, in nadere overweging te nemen, in hoe verre de Nederlandſche Kerk, in gevallen van die natuur, al of niet conſideratie behoore te gebruiken.

Verhandeling over de Waterzugt en derzelver onderſcheide ſoorten; in de Engelſche Taal geſchreven, door DONALD MONRO *Medicinæ Doctor, &c. Vertaald en met Aanmerkingen vermeerderd; door* JAN BERNARD SANDIFORT. *Medicinæ Doctor &c. Te Leiden, by* P. van der Eyk *en* D. Vygh 1772. 315 *bladz. in groot octavo.*

DIt Werk is eerst door den Heer DONALD MONRO, beroemd Geneesheer te Londen, en Broeder van den Hoogleeraar A. MONRO te Edenburg, in 't jaar 1748 ontworpen, om voorgeſteld te worden, in een klein gezelſchap van Vrienden, welke de loffelyke gewoonte hadden, van weekelyks hunne gedachten, over de onderſcheide Ziekten, elkanderen in Geſchriften mede te deelen. Het droeg de goedkeuring van het gezelſchap weg: de Auteur zag het zelve vervolgens veele maalen over, en voegde 'er van tyd tot tyd nieuwe Aanmerkingen en Waarneemingen by, welke hy in orde bragte, zo dat het hem in 't jaar 1752 diende tot een Latynſche Verhandeling, ter verkryging van de waardigheid van Geneesheer, op de hooge School te Edenburg. Dit Werk werd voor de eerſtemaal door den Auteur in het Engelsch uitgegeeven in 't Jaar 1755, en voor de tweedemaal in 't Jaar 1756. Daar waren nu veele veranderingen en verbeteringen in gemaakt. Dewyl de Schryver in dien tyd gelegenheid gehad hadde, van in groote Hospitaalen veele gevallen nauwkeurig gade te ſlaan, en tevens acht te geeven op de uitwerking van verſcheide Geneesmiddelen, die ter genee-

neezing van waterzuchtige ongemakken aangeprezen worden; waar by nog kwam de omgang met beroemde Geneesheeren, welke eene uitgebreide Praktyk hadden. De Leezer ziet hier uit, hoe deeze Verhandeling tot zyne volmaaktheid gekomen is, de Schryver heeft 'er agt jaaren toe besteed. De kennisse van dit nuttig Werk bepaalde zich niet lange binnen Engeland alleen: de Heer SAVARY vertaalde het in 't jaar 1760, in het Fransch, en voegde 'er eenige Aanmerkingen by, zo als ook de Heer KRAUSE in 't jaar 1762, in 't Hoogduitsch, gedaan heeft: de Heer JAN BERNARD SANDIFORT, heeft het nu ten dienste van zyne Landsgenooten vertaald, en 'er eenige zaaken uit de Hoogduitsche Vertaaling by aangetekend: hy heeft uit de Fransche Vertaaling niets overgenomen, om dat de Auteur zelf daar van reeds by de laatste Uitgaave van deeze Verhandeling gebruik gemaakt hadde. De Vertaaler heeft, behalven een uitvoerig Register, 'er nog eenige aanmerkingen bygevoegd: zo dat deeze Vertaaling meer zaaken bevat, dan 't oorspronglyke.

Deeze Verhandeling is in twee Deelen verdeeld: het eerste bevat eene beschryving van de Waterzucht in het algemeen: in het zelve worden de zitplaats, en de aart van deeze Ziekte; de toevallen en de onderscheide oorzaaken overwogen: vervolgens worden de omstandigheden, door welke men wordt in staat gesteld, om de uitkomste van deeze Ziekte met waarschynlykheid te voorzeggen, aangetoond, en de aanwyzingen, die ter geneezing dienen, open gelegd, waar by de wyze volgens welke elke aanwyzing in het byzonder ter uitvoer gebragt moet worden, aangetoond word.

Het tweede Deel is in twee Hoofdstukken verdeeld, waar van het eerste handelt, over een verspreide waterzucht, en het tweede over een waterzucht, die in eenen zak besloten is. Alle de verscheide zoorten van deeze Ziekte worden hier in met veele nauwkeurigheid beschreven: de Auteur volgt in de beschryving van de onderscheide zoorten van Waterzucht, dezelfde orde, welke wy boven in de verklaring van het eerste Deel hebben aangewezen. Deeze Verhandeling is voor die geenen, welke de Geneeskunde oefenen, van zeer veel belang; dezelve behelst eene meenigte van nauwkeurige en leerzaame Waarneemingen, en de uitwerking en gevolgen van verscheide Geneesmiddelen, welke in deeze Ziekte gebruikt zyn, worden hier uit de ondervinding aangetoond. Wy pryzen geenzins ter navolging aan het voorbeeld, in dit Werk gegeeven, van zo meenigvuldige aanmerkingen onder de Text te plaatzen, dezelve maaken veel meer uit dan het Werk zelve, en hinderen

den Leezer zeer in 't aaneengeſchakeld voortgaan, en overdenken van de voorgeſtelde zaaken.

Wy zullen tot een bewys, hoe zeer men in de Geneeskunde acht moet geeven, op de oorzaaken van de Ziekte, volgens welke de Geneeswyze moet bepaald worden, overneemen het geen de Auteur ons leert, aangaande de nutheid van in zommige gevallen ader te laaten in de Waterzucht, het welk anders in 't algemeen, in deeze Ziekte, nadeelig geoordeeld word. „ Wanneer het bloed dik, klevend, en in eene te groote hoeveelheid in de vaten is, 't geen dikwils gebeurt by jonge Lieden, moet men eene verkoelende geneeswyze volgen, en de Lyder moet worden ader gelaaten, niet tegenſtaande de toevallen der Waterzugt zig duidelyk opdoen. De Natuur heeft deeze ontlasting dikwils te weeg gebragt (*a*); een der oudſte en beste Waarneemers van derzelver werkingen beveelt het (*b*); en de dagelykſche ondervinding bevestigt het nut (*c*) van deeze Kunstbewerking.

(*a*) „ Een zeer ſterk Man, omtrent dertig jaaren oud, wierd met het water tusſchen vel en vleesch bezogt, zyne gezigt-zenuwen, waren verſtopt, en hy wierd allengkens blind, maar na dat hy uit den neus, omtrent vier ponden bloeds was kwyt geraakt, was hy ras weder volkomen herſteld, uitgezonderd de blindheid, waar van hy nooit volkomen vry was. G. FAB. HILDAN. *Obſ. Cent.* 1. *Obſ.* 50. — Een Man, die waterzugtig was, en te gelyk de Koorts had, wierd het meest verligt door eene bloedſtorting uit den neus, die twee of drie maal daags ontſtont gedurende drie weeken; de zwelling begon te verminderen, en het ongemak wierd geheel verdreven, door het gebruik van middelen, die de uitwaasſeming en pisloozing bevorderden. *Miscel. Curioſ. dec.* 2. *ann.* 3. *obſ.* 170.

(*b*) „ HIPPOCRATES hadt zonder twyfel regt, wanneer hy aanraad een Ader te openen in de Waterzucht, als 'er zich eene moeijelyke ademhaling byvoegd, als de Lyder in het best van zyn leven, en het Voorjaar tegenwoordig is. Men zie zyn Boek *de Victu Acutorum Sect.* 62".

(*c*) „ Ik hebbe by zulke omſtandigheden, dikwils eene aderlaating laten doen, en hier van nooit eenige kwaade gevolgen gezien, maar, in tegendeel, heb ik de Lyders 'er zeer door verligt gevonden, en in eene pas ontſtaane Waterzugt, tusſchen vel en vleesch, waar de Longen zeer zyn aangedaan, en waar mede Koorts verzeld gaat, zal dikwils niets verligting aanbrengen, tot dat men van het lancet gebruik gemaakt heeft. De twee volgende gevallen kunnen van nut zyn; het eerſte, om het nut te toonen van de aderlaating; het ander om de nadeelige gevolgen te doen zien, van derzelver verzuim onder deeze omſtandigheden".

„ Op

„ Op den 26 December van het Jaar 1758. Kwam *Maria Wood*, een Meisje van veertien jaaren, in het Hospitaal van *St. George*, wegens eene algemeene waterzucht tusschen vel en vleesch, vergezeld met eene moeijelyke ademhaaling, eene kleine rasse pols, eene geringe ontlasting van pis, die hoog van kleur was; en een grondzetzel, als stof van roode steen, liet nederzinken. Haare Ziekte was vier weeken te vooren begonnen, door het vatten van Koude. Men gaf haar in het begin, des morgens en avonds, een drankje met de Zeeajuin (*Scilla*), en, tweemaal in de week, liet men haar neemen een scrupel Jalappe met tien grein' Salpeter. —— Op den 23 was haare huid droog, zy klaagde van rusteloosheid des nagts, en men beval haar elken nagt, als zy naar bed ging, zestig droppen te neemen van het bedaarende afirekzel van Spiesglas. —— Op den 25 haalde zy met nog meerder moeite adem; ik beval haar zes Oncen bloed af te laaten, en verder op de genoemde wyze voort te gaan. —— Daags daar aan haalde zy met meer gemak adem, en het bloed, dat haar was afgetapt, was vry dik. —— Van deezen tyd af bragten de Geneesmiddelen by haar de gewenschte uitwerking voort. De Dranken met *Scilla* verligten de ademhaling nu, en bevorderden de Pisloozing; de droppelen van het aftrekzel van Spiesglas deden haar des nagts rykelyk zweeten, en door het buik-ontlastend middel, verminderde de zwelling duidelyk, verwekkende het zelve eene ruime ontlasting. Op den 5 der Maand January, wierd zy met eene weder instorting gedreigd, de ademhaling wierd moeijelyker, en de zwelling begon te vermeerderen; dog deeze toevallen werden door een tweede aderlaating, en het aanleggen van eene Spaansche Vlieg-pleister op den rug, verminderd. —— Den 9 February wierd zy weder met eene instorting gedreigd, die men eger, door haar vyf oncen bloed af te laaten, voorkwam; hier na wierd zy dagelyks beter, en tegen den 25sten was het gezwel en de moeijelyke ademhaaling ten eenenmaale verdweenen, ook klaagde ze nergens over, dan alleen dat haar maag was opgezet; 't geen scheen af te hangen van zwakheid, en door tweemaalen een Gift Rhabarber, Pillen uit gommen zamengesteld, en bittere middelen te gebruiken, wierd zy hier van verligt. Zy verliet het Hospitaal op den 21 Maart, schynende in eene goede gezondheid te zyn.

„ Op den 20 December des Jaars 1750, op den zelfden dag namentlyk, op welke *Maria Wood*, in het Hospitaal gekomen was, wierd *John Atwood*, een Jongeling, zestien jaaren oud, wegens dezelfde ongemakken, als een Zieke in het Hospitaal ontvangen. Zyn ganssche lighaam was tusschen vel en vleesch met water bezet, hy haalde met moeite adem, had eene kleine dog rasse pols, en ontlastte maar zeer weinig water, dat daar en boven nog hoog van kleur was. Dit ongemak, zyde hy, (zeide *behoorde de Vertaaler geschreven te hebben; welke op veele plaatzen ei en y onder malkander verwart*) zedert omtrent vier weeken gekregen te hebben, door geduurende

drie agter een volgende nagten, by een' Makker van hem, die ziek was, op te zitten. Ik ſchreef hem, in het begin, dezelfde middelen voor als *Maria Wood*, en op den 25ſten meende ik hem zo wel als haar te doen aderlaaten; maar wegens het vooroordeel, dat 'er omtrent het Aderlaaten in de waterzugt heerſchte, oordeelde ik dat het beter was dit uit te ſtellen, tot dat ik gezien had den uitſlag by het Meisje. Daags daar aan kwam ik weder in 't Hospitaal, om deeze twee Zieken te zien; maar de Jongeling was dood. Men opende zyn lighaam, en vond zyn Long ontſteken, gelyk ook zyn meeste Ingewanden, alhoewel hy nooit van ſcherpe pyn op deeze plaatzen geklaagd hadde.

„ HOFFMAN *de Hydrope Obſ.* 9. verhaald een zeer aartig geval van een waterzugtig Mensch, wiens Ziekte hy meende af te hangen van eene verſtopping der Longvaten, en die voornamentlyk geneezen wierd, door herhaalde aderlaatingen. —— SPONIUS verzekerd, dat een Man van eene waterzugt, die onder het gebruik van water afvoerende en pisdryvende middelen eer vermeerderd dan verminderd was, door twintigmaal te worden adergelaaten, geneezen wierd. *Aphorism. Nov. ſect.* 5. §. 87".

Beſchouwing der ſtaatsgeſteldheid van Engeland, doormengd met veele ſtaatkundige, Wysgeerige en Vryheidlievende Aanmerkingen; door den Heer DE L'OLME. *Uit het Fransch vertaald. Te Dordrecht by* P. v. Braam 1772. *Behalven de Voorreden en den Inhoud* 294 *bladz. in groot octavo.*

Eene oplettende naſpooring van den Engelſchen Regeeringsvorm, die veeler aandagt dikwerf tot zig trekt, heeft den Heer *de l'Olme* in ſtaat geſteld, om 'er ons een geleidelyk denkbeeld van te geeven. Hy vangt ten dien einde aan, met een Geſchied- en Oordeelkundig berigt van de opkomst, den voortgang, en de vastſtelling van de Vryheid der Engelſche Natie. Op dit algemeene volgt een byzonder verſlag van het ſamenloopend vermogen des Konings en der Parlementshuizen; mitsgaders van de Vryheid, de Regten en Voorregten der Natie in onderſcheiden betrekkingen. De Autheur, in 't melden van dit alles, de Staatsgeſteldheid van Engeland als ten hoogſte roemenswaardig voorgeſteld hebbende, bevestigt zyne loffpraak verder, door eene beſchouwing der uitwerkſelen, die „ zyns agtens, toonen," dat de Engelſche Regeeringsvorm, boven alle ons bekende „ ſtaatsregeering, deeze drie wezenlyke voordeelen bezit; t. w. dat zy het allerveiligst beſchermt, de minſte opoffering eischt, en het meest voor volmaaktheid vatbaar is." Voorts hegt hy hier aan nog eene overweeging der oorzaaken, die de duurzaamheid der Engel-

gelsche ſtaatsgeſteldheid verzekeren; en tragt eindelyk te doen zien, dat de gewoone verdeeldheden, welken in Engeland plaats hebben, geenzins van die natuur zyn, dat ze den ſtaat in een weezenlyk gevaar brengen. —— De Heer *de l'Olme* toont in dit Geſchrift allerwegen, dat hy zyn Onderwerp met de uiterſte naauwkeurigheid heeft nagegaan; en ſtelt zyne kundigheden, met de daar op gevestigde redeneeringen, ſteeds in een treffend licht. Men ontdekt in 't geheele beloop een Man van oefening, die zeer veel op heeft met den Engelſchen Regeeringsvorm, en een ernstig Voorſtander is van de Burgerlyke Vryheid; welke laatſte hy ten regtmaatigſte handhaaft; ſchoon hy zig hier en daar wat ſterk uitdrukke ten voordeele der Engelſche ſtaatsgeſteldheid, als ware dezelve beter dan eenige andere, ter handhaving van die Vryheid, geſchikt. Dog men kan een Autheur, dien men voor 't overige met genoegen leest, zeer ligtlyk toegeeven, dat hy wat ſterk ingenomen zy met zyn Onderwerp; voor al wanneer het, dat zekerlyk in dezen plaats heeft, van verſcheiden zyden gunſtig beſchouwd kan worden. —— Wy mogen ons niet wel inlaten om de voornaamſte byzonderheden der Engelſche Regeeringswyze, zo als ze hier gemeld worden, voor te draagen, dewyl ons zulks te breed zou doen uitweiden; en zullen daarom liever, uit de tusſchenkomende aanmerkingen, die de Autheur by gelegenheid zeer wel te paſſe brengt, een ſtaaltje overneemen; en dus gebruik maaken van 't geen de Heer *de l'Olme* zegt, wegens de aangewende poogingen, om het Roomſche Regt in Engeland ſtand te doen grypen, en den tegenſtand, dien zulks ontmoet heeft; waar omtrend hy het volgende meldt.

„ Toen de Pandecten te Amalphi wedergevonden waren, (*) verzuimden de Geestelyken, toen de eenigſte menſchen die dezel-

(*) De Heer *de l'Olme* heeft hier mede het oog op het voorgevallen in den jaare 1137, toen men, by 't inneemen van *Amalphi*; eene Stad van *Apulie*, door *Lotharius den II*, een oud Handſchrift van de Pandecten gevonden heeft; 't welk de Keizer ſchonk aan de Stad *Piſa*, in vergelding van verleenden byſtand in den Italiaanſchen kryg: van waar ze ook wel de Pandecten van Piſa genoemd worden, op eene diergelyke wyze als ze in laater tyd, na dat de Florentyners zig meester gemaakt hadden van Piſa, den naam van Florentynſche Pandecten verkreegen. Ook wil men dat die Keizer, op den raad van *Irnerius*, een Duitsch Regtsgeleerden, gelast zou hebben de Roomſche Wetten op de Academien te verhandelen, en 'er

zelve eenigzins verſtaan konden, deeze gelegenheid geenzins, om den invloed dien zy reeds hadden, te vermeerderen, zy deeden dezelve in het grootſte deel van Europa aanneemen. Engeland, welk geſchikt was om eene Staatsgeſteldheid, zo verſchillende van alle andere te verkrygen, moest ook daar in uitſteeken, dat men aldaar het Roomſche Recht verwierp."

„ Onder Willem den Veroveraar, en de Koningen die na hem volgden, drong eene meenigte van Geestelyken zich by het Hov van Engeland in, Hunne achting, die elders als eene onverſchillige zaak konde beſchouwd worden, was zulks geenszins in een land, waar des Vorſten magt geen paalen kende, en dus was op zynen geest vermogen te krygen, even zo veel als de magt zelve in handen te bekoomen. De Engelſche Adel zag met de grootſte jaloerschheid aan, het vermogen van menſchen, zo verſchillend in ſtand met hun, voor wiens ſlagen zy elk oogenblik bloot ſtonden; en oordeelden, dat dat vermogen ten hoogſten top zoude gevoerd worden, indien men wetten aannam, die deeze zelfde menſchen zochten in te voeren, en waar van zy dan ook noodwendig de bewaarders en uitleggers zyn zouden."

„ Het gebeurde dus, door een vry zonderling toeval, dat de Roomſche wetten, door Monniken in Engeland gebragt, zich daar vereenigden met het denkbeeld der Kerkelyke magt; juist zo als de godsdienst deezer zelvde Monniken, naderhand gepredikt, door Koningen, welken naar de volſtrekte heerſchappy dongen, zich aldaar met het denkbeeld van Alleenheerſching ſaamenvoegde. De Adel verwierp ze ten allen tyde, zelvs met drift (a); en Koning Stephan de Geweldenaar, wiens belang was dien aan zich te verbinden, ging zo verre van het onderwys in dezelve te verbieden."

„ Daar nu de ſchikking der zaaken eene groote gemeenſchap te weeg bragt, tuſschen den Adel en het Volk, breidde zich de haat tegen het Roomſche Regt langs hoe meer uit, en die wetten, welke wegens haare wysheid, in veele gevallen, en vooral om haare uitgebreidheid, hadden behooren te worden aangenomen, toen de Engelſche Rechtsgeleerdheid zelve nog in haare onvolkomenheid was, ondervonden by de lieden van

zig in de Gerigtshoven naar te rigten: dog zekerer ſchynt het te weezen, dat deeze *Irnerius* de eerſte geweest is, die Roomſche Wetten als Hoogleeraar verklaard heeft, op de Schoole van Bologne.

„ (a) Onder de regeering van Richard II, verklaarde de Adel: " *Que le roialme de Engleterre n'etoit devant ces heures, ne al-*

en-

van de wet de allerſtandvastigſte tegenkanting. En terwyl zy, die dezelven zochten in te voeren, hunne poogingen dikwerv herhaalden, werd 'er eindelyk onder de Leeken een ſoort van ſaamenzweering gemaakt, om dezelven naar de Univerſiteiten en Kloosters te verbannen. (b)"

„ Deeze tegenſtand ging zo verre, dat FORTESCUE *Chief Juſtice* (Opperrechter) en naderhand Kanſelier onder Hendrik den Zesden, een boek geſchreeven heevt, onder den tytel *de Laudibus Legum Angliæ*, waar in hy onderneemt, de voortreffelykheid der Engelſche Wetten boven de Romeinſchen te betoogen, en, om hier in niet ſchaars te zyn, geevt hy aan dezelve het voordeel van de oudheid, doende haaren oorſprong tot lang voor de ſtichting van Rome opklimmen."

„ Deeze geest heeft zelvs ſtand gehouden, tot in zeer laate tyden, en wanneer men het aantal van afdeelingen leest, welke HALE, die op 't einde der laatſte eeuw geſchreeven heeft; (a) gebruikt, om te bewyzen, dat in de weinige gevallen, waarin het Burgerlyk Recht in Engeland aangenomen is, het zelve niet geldt uit kracht van eene onderwerping aan de bevelen van Justinaan; (een zaak die gewis geen betoog noodig had,) dan beſpeurt men, dat die *Chief Juſtice*, die tevens een groot Rechtsgeleerde was, ten deezen opzichte een ſoort van partyzugt behouden had."

„ Nog hedendaags ſchryven de Engelſche Rechtsgeleerden, de vryheid die zy genieten, en waar van andere Natien

entent du roy notre Seignior et Seigniors du Parlement unques ne ſera rulé ne governe par la ley civil." In Rich. Parlamento Westmonasterii 3 Feb. Anno 11.

„ (b) Ik zoude konnen aanwyzen, indien dit tot myn onderwerp behoorde, dat de vryheid van denken in 't ſtuk van den godsdienst, welke ten allen tyde in Engeland geheerscht heevt, uit dezelvde gronden ontſtaat als hunne ſtaatkundige vryheid: beiden zyn haaren oorſprong ſchuldig daar aan, dat zy die, in andere Staaten, het volk misleiden, of met genoegen zien dat het misleid worde, aldaar gedwongen geweest zyn, het zelve aan zich te verknochten, en hen te onderwyzen. Voords, de meenigvuldige veranderingen van den Godsdienst in Engeland, bewyzen niets anders dan het groote aantal van gezindheden: 'er was geene, of zy konde de heerſchende zyn, zo dra de Vorst goedvond zich voor dezelve te verklaaren; dus was het Engeland niet, gelyk men in den eerſten opſlag denken zoude, maar 't was dezelvs Regeering, die een' anderen Godsdienst aannam."

„ (a) In zyne Historie van de Gemeene wet."

tien verſtooken zyn, daar aan toe, dat zy het Roomſche Recht, dat door die Natien aangenoomen is, verworpen hebben: vattende aldus het gewrocht voor de oorzaak op. Want de Engelſchen zyn daarom niet vry, om dat zy het Roomſche Recht verworpen hebben; maar, om dat zy vry waren, of althans, om dat by hun oorzaaken plaats hadden, waar door eenmaal de vryheid moest opgeregt worden, hebben zy het Roomſche Recht konnen verwerpen. Of ſchoon zy het zelve al mogten aangenoomen hebben, die zelvde oorzaaken, die hen in ſtaat ſtelden, om het geheel te verwerpen, hadden hen ook magt konnen geeven, om dat gedeelte te weeren, dat hun niet aanneemelyk voorkwam; en zy zouden gezien hebben, dat het zeer wel mogelyk zy, de uitſpraaken van het Roomsch Burgerlyk Recht op te volgen, ten aanzien der *Stads-* en *Landsdienſten*, zonder daarom deszelvs gronden, aangaande de magt der Keizeren (b), aan te neemen."

„ Hier van zou Holland een bewys opleveren konnen, indien 'er nog niet een veel treffender ware, te weeten, dat van den Keizer van Duitschland, die, of ſchoon in het denkbeeld van zyn volk een opvolger zelvs van den Throon der Romeinſche Keizeren, nogthands op verre na de magt niet heevt, die de Koning van Engeland bezit: en op 't leezen der verſcheiden Verdragen, by welken hem zelvs het recht ontnomen wordt, van de voornaamſte Ambten des Ryks te begeeven, behoevt men niet een oogenblik langer te duchten, voor eenen geest van onbepaalde onderwerping, dien men uit de ſtandgryping van het Burgerlyk Recht noodzaaklyk wil afleiden."

Voor 't overige meldt ons de Autheur, in de verdere berigten raakende de Engelſche Wetten, nog met opzigt tot het gebruik van het Romeinsch Burger-Recht, „ dat het egter gevolgd word by de Kerklyke Hoven; in het Hov der Admiraliteit, en in de Hoven der beide Univerſiteiten; doch, *zegt hy*, het geldt 'er niet verder, dan *lex ſub lege graviori*; moetende die verſcheiden Hoven zich gedraagen naar de Acten van het Parlement, en, volgends den zin, welken de Hoven der Gemeene Wet aan het zelve geeven; aan welker onderzoek zy ook onderworpen zyn."

„ (b) Het geen de Engelſche Rechtsgeleerden het meest verbaast, is de 11 l. 1. T. 4. L. I. Dig. *Quod Principi placuit legis habet vigorem*".

De

De Nieuwe Reiziger, of Beſchryving van de Oude en Nieuwe Wereld, uit het Fransch van den Abt DE LA PORTE. *Dertiende Deel. Bebelzende Paraguai. Brazilië, de Africaanſche Eilanden, Abiſſinië, Nigritië en Monomotapa. Te Dordrecht, by* A. Blusſé en Zoon.

IN dit Dertiende Deel van den *Nieuwen Reiziger*, ontmoeten wy drie Brieven, die ons de Ontdekkingen van *Paraguai*, de voornaamſte Staatswisſelingen daar voorgevallen, en de geſteldheid dien Lands ontvouwen. —— De twee volgende geeven ons een Berigt van *Brazilië*. —— Dergelyks beſteedt de Schryver twee Brieven, om de *Africaanſche Eilanden* te doen kennen. —— *Abiſſinië* wordt in drie Brieven breedvoerig beſchreeven. —— *Negritië* en *Monomotapa* leveren de ſtoffe op tot de twee laatſte Brieven van dit Deel.

Wy zullen thans onzen Leezeren, het geen de Abt DE LA PORTE, ten aanziene van het Hof en de Hofhouding des Keizers van *Monomotapa* mededeelt, onder 't oog brengen. —— „ Eenige Reizigers, ongetwyfeld om hunne vertellingen wonderbaarlyker te maaken, vertoonden ons het paleis van den oppervorst als een overheerlyk gebouw, dat alles, wat 'er in Europa verwonderlykst in deeze ſoort is, overtreft. De binten en verwulfzels zyn, indien men hun gelooven mag, koſtlyk bebeeldhouwd, en bedekt met gouden plaaten, met eene uitneemende kunſt gedreeven. Wel is waar, voegen zy 'er by, dat de behangzels ſlechts van katoen zyn; maar de levendigheid der kleuren betwist den prys, aen den luister van het goud, 't welk dit prachtige geſticht van binnen verſierd. De vergulde geſchilderde en geëmailleerde huiscieraden, de kandelaers en het vaatwerk van louter goud, en eene menigte van porceleinen vazen, omringd van gouden takken, welke naer Koraeltakken gelyken, maaken een gedeelte van de ſchoonheid der vertrekken uit. Het buitenſte van het paleis is verſterkt met torens en vestingwerken, wier bouworde en ſchikking yder in verwondering verrukken. De tuinen, boschjes en wandeldreeven beantwoorden, volgens hun verhael, volkomen aan de grootheit van het gebouw, en aen de majeſteit van den doorluchtigen opperheer, die in het zelve huisvest.

„ Zie daar, in 't algemeen, wat de woning betreft; doch ten opzigte van de inwendige heerlykheit verzekert men, dat de Keizer dagelyksch voor duizend kroonen aan reukwerk gebruikt, en altoos van vyf honderd hofnarren verzeld is. Zyn kleed is een tabbert van goudlaken met bloemen, in het land geweven. Dees Vorst heeft negen Vrouwen, die met den tytel van Koninginnen vereerd zyn, en waar van yder in 't byzonder een' ſtaat houdt, alzoo luisterryk als die van den opperheerſcher, in wiens gezag zy deelt. Zy moeten zyne zusters of naaste bloedverwanten wezen; en zy genieten de inkomſten van verſcheidene landſchappen, tot haer onderhoudt toege-

gewezen. Zoo dra 'er eene dezer Echtgenooten ſterft, verkiest men de geene, die haer behoort op te volgen. De eerſte heeft altoos den tytel van Keizerinne, en gebiedt alle de anderen. De Portugezen noemen haer hunne moeder, en vereeren haer veele geſchenken, om dat zy hunne belangen aen het hof bevordert. De Koning zendt hun nimmer afgezanten, welke niet door eenige Officiers dezer Princeſſe vergezeld zyn. Na haren doodt heeft de eerſte hofmeester het vreemde regt om hare opvolgſter te benoemen, mits hy dezelve altoos kieze uit de bloedverwanten van den Vorst. Duizend andere Vrouwen, uit de eerſte geſlachten van het Koningryk gekoozen, hebben ſlechts den rang van bywyven of echtgenooten van de tweede orde: zy zyn als de Staetjuffers der negen Koninginnen, en hare verteeringen zyn naer deze waerdigheit geſchikt.

„ Door deze beſchryvingen en ingebeelde heerlykheit, had men myne nieuwsgierigheit aangeprikkeld; doch dezelve vond zich luttel voldaen. Oordeel van myne verwondering', toen ik, in plaets van heerlyke gebouwen, niet anders zag dan houten huizen, met ſtrooi gedekt. De hoofdſtadt, die den naam van *Zimbdoe*, of het hof draegt, om dat 'er de Koning zyn verblyf houdt, kan omtrent eene myl in haren omtrek halen; maer de huizen zyn 'er zo verre van elkanderen, dat zy ſlechts eene zeer kleine ruimte zouden beſlaen, indien zy, gelyk in onze ſteden, vereenigd waren. Het paleis heeft negen omtrekken, gemaakt van houten horden, in plaets van muren. Ik zag zelfs zyne keizerlyke majeſteit, zyne eigene kinderen tot den arbeidt aendryven: ik zag deze doorluchtige kinders bezig met ſtrooi aen te dragen, om een houten huis, dat de vorst pas had doen bouwen, te dekken. Hy was toen gekleed met twee ſtukken ſtofs, waer van het eene hem tot een ſluier verſtrekte; en het andere, van achteren als een' mantel was vast gemaekt, hing tot zyne beenen neder. Hy draegt gemeenlyk aen zynen gordel een kleinen byl, dien men ook eene ſpade kan noemen, om dat hy ſomtyds tot een oorlogstuig, en ſomtyds tot een gereedſchap voor den akkerbouw ſtrekt: eene bezigheid zoo weinig by hem veracht, dat ik hem een Portugeſchen gezant zyn affcheidt heb zien geven, om zich bezig te houden met het bebouwen van zynen akker. Zyn troon is de drempel van zyne poort, alwaer hy op eene trap zit, zonder ander tapyt dan een visſchers net. Zyne vertrekken hebben geene andere behangzels, en in deze nederige toerusting, deed zich deze zwarte majeſteit echter knielende bedienen. Wanneer de vorst hoest, ſpuwt, niest of geeuwt, weet men het aenſtonds in alle de wyken der Stadt. De tegenwoordig zynde perſoonen ſlaen in de handen, terwyl zy het bedryf van den vorst naer bootſen. Anderen, die het hooren, doen insgelyks; en deze klucht, die van den eenen tot den anderen overgaet, wordt byna op denzelfden tydt, door de ganſche plaets geſpeeld. Als de vorst uitgaet, houdt hy in zyne hand zyne pylen, zyn' boog, of eene ſpiets, en heeft altoos voor zich eenen man, die

op

op den trommel ſlaet, om het volk van de komst des Keizers te verwittigen. Zyn hof heeft weinig grootheid, en vele plegtigheden.

„ De Prins heeft wezenlyk een groot getal Vrouwen, waer van 'er verſcheide in der daed zyne zusters of bloedverwanten zyn; doch zy zyn niet moeijelyk te voeden, noch duur te onderhouden: eenige katoenen ſluiers, welke zy zelve ſpinnen en maken, eenig Indiaensch koorn, 't welk zy planten, aenkweeken en bereiden; benevens een groot ſtal en eenige mutten, maken hare huizing, haer huisraed, hare kleeding en haer voedzel uit. De gunſten van den Vorst ſtellen tuſſchen haer in 't minst geen onderſcheidt; als de lust hem aenprikkelt, neemt hy de eerſte, welke zich voor hem vertoont, waer na hy zelfs geen' ſchyn geeft van haer te kennen; ten zy ze moeder wordt: als dan geeft men haar een byzonder vertrek, om haer Kind ter weereld te brengen, te zoogen en op te voeden. De heerſchappy der ſchoonheid heeft in 't geheel geen regt in eene plaats, alwaer de grootſte leelykheid regeert; en in dit zwarte en onbeſchaefde Hof, hebben de Vrouwen geen ander lot, dan den lust van den Man te voldoen, en hem nazaten te verſchaffen. Deze onverſchilligheid voor een geſlacht, dat overal aengebeeden wordt, verhindert alle konſtenaryen, en belet de ſamenrottingen, die de andere Vrouwentimmers ontrusten, en in 't verderf ſtorten. Hier hoort men niet zeggen, dat eene Vrouw de Janitzaren heeft doen muiten, noch dat eene begunſtigde Minnares eenen groot viſier heeft doen afzetten, maer dat de jonge Addi twintig geeſſelſlagen ontvangen heeft, om dat zy verzuimd had haer katoen te ſpinnen. ô Gy, wier vonnis van verbanninge of dood de Minnaresſen der Koningen in de armen van haren Minnaer teekenen, gy zult dit ongeval aen het hof des Konings van Monomotapa niet beproeven! En gy, ſtaetkundige Minnaresſen, wier hart minder naer de liefde dan naer de magt van den Vorst haekt, nieuwlyks zoudt gy in dit hof gezags genoeg hebben, om eenen enkelen Slaaf te doen ſtraffen!

„ De voornaamſte amptenaers van den Keizer, zyn de landvoogt der Koningryken of eerſte Staetsdienaer, de algemeene Veldheer of Krygs-overſte, de hopman der lyfwacht, en de eerſte Hofmeester, dien ik reeds genoemd heb. De ampten van Grootmeester der muzyk, opperhoofd der Waarzeggeren of Toovenaaren, Artzeny-bereider, Groot poortier, en opzigter der keuken, worden door de Heeren van den hoogſten rang waergenomen. De Keuken-bedienden zyn insgelyks aenzienlyke Perſonaedjen. Niemand dezer Amptenaeren mag ouder zyn dan twintig jaaren; dewyl men veronderſteld, dat zy tot deezen ouderdom nog geenen ommegang met de Vrouwen hebben. Deze laetſten verzuimen ook niet, den Prins in dit denkbeeld te houden; en de Vorst zelf veinst hier van overtuigd te zyn, om haer ten minſten deze kleine vergoeding te laten, in den harden dwang, waer in hy haer houdt. Deze jonge Lieden worden, na hunne dienſten, tot de eerſte waardigheden van den ſtaet verheven,

ge-

gelyk de *Icboglans* of Staetjonkers in het Vrouwentimmer van den Grooten Heer.

„ De oorſprong, opvolging en het getal der Keizeren van Monomotapa zyn niet bekend. De Portugeezen willen dat deze Prinſen reeds in wezen waren ten tyde des Koninginne van Seba, en dat deze hare ſchatten van hun trok. Anderen gelooven dat zy afſtammen van het geſlacht der Mokaranga, welke men als de dapperſten des landaarts beſchout. —— Het Volk van Monomotapa begint de maand met de nieuwe maen, en verdeelenze in drie deelen, yder van tien dagen; de vierde en vyfde dag van ydere verdeeling, zyn feestdagen, op welke de Vorst gehoor geeft. Hy heeft in zyn hand een' grooten Staf, waerop hy leunt: en dus onthoudt hy zig den ganſchen dag aen de deur van zyn Paleis. Indien hy ziek is, bekleedt de eerſte Staetsdienaer, of het hoofd des Koningryks, zyne plaets, en neemt zyne bedieningen waer. Alle de geenen, die iets voor deze vierſchaar te verrigten hebben, moeten 'er al knielende verſchynen, en in deze geſtalte antwoordt van den Vorst of van zynen ſtedehouder afwachten."

„ Op den dag der nieuwe mane, loopt de Keizer, omringd van zyne hovelingen, in het Paleis, als of hy voorneemens ware te ſtryden. Als zyn loop geëindigd is, brengt men hem een vat met gekookt Indiaansch Kooren, 't welk hy op de aerde verſpreidt, bevelende aen alle zyne groote Heeren 't zelve te eeten. Deze werpen zich driftiglyk daer op neder; en yder proeft 'er van, om zyn hof te maken, als of het een der lekkerſte gerechten ware. Doch het voornaamſte van alle deze Feesten is dat der nieuwe Mane van de maand Mei. Alle de Heeren, wier getal zeer groot is, vergaderen in het paleis, en vertoonen eenen ſtryd voor den Vorst. Deze tydkorting duurt den ganſchen dag. Vervolgens verdwynt de Keizer, en verbergt zich eene week zonder zich te laten zien. In dien tuſſchentyd houdt men niet op van den trom te roeren; en het feest eindigt op eene barbaarſche wys: want op den laetſten dag doet de Keizer de heeren, voor welke hy de minſte genegenheid heeft, dooden, en offert hen op aen de Schimmen zynet Voorvaderen. De trom wordt dan niet meer geſlagen; en yder begeeft zich naer zyn huis. In plaets van deze verſchriklyke ontknooping', die dit wreede feest met bloed bevlekt, vernoegt zich de Keizer ſomtyds met zich te waſſchen in eene Tobbe met wyn, dien hy zynen hovelingen doet drinken om hen aen zich te verbinden, en te betoonen, dat hy met hun ſlechts één hart en één Ziel wil uitmaken. Deze plegtigheid geſchiedt op het geluidt der Speeltuigen; waer na al het Volk zich, met gebogen hoofde en bevende knien, van daer begeeft".

Wer-

Werken van de Maatſchappy der Nederlandſche Letterkunde te Leyden. Eerſte Deel. Te Leyden by P. v. Eyk *en* D. Vygh 1772. *In groot quarto.*

Eene edele zugt ter bevorderinge van de Nederlandſche Letterkunde heeft deeze Maatſchappy tot ſtand gebragt; en dit eerſte Deel van derzelver arbeid levert ons verſcheiden blyken van de bekwaamheid der Maatſchappye, om dien tak van Oefening vrugtbaar op te kweeken. —— Welgeſchikte Wetten, die 'ons aan 't hoofd van dit hun Geſchrift voorkomen, geeven ons een denkbeeld eener Maatſchappye, met zo veel oordeels ingerigt, dat 'er natuurlyk uitgewerkte ſtukken van te verwagten zyn. —— Eene daar op volgende Naamlyst der Leden meldt ons een aantal van Mannen, die bekend ſtaan voor onvermoeide navorſchers, oplettende onderzoekers, en ſchrandere beoordeelaars, van alles wat de Nederlandſche Taal- Dicht- Oudheid- en Hiſtorieknnde betreft; 't welk ons het ſtreelende vooruitzigt verleent, dat zy aan de gemaakte ſchikkingen zullen beantwoorden; en ons dus daadlyk van tyd tot tyd eene reeks van Verhandelingen mededeelen, die ſtrekken konnen ter uitbreidinge deezer aangenaame en nuttige Oefeninge. —— En in die hoop verſterkt ons reeds deeze eerſte afgifte hunner Lettervrugten, welken zo ſmaaklyke proeven deswegens aanbieden, dat de Liefhebbers het verdere toekomende met verlangen te gemoet zien.

De Heer *Huydecoper* verleent ons hier aanvanglyk eene Briefswyze Verhandeling, ter verdeediginge van 't reehte gebruik van den *Ablativus Abſolutus*, als niet ſtrydig, maar in tegendeel overeenkomſtig met ons Taaleigen, eenſtemmig met het gebruik der oude Schryveren onzer Moederſpraake, en der naverwante Taalen. Men heeft des, de Latynſche woorden, *Epiſcopo mortuo alium eligebant*, overzettende, te ſchryven, *Toen de Biſchop geſtorven was*, of, om den ſtyl te ſchakeeren, en te bekorten, met een *Ablativus Abſolutus* te gebruiken, *Den Biſchop geſtorven zynde*, en niet *De Biſchop geſtorven zynde, verkoos men eenen anderen.* De laatſte ſchryfwyze is, volgens den oplettenden *Huydecoper*, onbeſtaanbaar met den aart der Taale. En zo heeft men dan ook de ſpreekwyze (*illo mortuo*) niet te vertaalen, *Hy geſtorven zynde*, maar *Hem geſtorven zynde*; een laater averechts gebruik ſchynt wel het eerſte te wettigen, maar het taaleigen, overeenkomſtig met het oude gebruik, behoort meer Gezags te hebben: en zo lang de nieuw ingevoerde Mode dat Gezag blyft tegenſtreeven, doet men beter met zig by omſchryving uit te drukken, *toen Hy geſtorven was.* Deeze Brief is oorſpronglyk geſchreeven, by gelegenheid van eenen Brief van den Heer *Matthaeus van Leeuwaerden*, tegen het gebruiken van den *Ablativus Abſolutus*; en deszelfs Broeder, *Juſtus van Leeuwaerden*, heeft, op 's Broeders overlyden, na 't ontvan-

vingen van *Huydecopers* Antwoord, een *Naberigt*, geſchreeven, dat geſchikt is ter wederlegginge van dit gemelde Antwoord. Deeze Papieren, na 't overlyden van opgenoemden *Justus*, gevonden zynde, heeft men goedgedagt dezelven hier te voegen, by deezen Brief van *Huydecoper*; die, op het ontdekken deezer papieren, merkelyk veranderd en verbeterd, reeds afgedrukt was. Het *Naberigt* ſlaet dus wel eigenlyk niet op deezen Brief, maar op den vroeger oorſpronglyken; dan voor zo ver het onderwerp het zelfde zy, kon het niet oneigen met den voorafgaanden Brief, by deezen van *Huydecoper*, geplaatst worden. De Leezers worden hier door te beter in ſtaat geſteld, om de verſchillende denkbeelden daaromtrent te wikken; en te onderzoeken, of 'er, na dezen meer beſchaafden Brief van den Heer *Huydecoper*, nog iets te vinden zy in die Papieren van de Heeren *van Leeuwaerden*, dat hen in twyfel doet ſtaan, om deeze verdeediging van den *Ablativus Abſolutus* toe te vallen.

Verder levert ons dit Stuk een Verhandeling over de Verbuiging van het werkwoord *Laten*, als een hulpwoord der Gebiedende en Toevoegende wyze gebruikt. De Heer *Nanninga* brengt ons hier onder 't oog, hoe verkeerd het zy te ſchryven, *laat ik*, *laten wy* enz: en dat men dit hulpwoord altoos, 't zy men eene toelaating, verlofgeeving of aanmoediging bedoele, onveranderlyk heeft te gebruiken, zeggende *laat my*, *laat ons* enz. Deeze aanmerking wordt wyders nog verſterkt, door den Heer *Hinloopen*, in eene volgende Bylage, waar in hy ons daar benevens doet zien, dat men al van oudsher *ſe* voor *hen* of *haar* in *Accuſativo* gebruikt heeft; gelyk men ook nu nog zegt *laatſe*, in ſtede van *laat hen* of *haar*. Naar 't regelmaatigſte gebruik ſchynt *ſi* de *Nominativus pluralis* en *ſe* de *Accuſativus* geweest te zyn.

Hier aan volgt eene Oudheidkundig onderzoek, raakende de ligging eener plaatſe genaamd WICUS, van welke Koning *Dagobert* de I gewag maakt, in eenen Brief van het jaar 630. De Heer en Mr. *van de Wall* toont in dit onderzoek, dat 'er gewigtige reden zyn, om hier niet, met den Heer *Wagenaar*, te denken op *Wyk te Duurſtede*, in 't Sticht van Utrecht gelegen; maar dat deeze plaats veel eer te zoeken is, omtrent de zeekusten van Frankryk. Volgens het hier bygebragte zou dit WICUS ons aanduiden eene oude Koopſtad, eertyds geheeten *Quentovicus Portus*, gelegen aan eene rivier, die voorheen *Quantia*, nu *la Canche* genoemd wordt, niet verre van Estaples, in het tegenwoordige Picardye: welke Koopſtad, in de Schriften der middeleeuwe, niet alleen den naam draagt van *Quentovicus*, *Cuentawich*, of *Quentawich*, maar ook veeltyds, daar in voorkomt, onder de eenvoudige benaaming van WICUS, VICUS of WICUS PORTUS. De Schryver deezer Verhandelinge heeft dit onderwerp met veel oplettendheid nagegaan, en deelt ons by die gelegenheid verſcheiden oudheidkundige aanmerkingen, die van eene algemeener nuttigheid zyn, mede.

Van

Van deeze zelfde hand vindt men hier voorts eenige aanmerkingen over de misdaad, welke men oudtyds benoemde met den naam van *Wapel-* of *Wapendrenken*. Deeze beſtond, naar 't oordeel van dien Schryver, daar in, „ dat men iemand, uit euvelen moed, in 't water, ſlyk of andere vuiligheden nederwierpe, drong of ſtoote, zoo dat de ingedrongen of neergeworpen buiten ſtaat geraakte, van zig te kunnen redden." Men noemde het daarom ook wel *Wapeldring* en *Wapeldreng*; zynde *drenken* hier zo veel als *drengen* of *dringen*; en wordende het woord *Wapen* of *Wapel* (met eene gemeene verwisſeling van *n* en *l*,) ouwlings vermoedelyk niet alleen van vuil, maar ook van allerlei water, 't zy dan minder of meerder rein, gebruikt. De Heer en Mr. *van de Wall* tekent daar benevens, by deeze gelegenheid nog aan, dat men dit woord, in later tyd, in eene ſlaauwer betekenis gebezigd heeft, ter aanduidinge van den hoon iemand aangedaan, door hem bier, wyn, water of iets dergelyks in het aangezigt te werpen. „ En dit, zegt hy, moet zoo weinig vreemd gevonden worden, als dat het Kerkelyk woord *doopen*, eertyds, in de beteekenis van *onder water ſteeken*, en nu, doorgaands in die van *beſprengen* of *overſtorten met water*, gebruikt worde".

By dit alles komen nog de *Mengelingen* van den Heer en Mr. *Alewyn*, die 't 'er op toegelegd heeft, om eenige verbasterde ſpreekwyzen op te helderen, mitsgaders ſommige verminkte plaatſen van oude Schryveren te herſtellen, waar nevens gevoegd zyn twee Bylagen van den Heer *Hinlopen*, tot dat onderwerp betrekkelyk. De herſtelde ſchryffouten daar laatende, als die in 't Werk zelve nagezien moeten worden, zullen wy de verbasterde ſpreekwyzen, met derzelver verklaaring, nog kortlyk opgeeven.

Men zegt gemeenlyk, *Hy gelykt zyn broeder* OP EEN DUIT, in plaatſe van OP ENDE UIT, dat is *rond uit*, *in alle deelen*. In dien zelfden zin zegt men ook, *Hy gelykt hem* OP EEN TOP, waar voor men oudtyds zei, OP ENDE OP. Op eene diergelyke wyze heeft men OVER ENDE OVER, als mede OM ENDE OM verbasterd in OVER EN TOVER, en ROMMENTON, dat eigenlyk ROND ENDE OM of RONDOM is.

Hier voor ſchreef men ook, gelyk de Heer *Hinlopen* aanmerkt, wel eens OMMENDOM; hoedanige ſamenhegtingen men meermaals ontmoet, als in ANENDAN VOOR AAN ENDE AAN, waar toe ook het HARENTARE en DORENTORE van *Melis Stoke* te brengen is. Dus is ook MAG GESCHIEDEN ingetrokken tot MAGSCHIEN, verwisſeld in MASSCHIEN, en daar uit ons MISSCHIEN gebooren. Op eene diergelyke wyze is 't VIEL LICHT overgegaan tot VIELLICHT, VILLICHT, VELLICHT en WELLICHT, [of gelyk men thans ook wel zegt, VRELLICHT.] Verder ſtaat hier nog te melden, dat OP ENDE UIT oudtyds ook wel uitgedrukt wierd, door UIT ENDE UIT, mitsgaders door AL UIT; en dat het oude ALS EN ALS aan te merken is als eene ſamentrekking van ALLES EN ALLES, even als NIETS VOOR NIETES.

De Heer en Mr. *Alewyn* oordeelt uit zulk eene ſamentrekkinge te mogen afleiden, den oorſprong van de overtollige T in *Tachtig* en meer diergelyken; doch de Heer *Hinlopen* vermoedt, dat men dit veel eer aan deezen of geenen tongeſlag heeft toe te kennen, en oordeele dat de T over al te gemeen bygebragt is, om hem aan een vasten regel te binden; 't welk hy in verſcheiden voorbeelden nader doet zien.

De overige verminkte ſpreekwyzen, door den Heer en Mr. *Alewyn* bygebragt, zyn de volgende.

Van den OS *op den Ezel te ſpringen*, moet waarſchynlyk zyn, *van den ORSE* (dat is, van het Paard) *op den Ezel te ſpringen.*

In ſtede van BONT *en Blaauw geſlaagen*, behoorde men te zeggen, BLOND *en Blaauw.*

Het woord LIEVERLEE is niet onwaarſchynlyk gebooren uit *van lee voir*, dat is *van lid voor lid*, zo veel als van ſtuk tot ſtuk, [en dus ook, gelyk men 't tegenwoordig wel gebruikt, van langzaamer hand.]

De ſpreekwyze *ſlaapen* ALS EEN ROOS klinkt zekerlyk vreemd; doch dezelve is naastdenkelyk verbaſterd, van *ſlaapen* ALS IN ROOS; zo vast, zo genoeglyk, als iemand, die op een zagt rooztendons ſlaapt; met hoedanig ſoort van bedden veele wellustigen, zo men verhaald vindt, niet weinig op gehad hebben.

De uitdrukking *twee aan twee* en *paar aan paar te gaan*, is eindelyk niet goed te keuren, beter zegt men *paar en paar*, *twee en twee*, of *by paaren*. Als men zegt, *de ſlaaven waren paar aan paar gekoppeld*, is 't zo veel, als of men zegt, *de ſlaaven waren gekoppeld, een paar aan een paar*, dat is, vier ſlaaven waren te ſaam gekoppeld; 't geen men egter niet bedoelt. Men behoort dan niet te zeggen, *Wy volgden het lyk paar aan paar*; beter *paar en paar*, dat ook oudtyds gebruikelyk was. Deeze verbaſtering is mogelyk uit eene gemeene ſleur ontſtaan; en de ſpreekwyze *hand aan hand*, en *mond aan mond*, kan 'er mede wel aanleiding toe gegeeven hebben. Ook zou het niet geheel vreemd zyn hier te denken, op het oude gebruik van *av* en *anne*, dat men, zo wel in de betekenis van *en*, als in die van *aan* ſchynt gebezigd te hebben.

Voorts wordt dit eerſte Deel, (dat dus verſcheiden leezenswaardige Stukken behelst, en waar onder de Oudheidkundige Verhandeling van den Heer en Mr. *van de Wall*, inzonderheid eene herhaalde leezing verdient,) beſlooten met eene zeer wel uitgevoerde navolging van een der *Olympiſche Lierzangen van* PINDARUS, door PIETER van den BOSCH; die ons PINDARUS met regt voorſtelt als „ een dier uitmuntende Digtgeesten der Oudheid, welken onze tydgenooten de kunst behooren af te zien, om regten ſmaak te krygen van ware ſchoonheid en verhevenheid",

MOZES, *in twaelf Boeken; door* NICOLAAS VERSTEEG. Met het Portrait van den Autheur. *Te Rott. by* N. Smithof *en* R. Arrenberg 1771. *Behalve de Opdragt* 387 *bladz. in quarto.*

DE dichtkundige *Verſteeg* levert ons hier de Geſchiedenis van den Man Gods, MOZES, in vloeibaare Verzen. De Autheur ſtelt hem voor, met zyne komst in *Midiän*, alwaar hy de dogters van Priester *Jethro* beſchermt tegen den euvelmoed van baldaadige Herderen; waar op hy huisvesting erlangt by *Jethro*, dien hy voorts verſlag geeft van zyne geboorte, en 't verdere voorgevallen in Egypte, dat hem aanleiding gegeeven had, om naar *Midiän* te vlugten. Dit Voortwerk in de twee eerſte Boeken afgehandeld zynde, ontmoet men, in de tien volgenden, de merkwaardige Geſchiedenisſen, die ons raakende de verrigtingen van Mozes, tot op het afloopen van zyn tydlyk leeven, in de Heilige Schriften ſtaan aangetekend. Onze Dichter heeft dit verhael, ſchoon 't juist niet in den ſmaek van een grootsch Heldendicht opgeſteld zy, egter veel al nog verlevendigd, door treffende afbeeldingen van verſcheiden omſtandigheden; waar uit men zien kan, dat 's Mans verbeeldingskragt, met het klimmen zyner jaaren, (zynde hy gebooren te Rotterdam, den elfden van Wynmaand 1704,) nog niet geheel verſtompt is. Ten getuigen hier van verſtrekke het Tafereel, dat hy ons ſchetst van de ontſteltenis der Egyptenaaren, op het verneemen van den doodlyken ſlag, hunnen eerstgebooren door 't geheele Ryk toegebragt.

Elk huiswaerd vliegt met ſchrikk' ten rustbedde af, vol vreezen,
En klopt, om byſtand, by zyn' naesten buurman aen,
Maer och! daer ziet hy elk al mede in doods angst' ſtaen,
Door onverzetlyk leet, in rouw' en tranen ſmoren,
Om de onverwagte dood van zynen Eerstgeboren.
Elk klaegt al even zeer, om 't misſen van zyn kroost,
En allen derven ze, in hun droefheit, raed en troost.
Ja dus, ô wee! dus is 't van huis tot huis gelegen!
De bleeke rouw, 't gekerm, ja de angst, loopt allerwegen,
Met wild, met woest getier en yſelyk geluid,
Dolzinnig, heen en weêr, de huizen in en uit.
De Raedsman, Hoveling en al wie 't Hof bewonen,
Beweenen 't ſterflot van hunne Eerstgeboren zonen,
En loopen radeloos door al de zalen heen,
Met kermen en geroep, gejammer en geween.
Vorst Farao, thans mêe door 't zelfde lot benepen,
Moet nu zyn' eigen Zoon, door 't Pestvuur aengegrepen,
Zien liggen uitgeſtrekt op 't vorstlyk ledekant,
Beroofd van 't levenslicht; zyn allerdierbaerst' Pand,
's Ryks Erfprins, al zyn hoop, de wellust van zyn dagen,
Die na hem heerſchen zou, ligt, door Gods kracht, verſlagen.

Hy, noch onkundig van al 't leet, brult als een leeuw
Die zyne jongen mist, en roept met dol geſchreeuw,
Al 't Hofgezin by een, om 't zynen rouw te toonen;
Maer och! zy misſen ook hun Eerstgeboren zonen!
Elk ſtaet met zynen Heer gelyk, door ramp verſmoort!
Zo dra de ontzoerde Vorst elks jammerklagten hoort,
Verneemt men, rondóm 't Hof, veel duizende onderdanen;
Die, als van zin berooft, door jammeren en tranen,
Den Vorst betygen, als den oorſprong van hun leet.

Dit heeft ten gevolge dat Mozes last gegeeven worde, om ten ſpoedigſte met al zyn volk en have, gelyk hy verzogt had, uit Egypte te vertrekken, op dat het Land geen meerder onheilen mogten overkomen. Dit ſtelt het Volk eenigermaate te vrede; maar de jammerklagten over den zo treffenden ramp volduuren.

Die jammerklagten, van al 't rouw bedryvend volk,
Verwekken 't naerst' geluid, het dringt, door lucht en wolk,
Langs landen en door ſtêen. Och! al waer menſchen wonen
Wordt nu de dood beweent der Eerstgeboren zonen!
Het tam en wildgedier', verkropt van ſmart' en leet,
Wekt door Egipte zelfs een' hollen jammerkreet,
Het loeit, het gilt, het jankt, om 't misſen van zyn jongen.
Alle oogen weenen thans; thans kermen alle tongen,
Door gantsch Egipteland. De rouw is algemeen,
By dier en mensch, by oud en jong, by groot en kleen.
Helaes! wie kan naer eisch dit droevig treurſpel malen!
Wie zou, in 't midden van zoo veel verdriets, niet dwalen!
Wiens hart bezwykt niet, als hy denkt, hoe 't gantſche land...
Maer och! hier valt my zelf de dichtpen uit de hand!

Dichtlievende Mengelingen, vergezeld van Taal- en Dichtkundige Aanmerkingen. Door JOAN FORTMAN. *Te Hoorn, by* T. Tjallingius 1772. *Behalven de Voorreden enz.* 239 *bladzyden in groot octavo.*

IN deeze Dichtlievende Mengelingen van den Heer *Fortman*, die over verſchillende Stoffen gaan, en in 't algemeen manlyk en vloeibaar uitgevoerd zyn, des men dezelven met genoegen leeze, ſtraalt wel byzonder dit door, dat hy meer dan gemeen gebruik gemaakt heeft van de Taal der Ouden. Dit beweegt hem ook zig daar over bepaeldlyk uit te laaten in zyne Voorreden, welke grootlyks ingerigt is, om te toonen, hoe men, met omzigtigheid hier omtrent te werk gaande, der Dichtkunde geen geringen dienst doet, als men agt geeft op de Taal onzer Voorvaderen; en door in te dringen in de

de kennis van den rechten oorſprong en waare beduidenis hunner woorden en ſpreekwyzen, onze Taal in den grond leert kennen, en zig daar door in ſtaat ſtelt, om dezelve in haare natuurlyke en volle kragt te gebruiken. —— Hy heeft het, dus denkende, gewaagd dien weg in te ſlaan, en tot eene proeve zyner vorderinge dit Stukje in 't licht te geeven, of ook anderen zyn voetſpoor mogten volgen, en 't met hem verder brengen. Dit doende bezefte hy zeer wel, dat het gebruik van eenige verouderde woorden of ſpreekmanieren, thans min of meer by veelen onbekend, hier en daar wel eenige opheldering zou vereiſchen; en zulks heeft hem bewoogen zyne Dichtſtukjes vergezeld te doen gaan van Taal- en Dichtkundige Aanmerkingen, ſtrekkende om de betekenis dier uitdrukkingen nader te ontvouwen. De Heer *Fortman* is 'er over 't geheel zo wel ingeſlaagd, dat hy voorts aanmoediging verdiene; en 't navolgen van zyn voorbeeld zou van nuttigheid konnen zyn ter verdere voltooijinge onzer Taal- en Dichtkunde, mids dat men 'er altoos met oordeel in te werk gaa. Egter is het met dit alles raadzaam, dat men 't 'er niet op toelegge, om het ſterk te vermenigvuldigen; men loopt dan ligtlyk gevaar van geheel onverſtaanbaar te worden, en ziet zig genoodzaakt tot het ſchryven van een groot getal van aantekeningen om een Nederduitsch Vaers voor een Nederlander verſtaanbaar te maaken. Spaarzaamheid kan ook hier haare nuttigheid hebben, terwyl Verkwisting kan ſchaaden; en voorts moet de tyd en 't gebruik medewerken; waar omtrent het beste te hoopen is, als men de Leezers niet overlaadt. Men hoore voorts, by deze gelegenheid, den Dichter zelven, in een Stukje, betreffende *de naauwe verknogtheid der Taal- en Dichtkunde*, die hy ons aldus voordraagt.

Hy, die door d'eedlen geest der dichtkunſte aangeblazen
Naar een' verheven' ſtyl en ſchoonen dichtzwier ſtreeft,
Moet zynen gragen lust en denkvermogens azen (*)
Met keur van letterſpyz', die zuivre taal hem geeft.
De ſpraakkunst, weet men, moet elk denkbeeld openbaren:
Zy is, wel afgericht, de tolk der poëzy;
Zy ſtreelt, gelyk 't muzyk der juistgeſpannen ſnaren,
En ſmelt het lenig hart in zoete melody.
Geen kieſche ſmaakt genoegt aan ruwe zegsmanieren:
Die giet in d'echten vorm de dichtverbeeldingskracht,
Door ryke vinding met verheven taal te ſieren
Wordt de eedle poëzy ten hoogſten top gebragt.
Gelyk een ſchilderſtuk, naar 't leven afgeteekend,
Hoe meer de verwe treft, te grooter ſchoonheid ſtraalt;
Dus wordt een dichttafreel naar waarde fraaist gerekend,
Wen 't ſpraakpenſeel met kunst de zielsgedachten maalt.

Hoe

(*) *Azen* beduidt in een' werkenden of overgaanden zin zo veel als aas of ſpyze in den mond ſteken, en by gevolgtrekkinge voeden, ſpyzen.

Hoe vaak wordt een gedicht, dat geestig is, ontluisterd,
Wyl ongekuischte taal (*), van zwier en kracht beroofd;
Gelyk een lelyk lyf een schoone ziel verduistert,
Dus ook 't inwendig schoon van vindingrykheid dooft!
Een nette spraak, geschoeid naar 't voorwerp der gedachten,
Drukt dan 't verbeeldingsbeeld naar 't leven kunstig uit.
Maar, wie zal naar den eisch zulk schilderdicht verwachten,
Dien onkunde in de taal daar toe 't vermogen sluit?
Een arts, die, schoon in d'aart der kwalen wel bedreven,
Aan de eigenschap en kracht der kruiden zich vertast,
Kan aan een kranken nooit een heilzaam middel geven,
Dat op den aart der ziekte en haar genezing past.
Dus hangt het recht gebruik der tale en sprekenswyze
Aan de echte kennis van der woorden eigenschap:
Die deze kennis mist, hoe hoog zyn dichtgeest ryze,
Dees daalt, zo ras hy spreekt, tot eenen lagen trap.
Stel eens de kunst van Hooft en Vondel u voor oogen;
Neem op hun poëzy en spreekmanieren acht:
Gewis, gy twyfelt, wat u meer houde opgetoogen,
Hun vindingvolle geest of ryke zeggenskracht.
Leg in uw onderzoek den vluggen Vos hier tegen,
Jan Vos, zo mild begaafd met vruchtbaar dichtverstand:
Ras ploft uw oordeel, onder 't lastig overwegen,
In eenen maalstroom van mismaakten zeggenstrant.
Komt dan, om de eedle spraak der vinding uit te drukken,
Een juiste weetenschap van onze taal te staê?
Wel aan, men zoeke die in echte alôude stukken;
Men spoor' het ryk trezoor van later eeuwen na.
Het keurig dichterdom sloov' met verëende krachten
Aan zulk een onderzoek, dat zo veel kennis geeft:
Voorâl, daar thans zo hoog op klappende yverschachten
In Nêerlands vrye lucht de zuivre kunstmin zweeft.
Geen hedendaagsch gebruik kan toch den nadruk leeren,
Dien ieder woord in zyn beteekenis bevat:
Men moet, om dit te zien, zich tot den oorsprong keeren;
Hoe nader aan de bron, hoe onberoerder nat.

De

(*) *Ongekuischte taal*, dat is, ongezuiverde, sloordige. *Kuisch* beduidt eigenlyk rein, zuiver, zinnelyk; van daar is *kuischen* reinigen, schoon maaken, en zo ook *verkuischen*, dat mede wel gebruikt is in een volstrekten zin voor kuisch worden, naar de hedendaagsche beteekenis. Buiten dat vindt men *kuischen* in de beteekenis van iets tot iemands nadeel uitvoeren, van iemand een trek speelen; *nakuischen* zegt meermaals naboosten, en *ergens mede verkuischt zyn* is het zelfde als ergens mede gediend of vermaakt zyn. —— Onze Autheur, die zyne Taalkundige Aanmerkingen aan 't slot van zyn Werk gevoegd heeft, werkt deeze, gelyk ook de voorige aantekening, breeder uit, met het bybrengen van vroeger Schryveren, en 't opgeeven van verdere bedenkingen over de verschillende beteekenissen; maar de opgave hier van zou ons te breed vallen.

De roest des tyds verbyt de taal, gelyk de zeden:
Verbastering rooft de plaats aan reine eenvoudigheid:
Het beste zinkt in 't ſtof, wordt met den voet getreden;
Het ſlechte vest zyn' troon op dwaalziek onbeſcheid.
Wierd aan ons taalgebouw, door 't nutlooze af te keuren,
Het kostbaar overſchot van vroeger' tyd gevoegd;
Hoe ras zou 't zyne kruin trotsch in de hoogte beuren,
Daar 't onder eenen last van ydle praal nu zwoegt.
Dan zou geen onverſtand der ouden ſpraak verguizen (*),
Waar voor de nieuwerwetſche in korten nadruk wykt;
Dan zag men bastaardy voor 't echte kroost verhuizen,
En onzen ſierſtyl met een' woordenſchat verrykt.

(*) „ *Verguizen* is van KILIAAN reeds een verouderd Hollands Woord genoemd, doch naderhand weder in gebruik geraakt, en tegenwoordig ook by nette Schryvers en Dichters bekend in den zin van beſpotten, verſmaden. Wy zouden van het zelve geen gewag maken, ware het niet om aan te duiden, hoe veel krachtiger het van beteekeniſſe zy, dan ons gemeenlyk gebruikt wordend, *wooid beſpotten*; zynde eigenlyk zulk eene beſpottinge, die met het optrekken der neuze, het opſpalken des monds, en diergelyke teekenen van de grootſte verachtinge gepaard gaat. Zie KILIAAN by *guyſe*."

KRISPYN *Vry-Metſelaar; Blyſpel. Door* H. van Elvervelt. *Te Amſterdam by* Stephanus Knuem, 1772. *In octavo* 88 *bladzyden.*

EEn dier Blyſpelen, welker grootſte aardigheid uit de verwarring en misleiding ontſtaat; hoedanig ſoort van ſpelen niet zelden meer voldoet, als ze vertoond worden, dan de enkele leezing wel ſchynt te belooven. Een vercierd Genootſchap van Vry-Metſelaaren, eene verzonnen aanneeming van Krispyn, ter verdichte voldoeninge der nieuwsgierigheid van eene Dame, als het middel om het Jawoord uit haaren mond te krygen, en de ontdekking van het geſmeede bedrog, is de hoofdinhoud van het Stuk; dat voorts, onder dat flag van Blyſpelen, die niet zo zeer eene zedelyke leering bedoelen, als wel ſtrekken om den Aanſchouwer eens te doen lachen, in zyne ſoort vry wel uitgevoerd is.

Zon-

Zonderlinge Spookgeſchiedenis, in Poolen voorgevallen. Brievswyze voorgeſteld. Te Amſterdam en elders te bekoomen. 18 *Bladzyden in octavo.*

HEt woeden van den Oorlog in Poolen geeft, in 't midden der deerniswaardige berigten, nog al aanleiding tot een Romaneſk Minverhaal, van dien zelfden aart, als men meermaals in ſoortgelyke omſtandigheden verteld heeft. Vlugtende Edelen, die zig verbeelden door Spooken ontrust te worden, ontdekken eene aanzienlyke Famille in eene onderaardſche wooning; zy zoeken met dezelve hun behoud op den Ruſſiſchen bodem, en alles gelukt hun dermaate naar wensch, dat zy, (twee Broeders,) zig in 't Huwelyk vereenigen met de twee Dogters van dat Huysgezin, onder 't aangenaamſte vooruitzigt van een gelukkig leeven. Een dier Reizigeren, wien eene verſchrikkende vertooning tot dat geluk gebragt heeft, geeft 'er briefswyze berigt van; doch hy verhaalt het zo droog, dat men te denken hebbe, dat het den Schryver niet zeer ter harte gaat.

Omſtandige Brief over den Zwaaren Brand te Heukelum. Te Utrecht by J. v. Schoonhoven. *In groot octavo.*

HEt jammerlyke ongeval van *Heukelum*, op den 17den van Oogstmaand deezes jaars, half door de vlammen verteerd, wordt in deezen Brief zeer onderſcheidenlyk voorgedraagen; en deszelfs inhoud is eigenaartig geſchikt, om de liefddaadigheid van veelen op te wekken, ter onderſteuninge der ongelukkige Ingezetenen deezer plaatſe, die, te meer door dit onheil gedrukt worden, daar ze, voor het grootſte gedeelte, zedert twee jaaren, zo door de peepest, als door den watervloed, zeer vermagerd zyn.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

Zedekundige Brieven over het Geluk; mitsgaders de Deugden en Pligten, met welker betragting het zelve onafſcheidbaar verbonden is. VIII en laatſte Stukje. In 's Gravenhage, by N. v. Daalen 1772. *In groot octavo* 169 *bladzyden.*

ZYnen Evenmensch onder het oog te brengen de veelvuldige Bronnen van Geluk, die de milddaadige hand des Scheppers voor ons heeft doen ontſpringen; zynen Naesten te doen opmerken, hoe men, door middel van Verſtand en Deugd, een overvloed van vermaek uit dezelven kan putten; en elk een aen te moedigen, om zich daer van te bedienen, ter verkryginge van het grootſte Geluk, waer voor wy, door onze Natuur trapswyze tot meerdere volmaektheid te brengen, vatbaer konnen worden, is het groote bedoelde van dit Geſchrift. De voorgaende Stukjes hebben dit, als van tyd tot tyd gezien is, reeds van verſcheiden kanten getoond, en 't geen 'er, naer 't bepaelde oogwit des Schryvers, nog aen mogte ontbreken, word ons eindelyk in dit laetſte Stukje nog, niet min oordeelkundig dan ernſtig, voorgedragen.

Hier ontvouwt ons de Schryver, in vervolg van 't voorige, hoe wy onze Verſtandlyke Vermogens hebben te beoefenen, te beſchaven en te gebruiken, om ze daedlyk te doen medewerken, ter bevorderinge van onze ware Volmaektheid, en ons wezenlyk Geluk. Daer benevens wyst hy ons aen, hoe wy 't, ten dien einde, een ieder naer zyne omſtandigheden, behooren toe te leggen, op ene vlytige en welbeſtierde beoefening der verkregen kundigheden, zo in de Menschlyke Wetenſchappen als voornaemlyk in den Godsdienst. Voorts leid hy ons ter overweginge van 't geen ons Lichaem en onzen uitwendigen Toeſtand betreft; hoe wy de gezondheid en welgeſteldheid van ons Lichaem, in deszelfs Zin-en Werktuigen, ter harte behooren te nemen; hoe wy de Vryheid en Onafhanglykheid hebben te waerderen, hoe ons de Voor-en Tegenſpoed ſtaet te dragen; en hoe wy de Waerdigheden, Rykdommen en Vermaeklykheden dezes Levens moeten gebruiken, indien wy in Waerheid onze Volmaektheid en ons Geluk, als Verſtandige Wezens, beſtendig in 't oog willen houden.

den. Dit alles brengt hem ten laetſte, ter voleindiginge van dit zyn onderwerp, tot het beſchouwen van de byzondere betrekkingen, waer in wy door de banden der Liefde en Vriendſchap geſteld worden; en tot het nagaen van de verſcheiden Voor- en Nadeelen, van ene Gezellige en Werkzame, in vergelyking van ene beſchouwende en afgezonderde, Levenswyze; waer op hy eindelyk beſluit met een kort woord over de dingen, die het laetſte tydperk onzes Levens, en onzen overgang tot een toekomenden Staet, betreffen. — Alles levert hier ene reeks van nutte beſpiegelingen, die ons het beminlyke van den Godsdienst, als het eigen middel om ons zo volmaekt en gelukkig, als wy zyn konnen, te maken, ten levendigſte overtuigelyk voorſtelt. Beſchouwde men den Godsdienst altoos van die zyde, men mogt natuurlyk verwachten, dat dezelve van ieder een geëerbiedigd en behartigd zou worden; daer velen dien nu in tegendeel, door een averechts vooroordeel, verſmaden en tegenſtreven. Deze verkeerdheid onder 't Menschdom te zien, valt zeker hard voor hun, die den Godsdienst in 't algemeen, en den geopenbaerden Godsdienst in 't byzonder, recht hebben leeren kennen. Dit toont onze Schryver met zeer veel ernst, wanneer hy zich, na het voorſtellen, van de Noodzakelykheid, de Waerheid en de Voordeelen der Openbarinne, deswegens laet hooren; 't welk wy der moeite wel waerdig oordeelen, nog byzonder op te geven.

„ Wat zullen wy dan zeggen van die Vrygeesten, en Twyffelaars (a), die alle deeze voordeelen niet alleen voor hun zelven verſmaaden, maar ook met alle geweld aan anderen ontrooven willen? Zullen wy hen de eernaamen van waare Wysgeeren, van Lichten der waereld, Weldoeners des Menſchelyken Geſlachts, waar mede zy hunne eigenliefde en hoogmoed zoo wonderlyk ſtreelen, mede toekennen? Neen, myn Vriend! Zy doen niet anders dan gelyk een Mensch, die van 't verkwikkend helder-ſchynend licht der Zonne wars geworden, zig den ganſchen dag lang voor 't zelve zorgvuldig verſchoolen hield, om in de ſchaduwen der donkere nagt, by 't licht der fakkelen die hy zelfs ontſteeken kan, in woeste plaatzen om te doolen. En dit is de ſtaat waar toe zy ons met zulk een grootſchen ophef, en ſchoonſchynende reedenen, uitno-

(a) Voortreffelyk word de ongerymdheid en elendeſtaat der twyffelaers in 't algemeen ten toon geſteld, in de Proeve van den Heer BEATTI, over de natuur en onveranderlykheid der Waerheid; zie vooral. 1 D. 2 H. 9 St. 3 D. 2 St. enz.

rodigen. In der daad het jammert, het verſtoort my, het doet my aan 't harte zeer, wanneer ik onze onwaardeerbaare, onze troostryke, onze alleen zaligende Christen Godsdienst, door zoo veele onbedagtzaame en blindelings woédende vyanden zie aangetast. Doch ook hier in moet men wel geduld neemen, en zig met den loop der zaaken te vreeden houden. Adderen en Slangen moeten hun fenyn wel uitſpouwen, als wy maar maaken, dat het niet op ons valle, en ook, zoo veel in ons is, deszelfs beſmettende uitwerking op anderen, door een heilzaam tegengift, te keer gaan. —— Het is moeijelyk zig altoos bedaard te houden, wanneer men de heiligſte dingen met voeten treeden, de weezentlykſte en dierbaarſte belangens des Menschdoms moetwilliglyk beſtryden ziet; en door zommigen zoo zeer ter kwaader trouw. Ook zyn het deezen alleen die ik hier bedoel. Teegen die geenen die ter goeder trouw afdwaalen, zal ik nimmer eene harde uitdrukking gebruiken. Ik beklaag hun ongeluk, met eene, daar in des te meer deel neemende, meédoogzaamheid, als ik hen zig van grooter en dierbaarer voordeelen berooven zie. —— Vooral jammert my de misvatting van zulke deugdzaame Lieden, die in het ſtreelend en vergenoegend gevoelen, 't welk de Wetgeever der Natuur, aan alle Deugdsbetrachting heeft vastgehegt, te veel berustende, het zelve ter beveiliging beide van hun jeegenswoordig en toekomend Geluk, alleen genoegzaam agten; en diensvolgens de Natuurlyke Godsdienst ook alleen aankleevende, ons Zaligend Evangelie, als overtollig aan een zy zetten. ——— Maar moest hen de ondervinding dan niet overtuigen, hoe gebrekkig ook zelfs hunne ſterkſte verkleefdheid aan de Deugd is? Hoe onvolkomelyk zy derzelver heilige en onſchendbaare Wet vervullen? Daar zy nogtans zig zelve door hunne handelwyze, in de Natuurſtaat ſtellende, niet dan door eene volmaakte vervulling dier Wet kunnen voldoen. —— En dat voor den Rechterſtoel der Regtvaardigheid niet alleen, maar ook voor dien der Opperſte Goedertierenheid, die 't welzyn des geheels ſteeds in 't oog houdende, de overtreeding, dewelke de grondvesten zelfs deezes welzyns ondermynt, nergens ongeſtraft kan laaten doorgaan. Waarom dan al te jammerlyk misleidden Mensch! Waarom het middel dat deeze Goedertierenheid U zelfs aanbied, dat zy U met herhaalde ſmeekingen, ten uwen eigen beste als opdringt, zoo onverzettelyk van de hand geweezen? Waarom den eenigen weg, die U de hinderpaalen, welke uwe jeegenswoordige onvolmaaktheid U anderzins onoverkomelyk maakt, alleen kan doen te boven komen, zoo eigenzinniglyk voorby gegaan? Wat geeft

U regt, den Vorst der Natuur, wiens vergiffenis gy dagelyks afsmeeken moet, in zyne barmhertigheid de wet te ſtellen? Wat geeft U regt, U zelve een weg, na uwen zin, tot zyne Genadetroon te baanen? ô wil het doch maar eens onderſtaan, den weg dien men U aanwyst in te treeden! Zy is met geene doornen bezaaid, dan in de inbeelding der geenen, die ze U verkeerdelyk afmaalen. Gy zult ras zien, hoe Vreede en Vergenoeging, Gerustheid, en eene Zaligheid, die met geen woorden uit te drukken is, U op dezelve ontmoeten, en ten toppunt des menſchelyken Geluks opvoeren zullen.

„Hoe kan men doch zoo veele Vooroordeelen, teegen eene Godsdienst gelyk de onze voeden? Onbegrypelyk zoude het zyn, indien 'er zig de oorzaak niet maar al te klaar van opdeed, in de wyze op welke dezelve door veelen haarer Belyders, ja zomtyds haarer Leeraaren, verkeerdelyk voorgeſteld word; dewyl zy juist den regten weg inſlaan, om niet dan weerzin en afkeer in te boezemen, teegen die leer, tot welkers omhelzing zy hunne Leerlingen tragten over te haalen. Men zie 'er een maar al te algemeen, en al te bejammerenswaerdig voorbeeld van, in de opvoeding van onze Jeugd. Hoe word dezelve in onze dierbaare Godsdienst, die bronwel van alle onze vertroostingen, en al ons Geluk, van dewelke men hen nimmer zonder de leevendigſte aandoeningen van dankbaarheid en eene verteederende vreugd, de hart inneemendſte, en niet dan liefde en Goedwilligheid ademende uitdrukkingen, ſpreeken moest, hoe word zy meestentyds in dezelve onderweezen? —— Een Man wiens treurig of dreigend gelaat, wiens ſtreng, onbuigzaam, en onmeêgaand' gedrag, hen reeds niet dan droefgeestigheid en vrees inboezemen, ſchetst hen dezelve in voorſtellen, die gemeenlyks de jeegenswoordige vatbaarheid hunnes begrips te boven gaan, onder duistere bewoordingen, met onbevallige trekken, ja dikwils in 't verſchriklykst daglicht, af. Men doet ze hen als eene ſteeds vittende, ſteeds beſtraffende en dreigende leer, die niets dan angst en verflaagendheid verwekken kan, voorkomen. Men maakt 'er hen eene lastige taak van, aan 't einde der welke, zy dikwils nog niets als kastydingen te wagten hebben. Men ſtelt hun de Godsgeleertheid voor, als eene zeer zwaare en uitgebreide Weetenſchap, die zy met veel moeite en blokkens zullen moeten verkrygen, en moedigt hun daar toe alleenlyk aan, of door de vrees der ſtraffe, of door zulke beweegredenen en beloonigen, die hunnen Hoogmoed, hunne Nayver, hunne baatzugt, of eenige andere driften ſtreelen. Terwyl men, meestentyds vergenoegt met hen zeekere woorden en ſpreekwyzen, die hun

nog

nog geen duidelyk denkbeeld geeven kunnen, in 't geheugen te hebben geprent, zig allerminst bemoeid, om hen de inwendige ſchoonheid der Godsdienst, het onmiddelyk gevoel van gerustheid, vreugde en vergenoeging, dat haare oprechte en welverlichte betrachting verzeld, en alle de heilryke vrugten die zy voortbrengt, in hunne volle kragt en uitgebreidheid, op eene wyze die na hunne bevatting geſchikt zy, te doen bezeffen. Hoe kan nu de Godsdienst, den Kinderen onder zulk een onderwys, dat op zyn best op hun geheugen werkende, hun verſtand, zonder redelyke begrippen, hun hart zonder tedere aandoeningen laat, en hunne Verbeeldingskragt niet dan op eene onaangename wyze treft, beminnelyk en dierbaar worden? Zullen zy niet in tegendeel, het denkbeeld derzelve, met dat van den zoo zeer gevroesden en ſomwylen gehaatten Tugtmeester, met denwelken zy hun altoos vergezelſchapt voorkwam, ten naauwſte zaamenvoegende, de eene, gelyk 't natuurlyk is, zoo weinig als den anderen beminnen? Zullen zy niet de eene zoo wel als den anderen aanzien, als eene verdrietelyke last, hunne Kindſche jaaren opgelegt, doch waar van eene ryper jeugd, hun in 't einde eens gelukkiglyk zal komen verloſſen? En zullen zy dan ook niet, door een even natuurlyk gevolg, wanneer zy tot dit zoo lang gewenſchte Tydſtip gekomen zyn, dezelve beide met gelyke vreugd vaarwel zeggen, en misſchien voor altoos vaaren laaten. —— ô Myne geliefde Landsgenooten! wil doch uwe opmerkzaamheid hier aan niet langer onttrekken. Het Geluk uwer zoo teer beminde Kinderen, die alle uwe hoop, en alle de hoop van ons Vaderland zyn, hangt 'er voor de Tyd, voor de Eeuwigheid van af. Hoe lange doch zullen wy zelve dat Geluk, door onze verkeerde begrippen, en verderflyke handelwyzen, als in hunnen wieg verſmooren? Heeft eene jammerlyke ondervinding ons dan niet reeds over lang, de treffendſte, de overtuigendſte bewyzen gegeeven, dat wy ons daar aan werkelyk ſchuldig maaken? Ja, geloof my, de koelzinnigheid, de verzagting, die men veelal onder onze Jeugd voor den Godsdienst beſpeurd, is, voornamelyk en in de eerſte plaats, aan 't kwalyk beraaden, ſchoon welmeenend, gedrag hunner Ouderen en Opzienders te wyten. Laaten wy doch onze oogen niet moetwilliglyk voor de waarheid ſluiten! om op eene ſlaafſche en zorgelooze wyze, oude verkeerde begrippen, en gewoontens te blyven aankleeven; en ter liefde derzelven, met eigen handen den weg te baanen, langs denwelken naderhand onze Jeugd, door verleidende aanraadingen, en verderflyke voorbeelden, tot eene volſlaage Ongodsdienſtigheid word vervoerd."

Het is te wenſchen, dat deze en ſoortgelyke raedgevingen door den tyd ingang mogen vinden, en dat men, in ſtede van den Godsdienst haetlyk ten toon te ſtellen, denzelven in hare beminlykheid doe kennen en erkennen; zeggende met onzen Schryver:

„ Zie hoe veele bronwellen van genoegen en vermaak, van Volmaaktheid en Geluk, de Goedertieren Schepper der Natuur, rondsom ons heeft ontſlooten. Hoe zullen wy hem nu best, onze dankbaarheid, voor zoo veele onſchatbaare weldaaden betoonen? Door in zyn doelwit te treeden, door zyne geſchenken, tot de oogmerken, waar toe hy ze ons gaf, met 'er daad te gebruiken, en 't betamelyk genot van geene derzelve te verzuimen. —— Ja, *Alle Schepzel Gods is goed, ende daar en is niets verworpelyk, met dankzegging genomen zynde*; en hoe meer wy op zulk eene betamelyke wyze genieten, hoe beeter wy aan 't doelwit des grooten Geevers van al 't goede voldoen. Want het Geluk zyner Schepzelen is 't geene hy in alle zyne Werken, in alle zyne weegen, bedoelt. Haast U derhalven! Geniet al 't goede dat gy op uwen weg ontmoet, laat niets ontglippen, ja verzuim geen enkel oogenblik! Want de Goederen deezes leevens worden ons ſlegts voor een oogenblik vergund. Zy gaan ſnellyk voor ons oog voorby; naauwlyks hebben wy den tyd gehad, ons met een eerst onduidelyk gevoel van hunne aantreklykheeden te vermaaken; terwyl wy 'er nog met begeerte en verwondering op ſtaroogen; terwyl wy ons tot het regt genieten derzelve gaan bereiden, heffen zy reeds de vlugge wieken op, ſchudden ze en breiden ze uit, en vliegen voor altoos uit ons gezigt. —— Maar terwyl gy niets van 't geen uw toeſtand U aanbied, ongenooten laat voorbygaan, herinner U teevens met nog grooter zorgvuldigheid, welke voorſchriften dit genot regelen, beſtieren en bepaalen moeten. Zyt ſteeds indagtig, dat de Onſchuld alleen uw Geluk zuiver, onvervalscht en onverſtoord, bewaaren kan; dat zy 't ſchoonſte, 't bevalligſte en vrolykst lachende aller voorwerpen is, ja de eerſte Steunpilaar, waar op uwe Volmaaktheid en Welzyn rusten; en eindelyk dat de grond van alle uwe hoop, alle uwe vertroosting, in deeze ſpreuk moet leggen opgeſlooten: *Hy, wiens Vaderlyke hand my 't Weezen ſchonk, zal ook alle myne lotgevallen, en myn eeuwigen ſtaat beſliſſen.* —— Laaten derhalven Deugd, Wysheid en Godsvrugt, de getrouwe Gezellinnen en Gidſen uwes leevens zyn. Zy alleen kunnen 't U, zonder bymengzel van bitterheid, veraangenaamen, en U, (in 't vooruitzigt op een nog oneindig beeter en gelukkiger leeven in de Eeuwigheid,) tot een gelukkigen en troostryken Ouderdom geleiden". *Oor-*

Oordeelkundige Geſchiedenis van het Leeven van DAVID, *door den Wel Eerwaarden en zeer Geleerden Heer* S. CHANDLER, *Dr. in de Godgeleerdheid en Medelid van de Koninglyke en Americaanſche Societeiten. Uit het Engelsch vertaald. Eerſte Deel. Te Utrecht by* J. v. Schoonhoven en Comp. 1772. *Behalve het Voorwerk* 472. *bladzyden in groot octavo.*

UItmuntende Mannen ſtaen gemeenlyk niet minder bloot voor veler laster, dan ze in veler lofbetuigingen deelen; ze trekken natuurlyk aller oogen tot zich; en die allen beſchouwen hen niet uit het zelfde gezichtpunt. Dit heeft, zo ooit omtrent iemand, op de treffendſte wyze plaets, ten opzichte van Israëls beroemden Koning *David*; wiens character menigwerf door zommigen op 't hoogst verheven, en door anderen op 't laegst vernederd word; te meer daer men 't veelal ter wederzyde niet onpartydig gadeſtaet; waer uit wel eens voortkomt, of een te ſterk pleiten ter begunſtiginge van misſlagen, of van haetlyk afmalen van verſchoonlyke en zomtyds zelfs ſchuldlooze bedryven. —— Een ieder, die ooit met oplettendheid deze en gene Schriften, zo ter beſchuldiginge als ter verdeediginge van Koning *David* nagegaen heeft, zal dit gebrek ligtlyk ter wederzyde beſpeurd hebben; en 't heeft hem mogelyk wel eens doen wanhoopen aen ene recht onpartydige beſchouwing van 't character van dien Vorst. Begeert hy intuſſchen nog iets te lezen, waer in men 't 'er op toegeleid heeft, om den onpartydigen weg in dezen te bewandelen, zo durven wy hem het bovengenoemde Werk van den Eerwaerden *Chandler* zeer wel aanpryzen.

Een Man van oordeel, in de Oosterſche Tael- en Geſchiedkunde ervaren, en een voorſtander der Deugd, verledigt zich hier ter overweginge der Geſchiedenisſen van dien Vorst; om ons ene ontvouwing van deszelfs bedryven, zo in 't loflyke als in 't berisplyke, te geven. En dit ſtelt hy ons in diervoege voor, dat het wezenlyk konne dienen, ter opheldering van het geheele Geſchiedkundige verhael der Heilige Schryveren; en tevens ſtrekke, niet om David in alles vry te ſpreken, (zulks ondernam zeker nooit een verſtandig Deugdlievende;) maar om te toonen de ongegrondheid, de onwaerſchynlykheid en de nietigheid veler beſchuldigingen, die 't Ongeloof ten laste van Koning *David* te berde brengt. Hy vangt ten dien einde aen, met een beknopt verſlag van den ſtaet der Jooden tot in de dagen van *Samuel*, en de opkomst der Koninglyke Regeringe onder de Jooden; mitsgaders van 't merkwaerdigſte ſtaen-

de het Ryksbeſtier van Koning *Saul*, tot op deszelfs ongehoorzaemheid aen Gods bevel in de zaek der Amalekiten. En dit leid hem voorts ter overweginge der geſchiedenisſen van *David*, zedert zyne Verkiezing tot Koning, tot op zynen Dood. Het beloop dier geſchiedenisſen word onderſcheidenlyk nagegaen, en door oordeelkundige aenmerkingen opgehelderd; met ene nevensgaende verklaring der Pſalmen, welken *David* by die gelegenheid gedicht heeft, en ene beantwoording der onrechtmatige beſchuldigingen van 't Ongeloof, ten nadeele van 's Vorſten heerſchend deugdzaem character. Het eerſte Deel, thans in onze tale uitgegeven, vervolgt die Geſchiedenis tot op *Davids* geruste bezitting van den Throon, na den dood van *Isboſeth*; die het Ryksbeſtier over *Israël*, onder het beleid van zynen Veldoverſten *Abner*, in handen gehouden had; terwyl de Stam van *Juda* alleen aen *David* onderworpen was. En dit gedeelte word beſlooten, met ene verklaring van *Davids* character, als *een Man naer Gods herte*; van welke verklaring, als een vry algemeen vooroordeel duidelyk tegengaende, wy het hoofdzaeklyke nog zullen opgeven.

Het is naemlyk vry algemeen, te denken, dat de loflyke omſchryving van *David*, als *een Man na Godts herte*, reeds door *Samuel* gebruikt (*), *den hoogſten trap van zedelyke reinheid* betekent; en dan valt de vraeg, hoe die omſchryving op *Davids* character ſlae. Dan men behoorde, voor en al eer men deswegens zwarigheid maekte, te vragen en te onderzoeken, of die ſpreekwyze zulks wel betekende? Ieder tael heeft zyne ſpreekwyzen, en derzelver woordlyke overzetting behelst niet altyd den bedoelden zin. Groflyk zeker zou hy dwalen, die meende dat onze benaming van *een goed Man op de Beurs*, overeenſtemde met het character van een Man, die men in 't Grieksch ἀγαθὸς of in 't Latyn *bonus* noemt. En even zo is 't in dit geval. *Een Man na Godts herte* duid in onze tael, als men de woorden in den volſten zin neemt, een onberisplyk character, zonder vlek of rimpel, uit; doch dit is daerom geenszins de betekenis dier ſpreekwyze in 't Hebreeuwsch; dezelve is inderdaed door *Samuel* in dien zin niet gebezigd, en ze was ook in dien zin by de Hebreeuwen niet gebruiklyk.

Samuel bediende zich van deze omſchryving, by gelegenheid zyner beſtraffinge van *Sauls* ongehoorzaemheid aen Gods gebod, van naemlyk „ geene offerhanden te offeren voor dat *Samuel* by Hem koomen, en Hem de noodige onderrichtingen, aengaande het geen Hy doen moeste, geeven zoude". Ene on-

(*) 1 Sam. XIII. 13, 14.

ongehoorzaamheid, die voortſproot uit onverduldigheid, hoogmoed en verachting van den Profeet; welke daer op, niet tegenſtaende het pleiten van *Saul* op zyne Godsvrucht, en 't geweld dat Hy zich zelven aendeed, openlyk tot Hem zei. *Gy hebt ſottelick gedaen, gy en hebt des HEEREN uwes Godts gebods niet gehouden, dat hy u geboden heeft, want de HEERE ſoude nu u Rycke over Israël bevestight hebben tot in eenwigheyt. Maar nu en ſal u Rycke niet beſtaen: de HEERE heeft ſich eenen man geſocht na ſyn herte, en de HEERE heeft hem geboden een Voorganger te zyn over ſyn volck, om dat gy niet gehouden en hebt, dat u de HEERE geboden hadde* (*).

„ Het is hier kennelyk, zegt de Eerwaerde CHANDLER, dat *de Man naar Gods herte* voorkomt in teegenſtelling van het karakter van *Saul*, die beſchreeven word als zodyk gehandeld te hebben, wanneer Hy het gebod van God, door zynen Profeet aan Hem gegeeven, overtreeden had; en als door God verworpen; dat is, beroofd van de opvolging van de Kroon in zyn huis, weegens de dwaasheid, vermeetelheid en ongehoorzaamheid, waar aan Hy zig ſchuldig gemaakt hadde. En dan beteekent de ſpreekwys een man, die voorzigtiglyk handelt, de gebooden van God, door zyne Profeeten Hem voorgedraagen, gehoorzaamt, en dien God dan *dus verre* goedkeuren, en onafgebrooken zyne gunſte bewyzen zoude. Dus word de ſpreekwys werklyk uitgelegd door den Chaldeeuwſchen Uitbreider; *De man, die mynen wille doet*: En door den Apostel *Paulus* aan de Joden te *Antiochie*, zeggende: Dat *God, wanneer Hy Saul verworpen hadde, hen David tot hunnen Koning verwekte; demwelken Hy ook getuigenisſe gaf, en zeide* (†): *Ik hebbe gevonden David* [den] *zoon van Jeſſe, eenen man naar myn herte*, die mynen wille doen zal.

„ Daar zyn dan twee zinnen, welke kennelyk zyn opgeſlooten in dit karakter van *den Man naar Gods herte*: Een man, die de wille van God getrouwlyk doen zoude, in alles, dat Hem gebooden wierd, en die, om die reede, en in zoo verre, het voorwerp van zyne goedkeuring zyn zoude. En in den eenen of den anderen, of beide deeze zinnen vinden wy de ſpreekwys altyd gebeezigd". Ten bewyze hier van beroept zich de Autheur op andere plaatſen, in welke de eigenſte ſpreekwyze, of andere uitdrukkingen van dezelfde natuur voorkomen, die wy, om niet te breed te worden, ſlechts onder

(*) 1 Sam. XIII. 13, 14. (†) Hand. XIII. 22.

der aen de bladzyde aengewezen hebben (*). Alleenlyk konnen wy niet nalaten, als byzonder opmerkenswaerdig, uit de aengehaelde plaetſen nog by te brengen, het gezegde van God tot *Jehu*, als hy het geheele huis en geſlacht van *Achab*, die van God om zyne meenigvuldige zonden en gruwelen verbannen was, uitgerooid had. By die gelegenheid zei God tot *Jehu: Daerom dat gy wel gedaen hebt, doende dat recht is in mynen oogen, [ende] hebt den huyſe Achabs gedaen, na alles dat in myn herte was, [dat is, alles wat ik u voorgeſchreeven en gebooden had te doen,] ſullen u ſonen tot het vierde gelidt op den throon Israëls ſitten.* En nogtans word *Jehu*, in het daer op volgende Vers, als een zeer ſlecht Vorst beſchreven. *Maer Jehu en nam niet waer te wandelen in de wet des HEEREN, des Godts Israëls, met ſyn gantſche herte: hy en week niet van de ſonden Jerobeams, die Israël ſondigen dede.* — Uit de aengevoerde plaetſen leid de Eerwaerde *Chandler* verder af; „ dat *David* als *een Man naar Gods herte* omſchreeven word, niet om het hoogſte toppunt van heiligheid in zyn zeedelyk karakter, als een gemeen man, te beteekenen, 't welk de ſpreekwys in geenen deele toelaat, en 't welk in geen een eenig geval daar door bedoeld word; maar om Hem af te beelden, als iemand, die in zyn openbaar karakter, als Koning van *Israël*, tot de einden, waar toe God Hem bevorderd hadde, geſchikt was, en dien Hy getrouw kende om de beveelen, die Hy Hem door den dienst zyner Profeeten geeven zoude, uit te voeren; en dien Hy daarom begunſtigen, goedkeuren, en Hem en zyn huis op den Troon van *Israël* beveſtigen zoude. Hy was, ja ik twyfel daar aan in geenen deele, over het geheel, een waarlyk deugdzaam en Godvruchtig man, volgens de bedeeling onder welke Hy leefde: Hy was zeekerlyk een wys en rechtvaardig, een milddaadig en voorſpoedig Vorst; echter hadde Hy in zyn gemeen karakter zyne gebreeken, en zelfs groote; en deeze gebreeken waaren geenzins onbeſtaanbaar met zyn karakter, als *een Man naar Gods herte*; want indien Hy zulk een Vorst waare als God van Hem verwachte; *naamlyk*, dat Hy zyne beveelen getrouwlyk uitvoeren, en die groote gebeurtenisſen daar ſtellen zoude, tot voltrekking van welke Hy als het werktuig van God verwekt was; in zoo verre ging Hy te werk *naar Gods herte*; dat is, naar zynen wille en voorneemen, en daar door maakte Hy zig zel-

(*) 2 Sam. VII. 21. Jer. III. 15. Ps. XX. 5. 1 Sam. XIV. 7. 1 Sam. II. 35. 2 Kon. X. 30, 31. Num. XVI. 28. XV, 39.

zelven, in dit opzigt by Hem aangenaam en welbehaagelyk."

Hier op toont onze Autheur verder, uit ene vergelyking der bedryven van *David*, met Gods oogmerken, in hem tot den Throon te bevorderen, hoe die Vorst daer aen beantwoord heeft, en geeft dan ten beſluite de volgende echte afbeelding van *den Man naar Gods herte*, die all'zyn welbehaagen volbragt.

„ Een Vorst, die in het midden van alle Afgoderyen der Volken rondom Hem, nimmer Godlooslyk afviel van den dienst van zynen God, en voor alle de Vorſten zyne opvolgers een doorluchtig voorbeeld was van een ſtandvastig aankleeven aan die wyzen van Godtsdienst, welke God voorgeſchreeven hadde; die, hoewel een Koning, zig zelven onderwierp aan God, den Opperſten Koning van Israël, en de beveelen, die Hy van Hem ontfangen hadde, getrouwlyk uitvoerde, die zyn volk deede zeegevieren in de meenigvuldige overwinningen, die Hy door de raadgeevingen en onder het geleide van God zelven behaalde; die hunne heerſchappyen vergroote, en hun in het bezit ſtelde van alle de landpaalen, welke God aan hunne voorvaders beloofd hadde; en die in het midden van alle de voorſpoeden, welke Hem vergund wierden, de ſchatten, die Hy van den buit van zyne overwonnen vyanden by een vergaaderd hadde, en de Souveraine magt met welke Hy bekleed was, nimmer in eenen geweldenaar of tyran ontaarte, of nimmer zyn Volk onderdrukte; maar hen met oprechtigheid beſtierde, en over hen met gemaatigdheid en voorzigtigheid regeerde, een onpartydig recht deedt, eene vaste en duurzaame vreede naliet, en het geheele beſtier, beide in het burgerlyke en Godsdienſtige, op de weezenlykſte en duurzaamſte gronden vastſtelde. In deeze gevallen was Hy de waare Onder-Steedehouder van God, op wiens Throon Hy zat, en wiens welbehaagen Hy, in deeze gewigtige gevallen, in allen deele getrouwlyk naakwam. Indien dan het gemeene karakter van David erger was, dan het immer kan beweezen worden geweest te zyn, konde Hy *een Man naar Gods herte zyn*, in den eigenlyken en oirſpronklyken zin van de ſpreekwys; en de aanſlag om te toonen, dat Hy die maate van *zedelyke reinheid* niet bezeeten hebbe, is eene onbetaamelyke onderneeming om te bewyzen, dat *David* niet was, het gene de Heilige Geſchiedenis nimmer beweerde, dat Hy geweest zy."

Gods Engelen verblyd, maar zyn Zoon bedroefd. In twee Redevoeringen voorgeſteld door J. CREMER, J. J. Z. *Predikant te Leerdam. Te Utrecht by* A. v. Paddenburg 1772. *Behalven de Voorrede*, dié wel byzonder eene korte aenpryzende Schets van 't gevoelen van den Heer Lector KLUIT, over Luk. II. 1—3 behelst, 219 *blad. in groot Octavo.*

ONder dezen tytel levert ons de Eerwaerde *Cremer* hier twee Redenvoeringen; in welker eerſte hy ons den Lofzang der Engelen op Bethlehems veld, volgens Luk. II. 13, 14, ontvouwt; en welker laetſte hy geſchikt heeft, ter overweginge van 's Heillands Lyden in den Hof, naer de aenteekening Matth. XXVI. 36—46. Mark. XIV. 32—42. Luk. XXII. 40—46. en Joh. XVIII. 16b. Zyn Eerwaerde heeft 'er zeer veel werks van gemaekt, om deze ſtoffen onderſcheidenlyk te verklaren, en de laetſte inzonderheid breedvoerig uitgewerkt: doch wy hebben niet konnen ontdekken, dat hy aen de ene of de andere een wezenlyk nieuw licht bygezet heeft. Ondertuſſchen zullen de Liefhebbers van het zogenaemde *problematique*, 't zy in de Uitlegkunde, 't zy in de Godgeleerdheid, 'er nog al enige byzonderheden in vinden, die van den gemenen weg afwyken, en dezen of genen van dien ſmaek konnen behagen. Het merkwaerdigſte, ons in 't doorbladeren voorgekomen, is het *Aanbangſel* op de eerstgenoemde Leerreden; ſtrekkende ter wederleggінge van het gevoelen, door den Eerwaerden *de Vos*, voor enigen tyd nieuwlings opzetlyk verdeedigd; dat 'er naemlyk onder de Hemelſcharen, welken over des grooten Zaligmakers geboorte op Bethlehems velden juichten, ook verheerlykte Rechtvaerdigen geweest zyn. (*) — Het tegendeel hier van had de Eerwaerde *Cremer* reeds beweerd in de *Boekzale van December* 1767. bl. 728; en hy tragt nu in dit *Aanbangſel* de bedenkingen van den Eerwaerden *de Vos* tegen te gaen; 't welk, taei- en oordeelkundig uitgevoerd zynde, de overweging der zulken waerdig is, die tot het gevoelen van den Eerwaerden *de Vos* mogten overhellen, of daer omtrent enige bedenklykheden voeden.

(*) Zie *N. Vaderl. Letter-Oef. III. D. bl.* 481.

Een

Een Leerreden gehouden op den plechtigen Dank- Vast- en Bededag, den 12 February 1772. Door R. BROWN, *Dr. in de H. Godgeleerdheid en Bedienaar des Godlyken Woords in de Engelſche Gemeente te Utrecht. Te Utrecht by* J. v. Schoonhoven en Comp. 1772. *In groot Octavo* 87 *bladz.*

HEt hoofdonderwerp dezer Leerreden, hoewel dezelve byzonder geſchikt zy met betrekking tot het vieren van den plechtigen Biddag, is van dien aert, dat het zelve door alle tyden de overweging der Ingezetenen waerdig zy; en de uitvoering is van die natuur, dat ieder welmenend Ingezeten, die met eene rechte liefde voor 't Vaderland bedeeld is, dit Opſtel met ſmaek konne lezen. De Eerwaerde *Brown* beweert naemlyk in dezelve, *dat een ieder kan, en behoort het gemeene welzyn te bevorderen.* Ter ontvouwinge en ten aandrang hier van, verdeelt hy zyne Leerreden, naer de leiding zyner Textwoorden, Pſ. CXXII. 6—9. in twee deelen: hem ſtaet een voorgeſtelden plicht te beſchouwen, en de beweegreden tot deszelfs betrachting aen te dringen. De plicht is te bidden voor het welzyn van het Land zyner inwooninge, en daer mede is ongetwyfeld verknogt de verplichting van ieder Ingezeten om het zyne toe te brengen, ter bevorderinge van de belangen van den Staet; en dit geeft onzen Leeraer aenleiding om te toonen, op welk ene wyze ieder byzonder Lid daer toe kan medewerken. Te weten, door een deugdzaem gedrag te leiden, dat natuurlyk ſtrekt om ene Maetſchappy gelukkig te maken; door eerbiedig gezind te zyn jegens de Overheden, dat ten uiterſte nuttig is voor een Gemenebest; en door het volvaerdig opbrengen van alle belastingen, zo als de Souverein dezelven het voordeeligst oordeelt voor den Burgerſtaet, dat 's Lands welwezen ten krachtigſte ondersteunt. Zodanig een gedrag kan ieder leiden, en daer door het Vaderland nuttig zyn; te meer daer zulk ene werkzaemheid van ene deugdzame gemoedsgeſtalte tevens geſchikt is, om des Hemels gunst over een Land te halen. Zyn Eerwaerde dit voorgedragen hebbende, met ene ontvouwing van de nadeelige gevolgen, die ene tegengeſtelde levenswyze voor 't Vaderland te wege brengt; dringt de betrachting van het voorgeſtelde (na getoond te hebben hoe de plechtige Biddag ons daer toe byzonder roept,) aen, door de beweegreden uit den Text ontleend, welken de drie volgende zyn. Ieders byzonders belang is onafſcheidelyk verknogt met het welvaren van het Land. Het beginſel van gezelligheid en toegenegenheid, in de overweging der voordeelen,

len, die het menschdom uit de Burgerlyke Maetschappy trekt, noopt ons tot zulk een gedrag. En eindelyk moet ons de Godsdienstige inrichting, welke in ons Vaderland stand houd, ons ten sterkste bewegen, om het welzyn van zulk een Land ernstig ten harte te nemen. — Dit alles oordeelkundig, ernstig en nadruklyk, ontvouwd, gaet vergezeld van verscheiden byzondere aenmerkingen en lessen, die alleszins geschikt zyn, om ieder Ingezeten een nuttig Lid der Maetschappye te maken, onder 't yverige handhaven van den Godsdienst; en dus als goede Burgers en goede Christenen te leven; om hier in hun Aerdsche en namaels in hun Hemelsche Vaderland in Gods genaderyke gunst te deelen, en gelukkig te zyn.

De Christelyke Huisbouding. Uit het Engelsch vertaald. Te Utrecht by G. T. en A. v. Paddenburg 1772. *Behalven het Voorwerk* 63 *bladz. in Octavo.*

GElyk men *de Huisbouding des Menschelyken Levens* heeft doen voorkomen onder het kleed van een *Verligten Bramin*, als ware dat Stukje oorspronglyk een *Chineesch Handschrift*; zo heeft men ook deze *Christelyke Huisbouding* voor den dag gebragt als *een oud Handschrift op Pathmos gevonden.* En gelyk het eerste betreklyk is tot den Natuurlyken Godtsdienst in 't algemeen, zo behoort dit laetste tot den Christelyken Godsdienst in 't byzonder. Uit dien hoofde is 't enigzins aan te merken, als een Vervolg op den *Verligten Bramin*, en ze kunnen dus zeer wel t'zamen gevoegd worden. Maar indien de Schryver dit bedoelde, had hy, overeenkomstig met de natuur der vercieringe, beter gedaan met zig te bepalen tot de hoofdtrekken der Euangelieleere, en den styl van dien vroegen tyd. De hedendaegsche denkbeelden van zommige Christenen, en hunne spreekmanieren stralen 'er, in dit opzicht, wat al te sterk in door.

Synopsis Nosologiæ Methodicæ in usum Studiosorum. Editio altera, in quarta parte emendata; et adjectis morborum speciebus aucta. A GULIELMO CULLEN. M. D. et in Acad. Edinb. P. Lugduni Batavorum apud. *P. van der Eyk et D. Vygh.* MDCCLXXII.

Een korte Beschouwing van een regelmaatige Ziektekunde &c. De tweede uitgaave verbeterd en vermeerderd met de zoorten der Ziekten. Door WILLEM CULLEN *M. D. Hoogleeraar op de Hooge School te Edinburg. Groot Octavo* 328 *bladz.*

WY zeggen met den Auteur in zyne Voorreede voor dit Werk: het geen SYDENHAM en BAGLIVIUS sterk gewenscht

wenscht hebben: het geen daarna in het werk gesteld zynde van BOERHAAVE en GAUBIUS goedgekeurd is, heeft onze aanpryzing geenzins nodig. De Hoogleeraar WILLEM CULLEN, door geheel Engeland beroemd wegens zyn vindryk verstand en schrander oordeel, heeft in het jaar 1769, te Edinburg by elkander uitgegeeven, de Werkjes van de Heeren SAUVAGE, LINNÆUS en VOGEL, in welke deeze beroemde Mannen de *Geslachten der Ziekten*, (*genera morborum*) nauwkeuriger bepaald hadden: deeze twee laatste Werkjes waren niet in ieders handen, en uit het wydloopige werk van SAUVAGE heeft hy alleen overgenomen het geen dienen kan, om de Geslachten der Ziekten te bepaalen. Het is 'er verre van daan dat deeze Heeren dit Werk voltooid hebben, het welk niet dan na herhaalde poogingen te verwachten is. De Hoogleeraar heeft daarom goedgevonden van 'er een vierde Deel by te voegen, waarin hy ons, het geen hy hierin zelfs ter verbeetering gedaan heeft, mededeelt. De Auteur heeft vervolgens dit Stuk weder hervat, en het zelve op nieuw, twee jaaren daarna, vermeerderd en verbeeterd, uitgegeeven, zo als het zelve nu te Leiden gedrukt is.

Het is zeer moeijelyk de Ziekten wel te onderscheiden, het geen de Auteur oordeelt dat men niet gemakkelyk uit de beschryvingen en verhaalen der Ziekten, die reeds uitgegeeven zyn, leeren zal: dewyl de Schryvers niet genoeg de *essentieele* en afzonderlyke toevallen van de toevallige onderscheiden, maar dezelve onder elkander verwarren. Hy heeft het daarom dienstig geoordeelt van de Geslachten der Ziekten, naar de wyze van eene regelmaatige Ziektekunde (*Nosologia Methodica*) geschikt, te bepaalen. Hy heeft dit een zeer moeijelyk en zwaar werk gevonden, maar daarom des te noodzaakelyker. De Auteur had wel gewenscht ook de Zoorten en Verscheidenheden der Ziekten (*Species et Varietates Morborum*) te bepaalen: maar hy bekent openhartig dat hy zyne kennisse van Geneeskundige Schryvers, en zyne eigene ondervinding daar toe overal niet voldoende gevonden had, en wel voornamentlyk ook dat hem daartoe de noodige tyd ontbroken hadde. Hy heeft dan daarom getracht het Werk van SAUVAGE nutter te maaken, welke te veele Zoorten van Ziekten opgeeft, zo dat de eerst beginnenden 'er door verward, en van afgeschrikt worden. Het was daarom zeer te wenschen dat dezelve verkort wierden, het welk gemakkelyk volgens het plan, door den Auteur opgegeeven, geschieden kan. Hy denkt dat het getal der Zoorten van de Ziekten, in het Werk van SAUVAGE opgegeeven, wel tot een tiende gedeelte volgens zyne aanwyzing kan verminderd worden.

den. Hy heeft ook de Geſlachten der Ziekten tot een kleinder getal gebragt dan te vooren geſchied is geweest. SAUVAGE geeft 315 Geſlachten van Ziekten; LINNÆUS 325; VOGEL 560; CULLEN alleen maar 133. Wy twyfelen geenzins of de waarde van dit Werk zal by alle Liefhebbers van deeze Weetenſchappen hoog geſchat worden: deszelfs aart laat niet toe om 'er een uittrekzel van te geeven.

Verhandeling over de Uitwerkingen van de Kamfer en Calomel in de Gal- en Rotkoortſen. Met eenige Waarneemingen opgeheldert enz. Door DANIEL LYSONS *M. D. te Bath. Uit het Engelsch vertaald, met eenige Aanmerkingen, en een kort Vertoog over de Bereiding en Nutheid der* Flores Zinci *tegen zommige Stuipagtige Zenuwziekten, vermeerderd door* JOHANNES VEIRAC, *Med. Doctor te Rotterdam. Te Rotterdam by* P. Holſtein, 1772. 106 *bladz. in groot Octavo.*

HEt gebruik van de Kamfer in het begin van de Koortſen, om daardoor derzelver aanvallen en geweld te verzachten, is reeds door HOFFMANN aangeprezen, dog, niet tegenſtaande de aanpryzing van deezen grooten Man, is ze tot deezen tyd toe zelden, ten minſten niet in de behoorlyke hoeveelheid, in deeze gevallen gebruikt. De Heer LYSONS oordeelde het daarom met recht dienſtig door Waarneemingen te bewyzen dat de Kamfer weezentlyk dat vermogen heeft, welke HOFFMANN 'er aan toegeſchreven heeft. De Auteur heeft meenigvuldige gelegenheid gehad om de uitwerkingen van de Kamfer waar te neemen in een doorgaande Koorts, welke eenige jaaren geleeden in *Gloucestershire*, en zommige der bygeleegen plaatſen, heerschte. De eerſte toevallen van deeze ziekte waren een gevoel van zwaarte, groote vermoeidheid, pyn in 't hoofd en den rug, een verlooren eetlust. Na dat de Lyder één of 2 dagen in deeze omſtandigheid geweest was, werd hy op eenmaal van alle zyne krachten beroofd. Deeze Koorts liep dikwyls geheele huisgezinnen door, vooral onder de arme menſchen. De zwakke ongeregelde pols, ſpoedige krachteloosheid, ſtinkende *colliquative* afgangen en purpervlakken, welke, als de ziekte verder gevorderd was, dikwyls te voorſchyn kwamen, waren ontwyfelbaare kenmerken van een verre gaande neiging tot verrotting. Den Auteur kwam in deeze ziekte geen geſchikter middel voor dan de Kamfer, welke HOFFMANN als het krachtigſte van alle tegengiften roemt, en daarom in kwaadaartigen Bluts-koortſen aanpryst. RIVERIUS brengt wel voorbeelden

by

by van het gebruik van de Kamfer in Kwaadaartige Koortſen, op den 8ſten, 9den en 10den dag der ziekte, als 'er reeds Yl-hoofdigheid, Vloeijingen, Bloedſtortingen, Bluts-uitſlag en andere gevaarlyke toevallen by gekomen waren, met een' verwonderlyke goede uitkomst gegeeven; dog HOFFMANN zelf heeft 'er de grootſte verwachting van, en dringt 'er het ſterkſte op aan, om dit middel te geeven als de Koorts begint, of als de ſcheiding verwacht word. Daar viel in deeze Koorts zelden eene ſcheiding voor, 't welk de Auteur denkt, dat mogelyk de reden was, waarom hy geen aanmerkelyk voordeel van het gebruik van de Kamfer, in een meer gevorderden ſtaat van de Ziekte, ondervondt; dog daar en tegen zag hy 'er de gelukkigſte uitwerkingen van, wanneer dezelve in de eerſte dagen van de Koorts gegeeven werd. In het eerſte tydperk van de Ziekte liet hy de ontlastingen, welke bevorderd moesten worden, vooraf gaan, en gaf vervolgens één ſcrupel Kamfer, met één half ſcrupel Salpeter, en een weinig Conſerf, om ze tot een ſlikbrok te mengen, welke tegen den nagt ingenomen, en den volgenden ogtend vroeg herhaald werd. Door deeze behandeling wierden veele Zieken, die buiten ſtaat waren, om 't hoofd van 't kusſen te ligten, en in een oogenſchynlyk gevaar waren van een langduurige en gevaarlyke Ziekte te ondergaan; in den tyd van niet meer dan 12 uuren, zo merkelyk gebeterd, dat zy 's morgens opſtaande in ſtaat waren, om hunne gewoone beezigheden te verrichten. Hy ſchreef tevens met de ſlikbrok Wei, met witten Wyn gemaakt, voor om te drinken, als de Lyder naar bed ging, of hy liet een andere dunne drank in gereedheid houden, om dat de Kamfer den Lyder meest al dorſtig maakt, en een ruime Zweeting de gewoonſte en heilzaamſte ontlasting in deeze gevallen was; ſchoon het niet zelden gebeurde, dat de Koorts zonder dorst of merkelyke ontlasting overwonnen wierd, en de Lyder zich als door betooverings herſteld vond. De Auteur geeft uit een groot aantal van Waarneemingen, in welken de Zieken, volgens deeze behandeling, gered wierden, alleen vyf gevallen op: welke duidelyk aantoonen, dat de oorſpronglyke oorzaak der Koorts, door het gebruik van de gemelde ſlikbrok, verdreven werd. Hy treedt vervolgens in een onderzoek, naar de byzondere Eigenſchappen van de Kamfer, en meent dat dezelve wegens haare buitengewoone deelbaarheid, ſchielyk in de kleinſte takken der vaten doordringt, en aldaar ſpoedig de vochten ontbindt; deels door de verſlapte vezelen te prikkelen; deels door de verſtopte zweetgaten te openen, door welke de losgemaakte vochten uitwaasemen; welke anders onder het omloopende bloed te rug gedreven worden.

Het geen de Auteur verder aanmerkt, over de oorzaak en zitplaats van de Koortsen, is van zo veel belang niet, om ons daar mede lang op te houden: wy merken alleen aan, dat hy te verre gaat met de oorzaak van de Koortsen, byna alleen tot de Maag te bepaalen: hy zoekt in een byzondere Afdeeling te betoogen, dat de Koortsen veroorzaakt of vermyd worden, naar maate de Maag aangedaan is.

Hy handelt vervolgens over de uitwerkingen van de *Calomel* in geduurige Koortsen: de Schryver in aanmerking neemende, het groot voordeel van de *Calomel* in 't zuiveren der Darmen; als ook deszelfs vermogen, in 't voorkomen van 't geweld en kwaadaartigheid der Kinderpokjes, het geen uit den gelukkigen voortgang der Inenting blykt; befloot by de eerste bekwaame gelegenheid, die zich zou voordoen, haare kragten in den gevorderden ſtaat van een gevaarlyke aanhoudende Koorts te beproeven. Hy meent van het gebruik van de *Calomel*, een zeer voordeelige uitwerking gezien te hebben, en deelt, om dit aan te toonen, drie Waarneemingen mede; dog dezelve zyn ons niet voldoende voorgekomen om daar op het gebruik van een middel aan te raaden, dat ſtrydig is tegen de vereischte Geneeswyze: het zelve vermeerdert het verderf, en verdunt de vochten; de vereischte ontlastingen zouden gevoeglyker door andere middelen, die tevens de oorzaak der Ziekte tegen gaan, kunnen bevorderd worden.

De Auteur meldt ten laatſten, dat zyne Verhandeling reeds gedrukt was, voor dat hy iets wiste van de Proeven, door Dr. WILLIAM ALEXANDER, te Edenburg in 't werk geſteld. „ Zy zyn te vinden, in het Tweede Deel van zyne *Experimental Eſſays*, welker onderwerp over de giften en uitwerkingen der Geneesmiddelen gaat. Hy onderrigt ons, dat hy één ſcrupel van de Kamfer zonder eenig ongemak, gebruikt heeft; maar dat daar op, toen hy tweemaal zoo veel genomen had, verſchrikkelyke toevallen volgden. Wyders brengt hy een Uittrekzel by, uit de Inwyings Verhandeling van Dr. GRIFFIN, over de deugden des Kamfers, ter bevestiginge, dat deze Geneesheer, na dat hy een half Dragma Kamfer, eenen Lyder had ingegeeven, daar op zodanige toevallen volgen zag, die volſtaan om ons voorzichtigheid aan te raaden, in het waagen van zo ruime Gift. Deze Geneesheeren hebben egter geene melding gemaakt, dat de Salpeter by de Kamfer gevoegd was. Toen ik de Kamfer in een ſlikbrok, zonder den Salpeter gebruiken liet, ondervond ik dat een mindere hoeveelheid, dan één Scrupel, veeltyds ziekte en ongemakken in de Maag veroorzaakte: dog zedert dat ik eenige wei-

nige greinen Salpeter by denzelven voegde, heb ik in verſchei-de gevallen, eenen geruimen tyd lang, één Scrupel om de 4 uuren laaten gebruiken, zonder eenig ongemak of onaangenaame gewaarwording te verneemen, dan alleen in zommige gevallen eenen grooten dorst, welke nuttig was, om dat de Lyder door denzelven genoodzaakt wierd, van den eenen of anderen afpoelenden drank, die, gelyk ik te vooren aantmerkte, ſpoedig gereed was, ruimſchoots te drinken, waar op gemeenlyk eene voordeelige doorwaaſeming volgde".

De Heer J. VEIRAC, Vertaaler van deeze Verhandeling, heeft dezelve met een Hoofdſtuk, over de bereiding van de *Flores Zinci*, en derzelver Krampſtillende Eigenſchap verrykt; hy deelt hier 7 Waarneemingen mede, waar door de werking van dit middel 't welk door den Hooggeleerden Heer GAUBIUS het eerst aan den dag gebragt is, nader bevestigd wordt: deeze Verhaalen verdienen in het Werkje zelf geleezen en overwogen te worden. „Ik zou het getal deezer Waarneemingen hebben kunnen vermenigvuldigen, (ſchryft de Heer VEIRAC), indien ik my niet liefst tot de zodanigen had willen bepaalen, uit welken (ſchoon ik toegeeve, dat ze allen niet even ſterk dringen), het Krampſtillend vermogen der *Flores Zinci*, zoo niet ontegenzeglyk, ten minſten zoo voldoende blykbaar is, dat 'er eenige halſtarrigheid vereischt wordt, om het te ontkennen. In eenige andere gevallen, was de werking van dit middel twyfelagtig, als in die convulſive beweegingen, welke door de prikkeling eener Veneriſche ſcherpte, te rug gedreven Schurft, en ichoreuſe etter van in-en uitwendige Verzweeringen, veroorzaakt wierden; als ook in die Vallende Ziekten, welker oorzaak buiten het hoofd is. Wyders heb ik, gelyk de Heer GAUBIUS, de nuttigheid van dit middel in convulſien, uit een zuure ſcherpte in de eerſte wegen ontſtaande, meestal zeker, en het in die Vallende Ziekten, welker oorzaak binnen de herſenpan verhoolen was, even als in de *arthritides ſpasmodicæ*, gansch nutteloos bevonden". Met het geen men hier vindt, aangaande het gebruik van de *Flores Zinci*, verdient vergeleeken te worden, de uitmuntende Inwyings Verhandeling van den Heer JACOBUS HART, *de Zinco ejusque Florum uſu Medico, Obſervationibus confirmato. Lugduni Batavorum* 1772.

De Artz of Geneesheer, voor het Vrouwelyk Geſlacht in 't gemeen, in Spectatoriaale Vertoogen, enz. Uit het Hoogduitsch vertaald. Eerſte Deel, eerſte Stuk. In 's Gravenhage, by B. van Cleef 1772, 350 *bladzyden in groot octavo.*

IN de Voorrede word niet gemeld, uit hoe veel Deelen dit Werk beſtaat: ieder Deel zal twee Stukken uitmaaken, en elk Stuk zal uit XXIV Vertoogen beſtaan. —— De Artzen vermenigvuldigen tegenwoordig zeer. —— Het is ons niet voorgekomen, dat de uitvoering van dit Werk op een aangenaame en bevallige manier geſchied: ook word 'er te veel kennisſe van 't ſaamenſtel van 't Menſchelyk Lighaam verondersteld, en de voorwerpen worden niet altyd kiesch genoeg behandeld, om aan de ſchoone Sexe te kunnen behaagen. Een dergelyk Werk behoorde met fraaije en geestryke invallen, overal doorweeven te zyn, om de leeslust van de ſchoone Sexe te winnen, en haar het onaangenaame van beſpiegelende Geneeskundige Lesſen niet te doen gevoelen. Het ontbreekt den Schryver aan levendigheid van Geest, en wel gepaste Vindingen, welke hier toe noodig zyn.

Gods oneindige Grootheid, ſchitterende in het oneindig getal der Werelden. Uit het Fransch van den Heer MERIAN. *Te Leyden, by* P. v. d. Eyk *en* D. Vygh 1772. *Behalven het Voorwerk* 243 *bladzyden in octavo.*

HEt Stelſel veeler Waerelden, door het onbepaalbaare Ruim, in onnaganglyken getale, volgens eene wyze geregelde ſchikking, verſpreid, door onze laatere Sterrekundigen veelal omhelsd, wordt hier, door den Heer *Merian*, ontvouwd, op eene manier, welke de oplettendheid der Beminnaaren deezer Weetenſchap tot zig trekt. En daar hy zyne voorſtellingen deswegens grondt, zo op het geen de Ondervinding alrede verleend heeft, en daar de algemeene Beweegingswetten ons toe leiden; als op het geen de overweeging der Eind-oorzaaken ons voor den geest brengt, en de Rede, by wyze van Analogie of Overeenkomſtigheid, aan de hand geeft; is 't derzulker zaak zyne nadere verklaaring van dit Stelſel, door hunne Waarneemingen, ter verdere proeve te ſtellen; om te onderzoeken, in hoe verre dezelve daar aan beantwoorde, en in hoe verre zyne beredeneerde gevolgtrekkingen, daar mede overeenkomſtig, en dus aanneemelyk zyn. —— Het hoofd-

zaak-

zaaklyke van 't geen hy beweert, in de volgende korte Samentrekking door hem opgemaakt, komt hier op uit.

„ De wet der zwaarte, of liever der aantrekking, ſtrekt zig overal uit, waar ſtof is. De vaste Starren, aan de middelpuntkragten gehoorzaamende, beweegen zig in loopkringen. De Melkweg bevat verſcheiden ſystemata van vaste Starren; die, welke zig buiten dezen Melkweg vertoonen, maaken niet dan een ſystema, 't welk het onze is. De Zon, tot de vaste Starren behoorende, draait om een middelpunt, gelyk zy. Yder Systema heeft zyn middelpunt, en verſcheiden Systemata met malkander hebben een gemeen middelpunt. De verzamelingen dier verzamelingen hebben weder het hunne. Eindelyk is 'er een algemeen middelpunt voor het Heelal, daar alles om draait. Deze middelpunten zyn niet ydel, maar worden door duistere lighaamen beſlaagen. Die lighaamen kunnen door eene of meer Zonnen verlicht, en dus zigtbaar worden met phaſes. Het flauwe licht in den Orion (*) is moogelyk het centrum van ons Systema. De waare loopkringen der Komeeten, der Planeeten, en der Zonnen, zyn geene *Ellipſen* of *Eironden*, maar *Cycloïden* of *Roltrekken*, van verſchillende trappen. Het zyn geene andere lighaamen, dan die onmiddelyk onderworpen zyn aan het algemeene middelpunt, welker loopkringen *Ellipſen* zyn".

Verſcheiden byzonderheden hier in voorkomende, vorderen eene herhaalde beſchouwing en naauwkeurige proefneemingen der Sterrekundigen; doch wat men wyders van deeze verklaaring van dit Stelſel oordeele, 't is althans zeker dat het zelve in 't algemeen ons de Grootheid van God op de treffendſte wyze voor oogen ſtelt, en dat het by uitſtek geſchikt is, om onze harten, in ootmoedigheid, met de diepſte eerbied te vervullen voor hem, die zyne Magt, Wysheid en Goedheid, in 't voortbrengen van dit alles, op het luisterrykſte heeft doen doorſtraalen. 't Is ook dit denkbeeld, dat de Heer *Merian* zyne Leezers geſtadig poogt in te boezemen; en de Nederduitſche Vertaaler heeft 'er met dit oogmerk nog een toepaſſelyk Aanhangſel bygevoegd; dat wel inzonderheid ſtrekt om te

(*) Te weeten, dat flaauwer licht in den Orion, het welk *Derham* beſchouwde als eene opening, door welke men eene verlichte plaats, en als eene te rug kaatſing van den opperſten Hemel bemerkt, ziet de Heer *Merian* aan, voor de verlichte zyde van het duistere centraale lichaam van ons Systema; en 't komt hem voor, dat het ook juist in die plaats des Hemels is, daar wy het middelpunt van ons Systema ſchynen te moeten zoeken.

te toonen, hoe de Hemelloopkunde byzonder geſchikt is, om den Mensch op te leiden tot het vormen van de verhevenſte denkbeelden, betreffende den grooten Maaker van 't Heelal. —— Het Werkje zelve, ſchoon 't in zyne byzonderheden alleen voor des ervaaren zy, is egter over 't geheel zo geſchreeven, dat ook anderen, van min gegronde oefening in dit Stuk, des Autheurs Stellingen gemeenlyk kunnen nagaan, en uit derzelver overweeging voordeel trekken. Dus redeneert hy, by voorbeeld, over *de bewoonlking van 't Heelal*, op eene vry algemeen vatbaare wyze, en die, (het Stuk ſlegts als niet geheel onwaarſchynlyk en zeer wel mogelyk beſchouwd zynde,) reeds geſchikt is, om de denkbeelden van eerbied voor den Allerhoogſten in 's Menſchen gemoed te verleevendigen.

„ Zo wy, *zegt hy*, wél overtuigd zyn, dat alles met een wys oogmerk gemaakt, dat alles geregeld verbonden is, en op malkander ſlaat, dat de Wereld de Volmaaktheden van den Schepper aantoont; zo wy daar van wél overtuigd zyn, zeg ik, zullen wy ook overhellen om te gelooven, dat alle de bollen, die door de ongemeeten ruimte omloopen, zo veele bewoonde Werelden zyn, en dat de gantſche uitgebreidheid zelve van dit Heelal zo vervuld is van bollen of werelden, als dezelve konde zyn. Wy zullen niet beſluiten kunnen om een ydel, om gaapingen te laaten in zulk een volmaakt werk; onze rede, het gezond verſtand zelf, verzet zig hier aanſtonds tegen. In alle plaatſen, daar gezigtspunten zyn, zullen wy geneigd wezen Waarneemers te ſtellen, en waarneemingen te laaten doen, op dat 'er niets van dit verrukkelyk toneel verlooren gaa!

„ Zien wy op onze Aarde niet reeds alles vol leven en beweging? Zien wy de Natuur niet allerwegen bezig om te bevrugten, om *georganizeerde* lighaamen te formeeren, om de ſtof te bezielen? In een zandkorrel, in een druppel waters, bemerken wy Werelden en bewooners; en nog vertoonen onze beſte Mikroskoopen of Vergrootglazen ons niet dan de Walviſchen en de Olyfanten dier werelden, zy zyn wel verre af van ons derzelver inſekten te kunnen laaten zien. Dit weeten wy dat op onze Aarde plaats heeft: wy gelooven, dat God alle zyne werken met wysheid gemaakt heeft, en zouden wy een oogenblik kunnen twyffelen, of die groote lighaamen, die met ons rondom de Zon dryven, die 'er, even als wy, het licht van ontfangen, die 'er even als wy, door gekoesterd en van de levenswarmte verzorgd worden, allen ledig en onbevolkt, dan of zy van wezens voorzien waren, die de gemelde voordeelen genieten kunnen? onwaardige twyffeling! Ik ken in-

inderdaad geen redeloozer begrip, en 't welk een denkend wezen, een wezen dat zig redelyk noemt, minder betaamt, dan dit gevoelen.

„ Zo de hemelſche lighaamen onbeweegelyk waren, en altyd aan dezelfde plaats bepaald, zoude 'er ongetwyffeld in dezelfde ruimte een grooter getal geborgen kunnen worden, dan tegenwoordig, nu zy door malkander zwerven, en op malkander werken. Maar hunne beweeging was noodzaakelyk tot de bewaaring, tot de order, en tot de volmaaktheid van het ſamenſtelzel; om alle die lighaamen tot één Geheel te vereenigen, hadden zy die wederkeerige zwaartekragt, of *gravitatie*, noodig, waar door zy op malkander weegen en werken, waar door het een het ander aantrekt, en van het ander aangetrokken wordt. Daar moesten derhalven loopbaanen open blyven, in dewelken elk hunner zynen loop onverhinderd kon volbrengen, en na denzelven volbragt te hebben op nieuws weder aanvangen.

„ Alle beweeging onderſtelt tyd en ruimte. Dus vorderde het ontwerp van eene welgeregelde Wereld, eene regelmaatige ſaamenvoeging van deze twee zaaken; ook kan niets beter overlegd en zuiniger geſchikt worden, dan die beide dingen in het ſaamenſtelſel der Wereld zyn. Al wat ſterflyk is herleeft, in zekeren zin; al wat vergaat, brengt zig zelven hervoort; al wat aan verandering onderhevig is, vernieuwt en herſtelt zig; de veranderingen der kleine lighaamen koomen menigvuldiger weder, en vergoeden door haare menigte de groote veranderingen, die de groote klompen ondergaan. Wy kunnen geen ſtap doen, zonder iets, hoe oneindig weinig het ook wezen moge, toe te brengen, om werelden te verdelgen, en nieuwe werelden te doen voortkoomen; maar terwyl kleine veranderingen ſchielyk voortgaan, zyn 'er jaaren noodig om ſteden te bouwen, en bosſchen te planten; de tyd van de omwenteling der ſtarren klimt, met haare grootte, tot eeuwen; en misſchien tot eeuwen van eeuwen.

„ Wanneer wy, uit het middelpunt van ons ſamenſtelſel; met eenen opſlag des oogs alle de bollen bevatten konden, die rondom de Zon draaijen, zouden wy dezelve in eene vreemde wanorder vinden. De grooten zouden zig door malkanderen met de kleinen verward vertoonen, en wy zouden ze allen in duizend verſchillende plaatzingen zien, daar wy ons geene reden of inzigten van verbeelden zouden; —— ja zy zouden een verwarde hoop groote klompen of lighaamen ſchynen, hier en daar by toeval weggeworpen, en zonder wet of voorſchrift zwervende. Maar die verwarde ſchildery zal zig wel

haast ontwarren, zo dra wy de wetten hunner beweeging leeren kennen. Dan zullen wy zien, dat elk dier lighaamen juist die plaats beslaat, juist dien loopkring volgt, juist dien afstand heeft van anderen, als het hebben moet, dat de weg, dien het beschryft, als met den regel en passer voor het zelve is afgemeeten, en dat het zig nooit daar van verwydert, om dat alle andere lighaamen medewerken om het op dien weg te houden. De order en overeenstemming zullen dan uit die schynbaare wanorde spruiten, en 't zoude eveneens zyn met alles; wat ons thans ongeregeld voorkoomt, indien wy genoeg bekende dingen hadden, waar mede dat ongeregelde verbonden is, en enige betrekkingen wisten, waar mede het te samen hangt aan een Geheel, waar van het een zeer regelmaatig gedeelte uitmaakt.

„ Daar zyn dan zo veele hemelsche lighaamen als de omtrek van 't Heelal kan bevatten; zo veele als genoegzaame ruimte hebben kunnen om zig vryelyk te beweegen; ja die geheele omtrek des Heelals is geschikt voor loopkringen en wereldklooten, die denzelven doorloopen. Dit moet men niet slegts van het zonnestelsel, maar van alles zonder uitzondering verstaan. Ydere vaste Star is een Zon, en bestiert een wereld zo vol van Inwooneren, zo wel bevolkt als de onze, naar evenredigheid van haare ruimte, en die werelden zyn in zulk een groot getal als de ruimte van het gantsche Heelal, dat dezelve bevat, toelaat. Welk een schoon, welk een verrukkend Schouwtoneel wordt dus dit oneindige werkstuk, dat, allerwegen volmaakt, zig steeds beweegt, en alle zyne beweegingen, in 't oneindige verscheiden, onderhoudt door de eenvoudigste wet, door het enkel beginzel van zwaartekragt of aantrekking! Zie hier het meesterstuk van het scheppend verstand! het volmaakte der Godlyke konste! en het eeuwig voorwerp eener diepe verwondering van Menschen en Engelen"!

Bedenkingen tegen het Ontwerp van Doorgraving omtrent Katwyk-Buiten, tot in de Noord-Zee. Opgesteld door C. REDELYKHEID. *Te Amst. by* J. Doll 1772. *Behalve de Voorreden, 100 bladzyden in groot octavo.*

Twee Verhandelingen over de Verbetering der ontlastinge van Rhynlands Boezemwater, en het Project der Doorgravinge uit het Wyker-Meer naa de Noord-Zee. Te Haarlem, by J. Bosch 1772. *Behalve het Voorwerk 122 bladz. in groot octavo.*

DE noodzaaklykheid der verbeteringe van Rhynlands Waterstaat, en het toeneemende gevaar van het Haarlemmer-

mer-Meer; zyn zekerlyk onderwerpen, die elk oplettend beſchouwer van Hollands toeſtand in 't oog moeten loopen. 't Is ook uit dien hoofde, dat Mannen van bekwaamheid en trouw, op hooger Orde, het hunne hebben aangewend, om alles na te gaan, ten einde de geſchiktſte middelen van redres, die hoe langer hoe noodzaaklyker worden, op te ſpeuren. Dan deezen, ſchoon in veele opzigten eenſtemmig, zyn nogtans eenigermaate verſchillend gebleeven over den veiligſten weg, dien men heeft in te ſlaan, zal men aan de eene zyde iets nuttigs uitvoeren, en de gevaaren aan de andere zyde voorkomen. De daar over gewiſſelde Papieren, van tyd tot tyd gemeen gemaakt, hebben voorts ook anderen dit onderwerp bepaalder doen overweegen; en wel inzonderheid de Opſtellers der bovengenoemde Schriften, die hunne aanmerkingen deswegens wel aan den dag hebben willen brengen, of 't ook van dienst mogte zyn; dat veelligt, ten aanzien van deeze en geene byzonderheden, nog al plaats zou konnen hebben.

Het groote doelwit van den Schryver der eerstgemelde Bedenkingen is, te toonen, dat de Doorgraaving, omtrent Katwyk-Buiten tot in de Noord-Zee, ten uiterſte gevaarlyk is; en dat men reden heeft om te beweeren, dat men 'er zig, op goeden grond, die voordeelen, welken men bedoelt, niet wel uit kan belooven: des men de uitvoering hier van, zyns oordeels, als geheel onraadzaam zou moeten afkeuren. En wat de twee te ſamen uitgegeeven Verhandelingen betreft, ze komen van verſchillende Schryvers, die verſchillend denken, doch zonder afkeerigheid; beoogende ieder hunner het beste voor 't Vaderland. —— De eerſte is van gedagten, dat men, met behulp eener Doorgraavinge uit het Wyker-Meer naar de Noord-Zee, eene verdieping van het Y, en daar door tevens eene regelmaatige ontlasting van Rhynlands Boezemwater te wege zou konnen brengen. —— Dan de laatſte durft zig met zo goeden uitſlag van dit hulpmiddel niet vleien. Naar zyn inzien voldoet het Project niet aan 't geen men zig voorſtelt wegens Rhynlands Boezemwater; ſchoon 't hem voorkome, dat men 'er het eerstgemelde, te weeten, de verdieping van het Y, met 'er tyd wel door zou veroorzaaken. Het Project is dus, zo als hy de zaak beſchouwt, hoewel niet toereikende, ten opzigte van het bedoelde nut voor Rhynland, egter niet geheel ter zyde te ſtellen; het verdient in tegendeel, met betrekking tot het Y, als ſtrekkende ter bevorderinge van de Scheepsvaart, wel eene ernſtige overweeging, en voor al een naauwkeurig onderzoek, of het veilig in 't werk te ſtellen zy. Hier omtrent heeft deeze Schryver eenige gewigtige be-

denkingen, die hy evenwel niet ſtellig voordraagt; alzo 'er, ter nadere verzekeringe voor of tegen, nog al merkelyke Inſpectien vereischt zouden worden.

Beknopte Historie van Engeland, van de vroegſte tyden af, tot aan het jaar 1728. *Derde Deel. Te Groningen, by* L. Huiſing *en te Harlingen by* F. v. d. Plaats en Junior 1772. *In groot octavo* 336 *bladzyden.*

EEne der grootſte omwentelingen, die ooit een Ryk heeft ondergaan, trof het nabuurige Engeland omtrent het Tydſtip, waar mede dit derde Deel der Geſchiedenisſe van dat Gewest een aanvang neemt. Het jaar 1649 zag Koning *Karel* onthalsd, de Monarchie omver geworpen, en de grondſlagen van een Gemeenebest op derzelver puinhoopen geleid; dan dit gebouw was te zwak gevestigd, om lang beſtand te zyn. *Cromwel* regeerde wel dra, zo niet met een gelyk, ten minſte met weinig minder gezag, dan een der laatſte Koningen, ſchoon hy ſlegts den tytel van *Protector* droege; en zyn Zoon *Richard*, hem opvolgende, was niet geſchikt, om dat gezag te handhaaven. 'Er verliepen in 't geheel naauwlyks elf jaaren, of de Koninglyke Regeering werd weder in hare voorige kragt herſteld, en *Karel* de II beklom den Throon zyns Vaders, in den jaare 1660, met eene vry algemeene toejuiching der Natie. Op zyn overlyden volgde hem, in het jaar 1685, zyn Broeder *Jakobus* de II; dan deeze, de Burgerlyke en Godsdienſtige Regten der Natie, onder eene eigendunkelyke regeeringswyze verkragtende, vond zig, na verloop van eene omtrent driejaarige Regeering, genoodzaakt den Throon te ruimen; op welken de Natie veryolgens plaatſte *Willem* den III, met deszelfs Koninglyke Princesſe *Maria*, Dogter van den ontvlugten *Jakobus* den II. Voorts kwam deeze waardigheid, naar de gemaakte ſchikking, op het afſterven zo van de eene als des anderen, met het jaar 1702, in handen haarer Zuster, *Anna*; van welke zy, naar regten, volgens eene Parlements vaſtſtelling van 't jaar 1700, na den dood der Koninginne, in 't jaar 1714, overging tot het Huis van *Hanover*, in den perſoon van *George* van Brunswyk Lunenburg, Keurvorst van *Hanover*, een Zoon van *Sophia*, Kleindogter van *Jacobus* den I, uit deszelfs Dogter *Elizabeth*; met wiens afgeloopen Regeering, door zynen dood, in het jaar 1727, het derde en laatſte Deel van dit Werk een einde neemt; na eene korte af-

ſchets

ſchetſing van 't geen omtrent deeze Natie byzonder aan te merken ſtaat.

De Abt *Millot* voleindigt dit zyn Werk op dezelfde wyze als hy 't begonnen heeft, geevende van het hier opgenoemde Tydperk, even als van de voorgaanden, zodanig een verſlag, dat wy wel den juisten middelweg houdt, tuſſchen eene al te beknopte en al te wydloopige voorſtelling; 't welk dit Geſchrift tot een geleidelyk Kort Begrip van Engelands Geſchiedenisſen maakt, en ons voor al de voornaamſte veranderingen in de Regeeringe van dat Ryk beknoptlyk ontvouwt, het welk inzonderheid ook in dit laatſte Stuk op te merken is. Begeert men, na 't geen wy van die natuur uit de andere Deelen voorgeſteld hebben (*), ook nog iets dergelyks uit dit laatſte; het voorgevallene met de aanſtelling van Koning *Willem* en deszelfs Vorſtlyke Gemalinne *Maria* geeft ons daar toe eene gereede aanleiding. Onze Autheur gemeld hebbende, hoe Koning *Jacobus*, zig van zyne Onderdanen verlaaten ziende, op de landing van den Prins van *Oranje*, zyn heil in de vlugt gezogt had; vervolgt zyn verhaal inderzervoege.

„ De Prins van *Oranje*, te Staatkundig om zich met geweld meester van de Kroon te maaken, en een te groot Voorſtander der Vryheid om zich aan het verwyt van Dwinglandye bloot te ſtellen, zich daar en boven verlaatende op de gunſtige gevoelens van een Volk, 't welk hem als zynen Verlosſer beſchouwde, begeerde, dat 'er door uitſpraak der wetten beſchikking over de regeering zou gemaakt worden. Het Parlement wierdt beroepen onder den naam van *Saamenkomſt*, om dat de naam van *Parlement* de bevelen van den Monarch vooronderſtelde. De Gemeenten verklaarden wel dra, dat „ naardemaal JACOBUS DE II getragt hadt, de geſteldheid van „ den Regeeringsvorm van *Engeland* het onderſt boven te „ keeren, door het oorſpronklyk Verdrag tuſſchen den Ko„ ning en het Volk te verbreeken; vermits hy, daar en boven, „ de Grondwetten hadt geſchonden, op den Raad der *Jeſuiten* en van andere ſchandlyke perſoonen, en eindlyk, het „ Koningryk geruimd hebbende, de Regeering hadt laaten „ vaaren; dat om alle deeze redenen, de Throon open was „ gevallen". Schoon de *Torys* hunne beginſels, betreffende het Koninklyk gezag, zeer veel verzagt hadden, deedt, egter, deeze verklaaring zeer hevige geſchillen in 't Hoogerhuis ontſtaan. Daar wierdt aanſtonds onderzogt, *of 'er een Nationaal Verdrag tuſſchen den Koning en het Volk was gemaakt*: de bevesti-

(*) *Zie boven*, bladz. 125 en 299.

zigende party kreeg de overhand met eene meerderheid van zeven ſtemmen. Vervolgens wierdt de vraag in overweeging genomen, *of Koning* JAKOBUS DE II *het Oorſpronklyk Verdrag hadt verbroken:* dezelve wierdt zonder moeite ten zynen nadeele beſlist. Eindelyk ging men over tot het laatſte Artikel, *of hy den Throon ledig hadt gelaaten.* De meerderheid voor de *Torys* zynde, wierdt 'er een beſluit genomen, dat 'er van dit Artikel niet meer zoude geſproken worden. De Gemeenten drongen nog verder aan; en hunne verklaaring wierdt, na dat 'er nog nieuwe geſchillen ontſtaan waren, zonder de geringſte verandering, aangenomen."

„ De vraag was nu, op wat wyze de Throon zoude vervuld worden. Zommigen wilden een Regent, anderen een Koning hebben. De orde van Opvolginge te veranderen, wierdt van de eerſten aangezien als eene openbaare krenking der Grondwetten; eenen Regent te verkiezen, die regeeren zoude met een gezag, 't welk hy ſlegts by vergunning bezat, was, naar 't oordeel der anderen, zo veel, als eene bron van verwarringe en Tweedragt te openen. Eindelyk ontdekte de Prins van *Oranje* zyne oogmerken. Hy liet eenige Heeren by zich koomen, en zeide hun, dat hy niet begeerde om tot de Raadpleegingen van 't Parlement toegelaaten te worden; dat het de pligt van 't Parlement was, het welvoeglykſte en voordeeligſte ſtelſel van Regeeringe te kiezen; dat ingevalle men zich tot een Regentſchap bepaalde, hy geloofde hun te moeten berigten, dat hy nimmer eenen Tytel zoude aanneemen, waar van hy de onvermydelyke ongemakken en nadeelen bemerkte; dat zo men de Kroon gaf aan de Princeſſe, van welker verdienſte hy ten volſten overtuigd was, hy voor zich zelven den ſtaat van een Ampteloos perſoon zoude verkiezen boven deeze Kroon, die van het leeven van een ander zou afhangen; dat het hem, op beide deeze vooronderſtellingen, onmogelyk zyn zoude, hun eenige hulp toe te brengen; en dat eene waardigheid, welke hy ſlegts by vergunning bezat, hem niet zoude kunnen doen afzien van voorwerpen van de hoogſte aangelegenheid, die hem wel haast naar elders zouden roepen. Prinſſes MARIA, ten ſterkſten aan haaren Gemaal verknogt, tradt in zyne oogmerken, gelyk ook Prinſſes ANNA haare Zuster. Toen wierdt 'er een *Bill* ingeleverd, betreffende de herſtelling van de Kroon. Men gaf dezelve aan den Prins van *Oranje* en aan zyne Gemaalin gezamentlyk: maar het beſtier wierdt aan den Prins alleen overgelaaten. ANNA moest na hunnen Dood den Throon beklimmen, en haar nakomelingſchap na dat van haare Zuster. By dit Reglement wierdt eene verklaaring gevoegd,

waar

waar door de paalen van 't Koninklyk voorregt wierden vastgeſteld. Wy zullen deeze verklaaring voor een gedeelte den Leezer mededeelen; vermids dezelve kan dienen, om hem een geregeld denkbeeld van den Engelſchen Regeeringsvorm te geeven."

„ Zy behelst hoofdzaaklyk, dat de voorgewende magt om de Wetten, of de uitvoering der Wetten; uit kragt van het Koninklyk voorregt, te kunnen opſchorten, buiten de toeſtemming van 't Parlement, onwettig is. Dat de opregting van een Kerkelyk of van eenig ander Gerigtshof, onwettig en verderflyk is. Dat alle afvordering van Geld, ten dienſte van de Kroon, zonder dat het Parlement 'er zyne toeſtemming toe heeft gegeeven, het zy voor een langer tyd, het zy op eenig andere wyze dan dezelve is toegeſtaan, onwettig is. Dat de Onderdaanen regt hebben, den Koning Verzoekſchriften aan te bieden, en dat alle Gevangenneeming of alle Vervolging, ter deezer oorzaake, onwettig is. Dat het werven of onderhouden van een Leger in het Koninkryk, zonder de bewilliging van het Parlement, tegen de Wetten ſtrydt. Dat de *Proteſtantſche* Onderdaanen wapens mogen draagen ter hunner verdeediginge, overeenkomſtig met hunnen ſtaat, en op de wyze als volgens de Wetten geoorlofd is. Dat de Verkiezingen van Leden van 't Parlement vry moeten zyn. Dat de Redevoeringen en twistgedingen van 't Parlement in geen ander Gerigtshof, noch eenige andere plaats, dan in 't Parlement zelf, mogen onderzogt worden. Dat men geen buitenſpoorige Borgtochten mag eiſchen, geene al te zwaare Boeten vorderen, noch te geſtrenge ſtraffen opleggen. Dat de Gezwoorenen op eene onpartydige wyze moeten gekoozen worden; en dat dezulken, die tot Gezwoorenen, in een Regtsgeding van Hoog Verraad, werden gekoozen, Leden van Gilden moeten weezen. Dat allerlei vergunningen of beloften, van de verbeurd verklaaring der goederen van eenen beſchuldigden aan iemand te zullen afſtaan, voor dat de beſchuldigde met 'er daad overtuigd is, ſtrydig tegen de Wetten en van geene kragt zyn. Dat het, om een middel tegen alle deeze misbruiken te vinden, om de Wetten te verbeteren, te bekragtigen en te handhaaven, noodzaaklyk is, dat 'er dikwyls Parlements-Vergaderingen gehouden worden. In plaats van de Eeden van Gehoorzaamheid en Getrouwheid en van de Opperhoofdigheid, door de Verklaaring afgeſchaft, wierdt 'er een ander ingevoerd, in deeze woorden vervat. „ Ik beloof opregtlyk, en ik zweer, dat ik getrouw zal blyven aan hunne Majeſteiten, den Koning WILLEM en de Koningin MARIA. Ik zweer, dat ik uit den grond myns harten

een

een afgryzen heb van deeze Godlooze en Ketterſche, deeze verdoemelyke Leer, te weeten, *dat de Vorſten, door den Paus, of door eenig ander gezag van den Roomſchen Zetel, in den Ban gedaan of afgezet, door derzelver Onderdaanen of door anderen, wie zy ook zyn mogen, kunnen afgezet of gedood worden*; en ik verklaar, dat geen Vorſt, geen Perſoon, Prelaat, Staat of vreemd Schuverein, noch heeft noch behoort te hebben eenig Regtsgebied, Magt, Opperhoofdigheid, Voorregt, Kerkelyk of Geestlyk gezag in dit Koningryk. Zo waarlyk helpe my God Almagtig!"

Men voege hier nog by het geen de Autheur verder aangetekend heeft, raakende de nadere bepaaling van de Opvolging op den Throon, na het kinderlooze overlyden van Koningin MARIA, en den laater dood des Hertogs van Glocester, diestyds het eenigſte Kind van Prinſes ANNA, Erfgenaam der Kroon, op 't afſterven des Konings.

„ Om alle *Roomſch-Katholyke* Prinſen, hoe genaamd, buiten de Opvolging te ſluiten, om dezelve aan de *Proteſtantſche* Linie te verbinden, en tevens de Nationaale vryheid op eenen vasten voet te brengen, namen de Gemeenten het volgende beſluit: dat de Erfgenaam van de Kroon in Kerkgemeenſchap zoude moeten zyn met de *Engelſche* Kerk; dat by aldien hy een Vreemdeling ware, de Natie zich, zonder de toeſtemming van het Parlement, tot generleien Oorlog zoude mogen verbinden, ter verdeediginge zyner Staaten, welke hy buiten het Koningryk bezat; dat hy zelf, zonder bewilliging van 't Parlement, niet buiten *Engeland*, *Schotland* of *Ierland* zoude mogen trekken; dat, ingevalle deeze Akte van Bepaaling met de daad wierdt bekragtigd, geen Vreemdeling, ſchoon genaturaliſeerd, en met de overige Onderdaanen des Ryks deſelfde Voorregten genietende, althans zo hy niet van *Engelſche* Ouders was gebooren, immer Zitting in den Raad zoude kunnen hebben, noch een Lid worden van een der beide Huizen, noch eenigerlei vertrouwde plaats bekleeden, noch; eindelyk, door vergunning van de Kroon, eenigerlei Landgoed of Erfenis bekoomen; dat een iegelyk, die van den Koning een jaargeld trok, of met eene voordeelige bediening was begiftigd, geen Lid der Gemeente zoude kunnen worden; en eindelyk, dat eene Vergiffenis, met het groot Zegel bekragtigd, van geene kragt zoude zyn, tegen eene beſchuldiging, door het Laagerhuis ingebragt. Na dat deeze dingen dus waren vastgeſteld, waar door het Koninglyk regt wierdt verkort, en die der tegenwoordige Regeeringe eenen blaam ſcheenen aan te wryven, wierdt de Prinſeſſe SOPHIA, Hertoginne

We-

Weduw van Hanover, Kleindogter van JAKOBUS DEN II, in de *Proteſtantſche* Linie voor de naaſte Erfgenaam verklaard, na de afſtammelingen van Koning WILLEM, en van de Prinſſeſſe ANNA, Dogter van JAKOBUS DEN II. Deeze Bill wierdt, in weerwil van de tegenkantinge van WILLEM, tot eene Wet gemaakt, en verſtrekte tot een grondſlag van het regt van het Huis van *Hanover* tot de Kroon."

Reize naar Siberie, op bevel des Konings van Vrankryk ondernomen in 1761. *Door den Abt* CHAPPE D'AUTEROCHE. *Uit het Fransch vertaald. Tweede Deel. Met Konstplaaten. Te Deventer by* L. Leemhorst 1772. *In groot Octavo.* 372 *bladz.*

IN dit tweede Deel der Reize van den Abt *Chappe*, dat niet minder merkwaardig is dan het eerſte gedeelte, komen ons veelvuldige byzonderheden, raakende de Ruſſiſche gewesten, voor; die alleszins toonen, dat onze Reiziger, in 't midden van 't ondergaan veeler wederwaardigheden, ſteeds met opletendheid het merkwaardigſte gade geſlaagen, en alles wat hem ontmoette met een oordeelkundig oog beſchouwd heeft. Hy verleent ons, in gevolge zyner voorige berigten der Natuurlyke Historie van Rusland, in deezen een naauwkeurig verſlag van 't Gedierte dat byzonder in Siberie huisvest. Daar aan hegt hy eene geſchikte ontvouwing van den voortgang der Konſten en Weetenſchappen in Rusland, als mede van den aart des Volks en deszelfs Opvoeding, mitsgaders van de Wetten, de Strafoefening en de Ballingſchap aldaar gebruikelyk. Wyders heeft hy zig byzonder toegelegd, op het verkrygen eener geregelde kundigheid, van de Volkrykheid, den Koophandel, de Inkomſten, de Zee- en Landmagt des Ruſſiſchen Ryks. Een oordeelkundig berigt hier van gegeeven hebbende, deelt hy ons voorts nog mede een onderſcheidenlyk verhaal van de Staatsomwenteling onder de Kalmukken Zongoren in 1757, benevens een gegrond verſlag van hunnen Godsdienst en de Fabelhistorie van ſommigen hunner Afgoden. En beſluit ten laatſten zyne Reisbeſchryving met het melden zyner te rugreize van Tobolsk naar Petersburg; 't welk hem, onder het verhaal van een zeer moeilyken reistogt, al dikwerf aanleiding geeft tot byzondere aanmerkingen over de geſteldheid des Lands en de Zeden der Inwoonderen van dit Gewest. — Hier by komen eindelyk nog eenige byzondere Waarneemingen, welken de Autheur gedaan heeft, wegens de Landbeſchryving, de

Wa-

Waterpasſing, de Minneraalkunde en Elektriciteit, die, bin-ten het byzondere dat Rusland betreft, van eene algemeene nuttigheid, en der overweeginge waardig zyn. — In het door-bladeren van dit Stuk, hebben de tegenwoordige tydsomſtan-digheden onze aandagt byzonder gevestigd, op 't geen de Abt *Chappe*, ons meldt wegens de *Volkrykheid enz. van Rusland*; en zie hier, 't geen wy hoofdzaaklyk, uit zyne berigten daar omtrent, aangetekend hebben.

Wat de Volkrykheid betreft, verſcheiden omſtandigheden loopen, volgens onzen Autheur, ſamen, om dezelve jaarlyks te doen afneemen. Men rekent, dat 'er in 't jaar 1747 dertien millioenen Inwoonders waren, in die Gewesten, welken het hoofdgeld betaalden, en brengt het getal derzulken, die de andere Gewesten bewoonen, op vier millioenen. En zo men al hooger klimme, ſtellende dat Rusland, gelyk Frankryk, dies-tyds in 't geheel twintig millioenen zielen telde, is 'er vry goede grond om te beweeren, dat het getal der Inwoonderen in 't jaar 1760 minder was dan zeventien millioen; allen zo vrouws- als mansperſoonen, zo die het hoofdgeld niet als al betaal-den, daar onder begreepen.

Raakende den *Koophandel*, dezelve heeft over Land weinig om 't lyf. — De onlusten tusſchen Rusland en China ont-ſtaan, hebben den onderlingen Handel dier Volkeren tot niet doen loopen; die met de Perſiaanen is van geen beter uitſlag geweest, en de overige handel is van weinig betekenis. Ook zyn de meeste kanaalen, die men, om den Koophandel gemak-lyk te maaken, aangeleid heeft, onvoltooid gebleeven, en de anderen voldoen niet aan de verwagting. — Hun handel ter Zee geeft meerder voordeels; dewyl de invoer altoos merkelyk door den uitvoer overtroffen wordt (*). In 't jaar 1749 werd de laatſte begroot op drie millioenen roebels, of vyftien millioe-nen Franſche livres, en den eerſten ſchatte men op twee mil-lioenen en negen honderd duizend roebels. Deeze handel ge-ſchiedt met verſcheiden Natien, doch de helft is wel in de han-den der Engelſchen; en naest deezen komen de Hollanders meest in aanmerking. De Franſchen handelen aldaar meest door tusſchenkomst van andere Volkeren, des zy, zo wel als de Rusſen, in dit geval, het voordeel van een rechtſtreekſchen Koophandel misſen. — Voorts ſtaat hier omtrent nog aan te mer-

„ (*) [En alle binnenlandſche handel, volgens 's Lands wetten, den Vreemden verboden is, moetende alle Koopwaren door Rusſen alleen van en na de Zeehavens worden af en aangevoerd. MAN-STEIN *Memoires pag.* 526.] "

merken, „ dat de Rusſen weinig kundigheid in 't ſtuk van handeldryven hebben, en dat de Kooplieden veel te ſterk van de Kroon en van de Grooten afhangen. Zy hebben noch geld noch crediet genoeg, om een uitgebreiden handel te dryven. De voornaamſte Rusſiſche kooplieden zyn eigenlyk niet meer dan Commisſionairen van Vreemden; en daar by gaan verſcheiden takken van handel alleen voor rekening van de Kroon, hebbende zich de Vorſten de monopoliën behouden, die zy aan dezen en genen der Grooten afſtaan"; dat geen geringen tak uitmaakt van de *Inkomſten der Kroon*, waar van ons nog een kort woord te melden ſtaat.

Onze Autheur heeft veel moeite gedaan, om deeze *Inkomſten der Kroon* onderſcheidenlyk op te geeven, en volgens zyne deswegens gemaakte lyst, mag men dezelven op eene ſomme van dertien millioenen en viermaal honderd duizend roebels, of 67 millioenen Fransch geld, begrooten. En van die inkomſten heeft de Kroon, tot het bekostigen der Land- en Zeemagt, (buiten de wedden der Generaals, byzondere beloonningen, het wapentuig en verdere krygsbehoeften,) noodig de ſomme van 6477933 roebels of 32389655 livres; zynde de gezamenlyke Krygsmagt voltallig gerekend op 331491 koppen (*).

De Abt *Chappe* geeft, onder 't opmaaken deezer berekeninge, een breedvoerig verſlag van de geſteldheid van 't Rusſiſche Krygsweezen, doch wy zouden te ver uitweiden, indien wy op alle byzonderheden ſtaan bleeven; genoeg zy het hier te melden, 't geen hy voordraagt, als hy ons ten ſlot het volgende doet opmerken.

„ Al wat wy tot hier toe op dit onderwerp gezegd hebben, komt kortelyk hier op uit. —— Het krygswezen van Rusland, zo Veld- als Regerings-troepen, zo Zee- als Landmagt, beloopt ſamen een getal van drie honderd en dertig duizend koppen. —— Rusland kan met eene inkomſte van vyf en zestig tot zeventig millioenen, Fransch geld, zulk een ontzagchelyk aantal troepen in zyne Staten op de been houden, om dat de ſoldy in geld zeer gering is, en men dezelve in bezetting zendt naar de vrugtbaarſte gewesten, welke hun den noodigen leeftogt in natuur leveren. —— Rusland is, met zulk een talryke krygsmagt, [uit hoofde van verſcheiden omſtandigheden, die de Autheur voorheenen gemeld heeft,] niet in ſtaat

(*) „ [In de jaaren 1740 en 1741, toen de Baron van Mengden het opperbeſtier der Commercie in handen had, was, zo men wil, de balans ten voordeele der Rusſen 300,000 roebels, buiten de Tolgeregtigheden. Dezelve pag. 535".]

ſtaat een grooter leger dan van zeventig duizend man, geoefgelde troepen en weerbare manſchap, in het veld te brengen, terwyl tevens het Ryk wordt ontvolkt. En nadien deze Mogendheid, wegens hare zwakke inkomſten, geene buitengewoone onkosten kan goed maken, is zy daar by onmagtig om dat leger, op haar eigen beurs, buiten 's lands te onderhouden, wyl zy dan van haar voornaamſte voordeel, den leeftogt dien de Onderdanen opbrengen, is verſtoken. — De Rusſiſche Zeemagt is zwak, niet alleen uit hoofde van het klein getal der ſchepen, maar ook doordien de Officieren den dienst even weinig verſtaan, als de Officieren te lande; waarbij nog bykomt, dat de Rusſen geene matrozen hebben, en ook nooit hebben zullen, zo lang zy hunnen koophandel met eigen ſchepen verwaarlozen te dryven. —— De Rusſiſche Artillery is in zeer goeden ſtaat. ——— De Ruitery is de ſlegtſte van Europa. —— Het voetvolk maakt de beste troepen uit, en is voor 't grootſte gedeelte onder de volmaaktſte krygstugt; het is in 't geheel niet geſchikt tot aanvallen, middelmatig om zich in 't open veld te verdedigen, maar ontzagchelyk zo dra het zich gedekt vindt, en voor al wanneer het geenen gereeden weg open ziet tot vlugten. ——. De Krygsbouwmeesters hebben weinig kundigheid, op verre na niet genoeg om een belegering naar behooren te beſtieren; zy weten eene Stad te bombardeeren, en dat is 't al.

„ Ik heb geoordeeld dat het van nut konde zyn, dit, op waarheid gegrond, in Europa te verſpreiden, om het vooroordeel, dat men ten aanzien van 't Rusſiſche Ryk opgevat heeft, weg te neemen. In allen gevalle ſtrekt het om één misvatting, die onder het menſchdom heerschte, te doen ophouden. De Inwoners van Lubek en van Hamburg ſidderden, blootelyk op 't hooren noemen der Rusſen. Polen en Duitschland, welke ik heb doorgereisd, merken Rusland aan als eene der meest te duchten Mogendheden van Europa. De Rusſen zelve waren ten aanzien van hun Ryk in dit denkbeeld, voor al Peter III; en terwyl ik dit ſchryve, is het grootſte gedeelte van Parys en Vrankryk in den zelfden waan. Men ſchreef my uit de genoemde Stad, toen ik my gereed maakte om van Petersburg myne reis naar Siberië voort te zetten, ik mogt toch met naauwe oplettendheid een land bezigtigen, waar eenſtoots ganſche volken zouden uitberſten, en, als eertyds de Scythen en Hunnen, ons klein Europa overſtroomen en vermeesteren. In plaats van Zulke volken vond ik woestenyen en moerasſen.

„ Om de magt van Rusland te begrooten, moet men dezel-

zelve niet berekenen, gelyk de meeste Schryvers gedaan hebben, volgens de uitgebreidheid van deszelfs Staaten; men heeft, in tegendeel, eene juist omgekeerde evenredigheid in acht te nemen, en dan vindt men het Ryk zwak te zyn, naar mate van de oppervlakte die het beslaat. Zo als thans de zaken staan, kan dit Ryk, wegens schaarsheid aan volk en geld, geen leger buiten de grenzen zenden, welks overwinningen zelven niet ten hoogsten nadeelig zyn voor den Staat; de legers verslmelten daar bykans ten eenenmale, niet tegenstaande de onderstand van Bondgenooten middel geve, om de troepen te onderhouden. De Officieren verteeren, wegens de soberheid van hunne soldy, een gedeelte hunner eigen inkomsten buiten 's lands; terwyl ieder weet dat de Russen altoos de grootste voorzorge gebruiken, om geene munt te doen uitvoeren, als hebbende zy de ongelegenheden, welke daar voor hun aan vast zyn, ondervonden. Ook zyn alle Russen het hier in eens, dat de laatste oorlog, [te weeten, tegen den Koning van Pruissen,] allerverderflykst geweest zy voor hun Ryk.

„ Een Keizer van Rusland behoorde voor alle dingen, alle ontwerpen en overleggingen, welke ter uitbreiding van zyn Ryk zouden mogen geschikt zyn, van de hand te wyzen; zelfs zoude hy beter doen, met het zelve in naauwer grenzen te besluiten, en zyne onderdanen nader by elkander te brengen. Groot zoude dit voordeel zyn, indien hy, het ganssche Noorderdeel van Siberië aan de beeren overlatende, het volk uit deze bevrozene streken naar de woestenyen in het Zuiden van dit gewest overbragt; door dien deeze woestenyen, het zy men de vruchtbaarheid van den grond, het zy men de luchtsgesteldheid in aanmerking neme, uitstekend geschikt zyn om bewoond te worden. Het eenigste, dat hier in te duchten staat, is de nabyheid der Tartaren, welke op dien voet de Oorlogskonst van de Russen zouden kunnen leeren, even als deze laatsten dezelve geleerd hebben van de Zweden. Wat hier van zy, Rusland zoude zeker, wanneer het volk op een gedrongen was, niet genoodzaakt zyn, zelfs in vredes-tyd, zo een verschriklyke krygsmagt op de been te houden (*), welke de ontvolking des Ryks bevordert, en de schatkist bezwaart, zonder deszelfs wezenlyk vermogen te vergrooten; daar, in te-

(*) Rusland naamlyk moet, volgens onzen Auteur, wil het in staat zyn 50,000 man of daar omtrent in 't veld te brengen, zelfs in vredestyd, eene Landmagt van by de 300,000 of ten minste van 250,000 man op de been houden.

tegendeel, deze ſchikking deszelfs magt moest doen aanwaſſen, wyl dan alle de troepen ter verdediging van 't land konden worden gebruikt; en is men tegenwoordig in Rusland bezig met de onderdanen tot een vry volk te hervormen, het zal geen geringe zwarigheid in hebben, deze vryheid met de zugt der Vorſten tot uitbreiding hun's gebieds te paren. Een Ruſſisch Alleenheerſcher kan, uit hoofde van de volſtrekte beſchikking, die hy over goed en bloed zyner onderdanen oeffent, een talryk legér in dienst houden, doordien hy 't in zyne hand heeft, om zo de ſoldaten als het werkvolk, dat aan dingen, die tot het krygswezen betrekkelyk zyn, arbeidt, met een ſober onderhoud af te zetten; doch dit moet noodwendig ophouden, zo dra die onderdanen in hunne natuurlyke vryheid zullen zyn herſteld.

„ Uit alle deze waarnemingen heb ik moeten beſluiten, dat veele lieden een al te hoog denkbeeld van Rusland voeden, terwyl ik ook anderen aangetroffen heb, welke in het tegengeſtelde uiterſte waren gevallen. Het is eene Mogendheid, welke altoos zal te duchten zyn voor hare nabuuren, de Noordſche volken".

Tafereel van Natuur en Konst. Grootdeels naar het Engelſche gevolgd. Agtſte Deel. Te Amſterdam, by P. Meijer 1772. *In octavo* 412 *bladzyden.*

OP de Tafereelen van Groot-Brittanie, in 't voorige Stukje ten toon geſpreid, volgen in het tegenwoordige die van Vrankryk; van een Gewest, dat, zo in Natuur als Konst, een overgroot aantal van voorwerpen uitlevert, welken eene opletende beſchouwing verdienen. De voornaamſte byzonderheden, die boven al in 't oog loopen, (want op allen ſtaan te blyven laat de natuur van dit Werk niet toe,) worden hier op denzelfden voet, als de gewigtigſten van andere Ryken voorheenen behandeld zyn, beknoptlyk voorgedragen. Op een algemeen berigt van de Landsgeſteldheid, volgt een byzonder verſlag van eenige natuurlyke zeldzaamheden aldaar, met een kort verhaal van algemeene rampen, die dit Gewest jammerlyk getroffen hebben. Daar mede gaat voorts gepaard eene breeder ontvouwing van voornaame uitvindingen en ontdekkingen, daar de Franſche Natie, 't zy als eerſte opſpoorders of als verbeteraars, op mogen roemen. Verder levert men ons eene beknopte beſchryving van de voornaamſte Gebouwen, mitsgaders eenige Overblyffels der Oudheid. Ook maakt men nog

ee-

eenig gewag van des Volks zeden, gewoonten en overleveringen; dan dit Artykel wordt flegts oppervlakkig en als ter loops beſchouwd; maar naauwkeuriger is eindelyk een daar op volgend wel geſchikt kort begrip van Vrankryks Staatsveranderingen, met eene ontvouwing van verſcheiden merkwaardige gebeurtenisſen, betreffende dat Ryk, tot op het midden der tegenwoordige Eeuwe. —— Leezers van verſchillenden ſmaak konnen dus verſcheiden ſoorten van opmerkingen ontmoeten, die hunne aandagt, op eene gevallige en tevens niet geheel onnutte wyze, bezig houden; waar toe de gemeenzaamheid onzer Natie met de Franſchen veeler onzer nog al te meerder noopt. —— Zie hier, tot een byzonder voorbeeld, het berigt dat ons in deezen, van het gieten van glazen plaaten in Frankryk, medegedeeld wordt, dat onder de kunſtige Handwerken zeer wel eene plaats verdient.

„ De Franſchen naamlyk bragten, omtrent het einde der voorgaande Eeuwe, eene aanmerkelyke verbetering in het toebereiden van Glas, door een middel uit te vinden om zeer groote plaaten te gieten, het welk tot dien tyd toe geheel onbekend was, en nog heden weinig dan door hun en de Engelſchen in het werk geſteld wordt." De uitvinding van dit middel heeft men te danken aan den Heere Abraham Thevart, die het eerst aan het hof van Vrankryk in den jaare 1688 voorſloeg, waar by hy alle aanmoediging, welke hy verdiende, gevonden heeft. Door dit middel, het welk vry veel overeenkomst heeft met het gieten van lood, zyn wy in ſtaat geſteld om glazen plaaten voor ſpiegels te maaken, welke meer dan tweemaal zo groot zyn als die op de Venetiaanſche wyze geblaazen worden, en ook om allerleie figuuren en verſierſels te gieten.

„ De ſmeltovens, welke tot dit werk gebruikt worden, zyn van eene meer dan gemeene groote; en die, welke dienen om de glazen doorſchynend te maaken, na dat zy gevormd zyn, zyn nog grooter. Rondom eene ſmeltoven zyn ten minſten vier-en-twintig ſchilder-ovens, welke ieder twee openingen, waar door men 'er brandſtof in doet, en twee ſchoorſteenen hebben. Behalven deezen zyn 'er ovens om fret (*) te maaken,

(*) „ Deeze naam wordt aan de ſtoffe, of ingredienten gegeeven, waar van het Glas moet gemaakt worden, wanneer zy in eene oven verbrand of gebakken zyn, waar na zy gemaklyker tot Glas kunnen geſmolten of in het zelve veranderd worden. De ſtoffen, waar van men zich in dit mengſel bedient, zyn zout en ſteen. Men

ken, en oude ſtukken Glas tot ſtof te verbranden. De binnenkant der ovens wordt van eene aarde gemaakt, die de werking van het vuur weerſtaan kan, welke ſoort van aarde men ook gebruikt tot het vervaardigen der ſmeltpotten en waterbakken. Deeze potten zyn zo groot als oxhoofden, en kunnen tweeduizend pond metaal bevatten; want zo noemen de arbeiders de geſmoltene ſtoffen, van welken het Glas gemaakt wordt. De waterbakken zyn veel kleiner, en dienen om het vloeibaare Glas uit de ſmeltpotten naar de Giet-tafel te leiden. De kragt van het vuur is in dit werk zo groot, dat de ovens ieder half jaar gerepareerd moeten worden, en zelden langer duuren dan zes jaaren, wanneer zy gantsch en al moeten vernieuwd worden. Wanneer de oven een behoorlyken graad van hette gekreegen heeft, worden de ſmeltpotten met de reedsgemelde ingredienten gevuld, het welk niet in eene, maar in verſcheidene reizen geſchiedt, om de ſmelting gemaklyk te maaken. Wanneer de ſtof geſmolten, gezonken en gezuiverd is, waar toe gemeenlyk vier-en-twintig uuren vereiſcht worden, dan vullen de arbeiders de waterbakken met dezelve in de oven, waar zy ze nog zes uuren laaten ſtaan, tot dat alles zich door de ongemeene hette gantsch en al wit vertoont. Door middel van katrollen, en eene groote yzeren ketting, worden de waterbakken uit de oven gebragt, en op eene ſoort van wagen gezet, waar mee zy naar de tafel, waar het glas ſtollen moet, gevoerd worden. Deeze tafel of vorm is van pot-metaal, omtrent

neemt 'er vast zout toe, het welk door de grootſte hette niet uitwaasſemt, en voornaamelyk gehaald wordt uit de asch van eene plant, welke men Kali, Glaskruid of Zoutwortel noemt, die overvloedig in Egypte en Syrie, en ook op de kusten van Provence en Languedoc groeit. Het zout, het welk uit de asch van een zekere ſoort van Kali, omtrent Alicante in Spanje groeijende, getrokken wordt, houdt men voor het beſte, en gebruikt het in het maaken van de hier beſchreevene glazen plaaten. De asch van Varen verſchaft ook overvloed van zout, waar van men uitmuntend glas maakt; ook kan men de asch van boomenſtokken, van ſpruitkool, van riet en meer andere planten tot het zelfde einde gebruiken. Wat den ſteen betreft, een ander Ingredient tot het maaken van Glas, de beſte is die, welke ligtſt ſmelt; dezelve is wit en doorſchynend, en wordt voornaamelyk in Italie gevonden, zynde een ſoort van marmer, Taſſo genaamd. Niets maakt ſchooner en zuiverer Glas dan vuurſteen; maar men bedient 'er zich zelden van, om dat de toebereiding zeer kostbaar valt. Dezelve moet geſchieden door de ſteen tot ſtof te verbranden, en vervolgens te ziften; waar men zulke ſteen niet kan krygen gebruikt men zand, het welk wel gewaſchen moet worden, en geene verdere toebereiding noodig heeft".

rent negen voeten lang, en naar evenredigheid breed, hebbende yſeren roeden aan derzelver einden, die naar genoegen verdeet van of digter aan elkanderen gebragt kunnen worden, en dus de wydte der glazen bepaalen. Op deeze roeden rusten de einden van een koperen rol, welke dient om de brandende vloeiſtof uit den bak op den tafel gegooten zynde, van het eene einde tot het andere te verſpreiden, en haar dus overal van eene gelyke dikte te maaken. Wanneer het Glas eene behoorlyke vastheid gekreegen heeft, ſchuiven zy het af in de oven, die geſchikt is om het doorſchynend te maaken, en gaan voort met andere plaaten te gieten, tot dat de ſmeltpotten ledig zyn, brengende telkens de tafel, van de eene oven, zo ras als dezelve vol is, naar de andere. In deeze laatſte ovens blyven de plaaten tien dagen of langer, en worden, by het ſteeds afneemen der hette, in alle haare deelen van eene gelyke hardheid. Het is verbaazend te zien, met welken ſpoed en handigheid de werkluiden deezen gevaarlyken arbeid verrigten; hoe zy de bakken, vol brandende ſtoffen uit den oven ligten, die op de tafel brengen, uitgieten en verſpreiden. Alles is, om kort te gaan, in dit geval onbegrypelyk voor hun die geen ooggetuigen van dit verwonderenswaardige werk geweest zyn."

„ Hunne manier van de ovens te ſtooken, is zo zonderling, dat zy verdient gemeld te worden. De man, die dit werk verrigt, loopt rondom de oven, zo ſchielyk als hy kan, en werpt al voortgaande in ieder openinge een ſtuk houts het welk tot dat einde gehakt is. Hy gaat, geduurende een bepaald getal van uuren, dus voort, tot dat hy door een' ander' wordt afgelost. Deeze aanhoudende en regelmaatige toevoer van brandſtoffe houdt de oven in eenen behoorlyken graad van hette, die zo ſterk is, dat éene groote yzeren roede, aan eene der openingen gelegd, in minder dan een halve minuut gloeijend wordt (*). Men rekent dat eene van deeze

„ (*) Onder alle de uitwerkſels van het vuur op natuurlyke lighamen is dat, om ze in Glas te veranderen, een van de verbaazendſte. De Chymisten beweeren dat 'er geen lighaam is, het welk niet kan verglaasd worden; ja dat men goud zelf, door een ſterke hette der zonneſtraalen, door middel van een groot brandglas vereenigd, in glas kan doen verkeeren; en gelyk de verglazing het uitwerkſel van vuur is, zo is het deszelfs laatſte uitwerkſel, dewyl het geene kragt heeft om verdere verandering in eenig ligchaam te weeg te brengen. Hierom meldt Dr. Mevret het klugtig zeggen van een' groot' konſtenaar in het glas maaken, dat zyne konst het langst in de waereld zal duuren, want dat wanneer het heeläl door vuur zal verteerd worden, alles in glas veranderen moet.

ze ſmeltovens, eer zy geſchikt is om het Glas te doen ſtollen, meer dan drieduizend en vyfhonderd ponden kost; dat 'er drie maanden noodig zyn om eene vervallene oven te herſtellen, en ten minſten zes om eene gantsch nieuwe op te rigten; en dat, wanneer een metaalpot in de oven barst, het verlies aan ſtoffe en tyd meer dan tweehonderd-en-vyftig ponden bedraagt."

Thans over het Glas ſpreekende, agten wy het niet onvoeglyk ook nog melding te maaken van eene van deszelfs merkwaardigſte hoedanigheden, te weeten de rekbaarheid; want het kan in zeer lange draaden, welke eene byna ongelooflyke fynheid hebben, worden uitgerekt. Wy zien het in de pluimen van de mutſen der kinderen, en in verſcheide andere werken, die fyner zyn dan hair, en door den minſten wind bewoogen worden. Aan het ſpinnen van Glas komen twee luiden te werk; een derzelven houdt het geſmolten metaal over eene lamp, terwyl de ander 'er eenen draad, door middel van eenen haak uithaalt, en vervolgens een wiel, om welks rand hy dien dien draad heeft vastgemaakt, ſchielyk omdraait, tot dat hy het metaal, waar uit de draad getrokken is, heeft afgeſponnen. Dus krygt deeze brooze ſtof eene ongemeene buigbaarheid, welke altyd evenredig is aan haare fynheid; en de draaden van Glas kunnen zo fyn geſponnen worden als die van zywormen of ſpinnekoppen.

Dichtlievende Uitſpanningen. Door J. MACQUET, *Lid van de Maetſchappye der Nederlandſche Letterkunde te Leiden. Te Zierikzee, by* J. de Kanter en Zoon 1772. *Behalve de Voorrede* 368 *bladz. in groot Octavo.*

IN dit Stuk wordt ons eene bevallige verſcheidenheid van Dichtkunde aangebooden, welke ons doet zien, dat de Heer *Macquet* in verſchillende onderwerpen, en onderſcheiden trant, gelukkig kan ſlaagen. Zyne *Heldinnen-Brieven*, welken hier den voorrang hebben, ſpreeken de taal van 't Hart; in zyne daar op volgende *Natuurkundige Beſpiegelingen*, die gemeenlyk met Godvrugtige bedenkingen doorvlogten zyn, en alleszins dienen om den Leezer hooger op te leiden, beſpeurt men de pennetrekken van iemand, gewoon zyne aandagt en ernst te vestigen op onderwerpen, die hem ten ſterkſte aanſpooren, ter betragtinge zyner pligten: en 't laatſte gedeelte deezer Verzamelinge, of het *Mengelwerk*, levert ons verſchillende ſoorten van Dichtſtukken, die, naer den aert der onderwerpen, behandeld worden. Men ontdekt alomme een deftig Dichter, die zyne verbeeldingskragt door zyn oordeel regelt, en zyne overdenkingen in eene zuivere taal vloeibaar, onder het bedwang van 't Rym, weet voort te brengen. Tot een ſtael deezer *Uitſpanningen* die-

diene des Autheurs blyde Zang over het *Heil van den Vrede*, waar uit wy eenige verzen, (zynde het geheele ſtuk te lang,) ter proeve zullen overneemen.

De Heer *Macquet* laat het zingen van den kryg, en 't behalen der lauwerkranſen door vuur en ſtaal, voor anderen over, en zegt,

Wy heffen van den vreê liefst aen,
Wier zagte, blonde Olyvenblaeren
De heerelykſte lauwerblaên
In eere en ſchoonheid evenaren.

Hy meldt ons hoe de Vrede, die, van 's Waerelds aanvang op Aarde gedaald, dikwerf Hemelwaards gevlugt, en weder op de Aarde gekeerd was, voor eenigen tyd vaſtſtelde, om

weêr naar 't hemelſche gewest
Haer Speelgenoote Aſtree te volgen;
Daer zy den forſchen Mars verbolgen
Alom aen 't woeden zag, met ſtael en oorlogsgloed,
En 't aerdryk dronken was van dierbaer menſchenbloed.

Dog dat zy, reeds in de lugt verheven zynde, en ettelyke Landen overvliegende, ten laatſte op 't beſchouwen van Nederlands zugt voor de Vreedzaamheid, uitriep

o ſchoon gemeenebest
Wel aen ik dale ook neer in 't Leeuwendaelsch gewest.

Onze Dichter de verſchyning der Vrede voorts beſchreeven, en haar verwelkomd hebbende, vangt dus aan met het vermelden van haaren lof.

Gy weet het vruchtbaer land met goudgeel graen te tooien.
De weiden zyn vol vee; de kuip vol melk en room.
De hardersknaep zingt blyde aen de Oevers van een' ſtroom.
En waer Gy treedt daer ziet men graen in de akkers ſtrooien.
Hoe vrolyk dansſen langs het groen
De maekte reien der Dryaden
Hoe dansſen langs de gladde vloên
De vergenoegde ſtroom Najaden.
Waer heen Gy treedt langs berg, en bosch en dal,
Men ziet 'er vreugde en welvaert over al.
Het veld worde in de winterdagen
Een korte poos zyn ſchoon ontdragen,
Maer als de zon weer ryst naer hoger transſen, tooit
Ze in Vrede bosch en wei zoo ſchoon weêr op, als ooit.

Zig hier op de gouden Eeuw herinnerende beſchryft hy dezelve kortlyk, en vervolgt in een ander Couplet aldus.

Ma-

Matroos ziet nu verheugd de blanke zeilen zwellen;
Hy wordt op 't vrye vlak door rovers niet ontrust;
En hoopt wel haest zyn reis aen Vaderlandsche kust
In de armen van zyn lief al kusfend te vertellen.
Nu brengt men wat de gouden zon
Bereide in kruidige Molukken,
En wat het ruikende Ceilon
Van zyne boomen af zag plukken,
Langs vrye zee, en lost wat ons Japan,
Het ryk der Zonne, en China zenden kan.
De Visscher vreest nu geen gevaren,
En werpt in 't hart der zilte baren
Zyn netten ongedeerd, en voert den blanken visch
Al springend op de markt en krimpend op den dis.

Zo herleeft, gelyk de Dichter wyders aanmerkt, de gelukzalige tyd van Salomo; en in dusdanige omstandigheden ondervind men hoe een Land aan alle zyden bloeit door eene gevestigde Vrede, dat het gewenschte lot van Rome was, in de dagen van Augustus; van welk heil een Land verstooken wordt, wanneer de vrede en eendragt voor 't oorlogsgeweld moeten vlugten. Deezen zo algemeenen invloed beschouwt de Heer *Macquet* voorts nog wel byzonder met opzigt tot de Kunsten en Weetenschappen, en laat zig deswegens, met het afloopen van dit Dichtstukje, aldus hooren.

Waer gy, o Vrede, woont, daer bloeien Wetenschappen,
En groeien kunsten aen. Het zanggodinnendom
En Pallas haten kryg, en 't lust haer door geen' drom
Van Oorlogslieden naer heur koren heen te slappen.
De noeste, wakkre werkman groet
De morgenzon, als zy de kimmen
In 't oosten verft met roozenbloed,
En ziet al zingende haer klimmen.
Een deuntje sterkt zyn lichaam afgesloofd,
Als zy haar toorts in 't pekel dooft.
Dan eindigt hy verheugd zyn taken
Daer by op planke, malsche kaken
Der lieve bedvriendin zyn zorg af kusfen mag,
En in haer arm niet denkt om een bezweeten dag.

Geen woedende soldaat grypt thans met snoode handen
Naer 's werkmans overwinst, noch teert op 's werksmans zweet.
Dees vreest geen stroopersbende, of ziet met harteleet
Geen kind en vrouw ontschaekt, noch lage daken branden.
Hoe vrolyk yvert nu de jeugd
Om in Minerve's hoge koren
De lessen van verstand en deugd
Te vangen in leergierige ooren.

Zo

Zo kweekte Athene en wysheid aen en kunst.
Zo was Athene en Pallas zorge en gunst,
Eer 't hadt zyn vryen nek gebogen
Voor 't jok van 't Macedoonsch vermogen.
Dus toonde 't Oosten niets in de eeuw van Salomon,
Dat by Jerusalem in wysheid halen kon.

Hoe veel verscheelde Athene, in oorlog, van Athenen,
Door zagten vree gestreeld. Waer, dondrende mortier,
Kanon en krygsklaroên de lucht met schor getier
Vervult, daer is en kunst en wysheid haest verdwenen.
Waer woedende Attilaes hun veld
Voor steden en op wallen planten,
Daer ziet men niets dan euveldaen;
Daer ziet men ramp aen alle kanten.
De kryg verwoestte in Alekfanders stad
De wysheid, die men in vele eeuwen hadt
Met zorg vergaerd, in weinige uren,
Door zyne vratige oorlogs vueren.
o Vrede, blyf by ons, zoo blyft ons Nederland
De wieg en voedster steets van kunsten en verstand.

En ach of gy niet slegts de vaderlandsche streken
Bewoonde, o Hemelmaegd; maer door de waereld heên
Uw zagte wetten gaeft, en bly werdt aengebeên,
En schone wetenschap en kunsten aen mogt kweken.
En ach of 't U, o Majesteit,
ô Ware Vader van den Vrede,
Geviel door uw Almogendheid
Het zwaerd te keeren in zyn scheede,
Dan zong Europe uw vaderlyke gunst
Op hogen trant vol leven, geest en kunst.
Dan zagen wy de zaligheden
Der gouden eeuwe weêr beneden;
Dan toonde ge ons een schets der vréedzaame eeuwigheid,
Die ge ons in 't Paradys by U hebt toegezeid.

Luister van het Orgel. Opgesteld door J. HESS, *Organist en Klokkenist te Gouda. Te Gouda by* J. v. d. Klos 1772. *Behalven het Voorwerk* 78 *bladz. in Quarto.*

EDelaartige Liefhebbers eener Kunste zyn natuurlyk werkzaam om dezelve voort te planten; en uit dien hoofde is 't dat de Speelkundige *Hess* niet verzuimt van het zyne toe te brengen, om alles aan te wenden, wat ter onderrigtinge in het lieflyke Orgelspel kan dienen. Voor eenigen tyd gaf hy in 't licht eene *Korte en eenvoudige hand-*

handleiding tot het leeren van 't Clavecimbel of Orgelſpel; en thans agtervolgt hy dezelve met eene *Nauwkeurige Aanwyzinge, hoe men, door eene gepaste Regiſtreering en geſchikte Beſpeeling, de voortreffelyke hoedanigheden en verwonderenswaardige vermogens van een Kerk- of Huisorgel in ſtaat is te vertoonen.* Het hier toe geſchikte Werkje is verdeeld in tien Hoofdſtukken; waar van de drie eerſten voordraagen, de algemeene kundigheden, raakende de *Orgelregiſters*, de *Clavieren* en de *Regiſtertrekkers*. Hier op handelt hy in 't vierde van het *Regiſtreren* in 't algemeen; dat hy in de vyf volgende Hoofdſtukken, met opzigt tot verſcheiden byzonderheden, nader ontvouwt. En aan dit alles hegt hy in het tiende of laatſte Hoofdſtuk, nog eenige aanmerkingen omtrent de algemeene behandeling van een Kerk-Orgel. — De Autheur had zig voorgeſteld eene uitgewerkte ontvouwing van dit onderwerp op het papier te brengen; waar toe hy reeds een genoegzaamen voorraad by een had verzameld, doch, onder het bearbeiden van dit Stuk, werd het zelve dermaate uitgebreid, dat hy 'er eenigermaate van afzage. Zulks heeft hem doen beſluiten, *ſlegts dit gedeelte, het welk hy tot de eerſte beginſelen deezer wetenſchap 't noodigſte agt, in 't ligt te geeven:* ondertuſſchen zou egter, gelyk hy betuigt, het gunſtige ontvangen van dit gedeelte hem nog wel konnen aanmoedigen om het overige te laaten volgen. Het is te hoopen, dat de Liefhebbers, die de Speelkunde hanteeren, de nuttigheid van dit Werk, ter aankweekinge dier hartſtreelende Oefeninge, uit dit gedeelte erkennende, den yver des Autheurs gaande mogen houden; en hem dus op nieuw aanſpooren, om zyne kundigheden, *zo door* 't onderzoeken van veeler Schriften; als door eigen ondervinding verkreegen, ten nutte der Kunſte openlyk mede te deelen; waar van hy zig alleszins betoont niet afkeerig te zyn: uit welken hoofde de Heer *Houtam*, in zyn zeer wel uitgevoerd Dichtſtukje, aan 't hoofd van dit Geſchrift geplaatst, met regt mogt zeggen.

Doch ſchoon de fiere Nagtegaal
Een Bosch vol ooren toeft op keur van ſtem-onthaal,
Hy, trotsch van eygen minn', kan nimmer weergaê lyden:
Dan, Gy, zo hoog ten zang-berge op
Geſteegen, wilt die eer ook anderen niet benyden
Maar wyst hun rustig 't ſpoor tot dien verheven top
Dat heet zyn gaaven wel beſteên,
Te zorgen voor den bloei' en groei van 't kunstgemeen.
Zangminnaars vlegt met my eene Eerkroon om dien ſchedel!

Mosaïsch Recht, of de Ziel der Wetten van MOSES: *haare betrekking, te dier tyd, op de Regeeringswyze, Zeden, Landstreek, Godsdienst, Koophandel, aloude Gewoonten; enz. Door* JOHANN DAVID MICHAELIS, *Hoogleeraar in de Wysbegeerte enz. Te Gottingen. Uit het Hoogduitsch vertaald. IIde Deel. Te Haarlem, by* J. Bosch, 464 *bladz. in groot Octavo.*

HEt eerste Deel deezes Werks, waar van wy op zyn tyd aankondiging gedaan hebben (*), bepaalde zich tot het *Algemeene Staatsrecht der Israëliten*; met dit tweede maakt de Hoogleeraar MICHAELIS eenen aanvang van het *Byzondere Recht*, en stelt, in de eerste plaats, eenige Algemeene Aanmerkingen des betreffende voor, die ter Inleiding kunnen dienen. Zy gaan over de Bewaaring van het Wetboek en de plechtige verbintenis der *Israëliten* om het zelve te gehoorzaamen, toen zy in *Palestina* trokken — Het Altaar op bevel van MOSES by de Steenen opgericht, op welke de Wet geschreeven was, als mede de Offeranden, Vloeken, en Zegeningen, waar mede dezelve moest bekragtigd worden. — De laatere Bronnen van het *Israëlitisch Recht* — En zommige stellingen der Zedeleere, door MOSES in zyne Wetten aangedrongen.

Vervolgens handelt hy van de Rechten de Goederen raakende — Over de Verandering van Eigendom, door Erfenissen, Ruilinge, Afstand, Giften, Koop en Verkoop — En zeer breedvoerig over de Rechten van Persoonen. Als die (om slegts de voornaamste op te noemen) van een Vader op zyne Zoonen en Dogteren; en der Eerstgeboorenen over andere Kinderen. Van de Huwelyks Wetten, de Veelwyveryen, de verboodene Huwelyken, de Echtscheiding. Van de Lyfeigenen en de Daglooners. Van de Bloedwreeker. Van de Voogden. Van de Vreemdelingen. Van het verkrygen des Israëlitischen Burgerrechts. Van de Hoogagting voor den Ouderdom. De Rechten der Dooven en Blinden en der Armen.

Deeze Onderwerpen, met de Taalkunde, en de uitgestrekte,

(*) Zie de *Hedendaagsche Vaderlandsche Letter-Oefeningen, I. Deel. I. St. bladz.* 319.

te Beleezenheid van MICHAELIS behandeld, brengen den Leezers veele stukken, eener aandagtige beschouwing overwaardig, onder 't ooge, zomtyds viert hy zich bot in breede uitweidingen, als ze tér opheldering van deeze of goene byzonderheid kunnen dienen; weshalven men hier, nu en dan, vry breed gewaagd vindt van zaaken, die men maar ter loops zou verwagten. Dus, by voorbeeld, geeft hy ons, handelende over de Wet, *Deut.* XXII. 13—21, een omstandig verslag van het *Hymen:* waar in, gelyk ook in de behandeling van verscheide andere Wetten, het Huwelyk betreffende, het een en ander voorkomt, 't welk vry rondelyk en natuurlyk uitgedrukt is: doch de aart des Werks eischt het dat 'er van gesprooken worde, en zal den meesten Leezeren van dit werk, dat tog meer voor de Geleerden dan tot een Huisboek geschikt is, zo ergerlyk niet voorkomen, als de Boekverkooper in zyn voorbericht *schroomt* — Niet zelden deelt de Hoogleeraar, in den loop deezes Werks, zyne gedagten mede over hedendaagsche zo wel als oude gebruiken, 't welk de Leezing veraangenaamt: zo vinden wy, om slegts uit veele een enkel voorbeeld te melden, eene Beschryving van den *Bloedwreeker onder de* Arabieren, en *eene Vergelyking van den Bloedwreeker der* Arabieren, *met de Tweegevegten der* Europeërs.

Wy zullen onzen Leezeren, gelyk wy voorheen van het Eerste Deel gedaan hebben, een stuk deezes Werks, voorleggen: en verkiezen, ten dien einde, 't geen hy aanmerkt omtrent het *Sabbathjaar.* — „De geheele Wet van het Jubeljaar [waar van in de naastvoorgaande Afdeeling gehandeld is] zoude niet wel zonder verwarring en eindelooze twisten hebben kunnen plaats vinden, zo men de Akkeren in het zevende Jaar geboúwd hadde. Want men zou nu eens, over het zaad, dan eens wegens den noodigen arbeid, dan eens wederom over de vrugten, die nog op het veld stonden, hebben moeten afrekenen; en dit zoude door eene algemeene Wet niet gevoeglyk hebben kunnen bepaald worden. Het oogmerk van het Jubeljaar was, onder anderen, om, door de voorgaande Schuldvorderingen, te vernietigen, of, gelyk het de Romeinen noemen, *per tabulas novas*, alle twistgedingen over geld, en andere eigendommen te doen eindigen. Maar hoe weinig zou dit oogmerk bereikt zyn, wanneer het Jubeljaar zelf nieuwe eischen, en nieuwen twist veroorzaakt hadt. Het is onnoodig deeze zwaarigheden verder te melden of dezelve uit te pluizen, en te zeggen dat het Jubeljaar eerst op den 10den October zyn begin nam, wanneer de meeste velden reeds ledig, en teffens noch weinig bearbeid waren: want Moses heeft tegen

al-

alle deeze zwaarigheden, op eene veel kragtigere wyze zorg gedraagen.

„Deeze Wet, naamentlyk van het Jubeljaar, is zeer naauwkeurig verbonden met eene andere, dewelke ik by deeze gelegenheid zal ophelderen. Ieder zevende Jaar, en daarenboven nog in het Jubeljaar, (wel te verſtaan, wanneer dit het vyftigſte, en niet het zevenmaal zevende Jaar is,) moest het geheele Land ongebouwd blyven en braak liggen. Men mogt noch den Akker bezaaijen, noch zyne Vrugten inoogſten; de Wyngaard mocht niet beſnoeit noch de Druiven ingezameld worden. Alles, wat van zelf en zonder menſchen arbeid voortkwam, moest voor allen zyn, en in dat Jaar geen byzonder Eigendom van den Landheer blyven: armen, lyfeigenen, daglooners, vreemdelingen, het vee dat in de weide gedreeven was, en het wild, (dit mocht men in het Jubeljaar niet van den akker weg jaagen) moesten daar op evenveel recht hebben; en geheel *Paleſtina* moest gedurende dit geheele Jaar, zonder bearbeiding, zonder Oogst, ten vollen eene algemeene bezitting blyven, Lev. XXV. 1 — 8. Om deeze Wet heiligter te maaken, noemde Moſes dit Jaar, het Sabbath-jaar; verklaarende dat deeze rust der velden Gode was toegewydt, en dat de Wynſtokken in dit Jaar NASIRÆERS waren (die eene geloſte op zich hebben) waar aan geen mes komen mocht (Lev. XXV. 5. vergeleeken met de Wet van de Naſiræers, Num. VI. 5.)

„Indien zy gelyk hebben, die het 50ſte Jaar tot een Jubeljaar maaken, waren 'er omtrent het einde van ieder halve Eeuw twee rustjaaren onmiddelyk na elkanderen. Want het 49ſte bleef toch ook een zevende, by gevolg een Rustjaar, en op het vyftigſte moest het land insgelyks rust hebben. Hoe vreemd dit ook ſchynen moge, ſchynt het nochtans de meening der Wetten van Moſes te zyn; en dan was 'er zekerlyk niets gemaklyker dan allen verderen twist voor te komen, door den akker weder te geeven, die toch in twee jaaren niet mocht bezaait worden. Dan 'er zyn andere zwarigheden die daar door te grooter worden.

„Het zal aan niemand vreemd voorkomen, dat de Wetten beveelen, dat een Akker op zekere tyden moete braak liggen. Zonder my thans met de vraage in te laaten, die tot de Landbouwkunde behoort, of dergelyk braak liggen noodig of nuttig zy, zal ik my alleenlyk daar op beroepen, dat door onze Wetten insgelyks zekere ruste des lands bevolen wordt. Dan men vindt hier evenwel noch een groot onderſcheid. Volgens onze ſchikkingen, wiſſelt dit rusten der akkeren derwyze af, dat 'er altoos maar een gedeelte van het land braak ligge; maar volgens de Wetten van Moſes werd het gantſche land te gely-

ker tyd gebraakt, waar van het natuurlyke gevolg ſchynt te moeten worden, dat 'er op het zevende Jaar duurte ontſta en eindelyk zelfs hongersnood volgen moete. Zeker Schryver, wiens Verhandeling ik voor eenige jaaren in een Fransch Uittrekzel geleezen hebbe, en waar van ik my nu de byzonderheden niet meer kan te binnen brengen, erkent dit in diervoege dat hy daar uit zelfs op de wyze van WARBURTON een bewys voor de Godlyke zending van Moſes trekken wil: want volgens zyne gedachten kon een land, dat derwyze geſtelt was, volſtrekt niet beſtaan, wanneer Godt zyne belofte, Lev. XXV. 19—21 gedaan, niet nauwkeuriglyk vervulde, en telkens in het zesde Jaar zulk eenen ryken Oogst ſchonk dat men daar van tot het negende toe leeven konde (*). Dan hier mede

„(*) Het bewys voor de Godtlyke zending van Moſes is, gelyk die van WARBURTON doorgaans, zeer dubbelzinnig; in rond Hollandsch zoude het zelve dus luiden: *deeze Wet is zoo ten hoogſten dwaas, dat hy, die dezelve voorſchreef, noodzaaklyk van God moest gezonden zyn; dewyl niemand anders, dan God, in ſtaat was, om de nadeelige gevolgen van zulk eene dwaaze wet voor te komen.* Die de Godtlyke zending van Moſes niet gelooft, zal den al te kunſtigen verdeediger van dezelve kunnen antwoorden: *ik geloove zekerlyk dat geen land by deeze wet beſtaan kan: het is, dit ſtaa ik toe, natuurlyker wyze eene nadeelige wet. Maar juist daar uit beſluit ik, dat Moſes van God niet gezonden zy. Het ging Moſes gelyk het Wetgeeveren meermaalen ging: hy gaf eene wet, die niet kon gehouden worden: dewyl hy de gevolgen daar van niet bedagt hadt. Hy kon deeze fout te gemaklyker begaan; dewyl hy zyne wetten in de Woeſtyne gaf, alwaar de Israëliten geene akkeren hadden: wetten over zaaken, waar van hy geene kennisſe had: en van welke de nadeelige gevolgen, of liever de onmogelykheid van ze te gehoorzaamen, geduurende zyn geheele leeven niet konde gezien worden; — want hy ſtierf in de Woeſtyne.* Indien een verdeediger van Moſes, naar de wyze van den Biſchop, noch wilde voortvaaren met zyn noodeloos bewys, uit onbegrypelyke dwaasheid van die wet getrokken, en zeggen wilde; *het Joodſche Volk heeft evenwel, niet tegenſtaande deeze wet, geduurende zoo veele Eeuwen ſtand gehouden, en by gevolg moet God deeze beloften van Moſes vervult hebben*, dan zal hem zyn tegenſpreeker kunnen antwoorden. „Zekerlyk heeft het Volk kunnen beſtaan; maar „ het was om dat het eene Wet niet gehoorzaamde die van zelf door „ de onmogelykheid werd afgeſchaft." Want dat deeze wet van het Sabbathjaar ongelooflyk veel overtreeden, ja, geduurende eenige Eeuwen, in 't geheel niet gehouden is, zullen wy in 't vervolg ontwaar worden. Aan zulke verdeedigers heeft de Godtsdienst niets, zy zyn te onnatuurlyk."

de ſtelde ik my niet te vreeden, volgens den gewoonen loop der Voorzienigheid zal de ryke Oogst niet altoos zo *periodiek* zyn: en zo het daarenboven bleek, dat alleen in het Land der Israëliten het zesde Jaar zoo buitengemeen vrugtbaar was, zoude ik dit niet anders dan voor een wonderwerk kunnen houden. Maar is het wel waarſchynlyk te denken dat Godt zulk een op zekeren beſtemden tyd wederkeerend wonder beloofd hebbe; een wonder daarenboven het welk niet ééns noodig zoude geweest zyn, indien Moſes den Volke ſlechts zulke wetten niet gegeeven had, by de welke zy niet beſtaan konden! Anders zyn de Wonderwerken, waar van de Bybel gewag maakt, zoo *periodiek* niet; en het komt my over 't algemeen zoo onwaarſchynlyk voor, dat ik my niet geheel bedwingen kan, om niet te denken, dat Moſes, Levit. XXV: 21. in plaatze van IN HET ZESDE JAAR, gelyk men doorgaans leest, IN ZES JAAREN geſchreeven hebbe; beloovende dus alleenlyk, dat Godt in die zes jaaren hun zulk eenen ruimen Oogst geeven zoude, dat men daar van noch genoeg voor het zevende en achtſte zoude kunnen overhouden. Dan zo ook deeze myne gisſing onwaar zyn mochte, zoude evenwel de Godtlyke belofte om het zesde Jaar zo uitſteekende vrugtbaar te maaken, niet genoeg zyn, om alle de nadeelige gevolgen deezer wet voor te komen. Want, volgens het voorgaande 18de vers, had dezelve zekere voorwaarde, en vooronderſtelde, dat de kinderen Israëls, van hunnen kant, aan de Godtlyke geboden gehoorzaam zyn zouden. Maar hoe, zo zy nu ongehoorzaam waren, en dus de buitengewoone zegen over het zesde Jaar achter bleef, moest dan het Volk door de Wet van het Sabbathjaar in den alleruiterſten hongersnood geſtort worden? Immers zoude dit even zoo veel zyn als of men hen door geweld dwong om op nieuw Godts gebod te overtreeden, en, ook op het zevende Jaar, den Akker te bebouwen, om niet van honger te ſterven.

„De Overdenking deezer zwaarigheden heeft my tot eene gedagten doen komen, die ik voor acht Jaaren het allereerst aan het Koninglyk Genootſchap der Weetenſchappen te Gottingen, waar van ik toen een lid was, hebbe voorgeſteld, naamentlyk dat dit eene zeer wyze Wet zyn konde, en misſchien ten oogmerke had, dat het Koorn zoude gezoldert en dus juist hongersnood verhindert worden. De groote nuttigheid van Koorn-zolders moest Moſes in Ægyten hebben leeren kennen, alwaar Joſeph 'er een voorbeeld van gegeeven heeft, het welk, naar alle waarſchynlykheid, geduurende eenige Eeuwen noch van de Ægyptenaaren is nagevolgd. Het kan derhalven zeer

wel zyn, dat hy dit heilzaame opleggen van Koorn ook onder zyn Volk heeft willen zoeken in te voeren, hoewel hy het niet recht toe door eene Wet belasten wilde: want Wetten, die vlak uit een zeker beſpaaren bevoelen, worden doorgaans niet onderhouden.

„Wanneer op het zevende Jaar het geheele land braak moet liggen, en niet bearbeid worden, zal het natuurlyke gevolg daar van zyn, dat een ieder die eenen Akker heeft, en behalven deeze nog menig een ryke Koornhandelaar, eenen grooten voorraad van graanen voor het zevende Jaar uit alle de voorgaande zal opzamelen. De Wetgever behoeft daar van geen woord te ſpreeken, hy mag ſpreeken of zwygen, de zaak zal evenwel geſchieden. Want een ieder weet van te vooren, dat 'er in het zevende Jaar niet te Oogſten zal zyn, en zal zich dus ook tegen dat Jaar voorzien willen. Godt mag hem op de plechtigſte wyze verzekeren, dat de Oogſt in het zesde Jaar zal verdubbelt worden, in dit geval, waar in de vrees voor hongersnood mede deel neemt, zal hy geen zo ſterk geloof hebben, om het 'er op aan te laaten komen, maar hy zal alle de voorgaande Jaaren zamelen. Deeze yver, om Koornmagezynen aan te leggen, zal nog meer aangewakkert worden door de hoop tot winst: want het kan niet misſen, of het Koorn moet in dat Jaar, waar in geen Oogst valt, zeer in pryze ſtygen, voornaamlyk in de nabuurſchap van zulke Koopſteden, als *Sidon* en andere Zeehavens van *Phanizien* waren, die zelve den landbouwe niet oefenden, en evenwel hunne ſchepen van voorraad voorzien moesten. Hy, dien het om groote winſten te doen was, had daar toe goede gelegenheid, met het graan op te koopen, waar van hy zich in het zevende Jaar zulk eene rente belooven konde. Die zelfde oorzaake, die by ons den Koorn-opkooper beweegt, om ten besten des lands Koornſchuuren aan te leggen, en zich deswegen te laaten vervloeken, even die zelfde winzugt moest elken Israëlitiſchen Akkerman begeerig maaken, om zonder vloek, veel Koorn op zyne zolderen weg te leggen. Hy had daar toe noch grootere verzoeking, dewyl hy geene ſommen konde uitleenen, om daar mede winst te doen, nademaal het rente neemen verbooden was; het verkogte Koorn bragt hem derhalven geene winst aan, maar wel dat, 't welk hy op zyne zolders bewaarde; en zelfs een klein voordeel was voor hem grooter, dan het voor ons zyn zoude, dewyl hy den intrest, dien de hoofdſom in gelde had kunnen opbrengen, daar van niet behoefde af te trekken.

„Een goed huishouwer gaart doorgaans iets over, deeze wet bewoog hem om het niet aan geld te doen, maar aan Vrugten, die

die den lande veel voordeeligen waren; en dezelve noodzaakte byna ieder éénen, om, ten minſten in dit ſtuk, een huishouwer te worden.

„ Het voordeel, 't welk hier uit voortvloeide, was veelvuldig. Door dit ſpaaren der vrugten werd het Volk beveiligt tegen den hongersnood, zo 'er al een ſlecht gewas kwam." — Hier maakt de Hoogleeraar eene breede uitweiding over het Opleggen van Koorn: waar in wy hem niet zullen volgen — Wyders merkt hy op dat de *Israëliten* daar van een groot voordeel ontvingen, het ſtrekte om den Landbouw aan te moedigen; en hun bewaarde om niet van de Inhaaligheid der *Sidoniers*, in het zevende Jaar, af te hangen.

„ Het Sabbathjaar hadt noch dit nut dat de Hebreeuwſche knegten, die wederom vry geworden waren, overal hun onderhoud vonden, en den grond konden leggen tot eene nieuwe huishouding. Men gaf hun, wanneer men ze vry liet een geſchenk van één of twee Schaapen (Deut. XV: 14.) voordeze vonden zy dat zelfde Jaar overal vrye weide; en op deeze wyze konden zy zich niet alleen, maar ook het begin van eene kleine kudde onderhouden. Op de zelfde wyze konden ook de Israëliten, wanneer zy door armoede ten lande uitgedreeven waren, in het Sabbathjaar derwaards wederkeeren, en hun onderhoud vinden op gemeene akkeren. Of Moſes ook bedoeld hebbe Vreemdelingen in het land te lokken, weete ik niet: want Vreemdelingen zyn niet voordeelig voor eenen ſtaat, tenzy het deezelven aan daglooneren mangeld, of zy nieuwe bezigheden en niemten vlyt aanbrachten.

„ Moſes meldt uitdruklyk (Lev. XXV: 7.) dat hy alles wat in het Sabbathjaar van zelfs voortkomen zoude, ook voor de kudden en het wild ter ſpyze geſchikt had. Ten aanzien der kudden was geheel *Paleſtina* in het zevende Jaar een gemeene Weide, en men had vryheid om daar mede overal rond te zwerven; het had de gedaante van een land van zwervende herderen, gelyk het te vooren geweest was. Naardemaal het my ontbreekt aan ondervinding in de Huishoudkunde, die van eene gelyke natuur zyn, kan ik, het geen daar uit volgen moest, niet bepaalen, terwyl dit noodzaaklyk veele kudden, die te vooren in de Woestynen van Arabien weiden, in het land trekken moest, en hun eene vette weide op de akkeren aanbood, op welke het gras van uitgevalle Tarwe en Garst hun voedzel gaf. Ten opzichte van het wild is misſchien het oogmerk van den Wetgeever geweest, dat men 't zelve niet ten eenemaale zoude uitroejen, door zich met te grooten yver op den landbouw toe te leggen. Het zoekt de ſtreeken, daar het ryklyk zyn

woedzel vindt, en het kwam dus misschien uit de nabuurlige landen en bosschen, (Libanon by voorbeeld) om het land op nieuws met wild te vullen, indien slechts om het zevende Jaar, om zoo te spreeken, een stilstand van wapenen met 't zelve gemaakt werd, en men het op de akkeren toeliet, byna gelyk de Arabieren het wild in de heilige landen ongestoord laaten.

„ Eene enkele duisternis is 'er voor my overgebleeven, ten aanziene van het Sabbathjaar: men kan naamlyk vraagen; hoe men de ledigheid, die zoo verderflyk is, hebbe kunnen voorkomen, wanneer een Volk, 't welk uit Akkerlieden bestond, in één rond jaar geene Akkeren bouwen mocht? Misschien hielden zy zich bezig met het Koorn, 't welk zy overgewonnen hadden, te verkoopen: als mede met de Veehoederye, terwyl zy door het gantsche land weiden konden, of ook, zoo die geoorlofd was, met de Jagt, maar dit alles geeft nog weinig arbeids. Hier blyft dus iets duisters voor my over."

Nog moeten wy, ten besluite van deeze Aankondiging, den Leezer verwittigen, dat, volgens het Berigt des Boekverkoopers, de Heer MICHAELIS het IIIde Deel deezes Werks op deeze Michiels-Mis zal uitgeeven, en dan zal 'er eerlange nog een IVde Deel volgen, waar mede dit Werk volledig zal zyn. Wyders dat men in *Engeland* ook aan eene vertaaling arbeidt, van waar men den Heer MICHAELIS eenige onderrigtingen gevraagd hadt, die hy ook den Boekverkooper SOSCH aanbiedt: waar van hy belooft gebruik te zullen maaken by het eerstvolgende of laatste stuk.

De Nieuwe Reiziger of Beschryving van de Oude en Nieuwe Weereldt, uit het Fransch van den Abt DE LA PORTE, *het Veertiende Deel. Behelzende de Kaap de Goede Hoop, Angola, Kongo, Loango, Benin, Ardra, Juida en de Goudkust. Te Dordrecht, by* A. Blussé en Zoon, *in gr. octavo*, 391 *bladzyden.*

Lieden wier leeszugt niet sterk genoeg, of wier tyd te kort is, om, over de gesteltenis van vreemde Landen, groote en lang uitgebreide Werken te leezen, zullen, in dit Deel des *Nieuwen Reizigers*, naar hunnen zin, te recht kunnen, om van de opgemelde Landschappen eenig denkbeeld te krygen, en de voornaamste byzonderheden, des betreffende, te leeren kennen. De drie eerste Brieven handelen van de Kaap de

Goe-

Goede Hoop, de vierde beſchryft *Angola*; de vyfde en zesde; zevende en achtſte melden, het aanmerkenswaardigſte van het Koningryk *Kongo*. *Loango* wordt in de negende; *Benin*, in de tiende, beſchreeven; de elfde en twaalfde ſtellen ons het Koningryk *Ardra* voor oogen, gelyk de dertiende en veertiende *Juida*: de vyftiende en zestiende, eindelyk, behelzen de Goudkust.

Wy hebben, van tyd tot tyd, onzen Leezeren uit alle de voorgaande Stukken, eene Proeve opgegeeven, en, zo veel mogelyk, daar in de verſcheidenheid in agt genomen; dit in 't oog houdende, zullen wy tegenwoordig iets ter verlustiging uitkippen. De Abt DE LA PORTE voert menigmaal, om zyne Brieven te verleevendigen, den een of ander verhaalende in; dus geeft een *Kapucyner Zendeling*, FELICIUS, hem veele byzonderheden van *Kongo* op, waar van wy 'er eenige zullen mededeelen.

„ De misdaed der Toovery, (zegt Vader FELICIUS,) is zo gemeen in dit gewest, dat ik geene genoegzaeme waekzaemheid, om de ſchuldige te ontdekken, noch te veel yver om hen te doen ſtraffen, kon in 't werk ſtellen. In de eerſte jeugd der Negeren bindt men hen met ſommige kleene touwtjes, door de toovenaers gemaekt, met eenige geheimzinnige woorden, die deeze plegtigheid vergezellen. Wanneer ik deeze toovertouwtjes vond aen de Kinders, welke men ten doop aenbood, noodzaekte ik de moeders op hare knien te gaen leggen, en liet haer geesſelen, tot zy hare dwaling erkend hadden. Eene zekere Vrouw, welke ik tot deze ſtraf veroordeeld had, ſchreeuwde onder het ontvangen der ſlagen; genade, myn Vader, om de liefde van Godt. Ik heb drie deezer touwtjes ontbonden, eer ik in de Kerk kwam, en het is door verzuim dat ik het vierde vergeeten heb los te maken.

„ Op zekeren dag had ik verſcheide Kinders beginnen te doopen, in een nabuurig dorp van Songo, digt by het huis van een toovenaerſter. De vergadering, die zeer talryk was, niet kunnende ontgaen eenige wanorde op het erf dezer Vrouwe te veroorzaken, kwam zy al woedende uit, en ſchreeuwde afgryslyk. Dewyl zy my in myne bediening verhinderde, deed ik een teeken met myn' ſtok, alleen met oogmerk om haar tot zwygen te verpligten; maer zy nam deze beweeging op voor een dreigement, en greep, in de vervoering haer raeenye, eene ſpade: waer mede zy de aerde rondsom my uitgroef: want de Tovenaers beginnen hier mede altoos hunne zwarte Kunſten. Vervolgens vernieuwde zy haer geſchreeuw, met eene ongemeene gramſchap. Hoe, zeide zy,

durft een Vreemdeling eene Burgeres dreigen? Zal ik uit myn huis gejaegd worden door eenen Man, dien ik niet ken? Neen, het zal zo niet gaen: en ik zal my aan hem wreken, door hem de Ziel uit het lichaem te rukken. Zy verdween op ſtaenden voet; weshalven ik, myne bedieningen verricht hebbende, het volk afſcheid gaf, en vertrok. Doch wel nas zag ik myne Vyandin weder te voorſchyn komen; zy hadt zich ſlechts voor een oogenblik weg begeeven, om een' jongen Tooveraer tot hare hulp te roepen. Men kende hun beroep aan hun hulſel: zy hadden rondom hun hoofdt een' neusdoek, die hun het linker oog, en de regte zyde van den mond bedekte. In dezen ſtaet wierp de Vrouw op my een ſtraks gezigt, onder het uitſpreeken van woorden, welke ik ſlechts ten halve verſtondt; en oogenblikkyk maakte zy met hare nagelen een klein gat in de aerde, vulde 't zelve met haer eigen water, waschte daer in hare handen, en ſpuwde op het uiterſte van haren voet, op hare handen en in haren boezem. Van myne zyde riep ik alle myne kloeknoedigheid te hulp, en maekte my gereed om alle helſche magten te trotſen. In de eene hand nam ik myn kruis, in de andere myn' rozekrans, en draeide dezelven in eenen tegenſtrydigen ſtand: met alle de bewegingen, welke ik de oude zag verrigten. Zy deed zulke ongemeene daden, dat ik myne toevlugt nam tot de bezweeringen der Kerke. Ik begon met den boozen geesten te verbieden my te naderen; doch dit bevel verhinderde de Tooveraerſter niet, hare duivelerye te vervolgen. Telkens als ik den naem van Satan uitſprak, ſcheen my deze Vrouw in eene nieuwe ontroering te komen. Op de tweede bezweering, gaf zy den jongen Tooveraer een' oorbeet, en beval hem haer alleen te laten; doch op de derde, vertrok zy zelve al kermende in eene ſoort van woede. Zy verſcheen kort daer na; maer om de moeilykheden af te ſnyden reed ik op, en ging my op den kant van het water plaetſen. De Tooveres volgde my, ſtrekte zich tegen over my ter aerde uit, en hervatte haere verfoeilyke werkingen. Menigvuldige Inwoonders, nieuwsgierig om het einde van dit geſchil te zien, hadden zich verborgen in den veldt met gerst, van waer zy alle de omſtandigheden van den ſtryd konden beſchouwen. Eindelyk met al den yver, waer toe ik bekwaem was, my zelven Gode bevelende, blies ik zachtkyk naer den kant, alwaer zich myne Vyandin bevondt, en na het uitſpreeken van de eerſte woorden van St. Joannes Euangelium, bevat ik deze Vrouwe te vertrekken. Aenſtonds rees zy op, deed drie ſprongen, gaf zo veele ſchreeuwen, en verdween in één oogenblik. De beweeging van hare vlugt was zo ſchielyk,

lyk, dat alle de zenschouwers, van verwondering getroffen, oordeelden dat dezelve het vermogen der natuure te boven ging. Ook vertoefden zy niet zich te vertoonen; en de Tooveres met verwytingen en scheldwoorden vervolgende, schreeuwden zy allen met eene algemeene stemme: de Duivel is overwonnen, dat hy de Toovenaers en de Tooveryen wegvoere!

„ In zeker Dorp van Kongo zag ik een' onzer Vaderen, nieuwlings gekomen uit het Koningryk Mokokko, alwaer hy zich beroemde, meer dan vyftig duizend persoonen gedoopt te hebben. De Koning zelf was gereed den doop te ontvangen, toen hem het allervreemdste denkbeeld in het hoofd kwam. Myn Vader, zeide hy tot den Kapucyner, voor dat ik uwen Godsdienst omhelze, verzoek ik om twee Gunsten, welke gy my niet behoort te weigeren. De eerste is, dat gy my de helft van uwen baerdt geeft, en de tweede, dat gy my een' opvolger, uit u voortgesprooten, bezorgt. Ik zal alle myne Vrouwen naekt in uwe tegenwoordigheid doen verschynen; en gy zult 'er eene naer uwen smaek uit verkiezen. Gy weet dat wy allen sterflyk zyn; en wie wilt gy, indien gy ons ontvalt, dat de wet, door u vastgesteld, zoude staende houden? Laat my derhalven eenen Zoon, die de ongemeene hoedanigheden van zynen Vader bezittende, uwe leer aen onze nakomelingen overbrenge. De verwonderde zendeling betuigde zyn leerweezen, dat hy hem het laetste verzoek niet mogt toestaen, gemerkt zyne waerdigheit als Kapucyner, en zyne gelofte van kuischheit, welke den Koning van Mokokko byna onbegrypelyk voorkwam. Vervolgens begeerende te weeten, waerom de Afrikaensche Vorst hem van de helft van zynen baerdt wilde berooven, vernam hy dat het oogmerk van den Prins was dezelve als een heiligdom te bewaren; en wie weet, voegde 'er deze Monnik by, of de godvrugtige eenvoudigheit der Negeren 'er niet ten eenigen dage het voorwerp van haren Godsdienst van gemaekt hebbe?

„ Toen ik dit dorp verliet, om my naer Songo te begeven, was ik genoodzaekt eenen arm der riviere over te steken. Het Opperhoofd der verblyfplaetze liet my geleiders en eene bark bezorgen, en verklaerde my tevens dat ik myne beurs moest openen; dewyl het regtmatig was dat ik, voor myn doopen, en het doen myner missen wel betaeld zynde, hem insgelyks, op zyne beurt, voor zyne kano en zyn volk betaelde. Zeer gaerne, zeide ik tot hem, hoe veel begeert gy? Vyftien fimbos, antwoordde hy: en terwyl ik my bereidde om ze hem te geeven, veinsde hy in zyne rekening vergist te zyn, en eischte

'en

'er dertig. Ziet daer zyn ze, hernam ik, hem dezelve toeteilende. Doch een Neger begon te roepen, dat het opperhoofdt waerſchynlyk geene kennis van de ſcheepvaert had: dewyl hy zich vergenoegde met dertig ſimbos voor eenen dienst, die 'er zestig waerdig was. Men moest wel beſluiten dezelven te betalen".

Onze Vader FELICIUS, dien in 't beſtryden der Toveresſe zo gelukkig ſlaagde, was zo gelukkig niet in eenen Afgoden Tempel. „ Wanneer ik, dus vervolgt hy zyn verhaal, de rivier was overgeſtoken, geleidde myn weg my in eene plaets, alwaer meenigvuldige afgodiſche Negers vergaderd waren, om hunne verborgenheden te vieren. Ik trad in eene groote hut, welke ik in het eerst voor eene kerk nam; maer ik beſpeurde wel rasch, dat zy de tempel van eenige godheit des lands was. Aen de eene zyde hingen twee vuile kleeden van een' onverdragelyken ſtank; en aen den anderen kant, zag men een' kleinen aerden muur, van twee voeten hoog, achter welken een afgodt zyne orakels uitſprak. Dees gewaende godt hield twee groote meſſen in zyne handen, en had een' vederbosch op het hoofd. Toen ik in den Tempel wilde dringen, werd ik geſtuit door een groot vuur, dat eensklaps ontvlamde, en waer uit zulk een yſelyke ſtank voortkwam, dat alle myne zinnen daer door bedwelmd wierden. Ik durfde niet te min naderen; terwyl ik my met het teeken van het kruis wapende; maer de Negers, over myne ſtoutheit vertoornd, verzamelden zich rondom my, en noodzaekten my te wyken".

PETER DE GROOTE, *Treurſpel. Gevolgd naer het Franſche van den Heer* DORAT. *Te Dordrecht, by* P. v. Braam 1772. *In octavo* 61 *bladzyden.*

PEter de Groot, belaagd door den Ruſſiſchen Prins *Amilka*, die zelfs 's Vorſten Gunſteling *Menzikof*, door deszelfs Min voor *Ametis*, 's Prinſen Dogter, in zyn geſmeed verraad tegen 's Vorſten leeven weet in te wikkelen, en 't edele ſtoutmoedige gedrag van den Czaar in die omſtandigheden gehouden, maakt het weezenlyke van dit Tooneelſtuk uit. De characters der opgenoemde Hoofdperſoonaadjen, die aandoenlyke Tooneelen uitdeveren, worden hier zeer wel in hunne kragt voorgeſteld, en van Bedryf tot Bedryf, in hunne natuurlyke werkzaamheden, allengskens verder geleid; tot dat *Amilka*, na den mislukten aanſlag, 's Vorſten genade erlangt; waar op *Menzikof*, wiens betuigd berouw des Czaars vergiffenis reeds ver-

verworven had, met *Ametis* huwde. De taal, in deezen gebruikt, is over 't geheel vry eenstemmig met de characters, en niet ongeschikt voor het Tooneel. Het volgende onderhoud, tusschen den Czaar en den bovengemelden Prins, zy hier van ter proeve; waar omtrent vooraf te melden staat, dat *Amilka*, zynen toeleg op 's Vorsten leeven mislukt zynde, gevangen was, en dat de Czaar gelast had, hem met dien Prins alleen te laaten: in die omstandigheden legt hun de Autheur de volgende redenwisseling in den mond.

DE KZAAR.

Amilka, de Oppermagt verdwijnt; thans zien uwe oogen
Een' sterveling, als gij, ontbloot van 't Rijksvermogen.
Uw leven was verbeurd. Gij zijt in mijne magt:
Maar nooit heb ik de wraak voor een geneugt geagt.
'k Schenk u uw regten weêr; verweer ze, 'k wil zulks dulden.
Pleit voor de ontwerpen die u 't hart met haat vervulden.
Spreek op.

AMILKA.

'k Beken, ik staa verzet op zulk een taal,
Maar mooglijk wierd zij best beantwoord door mijn staal.

DE KZAAR.

Wat doet met zo veel drift u mijnen dood begeeren?

AMILKA.

's Lands rampen.

DE KZAAR.

Zeg veeleer mijn Kroon; gij wilt regeeren.

AMILKA.

De liefde voor mijn volk, de billijkheid, daar gij
Mijn Vaderland verscheurt door uwe raazernij.
Dit Hof, dat ge overlaadt met pragt, dit pronkgesteente,
Door u gegrondvest op der burgeren gebeente;
Daar kunst uw gruuwlen tooit; daar, waar ge uw voeten zet,
't Onschuldig burgerbloed alom den grond besmet.
En hebt gij moeds genoeg om mij dus aftevragen,
Wat de oorzaak zij die mij uw leven doet belaagen?

DE KZAAR.

'k Beklaage uw dwaaling, en vergeef ze u; mijn gezigt
Wordt door een' glans, die u verborgen is, verlicht.
Een stout en grootsch ontwerp, vol moeds, en wel beraaden
Aanvaard en uitgevoerd: zie daar mijne euveldaaden.
'k Heb bloed geplengd, ô ja, maar 't was, helaas! uit nood;
Mijn arm heeft niets gedaan, dan 't geen mijn pligt gebood.
De wreede strengheid, die mij doet door u verwijzen,
Hoe haatlijk, is somtijds in eenen Vorst te prijzen.

Zie

Zie slegts een wijl terug naar 't oude Russisch Rijk,
Daar 't reden derft en kwijnt: het is een woud gelijk,
Een woeste wildernis, geheel ontbloot van leven:
In 't eind gewaardigde ik deez' vorm daar aan te geven,
Maar in die toestand was het nut een weinig bloed
Te storten; dat verlies wierd ras genoeg vergoed.
De Konsten, ja die zelf. . . .

AMILKA.

Dat zij geheel verdwijnen!
Zij zijn 't, die de oude deugd, den heldenmoed, doen kwijnen;
Het snoodst bestaan ontleent daar van een' schijn van regt.
Is 't misdrijf, loos bestuurd, min strafbaar, minder slegt?
Men laate aan 't Zuiden dat vergif zo vol gevaaren.
Zou ons natuur vergeefs haar' wijzen wil verklaaren,
Daar zij deez' dorren grond, dit kil en bar gewest
Met eeuwig ijs bedekt? Zij kent haar gaaven best,
En deelt ze met beleid in onderscheiden Oorden.
Der Overheersch'ren wieg is naar heur wet het Noorden.
Pleeg raad met uw belang. Wat nut, wat voordeel geeft
U al dat schoon, waarom gij steeds in kommer leeft?
Dat u zo veel verdriets en hartzeers doet bezuuren,
Van tweedragt binnen 's Lands, en krijg met uw Gebuuren?
Het strijden was uw lot; gij moest verdelgen, daar
Ge ons met het zwaard hervormde, als een geweldenaar:
En waar toe dient zulks? 't Volk van allerleie Staaten,
Hoe meer het word' verlicht, hoe meer 't uw dwang zal haaten.
Het zaad van onrust schoot zyn wortels al te diep;
De landaart, die om wraak, na zo veel tergens, riep,
Walgt van al 't stroomend bloed, en overleeft uw woeden:
Die oude deesem zal gestadig oproer voeden.

DE KZAAR.

Zulks heb ik wel verwagt. 'k Voorzag al dat gevaar:
Ik ken der menschen aart. Een onbedreeven schaar
Is vaardig, hoe 't ook gaa, voor haare aloude wetten,
Hoe dwaas, hoe redenloos, het uitterste optezetten;
Verslaafd aan 't oud gebruik, vervolgt zij en veragt
Een Edelmoedig Hoofd, dat haar geluk betragt.
Hoe braaf mijn oogmerk waar, 't werd door den Rusch bestreeden;
Dan, hij die wetten geeft veragt het vlugtig heden,
Hij steunt op de uitspraak van den nazaat, die gewis
Een regter zonder gunst en zonder afgunst is.
Hoe 't gaa, de Deugd verwint, zij durft den nijd veragten,
Vindt heul, ja wreekers zelfs, bij volgende geslagten,
Daar eindlijk zich verëént al 't strijdig zelfbelang;
De snoode ondankbaarheid, de wrev'le haat, hoe bang.
Zij vielen, zijn gereed verdienden roëm te schenken,
Als zij der braaven lot op hunnen zerk gedenken.

Mijn

Mijn zeegepraal staat vast, schoon 't dankbaar nageslagt,
Gelukkiger dan wij, eerst zie mijn werk volbragt.
Dan zal eerst Ruschland, door verwondring opgetoogen,
Mijn heilzaam doelwit zien met onbenevelde oogen.
Amilka, 'k streef vol moeds mijn Troonsopvolgers voor,
Door mijnen geest bezield, betreeden zij mijn spoor;
De boom, door my geplant, zal, in die blijde dagen,
Voor mijn Nakoomlingschap gewenschte vrugten draagen.

AMILKA.

Die ied'le mijmering, dat heugelijk verschiet
Bedriege een' held, maar zulks betaamt een' Staatsman niet.
Gij moest dit volk, gewoon zijn regt door 't staal te staaven,
In Krijgskunde oefenen, maar nimmermeer beschaaven;
Beletten dat hen ook een schaadlijk licht beschijn',
't Welk voor hunn' Vorst alléén hen doet ontzaglijk zyn.
Gij moogt ten koste van uw magt hen leeren denken,
Dat hoog verlicht gemeen zal uw gezag haast krenken,
Blinde onderwerping is de veiligste; de geest
Is d'arm, in 't nedrig werk, steeds hinderlijk geweest.
't Volk, dat geen trotschheid kent dan op zyn oorlogskragten;
Is vaak het meest ontzien; en hoogst gelukkig te agten.

DE KZAAR.

O neen! 't geluk verzelt geen drieste onweetendheid,
Geen toomelooze drift, hoezeer gij daar voor pleit.
De reden moet een Volk aan zijnen pligt gewennen;
't Moet in zijn nedrig lot voor 't minst zijn regten kennen.
Ja, hoeveel dolken tot mijn' val ook zijn gewet,
Al worde ik onder 't puin van 't Vaderland verpiet.
Het blijft mijn roem dat ik de ondankbren dorst verlichten.
'k Staa liever steeds ten doel aan hun vermeetle schigten,
Dan Vorst te weezen van een redenloos gediert,
Dat zonder wetten zwerft, door drift alleen bestierd.
Geen opene afgrond kan dien moed mij op doen geeven:
Mijn gloriezugt verwint, en ik veragt het leven.

AMILKA.

Dat liep voor lang gevaar; haast wordt ge 'er van beroofd:
Een uitgetoogen zwaard hangt u reeds boven 't hoofd.

PETER.

Wel nu, waarom getoefd? verhaast die oogenblikken.
Gy kunt met eigen vuist daar over thans beschikken.
Onbuigzaam sterv'ling, koom, veredel uwen haat,
Herdompel 't Vaderland in zijn' veragten staat;
Verdoof het glansrijk licht, door mijne zorg ontstooken;
Al wat ik stigtte word' door u weer afgebrooken:
Verkort mijn rampen, maak een eind van mijn gevaar;
Ik schenk u wapenen, koel uwen moed, barbaar.

Ik

Ik zelf biede u mijn borst, om mij den ſteek te geeven?
Voldoe, voldoe uw wraak, doe uwen Keizer ſneeven.

AMILKA.

Ken mij, een vijand, hoe vervolgd door mijnen haat,
Word mijn gehelligd als hij weerloos voor mij ſtaat.
Ik ben geheel ontroerd.

DE KZAAR.

Gij moet u niet bedenken;
Gij zult mijn moorder zijn, of mij uw vriendſchap ſchenken.

AMILKA.

Uw vriendſchap....!

DE KZAAR.

't Is genoeg. Nu ge in myn oogmerk ſtemt,
Nu 'k u verwin, agt ik het ganſche Rijk getemd.

AMILKA.

O onweerſtaanbre kragt! wie kan u wederſtreeven?
'k Voel mij, mijns ondanks, tot verwondering gedreeven.
Gun dat ik voor u kniele!

Vertoog over den oorſprong, gebruik en beſtiering van zeker haarig Gebouw op het Voorhoofd genoemd CACATOE. *Te Amſterdam by* F. Sundorff 16 *bladz. in quarto.*

EEne Satyriſche beſchouwing van een beſpotlyken hedendenſchen opſchik veeler jonge Heeren, (want de Schryver wil met de Vrouwtjes niet in alarm raaken,) die in haare ſoort zeer wel uitgevoerd is. De Autheur leidt het *Cacatoe draagen* van *Abſalom* af, en beweert dat de inwoonders van het *Gallia Comata* of Hairdraagende Gallie hier toe byzonder geregtigd zyn; waar mede dan ook verknogt gaat het regt van een degen te voeren, en dit voorregt te handhaaven; als mede dat van een klein gehavend hoedje, 't welk men niet op 't hoofd kan zetten, dat ook met de Cacatoe niet wel doenlyk is; en voorts het regt van een Paraſol of Parapluie te gebruiken, om de Cacatoe tegen de Zon en den Regen te beſchermen. Dit zo gewigtige onderwerp wordt hier, onder 't voordraagen veeler Hiſtoriſche en Regtsgeleerde aanmerkingen, ten dienſte van 't Gemeenebest, overwoogen, met voorſtellinge van eenige ſchikkingen, welken daaromtrent ten meesten nutte te maaken zouden zyn.

REGISTER
VAN
BOEKEN EN *SCHRIFTEN*,

Die in het Eerſte Deels Eerſte Stuk, van dit Werk, oordeelkundig tevens en vrymoedig verhandeld worden.

Met derzelver Pryzen.

A.

AAn den Deenſchen Graave van *Struenſée* &c. Amſt. by *C. Philips* J. z., in gr. 8vo. *f* 0-4-0 . . . 362

Antwoord Exceptioneel van den Hoogleeraar *van der Marck*. Gron. by *H. Spandaw*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 417

——— van een Heer uit Groningen, aan een zyner Vrienden in Zeeland, op de Vraagen: Wat eigenlyk een Patriot is? en wie men 'er in deeze Republicq doorgaans voor te houden hebbe? Utrecht by *J. v. Schoonhoven*, in 4to. *f* 0-8-0 468

Arkenbout (*M.*) De Zang- en Speelkunst, in haar nuttig gebruik en ſchadelyk misbruik, byzonderlyk met betrekking tot het Godsdienſtige, voorgeſteld. Haarlem, by *J. Bosch*, in gr. 8vo. *f* 0-7-0 86

Arts (De), VIde Deel, 2de Stuk. Amſt. by *de Erven Houttuin*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 . . . 110

—— (De) of Geneesheer, voor het Vrouwelyk Geſlacht in 't gemeen, in Spectatoriaale Vertoogen, Iſte Deel, 1ſte Stuk. 's Hage, by *P. v. Cleef*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 . . 592

Atlas van de Stad *Amſterdam*, Derde Verzameling. *f* 3-0-0 139

B.

Baruetb (*J.*) Hollands en Zeelands Jubeljaar &c. Dordr. by *A. Walpot*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 . . . 467

Bedenkingen en Bezwaaren op en tegen de Academiſche Leſſen van den Hoogleeraar *v. d. Mark*, met deszelfs Verklaaring op en tegen dezelven. Gron. by *H. Spandaw*, in gr. 8vo. *f* 1-0-0 . . 417

Begin (Het), opkomst en voortgang des Koophandels, II Deelen. Utrecht, by *H. Sprunt* en *P. Haanebrink*, in 8vo. *f* 1-12-0 . . . 173

Berggeſchiedenisſe (Het merkwaardigſte der) van het gewichtigſte gedeelte der Gebergtens, in het Bergambts diſtrikt

van Marienberg. Amst. by *H. D. Selschap*, in gr. 8vo. *f* 1-0-0 228
Berigt wegens een Preutwerk, volgens de Nieuwe Uitvinding van de Heere C. *Ploos van Amstel Jac. Cornz.* 226
Berkhey (*J. le F. van*) Natuurlyke Historie van Holland, het Slot van het Tweede Deel. Met noodige Afbeeldingen. Amst. by *Tntema* en *Tieboel*, in gr. 8vo. *f* 2-6-0 25
——— IIde Deels 1ste Stuk. *f* 2-12-0 393
Berouw (Het) of de openlyke Belydenis van den Heer DE VOLTAIRE. Amst. by *Pb. Doorewaart*, in 8vo. *f* 0-6-0 28
Beschryving van de Koninglyke Pruisische Residentien *Berlyn* en *Potsdam*. Dordrecht, by *A. Blusse en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 2-12-0 307
Bespiegelingen (Wysgeerige) over America, IIde Deel. Deventer, by *L. Leemborst*, in 8vo. *f* 1-10-0 31
Besplegelingen (Wysgeerige) over America, IIIde Deel. Deventer by *L. Leemborst*, in 8vo. *f* 1-12-0 484
Beweeging (De) der Aarde in twee korte en bondige Betoogen &c. Rotterd. by de Wed. *D. Vis en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 0-10-0 437
Bienville (J. D. T. de) *Recherches Theoriques & Pratiques sur la Petite Verole dans lequelles on donne toutes les descriptions de differentes especes de cette maladie &c. Amst. chez* B. Vlam, *in 8vo.* 421
Blauw (*G.*) Aanspraak aan de Kerkenraaden der Doopsgezinden en aan alle de Leden dier Gemeenten, Amst. by *L. v. Hulst*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 383
Boddaert (*P.*) Brief aan *J. Burmannus*, behelzende eene nauwkeurige Beschryving en naar het leeven vervaardigde Afbeelding van den Gevlakten Klipvisch. Amst. in gr. 4to. *f* 1-10-0 afgez. *f* 2-0-0 297
——— Brief aan *W. Raël*, behelzende eene nauwkeurige Beschryving en naar het leeven vervaardigde Afbeelding van de Kraakbeenige Schildpad. Amst. in gr. 4to. *f* 1-10-0 afgez. *f* 2-0-0 338
——— Nauwkeurige Beschryving en naar 't leeven vervaardigde Afbeelding van den Tweekoleurigen Kikvorsch. Amst. by *M. Magerus*, in gr. 4to. *f* 2-0-0 afgezet *f* 2-18-0 430
Bonnet (*C.*) Ontleedende Proef over de Vermogens der Ziele, Ister Deel. Utrecht, by *A. v. Paddenburg*, te Rott. by *Bennet* en *Hake*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 474
——— Philosophische Navorschingen van de bewyzen voor 't Christendom. Met de Aantekeningen van *J. C. La-*

Lavater. 's Gravenhage, by *J. Thierry*, in gr. 8vo. *f* 1-12-0 19
Borrewinkel (C.) Dichtkundige Beschiegelingen van de Zinnebeeldige Sieraaden in de Ooster Kerk te Amsterdam. Amst. by *P. Schouten*, in gr. 8vo. *f* 0-10-0 179
Brahé (*P. J.*) Kerkelyke Redenvoering ter gelegenheid van het tweede Eeuwfeest der Vlissingsche Vryheid. Vliss. by *Th. Corbeyn*, in gr. 8vo. *f* 0-16-0 512
Brakonier (*A. J.*) Vervolg van uitgezogte Keurstoffen. Utr. by *G. T. en A. v. Paddenburg*, in 4to. *f* 2-2-0 378
Brem (*C.*) Aanmerkingen over de beginzelen en wyze van beoefening van dien Godsdienst, welke het Euangelie leert en voorschrijft — Behavens Gulde Regelen voor een Christen. Leiden by *J. Hasebroek*, in gr. 8vo. *f* 0-10-0 146
Brief aan de onbekende Leeraer-Gefliaaren; wegens hunne aanmerking op zekeren Lofzang, ter stigtelyke nagedagte van het opmerkelyk afsterven der Godvrugtige *G. v. Rieten*, &c. in gr. 8vo. *f* 0-1-0 c-0-c 286
—— (Vriend-Broederlyke) aan de Remonstranten en zogenaamde Tolerantën. Utrecht, by *H. v. Otterloo*, in gr. 8vo. *f* 0-5-0 288
—— (Omstandige) over den zwaaren Brand te *Heukelum*. Utr. by *J. v. Schoonhoven en Comp.*, in gr. 8vo. *f* 0-4-0 572
—— van een Heer te Leeuwaarden aan een Heer te Leiden, over het plan van Menage van Friesland's Hooge School, in 4to. *f* 0-6-0 526
Brieven (Zedekundige) over het Gerak. 6de Stukje. 's Hage, by *N. v. Daalen*, in gr. 8vo. *f* 0-14-0 93
—— —— —— Zevende Stukje. *f* 0-11-0 371
—— —— —— Agtste —— *f* 0-11-0 573
Brown (*R.*) Leerreden op den Dank-Vast-en Bededag. Utr. by *J. v. Schoonhoven en Comp.*, in gr. 8vo. *f* 0-9-0 585
Busching (*A. F.*) Aanmerkingen over de Symbolische Schriften der Euangelisch-Lutherse Kerke, en byzondere opheldering der Augsburgsche Geloofsbelydenisse. Rotterd. by *J. F. Ebert*, in 8vo. *f* 1-0-0 463
Buurt (*A.*) Beschouwende Godgeleerdheid Vde Stuk. Amst. by *J. Loveringh* en *P. Schouten*, in gr. 8vo. *f* 1-0-0 449
Bylaert (*J. J.*) Nieuwe Manier om Plaattekeningen in 't Koper te brengen van een, twee of meer Couleuren, zo dat ze de natuur van Tekeningen behouden. Met Plaaten. Leiden, by *S. en J. Luchtmans*, in gr. 8vo. *f* 0-14-0 438

C.

Cadogan (*W.*) Verhandeling over de Jigt en alle andere sleepende Ziekten. Rotterd. by *R. Arrenberg*, in gr. 8vo. *f* 0-12-0 512

Cambon (*M. G. de*) Herdenking aan de bloedige Wreedheden te *Zwammerdam* en elders in den jaare 1672 gepleegd. 's Hage, by *J. du Mee*, in 4to. *f* 0-16-0 140

——— (*M. G. de*) Valerius of de Edelmoedige Behoeftige. 's Hage, by *J. du Mee*, in 8vo. *f* 0-16-0 404

Chandler (*S.*) Oordeelkundige Geschiedenis van het Leeven van *David*, Iste Deel. Utr. by *J. v. Schoonboven en Comp.*, in gr. 8vo. *f* 2-4-0 579

Changüion (*P.*) Memorie. Middelburg, by *Ch. Bohemer*, in Folio. *f* 1-8-0 44

Chappe d'Auteroche's Reizen naar Siberie, IIde Deel. Dev. by *L. Leemhorst*, in gr. 8vo. *f* 2-0-0 603

Chevalier (*P.*) Eerste Brief aan *F. A. v. d. Marck*. Gron. by *J. Oomkens*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 418

——— Tweede Brief aan *v. d. Mark*. *f* 0-12-0 418

——— Verdeedigd, door een Gezelschap van *Hollanders*. Leiden, by *J. le Mair*, in gr. 8vo. *f* 0-18-0 239

Christelyke Huishouding. Utr. by *G. T.* en *A. v. Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 0-7-0 586

Claasen (*J.*) Affscheid-Rede van de Christ. Zuidhollandsche Kerkvergadering te Woerden. Woerd. by *J. Everts*, in 4to. *f* 0-8-0 549

——— (*J.*) Genade-Roem der Bekeeringe en Roepinge van Paulus. 's Hage, by *P. v. Cleef*, in 4to. *f* 3-8-0 378

Clarisse (De Hoogduitsche) of de Geschiedenis van de Freule van *Sternheim*, II Deelen. Utrecht, by *J. van Schoonboven en Comp.*, in gr. 8vo. *f* 2-4-0 270

Cocq (*H.*) Konst van Verlakken en Vernissen. Leid. by *A. Coster*, in 8vo. *f* 0-15-0 48

Cornelius (*J.*) Vervolg der nutte Overdenkingen &c. Utr. by *J. v. Schoonboven en Comp.*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 379

Crantz (*H. J. N.*) Inleiding tot eene waare en gegronde Vroedkunde. Haarl., by *C. H. Bohn*, in gr. 8vo. *f* 0-15-0 295

Cremer (*J.*) Gods Engelen verblyd, en zyn Zoon bedroefd. Utr. by *A. v. Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 0-16-0 584

Cullen (G.) *Synopsis Nosologiæ Methodicæ in usum Studiosorum. Lugd. Batav. apud* P. v. d. Eik & D. Vygh, 8vo. *m. f.* 1-8-0 586

D.

Deiman (*J. D.*) Katechetische Aanleiding tot de Kennis der Christlyke Leere, Tweede Druk. Utr. by *W. H. Kroon*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 239
Doddridge (*Ph.*) Huis-Uitlegger des Nieuwen Testaments, IIde Deel, 3de Stuk. Amst. by *P. Meijer*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 405
Doeveren (*W. v.*) Academische Redenvoering over de gunstige gesteldheid van *Groningen* voor de Gezondheid. Met eene Voorreden van den Vertaaler *M. van Geuns*. Gron. by *C. Barlinkhof* en *J. Bolt*, in gr. 8vo. *f* 0-12-0 82

E.

Elinga (*C. Si.*) Hoognoodige Raad tot Vernedering onder Gods kragtige hand. Amst. by *J. Wesling*, in 4to. *f* 0-6-0 238
Eloge de Monsieur l'Advocat Noordkerk. 138
Elsè (*J.*) Proeve over de Geneezing der Waterbreuk van de *Tunica Vaginalis Testis*. Amst. by *M. Magerus*, in gr. 8vo. *f* 0-10-0 243
Elsnerus (*G. M.*) Paulus Brief aan de Romeinen geopend, &c. IVde en laatste Deel. Utr. by *G. T. en A. van Paddenburg*, in 4to. *f* 4-6-0 454
Engelman (*J.*) Verhandeling over de Sneeuwfiguuren. Tweede Uitgaave, Utr. by *G. v. d. Brink*, met Plaaten, in gr. 8vo. *f* 2-0-0 69
Esch (*P. v.*) Eenige Heelkundige Waarneemingen en Konstbewerkingen. &c. Gouda, by *G. de Vry en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 2-2-0 388

F.

Ferriere (*C. J. de*) De volmaakte weetenschap der Notarissen. Vervolg van 't Iste Deel IIde Stuk. Utr. by *G. T. van Paddenburg*, in 4to. *f* 2-5-0 353
Focking (*H.*) Uitvoerig onderwys in de Muziek. Amst. by *J. Ch. Sepp*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 87
Fortman (*J.*) Dichtlievende Mengelingen, vergezeld van Taal- en Dichtkundige Aanmerkingen. Hoorn, by *T. Tjallingius*, in gr. 8vo. *f* 1-6-0 568

G.

GEdenkschrift der uitgevoerde Daaden van den grooten *Menno* Baron van *Coehoorn*. Franek. by *J. Ippinga*, in gr. 8vo. *f* 0-8-0 488
Gedenkschriften (De) van Lady *Williams*, II Deelen. Utr. by *J. v. Schoonhoven en Comp.* in 8vo. *f* 1-12-0 268
Gevallen van *Verserand*; of de Ligtmis-Filosooph. 's Hage,

by *H. Backhuyzen*, Twee Deelen, in 8vo. *f* 2-0-0 448
Godsdienst (De vrye en redelyke) ter weering van Bygeloof, Ongeloof en Zedeloosheid, aangepreezen in een Brief van de Kerk van *Schotland*. Leid. by *P. v. d. Eyk* en *D. Vygh*, in gr. 8vo. *f* 0-14-0 241
Gronsteen (D.) Verhandeling over Heb. XIII. 7. Amst. by *A. Eichhorn*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 63
Guyots (M.) Nieuwe Natuur-en Wiskundige Vermaaklykheden, Iste Deel met Plaaten. Rott. by *R. Arrenberg*, in 8vo. *f* 2-10-0 178

H.

Hameleau (J.) Redenvoering ter inwyinge van het Orgel in de *Lutherſche Kerk* te *Bodegraven*. Gouda, by *J. v. d. Klos*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 17
——— Godvrugtige Overdenkingen van Waarheden der Heilige Schrift, in korte Vertoogen voorgeſteld. Gouda, by *J. v. d. Klos*, in gr. 8vo. *f* 0-14-0 19
Handvesten, Octroijen, Privilegien en Regten der Stad *Vlaardingen*, en eene beſchryving dier Stede. 's Hage, by *J. Gaillard*, in Fol. *f* 14-0-0 249
Haren (O. Z. van) Proeve op de Leevensbeſchryvingen der Nederlandſche Doorlugtige Mannen. Zwolle, by *S. Clement* in gr. 8vo. *f* 0-8-0 489
Hartſinck (S. J.) Beſchryving en Afbeelding van eene geoctroijeerde Schep-Schyf voor allerhande Watermolens. Amſt. by *G. Tielenburg*, in gr. 8vo. *f* 0-12-0 172
Hennert (J. F.) *Elementorum Univerſæ Aſtronomiæ Pars Prior, Traj. ad Rhen. Apud* A. v. Paddenburg, *in* 8vo. *f* 1-16-0 249
Heſs (J.) Korte en eenvoudige handleiding tot het leeren van het Clavecimbel of Orgelſpel. Derde druk. Gouda, by *J. v. d. Klos*, in 4to. *f* 0-12-0 19
——— Luister van het Orgel, ibid. by *J. v. d. Klos*, in gr. 8vo. *f* 0-15-0 615
Hirtzfeld (C. C. L.) Het Zomer buiten leeven, in XVIII Zedekundige Vertoogen voorgeſteld. Amſt. by *P. Conradi*, in 8vo. *f* 0-16-0 264
Historie (Hedendaagſche), IVde Deel 2de Stuk. Amſt. by *G. de Groot en Zoon*, in 4to. *f* 2-16-0 348
——— (Beknopte) van Engeland, Iſte Deel. Gron. by *L. Huiſingh*, en te Harl. by *F. v. d. Plaats en Junior*, in gr. 8vo. *f* 2-4-0 125
——— IIde Deel, *f* 2-4-0 299
——— IIIde Deel, *f* 2-4-0 598

His-

Historie (Beknopte) van Frankryk, van de vroegſte tyden af, tot aan het jaar 1764, Iſte Deel. Gron. by *L. Huiſing*, en te Haarl. by *F. v. d. Plaats en Junior*, in gr. 8vo. *f* 2-4-0 311
——— IIde Deel, *f* 2-4-0 345
Holberg (*L.*) Verzameling van Brieven over verſcheide Stoffen, IVde Deel. Amſt. by *S. v. Esveldt*, in 8vo. *f* 1-8-0 87
Huet (*D. T.*) De Godlykheid des Euangelies, afgeleid van deszelfs Verborgenheden. Utr. by *A. v. Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 0-4-0 286
Hume (*D.*) Historie van Engeland, Vde Deel. Rott. by *Losſel*, enz. in gr. 8vo. *f* 3-0-0 216
Huxham (*J.*) Proeve over de Koortſen en de Kinderpokjes. Benevens een Vertoog over de bewaaring der Gezondheid op de Scheepen. Amſt. by *P. Conradi*, in gr. 8vo. *f* 0-18-0 200

I.

Janſenius (*C.*) Gods Weg in 't Heiligdom aangeprezen, in twee Verhandelingen. Haarl. by *J. Enſchede* en *N. Beets*, in gr. 8vo *f* 1-0-0 105
Iperen (*J. v.*) Tweehonderdjaarig Jubelfeest der Nederlandſche Vryheid. Middelb. by *P. Gillisſen*, in gr. 8vo. *f* 0-16-0 511

K.

Klint (*J. D.*) De Leer der Dordſche Kerkvaderen beleeden en verdeedigd. 's Hage, in 4to. *f* 0-12-0 83
Klinkenberg (*J. v. Nuys*) De voordeelen van den Godsdienst aangedrongen, Iſte Deel, 2de Stuk. Utr. by *H. v. Otterloo*, in gr. 8vo. *f* 1-12-0 327
Konst (De) van Oorlog. Amſt. by *H. Vieroot*, in gr. 8vo. *f* 3-0-0 45
Koolbaas (*W.*) Jobs Geloof en Hoop verklaard in drie Leerredenen, over *Job* XIX. 25-27. Benevens aanmerkingen over Gods Huishouding met de Engelen. Amſt. by *P. Schouten*, in 4to. *f* 1-16-0 493
Koppiers (P. H.) *Obſervata Philologica in loca quædam* Antiphanii, Theocriti, Pauli Apostoli, Eratosthenis & Propertii. *Lugd. Batav. apud* R. Delfos Juniorem, *in* 8vo. *Ch. maj. f* 1-0-0 46
Kortebrants (*J.*) Tweede Eeuwgetyde der Rotterdamſche Vryheid. Rott. by *R. Arrenberg*, in gr. 4to. *f* 1-6-0 527
Krispyn Vrymetſelaar; *Blyſpel*. Door *A. v. Ekkervelt*. Amſt. by *S. Knuem*, in 8vo. *f* 0-7-0 371

L.

LEerreden uitgesprooken in de Fransche Roomsche Kerk, op den algemeenen Dank- Vast- en Bededag, 1772. Amst. by *Th. Crajenschot*, in gr. 8vo. *f* 0-5-8 285

Leland (*J.*) De Nuttigheid en Noodzaaklykheid van de Christlyke Openbaaring, Iste Deel, 2de Stuk. Utr. by *A. v. Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 2-4-0 271

——— (*J.*) Redenvoeringen, IIde Deel. Rott. by *A. Bothall*, in gr. 8vo. *f* 1-18-0 188

Lente (De) een Gedicht. Utr. by *J. A. en A. J. van Toll*, in gr. 8vo. *f* 0-8-0 354

Lesſen (Zeven) over het verhandelen der Heilige Schrift. Amst. by *A. van der Kroe*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 540

Lied (Het) van Salomon, op nieuw vertaald, uit het oirſpronglyk Hebreeuwsch. Amst. by *P. Meijer*, in gr. 8vo. *f* 0-16-0 380

Lilienthal (*Th. Chr.*) Oordeelkundige Bybelverklaaring, XIde Deel. Amst. by *J. Loveringh*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 183

Lille (C. E.) *Phyſiologicarum Animadverſionum ſecundum ordinem Elementorum Phyſiologiæ Corporis Humani*, Alberti Halleri *Phyſiologi ſummi Liber Primus. Franeq. apud* H. D. Lomans, *in 4to. f* 1-12-0 469

Ludwig (*J. A.*) Verhandeling over den Aart, de Voortplanting, en het veelerhande gebruik der nuttige Aard-Appelen, Hoorn, by *T. Tjallingius*, en te Amst. by *J. Doll*, in gr. 8vo. *f* 0-12-0 246

Lykklagte op den Advocaat *Noordkerk*. *f* 0-8-0 138

Lykpredikatie op het aflterven van *J. de Roeper*, Roomsch Priester &c. Amst. by *T. Crajenschot*, in gr. 8vo. *f* 0-7-0 421

Lyſons (*D.*) Verhandeling over de Uitwerkingen van de Kamfer en Calomel in de Gal- en Rotkoortſen. Rott. by *P. Holſtein*, in gr. 8vo. *f* 0-12-0 588

Lyst van Schepen, die in 't laatst van 't Jaar 1770, en geduurende het geheele Jaar 1771, beſchadigd en geſtrand zyn, &c. Amst. by *P. Conradi*, in gr. 8vo. *f* 0-8-0 402

M.

MAatſchappy (Werken van de) der Nederlandſche Letterkunde te Leiden, Iſte Deel. Leid. by *P. v. d. Eyk* en *D. Vygh*, in gr. 4to. *f* 2-16-0 563

Maeuwe (*J.*) Dichtlievende Uitſpanningen. Zierikzee, by *J. de Kanter en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 612

Man (De) met veertig Kroonen. Amst. by *G. Bom*, in 8vo. *f* 0-11-0 403

Manibus Noordkerkii. *f* 0-11-0 138

Mann (*J. de*) Verhandeling over de kwaadaartige Rotkoorts. of beschryving der Ziekte, welke in 't laatst van 1770, en den volgenden Jaare 1771, gegrasseerd heeft te *Maurik*. Nymegen, by *van Goor*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 425

Marck (Fr. Ad. v. d.) *Lectiones Academicæ, quibus selecta Philosophiæ practicæ, jurisque Naturæ capita & præcipue officia erga Deum pertractantur. Gron. apud* H. Spandaw, *in 8vo. Maj. Forma*, *f* 1-8-0 49

——— (Fr. Ad. v. d.) *Lectionum Academicarum Tomus Secundus, quo præcipua Juris Ecclesiastici Protestantium Universalis capita pertractantur, Fasciculus primus. Gron. apud* H. Spandaw, *in 8vo. f. m. f* 1-0-0 416

Marshall (*W.*) over de waare Euangelische Heiligmaaking, met aanpryzende Voorredens van *P. Nieuwland*, *J. Hervey*, enz. 's Hage by *J. Thierry*, in gr. 8vo. *f* 2-0-0 548

Martinus (*J.*) Geestelyke Hartsterking. Uitgegeeven door *P. Brouwer* B. Z. II Deelen. Dordr. by *P. van Braam*, in gr. 8vo. *f* 1-14-0 545

Meckel (J. F.) *Nova Experimenta & Observationes de finibus Venarum & Vasorum Lymphaticorum in ductus Visceraque excretoria Corporis Humani, ejusdem Structuræ utilitate. Lugd. Batav. apud* Jac. Murray, *in 8vo f. m. f* 0-8-0 385

Memorie. Amst. by *C. N. Guerin*, in gr. 8vo. *f* 0-18-0 130

Mengelstoffen (Wysgeerige) in Twee Deelen. Utr. by *G. T. van Paddenburg*, in 8vo. *f* 1-0-0 529

Merian Gods oneindige Grootheid, schitterende in het oneindig getal der Werelden. Leid. by *P. v. d. Eik* en *D. Vygh*, in 8vo. *f* 0-18-0 592

Meurs (*W. S.*) Brief aan *P. Chevalier*. Gron. by *H. Spandaw*, *f* 0-6-0 418

Michaëlis (*J. D.*) Mosaïsch Recht of de Ziel der Wetten van *Moses*, Iste Deel. Haarl. by *J. Bosch*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 319

——— ——— IIde Deel. *f* 1-16-0 617

Missive van een Vriend te Rotterdam, aan een Vriend te Leiden, wegens een kortlings op eene publique plaats geschiede ontmoeting tusschen twee Rotterdammers. Sardam, by *M. Harpers*, in gr. 8vo. *f* 0-3-0 403

Monro (*D.*) over de Waterzugt, en derzelver onderscheiden soorten. Met Aanmerkingen van *J. B. Sandifort*. Leid. by *P. v. d. Eyk* en *D. Vygh*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 550

Montague (*M. W.*) Vervolg haarer Brieven. Met eenige Byvoegzelen. Amst. by *P. Meijer*, in gr. 8vo. *f* 0-16-0 490

Montesquieu (*De*). De Aart der Wetten, IIde Deel. Amst. by *J. Kok*, in gr. 8vo. *f* 3-0-0 220
Moorjaansbaefde (*G.*) Historische Aandagt op Jesus getrouwe Bloedgetuigen. Leid. by *J. v. Tiffelen*, in gr. 4to. *f* 0-8-0 84
Mosheim (*J. L.*) Oude en Hedendaagsche Kerklyke Geschiedenissen, met de Byvoegzels, Aantekeningen en Tydrekenkundige Tafels van *A. Maclaine*, IVde Deel. Amst. by *F. de Kruyff*, *A. v. d. Kroe*, en *Tetemma* en *Tiebbel*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 1
——— ——— V Deel, *f* 1-16-0 231
——— ——— VI Deel, *f* 1-16-0 363
——— ——— VII Deel, *f* 1-16-0 533
——— (*J. L. v.*) Wederleggende Godgeleerdheid, IIde Deel. Utr. by *G. H. en A. v. Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 2-4-0 279
——— (*J. L. v.*) Zedeleer der Heilige Schrift, IIIde Deel, 2de Stuk. Utr. by *G. T. en A. v. Paddenburg*, in 4to. *f* 2-6-0 411
Mulder (*J.*) Leerredenen op de vier-en-twintig Zondagen naa Pinksteren, II Deelen. Antw. voor *J. Bronkhorst*, in gr. 8vo. *f* 2-8-0 285
Munter (*B.*) Dankpredikatie over Gods hulp den Koning en zyn Volk beweezen. Rotterd. by *J. F. Ebert*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 459
Museum (Batavisch). Amst. by *G. Warners*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 41

N.

Novisadi (*J. C.*) Deductie. Amst. by *Ph. Doorewaart*, in Folio. *f* 0-16-0 182
Nuyssenburg (*J. van*) Neerlands Eeuwgety in Klinkdichten. Dord. by *P. v. Braam*, in gr. 8vo. *f* 0-8-0 528

O.

Olme (*de l'*). Beschouwing der Staatsgesteldheid van Engeland. Dordr. by *P. van Braam*, in gr. 8vo. *f* 1-4-0 554
Onderzoek der Vraag: welke Straf kragtdaadiger en van het kwaade meer afhoudende is, de Straffe des Doods, of die van eene eeuwige Gevangenis. Utr. by *G. van den Brink Jansz.* in gr. 8vo. *f* 0-11-0 446
——— ——— naar den oorsprong van het Trouwen in de Doopsgezinde Gemeenten in de Nederlanden. Amst. by *L. v. Hulst*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 381
Opgave van al wat door den Heer *J. v. Rikkenga* is verrigt. *f* 0-3-0 318

Op-

Opvoeding (De) der Meisjes van den Heer *de la Mothe Fenelon*; behelzende het onderwys voor eene jonge Prinsesse door *de la Chetardye*. Met een Voorreden van *J. van Iperen*, Amst. by *J. Wesling Willemsz.*, in gr. 8vo. *f* 1-0-0 38
Overdenkingen op den eersten dag van April des Jaars 1770. *f* 0-3-0 285

P.

PApieren raakende de Revolutie in *Denemarken*. 531
——— wegens het ongelukkig afbranden van den Amsterdamschen Schouwburg. 360
Paulet (*M.*) Onderrigting voor 't Algemeen, om zich voor de Kinderziekte te beveiligen. Amst. by *H. W. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 0-11-0 472
Pereboom (*C.*) Brief aan de Heeren Predikanten der Gereform. Kerk te Hoorn. Hoorn, by *J. Keyser*, in gr. 4to. *f* 0-6-0 449
Peter de Groote, *Treurspel*. Gevolgd naar het Fransche van den Heer *Dorat*. Dordr. by *P. van Braam*, in 8vo. *f* 0-7-0 628
Plenk (*J. J.*) *Materia Chirurgica*, of Verhandeling over de Werkingen der Middelen, die in de Heelkunde gebruiklyk zyn. Utr. by *G. T. v. Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 1-0-0 689
Porte (*de la*) De Nieuwe Reiziger, XIde Deel. Dordr. by *A. Blussé en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 165
——— XII Deel. *f* 1-10-0 258
——— XIII ——. *f* 1-10-0 559
——— XIV —— *f* 1-10-0 624
Pot (*P.*) Aanmerkingen over het Ongemak dat gemeenlyk Aarsfistel genoemd wordt. Haarlem, by *J. v. Lee*, in gr. 8vo. *f* 0-15-0 167
Pouteau Proeve over de Hondsdolheid. Haarlem, by *J. van Lee*, in gr. 8vo. *f* 0-9-0 516
Priestley (*J.*) De Geschiedenis der Electriciteit, IIde Deel. Amst. by *M. Magerus*, in 8vo. *f* 2-5-0 477
Proeve van het op nieuw in duitschland gebragt Boek der Plaatmen. Door het Kunstgenootschap, onder de Zinspreuk: *Kunst word door Arbeid verkreegen*, Ilde Stuk. Leid. by *C. v. Hoogeveen, Jun. &c.* in gr. 8vo. *f* 0-9-6 318
——— 2de Stuk. *f* 0-10-0 441
——— van Stigtelyke Mengelpoëzy, Ilde Stukje. Utr. by *J. v. Terveen*, in gr. 8vo. *f* 0-18-0 358

R.

R.Ambach (*J. J.*) Euangelische Overdenkingen. IIde Deel, Iste Stuk. Arnhem by *J. H. Moeleman*, in 4to. *f* 2-10-0 141

——— (*F. E.*) Overdenkingen van de gewigtigste Waarheeden der Leere van *Jesus* en zyne Apostelen; Iste Deel, Iste Stuk. Arnhem, by *J. H. Moeleman*, in 4to. *f* 1-8-0 325

Redelykheid (*C.*) Bedenkingen tegen het Ontwerp van Doorgraving omtrent Katwyk-Buiten, tot in de Noordzee. Amst. by *J. Doll*, in gr. 8vo. *f* 0-14-0 596

Reisbeschryving (Historische) van geheel Zuid-America, door *Don George Juan* en *Don Antonio de Ulloa*, Iste Deel, met Platen. Goes, by *J. Huysman*, in gr. 4to. *f* 7-0-0 160

Reus (*J. de*) Nauwkeurig Onderwys in de Vroedkunde. Amst. by *A. Conradi*, Harl. by *F. v. d. Plaats Junior*, in gr. 8vo. *f* 0-11-0 64

Richard Natuurlyke Historie van den Dampkring, en deszelfs invloed over de geheele Wereld. Leid. by *P. v. Eyk* en *D. Vygh*, Eerste Afdeeling, in gr. 4to. *f* 1-5-0 432

Rit (*C.*) Lykreden op *Geertruid van Rieten*. Amst. by *de Erv. Houtruin* en te Hoorn, by *T. Tjallingius*, in 4to. *f* 0-8-0 85

Robertson (*W.*) Historie der Regeeringe van Keizer *Karel* den V. Iste Deel. Rotterd. by *D. Vis* en *P. Holstein*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 253

Roefdiscours over den Zwindelhandel, in gr. 8vo. *f* 0-8-0 182

Rogers (*T.*) Ernstige overweegingen ter geleegenheid van Ziekte en Herstelling. Amst. by *P. Schouten*, in gr. 8vo. *f* 0-16-0 147

S.

Singen (*M.*) De Muziek in den Openbaaren Godsdienst gevestigd en bestierd. Utr. by *G. v. d. Veer*, in gr. 8vo. *f* 0-12-0 17

Schets van het Leeven, den aart en het gedrag van den Heere Mr. *Hermannus Noordkerk*. Amst. by *Timma en Tieboel*, in gr. 8vo. *f* 0-5-8 134

Schirach (*A. G.*) *Histoire Naturelle de la Reine des Abeilles, avec l'Art de former des Essaims. A la Haye chez* F. Staatman, *in* 8vo. *m. fr. f* 1-10-0 120

Schubert (*J. E.*) Gedagten over de Predestinatie der Jooden. Amst. by *A. Eichborn*, in gr. 8vo. *f* 1-8-0 468

——— (*J. E.*) Redenkundige en Schriftuurlyke Gedagten over het Einde der Waereld. Amst. by *A. Eichborn*, in gr. 8vo. *f* 0-16-0 56

——— Verhandelingen over het Lyden en Sterven van Je-

Jesus. Amst. by *B. v. d. Klok* en *P. Conradi*, in gr. 8vo. *f* 0-16-0 100

Schutte (*R.*) Bundel van plegtige Leerredenen. Amst. by *J. Wesling Willemsz.*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 376

Shaw (*T.*) Reizen door verscheide gewesten van Barbarye en de Levant, twee Drukken. De eene te Amst. by *J. Loveringh*, en de ander te Utr. by *J. v. Schoonhoven*. Iste Deel, in gr. 4to. 74

Spookgeschiedenis (Zonderlinge) in Polen voorgevallen. Amst. in 8vo. *f* 0-6-0 572

Spraakmeester (De Hoogduitsche). Amst by *S. v. Esveldt*, in 8vo. *f* 1-16-0 47

Staat (De) en Vermogens van den Mensch beschouwd, en met die der Dierlyke Wereld vergeleeken. Hoorn, by *T. Tjallingius*, in 8vo. *f* 0-18-0 442

Statuten (Die) ende Land-Rechten van West-Vriesland. Leeuw. by *A. Ferwerda*, in gr. 8vo. *f* 1-12-0 353

T.

TAfereel van Natuur en Kunst, VIde Deel. Amst. by *P. Meyer*, in 8vo. *f* 1-5-0 305

——————————— VIIIste —— *f* 1-5-0 608

Theonoë Treurspel. Door het Kunstgenootschap, *Kunst word door Arbeid verkreegen*. Leid. by *C. v. Hoogeveen Junior* &c., in 8vo. *f* 0-8-0 315

Tinnegieter (de Staatkundige). Blyspel in rym gebragt. Haarl. by *A. Talk*, in 8vo. *f* 0-6-0 229

Tissot van den Aart en Geneeswyze van verscheide zwaare Ziekten; waarby de vermaarde Brief aan den Graaf *Roncalli*, over de Inenting der Kinderpokjes. Leid. by *S. en J. Luchtmans*, te Harlingen, by *F. v. d. Plaats en Junior*, in gr. 8vo. *f* 1-12-0 518

Tissot's en *Bikker's* Raadgeeving voor de Gezondheid van den Gemeenen Man, Derde Druk. Rotterd. by *R. Arrenberg*, in gr. 8vo. *f* 2-15-0 333

Tydschrift (Geneeskundig), IVde Deel. Rotterd. by *A. Bothal*; in gr. 8vo. *f* 5-4-0 151

U.

ULtvinding (Nieuwe) om den voortgang van ontstaane Brand, byzonder in groote en openbaare Gebouwen, ten zekerste, gemaklykste en spoedigste te keer te gaan, met Plaaten. Amst. by *M. de Bruin*, in gr. 8vo. *f* 0-12-0 532

V.

Velingius (*A.*) De Ydelheid der Wereld. Vetoond in twee Redenvoeringen. Utr. by *J. C. ten Bosch.* in gr. 8vo. *f*0-11-0 194
Venema (*H.*) Verzameling van Redenvoeringen over Matth. X, XI, en XII. Leeuw. by *W. Wigeri*, in 4to. *f* 2-10-0 379
Verhaal (Authentyk) van de gestuurde Revolutie binnen Copenhagen. Amst. by *Ch. van Esfen*, in 8vo. *f*0-4-0 362
——— (een echt getrouw en omstandig) van de verbaazende Gevallen te *Stockwell* in het Graafschap *Surry* geschied. Rotterd. by *A. Bothuil*, in 8vo. *f*0-4-0 362
Verhandeling (Rechtsgeleerde) over de Aanzegging des Doods aan eenen verbordeelden Misdaadiger. Amst. by *P. J. Enstop*, in 4to. *f*0-8-0 525
——— ——— over de Muziek. 's Hage, by *J. A. Bouvink*, in gr. 8vo. *f* 2-10-0 439
Verhandelingen (Natuurkundige) IIde Deel No. 2. Amst. by *A. v. d. Kroe*, in gr. 8vo. *f*0-18-0 206
——— ——— over de oorzaak van het Zedelyk en Natuurlyk kwaad, getrokken uit de Verhandelingen over *Timeus den Locrenfer*, van den Marquis *d'Argens*, in gr. 8vo. *f*0-7-0 21
——— ——— (Twee) over de Verbetering der ontlastingen van Rhynlands Boezemwater, en het Project der Doorgruvinge uit het Wyker-Meer naa de Noordzee. Haarl. by *J. Bosch*, in gr. 8vo. *f*0-15-0 596
——— ——— uitgegeeven door het Zeeuwsch Genootschap te Vlissingen, IIde Deel. Middelb. by *P. Gillisfen*, in gr. 8vo. *f* 4-0-0 113
Tweede Berigt. 195
——— ——— van de Hollandsche Maatschappy der Weetenschappen te Haarlem, XIIIde Deel. Haarl. by *J. Bosch*, in gr. 8vo. *f* 3-6-0 153
——— ——— van het Kunstgenootschap; onder de Zinspreuk, *Floreant Liberales Artes*, Iste Deel. Amst. by *G. Warnars*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 341
Vernede (*J. S.*) Drie Leerredenen over de Voorzienigheid. Amst. by *Z. Chatelain en Zoon*, in gr. 8vo. *f*0-18-0 61
Verstteeg (*N.*) MOZES, in XII Boeken. Rotterd. by *N. Smithof* en *Arrenberg*, in 4to. *f* 3-0-0 369
Vertoog over de zogenoemde *Cacatoe*. Amst. by *F. Sundorf*, in 4to. *f*0-4-0 632
Verzameling van ernstige en boertige Hekelschriften. Amst. *J. Kok*, in gr. 8vo. *f*0-18-0 531

Vliet (*M. v. d.*) De Spanjaard binnen Rotterdam. Rotterd. in 4to. *f* 0-11-0 359
Voet (*J. E.*) Verhandeling over den Geestelyken Smaak. Utr. by de Wed. *J. J. v. Poolsum* en *Ad. v. Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 0-9-0 465
Voltaire onder de Schimmen, of Zamenspraaken over het Geschil met de Deisten. Waarby de Redeneerkunde der Waarschynlykheden. Amst. by *A. v. d. Kroe* en te Harl. by *F. v. d. Plaats en Junior*, in gr. 8vo. *f* 1-0-0 519
Voordeelen (de groote) welke ons Land genieten zou, indien men *Vuurmachines* in plaatse van *Watermolens* gebruikte. Rotterd. by *R. Arrinberg*, in gr. 8vo. *f* 0-8-0 228
Vos (*J. A.*) Lykreden op *A. Vogel*. Utr. by *G. T. en A. van Paddenburg*, enz., in 4to. *f* 0-10-0 420

W.

WAarzegger (De Boeren-) met de Uitleggingen van *John. Claridge* en de Aanmerkingen van *John Mills*. Amst. by de Erven *F. Houttuin*, in gr. 8vo. *f* 1-8-0 482
Water (*J. W. te*) Derde Eeuwfeest van de Vryheid in den Burgerstaat en den Godsdienst binnen de Stad Vlissingen. Middelb. by *P. Gillissen*, in gr. 8vo. *f* 0-14-0 468
Watts (*J.*) De redelyke Grondvesting, Gedaante, en Orde eener Christen Kerke, benevens de Gronden en Voorwaarden van de Christelyke Gemeenschap. Leid. by *J. le Mair*, in gr. 8vo. *f* 1-12-0 503
Wesenfeld (*A.*) De zoekende Heiden na ware Christenen, in het midden der Christenen, en dezelve eindelyk gelukkig vindende. Amst. *H. Vieroot*, in 8vo. *f* 0-8-0 63
Wesseling (*P.*) Leerreden over 1 Kron. XXX: 11–14. Amst. by *D. Weege* en *P. J. Entrop*, in 4to. *f* 0-12-0 458
West (*G.*) De Geschiedenis en de Bewyzen voor de zekerheid van de Opstanding van onzen Heere *J. Christus* in een nieuw en helder licht gesteld, Utr. by de Wed. *J. J. v. Poolsum* en *J. ter Veen*, in gr. 8vo. *f* 2-0-0 498
Wetstenii (C. A.) *Leida ab obsidione Hispanorum liberata. Lugd. Batav. apud.* H. Mostert & P. Delfos Juniorem, *in 4to, ch. maj. f* 0-14-0 47
Wilp (*S. M. v. d.*) Gedichten. Amst. by *P. Meyer*, in 4to. *f* 2-14-0 314
Witherspoon (*J.*) Ernstig onderzoek aangaande den aart en de uitwerkzelen der Tooneelen. Utr. by *J. J. van Poolsum*, in gr. 8vo. *f* 0-12-0 466
Wolff (C. L. B. de) *Institutions du Droit de la Nature & des Gens. a Leid. chez* Elie Luzac, in 4to. *f* 6-0-0 399

Wolf (*E.*) Lier- Veld- en Mengelzangen. Hoorn by *T. Tjallingius*, in gr. 8vo. *f* 1-6-0 356
——— (*A.*) Redenvoering over de Vryheid van Godsdienst in West-Vriesland, Kennemerland en Waterland, zedert den Jaare 1572. Amst. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 510
Woordenboek (Heelkunstig) IIde Deel. 's Hage., by G. *J. du Mee*, in gr. 8vo. *f* 2-8-0 338
——— ——— (Satiriesch) in gr. 8vo. *f* 0-12-0 404
Wyze (Nieuwe) om Beenbreuken en Ontledingen te behandelen. Gendt, by *J. Begyn*, in 8vo. *f* 0-15-0 337

Z.

Zydelaar (*E.*) Vervolg der Regelmaatige Nederduitsche Spelkonst. Amst. by *S. v. Esveld*, in 4to. *f* 1-5-0 439